Ankara Üniversitesi Yayınları: 972
A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 672

MÜLKİYE
DEVLET, HUKUK, SİYASET KONGRESİ
"DEVLETİN DÖNÜŞÜ"

Bildiriler Kitabı

Ankara, 2026

Ankara Üniversitesi Yayınları: 972
A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 672

M Ü L K İ Y E

DEVLET, HUKUK, SİYASET KONGRESİ

"DEVLETİN DÖNÜŞÜ"

Bildiriler Kitabı

26 – 27 Mart 2026

Yayına Hazırlayanlar:
Dr. Başak Erhan Çıngır, Dr. Kutlu Kayıran
Dr. Doğuş Beyaztaş, Dr. Uluhan Berk Öndül

Ankara, 2026

“DEVLETİN DÖNÜŞÜ”
Bildiriler Kitabı

Ankara Üniversitesi Yayınları: 972
A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 672

Yayına Hazırlayan:

Dr. Başak Erhan Çıngır
Dr. Kutlu Kayıran
Dr. Doğuş Beyaztaş
Dr. Uluhan Berk Öndül

e-ISBN: 978-625-8814-39-2

E-Yayın Tarihi: 23.10.2026

İÇİNDEKİLER

Sunuş
Birgül Ayman Güler.....1

Açılış Bildirisi
Neo-Liberalizmden Devletin Dönüşüne
Onur Karahanoğulları.....3

BÖLÜM 1:
EGEMENLİK KRİZİ, KÜRESELLEŞME VE DEVLETLERARASI DÜZEN

Sermaye Birikiminin ve Emperyalizmin Kolektif Halinin Yapısal Krizi Üzerine
Ali Murat ÖZDEMİR.....15

Küreselleşme Sonrası Devletin Yeniden Merkezileşmesi: Almanya-Türkiye Diasporasında Aidiyet ve Yurttaşlık
Barış MUTLUAY.....28

Devletin Dönüşü: Neoliberalizmden Kopuş Mu, Kriz Koşullarında Yeniden Kurumsallaşma Mı?
Merve YİĞİT KENDİRCİ.....43

Devletin Dönüşü Mü? Devletin Dönüşümü Mü?: Zombi ve Cin Metaforları Üzerinden Liminallik, Denizenlik ve Performatif Kimlik Hakkında Teorik Bir Tartışma
Sezai ÖZÇELİK.....58

Devlet Geri Dönebilir Mi?
Müge ALGAN.....72

Geri Gelen Devletin Yeni Yüzü: Viyana Kongresi'nden Suriye'ye Devletin Dönüşümünü Neo-Klasik Realizm ve Yarı-Yapılandırılmış Mülakatlar Işığında Okumak
Tuğçe URALER.....87

Refah Devletinin Dönüşü: Temenni Mi, Tehdit Mi?
Nilda ÇİÇEKLİ.....104

Eski Dünyanın Enkazı, Yeninin İnşası: A. Gramsci'nin Siyasal Kuramında *Bütüncül Devlet: Organik Kriz ve Marazi Belirtiler*
Gün ÜNAL.....117

Mali Zorunluluk Söyleminden Hegemonya Stratejisine: Kemer Sıkma Politikalarının Gramsciyen Meta-Teorik Bir Analizi
Ali Berçem AŞICI.....132

Hiç Gitmeyenin Dönüşü: Bir Yeni-Muhafazakâr Eleştiri
Veli Can ÇINAR - Aliberk AKBULUT.....139

BÖLÜM 2:
PİYASALAŞAN DEVLET: MÜLKİYET, SÖZLEŞME VE KAMU HİZMETİ

Devlet Yeniden: Yeni Devlet Kapitalizmi ve Gelişimi
Ahmet Salih İKİZ.....155

Özel Mülkiyetin Kutsallığından Müsadereye Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
Zübeyde Erdoğan ÇELİKKIN.....161

Elektrik Kamu Hizmeti Alanındaki Hukuki Yapının Değerlendirilmesi
Yeliz ŞANLI ATAY.....177

Pandemi Sonrası Devletin Dönüşü Tartışmalarında Devletleştirme ve Kamulaştırma
Ali SOMEL.....192

Devletin Yeniden Kurgulanmasında Modernite Merkezli Reform Denemeleri, Devlet Olma Hali ve Demokratik Kapasite Sorunu
Metin BULUT *201*

Müdahaleci Devletin Geri Dönüşü: Ekonomi Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme
Cemre ŞAHİN *220*

BÖLÜM 3:
CEZA, GÜVENLİK VE BEDENİN YÖNETİMİ

Devletin Meşruiyetinin Yeniden Üretiminde Ceza Hukukunun Rolü
Erdem Arda AKAY.....*237*

Sosyal Darwinizmden Usuli Dengeye: "Güçlü Olan Kazanır" Mantığının Aşılması
Mehmt KÖKER.....*251*

Neoliberal Çağda Devlet ve Yargı Yetkisinin Dönüşümü
Duygu HATİPOĞLU AYDIN - Evrim DURMAZ.....*260*

Egemenliğin Yeniden Tesisi: Gözetim, Biyogüç ve Algoritmik Yönetimsellik Üzerine Bir Değerlendirme
Serpil GÜLCAN.....*275*

Algoritmik Devlet ve Ceza Hukukunun Krizi
Arzu BALAN *290*

Devletin Güvenlikten Refaha Dönüşümü: Sosyal Politikaların Jeopolitik Boyutu
Gülfem AKYILDIZ.....*304*

BÖLÜM 4:
MEKÂNIN ÜRETİMİ: KENT, ÇEVRE VE AFET YÖNETİMİ

Devletin Kente Dönüşü: Otoriter Neo-Pragmatizmden Gerçekçi Mekânsallığa Geçiş Mümkün Mü?
Savaş Zafer ŞAHİN.....*317*

Sınır Kenti Ekonomilerinin Edirne Perspektifinden Analizi
Burak Mert PARLIYAN - Mahmut GÜLER.....*331*

Mavi Mülksüzleştirme: Türk Kamu Yönetiminde Kurumsal Dağınıklık ve Denizel Çevrenin Sermaye Rejimine Tahsisi
Aygün KARLI.....*345*

Berlin'de Konut Özelleştirmeleri ve Yeniden Kamusallık Süreci
Duygu ÖZTÜRK KIRIŞIK *355*

Teknofeodalizm Çağında Ulus-Devletin Geri Dönüşü: Kentsel Mekânın Savunusu
Samet SAKAL.....*369*

BÖLÜM 5:
DİJİTAL İKTİDAR, POPÜLİZM VE DEMOKRATİK GERİLEME

Yapay Zekâ Çağında Düzenleyici Devletin Yeniden İnşası: Gözetim Kapitalizmi, Tekno-Feodalizm ve Dijital Yönetişim
Mehmet Metin UZUN *393*

Dijital Egemenlik ve Devletin Dönüşü: Yapay Zekâ Çağında Ulusal Kapasitenin Yeniden Tanımlanması
Sevda Nur Çevik TEKELİOĞLU.....*406*

Doğası Gereği Küresel Olan İnternet Ulusallaşabilir Mi?
Kubilay TUĞLU *422*

21. Yüzyılda Yeni Milliyetçilik Dalgası ve Türkiye'de Güvenliğin Psikopolitik Boyutu
Gökmen KANTAR - Suzan Ezgi KÖKSALI.....*441*

Meşruiyetten Kolektif Kimliğe: Sağ Popülist Dönemde Devletin Sembolik ve Semiyolojik Boyutlarını Yeniden Düşünmek
Kağan SARIKAYA.....*450*

Demokratik Gerileme, İstisna Hali ve Yönetimsellik Arasında Devletin Dönüşü(Mü)
Sefa MERTEK.....*464*

Demokratik Arzunun Peşinde: Devlet İçin Agonistik Bir Perspektif
Rabia TEPEKAYA.....*478*

Devletin Dönüşünün Krizi: Dijital Kapitalizm ve Bağlamsızlık
Yakup Atamer AYKAÇ.....*485*

Teknoloji, İşsizlik ve Bölüşüm: Teknolojik Dönüşümün Gölgesi Altında Kamu Harcamaları
Ömer Batuhan BEŞİRLİ - Erdem SEÇİLMİŞ.....*499*

Veri, Devlet ve Mülkiyet: Dijital Ekonomide Sözleşme Özgürlüğünün Kamusal Sınırları
Koşun Özgür ÖZBEY.....*511*

Mahremiyetin Sonu Mu? Dijital Diktatörlük Bağlamında Türkiye'de Otoriterleşen Dijital Alan
Çetin YOLDAŞ.....*523*

BÖLÜM 6:
DÜNYADA DEVLETİN DÖNÜŞÜNE DAİR ÇALIŞMALAR

Küresel Göç Yönetişiminden Yönetimselliğe: Malezya'daki Düzensiz Göçmenler Örneği
Ömer Faruk ÇINGIR.....*543*

Giorgia Meloni'nin Politik Ekonomisinde Devletin Rolü: Egemenlik, Sosyal Koruma ve Ulusal Kimlik
Rana KÖZ *556*

Finansallaşmanın Krizi, Devletin Dönüşü ve "Trumpizm": Uluslararası İşbölümünde Yeni Arayışlar
Göksu UĞURLU *565*

İngiltere'de Tren Yolu Hizmetlerinin Yeniden Kamulaştırılması: Yeni Kamu İşletmeciliği Anavatanını Terk mi Ediyor?
Gökhan ZENGİN *580*

Neoliberalizmin Çöküşü ve Devletin Gelecekteki Konumu
Mustafa Mert ŞENAY *595*

Kapitalizmin Krizine Bir Yanıt Olarak Popülist Radikal Sağ: Trump ve Bolsonaro Örnekleri
Özlem ÜSTÜN *612*

Yazarların Biyografileri 623

Bilimsel Düzenleme Kurulu 639

Düzenleme Kurulu 639

Bilim Kurulu 640

Görev Alan Öğrenciler 642

SUNUŞ

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölüm Akademik Kurulu, Mart 2025 toplantısında Bölüm Yönetim Kurulunun ulusal kongreler düzenleme önerisini uygun görmüş ve ilk toplantının 2026 yılında düzenlenmesine karar vermişti. *Devletin Dönüşü* temasıyla gerçekleştirilen ilk kongre, 26-27 Mart 2026 tarihlerinde iki gün süreyle Ankara'da Fakülte'nin salon ve dersliklerinde yapıldı.

Kongre'ye bildiri özetleri gönderilerek yapılan başvuru sayısı 244 oldu. İki kör hakem incelemesinden geçen 101 bildirinin sunumu kabul gördü. Bu bildiri özetleri bir kitap haline getirildi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi e-yayını olarak Kongre başladığında yayımlandı. Bildiri sahiplerinden sekizi, mazeret bildirerek sunumlarını yapamadılar. İki gün boyunca yedi farklı oturum saatinde dörder paralel oturum, farklı unvanlardan akademisyenlerin hem oturumlarda hem oturum ve yemek-çay aralarında tanışıp tartıştıkları canlı etkileşimlere sahne oldu. Forum biçiminde yapılan kapanış oturumunda bu toplantıların her yıl, şimdi olduğu gibi ücretsiz, okulun dersliklerinde, yüz yüze yapılmaya devam edilmesi neredeyse ısrarla önerildi.

Bu kitap, 26-27 Mart Devletin Dönüşü temalı Mülkiye Devlet Hukuk ve Siyaset Kongresi'nin yazarlarınca tam metin hâlinde iletilen bildirilerinden oluşmaktadır. Kitapta, bildirisini burada yayımlamayı yeğleyerek metnini göndermiş olan 44 bildiri metni bulunuyor. Diğer bildiri sahiplerinin önemli bir bölümü, bildiri metinlerini dergilerde ayrıca değerlendirmeyi seçtiler. Kongre bilim kurulu bildirilerin özetler üzerinden kabulünü yeterli görmüş, gönderilen metinlerde herhangi bir eleme yapmamıştır. Yayın komitesi bildirileri kendi içinde konu bütünlüğüne göre yeniden gruplandırmış, anlamlı bir akışta okumayı kolaylaştıracak yeni bir bölümlendirmeyle sıralamıştır.

Hem bilim kurulu hem yayın komitesi, burada sunulan metinlere içerik yönünden herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Bildirilerin ileri sürdüğü savlar, çözümleme biçimi, dili ve üslubu, kaynak seçimi ile göndermeleri bütünüyle yazarlarının tasarrufundadır. Yayın komitesinin çalışması sayfa düzeni, yazı karakteri ve punto birliği, başlık düzeyleri, tablo ve şekil numaralandırması ile dipnot ve kaynakça gösterimlerinin biçimsel bakımdan uyumlulaştırılmasından ibarettir. Yazarlardan, metinlerini hazırlarken üretken yapay zekâ araçlarından yararlanıp yararlanmadıklarına ilişkin yazılı beyan alınmış, metinler bu bakımdan ayrıca herhangi bir teknik incelemeye tabi tutulmamıştır. Metinlerin özgünlüğü, alıntı ve göndermelerin usulüne

uygunluğu, üçüncü kişilerin telif haklarına riayet edilmiş olması, veri ve bulguların doğruluğu ile yapay zekâ kullanımına ilişkin beyanın gerçeği yansıtması bakımından sorumluluk yazarlarına aittir.

Devletin Dönüşü, alanın ilgililerine Mülkiye-DHS Kongresi'nin yeni durumlar üzerine düşünme ve araştırma önerisi olan bir konu idi. Bunun, son elli yılda hepimizi giderek yoğun biçimde meşgul eden "devletin dönüşümü" sorunu olarak algılandığını görmek Kongre'nin neredeyse ilk çıktılarından biri oldu.

Kongre Çağrısı, sınıf mücadelesinin bittiği anlamında "tarihin sonu" geldi ve devlet tarih sahnesinden çekiliyor diyen görüş ve politikaların sona erdiğine işaret ediyordu. Devletin küreselleşme, özelleştirme, yerelleştirme, sivilleştirme aracılığıyla yeniden yapılandırılmaya çalışılan bu uzun dönem kapanmış görünüyordu. Devlet tarih sahnesinde yerini yeniden temel aktör olarak almaya başlıyordu. Herşeyden önce bu gözlemin yerindeliğini tartışmak gerekirdi. En azından bunun kadar önemli bir diğer sorun, toplumsal tarihte yerine yeniden yerleşen devlet, küreselcilik sonrasında nasıl bir devletti? Kongre, Çağrı Metni'nde belirtildiği gibi, geçmişi ya da geçip gideni değil günümüzü, gelmekte olanı, geleceği anlama çabası için bir davetti. Kongre "devletin dönüşü" sorununu yaşanan dönüşümün içinden gördü. Kongre'yi yaratıcı bir çalışma ortamı haline getiren de bu eksen oldu. Kapanış oturumu, gelecek toplantının "kamu" temalı olmasına ilişkin Onur Karahanoğulları önerisinin genel kabulüyle tamamlanarak bize de yol gösterdi.

Kongre'ye katılan meslektaşlarımıza, düzenlenmesine emek veren kurullarımıza, bildiri özeti değerlendirmeleriyle katkı veren hakem hocalarımıza, bu kitabı yayıma hazırlayan arkadaşlarımıza, okulumuzun akademik ve idari yöneticilerine, personelimize teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Teşekkürümüzün en şenlikli kısmının bölümümüzün öğrencilerine olduğunu söylemek gerekir. Kongre'nin iki gününde sabahtan akşama kadar yaptıkları ev sahipliğine ve örgütçülük becerilerine hayran kaldık.

Ankara Üniversitesi'ne ve Siyasal Bilgiler Fakültesi - Mülkiye'ye şükranlarımızla.

Prof. Dr. Birgül A. Güler

AÇILIŞ BİLDİRİSİ

NEO-LİBERALİZMDEN DEVLETİN DÖNÜŞÜNE

> *"... **devlet** egemen bir sınıfın bireylerinin onun aracılığıyla kendi ortak çıkarlarını üstün kıldıkları bir biçim, **içinde bir çağın bütün sivil toplumunun özetlendiği bir biçim** olduğundan, bunun sonucu olarak, bütün kamusal kurumlar, devlet aracılığından geçer ve siyasal bir biçim alırlar." KM, FE, Alman İdeolojisi (1845-1846)*

Kongre'nin yalın konu başlığına ve kısa çağrı metnindeki vurgulara karşın düzenleme kuruluna çok sayıda "devlette DÖNÜŞÜM" bildirisinin gelmesi şaşırtıcıydı. Bu durum akademik topluluğun olağan bilimsel etkinliğini hala neoliberal paradigma içinde kalarak yürüttüğü, toplumsal gelişmelerin henüz yeni paradigmaya dönüşmediğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Okumakta olduğunuz "açış bildirisi" bir tür kısa önermeler listesinden oluşuyor.

Konumuz olan "devletin dönüşü" olumsuz bir tını da taşıyor. "Katlanılması gereken zorunlu bir kötülük olan devlet" geri dönüyorsa bu olsa olsa olumsuz bir dönüştür. Bu bir yanılgı. Devlet içinde bir çağın bütün sivil toplumunun özetlendiği bir toplumsal biçimdir.

Devletin DÖNÜŞÜ;

Toplumun dönüşüdür.

Sınıfların dönüşüdür.

Milletin dönüşüdür;

ÇÜNKÜ siyasetin dönüşüdür.

1975- 1990 yılları arasında Muhafazakar Parti'nin lideri olan, 1979, 1983 ve 1987 genel seçimlerini üst üste kazanarak üç dönem boyunca başbakanlık yapan Margaret Thatcher üçüncü seçim zaferinin hemen ardından *Woman's Own* dergisinin Eylül 1987 sayısında yer alan söyleşisinde insanların her şeyi hükümetten ve toplumdan beklemelerinden yakınıyordu: "Sorunum var, hükümet bununla ilgilenmeli, sorunum var gidip yardım almalıyım, evsizim hükümet bana barınma sağlamalı" diye düşünen insanlar ve çocuklar sorunlarını

topluma yüklüyorlar peki toplum kim? Toplum diye bir şey yok. Tek tek erkekler ve kadınlar ve bir de aileler var."

Tek tek bireyler ile devlet arasında bir çekişme değil toplumsal yaşam. Devlet, üstlendiği görevlerle genişledikçe, devlet yönetiminin az sayıda işin teknik yönetimi olduğu tezi işlemez oluyor.

I. NEO-LİBERAL DÖNEM KAPANDI

> Post-modern dönem daha önce kapanmış, sonu geldiği söylenen tarihin tekerleği yeniden dönmeye başlamıştı (11 Eylül sonrası).
>
> Keynes vs. Hayek. İşsizlikle mücadele (tam istihdam) vs. Enflasyon ile mücadele. Maliye politikası vs. para politikası.
>
> Hizmet sektörünün ve mali sektörün öncülüğü, Devletin küçültülmesi. Düzenleyici Devlet, Özelleştirme, Piyasalaştırma, Finansallaşma, Kamu harcamalarının kısılması, özel ordular.

Bunlara dogmatik bağlılık geçen yaklaşık elli yıllık neo-liberal dönem kapandı. 2008 Finansal Krizi, Pandemi Krizi ve şimdi de savaşlar ve savaş tehlikesi belirleyici oldu.

> Savaş varsa devlet döner. Paralı ordular, şirket ordular, savaşın özelleştirilmesi dönemi biter, milli ordu, zorunlu askerlik ve tüm toplumun disipline edilmesi dönemi başlar.

Keynesçi politikaların, dünya para sisteminin (Bretonwoods) ve refah devletinin sona erdirilmesini anlatan neoliberal dönem merkez ülkelerde kapitalist sermaye birikiminin karlılık sorunu çözmek üzere 1970'lerin ikinci yarısında başladı. Hemen tüm kamu işletmelerinin özelleştirilmesi, vergilerin devletçe yeniden dağıtımıyla çalışanlara giden artı değerin olabildiğince azaltması amacıyla kamu hizmetlerinin sınırlanması ve yoksullaştırılması sağlandı; devlet, kamu düzenini ve piyasaların işlem güvenliğini sağlayacak gerisini piyasalar halledecekti.

Bu dönemde emperyalizm de kolektif hale geldi. Pazarlar savaşsız, gümrük ve tarife serbestliği, hukukların tek tipleştirilmesi ile karşılıklı maliyetlerin üstünlüğü ilkesi ile kendiliğinden ele geçirildi. Buralardan akan para ve metalar merkez ülkelere taşındı.

1997 Asya krizi, 1998 Rusya'da Rublenin çöküşü, 2000 sonu Nasdaq'da dot.com hisselerinin çöküşü, 2001 Arjantin ve 2008'de sistemin kalbi ABD'de kriz, finans sisteminin kurtarılması devletin kamu parası ve kamu işletmeleriyle piyasalara girmesini gerektirdi.

*Para sermaye*nin ve *sabit sermaye*nin (üretimin) göç ettiği ülkelerin ve en son ve büyük olarak Çin'in kendi yarattığı markaları, teknolojisi ve ürünleri ile pazarlarda etkili olmaya başlaması kolektif emperyalizmi işlemez kıldı.

Çin, üretimini örgütleyen bir devlet olarak kolektif emperyalizmin karşısına çıktı ve diğer devletler tek tek korunma ve çatışma arayışına girdi. Çin'in devlet kapitalizminin karşısında kapitalistler kendi devletlerine sığınıyorlar.

Piyasanın görünmez eline inananlar, devletin eline sığınıyorlar.

Önce sermaye kamu parasıyla kurtarıcı olan devleti aradı

sonra,

bireyler aşıyla ve sokağa çıkma yasağıyla canını koruyacak olan devleti çağırdı.

Kapitalizmin mali krizi, karlılık krizi sürüyor; güvenlik gereksinimi gitgide artıyor.

Sermaye, karını güvence alması, zararlarını yüklenmesi için; bireyler de temel yaşamsal gereksinimlerinin ve güvenliklerinin sağlanması için devleti arıyor.

Dünya çapındaki salgın, piyasa düzeneğinin temel toplumsal gereksinimi örgütleyip karşılamakta ne denli yetersiz olduğunu gösterdi. *Market failure*.

Bireyler,

sağlık ve güvenlik öğesiyle kamu düzenini ve bunun korumakla görevli polisi anımsadılar, çağırdılar; kamu hizmetlerinin parasız sunulabileceğini anımsadılar, bunu istediler;

devletin tüm toplumun ortak kasası/hazinesi olarak zenginliği paylaştırabileceğini yeniden düşünmeye başladılar, bunu istediler.

Devlet – piyasa ilişkilerinde bir *düzenleme biçimi* yıkıldı. Yaklaşık elli yıllık neo-liberal dönem sona erdi.

Yıkılan düzenleme biçiminin ve kapanan dönemin adı neo-liberalizmdi, açılan yeni dönemin adı konulmadı henüz.

Devlet ne zaman gitti ki geri dönüşünden söz ediyoruz sorusunun yanıtı:

Neo-liberal dönem de devletin şiddetiyle kuruldu. Ancak kurulan *birikim rejimi* ve *düzenleme biçimi* bireyci ve piyasacıydı. Şimdi devletin (kamunun) belirleyici olduğu yeni bir birikim rejimi ve düzenleme biçimi oluşuyor.

II. YENİ DÖNEMİN ADI

DEVLETÇİ BİRİKİM REJİMİ ((DBR)

(1. Emek süreci: Teknoloji, sabit sermaye – değişken sermaye oranı. Sermayenin organik bileşimi. Teknoloji, emek süreci teknikleri. Verimlilik. 2. Bölüşüm. Kar, ücretler. 3.Müdadele. Talep, tüketim. Dış ticaret. Kamu alımları. 4. Sermaye birikimi/döngüsü. Tasarruf. Borsa. Finans. Kredi.)

Devletçi birikim rejiminde (DBR'de) genişletilmiş yeniden üretimin/karlılığın güvence altına alınabilmesi için bütün bunlarda özel girişimin risk üstlenimlerine dayanan serbest kararları değil, devletin riski kaldıran siyasi kararları belirleyici olmaya başladı.

+

DEVLETÇİ DÜZENLEME BİÇİMİ (DDB)

(Siyasal iktidarın örgütlenme biçimleri/devlet biçimleri, uluslararası sistem ile eklemlenme, gümrükler, hukuksal yapının örgütlenmesi, para rejimi, kambiyo rejimi, merkez bankası, bütçe, vergi, sosyal güvenlik, ücret rejimi, sendikalar vb.)

Devletçi Düzenleme Biçiminde bütün bu konularda özel girişim dıştan düzenlenmiyor, işin kendisi siyasi kararlara bağlı. Büyük nüfus kitlesinin, halkın, pazardışı mal ve hizmetlerle, siyasal/idari örgütlenmeyle üretim ilişkileri içinde tutulması sağlanıyor.

KAMUCU DEVLET

Yeni Uzlaşı devlet, sermaye ve "halk (kamu)" arasında oluşuyor.

DEVLETÇİ çünkü: Mülkiyete, sözleşmeye ve girişime müdahale var. Piyasanın gücü yetmiyor. Mülkiyet, mübadele ilişkileri karlılığı sağlayamıyor.

KAMUCU çünkü devletin kamuyu üretici, tüketici ve asker olarak harekete geçirmesi gerekiyor. Sözleşme ile üzerinde tasarrufta bulunulamayan ve kamunun karar alması gereken konular artıyor.

Artık bireylerin devlet ile ilişkisinde ÖZGÜRLÜKLERden çok HAKLAR belirleyici. Haklarınız yoksa özgür değil ancak serbest olabilirsiniz.

Özgürlüklerin haklarla kurulabileceği, özelin kamu ile gelişebileceği, bireyselliğin toplumsallıkla zenginleşebileceğini düşünmek gerek.

III. TÜRKİYE'DE YENİ KAMU HİZMETİ ALANI

YENİ KAMU HİZMETLERİ ALANI (YKHA)

Türkiye'de özelleştirme, kamu hizmetlerine son verme ve bütünüyle piyasaya bırakma biçiminden çok kamu hizmetlerinin özel girişimcilere gördürülmesi biçiminde gerçekleştirildi. Özel sektörü gördürülen kamu hizmetleriyle geniş bir kamu hizmetleri alanı oluştu. Yerel yönetimlerin çok sayıda ücret malı nitelikli yardımı ve hizmeti de bu alana eklendi.

Bununla büyük bir kamu ekonomisi oluştu.

Kamu ekonomisi yoksulluğun yönetimi ve toplumsal yardımlar da genişledi.

ASKERİ SINAİ KOMPLEKS

Ülkedeki üretimin, silahtan yazılıma, mühimmattan, sivil üretimle sınırları belirsizleşen askeri sarf malzemelerine kadar çok geniş bir alanda askeri yapı ile bütünleştirilmesi. Sivil üreticiler, askeri yapı ve üniversiteler ve teknoloji merkezleri ile bütünleşik bir yapının kurulması. Buradaki üretimin, ülkedeki sermaye birikim rejiminde sürükleyici olması.

Olası Etkileri: İRREDANTİZM + REVİZYONİZM.

Askeri etkinliklerin sınırların dışına çıkması, askeri ve siyasi nüfuz alanları arayışı ve son aşama da toprak arayışı biçiminde irredantizm. Özellikle tarihi ve ideolojik revizyonizm. Etkilerinin, siyasal konumlanışlara göre olumlu ya da olumsuz olarak nitelenmesi bir yana askeri sınai komplekste üretimin kaçınılmaz sonucu olan ikili.

Bütün bu alan için KAMU ÖRGÜTLENME MODELİ geliştirilmeyi bekliyor. Örneğin Varlık Fonu bu yeni yapının finansal yönetimi için iş görebilir.

Özel girişim ile kamu hizmeti alanının iç içe geçmiş olduğu devletin öncülüğündeki bu yeni kamu hizmeti alanı ve askeri sınai kompleksin devletçe yönetimi, kontrolü ya da yönlendirilebilmesini sağlayacak yönetsel bir model geliştirilmelidir.

IV. RİSKLER, OLANAKLAR VE OLASILIKLAR

Krizden kurtarması, kapitalist üretimin yeni durumuna uygun bir düzenleme biçimi yaratması için çağırılan devlet, riskleri ile birlikte geliyor.

Devletin örgütlenmiş şiddeti başlı başına kötü değildir. Kimi ve neye uygulandığı (içeriği) önemlidir. Polis devletini rehabilite etmek gerekir.

Yalnızca devlet – birey dengesinde devletin güçlenmesinin yaratacağı tehlikeden söz etmiyoruz. Liberal siyaset ve hukuk kuramlarının "bireyi" nitelik değiştireli çok oldu. Neo-liberal dönemin bireyi, tek tek kişiler değil, devlete ve topluma meydan okuyan dev şirketler, tüzelkişiler. Toplumsal yaşamın ve sivil toplum örgütlerinin büyük bölümünü denetleyen bu şirketlerin demokratik meşruiyetleri, sorumlulukları yok. Kar ise özel. Liberalizmin "güçlü devlet karşısında ezilen birey" imgesi üretim ilişkilerinde açıklayıcı değil.

Devletin dönüşü, dünya ekonomisini ve ülkelerin kaderini denetim altında tutan dev tüzelkişiler için yeni bir dönem açacak ve bunlar dışında kalan geniş halk kitleleri için de olanaklar ve olasılıklar yaratacak.

Devletin dönüşüyle birlikte gelen halktan toplanan vergilerle krizlerin yönetimi, kolektif emperyalizm içindeki çelişkileri aşmak için ulusal pazarları güçlendirme, gerekirse bir başka devlete ya da onun meta zincirleri alanına savaş ile müdahale gibi işler, görünmez elle işleyen piyasadan çok toplumun harekete geçirilmesini, disipline edilmesini ve düzenlenmesini gerektiriyor. Savaş için hazırlık bunun en son ve sert aşaması.

Devletin dönüşü kamunun, kamu yararının, kamu hizmetinin, kamu hukukunun, siyasetin, halkın, sınıfların dönüşüdür.

Toplumsal kesimler siyasette temsil edilmenin, devlette temsil edilmenin öneminin ayırdına varacaklar.

Neo-liberal dönem boyunca unutulan "olmayan toplum" devlet olarak geri dönüyor. Devletin toplumsallaştırıcı etkisi var.

Siyasal güç, bireyleri bastırma ve denetme yetisini artırdığı gibi piyasa ve sermaye karşısında da gücünü artırıyor; finansal krizde ve salgın hastalıktaki kurtarıcı rolü sayesinde ideolojik gerilemeden de kurtuluyor.

Devlette hangi toplumsal sınıflar ve katmaların ne oranda temsil edileceği, sınıf içi ve sınıflar arası açık ya da örtük çatışmalarla belirlenecek.

Devletin dönüşü yalnızca kamulaşma ve yurtseverlik olanağı yaratmıyor, ırkçılık, önfaşizm ve savaş olasılığı da barındırıyor.

Devlet en gelişkin ve güçlü toplumsal örgütlenme. Toplumsal işler devlet örgütlenmesine bırakılmış, insanlar kendilerine ilişkin sorunları devlet aygıtı

aracılığıyla ve dolayımıyla çözüyor, karar bağlıyorlar. Üretimin, ticaretin, toplumsal gereksinimlerin karşılanmasının bireyleri aşan karar vericisi siyasal alanda örgütlenen devlet, bu örgütüyle gücünü herkese dayatıyor. Bu güce nihai olarak üretim ilişkilerinde egemen olanlar sahip, ancak egemenlik sarsılmadığı sürece iktidar çok katmanlı yapısıyla çok değişik toplumsal çıkarları temsil edebiliyor.

Toplumbilimlerdeki araştırmacıların dünyayı algılama, soruları sorma ve sorunları çözme biçimlerini belirleyen yeni bir düşünsel model oluşmakta. Neoliberal inanç sistemi çöktü, temel kabulleri iş görmüyor artık. Bunların "aslında tam olarak uygulanmadıkları, tam olarak uygulansalar herşeyin düzeleceği" inancı da sayısız başarısızlıktan sonra kabul görmüyor. İnceleme yönteminin kaba olguculukla sınırlı kalması verilerin "birey"lerin anketi ve istatistiklerden oluşması, yapılara, sınıflara yer verilmemesi de bir en çok toplum mühendisliğinde kullanılabilecek bir bilgi çöplüğü yarattı. Çöken neoliberal paradigma yerine yeni bir kamucu paradigma konulacak, verileri kamu, devlet, siyaset dolayımıyla işleyen yeni bir olağan bilim dönemi açılacak. Türk Sosyal Bilimler tarihinde Mülkiye DHS "Devletin Dönüşü" Kongresi bu arayışın miladı olarak anılacaktır.

Prof. Dr. Onur Karahanoğulları

BİLDİRİLER

BÖLÜM 1:

EGEMENLİK KRİZİ, KÜRESELLEŞME VE DEVLETLERARASI DÜZEN

SERMAYE BİRİKİMİNİN VE EMPERYALİZMİN KOLEKTİF* HALİNİN YAPISAL KRİZİ ÜZERİNE[1]

Ali Murat ÖZDEMİR*

Giriş

Sonuçla başlayalım ve bunu yaparken de iki ayrı nihai bulguyu bir arada verelim: Bir, bugünün emperyalizmi (1838-1945 arasında geliştiği haliyle) klasik dönemin emperyalizminin krizine bir yanıt olarak kolektif bir içerik edinmiştir. İki, kolektif formu içerisinde emperyalizm yapısal bir kriz içerisindedir. İkincisi bu yazının inceleme noktasını oluşturur.

Bir krizin yapısal olması, kapitalist sistemin, verili birikim aşamasında, kendi aksaklıklarını mevcut araçlarla aşamadığı bir dönemeçte çamura saplanması anlamına gelir. Yeni araçlar bulunabilirse bu türden krizler ertelenebilir. Fordist uzlaşının ve buna bağlı olarak meşhur Altın Çağ'da hâkim olmuş olan Fordist Düzenleme Tarzının 1970'lerde baş gösteren yapısal krizi yıkıcı mücadeleler içinden "keşfedilen" (sermaye kaçışı mekanizması, finansallaşma, Altın standardının terki, emeğin anayasal düzenekten dışlanması gibi) "yeni araçlarla" ertelenmişti mesela. Diğer yandan, kapitalizmin şu an içinde bulunduğu krizi aşmak için gerekli yeni araçların "keşfedilebilme koşullarının oluşma olasılığının" hayal dünyamızda bile yeri olmaması, krizin ciddiyetini anlamak için iyi bir referans noktası teşkil etmektedir. Bir önceki cümlede verilen yargıyı sunmaktan kasıt, kar oranlarındaki düşüş eğilimini verili koşullar altında tersi istikamette iyileştirme imkansızlığını vurgulamaktır.

İçinde bulunduğumuz bu son yapısal kriz birtakım yokluklar yaratmıştır. An itibariyle hayatlarımız yoklukların etkileriyle belirlenmektedir. Okumakta olduğunuz çalışma

- Merkezi kapitalist ülkelerde -rakipler karşısında- verimlilik/üretkenlik avantajı getirebilecek imkanların yokluğunda yani yeni bir keynesciliğin koşullarının yokluğunda
- Emperyalist rantlara ulaşım için gerekli askeri üstünlüğün yokluğunda
- Çevre ülkelerde mevcut ucuz emeğin sömürüsü esnasında zayıf ve kendisine bırakılan payın orantısızlığına razı yerel kapitalist küçük ortakların yokluğunda

* Kamu Hukuku Öğretim Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

1 Konferans bildirisinde sunulan bu yazı "Hukuk Defterleri" başta olmak üzere farklı dergilerde çıkan yazılara kaynak oluşturmuştur.

- Dünyanın tamamına kendisini diretebilecek kadar hegemonik ve rakipsiz bir sermaye rejiminin yokluğunda, dolayısıyla tek kutuplu bir dünyanın yokluğunda,
- Dolayısıyla makbul devlet biçimini sisteme katılmaya çalışan yarı-çevre ya da çevre ülkelere diretecek düzenekler zayıflarken

"Neler oluyor hayatta?" sorusuna genel cevaplar aramaya yönelecektir. Belirtilen maksada ulaşabilmek için öncelikle, krize giren olan düzeneğin ne olduğu (yüksek bir soyutlama düzeyinde kapitalist birikimin dinamiklerine odaklanarak) ele alınacak; ardından belirli bir zaman ve yerdeki kapitalist düzenlemenin yani neoliberalizmin yapısal krizi değerlendirilecek; üçüncü olarak neoliberal dönemde kolektif emperyalizmden bahsedilecek, dördüncü olarak 2. Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşan kolektif emperyalist düzeneğin hegemon devletinin saldırganlığının ekonomi politiği üzerine birtakım saptamalarla çalışma bitirilecektir.

Kriz: Rekabet, organik bileşim, kar oranlarının düşme eğilimi.

Kriz, özellikle de yapısal olanı, kapitalist sistemin içsel bir özelliğidir.

- Kapitalist birikim, bireysel kapitalistler arası rekabet esasında işleyen artı değere el koyma pratikleri neticesinde gerçekleşir.
- El koyma sürecinde (verimlilik ve/veya üretkenlik açısından) daha etkin olan kapitalistler, (değer kazanmış ürünün satışı yani) realizasyon esnasında, üretkenlik ve/veya verimlilik açısından kendilerinin gerisinde kalan kapitalistlerin el koyduğu artı-değere (bu sefer kapitalistler arasında gerçekleşen ikincil bölüşüm üzerinden) de el koyarlar.
- Rekabet, üretim araçlarının karmaşıklaşmasına, üretici güçlerin gelişmesine neden olur.
- Rekabet baskısı altında verimlilik (emeğin etkin kullanımı) ve üretkenlik (emek sürecinin meta formundaki çıktıları) artışını sağlama uğraşı neticede teknolojiyi ve makine parkını geliştirir ve eğilimsel olarak, emek gücünün harekete geçirdiği ölü/sabit sermaye miktarının (aynı dönemde işe koşulan canlı emek gücü kitlesindeki artış karşısında oransal olarak) artmasıyla sonuçlanır.
- Söz konusu artış neticesinde somut emek sürecinde "kullanıma sokulan" canlı emeğin yaşam gücünü daha üretken ve verimli kullanma yarışının sonucu gelişen üretici güçler, (artı) değerin yegane kaynağı olan canlı

emek kitlesinin (bazen niceliksel ama her durumda orantısal olarak) küçülmesine yol açar.[2]

Her krizin kendisini besleyen, büyüten özel sebepleri vardır. Ancak özel sebepler karşısında bütün krizlerde ortak olan genel bir sebep de bulunur. Kapitalizm altında kriz, rekabet esasında işleyen kar odaklı ekonomik faaliyetin yarattığı ölü emek kitlelerinin (sabit sermayenin) onu harekete geçiren emekçiler karşısında büyümesinin ve söz konusu dönüşümün toplam sömürü miktarı üzerindeki olumsuz etkisinin ortaya çıkardığı birikim sorunlarının genel ismidir.

"Sermayenin organik kompozisyonunun büyümesi eğilimi" karşısına çıkarılan ve aksi yönde etkiler doğuran tedbirlerle geçici olarak yavaşlatılabilir ya da durdurulabilir. Bu karşı eğilimleri devlet iktidarının (ve/veya devlet gruplarının oluşturduğu düzeneklerin) kullanılması suretiyle bir süreliğine sistematik olarak geliştirmek de mümkündür, bir yere kadar tabii.

Devlet iktidarında temsilini bulan piyasa güçlerinin karşı eğilimleri sistematik olarak güçlendirmesine olanak veren kurallar, kurumlar ve pratikler bütününe *düzenleme*, devlet iktidarının kullanımıyla sınırlı olmayan söz konusu bileşik etkinliğin sağlayacağı göreli istikrar dönemlerine de *düzenleme tarzı* denilebilir.[3] Düzenleme rejimleri yetersiz kaldığında emperyalist ülkeler hesabına *uluslararası işbölümünü* politik olarak belirlemeye yönelen ve küre-yerelleşme gibi müphem isimler edinen büyük projeler de devreye girer.

Ancak her durumda kar oranlarının düşme eğilimi yapısaldır ("ve sonsuza değin mutlu yaşadılar" ifadesi kapitalistlere söylenmemiştir): Kar oranlarındaki düşüş eninde sonunda kendi etkilerini karşıt eğilimler üzerinde gerçekleştiren bir eğilim olarak yapısal krizlerin doğmasına yol açar; eski kapitalist merkezler karşısında organik bileşimleri daha "uygun" yenilerini gündeme getirir, bu "yeni"ler yatırım akışlarını kendilerine çekerler. Krizi bu şekilde kavramsallaştırmak (saptamak)

- "*krizlerin esas sebebinin kapitalist sistemin yapısal çelişkileri* olduğu gerçeğini

ve

- kapitalist dünya ekonomisinde *kapitalist merkezin sabitlenme imkanının bulunmadığı kuralını* unutmamızı engeller. Zaten bugünkü sorunlarımızın esas kaynağı da kapitalist merkezin oynaklığında yatmaktadır.

2 Değerin yegâne kaynağı olarak canlı emeğin sabit sermaye stoku karşısındaki eğilimsel azalışını anlamamızı sağlayan bu orantıya sermayenin organik bileşimi diyoruz.

3 Bu terimler "Althusser'in asi çocukları" olarak da bilinen Alain Lipietz ve Michel Aglietta'nın kurucuları arasında olduğu Düzenleme Ekolünün terminolojisine aittir.

Kapitalizm için her zaman geçerli bir kural önermek gerekirse o da "*kapitalist üretim tarzında çelişkilerin asla çözülememesi ancak geçici olarak ertelenmesinin mümkün olduğu*" kuralı olacaktır.

Neoliberal düzenleme tarzı ve krizi

Bugün neoliberal düzenleme tarzı olarak da adlandırılabilecek[4] son dönemin krizi içerisindeyiz. Kendisi fordist düzenleme rejiminin krizine bir cevap olarak ortaya çıkan neoliberalizm, kapitalist merkezlerde ortaya çıkan kar oranlarındaki düşüş eğilimini bir müddet tersine çevirmiştir. Bu da kar oranlarında düşme eğiliminin karşısına 1970'lerde para sermayenin finansallaşma olarak adlandırılan yeni değerlenme usullerinin gündeme gelmesi ardından ortaya çıkan tüketim toplumunun oluşturulmasına ve üçüncü dünyaya *sermaye kaçışının*[5] kesintisiz devam etmesine dayalı olarak mümkün olabilmiştir.

1980'lerin başında merkez kapitalist ülkelerde siyasal düzlemde etkin hale gelen neoliberal dönemde, kendilerine "Batı" diyen ülkelerin kapitalistleri, düşen kârlılık ve verimlilik karşısında, sermaye kaçışı mekanizmasını bir baskı aracına çevirerek kendi ülkelerinde mukim mavi yakalı işçi sınıfının, üretilen toplumsal fazla üzerindeki payını radikal olarak kısmışlardır.

Sermaye kaçışı nedeniyle üretken sektörlerin ucuz emek bölgelerine taşınması, sosyal haklarda ve ücretlerde azalma sürecine, ücretleri azalan "Batılı" işçilerin geçimlik tüketimlerinin (borca endekslenmesine ve dolayısıyla) kredi kartlarına bağlanarak yeni zenginleşme biçimlerinin üretilmesine, menkul kıymetleştirmeye, gelecekte yapılacak üretimin önceden satışa sunulmasına dayalı işlemlerin artmasına ya da ipoteklerin yeni likidite yaratma vasıtası haline gelmesine yol açan yapısal süreçlerin bir parçasıdır.

Özetle neoliberal politikaların devlet ve/firma stratejilerinde etkin olduğu dönemde merkez kapitalist ülkelerde sosyal haklarda ve ücretlerde azalma

4 İşin bu kısmı tartışmalıdır. Düzenlemeciler Fordizmin bir "düzenleme tarzı" (*mode of regulation*) olduğunda hem fikir olsalar da neoliberalizmin düzenleme tarzı olarak kabul edilip edilemeyeceği hususu uzun müddet tartışmalı olarak kalmıştır.

5 Sermaye kaçışı kendisine "Batı" diyen ülkeler sanayisindeki üretkenlik ve verimlilik artışının ücret artışının ardında kalmasının bir neticesi olarak 1970'lerde ortaya çıkan ve yakın zamana kadar da süren sosyal olgunun ismidir. Kaçış neticesinde merkez ülkelerde mukim sermaye öbekleri, emek sömürüsünün çok daha kolay olduğu ülkelere doğru hareket etmiştir. "Kaçan" sermaye grupları için karlılıktaki düşüş azalır ve yer yer de tersine döner. Bu da sermaye kaçışını daha da artırdığı gibi, kalanlar için de eski uzlaşının kurumlarını yerle yeksan etme fırsatını verecektir.

süreci, üçüncü dünyadaki emekçilerin artı-değerine, bu ülkedeki taşeron kapitalistlerle birlikte el koyma faaliyetindeki artışla birlikte gelişmiştir.

Finansallaşmanın getirdiği yeni olanaklarla üretken sermayenin önemli bir bölümü 1970'lerden başlayarak daha ucuz küresel emek kaynaklarına akacak ve bu yolla, bir dönem sermayenin organik bileşiminin son derece düşük olduğu bir takım Asya ülkelerinde yeni sanayileşen ülkeler dalgaları oraya çıkacaktır.

İlk kuşak, ikinci kuşak, üçüncü kuşak derken 1994'ten sonra Çin tam da anlattığımız bu sermaye kaçışının ortaya çıkardığı yeni sanayileşen ülkeler dalgasının son ve en büyük halkasını oluşturur. Ancak en önemli ikisi (tüketim toplumu ve sermaye kaçışı) yukarıda belirtilen neoliberal tedbirler hem 2000li yılların başından itibaren kar oranlarındaki düşüş eğiliminin geri dönmesini engelleyememiş, hem de (kimilerine göre 2008 kimilerine göre 2019 kovid salgınından sonra) erteledikleri çelişkilerin bu sefer ikincil bölüşüm krizine dönüşerek çok daha güçlü olarak geri dönmelerine yol açmıştır.

Gelinen noktada neoliberal düzenleme ve yordamların ürettiği karşı eğilimlerin işe yaramadığı, kar oranlarında düşme eğiliminin kendisini sürtünmesizce ortaya koyduğu bir noktadayız.

Kapitalizmin az yukarıda verilen "çelişkileri çözememe ancak (krizleri) daha beterini garanti edecek şekilde erteleme" kuralı neoliberal dönem için de geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Normalde karlılığın esaslı olarak düştüğü/çöktüğü kriz anlarını, söz konusu krizi fırsata çevirebilen (müflis işletmelerin üretim araçlarını ucuza alan) gruplar için karlılıkta yükselme dönemleri izler; ancak yeni durumda organik bileşim öncekine göre daha da yüksek hale geleceği için, önceki karlılık seviyelerine ulaşmak kimselere nasip olmaz; olmayacağı gibi yeni krizin koşulları da olgunlaşmaya başlar. *Bugün için karlılığın geçici olarak da olsa bir şekilde yeniden yükselmeye başlayacağı bir anı hayal etmek de mümkün değildir.*

Şunu da ekleyelim: Uluslararası ortamda (kar oranlarının aksine) artı-değer oranlarının eğilimsel eşitlenmesi diye bir şey olmaz. Bu son husus

- hem aşağıda ele alacağımız *ikincil bölüşüm savaşının*
- hem de (ve bu savaşın arkasında yer alan) *kapitalist merkezin oynaklığı* saptamasının (ya da kapitalist merkezlerin zaman ve mekan içinde sabitlenemeyip durmaksızın yer değiştirme eğilimi yasasının)

temel dayanağını oluşturur.

Kolektif emperyalizm ve neoliberalizm

Konuya giriş yapmak için önce genel bir emperyalizm tanımı verelim: *Devlet iktidarının, sermaye birikimini artırmak maksadıyla* (kapitalist sınıfın çeşitli fraksiyonlarının taleplerini diğer halk kesimlerinin taleplerinin üzerine çıkartacak ideolojik-kurumsal düzenek vasıtasıyla) *ilgili* (emperyalist) *devlet dışındaki toplumların* (diğer cumhuriyetlerin) *yaşamlarını* (diğer cumhuriyetlerin halklarının büyük kısmının aleyhine olacak şekilde) *dönüştürmek için kullanılmasıdır emperyalizm*.

Klasik emperyalist çağda devlet iktidarı sermaye birikimini artırmak maksadıyla *emperyalist devletler arasında*, piyasalar, iş gücü ya da hammaddeler için küresel ölçekte girişilen *silahlı rekabet* esasına dayanır.

Klasik emperyalist çağın sonunda, kabaca 1945’ten sonra, yani Amerikan hegemonyası döneminde, *devlet iktidarının, sermaye birikimini artırmak maksadıyla kullanılma tarzı değişmiştir*. Her ne kadar literatürde bu isimlendirmeyle ilgili bir fikir birliğinden söz etmek mümkün olmasa dahi; 1945 sonrası dönemin bütünü *kolektif emperyalizm* terimi altında ele alınabilir. Bu yazıda anlaşıldığı haliyle kolektif emperyalizm döneminde artık “ulus devletler arasında silahlı rekabet” ilkesiyle işleyen bir sistem görmeyiz. Yani Amerika bir yere gidip, bayrak dikip “buraya İngilizler, Fransızlar vs. giremez” demeyi bırakmıştır.

Aksine, bir ülkenin “birden çok uluslararası şirkete kapılarını açtığı”; bir “çok uluslu şirketin” de sermaye birikimi için, kendi emperyalist ülkesi ve onun sömürgeleriyle sınırlı kalmayıp, dünyanın her tarafında kendi ülkesindeymiş gibi, kendi ülkesiyle benzer hukuk düzenekleri (ideolojileri) içerisinde, kendi ülkesine benzer hukuk sistemleri önünde, kendi ülkesiyle benzer devlet yapılarının sağladığı imkanlarla faaliyet göstermesi” esasında işleyen yeni bir düzen vardır artık.

ABD hegemonyasıyla damgalanmış olan bu dönemde aynı anda iki ayrı uluslararasılaşma süreci devrededir:

- Bir yanda *sermayenin yeni bir formda, hızda ve ölçekte uluslararasılaşması*;
- diğer yanda ise *devlet biçiminin (yani makbul devlet formlarının) uluslararasılaşması*!

Ve Amerikan hegemonyasının iki alt-dönemi bulunmaktadır. *Bunlardan ilki* 1945-70 (siyasi çöküşü açısından 1980) arasındaki fordist dönemdir. 1945 ile 1970 arasındaki dönemi, Avrupa ve Amerika’nın toplumsal verimliliğin ve üretkenliğin dünyanın geri kalanından daha fazla olduğu ve kar oranlarında

artışın gözlemlendiği Fordist düzenleme tarzının hâkim olduğu bir "altın" dönem olarak nitelendiriyorlar.

Kolektif emperyalist düzenekte sömürü, birden çok "çok uluslu şirketin" faaliyetiyle, büyük ölçekli entegrasyon projeleri ve/veya serbest ticaret düzenekleriyle, devletler arası/üzeri bir alanda gerçekleşir. Ancak sömürünün ürünlerinin realize edildiği yer her durumda merkez kapitalist devletlerdir. Büyük şirketler için değerlenme (artı-değer temellük etme) süreçleri aynı anda birden çok merkez-kapitalist ülkeden başlayıp -pek çok durumda- çevre ülkelerde yatırıma dönüşüp, ABD-Avrupa-Japonya ekseninde realize olma durumuyla sonuçlanmıştır. Bu da ulus devletler içerisinde temsilin mantığını, önceki döneme kıyasla büsbütün değiştirmiştir.

Fordist dönemde Avrupalı işçiler yüksek ücret alsalar bile, aynı zamanda yüksek olan verimlilik düzeyi, merkez kapitalist ülkelerin rekabet gücünü zedelemiyordu. Bu nedenle söz konusu dönem, hem emekçiler hem de sermaye açısından sıklıkla "altın çağ" olarak anılmaktadır.

1970'lerin başında sona erdiği kabul edilen '*altın çağ*'dan sonra, on-on iki senelik bir yapısal kriz çağı gelir emperyalist ülkeler için. *Fordizmin krizi* diyebileceğimiz bu dönemde sistem önce kendi krizini elindeki imkanlarla atlatmaya çalışmıştır. Fakat Fordist uzlaşıya dayalı mevcut kurumsal yapı ve anayasal düzenekler buna imkân tanımamıştır; verimlilik düşerken ve kar oranları azalırken, "yeterli ölçekte" ücret indirimini "sağlamak" mümkün olmaz. En nihayetinde ise, sistemin elindeki araçlarla karlılığın bitmesinden kaynaklanan yapısal sorunların çözülemeyeceği gerçeği ortaya çıkar.

Amerikan hegemonyasının ikinci alt-dönemi de neoliberal düzenlemelerin dönemidir. Söz konusu dönemin siyasi başlama noktası Thatcher ve Reagan'ın emek karşıtı monetarist uygulamalarına götürülebilir.

Neoliberal dönemde kolektif emperyalist faaliyet, bir dönem üçüncü dünyaya ait olan yerlerin korumasız emek gücüne yerli kapitalist sınıfı taşeronlaştırarak yönelmiştir.[6] Bu dönemde sömürünün mekanı uluslararası işbölümünü dönüştürecek şekilde yer değiştirmiştir.

Ancak söz konusu yönelimin kârlılık üzerinde 1990'lar ve 2008 arasında yaptığı "yetersiz ama olumlu" katkıya rağmen, karlılık 1970'lerde biten Altın çağın çok altında kalmış, az yukarıda verilen yapısal mantığın bir sonucu olarak,

6 Tabii ki emperyalist faaliyet bununla sınırlı kalmamıştır, yapısal uyum politikalarından, fikri mülkiyet haklarına, insani müdahalelerden emperyalist rantlara kadar geniş başka yollarda da ilerlemiştir. Ancak doğrudan üreticilerin ürettiği toplumsal fazlanın onların elinden alınma biçimi üzerine eğildiğimizde bu alan öncelikli analiz konusu olmayı hakkeder.

emperyalist ülkelerde önceki dönemin (altın çağın) kârlılık düzeyine hiçbir zaman yaklaşılamamıştır.

2008 yılı, karlılıkta geçici yükselmenin de sona geldiğine işaret eder. 2008 sonrasında üçüncü dünyanın savunmasız emek gücü potansiyellerini işletmenin bir bedeli olduğu ortaya çıkmıştır.

Tarihi 1960'ların sonlarına dayandırılabilecek olan sermaye kaçışı mekanizması 1970'lerin ortasında fordist uzlaşının sonunu getirmeye başlamış, muhafazakâr ve/veya liberal siyasetin emek karşıtı dilinin sertleşmesiyle sonuçlanmıştır. Süreç ilerledikçe her sermaye kaçışı, yeni yerel piyasalar ve yerel markalar yaratarak bir dönem ucuz olan emek gücü havzalarında emekçilerin örgütlenme kapasitesini artırmıştır.

Taşeron "yerli ortaklar" kendi markaları olan işletmelere dönüşmektedir. Yani bağımlı kapitalist gelişim şişede durduğu gibi durmamıştır. Şunu da akılda tutmakta fayda vardır: Sermaye gruplarının birbirleri için girdi ürettikleri ortak iş yapma faaliyeti bunlar arasındaki rekabeti hiçbir şekilde dışlamaz. Yerli kapitalistler el konulan artı-değer kitlesinin kendilerine bırakılan kısmını yetersiz buldukça, daha fazlasına el koyma yolunda "başarı" gösterdikçe, emperyalist ülkelerin şirketleri yeni bir ucuz emek göç bölgesine akmaya/kaçmaya meyleder.

Her bir yeni sanayileşen ülke kuşağı öncekinden daha fazla emekçinin sömürü düzeneğine girmesini, öncekinden daha fazla çıktının üretilmesini örgütlemeyi gerektirir. Her bir kuşakta zaman içerisinde emek maliyetleri artar ve işçi örgütleri güçlenir. O memlekete has markalar çıkar, ulusal pazar ve iç tüketim gelişir.

Ve tüm bunların yanı sıra bir şey daha olur: Emperyalist çok uluslu şirketin ortağı olan yerli kapitalistlerin, ilgili çok uluslu şirkete aktardığı sömürü miktarı düşer. Yeni sanayileşen ülke kuşakları da bu şekilde oluşur. Merkez ülkelere artı-değer aktarımı yapan düzenekler olarak çok uluslu şirketler yeni bir yer arar. El koyulan emeğin oranındaki her düşüşte hareket -bu sefer daha büyük bir ölçekte- yeniden başlar. Birinci kuşak yeni sanayileşen ülkelerin nüfusu dünya nüfusunun küçük bir kesimi, yüzde ikisidir sadece. İki, üç ve dördüncü kuşaklara gittiğinizde ölçek geometrik olarak artacaktır.

İçinde bulunduğumuz süreçte kapitalizmin yaşadığı yapısal sorun tam da buradan kaynaklanmaktadır: Çin'den sonra ve Çin'den daha yüksek bir kapasite taşıyan aynı çevrimi farklı ölçekte tekrarlama imkânı veren hiçbir ülke ya da

bölge yoktur. Kısacası, "Çin'den öteye gidecek başka köy kalmamıştır"[7] ve Çin de bu gerçeğin fazlasıyla farkındadır.

Kolektif emperyalist düzeneğin hegemonik devletinin yıkıcılığı üzerine

Yukarıda bahsi geçen *ikili uluslararasılaşma sürecine geri dönelim*: Bir yanda sermayenin diğer yanda da devlet biçiminin uluslararasılaşması olmak üzere aynı anda işleyen iki süreç bahsedilmişti. Anılan ikili süreç fordist dönemde farklı neoliberal dönemde farklı işlemiştir. İçinde bulunduğumuz kriz döneminde ortaya çıkmakta olan farklılıkları ayrı bir şekilde ele almak da mümkündür.

Fordist dönemde sermayenin ve devletin uluslararasılaşması

İlkinde (fordist dönemde), *sermayenin uluslararasılaşması süreci* açısından bakıldığında, merkez kapitalist ülkeler, üstün verimlilik ve yüksek kârlılık düzeylerini sürdürebildikleri ölçüde, *kendi ülkelerinde mukim emek gücünü* üretimde kullanabildiler (sermaye birikimini/artı-değer sömürüsünü bu insanlar üzerinden sağladılar); emekçi kesimlerin katılımlarını olası kılan kurumsal düzenekler geliştirip, refah devleti uygulamalarını yaygınlaştırabildiler. Gümrük birlikleri ülke sınırlarını aşmaya yaradıysa da entegrasyon projeleri, büyük ölçüde kendi sınırları içerisinde kalan pratikleri (ya da birikim stratejilerini) destekledi.

Fordist döneme *devletin uluslararasılaşması* süreci açısından da bakılabilir. Bu dönemde *devletin uluslararasılaşma süreci* -İkinci Dünya'nın rahatsızlık veren varoluşu karşısında- bölgesel entegrasyon süreçleri ya da meta dolaşımını hızlandırmaya yönelik uluslararası anlaşmalar ve uluslararası örgüt faaliyetiyle belirlendi. Ancak altın çağ 1970'lerde vuku bulan amansız bir kârlılık ve verimlilik kriziyle sona erdiğinde, merkez kapitalist ülkelerde verimlilik artışı ücret artışının altında kalmaya başlamış, bunu da kâr oranlarında düşüş (ve enflasyon) takip etmeye durmuştu. Akabinde gücünü yüksek verimlilikten alan ve ücretleri talep kaynağı olarak gören bütün bir sistem, bu sistemi görünür kılan üretim ve tüketim normları, devasa işçi örgütleri, sosyal devlet kurumlarıyla birlikte dönüştü.

7 Bu ifadeyi kullanmakla tek merkezli dünya kapitalizmi için yolun sonunun gözüktüğünü iddia ediyoruz. Bloklar ve çekişmeler içerisinde birden çok merkezi olan ve kar oranlarındaki düşüşü engelleyemediği için emperyalist rantlara odaklanan başka bir kapitalizm mümkündür.

Neoliberal dönemde sermayenin ve devletin uluslararasılaşması

Devletin ve sermayenin uluslararasılaşması süreçlerine neoliberal dönemde baktığımızda süreçlerin farklı geliştiğini görmek mümkündür. Beklenebileceği gibi, karlılık krizini çözebilmek için gerekli araçlar fordist uzlaşı içerisinden çıkmamıştır.

Döneme *sermayenin uluslararasılaşması açısından baktığımızda* finansallaşma ve sermaye kaçışı başta olmak üzere 1970'lerin yapısal endüstriyel dönüşümleri gündeme gelmiştir. Çok uluslu şirketler, düşen verimlilik ve kârlılık karşısında (ve diğer usullerin yanı sıra), emeğin savunmasız olduğu ülkelerde mukim emek gücünü üretimde kullanma stratejisini gündeme getirmişlerdir. Söz konusu süreçte Emek kaynakları tam anlamıyla küreselleşti. Merkez ülkeler sınırları dışındaki emek kaynaklarına yönelimin düşük olduğu ilk dönemin aksine, yatırım bölgelerinin belirlenmesinde, en ucuz ve en savunmasız emekçi kitleler belirleyici hale gelmiştir. Takip eden dönemde Amerika'nın ve Avrupa'nın geleneksel sanayi bölgeleri kısa sürede yeryüzünden silindi. Emperyalist ülkelerde mavi yakalı sınıf mevcudu oransal olarak azaldı ve hizmet sektörü öne çıktı.

Devletin uluslararasılaşması ekseninden baktığımızda da 1980'lerin (yakınsaklaşma, uyum, zoraki uyuma davet ya da başarısız devlet kategorisi içine sokma tehditleriyle desteklenen) neoliberal düzenleme paketleri, "piyasaların yakınsaklaştırıcı gücünün kendiliğinden işleyen düzeninin gerçekleşmesini beklemenin gereksiz olduğu kredi ihtiyacı içerisindeki devletlerin normatif, kurumsal ve kültürel değişimlere zorlanabileceği" düşüncesinin hakimiyetiyle birlikte uygulamaya konulmuştur. Yine aynı dönemde, merkez kapitalist ülkelerde (ve bunlarla aynı kampta olan "gelişmekte olan" devletlerde) emekçi kesimlerin katılımlarını olası kılan kurumsal düzenekler çökmüş, halk denetimi ve refah devleti uygulamaları da ya ortadan kalkmış ya da zayıflamıştır.

Devletin uluslararasılaşması süreci neoliberal mantıkla tanışınca devlet içerisinde sermaye kesiminin temsilini ölçüsüz olarak artıran yönetişim, kurullaşma ve benzeri uygulamalar öne çıktı. Finansallaşma süreçlerini yöneten düzenlemeler küreselleşti ve finansallaşma süreci yatırım risklerini ve enflasyonu azaltma düsturuyla neredeyse uluslararası işbölümünü değiştirecek etkinlikte kararlar üretmeye başladı. Aynı süreç çevre ve yarı-çevrede el koyulan artı-değer kütlelerini (borç faizleri, fikri mülkiyet ödenekleri vb. hukuk teknolojilerine dayalı olarak) ya da doğal zenginlikleri merkeze aktarmanın bir aracı haline geldi.

İçinde bulunduğumuz kriz döneminde ortaya çıkmakta olan farklılıklar üzerine şu saptamaları yapmak uygun olacaktır:

Bir yanda sermayenin diğer yanda da devlet biçiminin uluslararasılaşması süreçlerinin belirlediği İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem *tükenme sinyalleri* üretmeye yani 80 sene boyunca kendisini izlemeyi olası kılan düzenlilikleri kaybetmeye başladı.

Döneme *devletin uluslararasılaşması açısından baktığımızda*

- Hegemon devletin "küresel kapitalizmin devleti" olma işlevi kongrede temsil edilen ulusal devlet olma işlevinin çok önüne geçti.
- Bu durum çevre ülkelerden aktarılan değer kitlesinin düşüşüyle birleşince, ABD'nin aynı anda hem Amerikan devleti hem de küresel kapitalizmin devleti olarak hareket etmek zorunda kalmasından doğan çelişkileri gizlenemez hale gelmiştir.
- *Emperyalist rantlara* -yani piyasa ilişkilerine dayalı olarak değil de savaş gemileriyle ya da ilgili ülkeler içerisinde desteklenen gruplar üzerinden belirlenen- hidro-karbon çıkarma/el koyma düzeneklerine ulaşma işi de gün geçtikçe daha sıkıntılı hale gelmeye başladı.
- Bu dönemde artık ABD kendine "batı" diyen dünyanın entegrasyon süreçlerinin (piyasalara daha fazla yer veren emperyalizminin) düzenleyicisi değil, küresel ölçekli artı-değere (gerekirse silahla) el koyma faaliyetinin *lider* ülkesiydi.
- ABD Başkan Trump'un ikinci döneminde *lider* olmaktan çıkarak münhasıran ABD kapitalist sınıfının belli başlı fraksiyonları için[8] el koyma faaliyetine girişti. Kolektif emperyalist düzeneğin hegemon devletinin yıkıcılığı da bu kapsamda görünür hale geldi.

Döneme *devletin uluslararasılaşması açısından baktığımızda*

- Çok uluslu şirketler, emeğin savunmasız olduğu ülkelerde mukim emek gücünü üretimde kullanmanın getirdiği avantajlardan yoksun kamaya başladılar.

Her yeni sıçrayış daha büyük emek kitlelerini ve coğrafi kaynakları gerektirdiğinden ve yerel ortaklarla yerel devletlerin talepleri elde edilen artı değer kitlesini küçülttüğünden *ucuz emek bolluğuna dayalı stratejiler geçersiz hale gelmeye başladı.*

8 Bir de -belki- İsrail için.

- Kar oranlarındaki düşme sürdüğü ölçüde –bir yanda taşeronlar ve/veya koşul getiren yerel devletler diğer yanda çok uluslu şirketlerin bulunduğu- *ikincil bölüşüm* olarak adlandırdığımız alanda gerilimler radikal olarak artmaya başladı.
- Merkez kapitalist ülkelerde reel sektörde belirgin ölçüde düşen getiriler, finans sektöründe tehlikeli *balonlar* oluşturmaya devam etti.
- Aynı dönemde, finansallaşma süreçlerini yöneten düzenlemeler her seferinde iflas risklerini eşi benzeri görülmemiş ölçekte büyüttü. Öyle ki *batamayacak kadar büyük olmak artık bir güvence olmaktan çıkmaya başladı*.
- Ve yine aynı düzenlemelerin imkân verdiği ölçüsüz talepler, alternatif uluslararası üretim ve tüketim normlarının şekillenmesini sağlayan önemli itirazlar yarattı (BRICS). Doların hem dolaşım hem de birikim parası olarak tahtı sallanmaya başladı.

Sonuç yerine ya da "*The last fight let us face*":

Bütün bu koşullar altında "(Amerika'yı yeniden büyük yapmak" sloganıyla iktidara gelmiş hükümete rağmen) Amerika'nın ve Avrupa'nın geleneksel sanayi bölgeleri yeniden yükselemedi. "Geri dönüşün" dudak uçuklatan maliyeti yanı sıra merkez kapitalist ülkeler ve Uzak Doğu'nun üretken sermaye havzaları arasındaki derin ücret uçurumu, Trump'un seçim kampanyasında vaat ettiği "yeniden sanayileşme" (ve Amerika'yı yeniden büyük yapma) projesini irrasyonel kılmaya devam etti.

Devletin uluslararasılaşması süreci neoliberal mantıkla çalışmaya devam etse de kârlılık azaldı. Bu da "emperyalist rantlara silahla el koyma" faaliyetinin "umulan yararları" karşısında, "münhasıran piyasa ve sözleşme esasında yürütülüyormuş gibi görünen" sömürü faaliyetinin değerini azalttı.

Geçen otuz küsur senede, kamuda sermaye kesiminin temsilini ölçüsüz olarak artıran yönetişim, kurullaşma ve benzeri neoliberal kurumsal mimari unsurları, şiddet kullanımından kazanç bekleyen sermaye kesimlerinin taleplerini ölçüsüz olarak güçlendirmekten başka bir işe yaramadı.[9]

9 Ve daha dün Filistin'i kana bulayan küreselleşmeciler ile "'yeniden sanayileşme' (ve Amerika'yı yeniden büyük yapma)" projesinin başarısız müteşebbisleri "emperyalist rantlara silahla el koyma, metalaşma süreçlerinin önündeki engelleri kaldırma ya da silahla rakiplerin kaynaklarını sınırlama" faaliyetinin "umulan yararları" karşısında silaha sarıldılar. Belki birincisi ikincisini yolundan çevirmeyi, ikincisi de eksik teşebbüsü için yeni kaynaklar edinmeyi umuyordur. Ne umarlarsa umsunlar, ne karlılıktaki kriz ne de eve dönüşün gerçekleşemeyen hikayesi onların istediği gibi şekillenmeyecek. Yapısal kriz daha da yoğunlaşacak, katran karası bir hal alacak. Ve direnecek İran; başka direnişleri de tetikleyerek direnişinde büyüyecek. Ve eylemleri her geçen gün daha pahalı daha korkakça ve daha etkisiz hale gelmekte olan emperyalist blok karşısında kazanacak muhakkak.

Bütün bu koşullar altında "münhasıran piyasa ve sözleşme esasında yürütülüyormuş gibi görünen" sömürü faaliyetinin toplumsal yeniden üretiminin yegâne kaynağı olarak sunulması esasında yürüyen bütün bir hukuki-ideolojik yapı çöktü.

Olmakta olanlara değinildi, peki ya gelecek? Ona da senaryolarla yaklaşmak gerekecek. Birincisi realist olanı: İçinde bulunduğumuz karlılık krizinin üstesinden gelinemeyebilir. Hidro-karbon başta olmak üzere enerji üretiminde gelinen tepe noktaları kapitalist yollarla enerji üretimini anlamsız kılabilir, çevre sorunları artabilir. Bu senaryonun devamında piyasa ekonomilerinin sonuna varılabilir. Bu durumda daha üstün bir üretim örgütlenmesinin koşulları için dayanışma içerisinde bir dünya hayal edilebilir ya da "küresel bloklar arasında silahlı rekabet" gibi bir durumda kendisine yer açmaya çalışan kapitalist düzenekler içerisinde yaşam devam eder. "Küresel bloklar arasında silahlı rekabet" seçeneği birincisinden daha kuvvetli gözüküyor. Ancak bu alt-seçenek yeni imha silahları ve daha da büyük ölçekli savaşlar ekseninde ilerlemeye meyilli bir alt seçenek olduğu için ya birinci alt seçeneğe doğru gider ya da Rosa Lüksemburg'un veciz ifadesiyle yeni barbarlık çağına açılır.

İkinci senaryo kötümser: Uzun ve yıkıcı bir savaşın ardından sermayenin organik bileşiminde, sabit sermayenin oranı canlı emek karşısında esaslı bir şekilde azalır buna bağlı olarak kar oranları artmaya ve kapitalist kabus kendisini yeniden göstermeye başlayabilir. Küreselleşmeye giden süreçler yeniden başlar. Aynı ideolojiler aynı ideolojilerle biçimlenen aynı siyasal çekişmeler, aynı sanat eserleri, benzer mesajlar…

Hangi senaryo gelişecekse gelişsin bu karmaşık ve tehlikeli dönemde, emekçi halkın, örgütlü siyasi faaliyete ve bu faaliyeti sürdürebilmek için de

- Egemen, bağımsız, üniter bir cumhuriyete
- Bu devlette halkın geliştirilmiş ve birleştirilmiş temsiline
- Üretimin piyasa dışı yollarla koordinasyonunu sağlayacak düzeneklere (planlama)
- Mülkiyet haklarına karşı -yurdu savunacak olan- yurttaşların haklarını öne çıkartacak anayasal, örgütsel ve kurumsal çerçeveye

muhtaç olacağı kesindir. Hiç kuşkusuz, söz konusu kaçınılmazlığı doğuran gerçekliği idrak etme kapasitemiz, krizin yaşamlarımız üzerindeki etkilerinin büyüklüğünü belirleyecektir.

KÜRESELLEŞME SONRASI DEVLETİN YENİDEN MERKEZİLEŞMESİ: ALMANYA-TÜRKİYE DİASPORASINDA AİDİYET VE YURTTAŞLIK

Barış MUTLUAY*

Giriş

1990 sonrasında liberal demokrasinin küresel ölçekte nihai siyasal form hâline geldiği yönündeki iyimser beklenti, yalnızca ideolojik çatışmaların sona erdiği iddiasına dayanmıyordu. Bu beklenti aynı zamanda ulus-devletin klasik egemenlik kapasitesinin aşınacağı, siyasal karar alma süreçlerinin piyasa, uluslararası kurumlar, çok düzeyli yönetişim ağları ve sınır-aşırı toplumsal hareketlilik tarafından dönüştürüleceği varsayımını da içeriyordu. Küreselleşmenin 1990'larda kazandığı siyasal ve akademik görünürlük, devletin artık tek ve mutlak düzenleyici aktör olmaktan çıktığı fikrini güçlendirdi. Sermaye, emek, medya, kültür ve kimlik akışlarının yoğunlaşması; çokkültürcülük, yönetişim ve post-ulusal üyelik gibi kavramların güç kazanması; vatandaşlık ve aidiyetin daha esnek, çoğul ve sınır-aşırı biçimlerde düşünülebileceğine ilişkin bir tartışma alanı yarattı (Sassen, 1996; Soysal, 1994).

Buna karşın son on beş yıl, bu erken küreselleşme yorumlarının önemli ölçüde revize edilmesini zorunlu kılmıştır. 2008 finansal krizi, göç ve mülteci hareketlerinin siyasal etkileri, terör saldırıları, pandemi yönetimi, sınır kontrollerinin yeniden önem kazanması, aşırı sağ hareketlerin yükselişi ve vatandaşlık tartışmalarının sertleşmesi, devletin geri çekilmediğini; aksine belirli alanlarda yeniden merkezî bir konum kazandığını göstermiştir. Bu dönüşüm, devletin eski biçimiyle mutlak ve kapalı bir egemenlik modeline döndüğü anlamına gelmez. Daha çok devletin hukuki sınıflandırma, kamusal düzen, güvenlik, vatandaşlık, temsil ve aidiyet alanlarında yeniden kurucu bir rol üstlenmesi anlamına gelir. Devlet artık yalnızca sınır içindeki nüfusu yöneten bir aygıt olarak değil, sınır-aşırı toplulukları, diasporaları ve çoklu aidiyet biçimlerini de düzenleyen bir siyasal kapasite olarak düşünülmelidir.

Bu makale, küreselleşme sonrası dönemde devletin yeniden merkezileşmesini Almanya-Türkiye diasporası üzerinden incelemektedir. Almanya-Türkiye hattı, bu tartışma için özel bir açıklayıcılığa sahiptir. Bir

* Araştırma Görevlisi Doktor, Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Orcid: 0000-0002-8227-0383

yandan Almanya, uzun süre kendisini göç ülkesi olarak tanımlamakta tereddüt etmiş; fakat 2000'lerden itibaren vatandaşlık, uyum ve göç politikalarını yeniden düzenleyen kapsamlı reformlara yönelmiştir. Diğer yandan Türkiye, 2000'lerden itibaren yurtdışındaki vatandaş ve akraba topluluklara yönelik kurumsal kapasitesini güçlendirmiş; diasporayı kültürel, siyasal ve diplomatik bir özne alanı olarak yeniden tanımlamıştır (Kolbaşı-Muyan, 2023, ss. 99-103; Ragazzi, 2014, ss. 74-89). Bu nedenle Almanya'daki Türkiye kökenli[1] nüfus, yalnızca göç tarihinin sonucu olan bir topluluk değil, iki devletin eşzamanlı siyasal stratejilerinin kesiştiği bir düzenleme alanıdır.

Makalenin temel sorusu şudur: *Küreselleşme sonrası devlet kapasitesinin yeniden inşası, Almanya-Türkiye hattındaki diaspora topluluklarının yurttaşlık ve aidiyet pratiklerini nasıl dönüştürmektedir?* Bu soru üç alt eksen üzerinden ele alınmaktadır. İlk eksen, Almanya'da vatandaşlık ve uyum rejiminin dönüşümüdür. İkinci eksen, Türkiye'nin diaspora siyaseti ve sınır-aşırı vatandaşlık tahayyülüdür. Üçüncü eksen ise diasporik kültürel üretimin, devlet-toplum ilişkilerindeki dönüşümü görünür kılan bir alan olarak değerlendirilmesidir. Böylece makale, diasporayı yalnızca kimlik, hafıza ve kültürel aidiyet düzeyinde değil; devletlerin değişen egemenlik, düzenleme ve temsil kapasiteleri bağlamında tartışmayı amaçlamaktadır.

Kuramsal Çerçeve: Küreselleşme, Devlet Kapasitesi ve Diaspora

Küreselleşme literatürünün güçlü eğilimlerinden biri, devletin ulusal sınırlar içinde toplumu düzenleme kapasitesinin azaldığı varsayımıdır. Bu yaklaşım, sermayenin ve emeğin hareketliliği, üretim ağlarının uluslararasılaşması, ulusötesi hukuk düzeneklerinin genişlemesi ve göçmen toplulukların sınır-aşırı ağlarının güçlenmesi gibi olguları devletin klasik egemenlik biçiminin çözülmesiyle ilişkilendirir. Sassen (1996, s. 17), küreselleşme koşullarında devlet egemenliğinin ortadan kalkmadığını, fakat ulusal ölçeğin ekonomik ve siyasal süreçler karşısındaki ayrıcalıklı konumunun dönüştüğünü vurgular. Soysal (1994) ise Avrupa'da göçmenlerin hak iddialarının yalnızca ulusal vatandaşlık statüsüne indirgenemeyeceğini, insan hakları ve post-ulusal üyelik söylemleriyle genişleyen yeni bir meşruiyet zemininin ortaya çıktığını ileri sürer.

1 Bu makalede "Türkiye kökenliler" ifadesi, etnik bir kategori olarak değil, Türkiye Cumhuriyeti ile vatandaşlık, göç geçmişi, aile kökeni veya kurumsal bağ üzerinden ilişkilenmiş Almanya'daki nüfusu tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu tercih, "Türk" kategorisinin etnik ve siyasal çağrışımlarını sınırlamak ve Türkiye'den Almanya'ya yönelen farklı etnik, dinsel ve siyasal arka planlara sahip göç deneyimlerini aynı analitik çerçevede tartışabilmek amacıyla yapılmıştır.

Bu iki yaklaşım, küreselleşme döneminin devlet-vatandaşlık ilişkisini anlamak bakımından önemlidir; ancak son dönemdeki gelişmeler bu çerçevenin tek başına yeterli olmadığını göstermektedir. Devlet, egemenliğini kaybeden pasif bir yapı değil, farklı ölçeklerde yeniden işleyen, kimi alanlarda geri çekilirken kimi alanlarda daha yoğun biçimde müdahil olan bir aktördür. Özellikle vatandaşlık, güvenlik, göç yönetimi ve kamusal düzen konularında devletin sınıflandırıcı ve düzenleyici kapasitesi belirginliğini korumaktadır. Joppke (2010), çağdaş vatandaşlık rejimlerinde liberal hakların genişlemesi ile ulusal entegrasyon beklentilerinin aynı anda işlediğini gösterir. Bu çerçevede vatandaşlık, yalnızca hukuki üyelik değil, aynı zamanda uyum, sadakat, siyasal katılım ve normatif aidiyet alanlarının kesişim noktasıdır.

Diaspora kavramı da bu dönüşümün içinde yeniden düşünülmelidir. Diaspora, klasik anlamıyla köken ülke dışında yaşayan, tarihsel hafıza ve sembolik anavatan bağı üzerinden ortaklık kuran toplulukları ifade eder (Vertovec, 2009). Ancak çağdaş diaspora çalışmaları, bu toplulukların yalnızca kültürel hafıza ve kimlik üzerinden değil, sınır-aşırı siyasal katılım, kurumlaşmış temsil, lobicilik, seçim süreçleri, medya dolaşımı ve devlet politikaları üzerinden de şekillendiğini göstermektedir (Faist, 2000, s. 23). Bu nedenle diaspora, devletin dışında konumlanan serbest bir toplumsal alan değildir. Aksine hem yerleşilen devletin hem de köken devletin düzenleme kapasitesinin temas ettiği çoğul ve gerilimli bir alandır.

Devletin yeniden merkezileşmesi kavramı bu makalede üç boyut üzerinden kullanılmaktadır.[2] Birincisi, egemenlik kapasitesinin yeniden tesisidir. Bu boyut, devletin sınır, hukuk, güvenlik ve vatandaşlık alanlarında belirleyici rolünü yeniden görünür kılmasını ifade eder. İkincisi, ulusal topluluğun sınırlarının yeniden çizilmesidir. Burada devlet, kimin topluluğun parçası sayılacağı, kimin hangi haklara erişeceği ve hangi aidiyet biçimlerinin meşru kabul edileceği üzerinde etkisini sürdürür. Üçüncüsü, kamusal düzenin normatif çerçevesinin güçlenmesidir. Bu boyut, uyum, entegrasyon, sadakat, anayasal bağlılık ve kamusal değerler gibi kavramların devlet tarafından yeniden düzenlenmesini kapsar.

Diaspora politikaları bu üç boyutun kesiştiği alanlardan biridir. Gamlen (2008, ss. 840-856), modern devletlerin yurtdışındaki nüfuslarıyla kurduğu ilişkinin yalnızca duygusal ya da kültürel olmadığını; devletin nüfusu sınır ötesinde tanıma, örgütleme ve mobilize etme kapasitesiyle ilgili olduğunu belirtir. Ragazzi'nin (2014, ss. 77-78) diaspora politikalarını karşılaştırmalı

2 Devletin yeniden merkezileşmesi kavramı, burada devletin küreselleşme öncesi kapalı ve mutlak egemenlik modeline geri döndüğü anlamında kullanılmamaktadır. Kavram, devletin özellikle vatandaşlık, güvenlik, kamusal düzen, temsil ve sınır-aşırı nüfus yönetimi alanlarında yeniden belirleyici bir düzenleyici kapasite kazanmasını ifade etmektedir.

biçimde ele alan sınıflandırması, devletlerin sınır-aşırı nüfuslarla kurduğu ilişkinin yalnızca kültürel bağ değil, aynı zamanda yönetimsellik ve siyasal strateji meselesi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda diaspora, devletin zayıfladığı bir alan değil, devlet kapasitesinin farklı araçlarla yeniden kurulduğu bir ara alandır.

Almanya'da Vatandaşlık Rejiminin Dönüşümü

Almanya'nın göç ve vatandaşlık rejimi, uzun süre ülkenin kendisini bir göç ülkesi olarak tanımlamaktaki isteksizliğiyle şekillenmiştir. 1961 Türkiye-Almanya İşgücü Anlaşması sonrasında Almanya'ya gelen işçiler, başlangıçta geçici emek göçünün parçası olarak görülmüş; bu nedenle kalıcı yerleşim, aile birleşimi, ikinci kuşak, eğitim, siyasal katılım ve vatandaşlık gibi meseleler uzun süre ikincil konumda kalmıştır. Brubaker (1992, ss. 32, 61), Almanya vatandaşlık rejiminin tarihsel olarak soy bağına dayalı ulus anlayışıyla ilişkili olduğunu; Fransa'daki toprak esaslı vatandaşlık geleneğinden bu açıdan ayrıldığını belirtir. Bu tarihsel arka plan, Almanya'daki Türkiye kökenli nüfusun uzun süre hukuki üyelik ile toplumsal yerleşiklik arasında gerilimli bir konumda kalmasına yol açmıştır.

2000 tarihli vatandaşlık reformu, bu tarihsel süreklilik içinde kritik bir kırılma noktasıdır. Reform, Alman vatandaşlığının yalnızca soy bağı üzerinden tanımlanamayacağını kabul etmiş; Almanya'da doğan göçmen çocukları için belirli koşullar altında doğumla vatandaşlık imkânı tanımıştır. Böylece vatandaşlık, etnik-soy temelli statüden ikamet, doğum, eğitim ve entegrasyon ölçütleriyle bağlantılı daha karmaşık bir hukuki çerçeveye taşınmıştır. Ancak bu dönüşüm, çokkültürcülüğün sınırsız biçimde genişlemesi anlamına gelmemiştir. Vatandaşlığa erişimin genişlemesiyle birlikte dil bilgisi, hukuki düzeni tanıma, ekonomik bağımsızlık ve toplumsal uyum gibi kriterler daha merkezi hâle gelmiştir (Joppke, 2010).

2010'larla birlikte Almanya'da çokkültürcülük tartışmalarının zayıflaması, uyum politikalarının daha belirgin bir devlet meselesi hâline gelmesiyle bağlantılıdır. Kültürel çoğulluğun tanınması fikri tamamen ortadan kalkmamış; ancak kültürel farklılıkların hangi normatif sınırlar içinde kabul edileceği daha sıkı biçimde tartışılmaya başlanmıştır. İç güvenlik politikaları, dini cemaatler üzerindeki denetim, radikalleşme tartışmaları, okullarda vatandaşlık eğitimi, dil kursları ve uyum programları, devletin göçmen kökenli topluluklarla ilişkisini daha doğrudan biçimde düzenlediği alanlar hâline gelmiştir. Bu nedenle Almanya örneğinde çokkültürcülükten normatif uyum rejimine geçişten söz etmek mümkündür.

2024’te yürürlüğe giren yeni Alman vatandaşlık düzenlemeleri tam da bu dönüşümün güncel aşamasını göstermektedir. Federal İçişleri Bakanlığı’nın açıklamasına göre yeni düzenleme, çoklu vatandaşlığı genel kural hâline getirmiş; normal vatandaşlığa geçiş süresini sekiz yıldan beş yıla, özel entegrasyon başarısı gösterenler için üç yıla indirmiştir (Federal Ministry of the Interior and Community, 2024). Federal Dışişleri Bakanlığı da düzenlemenin 27 Haziran 2024 itibarıyla yürürlüğe girdiğini ve önceki vatandaşlıktan çıkma zorunluluğunun genel olarak kaldırıldığını belirtmektedir (Federal Foreign Office, 2024). Bu değişiklik, Almanya’daki Türkiye kökenli nüfus açısından özel önem taşır; çünkü uzun yıllar boyunca Alman vatandaşlığına geçiş, Türk vatandaşlığından çıkma kaygısı ve aidiyet tercihine zorlanma duygusuyla birlikte yaşanmıştır.

Bu noktada görünürde çelişkili olan iki eğilim birlikte düşünülmelidir. Bir yandan Almanya vatandaşlığa erişimi kolaylaştırmakta, çoklu vatandaşlığı tanımakta ve göçmen kökenli nüfusu siyasal topluluğun parçası hâline getirmeye çalışmaktadır. Diğer yandan vatandaşlığa erişim, anayasal düzene bağlılık, antisemitizmle mücadele, demokratik değerlere sadakat, ekonomik kendi kendine yeterlilik ve uyum beklentileriyle birlikte daha normatif bir çerçeveye bağlanmaktadır (Federal Ministry of the Interior and Community, 2024). Bu nedenle vatandaşlık reformu, devletin geri çekilmesinin değil, devletin üyelik koşullarını yeniden tanımlamasının göstergesidir.

Almanya’daki Türkiye kökenli nüfusa ilişkin veriler, bu tartışmanın toplumsal ölçeğini görünür kılar. Bu çalışmada kullanılan resmi veri kaynaklarına göre 2024 itibarıyla Almanya’da 1.544.480 Türk vatandaşı, yaklaşık 346 bin Türkiye bağlantılı çifte vatandaş ve yaklaşık 3,06 milyon Türkiye kökenli toplam nüfus bulunmaktadır. Ancak bu kategoriler aynı veri evreninden gelmemektedir: Türk vatandaşı stoku AZR verisine, Türkiye kökenli toplam nüfus ise Mikrozensus verisine dayanmaktadır. Bu nedenle “Alman vatandaşı olan Türkiye kökenliler” için yapılan yaklaşık 1,172 milyonluk hesaplama analitik bir yardımcı toplam olarak kullanılmalı, tekil ve doğrudan yayımlanmış resmi stok serisi gibi ele alınmamalıdır (BAMF, 2018; Destatis, 2025a, 2025b, 2025c).[3]

Bu sayısal ölçek, vatandaşlık reformlarının yalnızca teknik hukuk düzenlemeleri olmadığını gösterir. Çoklu vatandaşlığın genişlemesi, diaspora öznesinin iki siyasal toplulukla kurduğu ilişkiyi yeniden tanımlar. Almanya

3 Bu veriler farklı idari ve istatistiksel evrenlere dayandığı için doğrudan toplama veya çıkarma işlemleriyle tekil bir “Türkiye kökenli nüfus” toplamı üretmek metodolojik olarak sorunludur. AZR yabancı nüfus stokunu, *Mikrozensus* ise hane halkı temelli göç geçmişi kategorilerini esas alır. Bu nedenle makalede kullanılan sayılar, mutlak ve homojen bir kimlik toplamı olarak değil, farklı veri kategorilerinin analitik karşılaştırması olarak değerlendirilmelidir.

açısından bu reform, uzun süre yabancı statüsünde kalan kalıcı nüfusu eşit yurttaşlık çerçevesine dâhil etme girişimidir. Türkiye açısından ise aynı reform, yurtdışındaki vatandaşlık bağının zayıflaması yerine, çoklu vatandaşlık aracılığıyla daha esnek biçimde sürdürülmesine imkân sağlayabilir. Dolayısıyla Almanya'nın vatandaşlık reformu, yalnızca Almanya iç siyasetiyle değil, Türkiye'nin diaspora siyasetiyle de kesişen bir etki üretmektedir.

Devletin yeniden merkezileşmesini yalnızca vatandaşlık reformları üzerinden değerlendirmek de eksik olur. Almanya'da göçmen kökenli toplulukların konumu, aynı zamanda güvenlik politikaları, ırkçılıkla mücadele söylemi, aşırı sağ tehdidi ve kamu düzeni tartışmalarıyla belirlenmektedir. 2010'lardan itibaren Avrupa'da göç, İslam, güvenlik ve entegrasyon meselelerinin birlikte tartışılması, göçmen kökenli toplulukları yalnızca hak talep eden yurttaşlar olarak değil, kamusal düzenin normatif sınırları içinde değerlendirilen gruplar olarak da konumlandırmıştır. Bu durum, devletin koruyucu ve denetleyici işlevlerini aynı anda görünür kılar.

Irkçılık ve ayrımcılık deneyimleri, diaspora aidiyetinin en kritik boyutlarından biridir. Hukuki vatandaşlık, ırkçı şiddet ya da gündelik dışlanma karşısında tek başına yeterli güvenlik duygusu üretmeyebilir. Bu nedenle Almanya'da eşit yurttaşlık sorunu, yalnızca pasaport ve seçim hakkı meselesi değildir; polis, mahkeme, okul, işyeri, konut piyasası ve medya temsilleri gibi alanlarda tanınma ve korunma talebini de içerir. Devlet burada iki yönlü bir konumdadır. Bir yandan ırkçılığa karşı güvenlik ve hukuk güvencesi sağlamak zorundadır. Diğer yandan güvenlik söyleminin kendisi, göçmen kökenli toplulukları şüphe, risk ve denetim kategorileri içinde yeniden üretebilir.

Bu gerilim, vatandaşlığın normatif anlamını derinleştirir. Vatandaşlık, yalnızca hukuki statü olarak ele alındığında, eşitlik sorunu çözülmüş gibi görünebilir. Oysa göçmen kökenli yurttaşların deneyimi, hukuki eşitlik ile toplumsal tanınma arasındaki mesafenin devam edebileceğini gösterir. Soysal'ın (1994) post-ulusal üyelik tartışması, hakların ulusal vatandaşlık dışında da talep edilebileceğini vurgulaması bakımından önemlidir; ancak son dönemin güvenlik ve kamu düzeni tartışmaları, ulusal vatandaşlığın normatif merkeziliğinin hâlâ güçlü olduğunu göstermektedir. Bu nedenle güncel aşama, post-ulusal üyeliğin tamamen ortadan kalkması değil, ulusal vatandaşlıkla yeniden eklemlenmesi olarak okunabilir. Almanya'nın 2024 reformu da bu açıdan çift yönlüdür: Reform, çoklu vatandaşlığı tanıyarak göçmen kökenli nüfusun hukuki aidiyetini güçlendirme potansiyeli taşırken, demokratik değerlere bağlılık, antisemitizmle mücadele ve anayasal sadakat gibi normatif kriterler üzerinden vatandaşlığı değer temelli üyelik olarak yeniden kurmaktadır (Federal Foreign Office, 2024; Federal Ministry of the Interior and Community, 2024).

Türkiye'nin Diaspora Siyaseti ve Sınır-Aşırı Vatandaşlık Tahayyülü

Türkiye'nin yurtdışındaki vatandaşlara yönelik yaklaşımı zaman içinde önemli bir dönüşüm geçirmiştir. 1960'larda Avrupa'ya giden işçiler uzun süre kalkınma, döviz girdisi ve geçici emek göçü ekseninde değerlendirilmiştir. Bu dönemde devletin ilgisi, yurtdışındaki işçilerin ekonomik katkıları, sosyal güvenlik sorunları, aile birleşimi ve konsolosluk hizmetleri etrafında şekillenmiştir. Ancak kalıcılığın artması, ikinci ve üçüncü kuşakların ortaya çıkması, Avrupa'daki Türkiye kökenli nüfusun siyasal ve kültürel görünürlüğünün güçlenmesi, Türkiye'nin yurtdışı vatandaş politikalarını daha kapsamlı hâle getirmiştir.

2000'lerden itibaren Türkiye, yurtdışındaki vatandaşlara yönelik daha kurumsal ve sistematik bir diaspora siyaseti geliştirmiştir. Bu siyasetin kurumsal dayanaklarından biri, 2010 yılında kurulan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'dır. YTB, yurtdışındaki vatandaşlar, kardeş topluluklar ve uluslararası öğrencilerle ilişkileri yürütmek üzere tasarlanmış bir kamu kurumu olarak diaspora siyasetinin kurumsallaşmasında merkezi bir rol üstlenmiştir (Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, n.d.). Kolbaşı-Muyan (2023, ss. 102-103, 107-108), Türkiye'nin diaspora politikasında 2010 sonrasında belirgin bir perspektif değişimi yaşandığını; yurtdışındaki Türkiye kökenli toplulukların yalnızca koruma nesnesi değil, aynı zamanda kültürel ve siyasal bağın taşıyıcıları olarak görüldüğünü belirtir.

Bu yeni yaklaşımda kültürel aidiyet merkezi bir yer tutar. Dil öğretimi, kültürel etkinlikler, gençlik programları, dini hizmetler, burslar, medya ağları ve sivil toplum ilişkileri, yurtdışındaki Türkiye kökenli nüfusun anavatanla bağını canlı tutan araçlar olarak işlev görür. Ancak bu araçlar yalnızca kültürel sürekliliği korumaya dönük değildir. Aynı zamanda devletin sınır-aşırı toplulukla kurduğu ilişkiyi düzenler, temsil eder ve siyasal anlamlandırmaya açar. Gamlen'in (2008, ss. 840-856) vurguladığı üzere göç veren devlet, yurtdışındaki nüfusunu yalnızca kaybedilmiş nüfus olarak değil, yeniden örgütlenebilir ve mobilize edilebilir bir topluluk olarak görür. Türkiye'nin diaspora siyasetinde de benzer bir eğilim izlenebilir.

Türkiye'nin 2012'den itibaren yurtdışındaki vatandaşlara dış temsilciliklerde ve daha sonra bulundukları ülkelerde oy kullanma imkânı tanıması, diaspora siyasetinin en somut göstergelerinden biridir. Yurtdışı oy kullanımı, vatandaşlık bağını sembolik düzeyden çıkarıp doğrudan siyasal katılım alanına taşır. Bu gelişme, diasporanın yalnızca kültürel hafıza ve aidiyet üzerinden değil, seçim kampanyaları, siyasal mobilizasyon, parti örgütlenmeleri ve medya dolaşımı üzerinden de anavatan siyasetinin parçası hâline geldiğini gösterir. Baser ve Öztürk (2020, ss. 319-334), diaspora yönetişiminin olumlu kamu diplomasisi pratikleri ile sınır-aşırı otoriterleşme eğilimleri arasında

değişken biçimler alabileceğini belirtir. Bu uyarı, Türkiye'nin diaspora politikasını değerlendirirken devlet-diaspora ilişkisinin yalnızca koruma ve temsil değil, aynı zamanda yönlendirme ve denetim boyutları içerdiğini hatırlatır.

Türkiye'nin diaspora siyaseti, Almanya'daki uyum ve vatandaşlık rejimleriyle eşzamanlı olarak işlemektedir. Türkiye, yurtdışındaki nüfusu ulusal topluluğun sınır-aşırı uzantısı olarak tanımlarken; Almanya aynı nüfusu kendi siyasal topluluğunun eşit ve entegre üyesi hâline getirmeye çalışır. Bu iki strateji her zaman doğrudan çatışma üretmez; fakat diaspora topluluğunu iki farklı devlet aklının kesiştiği bir alana yerleştirir. Almanya açısından temel kavramlar uyum, güvenlik, anayasal sadakat ve vatandaşlıktır. Türkiye açısından ise temsil, bağ, kültürel süreklilik, siyasal katılım ve sınır-aşırı topluluk inşası öne çıkar.

Bu nedenle "iki devlet, tek düzenleme alanı" ifadesi Almanya-Türkiye diasporasının güncel konumunu açıklamak için işlevsel bir kavramsallaştırma sunar. Almanya'daki Türkiye kökenli birey, aynı anda Alman uyum politikalarının, Alman vatandaşlık rejiminin, Alman kamu düzeni tartışmalarının, Türkiye'nin diaspora kurumlarının, Türkiye seçimlerinin ve Türkiye merkezli kültürel aidiyet söylemlerinin muhatabı olabilir. Bu çoklu muhataplık, bireyin yalnızca iki kimlik arasında seçim yapması anlamına gelmez. Daha çok vatandaşlık, aidiyet ve siyasal bağlılık alanlarının iki devlet tarafından yeniden okunabilir, ölçülebilir ve yönetilebilir hâle getirilmesi anlamına gelir.

Devlet-Diaspora İlişkisinin Çift Yönlü Kuruluşu

Almanya'daki Türkiye kökenli diaspora, çoğu zaman iki aidiyet arasında sıkışmış bir topluluk olarak tasvir edilir. Bu tasvir, belirli deneyimleri açıklamak bakımından yararlı olabilir; ancak diaspora öznesinin siyasal konumunu pasifleştirme riski taşır. Diaspora topluluğu yalnızca iki devletin politikalarına maruz kalan bir kitle değildir. Aynı zamanda bu politikaları yorumlayan, onlara uyum sağlayan, kimi zaman karşı çıkan, kimi zaman stratejik biçimde kullanan çoğul bir toplumsal alandır. Faist (2000) ve Vertovec (2009), transnasyonal toplumsal alanların yalnızca yukarıdan devlet politikalarıyla değil; aile, piyasa, medya, dernek, din, eğitim ve gündelik pratikler yoluyla şekillendiğini vurgular.

Bununla birlikte devletin yeniden merkezileşmesi, diaspora topluluğunun bu çoğulluğunu ortadan kaldırmasa da onu belirli kategoriler içinde okunabilir ve yönetilebilir hâle getirmeye çalışır. Almanya açısından "göçmen kökenli", "yabancı", "Alman vatandaşı", "çifte vatandaş", "uyum sağlamış", "uyum sorunu yaşayan" ya da "radikalleşme riski taşıyan" gibi kategoriler, devletin toplumsal alanı sınıflandırma biçimleridir. Türkiye açısından ise "yurtdışı

Türkler", "vatandaşlar", "soydaşlar", "akraba topluluklar" ve "diaspora" gibi kategoriler, sınır-aşırı topluluğun devlet merkezli bir dil içinde yeniden kurulmasına hizmet eder.

Bu çift yönlü düzenleme alanında vatandaşlık özel bir gerilim üretir. Çoklu vatandaşlık bireylere hukuki esneklik, siyasal katılım, hareketlilik ve aidiyet çeşitliliği sağlayabilir. Fakat vatandaşlığın çoğullaşması, devletlerin vatandaşlık bağından beklediği sadakat ve bağlılık biçimlerini de yeniden tartışmaya açar. Almanya'da çoklu vatandaşlığın tanınması, vatandaşlığın daha kapsayıcı hâle geldiğini gösterirken; aynı zamanda anayasal düzene bağlılık, demokratik değerlerin kabulü ve kamusal düzenin normatif sınırları üzerinde daha açık bir vurgu yaratmaktadır (Federal Ministry of the Interior and Community, 2024). Türkiye açısından ise yurtdışı oy kullanımı ve diaspora kurumları, vatandaşlık bağının sınır dışında da siyasal olarak anlamlı kalmasını sağlar.

Diaspora topluluğunun siyasal katılımı bu bağlamda çok katmanlıdır. Almanya'daki Türkiye kökenli yurttaşlar yerel, eyalet ve federal düzeyde Alman siyasetine katılabilir; aynı zamanda Türkiye seçimlerinde oy kullanabilir, Türkiye merkezli medya tartışmalarını takip edebilir ve Türkiye'deki siyasal kutuplaşmaların diasporik uzantılarıyla ilişki kurabilir. Bu durum, siyasal bağlılığın tekil bir ulusal çerçeveye indirgenmesini zorlaştırır. Ancak devletler bu çoğulluğu bütünüyle serbest bırakmaz; onu hukuk, seçim mevzuatı, diplomatik düzenlemeler, dernek denetimleri ve kamu düzeni söylemleri aracılığıyla yönetmeye çalışır.

Almanya'daki Türkiye kökenli nüfusun tarihsel gelişimi de bu çoklu düzenleme alanının neden kalıcı hâle geldiğini açıklar. İlk kuşak işçiler açısından Türkiye ile bağ çoğu zaman geri dönüş beklentisi, memlekete yatırım, aile dayanışması ve kültürel süreklilik üzerinden kuruluyordu. İkinci kuşak açısından mesele daha karmaşıklaştı; çünkü Almanya'da büyüyen, Almanca eğitim alan, Alman kurumlarıyla gündelik ilişki kuran kuşaklar, Türkiye ile bağı daha çok aile, tatil, dil, müzik, din, medya ve siyasal hafıza üzerinden sürdürdüler. Üçüncü ve dördüncü kuşak için ise Almanya'daki eşit yurttaşlık talebi ile Türkiye bağlantılı kültürel aidiyet arasında daha esnek ve çoğul bağlar ortaya çıktı.

Bu noktada sınır kavramını yalnızca coğrafi bir çizgi olarak düşünmemek gerekir. Diaspora alanında sınır, pasaport kontrolünden ibaret değildir; dil, hukuk, okul, aile, medya, seçim sandığı, konsolosluk ve kültürel temsil aracılığıyla yeniden üretilir. Bu sınırların bir kısmı Almanya devleti tarafından, bir kısmı Türkiye devleti tarafından, bir kısmı ise diaspora topluluğunun kendi iç pratikleri tarafından kurulmaktadır. Böylece sınır, sabit bir hat olmaktan çok, farklı ölçeklerde işleyen bir düzenleme mekanizmasına dönüşür.

Kültürel üretim bu çift yönlü kuruluşun toplumsal dolaşıma girdiği alanlardan biridir. Diaspora tartışmalarında kültürel üretim çoğu zaman kimlik, hafıza ve temsil meseleleri üzerinden ele alınır. Almanya-Türkiye diasporası açısından sinema, televizyon, müzik ve popüler kültür üretimleri, göçmen deneyiminin toplumsal görünürlük kazandığı alanlardır. Ancak kültürel üretim yalnızca kimlik ifadesi olarak değil, devlet-toplum ilişkisinin dönüşen biçimlerini görünür kılan bir zemin olarak da değerlendirilmelidir. Çünkü diaspora anlatılarında pasaport, polis, okul, mahkeme, konsolosluk, sınır, mahalle, işyeri ve aile gibi mekânlar, devletin gündelik yaşam üzerindeki etkisini simgesel ve duygusal düzeyde taşır.[4]

Almanya'da üretilen göç ve diaspora merkezli yapımlar, ırkçılık, güvenlik politikaları, göçmen kimliklerinin kırılganlığı ve kuşaklar arası aidiyet gerilimleri üzerinden devlet-toplum ilişkisini yeniden yorumlar. Bu anlatılarda devlet çoğu zaman yalnızca bürokratik bir arka plan değildir; aksine karakterlerin hareket alanını belirleyen, haklara erişimi düzenleyen, tanınma ve dışlanma deneyimlerini şekillendiren bir yapıdır. Okul, yabancılar dairesi, polis merkezi ya da mahkeme gibi mekânlar, diasporik öznenin hukuki statüsü ile toplumsal kabulü arasındaki mesafenin görünür olduğu sahnelere dönüşür.

Türkiye'de diaspora merkezli kültürel üretimler ise çoğu zaman yurtdışındaki Türkiye kökenli toplulukların anavatanla ilişkisini, aidiyet kaybı ya da aidiyetin yeniden kurulması temaları üzerinden işler. Film, dizi ve müzikte Almanya, yalnızca göç edilen ülke değil, aynı zamanda kimlik sınavının, kuşak geriliminin, kültürel melezliğin ve siyasal bağlılığın sahnesidir. Bu temsiller, Türkiye'nin diaspora tahayyülünü de yeniden üretir. Yurtdışındaki topluluk bir yandan kaybolma, asimilasyon ve kültürel kopuş kaygılarının nesnesi olarak sunulabilir; diğer yandan başarı, hareketlilik, sınır-aşırı güç ve ulusal gurur anlatılarının taşıyıcısı hâline gelebilir.

Bu nedenle kültürel üretim alanı, devletin dönüşen siyasal kapasitesinin toplumsal dolaşıma girdiği bir zemin olarak kavranmalıdır. Devletin vatandaşlık ve aidiyet üzerindeki etkisi yalnızca yasa metinlerinde ya da resmi kurumlarda görünmez. Aynı zamanda popüler anlatılar, medya tartışmaları, müzik pratikleri ve gündelik kültürel kodlar aracılığıyla hissedilir. Diasporik kültürel üretim, bu hissedilme biçimlerini yakalamak için verimli bir alandır. Bu alan, devletin yalnızca baskı ya da denetim aygıtı olarak değil, temsil, tanıma, dışlama, koruma ve aidiyet üretme kapasitesiyle birlikte ele alınmasını sağlar.

4 Bu makalede kültürel üretim alanı ayrıntılı bir film, televizyon veya müzik çözümlemesi olarak değil, devlet-diaspora ilişkisinin toplumsal ve sembolik düzeyde nasıl görünürlük kazandığını tartışmaya açan tamamlayıcı bir analitik boyut olarak ele alınmaktadır.

Bu çerçeve, güncel Avrupa siyasetindeki göç, güvenlik ve vatandaşlık tartışmalarına da daha geniş bir perspektiften bakmayı mümkün kılar. Aşırı sağın yükselişi, göçmen karşıtı söylemler, çifte vatandaşlık tartışmaları ve diasporaların dış politika krizlerinde hedef hâline gelmesi, devletin vatandaşlık üzerindeki düzenleyici rolünü daha görünür kılmıştır. Bununla birlikte devletin yeniden merkezileşmesi yalnızca dışlayıcı bir süreç olarak okunmamalıdır. Vatandaşlığa erişimin kolaylaştırılması, çoklu vatandaşlığın tanınması ve eşit yurttaşlık iddiasının güçlenmesi de devletin yeniden kurucu rolünün parçasıdır. Bu yüzden mesele devletin güçlü ya da zayıf olması değil, hangi alanlarda, hangi araçlarla ve hangi normatif çerçeve içinde yeniden merkezîleştiğidir.

Almanya-Türkiye diasporasının tekil bir topluluk gibi ele alınamayacağı da bu tartışmanın önemli sonuçlarından biridir. Türkiye kökenli nüfus içinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olanlar, Alman vatandaşı olanlar, çifte vatandaşlar, Almanya’da doğmuş fakat aile hafızası Türkiye’ye bağlı olanlar, farklı siyasal eğilimlere sahip gruplar, Kürt, Alevi, Sünni, seküler, muhafazakâr ya da sosyalist çevreler gibi çok sayıda alt deneyim bulunmaktadır. Devlet politikaları çoğu zaman bu çeşitliliği daha yönetilebilir üst kategoriler altında toplar. Ancak akademik analiz, bu üst kategorilerin arkasındaki farklılaşmaları görünür kılmak zorundadır. Bu nedenle devletin yeniden merkezileşmesi, homojenleştirici tek yönlü bir süreç olarak değil, farklı toplumsal grupların farklı biçimlerde deneyimlediği çok katmanlı bir düzenleme süreci olarak ele alınmalıdır.

Veri Kullanımı ve Yöntemsel Sınırlılıklar

Almanya-Türkiye diasporasını tartışırken kullanılacak istatistiksel kategoriler, çalışmanın analitik sınırlarını doğrudan etkiler. “Türk vatandaşı”, “Türkiye kökenli”, “Türkiye bağlantılı çifte vatandaş”, “göç geçmişine sahip nüfus” ve “Alman vatandaşı olan Türkiye kökenliler” gibi kategoriler aynı şeyi ifade etmez. Bu nedenle söz konusu kategorilerin birbirinin yerine kullanılması, hem nüfus büyüklüklerinin abartılmasına hem de vatandaşlık ile etnik-kültürel köken arasındaki farkın silinmesine yol açabilir. Bu makalenin benimsediği yaklaşım, sayısal verileri mutlak kimlik göstergeleri olarak değil, devletlerin toplumu hangi idari kategoriler içinde gördüğünü ortaya koyan analitik göstergeler olarak değerlendirmektir. Bu nedenle makalede kullanılan nüfus verileri, Türkiye kökenli nüfusun sabit ve homojen bir kimlik toplamı olarak değil, farklı devlet kurumlarının farklı idari mantıklarla ürettiği kategorilerin karşılaştırmalı okuması olarak ele alınmaktadır. Bu tercih, devletin yeniden merkezileşmesi tartışmasıyla doğrudan ilişkilidir; çünkü modern devlet yalnızca nüfusu yönetmez, aynı zamanda nüfusu sayılabilir, sınıflandırılabilir ve politika konusu hâline getirilebilir kategoriler içinde kurar.

Bu çalışmada kullanılan veri setleri bu açıdan özellikle dikkatli okunmalıdır. 1963-2024 dönemi için "Türk vatandaşları/Türkiye kökenliler" başlığı altında tek parça, kesintisiz ve karşılaştırılabilir yıllık resmi seri bulunmamaktadır. Türk vatandaşlarına ilişkin resmi stok serisi 1967'den itibaren izlenebilirken, 2017-2024 dönemi için açık Destatis tablosu daha kesin yıllık değerler sunmaktadır. Türkiye kökenli toplam nüfus ise Mikrozensus'un migrationshintergrund im weiteren Sinn kategorisi üzerinden okunmaktadır. Bu durum, vatandaşlık statüsü ile göç geçmişi kategorisinin farklı idari mantıklara dayandığını gösterir (BAMF, 2018; Destatis, 2025a, 2025b). Dolayısıyla 2024 için yapılan yaklaşık ayrıştırma, makalede doğrudan resmi toplam gibi değil, farklı veri evrenlerini görünür kılan açıklayıcı bir hesaplama olarak kullanılmalıdır.

Bu yöntemsel uyarı, makalenin teorik iddiasını güçlendirir. Çünkü devletin yeniden merkezileşmesi yalnızca yasaların değişmesiyle değil, kategorilerin yeniden üretilmesiyle de gerçekleşir. Kimin "yabancı", kimin "göçmen kökenli", kimin "çifte vatandaş", kimin "uyum sağlamış yurttaş" olarak tanımlanacağı, devletin toplumsal alanı hangi kavramlarla gördüğünü belirler. Aynı şekilde Türkiye'nin "yurtdışı Türkler" ve "akraba topluluklar" gibi kategorileri kullanması, sınır dışındaki nüfusu kültürel ve siyasal bir bağ içinde yeniden adlandırır. Bu adlandırma süreçleri, yalnızca akademik ya da istatistiksel teknik ayrımlar değildir; aidiyetin, temsilin ve siyasal sorumluluğun sınırlarını da belirler.

Sonuç

Küreselleşme sonrası dönemde devletin geri çekildiği yönündeki erken beklenti, Almanya-Türkiye diasporası örneğinde sınırlı bir açıklama gücüne sahiptir. Devlet, klasik biçimiyle kapalı ve mutlak egemenlik modeline dönmemiştir. Ancak, vatandaşlık, aidiyet, güvenlik, kamusal düzen ve sınır-aşırı temsil alanlarında yeniden merkezî bir konum kazanmıştır. Almanya, vatandaşlık reformları ve uyum politikaları aracılığıyla göçmen kökenli nüfusu kendi siyasal topluluğunun parçası olarak yeniden tanımlamakta; Türkiye ise diaspora kurumları, yurtdışı oy kullanımı, kültürel programlar ve temsil stratejileriyle yurtdışındaki Türkiye kökenli nüfusu sınır-aşırı ulusal topluluğun parçası olarak kurmaktadır.

Bu çift yönlü süreç, Almanya'daki Türkiye kökenli diasporayı iki devletin stratejik kesişim alanı hâline getirir. Bu alan, yalnızca hukuki statülerden oluşmaz; aynı zamanda kültürel temsil, siyasal katılım, güvenlik deneyimi, ırkçılık, kuşaklar arası aidiyet, medya dolaşımı ve gündelik yaşam pratikleriyle şekillenir. Dolayısıyla diaspora, devletin zayıfladığı bir boşluk değil, devlet

kapasitesinin farklı araçlarla yeniden kurulduğu ve toplumsal aktörler tarafından yeniden anlamlandırıldığı bir ara alandır.

Bu çerçevede söz konusu hat, küreselleşme sonrası devletin dönüşümünü yalnızca ulusal sınırlar içinde değil, sınır-aşırı toplumsal alanlarda da izlemeyi mümkün kılan özgül bir örnek sunmaktadır. Almanya'nın vatandaşlık ve uyum rejimindeki dönüşümü, göçmen kökenli nüfusu siyasal topluluğa daha fazla dâhil etmeye yönelirken, aynı zamanda bu üyeliği anayasal sadakat, kamusal düzen ve normatif uyum kriterleriyle yeniden tanımlamaktadır. Türkiye'nin diaspora siyaseti ise yurtdışındaki nüfusu yalnızca kültürel bir uzantı olarak değil, siyasal temsil, yurttaşlık bağı ve sınır-aşırı aidiyet üzerinden yeniden kurulan bir topluluk olarak ele almaktadır. Bu iki yönelim birlikte düşünüldüğünde, diaspora alanı devletin zayıfladığı bir boşluk olmaktan çok, farklı devlet akıllarının kesiştiği ve birbirini sınırladığı bir siyasal alan olarak görünür hâle gelmektedir.

Bu durum, diaspora öznesinin konumunu da daha karmaşık biçimde değerlendirmeyi gerektirir. Almanya'daki Türkiye kökenli nüfus, ne yalnızca Alman uyum politikalarının nesnesi ne de yalnızca Türkiye'nin diaspora siyasetinin pasif taşıyıcısıdır. Bu topluluk, farklı vatandaşlık statüleri, kuşak deneyimleri, siyasal eğilimler, etnik ve dinsel aidiyetler aracılığıyla devlet politikalarını yorumlayan, dönüştüren ve kimi zaman onlarla mesafe kuran çoğul bir toplumsal alandır. Dolayısıyla devletin yeniden merkezileşmesi, diaspora topluluğunu bütünüyle belirleyen tek yönlü bir süreç olarak değil, devletlerin düzenleme kapasitesi ile toplumsal aktörlerin gündelik pratikleri arasındaki karşılıklı ilişki içinde anlaşılmalıdır.

Bu bağlamda, küreselleşme sonrası devlet tartışmalarında ikili bir indirgemeden kaçınmayı gerektirir. Bir yandan devletin sınır-aşırı hareketlilik, çoklu vatandaşlık ve post-ulusal hak iddiaları karşısında bütünüyle etkisizleştiği varsayımı yetersiz kalmaktadır. Diğer yandan devletin yeniden merkezileşmesini basitçe eski egemenlik biçimlerine dönüş olarak yorumlamak da açıklayıcı değildir. Bu örnek, devletin artık yalnızca sınırları kapatan ya da vatandaşlığı tekil bir sadakat ilişkisi olarak tanımlayan klasik bir yapı olmadığını; bunun yerine çoklu aidiyetleri sınıflandıran, yöneten, tanıyan, sınırlayan ve kimi durumlarda siyasal olarak mobilize eden daha karmaşık bir düzenleyici aktör olarak işlediğini göstermektedir. Bu nedenle güncel dönemde devlet kapasitesi, yalnızca zorlayıcı aygıtlar ya da hukuki normlar üzerinden değil, veri kategorileri, temsil mekanizmaları, kültürel dolaşım, seçim pratikleri ve kamusal değer söylemleri üzerinden de okunmalıdır.

Bu makalenin temel iddiası, vatandaşlığın küreselleşme sonrası dönemde yalnızca hukuki bir statü olarak değil, aidiyet, güvenlik, temsil ve siyasal bağlılık ilişkilerini yeniden düzenleyen kurucu bir kategori olarak işlediğidir. Çoklu vatandaşlık, post-ulusal üyelik ve transnasyonal aidiyet biçimleri devletin

önemini ortadan kaldırmamaktadır. Aksine bu çoğulluk, devletleri üyelik, sadakat ve kamusal düzen kavramlarını yeniden tanımlamaya zorlamaktadır. Almanya-Türkiye hattı, bu dönüşümün en açık görülebildiği örneklerden biridir. Bu nedenle devlet-diaspora ilişkisini anlamak, günümüz siyasetinde ulusal topluluğun sınırlarının, vatandaşlık rejimlerinin ve aidiyet biçimlerinin nasıl yeniden üretildiğini anlamak açısından merkezi önemdedir.

Kaynakça

Baser, B., - Öztürk, A. E. (2020). Positive and negative diaspora governance in context: From public diplomacy to transnational authoritarianism. Middle East Critique, 29(3), 319-334. https://doi.org/10.1080/19436149.2020.1770449

Brubaker, R. (1992). *Citizenship and nationhood in France and Germany.* Harvard University Press.

Bundesamt für Migration und Flüchtlinge. (2018). *Türkeistämmige Personen in Deutschland: Erkenntnisse aus der Repräsentativuntersuchung "Ausgewählte Migrantengruppen in Deutschland 2015*" (Working Paper 81). Bundesamt für Migration und Flüchtlinge.

Destatis. (2025a). *Ausländische Bevölkerung nach ausgewählten Staatsangehörigkeiten. Statistisches Bundesamt.*https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Tabellen/auslaendische-bevoelkerung-staatsangehoerigkeit-jahre.html

Destatis. (2025b). Bevölkerung in Privathaushalten nach Migrationshintergrund im weiteren Sinn nach ausgewählten Geburtsstaaten. Statistisches Bundesamt. https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Tabellen/migrationshintergrund-staatsangehoerigkeit-staaten.html

Destatis. (2025c). Bevölkerung in Privathaushalten nach Migrationshintergrund und doppelter Staatsangehörigkeit. Statistisches Bundesamt. https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Tabellen/migrationshintergrund-doppelte-staatsangehoerigkeit.html

Destatis. (2025d). Naturalisations by former citizenship, 2024. German Federal Statistical Office. https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Population/Migration-Integration/Tables/naturalisations-former-citizenship.html

Faist, T. (2000). *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces.* Oxford University Press.

Federal Foreign Office. (2024). Law on nationality: The new nationality law as of 27 June 2024. https://www.auswaertiges-amt.de/en/2664476-2664476

Federal Ministry of the Interior and Community. (2024). *New law on nationality takes effect*. https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/kurzmeldungen/EN/2024/06/mod-staatsangehoerigkeitsrecht.html

Gamlen, A. (2008). The emigration state and the modern geopolitical imagination. *Political Geography*, 27(8), 840-856. https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2008.10.004

Joppke, C. (2010). *Citizenship and immigration*. Polity Press.

Kolbaşı-Muyan, G. (2023). Türkiye's diaspora engagement policy: Change in perspective since 2010. *Bilig*, 105, 99-128. https://doi.org/10.12995/bilig.10505

Ragazzi, F. (2014). A comparative analysis of diaspora policies. *Political Geography,* 41, 74-89. https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2013.12.004

Sassen, S. (1996). *Losing control? Sovereignty in an age of globalization.* Columbia University Press.

Soysal, Y. N. (1994). *Limits of citizenship: Migrants and postnational membership in Europe*. University of Chicago Press.

Vertovec, S. (2009). *Transnationalism*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203927083

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı. (n.d.). Presidency for Turks Abroad and Related Communities: Institution. https://ytb.gov.tr/en/corporate/presidency-for-turks-abroad-and-related-communities.

DEVLETİN DÖNÜŞÜ: NEOLİBERALİZMDEN KOPUŞ MU, KRİZ KOŞULLARINDA YENİDEN KURUMSALLAŞMA MI?

Merve YİĞİT KENDİRCİ*

Giriş

Günümüzde yoğun bir tartışma konusunu oluşturan "devletin dönüşü" meselesinin, birikim rejimlerinde meydana gelen değişimlerin devletin yapısal biçimlerine olan etkisi ekseninde ele alınması bu çalışmanın konusunu oluşturur. Çalışmanın amacı, 2007-2008 krizinin ardından neoliberal stratejilerin yetersizliğine karşı alternatif arayışlarının bir sonucu olarak devletin müdahale ölçeğinin genişlemesinin ve yapısal biçimlerdeki dönüşümün göstergelerinin döneme özgü koşullar ekseninde analiz edilmesidir.

Devletin biçimindeki yapısal dönüşümün göstergelerinin açık bir şekilde izlenebildiği dönemler, verili birikim rejiminin krizde olduğu süreçlerdir.1 Nitekim 1960'ların sonunda, Fordist birikim rejiminin kriz eğilimlerini erteleme kapasitesinin esaslı ölçüde zayıflaması, neoliberal stratejilerin yaygınlaşmasına ve devletin yapısal biçiminde bu stratejiler ekseninde dönüşümler yaşanmasına neden olmuştur. Neoliberalizm, genel olarak, piyasanın üretimin koordinasyonunda yegâne unsur olduğu ve piyasa menfaatinin toplumsal menfaatin önüne geçtiği öznesiz bir piyasalaşma/metalaşma sürecine gönderme yapar (Özdemir, 2014, s. 29). Neoliberalizm, krizlerin kısmi olarak ertelenmesini ve sermayenin toplumsal yaşamın bütün alanlarındaki egemenliğinin yeniden tesis edilmesini amaçlayan bir hegemonya projesi; bu projeyi sürdüren ilişkilerin korunması amacıyla devlet iktidarının sistematik kullanımına dayanan bir birikim stratejisidir (Saad-Filho, 2018, s. 114).

1960'lı yılların sonunda uluslararası döviz piyasalarındaki kargaşayla gelişen, 1968 olayları gibi toplumsal hoşnutsuzlukları yansıtan hareketlerle yayılan ve Bretton Woods sisteminin 1970'lerdeki çöküşüyle giderek derinleşen kriz, neoliberal politikaların "keşfedilmesi"ne ve pekişmesine yol açmıştır

* Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, merveyigitank@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7006-0282.

1 Birikim rejimi, en kısa haliyle, belirli bir tarihsel dönemde üretim ve tüketim arasındaki dengenin, üretimin farklı katmanları arasında toplumsal emeğin nasıl tahsis edildiğinin uzun vadeli olarak istikrara kavuştuğu bir sistem olarak tanımlanabilir (Lipietz, 1987, s. 32).

(Harvey, 2020, s. 10).[2] Deregülasyon, finansal liberalizasyon, finansal piyasaların ihtiyaçlarına yönelik küresel entegresyon gibi hedeflere yönelen bu politikaların zirve noktası, 1980'lerin ikinci yarısıyla 1990'ların ilk yarısı olmuştur (Saad-Filho, 2018, ss. 115-117; Harvey, 2021, s. 70; Itoh & Lapavitsas, 1998).[3]

Neoliberal Düzenlemeden Yeniden Biçimlenmeye

Fordizmin krizine çözüm olarak keşfedilen neoliberal stratejilerin yetersizliği çok geçmeden açığa çıkmıştır. 1970'lerde %2,4 olan toplam küresel büyüme oranının 1980'lerde %1,4'e ve 1990'larda %1,1'e gerilemesi, neoliberalizmin dünya ölçeğinde sürdürülebilir bir büyüme dinamiği yaratmakta büyük ölçüde başarısız olduğunu ortaya koymuştur (Harvey, 2021, s. 163). 1990'ların sonuna gelindiğinde, yatırım seviyelerinin spekülatif düzeyde kalması, ödemeler dengesinin kırılganlaşması ve yapısal işsizliğin artması gibi gelişmeler, neoliberal stratejilerin başlıca sonuçları arasında yer almıştır (Saad-Filho, 2018, s. 119; Foster & Magdoff, 2009, ss. 93-106). Büyüme ve kâr oranlarındaki düşme eğiliminin sınırlandırılması amacıyla, yapısal uyum programları ve şok terapi uygulamaları devreye sokulmuştur.

1990'larda yoğun bir şekilde uygulamaya giren yapısal uyum programları, ideolojik olarak yönetişim paradigmasıyla meşrulaştırılmıştır. Devlet, sivil toplum ve özel sektör arasında kurulan kurumsal ağlar ile "katılımcılık" ve "saydamlık" gibi ilkeler öne çıkarılmış; devlet iktidarının kullanımına paralel ve çoğu zaman gayriresmi müdahale kanalları genişletilmiştir (Ayman Güler, 2003, ss. 103-104; Panitch & Gindin, 2012, ss. 241-243). Bu kurumsal dönüşüme bir yandan sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşme eğilimlerinin hızlanması, diğer yandan spekülatif finansal faaliyetlerin genişlemesi eşlik etmiştir (Panitch & Gindin, 2012, ss. 187-188). Ancak yönetişim gibi yordamlar temel çelişkileri ortadan kaldırmak bir yana, bunların yeni biçimler altında derinleşmesine yol açmıştır.

Neoliberal birikim rejiminin yapısal sınırları, 2007'de başlayan finansal krizin kısa sürede küresel durgunluğa ve çok boyutlu hale dönüşmesiyle açığa çıkmış; çoklu krizlerin ertelenmesine yönelik arayışlar doğmuştur (Bonefeld, 1996, s. 56). Karlılığın sürdürülmesine yönelik bu arayışlar, rastlantısal ve

2 "Keşif" (*chance discovery*) kelimesi, Lipietz'in kullandığı manada, verili bir zaman ve mekânda mevcut krizler, yani kendilerini gündeme getiren koşullar tarafından ön belirlenmiş bir kavram olarak kullanılmıştır (Lipietz, 1987; Özdemir, 2014, s. 56).

3 Neoliberalizmin zirve noktasının 1990 ve devamındaki yıllar olmasının önemli bir nedeni, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından oluşan devletlere uluslararası hukuk normları aracılığıyla bu stratejilerin dayatılmasıdır (Özdemir, 2014, s. 71).

çoğunlukla karmaşık nitelikteki çözümleri beraberinde getirmiştir (Lipietz, 1987; Brenner, Peck, & Theodore, 2010, s. 197).

Alternatif olarak sunulan çözümlerde, 2008 öncesinde geliştirilen yönetişim mekanizmalarının ve ulusötesi politika ağlarının kurumsal mirasından yararlanılmıştır. Diğer bir deyişle, neoliberal dönemin mekanizmaları kriz sonrası koşullar ekseninde yeniden yapılandırılmıştır (Alami & Dixon, 2024, s. 236). Özellikle son yıllarda, COVID-19 pandemisi ve enerji tedarik sorunları gibi gelişmelerin ardından, devletin "son çare garantörü" konumu yeniden tanımlanmıştır (IMF, 2022; Panitch & Gindin, 2014, ss. 385-386; Foster & Magdoff, 2009, s. 115). Finansal sistemin çöküşünü önlemek amacıyla, kurtarma paketleri, likidite genişlemesi ve varlık alım programları gibi destek mekanizmalarıyla kapsamlı müdahalelerde bulunulmuş; özel sermayenin üstlenemediği riskler kamusal mekanizmalar aracılığıyla yönetilmiştir (Panitch & Gindin, 2014, s. 387; Panitch & Gindin, 2012, ss. 312-315; Sagin & Çaglar, 2023, ss. 266-267). Ayrıca devlet tahvilleri ve çeşitli finansal varlıkların büyük ölçekli satın alımları yoluyla da finansal piyasalara yoğun likidite sağlanmıştır.

Devletin bu müdahaleleri, 2008 öncesinde benimsenen piyasa merkezli anlayışla biçimsel bir süreklilik taşımakla birlikte, pratikte devletin ekonomik istikrarın sağlanmasındaki rolünü önemli ölçüde genişletmiştir.[4] Devletin müdahale biçimleri ve ölçeğinin giderek genişlemesi ise kapitalist birikimin koşullarının yeniden üretilmesini sağlayan yeni bir düzenleme tarzının işaretlerini vermiştir.

Kriz Sonrası Yeniden Yapılanmanın Kurumsal Çerçevesi

Ortaya çıkan düzenleme tarzını yakından incelemek, 2008 krizi sonrasında neoliberal birikim dinamiklerinde yaşanan dönüşümün hangi eksenlerde gerçekleştiğini ve bu dönüşümün hangi tarihsel-kurumsal sınırlılıklar içinde biçimlendiğini ortaya koymak açısından önem taşımaktadır. Kriz sonrasındaki yeniden yapılanma, mevcut kurumsal ve ideolojik çerçeve içinde neoliberal stratejilerin çelişkileri erteleyememesinden doğmuştur. Kriz neoliberal stratejilerin sınırlarını açığa çıkarmış; ancak bu sınırlar içinde üretilen alternatifler büyük ölçüde önceki dönemin kurumsal formları ve iktidar ilişkileri tarafından belirlenmiştir (Saad-Filho, 2021, s. 134; Alami & Dixon, 2024, s.

4 2008'de ABD'de *Economic Stabilization Act* ile uygulamaya konulan *Troubled Asset Relief Programme (TARP),* bu argümana tipik bir örnek oluşturur (Panitch & Gindin, 2012, s. 316-317; Panitch & Gindin, 2014, s. 387-388).

155). Krize yanıt olarak gelişen tepkileri/alternatifler, genel kurumsal çerçevesi bakımından, üç boyutta ele alınabilir.[5]

İlk olarak, kriz öncesinde finansal liberalizasyon ve deregülasyon politikalarıyla karakterize neoliberal düzenleme biçimi, 2008 sonrasında belirli alanlarda yeniden düzenleme (*re-regülasyon*) eğilimi göstermiştir (Kotz, 2015; Jessop, 2013). Ancak bu eğilim, piyasa mekanizmalarının yerini kamusal planlamanın alması biçiminde radikal bir dönüşümü içermemiştir (Harvey, 2020, s. 11). Aksine, finansal piyasaların işleyişini dönüştürmek yerine, onların daha istikrarlı biçimde işlemesini sağlayacak seçici müdahaleler geliştirilmiştir (Mazzucato, 2011). Dolayısıyla yeniden düzenleme, deregülasyonun tersine çevrilmesinden çok, onun yarattığı kırılganlıklara yönelik bir "düzeltici" müdahale olarak ortaya çıkmıştır (Alami & Dixon, 2024). Deregülasyondan re-regülasyona yönelim, özellikle finansal sistemin yeniden düzenlenmesi alanında belirginleşmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 2010 yılında çıkarılan *Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act*; Avrupa Birliği'nde (AB), *European Central Bank* bünyesinde oluşturulan *Single Supervisory Mechanism* ve *Single Resolution Mechanism* gibi araçlar; Türkiye'de Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu aracılığıyla 2001 krizi sonrasında oluşturulan düzenleyici çerçevenin 2008 sonrasında sıkılaştırılması, sermaye yeterliliği ve risk yönetimi gibi alanlarda aktif denetim uygulanması bu yönelime örnek niteliğindedir (Ziegler & Woolley, 2014; Högenauer, Howarth, & Quaglia, 2023; Yağcı, 2018, s. 530).

İkincisi, kurumsuzlaşmanın ve çok aktörlü yönetişim biçimlerinin yerini 2008 sonrasında belirli alanlarda yeniden kurumsallaşma süreçleri almıştır. Ancak bu yeniden kurumsallaşma, güçlü ve bütünlüklü bir kamusal düzenleme rejiminin inşasına odaklanmamıştır. Bunun yerine, teknik, uzmanlaşmış ve çoğunlukla demokratik denetimden görece bağımsız düzenleyici mekanizmalar güçlendirilmiştir. Örneğin 2010'da, ABD'de risklerin takibi ve düzenleyici kurumlar arasındaki koordinasyonun sağlanması amacıyla *Financial Stability Oversight Council (FSOC)* kurulmuştur (Coffee, 2019, s. 1059). 2012 yılında AB'de borç krizi sonrasında mali disiplin ve bütçe denetimini güçlendiren *Treaty on Stability, Coordination and Governance* gibi düzenlemeler; Türkiye'de ise finansal istikrar alanında Merkez Bankası'nın araç seti ile kurumsallaşmayı sağlayan politikalar ve komiteler genişletilmiştir (Yağcı, 2018; Braun & Hübner, 2018).

Üçüncüsü, 2008 sonrasında devletin rolü özellikle stratejik sektörlerde belirgin biçimde genişlemiştir (Alami & Dixon, 2024, s. 9). Altyapı

5 Yeni düzenleme biçiminin yalnızca çalışmada aktarılan üç boyuttan oluşmadığını, farklı zaman-mekânsal koşullar ekseninde, farklı boyutların da biçime dahil olduğunu belirtmek gerekir.

yatırımlarının artırılması, askeri-sınai komplekslerin, enerji ve yüksek teknoloji sektörlerinin desteklenmesi gibi alanlarda devlet müdahaleleri yoğunlaşmıştır (Panitch & Gindin, 2012; Mazzucato, 2011). Devlet, sermayenin yatırım kararlarını yönlendiren, riskleri üstlenen ve kârlılık koşullarını güvence altına alan istikrar sağlayıcı bir rol üstlenmiştir (Alami & Dixon, 2024, s. 35; van Apeldoorn, de Graaff, & Overbeek, 2012). Bu çerçevede, sübvansiyonlar, yatırım teşvikleri ve finansal destek mekanizmaları sermaye birikimini destekleyen temel araçlar haline gelmiştir.

Stratejik sektörlerde devlet müdahalesinin yükselişi, özellikle pandeminin ve Rusya-Ukrayna savaşının ardından ortaya çıkan enerji krizi sonrasında esaslı bir görünürlük kazanmıştır (Mazzucato, 2020; Evenett, Jakubik, Martín, & Ruta, 2024, s. 10). ABD'de özellikle yarı iletken ve ileri teknoloji sektörlerini desteklemek amacıyla çıkarılan *CHIPS and Science Act* (2022), stratejik alanlarda önemli fon mekanizmaları, yatırım teşvikleri ve sübvansiyonlar öngörmektedir (Alami & Dixon, 2024, ss. 116-117). Benzer şekilde, *European Chips Act* (2023) ve *NextGenerationEU* (2021) kapsamında AB'de kamu yatırımları artırılmış; yeşil dönüşüm ve dijitalleşme gibi alanlarda stratejik sektörler desteklenmiştir (Mazzucato & Rodnik, 2026, s. 5).[6] Türkiye'de de kalkınma planlarının yanı sıra Milli Teknoloji Hamlesi, HIT-30 gibi dijitalleşme ve enerji teknolojileri odaklı teşvikler ile kamu-özel iş birliği programları aracılığıyla devletin stratejik sektörlerdeki yönlendirici rolü güçlenmiştir.

Yukarıda ele alınan üç eksen boyunca yaşanan dönüşümün ortak paydası, devlet müdahalesinin biçim ve ölçek bakımından genişlemedir. Krizle birlikte özel sektörün üstlenemediği sistemik risklerin üstlenilmesi, finansal istikrarın ve likiditenin sağlanması ile ekonomik daralmanın sınırlandırılması, büyük ölçüde devlet müdahaleleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, devletin yeni düzenleme biçimine yönelik sunulan bu çerçevenin, devletin uluslararası iş bölümü eklemlenme tarzlarına, eşitsiz ve birleşik gelişmenin yarattığı çelişkilere göre farklılaşacağı da belirtilmelidir (Alami & Dixon, 2024, s. 12; Alami & Dixon, 2023).

6 Bu programlara/düzenlemelere Fransa'dan *Électronique 2030*, Güney Kore'den *K-Chips Act*, Çin'den *China Standards 2035*, Almanya'dan *Industrial Strategy 2030* örnek verilebilir (Alami & Dixon, 2024, s. 11).

Stratejik Bir Sektör Olarak Savunma Sanayii ve Askeri-Sınai Kompleksler

Stratejik sektörlerde devlet müdahalesinin artışı, 2008 sonrası yeniden yapılanmanın en belirgin ve özgül boyutlarından birini oluşturmaktadır.[7] Bu sektörlerde devlet müdahalesinin meşrulaştırılmasında Fordist döneme özgü kalkınma paradigmasına dayanılmamaktadır. Kimi çevreler tarafından henüz bir paradigma olarak kabul edilmese de kriz sonrasında gerçekleşen müdahaleler giderek daha açık biçimde ulusal çıkar, jeopolitik rekabet ve güvenlik eksenine kaymıştır (The White House, 2023; Evenett, Jakubik, Martín, & Ruta, 2024). Bu kayma, yalnızca söylemsel bir değişimi değil, aynı zamanda kamu kaynaklarının tahsisinde, yatırım önceliklerinde ve düzenleyici çerçevelerde köklü bir yönelimi ifade etmektedir (Evenett, Jakubik, Martín, & Ruta, 2024)

Özellikle askeri-sınai komplekslerin güçlendirilmesi, bu yönelimin merkezinde yer almıştır. ABD'de 2020'li yıllardan itibaren savunma harcamalarındaki artış trendi güçlenmiş; 2025 yılı itibarıyla 849 milyar doların üzerine çıkmıştır (The White House, 2024). Bu artışta, askeri kapasitenin genişletilmesinin yanında, ileri teknoloji, yapay zekâ ve uzay teknolojileri gibi alanlarda kamu destekli Ar-Ge yatırımlarının önemli bir payı vardır.[8] Benzer bir eğilim Avrupa'da da gözlemlenmektedir. Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında Avrupa ülkeleri savunma harcamalarını ciddi ölçüde artırmıştır. Almanya'da 2022 yılında anayasal borç freni hükmünün (*schuldenbremse*) devre dışı bırakılabilmesi için bütçe dışı bir özel fon (*sondervermögen*) aracılığıyla, 100 milyar avroluk ek savunma fonu (*bundeswehr*) oluşturulmuştur (Federal Ministry of Defense, 2022; SIPRI, 2022). Bunun yanı sıra, AB düzeyinde savunma sanayii iş birliğini güçlendirmeye yönelik yeni finansman mekanizmaları devreye sokulmuştur. Enerji güvenliği, dijital altyapı ve yeşil dönüşüm gibi alanlar "stratejik sektör" kategorisine dahil edilmiş; kamu yatırımları ve sübvansiyonlar bu alanlara yönlendirilmiştir.

Türkiye'de de son yıllarda savunma sanayiine yönelik kamu destekleri belirgin biçimde artmıştır. Savunma ve havacılık sektörünün cirosu 2000'lerin başında yaklaşık 1 milyar dolar düzeyindeyken, 2023 yılında 15 milyar doların üzerine çıkmış (Invest In Türkiye, 2026, s. 21); ihracat rakamları da önemli bir

7 Bu noktada, belirli kurumların veya müdahale biçimlerinin varlığının devletin güçlü rolüne işaret ettiği varsayımının, eğer devletin genel bir teorisine dayanmıyorsa, sürekli olarak bu tür kurumları-müdahale biçimlerini, daha az görünür ancak aynı derecede önemli olabilecek diğerlerinin pahasına putlaştırma riskini taşıdığını da belirtmek gerekir (Alami & Dixon, 2024, s. 41).

8 Nitekim yarı iletken üretimini desteklemek amacıyla, *CHIPS and Science Act* kapsamında, yaklaşık 280 milyar dolarlık finansman sağlanmış; 52,7 milyar dolar ise doğrudan bu sektöre tahsis edilmiştir (CHIPS and Science Act, 2022).

artış göstermiştir (SASAD, 2023). Sektöre yönelik destek, büyük ölçüde kamu teşvikleri, doğrudan kamu siparişleri ve uzun vadeli alım garantileri aracılığıyla gerçekleşmiştir (Invest In Türkiye, 2026). Savunma ihtiyaçları doğrultusunda piyasalardan yüksek tutarlı alımlar yapılmasıyla bir yandan savunma kapasitesi artırılırken, diğer yandan belirli sektörlerde faaliyet gösteren firmalar için garanti edilmiş bir pazar yaratılmıştır.[9]

Stratejik sektörlerde devletin müdahalesi teşvik ve sübvansiyonlarla sınırlı kalmamış, doğrudan piyasa aktörü olarak da genişlemiştir. Portföy yönetimi biçiminde örgütlenen kamu sektörünün küresel borsalardaki payı, 2023 sonu itibarıyla yaklaşık 11,7 trilyon dolara ulaşmıştır (OECD, 2024, s. 12). Ulusal varlık fonları ise bu dönüşümün en somut araçlarından birini oluşturmaktadır.[10] Bu fonların yönetimindeki varlıklar, küresel düzeyde ilk kez 13 trilyon dolar sınırını aşarak 13,2 trilyon dolara ulaşmış; yarı iletkenler, telekomünikasyon ve enerji gibi stratejik sektörlere yönelik yatırımlar belirgin biçimde yoğunlaşmıştır (IE University, 2024, s. 7). Türkiye'de 2016 yılında Türkiye Varlık Fonu'nun kurulması, bu küresel eğilimin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.[11] Fon aracılığıyla stratejik görülen şirketler ve sektörler üzerinde devlet mülkiyeti yoluyla kontrol artırılırken, büyük ölçekli altyapı ve finansman projelerinde devletin yatırımcı rolü güçlendirilmiştir (Konukman & Şimşek, 2017, s. 1917).

Verilen örnekler birlikte değerlendirildiğinde, günümüzde devlet müdahalesinin hem niceliksel olarak genişlediği hem de niteliksel olarak dönüştüğü açıkça görülmektedir. Müdahaleler, ulusal güvenlik, jeopolitik rekabet ve ekonomik egemenlik gibi söylemlerle meşrulaştırılmış; hukukun üstünlüğü söylemi içinde "istisnai durumların yönetimi" ile uyumlu hale getirilmiştir. Kamu-özel iş birliği projeleri, varlık fonları ve stratejik sektörlere yönelik teşvik mekanizmaları, hukuki düzenlemeler aracılığıyla kurumsallaştırılmıştır. Bu süreçte hukukun üstünlüğü, bir yandan yatırım ortamının güvenliğini vurgulamaya devam ederken; diğer yandan devletin genişleyen müdahale alanını meşrulaştıran ve yeni düzenleme biçimine istikrar kazandıran bir işlev edinmiştir.

Ancak bu işlevin yalnızca 2008 sonrasına özgü olduğu söylenemez. Zira hukukun üstünlüğü ilkesi, sabit ve evrensel bir içeriğe sahip değildir. Belirli bir

9 Örneğin Mart 2026'da Aselsan tarafından yapılan açıklamada, Aselsan ile Savunma Sanayii Başkanlığı arasında güdüm sistemlerinin tedarikine yönelik 111, 85 milyon dolarlık sözleşme imzalandığı belirtilmiştir (KAP, 2026).

10 Ortaya çıkışı 1950'li yıllara dayanan ulusal varlık fonları, 2000'ler ve özellikle 2008 krizi sonrası küresel ekonomide söz sahibi olmaya başlamıştır (Konukman & Şimşek, 2017, s. 1923).

11 Bununla birlikte, Türkiye'de varlık fonunun bütçe ve tasarruf açığı koşullarında kurulması, onu emtia fazlasına ya da döviz rezervine dayalı diğer ülke örneklerinden yapısal olarak ayırt etmektedir.

dönemde, mevcut birikim rejimiyle eklemlenerek anlam kazanır ve bu anlam, kriz koşullarında yeniden kurulur. Söz konusu yeniden kuruluş, belirli hukuki araçlar, kurumsal yapılanmalar ve uluslararası kuruluşlarca tesis edilen politika çerçeveleri aracılığıyla somutluk kazanır. Nitekim hukukun üstünlüğünün anlamsal dönüşümü 2008 sonrasıyla sınırlı kalmamış; sermaye birikiminin değişen koşullarına paralel olarak yeniden tanımlanmaya devam etmiştir.

Özellikle 2020 sonrasında, pandeminin yarattığı kriz, küresel tedarik zincirlerinin kırılganlığı ve jeopolitik ayrışmanın derinleşmesiyle birlikte, hukukun üstünlüğü ilkesi yeni boyutlar kazanmıştır. İlkenin içeriğine "dayanıklı tedarik zincirleri", "stratejik özerklik" ve "yeşil dönüşüm" gibi kavramlar eklemlenmiştir (OECD, 2025a; 2025b; IMF, 2023; World Bank, 2021). Hukukun üstünlüğü ilkesinin evrensel düzeyde tatbikini sağlayan uluslararası kurumsal-hukuki çerçevenin esaslı biçimde parçalandığı bu dönemde, yeni veya "yeniden keşfedilen" bu kavramların yeterliliğinden veya işlevselliğinden bahsetmenin artık anlamlı olmayabileceğini de belirtmek gerekir. Zira reformlar veya dayatmalar yoluyla, kavramların ulusal düzeyde karşılık bulmasını sağlayan uluslararası kuruluşların, yapısal krizi ertelemeye yönelik gerekli kurumsal-işlevsel mekanizmalara sahip olmadığı yaşanan gelişmelerle ortaya çıkmıştır.

Yeni Düzenleme Biçimine Yönelik Kuramsal Yaklaşımların Analizi

Stratejik sektörlere yönelik teşvik ve sübvansiyonların yaygınlaşması, devletin doğrudan risk üstlenen bir aktör haline gelmesi ve hukukun işlevsel olarak yeniden tanımlanması, literatürde yeni kavramsallaştırma çabalarını beraberinde getirmiştir (Alami & Dixon, 2023; 2024; Mazzucato, 2020). Bu bağlamda, "yeni devlet kapitalizmi", "hibrit kapitalizm" ya da "devlet-pervazlı (*permeated*) kapitalizm" gibi kavramlara başvurulmuştur (Alami & Dixon, 2024, s. 24; Peng, Bruton, Stan, & Huang, 2016; Nölke, ten Brink, May, & Claar, 2020). Bu yaklaşımlar, devletin düzenleyici bir çerçeve sunan, göreli özerkliği içinde birikimin koşullarının yeniden üretilmesini güvence altına alan bir siyasal organizasyon olmaktan çıkarak doğrudan yatırım yapan, finansman sağlayan ve riskleri üstlenen aktif bir ekonomik özneye dönüşmesini analitik merkezine almaktadır (Mazzucato, 2020).

Stratejik sektörlerde yoğunlaşan teşvikler, kamu bankaları ve varlık fonları aracılığıyla yürütülen yatırımlar ve kriz dönemlerinde özel sektör zararlarının kamusallaştırılması gibi politikalar, ilk bakışta, kapitalizmin "yeni" bir biçime evrildiği izlenimini yaratmaktadır. Bu çerçevede, özellikle Çin, Brezilya, Hindistan ve Türkiye gibi örneklerde devletin ekonomik alandaki artan ağırlığını neoliberal modelin "mutasyonu" olarak yorumlama eğilimleri ortaya

çıkmıştır (Alami & Dixon, 2024, s. 12; van Apeldorn & de Graff, 2022, s. 307). Benzer şekilde, hibrit kapitalizm yaklaşımları da piyasa mekanizmaları ile devlet müdahalesinin iç içe geçtiği karma bir yapıdan söz ederek klasik liberal piyasa modelinin aşındığını ileri sürmektedir.

Ancak devlet, genel olarak sermayenin menfaatlerini gerçekleştiren ideal kolektif bir kapitalist[12] olmadığı gibi, yatırım yapma, risk üstlenme ve piyasa-talep yaratma gibi müdahalelerin de daima sermaye lehine sonuçlar üreteceğinin bir garantisi bulunmamaktadır. (Jessop, 2008; Özdemir, 2014). Zira sermayenin önceden verili (kendi t*elos*unu gerçekleştirmeye çalışan) somut bir çıkarlar listesi bulunmamaktadır (Özdemir, 2014, s. 50). Sermaye ilişkisinin artı-değerin temellüküne odaklanması ile zenginliğin eşitsiz bölüşümünü hedeflemesi, sermayenin kendine ait menfaatleri bulunan bir organizma olarak kavranmasına yol açmamalıdır. Genel olarak sermaye, birçok tikel sermayenin eylemlerinin etkisi olarak mevcuttur ve devleti araç konumuna indirgeyerek eyleyen bir entite değildir. Zaman-mekân bağımlı, somut talep ve stratejiler üretir (Özdemir, 2014, s. 50). Ayrıca devlet, kapitalizmin ihtiyaçlarına göre kendi enerjisini kendi başına üreterek işleyen düzenleyici bir makine de değildir (Özdemir, 2014, s. 52).

Yeni devlet kapitalizmi kuramcılarından bazıları, 2008 sonrasındaki devlet yapılanmasının kapitalizmin anormal bir biçimi olarak geliştiğini; normal kapitalist yapılanmalarda devletin nispeten yok veya pasif olduğunu öne sürmektedir (Alami & Dixon, 2024, s. 42). Bu şekilde tanımlanan bir devlet kapitalizmi kategorisinin kavramsal olarak yanıltıcı olduğunu söylemek mümkündür. Zira bu tür yaklaşımların kapitalizmin her zaman bir ölçüde "devletçi" olduğu veya devletin kapitalizmde her zaman var olduğu tarihsel gerçeğini gizleme eğilimi barındırdığını dikkate almak gerekir (Alami & Dixon, 2024, s. 5; Streeck, 2024; van Apeldorn & de Graff, 2022, s. 307).[13]

Bu kapsamda, literatürde yaygın olarak kullanılan "yeni" veya "geri dönüş" gibi niteleyicilerin kullanımı, analitik karmaşıklığa ve/veya kavramsal yanılsamalara yol açabilir. Nitekim devlet kapitalizmi çalışmalarının yoğunlaştığı ulusal varlık fonları, kamu işletmeleri, kalkınma bankaları gibi başlıca siyasi ve kurumsal biçimlerin birçoğunun uzun bir geçmişe sahip olduğu ve aslında hiç ortadan kalkmadığı savunulabilir (Alami & Dixon, 2024, s. 5;

12 "Sermaye-mantığı" olarak adlandırılan okula göre devlet, sermaye birikiminin tekil sermayelerce gerçekleştirilemeyen genel ön koşullarını bütünsel olarak gerçekleştirdiği ve sermayenin kolektif ihtiyaçlarına yanıt üreten ayrı bir politik kurum olduğu ölçüde, gerçek bir kapitalist değil, ideal kolektif kapitalisttir (Jessop, 2008, s. 56).

13 Alami ve Dixon'ın kavramsallaştırmasında devlet kapitalizmi, varlık fonları, politika ve kalkınma bankaları, merkez bankası, tekno-endüstriyel politikalar ve kalkınma stratejileri gibi siyasi ve kurumsal biçimlerin dünya tarihi bütünlüğü olarak toplam genişlemesiyle ilgilidir.

Streeck, 2024; van Apeldorn & de Graff, 2022). 1602 yılında kurulan Hollanda Doğu Hindistan Şirketi gibi devlet-sermaye "hibritleri" ve kurumsallaşmış yönetim biçimlerinin, kapitalizmin küresel olarak yayılmasında önemli role sahip olması bu argümana örnek oluşturur (Alami & Dixon, 2024, s. 146). Neoliberalleşme sürecinde, yani görünürdeki devlet gerilemesinin derin bir şekilde yaşandığı dönemde dahi devletin düzenleyici müdahale kapasitesi ortadan kalkmamıştır (Alami & Dixon, 2024, s. 42).

Devletin artan müdahalesi, piyasa mekanizmalarının yerini alan alternatif bir koordinasyon biçimi değil; aksine piyasa temelli birikim süreçlerinin sürekliliğini güvence altına alan tamamlayıcı bir unsur olarak işlev görmektedir (Panitch & Gindin, 2012, ss. 3-4; van Apeldorn & de Graff, 2022, s. 309). Bu bağlamda, "yeni" olan, devletin müdahale kapasitesi değil; devlete ait yapıların/mekanizmaların yeni uluslararası rekabet koşulları altında büründüğü biçimdir. Dolayısıyla 2008 sonrasında gözlemlenen gelişmeler, kapitalizmin yeni bir türüne geçişten ziyade, neoliberalizmin krizini takiben düzenleme biçiminin yeniden yapılanması olarak değerlendirilebilir (Alami & Dixon, 2024, ss. 154-155; van Apeldorn & de Graff, 2022, s. 309).

Finansal krizlerde "batamayacak kadar büyük (*too big to fail*)" şirketlerin kurtarılması, stratejik sektörlere yönelik sübvansiyonlar ve büyük ölçekli kamu alımları gibi risk üstlenme pratikleri, sermaye birikim sürecinin temel çelişkilerini gidermemektedir (Saad-Filho, 2021; Streeck, 2024). Söz konusu pratikler, kapitalist üretim ilişkilerinin dönüştürülmesinden ziyade, bu ilişkilerin istikrara kavuşturulmasına yöneliktir. Bu çerçevede "yeni devlet kapitalizmi" veya "hibrit kapitalizm" gibi kavramlar, gözlemlenen ampirik dönüşümleri betimleme açısından belirli bir açıklayıcılık taşısa da mevcut gelişmelerin tarihsel ve yapısal bağlamını görünmez kılma riskini barındırmaktadır. Devletin ekonomik alandaki ağırlığının artması, neoliberal birikim rejiminin kriziyle birlikte değişen birikim dinamikleri karşısında devletin düzenleme biçiminin yeniden yapılandırılmasıdır.

Yeni Düzenleme Biçiminin Sınırları: Güncel Eğilimler ve Çelişkiler

2008 krizinin ardından, bir yeniden düzenleme biçimi olarak devlet müdahalesi genişlemiştir. Ancak güncel gelişmeler, bu yeniden yapılandırılmış düzenleme biçiminin de kriz dinamiklerini geçici olarak denetim altına alamadığını açık biçimde ortaya koymaktadır (Streeck, 2024; Sagin & Çaglar, 2023). Özellikle son dönemde yoğunlaşan jeopolitik gerilimler, askeri harcama ve küresel borç stoku artışı ile ticaret rejimindeki parçalanma (gümrük vergileri ve ihracat yasakları gibi ticaret kısıtlamaları) eğilimleri, devlet müdahalesinin

genişlemesinin kapitalist birikimin yapısal çelişkilerini çözmekte yetersiz kaldığını göstermektedir (Sagin & Çaglar, 2023).

Bu bağlamda, son yıllarda belirginleşen savaş ve çatışma dinamikleri, yapısal krizlerin ulaştığı noktayı yansıtmaktadır. Özellikle ABD'nin hegemonik konumunu koruma yönündeki stratejik hamleleri ile son dönemde ABD, İsrail ve İran arasında yoğunlaşan çatışmalarla Ortadoğu'daki gerilimlerin tırmanması, ekonomik istikrarın yalnızca finansal düzenlemeler veya makro ihtiyati araçlarla sağlanamayacağını göstermektedir (Streeck, 2024). Bu durum, 2008 sonrasında inşa edilen "istikrar odaklı" düzenleme çerçevesinin sınırlarına ve ABD'nin enerji akışındaki hegemonik konumunun yeniden tesis edilemediğine işaret etmektedir (Panitch & Gindin, 2012). Enerji alanındaki gelişmeler de bu krizin sürekliliğini göstermektedir. Rusya-Ukrayna savaşı sonrasında Avrupa'nın enerji arz güvenliği krizi, devlet müdahalesinin genişlemesine rağmen piyasa bağımlılıklarının kolaylıkla aşılamadığını ortaya koymuştur. Enerji fiyatlarında sübvansiyonların, alternatif tedarik zincirlerinin, stratejik rezervlerin devreye sokulması, enerji piyasalarında dalgalanmayı ve yüksek maliyetleri önleyememiştir.

Finansal ve ekonomik alanda da benzer bir tablo söz konusudur. 2008 sonrasında sıkılaştırılan düzenlemelere rağmen, 2023 yılında ABD'de bölgesel bankaların çöküşü (Silicon Valley Bank vakası gibi) ve Avrupa'da büyük finansal kuruluşların kırılganlıklarının yeniden gündeme gelmesi, finansal istikrarın kalıcı biçimde sağlanamadığını göstermiştir. ABD'de kabul edilen *Inflation Reduction Act* ve *CHIPS and Science Act*, her ne kadar stratejik sektörlerde üretimi teşvik etmeyi amaçlasa da küresel ölçekte ticaret gerilimlerini artırmış; müttefikler arasında dahi sübvansiyon rekabetini tetiklemiştir. AB'nin bu gelişmelere yanıt olarak devlet yardımı kurallarını gevşetmesi ve "stratejik otonomi" söylemini güçlendirmesi, neoliberal dönemin serbest ticaret normlarından belirgin bir sapmaya işaret etmektedir. Bu sapma, küresel ekonomide parçalanmayı ve belirsizliği derinleştirmiştir.

Ticaret rejimi açısından bakıldığında, DTÖ çerçevesinin giderek işlevsizleşmesi ve ülkelerin tek taraflı korumacı önlemlere yönelmesi, neoliberal küreselleşmenin kurumsal altyapısının ve çok taraflılık (multilateralizm) söyleminin esaslı bir şekilde aşındığını göstermektedir. Ticaret savaşları, yaptırımlar ve teknoloji transferine yönelik kısıtlamalar, küresel değer zincirlerinin parçalanmasına yol açarken; bu durum yeni düzenleme biçiminin istikrarlı bir küresel ekonomik düzen üretmekte başarısız olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

2008 kriziyle birlikte neoliberal stratejilerin yetersizliğinin açığa çıkması, deregülasyondan yeniden düzenleme ve yeniden kurumsallaşmaya yöneliş ile stratejik sektörlere ilişkin kamu desteklerinin yaygınlaşması gibi politikaların gelişiminde etkili olmuştur. Bu politikalar, neoliberal dönemin kurumsal ve ideolojik mirasları üzerinde şekillenmiş; önceki dönemin yarattığı kırılganlıklara verilen tepkiler olarak ortaya çıkmıştır. Kriz sonrasında gözlemlenen bu dönüşümü kavramsallaştırmaya yönelik literatürde "yeni devlet kapitalizmi" ve "hibrit kapitalizm" gibi çeşitli kavramsallaştırmalara başvurulmuştur. Ancak bu yaklaşımlar, kapitalizmin her zaman bir ölçüde "devletçi" olduğu ve devlet müdahalesinin neoliberal dönemde dahi ortadan kalkmadığı olgusunu göz ardı etmektedir.

Krizle birlikte artan devlet müdahalesi, piyasa mekanizmalarının yerini alan alternatif bir koordinasyon biçimine değil; sermaye birikiminin mevcut koşullarını istikrara kavuşturan yeni bir düzenleme tarzına karşılık gelmektedir. Ancak jeopolitik gerilimlerin giderek yoğunlaşması, küresel ticaret rejiminin parçalanması, DTÖ çerçevesinin işlevsizleşmesi ve ülkelerin tek taraflı korumacı önlemlere yönelmesi, enerji piyasalarındaki kronik istikrarsızlık ve yeniden gündeme gelen finansal kırılganlıklar, 2008 sonrasında inşa edilen yeni düzenleme biçiminin de kriz eğilimlerini kontrol altına alamadığını açıkça ortaya koymaktadır. Devletin risk üstlenme pratikleri, yeniden kurumsallaşma ve düzenleme süreçleri ile stratejik sektörlere yönelik teşvikler, sermaye birikiminin temel çelişkilerini çözmemekte; bu çelişkileri yalnızca geçici olarak erteleyerek farklı düzlemlerde yeniden üretilmelerine zemin hazırlamaktadır. Günümüzde gözlemlenen politik-ekonomik çatışma ve parçalanma eğilimleri, yeni düzenleme tarzının krizleri erteleme kapasitesinin zayıfladığı, yalnızca krizin biçimleri ile ortaya çıkış alanlarını dönüştürebildiği yönündeki tespitleri güçlendirmektedir.

Kaynakça

Özdemir, A. M. (2008). *Sözün Mülkiyeti: Hukukun Ekonomi Politiği.* Ankara: Dipnot Yayınları.

Özdemir, A. M. (2014). Kolektif Emperyalizm. A. M. Özdemir (Ed.). içinde, *Kolektif Emperyalizm: Mağribden Maşrıka Dönüşümün Ekonomi Politiği* (s. 29-91). Ankara: İmge Kitabevi.

Alami, I., & Dixon, A. D. (2023). Uneven and combined state capitalism. *EPA: Economy and Space, 55*(1), 72-99.

Alami, I., & Dixon, A. D. (2024). *The Spectre of State Capitalism.* Oxford: Oxford University Press.

Ayman Güler, B. (2003). Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye. *Praksis*(9), 93-116.

Bonefeld, W. (1996). Monetarism and Crisis. *Global Capital, National State and the Politics of Money* (s. 35-68). içinde Hampshire and London: Macmillan Press.

Braun, B., & Hübner, M. (2018, April). Fiscal fault, financial fix? Capital Markets Union and the quest for macroeconomic stabilization in the Euro Area. *Competition & Change, 22*(2), 117-138.

Brenner, N., Peck, J., & Theodore, N. (2010). Variegated neoliberalization: geographies, modalities, pathways. *Global Networks, 10*(2), 182-222.

CHIPS and Science Act. (2022, August). Nisan 2026 tarihinde Congress.gov: https://www.congress.gov/bill/117th-congress/house-bill/4346?hl=CHIPS+ and+Science+act&s=2&r=1 adresinden alındı

Coffee, J. C. (2019). The Political Economy of Dodd-Frank: Why Financial Reform Tends to be Frustrated and Systemic Risk Perpetuated. *Cornell L. Rev., 95*, 1019-1082.

Evenett, S., Jakubik, A., Martín, F., & Ruta, M. (2024). *The Return of Industrial Policy in Data.* Nisan 2026 tarihinde https://www.imf.org/-/media/files/publications/ wp/2024/english/wpiea 2024001-print-pdf.pdf adresinden alındı

Federal Ministry of Defense. (2022, Feb 27). *Over EUR 100 billion for the Bundeswehr – and for our security*. Nisan 2026 tarihinde https://www.bmvg.de/en/ news/over-eur-100-billion-for-the-bundeswehr-and-for-our-security-5362626 adresinden alındı

Foster, J. B., & Magdoff, F. (2009). *The Great Financial Crisis: Causes and Consequences.* New York: Monthly Review Press.

Gill, S. (1998, February). New constitutionalism, democratisation and global political economy. *Pasifica Review, 10*(1), 23-38.

Högenauer, A. L., Howarth, D., & Quaglia, L. (2023). Introduction to the special issue: the persistent challenges to European Banking Union. *Journal of European Integration*, 1-14.

Harvey, D. (2020). *On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu.* İstanbul: Sel Yayıncılık.

Harvey, D. (2021). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi.* İstanbul: Sel Yayıncılık.

IE University. (2024, November). *SOVEREIGN WEALTH FUNDS 2024 RESILIENCE AND GROWTH IN A NEW GLOBAL LANDSCAPE.* (J. C. Aguilar, & D. Johnson, Dü) Nisan 2026 tarihinde https://static.ie.edu/CGC/SovereignWealth Funds_2024report_IECGC.pdf adresinden alındı

IMF. (2022). *The State as Financier of Last Resort.* Nisan 2026 tarihinde https://www.imf.org/-/media/files/publications/sdn/2022/english/sdnea2022 003.pdf adresinden alındı

IMF. (2023). *WORLD ECONOMIC OUTLOOK: Navigating Global Divergences.* Nisan 2026 tarihinde https://www.imf.org/-/media/files/publications/weo/2023/ october/english/text.pdf adresinden alındı

Invest In Türkiye. (2026). *Türkiye's Defence & Aerospace Sector.* Nisan 2026 tarihinde https://www.invest.gov.tr/view?path=_en_library_publications_lists_investpublications_defense-aerospace-industry.pdf&view=standard&page=1 adresinden alındı

Itoh, M., & Lapavitsas, C. (1998). *Political Economy of Money and Finance.* Hampshire: Palgrave Macmillan.

Jessop, B. (2008). *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak.* Ankara: Epos Yayınları.

Jessop, B. (2009). *Kapitalist Devletin Geleceği.* Ankara: Epos Yayınları.

Jessop, B. (2013). Recovered imaginaries, imagined recoveries: a cultural political economy of crisis construals and crisis management in the North Atlantic financial crisis. M. Benner (Dü.) içinde, *Before and Beyond the Global Economic Crisis* (s. 234-254). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

KAP. (2026, Mart 16). *ASELSAN ELEKTRONİK SANAYİ VE TİCARET A.Ş.* https://kap.org.tr/tr/Bildirim/1572732 adresinden alındı

Konukman, A., & Şimşek, O. (2017). Ulusal Varlık Fonları ve Türkiye Uygulaması. *Çalışma ve Toplum, 4*(55), 1913-1844.

Kotz, D. M. (2015). *The Rise and Fall of Neoliberal Capitalism.* Harvard University Press.

Lipietz, A. (1987). *Mirages and Miracles: The Crisis of Global Fordism.* London: Verso.

Mazzucato, M. (2011). *The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector.* London: Demos.

Mazzucato, M. (2020). Capitalism After the Pandemic: Getting the Recovery Right. *Foreign Affairs, 99*(6), 50-61.

Mazzucato, M., & Rodnik, D. (2026). Industrial policy with conditionalities: a taxonomy and sample cases. *Industrial and Corporate Change*, 1-27.

McKinsey. (2022). *The CHIPS and Science Act: Here's what's in it.* McKinsey.

Nölke, A., ten Brink, T., May, C., & Claar, S. (Dü). (2020). *State-permeated Capitalism in Large Emerging Economies.* London and New York: Routledge.

OECD. (2016). *State-Owned Enterprises as Global Competitors: A Challenge or an Opportunity?* Paris: OECD.

OECD. (2022). *Monitoring the Performance of State-Owned Enterprises: Good Practice Guide for Annual Aggregate Reporting.* OECD.

OECD. (2024). *Ownership and Governance of State-Owned Enterprises 2024.* OECD.

OECD. (2024). *Ownership and Governance of State-Owned Enterprises 2024.* Nisan 2026 tarihinde https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/ reports/2024/06/ownership-and-governance-of-state-owned-enterprises-2024_136e9151/395c9956-en.pdf adresinden alındı

OECD. (2025a). *OECD Supply Chain Resilience Review: Navigating Risks.* Paris: OECD Publishing. Nisan 2026 tarihinde https://www.oecd.org/content/ dam/oecd/en/publications/reports/ 2025/06/oecd-supply-chain-resilience-review_9930d256/94e3a8ea-en.pdf adresinden alındı

OECD. (2025b). *OECD Regulatory Policy Outlook 2025.* Nisan 2026 tarihinde https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/04/oecd-regulatory-policy-outlook-2025_a754bf4c/56b60e39-en.pdf adresinden alındı

Panitch, L., & Gindin, S. (2012). *The Making Of Global Capitalism: The Political Economy of American Empire.* London, New York: Verso.

Panitch, L., & Gindin, S. (2014). Political Economy and Political Power: The American State and Finance in the Neoliberal Era. *Government and Opposition, 49*(3), 369-399.

Peng, M. W., Bruton, G. D., Stan, C. V., & Huang, Y. (2016). Theories of the (state-owned) firm. *Asia Pacific Journal of Management, 33*, 293-317.

Saad-Filho, A. (2018). Neoliberal Geçişte Para Politikası: Keynesçililk, Monetarizm ve Enflasyon Hedeflemesinin Siyasi İktisat Açısından Eleştirisi. R. Albritton, B. Jessop, & R. Westra (Dü) içinde, *Siyasi İktisat ve Küresel Kapitalizm: 21. Yüzyıl, Bugün ve Yarın* (s. 101-134). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Saad-Filho, A. (2021). Endgame: from crisis in neoliberalism to crises of neoliberalism. *Human Geography, 14*(1), 133-137.

Sagin, A., & Çağlar, U. (2023). Great Reset. A. Ari (Dü.) içinde, *Capitalism at a Crossroads: A New Reset?* (s. 257-284). Cham: Springer.

SASAD. (2023). *Savunma ve Havacılık Sanayii ve İmalatçılar Derneği Performans Raporu 2023.* Nisan 2026 tarihinde https://sasad.org.tr/storage/reports/qTcCIK0hIYStycoRs004iFEgZFGxW9bGMgBPS1yz.pdf adresinden alındı

SIPRI. (2022, March). *Explainer: The proposed hike in German military spending*. Nisan 2026 tarihinde https://www.sipri.org/commentary/blog/2022/explainer-proposed-hike-german-military-spending adresinden alındı

Streeck, W. (2024). *Taking Back Control? States and State Systems After Globalism.* (B. Fowkes, & J. Rahtz, Çev.) London and New York: Verso.

The White House. (2023, April 27). *Remarks by National Security Advisor Jake Sullivan on Renewing American Economic Leadership at the Brookings Institution*. Nisan 2026 tarihinde https://bidenwhitehouse.archives.gov/briefing-room/speeches-remarks/2023/04/27/remarks-by-national-security-advisor-jake-sullivan-on-renewing-american-economic-leadership-at-the-brookings-institution/?utm_source=link adresinden alındı

The White House. (2024). *Budget of The U.S. Government: Fiscal Year 2025.* Nisan 2026 tarihinde https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2024/03/ budget_fy2025.pdf adresinden alındı

van Apeldoorn, B., de Graaff, N., & Overbeek, H. (2012). he Reconfiguration of the Global State-Capital Nexus. *Globalizations, 9*(4), 471-486.

van Apeldorn, B., & de Graff, N. (2022). The state in global capitalism before and after the Covid-19 crisis. *Contemporary Politics, 28*(3), 306-327.

World Bank. (2021). *Annual Report 2021: From Crisis to Green, Resilient, and Inclusive Recovery.* Nisan 2026 tarihinde,https://documents1.worldbank.org/curated/en/120541633011500775/pdf/The-World-Bank-Annual-Report-2021-From-Crisis-to-Green-Resilient-and-Inclusive-Recovery.pdf adresinden alındı

World Bank. (2021). *Listing State-Owned Enterprises in Emerging and Developing Economies: Lessons Learned from 30 Years of Success and Failure.* World Bank.

Yağcı, M. (2018). The Political Economy of Central Banking in Turkey: The Macroprudential Policy Regime and Self-Undermining Feedback. *SOUTH EUROPEAN SOCIETY AND POLITICS, 23*(4), 525-545

Ziegler, N., & Woolley, J. T. (2014). After Dodd-Frank: The Post-Enactment Politics of Financial Reform in the United States. *IRLE Working Paper*, 110-114.

DEVLETİN DÖNÜŞÜ MÜ? DEVLETİN DÖNÜŞÜMÜ MÜ?: ZOMBİ VE CİN METAFORLARI ÜZERİNDEN LİMİNALLİK, DENİZENLİK VE PERFORMATİF KİMLİK HAKKINDA TEORİK BİR TARTIŞMA

Prof. Dr. Sezai ÖZÇELİK*

Liminallik (Eşiksellik): Sınırda Olanın Politikası

Liminallik, antropolojik kökenleri olan ve geçiş, belirsizlik, ara durumları tanımlayan bir kavramdır. Devletin dönüşümünü anlamak için liminal varlıkların — ne tam olarak içeride ne de dışarıda olanların — konumuna bakmak önemlidir. Sokak hayvanları ve liminal hayvanlar (örneğin şehirde yaşayan ama evcil olmayan türler), devletin biyopolitik düzenlemeleri açısından ne vatandaş ne de mülk olarak tanımlanabilir. Modern devlet, klasik egemenlik anlayışında sınırları belirli, kimliği homojen ve otoritesi tekil bir yapı olarak tanımlanmıştı. Ancak günümüz dünyasında, bu bütünlük hali giderek aşınmakta; devletin içindeki liminal alanlar, düzenin hem içi hem dışı olan melez mekânlar yaratmaktadır. Liminallik (Victor Turner ve Mary Douglas'tan hareketle) burada yalnızca bir geçiş veya belirsizlik hali değil, devletin egemenliğini yeniden kurduğu, sınırlarını yeniden tanımladığı bir eşiği temsil eder. Sokak hayvanlarının, kentsel mekânlarda "yarı yurttaş" statüsünde var olmaları; mültecilerin ne tam içeride ne de tamamen dışarıda olmaları; LGBTQ+ bireylerin ise hukuki tanınma ile toplumsal dışlanma arasında sürekli bir kimlik mücadelesi yürütmeleri, devletin bu liminal alanlarla nasıl ilişki kurduğunu gösterir. Bu bağlamda, devlet yalnızca bir "geri dönüş" değil, aynı zamanda liminal alanlar üzerinden kendini yeniden kuran, yeniden performe eden bir yapıya evrilmektedir.

Denizenlik (Yerleşik Yabancılık): Vatandaş Olmayanın Hakları

Denizenlik, vatandaşlıkla göçmenlik arasında bir ara statü olup "yerleşik ama tam yurttaş olmayan" grupların varlığına işaret eder. Devletin dönüşü sürecinde, denizenlik, özellikle göçmenler ve mülteciler bağlamında belirleyici

* Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. ORCID: 0000-0003-0845-8465. sezaiozcelik@gmail.com, sozcelik@karatekin.edu.tr, https://www.cstd.org.tr/cv/

hale gelmiştir. Ulus-devletin yeniden güçlenmesi, bu grupları çoğu zaman dışarıda bırakırken, devletin meşruiyetini de bu dışlamalar üzerinden yeniden üretmektedir. Ancak aynı zamanda, bu "yarı yurttaş" gruplar devletin hukuki ve idari yapısında yeni düzenlemelere yol açmakta, egemenliğin sınırlarını fiilen yeniden çizmektedir. Denizenler, devletin dönüşümünü hızlandıran "içeriden dışarılıklar" olarak işlev görmektedir.

Radikal Kimlik: Devletin Sınırlarını Zorlayanlar

Radikal kimlik, mevcut toplumsal ve hukuki düzenin sınırlarını zorlayan, çoğu zaman tehdit olarak algılanan kimlik biçimlerini ifade eder. LGBTQ+ bireyler ve mülteciler, devletin normatif vatandaşlık tanımına uymadıkları için radikal kimlikler olarak konumlandırılabilir. Bu kimlikler, devletin dönüşüm sürecinde nasıl bir kapsama stratejisi izlediğini ve hangi kimlikleri dışladığını anlamak açısından önemlidir. Devletin dönüşü, bu kimliklerle karşılaştığında sınırlarını yeniden tanımlar; radikal olanı bastırmakla tanımak arasında salınır. Bu nedenle, devletin geri dönüşü aynı zamanda bir radikal kimlik siyasetiyle müzakere sürecidir.

Performatif Kimlik: Kimliğin Eylemle İnşası

Performatif kimlik, tanınma ve hak elde etmek için öznenin devletin ya da egemen toplumsal normların beklentilerine uygun olarak sürekli bir davranış, görünüş veya söylem sergileme zorunluluğudur. Devlet, dışlama yerine koşullu bir dahil etme mekanizması olarak performatifliği kullanır; haklar, öznenin 'uygun' performansı ölçüsünde verilir. Devletin, LGBTQ+ bireyleri "sorunlu" bir azınlık olarak çerçevelemesi veya mültecileri "potansiyel güvenlik tehdidi" olarak temsil etmesi, bu gruplara yönelik kimliği performatif olarak şekillendiren ve meşru kılan devlet söylemleridir.

Gri Alanlar: Devletin Görmezden Geldiği Varlıklar

1. Mülteciler: Liminalliğin ve Denizenliğin Yönetimi Mülteciler, modern devletin en belirgin liminal özneleridir. Kendi ülkelerine dönemezler ve ev sahibi ülkenin tam vatandaşı olamazlar; bu da onları yasal bir "bekleme" durumuna hapseder. Devlet, mültecileri açıkça dışlamak yerine, onlara geçici koruma, ikincil haklar ve koşullu erişim sunarak bir denizenlik rejimi yaratır. Bu rejim, devletin istediği zaman askıya alabileceği ya da kısıtlayabileceği haklar vererek, onları siyasi topluluğa dâhil etmeden ekonomik ve sosyal olarak kullanmasına olanak tanır. Küreselci dönemin ardından ulusal kimliğin ve güvenliğin öne

çıkmasıyla birlikte, bu denizenlik rejimleri daha da katılaşmış, ancak devletin temel insani yükümlülüklerden kaçınma esnekliğini de artırmıştır. Mülteci kampları ve geri gönderme merkezleri, devletin liminalliği mekânsallaştırdığı ve yönettiği yerler olarak incelenmektedir.

2. Başıboş ve Liminal Hayvanlar: Antroposentrik Sınırların Sarsılması Başıboş ve sokak hayvanları, devletin geleneksel egemenlik kategorilerinin (vatandaşlık, mülkiyet, doğal yaşam) dışında kalan liminal varlıklardır. Onlar ne hukuken 'sahipsiz mal' ne de devletin doğrudan sorumluluğunda olan 'vatandaş'dır. Bu durum, devletin kendisini yalnızca insan topluluğu üzerinde egemen olarak tanımlayan antroposentrik yapısını zorlar. Son dönemde artan 'hayvan hakları' talepleri karşısında devlet, performatif bir kimlik sergilemek zorunda kalmıştır. Kısırlaştırma, barınak ve rehabilite etme gibi düzenlemeler, devletin 'sahiplenme' ve 'koruma' maskesi altında, aslında nüfus ve çevre kontrolü paradigmasını hayvanlara genişlettiğini gösterir. Bu, devletin egemenlik alanının sadece ulusal vatandaşlık hukukuyla değil, aynı zamanda biyopolitik yönetim ve etik taleplere karşı gösterilen tepkisel performatif pratiklerle de genişlediği bir dönüşüme işaret eder.

3. LGBTQ+ Bireyler: Radikal Kimlikten Performatif Tanınmaya LGBTQ+ bireylerin toplumsal ve siyasal tanınma mücadeleleri, devletin tanımladığı normatif cinsel, aile ve toplumsal yapıyı temelden sorgulayan Radikal Kimlik siyasetinin ürünüdür. Bu kimlikler, ulus-devletin 'doğal' ve 'geleneksel' kabul ettiği her şeye karşı çıkar. Ancak tanınma süreci ilerledikçe, devlet bu radikalliği Performatif Kimlik beklentileriyle yönetmeye başlar. Devletin tanıdığı medeni birliktelikler, belirli yasal korumalar veya kamusal alanda 'uygun' görülen temsil biçimleri, öznenin devletin belirlediği 'makul' sınırlar içinde kalmasını gerektirir. Bireylerin hak elde etmesi, kamusal alanda sergiledikleri performansa (saygınlık, normalliğe uyum, siyasi taleplerini sınırlandırma) bağlı hale gelir. Bu durum, devletin dışlamadan, koşullu ve kontrollü bir dahil etme mekanizmasına geçtiğini gösterir; radikal bir meydan okuma, bir performans yükümlülüğüne dönüştürülerek devletin yeniden kurumsallaşma sürecine dâhil edilir.

Sonuç Yerine: Eşikteki Devlet

"Devletin dönüşü"nden ziyade, onun bir liminal dönüşüm sürecinden geçtiğini iddia etmek daha doğrudur. Modern devlet, küreselci projenin çöküşü sonrasında, ne tam anlamıyla geleneksel ulus-devlete ne de tamamen küresel bir aktöre dönüşmüştür. O, bir eşikte durmaktadır. Bu eşikteki devletin temel işlevi, kendi egemenlik alanı içindeki diğer liminal varlıkları (hayvanlar, mülteciler, LGBTQ+ bireyler) tanımlamak, kategorize etmek, onlara belirli eşikler ve

statüler (denizenlik, radikal kimlik) atfetmek ve nihayetinde bu eşikleri yönetmektir. Bu süreç, "bireysel, toplumsal, kamusal ve ortak olanın yeni dengesinin" aslında bir güç ve dışlama mekanizması üzerine inşa edildiğini ortaya koyar. Dolayısıyla, "devletin dönüşümü", onun gücünün azalması değil, egemenlik pratiğinin daha incelikli, daha performatif ve eşikler yaratmaya dayalı yeni bir forma evrilmesidir. Bu bildiri, kongrenin temel sorusuna, devletin sabit bir noktaya "dönmediği", aksine sürekli bir dönüşüm ve yeniden tanımlanma halinde olduğu yanıtını vermektedir.

Giriş

Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinde devletin ontolojik statüsü, son yarım yüzyılda dramatik bir salınım göstermiştir. 1950'li ve 60'lı yılların davranışsalcı ve çoğulcu yaklaşımları devleti bir "kara kutu" ya da toplumsal grupların rekabet ettiği nötr bir platform olarak kavramsallaştırırken, 1980'li yıllardan itibaren "devletin geri dönüşü" (bringing the state back in) temalı bir kuramsal rönesans yaşanmıştır. (Kumar, 2025) Ancak bu geri dönüş, devleti eski, monolitik ve mutlak egemenlik formunda tekrar sahneye çıkarmamış; aksine küreselleşme, neoliberalizm ve teknolojik dönüşüm süreçleriyle iç içe geçmiş, başkalaşmış bir devlet aygıtını ortaya koymuştur. (Delwaide, 2010) Devletin bu yeni hali, sadece kurumsal bir yapılanma değil, aynı zamanda bireylerin siyasal öznelliğini liminallik, denizenlik ve performatif kimlik pratikleri üzerinden yeniden tanımlayan biyopolitik bir mekanizma olarak işlemektedir.

Devletin Tarihsel ve Kuramsal Salınımı: Geri Dönüşün Ekonomi Politiği

Devletin siyasal analizdeki merkeziyetini yitirmesi, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde siyaset biliminin sosyalleşmesi ve bireysel davranışlara odaklanmasıyla paralellik arz eder. Bu dönemde devlet, toplumsal girdileri çıktılara dönüştüren basit bir sistem analizi nesnesine indirgenmişti. 1980'lerde ise hem Latin Amerika'daki bürokratik-otoriter rejimlerin analizi hem de gelişmiş ekonomilerdeki neoliberal dönüşüm, devletin toplumsal sınıflardan bağımsız bir özerkliğe sahip olduğunu ve kendi stratejik hedeflerini dayatabildiğini göstermiştir. (Kumar, 2025).

Devletin bu "yeniden keşfi," onun sadece bir baskı aygıtı olmadığını, aynı zamanda toplumsal alana nüfuz etme yeteneği olan "altyapısal güç" (infrastructural power) ile donatıldığını ortaya koymuştur. Altyapısal güç, devletin toplumun derinliklerine ulaşan idari ağlar kurma, vergi toplama ve

kararlarını uygulama kapasitesidir. Buna karşılık "despotik güç," devletin sivil toplumla müzakere etmeksizin hareket edebilme yetisidir. (Kumar, 2025). 1980'lerin devleti, bu iki güç biçimini neoliberal politikaları hayata geçirmek için seferber etmiştir.

Dönem	**Devlet Algısı**	**Temel Teorik Yaklaşım**	**Devletin Rolü**
1950-1970	Pasif/Gölge Aktör	Davranışsalcılık, Çoğulculuk	Toplumsal taleplerin dengelenmesi. (Kumar, 2025)
1980-2000	Özerk/Stratejik Aktör	Kurumsalcı Yaklaşım, Neo-Webercilik	Piyasa inşası ve yapısal uyum. (Delwaide, 2010)
2000-Günümüz	Dönüşmüş/Dijital Aktör	Post-Westphalian, Biyopolitik Yaklaşım	Güvenlikleştirme, biyometrik kontrol ve dijital egemenlik. (Oğurlu, 2019; World Geostrategic Insights, n.d.)

2008 küresel finans krizi, "devletin geri dönüşü" tartışmalarına yeni bir ivme kazandırmıştır. ABD ve Avrupa'da bankacılık ve sigorta devlerine yönelik yapılan devasa devlet müdahaleleri, "kamusal güçsüzlük ideolojisinin sonu" olarak nitelendirilmiş ve "gölge kamulaştırma" süreçleri devletin ekonomideki regülatif gücünü tekrar tesis etmiştir. Ancak bu, klasik bir refah devleti modeline dönüş değil; devletin küresel kapitalizmin krizlerini yönetmek için bir "piyasa devleti" (market-state) olarak dönüşümüdür. Devlet, Polanyi'nin ifade ettiği gibi, piyasaların kurucu unsuru olmaya devam etmekte ancak bunu artık ulus-ötesi sermaye ağlarıyla eklemlenmiş bir formda yapmaktadır. (Delwaide, 2010)

Sınırların ve Egemenliğin Başkalaşımı: Liminallik Teorisi

Devletin dönüşümünü anlamak için mekân ve zaman algısındaki değişimlere bakmak zaruridir. Arnold van Gennep ve Victor Turner tarafından geliştirilen "liminallik" (eşiksellik) kavramı, modern devletin sınırlarını ve bu sınırların yarattığı "aradalık" durumlarını açıklamakta kritik bir araçtır. (Neumann, 2012; Turner, 1969). Klasik uluslararası ilişkiler teorisi egemenliği "içerisi" ve "dışarısı" arasında çekilen kesin bir çizgi olarak görürken, liminallik bu çizginin bir "sınır alanı" (border space) olarak kalınlaştığını savunur. (Loh and Heiskanen, 2020).

Victor Turner ve Anti-Yapı Olarak Liminal Deneyim

Turner, liminalliği sosyal konumlar ve kategoriler arasında "ne orada ne burada" olma durumu (betwixt and between) olarak tanımlar. (Neumann, 2012) Liminal varlıklar, mevcut hukuk ve gelenek ağlarının dışında kalan, statüsü belirsizleştirilmiş öznelerdir. Bu durum, Turner'a göre bir "anti-yapı" (anti-structure) oluşturur; burada normal sosyal hiyerarşiler askıya alınır ve geçici bir eşitlik duygusu (communitas) doğar. (Turner, 1969; Popova, v.d.., 2025) Ancak modern devlet, bu geçici olması gereken liminal aşamayı kalıcı bir yönetim biçimine dönüştürmüştür.

Devlet egemenliği pratikleri içinde dört temel liminallik biçimi gözlemlenmektedir:

1. Marjinal Liminallik: Uluslararası sistemin kıyısında kalan, egemenlik pratiklerini taklit eden ancak tam tanınma alamayan de facto devletlerin durumudur. Bu pratikler, paradoksal olarak egemenlik çizgisini netleştirir.
2. Hibrid Liminallik: Yerli halklar veya kabile gruplarının hem devlet içinde hem de dışında konumlanarak egemenlik çizgisini "bulandırması" (smear the line) durumudur.
3. İnterstisyel Liminallik: Uluslararası STK'ların (Amnesty International gibi) devlet egemenliğinin yarıklarında faaliyet göstererek sınır çizgisini genişletmesi durumudur.
4. Eksternal Liminallik: Radikal grupların (örneğin ISIS) mevcut sistemi tamamen reddederek yeni bir düzen kurma iddiasıdır; ancak bu gruplar bile kendilerini tanımlarken Westphalian formları taklit etmekten kaçınamazlar. (Loh and Heiskanen, 2020).

Liminallik, sadece sınır bölgelerinde değil, dijital alanda da karşımıza çıkar. Dijital egemenlik iddiaları, siber alanı yeni bir toprak parçası gibi kodlayarak "sanal sınırlar" inşa etmektedir. (Batool, 2025) Bu durum, bireylerin dijital verileri üzerinden sürekli bir gözetim ve liminal bir kimlik inşası sürecine girmesine neden olur. (vanBaar, 2017)

Denizenlik ve Siyasal Kırılganlık: Vatandaşlığın Aşınması

Devletin dönüşümü sürecinde vatandaşlık, artık kapsayıcı ve tekil bir hukuki statü olmaktan çıkmıştır. Tomas Hammar'ın kavramsallaştırdığı "denizenlik" (denizenship), bir devletin sınırları içinde uzun süredir ikamet eden ancak o devletin tam vatandaşlığına sahip olmayan bireylerin statüsünü tanımlar. (Benton, 2014); Bauböck, 1991) Denizenler, ekonomik ve sosyal haklara sahip olsalar da siyasal haklardan ve diplomatik korumadan yoksundurlar. (Benton, 2014)

Hammar, göçmenlerin vatandaşlığa geçiş sürecini "üç kapı" üzerinden analiz eder: giriş izni (birinci kapı), yerleşim hakkı (ikinci kapı) ve vatandaşlığa kabul (üçüncü kapı). Denizenler, ikinci ve üçüncü kapı arasındaki arafta kalmış öznelerdir. Bu durum, özellikle cumhuriyetçi tahakküm etmeme (non-domination) ilkesi açısından sorunludur; çünkü denizenler, hesap verilemez ve keyfi bir devlet gücüne karşı savunmasızdırlar. (Benton, 2014)

Statü	**Siyasi Haklar**	**Sosyal/Ekonomik Haklar**	**Diplomatik Koruma**	**Egemenlik Bağı**
Vatandaş (Citizen)	Tam	Tam	Mevcut	Jus Soli / Jus Sanguinis. (Łucka, 2019)
Denizen	Sınırlı/Yok	Geniş	Yok	Jus Domicilii. (Hoye, 2021)
Margizen	Yok	Çok Kısıtlı	Yok	Dışlanmışlık/İstisna Hali. (Schuilenburg, 2008).

Denizenlik, sadece hukuki bir kategori değil, kentsel alanda "yabancı olma" deneyimine dayalı kolektif bir zihin yapısıdır. "Urban denizenia" olarak adlandırılan kentsel alanlar, ulusal kimliğin reddedildiği, aidiyetin ise yerellik ve küresel ağlar üzerinden kurulduğu liminal mekanlardır. Bu alanlarda yaşayanlar, kendilerini ulus-devletin ana akım anlatılarından koparak radikal bir otonomi alanı yaratmaya çalışırlar (Bauböck, 1991).

Performatif Kimlik ve Butler'ın Biyopolitik Eleştirisi

Devletin dönüşümü, bireyin kimliğini sadece hukuki bir statü olarak değil, aynı zamanda biyopolitik bir performans olarak kurgular. Judith Butler'ın "performativite" teorisi, kimliğin önceden var olan bir öz değil, söylem ve eylemlerin ritüelleşmiş tekrarıyla kurulan bir kurgu olduğunu savunur (Salih, 2002). Devlet, bu performatif süreci "kurucu seslenme" (constitutive interpellation) yoluyla denetler; bireyi doğumdan itibaren belirli kimlik kategorilerine (cinsiyet, ırk, sınıf) hapseder (Shahadat, 2025; Ezgi, 2016).

Butler'a göre devlet, hangi hayatların "yas tutulabilir" (grievable) hangilerinin ise "atılabilir" (disposable) olduğuna karar veren egemen bir otoritedir (Shahadat, 2025; Ezgi, 2016). Kimlik, bu normatif yapı içinde bir hayatta kalma stratejisidir; çünkü "doğru" performansı sergileyemeyenler toplum tarafından cezalandırılır veya dışlanır (Allen, 2025). Ancak Butler,

performatifliğin aynı zamanda bir direniş imkânı sunduğunu da vurgular. Hegemonik normlar sadece tekrarla var olduğu için, bu tekrarın "parodik" bir şekilde bozulması veya farklı bağlamlarda yeniden üretilmesi (resignification), iktidarın kimlik üzerindeki mutlak kontrolünü sarsar (Boucher, 2006).

Radikal kimlik, bu performatif direnişin bir sonucudur. Butler, homofobiye, ırkçılığa ve dışlanmışlığa karşı bir "queer dayanışması" önerir; bu siyaset, kimliği sabit bir kategori olarak değil, sürekli dönüşen ve kapsayıcı bir "oluş" süreci olarak görür (Ezgi, 2016). Bu noktada, devletin dayattığı monolitik kimlik kurguları, marjinal öznelerin "yıkıcı performansları" ile sarsılmaktadır.

Vatandaşlık Eylemleri ve Radikal Siyasal Öznellik

Engin Isin'in "vatandaşlık eylemleri" (acts of citizenship) kavramı, vatandaşlığı pasif bir hukuki statüden (status) aktif bir siyasal pratiğe (practice) taşır (Isin, 2009; Isin, 2025). Isin'e göre vatandaşlık, devlet tarafından bahşedilen bir haklar paketi değil, bireylerin kendilerini "hak talep eden özneler" olarak inşa ettikleri anlardır. Bu eylemler, mevcut "habitus"u bozar, yeni hak iddiaları üretir ve yerleşik toplumsal hiyerarşileri sarsar (Blaagaard ve Ponzanesi, 2024).

Vatandaşlık eylemleri, sadece resmi vatandaşlar tarafından gerçekleştirilmez. Mülteciler, denizenler ve belgesiz göçmenler (sans papiers), "hak sahibi olma hakkını" (the right to have rights) talep ederek radikal bir vatandaşlık performansı sergilerler (Isin, 2025; Blaagaard ve Ponzanesi, 2024). Bu eylemler, devletin çizdiği sınırları (fiziksel ve hukuki) aşarak yeni siyasal mekanlar ve ölçekler yaratır (Isin, 2009). Isin'in yaklaşımı, devletin dönüşüm sürecinde dışlananların, sistemin kendi araçlarını kullanarak sistemi nasıl içeriden dönüştürebileceğini gösterir.

Arabulucu Hareketler ve Teknolojik Dönüşüm

Dijitalleşme, vatandaşlık eylemlerini yeni bir boyuta taşımıştır. "Aracılanmış vatandaşlık eylemleri" (mediated acts of citizenship), sosyal medya, dijital ağlar ve teknoloji kullanımı üzerinden gerçekleştirilen direniş pratiklerini ifade eder. (Blaagaard ve Ponzanesi, 2024) Belarus ve Ukrayna'daki toplumsal hareketler (2020-2022), dijital okuryazarlığın ve genç aktivizminin vatandaşlığı nasıl yeniden tanımladığının somut örnekleridir (Isin, 2008). Ancak bu teknolojik alan aynı zamanda devletin "dijital gözetim" ve "biyometrik bordering" pratikleriyle kuşatılmıştır; bu da vatandaşlık eylemlerini sürekli bir liminallik içinde bırakır (vanBaar, 2017).

Westphalia'nın Sonu ve Post-Westphalian Devlet

Geleneksel egemenlik anlayışının temelini oluşturan 1648 Westphalia sistemi, devletlerin kendi toprakları üzerinde mutlak otoriteye sahip olduğu ve dış müdahalelerin yasaklandığı bir düzen öngörür (Doğan, 2023). Ancak bugün devlet, egemenliğini uluslararası kuruluşlar, küresel piyasalar ve sivil toplum ağlarıyla paylaşmak zorunda kalan bir "post-Westphalian" aktöre dönüşmüştür.

Bu dönüşümün en çarpıcı etkileri diplomasi ve hukuk alanında görülmektedir. Uluslararası ilişkiler artık sadece devletler arasında değil, alt-ulusal ve ulus-üstü aktörler arasında "iki yönlü" bir şekilde yürütülmektedir. (Oğurlu, 2019). İnsan hakları ihlallerine yönelik "koruma sorumluluğu" (R2P) doktrini, Westphalia'nın iç işlerine karışmama ilkesini sarsmış; devlet egemenliğini bir "ayrıcalık"tan ziyade uluslararası topluma karşı bir "sorumluluk" olarak yeniden tanımlamıştır (Batool, F. M. (2025).

Dijital Westphalia ve Veri Egemenliği

Dijital çağda toprak bütünlüğü kavramı, yerini "veri bütünlüğü" ve "siber egemenlik" kavramlarına bırakmaktadır. Devletler, siber uzayda kendi sınırlarını çizmek için "Dijital Westphalia" sistemleri kurmaya çalışmaktadır (Demchak, 2016). Bu süreçte devletin dönüşümü, fiziksel sınırlardan algoritmalara ve veri merkezlerine kaymaktadır. Çin'in "Great Firewall" uygulaması veya AB'nin veri koruma tüzükleri (GDPR), devletin dijital dünyada egemenliğini yeniden tesis etme çabalarıdır. Ancak bu durum, bireyleri sürekli bir "dijital liminallik" içine sokmakta; kimliklerin algoritmalar tarafından belirlendiği bir biyopolitik kontrol çağına kapı aralamaktadır (Demchak ve Dombrowski, 2013).

Biyopolitika ve Necropolitika: "Çıplak Hayat"ın Yönetimi

Devletin dönüşümü, sadece haklar ve egemenlik üzerinden değil, aynı zamanda bedenlerin yönetimi (biyopolitika) üzerinden de okunmalıdır. Michel Foucault'nun biyopolitika kavramı, devletin nüfusu düzenleme, sağlık, verimlilik ve güvenlik pratikleri üzerinden bedenleri kontrol etme sürecini anlatır. (vanBaar, 2017; Shahadat, 2025) Giorgio Agamben ise bu süreci "istisna hali" üzerinden derinleştirerek, hukukun askıya alındığı alanlarda bireyin "çıplak hayat"a (homo sacer) indirgendiğini savunur. (Schuilenburg, 2008)

Sınır bölgeleri, bu istisna halinin en somutlaştığı mekanlardır. Achille Mbembe'nin "nekropolitika" (necropolitics) kavramı, devletin kimlerin yaşamasına ve kimlerin ölmesine izin vereceğine dair mutlak gücünü vurgular. (Shahadat, 2025) Göç yollarındaki ölümler, geri gönderme merkezlerindeki

muameleler ve "sistemik ilgisizlik," devletin egemenliğini ölüm ve yaşam arasındaki o ince çizgide (limen) nasıl yeniden kurduğunu gösterir. (Narbona, 2020) Göçmenler, bu biyopolitik rejimde birer "tehdit" olarak kodlanmakta ve "evictability" (tahliye edilebilirlik) durumu kalıcı bir yönetim biçimi haline gelmektedir. (vanBaar, 2017)

Margizenlik ve Kentsel Dışlanma

Toplumsal sözleşmenin dışına itilen bireyler, sadece göçmenlerle sınırlı değildir. "Margizenlik" (margizenship), modern kentin içinde yaşayan ancak güvenlik, sağlık ve barınma gibi temel kamusal hizmetlerden dışlanan, "hayatı yaşamaya değer görülmeyen" grupları (evsizler, uyuşturucu bağımlıları, işsizler) tanımlar. Margizenler, kentin "güvenli ve kontrollü" iç mekanlarından yalıtılmış, görünmez kılınmış öznelerdir. Devletin bu gruplara yaklaşımı, suçun önlenmesinden ziyade "riskin yönetimi" ve "mekansal yalıtım" üzerinedir. (Schuilenburg, 2008).

Kavram	**Odak Noktası**	**Mekansal Karşılığı**	**Özne Biçimi**
Liminallik	Geçiş ve Aradalık	Sınır Bölgeleri, Eşikler	Yolcu/Passenger. (Turner, 1969).
Denizenlik	Kısmi Haklar/Yarım Vatandaşlık	Urban Denizenia/Banliyöler	Yerleşik Yabancı.[11, 13]
Margizenlik	Mutlak Dışlanma	Getto, Atıl Alanlar	Çıplak Hayat/Homo Sacer. (Schuilenburg, 2008)

Sonuç: Devletin Dönüşümünde Diyalektik Bir Sentez

Devletin "geri dönüşü" mü yoksa "dönüşümü" mü tartışması, aslında tek bir sürecin iki farklı yüzünü temsil etmektedir. Devlet, monolitik bir yapı olarak sahneye geri dönmemiş; aksine küresel kapitalizmin, dijital teknolojilerin ve kimlik politikalarının yarattığı yeni gerçekliklere uyum sağlayarak kendini başkalaştırmıştır. Bu başkalaşım sürecinde devlet, bir yandan egemenliğini siber alanda ve biyopolitik kontrol mekanizmalarında yeniden üretirken, diğer yandan bireyleri liminallik ve denizenlik gibi "ara statülere" mahkum etmektedir.

Ancak bu dönüşüm, beraberinde yeni direniş imkanlarını da getirmektedir. Butler'ın performatif kimlik eleştirisi ve Isin'in vatandaşlık eylemleri kuramı, devletin dışlayıcı ve disipline edici mantığına karşı radikal öznelliklerin nasıl inşa edilebileceğini göstermektedir. Siyasal alan artık sadece

devletin yasalarıyla değil, bu yasalara karşı sergilenen "yıkıcı performanslar" ve "hak iddia eden eylemler" ile şekillenmektedir. (Isin, 2009)

Sonuç olarak, devletin dönüşümü süreci bitmiş bir eylem değil, sürekli devam eden bir mücadele alanıdır. Westphalia'nın katı sınırları erirken, dijital ve biyopolitik yeni sınırlar inşa edilmekte; ancak bu sınırların her biri aynı zamanda yeni birer "eşik" (limen) olarak direnişin ve siyasal değişimin de imkanını içinde barındırmaktadır. Geleceğin siyaseti, bu dönüşmüş devlet aygıtı ile onun yarattığı liminal özneler arasındaki bu diyalektik gerilimden doğacaktır. Devlet, kendi sınırlarını her çizdiğinde, o sınırın "öteki" tarafında kalanlar tarafından yeniden tanımlanmaya mahkumdur. Bu, sadece devletin değil, siyasal olanın da sürekli dönüşümüdür.

1. Liminal Özneler Olarak Cinler: "Betwixt and Between"

Siyaset teorisinde liminallik, sosyal konumlar arasında "ne orada ne burada" olma durumu olarak tanımlanır. Kaynaklarda cinler, tam olarak bu mekansal ve ontolojik aradalığın temsilcisidir:

- Ontolojik Eşik: Cinler, fiziksel alem (nasut) ile metafizik alem (lahut) arasında, "tenteneli bir perde" veya "buğulu bir camın" arkasında yaşayan varlıklardır. Bu durum, onları ne tamamen "içeride" ne de tamamen "dışarıda" kılar; tıpkı modern devletin sınır alanlarındaki (border space) liminal özneler gibi.
- Görünmez Denizenler: Cinler bizimle aynı gezegeni paylaşmalarına rağmen duyu organlarıyla algılanamazlar. Bu yönleriyle, kentsel alanda yaşayan ancak hukuki/siyasal olarak tanınmayan, sistemin içinde olup sistem tarafından "görülmeyen" denizen (yerleşik yabancı) kategorisiyle mükemmel bir analoji oluştururlar.

2. Zombi Metaforu: "Çıplak Hayat" ve Hortlayan Varlıklar

"Zombi" kavramını, biyopolitik bir bağlamda, siyasal haklardan mahrum bırakılmış "çıplak hayat" (homo sacer) veya "margizen" üzerinden okuyabilirsiniz:

- Hortlak ve Cadı İnancı: Anadolu inançlarında "cadı", mezardan çıkan ve taze cesetlerle beslenen bir "hortlayan ölü" (zombi) olarak tanımlanır ve bu varlıklar cin/şeytan tasavvuruyla iç içe geçmiştir. Bu durum, siyasal sistemin dışına itilmiş, "yaşayan ölü" statüsündeki mültecilerin veya belgesiz göçmenlerin (sans papiers) durumunu simgeleyebilir.
- Mekansal Dışlanmışlık: Kötü cinlerin çöplük, mezarlık ve ıssız/harap yerlerde (necis mekanlar) yaşamayı tercih etmeleri, onların modern kentin "atıl

alanlarına" veya gettolarına itilmiş margizen öznelerle olan benzerliğini vurgular.

3. Performatif Kimlik ve "Temessül" Gücü

Araştırmanızdaki "performatif kimlik" kavramı, cinlerin en temel özelliklerinden biri olan temessül (farklı şekillere bürünme) yeteneği ile güçlendirilebilir:

- Akışkan Kimlik: Cinler; yılan, köpek veya insan gibi diledikleri kılığa girerek fiziksel dünyada "performans" sergileyebilirler. Bu, kimliği sabit bir kategori değil, sürekli dönüşen bir "oluş" süreci olarak gören Butlercı yaklaşımla örtüşür.
- Yıkıcı Performans: Cinlerin insan damarlarında "kanın akışı gibi" dolaşabilmesi ve sisteme (insan bedenine) nüfuz edebilmesi, radikal kimliklerin devletin disipline edici mantığına karşı sergilediği "yıkıcı performansların" metafizik bir izdüşümü olarak okunabilir.

4. Devletin Dönüşümü: İlk Halifeden Sürgün Edilen Özgeye

Devletin ontolojik statüsündeki salınımı açıklarken jinn mitolojisindeki egemenlik devrini kullanabilirsiniz:

- Eski Egemenler: Kaynaklara göre cinler, yeryüzünün ilk halifeleri (egemenleri) idiler; ancak isyan ettikleri için bu makamı kaybederek denizlere ve ıssız yerlere sürülmüş, yerlerini insanlara bırakmışlardır.
- Siyasal Analoji: Bu mit, araştırmanızdaki "Devletin Geri Dönüşü" tartışmasında, eski monolitik egemenliğin (cinlerin halifeliği) nasıl başkalaşarak liminal ve biyopolitik bir kontrol mekanizmasına (insan devleti) dönüştüğünü anlatmak için kullanılabilir.

Özetle; cinleri araştırmanıza dahil ederek, modern devletin yarattığı "belirsizlik bölgelerindeki" (liminal alanlar) özneleri (mülteciler, denizenler, marjinaller) sadece hukuki birer kategori olarak değil, sistemin hem içinde olan hem de sistem tarafından dışlanan "metafizik zombiler" olarak betimleyebilirsiniz. Bu yaklaşım, Türk kültürel kodlarındaki "tekin olmayan" (unheimlich) kavramını siyaset bilimi teorileriyle birleştirmenize olanak tanır.

Kaynakça

Allen, P. (2025). What is Judith Butler’s Theory of Gender Performativity? Perlego Knowledge

Base. https://www.perlego.com/knowledge/study-guides/what-is-judith-butlers-theory-of- gender-performativity

Bauböck, R. (1991). immigration and the boundaries of citizenship. https://irihs.ihs.ac.at/id/eprint/280/1/fo280.pdf

Batool, F. M. (2025). The challenges to state sovereignty in the Post-Westphalian world. World Geostrategic Insights. 31 Mayıs 2025. https://www.wgi.world/the-challenges-to-state-sovereignty-in-the-post-westphalian-world/

Benton, M. (2014). The problem of denizenship: a non-domination framework. CriticalReview of International Social and Political Philosophy 17 (1):49-69. https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13698230.2013.851479

Blaagaard, B., ve Ponzanesi, S. (2024). Mediated Acts of Citizenship: A Postcolonial Perspective. In B. Siim, & P. Stoltz (Eds.), The Palgrave Handbook of Gender and Citizenship (pp. 73-96). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-031-57144-2_4

Boucher, Geoff (2006). The politics of performativity: A critique of Judith Butler. Parrhesia 1:112-141. https://www.parrhesiajournal.org/parrhesia01/parrhesia01_boucher.pdf

Delwaide, J. (2010). The return of the state? European Review, 19(1), 69–91. https://doi.org/10.1017/s1062798710000311

Demchak, C., ve Dombrowski, P. (2013). Cyber Westphalia: Asserting State Prerogatives in Cyberspace. Georgetown Journal of International Affairs, 29–38. http://www.jstor.org/stable/43134320

Demchak, C. C. (2016). “Uncivil and Post-Western Cyber Westphalia: Changing interstate power relations of the cybered age”. The Cyber Defense Review, 1(1), 49-74. https://cyberdefensereview.army.mil/CDR-Content/Articles/Article-View/Article/1589159/uncivil-and-post-western-cyber-westphalia-changing-interstate-power-relations-o/

Doğan, M. (2023). The Westphalian System of the Modern International Relations: Violation of Sovereignty, Ignoration of Indigenous Rights, and Extension of Medieval Practices in the Case of Mosul Occupation. Alternatif Politika, 15(2), 368-384. https://doi.org/10.53376/ap.2023.14

Ezgi, D. O. (2016). Judith Butler’ın Kimlik ve Siyaset Anlayışı. Ethos: Dialogues in Philosophy and Social Sciences 9 (1). https://ethosfelsefe.com/sites/default/files/2021-09/JudithButler.pdf

Hoye, J. M. (2021). Migration, membership, and republican liberty. Critical Review of International Social and Political Philosophy, 24(2), 179–205. https://doi.org/10.1080/13698230.2018.1532228

Isin, E. F. (2008). Theorizing acts of citizenship. In: Isin, Engin F. and Nielsen, Greg M. eds. Acts of Citizenship. London, UK: Palgrave Macmillan, pp. 15–43. https://www.lancaster.ac.uk/fass/doc_library/sociology/Isin_theorizing_acts_of_citizenship.pdf

Isin, Engin F. (2009). Citizenship in flux: The figure of the activist citizen. Subjectivity, 29 pp. 367–388. DOI: https://doi.org/10.1057/sub.2009.25

Isin, E. (2025). GLOBALCIT Review Symposium of Citizenship. Globalcit. 26 Kasım 2025, https://globalcit.eu/globalcit-review-symposium-of-citizenship-by-engin-isin/

Kumar, P. (2025). The Return of the State in Comparative Politics during the 1980s, PolSci Institute. Political Science Institute. 14 Aralık 2025, https://polsci.institute/comparative-government-politics/return-of-state-comparative-politics-1980s/

Loh, D. M., - Heiskanen, J. (2020). Liminal sovereignty practices: Rethinking the inside/outside dichotomy. Cooperation and Conflict, 55(3), 284–304. https://doi.org/10.1177/0010836720911391

Łucka, D. (2019). Between Alien and Citizen: Denizenship in the “Old” and “New” Europe. Jagiellonian University Repository (Jagiellonian University), 207(3), 337–354. https://doi.org/10.26412/psr207.06

Narbona, L.A.M. (2020). “Governing (im)migration through systemic indifference”, Revista de Estudios Africanos,

Número 1, páginas 66-89. https://doi.org/10.15366/reauam2020.1.004

Neumann, I. B. (2012) “Introduction to the Forum on Liminality.” Review of International Studies 38, no. 2 (Nisan 2012): 473-79. https://doi.org/10.1017/S0260210511000817

Oğurlu, E. (2019). Understanding the Distinguishing Features of Post-Westphalian Diplomacy. PERCEPTIONS: Journal of International Affairs, 24(2), 175-194. https://izlik.org/JA87ML98PJ

Popova, I., v.d. (2025). Establishing the Liminal-Liminoid Distinction in Organization Studies:

How individuals pursue a liminoid transition in a social venture incubator. Organization Studies, 46(8), 1121–1152. https://doi.org/10.1177/01708406251326679

Schuilenburg, M. (2008). Citizenship Revisited—Denizens and Margizens. Peace Review, 20(3), 358–365. https://doi.org/10.1080/10402650802330238

Shahadat H, (2025). “Gender, Identity, Media, and Biopolitics: War Within the War in Palestine and Syria,” International Journal of Research and Innovation in Social Science, International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS), vol. 9(9), pages 1823-1832, September.

Turner, V. (1969). “Liminality and communitas”. V. Turner, v.d., *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure,* New York: Routledge, ss. 94-130. https://faculty.trinity.edu/mbrown/whatisreligion/PDF%20readings/TurnerVictor-%20Liminality%20and%20Communitas.pdf

VanBaar, H. (2017) Evictability and the Biopolitical Bordering of Europe. Antipode, 49: 212–230. doi: 10.1111/anti.12260.

DEVLET GERİ DÖNEBİLİR Mİ?

Müge ALGAN*

Giriş

Küreselleşmenin akıl almaz hızı neoliberal politikalar ile birleşince yönetişim olgusu devleti çaresiz bırakmıştır. 1980'lerin başından itibaren Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi uluslararası kuruluşlar, sağladıkları krediler karşılığında ülkeleri piyasacı politikaları benimsemeye, küresel ekonomi ile bütünleşmeye, ticaretin serbestleştirilmesi, kamu teşebbüslerinin özelleştirilmesi ve ülkelerin yabancı yatırımlara açılması konularında reformları uygulamaya başlamışlardır (Hague, 1996, s. 206). 1990'lı yıllara gelindiğinde küresel aktörlerin özelleştirme faaliyetleri birçok ülkede kapsamlı yönetsel reformların uygulanmasında ve yaygınlaştırılmasında belirleyici olmuştur. Bu aktörler ülkelerin Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımı doğrultusunda dönüştürülmesinde öncü rol oynamıştır (Haktankaçmaz, 2010, s. 28).

Kamu yönetiminin neoliberal politikalar doğrultusunda yeniden yapılandırılmasına katkı sağlayan yönetişim yaklaşımı Dünya Bankası tarafından 1989 yılında yayınlanan Afrika Raporu ile şekillenmeye başlamış bu uyarı atışı Birleşmiş Milletler (BM), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ve Avrupa Birliği (AB) gibi *küresel yakalılar* tarafından memnuniyetle karşılanarak "regülasyon-deregülasyon-reregülasyon" düzenlemelerin temelini oluşturmuştur (Güler, 2003a, s. 95). Bu küresel kuruluşlar yönetişim ile devleti, hesap verebilirlik, şeffaflık, hızlı ve adil yargı, katılımcı ve yerelleşmiş yönetim ilkelerine davet etmiş ancak bu davet yönetişimin vaadi olan halkın yönetime katılmasından çok sermayenin masaya oturmasına yönelmiştir (Güler, 2003b, s. 12).

Kamu yönetiminin dönüşümü ve dünya üzerinde yaygınlaşmasında bu küresel kuruluşların etkisi büyüktür. Bu amaç doğrultusunda Dünya Bankası yönetişim formülü ile kalkınma reçeteleri sunarken Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) uluslararası anlaşmalar ile ülkeleri küresel politikalara entegre etmiştir. AB, bölgesel yapılanmalar ve üyelik kuralları ile Birlik regülasyonlarının ülkelerde ve AB'nin ticaret yaptığı ülkelerde uygulanmasını sağlamıştır. AB, üyelik öncesi programları ile aday ülkelere kurumsallaşma ve kamu yönetimi reformu uygulamaları için zemin oluşturmuş, ulaşım ve çevre yatırımları ve tarımsal

* Dr., https://orcid.org/0000-0001-8959-1174

önlemler alanlarında kullanılmak üzere kaynak sağlamıştır (Haktankaçmaz, 2010, s. 40).

Ülke ekonomilerinin güçlendirilmesi, piyasa sisteminin geliştirilmesi ve ticaretin yaygınlaştırılması için çalışan OECD, 1990'lı yıllardan itibaren devleti günün ekonomik ve toplumsal gelişmelerine uyarlamayı amaçlamıştır. OECD, 1990 yılında başlattığı Kamu İşletmeciliği Programı (Public Management Programme) ve 90'lı yılların ikinci yarısında başlattığı Düzenleyici Reform Programıyla (Regulatory Reform Programme) "kapitalist devlet" oluşumu için "sistematik ve bütüncül" reçeteler sunmuştur (Zengin, 2005, s. 49).

Kalkınma sorununa çözüm arayan Dünya Bankası devletin küçültülmesi ve özel sermayeye yer açılması formülü ile *devleti hizalama* sürecini Afrika'dan başlatmıştır (World Bank, 1989). Elbette bu reçetelerin bir maliyeti olmuştur. Afrika'daki kalkınma sorununu yoksul ülkelere temas eden kolu Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA) ile çözme iddiası ile Dünya Bankası, Nijerya, Bangladeş, Etiyopya, Pakistan, Tanzanya gibi ülkeleri milyonlarca dolar borç ile baş başa bırakmıştır (IDA, 2026a).

Bu rakamlara IMF anlaşmaları ile verilen kredi miktarı dahil değildir. IMF de devreye girdiğinde bu ülkelerin yüklendikleri borç yükü milyarlarca doları aşmaktadır. Afrika ülkeleri neoliberal koşulları kabul etmek ve kamu hizmetinin piyasalaştırılmasını sağlamak koşulu ile bu kredilere ulaşabilmiştir. Bu kapsamda bu ülkelerde petrol, ilaç üretimi, kimyasallar ve bankacılık sektörleri Dünya Bankası ve IMF kredileri karşılığında piyasalaştırılmıştır (Algan, 2025). Böylece altyapı başta olmak üzere kamu hizmetleri özelleştirilen ve küresel sermayeye teslim edilen Afrika ülkeleri milyonlarca dolar kredi borcunu üstlenirken Dünya Bankası, IMF, OECD gibi küresel kuruluşların tutsak sarmalında kalmıştır.

Ortaklaşa yönetişim ortaklıklarını Türkiye'de de görmek mümkündür. Türkiye'deki kamu yönetimi dönüşümü Dünya Bankası kredileri ile başlamış AB, IMF ve diğer küresel kuruluşların müdahaleleri ile derinleşmiştir. Dünya Bankası, Türkiye'de kredi anlaşmaları çerçevesinde yapısal reformların uygulanmasını sağlamıştır. Bu kapsamda Kamu Maliyesi Yönetimi Kredisi, Ekonomik Reform Kredisi ve Program Amaçlı Mali ve Kamu Yönetimi Uyarlama Kredileri ile süreç yönetilmiştir (Güler, 2003b, ss. 2-3).

Bu krediler merkezi yönetim, adalet, hukuk ve kamu yönetiminin yeniden tasarımı için kullanılmış ve neoliberal politikaların derinleşmesi sağlanmıştır. IMF, stand-by anlaşmaları ile dahil olduğu ortaklaşa yönetişim döngüsünde para politikaları ile ülkenin mali dönüşümünü üstlenmiştir. Diğer küresel aktörlerin tamamlayıcısı olarak AB, üyelik müktesebatı çerçevesinde kamu reformlarını yönlendirecek yasal düzenlemeler yapılmasını sağlamıştır.

Ülkelerdeki neoliberal dönüşümün temeli olan yapısal reform kredileri yıllar içerisinde yerini proje kredilerine bırakmış ve kapsamlı dönüşümü tamamlanan kamu yönetimleri proje kredileri ile küçük ama önemli dokunuşlara açılmıştır. Bu kapsamda su ve sanitasyon, otoyol gibi altyapı hizmetleri, hastane gibi sağlık hizmetleri kredilendirilmek ve piyasalaştırılmak suretiyle küresel sermayeye açılmıştır. Bu çalışma Afrika ve Türkiye'deki kamu yönetimin dönüşümünün son izlerini küresel kuruluşların çalışmaları üzerinden incelemekte ve devletin dönüşünün sınırlılıklarını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Afrika'nın Tutsak İkilemi

Yönetişim, Dünya Bankası tarafından ilk olarak Afrika'nın kalkınma sorununa çözüm olarak önerilmiştir (World Bank, 1989). Önerilen reçetede özel sektörün desteklenmesi coğrafyanın kalkınma sorununun yegâne çaresi olarak sunulmuş ve piyasalaştırma önerisi ile devletin yeniden formüle edilmesi talep edilmiştir. Dünya Bankası, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (International Bank for Reconstruction and Development-IBRD), Uluslararası Finans Kurumu (IFC), Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA) ve IDA gibi *grup* kuruluşları ile Afrika ülkelerine nüfuz etmiş, tahsis edilecek krediler karşılığında ülkelerde kamu yönetiminin yeniden tasarlanmasını sağlamıştır.

1960 yılında kurulan IDA, dünyanın 78 düşük gelirli ülkesi ile çalışmaktadır (IDA, 2026a). IDA, hibeler ile başlayan faaliyetlerini krediler ile sürdürmektedir. 30 Haziran 2025 tarihinde sona eren mali yıl itibariyle IDA taahhütleri toplamı 33,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu taahhütlerin sadece 8,2 milyar doları hibe olarak kaydedilmiştir. Afrika bölgesi toplam taahhütlerin yüzde 66'sı olan 22,4 milyar doları almıştır. Kuruluşundan bu yana IDA, 116 ülkeye 600 milyar dolar sağlamıştır. Kuruluşun yıllık taahhütleri istikrarlı bir şekilde artmış ve son üç yılda ortalama yaklaşık 33 milyar dolar olmuştur (IDA, 2026b). Son mali yıl verilerine göre IDA'ya en borçlu ülkeler aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

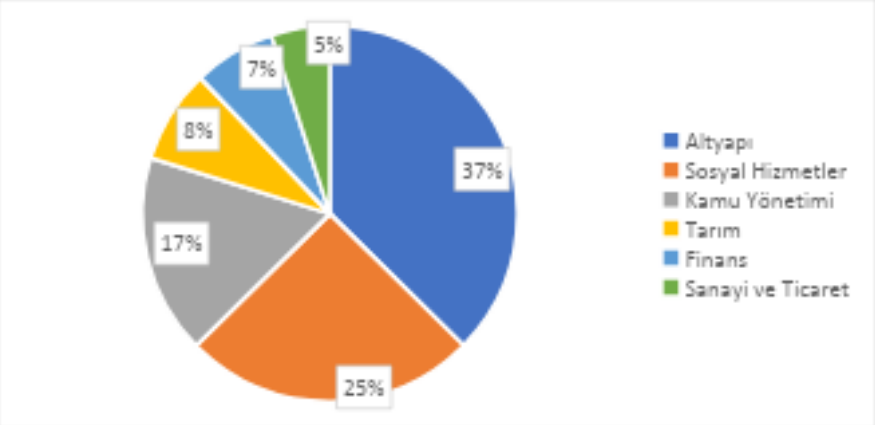
Tablo 1. IDA Borçlu Ülkeleri ve Borç Tutarları (IDA, 2026b).

Ülke	Borç Tutarı (Milyon $)
Nijerya	3,145
Bangladeş	3,049
Etiyopya	2,444
Pakistan	1,494

Kongo Demokratik Cumhuriyeti	1,490
Tanzanya	1,197
Özbekistan	1,025
Mozambik	886
Nepal	857
Benin	827

IDA kredilerinin sektörel dağılımına bakıldığında bu kredilerin alt yapı, sosyal hizmetler ve kamu yönetimi alanında yoğunlaştığını görmek mümkündür (IDA, 2026b). Bu kredilerin karşılığında piyasalaştırma ve devletin dönüşümü talep edildiği için kredilerin bu sektörlerde yoğunlaşmasının küresel kuruluşların genel ilerleme yöntemi ile örtüştüğü görülmektedir. IDA kredilerinin sektörel dağılımı aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Şekil 1. IDA Kredilerinin Sektörel Dağılımı (IDA, 2026b).

Afrika ülkeleri neoliberal koşulları kabul etmek ve ülkelerinde devletin ve kamu hizmetinin yeniden formülasyonunu sağlamak koşulu ile bu kredilere ulaşabilmiştir. Dünya Bankası, Nijerya'da kapsayıcı büyümeyi teşvik etmek, kamu hizmetlerinin sunumunu iyileştirmek ve borç yönetimini güçlendirmek için reformları desteklerken sübvansiyonların kaldırılması, döviz kurunun birleştirilmesi ve daha sıkı para politikası uygulanması gibi makroekonomik politikalar uygulamaktadır. Nijerya'nın Ülke Ortaklığı Çerçevesi (Country Partnership Framework-CPF), ülkenin "istihdam yaratma odaklarını özel sektör liderliğinde büyümeyi teşvik ederek, insan sermayesine yatırım yaparak ve iş

ortamını iyileştirerek uyumlu hale getirmeyi" amaçlamaktadır (World Bank-Nigeria, 2026). IDA'nın en borçlu ülkesi olan Nijerya'da 2025 itibarıyla Dünya Bankası'nın 16 milyar doların üzerinde aktif portföyü bulunmaktadır. IDA ve IBRD finansmanı yanında IFC ve MIGA da ülkedeki faaliyetlerini sürdürmektedir. IMF, ülkelerdeki meşruiyetini stand-by anlaşmaları ile sağlamaktadır. Bu kapsamda IMF, 1961 yılından beri Nijerya ile çalışmaktadır. Ülke -yeni taahhüt altına girilmez ise- IMF'ye 2030 yılına kadar her yıl yaklaşık 23,82 milyon SDR[1] tutarında ödeme yapacaktır (IMF-Nigeria, 2026).

Bangladeş, 50 yılı aşkın süredir Dünya Bankası tarafından yürütülen piyasalaştırma faaliyetlerinin hedef ülkelerindendir. Ülkede enerji ve finans alanında yürütülen özelleştirme çalışmaları özel sektörün genel ekonomi içerisindeki payını artırmış ve ilaç sektörü gibi sektörleri küresel şirketlere açık hale getirmiştir (Khatun, 2022). IDA aracılığıyla Dünya Bankası Grubu, Bangladeş'in sürdürülebilir kalkınmasını desteklemek için 45 milyar dolardan fazla hibe, faizsiz kredi ve imtiyazlı finansman taahhüt etmiştir. 50 devam eden projede 14,08 milyar dolarlık bütçeyle Bangladeş, küresel ölçekte en büyük IDA programlarından birine sahiptir. IFC, 2025 mali yılında ülkeye 2 milyar dolarlık bir taahhüt yapmıştır ve MIGA'nın ülkedeki brüt borç miktarı da 854 milyon dolar olmuştur. Bu rakamlar ile Dünya Bankası ülkenin en büyük dış finansörüdür ve tüm dış yardımların dörtte birinden fazlasını sağlamaktadır (World Bank-Bangladesh, 2026). 1972 yılından beri IMF ile çalışan Bangladeş, 2026 yılından 2030 yılına kadar her yıl yüz milyon SDR'den fazla kredi borcu ödemekle yükümlüdür. Ülkenin 2030 yılında IMF'ye yapacağı toplam ödeme tutarı 418,35 milyon SDR olacaktır (IMF-Bangladesh, 2026).

Dünya Bankası, Etiyopya'da portföyü 45 operasyondan (35 ulusal, 10 bölgesel) oluşmaktadır ve 16,15 milyar dolarlık bir taahhüde sahiptir. Proje alanları arasında tarım, sürdürülebilir arazi yönetimi, sağlık, eğitim, su ve sanitasyon, enerji, ulaşım, dijital kalkınma ve ticaret lojistiği yer almaktadır. 2015 mali yılından bu yana IDA, "yapısal dönüşümü tetikleyen ve yaşam standartlarını iyileştiren" 24,3 milyar dolar taahhüt etmiştir. IFC'nin 2025 yılı portföyü 357 milyon dolardır ve danışma portföyü tarım işi, imalatı, yenilenebilir enerji, dijital bağlantı, finansal hizmetler ve kapsayıcı finans alanlarını kapsayan KOBİ'lere odaklanmaktadır. IFC, büyüme kısıtlamalarını ele alırken kapsayıcılık, sürdürülebilirlik ve istihdam yaratımı teşvik eden sektörlerle çalışmaktadır. MIGA'nın telekomünikasyon ve üretim sektörlerini kapsayan brüt sigorta tutarı 2025 yılı itibariyle 1,03 milyar dolardır ve sigorta, birleşik telekomünikasyon hizmet lisansına sahip ilk özel telekomünikasyon ağı, ayçiçeği ve soya fasulyesi yağı üretim/dağıtım tesisi, un ve makarna üretim tesisi

1 Özel Çekme Hakları (SDR), IMF tarafından kullanılan faiz getiren uluslararası bir rezerv varlığıdır. 12.02.2026 itibariyle 1 SDR, 1,46 dolara eşittir.

ile tohum yağı rafineri ve çözücü çıkarma tesislerini kapsamaktadır (World Bank-Ethiopia, 2026). 1945 yılından beri IMF ile çalışan ülkenin bu kuruluşa ödeyeceği borç tutarı 2030 yılında toplam 247,91 milyon SDR olacaktır (IMF-Ethiopia, 2026).

Dünya Bankası, CPF ile nüfuz ettiği Pakistan'da 1957 yılından itibaren özelleştirmeleri desteklemektedir. Bu kapsamda bankacılık sektörünün özel sektöre açılması gerçekleştirilmiştir (Aziz, 1996). Dünya Bankası ayrıca su ve elektrik sektörlerinde özelleştirmeleri desteklemiş ve birçok şirketin özel sektöre devredilmesini sağlamıştır (Samad, 1994). Dünya Bankası, Pakistan'daki varlığını IBRD ve IDA ile güçlendirirken 2035 yılına kadar sürecek olan son CPF; temiz su ve sanitasyon hizmetleri, kaliteli temel eğitim yoluyla öğrenme yoksulluğunun azaltılması, sel ve diğer iklimle ilgili afetlere karşı artan dayanıklılık ve su-tarım bağlantısındaki iklim etkileri karşısında daha iyi gıda ve beslenme güvenliği sağlanması, daha temiz ve daha sürdürülebilir enerji ile daha iyi hava kalitesi, artan mali alan ve daha iyi yönetim ile kalkınma için daha ilerici kamu harcamaları ve özellikle dış ticaret dengelerini iyileştirmek ve daha yüksek, daha sürdürülebilir büyüme için üretken ve kapsayıcı özel yatırımların artması için hazırlanmıştır (World Bank-Pakistan, 2026). Mevcut anlaşmalar kapsamında -yeni bir kredi anlaşması yapılmasa bile- Pakistan, 2045 yılına kadar IMF'ye borçludur. Ülkenin IMF'ye toplam borcu 12 milyar doların üzerindedir. 2026 yılında 757,47 milyon SDR ödeme yapacak olan ülkenin her yıl ödeme tutarı artacak ve 2030 yılında 881,39 milyon SDR'yi bulacaktır (IMF-Pakistan, 2026).

Kongo Demokratik Cumhuriyeti için hazırlanan CPF, ülkenin ekonomik yönetimi geliştirmesine, ekonomik çeşitliliğe uygun bir iş ortamı yaratmasına, insan sermayesini güçlendirmesine ve özellikle sağlık, eğitim ve sosyal koruma hizmetlerinde temel kamu hizmetlerinin sunumunu iyileştirmesine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. 19 Eylül 2025 itibarıyla, Dünya Bankası'nın Kongo Cumhuriyeti'ndeki aktif portföyü, üçü güven fonu ile finanse edilen ve ikisi bölgesel projeler olmak üzere toplam 921,5 milyon dolarlık taahhütten ve 12 projeden oluşmaktadır (World Bank-Republic of the Congo, 2026). 1963 yılından beri IMF ile çalışan ülkenin bu kuruluşa yapacağı kredi ödemeleri; 2026 yılında 136,73 milyon, 2027 yılında 213,38 milyon, 2028 yılında 259,08 milyon, 2029 yılında 319,97 milyon ve 2030 yılında 289,49 milyon SDR olacaktır (IMF-Republic of the Congo, 2026).

Tanzanya'da da Dünya Bankası reçetelerinin işleyişi enerji ve su sektörleri üzerinden gerçekleştirilmiştir. Su hizmetinin özelleştirilmesi ülkeye İngiliz Biwater ve Alman Gauff Engineers'in girmesinin yolunu açmıştır. Superdoll adlı Tanzanyalı şirketin de bu küresellerle dahil olduğu City Water konsorsiyumu suyun pahalılaşmasına ve su faturalarını ödemeyenlerin susuz

kalmasına neden olmuştur (Kjellén, 2006). Tanzanya, tutsak ikilemi sarmalında yer alan diğer ülkelerden farklı bir durumda değildir. IBRD ve IDA yanında IFC faaliyetlerinde de yer alan Tanzanya, altyapı, finans, tarım ve lojistik sektörlerindeki politikaları Dünya bankası ile birlikte yönetmek durumunda bırakılırken MIGA da küresel sermayeyi ülkeye çekmek için garantör olmaktadır (World Bank-Tanzania, 2026). 2045 yılına kadar IMF'ye borçlu olan ülkenin bu kuruluşa kredi ödemeleri her sene artarak 2030 yılında 223,84 milyon SDR olacaktır (IMF-Tanzania, 2026).

IMF'ye 514,04 milyon SDR borcu olan Mozambik'te finans ve sigortacılık sektörleri başta olmak üzere özelleştirmeleri Dünya Bankası, IMF ve Dünya Ticaret Örgütü yönlendirmiştir (IMF-Mozambique, 2026 ve World Bank-Mozambique, 2026). Bu küresel aktörler ayrı ayrı yönetmek yerine ortaklaşa yönetişim ile neoliberal politikaların ülkelere nüfuzunu daha güçlü bir şekilde sağlamaktadır.

Görüldüğü gibi yönetişimin kamu yönetimlerine çözüm olarak sunulduğu 1989 yılından bu yana geçen sürede Afrika sadece Dünya Bankasının değil birçok küresel kuruluşun *hedefi* haline gelmiştir. IBRD, IDA ve MIGA, Dünya Bankasının yapısal reformlarının bu ülkelerde uygulanmasını sağlarken IMF, ekonomi üzerine verilen reçeteler ile neoliberal politikaların bu ülkelere nüfuzunu sağlamıştır. Tüm bu küresel aktörlerin birbirlerinin politikalarını destekledikleri *ortaklaşa yönetişim sisteminde* Bangladeş ve Pakistan gibi ülkelerde enerji ve su başta olmak üzere altyapı, petrol, ilaç üretimi, kimyasallar ve bankacılık sektörleri Dünya Bankası ve IMF yönlendirmesi ile piyasalaştırılmıştır (Algan, 2025). Ancak Dünya Bankası ve IMF politikalarının bu ülkelere refah ve ekonomik büyüme getirdiğini söylemek oldukça güçtür. Tanzanya'da BM'nin temel insan hakkı olarak değerlendirdiği su temini hizmeti Alman ve İngiliz sermayesinin ortak City Water konsorsiyumuna açılmış ve pahalılaşan su faturalarını ödeyemeyen halkın suyu kesilince sözleşme sona erdirilmiştir. Suyun özelleştirilmesinde bu sıkıntılar yaşanırken Tanzanya'da diğer sektörlerde piyasalaştırma devam etmiştir (Algan, 2025). Diğer ülkelerde de Dünya Bankası yapısal reformları ülkelerin refahına katkıda bulunmak yerine bu ülkelerin temel kamu hizmetlerinin piyasalaşmasına neden olmuştur. Finans, enerji, su gibi hizmetler küresel sermayeye teslim edilirken ülkeler büyük miktarlarda borç yükü altında bırakılmıştır.

Ortaklaşa Yönetişim Ekseninde Türkiye

Ortaklaşa yönetişim ortaklıklarını Türkiye'de de görmek mümkündür. 2012 yılında Avrupa Kalkınma ve İmar Bankası (EBRD), Avrasya Tüneli yapımı için 150 milyon dolar tahsis etmiş ve Avrupa Yatırım Bankası'nın (EIB) 350

milyon dolar kredi desteğini yanına almıştır. Tünel yapımının Sumitomo Mitsui Banking Corporation (SMBC), Standard Chartered, Mizuho Bank, Türkiye İş Bankası, Garanti Bankası ve Yapı ve Kredi Bankası'nın katılımıyla Kore Eximbank ve K-Sure'dan (Kore Ticaret Sigorta Şirketi) sağlanacak finansman ve garanti paketiyle birlikte 1,4 milyar dolar tutarındaki finansman ile tamamlanacağı belirtilmiştir. Risklerden korunma görevini ise kreditörlerle birlikte Deutsche Bank üstlenmiştir. Böylece OECD ve Dünya Bankası ile ortaklığı bilinen EIB ve çokuluslu şirketler de ortaklaşa yönetişim resmine bu "çok paydaşlı" yapı ile dahil olmuştur. Avrasya Tüneli, 1 Milyar 250 milyon dolar yapım maliyeti ile tamamlanmıştır. Bu borç Türkiye'ye bırakılırken Tüneli işleten SK&EC Güney Kore ve Yapı Merkezi Türkiye konsorsiyumu ATAŞ'ın kamuya devredilene kadar bu *işletmeden* 2 Milyar 777 milyon dolar gelir elde edeceği öngörülmektedir (Algan, 2024).

Afrika'nın kalkınma sorununu çözmeye talip olan Dünya Bankası'nın Türkiye reçetelerine bakmak bu ortaklaşa yönetişim tablosunun tamamlayıcısı olacaktır. 1950 ile 2003 yılları arasında Türkiye ile 170 kredi anlaşması yapan Dünya Bankası, 1996 yılında Kamu Maliyesi Yönetimi Kredisi ve 2000 yılında Ekonomik Reform Kredisi (760 milyon dolar) sürecini Program Amaçlı Mali ve Kamu Yönetimi Uyarlama Kredileri (PFPSAL) ile yönetmiştir (Güler, 2003b: 2-3). PFPSAL'lar merkezi yönetim, adalet, hukuk ve kamu yönetiminin yeniden tasarımı ile kamu yönetiminin neoliberal politikalara uyarlanmasını amaçlarken Türkiye, 2001 yılında 1,100 milyon dolar, 2002 yılında 1,350 milyon dolar ve 2004 yılında 1,000 milyon dolar kredi yükü üstlenmiştir (Halisçelik, 2008, s. 68). Dünya Bankası AB *subsidiaritesi* ile yerel yönetimlerin de dönüşümünü sağlamış ve 5302 Sayılı Kanun ile devletin gerçekleştirdiği bazı görevlerin belediyelere devrini, 6107 Sayılı İller Bankası Anonim Şirketi Hakkında Kanunu ile de İller Bankası'nın İlbank A.Ş'ye dönüşümünü tamamlamıştır (Serter, 2015, s. 6).

2000'li yıllara gelindiğinde CPF ile proje kredilerine yönelen Dünya Bankası, 2018-2023 dönemi CPF'si kapsamında Türkiye'ye 10,9 milyar dolar kredi tahsis etmiştir (World Bank-Türkiye, 2026). Türkiye, 2020 yılında 1,855, 2021 yılında 1,500, 2022 yılında 1,591 ve 2023 yılında 3,881 milyon dolar kredi kullanmıştır. Bu kredi yükü ile Türkiye, Meksika (700 milyon dolar), Arjantin (1,800 milyon dolar) ve Endonezya (3,250 milyon dolar) gibi ülkelerden daha fazla borç yüküne sahip olarak Dünya Bankası'nın en borçlu on ülkesi arasında yer almıştır (World Bank Group, 2025).

Dünya Bankası Grubu, Türkiye için hazırlanan 2024-2028 döneminde CPF'yi daha geniş ölçekte ve daha hızlı etkili çözümler sunmaya yönelik bir strateji olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevenin Dünya Bankası Grubu'nun aşırı yoksulluğu sona erdirme ve yaşanabilir bir gezegende paylaşılan refahı

destekleme misyonuyla, ayrıca hükümetin 2024-2028 On İkinci Kalkınma Planı ile tamamen uyumlu olduğu belirtilmektedir (World Bank Group, 2026). CPF'nin temel odak noktalarından biri, "Türkiye'nin büyüme, yoksulluk, kapsayıcılık ve sürdürülebilirlikle ilgili ortaya çıkan sorunlarla başa çıkmak için özel sermayeyi harekete geçirmesine yardımcı olmak" olarak ifade edilmektedir. CPF döneminde Dünya Bankası Grubu Türkiye ile ilgili üç geniş alan altındaki "seçilmiş zorluklara" odaklanacaktır (World Bank Group, 2026):

- İklim değişikliğine karşı dayanıklılığı artırmak ve gıda güvenliğini güçlendirmek için iklim dostu tarımın desteklenmesi, sanayi sektörünün karbon emisyonlarını azaltırken ticaret rekabetçiliğini koruyacak şekilde yeşil dönüşümünün teşvik edilmesi ve 2023 depremlerinden etkilenen bölgelerde ekonomik toparlanmanın desteklenmesi amaçlanmaktadır.
- Gelir ve diğer eşitsizliklerle mücadele etmek amacıyla kırılgan gruplar için iş fırsatlarının ve istihdam olanaklarının artırılması, sağlık ve eğitim hizmetlerine erişimdeki ve kalitedeki farklılıkların azaltılması ve dayanıklı belediye altyapısı ile hizmetlerinin desteklenmesi hedeflenmektedir.
- Türkiye'nin insanlarını ve ekonomisini korumak için afetlere karşı dayanıklılık ve hazırlığın güçlendirilmesi, doğal kaynak yönetiminin iyileştirilmesi ve yerli yenilenebilir enerji üretiminin artırılması önceliklendirilecektir.

Türkiye'nin halihazırda toplam 15 milyar dolar tutarında 36 aktif IBRD operasyonu bulunmaktadır. Bu portföy; Küresel Çevre Fonu (GEF) tarafından finanse edilen bir projeyi ve Avrupa Birliği'nden gelen yaklaşık 450 milyon dolar tutarında destek içeren altı güven fonu (trust fund) projesini kapsamaktadır. Bu geniş kredi paketi; sulama modernizasyonu, iklim uyumu, küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi ve deprem sonrası yeniden yapılanma gibi kritik sektörlere odaklanmaktadır (World Bank Group, 2026).

Dünya Bankası'nın bir başka müdahale kolu MIGA kredi garantörlüğü yaparak ülkelere yabancı sermaye girişini sağlamaktadır. MIGA, 2017 yılından beri dâhil olduğu Gaziantep Şehir Hastanesi Projesine 26 Nisan 2023 tarihinde 121,5 milyon euro tutarında kredi garantisi vermiştir. MIGA, UEDAŞ'ın satılması ve Uluğ Enerji'nin özelleştirilmesi için 4 Mart 2022 tarihinde ilgili şirket Holdco'ya garanti vererek 115 milyon dolar tutarındaki özsermaye yatırımına aracılık etmiştir (MIGA, 2024).

1945-2025 yılları arasında Türkiye, Dünya Bankası Grubundan toplam 57,510 milyon dolar kredi kullanmıştır ve 2025 dönemi için de IBRD'nin en borçlu ülkeleri arasında yer almaktadır (World Bank Group, 2025: 28).

Aşağıdaki tabloda diğer ülkeler ile birlikte Türkiye'nin de borç durumu görülmektedir.

Tablo 2. IBRD 2025 Yılı Borçlu Ülkeleri ve Taahhüt Tutarları (World Bank Group, 2025, s. 135).

Ülke	Taahhüt Tutarı (Milyon $)
Brezilya	3,856
Türkiye	3,791
Arjantin	3,730
Ukrayna	3,142
Filipinler	2,855
Endonezya	2,753
Hindistan	2,350
Fas	1,770
Güney Afrika	1,500
Peru	1,205

Ülkenin AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku, 31 Mart 2025 tarihi itibarıyla 11,806 milyar TL olarak gerçekleşmiştir ve bu stoğun milli gelire oranı yüzde 25,3 olmuştur. Aynı tarihte Kamu Net Borç Stoku ise 7,799 milyar TL olarak gerçekleşerek milli gelire oranı yüzde 16,7 olmuştur (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2026). Hazine ve Maliye Bakanlığı verilerine göre 2025 yılı Merkezi Yönetim Dış Kredi Anlaşmaları ise aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 3. 2025 Yılı Merkezi Yönetim Dış Kredi Anlaşmaları (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2026).

Proje Adı	Proje Tutarı	Kreditör Kuruluş	Kullanıcı Kuruluş
İstanbul Sismik Riskin Azaltılması ve Acil Durum Hazırlık Projesi Bank	Eur 330.000.000	CEB-Council of Europe Development	İstanbul Valiliği İstanbul Proje Koordinasyon Birimi
İklim Finansmanı	Eur 50.000.000	OFID-OPEC Fund for International Development	TSKB-T. Sınai Kalkınma Bankası AŞ
Kırsal Konut Yeniden İnşa ve İyileştirme Projesi	Eur 200.000.000	AFD-French Development Agency	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı
Türkiye Deprem Sonrası İyileşme ve Yeniden İmar Projesi Ek Finansmanı	Eur 200.000.000	IBRD-International Bank for Reconstruction and Development	Çevre ve Şehircilik Bakanlığı

Depremden Etkilenen Bölgelerde Güvenli Okullar Projesi	Eur 160.000.000	KFW-Kreditanstalt Für Wıederaufbau	Millî Eğitim Bakanlığı
Hatay Arsuz Atıksu ve Adıyaman Atıksu Şebekesi Projeleri	Eur 195.000.000	EBRD-European Bank for Reconstruction and Development	İller Bankası Genel Müdürlüğü
İstanbul Sismik Riskin Azaltılması ve Acil Durum Hazırlık Projesi	Eur 500.000.000	IDB-Islamic Development Bank	İstanbul Valiliği İstanbul Proje Koordinasyon Birimi
Deprem Sonrası Okulların Yapım Projesi	Usd 165.000.000	IDB-Islamic Development Bank	Millî Eğitim Bakanlığı
Belediye Altyapısını İyileştirme ve Dayanıklılık Projesi	Eur 150.000.000	IDB-Islamic Development Bank	İller Bankası Genel Müdürlüğü
Kars-Iğdır-Aralık-Dilucu Yüksek Standartlı Demiryolu Projesi	Eur 50.000.000	Mitsubishi UFJ Investor Services & Banking (Luxembourg) S.A	Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı
Kars-Iğdır-Aralık-Dilucu Yüksek Standartlı Demiryolu Projesi	Eur 51.000.000	MUFG Securities Emea PLC	Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı
Kars-Iğdır-Aralık-Dilucu Yüksek Standartlı Demiryolu Projesi	Eur 62.187.613	Caixabank, S.A. Zweigniederlassung Deutschland	Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı
Kars-Iğdır-Aralık-Dilucu Yüksek Standartlı Demiryolu Projesi	Eur 135.000.000	Mitsubishi UFJ Investor Services & Banking (Luxembourg) S.A	Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı
Kars-Iğdır-Aralık-Dilucu Yüksek Standartlı Demiryolu Projesi	Eur 300.000.000	Caixabank, S.A. Zweigniederlassung Deutschland	Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı
Kars-Iğdır-Aralık-Dilucu Yüksek Standartlı Demiryolu Projesi	Eur 1.818.946.407	Mitsubishi UFJ Investor Services & Banking (Luxembourg) S.A	Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı
Kars-Iğdır-Aralık-Dilucu Yüksek Standartlı Demiryolu Projesi	Eur 150.000.000	OFID-OPEC Fund for International Development	Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı
Kars-Iğdır-Aralık-Dilucu Yüksek Standartlı Demiryolu Projesi	Usd 30.000.000	MUFG Securities Emea Plc	Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı
Dörtyol-Hassa Otoyol ve Demiryolu Projesi	Eur 420.000.000	Societe Generale	Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı
Dörtyol-Hassa Otoyol ve Demiryolu Projesi	Eur 1.128.274.000	Societe Generale	Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı
Türkiye Sulama Modernizasyonu Projesi-2	Eur 757.100.000	IBRD-International Bank for Reconstruction and Development	DSİ-Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
Proje İstanbul	Eur 347.901.718	Natwest Bank Plc	Millî Savunma Bakanlığı

Sağlık Hizmetlerinin Güçlendirilmesi ve Deprem Etkilerinin Azaltılması	Usd 23.800.000	ITFC-International Islamic Trade Finance Corporation	Sağlık Bakanlığı
Sağlık Hizmetlerinin Güçlendirilmesi ve Deprem Etkilerinin Azaltılması	Usd 23.800.000	ITFC-International Islamic Trade Finance Corporation	Sağlık Bakanlığı
İstanbul Sismik Riskin Azaltılması ve Acil Durum Hazırlık Projesi	Eur 250.000.000	KFW-Kreditanstalt Für Wıederaufbau	İstanbul Valiliği İstanbul Proje Koordinasyon Birimi
Afet Sonrası Belediye Hizmetlerini Geliştirme ve Dayanıklılık Projesi	Eur 150.000.000	ADB-Asian Development Bank	İller Bankası Genel Müdürlüğü
İstanbul Kentsel Dayanıklılık Projesi	Eur 554.400.000	IBRD-International Bank for Reconstruction and Development	İstanbul Valiliği İstanbul Proje Koordinasyon Birimi
TCDD Demiryolu Bakım Modernizasyonu Projesi	Eur 350.000.000	AIIB-Asian Infrastructure Investment Bank	TCDD-T.C.Devlet Demiryolları
Kırsal Dezavantajlı Alanlar Kalkınma Projesi (3. Aşama)	Eur 34.060.000	IFAD-International Fund For Agricultural Development	Tarım ve Orman Bakanlığı
Türkiye: İşgücü Piyasasına Hazırlık İçin Eğitim Projesi	Eur 350.000.000	IBRD-International Bank for Reconstruction and Development	Millî Eğitim Bakanlığı

Tabloda da görüldüğü gibi proje kredileri ile sarmalanan Türkiye, sadece Dünya Bankası Grubu ve AB'ye değil, OFID-OPEC, IFAD, ITFC, KFW gibi birçok küresel kuruluşa borçlanmakta ve borçları karşılığında daha önceki yıllarda gerçekleştirilen kapsamlı kamu reformlarını sürdürmek ve ülkeyi küresel sermayeye açmak zorunda bırakılmaktadır.

Sonuç

Yönetişim, Afrika ülkelerine kalkınma ve ekonomik büyüme sözü vermiş ancak bu ülkeleri küresel kuruluşların *oyun alanına* çevirmiştir. Dünya Bankası Grubu, tüm kuruluşları ile bu ülkelerde yapısal reformların uygulanmasını sağlarken özelleştirmeler ile küresel sermayenin Afrika'ya nüfuzunu sağlamıştır. IMF, makroekonomik gelişme umudu verdiği ülkeleri dış finansman, mali harcamaların kısıtlanması ve vergilerin artırılması gibi sonuçlar ile karşı karşıya bırakmıştır. Ancak bu politikaların Nijerya, Bangladeş, Etiyopya, Pakistan, Tanzanya gibi ülkelerde ekonomik büyümeye katkı sağlamadığı, enflasyonu düşürmediği ve gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYİH) üzerinde olumlu bir etki yaratmadığı görülmektedir. Küresel aktörlerin ortaklaşa yönetişimi bu ülkelerin

kredi yükünü artırıp kamuya ait hizmetleri özelleştirirken bu ülkeleri sürekli bir borç sarmalında tutarak tutsak ikilemi yaratmaktadır.

Dünya Bankası'nın Türkiye faaliyetleri yapısal reform kredilerinden proje kredilerine evrimleşirken ülkenin kamu yönetiminde köklü değişiklikler yapılması sağlanmıştır. Ortaklaşa yönetişim ile Türkiye, Dünya Bankası Grubu yanında AB, EBRD, EIB, ADB, KFW gibi birçok küresel kuruluşun faaliyet alanı haline gelmiştir. Proje kredileri daha önceki *planlı* kredilerden farklı olarak kamu finansman yönetiminin bütünlüğünü bozmuş ve dış borcu plansız bir şekilde artırmıştır. Kredilerin parçalanmış yapısı bu kredilerin takibini zorlaştırmaktadır. Dış borçlanmanın denetiminden sorumlu olan Sayıştay'ın yıllık planlamasında bu krediler yer almadığı için denetim "tesadüfe bırakılmakta", Hazine ve Maliye Bakanlığı denetimi ise *neredeyse* Dünya Bankası adına gerçekleştirildiği için etkisiz kalmaktadır (Kaya, 2003: 67,103).

Dünya Bankası proje denetimlerinde Pricewaterhouse Coopers LLP ve Ernst & Young gibi küresel şirketlerin kontrolünü zorunlu kılarak kredi maliyetini de -kredi tutarından kullanılmamak kaydıyla- borçlu ülkelere yüklemektedir (Kaya, 2003: 88). Böylece krediler ile kuşatılan Türk kamu yönetimi politika belirleme erkini kaybederken tüm alanlarda küresel sermayeye teslim olmaktadır. Bu teslimiyet artarak sürerken bu kredi yüküne rağmen Türkiye'nin ekonomik büyümesinin sıkı para politikası, sınırlı mali sıkılaşma ve artan belirsizlik ortamında zayıf küresel büyüme nedeniyle 2026'da %3,7 olacağı öngörülmektedir. Enflasyonun %3 gerileme kaydedeceği ifade edilirken genel bütçe açığının ise 2026 yılında GSYH'nin ise %3,6'sı olacağı tahmin edilmektedir (World Bank Group, 2026).

Ülkelerin kamu yönetimini kredi karşılığı şekillendiren tutsak ikilemi iklim kapitalizmi ile devam etmektedir. İklim değişikliği sorununu çözmek için harekete geçen küresel aktörler ortaklaşa yönetişimlerini küresel karbon piyasaları ve emisyon ticareti sistemleri ile sürdürmektedir. Artık tek bir emperyal yoktur ortaklaşa yönetişimin çok taraflı emperyalleri vardır. Devlete dönüş bu anlamda zor gözükmekle birlikte imkânsız değildir.

Güler'in belirttiği gibi sermayenin küresel saldırısı bir gerçektir ve bu saldırıya karşı duruş alanı her ülkenin ulusal mekânıdır (2003b: 26). Yapısal cari açık ülkelerin en büyük çıkmazıdır. Büyüme odaklı bir stratejinin yürütülmesi küresel kuruluş kredilerinin karşılanması ve cari açığın azaltılması için önemli bir çıkış yolu olacaktır. Büyüme odaklı bu stratejinin sanayi politikaları ile geliştirilmesi, finansal sektörün güçlendirilmesi ve teknoloji yoğun üretim ve ihracatın geliştirilmesi ile sağlanması devlete dönüş için önemli adımlar olacaktır. Borç bağımlılığının azaltılması, harcama disiplini sağlanması ve kamu borç yönetiminin merkezi planlama ile disipline edilmesi mali konsolidasyona destek olacaktır. İklim kapitalizmi gibi yeni kamusal reform önerilerinin dikkatli

analizi, küresel anlaşmalara yapılacak katkının ülke kaynakları kapsamında değerlendirilmesi ve iklim politikalarına yönelik dış borçlanmanın sınırlandırılması gelecek dış borç stoğunun artmasını engelleyecek önemli önlemlerdir.

2008 Küresel krizi ve COVID 19 pandemisinin de gösterdiği gibi kapitalizm çıkmaza girdiğinde sığınılan yine ulus devlet olmaktadır. Bu nedenle kalkınma programlarına dönmek, ulus devlet ışığında yeniden kurumsallaşma, dış borç sarmalını azaltma ve Cumhuriyetin iktisadi kalkınma anlayışına dönüşü sağlayacak yeni bir *kurtuluş mücadelesi* başlatmak gerekmektedir.

Kaynakça

Algan, Fatma Müge (2024). AB-EBRD-OECD Ortaklaşa Yönetişiminde Politika Transferi. *24. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu Kongre Kitabı*, 307-310.

Algan, Fatma Müge (2025). Kalkınma Sorunu ile Neoliberal Dönüşüm Ekseninde Uluslararası Kalkınma Birliği. *Alternatif Politika*, 17 (2), 260-295. https://doi.org/10.53376/ap.2025.10.

Aziz, Sartaj (1996). *Privatisation in Pakistan*. Development Centre Studies (Paris: Development Centre, Organisation for Economic Co-operation and Development).

Güler, Birgül Ayman (2003a). Yönetişim: Tüm iktidar sermayeye. *Praksis*, 9, 93-116.

Güler, Birgül Ayman (2003b). Devlette Reform. 3 Mart 2003 Mimarlar Odası Sunuşu. Ankara.

Haque, M. S. (1996). Public Service Under Challenge in the Age of Privatization. *Governance*, 9(2), 186-216.

Haktankaçmaz, M.İlker (2010). Reform Transferinde Uluslararası Örgütlerin Rolü. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 6(22), 23-54.

Halisçelik, Ergül (2008). Dünya Bankası'nın Yapısı, Faaliyetleri ve Türkiye'de Finansmanı Dünya Bankasınca Sağlanan Kredilerin ve Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı*. (Yüksek Lisans Tezi)

IDA (2026a). https://ida.worldbank.org/en/what-is-ida (02.02.2026).

IDA (2026b). IDA Financing, https://ida.worldbank.org/en/financing (02.02.2026).

IMF-Bangladesh (2026). Financial Posisition. https://www.imf.org/external/np/fin/tad/exfin2.aspx?memberKey1=55&date1key=2099-12-31 (14.02.2026).

IMF-Ethiopia (2026). Financial Posisition. https://www.imf.org/external/np/fin/tad/exfin2.aspx?memberKey1=290&date1key=2099-12-31 (12.02.2026).

IMF-Mozambique (2026). At a Glance. https://www.imf.org/en/countries/moz (12.02.2026).

IMF-Nigeria (2026). Financial Position. https://www.imf.org/external/np/fin/tad/exfin2.aspx?memberKey1= 740&date1key=2099-12-31 (12.02.2026).

IMF-Pakistan (2026). Financial Posisition. https://www.imf.org/external/np/fin/tad/exfin2.aspx?memberKey1=760&date1key=2099-12-31 (15.02.2026).

IMF- Republic of the Congo (2026). Financial Posisition. https://www.imf.org/external/np/fin/tad/exfin2.aspx?memberKey1=197&date1key=2099-12-31 (16.02.2026).

IMF-Tanzania (2026). Financial Posisition. https://www.imf.org/external/np/fin/tad/exfin2.aspx?memberKey1=930&date1key=2099-12-31 (16.02.2026).

Khatun, Fahmida (2022). Public sector needs to keep pace with private sector, The Business Standard. https://www.tbsnews.net/supplement/public-sectorneeds-keep-pace-private-sector-359749 (13. 01.2026).

Kaya, Safiye (2003). Dünya Bankası ve Dünya Bankası Kredilerinin Denetimi, *Sayıştay Dergisi*. Araştırma/İnceleme/Çeviri Dizisi: 30.

MIGA (2024). Uluğ Enerji. https://www.miga.org/project/ulug-enerji-1 (22.02.2026).

Samad, Abdus (1994). The Economic Policies of the first Nawaz Sharif Government 1990-93. http://users.erols.com/ziqbal/nh8.htm (12.01.2026).

Serter, Gencay (2015). Belediyeler Bankası’ndan İlbank A.Ş.’ye Bir Dönüşümün Öyküsü. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 24(4), 1-26.

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2026). 31 Mart 2025 Tarihi İtibarıyla AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku ve Kamu Net Borç Stoku. https://www.hmb.gov.tr/duyuru/31-mart-2025-tarihi-itibariyla-ab-tanimli-genel-yonetim-borc-stoku-ve-kamu-net-borc-stoku (14.02.2026).

World Bank (1989). *Sub-Saharan Africa*. World Bank Publication. Washington DC.

World Bank (2021). Debt Report 2021. Washington DC.

World Bank Group (2024). Country Partnership Framework FY 24-28. World Bank Group Publication. Washington DC.

World Bank Group (2025). Annual Report 2025. Washington DC.

World Bank Group (2026). Türkiye. https://www.worldbank.org/ext/tr/country/turkey#tab-lke-ortakli-i (10.02.2026).

World Bank-Bangladesh (2026). https://www.worldbank.org/ext/en/country/bangladesh#tab-development (14.02.2026).

World Bank-Ethiopia (2026). https://www.worldbank.org/ext/en/country/ethiopia#tab-country-partnership (12.02.2026).

World Bank-Mozambique (2026). https://www.worldbank.org/en/country/mozambique (16.02.2026).

World Bank-Nigeria (2026). https://www.worldbank.org/ext/en/country/nigeria#tab-country-partnership (12.02.2026).

World Bank-Pakistan (2026). https://www.worldbank.org/en/country/pakistan/brief/country-partnership-framework-for-pakistan-fy-2026-up-to-fy-2035 (15.02.2026).

World Bank-Republic of the Congo (2026). https://www.worldbank.org/ext/ en/country/congo#tab-country-partnership (16.02.2026).

World Bank-Tanzania (2026). https://www.worldbank.org/ext/en/country/tanzania#tab-country-partnership (16.02.2026).

World Bank-Türkiye (2026). https://www.worldbank.org/ext/tr/country/turkey#tab-lke-ortakli-i (15.02.2026).

Zengin, Ozan (2005). Kapitalist Devletin Son Uğrak Noktası: OECD Düzenleyici Reform Programı. *Genel-İş Emek Araştırma Dergisi*, 2005/1, 47-62.

GERİ GELEN DEVLETİN YENİ YÜZÜ: VİYANA KONGRESİ'NDEN SURİYE'YE DEVLETİN DÖNÜŞÜMÜNÜ NEO-KLASİK REALİZM VE YARI-YAPILANDIRILMIŞ MÜLAKATLAR IŞIĞINDA OKUMAK

Tuğçe URALER*

Giriş

Toplumsal tarihin son beş bin yılına damga vuran en kalıcı ve dönüştürücü kurumlardan biri devlettir. Antik imparatorluklardan şehir devletlerine, feodal beyliklerden merkezi monarşilere uzanan geniş yelpazedeki tarihsel deneyimler, devletin toplumsal düzenin tesisi ve siyasal otoritenin meşrulaştırılmasında temel rol oynadığını göstermektedir. Özellikle 1648 Westphalia Barışı sonrasında şekillenen modern ulus-devlet anlayışı, sınırları belirli, egemen ve uluslararası alanda tanınmış siyasal birimler olarak devletleri uluslararası sistemin asli aktörü haline getirmiş; egemenlik, hukuk, kamu yararı ve düzen kavramları devlet merkezli bir çerçevede yeniden tanımlanmıştır.

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ise küreselleşme, neo-liberal reformlar ve "yönetişim" paradigmalarının yükselişiyle birlikte devletin rolü hem kuramsal hem pratik düzeyde yoğun biçimde sorgulanmaya başlanmıştır. Ulus-devletin katı sınırları kısmen esnerken, piyasa aktörleri ve uluslararası kuruluşlar ön plana çıkmış; kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, karar alma süreçlerinin çok aktörlü hale gelmesi ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gibi gelişmeler neticesinde devletin klasik işlevleri tartışmaya açılmıştır. Bununla birlikte, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan küresel krizler (COVID-19 pandemisi, finansal dalgalanmalar, büyük göç akımları, iklim afetleri, bölgesel savaşlar gibi) devletin düzenleyici, koruyucu ve yeniden dağıtıcı işlevlerini yeniden ön plana çıkarmış ve literatürde "geri gelen devlet" olgusunu doğurmuştur. Özellikle 2020'li yıllarla birlikte, uzun süre piyasa ve sivil toplum karşısında ikincil kaldığı varsayılan devlet otoritesi, pandemiyle mücadeleden enerji ve gıda arzını güvence altına almaya kadar, birçok alanda yeniden belirleyici aktör konumuna yükselmiştir. Bu dönüşüm yalnızca Batı ülkelerinde değil, tarihsel olarak farklı devlet geleneklerine sahip Orta Doğu gibi bölgelerde de gözlemlenmektedir. Dolayısıyla "geri gelen devlet" çok katmanlı bir olgudur;

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Kent Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1148-7403

kaybolduğu sanılan kurumsal yapıların yeniden tesisi ve zayıflayan toplumsal meşruiyetin yeniden inşasını gerektirmektedir.

Bu çerçevede, devletin dönüşüm dinamiklerinin tarihsel gelişimi ve güncel tezahürleri üzerine yeniden düşünmek önem kazanmıştır. 21. yüzyıl dünya siyasetinde "devletin dönüşü" olarak adlandırılan olguyu daha iyi anlamak için hem tarihsel hem teorik arka plana bakmak ve özel bir örnek olay üzerinde durarak somut analiz yapmak gerekir. Kavramsal Çerçeve başlıklı bir sonraki bölümde bu çalışma için temel teşkil eden kuramsal zemin ve literatürdeki tartışmalar ele alınacaktır.

Kuramsal ve Kavramsal Çerçeve: Realist Kuramın Evrimi ve Neo-Klasik Realizm

Uluslararası İlişkiler disiplininde devletin dış politika kararlarının nasıl oluştuğuna dair tartışmalar, realist teorinin evrimi kapsamında önemli yer tutar. Klasik realizm, devlet davranışlarını anlamak için öncelikle devletin "kara kutusu"nu açmak, karar alıcıların kişisel özellikleri ile devletin kültürü, ideolojisi ve tarihsel perspektifini incelemek gerektiğini savunur. Özellikle Hans Morgenthau ve onu takip eden düşünürler, dış politikada ulusal çıkarların ve güç mücadelesinin anlaşılabilmesi için liderlerin motivasyonları ile ülkenin iç özelliklerinin analizine vurgu yapmıştır. Bu yaklaşım, devleti sadece sistemik baskılara maruz kalan birim olarak görmek yerine iç dinamikleriyle birlikte değerlendirmeye alır. Fareed Zakaria gibi yazarlar, devletin içsel unsurlarının dış politika yönelimlerini şekillendirdiğine dikkat çekmiştir.

Klasik realist yaklaşımın ana sorunu, benzer iç dinamiklere sahip devletlerin neden farklı dış politika izleyebildiklerini ya da aksine farklı iç yapıya sahip devletlerin benzer durumlarda nasıl benzer dış politika tercihleri yapabildiklerini tam açıklayamamasıdır. Bu açıklama boşluğu, realist kuramın daha ileri evrilmesine zemin hazırlamıştır. Kenneth Waltz'un öncülük ettiği neo-realizm (yapısal realizm), devletlerin davranışlarını içsel özelliklerden ziyade uluslararası sistemin yapısıyla ve güç dağılımıyla açıklar. Waltz (1979), anarşik uluslararası sistemde tüm devletleri benzer biçimde rasyonel aktörler olarak ele alır; devletlerin otoriter mi demokratik mi olduğunun veya liderlerin kim olduğunun, sistemin genel dinamikleri karşısında belirleyici olmadığını ileri sürer. Neo-realizme göre uluslararası düzende kalıcı bir otorite yoktur; devletler, güvenlik arayışı ve hayatta kalma mücadelesi güdüsüyle, sahip oldukları göreli kabiliyetler (askeri-ekonomik güç, nüfus vb.) tarafından sınırları çizilen rasyonel tercihler yaparlar (Waltz, 1979). Bu bakış açısı, devletin iç politik yapısının (örneğin demokratik ya da otoriter oluşunun) dış politika kararlarında belirleyici bir değişken olmadığı sonucuna varır (Waltz, 1959).

Ancak sadece sistem düzeyine odaklanan neo-realizm de bazı gelişmeleri açıklamakta yetersiz kalmıştır. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında tek süper güç olarak kalan ABD'nin davranışlarını ve diğer aktörlerin tepkilerini açıklamak üzere, birçok araştırmacı realist teoriye devletin iç boyutunu yeniden dahil etme yoluna gitmiştir. Gideon Rose (1998), bu doğrultuda neo-klasik realizm terimini literatüre kazandırmış ve realist geleneğin "ünite düzeyi" ile "sistem düzeyi" değişkenlerini birleştiren daha kapsamlı bir teoriye evrilmesine önayak olmuştur. Neo-klasik realizm, uluslararası sistemdeki güç dağılımı ve tehditler gibi bağımsız değişkenlerin, liderlerin algıları ve devletin iç kapasiteleri gibi müdahil (aracı) değişkenler tarafından süzülerek dış politika davranışına dönüştüğünü öne sürer. Bu yaklaşım, klasik realizmin rejim tipi, stratejik kültür, ulusal kimlik, liderlik algıları gibi içsel unsurlarını tamamen göz ardı eden neo-realizme bir tepki olarak doğmuştur. Randall Schweller ve David Priess (1997) gibi yazarlar, iki realizm türünün aslında birbirini tamamlayabileceğini; sistemik düzeyde güç dengesi analizi ile devletin içsel niyetlerini ve karar alma süreçlerini bir araya getiren bütüncül bir çerçevenin mümkün olduğunu vurgulamışlardır. Bu bağlamda neo-klasik realizm, hem sistem seviyesindeki anarşi ve güç dağılımını hem de ünite seviyesindeki iç politik dinamikleri hesaba katan ve bu ikisi arasındaki etkileşimi inceleyen bir kuram olarak ortaya çıkar.

Neo-klasik realist yaklaşıma göre devlet, sadece uluslararası sistemin baskılarına maruz kalan edilgen bir birim değil, aynı zamanda içerideki algı, kimlik ve kurumların şekillendirdiği etkin bir aktördür. Devletler, sistemik güç koşullarına tepkilerini kendi tarihsel deneyimleri, ideolojik yönelimleri ve liderlerinin tehdit algıları çerçevesinde farklı şekillerde verirler. Örneğin tek kutuplu düzenin ilk yıllarında, Fareed Zakaria, Charles Glaser, Jack Snyder, Stephen Walt, William Wohlforth, Stephen Van Evera gibi araştırmacılar, ABD'nin hegemonyası karşısında diğer büyük güçlerin ve kurumların davranışlarını incelerken bu iç faktörleri hesaba katmışlardır. Sonuçta, devletlerin rasyonel seçimlerinin her zaman nesnel gerçekliğe tam uymadığı; çünkü kendi öznel perspektifleri ve bilgileriyle sınırlı oldukları görülmüştür.

Bu teorik içgörüler ışığında, neo-klasik realizm devletin uluslararası rolleri ve dönüşümü konusunu yeniden ele almakta elverişli bir çerçeve sunar. Devletin hem dış baskılara (ör. küresel güç dengesi değişimlerine) verdiği tepkileri, hem de iç politikasındaki "beka güdüsü", stratejik kültür ve kurumsal kapasite gibi unsurları birlikte değerlendirir. Böylece, devletin dönüşümünü sadece dış koşullardaki değişime indirgemeden, iç ve dış etkenlerin etkileşimi olarak anlamak mümkün hale gelir. Nitekim Fawcett (2017) ve Rahman (2021) gibi yazarlar da devleti, yalnızca sistemik bir birim değil içsel stratejik kültürü ve hayatta kalma içgüdüsüyle kriz anlarında sert güç kullanarak "yeniden sahneye dönebilen" canlı bir organizma olarak tanımlamışlardır. Bu çalışmada

benimsenecek kuramsal çerçeve de neo-klasik realizmdir; zira bu sayede devletin değişen uluslararası ortama uyum sağlamak için geçirdiği yapısal dönüşümleri, içsel filtreleriyle birlikte analiz etmek mümkün olacaktır.

Devletin Tarihsel Dönüşümü: 1815 Viyana Düzeni ve Sonrası

Devletin doğası ve egemenlik anlayışı, tarih boyunca sabit kalmamış; büyük kırılma anlarıyla sürekli evrilmiştir. Modern ulus-devletin kurumsallaşması genellikle 19. yüzyılda doruk noktasına ulaşan bir dönüşüm süreci olarak görülür (Buzan & Lawson, 2012). Napolyon Savaşları (1803-1815) ile sarsılan Avrupa'da, geleneksel monarşiler devrimci akımların tehdidi altında kalınca, 1815'te toplanan Viyana Kongresi bir denge ve istikrar düzeni kurmaya çalışmıştır. Viyana Kongresi'nin ana hedefi, Avrupa'da güç dengesi politikasını yeniden tesis ederek meşru monarşilerin devamını güvence altına almak ve devrimlerin yayılmasını engellemekti (Kissinger, 1957). Bu amaçla Fransa'da Bourbon monarşisi yeniden tahta çıkarılmış; Napolyon döneminin "halk egemenliği" fikrine karşı büyük güçler arası dayanışma ve meşruiyet prensibi benimsenmiştir. Ortaya çıkan "Avrupa Uyumu" (Concert of Europe), yaklaşık 40 yıl boyunca büyük güçler arasında geniş çaplı bir savaşın patlak vermesini engelleyerek kıtaya görece istikrar getirmiştir. Bu sayede, sınırların ve mülkiyet düzeninin 40 yıl boyunca korunması sağlanabilmiştir (Rie, 1950), ki bu, Viyana sisteminin iç savaş sonrası Suriye için dahi kıyaslama ölçütü olabilecek önemli bir başarısıdır.

Viyana Düzeni, egemen eşit devletler arasında hukuki normlara dayalı bir barış kültürü yaratma girişimiydi. Bu düzende devletler, aralarındaki güç dengesini mutabakat yoluyla korumaya çalışmış; diplomasi ve kongre sistemiyle çatışmaları önleme çabasına girişmişlerdir (Langhorne, 1986). Devletlerin iç egemenliği de karşılıklı garanti altına alınmış; monarşiler, kendi topraklarındaki devrimci hareketlerin bastırılmasında birbirlerine destek olma sözü vermişlerdir. Böylece normatif bir düzen tesis edilerek, devrim dalgalarının yaygınlaşması önlenmeye çalışılmıştır. Bu dönemde devletler, Napolyon'un kitle seferberliği ve milliyetçilik mirasıyla yükselen toplumsal güçleri denetim altında tutmaya çalışan statükocu aktörler olarak yeniden şekillenmiştir. Bununla birlikte, Napolyon Savaşları'ndan devralınan idari merkezileşme, modern bürokrasi, istatistikî nüfus ve ekonomi kontrolü ile zorunlu askerlik gibi yenilikler, Avrupa devletlerini eski rejime kıyasla çok daha güçlü idari kapasiteye ve "toplumsal kaynakları seferber etme" becerisine sahip modern aktörler haline getirmiştir (Buzan & Lawson, 2012). 19. yüzyılın ortasına dek Avrupa'da sanayileşme ve milliyetçilik akımlarının güçlenmesiyle, Viyana'nın aristokratik düzeni sarsılmaya başlamıştır. Devletlerin dış dünyayı algılayış biçimleri hanedan çıkarlarından ulusal çıkar ve beka eksenine kaymış; içeride ise sanayileşme

sayesinde devletler, toplumdan benzeri görülmemiş ölçekte vergi, asker ve emek gücü mobilize etme olanağı elde etmişlerdir (Rahman, 2021). Bu gelişmeler, diplomasinin doğasını değiştirip uluslararası rekabeti sertleştirirken, aynı zamanda devlet aygıtlarını da rasyonel-bürokratik temelde güçlendirmiştir (Buzan & Lawson, 2012).

20. yüzyılın küresel dönüşümleri, devletlerin niteliğini ve rollerini yeniden tanımladı. İki dünya savaşı, pek çok imparatorluğun çöküşü ve Soğuk Savaş, devletlerin sadece güç mücadelesinin öznesi değil, aynı zamanda sistemik anarşi koşullarının kurbanı olabileceğini de gösterdi. Bu süreçte devletler, sistemin baskılarına yanıt verirken iç siyasi ve toplumsal özelliklerini birer araç olarak kullandılar; örneğin totaliter veya demokratik rejimler, savaşa hazırlık ve seferberlik kapasitesini farklı şekillerde etkiledi (Rahman, 2021). Soğuk Savaş sonrasında küreselleşme olgusunun hız kazanmasıyla birlikte "devletin sonu" ilanları yaygınlaştıysa da yukarıda değinildiği gibi 21. yüzyılın sorunları devletin geri dönüşünü kaçınılmaz kıldı. Günümüzde dünyada tek bir emperyal hegemonik bloktan söz edilememesi, büyük güçler arası uzlaşmanın yerini yeniden rekabete bırakması ve orta ölçekli devletlerin bile ulusal çıkarlarını korumak için bağımsız tutumlar sergilemesi, Westphalia düzeninden beri devlet merkezli yapının tamamen dağılmadığını göstermektedir. Fakat aynı zamanda, çeşitlilik ve çok-aktörlülüğü teşvik eden küreselci ideolojinin mirası, "geri gelen devlet" olgusunu kendi içinde ciddi sınamalarla karşı karşıya bırakmıştır (örneğin iç toplumsal çatışmaların yönetimi, ulus inşası, kimlik ve meşruiyet sorunları). Bu çalışma kapsamında, söz konusu dönüşüm dinamikleri Orta Doğu bağlamında, özellikle de 2011'de patlak veren Suriye İç Savaşı örneğinde incelenecektir.

Araştırmanın Amacı

Devletin dönüşümü üzerine yapılan mevcut çalışmalar, çoğunlukla tarihsel kurumsalcılık ile güncel güvenlik çalışmaları arasında bir kopukluk sergilemektedir. Literatürde tarihsel dönemlerde devlet yapılanmasındaki değişimler ile 21. yüzyıldaki güvenlik ve yönetişim sorunları sıklıkla ayrı eksenlerde ele alınmıştır. Bu çalışmanın temel amacı, 1815 Viyana Kongresi ile kristalize olan modern devlet formunun, yüzyıllar süren "küresel dönüşüm" süreci sonrasında, Suriye İç Savaşı'nın kaotik ortamında nasıl bir ontolojik ve fonksiyonel transformasyona uğradığını analiz etmektir. Böylece, tarihsel ve teorik arka plan ile güncel ampirik olgular arasındaki bağı kurarak literatürdeki bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Başka bir ifadeyle, 1815 Viyana düzeni ile 2011 sonrası Suriye krizini ortak bir kuramsal mercekte (neo-klasik realizm) bir araya getirerek, "geri gelen devlet" olgusunun hem zamansal sürekliliklerini hem de özgün yanlarını ortaya koymak hedeflenmektedir.

Bu hedef doğrultusunda çalışma hem nitel bir tarihsel karşılaştırma hem de derinlemesine bir vaka analizi içermektedir. Viyana Kongresi'nin oluşturduğu düzenin ilkeleri ile Suriye'de iç savaş sonrası ortaya çıkan fiilî durum arasında kavramsal bir köprü kurularak, modern devlet egemenliğinin uğradığı dönüşüm incelenecektir. Çalışma, uluslararası sistemdeki güç dağılımı değişimlerini (örneğin 19. yüzyıl Avrupası vs. 21. yüzyıl Orta Doğusu) bağımsız değişkenler olarak ele alırken, karar alıcıların algıları ve devlet kapasitesi gibi müdahil değişkenler aracılığıyla bunların somut etkilerini Suriye örneğinde gözlemlemeyi amaçlamaktadır. Böylelikle, Suriye'de devletin dönüşüm süreci incelenerek, kriz dönemlerinde devletin "yeniden sahneye çıkışının" niteliği anlaşılacak ve Suriye'nin yeniden inşası için tarihsel deneyimlerden çıkarılabilecek dersler tartışılacaktır. Bu bağlamda çalışma, kuramsal olarak neo-klasik realizmin sunduğu çerçeveyi uygulamalı bir şekilde test ederek, Orta Doğu'daki devlet dönüşümü literatürüne özgün bir katkı sağlamayı da amaçlamaktadır.

Yöntem

Bu araştırma, kalitatif (nitel) bir desen benimsemektedir. Çalışma kapsamında öncelikle kapsamlı bir literatür taraması yapılmış; devletin dönüşümüne ilişkin tarihsel ve teorik kaynaklar incelenerek kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu teorik çerçeve doğrultusunda, Suriye vaka çalışması için hem ikincil kaynaklar hem de birincil veriler kullanılmıştır. Birincil veriler, Suriye üzerine yarı-yapılandırılmış derinlemesine mülakatlar yoluyla elde edilmiştir. Bu doğrultuda, Suriye'nin iç savaş sürecinde ve sonrasında devletin işlevleri ve egemenlik yapısı konusunda bilgi sahibi olan çeşitli katılımcılarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Toplam 32 mülakat yapılmış; görüşmeciler arasında akademisyenler, diplomatlar, güvenlik bürokrasisi mensupları, saha uzmanları ve bölge analistleri bulunmaktadır. Mülakatlarda, Suriye devletinin kriz sürecinde izlediği stratejiler, algıladığı tehditler, aldığı dış destekler, toplumsal meşruiyet zemini ve kurumsal kapasitesindeki değişimler gibi temalar ele alınmıştır.

Mülakatlar, esnek bir soru seti kullanılarak yürütülmüş ve ortalama 60-90 dakika sürmüştür. Elde edilen nitel veriler, içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Katılımcıların ifadelerindeki ortak motifler ve farklılıklar tespit edilmiş; bu sayede Suriye örneğinde devletin dönüşümünü şekillendiren içsel filtreler (algılar, ideolojik yönelimler, elit çıkarları vb.) ve dışsal faktörler (bölgesel güç dengesi, dış müdahaleler, uluslararası normlar vb.) belirlenmiştir. Analizde, neo-klasik realizmin öngördüğü bağımsız ve müdahil değişken etkileşimlerine dikkat edilmiştir. Örneğin, küresel güç dağılımındaki değişimlerin (ABD'nin bölgeden kısmen çekilmesi, Rusya'nın nüfuzunun

artması gibi) Suriye rejiminin algıları aracılığıyla nasıl politika çıktıları ürettiği irdelenmiştir.

Ayrıca Suriye vakasının tarihsel bileşenini anlamak için karşılaştırmalı tarihsel yöntem benimsenmiştir. Tarihsel arka plan bölümünde, 1815 Viyana Kongresi sonrası Avrupa düzeni ile 2011 sonrası Suriye koşulları karşılaştırmalı bir perspektifle ele alınmıştır. Bu karşılaştırma, literatürde belirlenen bazı kritik boyutlar üzerinden yürütülmüştür: egemenlik ve müdahale prensipleri, büyük güçlerin rolü, devlet-toplum ilişkileri, yönetişim ve meşruiyet mekanizmaları gibi konular tarihsel örnek ile güncel örnek arasında mukayese edilmiştir. Gerek literatür taramasından gerek mülakatlardan elde edilen bulgular, bu boyutlar çerçevesinde yapılandırılarak analiz edilmiştir. Mülakat verileri, anonimlik ve etik kurallara uygun biçimde işleme alınmış; katılımcıların isimleri gizli tutulmuş, gerekli görülen yerlerde pozisyonları veya uzmanlık alanlarıyla atıf yapılmıştır.

Yöntemsel olarak çalışmanın en önemli sınırlılığı, tek bir vakanın incelenmesine dayandığı için genellemelere temkinli yaklaşmak gerektiğidir. Ancak Suriye vakasının özgünlüğü, bu sınırlılığı belli ölçüde telafi edebilir; zira Suriye, 21. yüzyılda "devletin dönüşü" olgusunun uç bir örneğini oluşturmaktadır. Çok aktörlü bir iç savaşın parçaladığı egemenlik yapısı, yoğun dış müdahaleler ve insani felaket koşullarında devletin nasıl hayatta kaldığı ve yeniden şekillendiği, bu vaka sayesinde ayrıntılı biçimde gözlenebilmektedir. Dolayısıyla Suriye deneyimi, kavramsal çerçevede vurgulanan iç-dış etkileşimin devlet fonksiyonlarındaki tezahürlerini incelemek için uygun bir ampirik laboratuvar sunmaktadır. Bu tekil olay çalışmasından elde edilen dersler, benzer koşullarda devlet inşası ve çöküşü yaşayan diğer vakalara dair de çıkarımlar yapılmasını sağlayabilir.

Bulgular

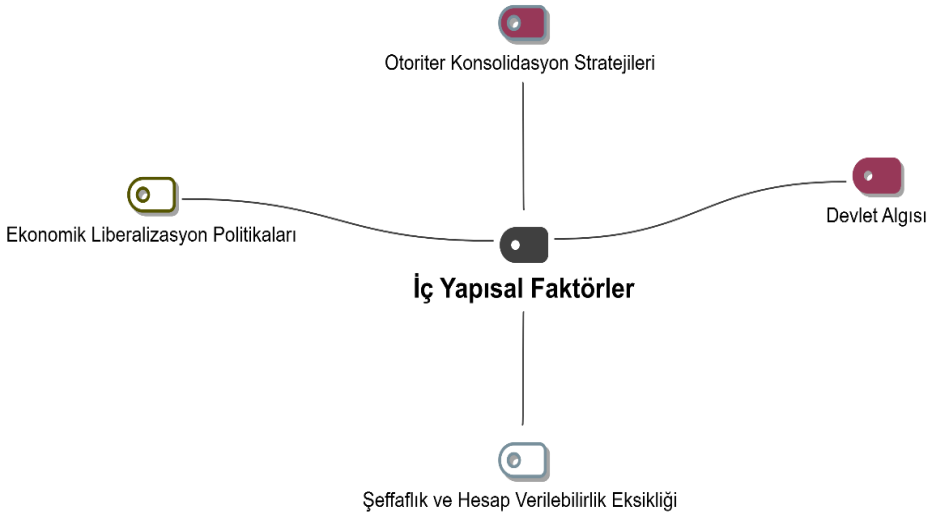
Mobilizasyon: Kaynak Seferber Etme Kapasitesinin Çöküşü

Suriye İç Savaşı'nın başlangıç aşamasında (2011), Suriye devleti esasen toplumsal kaynakları mobilize etme kapasitesinde yapısal bir kırılma yaşamıştır. Neo-klasik realizm literatüründe, devletlerin ulusal güç unsurlarını harekete geçirip seferber edebilme kabiliyeti, dış şoklara verecekleri yanıt için kritik bir göstergedir (Rose, 1998; Rahman, 2021). Suriye'de Mart 2011'de patlak veren barışçıl halk protestoları, rejim tarafından yabancı kaynaklı bir "sistemik şok" ve doğrudan doğruya rejim bekasına yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır (Bınarcı, 2024; Rose, 1998). Bu algısal çerçeve, rejimin rasyonel bir idari reform ya da halkla uzlaşı arayışı yerine, varoluş mücadelesi mantığıyla güvenlik eksenli sert tedbirlere yönelmesine yol açmıştır.

Otoriter Arap rejimleri, 2000'lere gelene kadar genellikle vatandaşlarına sınırlı da olsa ekonomik ve sosyal imtiyazlar sunarak meşruiyet sağlamışlardı. Hafız Esad döneminde Suriye devleti de "devlet kapitalizmi" ve Baas ideolojisi çerçevesinde halk ile bir rıza ilişkisi inşa etmiş, eğitim, sağlık, gıda sübvansiyonları vb. araçlarla asgari düzeyde bir devlet-toplum sözleşmesi oluşturmuştu. Oysa 2000'lerin başında Beşşar Esad döneminin ilk yıllarında uygulanan kısmi ekonomik liberalleşme politikaları ("Şam Baharı" olarak anılan açılım dönemi) ve sonrasında bazı sektörlerin "stratejik millîleştirilmesi", Suriye'de beklenenin aksine bir hukuki-şeffaf yönetim doğurmadı. Aksine, devlet aygıtını giderek dar çıkar gruplarının "kaynak çekip çıkarma aygıtı" haline getirdi. Seçici liberalleşme ve kayırmacı millîleştirme uygulamaları, iktidar elitlerinin rant oluşturma mekanizmalarına dönüşerek yolsuzluk ve ekonomik eşitsizliği artırdı (Graaf, 2015; Rahman, 2021). Toplum nezdinde devlete duyulan güven ve bağlılık iyice zayıflarken, devletin geniş kitleleri kriz anında seferber etme ve desteklerini kazanma kapasitesi adeta içten çöktü.

Suriye ayaklanmasının ilk döneminde bu durum bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmıştır. 2011 gösterileri karşısında rejim, toplumsal talepleri ciddiye alarak reform yapacak yönetsel esneklikten yoksundu; zira devlet mekanizması uzun süredir halkın rızasını aramak yerine kaynakları zorla devşirmeye odaklanmıştı.

Figür: 1

Barışçıl protestolar kısa sürede şiddetle bastırılmaya çalışıldı; ordu ve güvenlik birimleri kitlesel gösterileri bir iç savaş mantığıyla ele aldı. Bu yaklaşım, diplomatik ve siyasi alternatiflerin hızla tüketilmesine, muhalefetin tamamen radikalleşmesine ve ülkenin çatışma sarmalına girmesine yol açtı. Kısacası, Suriye devleti 2011'de kendi toplumundan gelen meydan okumayı rasyonel bir reform fırsatı olarak değerlendirmek bir yana, varoluşsal bir saldırı olarak yorumlamış ve iç barışı koruma kapasitesini hızla yitirmiştir (Bınarcı, 2024; Rahman, 2021). Bu, devletin mobilizasyon kabiliyetinin çöküşü anlamına gelmektedir. Buzan ve Lawson (2012)'nun modern devletin 19. yüzyılda ulaştığı "toplumsal kaynakları seferber edebilen devlet" modeli, Suriye örneğinde işlememiş; devlet, toplumun rızasını ve kaynaklarını birleştiremeyince kontrolü güç kullanarak sürdürmeye çalışmıştır. Bu da devleti içeride daha da zayıflatmıştır.

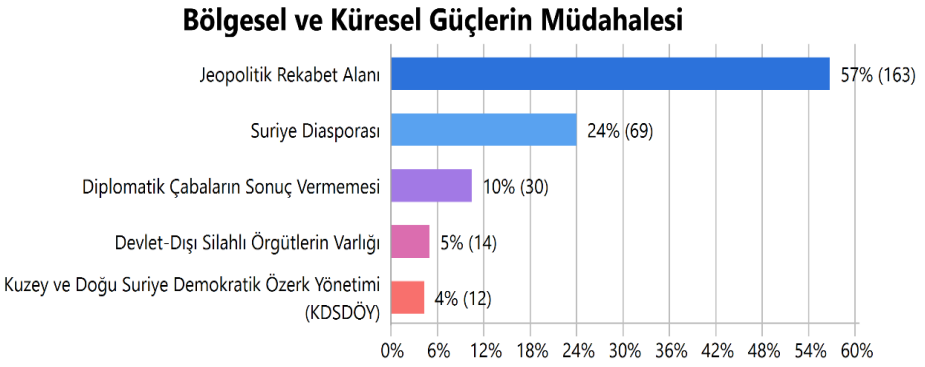
Hibrit Yönetişim ve Otoriter Esneklik

Bulgularımız, Beşşar Esad yönetiminin ilk yıllarında gerçekleşen "Şam Baharı" olarak adlandırılan yüzeysel politik reformların dahi rejimin hayatta kalma stratejisinin bir parçası olduğunu göstermektedir. Suriye'de 2000'lerin başında uygulanan sınırlı siyasi açılımlar ve ekonomik reformlar, gerçek bir demokratikleşme hedefinden ziyade uluslararası baskıyı yatıştırmak ve özellikle kentsel orta sınıfı rejime entegre etmek için tasarlanmıştır. Esad rejimi, iktidarını tehdit edecek geniş kapsamlı değişimler yerine kontrollü liberalleşme hamleleriyle muhalefeti idare etmeye çalışmıştır. Ancak bu kontrollü açılımlar, halk nezdinde beklentileri yükseltti ve daha fazlası için umut yarattı. Nitekim 2011'deki protestolar, bir anlamda yıllarca ertelenen reform taleplerinin patlamasıydı. Rejim ise başlangıçta benimsediği sınırlı reform görüntüsünü tamamen terk ederek silaha sarılmayı seçti.

İç savaşın ilerleyen safhasında Suriye devletinin yönetişim tarzı kökten bir dönüşüm geçirdi. Ülke genelinde merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte, rejim hayatta kalmak için gayri resmî ve parçalı iktidar düzenlemelerine başvurdu. Bu süreçte Suriye'de fiilî olarak "hibrit yönetişim" diyebileceğimiz bir yapı ortaya çıktı. Örneğin merkezi ordu zayıflarken, iktidarını korumak isteyen rejim yarı-resmî milis güçlerini (Ulusal Savunma Kuvvetleri gibi) devreye soktu. İran destekli gruplar ve Lübnan Hizbullah'ı gibi dış milis aktörleri ülke topraklarında faaliyet göstermeye başladı. Aynı zamanda bazı bölgelerde aşiret milisleri veya savaş ağaları rejimle anlaşarak yerel kontrolü ellerinde tuttular. Bu durumda devlet, güvenlik ve yönetim fonksiyonlarını gayri merkezî şekilde çeşitli aktörlerle paylaşmak zorunda kaldı. Klasik anlamda egemenlik parçalanırken, rejim merkezi otoriteyi korumak adına esnek ittifaklara ve

tavizlere dayalı bir hayatta kalma stratejisine yöneldi. Bu aşamada muhalif grupların radikalizasyon süreci gerçekleşmiştir.

Figür: 2

Bu otoriter esneklik stratejisinin bir boyutu da rejimin uluslararası destek arayışıdır. Beşşar Esad rejimi, 2011 sonrasında Rusya ve İran gibi müttefik güçlerin askerî ve ekonomik desteğine daha önce olmadığı ölçüde bağımlı hale gelmiştir. Bu durum, Suriye devletinin formel egemenliğini aşındırsa da rejimin bekasını sürdürmesine imkân tanıdı. Hibrit yönetişim altında, devletin geleneksel egemenlik hakları (şiddet tekeli, ülke topraklarının bütünlüğü, vergi toplama yetisi vb.) büyük oranda ihlal edildi; ancak buna rağmen rejim uluslararası alanda Suriye devleti olarak tanınmaya devam etti. Yani devletin dışsal egemenlik statüsü korunurken, içsel egemenlik fiiliyatta bölündü. Bu ikilik, “geri gelen devlet” olgusunun Suriye versiyonunun özgün bir yönüdür: Devlet kendisini yeniden kurumsal olarak üretme becerisini kaybetse de dış destekle askerî gücünü konsolide ederek sahnede kalabilmiştir (Fawcett, 2017; Rahman, 2021).

Sonuç olarak Suriye örneğinde devlet, ayakta kalmak için normatif meşruiyetten ziyade çıplak güce dayanmak durumunda kalmıştır. Bu da devletin niteliğinde ciddi bir dönüşüme işaret etmektedir. Savaş öncesi dönemde bile zayıf bir hukuki meşruiyet temeline sahip olan Suriye devlet yapısı, savaşla birlikte neredeyse salt bir “güvenlik ve çıkar aygıtı” haline gelmiştir. Devlet, vatandaşlarına temel hizmet sunma kapasitesini yitirirken, mevcut kıt kaynakları öncelikle askerî zafer ve rejim sürdürülebilirliği için seferber etmiştir. Bu arada ülke topraklarında ortaya çıkan yeni idarî yapılar (örneğin kuzeydoğuda Kürt özyönetimi ya da muhalif yerel meclisler) devlet otoritesinin yerini almaya

çalışmıştır. Hibrit yönetişim, bir yandan merkezi devletin klasik rollerinin gayri resmî aktörlerce paylaşıldığı, diğer yandan da merkezdeki rejimin dış destekle varlığını sürdürdüğü bir ikili düzen doğurmuştur. Bu, klasik ulus-devlet modelinin hem ontolojik (devletin ne olduğu) hem de fonksiyonel (devletin ne yaptığı) boyutlarda ciddi değişimler geçirdiği anlamına gelmektedir.

Tartışma

Suriye İç Savaşı'nda devletin dönüşümüne dair bulgular, tarihsel analoji yoluyla bazı önemli çıkarımlar yapmamızı sağlıyor. Öncelikle, 1815 Viyana Kongresi sonrasında Avrupa'da tesis edilen "hukuki barış kültürü" (Schulz, 2015) ve büyük güçler konsensüsü modelinin Suriye krizi için öğretici olup olamayacağı sorusu ortaya çıkmaktadır. Viyana düzeni, meşru monarşiler arasında uzlaşı ve güç dengesi sayesinde uzun süreli bir istikrar sağlamıştı. Oysa Suriye örneği, bunun tam tersi bir tabloyu, yani "rekabetçi müdahale" modelini gösteriyor. Birleşmiş Milletler sisteminin zayıflığı ve büyük güçler arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle, Suriye'de kriz boyunca uluslararası iş birliği yerine vekalet savaşları ve çatışan dış müdahaleler yaşanmıştır. Örneğin Rusya ve İran rejim yanında, ABD ve bazı diğer bölgesel güçler farklı gruplar yanında çatışmaya dahil olmuş; bu da barış çabalarını defalarca sekteye uğratmıştır. Bu yönüyle Suriye, 19. yüzyılın Concert of Europe ortamından ziyade, 18. yüzyılın parçalı ve rekabetçi güç politikalarını andıran bir uluslararası çevrede kalmıştır. Demek ki büyük güçler arası koordinasyon olmadan bir iç savaşı sona erdirip yeni bir düzen kurmak çok zor görünmektedir. Bu durum, Suriye'de barışın tesis edilmesi için küresel ve bölgesel aktörlerin asgari müştereklerde anlaşmasının önemini vurguluyor.

İkinci olarak, araştırmamızın bulguları kapsayıcı bir siyasi geçiş sürecinin yokluğunda ülkenin "sürekli kriz" sarmalından çıkamadığını ortaya koymaktadır (Drevon & Hawach, 2026). Suriye'de çatışmayı bitirmek üzere bugüne dek uygulanan yöntemler, genellikle askeri çözümlere veya dar kadrolu anlaşmalara dayandı. Ancak kapsayıcı geçişin (inclusive transition) sağlanamadığı her seferde çatışma farklı biçimlerde devam etti veya ülke kalıcı bir istikrarsızlık haline mahkûm oldu. Dolayısıyla, Suriyeli tüm tarafları ve etnik-dini toplulukları içeren kapsayıcı bir siyasal çözüm, devletin kalıcı dönüşümünün barışçıl yönde gerçekleşmesi için vazgeçilmez görünüyor. Bu noktada, Soğuk Savaş sonrası Lübnan, Bosna gibi vakaların deneyimleri de hatırlanabilir; çoğulcu güç paylaşımına dayalı yeni bir anayasal düzen kurulması, en azından şiddetin son bulması için gerekli olmuştur. Suriye'de benzer bir ihtiyaç olduğu bulgularımızla da desteklenmektedir.

Üçüncü olarak, Suriye'nin yeniden inşa sürecini değerlendirirken "devlet inşası" ile "millet (ulus) inşası" ayrımını dikkate almak gerekiyor. Devlet inşası, yıkılan kurumların, altyapının ve idarenin yeniden oluşturulması iken; ulus inşası, toplumsal bütünleşme ve ortak kimlik zemininin yeniden tesis edilmesidir. Baycar (2025)'ın vurguladığı gibi, sadece kurumları onarmak yeterli olmayacaktır; toplumsal meşruiyetin yeniden tesisi için "kimlik üstü" bir anayasal zemin gereklidir. Suriye'de savaş öncesinde bile toplum keskin kimlik temelli fay hatlarına bölünmüş durumdaydı (mezhepsel, etnik ayrımlar vb.). Savaş bu ayrımları daha da derinleştirdi. Devletin yeniden dönüşümü eğer Suriye halkının geniş kesimlerince meşru görülmeyecek bir şekilde gerçekleşirse, kalıcı barış zor sağlanır. Bu nedenle yeni anayasal düzenin hiçbir grubun dışlanmış hissetmediği, tüm vatandaşlıkların eşit görülüp güvence altına alındığı kapsayıcı bir karakter taşıması gerekiyor (Baycar, 2025). Aksi takdirde yeni devletin temelleri zayıf ve kırılgan kalacaktır.

Dördüncü olarak, Suriye'de hukukun üstünlüğünün ve mülkiyet haklarının yeniden tesisi büyük önem taşımaktadır. Araştırmamızda görüldü ki iç savaş süresince yaygın şiddet, keyfi yönetim pratikleri ve zorunlu göçler nedeniyle hukuki düzen neredeyse tamamen aşınmıştır. Mülkiyet kayıtlarının tahrip olması veya iktidar tarafından el değiştirmesi (örneğin rejime muhalif kesimlerin mal varlıklarına el konulması) ciddi adaletsizliklere yol açmıştır. Bu koşullarda, savaştan sonra vatandaşların devlete güven duyması oldukça zordur. Tarihsel örnek olarak Viyana Kongresi sonrası Avrupa'da 40 yıllık sınır ve mülkiyet istikrarı sağlanması (Rie, 1950) dikkat çekicidir. Bu, mülkiyet haklarının ve hukuki güvenliğin barışın devamı için ne kadar kritik olduğunu gösterir. Suriye'de de benzer şekilde, yerlerinden edilmiş milyonlarca insanın topraklarına ve evlerine ilişkin adil çözümler bulunmadan, hukuki bir normalleşme yaşanmadan huzurlu bir yeniden inşa mümkün olmayacaktır.

Son olarak, yönetişim kavramının yeniden ele alınması gereği ortaya çıkmaktadır. Savaş öncesi dönemde uluslararası literatürde popüler olan "iyi yönetişim" kavramı, devlete alternatif aktörlerin (STK'lar, yerel idareler vb.) dahil olduğu katılımcı yönetim biçimlerini salık veriyordu. Ancak bulgularımız, Suriye gibi kriz sonrasındaki devletlerin yönetişim kapasitesinin çok zayıfladığını ve devlet dışı aktörlere bel bağlamanın çift yönlü sonuçlar doğurabileceğini gösteriyor. Bir yandan yerel toplumun ve sivil girişimlerin güçlendirilmesi önemli; öte yandan devlet otoritesinin tamamen dağılması ve gayri resmî güç odaklarının kalıcılaşması tehlikesi var. Bu dengeyi sağlamak, yeni dönemde Suriye'de devletin dönüşümünün en çetin sınamalarından biri olacaktır. Hukuk devleti ilkesinin tesisi, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumların inşası, demokratik katılım mekanizmalarının işler hale getirilmesi, geri gelen devletin uzun vadeli istikrarı için kilit unsurlardır. Bu noktada, "yönetim"

(government) yerine yönetişim (governance)" formülü her derde deva olmayabilir; aksine savaş yorgunu toplumlarda hukuk devletinin yeniden inşası, güçlü fakat hesap verebilir bir devlet aygıtını gerektirebilir. Suriye örneğinde, iç savaş koşullarında palazlanan çok başlı ve kuralsız düzenin, yeniden kurallı ve kurumsallaşmış bir yönetime evrilmesi elzem olacaktır (Schulz, 2015; Baycar, 2025).

Özetle, Suriye İç Savaşı'nın ortaya çıkardığı "geri gelen devlet", klasik ulus-devletten farklı bir form sergilemektedir. Bu yeni devlet formu, dışarıdan destekle ayakta duran, içeride ise gayri resmî ağlar ve zor aygıtıyla bütünlüğünü koruyan bir yapıdadır. Tarihsel analoji, böyle bir yapının uzun vadede sürdürülebilir olmadığını ima etmektedir. Viyana düzeni gibi örnekler, kalıcı istikrarın meşru bir hukuk düzeni ve büyük güçler arası temel uzlaşı gerektirdiğini hatırlatıyor. Suriye'de "Devletin Dönüşü" olgusunun başarılı ve barışçıl bir devlet inşasına evrilmesi için, hem içeride kapsayıcı ve hukuka dayalı yeni bir toplumsal sözleşme kurulması hem de dışarıda uluslararası toplumun asgari müşterekte anlaşarak sürece yapıcı katkı sunması gerekmektedir.

Sonuç ve Politika Önerileri

Bu çalışma, devletin dönüşümünü tarihsel ve teorik bir perspektifle ele alarak Suriye İç Savaşı örneğinde analiz etmiştir. Neo-klasik realizm çerçevesinde yapılan inceleme, küresel güç dengelerindeki değişimler ile devletlerin içsel dinamikleri arasındaki etkileşimin, devletin niteliğinde köklü dönüşümlere yol açabildiğini göstermektedir. Suriye örneğinde modern ulus-devlet modeli, on yıl süren yıkıcı bir iç savaşın ve çok aktörlü müdahalelerin etkisiyle ontolojik ve işlevsel bir değişim yaşamıştır. Devlet, toplumsal meşruiyetini büyük ölçüde yitirerek bir güvenlik ve çıkar makinesine indirgenmiş; buna karşılık hayatta kalma içgüdüsüyle hareket eden rejim, dış destek ve gayri resmî ittifaklarla varlığını sürdürmüştür. Bu tablo, 21. yüzyılda "geri gelen devlet" in her zaman güçlenen ve etkinleşen devlet anlamına gelmediğini, bazen de devletin sadece en sert çekirdeğinin (zor aygıtının) hayatta kalması anlamına gelebildiğini ortaya koymaktadır.

Bununla birlikte, Suriye'nin geleceği ve benzer durumdaki diğer ülkelerde devletin sağlıklı bir dönüşüm geçirebilmesi için tarihsel deneyimler ve bu araştırmanın bulgularından hareketle bazı politika önerileri geliştirmek mümkündür:

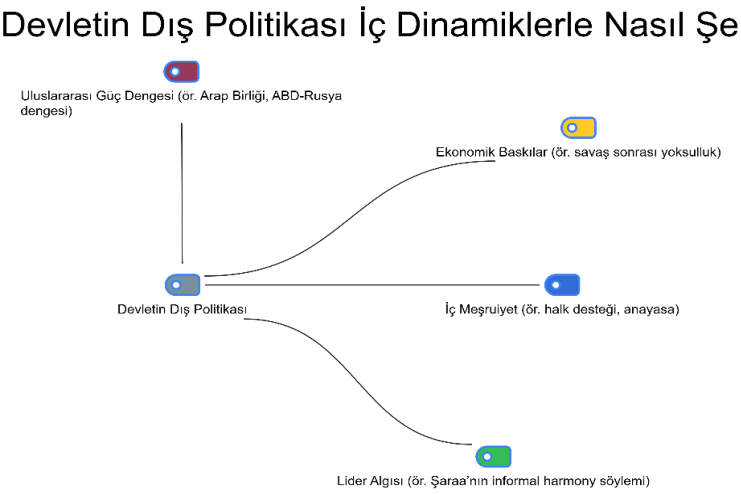
Kapsayıcı Barış ve Anayasa Süreci: Suriye'de kalıcı barış için tüm toplumsal kesimlerin temsilini içeren kapsamlı bir siyasi geçiş ve yeni anayasa süreci şarttır. Kapsayıcı bir geçiş sağlanmadıkça, dış dayatmalarla veya dar kadrolarla varılan anlaşmalar sürdürülebilir barışı getirmemektedir. Bu nedenle

uluslararası toplum, azınlık ve çoğunluk tüm grupların güvende hissedeceği, kimsenin dışlanmadığı bir çözümü teşvik etmelidir (Drevon & Hawach, 2026). Yeni anayasa, farklı etnik ve mezhepsel kimliklerin üzerinde, ortak vatandaşlık temelinde bir devlet yapısını garanti altına almalıdır (Baycar, 2025).

Hukuk Devletinin Tesisi: Savaş döneminde zarar gören yargı bağımsızlığı, mülkiyet hakları ve hukuki düzen yeniden inşa edilmelidir. Mültecilerin ve yerinden edilen insanların topraklarına dönüşü ve mallarının iadesi konusunda adil ve şeffaf mekanizmalar oluşturulmalıdır. Geçiş dönemi adaleti prensipleri (örneğin hakikat komisyonları, tazmin programları) devreye sokularak toplumun devlete güveni yeniden kazanılmalıdır. Viyana düzeninin sağladığı hukuki istikrarın Suriye için önemi büyüktür; 19. yüzyılda Avrupa’da başarılmış olan 40 yıllık barış ve düzen ortamı (Rie, 1950), benzer bir hukuki çerçeve oluşturulabilirse Suriye’de de toplumsal barışın temelini atabilir.

Uluslararası İş birliği ve Egemenlik Garantileri: Büyük güçlerin ve bölgesel aktörlerin Suriye üzerinde bir asgari müşterek çizgide uzlaşması teşvik edilmelidir. Viyana Kongresi’nden çıkan Büyük Güçler Konsensüsü örneği, hasmane rekabet yerine iş birliğinin, özellikle iç savaş sonrası devletlerin yeniden inşasında ne kadar kritik olduğunu göstermiştir (Langhorne, 1986). Suriye’nin egemenliği ve toprak bütünlüğü konusunda tüm dış aktörlerin saygı göstereceği ve vekalet savaşlarını sonlandıracağı bir anlaşma sağlanmalıdır. BM himayesinde ya da garantör ülkeler eşliğinde uzun vadeli bir barış gücü ve yeniden imar programı devreye sokularak, devlet otoritesinin ülke sathına yayılmasına destek verilmelidir.

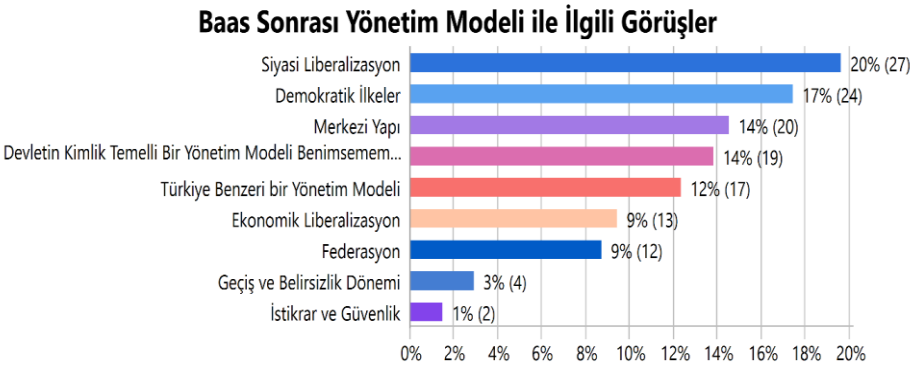
Figür: 3

Devlet Kapasitesinin ve Hizmet Sunumunun Güçlendirilmesi: Savaşta yıkılmış devlet kurumlarının yeniden inşası, teknik kapasite geliştirme ve eğitim programlarıyla desteklenmelidir. Özellikle güvenlik sektörü (ordu ve polis) reforme edilerek, hesap verebilir ve profesyonel hale getirilmelidir. Kamu hizmetlerinin (sağlık, eğitim, altyapı) yeniden çalışır duruma getirilmesi, vatandaşların günlük yaşamında devletin mevcudiyetini olumlu bir şekilde hissetmeleri için önceliklidir. Bu bağlamda uluslararası yardım ve uzmanlık paylaşımı kritik rol oynayacaktır. Devletin savaştan önceki kaynak seferber etme kapasitesini aşındıran faktörler (yolsuzluk, adam kayırmacılık, beyin göçü) tespit edilerek, kurumsal şeffaflık ve liyakat ilkesine dayalı idare tesis edilmelidir.

Toplumsal Uzlaşı ve Ulus İnşası: Son olarak, Suriye'de toplumsal barışın inşası devletin dönüşüm sürecinin ayrılmaz parçası olmalıdır. Bu, yalnızca fiziksel yeniden yapılanma değil, aynı zamanda farklı kesimler arasında diyaloğun teşviki, ortak semboller ve paydalar etrafında yeni bir ulusal anlatı geliştirilmesiyle mümkündür. Eğitimin müfredatından medya söylemine kadar, ayrıştırıcı değil birleştirici tarihi ve kültürel unsurlar vurgulanmalıdır. Çatışma döneminin yaralarını sarmak için psikososyal destek programları ve yerel uzlaşma girişimleri desteklenmelidir. Bu şekilde, geri gelen devletin toplumsal meşruiyet zemini güçlenecek ve ileride olası krizlere karşı daha dayanıklı hale gelecektir.

Figür: 4

Sonuç olarak, Suriye örneği üzerinde gerçekleştirdiğimiz bu derinlemesine analiz, devletin dönüşümü olgusunun hem tarihsel süreklilikler hem de güncel özgünlükler barındırdığını göstermektedir. Devlet, uluslararası sistemdeki güç kaymalarına tepki verirken, kendi iç dinamikleriyle şekillenen

farklı yollardan evrilmektedir. Suriye'de "geri gelen devlet", geleneksel ulus-devlet kalıplarının dışında, hayatta kalmaya odaklı hibrit bir yapıda tezahür etmiştir. Bu durum, yalnızca Orta Doğu için değil, devlet egemenliğinin meydan okunduğu diğer coğrafyalar için de önemli dersler içermektedir. Devletin dönüşümünü anlamaya yönelik kuramsal çabaların, tarih disiplininin sağladığı geniş perspektifle ve somut vaka analizleriyle desteklenmesi gerektiği açıktır. Son kertede, "Devletin Dönüşü" olgusu hem kuramsal düzeyde hem pratik politikalar düzeyinde yeniden düşünülmesi gereken bir meseledir; zira bugünün dünyasında barış ve düzen arayışı, büyük ölçüde bu dönüşen devletlerin nasıl şekilleneceğine bağlı olacaktır.

Kaynakça

Abu-Ismail, K., Abdel-Gadir, A., & Abdel-Gadir, S. (2016). *Syria at War: Five Years On*. United Nations Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA) Report.

Baycar, B. (2025). *Kimlik Üstü Anayasal Zemin ve Devlet İnşası: Ortadoğu'daki Dönüşüm Üzerine Düşünceler*. [Yayınlanmamış Makale].

Bonfatti, R. (2017). State Capture and Warlordism in the Syrian Civil War. *Middle Eastern Studies, 53*(2), 250-267.

Buzan, B., & Lawson, G. (2012). *The Global Transformation: History, Modernity and the Making of International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Drevon, J., & Hawach, N. (2026). Inclusive Transitions and Enduring Conflict: The Syrian Case in Comparative Perspective. *Journal of Peacebuilding & Development, 17*(1), 50-64.

Fawcett, L. (2017). States and Sovereignty in the Middle East: The Aftermath of the Arab Uprisings. *International Affairs, 93*(4), 813-829.

Graaf, J. (2015). *Authoritarian Upgrading and the Resource Extraction State: Syria's Political Economy on the Eve of Civil War*. The Hague: Clingendael Institute.

Kelley, C. P., Mohtadi, S., Cane, M. A., Seager, R., & Kushnir, Y. (2015). Climate Change in the Fertile Crescent and Implications of the Recent Syrian Drought. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 112*(11), 3241-3246.

Kissinger, H. (1957). *A World Restored: Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace, 1812-22*. Boston: Houghton Mifflin.

Langhorne, R. (1986). *The Collapse of the Concert of Europe*. In A. Sked (Ed.), *Europe's Balance of Power, 1815-1848* içinde (ss. 130-148). London: Macmillan.

Layne, C. (2011). The Unipolar Exit: Beyond Pax Americana. *Cambridge Review of International Affairs, 24*(2), 149-164.

MacKay, J., & LaRoche, M. (2018). The Impact of Social Darwinism on Great Power Perceptions: 19th Century Europe Revisited. *International History Review*, *40*(4), 788-805.

Rahman, M. M. (2021). A Review of Neo-Classical Realism and its Assessment of Independent and Intervening Variables in Foreign Policy Analysis. *International Journal of Politics and Security*, *3*(1), 61-76.

Rie, F. (1950). *The Vienna Settlement: A Study in the Making and Aftermath of the Second Peace of Paris*. London: Oxford University Press.

Rose, G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics, 51*(1), 144-172.

Schulz, M. (2015). The Legal Culture of Peace: The Congress of Vienna and International Law. *Journal of Peace Research, 52*(4), 430-442.

Schweller, R. L., & Priess, D. (1997). A Tale of Two Realisms: Expanding the Institutions Debate. *Mershon International Studies Review, 41*(1), 1-32.

Waltz, K. N. (1959). *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press.

Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Zakaria, F. (1995). Realism and Domestic Politics. In M. E. Brown et al. (Eds.), *The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security* içinde (ss. 467-482). Cambridge, MA: MIT Press

REFAH DEVLETİNİN DÖNÜŞÜ: TEMENNİ Mİ, TEHDİT Mİ?

Nilda ÇİÇEKLİ*

Uzun süredir sorgulanan ve bugün artık eskiyen bir paradigma olarak "yeni devlet modeli" (onu şekillendiren neoliberal yaklaşım ve piyasa mantığını kamusal alanın merkezine yerleştiren yeni kamu yönetimiyle birlikte), devletin düzenleyici ve yeniden dağıtıcı kapasitesini aşındıran, toplumsal eşitsizlikleri derinleştiren ve siyasal meşruiyet krizleri doğuran sonuçları itibarıyla, kapsamlı bir eleştirel literatür tarafından büyük ölçüde teşhis edilmiştir. Devletin krizi, durağanlığı, geri çekilmesi, hatta düşüşü olarak değerlendirilen bu dönemden sonra güncel tartışmalar, söz konusu paradigmanın ötesine geçerek, devletin yeniden canlanması arayışına evrilmiştir.

Devletin yeniden canlanması gündeme geldiğinde, geçmiş suretleri içinden hangisini seçip bürüneceği belirsizdi. Küllerinden doğacak devlet güçlü, dolayısıyla müdahaleci olmalıydı; ihtiyaç duyulduğu için yardıma çağrılan devlet yardımsever olmalıydı; ayrıca kendisini krize sürükleyen son dönem görünümlerinin de zıddı olmalıydı. Koronavirüs Pandemisi de dikkati sosyal politikanın önemli bir alanına çekti ve çağın krizlerinde tam yetkili olarak ani tedbirleri alma gücünün uluslararası kuruluşlarda ya da küresel ekonomik aktörlerde değil, salt devletlerde olduğu fikrini somutlaştırdı. Artık dirilecek olanın, devletin sosyal korumacı yüzü olması kuvvetle muhtemeldi. Gücü devletten alıp dağıtanın (yani sürecin failinin) neoliberal politikalar olduğu düşünüldüğünden, tarihte hem muhafazakârların hem sosyalistlerin sahiplendiği "sosyal politika"nın yeni süreçte belirleyici olması beklendi.

Oysa devletin refah yüzü, bağlamından koparılıp hoş bir tahayyüle süje olmadığı zamanlarda, düşünüldüğü kadar kahraman, hatta masum sayılmayabilirdi. "Refah devleti" kavramının doğuşunun, sistemin inşa edildiği kabul edilen Almanya'daki, demokratik modern görünümüne kavuştuğu düşünülen İngiltere'deki ve çok farklı bir membadan neşet ettiği Fransa'daki motivasyonlarının incelenmesi, refah devleti fikrinin filizlenmesinin bütüncül tablosunu ortaya koyacaktır.

Refah devleti kavramının hem edimsel hem de terminolojik kökenlerinin Alman devlet geleneğine dayandığı genel kabul görmektedir. Refah devletinin kurucusu addedilen Otto von Bismarck'tan önce, sosyal reform tarihinin izlerine,

* Doktora Öğrencisi, Galatasaray Üniversitesi, ORCID: 0000-0002- 3935-1727.

1817 yılında dönemin Prusya Başbakanı Karl August von Hardenberg'in devlet merkezli sosyal politika arayışlarında rastlanır (Anderson, 2013, s. 96). O dönemde Prusya'da hem tarım hem sanayi alanında ciddi sorunlar vardır. Anderson (2013), Hardenberg'in bu dönemde "işsiz sanayi işçileri arasındaki öz yeterlilik eksikliği" üzerine düşündüğü ve "krizin köklerinden birinin çocuk işçiliği olduğuna" vardığını aktarır (s. 97). Hardenberg, fabrika sisteminin; fabrikaya bağımlı biçimde yetişerek, fabrika dışında bir işte var olamayan, fabrika eğitimi karşılığında yurttaşlık ve insani eğitimlerini feda eden çocuklarla "tamamen yeni bir insan yığını" yarattığını düşünür (Anderson, 2013, s. 97). Hardenberg'e göre fabrika sahipleri, "insan kaynaklarını yok ederek devletin menfaatini baltalıyorlardır" (Anderson, 2013, s. 97). Böylece Hardenberg, "endüstriyel çocuk işçiliğinin, devletin insan sermayesini yok ettiği" fikrinin motivasyonuyla fabrika koşullarında bir reform arayışına girer ve Prusya'daki bölge yöneticilerine fabrika koşullarıyla ilgili bir anket gönderir (Anderson, 2013, ss. 96−97). Yanıtlar reform için gerekli zemini sağlayacak niteliktedir ancak destek bulamaz ve askıda kalır (Anderson, 2013, s. 97).

Hardenberg'in ölümünden sonra Eğitim Bakanı Karl von Altenstein çocuk işçiliği reformu ile ilgili çalışmaya başlar (Anderson, 2013, s. 97). Altenstein Prusya'nın toplumsuz bir idare, ulussuz bir devlet olduğunu düşünüyordur ve "gerçek bir Prusya ulusu" yaratmanın "manevi bir uyanışla" mümkün olduğuna inanıyordur (Anderson, 2013, ss. 97−98). O toplumu inşa etmek için gerekli reformlardan birinin de dindarlığı en yüksek hedef olarak görecek ve öğrencilerin doğuştan gelen manevi duyarlılığını geliştirmeye odaklanacak, "öğrencilerin düşünme yeteneğini eğiterek onları daha yüksek ve manevi olana yönlendirmek" için geliştirilecek bir eğitim sistemi olduğuna inanır (Anderson, 2013, ss. 97−98). 1824'te, Altenstein, bir iplik fabrikasının çocukları gece boyunca çalıştırdığını öğrendiğinde dehşete kapılır (!) ve bu tür istismarların yaygınlığını öğrenmek üzere bölge yönetimlerine anket gönderir (Anderson, 2013, s. 98). Yanıtlar uzun süre çalışan ve eğitimden mahrum kalan çocukları göstermeye yetiyordur ancak yasa taslağı fikri yine destek görmez (Anderson, 2013, s. 98).

1835 yılında Prusya'nın en sanayileşmiş bölgesi olan Renanya'nın valisi Ernst von Bodelschwingh, önce eyaleti için, sonra daha genele yayılacak biçimde çocuk işçiliği yasası üzerine düşünür (Anderson, 2013, ss. 101−102). Hazırlığını yaptığı yasanın gerekçesini "dinî ve ahlaki eğitim verilmesi" ve erken yaşta iş yerlerinde istismar edilmiş olup "aşırılığa sürüklenen ve (…) şiddetli ayaklanmalar yoluyla intikam alma olasılığı yüksek olan kaba bireylerin aşırı nüfusunu önlemek" olarak gösterir (Anderson, 2013, ss. 103−104). O yıllarda artan protesto eylemlerinden kaçınma hedefini gizlemeyen Bodelschwingh'in, işçi çocukları disiplin altına alınması gereken potansiyel toplumsal düzensizlik

kaynakları olarak görüp, kitle eğitiminin amacının toplumsal kontrol olduğunu düşünerek, çocuk işçiliği düzenlemesini umulandan farklı bir saikle uygulamaya giriştiği açıktır (Anderson, 2013, s. 104).

Bodelschwingh, yasa teklifiyle ilgili yanıt beklerken Renanya Eyalet Parlamentosu üyesi ve aynı zamanda tanınmış bir tekstil üreticisi olan Johannes Schuchard, önce eş zamanlı bağımsız bir çaba olan ancak sonra Bodelschwingh'in önerisiyle birleşecek olan, işçi çocukları sağlıksız aşırı efordan koruma ihtiyacını vurgulayan bir öneri hazırlamıştır (Anderson, 2013, ss. 105−106). Schuchard, çocukların, sabahın erken saatlerinden gecenin geç saatlerine kadar, ihtiyaç duydukları her şeyden mahrum biçimde kilitli tutulduğu, havasız, güneşsiz, devasa binaları dokunaklı ifadelerle eleştirir (Anderson, 2013, s. 106). Şüphesiz bu hassasiyetinde (!), kendisinin hâlâ hammaddelerin ev/atölyelerde (fabrika dışından işçilerce, taşeron usulüyle) üretildiği sistemi (*putting-out system, cottage industries*) kullanan nadir sanayicilerden olmasının payı yadsınamaz (Anderson, 2013, ss. 105−106).

Birleşen öneri, sonunda, göreve yeni başlayan katı muhafazakâr İçişleri Bakanı'nın desteğiyle, "Fabrikalarda Çocukların İstihdamına İlişkin Yönetmelik" olarak, 1839 yılında yürürlüğe girer (Anderson, 2013, ss. 107−108).

Sosyal korumanın bu ilk adımlarından uzun zaman sonra (diğer ülkeler ilk adımlara ancak varıyorken), 1883 tarihli Bismarck Yasaları'nın, Almanya'da refah devletini kurduğu kabul edilir. Kurucu Otto von Bismarck'ın niyeti ise sır değildir. Sosyal Demokrat Partinin gücünü kırmak için sosyalistlerin toplantılarını, derneklerini ve gazetelerini yasaklayan 1878 tarihli Sosyalizm Karşıtı Yasa başarısız olunca, yapılması gerekenin işçi lehine düzenlemeler olduğu ortaya çıkmıştır (Holz, 2017, s. 139).

Bismarck'ın Sosyal Demokrat Parti seçmeninin bir kısmını kendi tarafına çekmesi gerekiyordur. Liderlerine zulmetmiş ya da hapse atmış olduğundan, sempatisini kazanmaya çalışacağı kesim bizzat işçi sınıfının kendisi olmalıdır ve bunu ancak bir sosyal programla yapabilecektir (Taylor, 1985, s. 202). Öte yandan, işçi sınıfının sevgisini kazanmak gibi bir gayesi de bulunmaz. Yalnızca bu reformun, işçileri daha uysal ve itaatkâr kılacağı inancı vardır (Taylor, 1985, s. 203). Öyle ki 1881 tarihinde şunları söylemekten çekinmeyecektir:

> "Yaşlılık maaşı olan biri, böyle bir beklentisi olmayan birine göre çok daha memnun ve idaresi çok daha kolaydır. Özel bir hizmetli ile şansölyelikteki veya mahkemedeki bir hizmetli arasındaki farka bakın; ikincisi, dört gözle bekleyeceği bir maaşı olduğu için çok daha fazlasına katlanacaktır." (Taylor, 1985, s. 203)

Bismarck hikâyesinin kökeni, sosyalistler arasında bir çekişmeye dayanır. Bir tarafta Alman İşçileri Genel Birliği Başkanı Ferdinand Lassalle ve ardıllarının, diğer tarafta Sosyal Demokrat İşçi Partisini kuran August Bebel'in olduğu bir ideolojik rekabet mevcuttur. August Bebel, Bismarck'ın Ferdinand Lassalle ile eski dostluğunu gündeme getirip alay konusu yapar (Taylor, 1985, s. 202). Bismarck, ona yanıt olarak, bir meydan okumayla, kendini "sosyalist, hatta sosyal demokratlardan daha iş bitirici (pratik) bir sosyalist" olarak niteler ve kurguladığı konumunu Büyük (II.) Friedrich'in "paryaların kralı (*le roi des gueux*)" olma arzusuna benzetir (Taylor, 1985, s. 202). Sosyal programından ilk kez o zaman bahseden Bismarck, sosyal sigorta maliyetinin bir kısmının devlet tarafından karşılanmasını teklif eder (Taylor, 1985, s. 202).

Sürecin sonunda Bismarck'ın sosyalist seçmeni kazanma taktiği işe yaramaz ve Sosyal Demokrat Parti, 1883 Yasası'na rağmen, 1884 seçimlerinde Meclis'teki sandalye sayısını artırır (Robert, 2000).

Bismarck modeli, yalnızca çalışmaları aracılığıyla sosyal yardım alma hakkı kazananlarla sınırlı, yalnızca geliri belirli bir eşiğin altında olan çalışanlar için zorunlu, ücretlerle orantılı sosyal güvenlik katkı paylarıyla finanse edilen, katkı payları ve sosyal yardımlar arasındaki orantılılık ilkesine dayanan ve işverenler ile çalışanlar tarafından ortaklaşa yönetilen "sosyal riskler karşısında mesleki dayanışma" türü bir sistemdir (Europa ONG, 2016).

Refah devletinin daha gelişmiş modeli ise İngiltere'de William Beveridge ile 1940'larda inşa edilecektir. Ancak Beveridge'ten çok daha önce muhafazakârlar sosyal devleti sahiplenmişlerdir. Richard Oastler, Michael Thomas Sadler ve Lord Ashley gibi isimlerin paternalist bir tür ön-sosyal devlet anlayışını temsil ettikleri düşünülür. Zira yalnızca 1834 Yoksullar Yasası eleştirisi ve özellikle bir devrim edasında mücadele ettikleri On Saat Hareketi dahi o döneme göre sosyal reformcu addedilmeleri için yeterlidir.

Kendisi de bölgenin nüfuzlu isimlerinden olan Richard Oastler, 1830'da fabrikatör bir arkadaşını (John Wood) ziyaret ettiğinde; arkadaşı, kendi bölgelerinde bulunan fabrikalarda çocuklara yapılan zulmün, Oastler'ın ilgilendiği uzak bölgelerdeki kölelikten pek de farkı olmadığını anlatır (Alfred, 1857, s. 95). Küçük çocuklar sabah altıdan akşam yediye kadar çalıştırılıyor ve sadece yarım saat (Wood'un fabrikasında kırk dakika) yemek molası veriliyordur; hatta bazıları molasız tüm gün -on sekiz saate varanlar bile vardır- çalıştırılıyordur; zorlayıcı zulüm aletleri, ahlaksızlıklar ve cüzi ücretlerini dahi vermeme dolandırıcılıkları da cabasıdır (Alfred, 1857, s. 96). Oastler, şaşırır ve dehşete düşer (!) (Alfred, 1857, s. 96). Arkadaşı, o gece uyumayarak kutsal kitap okuyacak ve orada kendi kınanmasını bulacaktır; vicdan yükünden kurtulmak için sabah Oastler'dan, tüm nüfuzuyla bu zulmü ortadan kaldırmaya çalışacağına dair söz alır (Alfred, 1857, s. 97).

Ertesi gün, Oastler, bölgenin en etkili dergilerinden birinin editörlerine hitaben, daha sonra On Saat Hareketi'nin de ateşleyicisi olacak "Yorkshire Köleliği" başlıklı bir mektup yazar (Alfred, 1857, ss. 97−98). Dokunaklı, şiirsel ve sert dilli bu mektupta Oastler, köleliğe karşı olan Yorkshire'nın aslında kendi çocuklarının köleliğine nasıl izin verdiğini haykırır (Alfred, 1857, ss. 98−102). Köle sahipliğinde ve hatta yük hayvanı sahipliğinde bile kölenin ya da hayvanın güçlü ve sağlıklı olması efendinin menfaatine olduğu için daha fazla rahatlık bulunduğunu; ancak fabrikalardaki beyazlarda sahiplik değil kiralama söz konusu olduğundan, ancak güçlü ve sağlıklı olması gözetilmeden işe yaramaz hâle gelinceye dek sömürülen hayvanlara benzetilebileceğini yazar (Alfred, 1857, ss. 100−101). Sonunda koruyucu yasal düzenleme talebini açıklar ve mevcut durumun sürmesinin nasıl bir günah, aksinin ise nasıl bir sevap olduğundan dem vurur (Alfred, 1857, ss. 101−102).

Aynı dönemde parlamentoda ise Michael Thomas Sadler, sosyal eşitsizliklerin ve işçilerin yaşam koşullarının, özellikle çocuk işçilerin emeğinin sömürülmesinin, tanrının buyruklarına da aykırı biçimde adaletsiz olduğunu savunmaktadır. 1832'de "On Saat Yasa Tasarısı (*Ten Hours Bill*)"nı hazırlayıp sunar ancak tasarı reddedilir (Cooke-Taylor, 1894, ss. 64−65). Yine de reformun politik ayağı da artık tetiklenmiştir. Aynı yıl Parlamento'da kurulan "Fabrikalarda Çocuk İşçiliği Seçilmiş Komitesi"ne başkanlık eden Sadler, komite bünyesinde 89 tanık dinlenerek ve 11.618 soru sorulup cevaplanarak hazırlanan saha araştırmasını içeren, daha sonra "Sadler Raporu (*Sadler's Report*)" olarak anılacak olan raporu (*Report of the Select Committee on Factory Children's Labour*) sunar (Cooke-Taylor, 1894, s. 65).

1833 yılında *Tory* (daha sonra Muhafazakâr olarak da devam edecek) çatısında avam kamarası milletvekili (ve güçlü bir aristokrat) olan Yedinci Shaftesbury Kontu Anthony Ashley-Cooper (Lord Ashley), Sadler'ın reform görevini devralarak, 1840'ta "Madenlerde ve İmalathanelerde Çocukların İstihdamını Araştırma Komisyonu"nun atanmasını sağlar ve Komisyonun bulgularının etkisiyle 1842'de madenlerde kız çocuklarının ve kadınların, ayrıca on yaşın altındaki erkek çocuklarının çalışmasını yasaklayan, diğer çocuklar için de kısıtlamalar getiren "Madenler Yasası (*Mines and Collieries Act 1842*)" kabul edilir (Cooke-Taylor, 1894, s. 83). Daha sonra, önceki fabrika yasalarının usulüne uygun biçimde uygulanmasını engelleyen eksikliklere karşı kapsamlı, sistemli ve denetimli bir mekanizma getiren 1844 tarihli Fabrika Yasası (*Factory Act 1844*) kabul edilir (Cooke-Taylor, 1894, s. 85). Kadın ve genç işçiler için günde azami on saat çalışmayı öngören "On Saat Yasası (*Ten Hours Act*, *Factory Act 1847*, 8 Haziran 1847)" ise, Lord Ashley'nin 1846'da bir kez daha sunmasına karşın aynı yıl olan seçimde yenilgisi nedeniyle sonuçlanamayıp, daha sonra John Fielden (yine bir fabrikatör) tarafından ele alınır ve ilk denemede bölünme

yaratıp yasalaşamasa da ertesi yıl Whigler iktidara geldiğinde nihayet yasalaşır (Cooke-Taylor, 1894, s. 88).

Bu sürecin Karl Marx tarafından yorumlanması, 1864 tarihinde, Uluslararası Emekçiler Derneği toplantısında yaptığı konuşmada, şöyle olmuştur:

> "Otuz yıllık, takdire şayan bir azimle yürütülen mücadelenin ardından, İngiliz emekçi sınıfı, toprak ağaları ile para babaları arasındaki anlık ayrışmadan[1] yararlanarak On Saat Yasa Tasarısı'nı geçirmeyi başardı. (...) On Saat Yasa Tasarısı yalnızca büyük bir pratik başarı değil, aynı zamanda bir ilkenin zaferiydi; ilk defa orta sınıfın siyasal ekonomisi, emekçi sınıfının siyasal ekonomisine gün ışığında yenik düşüyordu." (Marx, 1924, s. 9)

Marx'ın bu reformu emekçi sınıfın çetin mücadelesinin sonucu olarak okuması kuşkusuz tarihsel bir hakikate dayanmaktadır. Ancak özellikle Richard Oastler ve arkadaşına dair anekdot örneğinde görüldüğü üzere; egemen sınıfın kendi eylemlerine biçtiği anlam dünyasında, bu süreç bir yenilginin kabulünden ziyade "muhafazakâr bir fabrikatörün tövbesi" olarak kodlanmaktadır. Diğer bir deyişle, yapısal dönüşümün gerçek öznesi işçi sınıfı olsa da normatif söylemin katalizörü egemenlerin vicdan muhasebesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

> "*Welfare state* (refah devleti)[2]" ifadesi, ilk olarak 1945 sonrası İşçi Partisi Britanyasını tanımlamak üzere kullanılır (Briggs, 1961, s. 221). Bu model daha sonra "*democratic welfare state* (demokratik refah devleti)" olarak da anılacaktır. O dönemde refah devleti hedefinin kurucusu William Beveridge olmuştur. 1941 tarihinde sosyal sigorta ve ilgili hizmetlere dair kurulan bir komiteye başkan olarak atanan Beveridge, "Sosyal Sigorta ve İlgili Hizmetler (*Social Insurance and Allied Services*)" raporunu (daha sonra "Beveridge Raporu" olarak anılan) kaleme alır. Yoksulluğun ortadan kaldırılmasını genel bir hedef olarak belirleyen rapor, 1945 seçiminin galibi İşçi Partisinin lideri Clement Attlee tarafından başbakanlık dönemi uygulamalarında yürürlük bulur.

1 Marx'ın sözünü ettiği ayrışma, 1846'da Başbakan Robert Peel'in tahıl ithalatını kısıtlayan "Mısır Yasaları (*Corn Laws*)"nı yürürlükten kaldıran ithalat yasasını *Whig*ler ve Radikallerin desteğiyle kabul ettirmeyi başarmasının ardından; *Tory*lerin, serbest ticareti savunan ve sanayicilere yakın olan liberal muhafazakâr Peelciler (*Peelites*) ve sosyal politika tarafında olan Korumacılar (*Protectionists*) olarak ayrılmasıdır. Bu bölünme sonucu sosyal politika adına yukarıda andığımız isimler artık parti içinde -diğerinden daha güçlü- bir hizip oluşturmuşlardır. (Peelciler daha sonra 1859'da *Whig*ler ve Radikallerle birleşerek Liberal Partiyi kurmuşlardır.)

2 Türkçe literatürde kavram İngilizcesinin (*welfare state*) tam karşılığı olan "refah devleti" ifadesiyle yer bulmuştur.

Beveridge modeli, tüm nüfusa genellenen ve tüm bireylere açık koşulsuz koruma hakkına dayanan, tüm bireyler için tek tip olup normal kabul edilen ihtiyaçlara karşılık gelen, vergilerle finanse edilen, bir bakanlığın sorumluluğu altındaki birleşik bir kamu hizmeti tarafından yönetilen, "sosyal riskler karşısında ulusal dayanışma" türü bir sistemdir (Europa ONG, 2016). Evrensellik (üniversallik) arayışı, sosyal hizmet devletini bir tür refah devletine dönüştürür (Briggs, 1961, s. 224).

Ancak İşçi Partisi de salt insancıl refleksle refah devleti rüyasını yaratmış görünmüyordur. İşçi Partisi hükûmeti uygulamalarının kurucusu William Beveridge'in motivasyonunun öjeni uygulamalarına eğilimi olduğu kuvvetle muhtemeldir. Beveridge, 1943 yılında, destekçisi olduğu Öjeni Derneğinin yıllık Galton Konferansı'nda konuk konuşmacı olarak sözü aldığında, orta ve üst sınıfların genetik olarak aşağı işçi sınıfları tarafından soylarının tükenmesinin, toplumun başlıca disjenik faktörü olarak nasıl sorun teşkil ettiğinden dem vurur (Hanson, 2013, s. 1). Avam Kamarası'ndaki ilk rapor tartışmasından hemen sonra yaptığı ve destekçisi olduğu Öjeni Derneği içinden rapora karşı yükselen sesleri ikna etme amacı sezilen konuşmasında, aile ve çocuk yardımlarının öjeni ülküsüyle ters düşmediğini, aksine nüfusun kalitesine olumlu etkisini anlatır (Beveridge, 2007, ss. 84–97). Öjeni Derneği tarafından da ters doğum oranının toplumun temel disjenik faktörü olarak görüldüğünü vurgulayarak, aile yardımının tam da bu faktörü düzeltebilecek (öjenik) yollardan biri olduğunu savunur (Beveridge, 2007, ss. 84–85).[3]

Bismarck modeli ile Beveridge modeli ikiliğine başat rol veren dönemsel şablonda bir yeri olmasa da refah devletinin Fransa'da ortaya çıkışı da başka bir boyutuyla kayda değerdir. Fransa, kavrama "Hızır-devlet" diye çevirmenin uygun olabileceğini düşündüğümüz "*État-providence*" adlandırmasını yapar ve gerçekten de Fransız literatürü (*État-providence* ifadesini *welfare state* ifadesinin Fransızca karşılığı olarak kullanana dek) kavramın gelişimini, "refah" fikri üzerine değil, terimin etimolojisine uygun olarak "ilahi lütfun (inayetin) yeryüzündeki görünümü" fikri üzerine kurar.

Esasında fikrî zemin Almanya ve İngiltere'ye nazaran daha sağlam temellerde ilerlemiş görünür. İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin 24 Haziran 1793 Anayasası'na eklendiği versiyonunun ilk maddesi "Toplumun amacı ortak mutluluktur. Hükûmet, insanın doğal ve zaman aşımına uğramayan haklarından

3 Eklemek gerekir ki sosyal politika ve refah devletinin öncü kuramcılarından addedilen Richard Titmuss da öjeni taraftarıdır. Refah devletini "armağan ilişkisi" kavrayışı üzerinden açıklayan Titmuss'un farklı eserlerinde kan bağışı örneği üzerinde ısrarla durması, kanımızca, ayrıca dikkat çekicidir. Bkz. özellikle Titmuss (1970).

yararlanmasını garanti altına almak için kurulur." biçimindedir.[4] Yirmi birinci maddesinde "Kamu yardımı kutsal bir borçtur." der ve toplumun, istihdam desteği ile geçim güvencesi sağlamasını hükme bağlar.[5] Yirmi ikinci maddede, "Eğitim herkesin ihtiyacıdır." diye başlar ve toplum tarafından tüm yurttaşlara eğitim imkânı sağlanması gerekliliği kaleme alınır.[6] Yirmi üçüncü maddede ise "herkesin haklarını kullanmasını ve korumasını sağlamak amacıyla herkesin birlikte hareket etmesi" olarak tanımladığı sosyal güvencenin, ulusal egemenliğe dayandığını söyler.[7]

Ancak belirtmek gerekir ki Bildiri (1848 versiyonunda dahi) ve bağlı olduğu anayasalar, devletin sorumluluğunda gördüğü bu eylemleri, olumlu edim olarak kaleme almış fakat talep edilebilir haklar olarak düzenlememiştir (Göze, 1976, ss. 137-138). Esasında sayılan görevler, ortak mutluluk amacına ulaşabilmek adına, devlet değil, toplum tarafından ifası beklenen eylemlerden ibarettir.

"Refah devleti (*welfare state*)" ifadesinin motamot biçimde Fransızcaya (*État du bien-être*) çevrildiğine nadiren rastlanır. Fransa'da *État-providence* ifadesinin ilk defa kullanımı hususu ise tartışmalıdır. "*État-providence*" ifadesine tam hâliyle rastladığımız en erken ulaşılabilir kaynak, *L'Assemblée nationale* gazetesinin 1849 tarihli bir yayını olup, kavram editörün başyazısında devrimcilerin rüyası (yahut altı boş bir vaadi) gibi tarif edilir:

> Devrimciler büyük vaat vericilerdir. Devasa planlar, her yere bolluk getirecek muhteşem sistemler duyururlar… Halkı ucuza doyurmayı amaçlarlar; çünkü çok az vergi gerektirecek bu Hızır-devlet (État-providence), tüm kaygıları, tüm özeni, tüm zahmetli planlamaları üstlenecek ve bizi, varlığımız için gerekli her şeyi, onu büyüleyip güzelleştirebilecek her şeyi, aramamıza gerek kalmadan bulabileceğimiz, kendimize bakılmasına izin vermekten başka yapacak bir şeyimizin olmayacağı düzenli bir hayata hazırlayacaktır. Devrimciler, devrimler gerçekleşmeden önce, harcama bütçesini ölçülemez bir şekilde şişirebilecekleri ve gelir bütçesini tamamen ortadan kaldırabilecekleri harika bir sırra sahiptirler.

4 Maddenin Fransızca metni: "Article 1. Le but de la société est le bonheur commun. Le gouvernement est institué pour garantir à l'homme la jouissance de ses droits naturels et imprescriptibles." (*Constitution du 24 juin 1793*, 1793).

5 Maddenin Fransızca metni: "Article 21. Les secours publics sont une dette sacrée. La société doit la subsistance aux citoyens malheureux, soit en leur procurant du travail, soit en assurant les moyens d'exister à ceux qui sont hors d'état de travailler." (*Constitution du 24 juin 1793*, 1793).

6 Maddenin Fransızca metni: "Article 22. L'instruction est le besoin de tous. La société doit favoriser de tout son pouvoir les progrès de la raison publique, et mettre l'instruction à la portée de tous les citoyens." (*Constitution du 24 juin 1793*, 1793).

7 Maddenin Fransızca metni: "Article 23. La garantie sociale consiste dans l'action de tous, pour assurer à chacun la jouissance et la conservation de ses droits; cette garantie repose sur la souveraineté nationale." (*Constitution du 24 juin 1793*, 1793).

> Devrimler gerçekleştiğinde, bilançoları çıkarılmalı, varlıkları aranmalı, ortaya çıkarılmalı ve yükümlülükleri toplanmalıdır. İşte tam da bu noktadayız (De la Valette, 1849, s. 1).

De la Valette'in dikkat çekici bir diğer yaklaşımı ise devrimci ruhun, halkın refahına engel olduğu fikridir: "Kanaatimizce, ilerlemenin, halkın refahının (bien-être du peuple) önündeki en büyük engel, devrimci ruhtur. Güçlü bir erk bizi insanların ve nesnelerin demagojisinden kurtardıktan sonra, büyük toplumsal görevin ikinci kısmını, yani halkın refahını örgütlemek için acele etmeliyiz" (De la Valette, 1849, s. 1). Böylece yazara göre, Hızır-devlet (*État-providence*) vaadi ile boş hayallerin inşasını üstlenen devrimci ruh, halkın refahına (*bien-être du peuple,* yani halkın *welfare*'ine) engel oluyordur.

1863 yılında Pierre Lanfrey ifadenin etimolojisine uygun bir yorumla şunları yazar:

> Devlet her şeyi absorbe etmek istediğine göre, görevlerinin kapsamını yetkileriyle orantılı olarak genişletmesi doğal değil miydi? Bir tanrı rolünü oynamaya çalıştığına göre, ilahi inayetin (Providence) yükümlülüklerinin ona yüklenmesi adil değil miydi? Gerçekten de yenilikçilerin kurmayı arzuladıkları Hızır-devlet (État-Providence) buydu. Sonuç olarak sosyalizm, merkezîleşmenin bir sonucuydu veya daha iyi bir ifadeyle, onun ürünü ve doğal tamamlayıcısıydı (Lanfrey, 1863, s. 30).

1864'te Alfred Darimon'un, meclis konuşmasında, emekçileri pasif bir bekleyişe sürükleyen "*providence*" fikrine itiraz ederek "manevi ve maddi refah"tan söz ettiğine tanık oluruz. Darimon, sosyalizm fikrinin yayılmasından da önce, bir safsata olduğu hâlde yaygın bir ön yargıya dönüşen "devletin her şeye kadir olduğu" fikrinin mevcut olduğunu ve buna dair doktrinlerin sorumluluğunun yüklendiği işçi sınıfını suçlamak yerine ona acımak gerektiğini söyler (Darimon, 1864, s. 1). Darimon'a göre evrensel oy hakkı işçilerin ellerine özgürlüğü verdiği anda işçiler özgürlük duygularını kaybetmişlerdir (1864, s. 1). Darimon şu iddiayla devam eder: "Bugün işçiler başka fikirlere yöneldiler; Hızır-devlet (*Etat-Providence*) teorisini terk ettiler" (1864, s. 1). Darimon'a göre işçiler, haklı olarak, emekleri için güvenceyi artık "manevi ve maddi refahın (*bien-être moral et matériel*) en bereketli kaynağı" olan özgürlükten bekliyorlardır (1864, s. 1).

Yine 1864'te, Henri Vierne, "Hızır-devlet (*l'état-providence*) teorisinin dogma hâline gelerek ulusal yaşamın tüm yönlerini merkezde topladığı; bir köy kilisesinin, jandarma kışlasının veya bir okul binasının onarımının bile yüce gücün (*pouvoir suprême*) müdahalesini gerektirdiği günler geride kaldı." der (Vierne, 1864, s. 207).

On dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Hızır-devlet (*État-providence*) kavramına genellikle sosyalist karşıtı eleştirilerde rastlamaya başlarız. 1897'de *L'Agriculture nouvelle* süreli yayınında, devletin, bireyler arası ilişkilere (hükûmetin doğrudan ilgililerin yerine geçmesi suretiyle) müdahalesinin, Fransa'da sosyalistler arasında taraftar bulduğu yazılırken, "Hızır-devleti (*État-providence*) bir dogma addeden sosyalistler" ifadesi kullanılır (de Beauce, 1897, s. 1035). De Beauce (1897), keskin bir karşıtlıkla, "Hızır-devletten (*État-providence*) ya da sosyalizmden nefret ediyoruz, çünkü zihinleri köreltiyor ve bireyleri devasa bir makinenin çarklarına indirgiyor." der (s. 1035).

Böylece Fransa'da, kavram, kaynağını, reform hareketlerinden ziyade, "tanrı olmaya yeltenen bir devlet hayali" olarak anlaşılan bir terimin doğuşunda bulur. Dolayısıyla farklı ideolojilerce sahiplenilmeye çalışılan bir kavram olmak yerine, daha en baştan, istenmeyen, karşı kutbu kötüleme aracı olarak kullanılan bir kavram olarak doğar ve gelişir.

Farklı devlet kültürlerinde başka başka kurucu fikirler ve katalizörler ile atılan ilk adımların hiçbiri toplumsal adalet bilinciyle, halkın yaşam kalitesinin devlet tarafından güvence altına alınmasının ortak yarar için bir gereklilik ve bu nedenle devlete dönecek olası karşılıklar beklenmeksizin talep edilebilir bir hak olduğu inancıyla gerçekleşmemiştir. Çalıştırdığı çocuklara eziyet ettiğini bir gece aniden fark ederek dehşete düşen fabrikatörler ya da onların rakipleri, alt tabakanın doğum oranında aile yardımları ve eğitimle azalma umut eden öjenikler, asi gençleri onlara eziyet edenlerden intikam almak yerine maneviyata yönlendirmek isteyen toplum düzenleyicileri, lütfeden soylular, kahraman olma arzusunda paternalist muhafazakârlar, idaresi kolay seçmenler inşa etmek isteyen liderler… Hiçbirinin bu inançta olduğunu iddia etmek mümkün değildir.

Esasında refah devleti, temel haklar anlayışı zaman içinde geliştikçe tahayyül edilen hâline yaklaşabilir görünüyordu. Ancak modern devletin yirminci yüzyıl sonunda girdiği dönüşüm süreciyle, beklenenin aksine, refah devleti eğreti kaldı. Modern devletin neoliberal yorumu, müdahaleyi azaltmaya, rekabeti odak kılmaya, şirket yönetimi benzeri tavırla yaptığı her yatırımda somut çıktılar hedeflemeye dairdi. Bireycilik ilkesi, bireysel özgürlük taleplerinden bir başkasına yardımı reddetme noktasına geçiyordu; akılcılık ilkesi, bilimselliği ve hür düşünceyi kutsamaktan ekonomik rasyonelliğe evriliyordu.

Sosyal devlet, çoğu zaman anayasal güvenceye de sahip olarak karşımıza çıkan bir devlet geleneği hâline gelmişse de anlamı değişmeye başlamıştı. Bireyler, modern çağda özgür ve bilgiye ulaşabilen insanın kendi kendine yardım edebileceği, muhtaçlığın dahi insanın bireysel seçimi olduğu düşüncesine yaklaştıkları için sosyal politikalar halkta umut edilen desteği bulmuyordu.

Hükûmetler için de sosyal politika kâh devletin lütfu, düzenin devamı ve toplumsal kontrol gibi devletin gücünü pekiştirme amaçlı eski yüzlerine dönüyor kâh yeni düzene uyum sağlayarak seçmen davranışını yönlendirebilme getirisinin beklendiği bir yatırım anlamı kazanıyordu.

Refah devletinin neoliberal politikalara uyum sağlayarak etkinlik kazanması, sosyal yardımların proto-refah döneminden kalıtsal bir izle öjenik bir verimli/külfetli bireyler ayrımına yahut korporatist menfaat temelli biyopolitik elemelere dayanması demekti. Yurttaşlar bedenlere, bedenler profillere dönüştüğünde nüfus istatistiksel veriden ibaret kalacaktı. Destekler proje yatırımları olarak hesaplanacaktı; bireyin bu hesapta yeri yalnızca insan sermayesi olarak düşünülecekti. Sosyal politika kisvesinde düzenli takip edilen kişisel veriler yeni düzende gözetim toplumu inşasına katkı sağlayacaktı. Egemenlik de safi bir algoritmik yönetime dönüşecekti. Özüne aykırı bir düzenin kurallarıyla refah devleti, yalnızca yozlaşmış bir versiyonuyla var olabilecekti.

Uyumun aksi yönde gelişmesi durumunda, yani refah devletinin uyumlanan olmayıp da yeni düzenin uyum sağladığı paradigma, temel referans çerçevesi olması durumunda ise karşımıza çıkabilecek tablo yine umulandan farklıydı. Hem sosyal haklar hem de refah devletinin çözme ödevini yüklendiği sorunlar artık sınırları aşmaya meyilliydi. Sınır ötesi hizmetler ise devletlerin gücünü aşar ölçekteydi. Devlet devasa bir ağda sosyal politika yürütemediğini anladığında, refahı fiilen uygulamaya değil, yalnızca bu imajı sağlamaya yatırım yapacaktı. Modern toplumun özgür ve proaktif bireyi, düzenli üreten, vergi veren, aile kuran, sağlıklı makbul yurttaşa evrilecek; egemenlik paternalist bir ahlaki regülasyon otoritesi olarak sembolikleşecekti. Devletin meşruiyet sebebini haklar zeminine taşımasıyla modern devletin kendini tamamlama formu olarak kabul edilen refah devletinin, modern devletin kendini gerçekleştirmesinde olduğu kadar kendini tüketmesinde de payı olacaktı.

Neomodern refah devleti anlayışının -yönlendirerek de uyumlanarak da- başarıya ulaşması bir hayli güçtür. Devletin, krize sürüklenme sebeplerini ortadan kaldırma hedefiyle, en güçlü görünümlerinden biri olarak bürünüp geleceği, ivedilikle ihtiyaç duyulan o kurtarıcı figürün refah devleti olacağını düşünmek fazla iyimser bir öngörü olacaktır. Zira devlet kabuk değiştirmedikçe refah devleti ile uyumu artık hayli güçtür.

Geçtiğimiz dönemde, devletin adım adım dışlandığı yekpare düzen hayalinde başarısız olduğu kabul edilen küresel aktörlerin, sahneyi yeniden devlete bırakması beklenmektedir. Oysa bu aktörler, güçlü devletin karşısında konumlanan bir direnişle onu alt etmeye çalışan değil; neomodern devletin baş edemedikçe güç kaybettiği bir düzenin yönetimi için desteğe çağırdığı aktörlerdi. Bu nedenle başarısızlık, neomodern devletin hanesine de işlenmişti. Devletin dirilme arzusu ile kastedilen, özünde, bu açmazdan kurtuluş arzusundan ibarettir.

Doğrudan refah devleti görünümünde dirilme mümkün değilse de anılan açmazın refah devleti perspektifinden aşılması bütünüyle imkânsız değildir; ancak belirleyici olan, ne tür bir refah devleti modelinin tercih edileceğidir. Neomodern devlet ile refah devleti arasında yapısal bir uyumsuzluk bulunduğu görülmektedir. Bununla birlikte, klasik refah devletinin otantik yüzünün, nostaljik illüzyonlar ötesinde, günümüz çağdaş devlet anlayışıyla bağdaşmaz temellere dayandığı da açıktır. Sonuç olarak çözüm, modernitenin atomize bireyci, piyasa merkezli, negatif özgürlük alanına sıkışmış ve insanı salt birer maliyet unsuru olarak gören araçsal akılcılığını refah devleti ekseninde yeniden üretmekten ziyade; modernitenin hak temelli, ortak yararı önceleyen, fırsat eşitliği ve kolektif dayanışmayı gözeten, değer odaklı akılcılığa dayanan etik kazanımlarını esas alan yeni bir refah paradigması inşa etmekten geçmektedir. Krizin aşılması; refah devletinin yeniden kavramsallaştırılmasını, berrak bir membadan doğacak yeni bir refah devleti modeli tasarlanmasını ve bu modelin kurumsallaştırılmasını gerekli kılmaktadır.

Kaynakça

Alfred [Kydd, S. H. G.]. (1857). *The history of the factory movement from the year 1802, to the enactment of the Ten Hours' Bill in 1847* (C. 1). Simpkin, Marshall.

Anderson, E. (2013). Ideas in action: The politics of Prussian child labor reform, 1817-1839. *Theory and Society, 42*(1), 81-119.

Beveridge, W. (2007). The 1943 Galton lecture: Eugenic aspects of children's allowances. S. Jones ve M. Keynes (Ed.), *Twelve Galton lectures: A centenary selection with commentaries* içinde (ss. 84–97). The Galton Institute.

Briggs, A. (1961). The welfare state in historical perspective. *European Journal of Sociology / Archives Européennes de Sociologie, 2*(2), 221–258.

Constitution du 24 juin 1793. (1793). Conseil constitutionnel. https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-24-juin-1793

Cooke-Taylor, R. W. (1894). *The factory system and the factory acts*. Methuen & Co.

Darimon, A. (1864, 20 Ocak). Corps Législatif. Compte rendu de la seance du mardi 19 Janvier. *Supplément du Moniteur de la Moselle: journal politique et administratif, 13*(9), 1–2 https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k82581113

de Beauce, J. (1897, 25 Aralık). L'Assurance contre les accidents du travail. *L'Agriculture nouvelle, 7*(349).

de la Valette, A. (1849, 7 Kasım). Séance de l'assemblée nationale: Paris, 6 Novembre. *L'Assemblée nationale: journal quotidien, politique, scientifique et littéraire, 2*(311).

Europa ONG. (2016, Haziran). *La protection sociale en Europe*. https://europaong.org/wp-content/uploads/2016/06/Protection-sociale.pdf

Göze, A. (1976). *Sosyal Devlet Sistemi*. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Hanson, C. (2013). *Eugenics, literature, and culture in post-war Britain*. Routledge.

Holz, J.-M. (2017). *Les très riches heures de l'histoire économique allemande*. Presses universitaires de Perpignan.

Lanfrey, P. (1863, 10 Kasım). Du régime parlementaire sous le roi Louis-Philippe. *Revue nationale et étrangère, politique, scientifique et littéraire, 15*(55), 6–42. https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6350570p

Marx, K. (1924). *Address and provisional rules of the International Working Men's Association (Established September 28, 1864, at a public meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London)*. Westminister Printing Company.

Robert, J.-L. (2000, 12 Haziran). Histoire sociale: Quand Bismarck créait l'Etat-providence. *Le Monde*. https://www.lemonde.fr/archives/article/2000/06/12/histoire-sociale-quand-bismarck-cr-eacute-ait-l-etat-providence_70247_1819218.html

Taylor, A.J.P. (1985). *Bismarck: The man and the statesman*. Hamish Hamilton.

Titmuss, R. M. (1970). *The gift relationship: From human blood to social policy*. Allen & Unwin.

Vierne, H. (1864, Eylül–Ekim). Chronique politique: 14 septembre 1864. *Revue contemporaine, 41*(2. Seri), 196–208. https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k4058346.

ESKİ DÜNYANIN ENKAZI, YENİNİN İNŞASI: A. GRAMSCİ'NİN SİYASAL KURAMINDA *BÜTÜNCÜL DEVLET: ORGANİK KRİZ VE MARAZİ BELİRTİLER*

Gün ÜNAL*

Giriş

Siyaset kuramcısı Antonio Gramsci'nin (1891-1937) *Hapishane Defterleri* adlı eserine kısmen atıfta bulunan "Eski ölüyor, yeni doğmak için çabalıyor, şimdi canavarlar zamanı" ifadesi, güncel siyasi tartışmalarda en çok başvurulan referansların başında gelmektedir.

Gramsci'nin siyaset kuramı etrafındaki "seçici" yoğunlaşma, on yıllara yayılan bir sürekliliğe sahiptir. Nitekim 1970'lerden günümüze, farklı ideolojik kutupların Gramsciyen kavram setlerine düzenli olarak müracaat etmesi, içinde bulunduğumuz kriz ve belirsizlik ortamının anlık birer fenomen olmaktan ziyade, uzun süreli ve yapısal bir dönüşümün tezahürleri olabileceğini göstermektedir.

Dolayısıyla güncel atıflar, bir süredir olgunlaşan bu tarihsel okuma çabasının dijitalleşmiş bir devamı niteliğindedir. Alıntının popülerliği, Gramsci'nin siyasi kuramının kriz süreçlerinin belirsizliğine karşı öne sürdüğü analitik çerçeveyle arttıkça, krizlerin yanı sıra ideolojik tıkanıklıkları tarif etmek için kullanılan bir tür şemsiye kavram haline gelmiştir (Fraser, 2019).

Söz konusu alıntının yer aldığı İtalyanca orijinal metinde Gramsci, bu analizi Hapishane Defterleri'nin 3. Defter'inin 34. Paragrafında 'Geçmiş ve Günümüz' başlığı altında sunmaktadır. Buna karşılık, Hoare ve Nowell-Smith editörlüğündeki İngilizce derlemede (*1971*) aynı pasaj, *'Materyalizm Dalgası ve 'Otorite Krizi*' başlıklı bölümler altında konumlandırılmıştır: "Yönetici sınıf rızayı/mutabakatı kaybetmişse, yani artık 'yönetmiyor' da sadece saf zorlayıcı gücü elinde tutarak 'tahakküm kuruyorsa', bu tam olarak geniş kitlelerin geleneksel ideolojilerden koptuğu, eskiden inandıkları şeylere artık inanmadıkları vb. anlamına gelir" (Gramsci, 1975, s.311).

Alıntının devamında egemenlik krizi "tam olarak, eskinin ölmekte olması ama yeninin bir türlü doğamaması" olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte popüler kültürde "şimdi canavarlar zamanı" olarak dönüştürülen kısım, özgün

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi Doktora Programı, Doktora Öğrencisi, orcid.org/0000-0002-8817-4843, gnunal@ankara.edu.tr

metinde "morbid fenomenler" (fenomeni morbosi) olarak ifade edilmektedir (1975, s.311).

Morbid, "ölümcül" teriminin yanı sıra, Türkçe'de "marazi" sıfatına da karşılık gelmektedir. *Fenomen* ise, Hapishane Defterleri'nin İngilizce ve Türkçe çevirilerine "belirtiler" (symptom) terimiyle aktarılmıştır. Bu çerçevede, ara dönemde ortaya -canavarlar yerine- çıkan *marazi belirtiler*, Gramsci'nin kuramında bir organizmanın işleyişinin bozulduğu "hastalıklı" koşulları tanımlamaktadır.

Çoğunlukla Gramsci'nin siyasi kuramının bağlamından ve terimlerinden azade bir şekilde başvurulan bu ünlü alıntı; birbirinden oldukça farklı ideolojik eğilimler tarafından, mevcut koşulların melankolik bir tasvirini yapmak, hatta 'canavarların' belirdiği distopik bir atmosferi betimlemek için kullanılmaktadır (Broder, 2017). Bununla birlikte, Gramsci'nin siyasi kuramı bağlamında bu ara dönem, beraberinde getirebileceği marazi belirtilerle birlikte, son derece somut bir krizi temsil eden bir teşhis anına işaret etmektedir.

Bütüncül Devletin Anatomisi

Hegemonyanın unsurları ve inşasına yönelik incelemeler, Gramsci'nin mahkûmiyet süresince (1929-1937) kaleme aldığı ve sonrasında *Hapishane Defterleri* olarak literatüre geçecek olan notlarda kristalleşmektedir. Bir siyasi kuram olarak hegemonyanın çıkış noktası; başta Gramsci'nin bizzat tanıklık ettiği 20. yüzyıl İtalya siyasi tarihi olmak üzere, Fransız Devrimi gibi bir dizi kırılma noktasının ve tarihsel olayın analizine dayanmaktadır.

İtalya'da 'İki Kızıl Yıl' (1919-1920) sonrasında işçi sınıfı öncülüğünde yeni bir tarihsel bloğun neden kurulamadığı sorusu, dönemin yapısal ittifaklarında gizlidir. İtalya, 1890'lardan itibaren Milano-Torino-Cenova üçgeninde hızla sanayileşmeye başladığında; büyümesi büyük ölçüde dış sermayeye ve hammadde ithalatına bağımlı, küresel pazara eklemlenmeye çalışan ve içeride derin bir "Kuzey-Güney" uçurumu barındıran yarı-çevre bir ülkedir. Gramsci'nin analiz ettiği dönemde, özellikle 1929 dünya ekonomik krizinin yarattığı sarsıntı, küresel kapitalist ağlara kırılgan bir biçimde eklemlenmiş olan İtalya'yı derinden etkilemiştir. Ekonomik yetersizlikleri ve iç gerilimleri aşmak isteyen faşist rejim; rıza üretimini tazelemek ve kitleleri militarist bir çizgi etrafında konsolide etmek amacıyla 1935'te Habeşistan'ı işgal etmiştir. Bu süreç, ekonomik krizin yapısal dayatmaları karşısında devletin rıza mekanizmalarını agresif bir dış politika ve Sezarist bir militarizmle tahkim etme çabasını göstermektedir.

Siyasal tarih ve Gramci'nin bakış açısı bir araya geldiğinde Mussolini rejimi, bir organik kriz tepkisidir. İlk küreselleşme dalgası boyunca devletler serbest ticaret ve altın standardı üzerinden birleşmiş; ancak bu sistemin yarattığı toplumsal eşitsizlikler ve savaşın getirdiği yıkım, Gramsci'nin "organik kriz" dediği durumu yaratmıştır. Bu krizde eskinin rıza mekanizmaları (parlamenter sistem ve liberal ideoloji) iflas ettiğinde, siyasi toplumun zor unsuru (ordu ve polis) öne çıkmış, rızanın zorla imal edildiği veya "pasif devrim" yoluyla kitlelerin sisteme zorla eklemlendiği bir rejim inşa edilmiştir.

İtalya örneği, Gramsci'yi, faşizmin kitleler üzerindeki rıza üretimini ve yerleşik hegemonyanın direncini incelemeye yöneltmiştir. Bu inceleme içerisinde "bütüncül devlet", siyasal toplumun zorlayıcı gücü ile sivil toplumun rıza üretiminin diyalektik bir sentezi olarak somutlaşmaktadır.

Hegemonya, ilk bakışta birbirinden ayrı veya çelişkili görünen sivil ve siyasal alanların, aslında egemenlik stratejisi doğrultusunda iç içe geçtiği karmaşık bir uyum halidir (Gramsci, 1971, s. 366). Egemenlik biçiminin nasıl süreklilik kazandığını çözümlemek, Gramsci'ye göre rıza ve zor mekanizmalarının birbirleriyle nasıl eklemlenerek organik bir bütünlüğe dönüştüğünü anlamak için metodolojik bir gerekliliktir (Gramsci, 1971, ss. 323-333). Bütüncül devletin ikili doğası, Gramsci'nin Makyavel'den devraldığı yarı insan yarı hayvan "centaur" figüründe, iktidarın aslan ve tilki, başka bir deyişle "zor" ve "rıza" arasında kurduğu organik dengeyle açıklanabilir.

Gramsci, tarihsel bloğun hukuk, iktisat ve politika gibi unsurlardan oluşan üstyapı kurumlarını anatomik olarak inceleyerek, bu alanların salt ekonomik yapının bir yansımasını aşan, toplumsal rızanın ve devlet iktidarının bizzat inşa edildiği "organik" katmanlar olduğunu tartışmaktadır (1971, s. 366). Devlet; bu bağlamda sivil toplumdaki kültürel, hukuki ve ahlaki değerlerin siyasal toplumun zorlayıcı gücüyle bütünleştiği bütüncül bir yapıdır (Gramsci, 1971, s. 263) ve organik kriz bu bütünlüğün zedelenmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Hegemonya, Gramsci'nin kuramı bağlamında bir sınıfın diğer tüm sınıflar üzerinde kurduğu ulusal-politik siyasal liderliği tanımlarken üstyapı, bu noktada siyasi mücadelenin de asıl merkezi haline gelmektedir (1971, ss. 240-242). Devlet, "egemen sınıfın baskı aracı" tanımından çok daha katmanlı bir yapı ve egemen sınıfın kendi çıkarlarını tüm toplumun "ortak doğrusu" haline getirdiği devasa bir organizasyondur. Devlet, bir ittifak alanı gibi egemen sınıf adına rıza inşa etmekte ve kriz anlarında sistemi yukarıdan aşağıya onarmaktadır (Gramsci, 1971, ss. 106-114).

"İdeolojiler, kitleleri örgütledikleri, insanların içinde hareket ettikleri, bilinçlendikleri ve mücadele ettikleri bir zemin oluşturdukları ölçüde 'organiktir ve dağınık toplumsal iradeleri tek bir tarihsel blok içerisinde harmanlayan ve

statükoyu 'organik' kılan somut, kurumsal bir yapıştırıcıdır (Gramsci, 1971, s. 328).

Zeminden yukarıya bu rehberliği yapacak olanlar, kendi sınıflarının ekonomik ve siyasal çıkarlarını kültürel bir anlatıya dönüştüren, hegemonyanın birimleri arasında keşisimsel bir role sahip olan organik aydınlardır. Modern bütüncül devlette kolektif organik aydın olarak siyasi parti öne çıkmaktadır (Gramsci, 1971, ss. 5-14).

Hegemonya süreci, bu nedenle sabit bir kazanımdan ziyade, yeniden üretilmesi gereken dinamik bir süreçtir ve toplumun yönetilen kesimlerinin bu düzeni doğal, kaçınılmaz ve hatta kendi yararlarına görmeye başlamasıyla mümkündür. Egemen blok, sunduğu anlatı ile toplumun geniş kesimlerinin rızasını devşirir ve bu süreç sivil toplum kurumları (okullar, medya, dini yapılar, sendikalar) aracılığıyla yürütülür. Devletin "bütüncül" bir formda kristalleşmesi ise ancak bu farklı düzeylerin organik entelektüeller tarafından üretilen entelektüel ve ahlaki bir "çimento" ile birleştirilmesiyle mümkündür.

Hapishane Defterleri'nde Gramsci, parlamentoyu hegemonyanın bizzat devletin içinde icra edildiği bir kesişimsellik alanı olarak konumlandırır. Devletin yasama, yürütme ve yargı organlarını "siyasal hegemonyanın organları" olarak tanımlayarak, bu yapıların sivil toplumdan süzülen rızayı nasıl kurumsallaştırdığını vurgular (Gramsci, 1971, s. 246). Özellikle parlamento, ekonomik eşitsizliklerin "eşit yurttaşlık" maskesi altında silikleştiği ve egemen sınıfın ideolojisinin toplumsal bir "ortak duyuya" dönüştürüldüğü temel alandır (s. 326).

Gramsci'nin kuramsal mimarisinde toplumsal bilinç ve örgütlenme; dar mesleki çıkarların savunulduğu ekonomik-korporatif düzeyden, sınıf çıkarlarının parlamento ve partiler aracılığıyla genel siyasete taşındığı ulusal-politik düzeye ve nihayetinde egemen sınıfın kendi dünya görüşünü toplumun tamamına benimsettiği etik-politik düzeye doğru evrilmektedir (1971, ss. 240-242).

Ancak, egemen ideolojinin kitlelerin "ortak duyusuna" hitap etme kabiliyetini yitirdiği noktada, bu temsil mekanizması işlevsizleşir. Gramsci'nin "organik kriz" olarak tanımladığı bu durum; yönetenlerin artık yönetilenleri "temsil etmediği", yani hegemonyanın yerini çıplak ve savunmasız bir egemenliğe bıraktığı bir kopuş anıdır.

Gramsci'nin kültürel analizleri, yalnızca mevcut egemenlik krizlerini teşhis etmekle sınırlı kalmayıp; aynı zamanda hegemonyanın tesisi ve sürekliliğine yönelik bir yöntem arayışını da yansıtmaktadır. Gramsci, İtalya ve genel olarak Batı'da toplumun içine kök salmış devasa bir "kaleler ve tabyalar" dizisi olduğunu tartışmaktadır (1971, s. 238). Bu denklemde üniversite, medya

ve akademi, dini kurumlar, sendika ve dernekler, aile gibi sivil toplum unsurları; devletin sadece kaba kuvvetle değil, ikna yoluyla da ayakta kalmasını sağlamaktadır. Bu nedenle Batı devletlerinde radikal bir değişim için farklı bir yöntem benimsemek gerekmektedir.

Gramsci, I. Dünya Savaşı'nın askeri terminolojisine atıfta bulunarak hegemonya stratejisi olarak "mevzi savaşı" ve "manevra savaşı" farkına başvurmuş, İtalya gibi Batı Avrupa devletlerinde mevzi savaşını öne çıkarmıştır. Bu geniş perspektifte kilise, okul, medya ve aile gibi kültürel kurumlar; devletin sivil toplum içerisindeki siperleri ve rızanın örgütlendiği hegemonik alanlardır (Gramsci, 1971, s. 235).

Bu nedenle sivil toplumun tarihsel blok içerisindeki özgüllüğü hegemonyanın inşa yöntemlerini etkilemektedir. Gramsci'nin Sovyet modeli ile Batı Avrupa (özellikle İtalya) arasında kurduğu karşılaştırma bu stratejik farklılaşmaya işaret etmektedir: Doğu'da devletin baskın, sivil toplumun zayıf olduğu bir yapıda 'manevra savaşıyla' tek seferde egemenliği ele geçirmek mümkünken; Ekim Devrimi'nde devlet sarsıldığında bu şoku sönümleyecek, darbeyi yumuşatacak bir toplumsal "tabya" sistemin olmadığı bir örnekte manevra savaşı (ani baskın ve iktidar ele geçirimi) yeterli olmuştur.

Bu keskin Doğu-Batı dikotomisi literatürde Hapishane Defterleri'nin popülerleştiği dönemler başta olmak üzere ciddi eleştirilere tabi tutulmuştur. Tek bir homojen "Batı Avrupa modeli" varsaymanın indirgemeci olduğu argümanı bir yana; Gramsci'nin bizzat tanıklık ettiği İtalya'nın toplumsal, ekonomik ve kültürel yapısının homojen bir Batılı modernleşmeyi ne kadar temsil ettiği tartışmalıdır.

Theseus'un Gemisi olarak Gramsci'nin Siyasi Kuramı

1970'lerden 2020'lere çeşitli ideolojik kutuplar tarafından ölçeği ve içeriği dönüştürülen Gramsciyen siyasi kuram, kazandığı küresel tanınırlıkla birlikte modern siyaset teorisi için oldukça işlevsel bir kavram seti ve yol haritası sunmuştur.

Gramsci'nin kavramsal çerçevesi, benimsediği yöntem bilimiyle farklı dönemlerde, zıt akademik ve ideolojik kamplar tarafından incelenmiş ve günümüzde gözlemlenebildiği üzere defalarca "geri çağırılmıştır". Nitekim, bu kuramın tarihsel süreçte geçirdiği bazı dönüşümler, kuramı Theseus'un Gemisi paradoksuna dönüştürmüştür.

McNally ve Thomasen'ın (2005) *Using Gramsci* çalışmasında vurgulandığı üzere, kuram farklı disiplinler tarafından sürekli yeniden üretilen dinamik bir araç setidir. Özellikle "Avrokomünizm" olarak bilinen akımın

(İtalyan, Fransız ve İspanyol komünist partileri) merkezine yerleşen Gramsci, işçi sınıfının toplumun tabanına hitap edebilen ahlaki ve entelektüel bir liderlik (Hegemonya) kurması gerektiğini savunarak, solun orta sınıflarla ve toplumsal hareketlerle ittifak kurmasının önünü açmıştır.

1968 kuşağının getirdiği kültürel dinamizmle birleşen bu yaklaşımlar, Gramsci'yi, ideolojik aygıtlarla hegemonya mücadelesinde yeni bir rehber haline getirmiştir. Gramsci'nin 1970'li yıllarda Avrupa solunda bir "teorik kurtarıcı" olarak yeniden keşfedilmesi, Sovyet modelinin yapısal tıkanmışlığına ve klasik Marksizmin ekonomik belirlenimciliğine karşı sunduğu esnek analitik çerçeveyle yakından ilgilidir.

Ancak bu dönemde Fransa, İtalya ve İspanya gibi Avrupa ülkelerindeki partiler tarafından benimsenen, radikal bir kopuş yerine parlamento içi uzun vadeli bir "mevzi savaşı" stratejisi, beklenen hegemonyayı inşa etmek yerine partilerin asimile edilmesine yol açmıştır (Anderson, 1976). Soğuk Savaş'ın jeopolitik baskısı ve partilerin geçirdiği kimlik krizi bu hareketleri seçmen tabanına yabancılaştırırken; yeni bir toplumsal blok kurma çabası mevcut düzenin kurumsal çarkları içinde erimeyle sonuçlanmıştır. Dahası, mevzi stratejisinin üzerine inşa edildiği Avrokomünizm'in sendikal yapı ve sosyal devlet modeli, 1980'lerin neoliberal dalgasıyla tasfiye edilmiştir. Üretim biçimindeki bu köklü değişim, Gramsci'nin kuramında hegemonyanın dayanaklarından birini, ekonomik korporatif düzeyi sarsarak, hareketin toplumsal ve sınıfsal zeminini bütünüyle zayıflatmıştır.

1990'lara gelindiğinde Robert Cox, Gramsci'nin bütüncül devlet kavrayışını küresel bir perspektifle yeniden yorumlayarak uluslararası ilişkilerdeki pozitivist statükoyu sarsmıştır. Cox, Gramsci'nin sınıfsal ittifaklar modelini küresel ölçeğe taşıyarak, hegemonyanın ulusötesi bir fikir, maddi kapasite ve kurumlar ağıyla inşa edildiğini öne sürmüştür. Genellikle göz ardı edilen Makyavelist kökenlere sadık kalan bu yaklaşım, hegemonyayı salt bir "liderlik" değil, Machiavelli'nin rıza ve zor dengesini ulusötesi düzleme yansıtan stratejik bir inşa süreci olarak ele alır. Bu post-pozitivist çerçevede devlet, artık toplumun demokratik taleplerine yanıt veren birincil odak olmaktan çıkmış; küresel sermayenin yapısal ihtiyaçlarını yerel düzeye tercüme eden ve hegemonyanın sürekliliğini sağlayan bir "aktarım kayışı" haline gelmiştir (Cox, 1981, s.128).

Cox'un öncülük ettiği Yeni-Gramscici perspektifte hegemonya, artık uluslararası kurumlar ve ideolojik mekanizmalar aracılığıyla üretilen küresel bir "rıza düzenidir ve onu dönüştürecek küresel ölçekte bu özne, ortak bir dünya vizyonunda birleşmiş toplumsal güçler olacaktır (Cox, 1981). Bu süreçte devletin iç yapısı ve sivil toplumla kurduğu ilişki kökten değişse de, kullanılan kavramsal çerçeve yine Gramsciyen bir temele dayanmaktadır. Cox, bu yapıyı

bütüncül devletten yola çıkarak "Devlet-Toplum Kompleksi" olarak adlandırırken, bu kompleksin küresel ekonominin taleplerini içselleştirdiğini öne sürmektedir (1981). Bir başka deyişle devlet, küresel sermayenin bir "acentesi" haline gelirken, sivil toplumu da bu yeni dünya düzenine ikna etmekle görevlidir.

R. Cox ile Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe arasındaki teorik gerilim, Gramsciyen mirasın nasıl yorumlanacağı konusunda köklü bir ayrışmaya dayanmaktadır. Laclau ve Mouffe, hegemonyayı tamamen söylemsel bir inşa ve ucu açık bir "eklemleme" pratiği olarak tanımlarken; Yeni-Gramscici ekol, hegemonyayı üretim ilişkileri ve maddi kabiliyetlerle doğrudan ilişkilendirdikleri için "ekonomist" ve "indirgemeci" bulmuşlardır (1985, ss. 65-71). post-Marksistperspektiften bakıldığında, Cox'un dünya düzeni analizinde devletlere ve uluslararası kurumlara atfettiği yapısal rol, siyasetin kurucu antagonizmasını (çatışmasını) sınırlamakta ve mevcut düzeni kurumlar üzerinden rasyonalize eden liberal bir ton taşımaktadır (ss. 134-138).

Hegemonya, artık sadece bir temel sınıfın liderliğine indirgenemez; aksine, kimliklerin ve toplumsal taleplerin siyasal alanda sürekli yeniden inşa edildiği bir "eklemlenme" sürecidir (ss. 127-130). Bu perspektifte, farklı demokratik mücadeleler (ekoloji, feminizm, emek) arasında bir eşdeğerlik zinciri kurularak yeni bir siyasal tahayyül oluşturulabilir (ss. 132). Dolayısıyla hegemonya, hiçbir zaman tam ve bitmiş bir yapı değil, antagonizmaların (çatışmaların) şekillendirdiği, rotası sürekli yeniden belirlenen akışkan bir tarihsel bloğun inşasıdır (s. 135).

Robert Cox her ne kadar bu eleştirilere maddi kapasiteleri (ekonomiyi) modele dahil ederek yanıt vermeye çalışsa da; Laclau ve Mouffe gibi isimler Gramsci'yi tam tersi bir yönden, yani ekonomik kalıntılardan tamamen kurtulamadığı için eleştirmişlerdir. Böylece Gramsci'nin kuramına hem "ekonomist" hem de "iradeci" olarak iki taraftan da şerh düşüldüğünü söylemek mümkündür.

2010'lar, Gramsci'nin kavramlarınn sosyal medyanın ve popüler siyasi söylemin "estetik" bir parçası haline geldiği bir dönemdir. "Eski ölüyor, yeni doğamıyor, canavarlar zamanı"stadece otoriter rejimlerin geçiş sancılarını açıklayan istisnai bir analiz aracı değil; küresel ölçekte yaşanan ahlaki, siyasi ve kurumsal çöküşün bir "resmi" haline gelmiştir. Ancak sosyal medya fenomenolojisi içinde Gramsci'nin yeniden popülerleşmesi, bir yandan kuramın geniş kitlelere ulaşmasını sağlarken, diğer yandan onun sınıfsal ve yapısal analiz gücünü aşındırarak, onu sadece estetik bir "kriz anlatısı"na indirgeme riskini taşımaktadır.

Eskinin ölmesi, 2020'ler için II. Dünya Savaşı sonrası kurulan liberal uluslararası düzenin ve Amerikan hegemonyasının sarsılmasıdır. "Yeninin

doğamaması" ise, bu hegemonyanın yerine geçecek tutarlı ve rızaya dayalı yeni bir küresel düzenin (örneğin çok kutuplu veya post-kapitalist bir yapının) henüz ufukta belirmemiş olmasıdır.

Ara dönemin özgül koşullarında sağ popülizm, toplumsal alanda kök salmış olan geleneksel, dini veya milliyetçi değerleri, Gramsciyen anlamda "ortak duyuyu" araçsallaştırarak rıza üretmektedir. Bu rıza inşası sürecinde; aile, inanç grupları ve geleneksel eğitim kurumları gibi sivil toplumun "sağlam" mevzilerine dayanarak sivil toplumdaki değerler ile devletin zorlayıcı aygıtlarını (polis, ordu) organik bir bütünlük içerisinde sunmaktadır (Hall, 1988, ss. 164-167). Bu şekilde mevcut tarihsek bloğu "doğal ve kaçınılmaz" bir gerçeklik olarak kurgularken nihayetinde, alttan gelen radikal talepleri sistemin sınırları içine eklemleyen bir "pasif devrim" stratejisiyle, köklü yapısal değişimlerin önünü keserek statükoyu yeniden üretmektedir" (ss. 164-167).

Diğer taraftan sol populizm, mevcut "marazi belirtileri" ifşa ederek yeni bir ahlaki ve entellektüel liderlik kurma çabasıdır ve Ortodoks Marksizmin "her şeyin merkezinde ekonomi ve işçi sınıfı vardır" anlayışının günümüzün karmaşık toplumlarını açıklamakta yetersiz kaldığını savunmaktadır (Laclau ve Mouffe, 1985). Toplumda ekonomik sömürü kadar aynı zamanda cinsiyetçilik, ırkçılık, ekolojik yıkım ve inanç temelli baskılar da mevcuttur. Bu nedenle Laclau ve Mouffe'un da tartıştığı üzere, farklı toplumsal talepleri (ekoloji, kimlik, emek) bir "eşdeğerlik zinciri" içinde birleştirerek yeni bir tarihsel blok yaratmayı hedefler (1985, ss. 127-134).

Fraser, mevcut organik krizi sağ ve sol popülizmler arasındaki keskin bir hegemonya mücadelesi olarak yorumlarken; sağın bu "ara dönemi" gerici bir popülizm için yakıt olarak kullandığını, solun ise bu süreci ilerici bir hegemonya inşası için bir fırsat alanı olarak görmesi gerektiğini savunur (2019). Sağ popülizm, krizin yarattığı "marazi belirtileri" düzeni korumaya yönelik bir korku dekoru olarak araçsallaştırırken; solun görevi, bu belirtileri sistemin artık kendini yönetemediği bir "hegemonik boşluk" olarak teşhis edip doldurmaktır (Fraser, 2019, s. 28). Sağ, bu krizi mevcut hiyerarşileri tahkim etmek için kullanırken, solun bu boşluğu yeni bir toplumsal sözleşme ve kolektif irade ile ikame etmesi ara dönemin tek çıkışı olabilir.

Egemenlik Krizinin Marazi Belirtileri: *Geçmiş ve Bugün*

Gramsci'nin 20. yüzyılın başında İtalya'daki toplumsal tıkanmaya dair yaptığı analizler, "Üçüncü Dalga" küreselleşmenin yarattığı yapısal tahribatı ve mevcut temsil krizini anlamak için bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Bugün neoliberalizmin ideolojik rıza üretme kapasitesinin aşınmasıyla birlikte devletlerin sergilediği güvenlikçi refleks, Gramsci'nin yüzyıl önce betimlediği

kriz dinamiğini hatırlatmaktadır. Bir diğer deyişle bu kavramsal çerçeve, organik kriz dönemlerinde sivil toplumdaki rıza mekanizmaları felç olduğunda devletin "bütüncül" karakterinin rıza zeminini kaybederek nasıl çıplak bir "Sezarist" zor aygıtına dönüştüğünü analiz etmeyi kolaylaştırmaktadır.

Günümüzde iktidarın, organik bir krize girmeden hegemonik varlığını sürdürebilmesi; küresel tahakkümün geleneksel askeri-sınai mekanizmaların ötesine geçerek, dijital algoritmalar ve kültürel tüketim ağları üzerinden kurulan, Byung-Chul Han'ın (2014) kavramsallaştırmasıyla uyumlu bir "görünmez rıza" mimarisine dayanmasıyla doğrudan örtüşmektedir. Gramsci'nin eskinin öldüğü, yeninin ise doğamadığı "ara dönem" (interregnum) tespiti; bugünkü küresel kurumların işlev kaybı ile yeni bir düzenin belirsizliği arasındaki boşlukta filizlenen otoriter popülizmi, bu ara dönemin 'marazi belirtileri' olarak anlamlandırmak için en güçlü kuramsal anahtarı sunmaktadır.

Organik kriz, Gramsci'nin sunduğu kavramsal çerçevede çeşitli şekillerde sona ermektedir; kriz, güçler dengesine bağlı olarak ya otoriter bir Sezarist müdahaleyle ya da düzenin kendini "pasif devrim" yoluyla dönüştürülebilir (Gramsci, 1971, s. 219). Organik kriz, ya karşı-hegemonik bir odağın kolektif irade inşasıyla iktidarın el değiştirmesiyle; ya da egemen sınıfın, alt sınıflardan gelen talepleri sistem içinde eritip etkisizleştirdiği bir pasif devrim süreciyle, mevcut hegemonyayı tahkim etmesiyle son bulacaktır (Gramsci, 1971, s. 105).

Dolayısıyla, "canavarlar zamanı" söylemi bugün hem melankolik hem ütopik bir tanımlama aracı olarak kullanılsa da, Gramsci için asıl tehlike bu marazi belirtilerin kurumsallaşarak organik krizin bir pasif devrim veya otoriter bir restorasyonla dondurulmasıdır. Dolayısıyla modern kriz dönemlerinde devletin güvenlikçi bir refleksle geri dönmesi, aslında bu etik-politik rıza üretiminin tıkanması ve devletin zor aygıtına daha yoğuın bir şekilde başvurması anlamına gelmektedir.

Sezarist figürler, çatışan güçler arasında bir hakem gibidir ve aşağıdan gelen bir halk hareketini engellemek veya onu kontrol altına alıp sistemi yukarıdan aşağıya doğru restore etmek için devreye girmektedir. Bu durum, Gramsci'nin "pasif devrim" olarak adlandırdığı, değişimin lider veya devlet eliyle dayatıldığı bir sürece hizmet eder (1975, ss. 1610-2). Eğer bu figür, yeni bir gücün zaferine ve toplumun ilerlemesine yardımcı oluyorsa (Sezar veya Napolyon gibi) bunu "ilerici"; eğer sadece mevcut çürümüş yapıyı zorla ayakta tutmaya çalışıyorsa (III. Napolyon veya Bismarck gibi) bunu "gerici" bir fenomen olarak yorumlanmaktadır (s. 219).

21. yüzyılda yükselen otoriter popülizm, neoliberal küreselleşmenin yarattığı yapısal krize verilen 'patolojik' bir tepki ve Gramsciyen anlamda eski düzenin can çekişirken ürettiği tipik bir "marazi belirtidir". Bu süreçte popülist

liderlikler, neoliberal hegemonyanın rıza üretimindeki yetersizliğini araçsallaştırarak, sistemin yarattığı toplumsal güvensizliği "dar bir rıza" zemininde (milliyetçilik, yerlicilik, gelenekçilik) yeniden örgütlerler (Fraser, 2017, ss. 40-44).

Dar rıza inşası, pratik düzlemde en net ifadesini Trump'ın korumacı ekonomik milliyetçiliğinde, Brexit'in yerli egemenlik vurgusunda ve Orban'ın gelenekçi "illiberal demokrasi" kurgusunda bulmaktadır (Fraser, 2017, ss.40-44). Her üç örnekte de neoliberal sistemin yarattığı ontolojik güvensizlik; dışlayıcı bir kültürel kimlik ve "koruyucu lider" figürü aracılığında kristalleşmektedir. Halkın yerleşik kurumlara duyduğu güvensizliği araçsallaştıran bu tür liderlikler; hukuku ve sivil toplumu milliyetçilik, din ve aile değerleri gibi "dar bir rıza" alanı ile baskı altına alarak, kutuplaştırma ve 'düşman' inşası üzerinden ayakta kalmaktadır (Fraser, 2017, ss. 40-44).

Otoriter yapının çözülüşü, Gramsci'nin kavramsal çerçevesinde ancak yeni bir etik-politik iradenin, başka bir deyişle karşı-hegemonyanın rıza zeminini kazanmasıyla kalıcı bir dönüşüme evrilebilir. Aksi takdirde yaşanan bu değişim, sivil toplumda kök salamayan geçici bir 'manevra savaşı' başarısı olarak kalacak; krizin yapısal karakteri sona ermeyecek, aksine çok daha yıkıcı marazi belirtilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayacaktır.

Bütüncül Devlete Eleştiriler

Gramsci'nin modern siyaset teorisine sunduğu katkı ve teorisinin farklı ideolojik kamplarda karşılık bulması, son derece üretken bir entelektüel tartışma doğurmuştur. Yine de Gramsci'nin kuramsal çerçevesi, kendi döneminin yapısal sınırlılıkları ve sonrasındaki akademik/pratik eleştiriler dikkate alındığında, eksiksiz bir bütünlük arz etmemektedir.

Gramsci'nin en büyük kozu olan sivil toplum analizi, kuramının en çok eleştirilen noktalarından biridir ve Gramsci'nin bazen sivil toplumu devletin bir parçası gibi, bazen de devletin karşısında bir direnç odağı gibi konumlandırmasındaki "çelişkiyi" ve analitik belirsizliği eleştirmektedir. (Anderson, 2019)

Gramsci'nin Batı Avrupa deneyimine dayalı kavramsal araçları, sömürgecilik sonrası coğrafyalarda 'sivil toplumun zayıflığı' veya 'devletin aşırı gelişmesi gibi olgularla çarpışmaktadır. Batı dışı toplumlarda devletin rızadan ziyade doğrudan tahakküm (*dominazione*) üzerinden kurumsallaştığını ileri sürer (Guha, 1997). Nitekim Guha, sömürgeci iktidarın doğasını açıklarken, bu yapının organik bir hegemonya üretemediğini ve karşımızdaki tablonun aslında

bir ‘hegemonyasız tahakküm’ olduğunu belirtir. Ona göre sömürge düzeninde “zor” ögesi, “rıza” ögesine her zaman baskın çıkmak zorundadır. (Guha, 1997)

Chatterjee’ye göre Batılı anlamda rasyonel ve anayasal haklara sahip “sivil toplum”, Batı dışı dünyada yalnızca dar bir elit zümreyi kapsar. Geniş halk kitleleri ise devletin gözünde anayasal birer “vatandaş” olmaktan ziyade, yalnızca yönetilmesi ve kontrol edilmesi gereken birer “nüfus” grubudur. Bu nedenle, Batı dışı toplumlarda rıza ve tahakküm dengesi kurumsal sivil toplum alanında değil; bu nüfus gruplarının hayatta kalabilmek adına devletle yasal sınırların gri alanlarında yürüttüğü esnek pazarlıkları içeren ‘siyasal toplum’ arenasından üretilir (Chaterjee, 2004).

Gramsci, krizden çıkışı ve yeni hegemonyanın inşasını kolektif organik aydın rolüyle neredeyse tamamen “Modern Prens” olarak adlandırdığı siyasi Parti’ye yüklemektedir. Michels gibi kuramcıların bu durumun kaçınılmaz olarak bürokratikleşmeye, diğer bir deyişle “oligarşinin tunç kanunu” gereği parti diktatörlüğüne yol açabileceğini iddia etmektedir (Michels, 1962). Buna karşı, Gramsci’de örgütlenme, hegemonyayı inşa etmenin yegâne yoludur. Bu noktada Gramsci, Michels’in statik ‘yöneten elit’ kavramını, dinamik bir ‘entelektüel ve ahlaki liderlik’ sürecine dönüştürür (1962, ss. 334-335) Asıl mesele elitlerin varlığından ziyade bu kadroların kitlelerle kurduğu ‘organik’ bağın niteliğidir. “Modern Prens”, Michels’in öngördüğü oligarşik bir yapının aksine organik entelektüeller aracılığıyla toplumsal rızayı ve kolektif iradeyi inşa eden pedagojik ve siyasal bir mekanizmadır (1962, ss. 144-150).

Theda Skocpol, devleti egemen sınıfların çıkarlarından bağımsız, kendi kurumsal mantığına sahip otonom bir yapı olarak konumlandırmakta ve Gramsci’nin bütüncül devlet tanımını, devleti halen bir sınıf egemenliği aygıtı olarak gördüğü gerekçesiyle eleştirmektedir (1985, ss. 29-30). Skocpol’un analizinde radikal değişimler, Gramsci’nin vurguladığı “entelektüel hazırlık” veya stratejik bir siyasi sürecin ötesinde; devlet aygıtının mali krizler, askeri yenilgiler veya küresel rekabet gibi dışsal baskılar sonucu yapısal olarak işlevsizleşmesinin bir sonucudur s.17). Dolayısıyla Gramsci için rıza ve hegemonya krizi temelinde yükselen “organik kriz”, Skocpol’un yaklaşımında devletin uluslararası sistemdeki jeopolitik yükümlülüklerini taşıyamamasıyla tetiklenen kurumsal bir çöküştür ve radikal değişim, bir karşı-hegemonya inşasının ötesinde, askeri-bürokratik direncin kırıldığı bir “yapısal zorunluluk” meselesidir.

Gramsci’ye yönelik bir başka eleştiri “iradecilik” temelinde yükselmektedir. Marksist literatürdeki ekonomik determinizmi kırarak siyasal irade, ideoloji ve kültüre belirleyici bir rol yüklediği yönündeki eleştiriyi sistematik olarak dile getirenlerin başında Louis Althusser yer almaktadır. Althusser, Gramsci’yi “tarihselci” (*historicist*) yaklaşımı nedeniyle üretim

ilişkilerinin nesnel yasalarını ve ekonomik yapının sert sınırlılıklarını, adeta her şeyin siyasal bir stratejiyle (mevzi savaşı) değiştirilebileceği yanılsamasına kurban ettiğini savunmuştur (Althusser, 1970, ss. 126-130).

Poulantzas'ın bütüncül devlete temel eleştirisi, Gramsci'nin devlet ve sivil toplum arasında kurduğu ayrımın bazen devletin kurumsal özgünlüğünü ve sınıfsal doğasını bulanıklaştırma riskidir. Devlet, sivil toplumu kuşatan bir kabuğun ötesinde toplumsal ilişkilerin tam merkezinde konumlanan bir kurumsal maddiyat halini almıştır (1978, ss. 128-130). Poulantzas, sermayenin uluslararasılaşması ile devletin sonunun gelmediğini, aksine otoriter devletçilik yapısı, küresel sermaye akışını korumak için sivil toplumun demokratik kanallarını tıkayan yeni bir devlet formu olarak ortaya çıkmıştır (1979, ss. 203-210).

Diğer yandan Morton ve Callinicos gibi düşünürlere göre, pasif devrim kavramı sömürge sonrası modernleşmeden neoliberal dönüşümlere kadar o denli geniş bir sahada kullanılmaktadır ki; bu "her şeyi açıklayan" tutum, kavramın kuramsal keskinliğini zayıflatma riski taşımaktadır.

Gramsci'nin hegemonya kuramı, ayrıca sivil toplumun gelişmişliği ve rıza mekanizmalarının işleyişi bakımından literatürde özellikle "mekânsal özgünlük" ve "devletin şiddet tekeli" ekseninde ciddi eleştirilere tabi tutulmuştur. Başta Perry Anderson olmak üzere pek çok kuramcı, Gramsci'nin sivil topluma ve kültürel rızaya atfettiği önemin, devletin nihai ve belirleyici gücü olan askeri ve teknolojik şiddet tekelini gölgelediğini savunmaktadır ve bu perspektife göre hegemonya, kriz anlarında yerini zor aygıtlarına bırakabilen bir unsurdur.

Anderson, hegemonyanın sivil toplum içindeki ideolojik yayılımını kabul etmekle birlikte, parlamenter demokrasilerde bile devletin "zor" aygıtlarının son tahlilde belirleyici bir rezerv güç olarak beklediğini hatırlatır (1976, ss. 42-45). Anderson'a göre, bir organik kriz anında sivil toplumun rıza mekanizmaları sarsıldığında, devlet bu 'siperlerden' sıyrılarak kendi asli cebir gücüne geri döner ve sistemi bu yapısal sertlik üzerinden yeniden stabilize etmeye çalışır (1976, s. 48).

Neoliberal küreselleşme altındaki devlet yapısı, Gramsci'nin bütüncül devlet formülüne teorik olarak tam uyum sağlarken, pratik ve ölçek açısından derin bir gerilim barındırır. Neoliberalizm, piyasa mantığını eğitimden kültüre, gündelik hayattan hukuka kadar sivil toplumun her hücresine sızdırarak rıza üretimini "ortak duyu" haline getirdiği ölçüde egemen olabilmiştir. Ancak küreselleşme, rıza üretimini sağlayan mekanizmaları ve ekonomik karar alma süreçlerini ulusal sınırların dışına çıkarıp küresel sermaye ve uluslararası kuruluşlara devrettiği için, integral devletin ulusal ölçekteki otonomisini zedeler. Bu durum, devletin "zor" aygıtının (siyasi toplum) ulusal düzeyde kalmasına

rağmen, "rıza" üreten mekanizmaların (sivil toplum) küreselleşmesiyle sonuçlanan bir parçalanmış bütüncül yapı ortaya çıkarmaktadır. Günümüz devletlerinin küreselleşme eliyle zayıflayan rıza üretim kapasitesini ve toplumsal kontrolünü yeniden ulusal sınırlara çekme, yani bütüncül yapıyı daha sert ve korumacı bir biçimde restore etme çabası olarak okunabilir.

Gramsci'nin ara dönem çerçevesinin, sonu gelmeyen bir belirsizlik durumunu meşrulaştırmak için araçsallaşması da ihtimal dahilindedir. Kapitalizm artık işlevsel bir sistem olmaktan çıksa da, bu çöküşün yerini alacak bir düzen kurulamayabilir ve uzun süren bir toplumsal anomi, kaos ve kurumsal aşınma yaşanabilir (Streeck, 2016, s.13). Gramsci için ara dönem, hegemonik düzen arasındaki kısa bir geçişken ve belirli şekillerde sona ererken, ara dönemin kalıcı bir duruma dönüşme riski vardır. Güncel bir okumayla, bu reaktif hareketlerin korumacı duvarlar örmesi, sınırları kapatması, piyasaya müdahale etmesi için devleti yeniden sahneye çağırması da söz konusudur. Ancak bu dönüş, Gramsci'nin hayal ettiği hegemonik bir devlet inşası yerine krizi yöneterek "yangın söndürmeye çalışan" reaktif bir devletin dönüşüdür (Streeck, 2016, s. 36).

Sonuç

Gramsci'nin sunduğu kuramsal çerçeveye göre, hegemonyanın çözüldüğü ancak alternatif bir tarihsel bloğun henüz inşa edilemediği ara dönem(ler)de, "yönetici" sınıf artık topluma önderlik etme kabiliyetini yitirerek yalnızca 'tahakküm' etmektedir. Ahlaki ve politik liderliğin buharlaştığı, rıza üretim kapasitesinin felç olduğu bu evrede, hegemonik boşluğun Gramsci'nin Sezarizm olarak adlandırdığı; krizin yapısal tıkanıklığını karizmatik ve otoriter bir müdahaleyle aşmayı vaat eden bir "kader figürü" tarafından doldurulması ihtimal dahilindedir. Güncel koşullarda otoriter popülizmin ve küresel aşırı sağın yükselişini, rızanın tükenişini zorla ikame etmeye çalışan bu dönemin en somut "marazi belirtileri" olarak değerlendirmek mümkündür (Fraser, 2019).

Neoliberal hegemonyanın rıza üretme kapasitesini yitirmesiyle derinleşen bu otorite krizi, sistemik bir alternatife evrilmek yerine kurumsal çürümenin 'marazi belirtilerini' tetiklemektedir (Streeck, 2016). Bu süreçte devlet, proaktif bir toplumsal dönüştürücü olmaktan uzaklaşarak; korumacı duvarlar, sınır kontrolleri ve yukarıdan aşağıya tahkim edilen pasif devrim stratejileriyle sistemik yangını söndürmeye odaklanan savunmacı bir aygıta dönüşmektedir (Gramsci, 1971, ss. 106-114).

İklim krizi ve tedarik zinciri kırılmalarıyla sarsılan neoliberal tarihsel blok, mevcut organik krizin bir tezahürü olarak yerini; küresel sermayenin verimlilik yerine "güvenli tedarik" arayışına girdiği ve devletin stratejik üretim

alanlarını ulusal güvenlik doktrinine dahil ederek iktisadi sahneye otoriter bir aktör olarak geri döndüğü bir ara döneme bırakmaktadır (Roberts ve Lamp, 2021, ss.145-168) Bu durum, devletin piyasa üzerindeki denetleyici ve korumacı rolünün geri dönüşünü zorunlu kılan yapısal bir kırılmayı temsil etmektedir.

Günümüzde çıplak zor kuvvetin ötesinde teknolojik ve askeri üstünlüğün kurduğu "akıllı zor" Han'ın (2014) deyimiyle görünmezleşerek bizzat rızanın kendisi gibi maskelenmektedir. Dolayısıyla, modern "devletin dönüşü" dinamiği, sivil toplumun rıza üretimindeki yerel kırılganlıkları ile devletin ileri teknolojik şiddet araçlarını kuşanarak sivil alana ilerlemesi arasındaki bu yeni ve asimetrik ilişkide aranabilir.

Tam olarak "eskinin ölmekte olduğu ancak yeninin doğamadığı" o tehlikeli ara dönemde, devletin toplumsal rızayı değil, kurumsal bekasını ve mevcut hiyerarşileri korumak adına zor aygıtlarını devreye soktuğu bir restorasyon hamlesidir (s. 276). Dolayısıyla modern devletin yeniden sahneye çıkışı, bir açıdan Sezarist liderliğin gölgesinde, belirsizliğin kalıcılaştığı, donmuş bir ara döneme yol açma riski taşımaya devam etmektedir.

Kaynakça

Althusser, L., & Balibar, E. (1970). *Reading Capital*. New Left Review.

Anderson, P. (2017). *The Antinomies of Antonio Gramsci*. Verso.

Broder, D. (2017). The Overused Gramsci Quote.

Cox, R. W. (1981). Social forces, states and world orders: Beyond international relations theory. *Millennium: Journal of International Studies*, *10*(2), 126–155. https://doi.org/10.1177/03058298810100020501

Chatterjee, P. (2004). The Politics of the Governed: Reflections on Popular Politics in Most of the World. Columbia University Press.

Dean, J. (2009). Democracy and Other Neoliberal Fantasies: Communicative Capitalism and Left Politics. Duke University Press. (s. 22-26).

Evans, P. B., Rueschemeyer, D., & Skocpol, T. (Eds.). (1985). *Bringing the State Back In*. Cambridge University Press.

Guha, R. (1997). *Dominance without hegemony: History and power in colonial India*. Harvard University Press.

Gramsci, A. (1971). Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci. Q. Hoare, & G. N. Smith (Eds.) & (Transl.). New York: International Publishers.

Gramsci, A. (1975). *Quaderni del carcere* [Prison notebooks] (V. Gerratana, Ed.; Cilt. 1–5). Istituto Enciclopedia Italiana; Einaudi.

Fuchs, C. (2014). Digital Labour and Karl Marx. Routledge.

Hall, S. (1988). The hard road to renewal: Thatcherism and the crisis of the left. Verso.

Han, B-C. (2014). *Psychopolitics: Neoliberalism and New Technologies of Power*.

Fisher, M. (2011). Kapitalist Gerçekçilik: Başka Bir Alternatif Yok mu?. Habitus Kitap.

Fraser, N. (2017). "The End of Progressive Neoliberalism". *Dissent Magazine*.

Fraser, N. (2019). The Old is Dying and the New Cannot be Born: From Progressive Neoliberalism to Reactionary Populism. Verso Books.

Jonsson, S. (2016). "The Interregnum: The Content of a Concept". States of Interruption.Streeck, W. (2016). Satın Alınan Zaman: Demokratik Kapitalizmin Ertelenmiş Krizi.

Laclau, E. ve Mouffe, C. (1985). Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics. Verso.

McNally, M. ve Thomasen, A. (Ed.). (2005). Using Gramsci. Pluto Press.

Michels, R. (1962). *Political parties: A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy* (E. Paul & C. Paul, Trans.). Collier Books. (Original work published 1911)

Mouffe, C. (2018). For a left populism. Verso.

Poulantzas, N. (1978). State, power, socialism. NLB

Roberts, A., & Lamp, N. (2021). *Six Faces of Globalization: Who Wins, Who Loses, and Why It Matters*. Harvard University Press

Srnicek, N. (2017). Platform Capitalism. Polity Press.

Streeck, W. (2016). *How will capitalism end? Essays on a failing system*. Verso Books.

Traverso, E. (2021). Solun Melankolisi: Direniş, Sürgün ve Kayıp Bir Geçmişin Hatırası. İletişim Yayınları.

Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism*

MALİ ZORUNLULUK SÖYLEMİNDEN HEGEMONYA STRATEJİSİNE: KEMER SIKMA POLİTİKALARININ GRAMSCİYEN META-TEORİK BİR ANALİZİ

Ali Berçem AŞICI*

Giriş

Ana akım neoliberal anlayışın hâkim olduğu yakın dönem kemer sıkma (*austerity*) analizlerinin iktisadi bir çerçeveyle sınırlı tutularak söz konusu siyasal kararların teknik bir meseleye indirgendiği görülmektedir. Kemer sıkmanın tam olarak kavranabilmesi siyasal iktisadi bir perspektifi gerekli kılmaktadır. Antonio Gramsci'nin siyaset kuramına dayalı bir meta teorik bir analizin kemer sıkmanın hegemonik boyutunun aydınlatılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada kemer sıkma politikalarının, devlet maliyesine ilişkin teknik düzeltmeler bütününden ibaret olduğu düşüncesi eleştirilmekte, iktisadi boyutunun yanı sıra sosyal ve siyasal düzeylerdeki amaçlarına odaklanılmaktadır.

Gramsciyen yaklaşım çerçevesinde, konjonktürel kriz emareleri içermesine rağmen etkileri bakımından kapitalist tarihsel formasyonun organik krizine tekabül eden 2008 küresel krizi sonrasında, ana akım neoliberal iktisadi anlayışın temsilcilerinin savunduğu minimal devlet anlayışı derinden sarsılmış ve devletin piyasa sistemi üzerinde yeniden belirleyici bir rol almasına ihtiyaç duyulmuştur. Avrupa ülkelerinde yaşanan borç krizleri, siyasal iktidarları mali disiplinin sağlanması talepleri ile yönetilen toplumsal sınıflar üzerinde meşruiyet sağlanması sorunu arasına sıkıştırmıştır. 2008 krizi sonrasında özellikle Güney Avrupa ülkelerine dayatılan kemer sıkma politikalarının sadece mali disiplin amacıyla uygulanmadığı, bunun yanı sıra kapitalist tarihsel blokta organik bütünlüğün yeniden tesis edilmesine yönelik organik çözüm metodu olarak uygulandığı düşünülmektedir. Bu çalışmada kemer sıkma uygulamalarının analizinde toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler çerçevesinde Gramsci'nin siyaset kuramına dayalı bir meta-teorik perspektifin en açıklayıcı yöntemi sunduğu savunulmaktadır. Dolayısıyla bildiride, kemer sıkmayı teknik bir iktisadi araca indirgeyen ana akım yaklaşımlara karşı alternatif bir yöntem sunulması hedeflenmektedir. Kemer sıkmanın sadece bütçe açıklarının azaltılmasını amaçlayan teknik bir iktisadi araç olarak tanıtılması, bu

* Dr., Uzman Yrd., Tarım ve Orman Bakanlığı, ORCID: 0000-0003-1584-4364.

politikaların emekçiler üzerindeki çok yönlü etkilerini görünmez kılmaya yarayan neoliberal ideolojik bir amacı bünyesinde barındırmaktadır. Bu amaç kapsamında devlet müdahalesi olmaksızın devinen bir piyasa alanı tahayyülü, 2008 krizi sonrasında sermaye birikim sisteminin korunması için geri çağrılan bir devlet düşüncesine yerini bırakmıştır. 2008 krizi sonrasında devletin dönüşü(mü) kamu harcamalarının azaltılmasının yanı sıra sosyal ve siyasal düzenin yeniden tesis edilmesiyle yakından ilgilidir. Gramsciyen çerçevede ifade edilecek olursa kemer sıkma politikalarının uygulanması bağlamında bu dönemde devletin dönüşü(mü)nün tarihsel blokun sadece yapısal kertesiyle sınırlı olmadığı, yapı ve üst yapı kerteleri arasında organik bütünlüğünün yeniden yapılanması amacını üstlendiği düşünülmektedir.

Gramsci'nin Siyaset Kuramı Bağlamında Kemer Sıkmanın Epistemolojik ve Ontolojik Kökenleri

Gramsci'nin siyaset kuramı, hegemonya bunalımı koşullarında tarihsel blokun organik bütünlüğünün yeniden sağlanmasının bir tekniği olarak kemer sıkma projesini derinlemesine analiz etme imkânı sunmaktadır. Gramsci'ye göre bir toplumda düzenin sağlanması için tahakkümün yani zorun yanı sıra toplumsal rızanın da sağlanması gerekmektedir. 1929 büyük buhranı ve 2008 küresel krizi gibi kapitalist sistemin sürekliliğini tehdit eden, iktisadi kriz boyutlarını aşan, siyasal ve ideolojik krizlere tekabül eden organik kriz dönemlerinde sermayenin yönetici bloku olağan yönetim mekanizmaları çerçevesinde organik çözüm üretmeye çalışır (Gramsci, 1984, s. 91; Laclau ve Mouffe, 1992, s. 96; Mandel, 1991, s. 42). Organik kriz sürecinin sınıfsal içeriği, egemen sınıfların kendi varoluş biçimini yeniden üretememesi ve hegemonyal ilişkilerdeki eski konumunu yitirmesi üzerinden belirginleşmektedir (Yetiş, 2009, s. 140). Hegemonya krizi olarak açığa çıkan bu yetersizlik hali, yönetilen sınıfların eskiden görülmediği ölçüde etkinlik göstermeye ve siyasal düzeyde güçlenmeye başlaması üstyapısal kertede önemli ideolojik kırılmalara yol açar ve bu durum "otorite krizi" olarak hegemonya krizinin derinleştiğini ortaya serer (Yetiş, 2009, s. 140). Tam da bu noktada, organik çözümün aracı olan kemer sıkma politikalarını uygulayan siyasal iktidarlar ve maliye bürokrasisi tarafsız bir konumda değillerdir, aksine mevcut sermaye birikim rejiminin sürdürülebilmesi için seferber edilen toplumsal aktörlerdir. Gramsci, *Modern Prens* adlı çalışmasında organik çözümü şu şekilde açıklamaktadır:

> Birçok partinin tek bir parti bayrağı altında, aslında bütün sınıfın gereksinimlerini en iyi biçimde temsil eden ve özetleyen, geçişi, her ne kadar sakin devrelere göre çok hızlı, neredeyse şimşek gibi bir hızla olursa da, bu, organik ve olağan bir olaydır; çünkü bu, bütün bir toplumsal grubun, tek başına başat bir varolma

> sorununu çözmeye ve ölüm tehlikesini uzaklaştırmaya yetenekli olduğu kabul edilen, tek bir yönetimde erimesi anlamına gelir (Gramsci, 1984, s. 91).

Gramsci'nin organik çözüm anlatımı çerçevesinde, 2008 krizi sonrasında kapitalist sistemin yeniden yapılanma sürecinin siyasal iktidarların göreve çağrılmasına tekabül ettiği söylenebilir. Bu somut temelden hareketle, kemer sıkma politikalarının tarafsız bir politika seti değil; tarihsel, siyasal ve sınıfsal ilişkiler çerçevesinde üretilen ideolojik bir proje olduğu savunulmaktadır. Kemer sıkma politikalarıyla görünürde ekonomik istikrar ve büyümenin sağlanması hedeflenmiş, lakin ekonomik olanın ötesine bakıldığında emekçiler açısından sosyal ve siyasal bir disiplin rejimi belirginleşmiştir (Jessop, 2016, s. 416). İşsizlikle, artan toplumsal gelir dağılımı adaletsizliğiyle ve demokratik temsil yöntemlerinin işletilmemesiyle yönetilen toplumsal sınıflar üzerinde hegemonyal ilişkinin yeniden tesis edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Kemer sıkma, yönetici blokun hegemonya bunalımı koşullarından çıkmasına yönelik bir organik çözüm metodu olarak çok derin ve sistematik çalışmayı gerektirmektedir. Kemer sıkma, "eskinin öldüğü, yeninin henüz doğamadığı" bir ara dönemde hegemonik ilişkilerin yeniden tesis edilebilmesine dönük kurtarıcı bir aparattır.

Gramsciyen meta teori, olguların açıklandığı bir kuramsal çerçeveyle yetinmemekte, toplumsal düzeyde bilginin üretim koşullarını da sorgulamaktadır. Bu bağlamda kemer sıkmanın epistemolojik ve ontolojik kökenlerine odaklanılması gerekmektedir. Hegemonya, tarihsel blok (*blocco storico*), organik kriz gibi Gramsciyen kuramsal kavramlarının kemer sıkma olgusunun epistemolojik düzeyde anlaşılmasında işlevsel olduğu düşünülmektedir. Bu bakımdan Gramsci'nin siyaset kuramı kemer sıkma politikalarının, kamu harcamalarının azaltılması, bütçe disiplini vb. mali kavramlarla sınırlamayan, belirli bir tarihsel blokun dünya görüşü olarak epistemolojik düzeyde ele alınmasına zemin sunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, hegemonyanın ekonomik egemenlik üzerinden okunması yeterli olmayacaktır. Hegemonya, toplumsal bilginin ve rızanın sürekli yeniden üretilmesine tekabül eden bir süreç olarak anlaşılmaktadır. Kemer sıkma politikaları da bu bağlamda toplumsal rızanın tesis edilmesine yönelik işlev görmektedir. Gramsci'nin hegemonya kuramında egemen toplumsal sınıflar sadece zor kullanarak değil, zorun yanı sıra kültürel ve ideolojik aygıtlarla da toplumsal rızayı üretmeyi amaçlar.

Epistemolojik düzeyde, kemer sıkma politikalarının, serbest piyasa sisteminin korunması ve hatta kutsanması, devlet maliyesinin disiplini ve emekçilerin refah düzeylerinin sınırlandırılması çerçevesine tabi olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, iktisadi dar anlamının ötesinde sosyal ve siyasal bir çerçevede kemer sıkma politikalarıyla neoliberal ideolojinin ve piyasa sistemi

çıkarlarının yönetilen toplumsal sınıflar düzeyinde kabul edilmesinin hedeflendiği söylenebilir. Bu hedefin, emekçiler üzerinde yaratmış olduğu baskı alternatifsizlik, zorunluluk, teknik gereklilik vb. bilgisiyle siyasal bir karardan ziyade devlet maliyesinin yönetimine ait bürokratik / teknik bir karar olarak sunulmaktadır. Kapitalist tarihsel formasyonda kemer sıkma, sermaye birikim rejiminin sürdürülmesi adına emekçilerin bireysel bir düzlemde sorumlulaştırılmasına, sosyal devlet harcamalarının kısıtlanmasının yanı sıra krizin toplumsal yükü üzerinden yönetilen sınıflardan, tutumlu bir yaşamın ahlaki ve erdemli bir yaşam biçimi olduğu söylemi üzerinden, fedakârlık talebini de içeren bir ideolojik anlatıyı normalleştirmeye katkı sağlamaktadır (Brown, 2018, s. 50, 2021; Mattei, 2022).

Ontolojik düzeyde kemer sıkma hegemonyal ilişkilerin yeniden tesis edilmeye çalışılmasıyla ilgili politikaları ifade etmektedir. Bu bakımdan kemer sıkma toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerin yeniden şekillenmesini hedefleyen bir toplumsal rejimin aygıtını ifade etmektedir. Kemer sıkmanın ontolojik kökenleri, sermaye ve emek arasındaki ilişkilerin sermaye lehine yeniden belirlenmesini ve devletin de şekillenen bu toplumsal ilişkilere uygun bir şekilde yeniden biçimlenmesini kapsamaktadır. Streeck (2021, s. 177) tarafından vurgulandığı üzere, kemer sıkma döneminde yurttaş zayıflamış, yatırımcı ise güçlenmiştir. Eğitim ve sağlık başta olmak üzere temel kamusal hizmet alanları daraltılmış, kamu yararı referansı zayıflamış, maliyet artışı söylemleri devlet maliyesinde meşrulaştırıcı ana çerçeveyi oluşturmuştur. Kemer sıkmayla birlikte emekçiler üzerindeki ekonomik, sosyal ve siyasal disiplin normalleştirilmiştir. Egemen sınıfın organik kriz dönemlerinde sarsılan hegemonyal ilişkileri kemer sıkma politikalarıyla yeniden üretilmeye çalışılmıştır.

Gramsci, kapitalist tarihsel formasyonda devletin yönetici sınıfın egemenliğini meşru gösterip korumanın yanı sıra yönetilen toplumsal sınıfların etkin rızasını kazanabildiği teorik ve pratik etkinlikler bütünlüğü olarak hegemonyal süreçlerde önemli roller üstlendiğini ortaya koyar (Gramsci, 1971, s. 244). Kemer sıkmanın ontolojik gerçekliği, özellikle kapitalist tarihsel blokun krize girdiği 2008 yılı ve sonrasında önem arz etmektedir. Gramsciyen meta-teorik analiz çerçevesinde kemer sıkma politikaları tarihsel düzeyde, organik kriz dönemlerinde ekonomik yapının iflasına, siyasal ve ideolojik üstyapısal unsurların da çözülüşünün eşlik etmesi üzerinden açıklanabilir. Buradan hareketle, yapısal düzeyde gerçekleşen krizin üstyapısal yansımalarının gerçekleşmesi sonucunda, tarihsel blokun organik bütünlüğünün dağılmasını takip eden hegemonik bunalım koşullarında siyasal iktidarların, yönetici toplumsal sınıfın bir aygıtı olarak konumlandığı ve reformist müdahalelerle sistemin sürdürülmesine katkı sağlamaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Gramsciyen meta-teorik analiz, kemer sıkma politikalarının organik kriz

dönemlerinde "*there is no alternative*" vb. söylemlerle tarafsız ve zorunlu politika tercihleri gibi sunulması, siyasal iktidarlar tarafından toplumsal meşruiyetin sağlanması amacıyla kullanılan işlevsel bir ideolojik argüman olduğunu açıklığa kavuşturur.[1]

Kemer sıkmanın ekonomi kertesiyle sınırlı bir zorunluluk olduğu neoliberal tezi Gramsci'nin ortakduyu (*common sense* / *senso comune*) kavramı çerçevesinde sorgulanabilir (Gramsci, 1971, ss. 325-326, s. 348). Clara Mattei (2022) ve Mark Blyth (2013) tarafından, kapitalist tarihsel formasyonda 20. yüzyıl itibarıyla somutlaşıp günümüze kadar siyasal iktidarlarca sıklıkla başvurulduğu ifade edilen kemer sıkma politikaları, ortakduyu tartışmaları kapsamında yeniden siyasal ve ideolojik bir tercih olarak kavranabilir.

Gramsci'ye göre felsefenin ideolojik blok içerisindeki özsel rolü, kendini yardımcı ve ast sınıflar içinde yayılmış bulunan dünya görüşleri üstündeki etkisiyle, ortakduyu ile gösterir ve her tarihsel yani organik felsefenin ortakduyu ile sürdürülmesi gerekir (Portelli, 1982, ss. 18-19). Hegemonyal ilişki yönetilen toplumsal sınıfların ideolojik yapısının yönetilmesini gerektirir. Dolayısıyla devletin sadece zor kullanarak bir toplumu yönetmesi ve rejime yönelik toplumsal rıza sağlaması mümkün değildir. Tam da bu bağlamda, kemer sıkma politikalarının, organik bütünlüğün sağlanamadığı hegemonya bunalımı koşullarında devreye alınan bir organik çözüm metodu olarak neoliberal ideolojinin emekçiler açısından içselleştirilmesini sağladığı görülmektedir. Kemer sıkma, devlet maliyesine ilişkin bir disiplin ihtiyacı savunusunun ötesinde, hegemonyal ilişkilerin yeniden tesis edilmesini ve yaygınlaştırılmasını kolaylaştırmaktadır.

Gramsci'nin siyaset kuramında özsel bir rol atfettiği sivil toplum alanı hegemonya iddiasındaki ideolojilerin üretildiği uğraktır ve düşünür bu uğrakta kültürel egemenliğin kurulmasının önemini vurgulamaktadır. Perry Anderson (1976, s. 26), hegemonyanın, doğrudan sivil toplumla ilgili olmasından dolayı, sivil toplumun da politik toplum karşısındaki görece önemi dikkate alındığında, kapitalist toplumsal formasyonun istikrarını sağlayan asli unsurun yöneten sınıfın kültürel egemenliği olduğunu belirtir. Gramsci'nin kullanımı bağlamında hegemonya, işçi sınıfının egemen sınıf karşısında ideolojik boyunduruk altına alınmasını ifade eder ve bu durum egemen sınıfın rıza üreterek / rızaya dayalı bir şekilde toplumu yönetmesini sağlar (Anderson, 1976, s. 26).

1 Kemer sıkma politikaları ana akım neoliberal iktisatçılar tarafından iddia edildiğinin aksine alternatifi olmayan bir politika olmadığı gibi, bu politika setlerinin ekonomik istikrarı ve büyümeyi sağlayamadığı tekil ülke çalışmaları üzerinden de görülebilmektedir (Aşıcı, 2024; Blyth, 2013).

Sonuç

Gramsciyen kurama dayalı analiz, kemer sıkma uygulamalarının bir "devlet maliyesi tekniği" olmaktan çıkarıp, tarihsel, siyasal ve epistemolojik düzeylerde bir hegemonya stratejisi olarak kavranmasını sağlamaktadır. Kemer sıkma politikalarına ilişkin ana akım ve eleştirel argümanların sıklıkla ekonomik yapı çerçevesiyle sınırlandırıldığı sorunu tespit edilmektedir. Bu sorunun ancak Gramsciyen üstyapısal düzeylerin dikkate alınarak açıklığa kavuşturulabileceği düşünülmektedir. Bunun da tarihsel düzeyde bir kriz analizine dayandırılması gerekmektedir ki yönetici toplumsal sınıfın neden böyle bir politik argüman etrafında birleştiği netleştirilebilsin. Bu bakımdan, Gramsciyen bir analiz, 2008 krizi örneğinde olduğu üzere, küresel finansal sistemin çöküşüyle birlikte pek çok Avrupa ülkesinde krizin ve kemer sıkma politikalarının emekçiler üzerindeki etkileri sonucunda geleneksel siyasal partilere, işçi sendikalarına vb. sosyal ve siyasal temsil mekanizmalarına yönelik toplumsal güvenin sarsıldığını ve meşruiyet krizinin gerçekleştiğini görmemizi sağlamaktadır. Mevcut tarihsel formasyonun artık ideolojik, kültürel, etik ve ahlaki olarak kendini yeniden üretemediği hegemonik bunalım koşullarında kemer sıkmanın tarihsel bir zorunluluk olmadığı, kapitalist tarihsel formasyonun korunması amacıyla hayata geçirilen ideolojik bir proje olduğu anlaşılmaktadır.

Tarihsel blokun üstyapı kerteleri olan sivil toplum ve politik toplum düzeyleri üzerinden yürütülecek Gramsciyen bir analiz, hegemonya ve tahakküm fonksiyonlarının ayrıştırılmasına katkı sağlar ve bu sayede devletin kemer sıkma politikalarını uygulayarak hegemonik bunalım dönemlerinde toplumsal sınıflar arasındaki egemenlik ilişkilerinde önemli roller üstlendiğini sarihleştirir. Bu bağlamda, Gramsci'nin sivil toplum ve politik toplumun toplamı olarak "geniş anlamda devlet" yaklaşımı devletin toplumsal sınıflarla ilişkisinde tarafsız bir idare olmadığı (Yetiş, 2009), teknokratik bir zeminde kemer sıkma politikalarının uygulanması bağlamında hegemonyanın yeniden tesisine katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Siyasal iktidarların bu fonksiyonları yalnızca devlet maliyesinin ve diğer devlet aygıtlarının kontrolüyle sınırlı değildir. Toplum nezdinde meşruiyetinin sağlanmasına yönelik bilimsellik, teknik zorunluluk vb. iddialarla güçlendirilen kemer sıkma uygulamalarının hegemonik doğasını gizlemeye yarayan epistemolojik bir düzlem yine Gramsciyen meta-teoriyle belirginleşmektedir.

Kaynakça

Anderson, P. (1976). The antinomies of Antonio Gramsci. *New Left Review*. Sayı: 100, 5-79.

Aşıcı, A. B. (2024). *Hegemonya Krizi Olarak 2008 Krizi ve Kemer Sıkma Politikaları: Bazı Avrupa Ülkelerine İlişkin Analizler* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.

Blyth M. (2013). *Austerity: The History of a Dangerous Idea*. New York: Oxford University Press.

Brown, W. (2018). *Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi*. Çev. B E Aksoy, İstanbul: Metis Yayıncılık.

Brown, W. (2021). *Neoliberalizmin Harabelerinde: Batı'da Antidemokratik Siyasetin Yükselişi*, Çev. B Doğan, İstanbul: Metis Yayıncılık.

Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. Ed. ve Çev. Q Hoare ve G N Smith, Londra: Lawrence and Wishart.

Gramsci, A. (1984). *Modern Prens*. Çev. P Esin, Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık.

Jessop, B. (2016). The Heartlands of Neoliberalism and The Rise of the Austerity State. İçinde: Springer S, K Birch ve J Macleavy, *The Handbook of Neoliberalism*, New York / Londra: Routladge Yayınları.

Laclau, E. ve Mouffe, C. (1992). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*. Çev. A Kardam, D Şahiner, İstanbul: Birikim Yayınları.

Mandel. E, (1991). *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*. 2. Baskı, Çev. D Işık, İstanbul: Yazın Yayıncılık.

Mattei, C. (2022). *The Capital Order: How Economists Invented Austerity Paved the Way to Fascism*. Chicago: The University of Chicago Press.

Portelli, H. (1982). *Gramsci ve Tarihsel Blok*. Çev. K Somer, Ankara: Savaş Yayınları.

Streeck, W. (2021). *Kapitalizm Nasıl Sona Erecek?*. Çev. B Doğan, İstanbul: Tellekt-Can Sanat Yayınları.

Yetiş, M. (2009). Gramsci ve Devletin İki Görünümü. *Mülkiye*. Cilt 33, Sayı 264, 129-153.

HİÇ GİTMEYENİN DÖNÜŞÜ: BİR YENİ-MUHAFAZAKÂR ELEŞTİRİ

Veli Can ÇINAR*
Aliberk AKBULUT**

Giriş

Bu bildirinin konusunu oluşturan *Liberalizm Neden Çöktü?* kitabının yazarı Patrick Deneen (1964) Amerikalı siyaset teorisyeni, yazar ve akademisyendir. Yazarın liberalizm ve demokrasi üzerine çalışmaları olmakla birlikte bu bildiride, kendisine ün kazandıran *Liberalizm Neden Çöktü?* kitabı üzerine yoğunlaşılacaktır. Deneen'in *Liberalizm Neden Çöktü?* metni siyaset kuramındaki liberalizm eleştirilerinin günümüzdeki önemli örneklerinden biridir. Deenen'in liberalizmi hedefe alan analizi muhafazakarlıktan etkilenen, diğer taraftan ise post-liberal söylemin de temsilciliğini yapan bakış açısı taşır. Eserinin görece en çarpıcı tezlerinden birisi de bu bildirinin ortaya çıkmasına aracı olan "devletin dönüşü" fikri ile doğrudan alakalıdır. Zira Deneen'e göre devlet hiçbir zaman gerilememiştir; liberalizmin ortaya çıkışından bu yana devlet hep kontrol eden rolünde olduğu gibi, aynı zamanda liberalizm aracılığıyla kendisini görünmez kılmayı başarmıştır. Tam da bu noktada Deneen'in kitapta liberalizmin iflası iddiası kadar önemle ve sıklıkla işlediği, devletin sürekli genişlediği fikri ve buna yönelik kuramsal/ampirik tartışmalar/araştırmaların bugün de tartışılmaya başladığını hatırlamalıyız. Nitekim liberalizmin otoriteye olan mesafeli tutumu, tarihsel süreçte hak ve özgürlükler ile otorite kavramı arasında yaşanan çekişmeler gibi pek çok mesele halen üzerinde hemfikir olunamayan tartışmalardandır.

Deneen'in iddiaları ise başlı başına bir çalışma konusu olabileceği gibi post-liberal düşüncenin yola çıkış noktalarından birisini de ortaya çıkarıyor olması sebebiyle mühim görünüyor. Deneen'in liberalizm sonrası dünyaya ilişkin fikirleri, yalnızca liberalizmin eleştirilerinden yola çıkmaz, aynı zamanda devletin yeni dönemde hangi rolde ve biçimde olması gerektiği üzerinden de şekillenir. Öyle ki devletin hiçbir zaman gerilemediği, bireyi özgürleştirme iddiası ile hayatın tüm alanlarına yayıldığı ve bu yayılmanın liberalizmin siyasetine aykırı değil aksine bir gereği olduğu fikrine rastlarız. Böylece yazar devlet kavramını, liberalizmin bireyi özgürleştirme iddiası ile onu bütün

* Bağımsız Araştırmacı, Doktora Öğrencisi, https://orcid.org/0009-0002-9053-5713.
** Araştırma Görevlisi, Doktora Öğrencisi, https://orcid.org/0000-0001-5615-2343.

bağlarından kopartışının, piyasanın serbest olduğu iddiası ile pazarın en ince detaya değil düzenlenişinin, hak ve özgürlüklerin tanınması adı altında hayatın her alanına açıkça müdahalenin bir aracı olarak kabul eder. Bu yönüyle Deneen ve *Liberalizm Neden Çöktü?* kitabıyla getirdiği eleştiriler devletin dönüşü fikri ile doğrudan bir alaka içerisindedir. Deneen buna ek olarak, hiç gitmemiş, halihazırda varlığını genişleterek sürdüren liberal devlet kavramını ise eserinin temel dayanaklarından birisi yapar.

Liberalizm Neden Çöktü? ve Patrick Deneen

İngilizce aslı 2018 yılında Yale University Press aracılığıyla yayınlanan *Liberalizm Neden Çöktü?* 2022 yılında Vakıfbank Kültür Yayınlarında İsmail Hakkı Yılmaz tarafından Türkçeye çevrilerek dilimize kazandırıldı. Yayınlanmasının peşi sıra ABD'deki karşıt ideolojik cenahlar tarafından oldukça beğenilen *Liberalizm Neden Çöktü?* ABD Başkanı Barack Obama tarafından önerilmesiyle artan popülerlik kazandı. Obama, yazarın çıkarsamalarının çoğuna katılmadığını da belirtmekle birlikte dikkatlerin bu kitabın üzerine çekilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Eserin adından da anlaşılabileceği üzere Deneen tarafından liberalizmin iflası ilan edilmiştir. Fakat bu ne bir Marksist eleştiridir ne de tarihin sonunun geldiğini ilan eden tezlerle uyum gösterir. Yazar, çalışmasına görece ses getiren polemiksel sloganlarla başlamaktadır ki bunların en başta geleni liberalizmin iflasının nedeninin liberalizmin başarısının bir sonucu olduğu iddiasıdır. Bu kuramsal mantık yürütmeye göre liberalizm baştan itibaren bir çöküntü olarak değil lakin vaatlerini gerçekleştirmiş bir ideolojik sistem olarak kabul edilir. Bu başarı aynı zamanda liberalizmin iflasını tescilleyen bir olgu olarak karşımıza çıkar ki Deneen eseri boyunca tüm eleştirilerini bir şekilde bunun üzerinden şekillendirir. Liberalizmin demokrasiyle olan ilişkisi, yazar tarafından devletçilik ve bireycilik olarak tasnif edilen iki kavram neticesinde liberalizmin devlete ihtiyaç duyması, liberalizmin tahrif ettiği bağlar, özgürleştirme vaadi gibi dikkate alınarak liberalizmin neleri başardığı, bu başarılarının nelere mal olduğunu inceleyen bir eser olarak karşımıza çıkar.

Liberalizmin iflası onun başarısızlığından değil, aksine başarılı olup, verdiği sözleri tutmuş olması nedeniyle gerçekleşmiştir; dolayısıyla özelde ABD siyasetinin içerisinde bulunduğu kriz, genelde ise küresel kapitalist dünya sistemi içerisinde bulunan ulus devletlerin deneyimledikleri bunalımlara liberal ideoloji ve kurumlarla çözüm bulmak artık imkansızdır (Deneen, 2022, s. 37). Modern dünyanın mutlak ve ilk ideolojisi olmakla birlikte Deenen açısından faşizm ve komünizmin ardından geride kalan tek ideoloji liberalizmden başkası da değildir (Deneen, 2022, s. 38). Bu nedenle dünya düzeninin ve kitapta fazla değinilmeyen ulus devlet sistemi içerisindeki küresel kapitalist üretim ilişkileri

ağının yüzleşmesi gereken bir sorun vardır: Tek ve mutlak-kazanan ideoloji olarak liberalizm dışında, özgürlüklerimizi garanti altına alacak bir toplumsal-siyasal yapılanmayı, bir sosyal siyaseti nasıl tanzim edebiliriz? Elbette Deenen bu soruyu, sanal olarak karşısına alır. Deneen'e göre liberalizm ikinci dünya savaşına kadar olan süreçteki ideolojik rekabetten muzaffer çıkmakla birlikte aynı zamanda verdiği sözleri de tutan bir ideolojiydi. Yazar çalışmasında liberalizmin başarısına hakkını teslim etmekle birlikte, içine düştüğü sorunları analiz etmekten çekinmemektedir. O halde liberal devlet, geri çekilmemiş olmakla birlikte tarih sahnesinden de hiç ayrılmamış mıdır? Deneen'e göre, liberalizmin hayatın her alanına yayılmasını sağlayan yegâne araç devlet aygıtıdır. Devletin geri çekildiği, sınırların belirsizleştiği veya ortadan kalktığı bir serbesti anlatısını reddeden Deneen, devletin piyasanın üzerindeki elinin daha da güçlendiğini söyler; benzer biçimde liberal politik düzen bireylerin fikirlerini özgürce tartıştığı ve hür seçimleri sonucunda belirlediği bir seçim sistemi içerisinde gelişmemiştir. Deneen'e göre liberalizm kendi düzenini, iddia ettiğinin aksine, devlet aygıtını doğrudan kullanarak ya da yazarın devletçilik diye tanımladığı daha genel bir yordamla kurmuştur. Diğer taraftan liberalizmin zaferi aynı zamanda devlet aygıtını daima bir nihai düzenleyici araç olarak kullanması ile mi gerçekleşmiştir? Bu soru bildiri içerisinde sorgulanacak temel noktadır. Bir diğer mesele ise Deneen ile ABD muhafazakarlığının liberalizme karşı olan tutumu üzerinden liberal düzenin alternatifinin ne'liği üzerinedir. Dolayısıyla muhafazakâr siyasi düşüncenin ortaya çıkışı ile birlikte aynı zamanda tarihsel seyri ve ABD'deki hikayesi de önem arz etmektedir. Zira Deneen'e göre ABD'deki muhafazakarlık liberal ideoloji ile ayrılamaz bağlar içerisindedir. Ülkedeki muhafazakâr siyaset liberalizmle kurduğu ilişkide ne kadar uyumlu politikalar gösterirse o kadar başarı kazanır.

Özetle bu bildiride kapitalizmin krizlerine, liberal siyasetin tarih boyunca yaşadığı değişimlere ve dönüşümlere yönelik, muhafazakâr ideolojiden etkilenen ve aynı zamanda post-liberal olarak adlandırılan siyasi söylemin temsilcilerinden biri olan Patrick Deneen'in eleştirileri incelenecektir. Bu çalışma ile devlet kavramının siyaset tartışmalarında yeniden odak noktası haline geldiği, ancak bu defa devletin geriletilmesi ya da dönüşü üzerine değil, liberalizmin devleti hiçbir zaman geriletemediği iddiasının incelenmesi karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca ABD'deki muhafazakâr ideolojinin liberalizm ile olan ilişkisini incelemek için yazarın fikirlerinden de yararlanarak çeşitli çıkarımlar yapmak mümkün olacaktır.

Liberalizmin Yıkıcı Başarısı

Deneen'in *Liberalizm Neden Çöktü?* çalışmasının son derece polemiksel olduğunu belirtmek gerekir. Yazar, iddialarını yalnızca devletçilik ve bireycilik

ikiliği üzerinden öne sürmez. Aynı zamanda liberalizmi, kültürü yok eden, din kurumlarının ve ailenin anlamını kaybetmesine neden olan bir sistem olarak kabul eder. Buna göre liberalizm, çağdaş toplumsal düzenin kötülüklerinin kaynağı olarak görülür (Deneen, 2009). Liberal ideolojinin kendisini gizleyen, görünmez ve sinsi yapısı, ortaya çıkışından bu yana söylediği en büyük yalan, kendisinin tarafsız ve arabulucu rolünde olduğudur. Deneen açısından bu kuramsal çerçeve bizleri devletle piyasa arasındaki ilişkinin görmezden gelindiği, birinin gerilediği (devlet), piyasanın ise bir serbesti içerisinde ilerlediği bir siyasal öyküye götürür. Oysa Patrick Deneen bu kuramsal silsileyi içsel dinamikleriyle birlikte bir aykırılık, krizlere ve çöküşe yazgılı bir ahval olarak değerlendirmektedir. Devlet ve piyasa birbirine ihtiyaç duymaktadır, o sebeple devletin gerilemesi şöyle dursun, güçlenerek büyümeye devam ettiğinden söz etmek gerekir. Yazara göre liberalizmin "soylu yalanlarından" birisi işte budur. Piyasanın kendi akışına bırakılması gibi bir durum da hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Deneen sürekli ve zorunlu olarak, devletin dolayımında bir birlikte büyüme gereğinden ve trendinden bahseder (Deneen, 2022, s. 51).

Metin liberalizme karşı bütün cephelerde savaş ilan etmiş olmakla birlikte yine de ne tam anlamıyla liberalizm öncesine bir geriye dönüşten ne de sonrasına ilişkin bütünlüklü bir plandan bahseder. Bu bildirinin odağı, yazarın liberalizm ve devlet arasındaki ilişkiye bakışıdır. Zira yazar muhafazakâr ideolojinin ve post liberal söylemin bir temsilcisi olarak devlet kavramıyla çalışması boyunca yakından ilgilenir. Öyle ki Deneen liberalizmin iflasını ilan ederken ve liberalizm sonrası dünyayı tasavvur etmeye çalışırken, dayanaklarını ortaya koyuşu ile bir muhafazakâr düşünür olarak ele alınmalıdır. Deneen'in sahip olduğu siyasi tavır, post-liberal siyasete de uygun düşmekle birlikte ne muhafazakarlık ile ne de liberalizm ile tam olarak uyuşmaktadır. Bu noktada Deneen'in, liberalizmin kriz içerisinde olduğunu iddia eden pek çok düşünürden ayrıldığını belirtelim. Kitabında kendisi tarafından da belirtildiği üzere post-liberal eleştiriler yalnızca ABD'deki sağ siyaset aktörlerinden değil aynı zamanda sol siyasetin destekçileri tarafından da olumlu karşılanmıştır. Elbette buna ihtiyatla yaklaşmak gerekir ki yazarın *Conservatism In America? A Response to Sidorsky* makalesini dikkate almadan Deneen'in ABD'deki siyasi geleneklere yaklaşımını tam olarak anlamak mümkün olmayabilir. Esasında Deneen yalnızca bir reaksiyon olarak muhafazakarlığı benimsemez. Bu tartışmanın temelleri bizzat muhafazakarlığın Avrupa'da geçirdiği tarihsel dönüşüm, ABD'deki muhafazakâr geleneğin sorgulanması ve post-liberal siyasal söylem üzerine kuruludur. Deneen ne yalnızca bir muhafazakâr düşünür olarak değerlendirilebilir ne de bunun dışında post-liberal sınırlar içerisinde düşünülebilir. Muhafazakârlığın pragmatizmi ile uygunluk gösterirken diğer

taraftan *Conservatism In America? A Response to Sidorsky* makalesindeki fikirlere uygun olarak ABD siyasetiyle uyumlu yönler de taşır.

Özellikle ABD'deki muhafazakâr siyasi gelenek konusunda, başta Deneen'in atıf yaptığı Louis Hartz gibi yazarlar da dahil olmak üzere, köklü bir muhafazakâr düşünce geleneğinin mevcut olmadığı konusuna değinilir. O halde söylenebilir ki Deneen'in muhafazakâr tavrı, ABD'deki muhafazakâr siyasetin noksanlıkları ile de maluldür. Bunlar ise başta Avrupa'daki muhafazakarlıkla farkları ortaya konulduğunda anlaşılabilir. Deneen'inde katıldığı üzere, ABD'de Avrupa'daki tarihsel gelişiminin bir benzerine sahip olmayan bir muhafazakarlık mevcuttur. Nitekim ABD'deki muhafazakarlığın Avrupa geleneği ile farklılaşmasının temel nedenlerinden birisi sınıfsal temelini burjuvazinin gelişmekte olan sınıfsal örgütlenmesine karşı kuramamış olmasıdır. Elbette sınıfsal temelden tamamen yoksun olduğu söylenemezse de Avrupa'daki gelişimine benzer biçimde yıllar süren bir sınıfsal mücadele ürünü olarak ortaya çıkmadığını gözden kaçırmamak gerekir. Bu sebepledir ki Deneen'in liberalizm eleştirisi muhafazakarlıktan etkilense de kendisi tarafından da kabul edildiği üzere ABD muhafazakarlığının liberalizm ile olan tarihsel birlikteliğinin bir sonucu olarak Avrupa'daki muhafazakâr siyasal gelenek ile tam bir benzerlik içerisinde değildir (Freund, 1955; McKitrick, 1957). Yine de Denilen'e göre ABD muhafazakarlığının, Avrupa muhafazakarlığından keskin olarak ayrılmış ve ayrı bir yere düştüğünü söylemek mümkün sayılmaz. Zira "ideolojiler çağına" bakışları, muhafazakarlığın bir "-izm" olmadığını belirtmeleri, muhafazakarlığın bir anti-ideoloji olarak kabulü gibi pek çok noktada klasik muhafazakarlığın söylemleri ile uyuştuğunu söyleyebiliriz (Gray, 1996; Suda, 2024). Ne var ki Deneen ve post-liberal siyasetin etkisindeki muhafazakarlık, belirli noktalarda klasik öğretiyle uzaklaşmaktadır. Deneen'e göre muhafazakarlık Fransız Devrimine tepkiyle olarak ilk bütüncül ideoloji olarak doğsa da 20. yüzyıl ile komünizm ve faşizme karşı kendisini yeniden tanımlamıştır (Deneen, 2016, s. 140). Deneen'in liberalizm başta olmak üzere ideolojilere getirdiği temel eleştiri *imagination* ile *realizability* kavramlarının birbirinin yerini tutamayacağı fikrinden şekillenir (Deneen, 2016, s. 141). Yazara göre ideolojiler, gerçeği belirli bir formda olmaya zorlasa da verili gerçeği değiştirmek insanın kırılgan ve kusurlu doğasından ötürü mümkün değildir. "Verili gerçeklik" kavramının Deneen için mühim olduğunu belirtelim; çünkü çok-kültürlülüğün aslında muhafazakarlara özgü olmasının sebebi bu verili gerçeklik tikelliklerinin çeşitli oluşumsallık ve ilişkisellikleridir. Aile, şehir, kültür, dil ve gelenek gibi kişinin içine doğduğu verili gerçeklik kaçınılmaz olarak ve insan hayatının temel değiştirici kuvvetlerinden kabul edildiği için *multiculturalism* asıl olarak muhafazakarlara ait bir kavram olarak anlaşılmalıdır. Liberalizm bunları bozup çözmeye çalıştığından ötürü, Deneen'e göre yalnızca tek (evrensel) kültürlülük getirir (Deneen, 2016, s. 141). Herkesin, her şeyin aynılaşması liberalizmin

"devleti geriletmesi" soylu yalanına rağmen özünde tüm bu farklılıkları yok etmektedir. Nitekim Deneen, Joseph De Maistre gibi isimlere atıf yapmaktan çekinmez ve gerçeğin verili, tek düze olmayan ve çok kültürlü yapısına dayanak olarak Fransız muhafazakarlığının öncü isimlerinin fikirlerinden de yararlanır[1]. Zira yazara göre muhafazakarlık, Fransız Devriminin *özgürlük, eşitlik, kardeşlik* sloganının tersinin savunmak olmayıp aksine bu ilkelerin ideolojik ve tektipleştirici yaklaşımının bir eleştirisidir (Deneen, 2016, s. 144).

Deneen açısından ABD'deki muhafazakâr siyasal gelenek de sorgulanmaya değerdir. Yazar bir adım daha ileri giderek, *Amerikan muhafazakarlığının mümkün olup olmadığı* fikrini de sorgular. Louis Hartz'a da atıfla ABD'deki yegâne felsefi geleneğin liberalizm olduğunu belirtir (Deneen, 2016, s. 145). Ancak dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır ki Deneen bu iddiayı, mutlak kötü olarak her alana ve hatta ABD'deki muhafazakâr geleneğe dahi sirayet eden liberalizmi mahkûm etmek için de kullanmaktadır. Öyle ki yazara göre muhafazakâr siyasi düşüncenin ABD'deki sorunları, kendi içinde olmaktan çok, ülkenin siyasi geleneğine liberalizmin hâkim olmasından ileri gelir. O halde muhafazakâr siyasi düşüncenin gereği gibi işleyememesine neden olan yine liberalizmin kendisidir. Bu sebeple Deneen'in fikirlerine göre gerçekten ABD'de muhafazakâr gelenek olup olmadığını sorgulamak gerekir (Stenner, 2009). Lakin dikkat edilmesi gereken nokta bu çıkarımların sınıflar mücadelesi üzerinden şekillenen ideolojik çekişmenin bir ürünü olarak değil, halihazırda var olan düşünceler ve var olana karşı gelişen fikirler şeklinde, diğer bir deyişle idealist biçimde yapılmasıdır. ABD'deki baskın liberal geleneğin kökenleri hakkında yapılan tahliller, liberalizmi en başından bu yana koşulsuz olarak egemenliğini ilan etmiş gibi kabul etmektedir. ABD'deki post-liberal siyasi gelenek ile alakalı akılda tutulması gereken noktalardan biri de budur. Amacımız her ne kadar post-liberal siyasetin Marksist analizini yapmak olmasa da bu düşüncenin içinde geliştiği koşullar ve çeşitli ön kabullerin göz önünde bulundurulması, fikirlerin ortaya çıkışını anlamak için daha yararlı olabilir. Muhafazakâr düşüncenin Avrupa kıtasındaki geçmişi ile ABD'de sahip olduğu geçmiş post-liberal siyasetin söylemleri incelenirken veya sahiplenilirken dikkat edilmesi gereken noktalardan biridir.

ABD'deki muhafazakâr siyasetin liberalizmle yürüttüğü olumlu birliktelik yalnızca tarihsel değil aynı zamanda ideolojik olarak da uyumludur. Buna göre muhafazakarlık merkezi devlet gücüne mesafelidir ve güvenmez, aksine özyönetimin yerel ve çoğulcu şekillerine güvenir. Bu bakımdan da

1 J. De Maistre'den alıntıladığı *There is no such thing as a man in the world. I have seen, during my life, Frenchmen, Italians, Russians, etc…* cümlesi ile liberalizmin bir anti-kültür olarak gerçeğin farklılıklarını görmezden geldiğini ve bireyleri özgürleştirme iddiası üzerinden tekleştirdiğini vurgular (Deneen, 2016, s. 144).

geleneksel liberalizm ile uyumlu gibi göründüğü söylenebilir (Deneen, 2016: 147). Diğer taraftan ABD'deki muhafazakarlık siyaset arenasında liberal normları ne kadar çok kullanırsa o kadar ilgi çekmektedir (Deneen, 2016, s. 148).

Hiç Gitmeyen Devletin İzinde

Deneen'in devletin geri çekilmediği ve hatta liberalizm ile birlikte hayatın her alanına yayıldığı fikrine katılmak mümkündür. Her ne kadar yeni-muhafazakârlar ve liberaller, Marksizm karşısında zaferlerini ilan etse ve devleti siyasal alandan gerilettiklerini ya da kovduklarını belirtseler de devlet her zamankinden daha güçlü ve etkin durumdadır. Özellikle ekonomik alanda egemen sınıflara yardımını sürdüren devlet, günümüz dünyasında da bireyleri daha kolay ve pek çok yoldan kuşatmaya başlamıştır. Kapitalizm ve teknolojinin gelişimi ile birlikte devlet günden güne daha katmanlı perdeler arkasına gizlense de devlet daha az görünür hale geldikçe gücünü arttırmaktadır. Nitekim Deneen'in söylemleri de bu çerçeveden pek uzakta değildir.

Muhafazakarlıktan derinden etkilenen post-liberal söyleme göre liberalizmin çözdüklerini ve yok ettiklerini geri getirirken araç olarak neler kullanılabilir? Bu noktada devlet kavramı (burada devlet kavramını daha geniş bir açıdan ele almak daha yerinde olabilir, yalnızca cebri bir aygıt değil eğitim, politika gibi çeşitli araçları da elinde bulunduran bir aygıt, sistem ve yapı olarak) en kapsamlı ve işe yarar araç olarak karşımıza çıkar. Ayrıca en tartışmaya açık konulardan da biridir. Zira Deneen'e göre liberalizm aslında devleti hiçbir zaman iddia ettiği gibi geriletmemiştir. Patrick Deneen'i ve *Liberalizm Neden Çöktü?* çalışmasını bu kongrenin konu sınırları içerisinde incelemeye değer kılan en önemli iddialardan en önemlisi *devletin hiçbir zaman gerilemediği* fikridir. Öyle ki, Deneen'e göre devletçilik ve bireycilik liberalizmin ihtiyaç duyduğu temel ikilidir. Yazar açısından her ikisi de birbirini destekleyerek var olan iki kavramdır. Devletçilik liberalizmin atomize birey yaratmak, komünal bağları çözmek ve dünyayı istediği tek biçimli hale getirmek için gereken araçları sunar. Diğer taraftan bireycilik arttıkça, bağlar, gelenekler ve aile çözüldükçe bireyler benliklerini kendilerini devlete adayarak gösterirler. Deneen'e göre liberalizm bu nedenle totalitarizme de kapı aralamaya neden olmaktadır. Liberalizmin saymakla bitmeyen günahlarından birisi olarak karşımıza çıkar ki bu çözümlemeye göre Deneen, atomize oldukça bir boşluk içine düşen bireylerin arayış içine girdiğinden bahseder. Modern ideolojilerin yükselişi ile geleneksel topluluk ve kurumların yazar tarafından insanın temel ihtiyacı olarak kabul edilen *topluluk arayışını* karşılayamadığı bir durumun doğduğu iddia edilir. Robert Nisbet'in *Quest for Community* çalışmasına doğrudan atıfla liberalizm tarafından tüm sosyal bağlarından soyutlanan ve "özgürleşen" bireylerin içine düştüğü boşluğu doldurmak için ortada kalan son yapıya sarıldığına işaret eder.

Bu da liberalizm tarafından doğuşundan bu yana desteklenen devletten başkası değildir. Birey, pre-liberal bağlarından koparıldıkça bu atomizasyon giderek kendisini devlete adayan birey ile doldurulur (Deneen, 2022, s. 94 vd.).

Deneen bu noktada insanı yalnızca pre-liberal bağlar ile determinist açıdan tanımlıyor gibi görülse de pek çok farklı bakış açısına imkân verebilecek kadar belirsiz bir eleştiriyi getirdiğini söylemek de mümkündür. Haliyle liberalizmin tarumar ettiği dünyada yazara göre geriye kalan tek meşru örgütlenme biçimi ise devletten başkası değildir. Ancak Deneen'e göre burada ikircikli bir durumda söz konusudur. Liberalizm her ne kadar devlete karşı özgürlükleri koruyor gibi görünse de özgürlükleri ona karşı hapsetme durumunun bulunduğundan bahseder (Deneen, 2022, s. 95). Bu durumda Deneen'e göre totalitarizmin kaynağı ve devletin bir sadakat objesi olarak yükselişinin nedeni de liberalizmin kendisinden başkası değildir. Yazarın doğrudan Alexis de Tocqueville'den atıfla bireyciliğin arttırılmasının merkezi-devlet sorununu çözemeyeceği fikri dikkat çekicidir, özgürlüğün aksine güçlenen merkezi devletin kaynağının bireycilik olduğu tespiti de liberalizmin yazgısını saptamaktadır (Deneen, 2022, s. 96). Yazara göre liberal siyasi felsefenin bireyciliği, merkezi devleti besleyen, merkezi devleti bizzat kullanan ve merkezi devleti güçlendiren temel dinamiktir. Zira artık ortak hiçbir normu, kültürü, uygulaması veya inancı kalmayan toplumun kendi kendini yaşatması mümkün değildir. Bu sebeple de devlete olan ihtiyaç gün geçti artmaktadır (Deneen, 2022, s. 97).

Ayrıca yalnızca Deneen'e göre değil, post-liberal siyaset taraftarlarına göre de devletin tarafsız olduğu ya da arabulucu olduğu tamamen bir aldatmacadır. Liberalizmin "soylu yalanlarından" birisi de budur. Nitekim Deneen açısından devlet tarafsız olamayacağından liberalizm sonrası dünyada da çeşitli sorumlulukları yerine getirmek için aktif bir sorumluluğa sahiptir. Yine de bu fikre de ihtiyatla yaklaşmak gerekir çünkü yazara göre kuvvetli bir merkezi devlete gerek yoktur. Buna rağmen devlet bizatihi müdahalesizlik tekeli, ama müdahale potansiyeli ile orada her daim durduğu gibi, hukuk ve yasal düzenlemeler vasıtasıyla da mevcut sistemi dolayımlar ve yeniden üretir. Bu nedenle Deneen devlet otoritesini de hiçbir zaman reddetmez. Serbest piyasanın çeşitli düzenlemelere tabi tutulması, bireyler arasında uçurum yaratan eşitsizliklerin engellenmesinde ve pek çok diğer konuda Deneen devleti hamle yapmaya çağırır. Bu Deneen'in çelişkili bir tutumu olsa da kitabının ilerleyen bölümlerinde, devletin hukuki -legal- kişiliği ile kamusal alandaki tüzel kişiliklerin hiyerarşik olarak birbirlerine üstün olmadıklarına dair verdiği örtük yanıtlarla bu çelişkiyi minimuma indirmeye çalıştığı söylenebilir.

Liberalizmin getirdiğini iddia ettiği "sınırsızlık" özgürlüğü arttırıyor gibi görünürken diğer taraftan devletin müdahale alanlarına da bir çeşit sınırsızlık

getirir. Deneen'e göre bireycilik ve devletçilik liberalizmin ihtiyaç duyduğu, ihtiyaç duydukça arttırdığı, arttırdıkça ise önüne geçilmez şekilde büyümeye devam eden bir ilişkinin unsurlarıdır. O sebeple Deneen devletin hiçbir zaman gerilemediğini, aksine her geçen gün etki alanlarını daha da genişleterek büyüdüğünü düşünür. Tüm sınırların liberalizm tarafından keyfi olarak nitelendirilmesi, aynı zamanda devletin sınırları için de geçerli olabilir (Deneen, 2022, ss. 19-25).

Deneen'in liberal devletin serüvenini anlatırken bu süreci sürekli olarak şişen balona benzettiği düşünülebilinir. Şöyle ki: Liberalizmin hegemonyasının hüküm sürdüğü yapısal düzene göre, küresel kapitalist sistem içerisindeki tikel devletler ve genel olarak liberal-demokratik devletin bizatihi kendisi şişen bir balon gibidir. Devletin neo-liberal dönemde geri çekildiğine yönelik argüman da bu analoji ile geçersiz sayılır. Devlet şişen bir balona benzetilir. Sürekli ve düzenli olarak şişen bu balonun içindeki havanın hacmini devletin genişlemesine benzettiğimizde, balonun merkezini ise özgürlük kavramına denk düşer görünmektedir. Balonun merkezinden uzaklaştığımızı varsayalım –ki bu durum özgürlük kavramının negatif tanımına uyum gösterir gibidir– özgürlüklerin önündeki engeller giderek silikleşmektedir. Diğer taraftan ise devletin kendisi, yani bu benzetmedeki balon politik ve ekonomik liberalizmin ilkeleri uyarınca sürekli olarak genişlemeye devam etmektedir.

Devlet, özgürlüklerin önündeki engelleri kaldırdıkça ya da onları özgürlükten uzaklaştırdıkça genişlemeye devam etmektedir. Bu genişleme devletin bireyi özgürleştirdiği alanlar üzerinde kontrol sahibi olmasını da sağlamaktadır. Denen açısından liberal devletin kendisini görünmez kıldığı noktalardan en önemlisi ve en dikkat edilmesi gerekeni de budur. Çünkü Deneen liberal devletin kuramsal mantıksal sonucunun uğrağını görünmez bir totaliteryanizme yazgılandırır. 1989'da Sovyetlerin çökmesi ile komünizmin bir ideoloji olarak boşa çıktığı, totaliteryanizmin de ilga edildiği varsayılan hâkim liberal anlatının bir eleştirisini yapan Deneen, esas gözden kaçan noktanın liberal-totaliteryen devletin geri çekildiği yalanı olduğuna işaret etmektedir (Deneen, 2022, ss. 15-20). Toplumsal davranış ve yordamların köksüzleştiği liberal-demokratik evrensel normlar diyarında özneler geleneksel kültürle kutsanmış insan doğasının bir gereği olan "hakiki" normlardan kopmuştur. Doğal normların yerini yönetmelikler, kodifikasyonlar, kararlar, düzenlemeler, yasalar ile tanımlayan kişilik-dışı devlet (*impersonalite*) şahsiyetlerini (*personalite*) kaybetmiş öznelerden de faydalanarak büyüdükçe büyür. Bu büyüme trendi Deneen açısından, devlet düzenleme yaptıkça, yeni alanlar açtıkça da devam etmektedir. Devam ettikçe de bir kişilik, öznesellik, meşruiyet krizi yaratmaktadır. Bu krizin çözümü olarak da devlet yine kendisini sunmaktadır. Dikkat edilirse Patrick Deneen'in bu analoji ve devlet kuramı

analizlerinin ayrıksılığının yüzeysel olduğu görülecektir. Deneen'in liberal olarak adlandırdığı devletin, modern-ulus devlet olduğu anlaşılsa bile, söz konusu devletin ne'liği konusunda açıktan bir şey söylenmek şöyle dursun, modern devlet-kapitalist devlet-ulus devlet biçimselliklerinden hangisinin liberalizm ile uyumlu olduğu, hangisinin liberal devlete denk düştüğü belirtilmez. Bu muğlaklık bilinçli olarak da okunabilir. Deneen'in her ne kadar liberal toplumun bunalımını hedefe alsa ve liberal demokratik devleti taşlasa da argümantasyonun mantıksal sonucunun kapitalizme gitmesi gerekir. Fakat Deneen'in bundan sakındığını görür ve hissederiz.

Devletin, hayatın çeşitli alanlarına rahatlıkla yayılırken aynı zamanda liberalizmden yararlandığına dikkat çekmek ister Deneen. Liberalizmin siyaset felsefesi bir yandan bireyi pre-liberal bağlarından kurtarmaya dayanak sağlarken diğer taraftan da devleti daha görünmez, arabulucu ve tarafsız rolüyle kabul etmeye davet eder. Elbette metinin üzerinde yükseldiği kuramsal analiz boyunca pre-liberal olan üretim ilişkilerinin nitelikleri hakkında da Deneen detay vermekten kaçınır.

Liberalizmin gelişimi yukarıda açıklandığı üzere devletin de genişlemesini zorunlu kılarken aynı zamanda onu perde arkasına saklamayı başarmıştır. Öyle ki bu perde, liberalizmin mutlak kötü olarak gördüğü otoriteye ya da devlet otoritesine mücadele edildiğine ilişkin düşünceyi destekler. Liberalizm düzenini oluşturmak için devlete bitmez tükenmez ihtiyaç duyarken, hak ve özgürlüklerin devlete rağmen geliştiği iddiasıyla aldatmacasını serimler. Liberalizmin başarılı olabilmesini sağlayan özelliklerinden bir diğeri de kendisinden önce gelenleri reddetmemesidir, geçmişin tam olarak inkârı üzerinden değil, ortak sözcük ve kavramları yeniden tanımlayarak, var olan kurumları bu tanımlama üzerinden değiştirip ihtiyaçlarına uygun kullanarak galip gelmektedir (Deneen, 2022, s. 57). Deneen açısından yalnızca bireyin bağlarından "kurtarılması" ve özgürleşmesi değil aynı zamanda liberalizmin düzeni bütün olarak bilinçli bir müdahalenin ürünüdür. Kendi kendini düzenleyen serbest piyasa, tarafsız-arabulucu devlet gibi tanımlamalar liberalizmin yalanlarından fazlası değildir. Buna göre yazarın, Karl Polanyi'den atıfla "planlanan şey laissez-faire'dir" fikrine dikkat çekmesi yine liberalizmin insanı, piyasayı ve hatta aklı kendi akışına bıraktığı iddiasının sorgulanmasının önünü açar. Deneen'in kitap boyu sürdürdüğü iddialara uygun olarak serbest piyasa başta olmak üzere liberalizmin düzeni devlet müdahalesinin bir ürünüdür. Yalnızca piyasaya değil, hak ve özgürlükler başta olmak üzere liberalizm devlet aygıtı aracılığıyla hayatın bütün alanlarına etki ederek dünyayı değiştirmiştir (Deneen, 2022, s. 86).

Bunlarla birlikte Deneen açısından demokrasi ve liberalizm ilişkisi de oldukça sorunludur. Zira liberalizm demokrasiyi de tahrif etmekten geri

kalmamıştır**.** Deneen, liberalizm ve demokrasinin birbiri ile uyuşmadığı fikrinden yola çıkar. Bu önerme muhafazakâr düşünürlerin birçoğu ile büyük benzerlik taşır. Eserine söz konusu çelişkiyle başlayan Deneen demokrasinin, Montesquieu'ya atıfla ve/veya sivil erdemlerle bağlantılı olarak tanımlamaktan çekinen bir yol izler ve liberalizmle uyuşmadığını belirtir. Dikkat edilmesi gereken nokta, yazarın pre-liberal şeklinde tanımlanabilecek, liberalizm öncesi döneme belli-belirsiz yaptığı atıflardır. Onto-politik bir kötülük liberal ideoloji ile ilişkilendirilmiş gibidir. Liberalizmin tarih sahnesine dahil oluşuyla birlikte siyaset, demokrasi, devlet ve diğer pek çok kavram artık eskisi gibi değildir. Burada eski ile anlatılmak istenenin ne olduğu ise bir belirsizlik olarak kalmaya devam eder. Deneen ne tam olarak antik uygarlıkları işaret eder, ne de doğrudan bir feodal dönem güzellemesinde bulunur (Deneen, 2022, s. 16).

Diğer taraftan demokrasinin liberalizm tarafından yıkılmaya çalışılan "iyi" formları içerdiği iddiasıyla antikitenin agorasına vurgu yapmaktadır. Kamusallığın bireylerin doğrudan katılımı ile belirlendiği "küçük" bir polis erdemleri dizgesini, modern liberal toplumsal-siyasal ilişkilerin karşısına bir makbul hal olarak koymasına rağmen bir geri dönüşü müjdelemez (Deneen, 2022, s. 17). Yazara göre ne liberalizmin ne de muhafazakarlığın çözümleri bu sorunların üstesinden gelebilecek güce sahiptir fakat restorasyon da mümkün değildir (Deneen, 2022, s. 52). Bu açıdan demokrasi pre-liberal toplumsal düzene denk düşer ve siyasetin öncellendiği bir geleneksel örgütlenmeyi işaret ederken, liberalizm ve/veya liberal-demokrasi modernitenin buharlaştırdığı piyasa toplumuna, iktisadiyatın öncellendiği bir dünyaya denk düşmektedir. Demokrasi geleneğin ve aracı toplumsal kurumların içerisinden sağıtılıp gelmiş sivil erdem taleplerini, bağlılığı ve katılımı gerektirmektedir. Liberalizm ise bu ilişkisellikleri kurum ve bağları yok ederek dinamitlemektedir (Deneen, 2022, s. 17).

Liberalizmin tüm sınırları aşındırarak bir sınırsızlık vakıasına neden olduğunu göstermeye çalışan Deneen, öncelikle Antik Yunan polisinin Aristotelesçi otarşik yapısını ele alır. Sınırlar, yasalar belirli olduğu gibi kendine yeterlilik de söz konusudur. Küçük, kontrollü, piyasanın olmadığı veya yok denecek kadar az olduğu bu komüniteryen polis yaşantısının katılımcı kamusallığı artık bitmiştir. Liberalizm büyük bir polis olarak değerlendirilebilecek bir ulus-devlet yaratmış, bunu yaparken de tüm coğrafi sınırları aşmıştır. Deneen 1980'ler sonlarında başlayarak iyice hızlanan ve popülerleşen küreselleşmeci bir sınırsızlığı da hedefe alarak, neo-liberalizmin sınırsızlık idealini de liberalizmin başarısına, bu başarıdaki sınırsızlık idealine bağlar. Sınırlı piyasalardan, piyasaların nereden başlayıp nerede bittiğinin belirsiz olduğu, hatta sanal ve kontrolsüz olduğu, devletin giderek genişlediği bir evrenin karanlık tekinsizliğini liberal ideolojinin ulus aşırı eğilimine yormaktadır

(Deneen, 2022, ss. 15-30). Deneen bu sınırsızlık idealinin devletin devasa hale gelmesi ile gerçekleştiğini, şişip büyüyen devletin içindeki havanın da piyasa ile dolmaya sürekli devam ettiğini, bu piyasa/pazar sirkülasyonun ise özgürlüklerin genişlemesi ile paralel ilerleyerek birbirini genleştirdiğini, beslediğini iddia etmektedir. Sınırsızlık ideali bir kültürel kıyıma işaret eder Deneen'in kuramında. Liberalizmin sınırsızlığı, kültürel "sınırlara" karşı gelişmiştir:

> "İronik bir biçimde, özerklik alanı ne kadar eksiksiz biçimde güvence altına alınırsa devletin o kadar kapsayıcı olması gerekir. Tanımlandığı şekliyle özgürlük aileden kiliseye, okullardan köye ve topluluklara kadar gayri resmî ve alışkanlık haline gelmiş beklenti ve normlarla davranışları kontrol altına alan her türlü cemiyet ve ilişki biçiminden kurtulmayı gerektirir. Bu kontroller siyasal değil, büyük ölçüde kültüreldi -yasa daha az yaygındı ve büyük ölçüde kültürel normların ailede, kilisede ve cemiyet içinde öğrenilen davranışlara yönelik gayri resmî beklentilerin bir devamıydı. Bireylerin bu cemiyetlerden kurtulmasından sonra davranışların pozitif yasa aracılığıyla düzenlenmesine daha fazla ihtiyaç duyulur. Aynı zamanda, toplumsal normların otoritesi azaldıkça bu normlar giderek artan bir şekilde eskiden kalma, keyfiyetçi ve baskıcı görülür ve devletin bunları ortadan kaldırması için aktif olarak harekete geçmesini isteyen çağrıları teşvik ederler. Liberalizm böylece iki ontolojik noktaya ulaşır: Özgürleştirilmiş birey ve kontrol eden devlet. Hobbes'un Leviathan'ı bu gerçekliği mükemmel biçimde resmetmiştir: Devlet yalnızca özerk bireylerden oluşur ve bu bireyler devlet tarafından "kontrol altına alınır". Birey ve devlet ontolojik önceliğin iki noktasını oluşturur" (Deneen, 2022, s. 72).

Deneen'e göre liberal ideoloji bunu hegemonyasını geliştirmek için yaptığı gibi, bireyin önüne *camera obscura* oluşturmak için de yapar. Bireyi tüm sınırlarından özgürleştireceğine yönelik iddia bizatihi bireyin kendisinin söz konusu özgürleştirici yapı altında "ezilmesi" ile sonuçlanır.

Yukarıdaki satırlarda da bahsedildiği üzere liberalizm kavramları yeniden şekillendirmekten kaçınmaz. Tam bu noktada özgürlük kavramı da liberalizm ile değişime uğramıştır. Yazara göre liberalizm öncesinde özgürlük kavramı *ancak kendi kendini yönetme erdemiyle elde edilebilecek bir şey* olarak kabul edilmekteyken liberalizm bu anlayışı tamamen farklılaştırmıştır. Günümüze miras bırakılan özgürlük anlayışı, *en büyük amaçların ve arzuların tatmin edilmesi* olarak kabul edilirken; iktidar kavramı ise bu amaçlara ulaşmanın önündeki sonradan ortaya çıkmış bir sınırlama olarak görülür. Nitekim Deneen bunu John Locke'un fikirlerinden örnekle gerekçelendirip, yeni dünyada hukukun bu özgürlükleri genişletme aracı olarak kabul edildiğinden bahseder. (Deneen, 2022, s. 82). Bireyle devlet arasındaki ilişki pek çok farklı araçla kurulabilir olmakla birlikte yazar, liberalizmin özgürlük idealinin ancak ve ancak güçlü bir devletin varlığıyla gerçekleşebilir ki bu da ticaret, üretim, piyasa gibi

pek çok alanın büyüterek, katılımcılarının itaate zorlayan yapıdan başkası değildir (Deneen, 2022, s. 83).

Bir diğer nokta ise yazarın kapitalizm ve emperyalizm kavramlarına yaklaşımıdır. Deneen, İngiliz iktisatçı ve emperyalizm üzerine oldukça erken tarihlerde incelemeler yapan John Atkinson Hobson'a benzer bir tavır üzerinden emperyalizm kavramına yaklaşır. Emperyalizme anti-kapitalist bir bakışla karşı çıkmak yerine, daha ılımlı uluslararası politikalar yürüterek iç siyasetteki çalkantıların önüne geçilmesi amaçlanır. Günümüz rejiminin yalnızca ekonomik değil aynı zamanda coğrafi bir yabancılaşmanın da mimarı olduğunu belirtirken yabancılaşma kavramını kullanırken Karl Marx'a atıf yapmaktan da çekinmez. Nitekim serbest pazarın ve liberalizmin çeşitli unsurlarının bozucu niteliğine dair fikirlere sık sık rastlarız, yazar serbest piyasaya ilişkin eleştirilerini de doğrudan Karl Marx'tan yaptığı alıntılarda okuyucuya sunmaktadır (Deneen, 2016, s. 146). Ancak coğrafi yabancılaşma şeklinde belirttiği kavramı açıklamaktan ziyade, belirli bir bölgede yaşayanların çağın bütün nimetlerinden yararlanırken kalan kesimlerin ise sistemin yükünü sırtlandığını söylemekten de ileri gidemez. Daha önce de tekrarlandığı üzere bunun çözümü liberalizmin reformasyonu ile çözülemeyecek kadar krizdedir (Deneen, 2022, s. 43).

Fakat ısrarla belirttiğimiz üzere Deneen'in post-liberal siyasetin önde gelen temsilcilerinden biri olmasının sebebi tam da bu çelişkide saklıdır. Deneen'i post-liberal siyasetin temsilcisi yapan temel neden, kendisinin anti-kapitalist/anti-liberal olması değil, kapitalizmin temel dinamikleri ile herhangi bir sorunu olmamasıdır. Deneen'e göre kapitalizm yıkılabilecek halde değildir. Bir çeşit değiştirilemez ön koşul olarak kabul edilmesinden dolayı post-liberal gelecekte kapitalizme daima yer vardır. Aynı zamanda liberalizm tarafından bozulmadan önce var olduğunu işaret ettiği pre-liberal dünyanın unsurları da bu gelecekte kapitalizm ile birlikte var olmalıdır. Kapitalizmin krizler içinde devinerek, her yeni gün bir başka savaş ve huzursuzluk yarattığı dönemde Deneen suçluyu liberalizmin düşünsel kökenlerinde aramaktadır. Yazarın maddi ve sosyal koşullar üzerinden değil de salt düşünsel dünyada aradığı sorunlar elbette yalnızca bakış açısının değiştirilmesiyle çözülemeyecek kadar kökleşmiş sorunlardır. Her ne kadar gelir eşitsizliği, yabancılaşma ve serbest piyasanın yarattığı sorunlar Karl Marx'ın düşüncelerine atıfla incelenmeye çalışılsa da bundan öteye geçmemektedir.

Sonuç

O halde ne yapmalı? Deneen çalışması boyunca herhalde en çok bu soruya yanıt vermeye çabalar gibidir. Yazar bir siyasal bir devrim önermez, aksine daha küçük ve yerel direniş biçimleri geliştirmek, teoriden çok pratiğe ağırlık vermek

ve liberalizmin anti-kültürüne karşı sağlam yeni kültürler inşa etmek yollarını önerir (Deneen, 2022: 53). Ancak liberalizmin iflasını, özellikle kapitalizm ve emperyalizm kavramlarına neredeyse hiç önem göstermeden çözümlemeye çalışmak incelenen eserin sorgulanması gereken özelliklerinden biridir. Kapitalizmi ve ABD emperyalizmini, yalnızca düşünsel boyutta ortaya çıkmış hatalardan fazlası olarak görmemek, bu kavramların maddi dünya ile bağlarını ve sonucunda doğrudan kavramların kendilerini görmezden gelmeye neden olmaktadır.

Deneen liberalizmin devlet aygıtına her geçen gün daha çok ve daha kuvvetli şekilde ihtiyaç duyduğunu ileri sürerken bunun nedenini yalnızca düşünsel alanla ve özgürlükler kümesi ile sınırlandırır. İncelemelerini bu şekilde sınırlandırması dolaylı olarak kapitalizm ve emperyalizm kavramları ile de arasına mesafe koyar. Yabancılaşma ve sömürü gibi kavramlardan bahsetmiş olsa da bunları ahlaki yanlışlar gibi tanımlamaktan öteye de geçememektedir. Deneen liberalizme karşı çıkarken diğer taraftan maddi dünyanın sömürülerine bir nevi gözünü kapatır. Bunlar olacaktır ancak liberalizm olacakları daha kötü hale getirmiş gibidir. Yazar günümüz kapitalizminden şikâyet ederken suçu sadece ve sadece liberalizme ait görmektedir. Bu noktada post-liberal siyaset ve ABD muhafazakarlığının çözümsüzlüğü de gözler önüne serilmektedir. Deneen'i anti-kapitalist/anti-liberal değil fakat post-liberal yapan, kapitalizm ve onun temel dinamikleri ile herhangi bir derdi olmamasıdır.

Kaynakça

Deneen, P. J. (2009). Science and the Decline of the Liberal Arts. *The New Atlantis*, (26), 60–68.

DENEEN, P. J. (2016). Conservatism in America? A Response to Sidorsky. *Nomos*, (56), 140–159.

Deneen, P. J. (2022). *Liberalizm Neden Çöktü?.* (İ. H. Yılmaz, Çev.) Vakıfbank Kültür Yayınları.

Freund, L. (1955). The New American Conservatism and European Conservatism. *Ethics*, *66*(1), 10–17.

Gray, J. (1996). *Post-Liberalism Studies in Political Thought*. Routledge.

McKitrick, E. L. (1957). "Conservatism" Today. *The American Scholar*, *27*(1), 49–61.

Stenner, K. (2009). Three Kinds of "Conservatism. *Psychological Inquiry*, *20*(2/3), 142–159.

Suda, E. Z. (2024). Muhafazakarlık: Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa. (Ed. H. B. Hekimoğlu) *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde (ss. 115-162). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

BÖLÜM 2:

PİYASALAŞAN DEVLET: MÜLKİYET, SÖZLEŞME VE KAMU HİZMETİ

DEVLET YENİDEN: YENİ DEVLET KAPİTALİZMİ VE GELİŞİMİ

Ahmet Salih İKİZ*

Giriş

Devlet kapitalizmi bütün üretim sürecinde devletin egemen olduğu ve gözetim ve monitörden daha ileri bizzat ortak veya yönetici olarak kapitalist ruh içinde ülke ekonomisinde tüm gelir dağıtımı ve üretim mekanizmasını kontrol ettiği bir sistemdir. SSCB üretim araçlarının işçilere değil kamuya ait olması temelinde devlet kapitalizmi olarak adlandırılabilirdi. Soğuk savaş döneminde kamu planlaması temelinde bir iktisadi sistem kapitalist Batı karşısında Doğu bloğunda sürdürüldü. 1992 sonrası "tarihin sonu" nitelemesi ile kapitalist sistemin zaferi ilan edildi. Bu dönem kamusal planlama, devlet yatırımları ve kamu regülasyonları yani devletin iktisadi hayata yönelik yaptırımlarının tamamı ile sönümlendirildiği bir dönem oldu. Bununla beraber milenyum sonrası devlet yeniden pek çok alanda tekrar kendini gösterdi. 2008 ekonomik krizi ABD'de devlet denetiminin önemini hatırlattı ve finansal piyasalarda devlet tekrar bir kurtarıcı rolünü üstlendi. Bu kapitalizm ve devlet arasındaki ilişkinin geçmişteki boyutundan farklı değişmesine yol açtı.

Yeni Devlet Kapitalizmi

Klasik Kapitalizm, devleti, müdahalesi ile ekonomik alanın genel işleyişi bozan temel görevi bireysel özgürlükler ve hukuki güvenceyi sağlamak olan bir kurum olarak kabul eder. Bu ilk olarak 1929 buhranı sonrası Keynesci politikalar ile daha sonra ise Sosyal Devlet anlayışı ile epeyce değişime uğramıştır. Diğer yandan 1980 sonrası Thatcher ve Reagan ile ekonomik liberalizm tekrar kutsanmıştır. Bu süreç de özellikle milenyum sonrası bazılarına göre kapitalizmin özündeki ekonomik krizler ile tekrar sorgulanmış ve Devlet yeniden ekonomik alana müdahaleci ve hatta işletmeci olarak girmiştir Yani, küresel dinamiklerdeki maddi dönüşümler, küresel hegemon gücün coğrafi olarak yeniden dağılması, devlet-sermaye ilişkilerinin yeni biçimlerinin çoğalması ve kapitalist toplumda devletin rolü etrafında yenilenen meşruiyet mücadeleleri karşısında, çığır açan bir dönüşüm talebi her şeyden önce Batılı büyük şirketlerin siyasi elitlerin fikir dünyasına girdi. Böylece kapitalist düzlemde jeopolitik söylemlerle iktisadi düzlemde ayrımlar yenilenme gereği

* Doç. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, ORCID 0000-0002-0233-8051

tabanında yeniden tartışılmaya başlandı. Böylece bu kaotik ortam yeni uygulama dinamikleri ve akıl yürütülmesine sebep olarak kapitalizmin yeni bir paradigma alanına girmesine yol açtı.

Yeni devlet kapitalizmi, eski devlet kapitalizminin ve eski Soğuk Savaş'ın (ve bunlarla ilişkili iki kutuplu yapı ve kültürel/ahlaki hiyerarşinin) iyi bilinen kimliklerine ve büyük anlatılarına hem dayanır hem de bunların yeniden üretilmesine katkıda bulunur ve aşinalık duygusu da bundan kaynaklanır. Bununla birlikte, Medby'nin (2020, s. 153) belirttiği gibi, yeni Soğuk Savaş gibi anlatı yeniden kullanımı geçmişin bir tekrarı olarak anlaşılamaz. Aksine, "yeni çerçevelerinin ne olduğu ve bugünü hem süreklilik hem de değişim ışığında nasıl anlayabileceğimiz sorusunu gündeme getirir." Bu keskin tespit, yeni devlet kapitalizmi için de aynı derecede geçerlidir.

Çin Örneği

Devletin öncülüğünde ve devletin denetiminde serbest piyasa mekanizmasının çalışmasına bir ölçüde izin verilen ekonomik modele "devlet kapitalizmi" diyebiliriz. Günümüz dünyasında buna en iyi örnek ise Çin Halk Cumhuriyetidir.

Çin Halk Cumhuriyeti ikinci dünya savaşı sonrası 1971 yılına kadar BM tarafından tanınmayan dış dünyaya kapalı bir devletti. Kuruluş ideolojisi olan komünizm devletin temel iktisadi sistemiydi ve kamu girişimciliği esastı. Bu bütünüyle küresel sistemden kopuk bir otarşi ile kapitalist sisteme eklenmemiş bir örgüydü. Henry Kissinger 1970 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı danışmanı olarak hükümete Çin ile resmi müzakerelerde bulunulması ve tanınması tavsiyesinde bulundu. Bu dış politika değişiminin altında SSCB ekseninde bir Çinin yaratacağı istikrarsızlığı önlemek amaçlanmıştı. Nitekim Henry Kissinger ve daha sonraları ABD başkanı olacak George Bush gizli bir ziyaretle Çin ile ilk resmi temasları başlattılar. Bu gelecek on yıllarda Çinin geçireceği transformasyona öncülük etmiş ve bir bakıma uyuyan ejderhayı uyandırmıştı.

Devlet kapitalizmi uygulamasına bugünlerde Çin deneyimi, özellikle son 25 yıldır Çin ekonomisinin performansı ile oldukça iyi bir gösterge sunmaktadır. Birçok mal ve hizmetin fiyatının hâlâ devlet tarafından tespit edildiği, kaynak tahsisinin devletin öncülüğünde ve denetiminde yapıldığı Çin'de ekonomi yıllardır çift hanelerde büyümektedir. Bu yüksek büyüme hızı küresel ölçekte rakipsizdir. Kalkınmış ekonomi olarak nitelendirilen Batı ülkelerinde son yüzyıldaki büyüme belirli dönemlerde kesintiye uğramıştır. Dünyanın en kalabalık ülkesi olmasına rağmen izlenen ekonomi politikası Fert Başına Milli Geliri önemli bir oranda zaman süreci içinde arttırmıştır. Bu ekonomik kalkınma politikası Devlet yapısının da etkisiyle istikrarlı bir ekonomik düzen yaratmıştır.

Özellikle 2008 sonrası ABD eksenli finans krizi ve sonrasındaki yaşanan olumsuz gelişmelerden Çin ekonomisi pek etkilenmiş gözükmemektedir.

Çin ekonomik dönüşümü ve devlet güdümlü bir kapitalist sistemle tanışması 1990'lı yılların sonunda hızlı özelleştirmeler ve daha sonraki yıllarda Dünya Ticaret Örgütüne katılım ile başladı. İşçilik ve üretim maliyetlerinin rekabet gücüne dayalı, yüksek seviyede Doğrudan Yabancı Sermaye girişi Çin modelinde ilk dönemin belirleyicisi idi. Ülke genelinde ucuz işçilik maliyeti ve hammadde fiyatlarının küresel ölçekte düşüklüğü Apple, Mercedes gibi global markaların üretim bantlarını Çine aktarmalarına yol açtı. Bu aşamada Çok Uluslu Şirketlerin üretim alanı olan Çin, üretim sürecinde henüz ciddi bir innovasyon yaratamıyordu. Yani yerli ve milli bir marka sahibi değildi ve kendi ürettiği mallar sadece ülke içindeki yerleşiklere hitap ediyordu. İzleyen dönemde kamu ve özel kesim işbirliği ile Çinli büyük şirketler teknolojik açıdan yeni ürünleri kendi markaları ile küresel ölçekte üretmeye başladılar. Böylece sadece ülke içinde değil yurtdışında da önemli bir rekabet şansına sahip oldular. Çinli şirketlerin sahip oldukları üretim kültürü zamanla Batılı ülkelerin bilinen markalarına ciddi bir rakip olmaya başladı.

Mühendis kökenli devlet bürokrasisi bu süreçte önemli bir rol oynamaktadır. Kapitalist sistemin küresel ölçekte kontrol edemediği sosyalist Politbüro teknokrat ve bürokrat bir sosyalist devlet yönetimi söz konusudur. Fakat bu iktisadi sistem açık bir şekilde küresel ekonomik düzene eklemlenmiş kapitalizmin farklı bir türevi olarak görülebilir. Bu devlet rejiminde Çin Komünist Partisi tek siyasi partidir ve Genel Sekreteri de Çin Devlet Başkanıdır. 2000 kişilik Parti Kongresi sırasıyla Merkez Komite ve Politbüroyu seçer ve bu safhada Batı tipi bir demokratik seçim ve katılımcı bir siyaset mevcut değildir. Bu yeni devlet kapitalizmi modeli 2013 sonrası küresel ölçekte lojistik bir altyapı ağı kurmaya başlamıştır. Deniz, kara ve demiryolu ağı ile yüzden fazla ülkeyi saran bu ulaşım altyapısı ağı Tek Kuşak Tek Yol (One Belt One Road) olarak adlandırılmaktadır. Yüzden fazla ülkeyi kapsayan bu ulaşım ağı bünyesinde limanlar, demiryolları ve diğer ulaşım yollarını içermektedir. Özellikle azgelişmiş ülkelerde bu altyapı yatırımlarına Çin devleti çok büyük ölçekli finansman desteği sağlamıştır ve halen sağlamaktadır. 2. Dünya savaşı sonrasında ABD'nin savaşta zarara uğramış ve ekonomik ve fizik altyapısı çökmüş Avrupa ülkelerine yönelik uygulanan Marshall yardımları ile OBOR finansman şekli oldukça benzerdir. Özellikle soğuk savaş döneminde ABD'nin bu yardımlarının finansal bir yardımın çok ötesinde bir işlevi olduğu ve bu ülkeleri Batı kanadı altında tutmayı amaçlayan bir kurumsal yönetim altyapısı oluşturdukları bilinen bir gerçektir. Fakat Çin devletinin günümüzdeki finansal yardımları çok daha büyük montanlı meblağlara karşılık gelmektedir ve etkileri itibariyle henüz sonuçları çok belirgin değildir.

Kuşak Yol projesi ile Marshall Planını birbirine benzeten ve yeni bir Çin hegemon gücünün ortaya çıkanlara karşı eleştiriler de mevcuttur. Daron Acemoğlu, Çin konusunda genel görüşe karşın demokratik tabanı olmayan bir rejimin uzun süre yüksek seviyeli ekonomik büyüme sağlayamayacağını savunur. Ulusların Düşüşü adlı eserinde sağlam ve sürdürülebilir kurumsal bürokratik altyapıya sahip olmayan devletlerde istikrarlı bir ekonomik büyüme sağlanamaz. Çünkü kurumlar demokratik rejimlerde sağlamdır. İktidarlar halk tarafından seçilir değiştirilir ve bu yanlış ve uygunsuz politikaların olumsuz etkilerini azaltır. Devlet yönetim yapısı katılımcı olmayan ve kurumsal açıdan demokratik bir şekilde oluşturulmayan hükümetlerde, uygulanan politikaların başarıları kısa sürelidir ve yanlış politikalara karşı değişim taleplerini içeren talepler etkide bulunamaz. Bu eleştiri kendi içinde önemli bir haklılık payına sahiptir. Fakat hegemon güç dengesinin Atlantik'ten Pasifiğe kayması bunu savunmayı zorlaştırır. Ülkede uygulanan ekonomik model son yirmi yılda artan bir şekilde milli geliri yükseltmiş, toplumsal refahı arttırmış, iktisadi ve sosyal bir istikrarsızlığa yol açmamıştır. 1990'ların sonundan itibaren pek çok ülkede görülen finansal istikrarsızlıktan ortaya çıkan ödemeler bilançosu kaynaklı ekonomik krizlerden bu ülke pek etkilenmiş görünmemektedir. Hatta güncel görünüm son dönemdeki Ortadoğu'daki gelişmeler ışığında bakıldığında Petro dolar temelli ABD hegemon gücü bir zafiyete uğramış gözükmektedir.

Doğan Avcıoğlu

Yeni Devlet Kapitalizmi küresel bir fenomen olmaya aday görünmektedir. Klasik iktisadi okulun liberalizmi kutsayan yanı, devleti her alanda kamusal alanda sınırlamayı temel öncelik haline getirdiği için kamusal iktisat politikası ve devletin iktisadi hayatta girişimciliği ve müdahalesi unutulmuştur. Özellikle son yıllarda süregelen iktisadi istikrarsızlıklarda devlet müdahalesi tekrar öncelikli hale gelmiş ve devlet iktisadi alanda bir katılımcı ve sorun çözücü olarak görülmeye başlanmıştır. Bu devlet bürokrasisi ve teknokrat hükümet sisteminin öncelikli olarak düşünülmesine siyaset mekanizmasının rasyonel olmayan yönetişiminin devlet kademesinde etkisinin azaltılmasına dönük küresel bir yönelime yol açar. Aslında Türkiye'de buna benzer bir zihinsel tartışma 1960'lardan itibaren Yön ve Kadro dergileri çerçevesinde yapılmıştı. Bilimsel sosyalizmi ve yurtsever bağımsızlığı savunan Doğan Avcıoğlu ve beraberindekiler çok partili siyasi hayatın, iktidar gücünün ellerinden kayması ile sonuçlanan sol kesimde yarattığı hayal kırıklığı üzerine alternatif bir kalkınma politikası üzerine kafa yormuşlardır. 1960 darbesi sonrası yapılan seçimlerde halkın tekrar sola yönelmemesi üzerine teknokrat ağırlıklı bir hükümet sistemi ile topyekûn bir kalkınma sağlanabileceği tezini öne çıkarmışlardır. Bürokrat, teknokrat ve askeri güç ekseninde kalkınma felsefesi

"zinde kuvvetler" ile bir kalkınma düzeni öneren Doğan Avcıoğlu düşünce dünyası ile Batı tipi demokrasiyi Türkiye için uygulanabilir bulmamış ve planlı kalkınmada devlet güdümünde bir özel sektör önermiştir. Bu minvalde bakıldığında düşünürün fikirleri yıllar sonra tekrar gün ışığına çıkan Yeni Devlet Kapitalizmi örgüsü ile kanımca oldukça uyuşmaktadır. Şüphesiz o dönemde yazılanlar ve Türkiye üzerine savunulan tezler bugünkü Çin ekonomisi ile örtüşmemektedir. Hatta Doğan Avcıoğlu bu derece kapsamlı bir tahlil de yapmamıştır. Bununla birlikte siyaset kurumunun giderek al ver şeklinde kısa dönemli kararlar alması, rasyonel ve uzun vadeli düşünce üretme yapısının kısıtlı olması bürokrasinin hükümet yönetiminde ağırlığının arttırılmasını gereklilik haline getirmiştir. Şu cümle bu durumu en iyi şekilde açıklar.

"Siyasetçiler gelecek Cuma yapılacak seçimlere kadar iktidarda kalmayı amaçlarken, Diplomatlar gelecek Yüzyıla kadar ülkenin ayakta kalması için çalışırlar.

Sonuç

Günümüzde, Çin yeni devlet kapitalizmini en iyi şekilde gösteren bir örnektir. Bu ekonomik ve politik açıdan bir gözlem fırsatı verse de küresel ölçekte farklı devlet örneklerinde, kavramın nasıl tanımlanacağı konusunda bir fikir birliği bulunmamaktadır. Yani devlet kapitalizmi olarak tanımlanan ekonomik politikaların farklı coğrafyalarda tarih boyunca farklı uygulamaları, devlet kapitalizmini tanımlamayı daha da zorlaştırmaktadır. Devlet müdahalesinin ekonomik alanda lisanslama, dağıtım şeklinde devlet korporatizmi haline gelmesi halinde özellikle azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde oldukça verimsiz ve kırılgan bir üretim şekli yarattığı aşikârdır. Bu tür neomerkantilist yapılar üretim sürecinde yenilikçi olmadığı sürece başarısızlığa mahkûmdur. Akademik yazında, yeni devlet kapitalizmi kavramı çoğunlukla büyük varlık fonları, ulusal petrol şirketleri, küresel pazara hâkim kamu işletmeleri üzerinden tartışılmaktadır. Fakat burada özellikle Batı ülkelerinde sermaye kesimi tabanlı yeni bir dağıtım mekanizması öne çıkmaktadır. Devletin tekrar bir aktör halinde iktisadi düzende yerini ele almaya başlamasını önümüzdeki yıllarda görmeye başlayabiliriz. Bu çalışmada bahsi geçen yeni devlet kapitalizmi küreselleşme ile barışık, verimlilik ve rekabeti önemseyen bir yapıdadır. Wooldridge bu nedenle gelişmiş Batı ülkelerindeki süregelen ekonomik krizlere bir alternatif olarak yeni devlet kapitalizminin teorisinin tekrar yapılandırıldığını savunur (Wooldridge, 2012). Bu tür yeniden teorik çerçevenin yenilenmesine yönelik çalışmalar bu çalışmada belirtildiği gibi bu verimli Anadolu topraklarında filizlenen Doğan Avcıoğlu düşüncesinin tekrar hatırlanmasında yararlı olacağını umut ediyorum.

Kaynakça

Acemoğlu D. (2024). *Ulusların Düşüşü,* Doğan Kitap, İstanbul.

Avcıoğlu D. (1968). *Türkiye’nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın*, Ankara: Bilgi Kitabevi.

Medby, I. A. (2020). Political geography and language: A reappraisal for a diverse discipline. *Area,* 52(1), 148-155.

Wooldridge, A. (2012, January 21). *The visible hand.* The Economist. https://www.economist.com/special-report/2012/01/21/the-visible-hand

ÖZEL MÜLKİYETİN KUTSALLIĞINDAN MÜSADEREYE TASARRUF MEVDUATI SİGORTA FONU

Zübeyde Erdoğan ÇELİKKIN*

Giriş

II. Dünya Savaşı'ndan sonra sosyalizmin bir sistem haline gelmesi ve Birleşmiş Milletler örgütlenmesiyle yeni bir düzen kuruldu. Refah devleti/sosyal devlet olarak adlandırılan bu dönemde kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 17. maddesi mülkiyet edinimini ve kimsenin mülkiyetinden keyfi olarak yoksun bırakılamayacağını güvenceye almaktadır. Modern devletlerin anayasalarında da mülkiyet hakkı güvence altına alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde mülkiyet 1839 tarihli Tanzimat Fermanıyla anayasal bir belge ile güvence altına alınmıştır. Halen geçerli olan 1982 Anayasasının 35.maddesi "Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir. Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir. Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz" hükmüne yer vermektedir. Anayasanın 38. maddesine göre hiç kimseye ölüm ve genel müsadere cezası verilemez. Birinci bölümde 20.yüzyılda güvenceye alınan mülkiyet hakkının kapitalizmin tarihinde ve liberal kuramdaki yeri ve mülksüzleştirmede devletin rolü üzerinde durulacaktır.

Refah devleti uygulamaları "devletin göreli özerkliği" tartışmalarını doğurmuştur. Devletin göreli özerkliği, yani ekonomi ve siyaset ayrışması en uç haliyle bu dönemde yaşanmıştır. Mülkiyet hakkının kutsallığı da bu döneme ait bir yanılsamaydı. İkinci başlığımızda devletin göreli özerkliği ile özerkliğin koşulları ve sınırları açıklanmaya çalışılacaktır.

Son yıllarda Osmanlı dönemi müsadere uygulamalarını hatırlatır ölçüde kayyım uygulamalarıyla gündeme gelen bir kurum var: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF/Fon). Bildirinin üçüncü başlığı altında kurumun kısa tarihçesi ile kayyımlık yetkisinin hangi koşullarda verildiği ve bu yetkinin nasıl kullandığı açıklanacaktır. Ayrıca, TMSF'nin faaliyetlerini yürütme biçimi ile 2008 yılından beri gündeme gelen devlet müdahaleciliği ilişkisi üzerinde durulacaktır.

* Dr.; Orcid: 0000-0002-8490-0211; e-posta: z.celikkin@gmail.com

Özel Mülkiyet Mülksüzleştirme ve Sermaye Birikimi

John Locke'un felsefesinin ana teması ve hareket noktası olan doğal haklar yaklaşımı modern liberalizmin doğuşunda önemlidir (Varol, 2025, s. 69). Locke, mülkiyet teorisini "Yönetim Üzerine İkinci İnceleme"adlı çalışmasında açıklamıştır. Teori birbiriyle bağlantılı üç öncüle dayanmaktadır. Birincisi mülkiyetin emekle başladığı, ikincisi Amerika'daki toprakların boş ve atıl olduğu ve üçüncüsü Amerika'da İngiltere'den farklı hukuk kurallarının geçerli olduğudur (Varol, 2025, s. 70). İnceleme'nin bir yerinde "bir insanın sürdüğü, ektiği, ıslah ettiği, işlediği ve ürünlerinden yararlanabildiğii kadar toprak onun mülkiyetindedir" der. Amerika kıtasında topraklar üzerinde tarım yapılmasına karşın çitleme yapılmadığı için yerlilerin mülksüzleştirilmesi "çalışkan ve akıllı İngilizlerin" emeği ile meşrulaştırılmaktadır (Varol, 2025, ss. 71-72). Bu düşünce birçok hukukçu, vaiz ve siyasetçi tarafından yerlilerin hak taleplerine karşı çıkmanın gerekçesi olarak kullanılmıştır (Varol, 2025, s. 71). Hugo Grotius, Thomas Hobbes, Adam Smith ve Immanuel Kant da Amerikan yerlilerinin topraklarını işgali ve bu topraklarda kuran mülkiyet sistemlerini haklı çıkarmaya çalışmıştır (Varol, 2025, s. 70).

Sermaye birikimi için mülksüzleştirme kapitalizmin doğuşundan bugüne geçerli olmuştur. 1492'de Amerika kıtasının keşfiyle başlayan merkantilizm döneminde, devletlerin koruması altında, yüksek bir ilkel sermaye birikimi sağlanmıştır. Yaygınlaşan coğrafi keşiflerin amacı yeni ticaret alanlarının bulunması, altın ve gümüş gibi değerli madenlere erişim ve üretim için gerekli olan hammadde kaynaklarıyla yeni tarımsal alanlara ulaşmaktır. Amerika kıtası Avrupa kapitalizmi için bu imkânları fazlasıyla sağlamıştır. Resmi verilere göre 1521-1660 döneminde Amerika'dan İspanya'ya 18 bin ton gümüş ve 200 bin ton altın taşınmıştır (Beaud, 2015, ss. 20-22).

Mülksüzleştirme yoluyla sermaye birikimi yalnız sömürgeleştirilen topraklarda değil, ülke içerisinde de uygulanmıştır. Marx Kapital'in 1. cildinde "üretim araçları elerinden alınan köylüler ve onların mülksüzleştirilmesini anlatan bu öykü, insanık tarihine, kandan ve ateşten harflerle yazılmıştır" der (1986, s. 731). İngiltere'de büyük toprak sahiplerinin egemenliğinde olan parlamento, çitleme vb. konularda köylüler aleyhine çok sayıda yasa çıkarmıştır. Mahkemeler de mülk sahibinin üretkenliği artırarak kâr etme hakkını mülksüzlerin geleneksel toprak kullanım hakkı ve geçinme hakkının üzerinde tutmuştur (Wood, 2003, s. 79). 1470 yılından itibaren İngiltere'de soylular geleneksel olarak köylülerin ortak malı olan meraları çitlerle çevirmeye başlamıştır. Bu şekilde büyütülen toprak koyun yünü ve tahıl üretmek için büyük şirket sahiplerine kiralanmıştır. Toprağını kaybeden özgür köylülerse soylulara bağımlı tarım işçilerine dönüşmüştür (Fülberth, 2014, s. 128). Mâlikane sahibi lordlar, köylülerin ortak kullandıkları toprakları çitlemek ve köylüleri bu

toprakları kullanmaktan yoksun bırakmak için yasal ve yarı yasal çeşitli yöntemler bulmuşlar ve on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde İngiltere topraklarının yarısından çoğu çitlemeye uğramıştır (Moore, 1989, ss. 13-26).

Feodalizmden kapitalizme geçişte ilkel sermaye birikimi *mutlakiyetçi devlet* biçimiyle sağlanmıştır. Bu dönemde devlet küçük toprak mülkiyetlerini müsadere etmiş, ulusal sınırlar içerisinde ticari engelleri kaldırmış ve sanayileşme için fon sağlamıştır. Bunlar ancak siyasal nitliğe sahip *merkezi kamu iktidarı* tarafından yerine getirebilirdi (Poulantzas, 1992, s. 173). O halde devlet ve sınıf ilişkilerine dair neler söylenebilir?

Devlet Sınıflar ve Göreli Özerkliğin Sınırı

Marx-Engels *Komünist Parti Manifestosu*'nda "... tüm toplum tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir" (2000, s. 7) der. Modern devlet iktidarı ise "tüm burjuva sınıfın ortak işlerini yürüten bir komiteden başka bir şey değildir" (2000, s. 10). Lenin devlet ve sınıf ilişkilerini *Devlet ve İhtilal'*de irdeler ve burjuva toplumuna özgü merkezî devlet iktidarının iki ayırdedici kurumu olan *bürokrasi* ve *sürekli ordunun* binlerce bağ ile burjuvaziye bağlı olduğunu belirtir (2003, s. 37).

Devlet egemen sınıfın aracıdır; ancak kapitalist devletin önceki devlet biçimlerden önemli bir farkı vardır: artı emeğin özel bir lorda ya da devlete angarya, vergi, kira ve benzeri biçimlerde aktarılmasını sağlayan siyasal, yasal/askeri zor veya geleneksel yükümlülükler yoluyla değil "ekonomik süreçlerle" aktarılması. Devlet üretim ilişkilerine genellikle dolaylı biçimde müdahale etmektedir (Wood, 1981). Ancak ekonomik alanın bu anlamda ayrışması, siyasal boyutun kapitalist üretim ilişkilerine dışsal olduğu anlamına gelmez; ekonomik alan kapitalizmde de sıkı sıkıya "siyasal" alanın üzerinde yükselmektedir (Wood, 1981).

Kapitalist sistemde ekonomi ve siyasetin bu şekilde ayrışması "devletin göreli özerkliği" tartışmalarına yol açmıştır. "Devletin göreli özerkliği" teriminin yaratıcısı Nicos Poulantzas'ın 1960'lı yıllardan başlamak üzere yazdığı makaleler ve Ralph Miliband'ın karşı makaleleri marksist literatürün devlet tahliline önemli katkılar sağlamıştır. Poulantzas ekonomik ve siyasal düzeylerin *karakteristik özerkliği* nedeniyle, devletin egemen sınıfın basit bir aracı olmadığını, "ekonomik, siyasal ve ideolojik düzey ve kertelerin" birbirinden görece özerkliğini vurgulamaktadır (1992). Özerkliğin derecesi ve özgül biçimleri *devlet biçimi ve konjonktüre* göre değişiklikler gösterebilmektedir (1992, s. 153) Kapitalist sistemde göreli özerkliğe ihtiyaç vardır; çünkü bir sınıfın uzun vadeli ve kısa vadeli çıkarları ile sermaye fraksiyonları arasında *stratjik farklılıklar* oluşur; diğer yandan bir sınıfın kendi çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesi rakip sınıfın kapasitesine de bağlıdır (1992, s. 113).

Miliband, Poulantzas'ın sermaye fraksiyonları arasındaki farklılık ve ilişkilere aşırı vurgusuyla, ileri kapitalizm koşullarında kapitalist sınıfın temel birliğini yadsıyanlara önemli bir argüman sunduğunu belirtmiştir (1989, s. 41). Ona göre göreli özerklik terimini Poulantzas kazandırmış olsa da Komünist Manifesto'daki tanımda *özel-genel işler* ve burjuvazinin *bütünü* vurguları özerkliği içermektedir (1989, s. 62). Miliband devletin göreli özerkliğinin sınırını Şili'de Allende yönetiminin yıkılışıyla tanıtlar: "Seçim zaferi ... yalnızca *yönetme hakkı* verir, ama *yönetme gücü* vermez" demekle hem göreli özerkliğin sınırını hem de devlet ve hükümet farkını ortaya koyar (1989, s. 128).

Ekonomik ve siyasal alanın ayrışması mücadele alanlarını da ayrıştırmıştır. Sendikal mücadele ekonomiktir; üstteki belirleyici olan siyasal mücadele ise yoğunlaştırılmış sınıf mücadelesidir ve devlet iktidarını hedefler (Poulantzas, 1992, s. 84). Ellen Meiksins Wood'a göre, bu ayrışma işçi sınıfı mücadelesinin önündeki en önemli handikaptır (1981).

Devletin göreli özerkliği tartışmalarının refah devleti döneminde yapılması tesüdüf değildir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra devlet kamu hizmetleri ve vergilendirme yoluyla bölüşüm ilişkilerine alt sınıflar lehine müdahale etmeye başlamıştır. Marx yasama/yürütme ilişkileri ölçütünün farklı kapitalist devlet tipinin belirlenmesinde önemli olduğunu belirtir (1992, s. 164). Buna yargıyı da ekleyebiliriz. Bu üç kuvvet arasındaki ilişkiler devlet biçimini ve devletin göreli özerkliğinin derecesini ortaya koymakta önemli veriler sunar ve refah devleti dönemi aynı zamanda güçler ayrılığının en gelişkin dönemidir.

Refah devletinin sonunu getiren 1973 yılı petrol krizi neoliberal politikalarla çözümlenmiştir. 2000'lere kadar emeğin payının çeşitli yöntemlerle küçültülmesiyle aşılan kriz 2000'lerde yeniden başgöstermiştir. Bu kriz ise post-neoliberal politikaları doğurmuştur. Post-neoliberalizm terimi Laura Macdonald ve Arne Ruckert'e aittir (2009). Yazarlar dönemi belirsiz ve açık uçlu bir geçiş süreci olarak değerlendirmekle birlikte yenilikçi sosyal politikalar, istihdamı artırıcı girişimlerin geliştirilmesi ve Venezuela, Bolivya gibi ülkelerde enerji gibi stratejik sektörlerin yeniden kamulaştırılmasına vurgu yapmaktadır. Post-neoliberalizm temelde devletlerin piyasaya müdahalesi ile ekonomi, ticaret ve göç konularında korumacı politikalara yönelmeleri ile şekillenmektedir. Bu dönemde neoliberalizmin kuralsızlaştırma ve sivil toplum söylemi geri çekilmeekte, neoliberal politikalara ek olarak devletin sermaye lehine açık müdahalesi ve ülkeler arası sıcak savaşlar yoğunlaşmaktadır. Post-neoliberal dönüşüme neden olan etkenler ise enerji kaynaklarına yönelik sürekli çatışmalar, kapitalizm içi hegemonya çatışmaları, yeni kapitalist toplumların büyüyen önemi, finans, mal ve işgücü pazarlarının birbirinden kopuk yapılarının kalıcılaşması olarak sıralanmaktadır (Fülberth, 2014, s. 293).

Üretken yatırım yapılmadığı için döneme damgasını vuran kronik durgunluk ve sermayeler arası çatışmadır. Bu da yeni bir korumacılığı ve uluslararası çapta uygulanacak Keynesçi bir finans yapısını zorunlu kılmaktadır (Fülbert, 2014, ss. 293-296). Dylan Riley ve Robert Brenner *Amerikan Siyaseti Üzerine Yedi Tez* başlıklı makalede bu dönemi "siyasal kapitalizm" olarak adlandırmaktadır. Kaba siyasi güç ve siyaset yoluyla oluşturulmuş vurgun mekanizması, vergi indirimi, kamu varlıklarının kelepir bedellerle özelleştirilmesi ve özel sektöre dönük devasa devlet harcamaları kârın kaynağıdır. Fülbert'in öngörüsünü Riley-Brenner teyit ederek, işçi sınıfı militanlığının olmadığı bu dönemde, sermaye lehine "büyümesiz Keynescilik"ten söz etmektedir. (2022). Sonuçta "siyasi olarak tasarlanmış sermaye lehine dağıtımla" şekillenen yeni bir *konjonktür* ortaya çıkmaktadır.

Özcesi, kapitalizmin ilk kuruluş döneminde olduğu gibi, birikim krizi dönemlerinde devletin işlevi ve müdahalesi kritik hale gelir. Krizler ise sermaye ile emek arasındaki çelişkiden kaynaklanabildiği gibi sermayeler arası ve ulusal kapitalizmler arası çelişkilerden de kaynaklanabilir (Beaud, 2015, s. 193). Bu dönemde alt sınıflar üzerindeki baskı yanında, silah teknolojisindeki yeniliklerle, zor kullanarak başka topraklar pazar veya stratejik bölge olarak ele geçirilmektedir (Fülberth, 2014, s. 163). Yani devletin göreli özerkliğinin sınırı sermaye birikiminin gerekleri ve rakip sınıfın mücadele kapasitesiyle belirlenir. Yürütme gücünün yasama ve yargı aleyhine güçlenmesi de özerkliğin sınırlandığının işaretlerinden biridir. Sermaye birikimi hem geniş yığınların mülksüzleştirilmesi hem de sermayenin siyaset aracılığıyla kendi arasındaki el değiştirmesi yoluyla sürdürülebilmektedir. TMSF bu işlevi somutlaştıran kurumlardan biri olmuştur.

Sermayenin El Değiştirmesinin Aracı Olarak Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu

TMSF 1983 yılında TC Merkez Bankası bünyesinde ve çok sınırlı bir işlev için kuruldu. Mart 2026 itibarıyle ise içerisinde banka, tasarruf finansman şirketleri ve büyük holdingleri barındıran dev bir örgüt haline geldi. TMSF'nin tarihi aynı zamanda Türkiye kapitalizminin ve siyasal rejiminin krizler tarihidir.

Kuruluş ve İlk Genişleme

1980'lerin başındaki bankerlik krizi ve yüksek faiz furyası ile iflas noktasına gelen üç banka Ziraat Bankası'na devredilerek mevduat müşterileri korunmuştu (Uluyol, 2019, s. 79). Bu krizden sonra TMSF kurularak küçük tasarruf sahiplerinin korunması amaçlandı.

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren bankacılık sistemindeki aşırı kuralsızlaştırma, sektöre girişlerin neredeyse bütünüyle serbest bırakılması ve kapitalist ülkelerdeki sıkı denetim ve banka sahiplerinde aranan özelliklerin aranmaması önemli zaafiyetler doğurmuştur. Bu nedenle bir taraftan sermaye yeterliliği zayıf bankalar kurulmuş ve diğer taraftan bazı banka sahipleri bankalarının içlerini boşaltmıştır (Uluyol, 2019, ss. 81-82). Bu dönemde uygulanmaya başlanan serbest faiz ve esnek döviz kuru politikaları, yabancı para cinsinden mevduat kabulünün sınırsız olması ve Hazineye bütçe açıklarını ticari bankalara borçlanarak finanse etme olanağının verilmesi gibi uygulamalar bankacılık sektöründeki 1994 krizine yol açmıştır. Krize çözüm için döviz kurları serbest bırakılmış ve döviz kuru 4 katına ve faiz oranları yüzde 1000'lere ulaşmıştır. Kriz döneminde yükümlülüklerini yerine getiremeyen ve mali bünyesi bozulan dört banka tasfiye edilmek üzere TMSF'ye devredilmiştir (Uluyol, 2019, s. 87). Bu tarihte bankaların mali bünyelerinin güçlendirilmesi ve gerekirse yeniden yapılandırılması görevi de Fona verilmiştir. İzleyen 2001 yılı krizinde faiz oranı % 7000'lere yükselmiş ve yükümlülüklerini yerine getiremeyen birçok banka Fona devredilmiştir. 2001 krizinden sonra Fondaki banka sayısı 25'e yükselmiştir. Bu bankalarla birlikte yaklaşık 200 iştirak ve bağlı ortaklık da satış veya tasfiye edilmek üzere Fonun yönetimine geçmiştir. Bu süre içerisinde Fon önce Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun bünyesine dahil edilmiş ve 2003 yılında da özerk bir kuruluş haline getirilmiştir ('TMSF', t.y.).

Kurumun görevi ile ilgili en önemli değişiklik 15 Temmuz darbe girişiminden sonra yapılmıştır. TMSF 10.07.2018 tarih ve 1 numaralı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ve 15.7.2018 tarih ve 2018/1 sayılı "Bakanlıklara Bağlı, İlgili ve İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile İlgili Cumhurbaşkanlığı Genelgesi" ile Cumhurbaşkanlığı ile ilgilendirilmiştir.

Kayyımlık: Bir Dönüm Noktası

15 Temmuz 2016 tarihli darbe girişimden sonra 20 Temmuz'da olağanüstü hal ilan edilmiş ve OHAL uzatmalarla 18 Temmuz 2018'de sona ermiştir. Olağanüstü hal döneminde çok sayıda ticari işletme, vakıf, üniversite, yurtiçi ve yurtdışı eğitim kurumu ve medya kuruluşuna el konulmuştur. Bu dönemde yapılan işlemler bazı yazarlar tarafından bir bütün olarak "ilkel birikim" olarak değerlendirmektedir. Neo-merkantilizm olarak adlandırılan bu dönemde, devletin kapitalizmin krizleri karşısında kendini yeniden öne sürdüğü ve müdahaleci yapıya dönüştüğü ifade edilmektedir (Gülalp, 2025; Madra, 2017).

1 Eylül 2016 tarihindeki 674 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'ye (KHK) göre "terör örgütlerine aidiyeti, iltisakı veya irtibatı" belirlenen şirketlere, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun (CMK) "şirket yönetimi için kayyım tayini" başlıklı 133. maddesi ve "Taşınmazlara, hak ve alacaklara elkoyma" başlıklı 128. maddesi gereği kayyım atanması halinde bu görev Fona verilecektir. Daha önce yapılan kayyım atamaları da TMSF'ye devredilecektir. Fethullah Gülen Terör Örgütü (FETÖ) ile ilişkili görülen ve **667 sayılı HKH** ekinde yer alan 35 özel hastane ve tıp merkezi, 934 ilk ve orta dereceli okul, 109 öğrenci yurdu, 104 vakıf, 1125 dernek, 15 üniversite 10 üyeli bir kamu personeli sendikası konfederasyonu ve 9 üyeli bir işçi sendikaları konfederasyonuna el konulmuştur. Bunlardan vakıflar Vakıflar Genel Müdürlüğüne ve diğer kurumlar da tüm varlıklarıyla Hazine ve Maliye Bakanlığı'na devredilmişitr. 674 sayılı bu KHK daha sonra 6758 sayı ile yasalaşmıştır. **668 sayılı KHK** ile özel radyo ve televizyonlar ile gazete, dergi, yayınevi ve dağıtım kanallarına da el konulmuştur. **669 sayılı KHK** ile FETÖ bağlantısı nedeniyle Asya Katılım Bankası Fona devredilmiştir. **675 sayılı KHK** ile FETÖ ile iltisak, irtibat ve aidiyeti olan gerçek ve tüzel kişilerin yüzde 50'den az ortaklık payı bulunan şirketlere de Fonun kayyım atanması öngörülmüştür. Kayyımlık görevi iki kez üçer yıl uzatılmış ve 28 Temmuz 2024'te sona ermiştir ('TMSF', 2025: 33). Böylece FETÖ ile aidiyet, iltisat ve irtibat bulunduğu gerekçesiyle çok sayıda malvarlığına **cumhurbaşkanlığı kararıyla** kayyım atanmıştır.

Türkiye Sanayici ve İş İnsanları Derneği'nin tepkisine neden olan değişiklik 2025 yılı Şubat ayında yapılmıştır ('Borsagündem', 2025). 7539 sayılı yasanın 7. maddesiyle TCK'nın 282, 314, 315.maddeleri ile 6415 sayılı Terörün Finansmanına Dair Yasanın 4. maddesindeki suçlarla ilgili **kuvvetli şüphe** halinde Fonun şirketlere veya malvarlığı değerlerine beş yıl süreyle kayyım atanabilmesi sağlanmıştır. CMK'ya Aralık 2025 ayında 7571 sayılı yasanın 22.maddesiyle eklenen 128/A maddesi bilişim yoluyla işlenen suçlar için de kuvvetli şüphe halinde savcılıklara kayyım atama yetkisi tanımıştır (Yeni Şafak, 2025). Kayyım atanan 1790 şirket ve şahsi malvarlığından 731'inin kayyımlık kararı mahkemelerce kaldırılmıştır (TMSF, 2025: 36).

Fon Kurulunun Yetkileri ve İhale/Satış Süreçlerinde Esneklik

Bankacılık Yasasına göre Kurul Fonun karar organıdır ve biri başkan, biri ikinci başkan olmak üzere yedi üyeden oluşur (TMSF, t.y.). Yasanın 113. maddesine göre başkan ve üyeler cumhurbaşkanınca atanır.

Mevcut Kurul üyelerinin yalnız ikisinin geçmişinde kamu görevililiği vardır. Üyelerden biri İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçiminin iptali için soruşturma açan savcının eşidir ve soruşturma açılmasıyla birlikte bu göreve

atanmıştır (Halktv, 2023; Independent Türkçe, 2019). Kurul üyeleri aynı zamanda kayyım atanılan birden fazla şirket ve holdingde yönetim kurulu başkanı olarak görev yapmaktadır.

TMSF'nin Kontrolündeki Şirketlerin Tasfiyesine Dair Yönetmeliğin "Varlıkların paraya çevrilmesi" başlıklı 9. maddesine göre şirkete veya iştirake ait menkul ve gayrimenkullerin satışında 9/6/1932 tarihli ve 2004 sayılı **İcra ve İflas Kanunu**, 8/9/1983 tarihli ve 2886 sayılı **Devlet İhale Kanunu** ve 4/1/2002 tarihli ve 4734 sayılı **Kamu İhale Kanunu** hükümleri uygulanmaz. Aynı yönetmeliğin "İhalelerde uygulanacak usuller" başlıklı 16. maddesine göre ihale kapalı zarf veya açık artırma usullerinden biri veya ikisi birlikte uygulanarak yapılabilir. Fon Kurulu gerekli görürse ihalelere pazarlık usulü ile devam edilir. 19. maddeye göre pazarlık usulünde teklif alınması belli bir şekle bağlı değildir. Teklif sahipleri ile görüşmeler birlikte veya ayrı ayrı yapılabilir. Bu usullerin hepsi tamamlanmış olsa bile Kurul onayı olmadan ihale tamamlanmış olmaz. Satışa çıkarılan ticari ve iktisadi bütünlük (TİB) için satış komisyonu rapor düzenler, ancak muhammen bedeli belirleme yetkisi Fon Kurulunundur.

Fon Kurulunun önemli yetkilerinden biri de şirket borçlarının ihale bedelinden düşürülüp düşürülmeyeceği ile ilgilidir. 6758 sayılı yasanın 20. maddesinin 2. fıkrasına göre şirket varlıklarının TİB yoluyla satışına karar verilmesi halinde geçmiş dönem borçlarını, bu borçların FETÖ/PDY terör örgütüne aidiyeti, iltisakı veya irtibatı olmayan kişilerle gerçek mal veya hizmet ilişkisine dayanması şartıyla ihale bedelinden ödemeye veya ihale alıcısına ödettirmeye Fon Kurulu yetkilidir.

Çok önemli yetkilere sahip olan Kurulun mali sorumluluğu ise sınırlıdır. Bankacılık Kanununun Fon Kurulu ve personelinin sorumlulukları ile ilgili 127. maddesine göre açılmış veya açılacak her türlü tazminat ve alacak davası Fon aleyhine açılmış sayılır ve bu davalarda husumet Fona yöneltilir. Fon Kurulu başkan ve üyeleri ile Fon tarafından atanan ve/veya görev yapan yöneticilerin, şirketlerin sermayesini kaybetmesinden ve/veya borca batık olmasından dolayı mahkemeye bildirimde bulunma yükümlülükleri yoktur. Bildirimde bulunmamaktan dolayı bu şahıslar hakkında 2004 sayılı İcra ve İflas Kanununun 179 ve 277 maddeleri hükümleri uygulanmaz; yani kayyımlık yapılan şirketlerin iflası halinde şirket alacaklıları son iki yıllık işlemlerin iptalini isteyemez. Kurul üyleri hakkında 6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 341. maddesi uyarınca şahsi sorumluluk davası açılamaz, yani mali sorumlulukları bulunmamaktadır. Diğer taraftan Bankacılık Yasasının 126. maddesine göre Fon Kurulu Başkan ve üyeliğine seçildikten sonra görevi sona erenlerden kamu görevlisi olmayanlara başka bir işe başlayıncaya kadar, iki yılı geçmemek üzere almakta oldukları her türlü ödemeler Fon tarafından ödenmeye devam edilir.

Fon Kurulu üyelerinin tamamının cumhurbaşkanı tarafından atanması, üyelerin ve yaptıkları işlemlerin birçok yasadan muaf tutulması, kayyım olunan şirketlerin yönetim ve satışındaki olağanüstü yetkileri, sermayenin el değiştirmesindeki kuralsızlığı ve siyasetin belirleyiciliğini göstermektedir. Bu işlevi en açık şekilde ortaya koyan uygulama ise ticari ve iktisadi bütünlük yoluyla satış işlemleridir.

Ticari ve İktisadi Bütünlük Yoluyla Satış ve Müsadere

Ticari ve İktisadi Bütünlük Oluşturan Mahcuzların Satışına İlişkin Yönetmeliğe göre Fonun atadığı yöneticiler kayyım olarak atandığı gerçek veya tüzel kişilere ait şirket hisselerinin ve/veya bu şirketlerdeki lisans, ruhsat, geçici frekans ve kanal kullanımı ve imtiyaz sözleşmelerinden doğan hakları dahil olmak üzere diğer tüm hak ve varlıklarının ve/veya bu hisselerle orantılı aktiflerini yabancı gerçek ve tüzel kişiler dahil olmak üzere satmaya yetkilidir. Yönetmeliğin 8. maddesine göre oluşuturulan TİB'in muhammen bedeli, uzman gerçek veya tüzel kişilerin kıymet takdiri raporu dikkate alınarak, daha önce bütünlüğü oluşturan **varlıkların ayrı ayrı kıymet takdirlerinin yapılmış olması ile bağlı olmaksızın**, satış komisyonu tarafından düzenlenecek rapor çerçevesinde, Kurul tarafından belirlenmektedir. İhale bedelinin ödenme şeklini, para birimini, alıcıların sahip olması gereken şartları, ödeme tarihini ve ihalenin tüm usûl ve esasları ile satış şartlarını **6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Hakkında Kanun hükümlerine bağlı olmaksızın** belirlemeye ve hatta satışa konu TİB'i alacağına mahsuben satın almaya Kurul yetkilidir.

2016 yılında başlatılan kayyımlık faaliyeti sonucunda; Mart 2026 itibariyle Fon 1.136 şahsi malvarlığı ve şirket için kayyımlık görev ve yetkisini üstlenmesine karşın müsadere kararı kesinleşen malvarlığı sayısı yalnız 204'tür. Kayyımlık yapılan malvarlıklarından oluşturulan 45 TİB satılmış ve bunlarla ilişkili yalnız 29 şirket tasfiye edilmiştir. Olağanüstü hal döneminde el konulan 34'ü televizyon, 38'i radyo, 73'ü gazete, dergi ve yayınevi ve 6'sı haber ajansı olmak üzere 151 medya kuruluşunun tamamına yakını yargı süreci olmaksızın satılmış ve bedeli Hazineye aktarılmıştır (TMSF, 2025, s. 42).

Bu yöntemle satışın iki nedeni olduğu düşünülmektedir. Birincisi, müsadere kararı olmadığı için yasal olarak şirket adıyla satılamamasıdır. Fon bir veya birden çok şirketin ticaret ve üretimine ilişkin değerlerini ve imtiyaz vb. haklarını birleştirip TİB oluşturarak satmakta, ancak şirketler kayyım yönetiminde tüzel kişiliğini sürdürmektedir. 6758 sayılı yasanın 19. maddesine göre gerçekleştirilen varlık ve malvarlığı değeri satışlarına bağlı olarak elde edilen gelirden borçlar ödendikten sonra kalan tutar, şirket işlerinde kullanılabilir ve **yargılamanın kesin hükümle sonuçlandırılmasına kadar bir kamu**

bankasında açılan hesapta nemalandırılır. Mahkeme şirket sahipleri lehine sonuçlandığı takdirde bile içi boşaltılmış bir şirket ve kalmışsa bir miktar nakit iade edilmektedir.

İkinci neden, TİB yoluyla satışın muhammen bedelin keyfi olarak belirlenmesine imkân tanımasıdır. Çünkü şirketin marka değeri, müşteri portföyü, personeli ve hammadde temin bağlantıları gibi örgütlenme değeri dikkate alınmamaktadır. Varlıkların ayrı ayrı kıymet takdirlerinin esas alınmaması ise ayrıntılı ve gerçek bir değerlendirme yerine kabaca bir muhammen bedel belirlenmesi anlamına geldiği gibi Fon Kurulunun bedel belirlemekte esnek davranabilmesine yol açmaktadır.

Osmanlıca sözlükte müsadere "Tanzimat öncesinde herhangi bir kabahatli kimsenin malının hükümetçe padişah adına zaptedilmesi anlamına gelmekteyken, günümüzde yasak bir şeyin kanuna uygun olarak zaptıdır" denilmektedir (Devellioğlu, 2010, s. 862). Osmanlı Devleti'nde padişah fermanıyla yapılan müsaderenin amacı devlet hazinesine ait mallardan kişilerin gayrimeşru yollarla edindikleri servetin hazineye iadesi (Baysun, 1982, s. 2099) olarak açıklanmaktadır. Baysun kuruluş yıllarından beri Osmanlı Devleti'nin müsadereyi keyfi uyguladığını belirtmiştir (1982, s. 2100). Osmanlı maliyesi hakkındaki en ciddi çalışmaları yapan Yavuz Cezar'a göre "hazineye gelir sağlamak" ilan edilen amaç olsa da müsadere *çok yönlü ve ince bir mali politikanın aracı* olarak, *kaynakların yeniden dağılımı* için kullanılmaktaydı. Kaynakların yeniden dağılımı da terekenin satışı anında gerçekleşiyordu (1977, s. 50).

Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 54 ve 55. maddeleri müsadere yetkisini düzenlemektedir "Eşya Müsaderesi" başlıklı 54. maddeye göre bir suçun işlenmesinde kullanılan veya suçun işlenmesine tahsis edilen eşyanın müsaderesine hükmedilir. Suçun işlenmesinde kullanılacak eşya kamu güvenliği, kamu sağlığı veya genel ahlak açısından tehlikeliyse müsadere edilir. Ayrıca, bir şeyin sadece bazı kısımlarının müsaderesi gerektiğinde, tümüne zarar verilmeksizin bu kısmı ayırmak olanaklıysa sadece bu kısmın müsaderesine karar verilir. "Kazanç Müsaderesi" başlıklı 55. maddesi suçtan elde edilen maddi menfaatleri ile bunların değerlendirilmesi veya dönüştürülmesi sonucu sağlanan ekonomik kazançların müsaderesine hükmedileceğini belirtir. **İyiniyetle bu malları edinen kişinin hakları ise korunmaktadır**. TCK, Anayasaya uygun olarak müsadereyi sıkı koşullara bağlamakta ve **mahkeme kararını zorunuluk kılmakta,** diğer taraftan **genel müsadere yapılamayacağını** ortaya koymaktadır.

Anayasa ve TCK'nın bu açık hükümlerine karşın mahkeme kararı olmadan, olağanüstü hal döneminde cumhurbaşkanı ve sonrasında savcılık kararıyla, suçtan elde edilen gelirin saptanmasında herhangi bir hassasiyet

gösterilmeden, ilgili gerçek ve tüzel kişilerin tüm malvarlığına kayyım atanmakta ve müsadere kararı kesinleşmeden ticaret ve üretime ait araçlar ve örgütlenme Fon Kurulu eliyle siyasal iktidara yakın gruplara aktarılmaktadır. Sermayenin desteklenmesindeki siyasal etki Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Koordinasyon Kurulu'nun dönüşümü hakkındaki bir çalışmada da saptanmıştır. 2018'den sonra sermaye–devlet ilişkilerinin bir yeniden yapılanma sürecine girdiği, yeni dönemde **"genel sermaye" ile uyumlu neoliberal yeniden yapılanmanın yerini daha seçici, ilişkisel ve siyasal olarak pragmatik bir sermaye desteğine bıraktığı** ileri sürülmektedir. Böylece, büyük sermaye örgütlerinin kolektif taleplerinden çok belirli sermaye gruplarının veya sektörlerin öncelikleri politika yapımında belirleyici hale gelmiştir (Cebeci, 2026, s. 292). Fonun kayyımlık görevi de Osmanlı dönemi müsadere işlemlerindeki **kaynakların yeniden dağıtımı** işlevini yerine getiren ve siyasal kapitalizm olarak değerlendirilebilecek uygulamalardır.

Suç Yoluyla Biriken Sermayenin Kayyımlıkla Temize Çekilmesi

Fona kayyımlık yetkisinin verilmesinin gerekçesi FETÖ'nün faaliyetleriydi. Ancak örgüt ve bağlantılı sermayenin bu kadar büyümesinin devletin bilgisi dışında olduğu düşünülemez. FETÖ sermayesi 1990'lı yıllardan itibaren devletin bilgisi, gözetimi ve hatta desteği ile büyütülmüştür. Bunun en açık kanıtı Asya Katılım Bankasının 1996'daki açılışına dönemin Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı, Devlet Bakanı, dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı ve eski bakanların katıldığına dair fotograftır (Hürriyet, 2015). Bu destek 2000'li yıllarda artarak devam etmiştir. 2013 yılında 17/25 Aralık süreciyle somutlaşan çatışma döneminde, okullar için kamu arazilerinin tahsisinden uluslararası ilişkilerdeki desteğe kadar FETÖ sermayesine kamunun desteği açıklanmıştır (Sözcü, 2014). Emekli bir Cumhuriyet Savcısı ülkenin en büyük kara para aklama ile FETÖ'nün finansmanı soruşturmasının elinden alınıp kapatıldığını ve tüm delillere rağmen bir iş insanının kurtarıldığını anlatmaktadır (Arı, 2025).

Suçtan kaynaklanan malvarlığının takip ve tespiti amacıyla 1996'da Mali Suçları Araştırma Kurulu (MASAK) kurulmuştur. Yasaya göre bankalar ve diğer finansal kurumlar belli bir miktarın üstündeki para hareketlerini MASAK'a bildirmekle yükümlüdür. Şüpheli görülen işlemler hakkında MASAK'ın her türlü inceleme, bilgi ve belge isteme yetkisi vardır. Diğer kurumlar da şüpheli işlemleri MASAK'a bildirmek zorundadır. Kayyım atanan şirketlerle ilgili MASAK raporları olmasına rağmen işlem yapılmadığı anlaşılmaktadır (Soykan, 2025; Özgür, 2026). Tüm malvarlığına kayyım atanan Can Holdingin yöneticisi mahkemede "herşeyi devlet büyüklerimizin yönlendirmesiyle yaptım" demişti (Medyascope, 2025).

Yeni doğan çetesi hakkında Sayıştay'ın 2018 yılında rapor yazmasına karşın 2023 yılında müdahale edilerek hastanelere kayyım atandığı anlaşılmaktadır. Suç örgütü oluşturularak toplum sağlığını ve yaşam hakkını tehlikeye atan işlemlerle ilgili Sayıştay raporunun ise kayıp olduğu belirtilmektedir (Evrensel, 2026). Sayıştay raporu olmasaydı dahi en azından beş yıldır devam eden bu işlemlerin denetlenmemesinin de bir tercih olduğu düşünülmelidir.

Varlık barışı uygulamaları da suçtan kaynaklanan malvarlığının aklanmasında rol oynamıştır. 2008 yılında kabul edilen "Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Hakkında 5811 sayılı yasa yurt dışındaki para, döviz, altın, menkul kıymet ve diğer sermaye piyasası araçlarının herhangi bir vergi incelemesine tabi tutulmadan ülkeye getirilmesini sağlamıştır. Bu kanunun uygulanma süresi 8 kez uzatılmıştır. En son 4 Temmuz 2022 tarihli 31887 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 7417 sayılı yasanın 50. Maddesi ile 31 Mart 2023 tarihine kadar beyan edilen değerlerin kaynağının incelenmeyeceği kabul edilmiştir. Her ne kadar TCK'nın 282'nci maddesine konu edilen "Suçtan Kaynaklanan Malvarlığı Değerlerini Aklama" suçu ile 5549 sayılı kanunun "Suç Gelirlerinin Aklanması" suçu kapsamında suçtan elde edilen gelirler ve kara paranın aklanması eylemlerine konu olan varlıklar için MASAK incelemesi ve soruşturmalar güvence kapsamında olmasa da, uzmanlar süreklilik kazandırılmış varlık barışı uygulamasıyla kara para aklamanın yaygınlaştığını belirtmektedir (Sev, 2023).

Suç örgütlerinin faaliyetleri ve suçtan elde edilen malvarlığının aklanmasının önlenebilmesi için devletin birçok denetim mekanizması olmasına karşın bu mekanizmaların gereği gibi çalıştırılmadığı ve elde edilen iktisadi değerlerin Fonun yönetimine devredildiği anlaşılmaktadır. Kayyım olunan ticari ve iktisadi bütünlük ise siyasal iktidara yakın sermaye gruplarına kelepir fiyatlarla devredilmektedir. Bu gruplar ticari ve iktisadi bütünlüğü iyi niyetle satın aldıkları gerekçesiyle de hakları korunmakta, suç yoluyla biriken sermaye aklanmaktadır.

Fon İşlemlerinin Denetimsizliği

TMSF'nin dış denetimi Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Sayıştay tarafından yapılmaktadır. Bankacılık Yasasının TMSF ile ilgili 124.maddesinde "... dış denetimi ise Fonun yıllık gider hesapları ile harcamalarının Sayıştay tarafından incelenmesi suretiyle gerçekleştirilir" hükmü yer almaktadır. Bu maddeye göre Sayıştayın denetim yetkisi yalnızca yıllık gider hesapları ve harcamalarını kapsamaktadır. TMSF'nin 2016 yılı faaliyet raporunda "TMSF

görevini yaparken bağımsızdır. TMSF'nin kararları yerindelik denetimine tabi tutulamaz" denilmektedir (TMSF, 2016, s. 13).

26 bankayı ve binlerce şirketi yöneten ve yönettiği malvarlıklarını ihale, açık artırma veya pazarlık yoluyla satma yetkisindeki Fonun belirtilen asli işlemleri Sayıştay'ın denetimine tabi değildir. Nitekim ulaştığımız iki Sayıştay raporunda yalnız iç denetim sisteminin kurulup kurulmadığı ve gider kayıtlarının mevzuata ve belgelere uygunluğuna ilişkin görüş belirtmiştir. Sayıştay'ın 2021 raporu 11 sayfadır. Rapordaki tek eleştiri Fon personelin sağlık harcamalarındaki mevzuata aykırılıktır (Sayıştay, 2021, ss. 10-11). 2022 yılına ait TMSF raporu yalnız 13 sayfadır ve aynı eleştiri yer almaktadır (Sayıştay, 2022, s. 10). Raporda "denetimler, kamu idaresinin hesap ve işlemlerinin kanunlara ve diğer hukuki düzenlemelere uygunluğunu tespit etmek ve mali rapor ve tablolarının kamu idaresinin tüm faaliyet ve işlemlerinin sonucunu doğru ve güvenilir olarak yansıttığına ilişkin makul güvence elde etmek ve mali yönetim ve iç kontrol sistemlerini değerlendirmek amacıyla yürütülmüştür" denilmekle yerindelik denetimi yapılmadığı teyit edilmektedir (Sayıştay, 2022, ss. 5-6). Ancak incelemelerin yasada belirtilen asgari denetimi bile içermediği anlaşılmaktadır. Çünkü Fonun 2021 ve 2022 yılı "diğer olağan/olağanüstü giderleri" kalemi toplam giderlerin yüzde 70'i civarında olmasına karşın her iki Sayıştay raporunda da bu giderlerin niteliğine ilişkin bir açıklama ve eleştiri yer almamaktadır (TMSF, 2021, 2022).

Mevzuata göre Fonun dış denetim şirketlerine düzenlettirdiği raporlar yıllık faaliyet raporları içerisine eklenmektedir. İncelediğimiz bu raporlarda da bilanço ve gelir tablosundaki örtülü rakamlara ilişkin bir açıklama, eleştiri veya öneri bulunmamaktadır (TMSF, 2015; TMSF, 2024; TMSF, 2025). 2024 yılı işlemleri ile ilgili tek eleştiri ve öneri 2024 yıl sonu itibariyle Fon aleyhine açılan 3 milyar 372 milyon lira bedelli davalar için karşılık ayrılmamasıdır (TMSF, 2024). Zaten bağımsız denetim firmasını seçen ve denetim ücretini ödeyen Fonun kendisi olduğu için Fon Kurulunun istemediği herhangi bir bilginin raporda yer alması mümkün değildir. Özetle Fon Türkiye'nin en büyük holdingi haline gelmişken yapılan işlemler hiçbir kurum tarafından esastan incelenip denetlenmemektedir.

Sonuç

Kapitalizmin kuruluşu büyük bir mülksüzleştirmeyle gerçekleşmişti; ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra, sınıf mücadeleleri ve sosyalist sistemin kurulmasıyla başlayan refah devleti uygulamaları mülkiyetin kutsallığı yanılsamasına yol açtı. Bunun bir uzantısı da "devletin göreli özerkliği" tartışmalarıdır. 2008 ekonomik krizi ise ABD'den başlamak üzere devletin

sermaye lehine müdahaleciliğini açık hale getirdi. Ülkeler arası ve sermaye içi rekabetin yükseldiği bu dönemde, sermaye birikiminde siyasetin/devletin rolü yükseldi. Bunun bir örneği de FETÖ'nün darbe girişimi ile başlayan ve Osmanlı dönemi müsadere uygulamalarını hatırlatan kayyım uygulamalarıdır.

TMSF Anayasa'daki mülkiyet hakkı ve TCK'daki kısıtlı müsadere işlemlerini aşacak ölçüde şirket ve şahıs malvarlıklarına genel müsadere yapılırcasına kayyım atanmakta ve malvarlıkları mahkemelerce müsadere kararı kesinleşmeden TİB oluşturularak satılmaktadır. Fon kurulu hem muhammen bedelin belirlenmesinde hem de işletmenin kimlere satılacağı konusunda geniş bir yetkiye sahiptir ve herhangi bir mali sorumluluğu yoktur. Fon işlemlerinin yerindelik denetimi ise yapılmamaktadır. Cezar'ın Osmanlı dönemi müsadere uygulamaları için söylediği çok yönlü ve ince bir mali politika aracı olarak, kaynakların yeniden dağıtımı işlevi bugün kayyımlıkla yerine getirilmektedir. Çünkü mülksüzleştirme kapitalizme içkindir.

Wood ekonomi/siyaset ayrışmasının sermayenin elindeki en etkili savunma mekanizması olduğunu, çünkü bu ayrımın ekonomik ve politik mücadele ayrılığına yol açtığını ve bunun da sosyalist pratiğin önündeki en önemli engel olduğunu vurgulamıştı. Öyleyse, devletin göreli özerkliğinin ve ekonomi/siyaset ayrışmasının alt sınırlarına yaklaşması sınıf mücadelesinin yükseltilmesi için yeni bir imkân olarak değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Arı, İ. (2025, 8 Kasım). https://www.birgun.net/haber/karapara-ve-feto-dosyasini-kapattilar-667238.

Baysun, C. (1982). Müsadere. *İslam Ansiklopedisi*, C.VIII, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 669-673.

Beaud, M. (2015). *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*. (Çev. Fikret Başkaya). Yordam Yayınları, 1. Baskı, İstanbul.

Borsa Gündem (2025, 5 Şubat). https://www.borsagundem.com.tr/sirketlere-tmsf-kayyimi-yasalasti.

Cebeci, A. (2026). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde sermaye-devlet ilişkilerinin dönüşümünü bir kurum üzerinden okumak: yatırım ortamını iyileştirme ve koordinasyon kurulu (yoikk) örneği. *Devletin Dönüşü - Mülkiye Kongresi, 26-27 Mart 2026* Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara.

Cezar, Y. (1977). Bir âyanın muhallefatı: Havza ve Köprü kazaları âyanı Kör İsmailoğlu Hüseyin (müsadere olayı ve terekenin incelenmesi. *Belleten*, 41 (161), 41-78.

Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Akaydın Kitabevi, 26. Baskı, Ankara.

Evrensel (2026, 5 Şubat). https://www.evrensel.net/haber/5969102/chpli-yavuzyilmaz-yenidoganlarla-ilgili-sayistay-raporu-ortbas-edildi.

Fülberth, G. (2014). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. (Çev. Sadık Usta). Yordam Yayınları, 3.Baskı, İstanbul.

Gülalp, H. (2025). Kapitalist devletin dönüşümü: neoliberalizm, neomerkantilizm ve otokrasi. *Prof. Dr. Korkut Boratav Onuruna Dünyadan Türkiye'ye-İktisattan Siyasete Sempozyumu,* 5-6 Aralık 2025, ODTÜ İİBF A Binası, Ankara.

Hürrriyet (2015, 4 Şubat). https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/bank-asyanin-acilisinda-onemli-isimler-28119105.

Lenin, V.İ. (2003). *Devlet ve İhtilal.* (Çev. Kenan Somer). Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 9. Baskı, Ankara.

Madra, Y.Y. (2017). Neo-Merkantilist şirket-devlet. *Ekspres*, Mart 2017.

Macdonald, L. ve Ruckert, A. (2009). Post-Neoliberalism in the Americas: An Introduction. L. Macdonald ve A. Ruckert (Ed.). *Post-Neoliberalism in the Americas* (1-20) içinde. London: Palgrave Macmillan.

Marx, K. (1986). *Kapital Birinci Cilt*. (Çev. Alaattin Bilgi). 3. Baskı, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K-Engels,F. (2000). *Komünist Parti Manifestosu*, (Çev. Dünya Armağan). Gelenek Yayınları, 2.Baskı, İstanbul.

Medyascope (2025, 3 Ekim). https://medyascope.tv/2025/10/03/can-holdingin-sahibi-kemal-canin-ifadesi-her-seyi-devlet-buyuklerinin-yonlendirmesiyle-yaptim/.

Miliband, R. (1989). *Kapitalist Devlet*. (Çev. Osman Akınhay). Belge Yayınları, İstanbul.

Moore, B. (1989). Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü. (Çev. Şirin Tekeli-Aleaddin Şenel). V Yayınları, Ankara.

Özgür, B. (2025, 13 Ekim). https://halktv.com.tr/makale/kara-paranin-kralligi-kurulmus-vay-halimize-979294 .

Özgür, B. (2026, 14 Mart). https://halktv.com.tr/makale/tam-yarim-trilyon-lira-bilanco-korkunc-1015090.

Poulantzas, N. (1992). *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*. (Çev. Şen Süer. L.Fevzi Topaçoğlu). Belge Yayınları, İstanbul.

Riley, D, Brenner, R. (2022). Amerikan siyaseti üzerine yedi tez. *New Left,* (Çev. Emre Yeksan). Amerikan Siyaseti Uzerine Yedi Tez - Dylan Riley & Robert Brenner.

Sayıştay (2021). https://www.sayistay.gov.tr/reports/3971-tasarruf-mevduati-sigorta-fonu?highlight=TMSF%202021.

Sayıştay (2022). https://www.sayistay.gov.tr/reports/4610-tasarruf-mevduati-sigorta-fonu?highlight=TMSF%202021.

Sev, K. (2023, 25 Temmuz). https://haber.sol.org.tr/yazarlar/kadir-sev/gri-listeden-cikmak-381147.

Soykan, T. (2025, 7 Ekim), https://www.birgun.net/makale/on-milyarlarca-liralik-sorular-659028.

Sözcü (2014, 22 Kasım), https://www.sozcu.com.tr/gulenin-erdogana-gonderdigi-o-mektup-wp655005.

Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF). (t.y.). https://www.tmsf.org.tr/tr/Tmsf/Info/tarihce.tr

Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF). (t.y.) https://www.tmsf.org.tr/tr/Tmsf/Info/fon.kurulu.tr

Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF). (2016). https://www.tmsf.org.tr/tr/Rapor/YillikRapor.

Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF). https://www.tmsf.org.tr/tr/Rapor/MaliTablo?Year=2021&reportType=MaliTabloGelir

Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF). https://www.tmsf.org.tr/tr/Rapor/MaliTablo?Year=2022&reportType=MaliTabloGelir

Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF). https://www.tmsf.org.tr/tr/Rapor/UcAylikRapor?Year=2024

Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF). https://www.tmsf.org.tr/tr/Rapor/UcAylikRapor?Year=2025,

Uluyol, O. (2019). 1980-2000 döneminde Ttürkiye’de bankacılığın gelişimi. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi.* Temmuz 2019, (17). 73-107.

Varol, S. F. (2025). John Locke’un mülkiyet teorisinde zamandaşlığın inkârı. *Yeni Fikir Dergisi*, *17*(34), 66-78. https://doi.org/10.57205/yenifikirjournal.1702981.

Wood, E. M. (2003). *Kapitalizmin Kökeni Geniş Bir Bakış*. (Çev. A. Cevdet Aşkın). Epos Yayınları, Ankara.

Wood, E.M. (1981). Kapitalizmde ekonomi ve politikanın birbirinden ayrılması. (Çev. Sendika.org) *New Left*, May-June 1981. Kapitalizmde Ekonomi Ve Politikanın Birbirinden Ayrılması/Ellen Meikins Wood | Sendika.Org.

Yeni Akit (2022, 23 Temmuz). https://www.yeniakit.com.tr/haber/fatih-sultan-mehmet-yildirim-kimdir-nereli-tmsf-ikinci-baskani-fatih-sultan-mehmet-yildirim-hayati-1676154.html.

Yeniş Şafak (2025, 24 Ekim) Mülkiyet hakkında tehdit eden yetki: Savcılara ‘Önce el koy sonra bakarız’ yetkisi | Yerel Gündem Haberleri.

ELEKTRİK KAMU HİZMETİ ALANINDAKİ HUKUKİ YAPININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Yeliz ŞANLI ATAY*

Giriş

Elektrik kamu hizmeti alanı, halen, 2013 yılında çıkarılmış olan 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu (RG: 14.03.2013/28603) ile düzenlenmektedir. Bundan önceki Kanun, 2001 yılında çıkarılmış olan 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu idi (RG: 20.02.2001/24335 (Mükerrer). Demek ki adında "piyasa" geçen kanunlarla bu alanın düzenlenmesinin miladı, 2001 yılıdır. 4628 sayılı Kanun halen yürürlüktedir; fakat 6446 sayılı Kanunla, 4628 sayılı Kanun'un adı, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun olarak değiştirilmiş ve bu Kanun'da Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun teşkilatı, görev ve yetkileri, sorumluluğu ve personelinin özlük işlerine ilişkin düzenlemeler bırakılmıştır.

Her iki düzenlemeye genel olarak bakılacak olursa kurulması öngörülen yapının şu iki esas üzerine kurulduğu görülür: İlk olarak, elektrik alanı, "üretim, iletim, dağıtım, piyasa işletimi, toptan satış, perakende satış, ithalat ve ihracat faaliyetleri" şeklinde olmak üzere, çeşitli parçalara ayrılmakta ve "…bu faaliyetlere ilişkin iş ve işlemlerden oluşan" bütünlük, "elektrik enerjisi piyasası" olarak adlandırılmaktadır. İkinci olarak, özel kişilerin bu alanda faaliyet yürütebilmeleri, lisans alma koşuluna bağlanmaktadır.

Elektrik alanının piyasa olarak adlandırılması ve özel kişilerin bu alanda lisans alma koşulu ile faaliyet yürütecek olmaları ile karakterize edilebilecek bu alanda, bir karşılaştırma yapmak için daha önceki hukuki yapılanmaya ilişkin kısa bir açıklama yapılabilir.

Bu alandaki hukuki kuruluşunun tarihsel gelişimine bakıldığında ana uğrak noktaları olarak; 19.yy boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalizm ile eklemlenme süreci içerisinde kentsel bir kamu hizmeti olarak elektrik hizmetinin imtiyazlı şirketlerce yürütülmesi; 1930'lu yıllara kadar devam eden bu sürecin Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (2804 sayılı Kanun, RG: 22.06.1935/3035), ETİBANK (2805 sayılı Kanun, RG: 22.06.1935/3035), Elektrik İşleri Etüd

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Orcid: 0000-0001-9743-3678

İdaresi (2819 sayılı Kanun, RG: 24.06.1935/3036) gibi kamu kurumlarının kurulmasının yanı sıra, elektik imtiyazlarının satın alınarak bizzat belediyeler tarafından emanet usulü ile yürütülmesi aşamasına geçilmesi ile sona ermesi; 1950'li yıllardan itibaren yeniden yabancı sermayeye dayalı yatırımlar ve imtiyazlı ortaklıkların varlığı mevcut olsa da, elektik hizmetinin tekel niteliğinde bir kamu hizmeti olarak Devlet tarafından üstlenilmesinin somut bir ifadesi olarak 1970 yılında Türkiye Elektik Kurumu'nun (TEK) (1212 sayılı Kanun, RG: 13.07.1970) kurulması gelişmelerine işaret edilebilir. TEK ile birlikte, elektriğin üretiminden kullanıcılara ulaştırılmasına kadar olan sürecin idare tarafından yürütüldüğü ve ilgili yazında da "dikey entegrasyon" olarak adlandırılan bir yapı kurulmuştur.

Bu yapı bakımından, ilk önemli değişiklik, 1984 tarihli, *Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti ile Görevlendirilmesi"* hakkındaki 3096 sayılı Kanun'dur (RG:19.12.1984/18610). Bu Kanunla, TEK dışındaki özel hukuk hükümlerine tâbi sermaye şirketlerinin elektrik üretimi, iletimi, dağıtımı ve ticareti ile görevlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu düzenlemeyi takiben, Bakanlar Kurulu kararı ile elektrik üretim ve iletim hizmetleri için Türkiye Elektrik Üretim, İletim Anonim Şirketi (TEAŞ) ve elektrik dağıtım hizmetleri için Türkiye Elektrik Dağıtım Anonim Şirketi (TEDAŞ), iki ayrı iktisadi devlet teşekkülü şeklinde yeniden yapılandırılmıştır (RG: 15.09.1993/21699). 1999 yılında yapılan Anayasa değişikliğine kadar olan süreçte çok sayıda kanunun çıkarıldığı ve yap-işlet-devret, yap-işlet gibi farklı modellerin öngörüldüğü bu alanda, tüm bu düzenlemelerin ortak özelliği, özel kişilere yer açılarak idare ve sermaye şirketleri arasında yapılacak sözleşmelerin özel hukuk sözleşmesi olarak nitelendirilmesidir. Nitekim, bu kanunların bir kısmında yer alan ve idare ile özel kişiler arasında yapılacak olan sözleşmelerin özel hukuk sözleşmesi olacağı

şeklindeki hükümler, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş;[1] [2] diğer yandan, 1999 yılında Anayasa'nın 47. maddesinin son fıkrasına eklenen *"Devlet, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzelkişileri tarafından yürütülen yatırım ve hizmetlerden hangilerinin özel hukuk sözleşmeleri ile gerçek veya tüzelkişilere yaptırılabileceği veya devredilebileceği kanunla belirlenir."* kuralından sonra, Anayasaya aykırılık sorunu ortadan kalktığı için söz konusu kanunlarda yeniden, idare ile özel kişiler arasındaki sözleşmelerin özel hukuk sözleşmesi olacağı şeklinde düzenlemeler ya da değişiklikler yapılmıştır.[3]

1 1994 yılında çıkarılan 3974 sayılı Kanun'da (RG: 01.03.1994/21864) enerji tesislerinin özelleştirilmesine ilişkin kuralların yanı sıra, bu alanda yapılacak sözleşmelerin özel hukuk hükümlerine tabi olup, imtiyaz teşkil etmeyeceği belirtilmiş ve 3974 sayılı Kanun'un "*Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanlığı ile enerji alanında faaliyet gösteren İktisadi Devlet Teşekküllerinin, bu kanuna dayanarak veya diğer kanunların özel sektörün enerji üretimi, iletim ve dağıtım tesislerini kurma ve işletmelerini veya mevcutların işletme haklarının devir almalarını öngören hükümlerine tâbi olup, imtiyaz teşkil etmezler*" şeklindeki kuralı Anayasa Mahkemesi kararı ile iptal edilmiştir (E.1994/43, K.1994/42-2, RG: 24.01.1995/22181). Anayasaya Mahkemesi'ne göre, *"...özel hukuk hükümlerine" bağlı olduğu belirtilen sözleşmelerin "idari sözleşmeler" olduğu kuşkusuzdur. Dolayısıyla bu tür sözleşmelerin yargısal denetimi Anayasa uyarınca idari yargının görev alanına girmektedir. Ek 5. maddede ise bu sözleşmeler idari yargının görev alanından çıkarılmakta, böylece ek 5. madde Anayasa'ya aykırı düşmektedir. Çünkü niteliği gereği idari olan sözleşmelerin yasa kuralıyla özel hukuk hükümlerine bağlı tutulması olanaksızdır."*. Aynı şekilde, yine 1994 yılında çıkarılan 3996 sayılı "Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun" (RG:13.06.1994/21959) ile elektrik üretimi, iletimi ve dağıtımı projelerinin Yap-İşlet-Devret modeli kapsamında gerçekleştirilmesini sağlamaya yönelik kurallar düzenlenmiş; Anayasa Mahkemesinin Kararı ile Kanun'un 5. maddesindeki "*Yüksek Planlama Kurulunca belirlenen idare ile sermaye şirketi arasında imtiyaz teşkil etmeyecek nitelikte bir sözleşme yapılır. Bu sözleşme özel hukuk hükümlerine tâbidir*." hükmü iptal edilmiştir (E.1994/71, K.1995/23, k.t.28.06.1995, RG: 20.03.1996/22586). Böylece Anayasa Mahkemesi, 3996 sayılı Kanun kapsamında Yap-İşlet-Devret modeli çerçevesinde gerçekleştirilecek proje ve yatırımlarla ilgili olarak idare ile özel şirketler arasında yapılan sözleşmelerin *"kamu hizmeti imtiyaz sözleşmesi"* olduğuna ve Danıştay'ın incelenmesinden geçirilmesi gerektiğine, ayrıca bu iptal sebebiyle uygulama alanı kalmayan aynı Kanun'un 14. maddesinin ikinci cümlesini oluşturan *"Bu Kanuna göre yapılacak yatırım ve hizmetler hakkında 10 Haziran 1326 tarihli Menafiî Umumiyeye Müteallik İmtiyaz Hakkında Kanun ile 25 Haziran 1932 tarihli ve 2025 sayılı kanun hükümleri uygulanmaz"* hükmünün de iptaline karar vermiştir.

2 İlgili diğer yasal düzenlemeler olarak, 4047 sayılı "Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" (RG: 03.12.1994/22130) ile 4283 sayılı "Yap-İşlet Modeli ile Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışının Düzenlenmesi Hakkında Kanun"a (RG: 19.07.1997/23054) işaret edilebilir.

3 Bkz., 3996 sayılı Kanun'un 5. maddesinin, 20.12.1999 tarih ve 4493 sayılı Kanunla değiştirilerek yap-işlet-devret sözleşmelerinin özel hukuk sözleşmesi olduğu yönündeki düzenleme ile 01.07.2006 tarih ve 5539 sayılı Kanunla 4283 sayılı Kanun'da değişiklik yapılarak, yap-işlet sözleşmelerinin özel hukuk sözleşmesi olduğu yönündeki düzenleme.

Sonuç olarak, 2001 yılında çıkarılan Elektrik Piyasası Kanunu'ndan önce de elektrik kamu hizmeti alanının özel hukuk kişilerine açıldığı ve özel kişiler ile idare arasındaki ilişkinin özel hukuk sözleşmesi şeklinde kurulması yönünde bir iradenin ortaya konulduğu; ancak 2001 yılında çıkarılan 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu'ndan itibaren, bu ilişkinin bir idare hukuku ilişkisine dönüştüğü ifade edilebilir.[4] Çünkü, 2001 yılından itibaren bu alanda faaliyet göstermek isteyen tüm tüzel kişilerin faaliyet gösterebilmelerinin temel koşulu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu'ndan alacakları lisanstır. Elektrik kamu hizmeti alanına giriş serbest değildir.

Kamu Hizmeti, Elektrik Lisansı ve Hukuki Niteliği

6446 Sayılı Elektrik Piyasası Kanunu'na (EPK) göre lisans, "*tüzel kişilere piyasada faaliyet gösterebilmeleri için bu Kanun uyarınca verilen izni*" (m. 3/t) ifade eder. Kanun'a göre, lisans almak koşuluyla yürütülebilecek faaliyetler, "üretim faaliyeti", "iletim faaliyeti", "dağıtım faaliyeti", "toptan satış faaliyeti", "perakende satış faaliyeti", "piyasa işletim faaliyeti", "ithalat faaliyeti", "ihracat faaliyeti" ve "toplayıcılık faaliyeti"dir.

Lisanslar, bir defada en çok kırk dokuz yıl için verilir. Üretim, iletim ve dağıtım lisansları için geçerli olan lisans asgari süresi on yıldır (EPK. m. 5/2-c). Lisans başvuru usul ve esasları, lisans sahibi tüzel kişilerin hak ve yükümlülükleri, lisans sahibinin haklarının temliki, lisansların tadili, süreleri, süre uzatımı ve sahibi tarafından lisanstan vazgeçilmesi halleri ile faaliyetin türü ve üretimi, iletimi ve dağıtımı yapılan elektrik miktarına göre belirlenecek lisans bedelleri yönetmelikle düzenlenmiştir (RG: 02.11.2013/28809). Tüzel kişiler, Kurul tarafından belirlenen lisans alma, lisans yenileme, lisans tadili, lisans sureti çıkartma ve yıllık lisans bedellerini Kuruma ödemek mecburiyetindedirler (m.29/3-ı). Lisans sahibi tüzel kişilerin tesislerini, kanuna göre tutulması gereken defter ve kayıtlarını Kurul denetimine hazır bulundurmaları, Kurum tarafından talep edildiğinde denetime açmaları (m.29/3-e) gerekir. Tüzel kişiler lisans almanın yanı sıra, faaliyet alanlarına göre yürürlükteki mevzuatın gereklerini yerine getirmekle yükümlüdürler (m.29/3-i).

Lisans (ruhsat/izin) idari bir işlemdir. Bu noktada tartışmalı olan nokta, lisansın bir kolluk mu, yoksa bir kamu hizmeti lisansı mı olduğu konusudur. Bu soruya bir yanıt verebilmek için elektik hizmetinin bütününün, en azından temel özellikleriyle bir değerlendirmeye tabi tutulması gerekir. Bunun için öncelikle lisansın hukuki niteliği ile Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu'nun yetkilerinin göz önüne alınması gerektiği açıktır; ancak, bu bilginin, elektrik kamu hizmeti

4 4628 sayılı Kanun bakımından yapılan bir değerlendirme için bkz., Şanlı, 2007, ss. 51-7)

alanında faaliyet yürüten özel kişilerin kendi aralarında ve kullanıcı ile kurdukları hukuki ilişkilerin niteliği ile de tamamlanması gerekir. Bu alanda lisans alarak faaliyet yürüten özel hukuk kişilerinin kendi aralarındaki ilişkiler ve kullanıcı ile olan ilişkilerinin hukuki görünümü incelendiğinde, Kanun'da tanımlanmış olan çeşitli sözleşme türleri karşımıza çıkmaktadır. Bu sözleşmeler, çoğunlukla, özel hukuk sözleşmesi olarak nitelendiriliyor olsa da özel hukuk ile açıklanmaya çalışılan ya da özel hukuka tabi olduğu iddia edilen hukuki ilişkilerin bir kısmının bu niteliklerinin tartışmalı olduğu ve özel hukuk sözleşmesi niteliğinde olan diğer bir kısmının da özel hukukun sınırlarını aşan önemli sınırlamalara tabi oldukları tespit edilebilir. Bu durum da ancak bir kamu hizmeti alanında söz konusu olabilir(di).

Kamu hizmeti, Devletin piyasanın işleyiş kurallarından belli oranda bağışık kılarak üstlendiği mal ve hizmetler olarak tanımlanabilir (Karahanoğulları, 2002, ss. 45-54). Kapitalist üretim ilişkilerinin egemen olduğu bir sistemde toplumsal gereksinimleri karşılayacak mal ve hizmet üretimi, piyasada yapılır, ihtiyaçlar piyasaca karşılanır. Bir mal ve hizmet üretiminin kamu hizmeti olarak üstlenilmesi sözleşme özgürlüğü, mülkiyet hakkı, girişim özgürlüğü, eşitlik gibi piyasa ilişkilerinin dayandığı kurucu ilkelerin belirli oranlarda eksiltilmesi anlamına gelir.

Bu çerçevede bir değerlendirme yapmak için elektrik alanına ve bu alanın yapısına daha ayrıntılı olarak bakılması gerekmektedir:

Mevcut hukuki yapıda, üretimden tüketime kadar olan süreçte elektrik hizmeti alanı dört bölüme ayrılmaktadır. Bunlar; üretim, iletim, dağıtım ve elektriğin kullanıcıya sunulmasıdır/ulaştırılmasıdır. Üretim, iletim ve dağıtım aşamaları, elektriğin geleneksel olarak ayrıldığı kısımlar iken; elektriğin kullanıcıya ulaştırılması, 2001 sonrası hukuki yapıda, "arz" ya da "satış" olarak adlandırılmakta ve bu şekilde düzenlenmektedir. 2001 öncesi dönemde, elektriğin ağda nakli ve kullanıcıya ulaştırılması bir bütünlük göstermekte iken, bu yeni yapıda, son aşama, dağıtım aşamasından ayrılan ve elektriğin kullanıcıya "satış"ını ifade eden kısım olarak yapılandırılmıştır. Elektriğin kullanıcıya sunulmasının, elektriğin naklinden ve taşınmasından ayrı bir aşama olarak düzenlenmesi, kamu hizmeti alanının parçalanması ve her bir parçanın özel kişilere açılması eğiliminin (Karahanoğulları, 2002) tamamlayıcısı olarak, ticarileştirme ve serbestleştirme iradesinin bir ifadesi olmakla birlikte, kavramın işaret ettiği yönde bir piyasa ve piyasada gerçekleşen bir satış da söz konusu değildir. Bunun nedeni, ticarileştirmeye yönelik tüm düzenlemelere rağmen, elektrik alanının halen kamu hizmeti niteliğini korumasından kaynaklanmaktadır.

Faaliyet Türleri Bakımından Başlıca Yükümlülükler ve EPDK'nın Yetkileri

İletim ve dağıtım faaliyetleri tekel şeklinde yürütülmektedir. Üretim ve elektrik alım/satımı ise birden fazla özel hukuk kişisinin faaliyet gösterebilmesine açıktır.

Üretim, "*enerji kaynaklarının, elektrik üretim santrallerinde elektrik enerjisine dönüştürülmesi*"dir (EPK. m.3/1-öö). Elektrik, *"elektrik enerjisinin üretildiği tesisler"* (EPK. m.3/1-(rr) olan üretim tesislerinde üretilir. Üretilen elektrik genel olarak iletim sistemine aktarılmakta ve dağıtım sistemi aracılığı ile kullanıcılara ulaştırılmaktadır.

Üretim şirketlerinin faaliyet gösterebilmeleri için lisans almaları gerekir. Ancak, üretim şirketleri bakımından doğrudan lisans alarak faaliyet yürütebilmek olanaklı değildir. Elektrik üretim faaliyeti, 2001'de çıkarılmış olan 4628 sayılı Kanunla sadece üretim lisansına tabi tutulmuş ve önlisans şeklinde bir kuruma Kanun'da yer verilmemişken; 2013 yılında yürürlüğe giren 6446 sayılı Kanun ile önlisans şeklinde yeni bir işlem ve aşama düzenlenmiştir (EPK. m.6). Buna göre, üretim lisansı başvurusunda bulunan tüzel kişiye öncelikle, Kurum tarafından belirli süreli bir önlisans verilir. Üretim lisansı alınabilmesi için ön lisans ile getirilen yükümlülüklerin yerine getirilmesi şarttır.

Üretim şirketlerinin önemli yükümlülükleri vardır (Lisans Yönetmeliği). Bunlar arasında özellikle; "Mücbir sebepler ile yıllık programlı bakım takvimi dışında, üstlenilmiş bulunan yükümlülükleri yerine getirecek şekilde üretim tesisini işler halde tutmak" (m.30/2-a), "Yıllık programlı bakım takvimlerini, TEİAŞ ve/veya ilgili dağıtım lisansı sahibi tüzel kişiye bildirmek" (m.30/2-b), "Lisansa dercedilen tesis toplam kurulu gücünün tamamının kabulünün yapıldığı tarihe kadar, gerçekleştirilen faaliyetler hakkında her yılın Ocak ve Temmuz ayları içerisinde Kuruma, usulüne uygun olarak ilerleme raporu sunmak" (m.30/2-ç) şeklindeki yükümlülükler vurgulanabilir.

Diğer yandan, sözleşme yapma yükümlülüğü olarak, bazı özellikler taşıyan elektrik üretim santrallerine dengeleme birimi olma ve dengeleme güç piyasasına katılma yükümlülüğü getirilmiştir (Elektrik Piyasası Dengeleme ve Uzlaştırma Yönetmeliği, m.22).

Bu yükümlülüklerin hiçbiri, kolluk faaliyetine konu oluşturacak bir piyasa alanındaki girişimcinin yükümlülükleri değildir.

Üretim tesislerinde üretilen elektrik, iletim hatlarına aktarılır. İletim, elektriğin yüksek gerilimde taşınması işlemidir ve *"elektrik enerjisinin gerilim seviyesi 36 kV üzerindeki hatlar üzerinden naklini*" ifade eder (EPK. m.3/1-k). Elektrik santralleri birbirlerine ve trafo merkezlerine iletim sistemi ile

bağlanmaktadır. Yapısı gereği, üretim ve iletim hatları arasında bir koordinasyon sağlanması gerekir ve bu sistem de *"enterkonnekte sistem"* olarak adlandırılır.

İletim faaliyeti, tekel olarak, TEİAŞ tarafından yürütülür (Türkiye Elektrik İletim Anonim Şirketi). TEİAŞ, sermayesinin tamamı devlete ait bir iktisadi devlet teşekkülüdür. İletim varlıklarının mülkiyeti TEİAŞ'a aittir. Fakat, TEİAŞ'ın görevi sadece iletim faaliyeti değildir. Sistemin işleyişi bakımından çok kritik görev ve sorumlulukları vardır: Bunlar arasında özellikle, "Kanun kapsamında yürüttüğü faaliyetlere ilişkin tarife tekliflerini Kurumun belirlediği ilke ve standartlar çerçevesinde hazırlamak ve Kurumun onayına sunmak" (EPK. m.8/2-b), "Yük dağıtımı ve frekans kontrolünü gerçekleştirmek, piyasa işletim lisansı kapsamında yan hizmetler piyasasını ve dengeleme güç piyasasını işletmek, gerçek zamanlı sistem güvenilirliğini izlemek…" (EPK. m.8/2-ç), "iletim sisteminin normal işletme koşulları içerisinde işletilmesi ile işletme güvenliği ve bütünlüğü üzerinde risk oluşturan durumlara ilişkin olarak bağlantı ve sistem kullanım anlaşmalarında düzenlenen sistem kullanım ihlallerinin takibini yapmak, ihlal durumu tespit edilen tüzel kişilere sistem kullanım anlaşmasında düzenlenen cezai şartları ve diğer yaptırımları uygulamak" (EPK. m.8/2-d) şeklindeki yetkileri sayılabilir.[5]

İletim hatlarındaki çok yüksek voltajlı elektrik doğrudan kullanıma uygun olmadığından, elektrik tüketicilere ulaşmadan önce düşük voltaja, yani dağıtım için uygun voltaj (orta gerilim) seviyesine indirilmektedir. Dağıtım, "*elektrik enerjisinin gerilim seviyesi 36 kV ve altındaki hatlar üzerinden nakli*"dir (EPK. m.3/1-d). Dağıtım faaliyeti, dağıtım şirketleri tarafından lisanslarında belirlenen bölgeler içinde tekel olarak yürütülür.

Dağıtım şirketlerinin yükümlülüklerine bakıldığında, ilk olarak, "*Dağıtım şirketi, lisansında belirtilen bölgedeki dağıtım sistemini elektrik enerjisi üretimi ve satışında rekabet ortamına uygun şekilde işletmek, bu tesisleri yenilemek, kapasite ikame ve artırım yatırımlarını yapmak, dağıtım sistemine bağlı ve/veya bağlanacak olan tüm dağıtım sistemi kullanıcılarına ilgili mevzuat hükümleri*

5 TEİAŞ'ın piyasa işletim lisansı kapsamında, elektrik arz ve talebini gerçek zamanlı ve anlık olarak dengeleme şeklinde sistem açısından önemli bir işlevi vardır: TEİAŞ, "*Yük dağıtımı ve frekans kontrolünü gerçekleştirmek, piyasa işletim lisansı kapsamında yan hizmetler piyasasını ve dengeleme güç piyasasını işletmek, gerçek zamanlı sistem güvenilirliğini izlemek, sistem güvenilirliğini ve elektrik enerjisinin öngörülen kalite koşullarında sunulmasını sağlamak üzere gerekli yan hizmetleri belirlemek ve bu hizmetleri ilgili yönetmelik hükümleri doğrultusunda sağlamak"*la yükümlüdür (EPK, m.8/2-ç). Elektrik kural olarak, depolanabilir bir mal olmadığından, tüketilen elektrik miktarı ile üretilen elektrik miktarının birbirine eşit olması gerekir. Bunu sağlamaya yönelik mekanizma, "dengeleme ve uzlaştırma sistemi" olarak adlandırılmaktadır ve bu faaliyet, Elektrik Piyasası Dengeleme ve Uzlaştırma Yönetmeliği hükümleri çerçevesinde EPİAŞ ve TEİAŞ tarafından yürütülmektedir (EPK. m.8/ f. 2).

doğrultusunda eşit taraflar arasında ayrım gözetmeksizin hizmet sunmakla yükümlüdür" (EPK. m.9/2). Bu düzenlemede özellikle, *"eşit taraflar arasında ayrım gözetmeksizin hizmet sunma"* yükümlülüğünün altı çizilmelidir.

İkinci olarak, dağıtım şirketleri tarafından yapılacak yatırımların usulü, Kanun'da ayrıntılı olarak düzenlenmiştir: *"Kurul tarafından onaylanan talep tahminleri doğrultusunda yatırım planlarının hazırlanması ve Kurul onayına sunulması, onaylanan yatırım planı uyarınca yatırım programına alınan dağıtım tesislerinin projelerinin hazırlanması ile gerekli iyileştirme ve kapasite artırımı yatırımlarının yapılması ve/veya yeni dağıtım tesislerinin inşa edilmesi görevi ilgili dağıtım sistemini işleten dağıtım şirketine aittir."* (EPK. m.9/5). Dağıtım şirketleri, dağıtım lisansında belirlenen bölgelerde talep tahminlerini hazırlamakta ve TEİAŞ'a bildirilmekle görevlidir. Kurul bu talep tahminlerini onaylar ve tahminler TEİAŞ tarafından yayımlanır (EPK. m.9/4).

Üçüncü olarak, EPDK'ya dağıtım şirketleri üzerinde son derece önemli bir yetki tanınmıştır: EPK, m.16/3'e göre, *"Bir dağıtım bölgesinde lisansı kapsamında faaliyet gösteren dağıtım şirketinin, mevzuat ihlallerinin dağıtım faaliyetini Kurum tarafından hazırlanan yönetmelikte belirlenen usul ve esaslara uygun biçimde yerine getirmesini kabul edilemeyecek düzeyde aksattığının veya mevzuat ihlallerinin dağıtım faaliyetinin niteliğini ya da kalitesini kabul edilemeyecek düzeyde düşürdüğünün veya mevzuata aykırılıkları itiyat edindiğinin veya acze düşmesi ya da acze düşeceğinin Kurul kararıyla belirlenmesi durumunda aşağıdaki yaptırımlar ayrı ayrı veya birlikte uygulanabilir: a) Lisans sahibi tüzel kişinin yönetim kurulu üyelerinin bir kısmına veya tamamına görevden el çektirilerek yerlerine Kurul tarafından atama yapılır...)"*. Yani, EPDK, faaliyetlerini mevzuata aykırı gerçekleştiren veya arz güvenliğini tehlikeye düşüren dağıtım ve görevli tedarik şirketlerinin yönetim kurulu üyelerinin bir kısmına veya tamamına görevden el çektirilebilir ve yerlerine atama yapılabilir.

Son olarak, EPDK'nın yetkileri bakımından, üretim, iletim ve dağıtım faaliyetleri ile ilgili ortak bir özellik olarak dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta, 4628 sayılı Kanun'un EPDK'nın görevlerini düzenleyen 5. maddesinin "m" bendi ile Kurum'a, enerji üretim, iletim ve dağıtım tesislerinin inşası ve işletilmesi sırasında Kanun'da sayılan belirli hallerde devletleştirme yetkisinin tanınmış olmasıdır. 4628 sayılı Kanun'a göre, *"üretim, iletim ve dağıtım tesislerinin inşası ve işletilmesi sırasında genel olarak kamu yararının, hidrolik kaynakların, ekosistemin ve mülkiyet haklarının korunması için diğer kamu kuruluşları ile birlikte hareket ederek kamu yararı ve güvenliğine tehdit teşkil eden veya etme olasılığı bulunan durumları incelemek ve bu durumları ortadan kaldırmak amacıyla, daha önceden bilgi vermek şartıyla bu tesislerde 20/11/1984 tarihli ve 3082 sayılı Kanun hükümleri uyarınca gereken tedbirleri*

almak." EPDK'nın görev ve yetkileri arasındadır. Anayasa'nın 47. maddesine göre "Kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüsler, kamu yararının zorunlu kıldığı hallerde devletleştirilebilir. Devletleştirme gerçek karşılığı üzerinden yapılır. Gerçek karşılığın hesaplanma tarzı ve usulleri kanunla düzenlenir." denildiği için, "gerçek karşılığın" ne şekilde belirleneceği, bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Karahanoğulları'na göre (Karahanoğulları, 2025), bu konuya ilişkin egemen yaklaşım, idarenin hukuki ilişkiyi sona erdirdiğinde, özel girişimcilere lisans devam ediyormuş gibi, tüm gelecek kazancı tazminat olarak ödemesi anlayışı olmakla birlikte; bu doğru bir yaklaşım değildir. İdare lisansı sona erdirince özel girişimci yapmış olduğu masrafların karşılığını alır, yani, idare, bina ve araç gerece bedelsiz el koymaz. Buna karşılık, lisansın kalan süresi boyunca elde edeceği karın da ödenmesi, meşru bir dayanaktan yoksundur.

Anlaşmalar (1): Bağlantı ve Sistem Kullanım Anlaşmaları

6446 sayılı Kanun'da "bağlantı ve sistem kullanım anlaşmaları" ve "ikili anlaşmalar" olmak üzere iki tür sözleşme düzenlenmektedir.

Üretim, iletim ve dağıtım faaliyetleri ile ilgili olarak ortak özellik gösteren ve Kanun'da tanımlanan sözleşme tipi, "bağlantı ve sistem kullanım anlaşmaları"dır. Elektrik ağda taşındığından ve ağ kullanılmaksızın elektriğin nakli mümkün olmadığından, bir kullanıcının şebekeye bağlantısı konu edinen anlaşma, bağlantı anlaşmasıdır. 6446 sayılı Kanun'a göre, bağlantı anlaşması "*Bir üretim şirketi, dağıtım şirketi ya da tüketicinin iletim sistemine ya da dağıtım sistemine bağlantı yapması için yapılan genel ve özel hükümleri içeren anlaşma"* dır (m.3/1-a). Yani, elektriğin sistemde nakli, iletim ile üretim, iletim ile dağıtım şebekeleri veya iletim sistemine doğrudan bağlı serbest tüketici, dağıtım şebekesinde ise abone ile "*bağlantı"* yapılması gerektirmektedir.

Bağlantı anlaşmaları, iletim ya da dağıtım bağlantı anlaşması şeklinde olabilir (Özel vd., 2013: 2091): İletim bağlantı anlaşmasının tarafları TEİAŞ ve iletim sistemine doğrudan bağlı olan üretim şirketleri, iletim sistemine doğrudan bağlı olan tüketiciler, iletim sistemine doğrudan bağlı Organize Sanayi Bölgeleri ve dağıtım şirketleridir. Dağıtım bağlantı anlaşmasının tarafları ise ilgili dağıtım şirketi ile dağıtım sistemine bağlı üretim şirketleri, tüketiciler ve dağıtım sistemine doğrudan bağlı Organize Sanayi Bölgeleri'dir.

Sistem kullanım anlaşması ise altyapının *(şebeke)* kesintisiz ve sürekli kullanımını konu alır. Kanunun 3. maddesinin 1. fıkrasının (dd) bendinde "*Bir üretim şirketi, tedarik lisansı sahibi şirket veya tüketicinin iletim sistemini ya da dağıtım sistemini kullanımına ilişkin genel hükümleri ve ilgili kullanıcıya özgü koşul ve hükümleri içeren anlaşmayı"* şeklinde tanımlanmıştır. İletim sistem kullanım anlaşması tarafları; TEİAŞ ile iletim sistemine doğrudan bağlı olan

üretim şirketleri, iletim sistemine doğrudan bağlı olan tüketiciler, iletim sistemine doğrudan bağlı Organize Sanayi Bölgeleri (OSB) ve dağıtım şirketleridir. Dağıtım sistem kullanım anlaşmasının tarafları ise ilgili bölgedeki dağıtım şirketi ile dağıtım sistemine bağlı üretim şirketleri, tedarik şirketleri ve görevli tedarik şirketleridir.

İlk olarak, bu sözleşmeler bakımından, iletim faaliyeti ile görevli TEİAŞ ile dağıtım şirketleri, mevzuatta öngörülen teknik ve hukuki şartlar çerçevesinde sözleşme yapma yükümlülüğü altında olduklarından (EPK, m.8/2-f, m.9/2; Elektrik Piyasası Bağlantı ve Sistem Kullanım Yönetmeliği, RG: 28.01.2014/28896, m.4), sözleşme özgürlüğünün geçerli olduğu bir hukuki ilişki söz konusu değildir.

İkinci olarak, bağlantı ve sistem kullanım anlaşmaları standart/tip sözleşme şeklinde hazırlanıp EPDK'ya sunulmakta ve onaylanmaktadır. Bu anlaşmaların genel hükümlerinde EPDK onayı olmaksızın değişiklik yapılamaz.

Üçüncü olarak, bağlantı ve sistem kullanım anlaşmaları yapıldıktan sonra taraflar, mücbir sebepler, arıza bakım durumları hariç olmak üzere kesintisiz ve sürekli olarak kullanıcıya elektrik sağlama edim yükümlülüğü altına girmektedirler.

Dördüncü olarak, bu faaliyetler ile ilgili tarifeler, Kurum onayına tabidir. İletim şirketi ve her bir dağıtım şirketi tarife tekliflerini EPDK'ya sunar ve tarifeler EPDK tarafından onaylanır.

Bu noktada, temel mesele, bağlantı ve sistem kullanım anlaşmalarının hukuki niteliğidir. 6446 sayılı Kanun'da bağlantı ve sistem kullanım anlaşmalarının hukuki niteliğine ilişkin bir düzenleme mevcut değildir. Doktrinde bu anlaşmaların özel hukuk sözleşmeleri niteliğinde olduğu görüşünün (Yavuz, 2022: 88) yanı sıra, idari sözleşme niteliğinde olduğu görüşü de ileri sürülmektedir.[6]

Konuya ilişkin yargısal kararlar farklılık göstermektedir. Danıştay 13. Dairesi tarafından verilen bir kararda, dağıtım şirketi ile kullanıcı arasında imzalanan dağıtım sistem kullanım sözleşmesinin idarenin özel hukuk hükümlerine göre tesis ettiği bir sözleşme niteliğinde bulunduğu sonucuna varılmıştır. Karara göre dağıtım şirketinin özel hukuk ilişkisine dayanarak yapmış olduğu sözleşmeden dolayı taraflar arasında çıkan uyuşmazlığın çözüm yeri adli yargıdır (D13D., E. 2006/4699, K. 2006/4852, k.t.19.12.2006). Kararda,

6 Konuya ilişkin ileri sürülen argümanlar ve ayrıntılı bir tartışma için bkz., Yavuz, 2022: 142 vd.

elektrik hizmetinin ya da sistem kullanma anlaşmasının niteliği konusunda herhangi bir tartışma ya da argüman yoktur.

Uyuşmazlık Mahkemesi'nin ise bağlantı ve sistem kullanım anlaşmalarının tabi olduğu hukuki rejime ilişkin olarak iki farklı kararı vardır. Uyuşmazlık Mahkemesi, 2013 yılında verdiği bir kararında, bağlantı ve sistem kullanım anlaşmaları bağlamında şebekenin işleyişinde kullanıcının uyması gereken yükümlülüklerin ihlali halinde kesilecek cezalar nedeniyle ortaya çıkan uyuşmazlıkta, *"Davanın, taraflar arasında akdedilmiş bir anlaşma olmaksızın davacı şirkete uygulanan Sistem Kullanım Anlaşmasından kaynaklı cezai şartın iptaline ilişkin olduğu, cezai şartın yer aldığı Sistem Kullanım Anlaşmasının ise kamu hukuku ağırlıklı ve tek yanlı değil, tarafların serbest iradeleri ile imzalanarak vücut bulacak bir anlaşma olduğu, dolayısıyla olayda idarece kamu gücüne dayalı resen ve tek yanlı olarak tesis edilmiş bir işlemin söz konusu olmadığı hususları gözetildiğinde, uyuşmazlığın çözüm yerinin özel hukuk hükümlerine göre adli yargı yeri olacağı sonucuna varılmıştır."* sonucuna ulaşmıştır (UM, E.2012/129, K.2013/621, k.t.13.05.2013)

Uyuşmazlık Mahkemesi, 2014 yılında verdiği başka bir kararında ise *"sistem kullanım anlaşması bir sözleşme metni gibi düzenlenmiş ise de, gerek TEİAŞ tarafından tek taraflı olarak hazırlanması, gerek EPDK tarafından onaylanarak yürürlüğe girmesi ve gerekse de davacı tarafından imzalanmamış olması nedenleri ile, iki taraflı irade beyanına havi bir özel hukuk sözleşmesi niteliğinde olduğu kabul edilmemiş, bir idari işlem olarak değerlendirilmiştir."* gerekçesiyle bağlantı ve sistem kullanım anlaşmalarından kaynaklanan uyuşmazlıkların çözüm yerinin idari yargı olduğuna karar vermiştir (UM, E.2013/1819, K. 2014/617, k.t.02.06.2014). Uyuşmazlık Mahkemesi'nin bu kararı sonucu itibariyle doğrudur; ancak gerekçede ve yukarıda yer verilen iki kararda da eksik olan konu şudur: 1999 yılında Anayasa'nın 47. maddesine eklenen kurala göre, *"Devlet, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzelkişileri tarafından yürütülen yatırım ve hizmetlerden hangilerinin özel hukuk sözleşmeleri ile gerçek veya tüzelkişilere yaptırılabileceği veya devredilebileceği kanunla belirlenir."* Bu hüküm uyarınca, kanunda özel hukuk sözleşmesi olacağı yönünde açık bir hüküm olmadığı sürece, kamu hizmetlerinin özel kişiler tarafından yerine getirilmesini sağlayan bir sözleşmenin idari sözleşme niteliğinde olması bir zorunluluktur. Özellikle, TEİAŞ'ın tarafını oluşturduğu iletim bağlantı anlaşması ile iletim sistem kullanma anlaşmasının bir kamu hizmetinin yerine getirilmesi bağlamında ve içerdiği kamu gücü ayrıcalık ve yükümlülüklerin yanı sıra, 47. madde çerçevesinde de düşünülmesi gerekir. Yukarıda da belirtildiği gibi, 6446 sayılı Kanun'da ikili anlaşmaların aksine, bağlantı ve sistem kullanma anlaşmaları için özel hukuk hükümlerine tabi olacakları şeklinde bir belirleme söz konusu değildir.

Buna ek olarak, 6446 sayılı Kanun'da 2020 yılında yapılan değişiklik ile *"iletim sisteminin normal işletme koşulları içerisinde işletilmesi ile işletme güvenliği ve bütünlüğü üzerinde risk oluşturan durumlara ilişkin olarak bağlantı ve sistem kullanım anlaşmalarında düzenlenen sistem kullanım ihlallerinin takibini yapmak, ihlal durumu tespit edilen tüzel kişilere sistem kullanım anlaşmasında düzenlenen cezai şartları ve diğer yaptırımları uygulamak*" hallerinin, TEİAŞ'ın görev ve yükümlülükleri arasında sayıldığını (m.8/2-d), buna göre sistem kullanım anlaşmasında düzenlenen cezai şartların ve diğer yaptırımlardan kaynaklanan uyuşmazlıkların, idari yargıda görüleceği eklenmelidir. Madde hükmünün gerekçesi de *"madde ile sistem kullanım ihlalleri nedeniyle TEİAŞ tarafından uygulanan yaptırımlara karşı açılan davalarda, farklı yargı organları arasında çıkan yargı yolu uyuşmazlıklarının giderilerek bu davaların idari yargıda görülmesi amaçlanmaktadır."* şeklindedir.

Anlaşmalar (2): İkili Anlaşmalar Perakende Satış Sözleşmesi ve Tarife

2001 sonrası hukuki yapıda, elektriğin nakli ile elektriğin kullanıcıya ulaştırılmasının birbirinden ayrıldığı ve bu son aşamasının "satış" olarak adlandırıldığı yukarıda ifade edilmişti. Bu noktada, Kanun'da karşımıza iki ayrı kavram çıkmaktadır. Bunlardan ilki, "toptan satış", ikincisi ise "perakende satış" kavramlarıdır. 6446 Sayılı Kanun'a göre, "toptan satış" "*elektrik enerjisinin ve/veya kapasitesinin tekrar satışı için satışı*"nı (m.3/1-ll), perakende satış ise "*elektriğin tüketicilere satışı"*nı ifade eder (m.3/1-aa).

Elektriğin toptan satışına ilişkin sözleşme tipi, Kanun'da "ikili anlaşmalar" olarak düzenlenmektedir. Buna göre, "ikili anlaşma", *"gerçek ve tüzel kişiler arasında özel hukuk hükümlerine tabi olarak, elektrik enerjisi ve/veya kapasitenin alınıp satılmasına dair yapılan ve Kurul onayına tabi olmayan ticari anlaşmalar*"dır (m.3/1-j). İkili anlaşmalar ya tedarikçilerin birbirleri arasında ya da serbest tüketicilerle yaptıkları anlaşmalardır. "Tedarik", "elektrik enerjisinin ve/veya kapasitenin toptan veya perakende satışı" olup (m.3/1-gg), "tedarikçi", "elektrik enerjisi ve/veya kapasite sağlayan üretim şirketleri ile tedarik lisansına sahip şirkettir" (m.3/1-ğğ). "Tedarik şirketi" ise "elektrik enerjisinin ve/veya kapasitenin toptan ve/veya perakende satılması, ithalatı, ihracatı ve ticareti faaliyetleri ile iştigal edebilen tüzel kişiyi" ifade eder. İkili anlaşma olarak adlandırılan enerji/kapasite satış sözleşmelerinin başlıca özelliği, EPDK onayına tabi olmaması ve satış fiyatının taraflar arasında serbestçe belirlenmesidir. Zaten Kanun'da "özel hukuk hükümlerine tabi… ticari anlaşmalar" olarak nitelendiğinden, bu yönüyle konumuz dışında kalmakla birlikte, bu anlaşmalar için de sözleşme yapma yükümlülüğünün söz konusu

olabildiği haller vardır. Örneğin, Kanun'un 10/5 maddesine göre *"Görevli tedarik şirketi, serbest tüketici niteliğini haiz olduğu hâlde, başka bir tedarikçiden elektrik enerjisi temin etmeyen tüketicilere, son kaynak tedarikçisi sıfatıyla elektrik enerjisi sağlamakla yükümlüdür. Bu şirketin son kaynak tedarikçisi sıfatıyla faaliyet göstereceği bölge, ilgili dağıtım bölgesidir ve bu husus tedarik lisansına dercedilir. Son kaynak tedarikçisi sıfatıyla sağlanacak elektrik enerjisi tarifeleri, Kurul tarafından belirlenir."* Yani, tedarikçisiz kalan serbest tüketici bakımından, yeni bir tedarikçi ile ikili anlaşma yapıncaya kadar, bulunduğu bölgedeki dağıtım bölgesindeki görevli tedarik şirketine elektrik sağlama yükümlülüğü yüklenmiştir. "Görevli tedarik şirketi", "dağıtım ve perakende satış faaliyetlerinin hukuki ayrıştırması kapsamında kurulan veya son kaynak tedariği yükümlüsü olarak Kurul tarafından yetkilendirilen tedarik şirketi"dir (m.3/1-i). Kuşkusuz, iletim ve dağıtım hizmetleri ikili anlaşmaların kapsamı içinde değildir.

Anlaşmalar (3): Perakende Satış Sözleşmesi ve Perakende Satış Tarifesi

6446 sayılı Kanun'da perakende satış, "elektriğin tüketicilere satışını" ifade eder. Bu faaliyetin yürütülebilmesi için EPDK'dan tedarik lisansı alınması gerekmektedir. Bu çerçevede, Kanun bakımından tüketici, *"elektriği kendi kullanımı için alan kişiyi"*dir (m. 3/1-mm). Konuya ilişkin mevzuatta, "tüketici", elektriği kendi ihtiyacı için kullanan kişi olarak belirtilmekle birlikte, serbest ve serbest olmayan tüketici şeklinde ikili bir ayrım da getirilmekte; buna göre, serbest olmayan tüketici, *"elektrik enerjisi ve/veya kapasite alımlarını sadece, bölgesinde bulunduğu görevli tedarik şirketinden yapabilen gerçek veya tüzel kişiyi* (Elektrik Piyasası Tüketici Hizmetleri Yönetmeliği, m. 4/1-cc); "serbest tüketici" ise "*Kurul tarafından belirlenen elektrik enerjisi miktarından daha fazla tüketimi bulunduğu veya iletim sistemine doğrudan bağlı olduğu veya organize sanayi bölgesi tüzel kişiliğini haiz olduğu için tedarikçisini seçme hakkına sahip gerçek veya tüzel kişiyi"* (m. 3/1-cc) ifade eder şekilde kullanılmaktadır.

Bu durumda, kullanıcılar, elektrik tüketimi için perakende satış sözleşmesi yapmaktadırlar. Elektrik Piyasası Tüketici Hizmetleri Yönetmeliği'ne göre, perakende satış sözleşmesi, "*Bağlantı anlaşması mevcut olan kullanım yeri için, görevli tedarik şirketi ile tüketiciler arasında ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde, perakende satış tarifesi veya son kaynak tedarik tarifesinden elektrik enerjisi ve/veya kapasite temini ile hizmet alımına yönelik olarak yapılan faaliyetlere ilişkin koşul ve hükümleri kapsayan sözleşmeyi"* ifade eder (m.4/1-u). Bu sözleşmenin hükümleri, EPDK tarafından üzerinde değişiklik yapılmamak kaydıyla tip olarak belirlenmektedir. Serbest

olmayan tüketicilerin görevli tedarik lisansı sahibi tüzel kişilerden düzenlemeye tabi tarifeler yoluyla enerji almaları zorunludur. Aynı zamanda görevli tedarik lisansı sahibi tüzel kişiler, kendileriyle perakende satış sözleşmesi yapmak üzere başvuruda bulunan tüketicilerden gerekli şartları taşıyanlarla anlaşma yapmak zorundadırlar. 6446 sayılı Kanun ile dağıtım şirketlerinin yürüttüğü dağıtım ve perakende satış faaliyetleri ayrıştırılmış, her bir dağıtım bölgesindeki perakende satış faaliyeti için dağıtım şirketleri tarafından ayrı şirketler kurulmuş ve ilgili bölgedeki dağıtım ve perakende satış işleri ve yönetim ve çalışan kadroları birbirinden ayrılmıştır (Voyvoda ve Voyvoda, 2019, s. 146).

Perakende satış tarifesi, *"serbest tüketici niteliğini haiz olmayan tüketiciler için, eşit taraflar arasında ayrım gözetmeksizin uygulanacak fiyatları, hükümleri ve şartları içerir. Serbest tüketici niteliğini haiz olmayan tüketicilere uygulanacak perakende satış tarifeleri, görevli tedarik şirketi tarafından önerilir ve Kurul tarafından incelenerek onaylanır. Tedarik lisansı sahibi şirketin lisansında, elektrik enerjisi tüketim miktarlarına göre değişen tipte tarifelerin veya fiyat aralıklarının uygulanmasına ilişkin yükümlülükler yer alabilir ve buna ilişkin hususlar Kurul tarafından düzenlenir. Perakende satış tarifeleri, aktif enerji maliyeti, faturalama ve müşteri hizmetleri maliyeti, perakende satış hizmet maliyeti gibi perakende satış faaliyetinin yürütülmesi kapsamındaki tüm maliyet ve hizmetleri karşılayacak bedellerden oluşur.*" (m. 17/6-d). Buna göre perakende satış tarifeleri, bir idari işlem olarak *"tarife"* kapsam ve niteliğindedir. Ne şekilde tespit edileceği, görüldüğü üzere Kanun'da düzenlenmektedir. Kanun'a göre, "*Bu Kanun kapsamında düzenlenen ve bir sonraki dönem uygulanması önerilen tarifeler, ilgili tüzel kişi tarafından Kurulca belirlenen usul ve esaslara göre, tarife konusu faaliyete ilişkin tüm maliyet ve hizmet bedellerini içerecek şekilde hazırlanır ve onaylanmak üzere Kuruma sunulur. Kurul, mevzuat çerçevesinde uygun bulmadığı tarife tekliflerinin revize edilmesini ister veya gerekmesi hâlinde resen revize ederek onaylar. İlgili tüzel kişiler Kurul tarafından onaylanan tarifeleri uygulamakla yükümlüdür*." (m.17/1).

Kanun'da perakende satış tarifesi bakımından sübvansiyon yapılmasına ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Buna göre, *"belirli bölgelere veya belirli amaçlara yönelik olarak tüketicilerin desteklenmesi amacıyla sübvansiyon yapılması gerektiğinde, sübvansiyon fiyatlara müdahale edilmeksizin yapılır. Sübvansiyonun tutarı ile usul ve esasları Cumhurbaşkanı kararı ile belirlenir ve ilgili kurumun bütçesinden ödenir*." (m.17/7). Aynı şekilde, "*Ulusal veya uluslararası piyasalarda elektrik enerjisi üretimine girdi olan emtia fiyatlarının ve/veya kaynak maliyetleri arasındaki farkların makul olmayan artışları nedenleriyle, arz güvenliğinin ve/veya tüketicilerin korunması amacıyla elektrik enerjisinin üretim maliyetleri dikkate alınarak, her seferinde altı ayı geçmemek*

üzere, Kurum tarafından kaynak bazında tüketiciyi ve/veya maliyeti yüksek üretimi destekleme bedeli belirlenebilir. Bu bedel, üretim maliyeti düşük üreticiden karşılanarak arz güvenliğinin, maliyeti yüksek üretimin ve/veya tüketicilerin desteklenmesi amacıyla kullanılır. Uygulamaya ilişkin usul ve esaslar Bakanlığın uygun görüşü alınarak Kurum tarafından belirlenir." (m.17/11).

Tarife, piyasanın fiyatlandırma kuralının etkisizleştirilmesi ya da ortadan kaldırılması anlamına gelir (Karhanoğulları, 2025) ve ancak bir kamu hizmeti alanında söz konusu olabilir.

Sonuç olarak, elektrik alanının kamu hizmeti alanı olarak tespiti, uygulanacak hukuki rejimin tespiti açısından önemlidir.

Kaynakça

Karahanoğulları, O. (2002). *Kamu Hizmeti (Kavram ve Hukuksal Rejim).* Ankara: Turhan Kitabevi.

Karahanoğulları, O. (2025). *Elektrik Piyasasının Kamu Hizmeti Niteliği, Devletleştirme ve Tazminat.* TMMOB. Kamu Yönetiminde Değişim ve Enerji Sempozyumu. 11.10.2025.

Kızıl Voyvoda, Ö., & Voyvoda, E. (2019). Türkiye'de Enerji Sektörünün Yeniden Yapılandırılması Sürecinde Hukuk Düzenlemeleri – Elektrik Sektörü. *Çalışma ve Toplum*. 1(60). 127-154. https://izlik.org/JA59CF47JG.

Özel, Ç. Ö. B. G. Ö. B. (2013). Elektrik Piyasalarında Elektrik Sağlama Amaçlı SözleşmelerContract for Electricity Supply in Electricity Markets. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*. 8(Özel). 2075-2126. https://doi.org/10.19168/jyu.10900.

Şanlı, Y. (2007). Elektrik Piyasası ya da Elektrik Kamu Hizmeti. *Mülkiye Dergisi*, 31(254), 51-71.

Yavuz, M. A. (2022). *Elektrik Tedarik Sözleşmeleri.* Güncellenmiş ve Gözden Geçirilmiş 2. Baskı. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

PANDEMİ SONRASI DEVLETİN DÖNÜŞÜ TARTIŞMALARINDA DEVLETLEŞTİRME VE KAMULAŞTIRMA

Doç. Dr. Ali SOMEL*

Altı yıl önce patlak veren pandemi, devletin ekonomiye olağandışı müdahale araçlarıyla dönüşünü gündeme getirdi. Devletin dönüşü tartışmaları, pandeminin çok öncesinde Post-Washington Uzlaşması ve 2008 krizi sonrasında post-neoliberalizm başlıkları altında süregelmekteydi (Somel, 2016). Covid-19 süreci ise devlet müdahalesinin en etkili araçlarından biri olan özel mülkiyete ve işletmelere el koyma uygulamalarını yeniden öne çıkardı. Kimilerine göre 2. Dünya Savaşı sonundan beri devlet müdahaleciliğinin en radikal örneklerine şahit olmuştuk (Tooze, 2021, s. 13). Bu gelişmeler, devletin sahneye etkili bir biçimde dönüşüne ilişkin çeşitli "iyimser" ve "kötümser" beklentilere dayanan bir literatürü beraberinde getirdi.

Gerçekten, devletin temellük aracı olarak dönüşüne olumlu mu, olumsuz mu yaklaşmak gerekir?

Bu çalışmada soruyu yanıtlamaya çalışmak yerine, soruya iki türlü de yanıt verenlerin varsayımlarını irdeleyeceğiz. Devletin dönüşü eğer sistemsel ve köklü bir değişimi ima ediyorsa, 20. yüzyıl siyasal deneyimiyle temellük aracının tarihsel ve kuramsal olarak işlevlerini hatırlamaya çalışacağız.

Türkçedeki güncel kullanımlarıyla devletleştirme ve kamulaştırma kavramları ekonomi ve hukuk alanlarındaki teknik olarak ayrışsa da siyasal alanda geçişkenlik taşımıştır. Ancak kamulaştırma teknik olarak '"istimlak" kavramına tekabül ettiği için ve devlet sözcüğünden kaçınmamayı tercih ettiğimiz için biz burada devletleştirme terimini kullanacağız.

Öncelikle pandemiyle birlikte el koyma uygulamalarına ilişkin tartışmalar devletin dönüşü ve yakın gelecek devletin üstlenebileceği yeni rollerin sınırlarını görmek açısından faydalı olacak. Günümüzde tekellerin belirlenimi altındaki devletin verili güç dengeleri içerisinde "dönüşüne" daha gerçekçi bakmamız gerektiğini düşünüyoruz.

Bununla birlikte, tarihsel olarak siyasal el koyma deneyimleri çerçevesinde ele alındığında bu sınırların ötesini görmek olanaklı hale gelecektir.

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, https://orcid.org/0000-0003-0082-5849

Nitekim mevcut devletin dönüşü değil de devletin bir başkalaşım geçirerek yeni toplumsal işlevler üstlenebileceği köklü bir dönüşüm, başka bir metodolojiyle pekala tartışılabilir.

"İyimser" ve "Kötümser" Literatür

Devlet müdahaleciliğine dair "iyimser" yorumlar iki farklı reform yaklaşımını yansıtır. İlki, sermayenin yaklaşık yarım yüzyıldır neoliberal müktesebatı bozmadan krizlerden etkilenen piyasa sisteminin devlet eliyle onarılmasını, devletin "kamu sağlığı" gibi alanlarda düzenleyici işlevlerinin güçlendirilmesini ve küreselleşmenin sürdürülebilirliğinin sağlanmasını amaçlamaktadır. Bu görüşte olanlar, devletleştirmenin kapsamının gelişmesi ve kalıcılaşmasına ilişkin senaryoları "kötümser" yorumlamaktadır.

İkinci iyimser yorum ise neoliberal küreselleşmenin kapandığı ve devletin yeniden "kamu yararına" genel işlevler kazandığı beklentilerini ifade etmektedir. Pandemi sonrası literatürde devletleştirmeye dair bu arayışların nasıl yer bulduğu incelendiğinde, "iyimser" beklentilerin dayandığı sınırlar daha açık biçimde görülmektedir.

İyimser yorumların ilkinde devletleştirmeler ağırlıkla uluslararası ticaret hukuku çerçevesinde tartışılmaktadır. Bu alanda, "polis yetkileri" kavramı üzerinden gerek ülkeler içinde gerekse ülkeler arasında devletlerin el koyma ehliyeti ele alınmaktadır. Pandemi dönemi uygulamalarına dair genel eğilim, bu tür müdahaleleri yatırımcılara karşı "iyi niyetli" (bona fide) ve "ayrımcı olmayan" (non-discriminatory) biçimde gerçekleştirildiği sürece hukuka uygun saymaktadır.

Ne var ki doğrudan yabancı yatırımları çekmeye çalışan ve bu amaçla ikili anlaşmalar (BİT) yapan devletler, yatırımcılar karşısında taşıdıkları yükümlülükler nedeniyle uluslararası tahkimin denetimi altındadır. Geçici, sınırlı ve zaruri koşullarda yapılan, mülkiyetin kullanımını etkileyen düzenleyici müdahaleler dahi "dolaylı el koyma" sayılarak tazminata mahkum edilebilmektedir. Kimi yazarlar ise siyasi olmaktan ziyade teknik yönüyle "kamu yararı", "kamu sağlığı" gibi gerekçelerle el koymanın, yatırım sözleşmelerinde iyi niyetli olmayan "dolaylı el koyma" iddiaları dışında tutulabileceğini, el koymanın kısıtlı bir yetki olmaktan ziyade tarihsel dayanakları olan geniş bir yetki olduğunu savunmaktadır (Lee, 2020; Paddeu ve Parlett, 2020; Lehmann, 2021; Hailes, 2024).

Bu alanda siyasi yönüyle devletleştirme "kötümser" yorumlara konu olmaktadır: Tedarik zincirlerini bozacak, korumacı ve anti-küreselleşmeci bir dönemin doğuyor olabileceği (Yacoub ve El-Zomor, 2020; Zwolankiewicz;

2021; Kersan-Škabić, 2022), kurumların kalıcı bir şekilde istikrarsızlaştığı ortamda yatırımcılar açısından siyasi liderlerin belirleyici hale geldiği (Hartwell ve Devinney, 2021), egemenlikçi yaklaşımların küreselleşmeyle açılan iletişim dünyasını parçalı ve dışlayıcı hale getireceği (Stadnik, 2021) veya artan rekabetçilikle ekonomik bloklaşmanın otoriterliği güçlendirebileceği (Nölke, 2024) endişeleri dile getirilmektedir.

Devletin dönüşünün küreselleşme cephesinde taşınan kötümserlikle "eski otoriter devlet kapitalizminin dönüşü" olarak yorumlaması, kimi Marksist yazarlar tarafından eleştirilmektedir: Alami ve Dixon'a (2020, 2021, 2022) göre kapitalizm, tarihsel gelişiminde daima devlete bir rol vermiştir. Bugünün özgünlüğü, yüzeysel "Batılı demokrasi-doğulu otoriterlik" söylemleriyle göz ardı edilen, farklı coğrafyalara farklı şekillerde yansıyan devlet-özel hibrit yapılarının yaygınlaşmasıdır. Kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişiminin sonucunda, "yeni devlet kapitalizminin" söz konusu hibrit yapıları ortaya çıkarırken devletin mülkiyet ve kontrol alanının çeşitli ülkelerde yeniden devletleştirmeler ile genişlemektedir.

Buraya kadar iyimser olmayan bir gerçekçilik taşıyan yazarlar, Marx'ın kapitalistlerin kapitalistler tarafından temellük edildiği süreci bu defa kapitalistlerin "devlet kapitalistleri" tarafından temellük edilmesi olarak yorumlamaktadır. Zenginlik, devlet işletmeleri ve varlık fonları yoluyla yine az sayıda elde toplanmaktadır. Ancak burada bir diyalektik işlemektedir: Yazarlar (2024) *The Specter of State Capitalism* eserlerinde, atıfta bulundukları Blumenfeld, (2023) şiddetli rekabetten kaynaklı olarak mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirildiği süreci komünizme geçişin bir ön adımı olarak görme "iyimserliği" taşımaktadır.

İyimser yorumların ikincisi, devletin pandeminin yol açtığı olağanüstü koşulların sunduğu olanakla kalıcı olarak toplumcu işlevlerle donatılabileceği beklentisini taşımaktadır. Pandeminin sıcak günlerinde çıkan Schwab ve Malleret (2020) Dünya Ekonomik Forumu menşeli *COVID-19: The Great Upheaval* kitabında devletin en "piyasa-eksenli" toplumlarda dahi koruyucu ağları, sendikalara söz sahipliğini, "kapitalist hissedarlık" yerine "paydaşlığı", finansallaşmanın sınırlandırılmasını, özel şirketlerin denetlenmesini gündeme getirdiğini belirtmekte ve bu amaçlarla "bazı ülkelerin devletleştirmeye" başvurmalarını meşru görmektedir. Düzenleyici devleti belirli toplumsal işlevlerle donatmayı öngören post-neoliberal literatüre en yakın olan bu eğilimdeki görüşlerdir.

Diğer bir eğilim, Gerbaudo'nun (2021) *The Great Recoil: Politics after Populism and Pandemic* isimli eserinde popülizm ile yeni devletçiliğe olumlu anlamlar yükleyen yaklaşımıdır. Gerbaudo'ya göre devletin el koyma pratiklerinin 2008 krizindeki gibi şirketleri kurtaran rolünden farklı olarak

koronavirüs döneminde olumlu bir yönelime girmesi mümkündür. Popülizm üzerinde sol ve sağın mücadele verdiğini, fakat sağ eksenli bile olsa yeni devletçiliğin bu eğilimlerin adeta üstünde, varoluşsal olarak "toplumu korumaya dönük" bir işlev üstleneceği öngörüsünde bulunmaktadır.

Bu iyimserlik ise bir başka Marksist yazarın "gerçekçilik" müdahalesine uğramaktadır: *Capitalism, Coronavirus and War: A Geopolitical Economy* eserinde Desai (2023), post-neoliberal literatürü eleştirmektedir. 1990'lardaki "Üçüncü Yolculuğun" planlama, devletleştirme ve sanayi politikasını tasfiye ederek bir tür sosyal demokrat neoliberalizmin önünü açtığını belirtmektedir. Desai'ye göre neoliberal politikaların yarattığı ve pandemiyle katlanan toplumsal yıkım, geçmiş on yıllarda olduğu gibi kapitalizm içi reformlarla değil devrimci bir dönüşümle aşılabilir.

Bu noktada Desai'nin analizinin ayrıntısına girme ihtiyacı duyuyoruz: Desai, kapitalizmin gelişiminde "mülksüzleştirme" ile sosyalizme doğru devrimci dönüşümde "devletleştirme" konularını ayrı bağlamlarda değerlendirmektedir. Devletin devrimci dönüşümünün kritik bir siyasi noktası olan mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirilmesini, Marx'ın 19. yüzyılda finansal mülkiyet ilişkilerinin kapitalist gelişimde sosyalizme geçiş biçimi olabileceği tespitleriyle ilişkilendirmekte, bunu ekonomik evrimin bir uğrağı gibi görmektedir. Devletleştirme konusunu ise 20. yüzyılda devrimci el koyma pratiklerinden hareketle değil, kamu mülkiyeti ve tekeli yaratılacak alanlar üzerinden çerçevelendirmektedir. Ancak bu ikisi arasında bağ kurulması, siyasi ve sınıfsal bir hesaplaşma açısından gereklidir.

Tam burada, el koymayı siyasallaştıran tarihsel-kuramsal çözümlemeyi hatırlamak gerekir: 20. yüzyıl başı itibariyle sermaye tekelleşmiş ve kapitalizm dünyada emperyalist bir karakter kazanmıştır. Devlet bunun uzantısı olarak işçi sınıfının elinde kısa sürede sönümlenecek bir yapı değil, bir süre bir "karşı silah" olarak yeniden yapılandırılması gereken bir aygıttır. Dolayısıyla "devletleştirme", ancak mülksüzleştirenlerin mülksüzleştirildiği siyasal el koymalarla "kamu yararına" bir işlevi geri kazanabilir.

Devlet-sermaye ilişkisini kıran siyasal el koyma pratikleri, devletin bir başkalaşım geçirerek yeni rollere soyunabileceği deneyimler bize bırakmıştır. Bu deneyimler ve arkasındaki siyasal-sınıfsal metodoloji hatırlandığında, neoliberal küreselleşmenin uzantısı devlet uygulamalarından gerçekçi bir kopuş ve Desai'nin söylediği gibi devletin reformcu parçacıl çözümler yerine bütüncül çözümler tartışılabilecektir.

Kafa Karıştırıcı Olan Ne?

1929 Büyük Buhranı'ndan beri kapitalizmin müktesebatında yerleşik hale gelmiş bir başka bir devletleştirme gündemi var: Tekelleşen sermaye, krizleri atlatabilmek için küçük kapitalistlerin varlıklarını değersizleştirmek (Harvey, 2018, s. 193) ve emeğin yeniden üretimini mümkün kılmak (Jessop, 2002, s. 77) gibi ihtiyaçlarla sektörel devletleştirmelere başvurabiliyor. Öte yandan uluslararası rekabetin şiddetlenmesiyle devletleştirme, devlet tarafından ulusal sermaye tekellerinin ellerinin güçlendirilmesinde de kullanılıyor.

Bugün devletleştirmenin gündeme geliş biçimi bu çerçeve içindedir. Dolayısıyla aslında yeni bir olguyla karşı karşıya değiliz. Kafa karıştırıcı olan, bugün alınan önlemlerin 2. Dünya Savaşı sonunda yaşanan devletleştirmeleri ve kabaca 1945-80 arası dönemi hatırlatarak bu dönemki devletin yeniden doğuşu "iyimserliğini" uyandırmasıdır. Oysa kapitalizm açısından açılan bu "kamucu" parantez, kapitalist ülkelerde Sovyetler Birliği başta olmak üzere reel sosyalizmin, işçi sınıfı mücadelelerinin ve anti-emperyalist mücadelelerin baskısının ürünü olmuştur. Dünya kapitalizmi karşısında gerçek devrimci bir sınıfsal kutbun varlığından söz ediyoruz.

1945-80 arasına devletleştirmelerin altın çağı diyebiliriz. Bunu dar anlamda el koyma uygulamalarının yaygınlaşması bakımından değil, işçi sınıfı mücadelesinin veya dekolonizasyon sonrası sosyalizan kalkınma fikrinin bir siyasi güç kazandığı ülkelerde devletleştirmeler ile merkezi planlamanın eş güdümlü yürütülmesi olarak kavramak gerekir. El koyma eylemleri ya bizzat halk örgütlenmeleriyle yürütülmüş ya da bu örgütlü kesimlere mal edilmiştir. Siyasette dengelerin işçi sınıfı lehine değiştiği koşullarda tekil devletleştirmeler nihai olarak merkezi planlamanın denetimine girmektedir (Einaudi, Byé ve Rossi, 1955).

Öte yandan Batılı gelişmiş kapitalist ülkelerde devletleştirildikten sonra özel sektör mantığıyla yönetilen, yarı işçi yarı işveren yönetimlerine devredilen, mülkiyeti imtiyazlarla veya anonim şirket hissedarlığıyla bölünen yine hibrit işletme örnekleri de çoktur (Azrak, 1976, s. 16-21). Planlamanın piyasa kriterleriyle zayıflatıldığı, ademi merkezileştirildiği, karma ekonomi denilen devlet-özel dengesine dayalı dayanan modeller, devletleştirme kazanımlarının geri alınmasını kolaylaştırmıştır. Nitekim altın çağın sonu, bir yandan özelleştirmelerle, diğer yandan planlamanın serbest piyasacı tasfiyesiyle gelmiştir.

Bugünkü kafa karışıklıklarının temelinde, altın çağın kapitalizmin potansiyel olarak kapsayıcı ve uzlaşmacı olabileceği, devletin belirli toplumsal dengelerde "kamu yararına" sınıflar üstü rol oynayabileceği şeklindeki "illüzyon" var (Pashukanis, 1980). Bu illüzyona 20. yüzyılın ilk yarısında

Avrupa devletlerinde yaratılan hukuksal müktesebat kaynaklık ediyor. Savaş sonrası kurulan 1919 Weimar Almanyası'nın anayasasında Roma hukukundaki ilkelerin bir adım ötesi, "mülkiyetin bir toplumsal yükümlülük getirdiği" ilkesi benimsenmişti. Ancak bunun 1918-21 arası nihai olarak başarısızlığa uğrayan Alman Devrimi'nin etkisi altında olduğu unutuluyor (Okuyan, 2020).

Bu "ilke" İrlanda, İspanya, İtalya ve pek çok Latin Amerika ülkesinde kullanıldı, Almanya'dakine benzer bir sınıfsal ve ideolojik çatışma alanı olan 1920'ler Fransasında idare hukukçusu Leon Duguit tarafından kuramsallaştırdı (Schneidermann, 2000). Böylece devletin yeri geldiğinde kapitalistlerin mülkiyetine toplumsal ihtiyaçlar için müdahale edebilme seçeneği emekçi sınıflara kapitalizm adına bir nevi güvence olarak sunuldu. Buna göre sermaye tekellerini koruyan devlet, acil durumlarda polis yetkilerini kamusal amaçlarla devreye sokmayı vaat ediyordu (Tugwell, 1969, s. 26, 27). Bu çerçevede 1945 sonrasında dirijist olarak isimlendirilen ve 1970'lerin krizine kadar bir deneyim yaşandı. Devletin ekonomide hem mülkiyet hem yönetim açısından çeşitli düzeylerde ağırlık taşıdığı bu politika deneyimleri içerisinde devletleştirmeler, sınıflar üstü ahlakın gereği olan, siyaset dışı bir teknik araç muamelesi gördü (Hatcher ve Grégoire, 2022).

20. yüzyıl içerisinde farklı zaman ve mekanlarda devrimci arayışlar karşısında reformist politikaların "mülkiyet ilişkilerinin değişimi" yerine kapitalist sınırlar içerisinde uzlaşmaya dayalı "yönetime katılım" sorununu öne çıkardığına burada dikkat çekmek isteriz. İşçi sınıfının işletmelerin yönetimine katılım konusu, 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki keskinleşen sınıflar mücadelesinin yumuşatılmasında sosyal demokratlar tarafından öne sürülmüş, yine Almanya örneğinde 2. Dünya Savaşı sonrası devletleştirmelerden vazgeçmenin karşılığı olarak ilgili anayasal ilke kapsamında uygulanagelmişti (Azrak, 1976).

Yüzyılın sonunda Avrupa sosyal demokrasisinin neoliberal programla tüm bu araçları çöpe atması, 2008 krizi sonrası derinlemesine sorgulamalara neden oldu. Önce neoliberalizm içinde eleştirel pozisyon alarak devleti geri çağıran post-neoliberal cepheye geçenler (Stiglitz, 2008) popülerleşti. Bugün gündeme getirilen "radikal" seçenekler arasında, devletleştirme aracının tarihsel kullanımlarının itibarını iade eden "küresel katılımcılık" esaslı projeler popüler hale geliyor (Piketty, 2019). Ne var ki bu tür alternatifler aynı zamanda devletler nezdinde devrimci bir dönüşümün başlangıç noktası olması gereken "mülksüzleştiren mülksüzleştirilmesini" tartışmasıdan bizi uzaklaştırıyor. Güncel olarak devletleştirmelerin tekrar Keynesyen politikaları ve sosyal devletle dirilebileceği tezinin kaynağı, kapitalist devletin kriz dönemlerinde "sorumlu" hareket ederek mülk sahiplerine ulusal çıkarlar lehine ve toplumcu görevler yükleyebileceği beklentisidir.

Sonuç

Pandemi üzerinden on yıldan kısa bir süre geçtiği halde dünya gündemi neredeyse bu olağanüstü süreci unutturacak kadar yoğun çatışmalarla malul oldu. Pandemi öncesinde ekonomilerde emareleri beliren ve pandeminin hızlandırıcı etkisiyle siyasal alana sert bir şekilde yansıyan devlet merkezli çatışmalar, devletin dönüşünü devletleştirme ve kamulaştırma uygulamaları boyutuyla da tartışmayı gerektiriyor. Ancak bu tartışmada güncelliğe dayalı yorumların ötesine geçebilmek ve gelecekte devletin farklı "dönüş" olasılıkları üzerine akıl yürütebilmek için emperyalizm çağında el koyma araçlarının siyasal amaçlarla kullanımına ilişkin deneyimleri ve metodolojiyi hatırlamamız bir ihtiyaçtır.

Temellük araçlarıyla devletin dönüşü üzerine literatürün, kâh otoriter rejimler doğuracağı kâh Keynesyen politikaları, sosyal devleti, kalkınmacı devleti diriltebileceği tezlerini içerdiğini gördük. İllüzyoner «iyimserlik», kapitalist devletin kriz dönemlerinde «sorumlu» hareket ederek mülk sahiplerine «ulusal çıkarlar» lehine ve «kamu yararına» işlevler yükleyebileceği beklentisidir. Gerçekçi «kötümserlik» ise emperyalist sistem içinde devlet-sermaye hibritlerinin devlet mülkiyeti altında sermaye tekellerinin rekabet aracına dönüşmesi ihtimalidir. Buna karşılık 20. yüzyıl deneyimleri, temellük araçlarının en kapsamlısı olan devletleştirmenin «mülksüzleştirenleri mülksüzleştirilmesi» siyasal hedefiyle ve planlama eşliğinde hayata geçirildiğinde bağımsızlık, kamu yararı gibi işlevleri gerçekleştirebileceğini bize gösteriyor.

Kaynakça

Alami, I. ve Dixon, A. D. (2020). State capitalism(s) redux? Theories, tensions, controversies. *Competition & Change, 24*(1), 70–94.

Alami, I. ve Dixon, A. D. (2020). The strange geographies of the 'new' state capitalism. *Political Geography, 82*.

Alami, I. ve Dixon, A. D. (2021). Uneven and combined state capitalism. *Environment and Planning A: Economy and Space, 55*(1), 72–99.

Alami, I. ve Dixon, A. D. (2022). "Expropriation of capitalist by state capitalist:" Organizational change and the centralization of capital as state property. *Economic Geography, 98*(4), 303–326.

Alami, I. ve Dixon, A. D. (2024). *The spectre of state capitalism*. Oxford University Press.

Blumenfeld, J. (2023). Expropriation of the expropriators. *Philosophy and Social Criticism, 49*(4), 431–447.

Desai, R. (2023). *Capitalism, coronavirus and war: A geopolitical economy*. Routledge.

Einaudi, M., Byé, M. ve Rossi, E. (1955). *Nationalization in France and Italy*. Cornell University Press.

Gerbaudo, P. (2021). *The great recoil: Politics after populism and pandemic*. Verso.

Hailes, O. (2024). Police powers in a pandemic: Investment treaty interpretation and the customary presumption of reasonable regulation. P. Merkouris, A. Kulick, J. M. Álvarez-Zarate ve M. Żenkiewicz (Ed.), *Custom and its interpretation in international investment law* (ss. 233–260). Cambridge University Press.

Hartwell, C. A. ve Devinney, T. (2021). Populism, political risk, and pandemics: The challenges of political leadership for business in a post-COVID world. *Journal of World Business*, *56*(4), 101225.

Harvey, D. (2018). *The limits of capital*. Verso.

Hatcher, P. ve Roy Grégoire, E. (2022). Governance of extractive industries. W. Hout ve J. Hutchison (Ed.), *Handbook on governance and development* (ss. 294–307). Edward Elgar Publishing.

Jessop, B. (2002). *The future of the capitalist state*. Polity Press.

Lee, J. (2020). Note on COVID-19 and the police powers doctrine: Assessing the allowable scope of regulatory measures during a pandemic. *Contemporary Asia Arbitration Journal, 13*(1), 229–248.

Lehmann, T. (2021). Police powers doctrine: A reliable state defense in times of COVID-19? *Revista de Direito Internacional, 18*(2), 73–89.

Nölke, A. (2024). COVID-19 and the economic future: A review of books on the consequences of the pandemic. *Redescriptions: Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory, 27*(1), 102–118.

Okuyan, K. (2020). *Devrimin gölgesinde: Berlin–Varşova–Ankara 1920*. Yazılama Yayınevi.

Paddeu, F. I. ve Parlett, K. (2020, March 30). *COVID-19 and investment treaty claims*. Kluwer Arbitration Blog. https://legalblogs.wolterskluwer.com/arbitration-blog/covid-19-and-investment-treaty-claims/

Pashukanis, E. (1980). *Selected writings on Marxism and law.* P. Beirne ve R. Sharlet (Ed.). Academic Press.

Piketty, T. (2020). *Capital and ideology*. Harvard University Press.

Schneiderman, D. (2000). Constitutional approaches to privatization: An inquiry into the magnitude of neo-liberal constitutionalism. *Law and Contemporary Problems, 63*(4), 83–109.

Schwab, K. ve Malleret, T. (2020). *COVID-19: The great reset*. Forum Publishing. http://reparti.free.fr/schwab2020.pdf

Somel, A. (2016). Bir kamu politikası olarak post-neoliberalizm. *Mülkiye Dergisi*, *40*(1), 209-236.

Stadnik, I. (2021). Russia: An independent and sovereign internet? B. Haggart, N. Tusikov ve J. A. Scholte (Ed.), *Power and authority in internet gov- ernance: Return of the state?* (ss. 147–167). Routledge.

Stiglitz, J. E. (2008). Is there a post-Washington consensus? N. Serra ve J. E. Stiglitz (Ed.), *The Washington consensus reconsidered* (s. 41–56). Oxford University Press.

Tooze, A. (2021). *Shutdown: How Corona shook the world economy.* Allen Lane.

Tugwell, R. G. (1968). *The economic basis of public interest* (ss. 26–27). Augustus M. Kelley.

Ülkü, A. A. (1976). *Millileştirme ve idare hukuku*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Yacoub, A. R. ve El-Zomor, M. (2020, April). *Would COVID-19 be the turning point in history for the globalization era? The short-term and long-term impact of COVID-19 on globalization*. SSRN Electronic Journal.

Zwolankiewicz, A. (2021). The brave new world of foreign investment in the wake of Covid-19 pandemic: Current situation and potential disputes. *CIFILE Journal of International Law, 2*(4), 19–20.

DEVLETİN YENİDEN KURGULANMASINDA MODERNİTE MERKEZLİ REFORM DENEMELERİ, DEVLET OLMA HALİ VE DEMOKRATİK KAPASİTE SORUNU

Metin BULUT*

Giriş

Siyasal teorilerin, refah politikalarının, toplumsal dönüşüm projelerinin ve hukuki-idari reform tasarılarının merkezinde devlet işlevlerinin yeniden yapılandırılması ile örgütlenme biçiminin değiştirilmesi düşüncesi büyük bir yer kaplar. Bu nedenle devlete yöneltilen değişim temalı müdahaleler kaçınılmaz biçimde birçok kamusal ve sivil sektörün etkilendiği karmaşık süreçlere atıfla somutluk kazanır.

Dönüşüm vaadiyle harekete geçirilen devlet inşası bağlamlı güçlü kurumsal kapasite talebi, gerçekte mevcut siyasal, idari ve ekonomik düzenin yetersizliği sonucunda toplumun maruz kaldığı derin krizler ve sosyal çözülme süreçleriyle bağlantılı bir olgular kümesi olarak kendini gösterir. Nihai noktada yeni hizmet alanları oluşturulması ile hukuksal sınırların tayin edilmesinde güçlü ve etkili devlet modelinden hareketle farklı çözüm önerileri ihtiva eden sivil ve kamusal perspektifler geliştirilmeye çalışılır. Kuşkusuz devlet yapılanması eksenli makas değişimlerinin programlanmasında toplumsal talepleri harekete geçiren iç ve dış dalgalanmalar ile yargı, güvenlik, sağlık, barınma ve gıda gibi temel hizmetlerin arzında yaşanan sorunlar yanında hâkim paradigma formu olarak takdim edilen siyasi ve idari sistemlerin hegemonya kurucu nüfuzundaki çözülmeler azımsanmayacak paylara sahiptir.

Yönetim becerilerinde gerileme, görev tanımları, eğitim, disiplin ve uzmanlık alanlarında verimli standardizasyon kriterlerinden uzaklaşma, ülkenin özgül ihtiyaçlarına yönelik geliştirilen yerel çözümler kapasitesinin düşüklüğü ile uluslararası verili düzenin ve örgütler sisteminin ulus-devlet ve egemenlik formasyonları üzerinde aşınma/aşındırma etkisi doğuran ölçüsüz müdahale girişimleri, bir bütün olarak devlet kapsamlı kriz alanlarının büyüme eğilimini hızlandıran yapısal yetersizliklerdir.

Devletin bir mekanizma ve kurumlar sistemi olarak dönüşüm nesnesi haline getirilmesi etki gücü yüksek dinamikler nedeniyle dönemin modern teori

* Dr., ORCID: 0000-0002-7770-9056

ve yaklaşımlarından açık izler taşıyarak senkronize biçimde devleti fonksiyonel ve işlevsel değişimlerin odağı haline getirmektedir. Kamusal alanın daralması, yetkin idari çözüm tekniklerinin geliştirilememesi ve artan şiddet eylemleri, nihai düzlemde devletin kurumsal güçsüzlüğünü insan hakları sorunu olmaktan ziyade güvenlik merkezli endişe ve kaygıların konusu halinde tasavvur eden eklektik bir bakış açısının genellik kazanmasını gündemde tutmaktadır (Fukuyama, 2004/2006, s. 112). Takip eden süreçte yeniden kurgulamak üzere devletin kurumsal varlığının bir reorganizasyon parantezine alınmasının ise örgütlenme ve personel başta olmak üzere tüm yapı topluluğunun kendi özerk kapasitesine yönelik büyüme ile sonuçlanan kamusal ağırlıklı hukuki bir zemin ortaya çıkardığını göz ardı etmemek gerekir.

Bu çalışma devlet aygıtının işlevsel ve organizasyonel anlamda makro düzeydeki sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel değişim dönemleri bakımından operasyonel müdahalelerin merkezi konusunu teşkil ettiğini, planlanan etkinin devleti küçültmeyi, düzenleyici kılmayı, nüfuz alanını genişletmeyi veya devletin kamu hizmetleri alanında güçlü etkinlik araçlarıyla teçhiz edilmesini amaçlayan farklı seçenekleri kapsadığını, kamu yönetimi teorilerinin ve reform önerilerinin toplumsal talepler ve siyasal rejim tartışmalarında odak nokta olarak devletin restorasyonunu hedef tutan analizlere kapı araladığını periyodik izlekler üzerinden ön plana çıkarmaktadır. Yansıra kamusal örgütlenmenin dönüşümüne yönelik amaçlı program ve reform çabalarının çoğulcu modern sistemler açısından devlet kapasitesini ve demokratik niteliğin artırılmasını gözeten entegre bir perspektif içinde karakterize olarak bütünsel bir değişimi öngördüğünü not etmektedir.

Devletin Dönüşü ve Konumlandırılan Ana Eksen

Sosyal bilimler alanında, gerek Britanya İmparatorluğu'nun küresel hegemonik güç olduğu 19. yüzyılın Pax Britannica ve gerekse uluslararası ilişkilerde belirleyici nüfuz alanlarının oluşturulması ile öne çıkan ve II. Dünya Savaşı sonrası dönemden başlayarak günümüze intikal eden Amerika Birleşik Devletleri'nin Pax Americana yüzyılında, değişkenlik göstermekle birlikte devletin piyasa aktörlerine kıyasla henüz güçlü ve özerk aktörler olarak merkezi bir konum edinmediği gözlemlenir. 20. yüzyılın son periyodunda ise devletlerin ekonomik tercih, siyasal sistemler ve izlenen politikalar bağlamındaki pozisyon alışları yeni sistem inşası arayışlarında önemsenmeye başlanır. Son dönemeçte devletin kurumsal gerçekliği ve sivil toplum üzerindeki etkisi ile toplumsal rolünün köklü biçimde yeniden düşünülmesi doğrultusunu gerekli gören bir zihniyet dönüşümü yaygınlık kazanarak, devletin dönüşü söylemiyle bağlantılı biçimde devlet işlevleri çok boyutlu bir değişim parantezi içinde akademik ve yönetsel incelemelerin merkezi öznesi haline getirilir (Skocpol, 1999, ss. 6-7).

Öncelikle bölünmemiş egemenlik, istikrarlı idari-askeri kontrol, program gücü kazandırılan özerk hedefler, yüksek motivasyona sahip kariyer odaklı, görev gereklerine sadık ve mesleki yeterliliği iktisap etmiş görevliler ile yeterli mali kaynaklar ve tanımlanabilen görev listeleri (Skocpol, 1999, s.16) geri çağrılan devlete ilişkin kapasite beklentilerinin yönlendirildiği belirli enstrümanlar ve direnç noktalarıdır.

Devletin güçlendirilmesi temeline dayalı geri dönüş vurgusunda öne çıkarılan önemli bir argüman kapitalist gelişme ile etkin devlet müdahalesini birleştiren yaklaşımdır. Devlet politikasının kapitalist sistem, piyasaların kurumsallaşması, yüksek verimlilik seviyesi ve sermaye birikim düzenine etkileri ile gelir dağılımına yön verici kritik rolleri kamusal yapılanma içeriğine koşut nitelikte geliştirilen olgulardır. Güncel veya kalıcı amaçlar doğrultusunda örgütsel bağlar ile teşvik yapılarının doğru oluşturulması yanında sosyal aktör kimliği taşıyan devletin kurumsal tutarlılık ilkelerini içselleştirmesi için sivil toplumu yönlendirme kapasitesinin artırılması ve ayrıca kurumsal etkinliği güçlü bürokratik aygıtlarla desteklenmesi temel hedefler olarak vitrine çıkarılmıştır. Bunlara ilaveten baskın çıkar gruplarından özerkleşmesi ve kurumsal varlığının merkezi değer kazanması devlete özgülenen diğer kurucu değerler skalası içindedir (Rueschemeyer ve Evans, 1999, ss. 44-46; 59-60).

Devletin Güçlendirilmesi ve Dönüşümünde Modern Tarihin Kamusal Etki ve Transfer Potansiyeli

Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'dan henüz gelişmediği varsayılan ülkelere transfer edilen devlet eksenli örgütsel ve yapısal değişim programları yalnızca teknik ve organizayonel müdahaleler kapsamına alınabilecek nesnel doğrultuları ifade etmez. Aynı anda çok boyutlu girişimlerin sürekli güncellenen koleksiyonunu oluşturarak sosyolojik, iktisadi, kültürel ve politik ihraçlar zincirini programatik ve düşünsel akışlar temelinde gelişmiş merkezi dünyadan azgelişmiş periferik ülkelere yerleştirme iradesini yansıtır. Bu tür adaptasyonlara maruz kalan ülkelerde ise tipik düzenlilikleri, sosyo-ekonomik ve tarihsel deneyimlerin şekillendirdiği genellemeleri anlamlandırabilmek için değişim dalgalarına yansıyan arka plan bilgi süreçlerini kavramsal tutarlılık bağlamına yerleştirmek gerekir. Karşılaşılan olgular toplamı modernleşme, kalkınma, gelişme, idari reform, kolonyalizm, sömürgecilik, küreselleşme ve devlet işlevlerinin yeniden tanımlanması gibi karmaşık bir kolajın referanslarını dayanak gösterir. Sosyo-politik, yönetsel ve ekonomik analizlerin *devlet* üzerinden geniş bir müktesebat zincirine yerleştirilmesi ise kavram geçişkenliklerini analizde rasyonel bir zemin elde edilmesine olanak sağlar.

Gelişmiş otorite merkezlerinin devlet üzerinden yürüttüğü müdahale araçları önemli oranda modernleşme projesiyle irtibatlı olarak dönemleştirilebilecek siyasal, ekonomik, toplumsal ve idari-teknik gerekliliklerin fonksiyonları biçiminde konum kazandırılmıştır. Devlet formunun içinin doldurulması veya işlevsel değer kazandırılması bir bakıma modernleşme duraklarının biçimlendirdiği farklı tarihsel süreçleri işaretlediğinden kamusal örgütlenmenin gelişimi ile regülasyon denemeleri çakışan değişkenleri açığa vurmaktadır.

Bilimin teknik yeniliklere dönüştürüldüğü, bireysel haklara üstün değer tanındığı, topluluğun topluma evrildiği, yurttaşlığın siyasal özne olarak kabul edildiği, toplumsal grupların temsilinin önemsendiği ve ulusal ruhun yüceltildiği Batı Modernleşmesi toplumsal sistem ve düzenlerin açıklanmasında en temelde toplum dışı etmenlerin varlığına yaslanmayı değil toplumsal işleyiş ve çatışma süreçlerine öncelik verilmesini dikkate alır. Akla ve akıl temelli eyleme duyulan inanç, bireysel özgürlüğün ve evrensel insan haklarının temel değerler skalasına dahil edilmesi, toplumun özgül dinamiklerinin ve hak kaynağının toplumsal düzenin yegâne bileşimi olarak tasarlanması, (Touraine, 2017, ss. 106-110) modernizme rengini veren ana prensiplerdir.

Devlet yapılanmasının pekiştirilmesi ve fonksiyonel gerekliliklerin yerine getirilmesi bakımından modernleşmenin yansıma gösterdiği kamusal sektörler ise özellikle büyük ekonomik buhranın ortaya çıktığı 1930'lu yıllardan itibaren ekonomik kalkınma sorunu etrafında projelendirilen hareketliliği dayanak alarak gelişme gösterir. 19. yüzyılda sanayileşme ile kurulması hızlanan ulusal devlet, genel hatlarıyla kalkınma sorununu çözmek için müdahaleci devlet bürokrasisi yaratmak, gelenekler ve toplumsal değerler üzerinde denetim aygıtlarına sahip kapsayıcı bir kamu otoritesi oluşturmak ve ulusal bütünlüğü savunmak adına saldırı stratejileri geliştirmek misyonuyla kendini tanımlar. Bu durum devlet kurma, ulusal bütünlüğü sağlama, merkezileşme ve egemen devlet etrafında bir ulus mobilizasyonu yaratma işlevlerini Batı Avrupa tarihinin özgül dinamikleri haline getirir. (Touraine, 2017, s. 34-36; Wood, 2012, s. 49)

Batı modernleşmesinin devlet formülasyonuyla iç içe geçtiği bu genel tarihsel akış dışında Batı-dışı toplumların devlet yapılanması ve işlevsel tasarım üzerinden biçimlendirilmesi farklı süreç ve tercihlerle ilerleme sağlanan kendine özgü yerellikler ortaya çıkmasına yol açar. Batı modernleşmesine entegre olabilmek için gönüllü veya zorlayıcı değişim projelerinin sürüklediği ulusal pozisyonlar dışında bizatihi merkez ülkeler eliyle de reform projeleri geri kaldığı varsayılan ülkelere ihraç edilmeye başlanır. Bu çerçevede kalkınma sorunu üzerinden başlatılan kamu odaklı uygulama ve idari reform girişimlerinin kapsadığı siyasal-sosyolojik taban, Batı dışı toplumların modernleştirilmesi sürecine yanıt olarak 20. yüzyılın ilk yarısında formüle edilirken Batı toplumları

aynı zaman diliminde daha ziyade refah devleti (welfare state) programıyla devlet mekanizmasını tanımlayarak yeni görev ve yetkiler listesi oluşturmayı tercih eder. Yükselişinin başladığı 1950'li yıllardan itibaren 1970'lerin ortasına kadar sürmüş olan kalkınma (gelişme) iktisadı, öz olarak siyasal sürecin daha çok ekonomik sorun odaklı yürütüldüğü bir program hüviyetindedir. (Şenses, 2010, s.103 vd.; Hirschman, 1981, s. 24, 28, 38).

Gelişmiş ülkelerde Keynesyen refah devleti modeli, azgelişmiş ülkelerde ise devlet korumacılığı ve müdahalesi etrafında ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisine ağırlık verildiği görülür. Kalkınma iktisadının içerdiği formül özetle, piyasa yerine devlet müdahalesini, dış dünya ile entegrasyon seçeneğini ise iç piyasayla ikame eden bir yöntemi ve ekonomik kalkınma sürecinde iç tasarruflar ve dış yardım enstrümanlarını kapsar. (Şenses, 2010, ss. 104-106).

Temel tez, geri kalmış ülkelerin kalkınmamışlık nedenlerini bu ülkelerin içsel dinamiklerinin yetersizliğine ve modernleşme süreçlerinin dışında bir tarihsellik yaşamalarına bağlamak üzerinedir. Batı tarihselliğini oluşturan modernleşme, aklın egemenliği, bilim ve teknolojinin ilerlemesi, ulus devlet, demokrasi ve özel girişim ile kapitalizmin gelişmesi gibi süreçler Batı orijinalliğinin ana hatları olarak sunulmasının yanında (Deva, 1979, ss. 231-232) bu gelişmenin parçası olmayan ülkeleri anakronik konuma indirgemek ve çeşitli sosyo-ekonomik ve politik programlarla kendi uygarlık çevresine dönüştürmeye çalışmak hâkim düşünsel eğilimin genel çerçevesidir.

Yeni dönemde azgelişmiş ülkelerin doğrudan ve sömürgeci devletlerce içten kontrolü yönteminden vazgeçilerek kalkınma politikası temelinde bu ülkelerin gelişme çabalarını yönlendirme ve kendi ülke görünürlüklerinin yerine Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi kuruluşları izleme politikası ön plana yerleştirilmiştir. Geliştirilen ana sosyo-politik eğilim multi ekonomi dünyasından 16.yüzyıldan itibaren inşa olunan monolitik ekonomik sistem dünyasına geçişin devamlığını korumak odaklı emperyal bir reflekstir. (Ferro, 2011, s.571-574).

Kalkınmanın devlet ve idari reorganizasyon üzerinden geliştirilen yönü ise, karşılaştırmalı kamu yönetimi döneminin kurucu isimlerinden F.W. Riggs'e atfedilen prizmatik modelin anahtar kavramını oluşturan uzmanlaşmadır. Bu yönetsel kategori büyüyen ve karmaşıklaşan sosyo-ekonomik gerçekliğin anlaşılması ve kalkınmanın çekirdek idari pozisyonunun güçlendirilmesi için teknik bir çerçeve kurmak dürtüsünden hareket edildiğini gösterir. (Otenyo ve Lind, 2006, s.4; Deva, 1979, s.234-235). Kalkınma doktrini ülkeler arasında öngördüğü ayrım, yarattığı hiyerarşi ve oluşturduğu dikotomi nedeniyle modernleşme sürecinin ortaya çıkardığı gelişme sorunlarını çözmede yetersizlikle suçlanır. Öncelikle kalkındırma-modernleştirme yönündeki Batılı

çabanın, vadettiği ilerlemecilik söylemine rağmen 16.yüzyıl ve sonrasında barbar halkları dini yönden dönüştürme şeklinde beliren sömürgeci misyonun, 19. yüzyılda ilerleme ve aklın yüceliği fikrine bürünerek sürdürülmesi anlamına geldiği ve yeni sömürgecilik ile emperyalizmin farklı bir aşamasının realize edilmesi hedefine hizmet ettiği tarihsel kanıtlarıyla dile getirilir. (Ferro, 2015, s. 52; Başkaya, 2015, ss. 17-18). Bu sonucun benzer anlatımı sanayileşme, bireysel mülkiyetin sürekliliği, kapitalist gelişme döngüsü, bilimsel-teknolojik sıçramalar ve bu olgularla birlikte yürüyen rekabetçi ticaret ve sömürgeleştirme dönemleri sıralanarak somutlaştırılır. (Wood, 2012, s.157).

Ancak gerek kalkınmacılık projesi gerekse refah devleti tasarımı, 20. yüzyılın neoliberal tezleri tarafından geçersizleştirilerek devlete yeni ekonomik ve yönetsel misyonlar yüklenecek ve devlet köklü değişimlerin nesnesi haline getirilecektir. Küreselleşme trendiyle bütünleşik bir hacimde yaşanan bu dönem Amerikan kültür endüstrisinin, ulus-ötesi şirketlerin, politika kurucu dünyasal kuruluşların, mali yönetişimin, bilgi ağlarının ve ekonomik yayılmacılık ile toplumları bütün sektörleriyle en uç noktada kuşatan kapitalizmin global hareketliliğini içerir. (Touraine, 2017, ss. 35-37). İhmal edilen değerler ise öncelikle Keynesçi refah devletinin kurumsal yapısı ve işleyiş biçimleridir. Rasyonel ekonomik planlamalar yapılması, eğitim ve sağlık hizmetlerine kamusal erişim olanaklarının sağlanması ile işsizlik ve yaşlılık döneminin doğru usullerle yönetilmesi göz ardı edilen devlet işlevlerine ilişkin belirli örneklerdir. (Mazzuca ve Munck, 2014, s. 1233)

Modern Dönemlerin Değişmeyen Devlet ve Demokrasi Kapasitesi Sorunu

Devlet, bir tanımın öznesi olmadan önce fonksiyonel gerekliliklerle öne çıkan organizasyonel yapıların bileşimi ve kuruluşlar birliğidir. Kamu hizmetlerinin sağlanması ve kontrol edilmesi, modern ekonominin vazgeçilmez öğesi sayılan mülkiyet haklarının hukuksal garantilerle güçlendirilmesi, toplumsal çatışma ve ihtilaf konularının çözümlenmesi işlevleri açısından devlet, hayati değerde üstün bir kurumlaşma merkezidir. Bunların dışında toplumsal hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik kolektif eylem araçlarının geliştirilmesi ile yönetilmesi, anayasal ve maddi haklar sisteminin korunması ve hukuksal bütünlüğün sağlanması, devlete içkin kamu yönetimi ve otoritesinin temel işlevleri arasındadır. (Kirlin, 1996, s. 418, 420) Kendisine yüklenen fonksiyonları yerine getirmesi için faal ve güçlü araçlarla donatılması amaçlanan devlet, ayrıca uygarlık yaratıcı etkisi ile ekonomik üretim potansiyelini kitlelerin ahlakı üzerinde uyum sağlayıcı yönde harekete geçirerek bilinçli adımlarla eğitsel bir etki alanını programlamaktadır (Gramsci, 2025, s. 37, 49).

Weberyen tanım esas alındığında devlet (state), belirli bir ülkede kuralları uygulayan, kolluk kuvvetleri vasıtasıyla kamu düzenini koruyan ve politik kararlar alarak yürütme gücünü kendi üzerinde yoğunlaştıran tekelci kurumdur (Fukuyama, 2014, s. 1327). Daha total bakışta işlevler ve yapılar topluluğunu oluşturan ve uluslararası ilişkiler alanında siyasal birimi temsil eden devlet, iç ve dış eylemler akışını kontrol eden üstün egemen güçtür (Nettl, 1968, s. 562-564) Yaklaşık olarak on altıncı yüzyıldan itibaren bu organizasyonel nitelikleri yanında bir ülkede ekonomik kaynakların ve otorite dağılımının kontrolünü temsil eden gelişmiş kurumlar organizasyonu ve süreklilik gösteren bir kamu erkidir (Skocpol, 1999, s. 7). Devlet-toplum ilişkisi açsından geçerli diğer bir tanım devlet örgütlenmesini insanların sosyal varoluşlarını organize etme biçimlerinden biri olarak görmektir (Vincent, 2002, s. 44-47).

Devlet kavramına göre sonradan ortaya çıkarak 20. yüzyılın ikinci yarısında gelişme gösteren ancak takip eden dönemlerde devlet kapasitesi devlet etkinliği ve idari performans gibi adlandırmalarla siyasal ve yönetsel sözlüğe yerleşen ve Nettl tarafından 1968'de tanıtılan devletlilik/devlet olma hali terimi ise çoğunlukla devletlerin temel işlevlerini yerine getirme becerisi ile standartlaştırılmış iç siyasi yeteneklerini kavramsallaştırır. Devlet olma hali ayrıca modern devleti karşılaştırmalı siyasal analize tabi tutmak için devletin varlık derecesini işlevsel kriterler temelinde ölçen sosyo-politik bir nitelemeyi ön plana çıkarır (Ilyin vd., 2012, s.6; Andersen vd., 2014, s. 1205).

Uzlaşmacı geleneğin temsilinden ziyade merkezi güce ihtiyaç duyan farklılığa açık toplumlarda, merkezi yönetim normlarının oluşturulması, yargılama araçlarının toplumsal farklılıklara göre teşkilatlandırılması, güçlü toplumsal meşruiyet zemini ve devlete yönelik bilişsel onaylama (Nettl, 1968, s. 574, 578, 582-584) araçları oluşur. Devletin sahip olması beklenen idari işlevler bütünü, egemen olduğu topraklar üzerinde hukuku ve politik düzeni uygulama becerisi ise kapsayıcı devletlilik kavramını tanımlamak için kullanılmaktadır (Andersen vd., 2014, ss. 1207-1208). Özetle siyasal istikrar, yapıcı devlet otoritesi, devlet organlarının belirli bir coğrafyada egemenliğini sürdürmesi, toprak bütünlüğünün muhafaza edilmesi ve güçlü sosyal kontrol araçları devletlilik ve devlet olma halinin öne çıkan belirgin vasıflarıdır. (Andersen vd., 2014, s.1212; Bäck ve Hadenius, 2008, s. 3). Kişisel gücün ötesinde bir yapı ve işlevler bütünü olan devletin, devlet olma veya devletlilik hallerine göre farklı kapasite seviyeleri ortaya koyması mümkündür. Özerk alanlara yönelik farklı yargılama araçlarının varlığı, ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesinde devlet yanında özel sektör kuruluşlarının da etkin rol üstlenmesi ile siyasal rejim istikrarı ve meşruiyet araçlarına dair normların içselleştirilmesi devlet olma halinin farklı türde göstergeleri durumundadır (Nettl, 1968, s. 563, 566, 582, 589).

Benzer anlam katmanındaki devlet kapasitesi, kurumsal yapısı güçlü ve negatif etkileriyle bürokratizmden uzak etkin bir yönetim inşa edilmesi, yönetsel yozlaşmanın tahrip ettiği idari patolojilerin giderilmesi, güvenilir ve şeffaf kurumlar inşa edilmesi ile kanunların her koşulda uygulatılması koşullarını içermektedir. Kurumlar bu noktada kalkınmanın itici gücüdür. Örgütsel yapının ve siyasal sistemin planlanması, demokratik meşruiyetin tartışılmaz esaslara bağlanması ve bir sosyal sermaye formasyonu olarak normlar, değerler ile kültürel-yapısal unsurların güçlü kılınması devlet ve kurumlar kapasitesinin geliştirilmesi için temel kritik unsurları teşkil etmektedir. (Fukuyama, 2006, s. 21-22, 35, 37).

Tamamlayıcı bir nitelik olarak devlet kapasitesi toplumsal kaynaklar ile hukuki ve ekonomik sektörlere kamu otoriteleri tarafından müdahale edilen siyasal küreyi ve etkili yönetim gerekliliklerini kapsamına alır. Hukuki, idari ve kurumsal kararların toplumsal meşruiyet alanından geçerek etkin bir uygulama formu kazanması ise devlet kapasitesinin demokratik kapasiteyle birleştiği ortak ilkesel değerler manzumesini dile getirir. Bu bağlantılı durumun diğer koşulu, kamu politikalarının yön verdiği karar ve uygulamalara müdahil olmayı gerekli kılan demokratik temsil mekanizmasına ait prosedürler dünyasının yetkinleştirilerek sosyo-politik sistemin çekirdeğine yerleştirilmesidir. Herkesin eşit zihni ve idari kapasiteye sahip olması ile ideal demokratik koşulların sağlanmasında ayrımcılıkta bulunulmaması demokratik düzenin temel şartları arasında sayılması gereken ana bileşkeleri oluşturması nedeniyle belirtilen diğer koşullarla birlikte sözü edilen bu etkenler denetlenebilir bir devlet kapasitesine katkı sağlayan dışsallıkları meydana getirmektedir. Nihai dönemeçte devlet kapasitesine yönelik olarak ihmal edilmemesi gerekli unsur, katılımcı enstrümanların kamusal hedeflerin birer vasıtasını oluşturduğu ve ortak müzakere ile bilgi denetimi çerçevesinde optimum politik-teknik ortamlara gereksinim duyulduğu kriterlerinin mutlak surette göz önünde bulundurulmasıdır (Shiufa, 2008, ss. 628-629).

Kamusal faaliyetlerin icra edilme biçimi ile demokratik sistemlerin birleşme noktalarında ortaya çıkma eğilimi gösteren çoğulcu-katılımcı idare talebi, demokrasi ve yönetim işlevinin ortak amaçlarda bir araya geldiği hemzemin düşünsel bileşimde kendini gösterir. Seçim ve temsili sistem, genel ve eşit oy, referandum gibi araçlarla yasama organının oluşturulması üzerinden demokratik rejime ulaşma amacı, devlet idaresinin demokratikleştirilmesi sürecini hızlandırıcı etkiler ortaya çıkarır (Kelsen, 2019, ss. 67-68).

Kamu politikalarına ilişkin tercihlerin somutlaştığı kolektif taleplerin rekabete dayalı seçimler yanında dilekçe hakkı, kamuoyu oluşturma, lobi faaliyetleri ve kamuoyu yoklamaları gibi demokratik-hukuksal enstrümanlarla kendini tebarüz ettirmesinin ayrıca kamu hizmetlerinin geniş toplumsal

kesimlerle buluşmasına etki ettiği, kamu politikalarına kapsamlı bireysel haklardan yararlanma doğrultusunda derinlik kazandırdığı, yurttaş kategorileri arasında eşitlik sağlayıcı uygulamaların önünü açtığı ve takdire dayalı siyasi-idari kararların keyfi içerikler edinmesine karşı koruyucu önlemler geliştirdiği ampirik kanıtlarla sağlaması yapılan uygulama örnekleridir. İdare işlem ve eylemleri, politik karar merkezleri ve demokratik karar süreçleri bağlamında yürütme erki ile devlet kurumlarına hitap eden bu entegrasyon ve denetim süreci bir sonraki adımda '*karşılıklı bağlayıcı istişare'* formülüyle açıklanan demokratik bir devlet ve yönetim düzenini formüle etme çabasını pratiğe aktarmaktadır. (Tilly, 2014, ss. 34-36) Bu çerçeve, devlet kapasitesi ile demokratik değerlerin sentezlendiği çoğulcu sosyo-politik rejim örüntüsüyle uyumludur. Ancak bu finalist yargı devlet kapasitesi ve demokrasi arasındaki etkileşim kategorilerini göz ardı etmeyi gerektirmemektedir. Yüksek ve düşük kapasiteli devletlerin demokratik ve aynı nitelikte olmayan biçimleri bu durumu örneklendirmektedir. Kamunun söz hakkı, kamusal politikaların oluşum süreçleri, toplumsal ve siyasal hareketlilikler, sivil toplumun etki düzeyi, rejim değişikliği pratikleri, çıkar gruplarının kendini ifade etme biçimleri ve devletin gözetim aygıtları demokrasi ve devlet kapasitesini derecelendiren tutarlı değişkenleri ifade etmektedir. (Tilly, 2014, s.40-44).

Popüler demokrasi tartışmalarında sıkça tekrar edilen *güven ağları* (toplumsal-ticari-dini gruplar)*, kategorik eşitsizlik* (toplumsal cinsiyet, ırk, kast, etnisite, milliyet, din gibi kategorilerde gözlenen kolektif farklılaşma) *ve özerk iktidar merkezlerinin* (kamu politikalarının denetimi ve yurttaş-devlet etkileşimlerinin dışındaki güç merkezleri) denge içinde tutulması ve denetlenmesi esaslarını içine alan demokratik değişimin başarılı olması devlete ilişkin yukarıda zikredilen kapasite algısıyla yakından bağlantılıdır. Başarılması halinde hem yoğunlaşmış devlet iktidarı içinden müzakere edilmiş bir toplumsal rızanın elde edilmesi olanaklı hale gelebilecek hem de kamusal politikalara toplumsal genişlik kazandırılarak (Tilly, 2014, s.126 vd.) devlet aygıtına ve demokrasiye ilişkin amaçların gerçekleşmesi sağlanabilecektir. Bu nedenle idari uygulama sürecinde bireysel hakları etkileyen sonuçların siyasal mekanizmalarla dengelenebilmesi, önemli oranda devlet tüzel kişiliğinin demokratik hakların garantörü kimliğiyle hareket etmesine bağlıdır. Devlet kapasitesini destekleyen demokrasinin tezahür ettiği en dikkate değer uygulanabilir hukuksal bağlam ise, idarenin ülke geneline yayılan kamu hizmetleri ve düzenleyici işlemlerle ilgili politikaları oluşturma kudretini ifade eden idari/bürokratik etkinlikler dünyasıdır. (Andersen vd., 2014, ss. 1204-1209).

Bu aşama aynı anda paradoksal olarak bürokrasi-demokrasi ilişkisinin sorun teşkil edebilecek tartışmalı hususiyetlerini akla getirir. Yaygın inanışa göre

demokrasi ve bürokrasi arasındaki gerilim, kamu idaresinin işleyişini destabilize edici etkiler taşır. Bürokratik etkinlik ve verimlilik beklentisi, demokratik kontrol ve hızlı idari çözümlerle sağlanacak garantili sonuçlar ortaya çıkarmaz. Dolayısıyla bürokrasinin demokratik kurallar sistemi içindeki yerini tayin etmede karşılaşılan hukuki/ahlaki ilke sorunları, (Burke, 1989, s. 180) mükemmel nitelikte örgütlenmiş olsa bile, idare organlarının otokratik olma ve hizmet kitlesine karşı duyarsız görünme riski taşıması (Turner, 1923, s. 217) demokrasi-bürokrasi geriliminin başlangıç düzeydeki göstergeleri niteliğindedir.

Bürokratik katılık bu yaklaşımda, idarenin kararlarına maruz kalanlarda tek yönlü idari iletimin yarattığı sosyal uzaklığı ve otoriter ilişkilerle karakterize edilen yabancılaştırıcı örgütlenme kısıtlarını tasvir eder. Verili durumda ihmal edilen karşıt yüz, demokratik rejim içindeki aktörler arasında bürokrasinin yönetme ve müdahale kapasitesine ilişkin teknik ve mesleki beceriler ile mali örgütlenme ve denetim ağlarına yönelik küçümseyici ve yetersiz yaklaşımdır. (Goodsell, 2006, s. 630).

Demokrasi formlarını mevzuatta güvenceye alma çabasında siyaset bilimi bakış açısından en büyük sorun, yöneticiler ve yurttaşlar arasında sağlıklı iletişimi zorunlu kılan yönetimde demokrasi sorunudur. (Turner, 1923, s. 229) Beklenen siyasal konumlanma idarenin iç işleyişi ile tabi olunan kural ve işlemlerin parti ve ideoloji ekseninden çıkarak hukukun üstünlüğü çerçevesinde bir etki ve güvence mekanizması oluşturması yönündedir. (Mashaw, 2012, s.154).

Yoğunlaşan devlet erkinin denetlenebilir olması ve ortak çıkarlar temelinde kullanılmasının hukuk kurallarıyla sınırlanması bu sonucu doğuran temel anayasal güvence sistemidir. Ayrıca demokrasinin esasını oluşturduğu ve bireysel özgürlüğü garanti ettiği varsayılan hukukun üstünlüğü nosyonunun, idari ve yargısal işlevlerin önceden belirlenmiş hukuk normları ile sınırlanması kuralına dayanması nedeniyle bireysel özgürlükleri güvence içinde tuttuğunu unutmamak gerekir. (Kelsen, 1955, s. 77)

Devlet olma hali ve devlet kapasitesi oluşumunun demokrasi kapasitesiyle birleştiği nokta tahmin edileceği gibi hukukun üstünlüğünün demokratik ilkelerle karakterize olması sonucunda uç vermeye başlamaktadır. Doğal olarak iyi işleyen ve yöntemsel standartları güçlü bir demokraside yürütme erki bir bütün halinde özgürlük ve eşitlik hedeflerinin kontrol ve denetiminde hukukun üstünlüğü kriterini ön planda tutan çoğulcu rejim gerekliliklerini kendisine temel alır. Bahsedilen yargılar demokratik rejim bileşimine etkili/sorumlu ve tam meşrulaştırılmış demokrasi katmanlarını ekleyen aktüel ve yeni açıklama düzeyleri kazandırır. (Morlino, 2004, ss. 12, 26-27).

Ancak bu bağlantı sorunsuz değildir. Devlet kapasitesi ve demokratik standartların gelişmesi arasındaki korelasyonu veya doğrusal ilişkiyi zedeleyebilecek teorik sapma en fazla siyasal düzen ile idari kurumlar arasındaki ters yönlü ilişkilerde saptanabilmektedir. Örneğin otoriter modelin yerleşik olduğu Ortadoğu ve Kuzey Avrupa ülkelerinde idari kapasite düzeyinin demokratik kurumlaşmaya kıyasla daha ileri seviyede performans gösterdiği müşahede edilirken tersine örüntüde ise önemli demokratik gelişmelere sahne olan Latin Amerika'da idari kapasitenin oldukça düşük bir grafik sergilediği bulgusuna ulaşılmıştır. (Bäck ve Hadenius, 2008, s.7).

Otoriterlikten demokratik sisteme geçişte idari kapasitede gözlemlenen düşüşlerin gerekçesi olarak otoriter evrede sahip olunan iktidar gücünün ve yetki yoğunlaşmasının yeni dönemde paralize olması gösterilmiştir. Başka ifadeyle baskı döneminin ürettiği güce dayalı kamusal aygıtların yukarıdan aşağıya doğru kullandığı yönlendirme yeteneği, demokrasiye geçiş sürecinde dinamizmini kaybettiğinden kurumsal nitelikli ciddi potansiyel açıklar meydana gelmektedir. Bu durumun başlıca nedeni, henüz tam anlamıyla gelişme gösteremeyen demokratik kurum ve kurallar ile siyasal kaynaklar bileşiminin aşağıdan etkili bir yönlendirme düzeneği için uygun koşulları yeterince oluşturamamış olmasıdır. İstisnai durum gelişmiş demokratik rejimlere eşlik eden siyasal kaynakların artmasıyla idari alanın ampirik olarak güçlü bir teşkilat görünümü edinmeye başlamasıdır. (Bäck ve Hadenius, 2008, s. 20-21)

Kamu Yönetimi ve İdari Reform Dönemleri Bakımından Devlet ve Demokrasi Kapasitesi

Daha özel ve dar çerçevede kalmakla birlikte demokrasi ve devlet kapasitesini açımlamada yönetim çevresinin tamamını etkisi altına alan devlet idaresi odaklı kritik dönüşüm duraklarına yoğunlaşmak makro yargılar için geçerli kanıtlar oluşturulmasını sağlayabilir. Bu kontekst etrafında öne çıkarılması gereken argüman, hükümet hedeflerine ve siyasal pozisyonuna hizmet etmesi yanında kamusal görev icrası ve politikalarının takibini kapsayan kamu yönetimi (Holzer ve Schwester, 2020, ss. 26-27) veya devlet tüzelkişiliği içindeki merkezi teşkilatlanma ile coğrafi (yerel) ve hizmet yerinden yönetim organlarından oluşan kamu tüzelkişiliği formundaki idarenin devletlilik ve demokratik kapasite hallerine ilişkin dönemlere göre farklı örgütlenme modelleri geliştirebildiğidir.

19. yüzyılın tarafsız, hiyerarşik, merkezi kontrol ilkesine dayalı, uniform ve depolitize Weberyen devlet yönetiminin özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde refah politikalarının geri çekilmesine yönelik baskı ve küreselleşme dalgası sonucunda yapısal uyarlama ve dönüşüm taleplerine maruz kalması, yakın tarihli

yönetsel hafızada canlılığını korumaktadır. Yeni dönemde kamu bürokrasisinin hiyerarşik kontrol sistemi, siyaset-yönetim farklılaşması, kamusal alan ilişkin meritokratik işe alım yöntemi ve kamu hizmetine atfedilen ahlaki değerler manzumesi (Muhhina, 2018, s. 675) geri plana itilen yönetsel ilkeler arasındadır.

Bireylere, sivil toplum kuruluşları ve baskı gruplarına tanınan temsil ve katılım gücünün manifesto kipine bağlandığı trend, idari örgütlenmeyi çoklu kamusal yapı bağlamında tanımlamaya ve global sermaye, ticaret çevreleri, piyasa aktörleri ile ulusüstü kuruluşlar etkisiyle yönetişim modelini genel yönetsel uygulamanın olağan işleyiş normu halinde yeniden tasarlamaya yönelir.

Özel sektör kuruluşlarına özgü sevk ve idare tekniklerinin kamu alanına transferinin teşvik edildiği ve yeni kamu işletmeciliğinin öncesinde yönetimi iyileştirme çabalarının desteklendiği 1980 ile 1990'lı yıllarda bariz etkilerinin Toplam Kalite Yönetimi (TKY) (Total Quality Management/TQM) ile Osborne ve Gaebler'in iş süreçlerinin yeniden yapılandırılmasını hedefleyen (en iyi uygulamalar) projesi örneklerinde (Neil Boyd, 2009, s. 156), idari reform girişimleri kamu alanına ilişkin değişim ajandasının içini doldurmaya başlar. Teorik denemelerin daha fazla yoğunluk kazanmasıyla yetkili resmi organların ağ yönetiminin parçası haline getirildiği neo-liberal dönem, maliyet-fayda analizi üzerinden bireysel çıkar mantığına dayalı Kamu Tercihi Teorisi (Public Choice Theory), Asil-Vekil Teorileri (Principal-Agent Theories) ile Yeni Kamu Yönetimi (New Public Management) etiketleriyle klasik dönem yönetim uygulamalarını istila ederek devletin yeniden icadını beyan eden keşifleri yaygın onaylanma avantajıyla kamu örgütlenmesi gündemine dâhil eder. Dünya Bankasının 1994 tarihli Raporunda da belirtildiği gibi düzenleyici-esnek örgütlenme modeli ve idareye yönelik etik hedefler belirleyen kamusal yapılanma, kaynak kullanımının devlet dışı alanda oluşturulmasını ifade eden özelleştirme ve son noktada kamu kesimi, özel sektörler ve gönüllü kuruluşların, kamu politikasını oluşturmada ortak çabasını yansıtan iyi yönetişim çerçevesi homojen bir bütünsellikle devlet kapasitesinin yeni anahtar unsurları konumuna yükseltilir. Ancak verimlilik, etkililik, sonuç odaklılık ve performans gelişimi ilkelerine vurgu yapılması, vatandaşın müşteri olarak tanımlanması ile subsidiarite ve merkezsizlik gibi bir dizi yönetsel ilkenin eklendiği bu model (Muhhina, 2018, ss. 675-677, 679; Basu, 2019, ss. 16-17), ampirik gözlemlerden güç alan eleştiri ve itirazların da vurguladığı üzere öngördüğü hedefleri tahrip ederek devlet kapasitesi ve demokratik işleyiş üzerinde tartışma yaratan ciddi potansiyel açıklar yaşanmasına sebebiyet verir.

Özellikle toplumun kendini yönlendirme amacıyla bir araya getirdiği kolektif iradesini, yürütme yetkisinin kısıtlanarak kontrol edilmesini ve özerk kuruluşların ortak idari hedefler etrafında koordinasyonunu dile getiren yönetişim ilkesi (Goodsell, 2006, s. 628) veya bir kamu yönetimi modeli olarak

ağ ortakları (network partners) bileşimine dayalı işbirliklerini, güven ortamının tesis edilmesini ve karşılıklı bağımlılığın kurulmasını içeren Yeni Kamu Yönetişimi (NPG/New Public Governance) (Muhhina, 2018, s. 676) toplumların farklı siyasal kültürleri, yönetim gelenekleri ve işbirliği potansiyeli gibi değişkenler dikkate alındığında uygulama derecesi standart ölçütlere dayalı tatmin edici ve ampirik olarak gözlemlenebilir başarı grafiği sergilemekten uzak kalarak devlet kapasitesinde yönetsel açıklar doğmasına sebebiyet veren başarısız idari deney profilleri ortaya çıkarır.

İdari reform denemelerinin yarattığı boşluklar ve hedef sapmaları - uluslararası organlar, ulusötesi şirketler ve sivil toplum örgütlerinin etkileşim ve nüfuz alanı genişlemiş olsa bile- dünya siyaset arenasında ve kamu hizmeti arzında devletin hala değerini koruyan en itibarlı kurum niteliğinde olduğunu (Goodsell, 2006, s. 628) ve kamusal örgütlenme düzeyinin diğer paydaşlara kıyasla üstün organizasyonel yapısı bulunduğunu gözler önüne seren bir deneyim tablosu ortaya koyacaktır.

Bir başka farklı gelişme AB kamu yönetimi tasarımının Weberyen etkilere daha açık bir yapılanma optiği oluşturmaya yönelmesidir. Kamu hizmetlerinde yeterli profesyonellik sağlanması ve sürdürülebilirlik ilkesine hizmet edebilecek bölünmemiş bir kamu gücü inşa edilmesi, merkezi devlet kapasitesinin pekiştirilmesi, hiyerarşi dışı özerk organların teşvik edilmemesi ile hesap verebilir bir kalite standardı oluşturulması ağırlıkla piyasa çevresinden ziyade devlet eksenli bir organizasyon yüceltimi paralelinde tasavvur edilmiştir (Muhhina, 2018, s. 681).

İdeolojik cephede büyük bir gürültüyle öne sürülen liberal çıkışların da devlet fonksiyonları bağlamında yeniden gözden geçirilmesi veya kendinden önceki itirazlara dönüş yapılması bu sürecin diğer yüzünü oluşturan kapsamlı bir revizyona işaret etmektedir. Etkili kamu hizmeti sunulması, çoğulcu-özgürlükçü değerlerle hareket edilmesi ve kamu düzenini koruyacak kapsamlı proje ve düzenlemeler yapılması hedeflerine yönelik olarak sosyalist devletler blokunun çözülüşüyle 20. yüzyılın sonunda ilan edilen ve etkilerini aktüel zamanlara kadar koruyan liberal demokratik sistemin üstünlüğü temalı tarihin sonu tezlerine ilişkin savrulmalar durumu daha da ilginç kılan ters yönlü gelişmelerdir.

Tarihin sonunda tüm sanayileşmiş ülkeleri bekleyen yegâne siyasal, yönetsel ve ideolojik seçeneğin liberal demokrasi olduğu, kapitalist-liberal-demokratik sistem dışında iyi ve doğru işleyen bir modernlik türünün pek bulunmadığı, 1789 Fransız İhtilali'nden itibaren teşekkül eden modern liberal modelin özgürlük ideali ve insan eşitliğine dayalı ahlaki üstünlük ve evrensel nihailik iddiasıyla doğal ve zorunlu olarak çürütülemez olduğu, bireyin her türlü yerel, etnik ve dini bağlardan azade kılınarak salt insan olma temeline dayalı rasyonel değerler üzerinden tanımlandığı varsayımları kaçınılmaz bir evrensel

homojen devlet imajı eşliğinde öne sürülse de (Fukuyama, 2011, ss. 105, 182-186, 260-261, 263-266) özgürlük, eşitlik ve adalet söylemlerinin somut uygulanabilir yansımalar oluşturmadığı, ütopyadan reele uzanan mesafelerin daha da orantısız biçimlere büründüğü yanlışlanamayan nesnel ve ampirik kanıtlar olarak kendi somut örneklerini sunmakta gecikmeyecektir.

Ortadoğu, Afrika, Latin Amerika ve Asya ülkelerinin tercih ettiği yönetim pratiklerinin homojen sistem önerisini tarihsel gelenekler, kültürel değer yargıları ve kurumsal gelişim mirası kapsamında daha yerel ve ulusal formlar bileşimi içinde imal ve ikame ederek kendine özgü bir işleyişe tabi kılması, devlet kapasitesi ve demokratik rejim inşasında tek-biçimli modernlik formüllerini açmazlar içinde bırakabilmiştir. Özellikle Batı dışı toplumlar örneğinde devlet kapasitesinin demokratik değerlerle koşut seviyelerde ilerleme kaydedememesi, güçlü devlet ve etkili kamu hizmeti eşdeğerliği ve uyumunun kurulmasında güçlükler yaşanması ile genel kavrayışta toplumsal taleplerle kamusal iradenin pek çok durumda birbiriyle örtüşen ortak konsept etrafında buluşamaması türdeş politik sistem ve devlet inşası talebini optimum koşullardan uzak noktalara sürükleyebilmiştir.

Devlet ve Demokrasi Kapasitesinde Potansiyel Açıklar Yaratan Diğer Faktörler: Mikro Bağlılık Alanları, Hegemonya ve Patrimonyal Devletin İzleri

Modernleşme inşasının merkezine aldığı önemli bir kategori olarak bireysel düzlemde kendini yaratma iradesini, özüne dönüşlülüğü, kültürel özerkliği, tarihe aktif katılımı ve eylemsel erekliliği oluşturma amacındaki özne-bireyin, otoriter eğilimlerin, kültürel kısıtların ve kimlik örüntülerinin durdurucu etkisine maruz kalması, (Touraine, 2027, ss. 132-139, 152, 199) devlet kapasitesinin verimlilik ve hesap verebilirlik boyutunu sekteye uğratabilecek negatif sonuçlu belirtiler ortaya çıkarmıştır.

Ülke yaşamının bütünlüğü açısından ortaya çıkan tehdit kaynaklarının simbiyotik bağlar oluşturduğu etkenler ise genel panoramada farklı sosyal orijinlerden gelen insanların ve dezavantajlı kesimlerin gettolaşarak paralel evrenler ve eko-politik çevresel bağımlılıklar içinde yaşaması, siyasal değerlere bağlılığın kültürel aidiyete kıyasla önemsizleşmesi ve etnik veya kültürel köklerin yönlendirdiği toplulukçu reflekslerle toplumsal zeminin ve ulusal kimliğin parçalanma çizgisine savrulması gibi risk alanlarını betimlemektedir. Ayrıca toplumsal, kültürel ve ekonomik kaynakları elinde toplayarak modern dünyaya ilişkin temel düşünsel kodları seçkin bakış açısıyla hegemonik bir formata bağlayan Batı modernleşmesinin farklı veya karşıt kültür ortamlarını ve modernleşme türlerini saygın bir konumdan ziyade olumsuz bir algı içinde

değerlendirmesi (Touraine 2017, 236-237, 244, 289-290) kutuplaşmanın önünü açan ve devletin toplumsal düzlemde kontrol sağlamasını zaafa uğratan ciddi yönetsel kapasite açıkları meydana getirmektedir.

Siyasal iktidar gücünün kişisel mülkiyetin bir türü olduğu, devlet aygıtının hanedana veya bir aileye özgülendiği patrimonyal devlet yapısının modern zamanlarda kendine özgü dinamiklerle tezahür etmeye başlaması modernleşme projesinin siyasal açmaz kısmına eklenen diğer bir sorun alanıdır. Latin Amerika, Orta Doğu, Uzak Asya ve Afrika ülkelerinde yaygınlıkla gözlemlendiği gibi yönetici tasarrufları ve kararlarının denetlenmediği ve statü kazanımının vatandaş kimliğinin ötesinde klientelist metotlarla yürütüldüğü neopatrimonyal devlet örgütlenmesi eşit ve sağlıklı işlemesi beklenen hukuki-idari organizma için handikap yaratan bozucu etkilerdir. Hukuk devleti, demokrasi ve kurumsal devletin ciddi tahribatlara maruz kalabileceği politik sistem tabanlı bu kaygılar devlet erki, hukukun üstünlüğü ve kamusal hesap verebilirlik arasındaki bağlantının radikal kopuşla işlevsizleştiği kriz noktalarına işaret etmektedir. (Fukuyama, 2014, s. 1327-28).

Son noktada kişisel karar yoğunlaşmasının ve menfaatler diyagramının tek yönlü dağılım gösterdiği patrimonyal sistem, modern bürokrasi teşkili, rasyonel idari organizasyon ve kurumsal gelenekler ile yönetim standartları üzerinde ciddi baskı dalgaları oluşturan etkili ve olumsuz dışsallıkların adresidir. Genel şematik görünümde kaybına sebebiyet verilen idari kapasite düzeyi, doğru ve iyi yönetim ile verimliliğe sürekli ket vurulmasıyla açıklanabilecek yaygın bir dejenerasyonu göz önüne getirir (Bäck ve Hadenius, 2008, s. 4). Bürokrasinin geliştiği yüksek idari kapasite varlığı ile demokratik sistem işleyişinin çatışmayacağı dengeli bir kombinasyonun kurulmasına ilişkin momentumun geciktiği tüm zaman eşiklerinin ise devletin güçlü fonksiyonel geri dönüşünde aşılması güç ve maliyetli blokajlar ortaya çıkarması kaçınılmaz bir sonuç olacaktır (Mazzuca ve Munck, 2014, s. 1234, 1236).

Belirgin güçlükler dışında farklı ve yoğun yönetsel sorun alanları kontrol edilemediği takdirde demokratik sistem ve kamusal aygıt inşasında ciddi çatlaklar oluşturma potansiyeline sahiptir. Devletin temel mal ve hizmetlerin ifa edilmesini içeren kamu hizmeti sunma kapasitesinde gerileme yaşanması, giderilemeyen yaygın sosyo-ekonomik eşitsizlikler, kamu hizmeti tüketicilerinin eşit ve adil nitelikte mal ve hizmetlere erişiminin sağlanamaması, yönetimi sorumlu davranmaya motive eden geleneksel idari değerlerin aşınması, gelişmiş piyasa dengelerinden yoksun ülkelerde haksız gelir transferlerine alternatif bulunamaması, kapsamlı işsizlik politikaları desteğinde sosyal adalet inşasının zorunlu kıldığı reform programlarının uygulanamaması, özellikle yetersiz kurumlaşma yaşayan güçsüz devletlerin organize piyasa aktörleri, uluslararası kuruluşlar ve çok uluslu şirketler karşısında çıkarların dağılımını dengeli bir

orantıda tutabilecek kurumsal gelişmişlik ve pazarlık gücüne sahip olamaması (Basu, 2019, s. 17-18), ulus-devlet kimliği ile gerilim hatları oluşturan azınlık grupları, mülteciler, farklı etnik yapılar ve kimlik topluluklarının demokratik prensipler temelinde yönetilerek uzlaşma çizgisinde buluşturulamaması devlet fonksiyonu ve demokratik kapasite kurgusunda ihmali güç sapma ve kayıplar meydan getirilmesine zemin hazırlayıcı temel etkenlerdir.

Sonuç: Devlet Olma Hali ve Kapasite Açıklarının Demokrat Sistem Kurgusunda Oluşturduğu Krizin Aşılması

Devlet kapasitesinin düşük olduğunu gösteren politik, idari ve toplumsal örgütlenme kaynaklı belirtiler geniş tabanlı karakter özelliğiyle kamusal alana yayılarak kapsayıcı bütünsellikler meydana getirmektedir.

Devletin siyasal sistemini ve iktidar gücünü tehdit eden özel iktidar ağlarının ve menfaat gruplarının hukuka aykırı eylemleri nedeniyle devletin meşru örgütlenmesini yörüngesinden çıkararak sivil topluluklar ve bireyler üzerinde haksız müdahale alanları oluşturması risk algısının beslendiği anahtar kaynak konumundadır. Siyasal katılım, temsiliyet, hukuk devleti, insan hakları ve çoğulcu özgürlükçü sosyo-politik değerlerin demokratik rejim ilkeleri olarak sisteme yön verici etkisini kaybetmeye başlaması kök kriz alanlarını oluşturan diğer önemli etkenlerdir. Bireylerin devlete ve birbirlerine karşı duyduğu güven hissinin hukuki istikrar ve öngörülebilir devlet standardını sarsması sonucunda hesap verebilir modern devlet algısının düşük değerler skalasına indirgenmesi ile toplumsal uzlaşma ve dayanışmacı değerlerin kimlik, zihniyet ve grup aidiyetlerinin birbirini olumsuzlayan dışlayıcı üstünlük söylemleri tarafından ikame edilmesi, sıralanan diğer kaynaklarla birlikte toplumsal barışı sekteye uğratan güçlü engelleyiciler arasındadır. Genel sonuç kamusallık bilincini, demokratik ilkelere dayalı devlet otoritesini, iyi idare formunu ve kamu hizmetleri rejimini zedeleyen olumsuz tartışma gündemlerinin küresel düzeyde yaygınlaşma eğilimi sergileyerek yukarıya doğru ivme kazanmasıdır (Gökçe ve Gökçe, 2015, ss. 23-27).

Devlet işlevlerinde ortaya çıkan kamusal doku zedelenmeleri onarılamadığı noktada çözüm arayışlarının kendi praksisini formülleştirmeye yönelmesi standart genelliklerin gücünü kaybetmesiyle bağlantılı olarak farklı ve kaçınılmaz bir sürecin önünü açmaya adaydır. Bu kapsamda mevcut idari teşkilatlanma ve yönetsel sistemde oluşan yukarıdaki organizasyon kusurlarını aşmaya dönük arayışlar, 2000'li yıllardan itibaren özellikle Weberyen devlet yönetimi tekniklerine dönüş ile yeni kamu yönetimi bileşenleri sentezlenerek Neo-Weberyen Devlet formülasyonuyla sonuca bağlanmaya çalışılmıştır. Benzer nitelikteki teorik arayışların izini dijital yönetişim, kamu değeri ve yeni

kamu hizmeti modellerine sağlanan dolaşım yeteneği ile de takip etmek mümkündür. Oluşturulmaya çalışılan yeni perspektifte devletin merkezi rolünün yeniden inşa edildiği, kamu hizmeti sunumunda yurttaş öncelikleri, temsil ve performans değerlerinin eşzamanlı gerçekleştirildiği ve kamu görevlilerinin etki ve işlev derecesinin yükseltildiği kompleks idari çözümler seti geliştirildiği fark edilmektedir. Ekonomik krizler, yetersiz mali kaynaklar, kaotik küresel piyasa başarısızlıkları, salgın hastalıklar, kamu düzeni tehditleri, sosyal krizler ve yaygınlaşan şiddet ile çevre ve iklim sorunları gibi zorluk derecesi giderek artan meydan okumalara karşılık olarak kamu otoriteleri bir dizi önlem çerçevesinde etkili bürokratik kapasite oluşturma, durumsallığa uygun idari çözümler geliştirme, birey özerkliği ve toplumsal refah odaklı kamucu politikalar formüle etme, demokratik stratejileri kurumsallaştırma, yapıcı yeni modernlik desenleri kurgulama ile kapsayıcı birlikte yaşam değerlerini yüceltme ve adaptasyon düzeyi yüksek toparlayıcı stratejiler üretme başlıklarını çok geçmeden acil koduyla kamusal sorumluluk bilincine dâhil eden kuşatıcı refleksler geliştirme perspektifi içindedir. (Basu, 2019, ss. 18-19).

Yeni yönetsel form ve zihniyet algısı içinde devletin *'tekelci mi, düzenleyici mi yoksa yalnızca kullanıcı/müşteri odaklı mı'* (Basu, 2019, s. 20) olması gerektiğinin ise devlet geleneği, demokratik değerlerin yaygınlığı ve toplumsal tutum farklılıkları nedeniyle evrensellik buyuran tek bir yanıtı olamayacağını göz önünde bulundurmak gerekir.

Bu yaklaşım tahmin edileceği üzere küreselleşme dalgasının homojenize edici iddialarının, evrensel hegemonyacı tarihin sonu tezlerinin, kutuplaştırıcı medeniyetler arası savaş söylemlerinin, araçsallaştırılmış çok-kültürlülük ve ciddi yönetsel açmazlar içine savrulmuş yerelleşme trendlerinin standart proje kimliğinden çekilmesi gerektiğini öngörmektedir.

Etkili ve pekişmiş bir devlet inşası ile yönetsel reformların yön kazanmasında ülke siyasal kültürü, modernliği özgül dinamikleriyle yaşama deneyimi, kamuoyu beklentilerinin politik düzeyi ve mevcut idari/kamusal bellek, süreci etkileyecek temel parametrelerdir.

Çözüm bekleyen ana sorun ise ne devletin bizatihi salt fiziksel ve organizasyonel çağdaş donanım kazanması ne de ülke koşullarından bağımsız proje-reformların koşulsuz kabulüne dayalı toplumsal ve hukuksal tutumlar geliştirilmesidir. Son analizde dönüşü tasarlanan devlet örgütlenmesi için önemsenmesi gereken kritik unsurlar, devletin kurucu yeni sosyal kontrat değerleriyle iç ve dış toplumsal çatlakları yönetebileceği evrensel hukuka göre tahkim edilmiş kapsayıcı kimlik kazanması ve demokratik meşruiyet vasıtalarına dayalı yönetsel ve sosyo-ekonomik reform programlarına sadakat göstererek otantik kamusal dönüşüm hikâyeleri ile ulusal anlatı modelleri oluşturabilme yetisinin güçlendirilmesidir.

Kaynakça

Andersen, D., Møller J. ve Skaaning S.E. (2014). The State-Democracy Nexus: Conceptual Distinctions, Theoretical Perspectives, and Comparative Approaches. *Democratization 21*(7), 1203-1220. DOI: https://doi.org/10.1080/13510347.2014.960206

Bäck, H. ve Hadenius, A. (2008). Democracy and State Capacity: Exploring a J-Shaped Relationship. *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions 21*(1), 1-24. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2007.00383.xDigital Object Identifier

Basu, R. (2019). *Public Administration In The 21st Century*. Taylor&Francis.

Başkaya, F. (2015). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*. Öteki Yayınevi.

Boyd, N. M. (2009). Administrative Reform in The States. *Public Administration Quarterly 33*(2), 155-163. http://www.jstor.org/stable/41219977

Burke, J. P. (1989). Reconciling Public Administration and Democracy: The Role of the Responsible Administrator. *Public Administration Review 49*(2), 180-186. DOI: https://doi.org/10.2307/977340

Deva, S. (1979). *Western Conceptualizing of Administrative Development: A Critique and An Alternative*. (Ed. E. E. Otenyo, ve N. S. Lind). Comparative Public Administration: The Essential Readings içinde (ss. 59-63). Elsevier.

Ferro, M. (2011). *Sömürgecilik Tarihi: Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13-20.* Yüzyıl, (M. Cedden, çev). İmge Yayınları.

Fukuyama, F. (2006). *Devlet İnşası*. (D. Çetinkasap, Çev.). Remzi Kitabevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 2004).

Fukuyama, F. (2011). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. (Z. Dicleli, Çev.). Profil Yayıncılık, (Orijinal eserin yayın tarihi 1992).

Fukuyama, F. (2014). States and Democracy. *Democratization*, *21*(7), 1326-1340. DOI: https://doi.org/10.1080/13510347.2014.960208

Goodsell, C.T. (2006). A New Vision for Public Administration. *Public Administration Review 66*(4), 623-635 DOI: https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2006.00622.x

Gökçe, G. ve Gökçe, O. (2015). Devlet Kapasitesi: Kavramın Kuramsal Çerçevesi, Bileşenleri ve Türkiye'nin Görünümü. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *17*(2), 1-34. https://izlik.org/JA92TM66US

Gramsci, A. (2025). *Modern Prens*. (Betül Parlak, Çev). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hirschman, A. O. (1981). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi*. F. Şenses (Ed.), Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerilemesi (5.bs.) içinde (ss. 23-52) İletişim Yayınları.

Holzer, M. ve Schwester, R. W. (2012). *Public Administration:An Introduction*. Taylor&Francis.

Ilyin, M. vd. (2012). Factors of Post-Socialist Stateness. Basıc Research Program Workıng Papers. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2020937

Kelsen, H. (1955). Foundations of Democracy. *Ethics 66*(1), 1-101. DOI:10.1086/291036

Kelsen, H. (2019). *Demokrasi, Doğası, Değeri*. (Y. Uysal, Çev.). Dost Kitabevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 2004).

Kirlin, J. J. (1996). The Big Questions of Public Administration in a Democracy. Public Administration Review *56*(5), 416-423. DOI: https://doi.org/10.2307/977040

Mashaw, J. L. (2012). Creating The Administrative Constitution. Yale University Press.

Mazzuca, S. L. ve Munck, G. L. (2014). State or Democracy First? Alternative Perspectives on The State-Democracy Nexus. *Democratization 21*(7), 1221-1243. DOI: https://doi.org/10.1080/13510347.2014.960209

Morlino, L. (2004). What is a 'good' democracy?. *Democratization 11*(5), 10-32. DOI: https://doi.org/10.1080/13510340412331304589

Muhhina, K. (2018). Administrative Reform Assistance And Democracy Promotion: Exploring The Democratic Substance of The Eu's Public Administration Reform Principles For The Neighbourhood Countries. *Democratization 25*(4), 673-691. DOI: https://doi.org/10.1080/13510347.2017.1417391

Nettl, J.P. (1968). The State as a Conceptual Variable. *World Politics 20*(4), 559-592. DOI:10.2307/2009684

Otenyo, E. E., ve N.S. Lind. (2006) *Comparative Public Administration: Growth, Method, And Ecology*, (Ed. E. E. Otenyo, ve N. S. Lind). Comparative Public Administration: The Essential Readings içinde (ss. 1-7). Elsevier.

Rueschemeyer, D. and Evans, P.B. (1999). *The State and Economic Transformation: Toward an Analysis of the Conditions Underlying Effective Intervention Crime* (Ed. P. B. Evans, vd.). Cambridge University Press. (Orijinal eserin yayın tarihi 1985)

Shuifa, H. (2008). The Concept of Democracy. *Frontiers of Philosophy in China 3*(4), 622-632. DOI: 10.1007/s11466-008-0039-1

Skocpol, T. (1999). *Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research* (Ed. P. B. Evans, vd.). Cambridge University Press. (Orijinal eserin yayın tarihi 1985)

Şenses, F. (2010). *Gelişme İktisadı ve İktisadi Gelişme-Nereden Nereye?*. (Ed. F. Şenses). Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerilemesi (5.bs.) içinde (ss. 93-128). İletişim Yayınları.

Tilly, C. (2014). *Demokrasi,* (E. Arıcan, Çev.). Phoenixs Yayınevi. (Orijinal eserin yayın tarihi 2007)

Touraine, A. (2017). *Bugünün Dünyasını Anlamak İçin Yeni Bir Paradigma*. (O. Kunal, Çev.). Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2005)

Turner, J. Mc. (1923). Democracy in Administration. *The American Political Science Review 17*(2), 216-230. DOI: DOI:10.1017/S0003055400106653

Vincent, A. (2002). *Conceptions of The State,* (Ed. M. Hawkesworth ve M. Kogan). Encyclopedia of Government And Politics Volume I içinde (ss. 43-55). Taylor & Francis e-Library.

Wood, E. M. (2012). *Kapitalizmin Arkakik Kültürü*. (Oya Köymen, Çev). Yordam Kitap. (Orijinal eserin yayın tarihi 1999)

MÜDAHALECİ DEVLETİN GERİ DÖNÜŞÜ: EKONOMİ POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Cemre ŞAHİN*

Giriş

1980'ler ve 1990'lar boyunca neo-liberal paradigmanın hakimiyetinden sonra ekonomik ve sosyal hayatta devlet müdahaleciliğine ilişkin tartışma, küresel ekonominin karşı karşıya kaldığı zorlukların, devletin aktif katılımını gerektirdiği çağdaş dönemde yeniden başladı. 2008 finansal kriziyle başlayan dönemde düzeltici türden bir müdahalecilikten ziyade telafi edici türden bir müdahaleciliğe tanık olunmaktadır. Bu bağlamda, jandarma devlet hipotezi, ekonomik faaliyetlere doğrudan katılan, yani 'oyuncu' devlet hipoteziyle yer değiştirmektedir. Devlet, ekonomik faaliyetlerini yönetmekte, ancak aynı zamanda kendi ekonomik faaliyetlerini de yürütmeye devam etmektedir.

Buna karşın 2010'ların sonu ve 2020'lerin başındaki en şaşırtıcı siyasi eğilimlerden biri, ekonomide devlet müdahalesinin geri dönüşü oldu. Devletin ekonomiye mümkün olduğunca az müdahale etmesi gerektiği fikrinin ister muhafazakâr isterse sosyal demokrat olsun neredeyse tüm siyasi partiler açısından bir inanç meselesi haline getirildiği onlarca yılın ardından, devlet gücüne duyulan ihtiyacın yeniden kabul gördüğüne tanık olundu. 2010'ların sonu ve 2020'lerin başındaki en şaşırtıcı siyasi eğilimlerden biri, ekonomide devlet müdahalesinin geri dönüşü olmuştur. Bu eğilimin örnekleri çok çeşitli ve bazı durumlarda oldukça belirgindir; ancak etkileri henüz tam olarak ortaya konmuş değildir. Neoliberalizmin altın çağında küresel bir serbest piyasa kurma ihtiyacı konusunda güçlü bir fikir birliği varken, 2008 mali krizinden bu yana birçok ülke yeni gümrük tarifeleri ve düzenleyici engeller uygulamaya başladı. Uzun zamandır devletin ekonomiye müdahale etmekten kaçınması gerektiği savunulurken, şimdi hükümetler açıkça sanayi politikalarına, özellikle de hükümetin ülkenin ekonomik önceliğini belirlemesi, teknolojik mükemmeliyeti teşvik etmesi ve sermayenin stratejik sektörlere yönlendirilmesini sağlaması gerektiği fikrini savunmaktadır.

Dolayısıyla bu bildiride yukarıda özetlenen genel çerçeveyi tartıştıktan sonra dünyada özellikle (i) 2008 ekonomik krizi ve (ii) 2019-2020 Covid

* Lisans öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0009-0009-0401-1384

pandemisi sırasında ve sonrasında devletlerin ekonomik yaşama geri dönüşünün ve korumacı politikaların örneklerini ve Türkiye'de aynı dönemde gerçekleştirilen ekonomiye devlet müdahalelerini ele almayı amaçlıyoruz.

2008 FİNANS KRİZİ SONRASINDA DEVLETİN DÖNÜŞÜ

Dünyada Ekonomik Tedbirler

Küresel finans krizi, 2007 ortası ile 2009 başı arasında küresel finans piyasalarında ve bankacılık sistemlerinde yaşanan aşırı stres dönemini ifade eder. Kriz sırasında, ABD konut piyasasındaki düşüş, ABD'den küresel finans sistemindeki bağlantılar yoluyla dünyanın geri kalanına yayılan bir finans krizinin katalizörü oldu. Dünya genelindeki birçok banka büyük kayıplar yaşadı ve iflastan kaçınmak için hükümet desteğine bel bağladı. Büyük gelişmiş ekonomiler 1930'lardaki Büyük Buhran'dan bu yana en derin durgunluklarını yaşarken milyonlarca insan işini kaybetti. Krizden toparlanma da, finans kriziyle ilişkili olmayan geçmiş durgunluklara göre çok daha yavaş oldu. Krizin tetikleyicileri, ABD'de konut fiyatlarının düşmesi ve kredilerini geri ödeyemeyen borçlu sayısının artmasıydı. Amerika Birleşik Devletleri'nde konut fiyatları, bazı bölgelerde yeni inşa edilen konut arzının hızla artmasıyla aynı zamana denk gelerek, 2006 yılının ortalarında zirveye ulaştı. Konut fiyatları düşmeye başlayınca, kredi geri ödemelerini yapamayan borçluların oranı da artmaya başladı.

2008 krizi, küresel ekonominin likidite fazlasının verimsiz yönetimi nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, devlet müdahalesi hayati önem taşımıştır. Özellikle, en gelişmiş Avrupa ülkelerinden bazılarında devlet müdahalesi, bankalar tarafından verilen kredilerin veya teminatların garanti altına alınması, finans kurumlarının yeniden sermayelendirilmesi, hatta sorunlu bankaların hisselerinin satın alınması, faiz oranlarının koordineli bir şekilde düşürülmesi gibi, büyük ve birbirine bağlı firmaların düzensiz bir şekilde çökmesini önlemek ve sistemdeki likiditeyi iyileştirmek amacını taşımıştır (Hellenier, 2011).

Çağdaş küreselleşmenin sıkça vurgulanan yönleri – uluslararası ekonomik entegrasyon, sermaye (ve malların) hareketi, küresel firmaların erişim alanı, ayrıca iletişim ve işlemlerin hızı ve hacmi – Eylül 2008'de Lehman Brothers'ın çöküşüyle çarpıcı bir şekilde gün yüzüne çıktı. Bu durum, finansal sistemin çökmesi tehdidini ortaya çıkardı ve hükümetleri küresel bankacılık sistemini istikrara kavuşturmayı amaçlayan ortak bir küresel çaba göstermeye zorladı. Devletler tarafından yürütülen bu çaba, Avrupa Komisyonu en iyi ihtimalle sadece bir gözlemci konumundayken, küreselleşmiş bir dünyada bile devletin hâlâ kilit rol oynadığı izlenimini doğruladı. Bu arada, devletler tarafından hayata

geçirilen büyük istikrar paketi, AB'nin 21. yüzyılın ilk on yılında elde ettiği düzenleyici gücü gölgede bırakacak ve onu küresel bir kural koyucu haline getirecek düzeydeydi. 2008'de doruk noktasına ulaşan mali krizi kontrol altına almak amacıyla Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'da bankacılık ve sigorta sektörlerine yönelik hükümet destekli devasa kurtarma operasyonları, 'tarihteki en büyük, en kapsamlı ve en hızlı hükümet müdahalesi' olarak yorumlanmaktadır (Delwaide, 2011, s. 69).

Örnek olarak AB üyesi ülkeler ve ABD bankaları, devlet yardımıyla yeniden sermayelendirildi. Amerika Birleşik Devletleri'nin uyguladığı yeniden sermayelendirme yaklaşımları, Sorunlu Varlık Kurtarma Programı (TARP) ve Geçici Likidite Garanti Programı (TLGP) aracılığıyla tüm bankalar için benzer şekilde uygulandı. AB, İspanya'daki tasarruf bankalarının birleştirilmesinden Almanya'da "kötü banka"[1] kurulmasına kadar çeşitli yeniden sermayelendirme yaklaşımları benimsedi. Birleşik Krallık ve Hollanda'da bankalar millileştirildi. Tüm durumlarda, finansal hizmet sağlayıcıları vergi mükelleflerinin parasıyla yeniden sermayelendirildi. Avrupa Parlamentosu, 2009 yılında bankacılık, menkul kıymet ticareti, sigorta ve emeklilik sektörlerindeki düzenleyici otoriteleri güçlendirecek ve AB'ye üye ülkeleri mali konularda geçersiz kılma yetkisi verecek olan bir yasayı kabul etti (Eubanks, 2010). 2010'da ABD'de analistlerin finansal krizin çözümlerine yönelik bir yol haritası olarak değerlendirdiği Dodd-Frank Wall Street Finansal Reform ve Tüketiciyi Koruma Yasası yürürlüğe girdi.

Birleşik Krallık'ın bu krize yanıtı, Birleşik Krallık Mali Hizmetler Otoritesi (FSA) tarafından gerçekleştirildi. Yapısı gereği FSA, finansal sisteme en çok zarar verecek potansiyeli tespit edip, gerekli analizleri ve diğer ülkelerle karşılaştırmaları yıllık olarak sunmaktadır. Kriz döneminde FSA ve İngiltere Merkez Bankası işbirliği ile vergi mükelleflerinden paralarının Northern Rock Bank'a yatırılması istenmiştir. Bu politika başarısızlığının sonucunda hükümet vergi mükelleflerinin bankadaki yatırımlarını korumak için bankayı kamulaştırdı. Hollanda'da ise hükümet, Fortis'teki tasarruf hesaplarında yaşanan yoğun talep nedeniyle 20.000 euro'ya kadar tüm banka tasarruflarını garanti altına aldı ve 100.000 euro'ya kadar tüm tasarrufları garanti altına alma planları hazırladı (Masselink ve Van den Noord, 2009).

Piyasa liberalizminin zirve dönemlerinden bu yana önde gelen uluslararası kurumların benimsediği pozisyonlarda da açık bir paradigma değişimi

1 Alman hükümeti, bu kurumlara, bankaların menkul kıymetleştirilmiş batık varlıklarını devrettiği sözde bir "kötü banka" oluşturma izni verdi. Buna karşılık bankalar, devlet tahvilleri ve borç garantilerinin yanı sıra menkul kıymetleştirilmiş borcun (zehirli varlıklar) %90'ına kadar varan değerde kredi limitleri aldılar. Kurtarma operasyonu, Almanya'nın Finansal Piyasa İstikrar Fonu (SoFFin) tarafından finanse edildi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mayer Brown (2009).

yaşanmıştır. 1990'larda esnek işgücü piyasalarını savunan OECD, bugün asgari ücretleri ve daha iyi işleri savunmaktadır. IMF, serbest sermaye hareketlerine yönelik eskiden koşulsuz olan desteğini terk etmiştir. Ayrıca, IMF ve AB Komisyonu gibi kurumlar bugün sert kemer sıkma politikaları yerine daha esnek mali politikaları ve kamu harcamalarının artırılmasını savunmaktadır.[2]

Türkiye'de Ekonomik Tedbirler

Türkiye'de ekonomi politikalarında gözlemlenen örnekler, hukuk açısından bakıldığında Anayasa'nın 5. Maddesindeki "devletin temel amaç ve görevleri, ... kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır" hükmü çerçevesinde değerlendirilebilir. Ayrıca Anayasa'nın 167'nci maddesi de devlete tekelleşmeyi ve kartelleşmeyi önleme görevi vermektedir. Bunlar Türk devletinin ekonomik hayata müdahalesinin arkaplanını oluşturan anayasal ilkeler arasındadır. Bu bağlamda devlet ekonomiye (i) kamu düzenini koruma, (ii) ekonomik kalkınmayı gerçekleştirme ve (iii) rekabeti sağlama ve tüketiciyi koruma gibi amaçlarla müdahale edebilir. Bu amaçları (i) yaptırımlar, (ii) düzenlemeler, (iii) denetim ve gözetim, (iv) planlar ve (v) devlet yardımları yoluyla gözetebileceği gibi, bizzat ekonomik faaliyet yürütmeyi de tercih edebilir.

Kur Korumalı Mevduat Hesabı

Kur korumalı mevduat hesabı uygulaması Türk lirasının değer kaybını önlemek ve vatandaşın döviz yatırımlarına yönelmesini azaltarak kur dalgalanmalarını kontrol edebilmek amacıyla 21 Aralık 2021'de hayata geçirilmiştir. Türk lirası bazında mevduat hesaplarındaki fark Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafınca yatırımcıya ödenirken, döviz ve altın bazındaki yatırımlarını TL'ye çeviren mevduat yatırımcılarının farkı TCMB tarafından karşılanmıştır. Bu tedbir kur dalgalanmalarını azaltır ancak enflasyonisttir. Uzun vadede TCMB'nin yaptığı işlemler piyasada TL miktarını artırmış ve doğrudan devlet bütçesinden yapılan ödemeler bütçe açığı yaratmıştır (Sever ve Demir, 2023). Dolayısıyla 2023 yılında aşamalı olarak terk edilmeye başlanmış ve 2025 yılının Ağustos ayında yürürlükten kaldırılmıştır.

2 IMF'nin 2012 ve 2013 tarihli kurumsal görüş raporlarına göre.

Kira Kontrolleri

Türk lirasının reel değerinin düşmesi, inşaat maliyetlerinin artması ve konut arzının -özellikle Covid-19 salgını ardından - yetersizliği kira bedellerinde fahiş artışlara yol açtı. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ise kiracıları korumak amacıyla Türk Borçlar Kanunu m. 344'te değişiklikler yaptı. 13 Eylül 2018 tarih ve 85 sayılı cumhurbaşkanlığı kararıyla kira bedelinin döviz üzerinden belirlenmesi yasaklandı, ÜFE yerine TÜFE artış oranı esas alındı. 11 Haziran 2022'de geçici süreyle artış oranı %25 ile sınırlandırıldı (2 Temmuz 2024'te kaldırıldı). Bu düzenlemeler sonucunda pek çok dava açılmış ve kira miktarları mahkemelerce karara bağlanmıştır (Diker, 2024).

Bu politikaların yanı sıra Türkiye'de hükümet, yerli ve milli savunma sanayii hamleleri, FATİH projesi, evlilik kredisi, Tarım Kredi Kooperatifi marketlerinin açılması, sosyal konut projelerinin hayata geçirilmesi gibi politikalarla da ekonomiye müdahale etmiş hatta zaman zaman şekillendirmiştir. Bu doğrudan veya dolaylı müdahaleler ile konut sorunu, fahiş fiyat artışları, enflasyon, kur dalgalanmaları ve üretim kapasitesinde düzenlemeler öngörülmüştür. Başarısız olan politikalar adım adım terk edilirken, diğerleri devam etmekte, hatta yenileri eklenmektedir.

COVİD-19 SALGININDA DEVLETİN DÖNÜŞÜ

Dünyada Ekonomik Müdahaleler

COVID-19'un olumsuz ekonomik etkisinin ayırt edici bir özelliği, öncelikle hükümet politikalarının doğrudan bir sonucu olmasıdır. Elbette, hükümet kısıtlamaları ve düzenlemeleri getirilmemiş olsa bile, bazı işçilerin işe gitmekte isteksiz olmaları ve bazı tüketicilerin sosyal etkileşimlerini azaltmak için harcamalarını yeniden yapılandırmaları nedeniyle COVID-19'dan kaynaklanan olumsuz ekonomik etkiler olurdu.

Pandemi, politika alanında ve daha genel olarak devletin rolünde önemli değişimlere tanık oldu. Pandemiden önce, kamu harcamaları yıllarca süren kemer sıkma politikaları ve devletin küçülmesine yönelik daha geniş bir ideolojik bağlılık sonucu kısıtlanmıştı. Ancak COVID-19 krizinin şiddeti ve derinliği, devletin çok daha aktif bir rol üstlenmesini gerektirdi. Kamu harcamaları artarken, devlet istihdamı destekleme konusunda daha geniş sorumluluklar üstlendi (Spencer vd., 2023, s.81). Ortaya çıkan ekonomik şok, devletlerin işleri ve işletmeleri korumak amacıyla kamu harcamalarını artırmasına, kamu sektörü borçlanmasında ve devlet borcunda hızlı artışlara yol açtı. Virüsün yayılmasını sınırlamaya yönelik politikalar, birçok ülkeyi krizin

hem kısa hem de uzun vadeli ekonomik etkisini azaltmak için kriz Keynesçiliğine başvurmaya iten ciddi bir ekonomik gerilemeye neden oldu.

COVID-19 pandemisi döneminde kısa vadede dünya ekonomisini etkilemek için acil kamu sağlığı ve ekonomi politikası önlemlerinin gerekli olduğu düşünüldü ve buna uygun tedbirler alındı (McKibbin ve Fernando, 2023). Bu olguya Covid Keynesçiliği adı da verilmektedir (Montgomerie, 2023).

Pandeminin olağanüstü koşulları altında, borçla finanse edilen kurtarma paketleri konusunda geniş kapsamlı bir fikir birliği oluşmuş ve IMF gibi kuruluşlar çok açık bir şekilde daha fazla kamu harcamasını savunmuştur. Mali politikada paradigma değişiminin bir diğer açık işareti ise Avrupa Birliği'nin ortak borçlanmaya (AB Yeni Nesil Fonu) yönelmesi ve Avrupa mali çerçevesinin reformuna yönelik çok sayıda öneride bulunmasıdır. "Helikopter para"[3] olarak da tanımlanan bu anlayışa göre, merkez bankaları ekonomiyi, esas olarak bankacılık sektörünün elinde bulunan varlıkları satın alarak değil, doğrudan kamu harcamalarını finanse ederek veya vatandaşlara dağıtarak istikrara kavuşturacaktır.

İngiltere ve ABD'de yapılan analizler çerçevesinde elde edilen karşılaştırmalı bulgular, acil ekonomik yardım önlemlerinin, büyüklüklerine ve ilk başarılarına rağmen, eşitsizliğin kırılma noktalarını güçlendirdiğini göstermektedir. Parasal akışların zaten zengin olanlar için beklenmedik servet kazanımları yarattığı, mali akışların ise düşük gelirli ve yoksul bölgelerde yaşayanlar için geçici kazanımlar ve yardımlar sağladığı yönünde argümanlar mevcuttur (Montgomerie, 2023).

COVID-19 pandemisi, ABD sosyal politikasında kısa vadeli bir değişimi temsil etti. CARES[4] Yasası ve Amerikan Kurtarma Planı Yasası (ARPA) kapsamında, federal hükümet çocuk nafakası ve işsizlik ödenekleri için asgari tutarı yükselterek ve eyalet ve yerel yönetimlere artırılmış fonlar sağlayarak mali federalizmi yeniden tesis etti ve hane halklarına öncelik verdi (Warner vd., 2023).

Özetle koronavirüs pandemisi sırasında, ekonominin ve yaşamın her alanında çeşitli türde hükümet müdahaleleri her yerde mevcuttu.

---

3 Helikopter para, durgunluk dönemlerinde veya faiz oranlarının sıfıra düştüğü zamanlarda ekonomiyi canlandırmak için basılan ve halka dağıtılan büyük miktardaki yeni para için kullanılan terimdir. Ayrıca, helikopterin gökyüzünden malzeme saçmasına atıfta bulunarak "helikopterle para atma" olarak da adlandırılır. Milton Friedman tarafından geliştirilen bu teori, merkez bankasının doğrudan para basarak piyasaya (hane halkına veya devlete) karşılıksız kaynak aktarmasını ifade eder. Temel amaç deflasyonu önlemek ve tüketimi canlandırmaktır.

4 Coronavirus Aid, Relief, and Economic Security Act (Koronavirüs Yardımı, Kurtarma ve Ekonomik Güvenlik Yasası)

Türkiye'de Ekonomik Müdahaleler

Covid-19 pandemisinin getirdiği belirsizlik ve endişe ortamı, insanların tüketim alışkanlıklarını değiştirmiş ve onları tüketimden uzaklaştırmıştır. Böylelikle yatırımlarda azalma ve tasarrufa eğilim gözlemlenmiştir. Azalan yatırımlar neticesinde politika yapıcılar ekonominin genel işleyişini dengeye getirebilmek için ekonomik önlemler almaya başlamışlardır. Hükümet, pandeminin ekonomik büyümeyi geriletmesini önlemek için hane halkına ve piyasalara destek sağlamıştır. Bu destekler; sağlık sektöründe yatırımlar (Mücbir Sebep Kapsamındaki Mükelleflerin SGK Primlerinin Ötelenmesi), vergi indirimleri (Ticaret Bakanlığı tarafından, dökme etil alkol, solunum cihazları ve tıbbi maskelerdeki ilave gümrük vergisi kaldırıldı.), sosyal destekler (Türk lirası cinsinden kredi kartı işlemlerinde uygulanacak aylık azami gecikme faiz oranı %1,70'ten %1,55'e düşürüldü.) , kredi ve likitide desteği, vergi ödemelerinin ertelenmesi (Çek Ödeme Destek Kredisi, Ekonomik İstikrar Kalkanı Kredi Desteği) gibi uygulamaları kapsamaktadır.

Türkiye, virüsle mücadelede toplam 240 Milyar TL'lik ekonomik önlem paketini planlanmıştır. Bu "paket" krizden etkilenen sektörlerin devam edebilmeleri için destek amaçlı hazırlanmıştır. Türkiye'de hükümet, salgının yarattığı ekonomik maliyetleri azaltmak için parasal önlemler almıştır. Bu parasal önlemler finansal sistemin işleyişini devam ettirebilmesi için, faiz oranlarının düşürülmesi ve kredi limitlerinin yükseltilmesi gibi teşvikleri kapsamaktadır. Mali önlemler de ise krizden etkilenen sektörlere ve vatandaşlara, kredi ve nakdi destek sağlanmıştır (Behrem, 2023).

Diğere ülkelerle paralel önlemler alan Türkiye'de %3'ten fazla büyüme yaşanmıştır. TCMB'nin aldığı ekonomik önlemler doğrultusunda faiz oranları düşürülmüş ve emisyon hacmi genişlemiş (Eryüzlü, 2020), böylelikle enflasyonist bir yaklaşım gözlemlenmiştir. Türkiye ekonomisinin para politikası otoritesi olan Para Politikaların Kurulu'nun, 2021 yılının son çeyreği içerisinde ve salgının etkilerinin küresel piyasalarda enflasyonist etkiler üretme kapasitesinin devam ettiği süreçte 23 Eylül, 21 Ekim ve 18 Kasım tarihlerinde "politik karar" ve "idari uygulama faizleri %14'lük seviyeye düşürmesi enflasyonist eğilimleri canlandırmıştır. Ekonomik kriz dönemlerinde kısa vadede Merkez Bankası aracılığıyla faizlerin düşürülerek enflasyonun kısa vadede azaltılmasını temel alan 'neo-Fisher' etkisi, Türkiye'de ekonominin görülmediği tersi bir olgu olan 'Fisher Etkisi' ile karşılaşmıştır. Faizler düşerken enflasyonist eğilimler güçlenmiş ve Türkiye'de Fisher hipotezini doğrulayıcı durum tecrübe etmiştir.

Türk ekonomisinin, son dönemde iktisat politikalarının kurgusunda 1980 sonrası süreçten itibaren neoliberal politikalar çerçevesinde gelir dağılımı eşitsizliklerine göz yumabilen büyüme öncelikli politikalara ağırlık verilmiştir.

Covid-19 pandemi süreci öncesi 2019 yılındaki, GSYH %0,9 gibi bir oranda oldukça yetersiz ve özellikle istihdam açısından tehlikeli düzeyde gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu rakam göstermektedir ki, Türkiye ekonomisi pandemi sürecine düşük bir iktisadi performans ile girmiştir. 2019 yıllık enflasyon oranı %11,84 iken 2020 yılının yıllık enflasyonu %14,60 olarak açıklanmıştır.[5] Burada yapılan müdahalelerin enflasyonist olduğunu bir kez daha söylemek mümkündür.

Türkiye pandemiye öncelikle para politikaları yoluyla yanıt vermeye çalışmıştır (Sertkaya ve Baş, 2021). Koronavirüs salgınıyla ilgili gelişmelerin Türk ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini hafifletmek için, finans piyasalarının, kredi kanallarının ve şirketlerin nakit akışlarının sürekli ve etkin bir şekilde işlemesi hayati önem taşımaktadır. Bu bağlamda, 17 Mart 2020 tarihinde yapılan Para Politikası Kurulu toplantısında politika faizi düşürülmüştür.

Bu politikaların etkisi, 2019 ile 2023 yılları arasındaki Türk ekonomisinin büyüme oranlarında görülebilir. Pandeminin etkilerinin en yoğun hissedildiği 2020 yılında %1,9'luk büyümenin ardından, Türk ekonomisi 2021 yılında %11,4'lük olağanüstü bir büyüme oranına ulaştı. Bu %11,4'lük büyüme oranındaki artış, baz etkisi nedeniyle oldukça yüksek görünüyor. Sonraki yıllarda bu büyüme oranları normalleşti ve 2022 ve 2023 yıllarında sırasıyla %5,5 ve %5,1 oranında büyüme gerçekleşti (IMF, 2025).

Yukarıda değinilen "helikopter para" tedbirlerine Türkiye'de de tanık olunduğu ifade edilebilir. Eryüzlü'ye göre (2020) 2020 yılı Mayıs ayı başında emisyon hacminin 2019 sonuna göre yaklaşık %60 oranında artmış olması, bu genişlemenin bir kısmının doğrudan para basımı yoluyla yapıldığını göstermektedir. Maliye politikasının (vergi indirimleri, destek paketleri) para politikasıyla (faiz indirimleri, emisyon artışı) koordineli şekilde yürütülmesi, helikopter para uygulamasıyla örtüşmektedir. Yazar bu desteklerin sadece talep yönlü (tüketimi artırıcı) değil, daha çok arz yönlü (üretimi koruyucu) olması gerektiğini belirtmektedir. Özellikle KOBİ'lere verilecek karşılıksız desteklerin iflasları ve dolayısıyla kalıcı işsizliği önlemede hayati olduğu ifade edilmiştir.

KORUMACI POLİTİKALAR

Dünyadan Örnekler

Uluslararası ticaret alanında devlet müdahaleciliğinin geri dönüşünü nasıl yorumlamalıyız? Bu siyasi söylem ve politika değişiklikleri, neoliberal

5 https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/2019-yili-enflasyon-orani-belli-oldu/1690857 (son erişim: 13.04.2026)

mutabakat içinde sadece taktiksel, belki de geçici bir değişiklik olarak mı görülmeli? Yoksa bunlar daha ziyade daha yapısal ve uzun vadeli bir politika değişiminin belirtileri mi? Bugüne kadar bu değişiklikler, özellikle sol kesimde ve eleştirel siyasi iktisatçılar arasında, neoliberal ekonominin genel ruhuna uygun, sınırlı bir rota düzeltmesi olarak görüldü. Bu eğilimler çağdaş kapitalizmin ve kapitalist demokrasilerin derin bir dönüşümünün yansımaları gibi görünmektedir.

Bu dönemde Amerikan ekonomi politikası, serbest ticaretten uzaklaşarak, sanayi politikası da dahil olmak üzere devlet müdahalesine doğru kaymıştır. ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Jake Sullivan, 2023 yılının Nisan ayındaki konuşmasında bunun güçlü gerekçelerini ortaya koymuştur.[6] Sullivan'ın konuşması, tartışmaya temel oluşturan çeşitli hedefleri dile getirmiştir: Yüksek teknolojiye (bilgisayar çipleri) ve iklim değişikliğine (elektrikli araçlar ve bataryalar) vurgu yapan genişletilmiş sanayi desteği, mavi yakalı işçiler için daha fazla "iyi iş", ve Çin ile ticarette kısıtlamalar. Bu unsurların her biri, özellikle Çin'in yükselişine karşı genel jeo-stratejik yanıtın bir parçasıdır.

"Yeni Washington Mutabakatı" olarak tanımlanan bu politikanın ilk ayağı olan Biden'ın sanayi politikası, enflasyonu Azaltma Yasası (IRA), Yarı İletken Üretimini Teşvik Etme Yasası (CHIPS Yasası) ve Araştırma ve Geliştirme, Rekabet ve İnovasyon Yasası aracılığıyla yürürlüğe konan doğrudan sübvansiyonlar ve vergi indirimlerinin bir karışımıdır. Bunlara kamu alımları için "Amerika'dan Satın Al" hükümleri,[7] uygun kredi koşulları ve Trump'ın ilk dönemindeki (2016-2020) birçok tarifenin devam ettirilmesi de dahildir. Özellikle Çin'den ithal edilen ürünlere %100'e varan yeni gümrük vergileri uygulanmış, ABD tedarik zincirleri yeniden yapılandırılması ve ithal çeşitleri genel olarak azaltılmış ve yaklaşık 350 milyar dolarlık Çin malına yönelik genel ithalat vergilerinin üzerine eklenmiştir.

Türkiye'den Örnekler

Sosyal devletin temel amacı; en geniş anlamda piyasa ekonomisinin başarısızlıklarını ve yetersizliklerini ortadan kaldırmaktır. Sosyal devlet, piyasa güçlerinin işleyişini değiştiren bir devlet modelidir ve en temel özelliği sosyal ve ekonomik yaşama müdahale etmesidir. Sosyal devlette gelir dağılımında adaleti sağlamak ve yoksullukla mücadele etmek; kamu gelirleri ve kamu harcamalarını kullanarak toplumdaki gelir düzeyindeki eşitsizlikleri kaldırmak, zenginden

6 https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2023/05/biden-economics-industrial-policy-trump-nationalism/673988/

7 https://americancompass.org/rebuilding-american-capitalism/productive-markets/eliminate-the-trade-deficit/

fakire doğru geliri yeniden dağıtmak ve servet ve gelirler arasındaki dengesizlikleri azaltmaya çalışıp; milli gelirin adaletsiz dağılımı sonucunda yoksul düşen kişileri, güçsüzleri, düşkünleri, bakıma muhtaç çocukları korumaktır. 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi ile bu anlayıştan uzaklaşılmıştır. Türkiye'de gelişmeler paralel olarak ilerlemiş,1961 Anayasası sosyal devlet anlayışının temelini oluşturmuş ancak 1980'li yıllardan yapılan değişikliklerle sosyal devlet anlayışından uzaklaşılmıştır (Yay, 2014).

Bütün pozitif neticelere rağmen sosyal devlet olgusunun kamu bütçesi bakımından yük haline geldiğini dile getiren farklı bakış açıları da mevcuttur. Ancak bu tartışmalarda kamunun toplumsal yönünün bulunması, ekonomiye toplumsal amaçlar ile müdahale etmesi, devletle yurttaşlar açısından önemi göz ardı edilmemelidir. Nitekim devlet denen olgu, pek çok düşünüre göre, toplumsal eşitsizliği veya rekabeti sağlamakla ve güvenlikle yükümlüdür. Eğer ekonomiye müdahale etmeyen bir devlet varsa ve sonuçlarını göz ardı ediyorsa bu büyük bir çelişki oluşturur.

1922'de toplanan İzmir İktisat Kongresinde devlet doğrudan girişimci olarak müdahale etmiştir. 1929 krizinden sonra, devletin direkt olarak girişimci olması "müdahaleci, düzenleyici, yeniden dağıtımcı" olarak fonksiyonlarını ilerletebilmesi açısından önem arz etmiştir. Bu şekilde devlet, pazara somut olarak, direkt müdahale şansını elinde tutmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında "devletçilik" ilkesi ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Günümüzde ise kamusal girişimler "kamu iktisadi teşebbüsleri" altında yer almaktadır. 1980'li yıllara gelindiğinde ise Türkiye'de neoliberal adımlar atılmıştır. Bu yeni perspektif, toplumsal gereksinimlerin karşılanmasında kamu işlevinin azalmasını ve özel sektörün alanının genişlemesi fikrini savunmuştur.

Globalleşme süreciyle birlikte devletin imalata doğrudan müdahale etmesi düşüncesinden vazgeçilmiş ve kalkınmada özel sektörün yönlendirilmesi, imalatın artmasının teşvik edilmesi ve devletin düzenleyici olarak pazarda bulunması düşüncesi hakim olmuştur.1982 Anayasa'sındaki düzenlemelere göre Türkiye'de devlet, "Düzenleyici, denetleyici ve kamu refahını düşünen vergi toplayıcı bir unsurdur" demek mümkündür. Dolayısıyla devlet, kamu açıkları oluşursa ve bütçeyi koruması gerekirse sadece özel sektörü destekleyici bir konuma yerleşir. Nitekim tam tersi durum söz konusu olduğunda, yani serbest piyasanın yarattığı arz-talep dengesi (tıpkı 2008'de olduğu gibi) bozulursa devlet vatandaş çıkarlarını korumak için müdahale etme hakkını Anayasadan alır.

Bu gibi nedenlerden dolayı Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Kanunu" ile kurulmuştur. Türel'e göre 2008-9 Krizi tipik bir para krizidir. Geçmiş krizlerin yarattığı koşullanma, hükümetin 2008-9 Krizini algılamakta ve buna karşı önlem almakta gecikmesine yol açmıştır. Gevşek para politikasının da desteği ile kriz öncesi aylarda özel

kesime açılan kredilerin GSYİH'ye oranı görece istikrarlı kalmış, özel kesim ise kayda değer bir kredi sıkışması ile karşılaşmamıştır. Kamu açıklarının 2002-7 döneminde köklü bir biçimde daraltılması sonucunda ticari bankaların özel kesimi fonlama imkânları artmış, kredi genişlemesinde tüketici ve konut kredileri önemli rol oynamıştır. Kredi genişlemesi 2008'in üçüncü çeyreğine kadar sürmüştür (Türel, 2010). AKP hükümetinin çevrelerinin medyada yaratmak istedikleri izlenimlerin tersine, kriz süresince ne özel kredilerin GSYİH'ye oranı, ne de reel kredi hacmi kayda değer bir düşüş göstermiştir.

2013 yılında ABD Merkez Bankası'nın (FED) parasal genişlemeyi sonlandıracağını açıklaması, Türkiye'nin sermaye girişlerine dayalı modelinin sürdürülebilirliğini ortadan kaldırmıştır. Sermaye girişleri yavaşlamış, bununla birlikte ekonomide "döviz-faiz" kıskacı ile karşılaşılmıştır. Kredi Garanti Fonu (KGF) destekli devasa kredi genişlemesi, 2017'de yapılan referandum ve ardından yapılan 2018 genel seçimlerinde iktidara siyasi kazanım sağlamıştır. Lakin bu genişleme 2018'de ithalatı arttırmış ve döviz krizine dolayısıyla sert faiz artışına yol açmıştır. 2020 yılında yaşanan pandemi kapsamında T.C. Merkez Bankası rezerv yönetimi ve ucuz kredilerle büyümeyi desteklemeye çalışmıştır ancak aynı yıl yaşanan bir döviz krizine sebep olmuştur.

Bu nedenle ana akım para politikalarına dönülmesi o dönem için zorunlu kılınmıştır. 2018'de yaşanan döviz krizi iktidara yerel seçimlerde kayıp olarak dönmüş, yeni bir büyüme modeli aramaya itmiştir. TÜSİAD'ın "kemer sıkma" taleplerinden uzaklaşılıp, KOBİ'lerin ve ihracatçıların (MÜSİAD) desteklendiği düşük faiz politikasına yakınlaşılmıştır. Yüksek negatif reel faiz ve rekabetçi kur politikasıyla ihracatın arttırılması, cari fazla verilmesi ve bu araçlarla enflasyonun düşürülmesi hedeflenmiştir (Akçay, 2023).

2021 yılının Aralık ayında kur krizini durdurmak için sermaye kontrolü veya faiz artışları yerine Kur Korumalı Mevduat uygulamasına geçilmiştir. Ancak bu piyasada çok fazla Türk Lirasının dolaşmasına sebep olmuş, 2023 yılında adım adım terk edilmeye başlamıştır. Bu modeller enflasyon ile mücadele etmek yerine büyümeyi hedefleyen politikaları içermektedir. İstihdam ücretleri erimiş, emeğin milli gelirden aldığı pay düşmüş ve tasarrufların artması nedeniyle gayrimenkule yönelinmiş, dolayısıyla barınma krizi de ortaya çıkmıştır. İthalat pahalılaştırılmış ve ihracatın artması beklenmiştir, ancak yetersiz sanayi hamleleri nedeniyle başarısız olunmuştur.

Sonuç

Otuz yılı aşkın bir süre, ekonomik ve toplumsal politikalar büyük ölçüde piyasa liberalizmi ilkeleriyle yönlendirildi. 2008'deki finansal krizden bu yana ise, bu ana tema cazibesinin çoğunu kaybetti ve popülistlerin doldurmaya

çalıştığı tehlikeli bir paradigma boşluğu bıraktı. Neoliberal dönemde ekonomik politika açısından devlete yardımcı bir rol biçilmişti. Devlet müdahalesi sıkı bir şekilde "düzenleyici" amaçlarla sınırlandırıldı (Almond, 1988). Ancak son krizler, neoliberalizmin tarafından bastırılan müdahaleci devletin geri dönüşünü yansıtıyor (Alvarez, 2011). 2008 mali krizinden bu yana büyük ölçüde piyasa başarısızlığından kaynaklanan irili ufaklı krizler ve Covid-19 salgını gibi acil durumlar, hükümetlerin alıştığımızdan çok daha proaktif bir rol üstlenmelerine yol açtı. Serbest piyasa kapitalizmi, küreselleşme ve serbestleşme 1970'lerden beri yıldır dünya genelinde yükselişteydi, ancak bu dönem artık sona ermiştir: Küresel ekonomik ve finansal entegrasyon tersine dönmektedir. Devletin rolü, finansal ve ticari korumacılıkla birlikte yükselmektedir.

Devletin müdahaleci önlemleri, özellikle ekonomik ve sosyal krizlerin yaşandığı dönemlerde haklı görülebilir. 2008 mali krizi ve 2019-2020 Covid pandemisi gibi son olaylar göstermiştir ki, piyasa aslında "serbest" olmaktan çok uzaktır.

Dahası, piyasa mekanizmalarının uygulanması, birçok açıdan, belirli siyasi hedeflere ekonomik yollarla ulaşmayı amaçlayan belirli bir "devlet politikası" biçimi olmuştur. Bu tür devlet müdahaleleri daha belirgin hale geldikçe, bu mekanizmaların siyasi karakteri de bariz şekilde ortaya çıkmış ve "serbest piyasa" fantezisini sürdürmek daha da zorlaşmıştır. Müdahaleciliğin geri dönüşünün getirdiği epistemik dönüş, yani ekonomik kararların siyasi karakterini daha belirgin hale getirme biçimi, iktidar sahiplerinin piyasa baskılarının sonuçlarını kendi kontrolleri altında olduğuna dair iddialarını zayıflatabilir ve siyasi seferberlik açısından önemli sonuçlar doğurabilir.

İncelenen dönemde Türkiye'de devlet sosyal konut projelerinin hayata geçirilmesi, kira artış oranının sınırlandırılması, kur korumalı mevduat hesabı, yerli ve milli savunma sanayii projeleri birçok gereçlerle ekonomik hayata müdahale etmiştir ve etmeyi sürdürmektedir. Bu gibi yeni müdahaleci politikalarla kamu düzenini korumak ve kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak amaçlanabileceği gibi, toplumun varlıklı ve etkili kesimlerinin çıkarlarının korunması veya hükümete bağlı özel tekellerin veya kartellerin oluşturulup güçlendirilmesi de söz konusu olabilmektedir. Dolayısıyla bu politikaların hangi güdülerle geliştirilip uygulandığını ayırt etmek, sonuçlarının kimlere fayda sağladığını belirlemek ve dünyadaki benzer örneklerle karşılaştırmak, sağlıklı bir değerlendirme yapabilmek için büyük önem taşımaktadır.

Bir asır önce kadınların oy kullanabilmesi, pratik işsizlik desteği ve ulusal sağlık hizmeti gibi fikirler oldukça yeni, hatta uzak ihtimallerdi. Ancak bu, insanların bunların nasıl işleyebileceğini düşünmelerini ve bunları gerçeğe dönüştürmelerini engellemedi. Bu sadece birkaç nesil önceydi. O zamandan beri

bazı şeyler değişti, ancak özellikle politikayı hem toplumun hem de ekonominin ihtiyaçlarına uyarlama gerekliliği gibi birçok husus önemini korudu. Bugün hukukun üstünlüğüne dayalı her anayasal demokratik devlet, vatandaşlarının sadakati ve desteğiyle yaşar, onsuz var olamaz. Bu sadakat, devletin özellikle hastalık, yaşlılık ve işsizlik durumlarında vatandaşlarından sorumlu hissetmesiyle sürdürülebilir. Bu, hukukun üstünlüğüne dayalı demokratik devletin 21. yüzyılda ancak bir refah devleti olarak var olabileceği anlamına gelir.

Elbette bunun ne anlama geldiğini ayrıntılı olarak tartışabiliriz, ancak gerekli olup olmadığını tartışamayız. Bu nedenle bu bildiri, okuyucuları sadece devletin neden aktif bir oyuncu olması gerektiğini değil, aynı zamanda bu rolü nasıl yerine getirebileceği ve 20. yüzyılın ortalarındaki kadar radikal politikaları nasıl geliştirebileceği hususunu da düşünmeye teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

Kaynakça

Akçay, Ü. (2023). Türkiye'de 2002–2023 arası uygulanan para politikalarının ekonomi politiği. *ODTÜ Gelişme Dergisi, 50*(1), 195–236.

Almond, G. A. (1988). The return to the state. *American Political Science Review, 82*(3), 853–874. https://doi.org/10.2307/1962495

Alvarez, J. E. (2011). The return of the state. *Minnesota Journal of International Law, 20*, 223–264.

American Compass. (n.d.). *Eliminate the trade deficit*. https://americancompass.org/rebuilding-american-capitalism/productive-markets/eliminate-the-trade-deficit/

Anadolu Ajansı. (2020, 3 Ocak). *2019 yılı enflasyon oranı belli oldu*. https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/2019-yili-enflasyon-orani-belli-oldu/1690857

Behrem, G. (2023). *Türkiye ekonomisinde COVID-19 pandemisinin makroekonomik göstergeler ile analizi*(Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.

Delwaide, J. (2011). The return of the state? *European Review, 19*(1), 69–91. https://doi.org/10.1017/S1062798710000311

Diker, D. K. (2024). Konut kiralarında kira bedelinin belirlenmesine ilişkin düzenlemeler ile kiraya verenin uyarlama talebinin değerlendirilmesi. *İstanbul Hukuk Mecmuası, 82*(4), 1059–1099.

Eryüzlü, H. (2020). COVID-19 ekonomik etkileri ve tedbirler: Türkiye'de "helikopter para" uygulaması. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi, 3*(1), 10–19.

Eubanks, W. (2010). *The European Union's response to the 2007–2009 financial crisis*. Congressional Research Service. https://sgp.fas.org/crs/row/R41367.pdf

Helleiner, E. (2011). Understanding the 2007–2008 global financial crisis: Lessons for scholars of international political economy. *Annual Review of Political Science, 14*(1), 67–87.

International Monetary Fund. (2012). *The liberalization and management of capital flows: An institutional view*. https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2012/111412.pdf

International Monetary Fund. (2013). *Greece: Ex post evaluation of exceptional access under the 2010 stand-by arrangement*. https://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2013/cr13156.pdf

International Monetary Fund. (2025). *Data mapper: Real GDP growth*. https://www.imf.org/external/datamapper/NGDP_RPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD

Masselink, M., & Van den Noord, P. (2009). *The global financial crisis and its effects on the Netherlands: ECFIN Country Focus*. European Commission. https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication16339_en.pdf

Mayer Brown. (2009). *Summary of the government interventions in financial markets: Germany*. http://www.mayerbrown.com/public_docs/0220fin_Summary_Government_Interventions_Germany.pdf

McKibbin, W., & Fernando, R. (2023). The global economic impacts of the COVID-19 pandemic. *Economic Modelling, 129*, 106551.

Montgomerie, J. (2023). COVID Keynesianism: Locating inequality in the Anglo-American crisis response. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, 16*(1), 211–223.

Sertkaya, B., & Baş, S. (2021). COVID-19 salgınının Türkiye ekonomisi üzerine etkileri: Riskler ve olası senaryolar. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11*(21), 147–167.

Sever, E., & Demir, M. (2023). Politika faizinin etkinliği: Türkiye üzerine gözlemler. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, 8*(20), 1–17.

Spencer, D. A., Stuart, M., Forde, C., & McLachlan, C. J. (2023). Furloughing and COVID-19: Assessing regulatory reform of the state. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, 16*(1), 81–91.

The Atlantic. (2023). *Biden economics, industrial policy, and Trump nationalism*. https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2023/05/biden-economics-industrial-policy-trump-nationalism/673988/

Türel, O. (2010). Türkiye'de 1994, 2001 ve 2008–09 ekonomik krizlerinin karşılaştırmalı analizi. *Ekonomik Yaklaşım, 21*(75), 27–75.

Warner, M. E., Kelly, P. M., & Zhang, X. (2023). Challenging austerity under the COVID-19 state. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, 16*(1), 197–209.

Yay, S. (2014). Tarihsel süreçte Türkiye'de sosyal devlet. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 3*(9), 147–162.

BÖLÜM: 3

CEZA, GÜVENLİK VE BEDENİN YÖNETİMİ

DEVLETİN MEŞRUİYETİNİN YENİDEN ÜRETİMİNDE CEZA HUKUKUNUN ROLÜ

Erdem Arda AKAY*

Giriş

Bir ilişkiler alanı olarak devlet, ihtiva ettiği bu ilişkilere dayalı olarak tarihin farklı uğraklarında farklı biçimler edinmiştir. Günümüzde modern devlet olarak adlandırılan siyasal yapının kökeni de üretim ilişkilerine kapitalist normların hakim olmaya başladığı döneme denk düşmektedir. Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimiyle beraber feodal toplum düzeni yerini burjuva kamusallığıyla şekillenen ve sınıfsal ilişkilerin yeniden üretildiği bir paradigmaya bırakmıştır. Modernite olarak adlandırılan bu yeni paradigma; bir taraftan statü temelli ilişkilerin hak temelli bir düzlemde yeniden ele alınması, diğer yandan ise üretim ilişkilerinin karakterini verdiği bu yeni düzene çeşitli düzenleme araçlarıyla süreklilik kazandırılması üzerinden tezahür etmiştir. Modernite anlayışına ilişkin meşruiyetin yeniden üretilebilmesi "özgürleştirme" ve "disipline etme" olmak üzere iki farklı koldan gerçekleştirilen bir süreç olmuştur. Bu anlayışa belirlenimini veren dönemin yükselen sınıfı burjuvazi olduğu için özgürlük ve disiplin kavramlarının içi de bu sınıfın ürettiği nesnelliğe uygun şekilde doldurulmuştur.

Modern devletin ve taşıyıcısı olduğu modernitenin meşruiyetinin nasıl yeniden üretildiğini, hangi mekanizmalarla devletin her bir ferdinin özgürleştirme ya da disipline etme sürecine tabi tutulduğunu anlamak adına Althusser'in yapısalcılığına başvurmak faydalı olabilecektir. Fransız düşünür Louis Althusser, Yapısalcı Marksist düşünce çerçevesinde devleti "iktidarın içerisinde biçimlendiği yapılaşmış ilişkilerden müteşekkil aygıtlar" olarak tanımlamış ve emeğin yeniden üretimi noktasında devlet aygıtını "devletin ideolojik aygıtları" ve "baskı aygıtı" ikiliğine dayanan bir teori üzerinden ele almıştır. Buna göre devletin baskı aygıtı, siyasi yapının geleneksel işlevine uygun olarak uhdesinde hükümet, polis, ordu, mahkeme, hapishane gibi aygıtları barındıran "zor mekanizmaları"na karşılık gelmektedir. Althusser'in Marksist devlet teorisine ilişkin bu özgün ayrımında baskı aygıtı dışında konumlandırdığı devletin ideolojik aygıtları ise devletin alışılagelen "zor" gücü olan yekpare bir baskı aygıtının aksine, ideolojik etkiyi baskıya ve zor gücüne önceleyen çeşitli

* Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, ORCID ID:0000-0001-6984-8008

kurumları (aile, din, haberleşme, siyaset, hukuk, vb. alanlarda) içermektedir. Kurulumu sınıf mücadelesine dayanan bir olguya tekabül eden devletin ideolojik aygıtları, egemen ideolojiyi gerçekleştirme işlevini haiz olarak çeşitli görünümlerde var olmakta ve kapitalist sistemde emeğin ve dolayısıyla emeğin yarattığı artı değerin üreticilerin dışındaki kişi ve gruplarca temellüküne dayanan üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesini sağlayarak devletin meşruiyetini yeniden üretebilmesine olanak tanımaktadır. Bu yeniden üretim sürecinin sekteye uğradığı durumlarda baskı aygıtı ise "son çare" olarak devreye girmektedir.

Bu noktada ceza hukuku, baskı aygıtının son çare niteliğini haiz olarak denetleyici ve düzenleyici görevini yerine getirirken ona belirlenimini veren ilişkilerden bağımsız düşünülemeyecektir. Gerek bir fiilin suç olarak addedilmesi yani kriminalizasyon faaliyetleri gerek ise bu fiillere ilişkin ceza adaletinin işletilmesi, ekonomik ve toplumsal ilişkilerle uyumlu olduğu ölçüde varlık koşulları yeniden üretilebilecek süreçlerdir. Kriminalizasyon hem devleti hem de kamuyu ilgilendiren bir güç ilişkisi olarak toplumda temsil bulan talepler doğrultusunda gerçekleşecek; suça verilecek tepki de buna uygun olarak tatbik edilecektir. Suç kontrolü olarak adlandırılan bu ceza adalet süreci, içine doğduğu maddi koşulların ve temas ettiği sosyal ilişkilerin bir bileşenidir ve suçun ifasından cezanın tatbikine kadar olan tüm süreci bu doğrultuda şekillendirmektedir.

Modern dönemin suç kontrolünün sosyal temelinde, çeşitli çatışma türlerinin çözülmesi için devlete devredilmiş olma olgusu yatmaktadır. Şüphesiz ki bu devretme iradesinin oluşması noktasında, verili maddi koşullardan doğan ilişkiler büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte; devletin ceza hukuku yaklaşımının toplumun suçluluk, cezalandırma veya adalet kavramlarına verdiği anlamla uyumlu olması da suç kontrolünün devlet eliyle sürdürülebilmesi açısından elzemdir. Bu uyum sağlandığı ölçüde devletin suç kontrolü faaliyetlerinin meşruiyeti yeniden üretilecek ve toplum nezdinde karşılık bulabilecektir. Aksi durumda ise fiil, suç kapsamında olsa bile toplum tarafından göz ardı edilip suç kontrolünün gerçekleşmesi için devletle iş birliği yapmaktan kaçınılması gibi sonuçlar doğurabilecektir. Yani neyin suç olup olmadığı konusunda bir nesnellik elbette ki söz konusudur ancak bu nesnelliğin içeriği, daha ziyade ekonomik ve sosyal ilişkilerin şekillendirdiği kamusallıktan ve bu kamusallık içerisinde hakim söylem üretme kapasitesine sahip egemen sınıf üzerinden okunabilecektir.

Ceza hukuku, kamusal niteliği haiz bir olgudur. Günümüzde gelinen noktada neoliberalizmin krizi ve yükselen bölgesellik anlayışıyla birlikte yeniden üretilecek kamusallık, hiç şüphe yok ki bir baskı aygıtı olarak ceza hukukunu da dönemin ilişkiselliği çerçevesinde dönüştürecektir. Bu noktada,

küreselleşmeyle birlikte terk edilen sosyal politikalara dönüş gözlemlenebileceği gibi yeni dönemin özgün nitelikleri de ceza adalet sistemini şekillendirebilecektir. Bu çalışmayla; devletin dönüşü söylemi, meşruiyet olgusu üzerinden irdelenecek ve meşruiyetin üretimi adına ceza hukukunun tarihsel süreçte geçirdiği dönüşüm devlet olgusunun dönüşümüne paralel olarak incelenecektir. Yapılan inceleme sonucunda ceza hukukunun gelişimi, onu şekillendiren ilişkilerle birlikte ele alınacak, gelecek dönemde devletin meşruiyetinin yeniden üretimi noktasında ceza hukukunun konumlanacağı yer ve edinebileceği belirlenim, tarihsel süreçten yararlanılarak değerlendirilecek ve değerlendirme sonucunda çalışmada elde edilen bulgulara yer verilecektir.

Devlet Olgusunun Meşruiyet Üretme Ekseninde Ele Alınışı

Karmaşık, çok yanlı ve yönlü bir olgu olarak devlet, üzerinde yaşayan insan toplulukları ve bunların gerek birbiriyle gerek ise içinde bulundukları maddi koşullarla kurdukları ilişkiler üzerinden girift bir yapıya denk düşmektedir. Bahsi geçen insan topluluklarının bir arada yaşama geçmişi, devletin varlığından eskiye dayansa da toplumun üzerinde bir otorite olduğunun kabulü bu yapıyı önceki sosyal yapılardan farklı bir siyasi yapı haline büründürmüştür (Zabunoğlu vd., 2021, s. 53). Devlet, bu özellikleri üzerinden diğer topluluklardan ayırt edilmekle beraber genele yayılabilecek tek ve stabil bir içeriğe sahip değildir; tarihin akışında meydana gelen dönüşüme eşlik eden devlet olgusu, günümüze gelene değin farklı zaman ve coğrafyada birbirinden farklı görünüme sahip olmuştur.

Çalışmanın konusu modern devlet üzerinden ceza hukukunun meşruiyet üretimindeki rolüne değinse de modern öncesi olarak addedilen dönemde de devlet mevcuttur ve kendisine farklı anlamlar yükleyen yaklaşımlar üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Modern öncesi dönemin devletleri, genel olarak, merkezi bir yapıya sahip olmaktan uzak ve egemenin keyfiliği üzerinden şekillenen siyasal yapılardır. Statü temelli ilişkilerin hakim olduğu ve günümüzün devlet aygıtının içerdiği kurumsallıktan uzak olan "ilkel" devlet, zor gücünü de bu şartlar çerçevesinde dışavurmuştur. Modern öncesi dönemin parçalı yapısında sürtünmesiz bir şiddet tekelinden bahsetmek zor olsa da devletin şiddeti bu dönemde etkin ve sert bir şekilde kendisini göstermiştir. "Meşru şiddet tekeli" mertebesine erişmek için ise modern devletin gelişiminin beklenmesi gerekmiş; zor gücünün ve siyasal işbölümünün tesisi, modern devletin doğuşu noktasında ayırt edici bir nitelik olarak öne çıkmıştır. Devlet, tarihin bu aşamasında -önceki dönemden farklı olarak- kurumsal, bütün ve resmi bir siyasi yapıya bürünmüş; yönetenin benliğinden ayrı bir devlet düşüncesi bu dönemde geliştirilmiştir (Özkazanç, 2014, s. 146).

Modern devlet Jessop tarafından "siyasal güçlerin biçim belirlenimli bir yoğunlaşmasının ürünü olarak" ifade edilmiştir. Bu siyasal güçlerin ortasında devlet iktidarı, üzerinde yaşayan bireylerin tikel taleplerinin kamusal kararlara tahvil edilmesiyle tesis edilmekte; devlet sermayenin değerlenme ve karlılığını artırma koşullarını sağlama, meta haline bürünmüş insan emeğinin (yeniden) üretimi için gerekli koşulları tesis etme ve toplumsal bütünlüğü koruma işlevlerini yüklenmektedir. Bu işlevlerin yerine getirilmesi, devletin varlığını sürdürebilmesi açısından yegane unsur olmamakla birlikte devletin meşruiyeti bu işlevleri yerine getirebildiği ölçüde muhafaza edilebilmektedir (Özdemir vd., 2023, ss. 41-42).

Devletin, üzerinde yaşayan insan topluluğu üzerindeki hakimiyetine dair rıza üretilmesi yani meşruiyete sahip olup bunu sürekli kılabilmesi noktasında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Max Weber; meşruiyeti, bir düzenin toplum tarafından rıza görmesi ve bağlayıcı kabul edilmesi olarak ifade etmiştir. Weber perspektifinde meşruiyet geleneksel, karizmatik ve yasal olmak üzere üçlü bir ayrımda ele alınmıştır (Weber, 2023, s. 39). Geleneksel meşruiyet, geçmişten beri süregelen, kutsal kabul edilen inanç ve kurallar üzerinden temellendirilmiştir. Meşru kabul edilen otoriteye uyularak aslında bir miras sürdürülmekte ve geleneklere uygun hareket edilmektedir. Karizmatik meşruiyet, varlığını otorite sahibi bireye dayandıran ve onun üstün (istisnai) özellikleri üzerinden tanımlanabilecek bir rızaya karşılık gelmektedir. Bireye dayalı bu rıza üretimi, onun yaşamı boyunca ya da başarılı kalabildiği süre zarfında devam etmekte ancak genellikle kendisinden sonra ortadan kalkmaktadır. Son olarak yasal meşruiyet ise diğer iki meşruiyet türünden farklı olarak rıza üretimini egemen tarafından konulan yasalara ve bu yasalara uygun olarak belirlenen kural ile müeyyidelere uygun hareket etme olgusuna dayandırmaktadır. Bu anlayışa dayanan yasal sistemler, meşruiyeti, onu elinde tutan kişilerin üzerinde ve sürekliliğe sahip bir rıza üretim süreci olarak değerlendirmiştir (Weber, 2023, s. 54).

Toplum sözleşmesi teorisinin öncülerinden Thomas Hobbes; toplumsallıktan uzak olarak doğa durumunun barındırdığı tehlike ve sefalet içinde yaşayan insan topluluklarının, bu durumun getirdiği risk ve korkuyu bertaraf etmek adına aralarında yaptıkları bir sözleşmeyle sivil toplum durumuna geçtiğine ve güvenliklerinin teminatı olarak belirli hakları herkesin itaat edeceği bir yapıya yani Leviathan'a devrettiğine dayanan bir devlet anlayışı ortaya koymuştur (Hobbes, 2022, s. 133). Devleti meydana getiren bu sözleşmenin ayırt edici özü, devletin ve dolayısıyla topluma hükmeden egemenin sözleşmenin dışında bırakılmasıdır. Hobbes, toplum sözleşmesiyle beraber devletin egemenliğinin mutlak bir güce tekabül ettiğini ve bunun ancak doğa yasaları ile sınırlandırılabileceğini ifade etmiştir. Bu bağlamda devletin meşruiyeti, toplum

sözleşmesi ve ona taraf olan sivil toplumun rızası üzerinden üretilmekte; konulan yasa ve kurallara uyulmaması halinde uygulanacak müeyyideler sözleşmeyle dışavurulan iradeye dayandırılmaktadır (Shuster, 2016, s. 52).

Gramsci, devletin meşruiyetini sınıf ilişkileri çerçevesinde ele almış; devlet içinde egemen sınıfın, meşruiyetini üretmesi ve bu üretimin sürekliliğini sağlayabilmesinin koşulu olarak kendine özgü ahlaki, siyasi ve kültürel değerleri toplumun genelinin değeri haline getirebilme kapasitesine işaret etmiştir. Hegemonya olarak adlandırılan bu ortakduyunun inşa süreci, devletin baskı aygıtı ve zor gücüne değil; toplumun fertlerinin, iktidarı elinde tutan kesimin dünyaya dair kavrayış ve tercihlerini benimsemesine dayanmakta ve ancak bu benimseme devam ettiği sürece egemen sınıf devlet iktidarını ve meşruiyetini yeniden üretebilmektedir (Özdemir vd., 2023, s.296).

Gramsci'nin tanımlamasında siyasi, iktisadi, dini vb. ilişkiler çerçevesinde şekillenen bir üstyapı olarak sivil toplumda gerçekleşen hegemonyanın tesisi (Carnoy, 2001, s. 260-261), iki farklı şekilde tezahür edebilmektedir. Aktif devrim olarak nitelendirilen durum, rızaya sunulan anlayışın toplumun önemli bir kesimi tarafından benimsenip desteklenmesine karşılık gelmektedir. Buna karşılık pasif devrim ise egemen anlayışın toplumun geneli tarafından rıza görmemesine karşın daha iyi bir alternatif bulunmaması sebebiyle kabullenilmesi halinde söz konusu olmaktadır. Bu anlamda pasif devrim "devlet iktidarının siyasal ya da iktisadi temelli kriz hallerinde yeniden düzenlenerek hegemonyayı işler kılması" (Carnoy, 2001, s. 264) olarak tanımlanabilecektir. Hegemonyanın tesisinin aktif ya da pasif devrim yoluyla sağlanamaması ise toplumun rızasının hilafına yani meşruiyet krizine sebep olan bir durum olarak devletin krizine yol açabilecektir (Özdemir vd., 2023, s. 316).

Meşruiyet ve meşruiyetin yeniden üretilmesi hususu Louis Althusser tarafından üretim ilişkileriyle ilintili olarak ideoloji üzerinden değerlendirilmiştir. Kapitalist sistemin sürdürülebilmesi noktasında üretim koşullarının yeniden üretilmesi hayati önem taşımaktadır. Üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin yeniden üretimine denk düşen bu koşullar arasında artı-değeri yaratan yani sistemin yürütücüsü olan etmen ise insan emeğidir. Althusser'in ifadesiyle *"Emek gücünün yeniden üretimi, işletmenin dışında gerçekleşir."* Söz konusu yeniden üretiminin maddi aracı "ücret" olsa da bu tek başına yeterli değildir. Üretim ilişkilerinin karmaşık yapısında, bu ilişkilerin ihtiyaçlarına karşılık verebilecek ve egemen sınıfın ideolojisiyle uyumlu hareket edebilecek emek gücünü temellük edebilme adına çeşitli aygıtlara ihtiyaç duyulmuştur (Althusser, 2003, ss. 23-24). Yapısalcı Marksist düşüncesi çerçevesinde devleti "iktidarın içerisinde biçimlendiği yapılaşmış ilişkilerden müteşekkil aygıtlar" olarak tanımlayan Althusser, emeğin yeniden üretimi noktasında devlet aygıtını "devletin ideolojik aygıtları" ve "baskı aygıtı" ikiliğine dayanan yeni bir teori

üzerinden ele almıştır (Özdemir vd., 2023, s. 335). Buna göre devletin baskı aygıtı, siyasi yapının geleneksel işlevine uygun olarak uhdesinde hükümet, polis, ordu, mahkeme, hapishane gibi aygıtları barındıran "zor mekanizmaları"na karşılık gelmektedir (Althusser, 2003, s. 27).[1] Althusser'in Marksist devlet teorisine ilişkin yeni ayrımında baskı aygıtı dışında konumlandırdığı devletin ideolojik aygıtları ise devletin alışılagelen "zor" gücü olan yekpare bir baskı aygıtının aksine, ideolojik etkiyi baskıya ve zor gücüne önceleyen çeşitli kurumları(aile, din, haberleşme, siyaset, hukuk, vb. alanlarda) içermektedir (Althusser, 2003, ss. 33-34).

Devletin ideolojik aygıtları, kurulumu sınıf mücadelesine dayanan bir olguya tekabül etmektedir. Her biri kendi fikir ve pratiklerini taşıyan ideolojilerin birbirleriyle etkileşime girip üstün gelmeye çalıştıkları bu sürecin sonucunda mahir olan taraf ideolojisini hakim kılmakta ve devlet iktidarını temellük etmektedir. Bu noktada devletin ideolojik aygıtları, egemen ideolojiyi gerçekleştirme işlevini haiz olarak çeşitli görünümlerde var olmaktadır. Devletin baskı aygıtının aksine devletin ideolojik aygıtları, işleyişinde ideolojik etkiyi öncelemekte ve ancak istisna durumlarda sembolik bir baskı uygulama yolunu tercih etmektedir. İçinde barındırdığı hakim ideolojinin tüm çelişki ve çatışmalarına karşın birliğini muhafaza eden ideolojik aygıtlar, devletin kapitalist üretim ilişkilerine dair rolünü yerine getirme noktasında da büyük öneme sahiptir (Althusser, 2003, ss. 34-36). Kapitalist sistemdeki emeğin ve dolayısıyla emeğin yarattığı artı değerin üreticilerin dışındaki kişi ve gruplarca temellüküne dayanan üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi, devletin varlık sebebi olmasa da meşruiyetini yeniden üretebilmesinin koşulu olarak karşımıza çıkmaktadır.(Özdemir vd., 2023, ss. 42-46) Bu kapsamda üretim ilişkilerinin yeniden üretilebilmesi adına devlet aygıtının içinde de bir uyum hasıl olmaktadır. Genel olarak üretim ilişkilerinin yeniden üretimi, hakim ideolojinin içinde yoğunlaştığı Devletin İdeolojik Aygıtları tarafından sağlanmakta; bu noktada ikincil bir görev üstlenmekte olan devletin baskı aygıtı ise ideolojik aygıtların yetersiz kaldığı durumlarda "son çare" olarak zor gücüyle işlev görmektedir (Althusser, 2003, s. 39).

Baskı Aygıtının Tarihsel Süreçteki Dönüşümü

İçine doğduğu toplumda hangi eylemlerin bir suça vücut vereceği ve bu eylemlere karşı nasıl bir karşılık verileceği sorunsalına cevap olarak işlerlik

1 Althusser perspektifinde devlet; egemen sınıfın sermaye birikimi ve emeğin temellükü üzerinden artı değer elde etme sürecinde işçi sınıfı üzerinde kurulan tahakkümü güvence altına alan bir "baskı makinası"dır. Bu anlamda devlet, işçi sınıfıyla egemen sınıf arasında süregelen mücadelede egemen ideolojiyi muhafaza etme ve ona yönelecek olası tehditlerle müdahale etme işlevini haizdir.

gösteren ceza hukuku, müstakil bir belirlenime sahip değildir. Verili koşulların ve etkileşime girdiği ilişkilerin bir tezahürü olarak ortaya çıkarken aynı zamanda yaşadığı dönemin niteliklerini de taşımaktadır. Bu anlamda ceza hukuku denildiğinde ne zaman ne de yer bakımından tek bir içerik karşımıza çıkmamakta, tarihsel dönüşüm ve maddi koşullarla paralel olarak ceza hukuku da çeşitli dönüşümlere sahne olmaktadır. Kimi zaman, ilk çağlarda olduğu gibi, intikam ve öç alma düşüncesini baz alan bir ceza hukuku anlayışı söz konusu olmaktayken kimi zaman ise suçun ve onun yarattığı zarar ya da tehlikelerin önlenmesi düşüncesi ön plana çıkarılmıştır. Ancak önemle ifade etmek gerekir ki cezalandırma hangi amaçla yapılırsa yapılsın, ona meşruiyetini veren, bu cezaların üst bir irade tarafından ifa ediliyor olmasıdır. Tarihte siyasi veya dini birçok kişi ya da zümreye atfedilmiş olan bu cezalandırma iradesi, modern devlet anlayışıyla birlikte daha merkezi ve kurumsal bir yapıda kendini göstermeye başlamıştır.

Feodal üretim ilişkilerinin hakim olduğu prekapitalist dönemde, ekonomik ve ekonomi dışı zor unsurları iç içe durumdadır. Ancak birikim rejiminin kapitalist üretim ilişkileriyle birlikte evrildiği "modern" dönemde zor gücü de dönüşüme uğramıştır. Üretici konumunda bulunan sınıftan artık değerin sızdırılması, onun üretim araçlarının mülkiyetinden dışlanması sonucunda gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda üreticiye emeğini piyasaya sunması açısından doğrudan baskı ya da şiddet uygulanmamış, bunun yerine kendi yeniden üretimini sağlayabileceği olanaklar ortadan kaldırılarak emeğin sunulmaması halinde doğal bir yoksunluk durumuna maruz bırakılacağı bir toplum düzeni yaratılmıştır (Kınacı, 2018, s. 30). Kendi yeniden üretimini gerçekleştirebilmek adına üretim araçlarına ulaşmaya mecbur olan üretici sınıf, kapitalist ile pazarlık yaparak yani sözleşme ilişkisi içerisine girerek emeğini piyasaya sunmak durumunda kalmış; bu da şekli olarak eşitler arası yapılan bir anlaşmaya dayalı olarak kurulan sözleşme ilişkisiyle gerçekleştirilmiştir (Özdemir vd., 2023, s. 203). Kapitalist ile üretici arasındaki bu sözleşme, ekonomik mekanizmalar aracılığıyla artık değere el konulmasının vücut bulmuş halidir. Bu dönemde baskı unsuru olarak ekonomik zor işlerlik kazanmış, üretici temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek adına kapitalistle imzaladığı sözleşmede yer alan ağır koşullara boyun eğmek durumunda kalmıştır (Wood, 2023, s. 113).

Bahsi geçen bu kapitalist üretim ilişkileri sarmalında ceza hukuku, ekonomik alanın tamamlayıcısı konumunda biçimsel siyasal alanın içinde değerlendirilmiştir. Merkezileşmiş devlet, cezalandırma yetkisine üretim ilişkilerinin düzenlenmesi ve esasında sınıfsal konumların yeniden üretimi amacıyla başvurur durumdadır. Prekapitalist dönemde cezalandırmanın odağı feodal yükümlülüklerde iken kapitalist döneme geçişle birlikte bireysel ve mutlak mülkiyet gözetilen temel etmen haline gelmiştir. Bu bağlamda öncelikle

ortak mülkiyet anlayışı yıkılarak özel mülkiyetin yaygınlaştırılmasına ilişkin önlemler alınmıştır. Devamında ise, mülksüz kalan özgür bireylerin emek güçlerini piyasaya sunmalarını sağlamaya yönelik bir ceza siyaseti güdülmüştür. Kapitalizmin erken dönemlerine denk gelen bu zaman çizelgesinde hem zorla çalıştırma yasaları çıkarılmış hem de belli bir sınırın üzerinde ücret alan işçilere karşı cezai müeyyide öngörülmüştür. Diğer yandan, kapitalist üretim biçiminin sorunsuz sürdürülebilmesi adına işçilerin örgütlenmesinin önüne de ağır cezalarla ket vurulmuştur (Dobb, 2007, s. 42). Ağır ekonomik şartlar altında proleterleşen mülksüz kitlenin kolektif mücadelesi sonucu ekonomi dışı zor niteliğindeki cezalandırıcı ve düzenleyici uygulamalar yerini ekonomik zor ve işletme tarafından uygulanan sözleşmeye dayalı yaptırımlara bırakmıştır.

Aydınlanma dönemi etkisinde gelişen erken kapitalist dönemin ceza hukuku, burjuvazinin statü yerine hak temelli bir hukuk anlayışı savunusuyla paralel bir gelişim göstermiştir. Klasik ceza okulu olarak adlandırılan bu ekolde cezalandırma "soyut ve genel" esaslara tabi kılınmış; failin sorumluluğunun belirlenmesinde irade özgürlüğü ön plana çıkarılmıştır. Burjuvazinin siyasal iktidar üzerindeki etkisini artırdığı ve sınıfsal taleplerini siyasal çıktılara dönüştürmeye başlayabildiği bu dönemde cezalandırma anlayışının merkezinde ölçülülük ve insanilik olguları yer almıştır (Toroslu ve Toroslu, 2021, ss. 381-382). Burjuva mülkiyetini ve buna bağlı olarak yeniden üretilen toplumsal düzeni gözeten dönemin ceza adaleti, suç kontrolünü bu olguların devamlılığını sağlama üzerine kurgulamış; bu anlamda hapishane, okul, akıl hastanesi gibi ideolojik aygıtlarla düzenin tesisi desteklenmiştir (Lea, 2002, ss. 30-31).

Ancak ceza hukukunun tarihsel süreçteki dinamizminden de tahmin edilebileceği gibi modern devletin cezalandırma anlayışı da yeknesak bir çizgi seyretmemiştir. Ekonomik ve sosyal bir temelin üzerine inşa edilen ceza hukuku, kendisini şekillendiren ilişkilerle birlikte mevcut düzeni korumak adına odağını dönemin şartlarına uygun olarak belirli kişi ve gruplara yöneltmiştir. Marjinalleştirme olarak adlandırılan bu anlayış, fail olma olgusunun belirli kişi veya gruplar arasında daha yaygın olduğu iddiasıyla bu kişileri toplumsal açıdan tehlikeli addetmiştir (Lea, 2002, s. 41). Erken kapitalist dönemde burjuvazinin hak temeline dayanan ve "genel ve soyut" bir cezalandırmayı savunan klasik okul anlayışı, söz konusu marjinalleştirme işlemleriyle bağdaşmamaktadır. Bu anlamda pozitivist ceza okulunun öğretilerine başvurulmuştur.

Yöneten ve yönetilenleri hukuk önünde eşit düzlemde buluşturmayı esas alan ve belirli kişi ya da zümrelerin ayrıcalıklı konumlarına karşı doğal hak teorisiyle de uyumlu olarak klasik anlayış, burjuvazinin sınıf mücadelesinde özellikle aristokrasiye karşı galip gelmesinden sonra elde ettiği konumda gelişen ilişkilere ve doğan taleplere karşılık verememeye başlamıştır. Bu anlamda pozitivist ceza okulu, odağını suç yerine suçluya çeviren ve belirli kimseleri

tehlikeli olarak addeden farklı bir perspektif sunmuştur. Determinist bir yaklaşımla suç teorisini ele alan pozitivist okul taraftarları, failin suçu özgür iradesiyle işlediği kabulüne karşı çıkmıştır (Toroslu ve Toroslu, 2021, s. 383). Pozitivist ceza okulunun ve modern kriminolojinin öncüsü olarak kabul edilen Cesare Lombroso, belli kimselerin doğuştan suç işlemeye eğimli olduğunu; aynı zamanda suç olgusunun belirli kişi ve gruplarda daha yaygın görüldüğünü ifade ederek o güne değin fiil üzerinden değerlendirme yapmayı esas alan suç teorisine karşı "fail ceza hukuku"nu ön plana çıkarmıştır (Lombroso, 2022, s. 49).

Modern Devletin Meşruiyet Krizleri ve Ceza Hukukunun Dönüşümü

Devletin meşruiyetini yeniden üretmesi, içinde bulunduğu maddi koşullar ölçüsünde birikim rejimine ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmesi ve toplumsallığı -mevcut ya da dönüşen haliyle- tesis etme kapasitesiyle ilintilidir. Gerek 1929 Büyük Buhranı ve onu takip eden dönemdeki ekonomik kriz ve dalgalanmalar gerek İkinci Dünya Savaşı sonrasında dönüşen Kıta Avrupası dengeleri gerek ise 19.yüzyıldan 20.yüzyıla uzanan süreçte etki alanı gelişen işçi sınıfının kolektif eylem ve söylem gücü, ulusal ve uluslararası ilişkileri dönüştürmüş; bu dönüşüm sonucunda ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal çelişkilerin giderilmesi/ertelenmesi ihtiyacına dönemin mevcut devlet yapısı karşılık verememiştir (Özdemir vd., 2023, ss. 304-305). Emek ve sermaye arasında kurumsallaşan bu çatışma 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyıla uzanan süreçte bir krize yol açmış, modernizmin uğradığı bu krizin içerdiği çelişki ve çatışmaların giderilmesi -en azından ertelenebilmesi- adına uzlaşıma dayalı bir yapıya karşılık gelen refah devleti düşüncesi ön plana çıkarılmıştır (Wagner, 2005, ss. 143-148).

Erken kapitalist dönemin ardından belirli bir düzeyde de olsa emek-sermaye uzlaşısının görüldüğü refah devletinde; ortak değerler üzerinden gelişen bir toplumsal kapsayıcılık, seri üretime dayalı fordist üretim modeli ve devletin sosyal politikalar aracılığıyla toplumun geneline yaydığı gelir ve refah artışına rastlanmaktadır. Sermaye birikiminin yeniden üretimi adına Keynesyen maliye ve para politikaların öne çıkarıldığı bu dönemde işçi sınıfı, artırdığı etki gücüyle beraber kamusal kararlarda eskiye göre daha fazla söz sahibi olmuş; refah devleti düşüncesinde emek toplumun kurucu unsuru olarak kabul edilmiştir (Özdemir, 2008, s. 184).

Toplumsal düzeni kolektif çabaya dayalı bir uzlaşı üzerinden inşa etme kurgusuna sahip bu yeni söylem, ceza hukukunu da önceki dönemin çatışmacı anlayışından farklı olarak ele almıştır. Önceki dönemde görülen intikam ve genel önlemeye dayalı anlayıştan farklı olarak suçlunun yeniden topluma kazandırılarak ıslahını ve suçluyu suça iten nedenlerin araştırılması öncelenmiş;

bu anlamda verilen cezaların ödetme işlevi yerine ıslah etme işlevi ön plana çıkarılmış; ceza adaleti anlayışı sosyal politikalarla desteklenerek suç işleyen kişilerin yeniden topluma ve üretim sürecine dahil edilmesi saikiyle hareket edilmiştir (Ketizmen, 2022, ss. 28-29). Refah devleti dönemindeki ıslah anlayışı, emek sermaye uzlaşısı söylemi üzerine inşa edilmiş bu dönemin varlık koşullarının ve değerler bütününün yeniden üretilmesi noktasında kurucu bir niteliğe sahip olmuştur (Garland, 2001, s. 35).

Dönemin hakim söylem ve pratikleri çerçevesinde kriminolojik araştırmaların temel kaygısı, suç işleyen kişileri "suça iten sebepleri" tespit etmek ve bu sebeplerin önüne geçerek kişilerin tekrar suç işlemesine olanak sağlayacak koşulları bertaraf etmek üzerine gelişmiştir. Bu kapsamda şartlı tahliye, çocuk mahkemelerinin kurulması, sosyal sorgulama ve psikiyatrik raporların kullanımı, uzman değerlendirmesine bağlı bireye özel bir tedavi anlayışı, iyileştirmeye odaklanan kriminolojik araştırmalar, sosyal hizmet, hapis cezalarının ıslah etkisi ve yeniden topluma kazandırma olguları önem kazanmıştır. Bu çerçevede gelişen ceza adalet anlayışında mağdurların katılımını içeren bir sürece ise gerek görülmemiş, suçla mücadele teknik boyutta ele alınarak bilimsellik üzerine inşa edilmiştir (Garland, 2001, s. 27).

Ancak bu anlayış de refah devletinin kriziyle birlikte (Wagner, 2005, ss. 227-230) yerini yeni bir paradigmaya bırakmıştır. 20. yüzyılın son bölümünde ekonomi ve sermayenin küreselleşmesi sonucunda ortaya çıkan neoliberalizm, devleti "rekabet ilişkilerinin tam ortasında bir piyasa aktörü" olarak konumlandırmıştır (Harvey, 2015, s. 72). Bu bağlamda piyasa koşullarını düzenlemek ve devamlılığını gözetmek adına ceza adaleti anlayışı, faili "doğası gereği bireysel menfaatini gözeten ve icra ettiği eylemin önemini anlayıp iradesini şekillendirmeye kadir" rasyonel bireyler olarak ele almış ve işlenen suça karşı güdülecek ceza adalet anlayışı bu doğrultuda belirlenmiştir (Ketizmen, 2022, s. 45).

Neoliberal söylemin şekillendirdiği ceza hukuku, önceki dönemlerin aksine suçu olağan bir hadise olarak ele almıştır. Suça vücut veren eylemin toplumsal boyutu yok sayılarak ceza hukukunun koruma konusu yaptığı değer fail ile mağdur arasındaki ilişkiye indirgenmiş; toplumun fertlerinin suç işlenmesi noktasında aktif bir rol oynaması üzerinden "önleme" ve suç işlendikten sonra bu eylemiyle toplumsal düzeni bozan kişiye bunun karşılığının verilmesi üzerinden "ödetme" olgusu neoliberal dönemin onarıcı adalet anlayışında öne çıkarılmıştır. Refah devleti ceza adalet anlayışının aksine suç geçmişe değil, geleceğe yönelik bir olgu olarak ele alınmıştır. Özgürlük söyleminin yerine güvenlik söylemi geçmiş, toplumun paydaşlarından suça neden olacak riskleri öngörerek bunlardan kaçınmaları ve bu anlamda devletle işbirliği içinde olmaları beklenmiştir (Lea, 2002, ss. 124-129). Dönemin

bireyselliği öne çıkaran anlayışının bir diğer tezahürü ise ceza adalet sisteminde mağdurun ve mağdur haklarının yükselişi olmuştur. O güne değin devlet tarafından faile karşı yürütülen yargılama sürecinde kendisine aktif bir rol biçilmeyen suçun pasif süjesi, işlenen suç sebebiyle uğradığı zarar gözetilip ihtiyaçları giderilmesi gereken; ceza yargılamasında karar alma süreçlerine dahil edilip cezai uyuşmazlığın çözülmesi noktasında asli rol üstlenen biri haline getirilmiştir. Bu durum da suçun -kamusal karakterinden soyutlanarak- faili ile muhatabı arasındaki bir ilişkiye indirgenmesi halinin sonucudur (Ketizmen, 2022, ss. 50-51).

Neoliberalizmin Krizi ve Ceza Hukukunu Yeniden Düşünmek

Kapitalizm, çelişkilerin sürekliliği üzerinden işleyen bir toplumsal biçimdir. Ancak yapının çelişkiler barındırması bir kusur değil, sistemin karakteristiğinin bir sonucudur. (Kınacı, 2018: 29) Karlılığın artırılmasına ve sermayenin yeniden üretimine odaklanan kapitalist üretim biçimi, üretim araçlarına sahip kesimin maddi anlamda büyüyerek refaha kavuşmasına yol açarken, hayatını idame ettirmek için emeğini sözleşme ilişkisi üzerinden piyasaya sürmek durumunda kalan "toplumun geri kalanını" ise bu refahtan mahrum bırakarak mülksüzlüğe ve geçim sıkıntısına mahkum etmiştir (Wood, 2023, s. 159). Üretimin ve sermaye birikiminin sorunsuz olarak devam etmesi adına aşılması gereken bu çelişkiler, yalnızca ekonomik alanda yapılacak düzenlemelerle aşılamayacak olduğundan bu çelişkilerin temelinde bulunan emek-sermaye çatışması ceza hukuku boyutuyla da kendini göstermektedir.

Bir birikim rejimi olarak neoliberalizm, piyasa menfaatinin toplumsal menfaate öncelendiği ve metalaşma sürecinin bu çerçevede teşkil edildiği bir sistemdir. Neoliberal dönemin devleti için piyasa koşullarının piyasa aktörlerinin aktif katılımıyla yeniden üretilebilmesi adına yönetişim faaliyetlerine ağırlık verilerek bürokratik ilişkilerinin dönüştürülmesi, siyasal alanın dışında konumlandırılmış bir sivil toplum düşüncesiyle bireysel taleplerin grup temelli müzakereler üzerinden kamusal kararlara tahvil edilmesi ve sosyal politikaların geri plana atılarak vatandaşlık haklarının belli yükümlülüklerin yerine getirilerek elde edilebileceği bir hale büründürülmesi esas kabul edilmiştir (Özdemir vd., 2023, s. 421). Hukukun üstünlüğü -dönüşen biçimleriyle ve günümüzde uluslararasılaşmış ilkeler çerçevesinde- savunulmuş; toplumun fertlerinin (gerçek veya tüzel kişi boyutuyla) mülkiyet hakkı ile sözleşme özgürlüğünün korunması devlet güvencesi altına alınarak bunlara karşı bir zarar ya da tehlike meydana gelmesi ihtimaline karşı baskı aygıtları üzerinden bir muhafaza mekanizması kurulmuştur (Harvey, 2015, ss. 83-85).

Gerek ulusal gerek ise uluslararası düzeyde ideolojik aygıtlar ve bunların ürettiği söylemler üzerinden meşruiyetini yeniden üretmekte eskiye göre mahir olamadığı aşikar olan; diğer yandan bu meşruiyet krizini baskı aygıtları üzerinden bertaraf edip krizi erteleme kapasitesi de azalan neoliberal sistem, modernizmin güncel krizinin konusunu oluşturmaktadır. Genellikle hakim paradigmanın tarih sahnesinden çekilip yerini yeni bir düzene bırakmasıyla sona eren kriz dönemleri, barışçılıktan uzak ve zor gücünün kendisini daha fazla hissettirdiği süreçlere tekabül etmektedir (Harvey, 2015, s. 198). Bu anlamda günümüzde yaşanan krizin etkileri ve üreteceği çıktılar, ceza hukukunun dönüşümü üzerinden de izlenebilecektir. Meşruiyet krizinin aşılabilmesi -en azından ertelenebilmesi- adına devletlerin ceza adalet anlayışında yeniden sosyal politikaları gündeme getirmesi, hem birikim rejimini sürdürecek hakim ideolojiyi yeniden üretebilme hem de toplumun aktif ya da pasif rızası üzerinden hegemonyayı sürdürebilme olanağı sağlayabilmesi açısından muhtemeldir. Bu durumun, günümüzde gelinen noktada uluslararasılaşmış bir devletler sisteminde, refah devleti anlayışının etkin olduğu İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki gibi emeği talep kaynağı haline getirmesi pek mümkün gözükmese de piyasa menfaatlerine karşı yeniden toplumun menfaatlerini gözetecek politika ve uygulamalara da alan açması beklenebilecektir. Diğer yandan, modernizmin önceki kriz dönemeçlerinde görüldüğü gibi, meşruiyet üretiminin bir diğer yolu olarak belli kişi ve grupların marjinalleştirilmesi tekrar gündeme getirilebilecektir. Bu anlamda ceza hukukuna "son çare" olarak baskı görevini yerine getirmesi için başvurulacak; hakim ideolojinin muhafaza edilmesi veya yerine geçecek ideolojinin etkin kılınması noktasında tehlikeye giren meşruiyet yeniden üretilmeye çalışılacaktır.

Sonuç

Devletin dönüşü söylemi, yok olmuş bir siyasi yapının geri gelişine değil; onun egemenlik yetkisini yani yönetişim aygıtlarına devrettiği (en azından paylaştığı) gücü yeniden kendisinde (en azından önemli ölçüde) toplaması haline işaret etmektedir. Bu anlamda dönmesi beklenen de devletin maddi benliği değil, siyasal etkinliğidir. 20.yüzyılın son çeyreğinden itibaren hakim birikim rejimine karşılık gelen neoliberalizmin krizi, onun esnek devlet yapısı ve piyasa aktörlerinin etkin kılındığı bir yönetişim sistemi üzerinden modellediği paradigmanın ulusal ve uluslararası düzeyde ortaya çıkan sorunlara cevap verememesine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Neoliberalizmin krizini doğuran bu sorunların temelinde, sistemin devamlılığı adına ihtiyaç duyulan toplumsal rızanın yani meşruiyetin yeniden üretilememesi hali yatmaktadır.

Devletin ihtiyaç duyduğu meşruiyeti nasıl sürekli kılabileceğine dair farklı görüşler ortaya atılmıştır. Althusser'in -devletin ideolojik aygıtları ve baskı

aygıtı olarak- ikili bir ayrımda ele aldığı devlet yapısı, meşruiyet üretimini toplum nezdinde çeşitli aygıtlar aracılığıyla gerçekleştiremediği noktada zor gücüne dayanmak üzerine kurgulanmıştır. Bu anlamda cezalandırma faaliyetleri, sosyal gerçekliği hakim söylem üzerinden inşa etme ve söyleme dair toplumsal meşruiyet üretme yollarından biri olarak kabul edilmektedir. Buna göre dönemin hakim ideolojisi çerçevesinde yapılması istenen ve yapmaktan kaçınılması gereken eylemler belirlenmekte, toplumsal düzene ve sermaye birikim sürecini işleten ilişkilere zarar vereceği düşünülen eylemlere çeşitli müeyyidelerle karşılık verilmektedir. Gerek kişiyi hürriyetinden yoksun bırakma kapasitesi gerek ise maddi yaptırım gücüyle cezai müeyyideler, ihlal edilen yasaklara karşı verilen en sert tepki olma niteliğini haizdir. Ceza hukukuna "son çare" olarak başvurulması düsturu da hem cezai müeyyidelerin içerdiği bu sertlikten hem de yukarıda ifade edilen devlet aygıtının işleyiş düzeninden kaynaklanmaktadır. Buna göre toplumun fertleri, devletin ideolojik aygıtları aracılığıyla dönemin hakim ideolojisine uygun davranmaya sevk edilmekte; bunun aksi bir durumla karşılaşılması halinde ise baskı aygıtı devreye girerek toplumsal düzenin ve sermaye birikim sürecinin devamlılığının garantörlüğünü üstlenmektedir.

Toplumun varlık koşullarının ve sürekliliğinin sağlanmasını amaçlayan bir disiplin olarak ceza hukuku, içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik koşulların bir yansıması olarak dış dünyaya tezahür etmektedir. Bu anlamda, ceza hukukunun geliştiği toplumda hangi haksızlığın suç olarak nitelendirileceği ve bu suçlara nasıl bir müeyyide ile karşılık verileceği de toplumsal koşulların şekillendirdiği bir irade tarafından ortaya konmaktadır. Tarihsel sürecin farklı noktalarında birbirinden farklı siyasal, ekonomik ve sosyal ilişkilere rastlanırken günümüz koşulları da -içerdiği kriz ve sorunlarla birlikte- yeni bir ceza adalet anlayışını beraberinde getirecektir. Modernitenin önceki kriz dönemleriyle benzer şekilde, ceza hukuku, toplumsal rızayı tesis etmek ve bunun getirdiği meşruiyeti yeniden üretmek adına faaliyet gösterecek; suç tiplerinin belirlenmesi, suça karşı geliştirilecek müeyyidenin öne çıkarılacak işlevleri ve ceza hukukunun toplumu ya da piyasayı gözeten tercihleri nezdinde yeniden şekillenecektir.

Kaynakça

Althusser, L. (2003). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (çev. A. Tümertekin), İstanbul, İthaki

Carnoy, M. (2001). *Gramsci ve Devlet* (çev. M. Yetiş), İstanbul, Praksis

Dobb, M. (2007). *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler* (çev. F. Akar), İstanbul, Belge

Garland, D. (2001). *The Culture of Control*, Chicago, The University of Chicago

Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (çev. A. Onacak), İstanbul, Sel

Hobbes, T. (2022). *Leviathan* (çev. S. Lim), İstanbul, Yapı Kredi

Ketizmen, M. (2022). *Cezalandırıcı Adaletten Onarıcı Adalete: Türk Ceza Hukukunda Uzlaştırma*, Ankara, Adalet

Kınacı, Y. Z. (2018). *Kapitalizmde Ekonomi-Dışı Zorun Somutluklarından Biri Olarak Ceza Siyaseti*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara

Lea, J. (2002). *Crime and Modernity: Continuites in Left Realist Criminology*, Londra, Sage

Lombroso, C. (2022). *Suçlu İnsan* (çev. İ. H. Yılmaz), İstanbul, Albaraka

Özkazanç, A. (2014). *Devletin Örgütlenmesi, (içinde) Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*, İstanbul, İletişim

Özdemir, A.M., Ketizmen, M., Saygılı, A., Zabunoğlu, H. G., Aykut, E., Uğurlu, G., Demirli, A., Türkoğlu Karacaova, E.N., Şahin, O.G: (2023). *Genel Kamu Hukuku: Kuramsal Yaklaşım*, Ankara, İmge

Özdemir, A. M. (2008.) *Sözün Mülkiyeti*, Ankara, Dipnot

Shuster, A. (2016). *Punishment and The History of Political Philosophy*, Toronto, University of Toronto Press

Wagner, P. (2005). *Modernliğin Sosyolojisi* (çev. M. Küçük), İstanbul, Ayrıntı

Weber, M. (2023). *Bürokrasi ve Otorite* (çev. H. B. Akın), İstanbul, Adres

Wood, E. M. (2023). *Kapitalizmin Kökeni* (çev. A. C. Aşkın), İstanbul, Yordam

Toroslu, N. ve Toroslu, H. (2021) *Ceza Hukuku Genel Kısım*, Ankara, Savaş

Zabunoğlu, Y. K., Mumcuoğlu, M., Saygılı, A., Zabunoğlu, H. G. (2021). *Devletin Genel Kuramı Dersleri Cilt-1*, Ankara, Yetkin

SOSYAL DARWİNİZMDEN USULİ DENGEYE: "GÜÇLÜ OLAN KAZANIR" MANTIĞININ AŞILMASI

Mehmet KÖKER*

Giriş

Ceza muhakemesi hukuku, tarihsel süreç içerisinde hakikatin tayini için başvurulan kaba kuvvet ve fiziksel üstünlük temelli yöntemlerden, taraflar arasında usuli dengenin gözetildiği rasyonel bir sisteme evrilmiştir (Selçuk, 2022). Bu evrimin merkezinde yer alan silahların eşitliği ilkesi, günümüzde adil yargılanma hakkının vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Tarihsel kökenleri itibarıyla "*tanrısal irade*" ile fiziksel dayanıklılığın harmanlandığı sınama yoluyla yargılama usullerine dayanan bu ilke, zamanla bireyin onurunu ve savunma hakkını merkeze alan modern bir nitelik kazanmıştır (Taner, 2021; Köker, 2025a).

Bu tebliğ, silahların eşitliği ilkesini "*güçlü olanın hayatta kalması*" anlayışını temsil eden sosyal Darwinist ve sınıfsal kökenlerinden ayırarak, modern hukuk devletindeki usuli denge boyutuna taşımayı amaçlamaktadır. Bildirimiz kapsamında öncelikle düello kurumunun tarihsel ve felsefi temelleri incelenecek; ardından bu arkaik mirasın günümüz ceza muhakemesi uygulamasındaki izdüşümleri tartışılacaktır. Özellikle dosyaya erişim hakkı, zorunlu müdafilik sistemi, gerekçeli karar hakkı ve duruşma salonu oturma düzeni gibi yapısal sorunlar üzerinden, devletin savunma hakkını etkin kılma konusundaki pozitif yükümlülükleri analiz edilecektir.

Sınama Yoluyla Yargılamanın Tarihi Temelleri

Modern ceza muhakemesi hukukunda adil yargılanma hakkının temel unsurlarından biri kabul edilen silahların eşitliği ilkesi, tarihsel kökenleri itibarıyla "*trial by ordeal*" (sınama yoluyla yargılama) usulünün bir parçası olan düello kurumuna dayanmaktadır (Fedorova, 2012). Erken dönem toplumlarında uyuşmazlıkların çözümünde başvurulan tek taraflı sınama yöntemlerinin zamanla çok taraflı bir yapıya bürünmesi, düelloyu hukuki bir muhakeme aracı

* Dr. Öğr. Üyesi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Hukuk Bilimleri Ana Bilim Dalı, mkoker@atu.edu.tr, ORC ID: 0000-0001-6014-2105.

haline getirmiştir. Bu süreçte düello, salt bir fiziksel çatışma alanı olmanın ötesinde, "*Judicium Dei*" (Tanrı'nın mükemmel yargısı) anlayışı çerçevesinde hakikatin tecelli edeceği usuli bir zemin olarak kabul edilmiştir (Holdsworth, 1922).

Düello yargılamasının sistematik bir yapıya kavuşması, Cermen kabile geleneklerinin yasalaştığı Gundebauld Kanunları ve Lombard Kanunları gibi metinlerle somutlaşmıştır. Bu hukuki düzenlemeler, tarafların belirsiz olgular üzerine yemin etmelerini engellemeyi ve yalan beyanların önüne geçmeyi amaçlamıştır (Montesquieu, 2017). O dönemde soruşturma makamlarının bulunmaması, hak ihlaline uğradığını iddia eden tarafların uyuşmazlıklarını keyfi şiddet yerine belirli kurallar çerçevesinde ve hakim huzurunda çözmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda düello, kontrolsüz intikam döngülerini engelleyen ve savaşı hukuki bir sınır içerisine çeken bir işlev üstlenmiştir (Harding, 2001).

Savaşçı toplumlarda onur kavramının yaşamdan daha üstün bir değer olarak konumlandırılması, düelloyu bireyin toplumsal saygınlığını koruma aracına dönüştürmüştür. Ancak bu yöntem, sadece kaba kuvvetin hüküm sürdüğü bir alan değildir. Düello, tarafların eşit şartlarda karşı karşıya gelmesini sağlayan sıkı kurallara tabidir. Düello alanının sınırlarının belirlenmesi, tarafların aynı tür silahlarla donatılması ve mücadelenin belirli bir zaman diliminde (seher vaktinden akşam yıldızlar görünene dek) gerçekleştirilmesi, günümüzdeki usuli eşitlik anlayışının ilk yansımalarıdır (Barlett, 1986).

Düello usulünde taraflar arasındaki sosyal statü farkları, yargılama sürecinde fiziksel dengenin sağlanması amacıyla belirli kurallarla dengelenmeye çalışılmıştır. Bir asilzade ile bir serf karşı karşıya geldiğinde, asilzadenin atlı ve mızraklı avantajından vazgeçerek yaya olarak kalkan ve sopayla mücadele etmesi, taraflar arasında suni bir eşitlik yaratma çabasını göstermektedir. Ayrıca, fiziksel olarak düello yapamayacak durumda olan kişilerin yerlerine şövalyeler aracılığıyla temsil edilme imkanı, savunma hakkının tarihsel bir öncülü niteliğindedir (Montesquieu, 2017).

Hâkimlerin düello alanını gözetlemesi, sessizliğin sağlanması ve dışarıdan müdahalenin ağır yaptırımlara bağlanması, yargılama sürecinin tarafsızlığını koruma amacına hizmet etmiştir. Bu aşamada tarafların üzerlerinde büyü veya tılsım bulunmadığına dair yaptıkları yeminler, maddi gerçeğe ulaşma çabasının o dönemdeki inanç sistemleriyle harmanlanmış bir yansımasıdır (Montesquieu, 2017).

On dokuzuncu yüzyıla kadar varlığını koruyan düello yargılamaları, modern hukuk sistemlerinde yerini hukuki argümanların ve delillerin yarıştığı bir usuli dengeye bırakmıştır. Tarihsel süreçte fiziksel güç ve cesaret üzerinden

tanımlanan "*haklılık*", zamanla tarafların eşit hukuki araçlara sahip olması gerekliliğiyle yer değiştirmiştir (Kiernan, 2016). Düellonun tarihsel gelişimi, silahların eşitliği ilkesinin sadece biçimsel bir kurallar bütünü olmadığını, aynı zamanda statü farklarının yarattığı dezavantajları gidermeye yönelik bir adalet arayışının ürünü olduğunu ortaya koymaktadır.

Düellonun Felsefi ve Sosyolojik Temelleri: Güç, Statü ve Hakikat Sınaması

Sınama yoluyla yargılama (ordeal) pratiği, Foucault'nun "*hakikat sınaması*" nitelemesine uygun olarak, uyuşmazlıkların çözümünde maddi delil veya tanık beyanı yerine tarafların doğrudan bedensel ve ruhsal dayanıklılığını merkeze alan bir yöntemdir. Antik Yunan kökenlerinden Orta Çağ Avrupa'sına uzanan bu süreçte hakikat, rasyonel bir soruşturma neticesinde değil, tanrısal iradenin fiziksel bir işaret aracılığıyla tecelli etmesiyle saptanmıştır (Foucault, 2011). Bu yöntem, toplumsal düzenin korunması, güç dengelerinin tescili ve sınıfsal ayrıcalıkların tahkimi gibi çok boyutlu felsefi zeminlere dayanmaktadır.

İlkel ve feodal toplumlarda hukukun temel işlevi, sistematik güç kullanımı aracılığıyla sosyal denetimi tesis etmektir (Roth, 2017). Siyasi iktidarın kurumsallaşmadığı dönemlerde düello, kolektif bir tepkiyi önleyen ve uyuşmazlığı kesin bir sonuca bağlayan meşruiyet zemini sunmuştur. Karmaşık ve rasyonel muhakeme usullerinden yoksun toplum yapılarında, düello yargılaması sonucunda verilen hükmün "*tanrısal*" kabul edilmesi, kan davalarının önünü kesmiş ve kamusal barışın sağlanmasında işlevsel bir araç olarak kullanılmıştır. Bu doğrultuda düello, toplumsal bekaya hizmet eden rasyonel olmayan bir çözüm yöntemidir (Holdsworth, 1922).

Düello ve sınama yargılamaları, Herbert Spencer'ın evrim teorisinden hareketle toplumsal ilişkilere uyarladığı "*en uygun olanın hayatta kalması*" ilkesiyle doğrudan örtüşmektedir (Köker, 2025a). Savaşçı toplumlarda bireyin onuru ve var olma hakkı, askeri yetkinliğine ve cesaretine endekslenmiştir. Bu sistemde hakikat arayışından ziyade, bireyin toplumun devamlılığı için taşıdığı değerin sınanması esastır.

Bu durumun en somut örneği, kızgın demir sınavında görülmektedir. Sürekli silah kullanan savaşçıların ellerinde oluşan nasır tabakası, onları kızgın demirin yaralayıcı etkisinden koruyarak sınavda başarılı olmalarını sağlamıştır (Montesquieu, 2017). Dolayısıyla bu yargılama biçimi, toplum için "*işlevsel*" olan savaşçı sınıfın korunmasına, savaşma yetisi zayıf olanların ise sistem dışına itilmesine hizmet eden sosyal Darwinist bir ayıklama mekanizmasıdır (Köker, 2025a). Düello, tarafların haklılıklarının değerlendirilmesinden ziyade hayatta

kalmaya değer nitelikte olup olmadıklarını topluma kanıtlama aracı olarak uygulanmıştır.

Feodal muhakeme usulü olarak nitelendirilen düello, Avrupa'daki sosyal hiyerarşinin korunmasında sınıfsal bir işlev üstlenmiştir (Seviğ, 1986). Soylu sınıfı için düello, sadece bir uyuşmazlık çözüm yöntemi değil, "*mavi kan*" olarak kodlanan ayrıcalıklı statünün ve kolektif sınıf onurunun daimi bir kanıtıdır. Soyluların zırhlı ve atlı, serflerin ise kalkan ve sopayla mücadele etmesi, yargılama sürecinin fiziksel eşitlik çabasına rağmen sınıfsal eşitsizlikler üzerine inşa edildiğini göstermektedir. Ölümü küçümsemek ve her an kılıcına başvurmaya hazır olmak, aristokratik kimliğin bir gereği olarak kabul edilmiştir. Düellodan kaçınmak, mensubu olduğu tüm sınıfın istikrarını ve otoritesini zedeleyen bir eylem olarak görülmüştür (Kiernan, 2016). Bu yönüyle düello, üst sınıfın servet ve silah gücüne dayalı egemenliğini, tanrısal ve hukuki bir kılıf altında meşrulaştıran siyasi bir enstrümandır.

Tarihsel kökenleri itibarıyla düello, fiziksel üstünlüğün ve sosyal statünün haklılığı belirlediği bir sistemdir. Silahların eşitliği ilkesi, bu felsefi arka planın yarattığı eşitsizlikleri reddederek adaletin fiziksel güçten veya sınıfsal ayrıcalıktan bağımsız, usuli bir denge üzerinde yükselmesi gerektiğini savunur. Modern hukuk anlayışı, güçlü olanın haklı sayıldığı sosyal Darwinist yaklaşımı terk ederek, tarafların hukuki araçlara erişimde tam eşitliğini adil yargılanmanın merkezine koymaktadır (Köker, 2025a).

Silahların Eşitliği İlkesi Bağlamında Savunma Haklarının Etkinliği ve Yapısal Sorunların Analizi

Ceza muhakemesi hukuku, tarihsel süreçte gücün haklılığı belirlediği arkaik modellerden arınarak taraflar arasında usuli dengenin gözetildiği modern bir yapıya evrilmiştir. Bu evrimin temel taşı olan silahların eşitliği ilkesi, iddia ve savunma makamlarının yargılama sürecinde denk imkanlara sahip olmasını gerektirir. Ancak bu denge, devletin savunma hakkının fiilen kullanılmasını sağlayacak pozitif yükümlülüklerini yerine getirmesiyle mümkündür (Taner, 2021; Köker, 2025a). Türk ceza muhakemesi sisteminde şüphelinin dosyaya erişimi, müdafilik kurumunun işleyişi ve duruşma salonlarının fiziksel organizasyonu gibi alanlarda karşılaşılan yapısal sorunlar, usuli dengenin tesis edilmesini engellemektedir.

Ceza muhakemesinde silahların eşitliği ilkesi, iddia ve savunma makamları arasında usuli bir dengenin kurulmasını zorunlu kılar. Bu denge, savunma hakkının fiilen kullanılabilmesi için gerekli yasal ve pratik altyapıyı oluşturma konusundaki pozitif yükümlülüklerini de içerir (Taner, 2021; Köker, 2025a). Mevcut yasal düzenlemeler ve uygulama pratikleri incelendiğinde,

özellikle şüphelinin dosyaya erişimi ve zorunlu müdafilik sisteminin işleyişi bakımından bu yükümlülüklerin tam anlamıyla karşılanmadığı görülmektedir.

Soruşturma evresinde dosyaya erişim hakkının münhasıran müdafiye tanınması, savunma hakkının özünü zedeleyen bir eksikliktir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararlarında vurgulandığı üzere müdafisi bulunmayan bir şüphelinin dosyayı inceleme imkanından mahrum bırakılması silahların eşitliği ilkesini doğrudan ihlal etmektedir (Trechsel, 2005). Şüpheli, muhakemenin aktif bir süjesi olarak savunmasını hazırlayabilmek için müdafi yardımından bağımsız şekilde de bilgi ve belgelere erişebilmelidir. CMK m. 153 hükmünün, bu hakkı şüpheli açısından da sarih bir güvenceye kavuşturacak şekilde revize edilmesi, adil yargılanma hakkının asgari bir gereğidir (Köker, 2025a).

CMK m. 150 ve 147 çerçevesinde düzenlenen müdafi yardımından yararlanma hakkı, uygulamada ekseriyetle şekli bir işleme dönüşmektedir. İfade alma süreci öncesinde şüphelinin haklarına dair yapılan bildirimlerin, savunmanın etkinliğini sağlayacak yeterli aydınlatmayı içermemesi, kişilerin hukuki yardımdan mahrum kalmasına yol açmaktadır. Devletin pozitif yükümlülüğü, müdafi görevlendirilmesini sadece bir usul kuralı olarak öngörmekle sınırlı değildir; bu yardımın fiilen ve etkili bir şekilde sunulmasını temin etmektir. Müdafilerin görevlerini yerine getirirken karşılaştıkları pratik engellerin kaldırılması da bu sorumluluğun bir parçasıdır (Köker, 2025a).

Zorunlu müdafilik kapsamında atanan avukatların, savunma görevini ifa ederken katlanmak zorunda kaldıkları mali yükler, savunmanın kalitesini doğrudan etkilemektedir. Dosya nüshalarının ücretsiz temin edilememesi veya cezaevindeki müvekkille görüşme için gerekli yol giderlerinin karşılanmaması gibi hususlar, iddia makamı karşısındaki dezavantajlı konumu derinleştirmektedir. Savunmanın etkinliğini artırmak amacıyla, bu tür pratik imkanların yasal güvence altına alınması gerekmektedir (Köker, 2025a).

CMK m. 153 kapsamında müdafiye tanınan erişim yetkisinin, el konulan ya da muhafaza altına alınan delilleri de kapsayacak netlikte olması elzemdir. Savunma stratejisinin belirlenmesi ve koruma tedbirlerine karşı etkili kanun yollarına başvurulabilmesi, dosyadaki belgelerin yanı sıra maddi delillere de erişimi zorunlu kılar (Yenisey, 2023). Sonuç olarak, güçlü olanın galip geldiği bir anlayıştan usuli dengenin sağlandığı bir modele geçiş ancak devletin savunma haklarını korumaya yönelik bu pozitif adımları kanuni düzeyde somutlaştırmasıyla mümkündür.

Ceza muhakemesinde usuli dengenin tesisi, savunma haklarının etkinliği gibi yargılama neticesinde tesis edilen hükmün rasyonel ve denetlenebilir bir zemine oturtulmasını da zorunlu kılar. Bu bağlamda gerekçeli karar hakkı hem

ilk derece mahkemeleri hem de temyiz mercileri açısından kararın dayandığı hukuki ve fiili temellerin yeterli açıklıkta ortaya konulmasını ifade eder. Mahkemelerin, tarafların ileri sürdüğü her bir argümanı ayrı ayrı yanıtlama yükümlülüğü bulunmamakla birlikte; davanın sonucunu doğrudan etkileyen, belirleyici nitelikteki iddia ve savunmaların kararda açıkça değerlendirilmesi, bu hakkın asgari standardını oluşturur (İnceoğlu, 2018).

Gerekçeli karar hakkı, felsefi düzlemde Rawls'un "*hakkaniyet olarak adalet*" (justice as fairness) kavramıyla irtibatlıdır. Bu perspektiften bakıldığında, yargısal kararların gerekçelendirilmesi, siyasal iktidarın işlem ve eylemlerini meşrulaştırma işlevi görür. Kararların ikna edici ve makul gerekçelerle sunulması, yargı organlarının demokratik meşruiyet kazanmasının temel yoludur (Duguit, 1954). Dolayısıyla bu hak, yalnızca davanın taraflarının tatmin edilmesine yönelik usuli bir prosedür olmanın ötesinde, demokratik bir toplumun tüm fertlerini ve toplumun gelecekteki adalet algısını şekillendiren kolektif bir öneme sahiptir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, ikincillik ilkesi uyarınca bir dördüncü derece mahkemesi gibi hareket etmese de gerekçeli karar hakkı bağlamında belirli denetim sınırları öngörmektedir. Mahkeme; bariz bir keyfilik, kararda büyük bir tutarsızlık veya hukuki kesinliği zedeleyecek düzeyde makul yorum sınırlarının aşılması durumlarını hak ihlali olarak nitelendirmektedir (Reid, 2019). Bu denetim mekanizması, yargısal kararların sadece bir sonuç beyanı olmamasını, aksine hukuki bir muhakeme sürecinin ürünü olarak adalet sistemindeki yerini almasını temin eder. Güçlü olanın değil, hakkaniyete uygun usuli süreçlerin galip geldiği bir sistemde gerekçeli karar, adaletin keyfilikten arındırılmış bir biçimde tecelli ettiğinin en somut kanıtıdır.

Ceza muhakemesinde silahların eşitliği ilkesi, taraflar arasındaki dengenin sadece kağıt üzerinde kalmamasını, yargılamanın her aşamasında görünür kılınmasını zorunlu kılar. Bu bağlamda duruşma salonu oturma düzeni, adaletin somutlaşmış bir temsili olup, yargılamanın tarafsızlığına ilişkin algıyı doğrudan şekillendirmektedir. Anglo-Sakson hukuk sisteminde iddia ve savunma makamlarının hakimin karşısında simetrik bir düzlemde konumlandırılması, tarafların süje olarak eşitliğini ve hakimin tarafsızlığını sembolize etmektedir. Buna karşın, Kara Avrupası geleneğinde ve özellikle Türk hukuk uygulamasında savcının hakimle aynı kürsüde yer alması, iddia makamına fiziksel bir imtiyaz tanıyarak usuli asimetriye sebebiyet vermektedir (Köker, 2025b).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, duruşma salonundaki fiziki konumlandırmayı silahların eşitliği bağlamında değerlendirirken, ihlal tespiti için savunmanın somut bir dezavantaja uğraması şartını aramaktadır. Mahkeme, savcının kürsüdeki yerini bir ayrıcalık olarak kabul etmekle birlikte, bu durumun savunma haklarını fiilen kısıtladığına dair kanıt bulunmadığı sürece adil yargılanma hakkının zedelenmediğine hükmetmektedir. Ancak bu yaklaşım aynı

zamanda mahkemenin adil görünmesi gerektiğini vurgulayan "*görünüş ilkesi*" ile çelişmektedir. Savcının mahkeme heyetiyle fiziksel olarak özdeşleştiği bir oturma düzeni, kamuoyunda iddia makamının yargı organıyla ortak hareket ettiği izlenimini uyandırmakta ve savunmanın ikincil plana itilmesine neden olmaktadır. Anayasa Mahkemesi de Larysa Ziabkina gibi başvurularda konuyu ele almış, ancak iddiaların yeterince temellendirilmemesi gerekçesiyle ihlal sonucuna ulaşmaktan kaçınmıştır. Oysa sanığın salonun ortasında, müdafisinden kopuk bir noktada konumlandırılması, ceza muhakemesindeki süje rolünü zayıflatmakta ve etkin savunma hazırlama imkanını kısıtlamaktadır. Savunmanın etkinliği ile savunmanın hazırlanması için gerekli kolaylıkların sağlanması yükümlülüğü dikkate alındığında, oturma düzeninin yarattığı dezavantajların soyut iddiaların ötesinde, yapısal bir sorun olarak kabul edilmesi elzemdir (Köker, 2025b).

Türk yargı pratiğinde, özellikle Ağır Ceza ve Asliye Ceza Mahkemelerindeki fiziksel yerleşim, devletin adaletin görünürlüğünü sağlama konusundaki pozitif yükümlülüğüyle bağdaşmamaktadır. Müzakere odası bulunmayan salonlarda, gizli müzakere aşamasında savunmanın dışarı çıkarılıp savcının salonda kalmaya devam etmesi, mahkemenin tarafsızlığına açıkça gölge düşürmektedir. Savcı ile heyet arasındaki fiziksel yakınlık, duruşma esnasında doğrudan iletişime ve fısıltı şeklinde etkileşime olanak tanıyarak savunma makamı üzerinde denetimi güç bir baskı oluşturmaktadır. Asliye Ceza Mahkemelerinde ise bazı durumlarda küçük duruşma salonları sebebiyle hakim ve savcının neredeyse yan yana konumlanması, iddia ve yargı makamları arasındaki sınırları belirsizleştirmektedir. Savunmanın duruşma sürecine katılımını zorlaştıran ve iddia makamını "*devletin gücü*" ile özdeşleştiren bu fiziksel hiyerarşi, silahların eşitliğini zedeleyen arkaik bir tercihtir. Devletin pozitif yükümlülüğü; savunma ve iddia makamlarını hakimin karşısında eşit düzlemde konumlandıracak, sanık ile müdafinin kesintisiz iletişimini sağlayacak ve yargılamanın tarafsızlığına dair her türlü şüpheyi bertaraf edecek bir reformu gerçekleştirmeyi gerektirmektedir. "*Güçlü olanın kazandığı*" bir görünümden, usuli dengenin her aşamada hissedildiği bir yargılama düzenine geçiş ancak bu fiziki ve sembolik asimetrinin giderilmesiyle mümkündür (Köker, 2025b).

Sonuç olarak, ceza muhakemesinde "*güçlü olanın kazandığı*" bir düzenden tam anlamıyla uzaklaşılması, usuli dengenin sembolik ve pratik düzeyde eksiksiz uygulanmasına bağlıdır. Şüphelinin dosyaya erişim haklarının müdafi yardımından bağımsızlaştırılması, zorunlu müdafilik sistemindeki mali ve idari engellerin kaldırılması ve duruşma salonlarındaki fiziksel asimetrinin giderilmesi, adil yargılanma hakkının asgari gerekleridir. Savunmanın ikincil plana itildiği ve iddia makamının yargı organıyla özdeşleştiği bir oturma düzeni ile gerekçelendirilmemiş hükümler, demokratik meşruiyeti zedelemektedir. Bu

nedenle, savunma haklarını fiilen güvence altına alacak köklü reformların gerçekleştirilmesi, silahların eşitliği ilkesinin bir zorunluluğudur.

Sonuç

Ceza muhakemesi sisteminin tarihsel gelişimi, hakikatin fiziksel mücadele ve sınıfsal üstünlük yoluyla arandığı "*sınama*" usullerinden, hukuki argümanların eşit şartlarda yarıştığı "*usuli denge*" modeline geçişi ifade etmektedir. Ancak çalışmada incelenen güncel uygulama örnekleri, güçlü olanın galip geldiği arkaik mantığın kalıntılarının, özellikle fiziki imtiyazlar ve usuli kısıtlamalar biçiminde varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Şüphelinin dosyaya erişimindeki engeller, zorunlu müdafilik kurumundaki pratik eksiklikler ve iddia makamına tanınan sembolik üstünlük, silahların eşitliği ilkesinin özünü zedelemektedir.

Yargılamanın sadece adil olması değil, aynı zamanda adil görünmesi ilkesi gereği; duruşma salonlarındaki fiziki asimetrinin giderilmesi ve savcının yargı organıyla özdeşleştiği algısının kırılması elzemdir. Benzer şekilde, gerekçeli karar hakkının "*hakkaniyet olarak adalet*" ilkesi çerçevesinde tahkimi, yargısal meşruiyetin yegâne kaynağıdır. Sonuç olarak, sosyal Darwinist kökenli güç mücadelesi anlayışının tam anlamıyla aşılması; savunma makamının dezavantajlı konumunu giderecek yasal reformların yapılmasına ve devletin savunma hakkını fiilen koruyan pozitif adımları kararlılıkla atmasına bağlıdır. Adaletin tecellisi, usuli güvencelerin tarafsız ve eşit şekilde uygulanmasında aranmalıdır.

Kaynakça

Balcı, M. (2024). Ceza muhakemesi hukuku tarihi perspektifinden engizisyon yargılamaları. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, (1), 51-83.

Banks, S. (2008). Killing with courtesy: The English duelist, 1785-1845. *Journal of British Studies*, *47*(3), 528-558.

Bartlett, R. (1986). *Trial by fire and water*. Clarendon Press.

Bilgili, A. (2022). Sosyal darwinizm. Y. Saraç (Ed.), *Sosyal bilimler ansiklopedisi* içinde (Cilt 4, s. 99).

Blackstone, W. (1778). *Commentaries on the laws of England* (Cilt 3). Clarendon Press.

Duguit, L. (1954). *Kamu hukuku dersleri* (S. Derbil, Çev.). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Erem, F. (1988). Savunma ve ceza yargılamasının temeldeki kusurları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, *1*(1), 91-99.

Esmein, A. (1913). *A history of continental criminal procedure* (J. Simpson, Çev.). Little, Brown and Company.

Fedorova, M. I. (2012). *The principle of equality of arms in international criminal proceedings* (Cilt 55). Intersentia.

Foucault, M. (2011). *Büyük kapatılma* (I. Ergüder & F. Keskin, Çev.; 3. baskı). Ayrıntı Yayınları.

Harding, A. (2001). *Medieval law and the foundations of the state*. Oxford University Press.

Holdsworth, S. (1922). *A history of English law* (Cilt 1). The Aberdeen University Press.

İnceoğlu, S. (2018). *Adil yargılanma hakkı*. Avrupa Konseyi.

Kiernan, V. (2016). *The duel in European history*. Zed Books.

Köker, M. (2025a). Asliye ceza mahkemelerinde duruşma salonundaki oturma düzeninin adil yargılanma hakkına etkileri üzerine değerlendirmeler. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *8*(3), 1036-1068.

Köker, M. (2025b). *Ceza muhakemesi hukukunda silahların eşitliği ilkesi*. Adalet Yayınları.

Montesquieu. (2017). *Kanunların ruhu üzerine* (B. Günen, Çev.; 2. baskı). Türkiye İş Bankası Yayınları.

Ozansü, M. C. (2014). *Erken modernlikte ceza sorumluluğunun kamusallaşması ve rasyonelleşmesi*. On İki Levha.

Reid, K. (2019). *A practitioner's guide to the European Convention on Human Rights* (6. baskı). Sweet & Maxwell.

Roth, M. P. (2017). *Göze göz suç ve cezanın küresel tarihi* (B. Erdoğan, Çev.). Can Yayınları.

Selçuk, S. (2022). *Suç hukuku dogmatiği ve/ya grameri: Suç yargılama süreci hukuku* (Cilt 5). İmge Kitabevi Yayınları.

Seviğ, V. R. (1956). X'uncu asırdan günümüze kadar ceza muhakemeleri usulü ve gelişmesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *13*(3), 306.

Taner, F. G. (2021). *Ceza muhakemesi hukukunda adil yargılanma hakkı bağlamında çelişme ve silahların eşitliği* (2. baskı). Seçkin.

Trechsel, S. (2005). *Human rights in criminal proceeding*. Oxford University Press.

Yenisey, F. ve Nuhoğlu, A. (2023). *Ceza muhakemesi hukuku* (11. baskı). Seçkin.

NEOLİBERAL ÇAĞDA DEVLET ve YARGI YETKİSİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Evrim DURMAZ*
Duygu Hatipoğlu AYDIN**

Giriş

Yargılama faaliyeti, oldukça uzun bir zamandır, sadece devletle özdeşleştirilmiş bir işlevdir. Hukukun toplumsal fonksiyonlarından biri olarak uyuşmazlıkları çözme ve adalet dağıtma, belirli kurallar, kurumlar ve usuller bağlamında, devletin tekelinde olarak görülmüştür. Kapitalist üretim biçiminin, neoliberal olarak adlandırılan döneminde, egemenlik ve ona bağlı devlet fonksiyonlarının sistematik olarak yeniden yapılandırılmasına bağlı olarak, yargılama işlevinin de dönüşmesi söz konusudur.

Neoliberal yeniden yapılanmanın tartışılabileceği pek çok alan olmakla birlikte, bu çalışmada yargılama faaliyetine odaklanılmıştır. Yargı, hem toplumsal çatışmaları hukuki alanda çözerek uzlaştırma çabasıdır hem de devletin şiddet tekelinin (yani sınıfsal ve toplumsal baskının tarihsel biçiminin) bir görünümü olarak ayrıca ele alınması gereken özel bir olgudur. Devletin hukuki uyuşmazlıkları çözme fonksiyonu olarak tanımlanan yargılama faaliyeti, hukuki uyuşmazlığın ortaya çıkışından çözülüşüne kadarki süreci kapsar. Bununla birlikte uyuşmazlığı çözecek kurallar, makamlar, uyuşmazlığın sonucunda verilen kararın içeriğinin değerlendirilmesi de bu faaliyete dahildir.

Özellikle yargı yetkisi bakımından devlet tekelinin aşınması ve özelleştirmenin bu alana etkisi farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, özellikle uyuşmazlık çözümünün devlet dışı aktörlerce yürütülmesi ve devlet dışı kural koyucuların güçlenmesi ve çok hukukluluk olguları, yargı alanında bir yeniden yapılanmanın işaretleri olarak ele alınmıştır. Yargı yetkisinin özel ve ulusötesi aktörlere devri, devletin basit bir şekilde zayıflaması anlamına gelmez; devletin küresel sermayenin taleplerine göre kendini yeniden yapılandırdığı işlevsel bir yeniden düzenlemedir.

Çalışmanın ilk kısmında modern devletin hukuk ve yargılama fonksiyonu ile ilişkisine değinilmiş, neoliberal dönemin bu ilişkide neyi değiştirdiğine dair

* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Öğr. Gör. Dr.
** Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Doç Dr.

değerlendirmeler yapılmıştır. Yargı yetkisinin dönüşümü iki ana başlık olarak tartışılmıştır. Uyuşmazlık çözümünün mahkeme dışına çıkması başlığında alternatif uyuşmazlık çözüm mekanizmalarının yaygınlaşması ve bunun mevcut ve olası sonuçları ele alınmıştır. Devlet dışı kural koyucuların güçlenmesi başlığında Yatırımcı-Devlet Uyuşmazlık Çözümü, şirketlerin yarı-yargısal roller üstlenmeleri, Ertelenmiş Kovuşturma Kararları ve ICANN örnekleri değerlendirilmiştir. Sonuç kısmında, neoliberal dönemde devlet zayıflamadığını aksine piyasa ekonomisiyle uyumlu yeni işlevler üstlenerek yeniden yapılandırıldığını, bunun yargılama yetkisinin dönüşümünde izlenebileceği ifade edilmiştir.

Devlet, Hukuk ve Yargı

16. yüzyılda doğan modern devlet, dağınık halde farklı kurum ve kişilerde bulunan bütün toplumsal yetkileri kendisinde toplayan, belli bir coğrafyada ve burada yaşayanlar üzerinde bu yetkileri icra eden en güçlü ve karmaşık toplumsal örgütlenme biçimi olarak kabul edilir. Weber'a göre devlet meşru şiddet tekeline sahiptir. Hirsch, medeni bir kazanım olarak kabul edilen şiddet tekelinin toplumsal sömürü ve baskı koşullarının özel bir tarihsel biçiminden başka bir şey olmadığını ifade eder (Hirsch, 2011, s. 28). Ancak devlet sadece bir şiddet aracı değildir. Aynı zamanda görünüş olarak toplumsal çatışmaların üzerinde durarak toplumun politik birlikteliğini ifade etmektedir. Devlet bununla bağlantılı olarak, yargı yetkisi bağlamında kural koyar, uyuşmazlığı çözer ve yaptırımlar uygular.

Klasik liberal düşünceye göre, insanlar güvenlik içinde yaşamak için kendilerine ait yargı yetkisini toplum sözleşmesiyle devlete devretmişlerdir, bu nedenle kimse kendi hakkını kendi elde edemez. Devletin bulunmadığı bir toplum kaosa sürüklenir ve çatışmalar içinde dağılır, yargılamanın devlet dışı tarafından icra edilme halinde de adaletsizlik ve şiddetle birlikte aynı durum söz konusu olur. Devlet bu düşünceye göre, toplum içinde çıkarları çatışan kesim ve bireylerden bağımsız ve onlara eşit mesafede yetkilerini kullanmaktadır.

Buna karşılık eleştirel devlet ve hukuk kuramları, yargı yetkisinin de dahil olduğu tüm devlet fonksiyonlarının toplumsal güç ilişkilerinden bağımsız olamayacağını vurgular. Devlet, bu perspektifte, tarihsel olarak belirli sınıfsal çıkarların korunması ve yeniden üretilmesiyle bağlantılı bir aygıt olarak değerlendirilir. Devlet, tarihin belli bir döneminde belli bir toplumda hâkim olan üretim ilişkilerinin şekil verdiği, egemen sınıfın diğer sınıflar üzerindeki baskı aracıdır.

Tarihsel olarak siyasi iktidar, üretim fazlasının olduğu bir toplumda bu üretim fazlasına el koymak isteyenler tarafından, üreticiler üzerinde icra edilmek üzere ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte doğan

modern devlet önceki siyasi iktidar türlerinden farklı olarak ekonomik iktidara sahip olan sınıftan biçimsel olarak farklılaşmış, adeta bağımsız bir görünüme kavuşmuştur. Bu bağımsız görünümün uzmanlaşmadan veya rıza üretiminden kaynaklanan farklı sebepleri vardır ancak kapitalist devlet özünde egemen sınıfın baskı ve sömürü aracıdır (Engels, 1891/2019).

Kapitalist devlette hukukun niteliği ve işlevleri de bu bağlamda değerlendirilir. Öncelikle modern devlet, iktidarın parçalı yapısına son vermiş ve bütün yetkileri, işlevleri kendisinde toplamıştır. Kapitalizm, kendinden önceki üretim ilişkilerinin tasfiye ederken modern devlet de çoğul iktidar odaklarına ve çoğul hukuka son vermiştir. Her devlet kendi iktidarını kendi hukuku aracılığıyla dayatmaktadır. Kapitalist devlette hukuk, eşit haklar ve ödevler illüzyonu altında, özel mülkiyet hakkı ve sözleşme özgürlüğü olgularını, daha doğru bir ifadeyle burjuvazinin geri kalan halkı mülksüzleştirme ve bu yetkisi dahilinde her şeyi yapabilme özgürlüğünü kurumsallaştırmıştır. Siyasi iktidar artık şiddete dayanarak artı ürüne el koymak yerine, görünüşte bir rızayla (çünkü herkes teorik olarak sözleşme özgürlüğüne, çalışıp çalışmama özgürlüğüne sahiptir) artı değer sömürüsünü gerçekleştirir, hukuk da bunun aracı, ifadesi ve meşrulaştırıcısı olur (Karahanoğulları, 2002; Marx, 1844/1997; Marx & Engels, 2004).

Nasıl ki hukuk sınıfsal baskının aracı ve meşrulaştırıcısı ise yargılama alanı da böyledir. Yargı hem zorlayıcı gücüyle (hapis cezası, para cezası gibi) devletin baskı araçları arasındadır hem de eşitsiz toplumsal ilişkileri normalleştirerek devletin ideolojik bir aracı olarak işlev görür. Devletin sahip olduğu nitelikleri yitirmeden ayakta kalmasının tek yolu mevcut üretim ilişkilerini devam ettirmektir, bu nedenle bu ilişkilerin sürekliliğini sağlayacak politikalar izler, yargısal mekanizmalar ve mahkeme kararları da bundan bağışık değildir.

Hukuksal dünya görüşü, burjuvazinin yeni ekonomik koşullara ilişkin Orta Çağın ilahi dünya görüşü yerine koyduğu anlayıştır. Kapitalist devlette sosyal olarak eşitsiz bireylerin hukuk önünde eşit olduğunu iddiası vardır. Hukuki eşitlik, toplumsal eşitsizliği gizler. Mülksüz kitlelerin üretim araçlarına ve artı değere el koyan azınlığın olduğu bir sistemde hakların eşitliği içerik olarak eşitsizlik anlamına gelir. Mahkemeler önünde davacı ve davalı, işçi ve işveren, kiracı ve ev sahibi, çok uluslu şirket ile ona karşı dava açan köylüler eşittir. Ancak bu biçimsel eşitlik, toplumsal eşitsizlik zemininde çoğu zaman sadece bir iddia olmanın ötesine gidemez. Egemen sınıf ancak tarafsız görünerek rıza üretir, böylece yönetmeye devam edebilir. Yargı, zaman zaman bazı şirketler veya varlıklı sınıf üyeleri aleyhinde karar vererek bu tarafsızlık görünümünün ve rızasının üretilmesini sağlar.

Neoliberal Çağda Devlet ve Yargı

1970'lerden itibaren kapitalizm neoliberalizme evrilmiştir. Devlet nasıl ki tarihin belli bir dönemindeki egemen üretim ilişkilerinin şekil verdiği bir araçsa bugün devletten konuştuğumuzda artık neoliberal devletten söz etmekteyiz. Sermaye birikimini üretimden ve artı değerden gerçekleştiren kapitalist ekonominin yerini, spekülatif araçlarla mülksüzleştirme, güvencesizleştirme ve kamu mallarının ve hizmetlerinin satışa çıkarılmasıyla büyük eşitsizliklerin yaratılmasına dayanan neoliberalizm almıştır.

Neoliberal dönemde devletin piyasa ile karşı karşıya geldiği değil, piyasa adına yeniden konumlandığı söylenebilir. Neoliberalizm kuralsızlaşmayla denetimi aynı anda dayatır (Brown, 2018, p. 57). Planlamanın, çalışma hayatına ve sosyal güvenceye ilişkin kuralların, çevre koruyucu hükümlerin esnetilmesi, yeni çalışma türlerinin getirilmesi, kamu malları üzerindeki koruyuculuğun azalması vd. yanında ise piyasa ekonomisini ekonomik, sosyal, politik olarak tehdit edebilecek herhangi bir unsura dönüşme potansiyeli taşıyan her türlü itiraz (kendine yeterli aile ekonomilerinden emeğin örgütlenmesine) baskı, zor ve sınırlayıcı yasa ve uygulamalarla karşılanır.

Bu dönemde devlet, sosyal hak alanlarından çekilmekte, kamusal hizmetleri özelleştirmekte, koruyucu ve sınırlayıcı düzenlemeleri azaltmaktadır. Ancak Harvey'e göre bu süreç, devletin güç kaybettiği anlamına gelmemektedir. Aksine devlet, sermaye birikimini kolaylaştıran, piyasa risklerini yöneten ve kriz anlarında müdahale eden bir aktör olarak varlığını sürdürmektedir (Harvey, 2024, p. 74,85). Ataay neoliberal yapısal reformlarla amaçlanın devlet-piyasa ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi olduğunu, devletin minimalize edilerek üretici konumdan uzaklaştırılmasını ve bu sektörlerin piyasaya devredilmesi olduğunu ifade etmektedir (Ataay, 2007). Ancak bu dönemde nihai olarak gerçekleşen devletin çalışan sınıflara yönelik sosyal hizmetlerinin ve bunlar için ayrılan kaynaklarının azaltılması ve sermayenin desteklenmesine yönelik müdahale ve harcamalarının azalmak yerine artmasıdır. Brown'a göre neoliberal düşünürler karışmayan devlet değil, belli işlevlere odaklanmış güçlü bir devlet inşa etmek istemişlerdir (Brown, 2021). Neoliberalizm, devletin yok olması veya güçsüzleşmesi anlamına gelmez. Devlet geri çekilmemekte, aktif olarak yeniden yapılanmaktadır. Artık devlet tamamen piyasa rasyonalitesi ve sermaye birikimi hizmetinde güçlenmektedir. Sosyal koruma, yeniden dağıtım ve kamusal alandan, düzenleyici işlevinden çekilmekte, sermaye için işlevsel olmaya devam etmektedir (Freeman & Kagarlitsky, 2010, s. 143). Devletin küçülmesi ideolojik bir söylemdir. Bu nedenle çalışmada neoliberal dönemde devletin zayıflamadığını aksine piyasa ekonomisiyle uyumlu yeni işlevler üstlenerek yeniden yapılandırıldığını ileri sürüyoruz. Diğer savunduğumuz nokta ise neoliberal dönemde hukuk bu dönüşümün hem yansıması hem de kurucu

unsurlarından biri görevini üstlenmekte, bunun da yargı alanına yansımaları olmaktadır.

Neoliberalizmde piyasalaştırılmaya uygun olmadığı düşünülen şeylerin ve faaliyetlerin hızlı ve kuralsız şekilde ticarileştirilmesi, şirket ve finans sermayesi ile devlet arasında giderek artan bağ sonucunda şirketlerin siyasi kararlar ve ekonomi politikasında belirleyici hale gelmesi, finans sermayesinin egemenliği sonucunda ekonomik istikrarsızlıklar söz konusudur (Brown, 2018, s. 32). Hukuk bu bağlamda giderek piyasa ile çatışmalı özelliklerini yitirmekte ve neoliberal politikaların uygulayıcısı haline gelmektedir (Blalock, 2014; Chadwick, 2019). Neoliberalizmde hukuki alan yeniden yapılandırılmıştır.

Devlet, sermaye birikimini kolaylaştıran, piyasa risklerini yöneten ve kriz anlarında müdahale eden bir aktör olarak varlığını sürdürmektedir. Burada yargının sermaye lehine yeniden yapılandırıldığını görmekteyiz. Neoliberal dönemde sermaye birikimi üretimle değil, mülksüzleştirme yoluyla gerçekleşmektedir. Bu da gelişmekte olan ülkelerde doğal kaynakların çıkarılması için toprak gaspı, ülkelerin kredilerle borçlandırılarak kamu varlıklarının özelleştirilmesi ve spekülatif araçlarla (sermaye piyasası araçlarıyla) servet yaratılması şeklinde olmaktadır. Devlet sahip olduğu şiddet tekeli ve yasallık tanımlarıyla mülksüzleştirme süreçlerinin desteklenmesinde ve ilerletilmesinde önemli bir işlev üstlenir. Hukuk bu mülksüzleştirme yoluyla birikimin aracı haline gelmiştir. Örneğin acele kamulaştırma kararları böyledir. İdarenin piyasalaştırma atakları, mahkemeler tarafından engellenmeye çalışılsa da idari kararlarla ya da yargı personelinin değiştirilmesiyle, mahkeme kararlarının altı boşaltılmaktadır (Durmaz, 2025, s. 34). Dolayısıyla koruyucu düzenlemeler ya da yargısal mekanizmalar boşa çıkarılmaktadır.

Hak taleplerinin yargısal mekanizmalara sıkıştırılmasında gördüğümüz bir durum bu taleplerin hukuk yoluyla kriminalize edilmesidir. Yasalar ve mahkemeler halkın hakları biçimsel olarak talep etmesinin ötesinde, gerçekten somut durumlarında köklü değişiklik yapacakları eylemleri kriminalize eder. Örneğin, köylüler bir maden projesine yönelik ÇED raporunun iptali için dava açabilirler, bu arada şirket zeytin ağaçlarının kesimine başlayabilir, ağaç kesimini durdurmak isteyen köylüler iş makinelerinin önünü kestiğinde ise kolluk müdahalesi gerçekleşir ve köylülerin eylemleri hukuksuz addedilir, onlara düşen ağaç kesimleri ve topraklara el koyma devam ederken uzun ve masraflı bir yargılama sürecinin sonucunu beklemektir.

Yargı Yetkisinin Dönüşümü

Yargılama faaliyetini geniş bir hukuk alanının parçası olarak ele aldığımızda, neoliberal dönemde hukukun, devletin dönüşümünün izlenebileceği

alanlardan biri olduğu kadar, aynı zamanda bu dönüşümün kurucu bir unsuru olarak işlediği söylenebilir. Bu dönüşüm en genel tabiriyle, sermaye mantığının ve hareket tarzının hayatın her alanını etkisi altına alma eğiliminin bir parçası olarak görülebilir. Devlet örgütü de, tüm işlevleriyle ve kurumsal yapısıyla bundan azade değildir.

Yargılama faaliyeti devletin tarafsız görünümüne en çok yaklaştığı, toplumun siyasal iktidara ilişkin rızasının en çok üretildiği alanlardan biridir. Devletin şiddet tekelinin belirgin görünümlerinden biri olarak yargılama faaliyeti, esasen başta özel mülkiyet olmak üzere piyasa mekanizmasını koruyan bir hukuki düzenin yansımasıdır ve neoliberal dönemde de yine piyasa mekanizmasını korumaya yönelik olarak şekillenmektedir. Ulus devlet modelinin yaslandığı tek hukukluluk karşısında, devlet dışı ve piyasalardaki güçlerin hâkim hale gelmesiyle çok hukukluluğun ağırlığı artmakta; hukuk sistemlerinin hibridizasyonu ve sermayenin ihtiyaçlarına uygun olarak daha esnek, yoruma dayalı bir hukuk anlayışı ortaya çıkmaktadır. Böylece, hukuk sistemi açısından üç temel fonksiyon; hukuk yaratma, uyuşmazlık çözme ve hukukun icrası mekanizmaları dönüşüme uğramaktadır. Bu dönüşümün yalnızca teknik ve usulü değişiklikler değil, küresel sermayenin talepleriyle bağlantılı gelişmeler olduğunu vurgulamak gerekir.

Yargılama faaliyetinin, hukukun üç fonksiyonu açısından değişmesinin farklı biçimleri ve sonuçları vardır. Öncelikle uyuşmazlık çözümünün klasik form olarak mahkemeler yerine, alternatif mekanizmalara kayması söz konusudur. Ayrıca kural koyma fonksiyonu açısından, yargılama faaliyetinde kural koyucu aktörlerin sadece devletle sınırlı kalmadığından söz edilebilir. Örneğin şirketlerin siber alandaki kural koyma faaliyetlerinin ya da hukuki çoğulluk tartışmaları kapsamında topluluk hukuklarının, devlet hukuk sisteminin kural yaratma fonksiyonu ile yarıştığı görülmektedir. Öte yandan tahkim süreçlerinde kullanılan çerçeve normlar, esnek, bağlamsal ve devlet hukukundan ayrı hukuk yaratımına örnektir. Hukukun icrası fonksiyonu açısından ulus devletin yargılama düzenini aşan örneklerin tercih edilmeye başlanması ya da zorunlu kılınmasından bahsedilebilir. Özellikle ulus üstü örgütlerin hem kural koyma hem uyuşmazlık çözme hem de icra fonksiyonlarını birlikte üstlendiği örnekler artmaya başlamıştır.

Devletin yargılama faaliyetindeki yetkilerini devretmesi, aslında onun baştan beri sahip olduğu içkin niteliklerine uygun davranmasından başka bir anlama gelmemektedir. Bu bakımdan bir yetki devri yerine, devletin çeşitli fonksiyonlarının farklı aktörler arasında esnemesi ya da geçirgenleşmesinden (Hatıpoğlu Aydın, 2023), bu anlamda sınırların bulanıklaşmasından söz edilebilir.

Hukukun neoliberalizmin kurucu unsuru olarak merkezi bir rol oynadığı bu dönemde (Harvey, 2024; Schneiderman, 2008), yeni kural koyucular ve AUÇM'ler, esasen yargı hizmetlerinin özelleştirilmesi, devletin mahkeme sistemi gibi geleneksel kamu hizmetlerinden çekilmesini içeren daha geniş bir özelleştirme anlayışının parçası olarak tanımlanabilir (Glover, 2018). Neoliberal dönemde devletin dönüşümünü somut biçimde ifade eden bir kavram olarak özelleştirme, mahkeme seçimi ve hukuk seçimine dayanan biçimin, yani özel ve kamu hukuku ilişkilerinin farklı düzeylerde olsa tahkim yoluyla düzenlenmesi ve devlet dışı hukukun resmi olarak tanınmasını (Mills, 2023) içerir. Özel ya da kamu hukuku uyuşmazlıkları açısından geleneksel yargı yetkisinden kopan bir küresel pazar görebiliriz (Teubner, 2006; Twining, 2009). Dolayısıyla artık adalet üzerindeki, ya da adil olan üzerindeki devlet tekelinin kırılması söz konusudur (Mattli, 2001). Neoliberal dönemde, birbiriyle bağlantılı mekanizmalar aracılığıyla bu tekel ve bağlı yetkiler, sistematik olarak aşınmaktadır.

Yargı Yetkisinin Dönüşümüne Örnekler

Uyuşmazlık Çözümünün Mahkeme Dışına Çıkması

Uyuşmazlık çözümü fonksiyonu açısından bir dönüşüme tanıklık edilmektedir. Özellikle 1990'lardan itibaren artan düzeyde, önce uluslararası alanda, devamında ulusal bağlamda alternatif uyuşmazlık çözüm mekanizmalarının (AUÇM) hukukun hemen her alanında kullanılması söz konusudur. AUÇM'nin baskın hale gelmesi; şeffaflığın yitirilmesi, hesap verilebilirliğin azalması, hukuki belirlilik ilkesinin zayıflaması ve kamu adaletinin aşınması gibi ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Bu süreç, mahkemeleri "katı" ve "maliyetli" olarak tasvir eden, AUÇM'yi ise "esnek" ve "daha samimi" bir adalet biçimi (Giabardo, 2020, ss. 16–19) olarak meşrulaştıran neoliberal söylem tarafından desteklenmektedir. Öte yandan bu söylem, hukukun aslında toplumsal ilişkilere göre esneyebilen doğasını ve bu esnekliğin sermaye için nasıl kullanılabilir olduğunu (Brophy, 2017) gizlemektedir.

Özellikle ticari uyuşmazlıklar açısından tahkim uygulaması, mahkeme dışı uyuşmazlık çözüm sisteminin kabul edilmesidir. Burada şirketler, sözleşmelere rutin olarak tahkim hükümleri ekleyerek, kamusal yargı sistemlerinden vazgeçip özel, gizli ve piyasa odaklı uyuşmazlık çözüm yollarını tercih etmektedirler. Bununla birlikte artık sadece ticari uyuşmazlıklar değil, iş, tüketici gibi pek çok alanda uyuşmazlık çözümünün farklı derecelerle de olsa, mahkeme dışı alternatiflere devredilmesi söz konusudur. Her alanda tahkim gibi esnek ve kuralsız bir işleyiş olmasa da ticari uyuşmazlıklara özgülenen bir biçimin, toplumsal hayatın her alanına tezahür etmesinden söz edilebilir. Bu

durumda, şeffaflık, hesap verilebilirlik, tarafsızlık, bağımsızlık gibi yargılamaya dair temel ilkelerden (Fernández Arroyo, 2019; Provine & Seron, 1991) ya da zayıf tarafın korunması, tarafları eşitleme gibi çabalardan uzaklaşıldığı görülebilir. Ayrıca yargılama süreci verimlilik ve hız mantığı ile işlerken, hak, adalet, kamu yararı gibi kavramlar dışlanmaktadır (Murray, 2007).

Uyuşmazlık çözümünün mahkeme dışına çıkmasında, kolektif siyaset yapma biçimlerinin oldukça paralize edildiği ve bireysel yargı yollarına sıkıştırıldığı bir durum mevcuttur. Bu, AUÇM'nin öne çıkarılarak parlatılmasının hem nedeni hem sonucu olarak görülebilir. Zaten uzunca bir süredir, her mücadele hak taleplerine ve yargısal çözüm yollarına indirgenmiştir. Bu durum hukuksallaşmanın (Teubner, 1987) bir parçası olarak da okunabilir. Hak taleplerinin eşitlik ve evrensellik iddiasının toplumdaki ezen ve ezilen ilişkisini örtmesi neoliberalizm dönemine özgü olmamakla birlikte, neoliberal dönemde çalışanların kitlesel örgütlülüğünün dağıtılması ve kitlelerin atomize edilmesi, kolektivitenin her alandan tasfiye edilmesi, bireyciliğin artışı, halk kitlelerinin egemenlerle mücadelesinin politika sahnesinden yargı alanına çekilmesine neden olmuştur. Böylece hak söylemi ve politik ekonomik taleplerin bireysel hak mücadelesine indirgenmesi başarılabilmiştir. Bunun sakıncası ise, ortak sorunları ve talepleri olan insanların yalnızca belli bir kısmının "hak arayışına" girişmesi, olması gereken hukuki durumunu uzun sürede, masraflı bir şekilde elde etmeye çalışması ve dolayısıyla çoğu zaman mahkeme kararı ne olursa olsun fiili olarak kaybetmesidir. Bu anlamda, bireysel iş uyuşmazlıklarında arabuluculuk ya da tüketici uyuşmazlıklarında hakemlik gibi alternatif mekanizmalar, güç dengesizliğinin çok büyük ve görünür olduğu ve klasik yargılamanın avantajlarını budayan (Hatıpoğlu Aydın, 2025) süreçlerdir.

Her ne kadar uyuşmazlık çözümünü, esnek, hızlı ve verimli kategorileriyle tanımlanan AUÇM'ye devredilme eğiliminde olsa da, bu mekanizmaların, hukuk sisteminin tüm muhataplarında aynı şekilde işlemediğini vurgulamak gerekir. Özellikle bireysel talepler açısından uyuşmazlığı çözüme ulaştıracak kurallar ve usuller oldukça katıdır. Bu da adalet arayışında varsılların hep haklı çıktığı (Galanter et al., 2014) süreçlerin mahkeme dışında da devam ettiğinin kanıtıdır. Sermaye için geniş kapsamlı, pahalı ve esnek, özel adalet; emekçiler için ise kısıtlı, bireyselleştirilmiş ve fiilen erişilemez resmi adalet…

Devlet Dışı Kural Koyucuların Güçlenmesi

Neoliberal dönemde yargının dönüşümünün bir başka göstergesi devlet dışı kural koyucuların güçlenmesi ya da tanınmasıdır. Bu durumun yargıya yansıması farklı biçimlerde gerçekleşmektedir.

Sermayenin uluslararası hale gelmesiyle ulus devlet sadece ulusal burjuvazinin çıkarlarını savunamaz duruma gelmiştir. Bu durumda devlet zaman zaman ulusal sınıfların çıkarlarını baskılamak zorunda kalmaktadır. Ticari anlaşmazlıklarda yatırımcı-devlet arasındaki uyuşmazlıkların hangi mekanizmalarda çözüleceği yer almakta ve bu durum paralel yargısal mekanizmalar yaratmaktadır. Böyle şirketler kendi kârlarını tehdit eden düzenleyici kararlarına karşı devletleri dava edebilir hale gelmiştir.

Yatırımcı-Devlet Uyuşmazlık Çözümü *(Investor-State Dispute Settlement-ISDS)* biçimlerinde şirketler özel tahkimde devletlere karşı dava açma yetkisine sahip olmaktadır, ki uluslararası hukukta bu daha önce sadece devletlerin sahip olduğu bir yetkiyken, şirketler adeta devlet gücünde aktörler olarak sahaya çıkmaktadır (Van Harten & Loughlin, 2006). Devletlerin şirketler tarafından dava edilebilmesinin oldukça enteresan sonuçları vardır. Yabancı yatırımcılar açısından beklenen kârların azalması sebebiyle, hükümetlerin çevre yasaları, halk sağlığı, çalışma hayatı hakkındaki düzenlemeleri nedeniyle dava edilmeleri söz konusu olabilir. Ya da hükümetler için bu yasa yapım süreçlerinde sermaye lehine bir baskı yaratabilir. Yani dava riski öngörülürse, belirli meseleler hiç düzenlenmeyebilir (Tienhaara, 2011). Tahkim heyetinin tarafsızlığı, bağımsızlığı ve denetim mekanizmaları tartışmalıdır (Choudhury, 2008; Van Harten, 2012). Yatırımcı-devlet uyuşmazlık çözümü mekanizmasının neoliberalizmi ulusötesi düzeyde etkili bir şekilde anayasallaştırdığı, sermayenin haklarını herhangi bir tek ulus devletteki demokratik çoğunluğun erişemeyeceği bir yere yerleştirdiği (Gill, 1998; Schneiderman, 2008) tartışılmaktadır.

Devlet dışı kural koyucuların güçlenmesi sürecinde şirketlerin yarı-yargısal roller üstlendikleri görülmektedir. Bu durum Devlet ve şirket rollerinin benzeşmesi ya da aradaki sınırın bulanıklaşması olarak tartışılabilir (Hatıpoğlu Aydın, 2023). Yargılama faaliyeti açısından, şirketlerin yarı-yargısal roller üstlenmeleri, özellikle platformların kendi kurallarını koyup uygulamalarında çok belirgindir. Bunlar devlet hukukuna atfedilen tüm işlevleri barındırmaktadır. Özellikle "Hizmet Şartları", adeta özel kanunlar gibi işlemektedir (Belli, 2021; Suzor, 2018). İçerik denetleme süreçleri, hangi ifadenin serbest olacağını belirlemektedir (Klonick, 2018). Burada kuralın icrası teknik/kodla gerçekleşmektedir (Lessig, 2006). Örneğin hesabın askıya alınması ve yasaklama gibi yaptırım mekanizmaları mevcut ve etkilidir (Bloch-Wehba, 2019). Verilen erişim engelleme, yasaklama gibi kararlara itiraz süreçleri, platformun içinde, örneğin Meta'nın mahkeme yapısını örnek alarak kurduğu Gözetim Kurulu gibi yargısal denetim mekanizmalarında yürütülmektedir (O'Kane, 2022). Bu sistemler, ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü, piyasalara erişim gibi temel haklar konusunda bağlayıcı kararlar alabilmekte; milyarlarca insanı etkileyebilmekteyken, bunlara karşı hiçbir dış denetim ve

kamu otoritelerine itiraz hakkı bulunmamaktadır (Douek, 2024; Suzor, 2018). Dolayısıyla, sadece ticari anlaşmazlıklar açısından değil, bireyler açısından da, siber alan hizmetlerini kullanmak suretiyle, sürekli olarak bu kurallarla muhatap olmak söz konusudur ama şirket-birey ilişkisinde bireyler, "vatandaşlık" bağından kaynaklanan mekanizmalardan ya da temel haklardan faydalanamamaktadır.

Devletlere benzeme bakımından, büyük şirketler, giderek kamusal/devlet yargı süreçlerinin yerini alan, ayrıntılı iç düzenleyici sistemler geliştirmektedir. Uyumluluk departmanları, etik ihbar hatları, iç soruşturma birimleri, insan kaynakları mahkemeleri gibi süreçler, işyerindeki uygunsuz davranışları, mali usulsüzlükleri ve hatta olası suç teşkil eden davranışları, Ertelenmiş Kovuşturma Kararları (*Deferred Prosecution Aggreements- DSA*) yoluyla savcılarla müzakere ederek şirket içinden yönetmektedir (Meerts, 2020, 2023). Şirketlerin para cezası ödeyerek ve izlemeye başvurarak, suçu kabul etmeden ve kamuya açık yargılanmadan cezai kovuşturmadan kaçınmalarına izin verebilmesi yönünden önemli bir kurumdur. Devletin yargı gücünün en görünür ifadesi olan ceza davası, savcılar ile şirket avukatları arasındaki sözleşmesel müzakerelerle yer değiştirir (Reilly, 2018). Adalet, ticari bir işleme dönüşür. Şirketin sürekliliği korunur; hesap verebilirlik en aza indirilir (Arlen, 2016; Arlen & Kahan, 2017).

Devlet dışı kural koyucuların güçlenmesinde bir başka ilginç örnek ise ICANN'dir. İnternet Tahsisli İsimler ve Sayılar Kurumu, küresel düzeyde bir yargılama gücü olarak ifade edilirken (Berman, 2002), yargılama faaliyetinin başından sonuna kadar, kural koyma, uyuşmazlık çözümü ve kararın icrası aşamalarında tek yetkili, ulus-ötesi kuruluş olarak hareket edebilmektedir. Dünya çapında internet alan adları tahsisinde ve uyuşmazlık çözümünde yetkili kuruluş olan ICANN'in UDRP *(Uniform Domain-Name Dispute-Resolution Policy)* organı, yargı sürecinin tüm fonksiyonlarını barındırır (Calliess, 2002, s. 15).

ICANN gibi özel bir yapının İnternetin kök dizini *(root zone)* üzerindeki kontrolü, devletlerin kendi dijital alanları üzerindeki egemenliğini kısıtladığı gerekçesiyle eleştirilmektedir (Froomkin, 2000; M. L. Mueller & Badiei, 2020; Pohle & Thiel, 2020). Egemenlik tartışmasının en somut örneği, Amazon şirketinin ".amazon" uzantısını istemesidir. Brezilya ve Peru, Amazon bölgesindeki devletler olarak, bu ismin coğrafi bir mirası temsil ettiğini ve bir şirketin tekeline verilemeyeceğini (egemenlik hakkı) savunurken, ICANN ise teknik süreci işleterek ismi şirkete vermiştir (Sepulveda, 2017). Bu durum, çok paydaşlı modelin devletlerin "ulusal çıkar" itirazlarını görmezden gelebileceğinin kanıtı olarak gösterilir (Antonova, 2007; M. Mueller, 2010). Amazon alan adı uyuşmazlığı devletlerin coğrafi adlar üzerindeki egemenlik haklarının ihlali (Pohle & Thiel, 2020) olarak tartışılmaktadır.

ICANN, geleneksel kamu düzenleyicilerinin aksine yetkisini devletlerden almadığından, kararları denetlenemez ve kontrolsüz güç kullanımı olarak nitelendirilir. Her ne kadar ICANN kararları idari nitelikte olsa da ulusal mahkemelerin tutumu konusunda belirsizlikler vardır (Frankel, 2002). UDRP sistemi, şikayetçiye (genellikle marka sahiplerine) uyuşmazlık çözüm hizmeti sağlayıcısını seçme hakkı tanır. Bu durum şikayetçilerin lehine karar verme eğiliminde olan merkezlerin (örneğin WIPO veya NAF) daha çok tercih edilmesine ve sistemik bir yanlılığa neden olabilmektedir (Klerman & Reilly, 2016; Milton, 2009; M. Mueller, 2001). UDRP ifade özgürlüğü veya adil kullanım gibi savunmaları yeterince dikkate almadığı, sistemin marka sahiplerini "siber işgalcilere" karşı koruma amacının ötesine geçerek genel kullanıcı haklarını baskıladığı ifade edilmektedir (Geist, 2001).

Sonuç

Neoliberalizmin, devletin küçülmesi gerektiği/küçüldüğü savlarının gerçeği yansıtmadığı ortadadır. Neoliberalizmde Devlet, sermaye hareketliliğinin kolaylaştırıcı rolüyle yerli yerinde ve tarihsel işleviyle durmaktadır. Yitip giden, kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi yoluyla, "kamu" fikridir. Özelleştirilen kamusal hizmetlerin bir parçasını oluşturan yargılama faaliyeti açısından, liberal hukuk devleti sayıltılarından uzaklaşıldığı bir dönemin artık kurumsallaştığı ve hakimiyetini ilan ettiği söylenebilir.

Devletin işlevleri açısından hukukçuları ilgilendiren kısım genel itibariyle, yasa yapımı, yasaların uygulanması ve uyuşmazlık çözümüdür. Bu üç alan, klasik liberal öğretinin varsayımlarının aksi yönünde değişmektedir. Hukuk dediğimiz kurallar sisteminin kaynağı ve hukuk uygulaması çeşitlenmekte, hukuk sistemlerinin hibridizasyonunun ve sermayenin ihtiyaçlarına uygun olarak daha esnek, yoruma dayalı bir hukuk anlayışı ve uygulaması yaygınlaşmaktadır. Nihayet uyuşmazlık çözümü hem uyuşmazlığı çözecek kuralların seçimi hem de klasik yargılama mekanizmalarının çeşitlenmesiyle, dönüşüme uğramaktadır.

Uyuşmazlık çözümünde tahkim, arabuluculuk, uzlaştırma gibi özel alternatiflerin yaygınlaşması, genel, soyut hukuki adalet kavramının reddedilmesi, bireyselleştirilmiş çözümler lehine tutum sergilenmesi, bağlamsal adaletin sebep olacağı belirsizliği ve denetlenemezliği artırır. Bu özelleştirme pratiği, yargı sisteminin işlevsel dengesini değiştirerek, politika oluşturma ve hukuku uygulama gibi önemli kamu işlevlerini kamu denetiminden uzaklaştırmaktadır. Uyuşmazlıkların özel ortamlara kayması, yargısal yorumların ve emsal kararların oluşmasını engellemekte ve potansiyel olarak hukukun gelişimini ve kamu adaletinin otoritesini aşındırmaktadır. Aynı şekilde

yeni kural koyucuların yaygınlaşması ve ulus ötesi kuruluşların düzenleme ve uyuşmazlık çözümü faaliyetleri, devletlerle yarışır hale gelmiştir.

Liberal hukuk devletinin önemli varsayımlarından biri yargılama sürecindeki tekeldi. Yargılama toplumu mevcut işleyişe zorlamanın ve ikna etmenin aracıydı. Zaten yargılama faaliyeti bir bütün olarak, iddia edildiği gibi, homojen, adil sonuçlara ulaşılabilen, benzer uyuşmazlıkların benzer şekilde sonuçlandığı, çerçevesi belli, katı bir şey değildi. Elbette, devlet, adaletin tesisinde önemli bir aşama olarak uyuşmazlık çözümünü tekelinde tutup, yönetilen insan topluluğuna adil bir neticenin tek yolunun kendisi ya da öngördüğü mekanizmalar olduğunu söylerken oldukça katıdır. Ama iş sermaye hareketliliğine geldiğinde olağan üstü bir esneklik olduğunu görebiliriz. Neoliberal devletin yargılama faaliyeti, bu tablodan uzaklaşma anlamında değil ama yargılama faaliyetine yüklenen bu anlamların çözüldüğü ve belki de yargılama ile hedeflenen rıza üretiminin dahi göz ardı edildiği bir biçim aldı. Yani artık, bunun böyle olmadığını anlatma ihtiyacı da kalmadı.

Bu durumu devletin dönüşü tartışmasıyla birlikte değerlendirdiğimizde, dönemin, Keynesyen, sosyal haklara ve kamu hizmetine önem veren, güçlü bir ulusal devlet değil; sermaye mantığının egemen olduğu ve onun adına şekil alan neoliberal güçlü devlet olduğunu söyleyebiliriz. Bu neoliberal güçlü devlet, gücünü de giderek artan şekilde sermaye sınıfı yararına kullanmakta ve tarafsızlık görünümünü giderek yitirmektedir.

Sonuç olarak neoliberal dönemde devlet zayıflamadığını aksine piyasa ekonomisiyle uyumlu yeni işlevler üstlenerek yeniden yapılandırıldığını ileri sürüyoruz. Ayrıca neoliberal dönemde bu dönüşüm hem hukuka yansımakta hem de hukuk dönüşümün kurucu unsurlarından biri görevini üstlenmektedir. Bu çalışmada bu yeniden yapılanmayı yargı alanındaki bazı örnekleri üzerinden tartışmaya çalıştık.

Kaynakça

Antonova, S. B. (2007). *Power and Multistakeholderism: The ICANN Experiment* (SSRN Scholarly Paper No. 2798291). https://doi.org/10.2139/ssrn.2798291

Arlen, J. (2016). Prosecuting Beyond the Rule of Law: Corporate Mandates Imposed through Deferred Prosecution Agreements. *Journal of Legal Analysis*, 8(1), 191–234.

Arlen, J., & Kahan, M. (2017). Corporate Governance Regulation through Nonprosecution. *University of Chicago Law Review*, *84*(1).

Ataay, F. (2007). *Neoliberalizm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması*. DeKi Basım Yayın.

Belli, L. (2021). Terms of Service. In N. Zingales, L. Belli, & Y. Curzi (Eds.), *Glossary of Platform Law and Policy Terms*. https://platformglossary.info/terms-of-service/

Berman, P. S. (2002). The Globalization of Jurisdiction. *University of Pennsylvania Law Review*,151(2), 311–345.

Blalock, C. (2014). Neoliberalism and the Crisis of Legal Theory. *Law and Contemporary Problems*, *77*(4), 71–103.

Bloch-Wehba, H. (2019). Global Platform Governance: Private Power in the Shadow of the State. *SMU Law Review*, *72*(1), 27.

Brophy, S. D. (2017). An Uneven and Combined Development Theory of Law: Initiation. *Law and Critique*, *28*(2), 167–191.

Brown, W. (2018). *Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi* (Çev. B. E. Aksoy). Metis Yayınları.

Brown, W. (2021). *Neoliberalizmin Harabelerinde* (Çev. B. O. Doğan). Metis Yayınları.

Calliess, G.-P. (2002). Reflexive Transnational Law: The Privatisation of Civil Law and the Civilisation of Private Law. *Zeitschrift für Rechtssoziologie*, *23*(2), 185–216.

Chadwick, A. (2019). Neoliberal Legality: Understanding the Role of Law in the Neoliberal Project. *European Journal of International Law*, *30*(3), 1071–1076.

Choudhury, B. (2008). Recapturing Public Power: Is Investment Arbitration's Engagement of the Public Interest Contributing to the Democratic Deficit? *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, *41*(3), 775.

Douek, E. (2024). The Meta Oversight Board and the Empty Promise of Legitimacy. *Harvard Journal of Law & Technology*, *37*(2), 373–445.

Durmaz, E. (2025). Yeryüzünün Altında Yasanın Üstünde: Hukukun Madencilikle İmtihanı. İçinde U. Karadağ & G. Çataloluk (Eds.), *Somut Hukuk Somut Tahlil- Güncel Hukuki Sorunlara Eleştirel Bakışlar* (19-52). Daimon Yayınları.

Engels, F. (2019). *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni: Marksist Klasikler Dizisi* (E. Özalp, Çev.).

Fernández Arroyo, D. P. (2019). Nothing is for Free: The Prices to Pay for Arbitrabilizing Legal Disputes içinde L. Cadiet, B. Hess, & M. R. Isidro (Eds.), *Privatizing Dispute Resolution: Trends and Limits* (ss. 617–646). Nomos

Frankel, T. (2002). *Accountability and Oversight of the Internet Corporation for Assigned Names and Numbers (ICANN)*. Markle Foundation. https://www.policyarchive.org/handle/10207/15548

Freeman, A., & Kagarlitsky, B. (2010). *Küreselleşmenin Krizi* (Çev. İ. Yıldız & B. Kara). Yordam Yayınları.

Froomkin, A. M. (2000). Wrong Turn in Cyberspace: Using ICANN to Route Around the APA and the Constitution. *Duke Law Journal*, *50*(1), 17–186.

Galanter, M., Gordon, R. W., & Talesh, S. A. (2014). *Why the Haves Come Out Ahead: The Classic Essay and New Observations*. Quid Pro, LLC.

Geist, M. A. (2001). *Fair.Com?: An Examination of the Allegations of Systemic Unfairness in the Icann Udrp* (SSRN Scholarly Paper No. 280630). https://doi.org/10.2139/ssrn.280630

Giabardo, C. V. (2020). Private Justice: The Privatisation of Dispute Resolution and the Crisis of Law. *Wolverhampton Law Journal*, 4, 14–31.

Gill, S. (1998). New constitutionalism, democratisation and global political economy. *Pacifica Review: Peace, Security & Global Change*, 10(1), 23–38.

Glover, J. M. (2018). “Encroachments and Oppressions”: The Corporatization of Procedure and the Decline of Rule of Law. *Fordham Law Review*, 86(5), 2113–2130.

Harvey, D. (2024). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (Çev. A. Onacak). Sel Yayıncılık.

Hatıpoğlu Aydın, D. (2023). Siber Alanda Devletler ve Şirketler Arasındaki İlişkilerin Hukuka Etkileri. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 45–82.

Hatıpoğlu Aydın, D. (2025). Çalışma İlişkilerinin Dönüşümünün İş Uyuşmazlıklarının Çözüm Mekanizmalarındaki İzleri: Mahkemeden Arabuluculuğa. İçinde U. Karadağ & G. Çataloluk (Eds.), *Somut Hukuk Somut Tahlil- Güncel Hukuki Sorunlara Eleştirel Bakışlar* (ss. 111–150). Daimon Yayınları.

Hirsch, J. (2011). *Materyalist Devlet Teorisi* (Çev. L. Bakaç). Yeni Alan Yayıncılık.

Karahanoğulları, O. (2002). Marksizm ve Hukuk. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *57*(02).

Klerman, D. M., & Reilly, G. (2016). Forum Selling. *Southern California Law Review*, *89*(2), 241–315.

Klonick, K. (2018). The New Governors: The People, Rules, and Processes Governing Online Speech. *Harvard Law Review*, 131(6), 1598–1670.

Lessig, L. (2006). *Code: And Other Laws of Cyberspace, Version 2.0* (2. baskı). Basic Books.

Marx, K. (1997). *Yahudi Sorunu*. Sol Yayınları.

Marx, K., & Engels, F. (2004). *Alman İdeolojisi (Feuerbach)* (Çev. S. Belli). Sol Yayınları.

Mattli, W. (2001). Private Justice in a Global Economy: From Litigation to Arbitration. *International Organization*, *55*(4), 919–947.

Meerts, C. (2020). Corporate Investigations: Beyond Notions of Public–Private Relations. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 36(1), 86–100.

Meerts, C. (2023). The private policing of economic crime: Corporate investigations and settlements. *Journal of Economic Criminology, Journal of Economic Criminology. Art.-No. 100016. 1-7.*

Mills, A. (2023). The Privatisation of Private (and) International Law. *Current Legal Problems*, *76*(1), 75–128.

Milton, M. (2009). ICANN InC.: Accountability and Participation in the Governance of Critical Internet Resources. *Journal of Policy Studies*, *24*(2), 91–116.

Mueller, M. (2001). Rough Justice: A Statistical Assessment of ICANN’s Uniform Dispute Resolution Policy. *The Information Society*, *17*(3), 151–163.

Mueller, M. (2010). Imagining the Future of Global Internet Governance. B. Szoka & A. Marcus (Eds.), *The Next Digital Decade: Essays on the Future of the Internet* içinde (ss. 307–314). TechFreedom.

Mueller, M. L., & Badiei, F. (2020). Inventing Internet Governance: The Historical Trajectory of the Phenomenon and the Field. İçinde L. Denardis, D. Cogburn, N. S. Levinson, & F. Musiani (Eds.), *Researching Internet Governance: Methods, Frameworks, Futures* içinde (ss. 59–83). The MIT Press.

Murray, P. L. (2007). Privatization of Civil Justice. *Willamette Journal of International Law and Dispute Resolution*, *15*(2), 133–154.

O’Kane, R. (2022). Meta’s Private Speech Governance and the Role of the Oversight Board: Lessons from the Board’s First Decisions. *Stanford Technology Law Review*, (25), 167–209.

Pohle, J., & Thiel, T. (2020). Digital Sovereignty. *Internet Policy Review*, *9*(4).

Provine, D. M., & Seron, C. (1991). Privatization of Judicial Services. *Journal of Public Administration Research and Theory: J-PART*, 1(3), 319–336.

Reilly, P. (2018). Sweetheart Deals, Deferred Prosecution, and Making a Mockery of the Criminal Justice System: U.S. Corporate DPAs Rejected on Many Fronts. *Arizona State Law Journal*, *50*(4), 1113–1170.

Schneiderman, D. (2008). *Constitutionalizing Economic Globalization: Investment Rules and Democracy's Promise*. Cambridge University Press.

Sepulveda, D. (2017, October 4). The Case of .Amazon and What It Means For ICANN. *Council on Foreign Relations*. https://www.cfr.org/articles/case-amazon-and-what-it-means-icann

Suzor, N. (2018). Digital Constitutionalism: Using the Rule of Law to Evaluate the Legitimacy of Governance by Platforms. *Social Media + Society*, *4*(3), 2056305118787812.

Teubner, G. (1987). *Juridification of Social Spheres: A Comparative Analysis in the Areas ob Labor, Corporate, Antitrust and Social Welfare Law*. Walter de Gruyter.

Teubner, G. (2006). *Global Bukowina: Legal Pluralism in the World-Society*. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=896478

Tienhaara, K. (2011). Regulatory chill and the threat of arbitration: A view from political science. C. Brown & K. Miles (Eds.), *Evolution in Investment Treaty Law and Arbitration* içinde (ss. 606–628). Cambridge University Press.

Twining, W. (2009). Normative and legal pluralism: A global perspective. *Duke J. Comp. & Int'l, 20*, 473.

Van Harten, G. (2012). Arbitrator Behaviour in Asymmetrical Adjudication: An Empirical Study of Investment Treaty Arbitration. *Osgoode Hall Law Journal*, *50*(1), 211–268.

Van Harten, G., & Loughlin, M. (2006). Investment Treaty Arbitration as a Species of Global Administrative Law. *European Journal of International Law*, *17*(1), 121–150.

EGEMENLİĞİN YENİDEN TESİSİ: GÖZETİM, BİYOGÜÇ VE ALGORİTMİK YÖNETİMSELLİK ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Serpil GÜLCAN*

Giriş

Yirmi birinci yüzyılda dijital teknolojiler ve algoritmik sistemler, toplumsal yaşamın her alanında belirleyici bir rol oynamaktadır. Yalnızca iletişim, üretim ve tüketim süreçlerini dönüştürmekle sınırlı kalmayan dijital dünya; bireylerin davranışlarını, tercihlerini ve toplumsal ilişkilerini şekillendiren yeni bir yönetişim mantığı da oluşturmaktadır. Bu dijital dönüşüm aynı zamanda devletlere, egemenliği yeniden tesis etmeye yönelik stratejik bir hareket alanı da sağlamaktadır.

Sosyal dünyanın sürekli ve maksimum verimlilikle düzenlenmesi hem kurumsal aktörlerin hem de devletin temel hedeflerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda bilgisayarlar, akıllı telefonlar ve hatta giyilebilir teknolojiler aracılığıyla izlenebilir hale gelen insan bedeni, veri üretiminin ve denetiminin merkezine yerleşmekte; böylece bireyler, bu yeni iktidar biçiminin hedefleri haline dönüşmektedir (Couldry and Mejias, 2019, s. 23).

Günümüzde gözetim faaliyetleri büyük ölçüde veriye dayalı olarak yürütülmekte, elde edilen sonuçlar; veri toplama, analiz ve kullanım süreçlerinin doğrudan bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. COVID-19 pandemisinin tetiklediği teknolojik gelişmeler, bu durumun somut bir örneğini teşkil etmektedir. Hükümetlerin, akıllı telefon tabanlı kimliklendirme ve aşı doğrulama sistemleri geliştirmek amacıyla özel sektörle kurduğu yakın iş birlikleri hem hareketliliğin yeniden sağlanması hem de ekonomik toparlanma hedefleriyle gerekçelendirilmektedir. Bu durum, gözetim teknolojilerinin dünya genelinde milyonlarca insanın yaşam fırsatlarını, tercihlerini ve özgürlük koşullarını etkileyen yönetsel süreçlerde giderek daha merkezi bir rol üstlendiğini göstermektedir (Lyon, 2022, s. 12).

* Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Programı, serpilcangulcan@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-3477-6283.

Bu bağlamda Michel Foucault tarafından geliştirilen Panoptikon kuramı, gözetim teknolojilerinin geniş nüfuslar üzerinde hem ekonomik hem de etkili biçimde uygulanmasını mümkün kılan bir model olarak değerlendirilebilir. Foucault, Panoptikonu yalnızca bir hapishane mimarisi olarak değil, modern toplumlarda işleyen gözetim ve disiplin mekanizmalarını açıklayan analitik bir çerçeve olarak ele almaktadır. Bu modelin etkinliği; gözetimin kesintisiz biçimde fiilen sürdürülmesinden ziyade, bireylerde sürekli gözetlenme ihtimaline dair kalıcı bir bilinç oluşturmasına dayanmaktadır. Bu sayede bireyler, dışsal zorlama yerine, gözetimi içselleştirerek davranışlarını düzenlemekte ve toplumsal normlara uyumlu şekilde hareket etmeye yönlendirilmektedir (Gill, 1995, s. 9).

Bilgisayar veri tabanları, uydular, barkod tarayıcılar ve telekomünikasyon dinlemeleri gibi veri toplama teknolojileri, günümüzdeki panoptikon sisteminin işlerliğini geçerli kılan araçlar haline gelmiştir. Bu teknolojiler, devletlere toplumu izleme, denetleme ve böylece otoritesini ve egemenliğini pekiştirme olanağı sağlamaktadır. Benzer biçimde, kamusal alanlara yerleştirilen kameralar, yüz tanıma sistemleri, arama motorlarına girilen anahtar kelimeler, konum geçmişi, çevrimiçi etkileşimler, ziyaret edilen web siteleri ve kabul edilen çerezler gibi çok çeşitli dijital izler toplanıp analiz edilmekte; bu analizler üzerinden bireylerin davranışlarına ilişkin tahmin modelleri oluşturulmaktadır. Bu kapsamda bireyler, çoğu zaman farkına varmadan, sürekli işleyen görünmez bir gözetim ağı içerisinde izlenebilir hale gelmektedir.

Aynı zamanda Foucault'nun nüfus yönetimini açıklamak üzere geliştirdiği biyogüç kavramı da günümüzde dijital araçlar üzerinden kurulan gözetim rejiminin kuramsal temelini oluşturmaktadır. Foucault'ya göre modernlik, türün biyolojik yaşamının doğrudan siyasal stratejilerin konusu haline geldiği tarihsel eşikte ortaya çıkmış; böylece yaşamın korunması, geliştirilmesi ve düzenlenmesi siyasal aklın merkezine yerleşmiştir (Foucault, 1978, s. 143). Bu süreçte iktidarın odağı artık yalnızca bireysel canlı beden değil, tüm nüfusun doğum, ölüm, üretim ve hastalık gibi genel süreçleri kapsayan biyolojik süreçleridir (Cisney and Morar, 2016, s. 4). Bu dönüşümle birlikte, on sekizinci yüzyıldan itibaren ekonomi, görece özerk bir alan niteliği kazanmakla birlikte, siyasal rasyonalite ve yönetim teknikleri tarafından şekillendirilmeye devam etmiş ve bu süreç, modern iktidarın yaşamı yönetmeye yönelen yeni iktidar biçimini mümkün kılmıştır (Smit, 2019, s. 337).

Algoritmik yönetimi anlamak için biyogüçle birlikte Foucault'nun yönetimsellik kavramını da ele almak gerekmektedir. Foucault'nun insan davranışını yönlendirmeyi sağlayan teknikler ve prosedürler bütünü olarak tanımladığı yönetimsellik kavramı, modern devletin nüfusu düzenlemek ve yönetmek için kullandığı stratejiler, kurumlar ve bilgi biçimleridir. Foucault'ya

göre söz konusu sistem; kurumlar, prosedürler, analiz teknikleri, hesaplamalar ve taktiklerden oluşan geniş bir bilgi–iktidar yapısında işlemektedir (Foucault, 2007, s. 144).

Günümüzde ise dijital teknolojiler ve algoritmalar, bu yönetme mantığını daha sofistike ve ölçülebilir şekilde genişleterek klasik yönetimselliği algoritmik yönetimselliğe dönüştürmektedir. Buna göre veri analizleri aracılığıyla ortaya çıkarılan istatistiksel ilişkiler ve olasılık hesapları, bireylerin gelecekteki davranışlarının öngörülmesi ve yönlendirilmesi için temel alınmaktadır. Böylece algoritmik yönetimsellik, bireyleri veri kalıpları içinde konumlandırarak işleyen yeni bir yönetişim mantığı oluşturmaktadır (Rouvroy and Berns, 2013, s. 10).

Bu çalışma, dijitalleşme süreciyle birlikte egemenlik kavramının geçirdiği dönüşümü, gözetim, biyogüç ve algoritmik yönetimsellik ekseninde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda çalışma, modern devletin egemenlik araçlarının yeniden yapılanma süreçlerini ortaya koyarak veri ve algoritmalar aracılığıyla işleyen yeni yönetim biçimlerinin bireyler üzerindeki düzenleyici etkisini incelemeyi hedeflemektedir. Böylece, dijital gözetim mekanizmaları sayesinde devlet otoritesinin ulusal sınırları aşan veri temelli ve algoritmik bir egemenlik formuna nasıl evrildiği açıklanmaktadır.

Modern Yönetim Rasyonelleri Olarak Egemenlik, Disiplin ve Biyogüç

Modern devletin işleyişi, çok katmanlı iktidar biçimlerinin bir arada işlediği karmaşık bir yapıya dayanmaktadır. Bu doğrultuda egemenlik, disiplin ve biyogüç yönetimi; modern iktidarın birbirini tamamlayan boyutlarını oluşturmaktadır.

Klasik Egemenlik

Egemenlik kavramı, genel olarak siyasal otoritenin dış müdahaleden bağımsız biçimde kendi kendini yönetme yetkisine sahip en yüksek karar alma gücünü ifade etmektedir. İlk kez on altıncı yüzyılda Jean Bodin tarafından hükümdarın bölünemez ve nihai karar alma yetkisi olarak tanımlanan klasik egemenlik teorisi (Pohle and Thiel, 2020, s. 3**),** merkezi siyasal otoritenin üstünlüğünü vurgulayarak, egemenliğin belirli bir siyasal topluluk üzerinde mutlak ve nihai bir karar verme gücü olduğunu kabul etmektedir. Bu çerçevede egemenlik, belirli bir coğrafi alanda örgütlenen ve krallık, ulus ya da halk gibi siyasal bir birlik tarafından meşru kabul edilen merkezi otoritenin emir verme yetkisini ifade eden devlet merkezli bir nitelik taşımaktadır (Agnew, 2005, s. 439).

Ancak Aydınlanma düşüncesiyle birlikte egemenliğin mutlak ve sınırsız niteliği sorgulanmış, egemenlik anlayışı monarşik otoriteden halk egemenliğine doğru kaydırılmıştır. Buna göre egemenlik, halkın kolektif iradesine dayanan bir siyasal ilke olarak yeniden tanımlanmıştır. Demokratik yönetimlerde ise egemenlik yetkisi bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması, anayasalcılık ilkeleri ve güçler ayrılığı gibi kurumsal mekanizmalar aracılığıyla sınırlandırılmıştır.

Egemenlik kavramının analizinde iktidarın bireylerin yaşamı üzerindeki müdahale biçimleri de önemli bir yer tutmaktadır. Foucault'nun analizleri, klasik egemenlik anlayışının temelinde yaşam ve ölüm üzerinde karar verme yetkisinin bulunduğunu göstermektedir. Foucault'ya göre egemenin "yaşam ve ölüm hakkı", bireylerin yaşamlarının siyasal otoritenin iradesiyle ilişkilendirilmesi anlamına gelmektedir. Ancak egemen iktidarın yaşam üzerindeki tasarrufu esas olarak öldürme gücü üzerinden ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle klasik egemenlik biçimi, özünde "öldürme ya da yaşamaya izin verme" yetkisine dayanan bir iktidar ilişkisi olarak tanımlanmaktadır. Böylece egemenlik, bireylerin yaşamı üzerinde nihai karar verme yetkisini elinde bulunduran merkezi bir otoriteyi ifade etmektedir (Foucault, 2003, s. 240).

Günümüzde egemenlik kavramı, belirli bir coğrafi alan üzerinde devlete ve onun temsilcilerine ait üstün ve kapsayıcı yönetim yetkisini ifade eden geniş bir siyasal çerçeve içinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda egemenlik, genellikle iç ve dış egemenlik olmak üzere iki boyutta değerlendirilmektedir. İç egemenlik, devletin kendi sınırları içerisinde hukuki ve siyasal düzeni kurma, kuralları uygulama ve kamusal yaşamı örgütleme yetkisini ifade etmektedir. Devlet bu yönüyle kamusal düzeni sağlayan ve bireylerin çıkarlarını korumayı amaçlayan kurumsallaşmış bir otorite olarak ortaya çıkmaktadır. Dış egemenlik ise, devletin uluslararası sistemde diğer devletlerden bağımsız olarak varlığını sürdürmesi ve siyasal iradesini dış müdahaleye maruz kalmadan gerçekleştirebilmesi anlamına gelmektedir. Uluslararası hukuk düzeni, devletlerin egemen siyasal birimler olarak karşılıklı eşitliğini tanıyarak bu statüyü tanımlamakta ve devletlerin birbirleri üzerinde hakimiyet kuramayacağı ilkesini kabul etmektedir (Agnew, 2005, s. 439).

Bu iki boyut, siyasal toplulukların kendi kaderlerini belirleme hakkı ilkesiyle de birleşmektedir. Bir siyasal topluluğun iç işlerinde gerçek anlamda kendi kaderini belirleyebilmesi, dış ilişkilerinde başka bir otoriteye tabi olmamasını gerektirmektedir (Grimm, 2015, s. 5). Bu nedenle, egemenlik yalnızca devletin iç düzenini belirleyen bir otorite biçimi değil, aynı zamanda uluslararası sistemde siyasal toplulukların bağımsızlığını ve eşitliğini güvence altına alan bir ilke olarak da değerlendirilmektedir. Böylece egemenlik kavramı, tarihsel süreç içinde mutlak monarşik otoriteyi ifade eden dar anlamından

çıkarak demokrasi, hukukun üstünlüğü ve uluslararası hukuk ilkeleriyle birlikte ele alınan daha kapsamlı bir siyasal kavram haline gelmiştir (Besson, 2011, s. 380).

Disiplinci İktidar ve Bedenin Düzenlenmesi

Foucault'ya göre modern toplumlarda iktidar, yalnızca merkezi siyasal kurumlarda yoğunlaşan bir yetki olarak anlaşılmamalıdır. Foucault, iktidarın devlet aygıtına indirgenemeyecek biçimde toplumsal ilişkiler içinde işleyen, çok katmanlı ve yaygın bir ilişki ağı olduğunu vurgulamaktadır (Foucault, 1980, s. 158). Bu perspektife göre iktidar, belirli bir kurumun tekelinde bulunan tekil bir güç olmaktan ziyade, bireyler arasındaki etkileşimlerde sürekli olarak yeniden üretilen ve toplumsal yaşamın farklı alanlarına nüfuz eden bir ilişkiler bütünüdür. Aileden kurumsal yapılara, idari örgütlenmelerden sınıf ilişkilerine kadar uzanan geniş bir alanda işleyen bu mikro düzeydeki güç ilişkileri, toplumsal düzenin oluşumunda belirleyici rol oynamaktadır (Alım, 2019, s. 15). Bu nedenle Foucault'nun iktidar analizi, gündelik pratikler ve toplumsal etkileşimler içinde işleyen görünmez güç mekanizmalarının ortaya çıkarılmasına yönelmektedir.

Sanayileşme ve demografik büyüme süreçleriyle birlikte, klasik egemenlik iktidarının, toplumsal yaşamı düzenlemede tek başına yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu koşullar altında modern iktidar biçimleri, yalnızca ölüm cezası verme yetkisine dayanan egemenlik anlayışından uzaklaşarak yaşamı düzenlemeye ve yönetmeye yönelik yeni müdahale biçimleri geliştirmiştir. Bu dönüşüm, bireysel bedenlerin disiplin altına alınması ile nüfusun genelinin düzenlenmesini mümkün kılan yeni iktidar teknolojilerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Genel, 2006, s. 47).

Foucault'ya göre bu yeni iktidar biçimi özellikle on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda ortaya çıkan disiplin teknikleri aracılığıyla kurumsallaşmıştır. Bu dönemde bireysel bedenlerin mekânsal olarak düzenlenmesi, ayrılması, hizalanması ve sürekli gözetim altında tutulması gibi uygulamalar yaygınlaşmıştır. Gözetim, denetim, kayıt ve raporlama mekanizmalarıyla desteklenen bu teknikler, bireylerin davranışlarını sistematik biçimde düzenlemeyi amaçlamıştır. Böylece bireylerin üretkenliklerini kontrol etmeye yönelik bir disiplin teknolojisi gelişmiştir (Foucault, 2003, s. 242).

Bu disiplin mekanizmaları, modern üretim ve askeri örgütlenme biçimleriyle de yakından ilişkilidir. On sekizinci yüzyılda büyük sanayi atölyelerinde iş bölümünün gelişmesi veya modern orduların ortaya çıkması, yalnızca teknik yeniliklerin değil, aynı zamanda bireylerin davranışlarını düzenleyen yeni güç dağılımlarının da sonucudur. Üretim alanında iş bölümünün sağlanması, askeri örgütlenmede ise hiyerarşi, eğitim, tatbikat ve denetim gibi

yöntemlerin geliştirilmesi, disiplinin modern toplumun temel örgütlenme ilkelerinden biri haline gelmesine katkı sağlamıştır. Bu sayede iktidar, bireysel bedenlerin davranışlarını ve performanslarını düzenleyen mikro ölçekte işleyen bir yönetim biçimi olarak toplumsal yaşamın farklı alanlarına yayılmıştır (Foucault, 1980, s. 158).

Disiplin mekanizmaları, bireyleri homojen bir kitleye dönüştürmek yerine onları analiz ederek, ayrıştırarak ve tanımlanabilir birimler haline getirerek düzenlemektedir. Bu süreçte birey hem bir bilgi nesnesi hem de iktidar uygulamalarının bir aracı haline gelmektedir. Disiplinci iktidar, egemenliğin görkemli ve mutlak gücünden farklı olarak daha mütevazı, hesaplanmış ve sürekli işleyen bir güç biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Hiyerarşik gözetim, normalleştirici yargı ve inceleme mekanizması gibi araçlar üzerinden bireyleri gözlemlemekte, değerlendirmekte ve belirli normlara göre düzenlemektedir (Foucault, 1995, s. 170). Böylece modern toplumlarda iktidar; bireyleri görünür kılan, ölçen ve normalleştiren ince, fakat etkili teknikler aracılığıyla işleyen bir yönetim biçimi haline gelmektedir (Lynch, 2010, s. 19).

Biyogüç ve Nüfusun Yönetimi

Foucault'ya göre disiplinci iktidar teknikleri, bireysel bedenlerin düzenlenmesi ve denetlenmesi açısından etkili olsa da modern toplumların ortaya çıkardığı geniş ölçekli nüfus hareketlerini yönetmek için tek başına yeterli değildir. On sekizinci yüzyıldan itibaren modern iktidar, daha geniş bir yönetim alanına yönelmiş ve bireylerin davranışlarını düzenlemeyi amaçlayan hapishane, okul, kışla ve fabrika gibi kurumlarda işleyen disiplin mekanizmalarının yanı sıra, nüfusun biyolojik süreçlerini düzenlemeyi hedefleyen yeni bir rasyonalite de geliştirmiştir. Bu süreçte devlet; istatistik, ekonomi ve sosyal politika gibi araçlar aracılığıyla iktidarı rasyonelleştirmeye başlamış; sağlık, doğum ve ölüm oranları, yaşam süresi, işgücü verimliliği gibi süreçleri sistematik biçimde yönetimin konusu haline gelmiştir. Foucault bu yeni iktidar biçimini biyogüç (biopower) kavramıyla açıklamaktadır. Biyogüç, bir yandan bireysel bedenleri disipline eden teknikleri içerirken, diğer yandan nüfusun genel yaşam süreçlerini düzenleyen mekanizmaları kapsayan ikili bir iktidar yapısını ifade etmektedir (Foucault, 2003, s. 242).

Foucault'ya göre bireysel bedenleri disipline eden teknikler ile nüfusu düzenleyen yönetim stratejilerinin birlikte işlemesi, modern iktidarın özgünlüğünü ortaya koymaktadır (Cisney and Morar, 2016: 4). Buna göre modern iktidar; egemenlik, disiplin ve yönetim biçimlerinden oluşan bir üçgen içinde işlemektedir. Bu üçgenin temel hedefi nüfus, başlıca işleyiş araçları ise güvenlik mekanizmalarıdır. Modern yönetim rasyonalitesi; yasal düzenlemeler,

disiplin teknikleri ve güvenlik aygıtları arasındaki ilişkinin yeniden düzenlenmesiyle şekillenmektedir (Bhatt, 2017, s. 73).

Klasik egemenlik anlayışı "yaşamasına izin vermek ya da öldürmek" hakkına dayanırken, modern biyopolitik iktidar; yaşamı düzenlemeye, sürdürmeye ve çoğaltmaya yönelmektedir. Bu nedenle biyopolitika, bireysel bedenlerden ziyade nüfus olarak tanımlanan toplulukların yönetimiyle ilgilenmektedir. Halk sağlığı politikaları, demografik düzenlemeler, sosyal güvenlik sistemleri ve istatistiksel veri üretimi gibi araçlar aracılığıyla işleyen bu düzenleme mekanizmaları, aynı anda hem üretken hem de biyolojik olarak sürdürülebilir bir nüfus oluşturmayı amaçlamaktadır (Koopman, 2018, s. 109). Bu bağlamda biyopolitik iktidar, egemenliğin ölüm merkezli mantığından farklı olarak "yaşatmak ve düzenlemek; gerektiğinde öldürmeye izin vermek" biçiminde işleyen bir iktidar mantığını ifade etmektedir (Foucault, 2003, s. 247).

Bu çerçevede modern iktidar, bireylerin tek tek gözetilmesine dayanan mikro düzeydeki disiplin tekniklerinden, nüfusun davranışlarının topluca izlenmesi, ölçülmesi ve istatistiksel olarak analiz edilmesine dayanan makro düzenleme mekanizmalarına doğru genişlemiştir. Nüfusun sistematik biçimde incelenmesi ve düzenlenmesi ise Foucault'nun yönetimsellik (governmentality) olarak adlandırdığı yönetim rasyonalitesini ortaya çıkarmıştır. Kurumlar, prosedürler, analiz teknikleri, hesaplamalar ve stratejiler aracılığıyla işleyen geniş bir bilgi-iktidar kompleksini ifade eden yönetimsellik; nüfusu temel alan, başlıca bilgi biçimi olarak politik ekonomiyi kullanan ve güvenlik aygıtlarını teknik araçlar olarak devreye sokan bir iktidar mantığıdır (Foucault, 2007, s. 144).

Dolayısıyla modern yönetim, yalnızca devletin merkezi otoritesi tarafından uygulanan bir güç biçimi değil; toplumsal alanın farklı kurumlarına ve bilgi biçimlerine yayılmış çok katmanlı bir yönetme pratiği olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan önemli hale gelen nüfus kavramı da, hem bilimsel bilgi üretiminin konusu hem de yönetim stratejilerinin hedefi haline gelmektedir. Bu süreçte bireyler, belirli bilgi ve iktidar ilişkileri içinde kendilerini kuran öznelere dönüşmektedir. Böylece modern yönetim rasyonalitesi, bireylerin davranışlarını yönlendiren kurallar, uzmanlık bilgileri ve benlik pratikleri aracılığıyla işleyen bir özneleştirme sürecini de içermektedir (Dent, 2020, s. 82).

Panoptikon Metaforu ve Dijital Gözetim

Panoptikon, Yunanca kökenli bir terim olarak "her şeyi gören" anlamına gelmektedir. Jeremy Bentham tarafından tasarlanan Panoptikon planı, merkezi bir gözetleme kulesi aracılığıyla gardiyanın mahkumları sürekli gözlemleyebileceği bir mimari düzen öngörmektedir. Bu tasarımda gözetim

kulesi, gardiyana her şeyi görebilen hakim bir bakış sağlarken, mahkumlar da her an izleniyor olabilecekleri varsayımıyla öz-disiplin geliştirmeye yönlendirilmektedir (Gill, 1995, s. 12). Foucault, panoptik modelde gücün fiili kullanımı kesintili olsa bile, gözetim etkisinin sürekli olduğunu dile getirmektedir. Bireylerin gözetim altında olduklarını bilmeleri nedeniyle gözetimi zamanla içselleştirdiklerini, dolayısıyla kendilerinin taşıyıcısı oldukları bir güç konumuna geldiklerini ileri sürmektedir (Foucault, 1995, s. 201).

Bu doğrultuda Panoptikon kavramını, iktidarın işleyişinde kullanılan prosedürler ve mekanizmalar bütünü olarak tanımlayan Foucault'a göre bu sistem, çok sayıda küçük ölçekli ve yerel gözetim mekanizmasının bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bu nedenle iktidarın işleyişi, yukarıdan aşağıya dayatılan tek merkezli bir yapıdan ziyade, toplumsal dokunun içine yayılmış ince ve çoğu zaman görünmez kanallar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu ağ içinde bireyler, iktidar ilişkilerini aktaran ve yeniden üreten aracılar olarak işlev görmektedir (Foucault, 1980, s. 72).

Günümüzde ise modern dijital gözetim biçimleri, Foucault'nun panoptik modelinin de ötesine geçerek sürekli ve yaygın bir gözetimi kabul eden bir dijital çevre içinde faaliyet göstermektedir (Zuboff, 2019). Gözetim araçlarının gelişmesinde iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler, endüstriyel üretimin ihtiyaçları ve askeri organizasyonların talepleri zemin oluşturmuş; internet, sosyal medya platformları ve dijital altyapılar aracılığıyla gözetim pratikleri gündelik yaşamın her alanına yayılmıştır. Takip cihazları, akıllı ev sistemleri ve akıllı şehir uygulamaları gibi çeşitli dijital teknolojiler; büyük veri kümelerinin algoritmik analizi, yapay zeka ve makine öğrenimi gibi yöntemler aracılığıyla gözetim faaliyetlerini daha kapsamlı ve otomatik hale getirmiştir (Lyon, 2022, s. 4).

Bu gelişme ile birlikte bilginin dijital olarak temsil edilebilir hale gelmesi mümkün olmakta; böylece sayısallaştırılabilen her unsur aynı zamanda veri niteliği kazanmaktadır (Gamez, 2023, s. 84). Dijital çağda veriler, farklı kaynaklardan büyük ölçeklerde toplanabilmektedir. Devletler güvenlik, kontrol, kaynak yönetimi ve kamu harcamalarının optimize edilmesi gibi amaçlarla veri toplarken; özel şirketler satış verimliliğini ve dolayısıyla kârlarını artırmak amacıyla veri toplamaktadır. Benzer şekilde bilim insanları araştırma ve bilgi üretimi için veri toplarken, bireyler de sosyal ağlar, bloglar veya çeşitli çevrimiçi platformlar aracılığıyla gönüllü biçimde kendi verilerini paylaşmaktadırlar (Rouvroy and Berns, 2013, s. 6). Bireyler hakkında elde edilen söz konusu veriler, toplanma amacına uygun şekilde analiz edilmek üzere farklı veri tabanlarında depolanmakta ve çeşitli algoritmik yöntemlerle işlenmektedir. Verilerin toplanma süreci, çevrimiçi ortamda faaliyet gösteren kullanıcıların, tarayıcılarında çerezlerin kullanılmasını kabul etmesi, arama geçmişlerinin ve

satın alma işlemlerinin izlenebilmesi ile gerçekleşmektedir. Bu veriler, kullanıcılara ilgi alanlarına daha uygun reklamların sunulması ve pazarlama stratejilerinin kişiselleştirilmesi amacıyla kullanılmaktadır. Kullanıcılar aynı zamanda çevrimiçi değerlendirme süreçlerine katılmakta ve satın aldıkları ürün ve hizmetlere ilişkin görüşlerini paylaşarak başkaları için bir bilgi kaynağı oluşturmaktadır (Dent, 2020, s. 88).

Dijital Çağda Devlet Gözetimi ve Veri Temelli Denetim

Gözetim Kapitalizmi ve Algoritmik Yönetimsellik

Dijital platformlar; temelinde veri çıkarımı olan ve farklı hizmet, ürün ve teknolojilerin inşa edilebildiği esnek yapılardır. Bu ortam, veri üretimi, kaydı ve depolanmasını kolaylaştırarak ham veri üretiminin merkezi haline gelmekte, böylece veri toplama ve işleme kapasitesini platform ekonomisinin belirleyici unsuru kılmaktadır. Nitekim Google ve Facebook gibi şirketlerde veri, reklam verenleri çekmeye yönelik stratejik bir kaynak olarak işlev görmekte ve iş modelinin merkezinde büyük ölçekli veri toplama ile bu verilerin ekonomik değere dönüştürülmesi yer almaktadır (Srnicek, 2017, s. 48). Özellikle Google'ın yüksek veri hacmine dayalı olarak geliştirdiği reklam odaklı modeli, kullanıcı verilerinin algoritmik analizler için hammaddeye dönüştürülmesini mümkün kılmış ve bu sayede artan gelirler daha kapsamlı veri toplama faaliyetlerini teşvik etmiştir (Zuboff, 2015, s. 79). Şirketler bu verileri hem bir meta olarak kullanmakta hem de tüketici tercihlerini analiz ederek ürünlerini uyarlamak ve reklam stratejileri geliştirmek amacıyla değerlendirmektedir (Dent, 2020, s. 88).

Shoshana Zuboff'un da gözetim kapitalizmi olarak kavramsallaştırdığı bu modelde kullanıcı faaliyetlerinden elde edilen veriler sistematik biçimde toplanarak analiz edilmekte ve ekonomik değere dönüştürülmektedir (Zuboff, 2015, s. 77). Böylece üretim araçları giderek davranış yönlendirme araçlarına evrilmekte, gelişmiş hesaplama kapasitesi ve geniş veri setleri aracılığıyla insan davranışları tahmin edilip yönlendirilmeye çalışılmakta ve böylece büyük teknoloji şirketleri toplumsal bilgi üretimi üzerinde belirleyici bir konuma yerleşmektedir (Zuboff, 2019, s. 222).

Gözetim kapitalizminin ortaya koyduğu veri temelli ekonomik sistem, yönetim süreçlerini de büyük ölçüde etkilemektedir. Dijital platformlar, geçmişte devletlerin sağladığı veya denetlediği birçok temel hizmeti sunar hale gelirken, devletler de bu platformlara hem bağımlı hale gelmekte hem de onları düzenleme konusunda yeni stratejiler geliştirmektedir. Bu durum; hükümetler, dijital platformlar ve düzenleyici kurumlar arasında yeni bir yönetişim dengesi ortaya çıkarmaktadır (Glasze vd., 2023, s. 949). Bu bağlamda, veri ve algoritmaların davranışları düzenleme ve yönlendirme kapasitesine odaklanan

algoritmik yönetimsellik yaklaşımı, bu yönetişimin kavramsal boyutunu açıklayan bir çerçeve sunmaktadır. Antoinette Rouvroy ve Thomas Berns'ün geliştirdiği algoritmik yönetimsellik (algorithmic governmentality) terimi, olası davranışları modellemek, öngörmek ve önleyici olarak etkilemek için büyük verilerin otomatik olarak toplanması, birleştirilmesi ve analizine dayanan belirli bir normatif veya politik rasyonaliteyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Algoritmik yönetimsellik, kendi başlarına anlamsız olan verilerden beslenerek bireyi hiç dahil etmeden davranış ve profil modelleri oluşturmaktadır (Rouvroy and Berns, 2013, s. 10).

Günümüzde iktidar, giderek daha fazla algoritmik yönetişim mekanizmaları aracılığıyla özneleri kavramaktadır. Bu bağlamda bireyler artık geleneksel iktidar biçimlerinde olduğu gibi fiziksel bedenleri ya da ahlaki vicdanları üzerinden değil, günlük faaliyetleri sırasında bıraktıkları dijital izler temelinde tanımlanmaktadır (Rouvroy and Berns, 2013, s. 11). Teknolojik sistemlerle kurulan yoğun etkileşimler, bireylerin hareketlerinin sürekli olarak izlenmesini ve zaman içinde oluşan veri kalıpları üzerinden gelecekteki davranışlarının ya da olası hareket rotalarının tahmin edilmesini mümkün kılmaktadır. Bu durum, bireyleri kamusal alanda kesintisiz ve süreklilik arz eden bir izleme ve denetim mekanizmasının ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Dent, 2020, s. 89).

Bu süreçte bilgi ile iktidar arasındaki ilişki, veri ve algoritmalar aracılığıyla yeniden yapılandırılmaktadır. Üretilen bilgi; filtrelenmiş, önceliklendirilmiş ve algoritmik süreçler tarafından belirlenen bir sıralama içinde kullanıcılara sunulurken, aynı zamanda bireylerin dünya görüşlerini, tercihlerini ve davranışlarını etkileyen bir yönlendirme işlevi görmektedir. Bu bilgi sürekli olarak yeniden sisteme dahil edilerek algoritmaların sonraki kararlarını beslemekte ve böylece bilgi üretimi ile davranış yönlendirmesi arasında kapalı bir geri besleme döngüsü de oluşmaktadır. Özellikle arama motorları ve dijital platformlar tarafından kullanılan algoritmik sıralama sistemleri, bireylerin bilgiye erişim ve karar alma süreçlerini belirleyen temel mekanizmalar haline gelmektedir (López, 2024, s. 20).

Avrupa Birliği, yapay zeka yönetişiminde uluslarüstü bir düzenleme modelini benimseyerek yetki devri ve normatif uyumlaştırma yoluyla etik standartların uyumlaştırılmasını ve böylece üye devletler arasında ortak bir düzenleyici çerçeve oluşturmayı hedeflemektedir. Ancak bu süreç, sınır ötesi veri paylaşımı ve üye devletlerin uygulamalarına dayanması nedeniyle ulusal egemenlik ile uluslararası iş birliğine dayalı düzenleme arasında süregelen bir gerilimi de beraberinde getirmektedir. Bu iki farklı yaklaşım, yapay zekanın hem devlet iktidarını güçlendiren bir araç, hem de ulusötesi karşılıklı bağımlılığı

artıran bir unsur olarak ikili bir rol oynadığını göstermektedir (Ishkhanyan, 2025, s. 2).

Çin'in devlet merkezli Sosyal Kredi Sistemi ise, devlet kontrolünü güçlendirmek amacıyla yapay zeka destekli gözetim teknolojilerine dayanmaktadır. Bireylerin ve kurumların kredi güvenilirliği ile toplumsal değerine ilişkin verilerin bütünleşik bir dijital altyapı içinde toplanmasını ve analiz edilmesini hedefleyen (Couldry and Mejias, 2019: 24) bu sistem; algoritmik gözetim, finansal puanlama mekanizmaları ve davranış izleme araçları sayesinde merkezi otoriteyi pekiştiren ve ulusal güvenliği önceleyen bir yapı ortaya koymaktadır (Ishkhanyan, 2025, s. 6). Söz konusu sistem, yalnızca kamu kurumları tarafından üretilen verilerle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda özel sektör tarafından toplanan verileri de içeren geniş bir veri tabanına dayanmaktadır (Zuboff, 2019, s. 244). Özellikle son yıllarda Alibaba ve Tencent gibi büyük dijital platformlara sahip şirketler, devlet yapısından bağımsız olarak Sesame Credit ve Tencent Credit gibi kendi kredi derecelendirme mekanizmalarını da geliştirmiştir (Couldry and Mejias, 2019, s. 24).

Sesame Credit sistemi, finansal yükümlülüklerin zamanında yerine getirilmesinin yanı sıra, bireyi bütüncül biçimde değerlendirmeyi hedefleyen algoritmik bir derecelendirme mekanizmasına da dayanmaktadır. Bu kapsamda algoritmalar; kullanıcıların satın alma tercihlerini, eğitim geçmişini ve sosyal ağlarını analiz ederek kapsamlı bir profil oluşturmaktadır (Zuboff, 2019, s. 245). Sistem, bireyleri ve işletmeleri; tüketim alışkanlıkları, mekânsal hareketlilikleri, sosyal ilişkileri ve gündelik davranış pratikleri gibi çok boyutlu göstergeler üzerinden puanlamaktadır. Bu puanlama mekanizması, finansal ve toplumsal faaliyetlerde "iyi" ve "kötü" davranışları sınıflandırarak ödül ve yaptırımlar aracılığıyla belirli davranış kalıplarını teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Böylece ekonomik, sosyal ve siyasal yaşamda uyum olarak tanımlanan normların yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Bu yönüyle sistem, bireylerin davranışlarını yönlendirmeyi ve toplumsal düzeni veri temelli araçlarla önceden şekillendirmeyi amaçlayan bir yönetim rasyonalitesine dayanmaktadır (Zuboff, 2019, s. 244).

Veri Temelli İktidar Mekanizması

Tarihsel olarak bakıldığında, ekonomik örgütlenmeler ile yönetsel otorite arasındaki ilişki yeni bir olgu değildir. 1600 yılında kurulan Doğu Hindistan Şirketi bunun erken dönem örneklerinden biridir. Şirket, kurumsal yapısı gereği yalnızca ticari faaliyet yürüten bir işletme değil, aynı zamanda kendi çalışanları ve üyeleri üzerinde yönetsel yetkiler kullanan yarı-devlet niteliğinde bir yapıydı. On yedinci yüzyılın ikinci yarısında Asya ve Güney Atlantik'te kurduğu

plantasyon ağı ve bu ağ içerisinde yaşayan çok dilli Avrupa, Asya ve Afrika nüfusunu yönetmeye başlayan bir sömürge gücüne dönüşen şirket; yasa koyma ve uygulama, vergi toplama, güvenlik sağlama, cezalandırma, diplomasi yürütme ve savaş yapma gibi erken modern devletlere özgü pek çok yetkiyi kullanmış, kara ve deniz üzerinde yargı yetkisi talep ederek emri altındaki topluluklar üzerinde otorite kurmuştur (Stern, 2011, s. 6).

Günümüzde ise devlet ile özel sektör arasındaki ilişkiler farklı biçimlerde yeniden şekillenmektedir. Pek çok ülkede hükümetler ile teknoloji şirketleri arasında, özellikle veri toplama ve gözetim teknolojilerinin geliştirilmesi alanında artan bir iş birliği görülmektedir. Devletlerin olağanüstü hal veya güvenlik gerekçeleriyle gözetim yetkilerini genişletmesi, medya ve teknoloji şirketlerinin artan pazar gücü ve kamu otoriteleri ile şirketler arasında vatandaş verilerinin kullanımı konusunda yürütülen müzakereler bu yeni güç dengelerinin göstergeleridir (Couldry and Mejias, 2019, s. 67). Bir yandan bürokratik devletlerin nüfus hakkında bilgi toplama ihtiyacı, diğer yandan ise kapitalist işletmelerin kâr maksimizasyonu ve risk yönetimi arayışı; gözetim tekniklerinin yaygın hale gelmesinde etkili olmaktadır. Telekomünikasyon altyapısının gelişmesi de, daha önce coğrafi ya da işlevsel olarak dağınık biçimde depolanan verilerin merkezileştirilmesini ve farklı kurumlar arasında dolaşıma girmesini mümkün kılmaktadır (Gill, 1995, s. 17).

Bu bağlamda veri, giderek daha fazla şekilde stratejik bir kaynak olarak görülmekte ve veri egemenliği tartışmaları ön plana çıkmaktadır. Veri egemenliği, devletlerin kendi sınırları içinde üretilen verileri ulusal çıkarları doğrultusunda kontrol edebilme kapasitesini ifade ederken, kurumsal düzeyde veri varlıklarının korunması ve yönetilmesi anlamına gelmektedir. Bireysel düzeyde ise veri egemenliği, bireylerin kendi kişisel verileri üzerinde denetim ve kontrol hakkına sahip olmasıyla ilişkilidir. Fiziksel kimlik ile dijital kimlik arasındaki sınırların giderek bulanıklaştığı bir dünyada bu konu, bireysel özerklik ve özgürlük açısından kritik bir önem taşımaktadır (Belli, Gaspar and Jaswant, 2024, s. 3).

Bu yeni veri temelli düzen, Shoshana Zuboff'un kavramsallaştırdığı "araçsal güç" biçimiyle de yakından ilişkilidir. Gözetim kapitalizmi altında üretim araçları giderek insan davranışını yönlendirmeyi amaçlayan kapsamlı bir davranış değiştirme mimarisine tabi hale gelmektedir. Silahlar veya fiziksel zor araçları yerine, ağ bağlantılı cihazlar, sensörler ve algoritmik sistemlerden oluşan otomatik hesaplama altyapıları aracılığıyla bireylerin davranışları izlenmekte, tahmin edilmekte ve belirli yönlere doğru yönlendirilmektedir. Bu nedenle araçsal güç, insan davranışını başkalarının amaçları doğrultusunda bilme ve şekillendirme kapasitesine dayanan yeni bir iktidar biçimi olarak ortaya çıkmaktadır (Zuboff, 2019, s. 14).

Devletlerin güvenlik politikalarında da bu eğilim açık biçimde görülmektedir. Özellikle terörizm gibi belirsizlik yaratan tehditler karşısında hükümetler, riskleri önceden tespit etmeyi ve davranışları tahmin etmeyi vaat eden veri temelli gözetim sistemlerine yönelmektedir. Böylece araçsal güç, toplumsal belirsizliklere kesin çözümler sunan bir araç olarak görülmekte ve otomatik tespit, tahmin ve müdahale mekanizmalarıyla donatılmış dijital gözetim altyapılarının yaygınlaşması teşvik edilmektedir (Zuboff, 2019, s. 242).

Sonuç

İnsan yaşamının biyolojik süreçlerinin siyasal müdahale ve yönetim stratejilerinin merkezine yerleşmesini ifade eden biyogüç yönetimi, günümüzde bulut bilişim, büyük veri ve yapay zekâ gibi dijital teknolojiler aracılığıyla geniş bir alana yayılarak bireylerin ve toplumsal grupların davranışlarının sürekli izlenmesini, analiz edilmesini ve yönlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda dijital biyogüç, bilgi ile iktidarın birleştiği bir düzlemde işleyerek, algoritmalar aracılığıyla davranışları şekillendiren ve yaşam süreçlerini veri temelli olarak düzenleyen yeni bir yönetim rasyonalitesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu dijital biyogüç çerçevesini tamamlayan Foucault'nun yönetimsellik yaklaşımı ise, nüfusun rasyonel bilgi üretimi aracılığıyla düzenlenmesini mümkün kılan kurumlar, teknikler ve bilgi biçimlerinden oluşan bir iktidar rasyonalitesine işaret etmektedir. Günümüzde bu rasyonalite; yapay zeka ve dijital altyapılar aracılığıyla işleyen algoritmik yönetimsellik biçiminde yeni bir form kazanmıştır. Büyük veri setlerini işleyen algoritmalar; toplumsal, ekonomik ve siyasal süreçlerin anlaşılması ve yönlendirilmesinde merkezi bir rol üstlenirken; aynı zamanda devletler tarafından bireyleri tanımlama, sınıflandırma ve hedefleme amacıyla kullanılan temel araçlara dönüşmektedir. Bu çerçevede iktidar, davranışların öngörülmesi, risklerin hesaplanması ve olasılıkların yönetilmesi üzerinden dolaylı biçimde işler hale gelmekte; bireyleri sosyal politika değerlerinden ziyade veri temelli risk kategorileri üzerinden değerlendiren, dijital izler ve veri akışları aracılığıyla toplumsal düzeni kuran bir yönetsel rasyonaliteye dönüşmektedir.

Gözetim teknolojilerinin yaygınlaşması, küreselleşme sürecinde sermayenin artan hareketliliği karşısında devletlerin ekonomik faaliyetler üzerindeki kontrol kaybı algısına verdikleri tepkilerle yakından ilişkilidir. Bu bağlamda devletler, ulusal sınırlar içindeki düzenleyici kapasite ve otoritelerini korumak amacıyla gözetim araçlarını güçlendirerek veri akışlarını denetim altına almaya yönelmektedir. Gözetimin siyasi mantığı çoğu zaman ekonomik gerekçelerden ziyade ulusal güvenlik, kamu düzeni ve terörle mücadele gibi

söylemler üzerinden meşrulaştırılırken, bu süreçte devlet ile ulusötesi teknoloji şirketleri arasında veri ve denetim alanında çıkar temelli bir yakınlaşma ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda devletler, veri yerelleştirme politikaları, ulusal dijital altyapılar ve kapsamlı gözetim sistemleri aracılığıyla egemenliği yeniden tesis etmeye çalışmakta; ancak bu çabalar, devletin vatandaşlar üzerindeki denetim gücünü artırırken; hesap verebilirlik ve bireysel özgürlüklerin korunması ile veri temelli yönetim ihtiyaçları arasındaki dengenin temel bir tartışma alanı haline gelmesine yol açmaktadır.

Kaynakça

Agnew, J. (2005). Sovereignty regimes: Territoriality and state authority in contemporary world politics. *Annals of the Association of American Geographers, 95*(2), 437-461.

Alım, E. (2019). Egemen iktidar, disipliner iktidar ve biyo-iktidar: Foucault'nun iktidar mekanizmalarını kavramlaştırması nasıl okunmalı?. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi, 2* (1), 13-24.

Belli, L., Gaspar, W. B. and Jaswant, S. S. (2024). Data sovereignty and data transfers as fundamental elements of digital transformation: Lessons from the BRICS countries. *Computer Law & Security Review: The International Journal of Technology Law and Practice.* 54. https://doi.org/10.1016/j.clsr.2024.106017

Besson, S. (2011). Sovereignty, international law and democracy. The European Journal of International Law, 22 (2), 373-387. doi: 10.1093/ejil/chr029.

Bhatt, S. (2017). The Augustan Principate and the Emergence of Biopolitics: A Comparative Historical Perspective. *Foucault Studies*, 22, 72-93. DOI: http://dx.doi.org/10.22439/fs.v0i0.5244

Cisney, V. W. and N. Morar, N. (2016). Introduction: Why biopower? Why now?. V. W. Cisney and N. Morar (Ed.) *Biopower: Foucault and Beyond.* (ss. 1-27). İçinde, The University of Chicago Press.

Couldry, N. and Mejias, U. A., (2019). *The costs of connection: How data is colonizing human life and appropriating it for capitalism.* Eds. Frederick Wherry et al. Stanford University Press, Stanford.

Dent, C. (2020). Identity, technology and their confluence: Governmentality in the digital age. *Law, technology and humans, 2* (2), 81-96. https://Doi.Org/10.5204/Lthj.V2i2.1437.

Foucault, M. (1978). *The history of sexuality, Volume I: An Introduction.* New York: Pantheon Books,

Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected interviews and other writings 1972-1977* (C. Gordon, L. Marshall, J. Mepham, K. Soper, Çev.). C. Gordon (Ed.). Pantheon Books, New York.

Foucault,M. (1995). *Discipline and punish: The birth of the prison.* (A. Sheridan, Çev.). *Second Vintage Books Edition,* Vintage Books A Division of Random Hause Inc. New York.

Foucault, M. (2003). *Society must be defended: Lectures at the College de France. 1975-76*, (D. Macey, Çev.). M. Bertani and A. Fontana, Picador, New York.

Foucault, M. (2007). *Security, territory, population, lectures at the Collège De France, 1977-78. (*G. Burchell Çev.). Michel Senellart (Ed.). Palgrave Macmillan.

Gamez, P. (2023). Inhuman hermeneutics of the self: Biopolitics in the age of big data. *Foucault Studies*, 34, 80-110.

Genel, K. (2006). The question of biopower: Foucault and Agamben, rethinking Marxism: *A Journal of Economics, Culture & Society, 18* (1), 43-62, DOI: 10.1080/08935690500410635

Gill, S. R. (1995). "The global panopticon? The neoliberal state, economic life and democratic surveillance." *Alternatives: Global, Local, Political*, 20, 1- 49.

Glasze, G., Cattaruzza, A., Douzet, F., Dammann, F., Bertran, M. G., Bômont, C., … Zanin, C. (2023). Contested spatialities of digital sovereignty. *Geopolitics*, *28*(2), 919–958. https://doi.org/10.1080/14650045.2022.2050070.

Grimm, D. (2015). *Sovereignty: The origin and future of a political and legal concept* (B. Cooper, Çev.). Columbia University Press, New York.

Ishkhanyan, A. (2025). The sovereignty-internationalism paradox in AI governance: Digital federalism and global algorithmic control. *Discover Artificial Intelligence, 5*(123), https://doi.org/10.1007/s44163-025-00374-x

Koopman, C. (2018). Infopolitics, biopolitics, anatomopolitics: Toward a genealogy of the power of data. *Graduate Faculty Philosophy Journal, 39* (1), 103-128.

López, P. G. (2024). *Foucault and digital technologies of power studying resistance as decentralization*, Máster universitario de Filosofía para los Retos Contemporáneos, Universitat Oberta de Catalunya.

Lynch, R. A. (2010). Foucault's theory of power. D. Taylor (Ed.), *Michel Foucault: Key Concepts* (pp. 13–26). İçinde. Acumen Publishing.

Lyon, D. (2022). Surveillance. *Internet Policy Review*, *11*(4), 1-19. https://doi.org/10.14763/2022.4.1673

Pohle, J., and Thiel, T. (2020). Digital sovereignty. *Internet Policy Review*, *9* (4). https://doi.org/10.14763/2020.4.1532

Rouvroy, A. and Berns, T. (2013). Algorithmic governmentality and prospects of emancipation. Disparateness as a precondition for individuation through relationships?. (L. Carey-Libbrecht, Çev.). *Réseaux, 2013/1* (177), 163-196.

Smit, J. A. (2019). Framing biopolitics/ biopower. *Alternation, Special Edition 28,* 335-355.

Srnicek, N. (2017). *Platform capitalism.* Polity Press.

Stern, P. J. (2011). *The company-state: Corporate sovereignty and the early modern foundations of the British Empire in India.* Oxford University Press, New York.

Zuboff, S. (2015). Big other: surveillance capitalism and the prospects of an information civilization. *Journal of Information Technology*, 30, 75–89. doi:10.1057/jit.2015.5.

Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. Public Affairs, Hachette Book Group, New York.

ALGORİTMİK DEVLET VE CEZA HUKUKUNUN KRİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Arzu BALAN*

Giriş

Algoritmik sistemler günümüzde günlük yaşamın birçok alanında kullanılmaktadır. Arama motorları kullanıcı tercihlerini tahmin etmekte, kredi sistemleri bireylerin finansal güvenilirliğini değerlendirmekte, sosyal medya platformları ise kullanıcı davranışlarını analiz ederek içerik önerilerinde bulunmaktadır. Büyük veri analitiği ve yapay zekâ teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte bu sistemler yalnızca ekonomik ve sosyal alanlarda değil, güvenlik politikaları ve suç kontrolü alanında da yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle suçun önceden tahmin edilmesine dayalı algoritmik uygulamalar, son yıllarda kolluk faaliyetleri bakımından dikkat çeken yöntemlerden biri hâline gelmiştir (Sommerer, 2020, s. 29 vd.).

Predictive policing (önleyici polislik) sistemleri, geçmiş suç verileri ile çeşitli mekânsal, zamansal ve sosyo-ekonomik değişkenleri analiz ederek gelecekte suç işlenme ihtimali yüksek bölgeleri veya bireyleri belirlemeyi amaçlayan algoritmik suç kontrolü yöntemlerini ifade etmektedir. Birçok ülkede kolluk kuvvetleri, suç riskinin yoğunlaştığı alanları tespit etmek, devriye planlamalarını düzenlemek ve güvenlik politikalarını şekillendirmek amacıyla bu sistemlerden yararlanmaktadır. Bu yönüyle algoritmik sistemler, suç kontrolünün güvenlik anlayışını dönüştüren yeni yönetim mekanizmaları olarak ele alınmaktadır.

Algoritmik sistemlerin suç kontrolü alanında yaygınlaşması, ceza hukukunun temel ilkeleri bakımından çeşitli tartışmaları beraberinde getirmektedir. Özellikle bireylerin geçmiş davranışları, sosyal çevresi veya istatistiksel veri örüntüleri üzerinden değerlendirilmesi; masumiyet karinesi, bireysel sorumluluk ilkesi ve zarar odaklı ceza hukuku anlayışı açısından önemli sorunlar doğurmaktadır. Ayrıca algoritmik karar verme süreçlerinin şeffaf olmaması, veri setlerinde bulunan tarihsel ve toplumsal önyargıların yeniden üretilmesi riskini de ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle predictive policing uygulamaları yalnızca teknolojik gelişmeler bağlamında değil, hukuk devleti,

* Çukurova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-1451-5721, arzubalan@hotmail.com

temel haklar ve insan muhakemesi açısından da değerlendirilmesi gereken bir alan hâline gelmiştir.

Çalışmada, algoritmik suç kontrolü ve predictive policing uygulamalarının ceza hukukunun temel ilkeleri üzerindeki etkileri incelenecektir. İncelemenin temel kaynağı, Sommerer'in algoritmik suç kontrolü ve Predictive policing sistemlerine ilişkin ortaya koyduğu eserdir (Sommerer, 2020). Bu kapsamda öncelikle algoritmik güvenlik anlayışının ortaya çıkışı ve güvenlik politikalarıyla ilişkisi değerlendirilecek; ardından predictive policing uygulamalarının tarihsel gelişimi ve güncel kullanım biçimleri ele alınacaktır. Son olarak algoritmik karar verme süreçlerinin insan muhakemesi, hukuk devleti ilkesi ve ceza hukukunun klasik yapısında gerçekleştirdiği dönüşüm tartışılacaktır.

Veri, Güvenlik ve Algoritmik İktidar

Dijital teknolojilerin gelişmesiyle birlikte veri, güvenlik politikalarının temel unsurlarından biri hâline gelmiştir. Devletler ve teknoloji şirketleri, büyük veri işleme kapasitesi sayesinde bireylerin davranış örüntülerini analiz edebilmekte ve bu analizler doğrultusunda çeşitli öngörü sistemleri geliştirebilmektedir. Sosyal medya platformları, arama motorları ve dijital ağlar aracılığıyla toplanan veriler siyasal ve güvenlik odaklı bir değer de taşımaktadır. Bu nedenle veri, modern yönetim anlayışının merkezinde yer alan stratejik bir kaynak ve iktidar aracı niteliği kazanmıştır (Adorno & Horkheimer, 2011, s. 48).

Teknoloji şirketlerinin sahip olduğu veri kapasitesi, güvenlik politikaları bakımından devletler ile özel sektör arasında yeni ilişkiler ortaya çıkarmaktadır. Dijital medya sistemleri, dijital kapitalizmin araçları olarak kullanıcı davranışlarını *metalaştırmakta*[1] ve dikkati ekonomik değere dönüştürmektedir (Fuchs, 2020). Özellikle yapay zekâ temelli sistemlerin gelişmesiyle birlikte güvenlik alanında veri analizi, gözetim teknolojileri ve algoritmik değerlendirme yöntemleri yaygınlaşmıştır. İstihbarat servisleri ve kolluk kuvvetleri, büyük veri analizi aracılığıyla bireylerin davranış örüntülerini incelemekte ve güvenlik risklerine ilişkin değerlendirmeler yapmaktadır.[2] Yapay zekâ sistemleri ise

1 Endüstrileşme, bir taraftan insan davranışlarını ve ilişkilerini metalaştırarak sistemi belirleyen temel ilkeler hâline getirmiş; diğer taraftan da müdahale mekanizmalarını ve bu metalaşmayı fetişleştirerek insanı özünden koparmıştır (Adorno & Horkheimer, Aydınlanmanın Diyalektiği, s. 49).

2 Bilginin toplanması, işlenmesi ve algoritmik karar mekanizmalarına dönüştürülmesi, geniş bir bürokratik aygıtın kurulmasını zorunlu hale getirmiştir. Örneğin Britanya'nın istihbarat ağı, MI5, MI6 ve GCHQ başta olmak üzere çok sayıda entegre güvenlik ve istihbarat kurumundan oluşan karmaşık bir bürokratik yapı üzerine kuruludur (Neocleous, Devleti Tahayyül Etmek, 2015, s. 86).

çoğunlukla sermaye birikimi, güvenlik ve militarizasyon ekseninde tasarlanmaktadır (Crawford, 2021). Süreç, klasik güvenlik anlayışının dönüşümüne yol açarken veri temelli yönetim biçimini güçlendirmektedir. Bu kesintisiz işleyiş; bireylerin davranışlarını toplayarak gelecekteki eylemleri öngörmeye ve yönlendirmeye çalışan yeni bir ekonomik ve siyasal düzen, diğer bir deyişle *gözetim kapitalizmini* inşa etmektedir (Zuboff, 2025).

Dönüşüm, güvenlik politikalarında 1970'li yıllardan itibaren güç kazanan neoliberal yönetim anlayışıyla birlikte değerlendirilmelidir. Tarihsel olarak sosyal devlet mekanizmalarının zayıflaması ve toplumsal eşitsizliklerin derinleşmesi, güvenlik önlemlerinin toplumsal riskleri yönetmeye yönelik erken uyarı mekanizmaları olarak kullanılmasına neden olmuştur. Böylece tehlike ve risk, güvenlik politikalarının merkezî kavramlarından biri hâline gelmiştir (Balan, 2025, s. 148). Nihayetinde de gözetim teknolojileri, veri analiz sistemleri ve yapay zekâ uygulamaları etrafında büyüyen yeni bir güvenlik endüstrisi ortaya çıkmıştır.

Güvenlik paradigmasının belirleyici olduğu politikalar sonrasındaki ampirik veriler, suç kontrolü alanında veri temelli önleyici yöntemlerin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Bazı çalışmalar Predictive policing uygulamalarının suç kontrolü ve suçların azalması yönünde etkili bir araç olduğunu da ortaya koymaktadır (Töngür, ve diğerleri, 2022). Mekânsal düzenlemelerin suç oranlarını düşürmesine ampirik bir örnek olan Moskova'daki *Araç Park Sistemi* (2012-2013), yasa dışı değnekçiliği, araç hırsızlığını ve park yeri kavgalarını engelleyerek fırsat temelli suçların sınırlandırıldığını göstermektedir (Alkan & Karamanoğlu, 2020, s. 402) Ayrıca algoritmaların hızlı şekilde tepki vermesi, maliyet etkinliği sağlaması ve daha yüksek hizmet kalitesi sunması gibi çeşitli avantajlar sağladığı da belirtilmektedir (Kayacı, 2025, s. 830). Bu durum, güvenlik politikalarının giderek daha fazla veri odaklı bir yönetim mantığı çerçevesinde yürütülmesini hızlandırmaktadır.

Devlet aklı ve bilgi ilişkisi dikkate alındığında, modern devlet yönetiminin kapasitesi, somut, ölçülebilir ve sistematik bilgiyle ölçülmektedir (Neocleous, Devleti Tahayyül Etmek, 2015, s. 82). Bu nedenle algoritmik sistemler, dijital hegemonya olarak tanımlanabilecek yeni kontrol ve denetim mekanizmaları şeklinde ifade edilmektedir. Veri temelli güvenlik anlayışı denildiğinde teknoloji tarafsız bir ilerlemeden bahsedilmesi yeterli anlamı üretmemektedir. Sistemler, beslendikleri veri setleri aracılığıyla hızlı bir şekilde, mevcut toplumsal önyargıları da yeniden üretebilmektedir (Noble, 2018). Örneğin çeşitli araştırmalar, arama motorlarının içerik önerilerinde toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığı güçlendirebildiğini göstermektedir. (Yıldız, 2025). ABD'de

kullanılan COMPAS[3] isimli algoritmik risk değerlendirme sisteminin Afro-Amerikalıları, sistematik biçimde daha yüksek riskli olarak sınıflandırdığını ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır (Ata, 2025, s. 129; Erdoğan, 2022, s. 51). Dolayısıyla algoritmaların yeniden ürettiği hegemonya, söylemin kime, ne zaman ve nasıl gösterileceğini belirleyen matematiksel süreçler üzerinden şekillenmektedir[4] (Altheide, 1984, s. 478). Predictive policing uygulamaları, büyük veri analitiği ve algoritmik değerlendirme yöntemlerinin kolluk faaliyetlerine entegre edilmesi de bu mekanizmanın ceza hukuku içerinde bir göstereni biçiminde konumlanabilmektedir.

Predıctıve Polıcıng'in Gelişimi ve Uygulama Biçimleri

Geleneksel suç önleme anlayışı uzun süre merkezi kontrol, rastgele devriye faaliyetleri ve olay sonrası müdahale yaklaşımına dayanmıştır. Sonraki süreçte polis teşkilatlarının veri toplama faaliyetleri sistematik hâle gelmiş; bilgisayar teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte suç oranları ile çevresel faktörler arasındaki ilişkilerin incelenmesi yaygınlaşmıştır.[5] Sanıldığının aksine, predictive policing sistemleri yalnızca güncel teknolojilerle ilişkili bir biçimde kullanıma girmemiştir. Suçun niceliksel analizi eski yöntemler arasında yer almaktadır (Bachner, 2013, s. 7) 19. yüzyılda hazırlanan ilk suç haritalarında nüfus, eğitim ve suç verileri birlikte değerlendirilerek belirli bölgelerdeki suç yoğunlukları analiz edilmiştir (Weisburd & McEwan, 1997). Daha sonraki aşamada bilgisayar teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte suç oranları ile çevresel faktörler arasındaki ilişkilerin incelenmesi yaygınlaşmıştır. İstihbarat odaklı polislik anlayışı, kolluk faaliyetlerinde uzmanlaşma, veri analizi ve önleyici müdahale yöntemlerini ön plana çıkarmıştır. Bu yaklaşım doğrultusunda

3 *Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions*

4 Gramsci'nin kültürel hegemonya yaklaşımını dijital çağın özgün bir aracı olarak yeniden ele alınması gerektiği yönündeki ayrıntılı açıklamalar için bkz. (Asta, 2026, s. 226).

5 1950'li yıllarda polis yöneticileri, yolsuzluğu azaltmak ve kamu güvenini artırmak amacıyla polis memurlarının görev bölgelerinin düzenli olarak değiştirilmesini ve operasyonel prosedürlere sıkı şekilde uyulmasını savunmuştur. 1970'li yıllarda polislik yöntemlerinin etkinliğini inceleyen araştırmalar, mevcut anlayışın önemli ölçüde sorgulanmasına yol açmıştır. Polis teşkilatlarının toplumsal değişimlere duyarsız ve yerel sorunlara çözüm üretmekte yetersiz kaldığı yönündeki eleştiriler sonucunda "*toplum destekli polislik*" yaklaşımı gelişmeye başlamıştır. Bu model, polis ile yerel toplum arasında daha yakın bir ilişki kurulmasını ve sorun çözme süreçlerinde sivillerin aktif biçimde sürece katılmasını esas almaktadır. Esas olarak polislerden, bilgi toplamaları ve toplumla iş birliği içerisinde çözüm geliştirmeleri beklenmiştir. Dönem itibarıyla görünürlük de önem kazanmış; polis memurları yaya, bisikletli ve atlı devriyeler aracılığıyla kamusal alanda daha aktif hâle gelmiştir (Neocleous, Savaş Erki Polis Erki, 2014, s. 53).

geliştirilen önleyici sistemler, geçmiş suç verilerini analiz ederek gelecekte suç işlenme ihtimali bulunan bölgeleri veya bireyleri belirlemeyi amaçlamaktadır.

Predictive policing uygulamaları farklı yöntemler kullanarak çalışmaktadır. Predictive policing sistemleri veri toplama, veri analizi ve modelleme, risk tahmini ve müdahale planlaması şeklinde esas olarak üç temel bileşene dayanmaktadır (Görmez, 2026, s. 260). Bazı sistemler belirli bölgelerde suç yoğunluğunu analiz ederek "*riskli alanları*" tespit etmeye odaklanırken, bazı sistemler bireylerin sosyal çevresi, geçmiş kayıtları ve davranış örüntüleri üzerinden risk değerlendirmesi yapmaktadır (Maviş, 2025/2). Özellikle birey odaklı sistemler, kişinin geçmiş davranışları ile sosyal ilişkilerini birlikte analiz ederek suç işleme ihtimali yüksek olduğu düşünülen bireyleri belirlemeye çalışmaktadır (Sommerer, 2017, s. 150). Bu uygulamalara örnek olarak Chicago'da kullanılan "Strategic Subject List" ya da diğer adıyla "Heat List" sistemi gösterilebilir (Rhee, 2016). Söz konusu sistem, bireylerin geçmiş suç kayıtları, sosyal çevresi ve polis müdahale geçmişi gibi verileri analiz ederek risk puanlaması yapmaktadır. Risk değerlendirme sistemleri, tutuklama kararları, denetimli serbestlik uygulamaları ve ceza infaz süreçlerinde karar vericilere çeşitli analizler sunmaktadır (Sommerer, Geospatial Predictive Policing, 2017).

Predictive policing uygulamaları önemli hukuksal ve etik tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu sistemler çoğunlukla korelasyona dayalı analizler üzerinden çalışmakta; bireylerin gelecekteki davranışlarına ilişkin olasılık temelli değerlendirmeler yapmaktadır. Bu durum, zarar-netice odaklı klasik ceza hukuku anlayışı ile tehlike-hareket-davranış odaklı önleyici güvenlik mantığı arasında yeni gerilim alanları ortaya çıkarmaktadır (Balan, 2025). Özellikle bireylerin henüz gerçekleştirmedikleri fiiller üzerinden risk kategorilerine ayrılması, masumiyet karinesi ve bireysel sorumluluk ilkesi bakımından tartışmalara neden olmaktadır (Sommerer, 2020).

Predictive policing sistemlerinin asıl tartışmalı yönü ise bu tahminlerin kolluk ve yargı kararlarında giderek daha fazla referans alınmasıdır.[6] Risk skoru, harita veya algoritmik sınıflandırma biçiminde üretilen teknik çıktı, karar verici açısından çoğu zaman nesnel ve güvenilir bir bilgi gibi görünmektedir. Ancak bu noktada sorun, algoritmanın tek başına karar vermesinden çok, insan karar vericinin kendi değerlendirmesini bu teknik çıktıya göre geri çekmesidir. Böylece predictive policing tartışması, yalnızca veri analizi veya suç önleme

6 *State v. Loomis* davasında sanık, COMPAS sisteminin ticari sır niteliği (şeffaflıktan uzaklığı) ve cinsiyet ayrımcılığı nedeniyle adil yargılanma hakkının ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Wisconsin Yüksek Mahkemesi ise algoritma çıktısının ceza tayininde tek dayanak olmaması ve hâkimin takdir yetkisinin sürmesi gerekçesiyle iddiaları reddetmiş; bununla birlikte, risk değerlendirme raporlarında hâkimlerin algoritmaların sınırları hakkında yazılı olarak uyarılmasını şart koşmuştur (State v. Loomis, 2017)

meselesi olmaktan çıkmakta; insan muhakemesinin, sorumluluğun ve hukuki karar verme pratiğinin dönüşümü sorununa bağlanmaktadır. Bu nedenle bir sonraki aşamada, algoritmik karar süreçlerinin Hannah Arendt'in "*düşüncesizlik*" kavramı çerçevesinde nasıl değerlendirilebileceği ele alınmalıdır.

Algoritmik Kararın *Düşüncesizliği*

Algoritmik sistemlerin güvenlik politikalarında giderek daha belirleyici hâle gelmesi, insan muhakemesi ile teknik karar mekanizmaları arasındaki ilişkiye yönelik yeni tartışmalar ortaya çıkarmaktadır. Özellikle predictive policing uygulamalarında, algoritmalar tarafından üretilen risk analizleri, çoğu zaman nesnel ve bilimsel değerlendirmeler olarak kabul edilmektedir. Bu durum, karar vericilerin teknik sistemlerin ürettiği çıktılara duyduğu güveni artırırken; insan muhakemesinin rolünü de dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, Hannah Arendt'in "*düşüncesizlik*" (*thoughtlessness*) kavramı çerçevesinde değerlendirilebilecek bir boyut taşımaktadır (Sommerer, 2020, s. 325).

Arendt, modern bürokratik yapılarda bireylerin eleştirel düşünme kapasitesini geri plana iterek kurumsal işleyişe uyum göstermelerini düşüncesizlik kavramıyla açıklamaktadır. Özellikle Eichmann yargılamaları üzerinden geliştirdiği bu yaklaşımda Arendt, bireyin gerçekleştirdiği eylemleri ahlaki ve düşünsel bir sorgulamadan geçirmeksizin sistemin teknik işleyişinin parçası hâline gelebildiğine dikkat çekmektedir. Bu nedenle düşüncesizlik, yalnızca bireysel bir bilinç eksikliği olarak görülmemekte, modern yönetim biçimlerinin ortaya çıkardığı yapısal bir sorun olarak değerlendirilmektedir (Arendt, 1963). Başka bir ifadeyle düşüncesizlik, kişinin "*Ben ne yapıyorum*?" sorusunu sormaktan vazgeçmesidir. Vazgeçmeyi kolaylaştıran durum ise özellikle bürokratik yapılarda daha görünürdür.[7] Arendt'in dikkat çektiği bu durum, algoritmik karar sistemleri açısından yeniden önem kazanmaktadır.

Arendt'e göre aslında hiç normal olmayan, dehşet verici normallik, kötülüğün sıradanlığı kavramının merkezine oturmaktadır. Bu şekilde; sadist olmayan, fanatik olmayan, düşünceden yoksun ve gerçeklikten kopuk bu normal kişiler, öyle olanların yapacağından daha büyük kötülükleri gözlerini kırpmadan

7 Kamu yönetiminde algoritmalara giderek daha fazla yer verilmesi günümüzde idari bir zorunluluk olarak görülmektedir. Bu bağlamda Aneesh (2002), bürokrasi kavramından esinlenerek *algokrasi* (algocracy) kavramını ortaya atmıştır. Algokrasi, tıpkı bürokraside olduğu gibi gücün, otoritenin ve kural koyma yetkisinin algoritmalar tarafından kullanılmasını ifade etmektedir. Ayrıca Aneesh (2009), algokrasinin mevcut bürokrasinin kötü alışkanlıklarını ve yapısal sorunlarını kopyalayarak yeniden üretme gibi tehlikeli bir eğilimi olduğunu iddia etmektedir (Polat, s. 195).

yapabilirler (Günal, 2017, s. 117). Nazi bürokrasisinin önemli isimlerinden Eichmann'ın eylemlerini savunurken sürekli biçimde "yalnızca emirleri uyguladığını" söylemesi tam olarak bu durumu göstermektedir. Benzer bir sorumluluk devri ve yabancılaşma hâli, günümüzde algoritmik karar verme süreçlerinde de ortaya çıkmaktadır. Modern bürokrasinin ve algoritmik sistemlerin yarattığı bu kurumsal yabancılaşma, güncel popüler kültürde *Severance* adlı dizinin felsefesiyle kusursuz bir yapısal benzerlik taşımaktadır. Dizide çalışanların zihinlerinin algoritmik ve cerrahi bir müdahaleyle ikiye bölünmesi; eylemlerinin sonuçlarından, işledikleri verinin anlamından ve toplumsal gerçeklikten tamamen koparılmış 'itaatkâr ve düşüncesiz' öznelerin yaratılmasını temsil etmektedir. Tıpkı dizideki karakterlerin ekrandaki verileri hiçbir etik veya nedensel bağlamı olmaksızın, salt sistem öyle emrettiği için mekanik bir biçimde tasnif etmeleri gibi; algoritmik suç kontrol sistemlerini kullanan karar vericiler de teknik aygıtın sunduğu verileri normatif bir süzgeçten geçirmeksizin kabul ederek kendi eylemlerine bütünüyle yabancılaşmaktadır. Nihayetinde bu tablo, *çokluktan tekliğe* (*E Pluribus Unum*) felsefesinin adeta dijital bir distopyaya uyarlanmış hâli gibidir; zira farklı bireylerin özgün iradeleri ve ahlaki muhakemeleri algoritmik sistemin potasında eridiğinde, çokluk tek tip bir makine aklına indirgenmekte ve kurumsal bir düşüncesizlik inşa edilmektedir.

Algoritmik sistemler, karar vericilerin eleştirel değerlendirme süreçlerini geri plana itmekte ve teknik çıktıları sorgulanmaksızın kabul edilen nesnel doğrulara dönüştürebilmektedir (Sommerer, 2020, s. 31). Böylece risk analizleri, istatistiksel sınıflandırmalar ve veri temelli öngörüler, çoğu zaman tarafsız sonuçlar gibi değerlendirilmektedir. Bu noktada Jessop'un "*biçim belirlenimliliği*" yaklaşımı önem kazanmaktadır. Jessop'a göre hiçbir kurumsal yapı nötr değildir. Devlet, hukuk veya bürokratik mekanizmalar bazı davranış biçimlerini kolaylaştırırken, bazılarını zorlaştırmaktadır (Jessop, 2008; Özdemir, ve diğerleri, 2022). Başka bir ifadeyle yapıların kendi içsel seçicilikleri bulunmaktadır. Bu seçicilik yalnızca içerikten değil, yapının biçiminden kaynaklanmaktadır. Yani sistemin nasıl örgütlendiği; hangi davranışların mümkün, hangi düşünme biçimlerinin teşvik edildiği üzerinde belirleyici olmaktadır. Bu yaklaşım algoritmik sistemlere uygulandığında, predictive policing gibi yapay zekâ destekli güvenlik sistemlerinin belirli düşünme biçimlerini kurumsallaştırdığı görülmektedir. İktidarın algoritmik hali de biçim belirlenimli vaziyettedir. Netice itibariyle "*çift katmanlı düşüncesizlik*" kavramı ortaya çıkmaktadır.

Hannah Arendt'in düşüncesizlik yaklaşımı, bireyin kendi eylemleri üzerine düşünmeyi bırakmasını açıklarken; algoritmik çağda bu süreç artık iki katmanlı bir yapı kazanmaktadır. İlk katmanda düşüncesizlik, algoritmanın

tasarım sürecine yerleşmektedir. İkinci katmanda ise kullanıcı düzeyindeki düşüncesizlik ortaya çıkmaktadır. Kullanılan veri setleri, tarihsel ve toplumsal önyargıları hem veri bağlamında hem de biçim bağlamında içermektedir. Dolayısıyla algoritmik sistemlerin mevcut eşitsizlikleri yeniden üretmesinin şüpheyle karşılanması ve temkinli bir şekilde ele alınması önerilmektedir.[8] Örneğin Google gibi arama motorlarının içerik önerilerinde kadınlara yönelik ayrımcılığı ve olumsuz stereotipleri güçlendirdiğini ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Yıldız, 2025). Benzer şekilde Noble, sosyal medya algoritmalarının toplumsal cinsiyet rollerini yeniden ürettiğini ve bu içeriklerin yayılmasını hızlandırdığını belirtmektedir (Noble, 2018). ABD'de kullanılan COMPAS sisteminin Afro-Amerikalıları sistematik biçimde daha yüksek riskli olarak sınıflandırdığına ilişkin çalışmalar da algoritmik sistemlerin toplumsal önyargıları yeniden üretebildiğini göstermektedir[9] (Ata, 2025, s. 129; Erdoğan, 2022, s. 51).

Algoritmik karar verme süreçlerinin en önemli sonuçlarından biri bu nedenle, insan muhakemesinin teknik sistemler karşısında giderek ikincil bir konuma itilmesi şeklinde ifade edilebilir. Karar vericiler, algoritmalar tarafından üretilen sonuçları muhakeme etmeden, nesnel ve güvenilir kabul etmesi ceza hukukunun geleneksel usul prosedürünü, eleştirel değerlendirme süreçlerini ve maddi ceza hukukunun normatif ifadelerini yapısal olarak dönüştürmektedir. Bu nedenle algoritmik güvenlik sistemlerinin hukuk devleti, insan muhakemesi ve ceza hukukunun temel ilkeleri bakımından da kısaca değerlendirilmesi gerekmektedir.

Ceza Hukukunun Dönüşümü ve Tehlike Odaklı Güvenlik Anlayışı

Klasik ceza hukuku anlayışı, bireyin gerçekleştirdiği somut fiili esas almakta; cezai sorumluluğu işlenmiş bir eylem üzerinden değerlendirmektedir. Bu yaklaşım içerisinde kişi, ancak gerçekleştirdiği hukuka aykırı fiil nedeniyle cezai sorumluluk altına girmektedir. Predictive policing uygulamaları ise güvenlik politikalarını gerçekleşmiş fiillerden çok gelecekte ortaya çıkabilecek

8 Verideki düşüncesizliğin; örneklem önyargısı, gerçek olmayan veriden kaynaklı önyargı, tarihsel önyargı, örtük önyargı, eşitsiz gerçeklik ve tasarım temelli önyargı tipolojileri bağlamında kapsamlı bir şekilde incelendiği çalışma için bkz. (Cebeci Çorum, 2026, s. 308)

9 Algoritmik ayrımcılık ve opaklık sorununa ilişkin önemli bir sivil yargı örneği *Mary Louis v. SafeRent* davasıdır. Uyuşmazlıkta, yapay zekâ temelli bir kiracı tarama sisteminin kredi geçmişine orantısız ağırlık vererek Siyah ve Hispanik kiracıları dezavantajlı konuma düşürdüğü ve başvuruları şeffaf olmayan bir biçimde otomatik olarak reddettiği iddia edilmiştir. *Adil Konut Yasası* uyarınca açılan bu toplu dava, sistemin dolaylı ırksal ayrımcılık yarattığı gerekçesiyle başlatılmış ve şirketin 2,3 milyon ABD doları tutarında bir uzlaşmayı kabul etmesiyle sonuçlanmıştır (Massachusetss).

riskler üzerine kurmaktadır. Böylece suç kontrolü anlayışı, zarar odaklı yapıdan olasılık ve risk odaklı bir güvenlik mantığına yönelmektedir. Dolayısıyla algoritmik suç kontrolü sistemlerinin yaygınlaşması, ceza hukukunun temel işleyiş mantığı bakımından önemli tartışmalar ortaya çıkarmaktadır.

Birey odaklı predictive policing sistemlerinde kişi, gelecekte suç işleme ihtimali bakımından çeşitli risk kategorilerine ayrılmaktadır. Masumiyet karinesi bakımından bu yapısal bir değişime işaret etmektedir. Klasik ceza hukuku anlayışında birey, suçluluğu kesinleşinceye kadar masum kabul edilirken, algoritmik risk değerlendirme sistemlerinde, şüphenin bireyi suçlu olarak kontrol altına aldığı örnekler söz konusudur. Böylece kişi taşıdığı varsayılan risk üzerinden güvenlik politikalarının konusu hâline gelmektedir. Bu yaklaşım, ceza hukukunun bireysel sorumluluk anlayışı ile önleyici güvenlik mantığı arasında yeni gerilim alanları oluşturmaktadır. Büyük veri kümelerindeki örüntüleri saptayarak en yüksek doğruluk oranına ulaşmayı hedefleyen makine mantığı; hız, standartlaştırma, ölçülebilirlik, otomasyon, korelasyon ve risk minimizasyonu ilkeleri üzerine kurulmak suretiyle sistemi kendi hedefleri doğrultusunda değiştirmektedir. Buna karşılık hukuk mantığında sadece netice üretmek ya da doğru görünen bir sonuç elde etmek yeterli olmayıp, bu sonucun hangi yöntemle üretildiği de (due process) büyük önem taşımaktadır. Hukuk geleneksel olarak, adalet, gerekçelendirme, bireysel değerlendirme, normatif muhakeme, insan onuru, nedensellik, hak koruması ve denetlenebilirlik gibi unsurlar üzerine inşa edilmiştir. Hukuktaki kusurluluk kavramı da normatif bir kurgudur. (Pasukanis & B., 2013, s. 190) Algoritmaların aradığı tarzda ölçülebilir, ampirik ve bilimsel bir kavram değildir. Tıpkı zarara oranlanan tazminatın hukuki bir denge kurması gibi, kusura oranlanan ceza da nedensellik ve özgür irade üzerine inşa edilen normatif bir biçimi temsil etmektedir. Fakat algoritmik öngörücü sistemler, kusuru salt matematiksel bir ifade hâline dönüştürerek hukukun bu normatif kurgusunu istatistiksel bilgiyle kuşatmakta ve tahakküm altına almaktadır.

Ceza hukukunda nedensellik bağı ve somut isnat ilişkisi de temel merkezi ilkeler arasında önemli bir yerdedir. Ancak algoritmik suç kontrolü sistemleri, müdahaleyi merkezileştirerek somut nedensellik ilişkisini adeta kümülatif nedenselliğe dönüştürmekte ve hukukun temel mantığını sarsmaktadır (Balan, 2025, s. 335-336). Predictive policing sistemleri devasa hacimde parçalı veri ve enformasyon içermekte; fakat hiçbir durumda hukukun aradığı türden nedenselliğe dayalı, bütünleşik bir "bilgi" ve anlam ifade etmemektedir. Tarihsel süreçte bilginin dağınıklığı ve kopukluğu probleminin yerini, enformasyonun düzenlenmesi ve bütünlüğü problemi alması, süreci destekleyen bir analizi

mümkün kılmaktadır.[10] Enformasyon, doğası gereği, gerçeğin saçılmış ve birbirinden ayrı parçaları olduğu imasını barındırmaktadır. Esnek ve uysal gibi görünen, ancak asla tümleşik bir bütünde başarıyla toplanamayan, ufak tefek parçalara bölünmüş veriler yığınıdır (Neocleous, Devleti Tahayyül Etmek, 2015, s. 91). Ceza hukukunda algoritmik sistemlerin istatistiksel olasılıkları bir müdahale gerekçesi hâline getirmesi de tam olarak bu yanılsamadan beslenmektedir. Yanılsamanın bir sonucu olarak algoritmik suç kontrolü sistemleri, korelasyon ile nedensellik arasındaki farkı tamamen bulanıklaştırmaktadır.[11] Bu sistemler çoğunlukla istatistiksel ilişkiler üzerinden çalışmakta ve belirli davranış örüntülerini suç riskiyle ilişkilendirmektedir. Ancak iki veri arasındaki istatistiksel ilişkinin bulunması, doğrudan nedensel bir bağın varlığını göstermeyebilmektedir.[12] Bir kişinin belirli bir veri grubuna benzemesi, onun suç işleyeceğini kanıtlamasa da algoritmik sistemler, bireyleri bu istatistiksel benzerlikler üzerinden sınıflandırarak, onları birer istatistiksel nesneye dönüştürmekte ve yanlış pozitif (false positive) sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Suç işleme ihtimali olmayan ve/veya düşük olan bireyler dahi sırf bu parçalı enformasyonlar ve istatistiksel korelasyonlar yüzünden yüksek risk kategorisinde değerlendirilebilmektedir (Beckett & Evans, 2015).

Ceza hukukunda bireyin algoritmanın ürettiği veri olarak konumlanması, diğer bir ifadeyle süje olmaktan nesne olmaya dönüşmesi, "*düşman ceza hukuku*" teorisiyle paralellikler taşımaktadır. Jakobs tarafından geliştirilen bu teoriye göre bazı bireyler, taşıdıkları varsayılan risk nedeniyle toplumun dışında konumlandırılmaktadır (Jakobs, 1985). Bu yaklaşım da hukuk devletinin temel ilkeleriyle ciddi bir gerilim yaratmaktadır. Öyle ki hukuk devleti anlayışında birey, hak sahibi ve eşit bir hukuk öznesidir. Oysa risk odaklı sistemlerde bireyler istatistiksel risk kategorilerine ayrılmakta ve devlet müdahalesi risk seviyesine bağlı biçimde şekillenmektedir. Kişiye istatistiki bir bilgi ve sistemin yüklediği anlam kadar değer verilmesi, liberal öğretinin anlayışıyla bariz bir krizi gündeme getirmektedir.

Algoritmik sistemlerin ceza hukukunda yaygınlaşması, hukuk devleti ilkesi bakımından da çeşitli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Özellikle yapay zekâ

10 Byung-Chul Han enfokrasi rejimi kavramıyla bilginin iktidarı kontrol ettiğini, bilginin iktidarın nesnesi değil kendisi olduğunu dile getirmektedir (Han, 2018).

11 Amerika Birleşik Devletleri'nde 11 Eylül saldırıları sonrasında TALON istihbarat veri tabanı kullanılmıştır. TALON raporları; kısmi, noksan ve gerçek bir tehditle somut olarak bağlantısı kurulabilecek ya da hiç kurulamayacak varsayımsal bilgileri kapsayarak müdahale alanını genişletmek üzere tasarlanmıştır. Ancak Pentagon'un bu programı tanıtan metni, doğrulanmamış istihbarat kavramıyla beraber ifade edilmektedir (Paye, 2009, s. 33-34).

12 Başka bir anlamda aynı neticeye varan görüş için bkz. (Görmez, 2026, s. 257; Han, 2018, s. 14).

sistemlerinin çalışma mantığının her zaman şeffaf olmaması, algoritmik değerlendirmelerin denetlenmesini güçleştirmektedir. Karar verme süreçlerinde kullanılan veri setlerinin içeriği, hangi kriterlerin esas alındığı ve algoritmaların nasıl sonuç ürettiği çoğu zaman açık biçimde görülememektedir. Bu durum, hukuki denetlenebilirlik ve hesap verilebilirlik ilkeleri açısından önemli tartışmalar doğurmaktadır.

Algoritmik sistemlerin ortaya çıkardığı bir diğer önemli sorun ise denetlenebilirlik ve şeffaflık eksikliğidir. Hukuk devleti ilkesi, devlet kararlarının gerekçelendirilebilir, denetlenebilir ve itiraz edilebilir olmasını gerektirmektedir. Ancak algoritmik sistemler çoğu zaman kara kutu niteliğinde çalışmakta; kullanılan veri setleri, ağırlıklandırma yöntemleri ve karar üretim süreçleri tam olarak açıklanamamaktadır (Diakopoulos, 2015, s. 414). Bu durum, algoritmik değerlendirmelerin hukuki denetimini güçleştirmektedir. Avrupa Birliği Yapay Zekâ Yasası (AI Act, 2024) bu anlamda önemli bir düzenleme örneği oluşturmaktadır. AB Yapay Zekâ Yasası, kolluk faaliyetleri ve ceza adaleti alanında kullanılan yapay zekâ sistemlerini "*yüksek riskli sistemler*" arasında değerlendirmektedir. Özellikle predictive policing uygulamaları kapsamında kullanılan algoritmik sistemler; şeffaflık, insan denetimi, hesap verebilirlik ve temel haklara uygunluk yükümlülüklerine tabi tutulmaktadır. Düzenleme ayrıca yüksek riskli yapay zekâ sistemlerinde insan müdahalesinin korunmasını ve karar süreçlerinin açıklanabilir olmasını zorunlu kılmaktadır.

Algoritmik karar mekanizmalarının hesap verilebilirliği bağlamında ortaya çıkan bu büyük hukuki boşluk, esasında ceza hukukunun tüzel kişilerin cezai sorumluluğu gibi henüz tam anlamıyla çözüme kavuşturulamamış tarihsel sorunlarıyla birlikte ele alınmayı beklemektedir. Netice itibarıyla; algoritmik sistemlerin, geleneksel ceza hukukunun temel ilkelerini sarsan ve derin tartışmalar yaratan pek çok uygulaması bulunmaktadır. Ancak algoritmaların güvenlik paradigmasında yarattığı yapısal müdahalenin ve inşa ettiği bu yeni sistemik gerçekliğin, geri dönülemez olduğu da görülmektedir.

Son olarak, algoritmik sistemlerin yol açtığı hak ihlallerinde otonomi ve hukuki sorumluluk rejimi ciddi bir tartışma konusudur. Algoritmayı geliştiren teknoloji şirketleri, sistemi tedarik eden kamu kurumları ve makine çıktılarını kararlarına esas alan uygulayıcılar arasındaki sorumluluk sınırları, giderek belirsizleşmektedir. Bu belirsizlik ve sorumluluk boşluğu, algoritmik sistemlerin ve yapay zekâ uygulamalarının doğrudan doğruya maddi ceza hukuku üzerinde dönüştürücü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Sistemin işleyişinden kaynaklanan ihlaller bakımından suçun maddi unsuru yapısal bir dönüşüme uğrarken; manevi unsur bağlamında *dikkat ve özen yükümlülüğü* ilkesinin sınırları genişletilmekte ve bu teknolojilerin konu edildiği suç tiplerinde giderek taksir sorumluluğunu merkeze alan yeni hukuki yaklaşımlar gündeme

gelmektedir. Şüphesiz ki bu durum, sistemin yarattığı kurumsal yabancılaşma ile taksirin doğası arasında derin bir paradoks peydah etmektedir. Zira algoritmik sistemler karar vericileri teknik çıktıları eleştirel bir süzgeçten geçirmeden kabullenmeye, yani *düşüncesizliğe* ve muhakemeyi makineye devretmeye sürüklerken; taksir normları tam aksine bireyden yüksek bir bilinç, dikkat ve öngörü beklemektedir. Sistemin yapısal olarak düşünmemeye koşullandırdığı bir özneden, taksirin gerektirdiği özen yükümlülüğünü beklemenin yarattığı bu derin normatif çelişki ve algoritmik sistemlerin maddi ceza hukukunda yarattığı yapısal sarsıntı, şüphesiz ki mevcut çalışmanın sınırlarını aşan, başlı başına ayrı ve kapsamlı akademik tartışmalara konu edilmeyi beklemektedir.

Sonuç

Yapay zekâ teknolojileri ve büyük veri analitiğinin gelişmesiyle birlikte algoritmik sistemler güvenlik politikalarının önemli unsurlarından biri hâline gelmiştir. Özellikle predictive policing uygulamaları, geçmiş suç verileri ile çeşitli mekânsal ve sosyo-ekonomik değişkenleri analiz ederek gelecekte suç işlenme ihtimali bulunan bölgeleri veya bireyleri belirlemeyi amaçlayan yeni bir suç kontrolü modeli ortaya çıkarmıştır. Böylece güvenlik politikaları yalnızca gerçekleşmiş suçlara müdahale eden bir yapı olmaktan çıkmış; gelecekte ortaya çıkabilecek riskleri önceden analiz etmeye yönelen önleyici bir niteliğe bürünmüştür.

Bu dönüşüm, ceza hukukunun klasik zarar odaklı yapısı bakımından önemli tartışmaları beraberinde getirmektedir. Predictive policing sistemleri, bireyleri nesneleştirmekte ve veri profilleri, sosyal çevreleri ve istatistiksel risk analizleri üzerinden değerlendirmektedir. Bu durum, kusur ilkesi, masumiyet karinesi ve zarar odaklı ceza hukuku anlayışı bakımından yeni gerilim alanları ortaya çıkarmaktadır. Özellikle algoritmik sistemlerin korelasyona dayalı analizler üzerinden çalışması, bireylerin gelecekteki olası davranışlarının güvenlik politikalarının merkezine yerleşmesine neden olmaktadır.

Algoritmik karar verme süreçleri, insan muhakemesi bakımından da çeşitli sorunlar doğurmaktadır. Hannah Arendt'in düşüncesizlik kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, teknik sistemlerin ürettiği çıktılar çoğu zaman sorgulanmaksızın nesnel ve güvenilir bilgiler olarak kabul edilmektedir. Böylece karar vericilerin eleştirel değerlendirme süreçleri zayıflayabilmekte; algoritmik sistemler insan muhakemesi üzerinde belirleyici bir etki kurabilmektedir. Ayrıca yapay zekâ sistemlerinin kullandığı veri setleri tarihsel ve toplumsal önyargıları yeniden üretebilmekte; bu durum algoritmik ayrımcılık riskini artırmaktadır.

Predictive policing uygulamalarının kullanıcı davranışlarını metalaştırarak veri kapitalizminin temel sermayesi hâline getirmesine yönelik yapısal tartışmalar; devletin tüm ilişkileri ve kurumsal yapısıyla bir güvenlik devleti olarak yeniden inşa edildiğini ve güvenlik alanının giderek ekonomik değer üreten devasa bir endüstriye dönüştüğünü açıkça göstermektedir. Bu algoritmik uygulamaların toplumsal hayatın her alanına yayılması; insanı, hak sahibi ve irade sahibi bir hukuk öznesi kurgusundan çıkararak, yalnızca risk profillerinden ibaret olan ve soyutlanıp özünden koparılmış bir istatistiksel nesneye indirgemektedir. Nihayetinde; adalet, gerekçelendirme ve insan onuru gibi normatif değerleri merkeze alan ceza hukuku mantığı, yavaş yavaş otomasyon ve risk minimizasyonunu hedefleyen teknik-rasyonel makine mantığının tahakkümü altına girmektedir. Modern güvenlik devleti, hukukun öznesi olan insanı merkezden *hızlı, verimli ve nesnel* bir şekilde silmektedir.

Kaynakça

Adorno, T., & Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın diyalektiği*. Kabalcı Yayınevi.

Adorno, T., & Horkheimer, M. (2011). *Sosyolojik açılımlar*. BilgeSu Yayınları.

Alkan, N., & Karamanoğlu, Y. E. (2020). Öngörüye dayalı kolluk temelinde önleyici kolluk: Rusya Federasyonu'ndan örnekler. *Güvenlik Bilimleri Dergisi, 9*(2), 387–418.

Altheide, D. (1984). Media hegemony: A failure of perspective. *Public Opinion Quarterly, 48*, 476–490.

Asta, H. (2026). Algoritmaların iktidarı: Dijital hegemonya, temsil krizi ve ayrımcılığın yeni biçimleri. *Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 7*(1), 213–234.

Ata, S. (2025). *Ceza hukuku bağlamında yapay zekâ*. Yetkin Yayınları.

Bachner, J. (2013). *Predictive policing: Preventing crime with data and analytics* (Report). IBM Center for the Business of Government.

Balan, A. (2025). *Ceza hukuku teorisinde "meta"morfoz: "Tehlike" suçları*. Adalet Yayınevi.

Beckett, K., & Evans, H. (2015). Crimmigration at the local level: Criminal justice processes in the shadow of deportation. *Law & Society Review, 49*(1), 241–277.

Cebeci Çorum, F. (2026). Algoritmik ön yargı ve algoritmik ayrımcılık: Kavramlar, güncel yargı kararları ve ön yargının azaltılmasına yönelik olası bir yol haritası olarak AB Yapay Zekâ Tüzüğü. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 16*(2), 301–336.

Crawford, K. (2021). *Atlas of AI: Power, politics, and the planetary costs of artificial intelligence*. Yale University Press.

Diakopoulos, N. (2015). Algorithmic accountability. *Digital Journalism, 3*(3), 398–415.

Erdoğan, İ. (2022). *Yapay zekâ ve profilleme teknolojilerinin ceza muhakemesinde kişisel veri işlenmesine etkileri*. Seçkin Yayıncılık.

Fuchs, C. (2020). Communication and struggles for alternatives. In *Communication and capitalism: A critical theory* (pp. 337–352). University of Westminster Press.

Görmez, A. B. (2026). Algoritmik yönetimsellik: Dijital çağda iktidar rasyonalitesi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 26*(1), 255–268.

Günal, H. (2017). *Hannah Arendt ve insanlığa karşı suçlar*. Dost Kitabevi.

Han, B.-C. (2018). *Enfokrasi: Dijitalleşme ve demokrasinin krizi*. Ketebe Yayınları.

Jakobs, G. (1985). Kriminalisierung im Vorfeld einer Rechtsgutsverletzung. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft, 97*(4), 751–785.

Jessop, B. (2008). *Devlet teorisi*. Epos Yayınları.

Kayacı, M. (2025). Kamu yönetiminin şeffaflığından algoritmaların şeffaflığına geçiş: Şeffaflığı, algoritmaların opaklığı ve kara kutu problemi çerçevesinde yeniden değerlendirmek. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi, 25*(2), 827–841.

Louis, M., & Monica, M. (n.d.). *Civil Action No. 22-CV-10800-AK*. U.S. Department of Justice. https://www.justice.gov/crt/media/1310736/dl

Maviş, V. (2025). Predictive policing: Balancing crime prevention and fundamental rights. *Periodicum Iuris, 3*(2), 343–373.

Neocleous, M. (2014). *Savaş erki polis erki*. Notabene Yayınları.

Neocleous, M. (2015). *Devleti tahayyül etmek*. Notabene Yayınları.

Noble, S. U. (2018). *Algorithms of oppression: How search engines reinforce racism*. New York University Press.

Özdemir, A. M., Saygılı, A., Zabunoğlu, H., Akyıldız, N., Ketizmen, M., Demirli, A., ... Şahin, O. G. (2022). *Genel kamu hukuku*. İmge Kitabevi.

Pashukanis, E. B. (2013). *Genel hukuk teorisi ve Marksizm*. Birikim Yayınları.

Paye, J.-C. (2009). *Hukuk devletinin sonu*. İmge Kitabevi.

Polat, M. (2024). Kamu yönetiminde algoritmaların egemenliği: Algokrasi ve tehditleri. *KAYTEK Dergisi*, (2), 194–219.

Rhee, N. (2016, August 17). Study casts doubt on Chicago Police's secretive "Heat List". *Chicago*. https://www.chicagomag.com/city-life/august-2016/chicago-police-data/

Sommerer, L. (2017). Geospatial predictive policing. *Neue Kriminalpolitik*, (2), 147–164.

Sommerer, L. (2020). *Personenbezogenes predictive policing*. Nomos.

State v. Loomis. (2017). Wisconsin Supreme Court requires warning before use of algorithmic risk assessments in sentencing. *Harvard Law Review, 130*(5), 1530–1537.

Töngür, A., İsbir, B., Öztürk, M., Alkan, Ö., Bilgin, H., Beşgül, B., & Ayhan, Z. (2022). *Önleyici polislik tedbirleri*. Polis Akademisi Yayınları.

Weisburd, D., & McEwan, T. (1997). Introduction: Crime mapping and crime prevention. In D. Weisburd & T. McEwan (Eds.), *Crime mapping and crime prevention*.

Yıldız, İ. (2025). Sosyal medyada dijital dezenformasyon: İletişim Başkanlığı Filistin Özel Bülteni üzerine bir analiz. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11*(Özel Sayı), 163–182.

Zuboff, S. (2025). *Gözetleme kapitalizmi çağı*. Okyanus Yayınları.

DEVLETİN GÜVENLİKTEN REFAHA DÖNÜŞÜMÜ: SOSYAL POLİTİKALARIN JEOPOLİTİK BOYUTU

Gülfem AKYILDIZ*

Giriş

Modern devlet anlayışı tarihsel olarak güvenlik kavramı üzerine inşa edilmiştir. Thomas Hobbes'un Leviathan metaforundan itibaren devlet, bireylerin yaşamını korumayı, düzeni tesis etmeyi ve şiddeti tekelinde tutmayı temel işlevi olarak benimsemiştir (Hobsbawm, 1996, s. 45). Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan ekonomik, toplumsal ve teknolojik dönüşümler, devletin klasik güvenlik merkezli yapısının sınırlarını belirginleştirmiştir (Pierson, 2001, s. 12). Küreselleşme, ekonomik karşılıklı bağımlılık, uluslararası kurumların güçlenmesi ve toplumsal taleplerin çeşitlenmesiyle birlikte devlet, güvenliğin ötesine geçerek vatandaşların refahını güvenliğin asli bir bileşeni olarak tanımlamaya başlamıştır (Castles, 2010, s. 88). Bu bağlamda "devletin güvenlikten refaha dönüşümü", yalnızca bir politika değişimini değil, aynı zamanda egemenlik, meşruiyet ve güç kavrayışının yeniden inşasını ifade etmektedir (Esping-Andersen, 1990, s. 23).

Devletin güvenlik işlevinden refah üretici bir yapıya evrilişi, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında refah devleti modellerinin kurumsallaşmasıyla görünür hâle gelmiştir(Hobsbawm, 1996, s. 210). Avrupa'da "sosyal vatandaşlık" anlayışının gelişmesi, devletin vatandaşına yalnızca koruma değil, yaşam kalitesini artırma sorumluluğunu da yüklemiştir (Titmuss, 1974, s. 56). Marshall'ın sosyal haklar kuramı, bireyin ekonomik ve sosyal güvenliğinin demokratik sistemin sürdürülebilirliği açısından zorunlu olduğunu ortaya koymuştur (Pierson, 2001, s. 34). Bu dönemde sosyal politika, ekonomik kalkınmanın tamamlayıcısı ve iç siyasal istikrarın garantisi hâline gelmiştir (Castles, 2010, s. 102). Refahın kurumsallaşması, devletin meşruiyet kaynağını askeri ve hukuki güçten ziyade ekonomik performans ve sosyal adalet ilkelerine dayandırmasını sağlamıştır (Esping-Andersen, 1990, s. 41).

Ne var ki 1980 sonrası neoliberal dönüşüm, bu modelin temelini sarsmıştır. Reagan ve Thatcher dönemlerinde uygulanan serbest piyasa reformları, devletin ekonomik müdahale kapasitesini sınırlamış, sosyal

* Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Bölge Çalışmaları Doktora Öğrencisi ,ORCID ID:https://orcid.org/0000-0003-0856-4030.

harcamalarda ciddi kısıtlamalar doğurmuştur. Bu süreçte "güvenlik devleti" anlayışı, ekonomik krizler ve göç dalgalarıyla yeniden güç kazanmıştır. Ancak 2008 küresel finans krizi ve ardından gelen COVID-19 pandemisi, devletin sosyal refah üretimindeki merkezi rolünü yeniden ön plana çıkarmıştır (Pierson, 2001, s. 120). Bu iki büyük kriz, neoliberal minimal devlet anlayışının toplumsal kırılganlıkları derinleştirdiğini ve refahın, ulusal güvenliğin ayrılmaz bir unsuru olduğunu göstermiştir (Castles, 2010, s. 188).

Devletin güvenlikten refaha yönelen dönüşümü, yalnızca iç politik dinamiklerle değil, aynı zamanda jeopolitik rekabetin doğasıyla da ilişkilidir. Günümüzde sosyal politikalar, devletlerin uluslararası görünürlüklerini ve yumuşak güç kapasitelerini şekillendiren araçlar haline gelmiştir. Avrupa Birliği'nin "Sosyal Avrupa" vizyonu, yalnızca iç refahın artırılmasına değil, aynı zamanda küresel ölçekte normatif güç inşasına hizmet etmektedir. Benzer şekilde, Çin'in "Kuşak ve Yol" girişimi ekonomik altyapı yatırımlarını sosyal kalkınma projeleriyle bütünleştirerek yeni bir "refah diplomasisi" biçimi üretmiştir. Bu örnekler, sosyal politikaların günümüzde ekonomik rekabetin ve dış politika stratejilerinin ayrılmaz bir bileşeni haline geldiğini göstermektedir.

Türkiye özelinde bakıldığında da refah politikalarının jeopolitik bir işlev kazandığı görülmektedir. Türkiye, 2000'li yıllardan itibaren insani yardımlar, eğitim bursları, sağlık projeleri ve kalkınma yardımları üzerinden Afrika, Orta Asya ve Orta Doğu'da "yumuşak güç" stratejisini derinleştirmiştir. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), Yunus Emre Enstitüsü ve AFAD gibi kurumlar aracılığıyla yürütülen bu faaliyetler, yalnızca insani dayanışma değil, aynı zamanda dış politikada görünürlük ve meşruiyet üretimidir. Dolayısıyla refah, iç politikanın bir uzantısı olmanın ötesine geçerek Türkiye'nin bölgesel jeopolitiğinde stratejik bir araç hâline gelmiştir.

Kuramsal düzeyde bakıldığında, bu dönüşüm Michel Foucault'nun "biyopolitika" kavramsallaştırmasıyla yakından ilişkilidir (Titmuss, 1974, s. 92). Foucault'ya göre modern iktidar, bireyleri baskı yoluyla değil, yaşam süreçlerini düzenleyerek yönetir. Sağlık, eğitim, istihdam ve sosyal yardımlar, devletin bireyin yaşamını biçimlendirdiği başlıca araçlardır. Dolayısıyla refah politikaları, yalnızca ekonomik adalet üretmez; aynı zamanda iktidarın toplumu nasıl yönettiğini belirler. Bu anlamda "refah devleti", "güvenlik devleti"nin karşıtı değil, onun yeni bir evrim aşamasıdır. Devlet artık fiziksel güvenliği sağlamakla yetinmez; toplumsal direnci güçlendirmek, bireyin yaşam kalitesini yükseltmek ve ekonomik istikrarı korumak suretiyle güvenliği yeniden tanımlar.

Devletin güvenlikten refaha dönüşümünün bir diğer boyutu, güvenliğin artık askerî alanla sınırlı olmamasıdır. Günümüzde güvenlik, ekonomik kırılganlıklar, enerji arzı, iklim değişikliği, gıda tedariki ve dijital altyapı gibi alanları da kapsayan çok katmanlı bir kavram haline gelmiştir (Hobsbawm,

1996, s. 401).Bu nedenle sosyal politikalar, ulusal güvenliğin sürdürülebilirliği açısından stratejik öneme sahiptir. Refahın azalması, toplumsal huzursuzluk ve siyasal kutuplaşmayı tetiklemekte; bu da devletin iç güvenlik kapasitesini zayıflatmaktadır. Dolayısıyla refah politikaları, yalnızca sosyal adaletin değil, iç istikrarın ve dış güvenliğin de temelidir.

Bununla birlikte, refahın güvenlikleştirilmesi olgusu da dikkat çekicidir. Günümüzde sosyal refah, devletler tarafından stratejik bir güvenlik aracı olarak konumlandırılmakta; yoksulluk, işsizlik ve göç gibi olgular ulusal güvenlik tehditleri bağlamında ele alınmaktadır. Böylece refah politikaları, klasik anlamda "sosyal" değil, "jeopolitik" bir nitelik kazanmaktadır. Devlet, vatandaşına sunduğu refahı yalnızca toplumsal istikrar için değil, uluslararası rekabette sürdürülebilir bir güç inşası için de kullanmaktadır.

Sonuç olarak, devletin güvenlikten refaha dönüşümü modern siyasal düzenin derin bir yeniden yapılanmasını ifade etmektedir. Bu süreçte sosyal politikalar, yalnızca refah üretimi değil, aynı zamanda jeopolitik güç inşasının bir parçası hâline gelmiştir. Refah artık ekonomik bir kavram değil, güvenliğin yeni dili ve meşruiyetin çağdaş aracıdır. Devlet, refah üretimi yoluyla hem vatandaşına güvenlik sağlar hem de uluslararası arenada yumuşak gücünü pekiştirir.

Bu bağlamda günümüz devletinin dönüşümü, üç temel dinamik üzerinden okunabilir:

1. Ekonomik boyut: Devletin sosyal harcamalar yoluyla sürdürülebilir kalkınmayı desteklemesi.
2. Siyasal boyut: Refah politikalarının toplumsal rıza üretiminde temel araç haline gelmesi.
3. Jeopolitik boyut: Sosyal politikanın dış politika stratejileriyle bütünleşmesi.

Devletin güvenlikten refaha yönelen bu dönüşümü, gelecekte egemenlik kavramının da yeniden tanımlanmasına yol açacaktır. Artık egemenlik, yalnızca sınırları koruma kapasitesiyle değil; toplumun refahını, dayanıklılığını ve sürdürülebilirliğini sağlama becerisiyle ölçülmektedir. Dolayısıyla çağdaş devlet, hem güvenlik hem refah üreticisi bir aktör olarak, jeopolitik düzenin merkezinde yeniden konumlanmaktadır.

Sosyal Politikaların Jeopolitik İşlevi

Sosyal politikalar, klasik anlamda devletin iç düzenini sağlamak, gelir dağılımını dengelemek ve toplumsal refahı artırmak amacıyla geliştirilmiş araçlar olarak değerlendirilmiştir. Ancak küreselleşme, uluslararası rekabetin

yoğunlaşması ve devletlerin yalnızca askeri güçle değil çok boyutlu kapasiteyle değerlendirilmesi, sosyal politikaların işlevini önemli ölçüde dönüştürmüştür. Günümüzde sosyal politikalar, devletlerin uluslararası sistemdeki konumlarını belirleyen stratejik araçlardan biri haline gelmiştir.

Sosyal Politikalar ve Yumuşak Güç Kapasitesi

Yumuşak güç, devletlerin zorlayıcı olmayan araçlarla diğer aktörleri etkileme kapasitesini ifade eder. Bu bağlamda sosyal politikalar, devletlerin uluslararası imajını şekillendiren en önemli unsurlardan biridir. Sağlık sisteminin etkinliği, eğitim kalitesi, sosyal güvenlik ağlarının kapsamı ve yaşam standartlarının yüksekliği, bir ülkenin "model ülke" olarak algılanmasını sağlar.

Özellikle İskandinav ülkeleri, güçlü sosyal devlet yapıları sayesinde yalnızca ekonomik değil, normatif bir güç de üretmektedir. Bu ülkeler, insan hakları, eşitlik ve sosyal adalet konularında uluslararası standartların belirlenmesinde etkili olmaktadır. Bu durum, sosyal politikaların yalnızca iç politika aracı olmadığını, aynı zamanda uluslararası norm üretiminde belirleyici rol oynadığını göstermektedir.

Ayrıca sosyal politikaların başarısı, göç politikaları ve uluslararası iş gücü hareketliliği üzerinde de doğrudan etkilidir. Nitelikli iş gücü, yüksek yaşam standartları sunan ülkelere yönelmekte; bu da söz konusu ülkelerin ekonomik ve teknolojik kapasitesini artırmaktadır. Bu yönüyle sosyal politikalar, dolaylı olarak ekonomik büyümeyi ve uluslararası rekabet gücünü desteklemektedir.

Sosyal Politikalar ve Ekonomik Jeopolitik

Günümüzde jeopolitik rekabet yalnızca askeri alanla sınırlı değildir; ekonomik kapasite ve üretim gücü de en az askeri güç kadar önemlidir. Sosyal politikalar, bu ekonomik kapasitenin sürdürülebilirliğini sağlayan temel unsurlardan biridir.

Eğitim politikaları, nitelikli insan kaynağı üretimi açısından kritik bir rol oynar. Bilgi ekonomisinin yükselişiyle birlikte, devletlerin rekabet gücü büyük ölçüde insan sermayesine bağlı hale gelmiştir. Bu nedenle eğitim yatırımları, doğrudan jeopolitik güç unsuru olarak değerlendirilmektedir.

Sağlık politikaları da benzer şekilde stratejik bir öneme sahiptir. COVID-19 pandemisi, güçlü sağlık sistemlerine sahip ülkelerin kriz yönetiminde daha başarılı olduğunu göstermiştir. Bu durum, sağlık altyapısının yalnızca sosyal refah değil, aynı zamanda ulusal güvenlik meselesi olduğunu ortaya koymuştur.

Ayrıca sosyal güvenlik sistemleri, ekonomik kriz dönemlerinde toplumsal istikrarı koruyarak devletlerin iç kırılganlıklarını azaltır. İç istikrarını koruyabilen devletler, dış politikada daha etkin ve bağımsız hareket edebilir. Bu da sosyal politikaların dolaylı olarak dış politika kapasitesini güçlendirdiğini göstermektedir.

Sosyal Politikalar ve İç Güvenlik İlişkisi

Geleneksel güvenlik anlayışı, tehditleri dış kaynaklı olarak tanımlarken, modern güvenlik anlayışı iç tehditleri de kapsamaktadır. Sosyal eşitsizlikler, işsizlik, yoksulluk ve sosyal dışlanma gibi sorunlar, toplumsal huzursuzluklara ve siyasi istikrarsızlığa yol açabilir.

Bu bağlamda sosyal politikalar, iç güvenliğin sağlanmasında kritik bir rol oynar. Gelir dağılımını dengeleyen, fırsat eşitliğini artıran ve sosyal adaleti sağlayan politikalar, toplumsal gerilimleri azaltarak güvenliği güçlendirir.

Özellikle genç işsizliği, radikalleşme ve toplumsal çatışmalar arasında güçlü bir ilişki olduğu bilinmektedir. Bu nedenle istihdam politikaları, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda güvenlik politikası olarak da değerlendirilmelidir.

Sosyal Politikaların Dış Politika Aracı Olarak Kullanımı

Sosyal politikalar, devletlerin dış politika stratejilerinin de önemli bir parçası haline gelmiştir. Kalkınma yardımları, insani yardım faaliyetleri ve sosyal projeler, devletlerin uluslararası etkisini artırmak için kullandıkları araçlardır.

Özellikle gelişmekte olan ülkelere yönelik sağlık, eğitim ve altyapı yardımları, yardım sağlayan ülkelerin bu bölgelerde siyasi ve ekonomik nüfuz kazanmasını sağlamaktadır. Bu durum, sosyal politikaların jeopolitik rekabetin bir aracı haline geldiğini göstermektedir.

Ayrıca uluslararası kuruluşlar aracılığıyla yürütülen sosyal politikalar, küresel yönetişim mekanizmalarının oluşumuna katkı sağlamaktadır. Bu süreçte devletler, yalnızca kendi vatandaşlarına değil, küresel topluma yönelik politikalar geliştirmektedir.

Vaka Analizleri

Devletin güvenlikten refaha dönüşümünü ve sosyal politikaların jeopolitik boyutunu daha iyi anlamak için farklı ülke modellerinin incelenmesi önemlidir.

Bu bölümde İskandinav ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Türkiye örnekleri karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.

İskandinav Modeli: Refahın Jeopolitik Güce Dönüşümü

İskandinav ülkeleri, refah devleti modelinin en gelişmiş örneklerini sunmaktadır. Bu ülkelerde sosyal politikalar, devletin temel işlevlerinden biri olarak görülmekte ve geniş kapsamlı sosyal güvenlik sistemleri uygulanmaktadır.

Bu modelin en önemli özelliği, yüksek vergilendirme ile finanse edilen kapsamlı kamu hizmetleridir. Eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarında sunulan hizmetlerin kalitesi, bu ülkelerin yaşam standartlarını dünya genelinde üst sıralara taşımaktadır.

Bu durum, İskandinav ülkelerinin uluslararası alanda güçlü bir imaj oluşturmasını sağlamaktadır. Bu ülkeler, insan hakları, demokrasi ve sosyal adalet konularında küresel normların belirlenmesinde etkili olmaktadır.

Ayrıca bu model, ekonomik rekabetle çelişmemekte; aksine yüksek verimlilik ve inovasyon kapasitesiyle desteklenmektedir. Bu da sosyal politikaların ekonomik güçle uyumlu bir şekilde yürütülebileceğini göstermektedir.

Amerika Birleşik Devletleri: Liberal Refah Modeli

ABD, daha sınırlı sosyal politikaların uygulandığı liberal refah modeliyle öne çıkmaktadır. Bu modelde devletin rolü sınırlı tutulmakta ve piyasa mekanizmaları ön planda yer almaktadır.

ABD'de sosyal politikalar, daha çok hedef odaklı ve sınırlı kapsamlıdır. Ancak buna rağmen ülke, güçlü ekonomik yapısı sayesinde küresel liderliğini sürdürmektedir.

ABD örneği, sosyal politikaların sınırlı olduğu durumlarda bile ekonomik ve askeri gücün jeopolitik üstünlük sağlayabileceğini göstermektedir. Ancak son yıllarda artan gelir eşitsizliği ve sosyal kutuplaşma, bu modelin sürdürülebilirliği konusunda tartışmalara yol açmaktadır.

Çin: Devlet Kontrollü Refah ve Stratejik Sosyal Politika

Çin, devlet kontrollü bir refah modeli geliştirmiştir. Bu modelde sosyal politikalar, ekonomik kalkınma hedefleriyle doğrudan ilişkilidir.

Çin'in son yıllarda yoksulluğu azaltma ve sağlık hizmetlerini genişletme konusundaki politikaları, hem iç istikrarı sağlamış hem de uluslararası alanda olumlu bir imaj oluşturmuştur.

Ayrıca Çin, sosyal politikaları dış politika aracı olarak da kullanmaktadır. "Kuşak ve Yol Girişimi" kapsamında yapılan yatırımlar, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda sosyal kalkınmayı da hedeflemektedir.

Bu durum, sosyal politikaların jeopolitik stratejilerin merkezinde yer aldığını göstermektedir.

Türkiye: Güvenlik ve Refah Arasında Denge Arayışı

Türkiye, hem güvenlik hem de refah politikalarını birlikte yürütmeye çalışan bir ülke örneğidir. Jeopolitik konumu nedeniyle güvenlik politikaları ön planda olmakla birlikte, son yıllarda sosyal politikalar da önemli ölçüde gelişmiştir.

Sağlık reformları, sosyal yardım programları ve eğitim yatırımları, Türkiye'nin refah kapasitesini artırmıştır. Bu politikalar, özellikle iç istikrarın sağlanmasında önemli rol oynamıştır.

Ayrıca Türkiye, insani yardım faaliyetleri ve kalkınma projeleri aracılığıyla uluslararası alanda etkisini artırmaya çalışmaktadır. Bu durum, sosyal politikaların dış politika aracı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma, modern devletin tarihsel gelişim sürecinde güvenlik merkezli yapıdan refah merkezli bir modele doğru evrilişini ve bu dönüşümün jeopolitik boyutlarını çok katmanlı bir perspektiften analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, sosyal politikaların artık yalnızca iç politika araçları olarak değerlendirilemeyeceğini; aksine uluslararası sistemde devletlerin konumunu, kapasitesini ve rekabet gücünü belirleyen stratejik unsurlar haline geldiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu bağlamda devletin dönüşümü, yalnızca fonksiyonel bir genişleme değil, aynı zamanda güvenlik, egemenlik ve güç kavramlarının yeniden tanımlanmasını içeren yapısal bir paradigma değişimini ifade etmektedir.

Geleneksel devlet anlayışında güvenlik, büyük ölçüde askeri tehditlere karşı savunma kapasitesiyle ilişkilendirilmiştir. Ancak günümüzde güvenliğin kapsamı önemli ölçüde genişlemiş; ekonomik kırılganlıklar, sosyal eşitsizlikler, sağlık krizleri, iklim değişikliği ve dijital tehditler gibi unsurlar da güvenliğin

ayrılmaz parçaları haline gelmiştir. Bu genişleme, devletlerin yalnızca sınırlarını koruyan yapılar olmaktan çıkarak, toplumun bütünsel refahını garanti altına alan aktörler haline gelmesini zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla refah politikaları, klasik anlamda "sosyal" bir alan olmaktan çıkarak doğrudan ulusal güvenliğin bir bileşeni haline dönüşmüştür.

Çalışmanın önemli bulgularından biri, refah politikalarının devletin meşruiyet üretimindeki rolünün giderek artmasıdır. Modern demokratik sistemlerde devletin sürdürülebilirliği, yalnızca güvenlik sağlama kapasitesine değil, aynı zamanda vatandaşların yaşam kalitesini artırma becerisine bağlıdır. Sosyal güvenlik sistemleri, eğitim politikaları, sağlık hizmetleri ve gelir dağılımını düzenleyen mekanizmalar, toplumsal rızanın inşasında merkezi bir rol oynamaktadır. Bu durum, refahın yalnızca ekonomik bir çıktı değil, aynı zamanda siyasal istikrarın temel dayanağı olduğunu göstermektedir. Refah düzeyindeki gerilemelerin toplumsal huzursuzlukları, siyasal kutuplaşmayı ve sistem karşıtı hareketleri tetiklediği dikkate alındığında, sosyal politikaların iç güvenlik açısından taşıdığı stratejik önem daha net anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte çalışma, sosyal politikaların yalnızca iç istikrarı sağlamadığını, aynı zamanda devletlerin uluslararası sistemdeki konumunu da doğrudan etkilediğini ortaya koymaktadır. Günümüz küresel düzeninde devletlerin gücü artık yalnızca askeri kapasiteyle ölçülmemekte; ekonomik performans, teknolojik gelişmişlik ve sosyal refah düzeyi gibi unsurlar da güç tanımının ayrılmaz parçaları haline gelmektedir. Bu bağlamda sosyal politikalar, devletlerin "yumuşak güç" kapasitesini artıran temel araçlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Yüksek yaşam standartları, kapsayıcı sosyal politikalar ve güçlü kamu hizmetleri, bir ülkenin uluslararası alandaki imajını güçlendirmekte ve onu "model ülke" konumuna taşıyabilmektedir.

İskandinav ülkeleri bu durumun en belirgin örneklerinden biridir. Güçlü refah devleti yapıları sayesinde bu ülkeler, yalnızca ekonomik başarı elde etmekle kalmamış, aynı zamanda uluslararası normların şekillenmesinde etkili olan aktörler haline gelmiştir. İnsan hakları, sosyal adalet ve eşitlik gibi değerlerin küresel ölçekte yaygınlaşmasında bu ülkelerin sosyal politika başarılarının önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu durum, sosyal politikaların normatif güç üretimindeki işlevini açıkça ortaya koymaktadır.

Öte yandan Amerika Birleşik Devletleri örneği, farklı bir modelin varlığını göstermektedir. Daha sınırlı sosyal politikaların uygulandığı liberal refah modeline rağmen ABD, ekonomik ve askeri gücü sayesinde küresel liderliğini sürdürmektedir. Ancak son yıllarda artan gelir eşitsizliği, sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan sorunlar ve toplumsal kutuplaşma, bu modelin sürdürülebilirliği konusunda ciddi tartışmalara yol açmaktadır. Bu durum, sosyal

politikaların ihmal edilmesinin uzun vadede hem iç istikrarı hem de uluslararası rekabet gücünü zayıflatabileceğini göstermektedir.

Çin modeli ise sosyal politikaların devlet kontrolünde ve stratejik bir araç olarak kullanıldığı farklı bir yaklaşımı temsil etmektedir. Çin'in son yıllarda yoksulluğu azaltma, sağlık hizmetlerini genişletme ve eğitim yatırımlarını artırma yönündeki politikaları, yalnızca iç istikrarı güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda ülkenin uluslararası alandaki imajını da olumlu yönde etkilemiştir. Bunun yanı sıra Çin'in sosyal politikaları dış politika aracı olarak kullanması, özellikle kalkınma projeleri ve altyapı yatırımları üzerinden yeni bir jeopolitik etki alanı oluşturmasına imkân tanımıştır. Bu durum, sosyal politikaların yalnızca iç refahı artıran araçlar değil, aynı zamanda küresel güç rekabetinde aktif olarak kullanılan stratejik unsurlar olduğunu göstermektedir.

Türkiye örneği ise güvenlik ve refah politikalarının eş zamanlı yürütülmeye çalışıldığı hibrit bir modeli ortaya koymaktadır. Türkiye'nin jeopolitik konumu, güvenlik politikalarının öncelikli olmasını gerektirse de son yıllarda sosyal politikalarda yaşanan gelişmeler, refahın da devlet politikalarının merkezine yerleştiğini göstermektedir. Sağlık reformları, sosyal yardım programları ve eğitim yatırımları, hem toplumsal refahın artırılmasına hem de iç istikrarın güçlendirilmesine katkı sağlamıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin insani yardım faaliyetleri ve kalkınma projeleri aracılığıyla uluslararası alanda görünürlüğünü artırması, sosyal politikaların dış politika aracı olarak kullanımına önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Çalışmanın bir diğer önemli sonucu, sosyal politikaların ekonomik jeopolitik bağlamındaki rolünün giderek artmasıdır. Bilgi ekonomisinin yükselişiyle birlikte insan sermayesi, devletlerin rekabet gücünü belirleyen en önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Eğitim politikalarına yapılan yatırımlar, nitelikli iş gücünün yetişmesini sağlamakta ve bu durum doğrudan ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır. Benzer şekilde sağlık politikaları da üretkenliği artırarak ekonomik performansı desteklemektedir. Bu bağlamda sosyal politikalar, yalnızca refah üretimi değil, aynı zamanda ekonomik sürdürülebilirliğin sağlanması açısından da kritik bir rol oynamaktadır.

Ayrıca sosyal güvenlik sistemlerinin kriz dönemlerindeki işlevi de dikkat çekicidir. Ekonomik krizler, pandemiler veya doğal afetler gibi olağanüstü durumlarda güçlü sosyal politika mekanizmalarına sahip devletlerin daha dirençli olduğu görülmektedir. Bu durum, sosyal politikaların yalnızca refah artırıcı değil, aynı zamanda kriz yönetimi ve toplumsal dayanıklılık açısından da stratejik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla refah politikaları, devletlerin "direnç kapasitesini" artıran temel araçlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte sosyal politikaların güvenlikleştirilmesi süreci de dikkatle ele alınması gereken bir konudur. Günümüzde yoksulluk, işsizlik ve göç gibi sosyal sorunların giderek daha fazla güvenlik perspektifiyle ele alınması, sosyal politikaların doğasını dönüştürmektedir. Bu durum bir yandan sosyal sorunlara daha fazla kaynak ayrılmasını sağlarken, diğer yandan bu sorunların "tehdit" olarak tanımlanmasına yol açabilmektedir. Bu bağlamda sosyal politikaların güvenlik politikalarıyla aşırı iç içe geçmesi, bazı durumlarda bireysel özgürlükler ve sosyal haklar açısından riskler doğurabilir. Dolayısıyla bu dönüşümün dikkatli ve dengeli bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir.

Çalışma ayrıca, gelecekte devletlerin başarısının yalnızca askeri veya ekonomik göstergelerle değil, aynı zamanda sosyal refah düzeyiyle ölçüleceğini ortaya koymaktadır. Bu durum, egemenlik kavramının da yeniden tanımlanmasını beraberinde getirmektedir. Geleneksel egemenlik anlayışı, sınırların korunması ve dış müdahalelere karşı dirençle ilişkilendirilirken; günümüzde egemenlik, toplumun refahını, dayanıklılığını ve sürdürülebilirliğini sağlama kapasitesiyle ölçülmektedir. Bu yeni anlayış, devletlerin politika önceliklerini de doğrudan etkilemektedir.

Sonuç olarak bu çalışma, sosyal politikaların modern devletin dönüşümünde merkezi bir rol oynadığını ve bu politikaların jeopolitik bir boyut kazandığını açıkça ortaya koymaktadır. Sosyal politikalar artık yalnızca iç refahı artıran araçlar değil; aynı zamanda uluslararası rekabetin, norm üretiminin ve güç projeksiyonunun önemli bileşenleridir. Devletler, sosyal politika kapasitelerini artırarak hem iç istikrarlarını güçlendirmekte hem de uluslararası sistemde daha etkin aktörler haline gelmektedir.

Bu çerçevede geleceğe yönelik olarak üç temel çıkarım yapılabilir. Birincisi, sosyal politikaların güçlendirilmesi devletlerin uzun vadeli güvenlik stratejilerinin ayrılmaz bir parçası olmalıdır. İkincisi, sosyal politika kapasitesi yüksek olan devletler uluslararası sistemde daha avantajlı bir konuma sahip olacaktır. Üçüncüsü ise sosyal politikaların yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasal ve jeopolitik sonuçlar doğurduğu gerçeğinin politika yapıcılar tarafından dikkate alınması gerektiğidir.

Sonuç itibarıyla, devletin güvenlikten refaha yönelen dönüşümü, modern uluslararası sistemin en önemli yapısal değişimlerinden birini temsil etmektedir. Bu dönüşüm, yalnızca devletin rolünü değil, aynı zamanda güvenlik, güç ve egemenlik kavramlarını da yeniden şekillendirmektedir. Refah artık yalnızca bir sonuç değil; güvenliğin, istikrarın ve uluslararası etkinliğin temel belirleyicisi haline gelmiştir. Bu nedenle sosyal politikalar, çağdaş devletin hem iç hem de dış politika stratejilerinin merkezinde yer almaya devam edecektir.

Kaynakça

Castles, F. (2010). The Oxford Handbook of the Welfare State. Oxford University Press.

Esping-Andersen, G. (1990). The Three Worlds of Welfare Capitalism. Princeton University Press.

Hobsbawm, E. (1996). The Age of Extremes. Vintage.

Pierson, P. (2001). The New Politics of the Welfare State. Oxford University Press.

Titmuss, R. (1974). Social Policy. Allen & Unwin.

BÖLÜM: 4

MEKÂNIN ÜRETİMİ: KENT, ÇEVRE VE AFET YÖNETİMİ

DEVLETİN KENTE DÖNÜŞÜ: OTORİTER NEO-PRAGMATİZMDEN GERÇEKÇİ MEKÂNSALLIĞA GEÇİŞ MÜMKÜN MÜ?

Savaş Zafer ŞAHİN*

Giriş

Türkiye'de kentleşme siyasaları, özellikle 1980 sonrasında, neoliberal yeniden yapılanma süreçlerinin taşıyıcı alanlarından biri hâline gelmiştir. Ancak bu dönüşüm, yalnızca devletin piyasaya alan açması veya kamu yatırımlarının daralması olarak okunamaz. Kent, aynı anda devlet kapasitesinin yeniden ölçeklendiği, sermaye birikiminin mekânsal olarak sabitlendiği, toplumsal rızanın üretildiği ve muhalefetin sınırlandırıldığı bir siyasal düzenek olarak işlemektedir. Bu nedenle Türkiye'de devletin kente dönüşünü tartışmak, "devlet geri mi çekildi, yoksa güçlendi mi?" ikiliğinin ötesine geçmeyi gerektirir. Devlet kimi alanlarda düzenleyici sorumluluğunu boşaltırken, kimi alanlarda mülkiyet, imar, ihale, afet, rezerv alan, ulaşım ve konut siyasaları üzerinden olağanüstü yoğun bir müdahale kapasitesi üretmiştir.

Bu bildirinin çıkış noktası, "modern devletin mekânla ilişkisinde temsiliyetin çöküşü" olarak ifade edilen kırılmadır. Mekân, anayasal yurttaşlık ve ortak gelecek tasarımı için bir zemin olmaktan uzaklaştıkça, gösterge ve ideolojik temsil alanına; iktisadi dönüşümün esnek aracına, nihayet kriz, afet ve güvenlik diliyle yönetilen parçalı bir müdahale yüzeyine dönüşmektedir. Bu durum, Lefebvre'in mekânın toplumsal olarak üretildiğine dair klasik önermesiyle birlikte düşünüldüğünde, planlamanın tarafsız bir teknik faaliyet değil, toplumsal ilişkileri kuran ve yeniden dağıtan siyasal bir pratik olduğunu gösterir (Lefebvre, 1991). Harvey'in kentsel adalet ve sermaye birikimi tartışmaları da kentsel mekânın yalnızca fiziksel çevre değil, kaynakların, risklerin ve hakların dağıtıldığı bir mücadele alanı olduğunu vurgular (Harvey, 1973, 1989). Bu bildiride yapılan okuma bu temel değerlendirmelerin özünde hala geçerli olduğunun hatırlanmasına işaret etmektedir.

Türkiye örneğinde bu mücadele, bir yandan planlama kurumlarının biçimsel sürekliliği, diğer yandan bu kurumların karar üretme gücünün zayıflaması üzerinden ilerlemiştir. Türkiye'de son yirmi yılda kentleşme

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Öğretim Üyesi; e-posta: savas.sahin@hbv.edu.tr; ORCID: 0000-0001-8915-5823.

siyasasının doğrudan yansımaları olarak okunabilecek önemli süreçler olan Kentleşme Şûrası, KENTGES ve Şehircilik Şûrası gibi katılımcı ve uzmanlık temelli görünen süreçler, başlangıçta bütüncül planlama, yaşam kalitesi, sürdürülebilirlik ve kamu yararı vurgularıyla kurulmuş; fakat uygulamada merkezi, proje odaklı ve çoğu zaman anlık kararlarla sınırlanmıştır (Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2009, 2010; Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017). Bu nedenle bildirinin temel sorusu şudur: Devletin kente dönüşü, otoriter neo-pragmatist bir müdahale biçimi olmaktan çıkarılıp gerçekçi, demokratik ve kamusal bir mekansallığa dönüştürülebilir mi?

Bu soru aynı zamanda devlet-mekan ilişkisinin merkezindeki epistemolojik kırılmaya işaret eder. Geleneksel planlama kuramları, devletin mekânı belirli bir kamu yararı tanımı, ölçülebilir ihtiyaçlar ve kurumsal yetkiler üzerinden düzenlediği varsayımına dayanır. Oysa güncel durumda kararın dayanağı çoğu zaman ölçülebilir ihtiyaçtan önce üretilen siyasal anlatıdır. Önce "risk", "millet", "yatay mimari", "afet dayanıklılığı" ya da "vizyon proje" gibi geniş kabul görmesi beklenen bir kavram dolaşıma sokulmakta; ardından planlama alanı bu kavramın sınırları içinde yeniden tanımlanmaktadır. Bu nedenle mesele yalnızca yanlış siyasa tercihi değil, mekânsal gerçekliğin nasıl bilindiği, temsil edildiği ve kamuya nasıl sunulduğu meselesidir. Bu bildirinin sonunda ifade edilecek olan gerçekçi mekânsallık önerisi, bu epistemolojik zemini yeniden kurma arayışıdır.

Kuramsal Çerçeve: Devlet, Mekan, Ölçek ve Temsiliyet

Çağdaş kent kuramı, kentsel mekânı pasif bir sahne olarak değil, devletin ve sermayenin yeniden kuruluşunda aktif bir unsur olarak ele alır. Brenner'in "yeni devlet mekânları" yaklaşımı, küreselleşme koşullarında devletin çözülmediğini; tersine ulusal, bölgesel, metropoliten ve yerel ölçeklerde yeniden örgütlendiğini gösterir (Brenner, 2004). Bu yeniden ölçeklenme, Türkiye'de de açıkça izlenebilir: merkezi yönetim, büyükşehir belediyesi, TOKİ, bakanlıklar, özel amaçlı başkanlıklar, kamu-özel ortaklıkları ve olağanüstü karar rejimleri aynı kentsel alanda üst üste binmektedir. Sonuç, yetkinin dağılması değil, çoğu zaman hesap verebilirliği zayıf çok odaklı bir merkezileşmedir.

Neoliberal kentleşme literatürü, bu tür dönüşümlerin kentleri rekabet, proje ve yatırım çekme mantığına tabi kıldığını göstermiştir. Peck, Theodore ve Brenner'in vurguladığı gibi neoliberal şehircilik tek bir model değil, farklı ülkelerde farklı kurumsal mutasyonlar üreten hareketli bir siyasa repertuvarıdır (Peck et al., 2009). Türkiye'de bu repertuvar, kentsel dönüşüm, mega projeler, kamu arazilerinin yeniden değerlenmesi, imar yetkilerinin merkezileştirilmesi ve afet riskinin piyasa yönelimli yeniden yapım için gerekçelendirilmesiyle

birleşmiştir. İstanbul üzerine yapılan çalışmalar, TOKİ ve kentsel dönüşüm uygulamalarının mülkiyet transferi, yerinden edilme ve yeni emlak piyasaları üretimiyle iç içe geçtiğini göstermektedir (Kuyucu & Ünsal, 2010; Lovering & Türkmen, 2011; Türkün, 2014).

Bu literatür Türkiye bakımından iki ilave hattı da görünür kılar. İlk hat, 1980 sonrası ihracata dayalı büyüme ve belediye girişimciliğiyle başlayan, 2000'lerde inşaat-finans ekseninde hızlanan metropoliten rekabet rejimidir. Keyder'in İstanbul'un küresel kentleşme sürecine ilişkin değerlendirmeleri, kentin yalnızca nüfus ve altyapı bakımından değil, temsil, tüketim ve uluslararası sermaye dolaşımı açısından da yeniden konumlandığını gösterir (Keyder, 1999). İkinci hat ise devletin bu dönüşümde edilgen bir piyasa hakemi olmaktan çok, mülkiyet rejimini, imar haklarını ve kentsel risk söylemini yeniden kuran aktif bir aktör olmasıdır. Candan ve Kolluoğlu'nun İstanbul'daki yeni neoliberal mekânlara ilişkin çalışması, güvenlikli yerleşmeler, tüketim odaklı kentsel alanlar ve dışlayıcı kamusallık biçimlerinin yeni bir sınıfsal-mekânsal ayrışma ürettiğini ortaya koyar (Candan & Kolluoğlu, 2008). Karaman da kentsel dönüşüm alanlarında mülkiyetin yeniden düzenlenmesi, yerel direnişlerin yönetilmesi ve devlet eliyle piyasa kurma pratiklerinin, neoliberal kentleşmenin Türkiye'ye özgü otoriter boyutlarını güçlendirdiğini belirtir (Karaman, 2013).

Güncel iktidar ve kent tartışmaları bu resmi daha da derinleştirir. "Otoriter şehircilik" literatürü, kentlerin yalnızca otoriter rejimlerin vitrini değil, aynı zamanda rejimlerin gündelik hayatı, mülkiyet ilişkilerini ve muhalefet kapasitesini biçimlendirdiği yönetim laboratuvarları olduğunu savunur (Bruff & Tansel, 2019; Koch, 2022). Türkiye örneğinde bu yaklaşım, kentsel kararların güvenlik, afet, kalkınma ve millîlik söylemleriyle tek merkezli olarak hızlandırılmasını açıklamak için kullanışlıdır. Böylece güç, yalnızca tepeden aşağıya emir veren bir mekanizma olarak değil; ihale, plan notu, imar affı, riskli alan, rezerv alan, ulaşım yatırımı, görsel temsil ve katılım toplantısı gibi gündelik araçlarla işleyen ilişkisel bir kapasite olarak kavranmalıdır.

Bu ilişkisel kapasiteyi anlamak için devlet-sermaye-mekân üçgeninin dönemsel olarak nasıl değiştiğine bakmak gerekir. 1950–1980 arası planlı kalkınma ve ithal ikameci sanayileşme, mekânı büyük ölçüde ulusal kalkınmanın altyapısı ve işgücü yeniden üretiminin zemini olarak görmüştür. 1980 sonrasında hizmetler, finans ve dışa açılma stratejisi kentleri rekabetçi büyümenin sahasına dönüştürmüş; 2000'lerde ise inşaat, kredi genişlemesi ve mega proje siyaseti bu sahayı doğrudan iktidar üretiminin parçası hâline getirmiştir. 2010 sonrası döneme gelindiğinde temsil siyaseti zayıflarken, gerçekliğin üretimi de değişmiştir: ana akım medya, görsel kampanyalar, törenler ve proje maketleri, plan kararlarının teknik gerekçelerinden daha etkili bir ikna dili kurmaya başlamıştır. Bu nedenle mekânsal iktidar, yalnızca neyin inşa edildiğiyle değil,

inşa edilenin hangi imgeyle, hangi vaatle ve hangi tarihsel anlatıyla dolaşıma sokulduğuyla da ilgilidir.

Bu noktada "temsiliyet krizi" önem kazanır. Modern planlama, tüm sınırlılıklarına rağmen, yurttaşlık, kamusal yarar ve gelecek tasarımı arasında bir bağ kurma iddiası taşımıştır. Türkiye kentleşme yazınında Tekeli, Keleş ve Şengül'ün çalışmaları, planlamanın tarihsel olarak modernleşme, kamu yararı, yerel demokrasi ve kapitalist kentleşme çelişkileri arasında salındığını ortaya koyar (Keleş, 2015; Şengül, 2009; Tekeli, 2009). Güncel dönemde ise planlama, çoğu kez toplumsal temsilin kurulduğu bir süreç olmaktan çıkarak, önceden verilmiş siyasal kararların teknikleştirilmiş onay mekanizmasına indirgenmektedir. Bu anlamda devletin mekanla ilişkili olarak kullanılabilecek "katı devlet, geçişken devlet, parçalı devlet" şeklindeki kavramsal ayrımı bu tarihsel kaymayı özetler: kentsel mekân önce idari hizmet alanı, sonra yaşam kalitesi ve yurttaşlık zemini, nihayet sermaye ve ideolojik temsil aracı olarak yeniden kodlanmıştır.

Post-politik ve post-demokratik yönetim tartışmaları bu dönüşümü anlamak için açıklayıcıdır. Swyngedouw, yönetişim söyleminin devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlarken demokratik açığı büyütebildiğini belirtir (Swyngedouw, 2005). Mouffe'un agonistik demokrasi yaklaşımı ise siyasetin çatışma ve çoğulluk boyutunun "uzlaşı yönetimi" adına bastırılmasının demokrasiyi güçlendirmediğini, tersine meşru ihtilaf kanallarını daralttığını savunur (Mouffe, 2005). Türkiye'de planlama süreçlerinde katılım çoğu zaman kararın kurucu unsuru değil, karar sonrasında üretilen meşruiyetin dekoru olarak kalmaktadır. Böylece siyaset, kentsel alandan dışlanmamakta; fakat demokratik müzakere yerine kutuplaştırıcı ve araçsal bir dile tercüme edilmektedir.

"Temsiliyet vakumu" olarak adlandırılan durum bu nedenle kurumsal boşluktan daha fazlasıdır. Temsil mekanizmaları zayıfladığında, mahalleli, kiracı, esnaf, afet mağduru, küçük mülk sahibi ya da yerel uzman karar sürecinde gerçek bir özne olarak bulunmaz; fakat onların adına konuşan imgeler ve vaatler çoğalır. Bu vakumda mekân, anayasal yurttaşlık zemini olmaktan çıkarak görsel, duygusal ve ideolojik bir dolaşım nesnesine dönüşür. Planlama toplantıları, şûralar ve strateji belgeleri varlığını sürdürse bile, ihtilafın hangi kurumda, hangi veriyle ve hangi bağlayıcı sonuçla çözüleceği belirsizleşir. Böyle bir ortamda kamu yararı da çoğul çıkarların tartışıldığı normatif bir ilke olmaktan çıkar; merkezi iktidarın belirlediği dar bir fayda anlatısına indirgenir.

Türkiye Deneyimi: Çifte Sarmal

Bu bildiri kapsamında Türkiye deneyimi "çifte sarmal" olarak kavramsallaştırılmaktadır: bir sarmalda söylem ve meşruiyet mühendisliği, diğer

sarmalda da pragmatik ve otoriter gerçeklik ilerler. 2000–2007 döneminde AB uyumu ve siyasa transferi, yerelleşme ve yönetişim söylemleriyle birlikte yürümüş; ancak aynı dönemde imar yetkileri, kentsel dönüşüm mevzuatı ve TOKİ'nin kurumsal kapasitesi üzerinden yeni bir yetki karmaşası doğmuştur. 2007–2011 döneminde Kentleşme Şûrası ve KENTGES, katılımcı planlama imkânı gibi görünmüş; fakat uygulama düzeyinde yeniden ölçekleme ve merkezileşme hazırlığı güçlenmiştir. 2011–2017 döneminde "süper bakanlıklar", mega projeler ve noktasal rant müdahaleleri belirleyici hâle gelmiş; 2017 Şehircilik Şûrası ise geçmişe öykünen muhafazakâr şehir tahayyülünü teknik planlama gündemiyle birleştirmiştir. 2018 sonrası Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile kentleşme, yürütme merkezli rejimin ayrılmaz bir yönetim aparatı hâline gelmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Türkiye'de kentleşme siyasasının seçilmiş momentleri

Dönem	Söylem ve kurumsal form	Mekânsal sonuç
2000–2007	AB uyumu, siyasa transferi, yönetişim ve yerelleşme vurgusu	Yetki karmaşası, dönüşüm mevzuatının genişlemesi, TOKİ merkezli uygulama kapasitesi
2007–2011	Kentleşme Şûrası ve KENTGES ile katılımcı-bütüncül planlama söylemi	Yeniden ölçekleme, merkezi koordinasyon arayışı, uygulamada sınırlı kurumsal öğrenme
2011–2017	Şehircilik Şûrası, mega projeler, muhafazakâr şehir estetiği	Noktasal rant müdahaleleri, temsiliyet boşluğu, plan kararlarının proje mantığına tabi olması
2018 sonrası	Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, afet ve kriz rasyonalizasyonu	Aşırı merkezileşme, olağanüstü karar rejimleri, mekânsal gerçekliğin retorikle ikamesi

Bu dönüşümün başlangıcındaki temel siyasa belgesi olan KENTGES'in hazırlanma sürecinde yaşam ve mekân kalitesi, afet risklerinin azaltılması, doğal ve kültürel mirasın korunması, toplumsal cinsiyet eşitliği, katılımcı planlama ve kamu yararı gibi ilkeler açıkça vurgulanmıştır (Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2010). Ancak bu ilkelerin kalıcı bir planlama rejimine dönüşmesini sağlayacak kurumsal düzenekler zayıf kalmıştır. Şûra süreçleri geniş uzmanlık ve paydaş katılımı üretse de kararların bütçe, yetki, denetim ve yaptırım mekanizmalarıyla bağlanmaması, bu belgeleri çoğu zaman teknokratik hafızaya hapsetmiştir. Dolayısıyla sorun yalnızca iyi niyetli belgelerin uygulanmaması değildir; sorun, belgenin kendisinin uygulamadan kopuk bir meşruiyet nesnesine dönüşmesidir.

2010 sonrası dönemde "millet bahçesi", "millet kıraathanesi", "yatay mimari", "yerli ve milli şehircilik" gibi kavramların yaygınlaşması da bu bağlamda okunmalıdır. Bu kavramlar, Laclau'nun "boş gösteren" tartışmasını

hatırlatacak biçimde, farklı toplumsal beklentileri tek bir muğlak siyasal imge altında toplama kapasitesi taşır (Laclau, 2005). Ancak kavramlar ölçülebilir hedeflere, tasarım ilkelerine, eşitlik ve ekoloji kriterlerine bağlanmadığında, planlama dili kamusal akıl yürütme aracı olmaktan çıkar; görsel hafıza, nostalji ve sadakat üreten bir retorik alana dönüşür. "kentleşme siyasasında kavramsal indirgeme girdabı" olarak anlatılabilecek olan süreç, tam da bu daralmayı anlatır: çeşitlilik azalır, soyutlama seviyesi düşer, kavramlar kurumsal hafızadan kopar, popülist kullanıma açılır ve nihayet mekân imgeleri siyasal atıflara indirgenir. Bu indirgeme çoğu zaman güncel ve gündelik ihtiyaçlara karşılık gelen siyasal hedeflerle örtüşür.

Bu söylemsel daralma, Türkiye'de siyasal iktidarın toplumsal taban inşasıyla da yakından ilişkilidir. Kentleşme, bir yandan konut sahipliği, altyapı hizmetleri ve sosyal yardım ağları üzerinden gündelik rızayı örgütlerken, diğer yandan büyük projelerle kalkınma ve güç gösterisi üretir. Bu nedenle kentsel dönüşüm yalnızca fiziksel yenileme değil, aynı zamanda yeni bir yurttaşlık ve sadakat ekonomisi yaratma aracıdır. Buğra ve Keyder'in refah rejimi tartışmaları, piyasa merkezli dönüşümün yoksulluk, sosyal yardım ve yerel bağımlılık ilişkileriyle birlikte okunması gerektiğini gösterir (Buğra & Keyder, 2003). Kent mekânında bu ilişki, hak temelli konut ve planlama yaklaşımı yerine, seçici dağıtım, proje vaadi ve kriz anlarında hızlandırılmış müdahale biçimleriyle görünür hâle gelir.

Bu bağlamda "hakikat sonrası kamu siyasası" yalnızca yanlış bilgi ya da propaganda sorunu değildir; kararın kanıtla ilişkisini yeniden düzenleyen bir yönetim biçimidir. Nesnel veri tümüyle ortadan kalkmaz, fakat seçici biçimde kullanılır: risk haritaları, nüfus projeksiyonları, trafik simülasyonları ya da deprem senaryoları çoğu zaman önceden belirlenmiş müdahaleyi meşrulaştıran parçalı kanıtlara dönüştürülür. Buna karşılık yerinden edilme maliyeti, kira artışı, borçlanma yükü, gündelik bakım ilişkileri veya mahalle dayanışması gibi ölçülmesi daha zor etkiler ikincilleştirilir. Böylece kamu siyasası, bütüncül kanıt değerlendirmesi yerine, güçlü bir anlatıyı destekleyen seçilmiş göstergelerle işler. Gerçekçi mekânsallığın veri vurgusu bu nedenle teknokratik değil, demokratiktir: hangi verinin toplandığı, hangi verinin dışarıda bırakıldığı ve verinin kimin çıkarını görünür kıldığı sorularını merkeze alır.

2023 Kahramanmaraş depremleri, bu eğilimin kriz koşullarında nasıl hızlandığını göstermiştir. AFAD'ın raporlarına göre 6 Şubat 2023'te Pazarcık ve Elbistan merkezli Mw 7.7 ve Mw 7.6 büyüklüğünde iki deprem meydana gelmiş; afet, yapı üretimi, denetim, yer seçimi, planlama ve kurumsal hazırlık alanlarındaki birikmiş sorunları görünür kılmıştır (AFAD, 2023). Buna karşılık deprem sonrası olağanüstü yerleşme ve yapılaşma düzenlemeleri, hızlı yeniden inşa ihtiyacını çoğu zaman yerel katılım, mülkiyet adaleti, ekolojik eşikler ve

kentsel hafıza tartışmalarının önüne koymuştur (Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi No. 126, 2023). Kriz, planlama etiğini güçlendiren bir öğrenme süreci olmaktan çok, olağanüstü yetkilerin ve hız retoriğinin gerekçesine dönüşme riski taşımaktadır.

Afet sonrası siyasa yapımı bu açıdan hakikat-sonrası kamu siyasasının en kritik sınavlarından biridir. Deprem riski son derece somut, ölçülebilir ve yaşamsal bir gerçekliktir; ancak bu gerçeklik, yalnızca "hızlı konut üretimi" hedefine indirgenirse, riskin toplumsal ve mekânsal dağılımı görünmez kalır. Oysa yıkımın etkisi zemin niteliği, yapı stoku, gelir düzeyi, yerel denetim kapasitesi, ulaşım ağları, geçici barınma olanakları ve toplumsal dayanışma ağlarıyla birlikte oluşur. Bu nedenle yeniden yapım yalnızca bina inşa etmek değil, yer seçimi, geçim kaynakları, sosyal donatı, yerel hafıza ve katılım hakkını birlikte ele alan çok boyutlu bir süreç olmalıdır. Aksi hâlde afet, eski eşitsizlikleri gideren değil, onları yeni konut piyasaları ve yeni mülkiyet düzenlemeleri içinde yeniden üreten bir moment hâline gelir.

Ayrıca afet sonrası yeniden inşa, kentin yalnızca fiziksel dayanıklılığını değil, demokratik dayanıklılığını da sınar. Yerel halkın geri dönüş hakkı, geçici barınmanın niteliği, borçlandırma koşulları, yeni yerleşim alanlarının geçim ağlarıyla ilişkisi ve kültürel mirasın korunması birlikte ele alınmadığında, güvenli yapı üretimi bile adaletsiz bir mekânsal sonuca yol açabilir. Bu nedenle afet siyasası, olağanüstü hız ile olağan demokratik sorumluluk arasında sahte bir tercih kurmamalıdır. Hız, ancak hak sahipliği, yerel temsil, şeffaf maliyet hesabı ve uzun dönemli yaşam kalitesiyle ve toplumsal güvenle birlikte düşünüldüğünde kamusal anlam kazanır.

Otoriter Neo-Pragmatizm Sorunsalı

Bu bildiride "otoriter neo-pragmatizm", etik ve değerlerden kopuk, faydacı sonuçlara odaklanan, demokratik denetime kapalı ve krizleri müdahale fırsatı olarak kullanan yönetim tarzını ifade etmektedir. Kavram, Rorty'nin neo-pragmatizmini doğrudan devlet pratiğine indirgemez; tersine onun hakikati kamusal gerekçelendirme, dayanışma ve dilsel pratikler içinde düşünme çabasının otoriter bağlamda nasıl tersine çevrilebildiğini gösterir (Rorty, 1982). Demokratik bir pragmatizm, kararların toplumsal sonuçlarını açıkça tartışmaya, yanlışlanabilir bilgiye ve kamusal itiraza ihtiyaç duyar. Otoriter neo-pragmatizm ise "işe yarıyor" iddiasını, kimin için, hangi maliyetle ve hangi hak kayıplarıyla işe yaradığını sormadan kullanır.

Bu yönetim tarzının üç ayağı vardır. Birincisi, neo-pragmatist müdahaledir: Müdahalenin kendisi siyasanın yerine geçer. Proje odaklılık, TOKİ hegemonyası, ihale rejimleri, rezerv alan ilanları ve noktasal plan değişiklikleri,

kapsamlı planlama yerine hız ve sonuç diliyle meşrulaştırılır. İkincisi, muhafazakâr söylem inşasıdır: Mahalle romantizmi, tarihî doku, yatay mimari veya yerel kimlik gibi değerler çoğu zaman toplumsal ilişkileri güçlendiren araçlar olarak değil, kentsel hoşnutsuzluğu yatıştıran sembolik repertuvar olarak kullanılır. Üçüncüsü, kriz ve afet rasyonalizasyonudur: Deprem, iklim krizi, ekonomik durgunluk veya güvenlik söylemi, planlama süreçlerini askıya alan olağanüstü kararların gerekçesine dönüştürülebilir.

Bu üç ayak birlikte çalıştığında, karar alma süreci teknik, ahlaki ve siyasal sorumluluklarından ayrıştırılır. Neo-pragmatist müdahale "sonuç aldığını" iddia eder; muhafazakâr söylem bu sonucu tarih, mahalle veya millî kimlik imgeleriyle yumuşatır; kriz rasyonalizasyonu ise itirazın zaman kaybı olarak gösterilmesini sağlar. Böylece planlama, alternatiflerin karşılaştırıldığı bir kamusal akıl yürütme olmaktan çok, zaten verilmiş kararın uygulanabilirliğini artıran bir idari prosedüre dönüşür. vurgulanan "kavramsal indirgeme girdabı" tam da burada işler: karmaşık sorunlar gündelik ve popüler kavramlara sıkıştırılır, kavramların kuramsal bağlamı koparılır, görsel imgeler teknik ölçütlerin önüne geçer ve sonunda siyasal sadakat, mekânsal kalitenin yerini alır.

Otoriter neo-pragmatizmin mekânsal mantığı "muğlak mekân" olarak adlandırılan çerçeve üretir. Allmendinger ve Haughton'ın "muğlak mekan (soft spaces)" tartışması, resmî idari sınırların dışında veya yanında kurulan esnek planlama alanlarının bazı durumlarda yaratıcı koordinasyon sağlayabileceğini, fakat hesap verebilirlik sorunları da üretebileceğini gösterir (Allmendinger & Haughton, 2009). Türkiye'de bu esneklik çoğu zaman demokratik deney alanı değil, yetki sınırlarını bulanıklaştıran ve merkezi kararları yerel itirazlardan koruyan bir mekanizma olarak çalışmaktadır. Anayasal sınırlar, mülkiyet hakları ve yerel plan kararları "stratejik proje", "kamu yararı", "afet riski" ya da "ulusal ölçek" gerekçeleriyle aşındırıldığında, planlama hukuku biçimsel olarak varlığını sürdürse de kamusal denetim kapasitesi zayıflar.

Bu mantık, yerel yönetim reformları ve metropoliten ölçek siyasetiyle de desteklenmiştir. Büyükşehir sınırlarının il sınırına genişlemesi, kırsal alanların metropoliten planlama ve emlak piyasalarıyla daha doğrudan ilişkilendirilmesi, yerel demokrasiyi güçlendirmekten çok karar ölçeklerini yeniden düzenleyen bir müdahale olarak işlemiştir. Bayırbağ'ın yerel devlet ve ölçek siyaseti üzerine çalışmaları, Türkiye'de yerel yönetimlerin mali ve idari bağımlılık ilişkileri içinde merkezi stratejilere eklemlendiğini vurgular (Bayırbağ, 2010). Bu nedenle kentsel iktidar, yalnızca Ankara'dan verilen kararlarda değil; belediye bütçesi, kredi, imar geliri, altyapı yatırımı ve merkezi onay süreçlerinin birbirine bağlanma biçiminde de aranmalıdır.

Bu bağlanma biçimi, Türkiye'nin yönetsel yapısının geldiği "iki kademeli ülke yönetimi" yaklaşımı tespitini de açıklığa kavuşturur. Bir yanda

Cumhurbaşkanlığı düzeyinde stratejik karar, yatırım önceliği ve olağanüstü müdahale kapasitesi yoğunlaşırken, diğer yanda büyükşehir ölçeği gündelik hizmet, altyapı ve rant dağıtımının ana zemini hâline gelir. Aradaki ilçe, mahalle ve yerel topluluk ölçekleri ise çoğu zaman temsil değil uygulama basamağı olarak görülür. Bu nedenle ölçek büyütme her zaman kapasite artışı anlamına gelmez; kimi zaman yerel ihtilafları görünmez kılan ve kamusal hesap verebilirliği zayıflatan bir siyasal teknik olarak işler. Gerçekçi mekânsallık, tam da bu teknik karşısında ölçekler arası dengeyi, yerel bilgiye erişimi ve kararın demokratik izlenebilirliğini birlikte savunmayı tartışmaya açmayı hedeflemektedir.

Bu nedenle güncel sorun, yalnızca neoliberalizm değil, neoliberalizmin otoriter ve post-politik biçimidir. Eraydın ve Taşan-Kok, Türkiye'de kentsel hareketlere verilen devlet tepkisinin girişimci devlet rolüyle otoriter müdahaleleri bir araya getirdiğini belirtir (Eraydın & Taşan-Kok, 2014). Bu bulgu, ki "örgütsel boşluk" saptamasıyla örtüşür: temsil mekanizmaları, liyakat ve kurumsal kapasite zayıflarken, mega kentsel projeler, tekelci kamu-özel ortaklıkları ve İstanbul odaklı rant stratejileri mekânsal gerçekliği belirlemektedir. Ortaya çıkan yapı bir geri çekilme değil; devletin sermaye lehine, fakat kamu sorumluluğu aleyhine yeniden inşasıdır.

Gerçekçi Mekânsallık: İnsan, Veri ve Değer Temelli Bir Çıkış

Otoriter neo-pragmatizme karşı önerilen "gerçekçi mekânsallık", nostaljik bir kamuculuğa dönüş çağrısı değildir. Aynı şekilde mevcut neoliberal çerçeve içinde teknik bir iyileştirme programı da değildir. Gerçekçi mekânsallık, mekânın anayasal, siyasal ve sosyal bağlamını birlikte ele alan; devletin düzenleyici ve temsil edici rolünü demokratik planlama ilkeleriyle yeniden bağlayan; insan, veri ve değer arasındaki ilişkiyi kurumsal etik içinde yeniden düşünen bir yaklaşımdır. Buradaki gerçekçilik, piyasa gerçekçiliği ya da "mevcut güç dengelerine razı olma" anlamına gelmez. Tam tersine, gerçekliğin retorikle ikame edilmesine karşı, mekânsal kararların ölçülebilir etkilerini, toplumsal maliyetlerini ve normatif gerekçelerini görünür kılma iddiasıdır.

Bu yaklaşımın ilk boyutu, devleti demokratik özne olarak yeniden düşünmektir. Devlet, yalnızca inşaat yaptıran, arsa üreten veya kriz yöneten bir aygıt değil; eşitsizlikleri azaltmak, hakları güvenceye almak ve ortak gelecek tasarımını örgütlemekle yükümlü bir kamusal aktördür. Fainstein'ın adil kent yaklaşımında vurguladığı eşitlik, demokrasi ve çeşitlilik ilkeleri, Türkiye'de planlamanın yeniden kamusallaşması için güçlü bir normatif zemin sunar (Fainstein, 2010). Soja'nın mekânsal adalet tartışması da adaletin coğrafi

dağılımını görünür kılarak planlamayı yalnızca teknik uygunluk değil, hak ve erişim meselesi olarak ele almayı önerir (Soja, 2010).

İkinci boyut, çok düzlemli kamusal planlama etiğidir. Healey'nin işbirlikçi planlama yaklaşımı, planlamanın farklı bilgi türlerini ve aktörleri müzakere içinde bir araya getirmesi gerektiğini savunur (Healey, 1997). Ancak Türkiye'de bu tür bir müzakerenin yalnızca toplantı düzenlemekle kurulamayacağı açıktır. Katılımın gerçek olabilmesi için veri açık olmalı, karar seçenekleri erken aşamada tartışılmalı, yerel bilgi uzmanlık bilgisiyle eşitlenmeli, itiraz mekanizmaları yaptırım gücü taşımalı ve sonuçlar bütçe-program-denetim zincirine bağlanmalıdır. Aksi hâlde katılım, temsil değil meşruiyet mühendisliği üretir.

Bu etik, planlama bilgisinin de yeniden düzenlenmesini gerektirir. Türkiye'de planlama çoğu zaman ya salt teknik uzmanlık olarak ya da tamamen siyasal iradeye tabi bir uygulama alanı olarak görülmektedir. Gerçekçi mekânsallık bu ikiliği reddeder. Uzmanlık bilgisi vazgeçilmezdir; ancak uzmanlık, yerel deneyimi susturan bir otorite değil, farklı bilgi türlerini karşılaştırılabilir ve tartışılabilir kılan bir kamusal araç olmalıdır. Örneğin bir kentsel dönüşüm alanında yalnızca yapı riski haritası değil, kira yükü, taşınma kapasitesi, okul ve sağlık erişimi, kadınların bakım emeği, yaşlıların gündelik hareketliliği ve küçük işletmelerin kırılganlığı gibi yeni toplumsal konular da planlama verisi sayılmalıdır. Böylece gerçekçilik, dar anlamda "fizibilite" değil, kararın bütün toplumsal etkilerini hesaba katma yükümlülüğü hâline gelir.

Üçüncü boyut, toplumsal uzlaşma üretimidir. Buradaki uzlaşma, siyasal çatışmanın sterilize edilmesi anlamına gelmez. Mouffe'un uyardığı gibi demokrasinin amacı çatışmayı yok etmek değil, onu meşru ve kurumsal biçimde ifade edilebilir kılmaktır (Mouffe, 2005). Gerçekçi mekânsallık, planlamayı "alan yönetimi" veya "muğlak mekan" mühendisliği olmaktan çıkarıp kamusal alanın ve temsil adaletinin inşasına dönüştürür. Kentsel dönüşümde hak sahipliği, kiracılar, göçmenler, kadınlar, yaşlılar, çocuklar ve kırılgan gruplar aynı karar evreninde görünür olmadıkça, mekânsal yenileme toplumsal parçalanmayı derinleştirir.

Son olarak gerçekçi mekânsallık, hakikat-sonrası kamu siyasasına karşı veri ve değer birlikteliğini savunur. McIntyre'ın post-truth tartışması, olguların duygusal ve ideolojik kabuller karşısında ikincilleştiği durumlarda kamusal akıl yürütmenin zayıfladığını gösterir (McIntyre, 2018). Planlama alanında bunun karşılığı, afet riski, ulaşım kapasitesi, ekolojik eşik, konut erişilebilirliği veya sosyal donatı ihtiyacı gibi ölçülebilir konuların imge, slogan ve hız retoriğiyle bastırılmasıdır. Gerçekçi mekânsallık, veriyi teknokratik bir fetiş hâline getirmez; verinin hangi değerler için, kimlerin katılımıyla ve hangi hakları güvenceye almak üzere kullanılacağını açıkça tartışır.

Bu nedenle önerilen yaklaşım, Türkiye'nin kentleşme birikimini yalnızca başarısız planlama tarihi olarak değil, kurumsal öğrenme imkânı olarak da ele almalıdır. Gecekondu afları, imar ıslah planları, toplu konut uygulamaları, büyükşehir reformları, kentsel dönüşüm yasaları ve deprem sonrası yeniden yapım deneyimleri, aynı sorunun farklı biçimlerde tekrarlandığını gösterir: mekânsal kararların toplumsal maliyeti çoğu kez karar anında görünmez kılınmakta, maliyet daha sonra hane halklarına, yerel yönetimlere ve ekolojik sistemlere devredilmektedir. Gerçekçi mekânsallık bu devri durdurmak için karar öncesi etki değerlendirmesi, dağıtım adaleti analizi, yerinden edilme riskinin bağımsız izlenmesi ve afet sonrası yeniden yapımda yerel temsil mekanizmalarının bağlayıcı hâle getirilmesini gerektirir.

Bunun kurumsal karşılığı, planlama sürecini belge üretiminden izlenebilir karar zincirine dönüştürmektir. Her büyük kentsel müdahale için kamu yararı gerekçesi, alternatif senaryolar, maliyetin toplumsal dağılımı, mülkiyet etkisi, ekolojik eşikler ve uzun dönem bakım yükümlülükleri açık biçimde raporlanmalıdır. Bu raporlar yalnızca uzman eklerin teknik metinleri olarak kalmamalı; mahalle, meslek odası, üniversite, belediye meclisi ve bağımsız denetim kurumları tarafından tartışılabilir olmalıdır. Böyle bir mekanizma, yavaşlatıcı bir bürokratik engel değil, kararın meşruiyetini güçlendiren kamusal güvence olarak görülmelidir. Çünkü hızlı fakat hatalı kararların toplumsal maliyeti, çoğu zaman yavaş fakat denetlenebilir kararların maliyetinden çok daha yüksektir.

Sonuç

Türkiye'de devletin kente dönüşü, mevcut hâliyle güçlü bir kamusallaşma değil; otoriter neopragmatist bir yeniden yapılanma eğilimi göstermektedir. Bu eğilimde kent, sermaye birikiminin aracı, siyasal imge üretiminin sahası ve kriz yönetiminin hızlandırılmış uygulama zemini hâline gelmektedir. Kentleşme Şûrası, KENTGES ve Şehircilik Şûrası gibi süreçler, kamusal planlama için önemli bir kurumsal hafıza yaratmış olsa da bu hafıza, karar alma rejiminin merkezileşmesi ve uygulamanın proje mantığına teslim olması nedeniyle dönüştürücü güç kazanamamıştır.

Buna karşı gerçekçi mekânsallık, devletin kentsel alandaki rolünü demokratik, düzenleyici ve temsil edici bir zeminde yeniden kurmayı önerir. Bu öneri, kamunun yalnızca mülk sahibi veya yatırımcı olarak değil, eşitsizlikleri azaltan, riskleri adil biçimde yöneten, yerel bilgiyi kurumsal bilgiyle buluşturan ve kamusal yararı ölçülebilir ilkelere bağlayan bir aktör olarak düşünülmesini gerektirir. Böyle bir dönüşüm için üç koşul kritiktir: Birincisi, planlama kararlarının açık veri, etki analizi ve bağımsız denetimle desteklenmesi; ikincisi,

katılımın karar sonrasına eklenen sembolik bir süreç değil, kararın kurucu unsuru hâline gelmesi; üçüncüsü, afet ve kriz yönetiminin olağanüstü yetkileri normalleştiren bir araç değil, kurumsal öğrenmeyi ve mekânsal adaleti güçlendiren bir çerçeve olarak ele alınmasıdır.

Bu koşullar aynı zamanda devletin kente dönüşünün hangi ölçütlerle değerlendirileceğini de belirler. Devletin varlığı tek başına kamusallık üretmez; önemli olan devlet kapasitesinin kimin lehine, hangi denetim altında ve hangi hak anlayışıyla kullanıldığıdır. Eğer kamu otoritesi rant aktarımını hızlandırıyor, yerel itirazı bastırıyor ve mekânsal kararı yalnızca büyüme göstergelerine bağlıyorsa, devletin dönüşü kamusal değil araçsaldır. Buna karşılık aynı kapasite sosyal konut, afet güvenliği, erişilebilir ulaşım, ekolojik koruma ve katılımcı temsil için kullanıldığında demokratik bir mekânsallık üretme potansiyeli taşır. Bildirinin önerdiği gerçekçilik, bu ayrımı görünür kılmayı ve devlet müdahalesini yeniden kamu yararıyla bağlamayı hedeflemektedir.

Sonuç olarak devletin kente dönüşü mümkündür; ancak bu dönüş, daha fazla merkezî müdahale, daha hızlı proje üretimi veya daha güçlü retorikle değil, demokratik temsil, mekânsal adalet ve kurumsal sorumlulukla anlam kazanabilir. Bu yönde atılacak ilk adım, kentsel kararların gerekçesini kamuya açık veriyle ilişkilendirmek; ikinci adım, planlama sürecine katılan aktörlerin karar üzerindeki etkisini kurumsal olarak güvenceye almak; üçüncü adım ise kriz ve afet dönemlerinde bile temel hakları askıya almayan bir planlama hukuku geliştirmektir. Böyle bir çerçeve, devleti yalnızca düzen kuran bir üst otorite olarak değil, toplumsal uzlaşmanın ve mekânsal adaletin taşıyıcısı olarak yeniden tanımlar. Aksi hâlde otoriter neo-pragmatizmin ürettiği mekânsal eşitsizlikler yalnızca kentleri değil, toplumsal dokuyu da parçalamaya devam edecektir. Gerçekçi mekânsallık, tam da bu nedenle, Türkiye'de planlamanın yeniden kamusal, demokratik ve uygulanabilir bir siyasal etik olarak kurulması için zorunlu bir çıkış hattı sunmaktadır.

Kaynakça

AFAD. (2023). *06 Şubat 2023 Pazarcık-Elbistan (Kahramanmaraş) Mw: 7.7–Mw: 7.6 depremleri raporu*. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. https://deprem.afad.gov.tr/

Allmendinger, P., & Haughton, G. (2009). Soft spaces, fuzzy boundaries, and metagovernance: The new spatial planning in the Thames Gateway. *Environment and Planning A, 41*(3), 617–633.

Bayındırlık ve İskân Bakanlığı. (2009). *Kentleşme Şûrası 2009: Komisyon raporları ve sonuç bildirgesi*. Ankara.

Bayındırlık ve İskân Bakanlığı. (2010). *KENTGES: Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı 2010–2023*.

Ankara. https://webdosya.csb.gov.tr/db/kentges/editordosya/kentges_tr.pdf

Bayırbağ, M. K. (2010). Local entrepreneurialism and state rescaling in Turkey. *Urban Studies, 47*(2), 363–385.

Bruff, I., & Tansel, C. B. (2019). Authoritarian neoliberalism: Trajectories of knowledge production and praxis. *Globalizations, 16*(3), 233–244.

Buğra, A., & Keyder, Ç. (2003). *New poverty and the changing welfare regime of Turkey*. United Nations Development Programme.

Candan, A. B., & Kolluoğlu, B. (2008). Emerging spaces of neoliberalism: A gated town and a public housing project in İstanbul. *New Perspectives on Turkey, 39*, 5–46.

Brenner, N. (2004). *New state spaces: Urban governance and the rescaling of statehood*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199270057.001.0001

Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi No. 126. (2023). *Olağanüstü Hal Kapsamında Yerleşme ve Yapılaşmaya İlişkin Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi*. Resmî Gazete, 32114, 24 Şubat 2023.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2017). *Şehircilik Şûrası komisyon raporları ve genel kurul çalışmaları*. Ankara.

Eraydın, A., & Taşan-Kok, T. (2014). State response to contemporary urban movements in Turkey: A critical overview of state entrepreneurialism and authoritarian interventions. *Antipode, 46*(1), 110–129. https://doi.org/

10.1111/anti.12042

Fainstein, S. S. (2010). *The just city*. Cornell University Press.

Harvey, D. (1973). *Social justice and the city*. Edward Arnold.

Harvey, D. (1989). *The condition of postmodernity: An enquiry into the origins of cultural change*. Blackwell.

Healey, P. (1997). *Collaborative planning: Shaping places in fragmented societies*. Macmillan.

Karaman, O. (2013). Urban renewal in Istanbul: Reconfigured spaces, robotic lives. *International Journal of Urban and Regional Research, 37*(2), 715–733.

Keleş, R. (2015). *Kentleşme siyasası* (14. bs.). İmge Kitabevi.

Keyder, Ç. (1999). The setting. In Ç. Keyder (Ed.), *Istanbul: Between the global and the local* (pp. 3–28). Rowman & Littlefield.

Kuyucu, T., & Ünsal, Ö. (2010). "Urban transformation" as state-led property transfer: An analysis of two cases of urban renewal in Istanbul. *Urban Studies, 47*(7), 1479–1499. https://doi.org/10.1177/0042098009353629

Koch, N. (2022). *The geopolitics of spectacle: Space, synecdoche, and the new capitals of Asia*. Cornell University Press.

Laclau, E. (2005). *On populist reason*. Verso.

Lefebvre, H. (1991). *The production of space* (D. Nicholson-Smith, Trans.). Blackwell.

Lovering, J., & Türkmen, H. (2011). Bulldozer neo-liberalism in Istanbul: The state-led construction of property markets, and the displacement of the urban poor. *International Planning Studies, 16*(1), 73–96. https: //doi.org/10.1080/13563475.2011.552477 McIntyre, L. (2018). *Post-truth*. MIT Press.

Mouffe, C. (2005). *On the political*. Routledge.

Peck, J., Theodore, N., & Brenner, N. (2009). Neoliberal urbanism: Models, moments, mutations. *SAIS Review of International Affairs, 29*(1), 49–66.

Rorty, R. (1982). *Consequences of pragmatism: Essays 1972–1980*. University of Minnesota Press.

Soja, E. W. (2010). *Seeking spatial justice*. University of Minnesota Press.

Swyngedouw, E. (2005). Governance innovation and the citizen: The Janus face of governance-beyond-the-state.

Urban Studies, 42(11), 1991–2006. https://doi.org/10.1080/00420980500279869

Şengül, H. T. (2009). *Kentsel çelişki ve siyaset: Kapitalist kentleşme süreçlerinin eleştirisi*. İmge Kitabevi.

Tekeli, İ. (2009). *Modernizm, modernite ve Türkiye'nin kent planlama tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türkün, A. (Ed.). (2014). *Mülk, mahal, insan: İstanbul'da kentsel dönüşüm*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

SINIR KENTİ EKONOMİLERİNİN EDİRNE PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ

Burak Mert PARLIYAN*
Mahmut GÜLER**

Giriş

Sınır, modern ulus-devletlerin ortaya çıkmasından bu yana egemenlik, güç alanı ve toprak bütünlüğünü belirleyen önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmakta ve geleneksel olarak iki komşu ülkenin topraklarını ayıran ve anlaşmalarla belirlenen coğrafî bir hat olarak tanımlanmaktadır. Ancak sınırın işlevi zamanla yalnızca bir ayırma çizgisi olmanın ötesine geçip koruma, caydırıcılık, ticaret ve kültürel etkileşim gibi çok çeşitli anlamlar da kazanmıştır. Küreselleşme, artan uluslararası hareketlilik ve sınırı aşan tehditler; örneğin terörizm, yasa dışı göç ve kaçakçılık vb. sınır kavramında ve dolayısıyla sınır yönetimi anlayışlarında köklü değişikliklere yol açmıştır. Geleneksel sınır güvenliği, genellikle askerî ve fiziksel önlemlere odaklanarak güç ve düzen sağlamaya çalışırken günümüzde bu anlayış insan güvenliği boyutunu da içermektedir. Bu yeni yaklaşım; bireysel ve toplumsal haklar, eşitlik ve özgürlüğü de sınır güvenliği politikalarının bir parçası olarak görmeyi de gerektirmektedir. Bu bağlamda, küreselleşmenin getirdiği zorluklarla başa çıkmak için geliştirilmiş en önemli yaklaşımlardan biri "Bütünleşik Sınır Yönetimi (BSY)" modelidir. Özellikle Avrupa Birliği içinde tek pazar ve Schengen Bölgesi'nin oluşturulmasıyla dış sınırlarda yüksek düzeyde güvenlik ve düzenleme ihtiyacı doğmuştur. BSY, sınır yönetiminde rol ve sorumluluk taşıyan tüm aktörlerin yani kolluk kuvvetleri, gümrük ve göç idarelerinin, bir araya gelerek geliştirdiği koordinasyon ve iş birliğine dayalı bir yaklaşımı ifade etmektedir. Bu yaklaşımın ana hedefleri arasında dış sınırların etkili bir şekilde kontrolü de bulunmaktadır. Bu; düzensiz göç, kaçakçılık ve terörizm gibi sınır aşan suçlarla mücadele etmeyi de ayrıca amaçlamaya yöneliktir. BSY, yalnızca fiziksel sınırları korumakla kalmayıp eş zamanlı olarak teknolojik sistemler, personel eğitimi, risk analizi ve uluslararası iş birliğinin önemini de vurgulamaktadır. Türkiye gibi jeopolitik konumu nedeniyle yoğun göç

* Doktora Öğrencisi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Bölümü, bmertparliyan@trakya.edu.tr Orcid: 0000-0002-2551-1443
** Prof. Dr., Trakya Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, mahmutguler@trakya.edu.tr Orcid: 0000-0002-7624-1746

akınlarına ve sınır aşan tehditlere maruz kalan ülkeler için BSY, yeni bir sınır güvenliği paradigmasının temelini oluşturan bir unsur olarak önem arz etmektedir. Sınır kavramı, ulus-devletin varlığını simgeleyen sabit bir hat olarak kalsa da küresel dinamiklerin etkisiyle işlevi ve yönetim biçimi sürekli değişim göstermektedir. Klasik güvenlik odaklı yaklaşımdan güvenlik ile serbest dolaşımı dengeli bir şekilde sağlamayı hedefleyen sınır yönetimi modeline geçiş, çağımızın en önemli sınır politikalarından biridir. Etkili bir sınır yönetimi, bir tek ulusal güvenliği değil, aynı zamanda uluslararası ticaretin ve insanî hareketliliğin sürdürülebilirliğini sağlamak açısından da oldukça önemlidir.

Edirne'nin sınır kenti olma özelliği, kentin ekonomik gelişimini şekillendiren Birikimli Nedensellik Modeli (BNM), Ağ Kuramı ve Bağımlılık Kuramı gibi farklı kuram üzerine şekillenmiştir. Stratejik coğrafî konumu, kentin lojistik ve transit geçişin ana merkezi haline gelmesini sağlamış, böylece BNM'nin öngördüğü gibi dış ticaret ve perakende hizmetlerinde merkezî bir rol üstlenmiştir. Sınır ticaretinden elde edilen sürekli döviz akışı ve Kapıkule üzerinden gerçekleşen yoğun tır trafiği, Edirne ekonomisinde kendiliğinden bir büyüme döngüsünü tetikleyerek çevre ilçelerden ve kırsal alanlardan nitelikli işgücü ve sermaye çekimi ile Geri Tepme Etkileri oluşturmuştur. Özellikle Bulgar ve Yunan tüketicilerinin Trakya'nın temel tarımsal ürünlerine (pirinç, ayçiçek yağı gibi) olan yoğun talebi, çevre illerin tarım sektörüne ulaşan olumlu Yayılma Etkileri ile bölgesel kalkınmaya katkıda bulunmaktadır. Bu ekonomik dinamikler, Edirne'yi sadece coğrafî bir sınır değil, aynı zamanda uluslararası lojistik ve ticaret arasında kurulan informel sınır ötesi ticari ağların merkezî noktası haline getirmiştir. Ancak bu yapı, yapısal kırılganlığı da beraberinde getirmektedir. Edirne ekonomisi, döviz kurlarındaki dalgalanmalara ve komşu ülkelerin ekonomik istikrarına aşırı bağımlı hale gelmiş, bu durum kenti dışsal politik ve ekonomik şoklara karşı oldukça hassas kılmıştır. Böylece yerel yönetimlerin kontrolü dışındaki olaylarla karşılaştığında hızlı bir ekonomik gerileme riski de ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle Edirne'nin sürdürülebilir kalkınma stratejisi, sınırın sunduğu ticarî dinamiklerden elde edilen kaynakları kullanarak ekonomiyi yüksek katma değerli sanayi ve kültür turizmi alanlarına yönlendirmeye bunun sonucu olarak da bağımlılık riskini en aza indirmeye odaklanmalıdır.

Son zamanlarda sınır bölgeleri ve sınır etkileri, siyasi uygulamada ve ekonomik araştırmalarda büyük ilgi görmektedir. Zaman içerisinde ülkelerin sınırlarında yer alan bölgelere duyulan yoğun ilgi, esas olarak bu bölgelerin kendine özgü coğrafi konumlarının, entegrasyona yönelik ekonomik uyumda özelliklere yol açabileceği görüşünden kaynaklanmaktadır (Niebuhr ve Stiller, 2002, s.1). Bu işlev, sınır ötesi planlama süreçlerini ve kurumsal iş birliğini kaçınılmaz hâle de getirmektedir. Bahsedilen "Bütünleşik Sınır Yönetimi"

uygulamaları, sosyal uyumu ve bölgesel entegrasyonu artırmayı amaçlamaktadır (Yılmaz, 2012, s.1-4). Ancak sınır, Martinez'e (2002) göre, şiddetli çatışmaların yaşandığı bölünmüş kentlerin ortaya çıkmasına da neden olabilir. Bu tür kentlerde sınırın bariyer etkisi; sosyal dışlanmayı, mekânsal ayrımcılığı ve eşitsizliği körükleyerek kronik sorunlara dönüşmektedir (Tekin, 2024, s.28). Ulusal sınırların hukukî ve idarî etkisinin sürdüğü bu alanlarda, yönetim ve planlama süreçleri özel zorluklar içermektedir. Avrupa'da Trinational Basel veya Greater Geneva gibi başarılı örnekler olmakla birlikte çoğu sınır kenti, entegre kentsel stratejiler geliştirme konusunda henüz başlangıç aşamasındadır. Sınırın aşılabilmesi için siyasi irade, iş birliği olgunluğu ve kentin idarî kapasitesi hayatî öneme sahiptir. Günümüzde yapılan araştırmalar, sınırın sadece bir engel değil; aynı zamanda çok disiplinli bir düzenleme ilkesi olarak "yaratıcı kalkınma fırsatları" yaratabileceğini göstermektedir. Yeterli düzeyde geçirgenlik sağlandığında sınır, aktörlerin ortak kalkınma stratejileri geliştirmesi için verimli bir alan haline gelebilir.

Bu çalışmanın temel amacı, mevcut literatürde sınır kentlerinin ekonomik etkilerinin genellikle sınır ticaret hacmi veya yasal/yasa dışı akışların kontrolü perspektifinden ele alınmasının ötesine geçmektir. Sınır kenti ekonomilerinin küresel düzeyde, jeopolitik bağlamda ve makro/mikro düzeyde kur vb. etmenler gibi üç ana eksen üzerinden nasıl yapısal bir dönüşüm yaşadığını incelemektir. Sınır kentlerini sadece malların ve insanların kontrol edildiği pasif birer "eşik" olarak değil, küresel ve yerel dinamiklerin iç içe geçtiği aktif birer ekonomik etkinliğin yaşandığı mekânsal bölgeler olarak görülmektedir. Geleneksel bakış açısı sınır ekonomisini genellikle yasal ticaret hacmi veya kaçakçılığın önlenmesi gibi dar bir perspektifle ele alırken "Birikimli Nedensellik Modeli", kenti jeopolitik konumun, tedarik zincirlerinin ve makro-ekonomik değişkenlerin (özellikle döviz kuru) kesiştiği bir yapısal dönüşüm alanı olarak görür. Bu dönüşüm süreci, Gunnar Myrdal'ın "Birikimli Nedensellik Modeli" ile doğrudan bağdaştırılabilir. Bu modele göre, Edirne gibi sınır kentlerinde başlangıçta kur farkı veya kültürel bir etkinlik gibi basit bir tetikleyici ile başlayan hareketlilik, zamanla kendi kendini besleyen bir büyüme döngüsüne dönüştürmektedir. Söz gelimi, Bulgaristan'dan gelen turistlerin kente akın etmesi (Kakava, Kırpınar vb. şenliklerde bu durum daha da artmaktadır), sadece geçici bir ticaret hacmi yaratmakla kalmamakta, esnafın hizmet kapasitesini artırmasına, bölgeye yeni yatırımların (oteller, alışveriş merkezleri vb.) gelmesine ve kentin bir çekim merkezî haline dönüşmesine yol açarak ekonomik büyümeyi katlamaktadır.

Edirne özelinde bu yapısal değişim, kentin sahip olduğu farklı kimliklerin iç içe geçmesiyle somutlaşmaktadır. Kent, Kapıkule gibi devasa gümrük kapılarıyla küresel akışları yöneten bir "Geçit Kapısı Kent" rolü üstlenirken,

ekonomik merkezden (İstanbul) uzaklığına rağmen sınır ötesiyle kurduğu yoğun bağ sayesinde bir "Uç Nokta (Periferi)" olmanın dezavantajlarını da avantaja çevirmektedir. Özellikle €/TL paritesindeki değişimler gibi makro-ekonomik faktörler, Edirne'yi komşu ülkelerin adeta birer alışveriş banliyösü haline getirerek onu Bulgaristan ve Yunanistan'daki sınır kentleriyle de ekonomik olarak eklemlenmiş bir "İkiz Kent" dinamiği haline sokmaktadır. Bu bağlamda kültürel etkileşim ve kur farkı ile başlayan insan akışı ve döviz kurunun yarattığı mali avantajla birleştiğinde, kent yalnız bir geçiş noktası olmaktan çıkarak kendi ekonomik kuralları ve mekânsal örgütlenmesi olan, birikimli bir şekilde büyüyen ve sürekli dönüşen özgün bir yapıya evrilmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Küreselleşme ve bölgesel entegrasyon süreçlerinin bir sonucu olarak ulusal sınırların geçişkenlik kazandığı günümüzde; döviz kuru dalgalanmalarının tetiklediği yoğun sınır ötesi turizm hareketleri, bu hareketliliğe eşlik eden dönemsel veya kalıcı göç akımları ve tüm bu dinamiklerin kentsel mekânda yarattığı dönüşüm, sınır kenti ekonomilerini geleneksel iktisat teorilerinin ötesinde çok boyutlu birer inceleme alanı haline getirmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Batı sınırındaki en stratejik eşiği olan Edirne; Bulgaristan ve Yunanistan ile olan ekonomik ilişkileri, kur avantaj ve dezavantajının şekillendirdiği ticari canlılığı ve bu karmaşık yapının kentsel morfoloji üzerindeki somut izleriyle, sınır ekonomisi literatürünün tüm bu temel bileşenlerini bünyesinde barındıran dinamik bir yapı niteliğindedir.

Sınır Kavramı ve Sınır Kentlerinin Ekonomik Etkileri

Antik dönemden Sanayi Devrimi'ne uzanan tarihsel süreçte kentler, yalnızca nüfusun yoğunlaştığı yerleşim alanları değil; aynı zamanda ekonomik faaliyetlerin örgütlendiği, ticaretin düzenlendiği ve kurumsal ilişkilerin biçimlendiği merkezler olarak gelişmiştir. Antik kentler, çevresindeki kırsal alanlarla kurduğu ekonomik ve idari bağlar sayesinde üretim, mübadele ve yönetim işlevlerini bütünleştiren yapılar ortaya koymuştur. Orta Çağ boyunca ticaret ağlarının genişlemesi, burjuvazinin yükselişi ve yeni toplumsal sınıfların oluşumu, kentlerin ekonomik rolünü daha da belirgin hale getirmiş; liman kentleri, ticaret yolları üzerindeki yerleşimler ve pazar merkezleri kentsel büyümenin ana dinamikleri olmuştur. Sanayi Devrimi ile birlikte ise kentler, üretim süreçlerinin merkezine yerleşerek yalnızca ticaretin değil, sanayi üretiminin, emek organizasyonunun ve sermaye birikiminin de yoğunlaştığı yapılar haline gelmiştir. Bu dönüşüm, kentlerin ekonomik sistem içindeki konumunu köklü biçimde değiştirerek onları ulusal ve uluslararası ekonomik

ağların temel bileşenleri haline getirmiştir. Bu tarihsel gelişim çizgisi, kentlerin ekonomik işlevlerinin giderek küresel ölçeğe taşındığını göstermektedir. Bu noktadan hareketle, sınır kentleri özelinde kent ekonomilerinin, küresel ekonomik ağlarla bütünleşme süreci ve sınırların bu süreçte yeniden tanımlanan ekonomik rolü ayrı bir analiz alanı olarak önem kazanmaktadır (Pustu, 2005, ss.132-145)

Modern öncesi dönemlerde sınırlar, çoğunlukla doğal coğrafî unsurlara ve yerel geleneklere dayanarak belirlenmiştir. Nehirler, dağlar ve ormanlar gibi doğal oluşumlar, topluluklar arasında belirgin ayrımlar oluştururken bu sınırlar esnek ve değişken yapılar sergilemiştir. Bu dönem, ulus-devlet yapılarının henüz kurulmadığı ve yerel güç dengeleri ile geleneklerin topluma hâkim olduğu bir devirdir. İlk medeniyetlerde sınırlar, toplulukların kimliklerini belirleyen ve aidiyet duygusunu pekiştiren sembolik bir anlam taşımaktaydı (Gümüşçü, 2010, ss. 80-82). Sınır kavramı yalnızca jeopolitik bir çizgi değil, aynı zamanda tarih boyunca aidiyet, mülkiyet ve güvenlik duygularının somut bir yansıması olarak kabul edilmiştir. Bu kavram, ilkel insan topluluklarından modern ulus-devletlere kadar, sosyo-kültürel organizasyon biçimleriyle birlikte köklü bir evrim geçirmiştir. Sınır olgusu üzerinde yapılan tarihsel incelemeler, bu değişimin üç temel aşamadan geçtiğini göstermektedir. Sınırların kökeni, ilk insanların avcı-toplayıcı yaşamdan yerleşik düzene geçiş yaparak tarım devrimi gerçekleştirdiği döneme dayanmaktadır. İnsanlar, kendilerini doğadan koruma ve mülkiyet edinme içgüdüsüyle yaşadıkları alanların çevresine basit koruyucu hatlar oluşturarak ilk sınırları belirlemişlerdir. İlk kent devletlerinden sonra kurulan imparatorluklar döneminde (Roma, Osmanlı, Çin İmparatorlukları), günümüzdeki anlamda kesin ve sabit hatlar yerine daha çok "Serhat veya Sınır Bölgesi" kavramları ön plandadır. İmparatorlukların sınırları, genellikle doğal engeller ya da askeri savunma yapılarıyla tanımlanan geniş ve belirsiz bölgelerdi (Kazel, 2026, ss. 59-61). Sınır, ulus-devletin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini korumanın ana aracı haline gelmiştir. XX. yüzyılın son çeyreği ve XXI. yüzyılın başları; küreselleşme, artan uluslararası hareketlilik ve sınır aşan tehditler (terörizm, yasadışı göç vb.) gibi sınır kavramının yeniden şekillendiği bir dönem olmuştur. Bu noktada geçişkenlik ve güvenlikleştirme kavramları önem kazanmıştır. Sınırların işlevi, yalnızca ayırmakla kalmayıp aynı zamanda geçişi yönetmek ve güvenliği artırmak üzerine de yoğunlaşmıştır. Fonksiyonel sınır, bir coğrafi alanın ya da kentin yalnızca fiziksel (doğal veya idari) çizgilerle değil, ekonomik, sosyal, kültürel ve yönetsel etkileşim ağlarıyla belirlenen etki alanı üzerinden tanımlanmasıdır. Sınır yönetimi, fiziksel sınırlardan havaalanları, limanlar ve ulusal sınırların ötesindeki risk analiz merkezlerine kadar genişlemiştir. Bu yeni yaklaşım, sınır yönetiminde askerî unsurların yanı sıra gümrük, göç idaresi ve istihbarat gibi sivil aktörleri de kapsayan Bütünleşik Sınır Yönetimi" modellerini ortaya çıkarmıştır. Küreselleşmenin sağladığı

"serbest dolaşım ideallerine rağmen özellikle düzensiz göç ve terör tehditlerine yanıt olarak birçok devletin fiziksel duvarlar inşa etmesi, sınırın siyasî ve sembolik öneminin zamanla sürdüğünü göstermektedir (Yılmaz ve Oktav, 2024, s. 122).

Sınır ticareti, iki komşu ülke arasında belirli anlaşmalara dayalı olarak gerçekleştirilen özel bir dış ticaret türüdür. Bu ticaret şekli, sınırın iki tarafındaki insanların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla karşılıklı mal alım ve satımını içermektedir. Sınır ticaretine yönlendiren başlıca etkenler arasında yakın komşuluk ilişkileri ve taşıma maliyetlerinden kaçınma isteği yer almaktadır (Sönmez, 1995, s. 3). Sınır ticareti, sınır bölgelerindeki halkın bölgesel ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlarken bu ticaretten beklenen sonuçlar arasında; sınır bölgelerinde yaşayanların ihtiyaç duyduğu ürünlerin daha kolay temin edilmesi, karşılıklı güven ortamının artması, bölgesel barışın sağlanması, kaçakçılığın azaltılması ve sınırın iki tarafında yaşayan insanlar arasında komşuluk ilişkilerinin güçlenmesi yer alır. Ayrıca, bu ticaret, bölge ekonomisine canlık kazandırmak gibi hedefleri de kapsamaktadır (Terzi, 2018, ss. 39-41).

Sınır Kenti Kavramı ve Sınır Kentlerinin Tipolojisi

Sınır kentleri, uluslararası sınırın hemen yanında bulunduğundan hem ulusal ekonominin bir parçası hem de sınırın ötesindeki komşu ekonominin etkilerine açık, kendine özgü mekânsal birimler olarak yer almaktadır. Genellikle periferi bölgelerde konumlanmalarına rağmen bu kentler uluslararası etkileşimler için önemli bir rol oynayarak bölgenin kalkınmasına katkıda bulunmaktadır. Sınır, ekonomik yansımalar için temel bir mekânsal belirleyici rolü üstlenirken sınır kentlerinin ekonomisi bu durumdan önemli ölçüde etkilenmektedir. Sınırın varlığı, idarî engeller yaratırken aynı zamanda sınır ticareti ve kaçakçılık faaliyetleri aracılığıyla eşsiz ekonomik fırsatlar sunmaktadır. Sınır ticareti, özellikle ekonomik olarak geri kalmış bölgelerde yaşayanlara istihdam ve gelir sağlarken büyük işletmelerin hakimiyeti gelir eşitsizliğini artırma riski taşımaktadır. Sınır bölgeleri, ulusal merkeze göre çevresel bir konumda olsalar da uluslararası ekonomik etkileşimler açısından merkezî bir işlev görmektedir (Niebuhr ve Stiller, 2002, s. 10). Sınır kentleri; insan, üretim, bilgi ve altyapı sermayesini çekme potansiyeli sayesinde çevresindeki bölgeler için kilit kalkınma noktaları olabilmektedir. Sınırın varlığı, bu kentlerin sosyal yaşamını, kültürel kimliklerini ve yerel yönetim pratiklerini derinlemesine etkilerken bölge sakinleri de genellikle iki ulusal kültürü, dili ve sosyal normu bir arada yaşamakta, bu durum da melez veya çoklu kimliklerin oluşmasına yol açarak zengin bir sosyo-kültürel ortam yaratmaktadır. Ancak siyasî gerilim dönemlerinde kimlik ayrışması ve ulusal aidiyet konularında çatışmalar da yaşanabilmektedir. Bütünleşik Sınır Yönetimi uygulamaları,

sosyal uyumu ve bölgesel bütünleşmeyi artırmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte sınır, bazen şiddetli çatışmaların ve politik şiddetin yaşandığı bölünmüş kentlerin ortaya çıkmasına da neden olabilmektedir. Bu kentlerde sınırın bariyer etkisi; sosyal dışlanma, mekânsal ayrımcılık ve eşitsizlik sorunlarını derinleştirerek kronik sorunlara yol açabilmektedir. Sınır kentleri, ulusal sınırlarını ve idarî varlığını hissettirmeye devam ettikçe yönetişim ve planlama açısından özel zorluklarla karşılaşmaktadır. Avrupa'daki başarılı entegre sınır ötesi yönetişim yaklaşımlarına rağmen çoğu sınır kenti, entegre kentsel stratejiler geliştirme aşamasındadır. Sınırın aşılması için siyasî irade, iş birliği olgunluğu ve kentinî kapasitesi gibi unsurlar çok önemlidir. Modern araştırmalar, sınırın sadece bir engel değil, aynı zamanda yaratıcı gelişim fırsatları sunan çok disiplinli bir düzenleme ilkesi olabileceğini önermektedir. Sınır kentleri, coğrafi konumlarının sağladığı avantajlar ve dezavantajlar doğrultusunda yalnızca idari birimler olarak değil, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve politik etkileşimlerin yoğunlaştığı çok işlevli yapılar olarak değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2012, ss.50-52). Bu kentler, ulusal sınırların kesişim noktalarında yer almaları nedeniyle ticaretin, göç hareketlerinin, kültürel etkileşimin ve güvenlik politikalarının doğrudan etkisi altında şekillenmektedir. Amaç ve işlev açısından sınır kentleri; geçiş noktası olma, kontrol ve denetim sağlama, ekonomik alışverişi kolaylaştırma ve uluslararası etkileşimi yönetme gibi çok boyutlu roller üstlenmektedir. Türleri bakımından ise sınırın niteliğine, etkileşim yoğunluğuna ve ekonomik entegrasyon düzeyine göre farklılaşmakta; bazıları kapalı ve kontrol odaklı yapılar sergilerken bazıları ise açık ve entegrasyon temelli gelişim göstermektedir. Karşılıklı bağımlılığa dayalı sınır ötesi ticaret, ortak istihdam pazarı, kültürel/sosyal entegrasyon ve ortak altyapı yönetimi işlevlerini yürütüldüğü iki kentin birbirinin eksik işlevlerinin tamamlandığı, sınır hattının iki farklı tarafında, birbirine coğrafi olarak çok yakın (bazen sadece bir nehir veya köprüyle ayrılan) iki kentin, sınırın getirdiği ekonomik ve sosyal potansiyelleri ortaklaşa kullanarak bütünleşik bir yaşam alanı yaratması üç farklı durumu ortaya da çıkarmaktadır.

Geçit Kapısı Kentler (Gateway)

Geçit Kapısı Kentleri, coğrafî konumları itibarıyla iki ya da daha fazla ulusal ekonomi arasında temel köprü görevi gören sınır yerleşimleridir ve bu nedenle birer ekonomik temas bölgesi olarak işlev görmektedirler. Bu tür kentler, genellikle uluslararası ticaret, lojistik, göç hareketleri ve kültürel alışverişin yoğunlaştığı, gelişmiş sınır geçiş altyapısına sahip bölgelerde oluşmakta ve şekillenmektedir. Bir kentin "Geçit Kapısı" olarak rol alması, komşu ülkelere mal ve hizmet akışını sağlama, bu süreçleri yönetme ve gümrükleme, depolama veya finansal hizmetler gibi katma değerli lojistik ve

idarî destekleri sunma üzerine kuruludur. Bu işlev, kentin ekonomisinde perakende ticaretin (özellikle sınır ticareti ve "alışveriş turizmi"), taşımacılığın ve kamu/idarî hizmetlerin ağırlık kazanmasına katkı sağlamaktadır. Bu kentlerin başarısı, sınır rejiminin ne kadar açık olduğuna, komşu ülkelerin ekonomik büyüklüğüne ve kentin ulusal ile uluslararası ulaşım hatlarındaki stratejik yerine bağlıdır. Ancak gümrük uygulamalarındaki değişiklikler ya da sınırın geçici olarak kapanması gibi dışsal siyasî kararlara karşı sınır kentleri oldukça duyarlıdırlar çünkü ekonomileri büyük ölçüde bu tür dış etkenlere bağlı transit hareketlerle şekillenmektedir. Stratejik konumları sayesinde refah düzeyini artırabilme potansiyeline sahip olsalar da makroekonomik krizlerin yerel düzeyde en sert hissedildiği merkezler haline gelme riski de taşır (Sayın, 2020). Küresel ekonomi, yalnızca ulusal sınırların ötesine taşan üretim süreçlerini değil, aynı zamanda bu süreçlerin yoğunlaştığı dünya kentlerini de merkeze alarak örgütlenmektedir. Knox ve Taylor (1995) bu kentlerin finansal merkezlik, profesyonel hizmetlerde uzmanlaşma ve bilgi akışındaki öncülük rollerini ayrıntılı şekilde inceleyerek, onların sadece üretim değil, aynı zamanda yönetim, koordinasyon ve yenilik açısından da küresel ekonominin nabzını tuttuğunu göstermiştir. Dolayısıyla dünya kentleri, yalnızca fiziksel varlıklarıyla değil, küresel ekonomik süreçlerin sinir merkezleri haline gelmiş olmalarıyla dikkat çekerler (Scholvin vd. 2017, s. 4).

Uç Nokta/Periferi Kentler

Gunnar Myrdal'ın Birikmli nedensellik teorisi ekseninde ele alındığında; uç nokta kentler, merkez ile çeper arasındaki asimetrik ilişkide sermaye, nitelikli iş gücü ve ekonomik canlılığın merkeze doğru aktığı 'Geri Tepme' (Backwash) etkisine mutlak şekilde maruz kalan; buna karşın sınırın yarattığı bariyer işlevi ve politik gerilimler nedeniyle komşu coğrafyadan gelebilecek pozitif iktisadi dürtüleri bünyesine dahil edemeyerek 'Geri Çekme (Yayılma)' etkisini minimize eden, çevresel-sınır kentledir. Geri Tepme bağlamında Myrdal'a göre piyasa mekanizması bölgesel dengeleri eşitlemez, aksine gelişmiş bölgeler (İstanbul) lehine derinleştirir. Uç nokta kenti, sınırın getirdiği güvensizlik, izolasyon ve ekonomik durağanlık nedeniyle genç, dinamik ve eğitimli nüfusunu ülkenin gelişmiş iç merkezlerine kaptırır. Bölgede biriken finansal tasarruf, daha yüksek getiri ve güvenli liman arayışıyla metropollere (merkeze) doğru akar. Geri çekme bağlamında ise şu detaylar üzerinde durmaktadır. Normal şartlarda Myrdal, merkezdeki büyümenin bir süre sonra çeperdeki bölgelere doğru "yayılacağını" (hammadde talebi, teknoloji transferi, emek yoğun yatırımların çepere kayması) savunur. Ancak uç nokta kentlerinde bu yayılma mekanizması iki yönlü olarak kesintiye uğrar. İlki ülkenin ana sanayi ve büyüme merkezlerine coğrafi olarak uzaktır veya bir bölgede sıkışıp kalmıştır ki merkezden taşacak pozitif ekonomik

dalgalar bu uzak çepere ulaşamadan etkisini kaybeder. İkincisi sınır kenti olmanın en büyük avantajı normalde komşu ülkeden ekonomik canlılık (ticaret ve sermaye) çekmektir (Puntigliano ve Appelqvist, 2011, ss. 30-52). Ancak uç nokta kentlerinde sınır politik/askeri nedenlerle kapalı veya katı olduğundan, komşu ülkedeki büyüme dalgaları da kente zor geçecektir. Sınır, yayılma etkisini emen bir sünger değil, onu tamamen yansıtan bir duvar niteliğinde karşımıza çıkmıştır. Aslında bir kısır döngü olduğu söylenebilir. Ekonomik durgunluk, nitelikli nüfusun gitmesine; nüfusun gitmesi pazarın daralmasına, pazarın daralması ise yatırımların daha da azalmasına neden olur. 2000'ler sonrası sınır kapılarının aktifleşmesi ve kur farklarıyla birlikte kent, komşu ülkelerden yoğun bir ekonomik canlılığı kendine "Geri Çeken" / soğuran bir Geçit Kapısı / İkiz Kent dinamiğine geçiş yapmıştır. En temel hâliyle periferi, merkez ve çevre gibi mekânsal konumlar arasındaki ilişkiyi ifade eder. Genellikle merkezi kentlerden uzakta kalan, daha az erişilebilir bölgeleri tanımlamak için kullanılır ve mesafe ile farklılık alanlarını betimlemek amacıyla geliştirilmiştir. Coğrafya, sosyoloji ve ekonomi alanlarında çevre kavramı, yalnızca fiziksel uzaklığı değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve çevresel bağları ile kalkınma süreçlerini de yansıtabilir. Krugman'ın modeli, bir ülkenin sanayi ve nüfusunun belli bir 'çekirdek' bölgede yoğunlaşıp yoğunlaşmayacağını ya da çevreye yayılıp yayılmayacağını belirleyen konum seçimlerini açıklamaya çalışır. Bu tür kuramsal çerçeveler, Londra ile işlevsel olarak bütünleşen bölgesel çevre arasındaki ilişkiyi açıklayan "işlevsel tamamlayıcılık" gibi çeşitli kentsel bölge araştırmalarına kaynaklık etmiştir (Gerend, 2024, s.2).

İkiz Kentler

İkiz Kentler, uluslararası bir sınırın hemen her iki yanında yer alan, tarihsel ve coğrafî açıdan sıkı bağlarla birbirine bağlı, genellikle kültürel benzerlikler taşıyan fakat farklı ulusal yönetimler ve ekonomik sistemler içinde işleyen iki kentsel yerleşimdir. Bu yapıların en dikkat çekici yanı, sınır çizgisinin yasal, idarî ve ekonomik ayrımı zorunlu kılmakla birlikte kentsel yapı ile sosyal ilişkilerin birleşme eğiliminde olmasıdır; bu keyfiyet, ayrılık ile bütünleşme arasında bir dinamik oluşturur (Janczak, 2019, ss. 115-124). İkiz kent ilişkilerine yönelik çalışmalar, özellikle törenler ve ritüeller (yemekler, festivaller, müzik), ticaret ile teknik iş birliğinin geliştirilmesi, etkili iletişim, iş kültürleri ve bireysel bağlar gibi başarılı ortaklıkların temel bileşenlerine odaklanmıştır. Bu ilişkilerin coğrafi dağılımı ve tarihsel gelişimi, siyasal ve ekonomik etkenlerle birlikte, kamu kurumları, sivil toplum ve yerel grupların oluşturduğu sosyal ve kültürel ağların yapısını incelemiştir (Jayne vd. 2012, s. 3).

İkiz Kentler, sadece sınır geçiş noktası olarak değil; sınır çevresinde de ortak bir işgücü piyasası, sınır ötesi tüketim alışkanlıkları ve paylaşılan kültürel uygulamalar geliştirerek bölgesel işlevsellik kazanır. Ekonomik etkileşimin temeli, farklı ekonomik rejimler arasındaki fırsat farklarından; söz gelimi fiyatlar, vergiler ya da döviz kurlarındaki değişikliklerden kaynaklanmaktadır. Bir bölgede daha düşük maliyetler varsa bu durum mal, hizmet ya da işgücü hareketliliğini de tetiklemektedir. Böylece bir kentin perakende sektörü canlanırken diğerinde konut ya da üretim talebi artabilmektedir. Ancak bu yakınlık, koordinasyon eksikliğinden kaynaklanan sorunlara da yol açabilmekte; su, enerji ya da atık yönetimi gibi ortak altyapı projeleri, farklı ulusal yasal düzenlemeler nedeniyle engellenebilmektedir. Bu yüzden "İkiz Kent"lerin sürdürülebilir gelişimi, sınır ötesi iş birliği mekanizmalarının ve kurumsal anlaşmaların AB'nin sınır ötesi programları gibi etkinliğine doğrudan bağlıdır (Janczak, 2019).

Edirne İli Perspektifinden Birikimli Nedensellik Kuramı Modeli

Gunnar Myrdal'ın birikimli nedensellik kuramı, sınır ticareti gibi bir ekonomik faaliyetin yarattığı etkilerin bölgesel kalkınmayı nasıl beslediğini açıklayan güçlü bir teorik yapı sunmaktadır. Bu yaklaşıma göre bir sektördeki büyüme, geri ve ileri yönlü bağlantılar aracılığıyla diğer alanlara sıçrayarak hem katma değer hem de istihdamda çok boyutlu artışlara yol açar (Myrdal, 1957).

Edirne'nin bu yapısal konumunu daha iyi anlamak için kentin tarihsel ve mekânsal gelişim sürecine bakıldığında, sınır kenti olmasının ekonomik örgütlenme biçimini belirleyen temel bir faktör olduğu görülmektedir. Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan sınırlarının kesişim noktasında yer alan Edirne, yalnızca bir geçiş güzergâhı değil, aynı zamanda lojistik akışların, ticaret rotalarının ve sınır ötesi etkileşimlerin yoğunlaştığı bir düğüm noktasıdır. Bu özellik, kenti Myrdal'ın (1957) birikimli nedensellik kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, başlangıç koşullarının ekonomik faaliyetleri tetiklediği ve bu faaliyetlerin zamanla kendini güçlendiren bir kalkınma sürecine dönüşebildiği bir alan haline getirir. Özellikle sınır ticareti, Edirne'de yerel girişimcilik ağlarını, perakende sektörünü ve hizmet ekonomisini besleyen bir başlangıç ivmesi oluştururken; aynı zamanda bölgesel çekim gücünü artırarak belirli ekonomik yoğunlaşmaları da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda sınır ticaretinin yarattığı hareketlilik, Edirne'de tarımsal üretimle sanayi arasındaki bağlantıları güçlendiren ileri ve geri yönlü bağlantılar üzerinden kısmi bir ekonomik canlanma üretse de bu süreç her zaman dengeli bir kalkınma dinamiği yaratmamaktadır. Aksine, büyük metropollerin sahip olduğu ölçek ekonomileri ve kurumsal kapasite avantajları nedeniyle, Edirne'de oluşan ekonomik potansiyelin önemli bir kısmı merkez bölgelere doğru yönelmekte; bu

da Myrdal'ın kavramsallaştırdığı geri tepme etkilerini güçlendirmektedir. Dolayısıyla Edirne'nin sınır ticareti temelli ekonomik canlılığı, bir yandan yerel üretim ağlarını besleyen kısmi bir yayılma üretirken, diğer yandan merkez-çevre ilişkileri içinde yapısal bağımlılığı derinleştiren bir mekanizma olarak da işlev görmektedir.

Edirne, Trakya gibi Türkiye'nin en verimli tarım havzalarından birinin merkezinde yer aldığı için tarımsal sanayi ve gıda işleme sektörü bölgesel kalkınmada stratejik önem taşımaktadır. Ancak bu alanda "Birikimli Nedensellik Modeli"nin mekanizmaları, gelişimi sınırlayan iki yönlü bir etki de yaratmaktadır. Geri tepme etkileri (backwash effects), özellikle Marmara Bölgesi'nde modernleşmiş ve büyük ölçekli sanayinin yoğunlaştığı İstanbul ve Bursa gibi merkezlere karşı kendini göstermektedir. Bu kentler; daha gelişmiş teknoloji, lojistik erişim ve finansal kaynak avantajlarıyla Edirne'deki gıda işleme tesislerinden daha fazla yatırım ve nitelikli personel (mühendis, gıda teknologu vb. alanlarda) çeker. Sonuç olarak Edirne'deki tarımsal sanayi firmaları, ölçek ekonomilerinden tam anlamıyla yararlanamaz, inovasyon kapasiteleri düşük kalır ve kümülatif bir rekabet dezavantajı oluşur.

Sonuç

Sınır bölgelerinde yaşayan insanlar, komşu ülkelerle düzenlenen kültürel etkinlikler, festivaller ve fuarlar aracılığıyla etkileşimde bulunarak kültürel diplomasiye katkıda bulunmaktadır. Edirne'deki gümrük ve sınır ticareti gelirleri, merkezi bütçeye aktarılan özel ve genel bütçe gelirleri ile bölgedeki yeniden yatırımlar ve yerel gelir kalemleri olarak iki ana kategoride toplanabilir. Bu gelirler hem ulusal ekonomi politikalarına kaynak sağlamaktadır hem de Edirne'nin altyapı, sosyal hizmetler ve özel sektör dinamiklerine finansman sunmaktadır. Kent ekonomisine doğrudan yabancı yatırımlar ve istihdam sağlarken aynı zamanda kentin ekonomik geleceğini küresel arz ve talep dalgalanmalarına karşı daha hassas bir hale getirmektedir. Devletin sınır kentlerindeki rolü, kentler kimliğinin ve kolektif belleğin korunmasından, kentin küresel ekonomiye entegrasyonunun yönetimine kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Sınır kentleri, küresel tedarik zincirlerinin dağılması ile birlikte ulusal ekonominin kapısı olma konumlarını yitirip çok uluslu şirketlerin operasyonel merkezlerine dönüşmektedir. Bu durum, kenti hem yabancı yatırımlara açmakta hem de küresel arz şoklarına karşı daha savunmasız hale getirmektedir. Devletin burada üstlenmesi gereken önemli sorumluluklar, sınır kenti ekonomilerinin dayanıklılığını ve adaptasyon yeteneklerini artıracak risk azaltıcı mekanizmalar geliştirmektir. Sınır kentleri, iki farklı yasal ve kültürel ortamın kesiştiği noktalar olduğundan dolayı sınır ötesi üniversite iş birlikleri ve ortak teknoloji parkları aracılığıyla karmaşık yenilik ekosistemleri geliştirme

potansiyeline sahiptir. Bu çerçevede, çalışmanın ana odağı, devletin dönüşümünü incelemek olacaktır; bu dönüşüm, güvenlik odaklı bir sınır yönetimi modelinden, yerel yönetimler ve uluslararası aktörlerle iş birliği yaparak sınır ötesi yenilik akışlarını yakalamayı ve yerel ekonomiye entegre etmeyi hedefleyen bütünleşik ve rekabetçi bir politika yaklaşımına geçişi içermektedir.

Edirne, uç nokta özelliklerini kaybederek Myrdal'ın negatif kısırdöngüsünü sınır ötesi ilişkilerle kırmayı başarmış bir örnektir. Geçit Kapısı Kentlerin aksine Uç Nokta Kentler, sınır ötesi ticarette önemli bir geçiş noktası olmaktan çok, çevredeki izolasyonu ve merkezlere olan mesafenin doğurduğu yüksek taşıma maliyetlerinden daha çok etkilenir. Bu izole yapı; yüksek işsizlik oranlarına, sürekli nüfus kaybına (özellikle nitelikli işgücünün göçü) ve dar bir ekonomik temele örneğin tarım ya da düşük katma değerli üretim yol açabilir. Sınır yakınında olmaları, bu kentler için fırsat değil de jeopolitik gerilimler ya da yasa dışı faaliyetler (örneğin kaçakçılık) açısından riskli alanlar olarak görülmesine neden olmakta, bu da otoritelerce güvenlik odaklı bir yönetim anlayışıyla ele alınmalarına ve böylece ekonomik gelişmelerinin daha da gecikmesine neden olabilir. Bu nedenle, bu kentlerin büyüme potansiyelleri, bölgesel kalkınma stratejilerine ve sınırların bir engel değil, bir köprü olarak yeniden tanımlanmasına bağlıdır. Geçit Kapısı Kentler coğrafi konumları gereği farklı ülkeler, pazarlar veya kültürel havzalar arasında birer köprü, lojistik üs ve ana geçiş koridoru işlevi gören stratejik yerleşimlerdir. Edirne, Türkiye'nin batıya açılan coğrafi ve ekonomik eşiği olarak bu kavramın literatürdeki en somut ve kusursuz örneklerinden biridir. Kent; Kapıkule, Hamzabeyli ve Pazarkule gibi kritik sınır kapılarına ev sahipliği yapması sayesinde, yalnızca ulusal sınırların bittiği bir uç nokta (periferi) olmaktan çıkıp, Türkiye ve Ortadoğu pazarını Avrupa Birliği'ne bağlayan küresel bir geçit kapısına dönüşmüştür. Bu geçit kapısı rolü, Edirne'ye kentsel düzeyde çok boyutlu bir dinamizm kazandırmaktadır. Ekonomik açıdan; uluslararası lojistik akışların, transit taşımacılığın ve sınır ticaretinin (özellikle Bulgaristan ve Yunanistan'dan gelen turistlerin yoğun alışveriş hareketliliğinin) yarattığı sermaye girişleri, kent ekonomisini yerel bir pazar olmaktan çıkarıp çok uluslu bir çekim merkezi haline getirmektedir. Sosyo-kültürel düzeyde ise bu sürekli geçiş ve temas hali, kentte melez kimliklerin, çok dilli bir sosyal yapının ve zengin bir kültürel dokunun gelişmesine zemin hazırlamaktadır. Ancak bu işlev, Edirne'yi komşu ülkelerin vatandaşları için sağlık, yükseköğretim ve sosyal hizmetlere erişim noktasında da bir cazibe merkezi kıldığı için, kentte iki taraflı kentsel planlama süreçlerini, akıllı altyapı yatırımlarını ve sınır ötesi kurumsal iş birliklerini kaçınılmaz hale getirmektedir. Özetle Edirne; üzerindeki sınır hatlarının getirdiği tüm politik ve ekonomik akışları yöneten, hinterlandını uluslararası ağlarla bütünleştiren dinamik bir "Geçit Kapısı" olarak bölge kalkınmasında belirleyici bir rol

üstlenmektedir. Edirne, üçlü sınır bölgesi içinde resmî anlamda bir "İkiz Kent" olmasa da özellikle Bulgaristan'daki Svilengrad ile Yunanistan'daki Orestiada/Didimoticho ile olan ilişkilerinde benzer şekilde güçlü İkiz Kent dinamikleri gözlemlenmektedir. Bu etkileşimler, transit trafiğe dayalı Geçit Kapısı işlevinden çok, günübirlik ve kısa vadeli sınır ötesi hareketlere dayanmaktadır. Temelde bu ilişkinin itici gücü, farklı ekonomik sistemler arasındaki fırsat eşitsizlikleridir. Edirne, bu çerçevede komşu ülkelerden gelen tüketiciler için bir tüketim merkezi haline gelmiştir. Özellikle Türk lirasının değer kaybettiği dönemlerde avro karşısında Edirne'deki ürünlerin nispeten daha düşük maliyeti, komşu kentlerden yoğun ve sürekli bir tüketici akışı yaratmaktadır. Bu hal; gıda, giyim ve kişisel bakım gibi sektörlerde yerel ekonomiye önemli ölçüde döviz girişi sağlarken sınır ötesi işgücü piyasası açısından ise resmî verilerle tam yansıtılamasa da tarım ve hizmet sektörlerinde, özellikle mevsimsel ihtiyaçlar doğrultusunda sınırlı ve düzenlenmiş bir işgücü hareketliliği yaratmaktadır. Bu durum, yerel işgücü dengelerini etkileyen bir İkiz Kent özelliğidir. Ayrıca bu kentler yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda yoğun sosyal ve kültürel bağlarla da öne çıkmaktadır. Geçmişteki göç hareketleri –özellikle 1989 Bulgaristan göçleri– ve kültürel yakınlık, sınırın iki yanında geniş aile bağları ve sosyal ağlar oluşturmuştur. Bu ağlar, resmi prosedürlerin ötesinde yüksek sıklıkta günübirlik geçişlere olanak tanıyarak kentsel düzeyde entegrasyonu güçlendirir.

Gunnar Myrdal'ın Birikimli Nedensellik teorisi ekseninde incelendiğinde, kur farkından dolayı Bulgar ve Yunan vatandaşlarının Edirne'ye akın etmesi, kentte birbirini besleyen ve sürekli büyüyen bir ekonomik döngüyü tetiklemektedir. Kur avantajı nedeniyle kente giren yabancı sermaye, ilk etapta perakende ticaret, hizmet ve yerel üretim sektörlerinde ani bir talep patlaması yaratarak esnafın gelirlerini artırmakta ve kent ekonomisinde büyüme oluşturmaktadır. Ancak bu ilk büyüme dalgası, birikimli nedenselliğin doğası gereği kendi içinde ciddi "sorunları ve olumsuz yan etkileri" de beraberinde getirmektedir. Kentteki mal ve hizmetlere yönelik aşırı dış talep, yerel piyasada arz-talep dengesini bozarak gayrimenkul fiyatlarında, kiralarda ve temel tüketim maddelerinde ciddi bir yerel enflasyona yol açmaktadır. Bu durum, Edirne halkının satın alma gücünü düşürerek kent içinde sosyo-ekonomik bir kutuplaşmaya ve yerel halk ile ziyaretçiler arasında gizli bir gerilime zemin hazırlamaktadır. Diğer taraftan döngü, "avantajlar ve yayılma etkileri" yönünden de birikimli olarak derinleşmektedir. Artan ticari hacim ve kentsel kârlılık, yerel girişimcilerin sermaye birikimi sağlamasına, yeni iş kollarının açılmasına ve kentteki istihdam olanaklarının genişlemesine imkân tanımaktadır. Zamanla bu ekonomik canlılık; sadece perakende sektörüyle sınırlı kalmayıp sağlık, konaklama ve eğlence sektörlerine de yatırımların akmasını sağlayarak kentsel altyapının ve hizmet kalitesinin küresel standartlara taşınmasını mecbur

kılmaktadır. Neticede kur farkıyla başlayan bu hareketlilik, birikimli nedensellik mekanizmasıyla Edirne'yi sürekli olarak kendi sorunlarını ve fırsatlarını üreten, dış şoklara açık ama aynı zamanda bölge ölçeğinde muazzam bir ekonomik çekim gücüne sahip dinamik bir döngü haline getirmiştir.

Kaynakça

Gerend, J. (2024): 'Periphery,' in Fellner, A. M. and Nossem, E. (Eds.): UniGR-CBS Online Glossary Border Studies; DOI: 10.22028/D291-37238

Gümüşçü, O. (2010). Siyasi coğrafya açısından sınırlar ve tarihi süreç içinde Türkiye'de sınır kavramı. *Bilig, 52*, 79–104.

Jańczak, J. (2019). State borders in urban spaces: Border twin towns and cities from a global perspective. In *Old borders–New challenges, new borders–Old challenges: De-bordering and re-bordering in contemporary Europe* (pp. 115–124).

Jayne, M., Hubbard, P., & Bell, D. (2012). Twin cities: Territorial and relational geographies of 'worldly' Manchester. *Urban Studies*.

Kazel, E. (2026). Siyasi coğrafyada sınırlar ve araştırma kriterleri. *Coğrafi Bilimler Dergisi / Turkish Journal of Geographical Sciences, 24*(1), 53–78. https://doi.org/10.33688/aucbd.1719373

Myrdal, G. (1957). *Economic theory and underdeveloped regions*. Harper Torchbooks.

Niebuhr, A., & Stiller, S. (2002). *Integration effects in border regions: A survey of economic theory and empirical studies* (HWWA Discussion Paper No. 179). Hamburg Institute of International Economics.

Puntigliano, A. R., & Appelqvist, Ö. (2011). Prebisch and Myrdal: Development economics in the core and on the periphery. *Journal of Global History, 6*(1), 29–52. https://doi.org/10.1017/S1740022810000375

Pustu, Y. (2006). Küreselleşme Sürecinde Kent "Antik Site'den Dünya Kentine". *Sayıştay Dergisi*, *60*, 129-151. https://izlik.org/JA85PS56LG

Sayın, Ö. (2020). Bir küresel kent olarak İstanbul'un küresel ekonomideki konumu ve işlevlerine dair kısa bir değerlendirme. *Türk Dünyası Araştırmaları, 125*(246), 109–128.

Scholvin, S., Breul, M., Mello, P., Françoso, M., Hiratuka, C., & Revilla Diez, J. (2017, June). *Gateway cities in global production networks: Exemplified by the oil and gas sector*. Universität Hamburg.

Sönmez, M. (1995). *Sınır ve kıyı ticareti*. Yaylacık Matbaası.

Tekin, F. (2024). Sınır Çalışmaları ve Sınırları Teorileştirme Biçimleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyoloji Divanı,* (23), 13-32.

Terzi, G. (2018). Türkiye'de sınır ticareti ve uygulamadaki sorunlar. *Gümrük ve Ticaret Dergisi, 11*, 38–49.

Yılmaz, F. (2012). *Bütünleşik sınır alanları yönetimi* (Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Yılmaz, F., & Oktav, Ö. Z. (2024). Tarihsel süreçten günümüze sınırların evrimi ve sınır-göç ilişkisi. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi, 4*(1), 113–126.

MAVİ MÜLKSÜZLEŞTİRME: TÜRK KAMU YÖNETİMİNDE KURUMSAL DAĞINIKLIK VE DENİZEL ÇEVRENİN SERMAYE REJİMİNE TAHSİSİ

Aygün KARLI*

Giriş

Denizler, insanlık tarihi boyunca yalnızca coğrafi bir sınır ya da ekolojik bir unsur değil; medeniyetlerin şekillendiği, kültürlerin karşılaştığı ve ekonomik ilişkilerin kurulduğu yaşamsal mekânlar olmuştur (Abulafia, 2019). Modern çağda ise denizel alanlar; hukuk, ticaret, jeopolitik güvenlik, balıkçılık ve çevre politikalarının kesişim noktası haline gelerek çok boyutlu toplumsal ve tarihsel bir mekân olarak anlam kazanmıştır. Günümüzde giderek ivme kazanan küresel ticaret ağları, yoğun kıyı kentleşmesi, deniz tabanına yönelen enerji ve madencilik faaliyetleri ile kara kaynaklı kirlilik, denizel ekosistemleri dünya ölçeğinde eşi görülmemiş düzeyde kırılgan sistemlere dönüştürmektedir (Eriegha vd., 2025). Bu tarihsel eşikte denizel çevre politikaları; yaşamın korunması, iklim değişikliği ile mücadele, gıda güvenliği ve kıyı topluluklarının haklarının güvence altına alınması bağlamında yaşamsal bir önem taşımaktadır (Ahmed ve Tamim, 2025).

Buna karşın, uluslararası alanda popülarite kazanan mavi büyüme söylemlerinin de etkisiyle devlet kurumları, denizel çevreyi korunması gereken ortak bir ekolojik varlık olmaktan ziyade idari düzenlemelere ve yatırımlara açılması gereken üretken bir alan olarak yeniden kurgulamaktadır (Bennett vd., 2020). Bu çalışma, bu kurgusal dönüşümü merkeze alarak Türk kamu yönetiminde denizel çevre yönetimine odaklanmakta ve devletin rolünün kamusal değerleri korumaktan ziyade neoliberal birikim rejimine hizmet eden bir devlet biçimi ürettiğini savunmaktadır. Türkiye örneğinde denizel çevre politikaları, yalnızca idari koordinasyonsuzluk veya teknik kapasite eksikliği gibi bürokratik sorunlarla açıklanamaz. Aksine bu politikalar doğrudan devletin doğayla ve sermayeyle kurduğu tarihsel, siyasal ve ideolojik ilişkinin somut bir uzantısı olarak biçimlenmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın temel araştırma nesnesi Türkiye'nin denizel çevre yönetiminde gözlemlenen ve dışarıdan bakıldığında işlevsizlik olarak

* Araştırma Görevlisi, Atılım Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0003-3588-978

algılanabilecek olan kurumsal parçalanma ve yetki dağınıklığının niteliğidir. Çalışmanın temel tezi; bu dağınıklığın tesadüfi bir bürokratik kusur olmaktan ziyade sermayenin mekânsal genişlemesini kolaylaştıran yapısal bir devlet biçimi işlevi gördüğüdür. Farklı bakanlıklar ve kurumlar arasına dağıtılan bu parçalı yetki matrisi, denizel çevrenin kamusal ortak alan statüsünü fiilen ortadan kaldırmakta ve onu neoliberal birikim rejimine uyarlanmış, ranta dayalı bir üretken bölgeye (mülksüzleştirme alanına) indirgemektedir.

Bu tezi temellendirmek amacıyla çalışma, David Harvey'in mülksüzleştirme yoluyla birikim kavramı ile Nicos Poulantzas'ın kapitalist devlet biçimi analizini sentezleyen bir kuramsal çerçeve kullanmaktadır. Araştırmada, Türkiye'deki merkezi yönetimin yasal aygıtları (Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ve ilgili kanunlar) incelenmiş; elde edilen bulgular, kamu kurumu, sivil toplum kuruluşu (STK) ve üniversite temsilcilerinden oluşan 22 katılımcı ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerle desteklenmiştir. Takip eden bölümlerde sırasıyla; araştırmanın kuramsal çerçevesi çizilecek, yöntemsel tasarımı aktarılacak, Türkiye'deki denizel yönetimin yasal-kurumsal analizi yapılacak ve son olarak saha görüşmelerinden elde edilen bulgular sermaye tahsisi ve simgesel yönetim ekseninde tartışılacaktır.

Kuramsal Çerçeve

Denizel çevre politikaları hem idari ve teknik bir süreç hem de devlet, sermaye ve doğa arasındaki tarihsel ve sınıfsal güç ilişkilerinin mekânsal bir tezahürüdür (Tafon, 2018). Bu çalışma, söz konusu ilişkiler ağını çözümleyebilmek için David Harvey'in mülksüzleştirme yoluyla birikim kavramı ile Nicos Poulantzas'ın kapitalist devlet biçimi analizini sentezleyen eleştirel bir kuramsal çerçeve benimsemektedir. Bu sentez, kamu yönetiminde dışarıdan bakıldığında işlevsiz veya kusurlu olarak algılanan bürokratik yapının, aslında sermaye birikimini güvence altına alan yapısal bir mantığa sahip olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

David Harvey'in mülksüzleştirme yoluyla birikim kavramı, kapitalizmin krizlerini aşmak için kamuya ait veya müşterek olan alanları metalaştırarak özel sermayenin kullanımına tahsis etme sürecini ifade etmektedir. Geleneksel olarak karasal alanlar üzerinden okunan bu süreç, günümüzde neoliberal mavi büyüme ve sürdürülebilir mavi ekonomi politikaları aracılığıyla doğrudan denizel alanlara genişlemiştir. Eleştirel politik ekoloji literatüründe okyanus gaspı olarak da adlandırılan bu yeni mülksüzleştirme dalgası, kamuya veya yerel topluluklara ait denizel kaynakların, yasal ve idari mekanizmalar eliyle özel sermayeye devredilmesini ve yerel kullanıcıların bu alanlardan dışlanmasını kapsar (Das, 2017).

Bu bağlamda denizler ve kıyılar, kendi içsel değerine sahip ve bütünlüğü korunması gereken ekosistemler olmaktan çıkarılarak; enerji, lojistik, turizm ve endüstriyel balıkçılık sektörleri için yeniden kurgulanmış üretken yatırım nesnelerine dönüşmektedir. Çevresel sürdürülebilirlik söylemi, çoğu zaman bu metalaşma sürecini meşrulaştıran ve çevresel tahribatı gizleyen bir mavi badanacılık işlevi görmektedir (Steinberg, 1999). Dolayısıyla, deniz alanlarının stratejik yatırımlara tahsis edilmesi tesadüfi bir idari tercih değil; doğanın üretim süreçlerine doğrudan bir girdi olarak eklemlenmesini hedefleyen mülksüzleştirme rasyonalitesinin bir sonucudur.

Mülksüzleştirme yoluyla birikim sürecinin idari boyutu Nicos Poulantzas'ın kapitalist devlet biçimi ve devletin göreli özerkliği analizleriyle açıklık kazanmaktadır. Poulantzas'a göre devlet, rakip toplumsal talepler arasında tarafsız bir hakem veya salt teknik bir aygıt değildir; aksine, farklı sermaye fraksiyonlarının çıkarlarının yoğunlaştığı ve örgütlendiği stratejik bir ilişki alanıdır. Çevre politikaları bağlamında devlet, bir yandan kamu yararını ve ekolojik dengeyi gözetir gibi görünürken diğer yandan sermayenin genişlemesi için gerekli yasal ve kurumsal altyapıyı sağlamak gibi ontolojik bir çelişki üretmektedir (Miliband, 2017).

Bu çelişki, kamu yönetimine kurumsal parçalanma olarak tezahür etmektedir. Denizel çevre politikalarında gözlemlenen yetki karmaşası, çok aktörlü yapı illüzyonu ve eşgüdümsüzlük, basit bir bürokratik kapasite eksikliği değil; devletin sınıfsal çelişkileri yönetme biçimidir. Sorumluluğun çok sayıda bakanlık ve genel müdürlük arasında dağıtılması, pratikte bir sorumluluk devri yerine sorumluluk dağıtımı yoluyla etkisizleştirme işlevi görmektedir. Kurulan bu parçalı yapı, çevreci/çevreye yönelik itirazların ve toplumsal taleplerin bürokratik labirentler içinde sönümlenmesine neden olurken hakim sermaye gruplarının projelerinin yukarıdan aşağıya kararlarla hızla hayata geçirilmesine olanak tanımaktadır.

Bu iki kuramsal çerçevenin sentezi Türk kamu yönetimindeki denizel çevre politikalarının niteliğini güçlü biçimde ortaya koymaktadır. Türkiye'de denizel çevrenin yönetimi, ekosistemi korumaya ve kamusal kullanımını sağlamaya değil; mülksüzleştirme yoluyla ranta açılan bir alanı düzenleyerek yönetmeye odaklanmıştır. Kurumsal dağınıklık, devletin çevresel sorumluluklardan kaçınmasını ve hesap verebilirliği ortadan kaldırmasını sağlarken aynı zamanda siyasal iradenin, sermaye lehine olan müdahalelerde ihtiyaç duyduğu denetimsizliğe dayalı esnekliği garanti altına almaktadır. Sonuç olarak denizel çevreye dair yasal ve idari yapı, sermaye birikimini zorlaştıran bir bariyer olmaktan çıkarak çevresel yükümlülüklerin simgesel olarak yerine getirildiği; ancak esasta sermayeyi önceliklendiren bir kolaylaştırıcı aygıta dönüşmüştür.

Araştırma Yöntemi ve Tasarımı

Bu çalışma, Türk kamu yönetimindeki denizel çevre politikalarının kurumsal yapısını ve sahadaki uygulama pratiklerini bütüncül bir biçimde çözümleyebilmek amacıyla nitel araştırma yöntemine dayalı bir tasarım benimsemiştir. Araştırmanın temel veri seti ikincil verilerin doküman incelemesi yoluyla analiz edilmesi ve birincil verilerin yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla toplanmasıyla elde edilerek veri çeşitlemesi yoluna gidilmiştir.

Araştırmanın ilk aşaması olan doküman incelemesi kapsamında, denizel çevre yönetimine dair görev ve yetki dağılımını belirleyen temel yasal metinlerin kurumsal analizi gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, merkezi yönetim unsurlarına odaklanılarak 1 Numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 4 Numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ve Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu temel alınmış; kilit bakanlıklar ve genel müdürlükler arasındaki yetki örtüşmeleri ile parçalı kurumsal matris haritalandırılmıştır.

İkinci aşamada, mevzuatın kâğıt üzerinde sunduğu normatif yapı ile sahadaki yönetsel gerçeklik arasındaki boşluğu ve bürokratik kültürü tespit etmek amacıyla 30 Haziran 2024 ile 30 Haziran 2025 tarihleri arasında 22 kilit katılımcı ile derinlemesine yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemi; denizel çevre, iklim değişikliği ve denizcilik alanlarında yetkili 11 kamu kurumu uzmanı, çevre koruma ve yönetim alanında faaliyet gösteren 8 STK temsilcisi ve bu alanda çalışmalar yürüten 3 üniversite öğretim üyesinden oluşmaktadır. Görüşmecilerin seçilmesinde konuya ilişkin derinlemesine bilgi ve deneyime sahip olma ölçütü esas alınmış ve kartopu örnekleme yönteminden yararlanılmıştır.

Görüşmelerden elde edilen verilerin analizinde tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Görüşme dökümleri; kurumsal parçalanma, sorumluluk dağıtımı yoluyla etkisizleştirme, bilimsel bilginin araçsallaştırılması ve bürokratik yabancılaşma gibi temalar altında kodlanarak araştırmanın kuramsal çerçevesi ışığında kavramsal bir soyutlamaya tabi tutulmuştur. Katılımcıların anonimliği korunmuş; görüşmeciler analizde yalnızca kurumsal aidiyetleri üzerinden (örneğin kamu kurumu uzmanı, STK temsilcisi) tanımlanmıştır.

Çalışmanın etik boyutu, Hacettepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Etik Kurulu’nun 21 Mayıs 2024 tarihli ve 2024/10 sayılı kararı ile güvence altına alınmıştır. Araştırmanın sınırları bağlamında, mekânsal kapsam yalnızca denizel alanlarla sınırlandırılmış olup göller, akarsular ve diğer iç su ekosistemleri analize dâhil edilmemiştir. Ayrıca, Türkiye’de denizel çevre alanında uzmanlaşmış kamu görevlisi, sivil toplum aktörü ve akademisyen sayısının yapısal olarak kısıtlı olması örneklem çeşitliliğini etkileyen metodolojik bir sınırlılık olarak kabul edilmiştir.

Türk Kamu Yönetiminde Denizel Çevrenin Kurumsal ve Hukuki Analizi

Türk kamu yönetiminde denizel çevrenin yönetimi tarihsel olarak denizleri bütüncül bir ekosistem olarak ele almaktan uzak, sektörel ve parçalı bir yapı sergilemektedir. Günümüzde bu kurumsal mimari, esas olarak 1 ve 4 Numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri ile Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu çerçevesinde şekillenmekte olup denizcilik, koruma, balıkçılık ve altyapı faaliyetleri farklı bakanlıkların alt örgütlenmelerine dağıtılmıştır. İlgili yasal metinlerin analizi denizel alanların idaresinde yoğun bir yetki örtüşmesi ve kurumsal çok aktörlülük olduğunu ortaya koymaktadır (Karlı, 2024).

Deniz ve kıyı alanlarında çevresel koruma, kirliliğin önlenmesi ve mekânsal planlama yetkileri temel olarak Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (ÇŞİDB) ile Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (UAB) arasında paylaşılmıştır. ÇŞİDB bünyesindeki birimler kirliliği alıcı ortam düzeyinde çevre mühendisliği perspektifiyle yönetip kıyı kenar çizgisi tespiti ve bütüncül mekânsal planları hazırlarken; UAB, deniz taşımacılığının teknik gerekliliklerini düzenlemekte ve liman, tersane, iskele gibi kıyı altyapılarının kapasite planlamasını yürütmektedir. Bu ikili görev dağılımı, koruma ve ekonomik kullanım (altyapı inşası) hedeflerini aynı mekân üzerinde karşı karşıya getirmekte; mevzuatın farklı bakanlıkları yetkilendirmesi, uygulamada standartların yorumlanmasında yetki mükerrerliği ve örtüşme riskleri doğurmaktadır. Planlama süreçlerinde eş zamanlı ve karşılıklı bilgi akışı sağlanmadığında, mevzuatın öngördüğü teknik ve çevresel hedefler sahada birbirini nötralize edebilmektedir.

İzin, denetim ve yaptırım mekanizmaları da benzer bir çok katmanlılığa tabidir. ÇŞİDB çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) süreçlerini yürütüp çevre izinlerini verirken; UAB tesislerin ve deniz araçlarının teknik/operasyonel uygunluğunu denetlemekte, İçişleri Bakanlığı'na bağlı Sahil Güvenlik Komutanlığı ise kolluk yetkisiyle denizde fiili uyumu gözetmektedir. Farklı denetim ölçeklerinin aynı alan üzerinde eşzamanlı çalışması, denetim sonuçlarının birbirine entegrasyonu ve yaptırım kararlarının tutarlılığı konusunda ciddi yapısal sorunlar yaratmaktadır.

Öte yandan denizel biyolojik kaynakların yönetimi Tarım ve Orman Bakanlığı (TOB) uhdesindedir. Su ürünleri avcılık düzenlemeleri ve kotaların belirlenmesi sürecini yürüten uygulayıcı birim (BSÜGM) ile balık popülasyon dinamikleri ve ekosistem üzerine bilimsel veri üreten birim (TAGEM) arasındaki politik-bilimsel ayrım, bilimsel bulguların politika kararlarına zamanında ve etkili bir şekilde entegre edilememesi sorununu

yaratmaktadır. Veri üretimi bağlamında da Meteoroloji Genel Müdürlüğü iklimsel, UAB operasyonel, TAGEM biyolojik veri üretirken ulusal ölçekte entegre bir veri tabanının bulunmayışı, yatay koordinasyonu zayıflatmaktadır.

Bu bağlamda, merkezi yönetim organlarının yasal görev ve yetki alanlarının kurumsal analizi bu parçalı yapının tesadüfi bir idari zafiyetten öte yönetsel bir strateji olduğunu düşündürmektedir. Çeşitli bakanlıkların (ÇŞİDB, UAB, TOB, ETKB) dar ve sektörel yetki alanlarına sıkışması, devletin denizel ekosistemi bütüncül ve kamusal bir varlık olarak korumasını zorlaştırmaktadır. Bunun yerine bu yapı, liman projeleri, dolgu alanları ve deniz taşımacılığı gibi yatırım araçlarının hukuki zeminini kolaylaştırarak denizel alanları sermaye tahsisine ve düzenleyici idari süreçlere tabi üretken alanlara indirgemektedir

Saha Bulguları

Türkiye'de denizel çevrenin yönetimine ilişkin kağıt üzerinde kurulan normatif yapının sahadaki işleyişi, kamu kurumu uzmanları, STK uzmanları ve akademisyenlerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerin bulgularıyla analiz edilmiştir. Elde edilen veriler, denizel çevre politikalarının yalnızca bürokratik bir kapasite eksikliğiyle açıklanamayacağını; aksine mevcut parçalı yapının, çevreyi ekonomik büyüme hedeflerine tabi kılan yapısal bir siyasal stratejinin ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırma bulguları; sorumluluk dağıtımı, sermaye önceliklendirmesi, bilimin araçsallaştırılması ve kriz odaklı simgesel yönetim olmak üzere dört temel tema etrafında şekillenmektedir.

Kurumsal İllüzyon ve Sorumluluk Dağıtımı

Görüşme verileri denizel çevrenin korunmasına yönelik görevlerin farklı bakanlıklar arasında bölünmüş olmasının teknik bir gereklilikten ziyade siyasal sorumluluk paylaşımını bulanıklaştıran yapısal bir işlev gördüğünü göstermektedir. Kurumlar arasındaki yetki örtüşmeleri ve eşgüdümsüzlük, uygulamada kamusal sorumlulukları dağıtarak hesap vermekten kaçınmayı mümkün kılan bir illüzyon yaratmaktadır.

Bir kamu kurumu uzmanı, bu dağınıklığın yarattığı bürokratik mükerrerliği ve sahadaki başıboşluğu şu sözlerle ifade etmiştir:

> *"Türkiye'de bir denizcilik bakanlığına yüzde yüz ihtiyaç var. Çünkü görevler çok dağınık, çok karmaşık ve aynı konuda birden fazla kurum yetkili ve sorumlu."*

Görüşmeciler kıyı dolgusu ve liman izinleri gibi sermaye birikimini doğrudan ilgilendiren mekânsal müdahalelerde yatay koordinasyonun kasıtlı olarak işletilmediğini belirtmiştir. Farklı bakanlıkların aynı alan üzerinde birbirinden habersiz izin süreçleri yürüttüğünü belirten bir diğer uzman durumu şu şekilde özetlemiştir:

> *"Bazı projelerde kıyı dolgusu yapılacak deniyor; çevre izin süreci başlıyor ama sonra başka bir kurum liman izni veriyor, sonra başka biri müdahale ediyor. Kim neye göre karar veriyor, belli değil. İnanın, kurumlar arası ne bilgi akışı ne de irtibat var. Kimi zaman Resmi Gazeteden öğreniyoruz bir karar alındığını."*

Bu durum, kamusal yönetimin parçalı yapısının, denizel alanı ranta açmak isteyen yatırımcılar için bir engel olmaktan çıkıp, esneklik ve denetimsizlik sağlayan bir kanala dönüştüğünü kanıtlamaktadır.

Sermaye Tahsisi ve ÇED Süreçlerinin İşlevsizleşmesi

Araştırmanın temel bulgularından bir diğeri, denizel alanların kamusal bir değer olmaktan çıkarılarak doğrudan yatırım ve kalkınma nesnesi olarak kurgulanmasıdır. Deniz taşımacılığı, yat limanı projeleri, dolgu kıyı planları ve deniz turizmi gibi faaliyetler stratejik yatırım olarak kodlanarak deniz ekosisteminin korunması ilkesinin önüne geçmektedir.

Özellikle çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) ve stratejik çevresel değerlendirme (SÇD) gibi mekanizmaların koruyucu bir bariyer olmaktan çıkıp yatırımların hızlandırılması ve hukuki olarak meşrulaştırılması için işlevselleştirilmiş bürokratik prosedürlere dönüştüğü vurgulanmaktadır. Bir katılımcı, bu mülksüzleştirme ve ranta tahsis rasyonalitesini şu çarpıcı ifadeyle dile getirmiştir:

> *"Devlet çevresel etki değerlendirme ve stratejik etki değerlendirme süreçlerinde düzgün bir yaklaşım belirlemiyor. Şu an tek düşünülen şey gelecek kuşakların haklarından ne kadarını bugünden harcarız düşüncesi."*

Bu yaklaşım, devletin rolünün düzenleyici bir aygıttan farklı sermaye fraksiyonlarının denizel alandaki mekânsal taleplerini kolaylaştıran bir sermaye kolaylaştırıcısına dönüştüğünü açıkça göstermektedir.

Bilimsel Bilginin Dışlanması ve Araçsallaştırılması

Denizel çevrenin ekosistem temelli yönetimi, doğası gereği oşinografik ve biyolojik veriye dayanmayı zorunlu kılsa da görüşmeler Türkiye'de bilimsel

bilginin karar alma süreçlerinden sistematik olarak dışlandığını ortaya koymuştur. Katılımcıların çoğu üniversitelerden gelen uyarıların yönetici aktörler tarafından yetersiz, yavaş veya riskli görüldüğünü belirtmektedir.

Bilim camiası, karar alma mekanizmasının asli bir paydaşı olarak değil; yalnızca siyasal kararlar alındıktan sonra bu kararlara meşruiyet sağlayacak satın alınmış bilgi nesneleri üreten taşeronlar olarak konumlandırılmaktadır. Bir akademisyen bu kurumsal yabancılaşmayı şöyle özetlemiştir:

> *"üniversitelerden bilgi istenmiyor. çünkü onlara göre yavaşız. ama böyle olunca da karar süreçleri verisiz, araştırmadan yoksun ve belirli bir mantıktan uzak ilerliyor."*

Bu bulgu denizel çevre yönetiminin kapalı, merkeziyetçi ve tepeden inmeci bir yapıda inşa edildiğini; katılımcı ve bilim temelli bir politikanın yapısal olarak reddedildiğini göstermektedir.

Simgesel Yönetim ve Rıza Üretimi

Görüşmelerde öne çıkan son kritik tema denizel çevre yönetiminin bürokratik itaat ve kriz odaklı simgesel adımlar arasına sıkışmış olmasıdır. Uygulayıcı düzeydeki bürokratların, kendi yasal görev tanımlarında yer alan koruma ve denetim faaliyetlerini yerine getirmek için bile merkezi idareden politik bir talimat beklediği aktarılmıştır. Bu bürokratik iklim, bir görüşmeci tarafından doğrudan sorumluluktan kaçış olarak tanımlanmıştır:

> *"Kararnamede görev yazıyor ama uygulanmıyor. Çünkü uygulama için talimat bekleniyor. Bu doğrudan sorumluluktan kaçma anlamına geliyor."*

Ayrıca Marmara Denizi'nde yaşanan müsilaj krizi gibi çevresel felaketler, yapısal politika değişimleri yaratmak yerine kısa vadeli, medyatik ve simgesel müdahalelerle geçiştirilmektedir. Mavi bayrak veya çevre eylem planları gibi uygulamaların çevresel bir iyileşmeden ziyade turizm sektörüne görünürlük sağlamak ve uluslararası normlara (AB uyumu vb.) şeklen entegre olunduğu izlenimini yaratmak için kullanıldığı ifade edilmektedir.

Devletin denizi kamusal bir ortak alan olarak değil; bir birikim altyapısı olarak görmesinin toplumsal algıdaki yıkıcı yansımasını bir üniversite öğretim üyesi şu sözlerle özetlemiştir:

> *"Bu ülke denizin canına okudu. Şu an toplum pis denize girmekte bir beis görmüyor. Çünkü deniz, sadece para kazanılacak bir şey olarak görülüyor."*

Bu tabloya göre Türkiye'de denizel çevre politikalarının çevreyi korumak için değil; sermayenin kullanımını düzenlemek ve siyasal meşruiyet üretmek için işleyen bir simgesel yönetim pratiğine indirgendiği görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada Türk kamu yönetiminde denizel çevreye ilişkin yönetsel yapı kurumlar düzeyinde tanımlanmış ve sahadaki pratikler 22 kilit aktörle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler ışığında analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular Türkiye'deki denizel çevre yönetimine ilişkin dağınıklığın yalnızca bürokratik bir kapasite veya koordinasyon eksikliğiyle açıklanamayacağını; doğrudan doğruya devletin doğa ve sermayeyle kurduğu tarihsel-siyasal ilişki biçiminin yapısal bir uzantısı olduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırmanın temel dayanağı olan Nicos Poulantzas'ın kapitalist devlet biçimi analizi bağlamında; denizel çevrenin korunmasına yönelik oluşturulan çok aktörlü ve parçalı yönetim yapısı, uygulamada bir sorumluluk devri değil; sorumluluk dağıtımı yoluyla etkisizleştirme işlevi görmektedir. Hiçbir kurumun bütüncül anlamda tam yetkili olmadığı ve yetkilerin dar, sektörel alanlara sıkıştırıldığı bu işlevsiz çoğulculuk, siyasal denetimi ve hesap verilebilirliği görünmez kılmaktadır. Bu kurumsal illüzyon, kamusal ve çevresel itirazları bürokratik bir labirent içinde eritirken, devletin farklı sermaye fraksiyonlarının taleplerini yönetirken ihtiyaç duyduğu denetimsizliğe dayalı bir esnekliği garanti altına almaktadır.

Sürecin ekonomi politiği David Harvey'in mülksüzleştirme yoluyla birikim kavramı ekseninde değerlendirildiğinde ise denizel çevrenin kamusal bir değer olmaktan çıkarılarak doğrudan bir yatırım ve kalkınma nesnesine (metaya) dönüştürüldüğü açıkça görülmektedir. Denizler, kıyılar ve su altı ekosistemleri kendi başlarına korunması gereken ekolojik varlıklar olarak değil; liman projeleri, dolgu alanları, yat turizmi ve endüstriyel faaliyetler için yeniden işlevselleştirilmesi gereken üretken rant alanları olarak kurgulanmaktadır. Sistemin bir parçası olan ÇED ve izleme yükümlülükleri dahi ekolojik sınırları koruyan bir kalkan olmaktan çıkmış; yatırımların hukuki meşruiyetini sağlayan ve sermayenin mekânsal genişlemesini hızlandıran bürokratik prosedürlere indirgenmiştir.

Sonuç olarak Türk kamu yönetiminde denizel çevre yönetimi çevresel sorumluluğu önceleyen bir yapıdan ziyade sermaye birikimini kolaylaştıran araçsal ve simgesel bir karaktere sahiptir. Bilimsel bilginin karar alma süreçlerinden sistematik olarak dışlanması ve müsilaj gibi derin çevresel krizlerin ardından yalnızca kısa vadeli, görünürlüğü yüksek ancak etkisi düşük

adımların atılması devletin doğa koruma yükümlülüğünü sadece şeklen yerine getirdiğini göstermektedir.

Denizel çevre politikalarının sahici bir çevresel koruma üretebilmesi için denizi yalnızca ekonomik bir girdi sahası olarak gören bu neoliberal rasyonalitenin kökten sorgulanması ve denizel alanların kamusal ve ekolojik müşterekler olarak yeniden tanımlanması zorunludur. Aksi takdirde kurumsal parçalanma istisnai bir idari sorun olmaktan çıkıp deniz ekosistemlerinin sermayeye tahsisini sürekli kılan, hesap verilemez ve kalıcı bir politik yöntem olarak işlemeye devam edecektir.

Kaynakça

Abulafia, D. (2019). *The boundless sea: A human history of the oceans*. Penguin UK.

Ahmed, R., & Tamim, M. T. R. (2025). Marine and coastal environments: Challenges, impacts, and strategies for a sustainable future. *International Journal of Science Education and Science, 2*(1), 53–60.

Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi No. 4). (2018, 15 Temmuz). *Resmî Gazete* (Sayı: 30479).

Bennett, N. J., Blythe, J., White, C., & Campero, C. (2020). *Blue growth and blue justice*. Institute for the Oceans and Fisheries, University of British Columbia.

Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi No. 1). (2018, 10 Temmuz). *Resmî Gazete* (Sayı: 30474).

Das, R. (2017). David Harvey's theory of accumulation by dispossession: A Marxist critique. *World Review of Political Economy, 8*(4), 590–616.

Eriegha, O. J., Eyo, V. O., Sam, K., & Joseph, A. P. (2025). Marine pollution and its impacts on the blue economy. In *Handbook of sustainable blue economy* (pp. 1–29). Springer Nature Switzerland.

Karlı, A. (2024). Türkiye'deki sürdürülebilir mavi ekonomi ve deniz yönetişimi imkânlarının değerlendirilmesi: Bakanlıklar düzeyinde bir inceleme. *JENAS Journal of Environmental and Natural Studies, 6*(3), 239–250.

Miliband, R. (2017). The capitalist state: Reply to Nicos Poulantzas. In *Karl Marx* (pp. 307–314). Routledge.

Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu (Kanun No. 2692). (1982, 13 Temmuz). *Resmî Gazete* (Sayı: 17753).

Steinberg, P. E. (1999). The maritime mystique: Sustainable development, capital mobility, and nostalgia in the world ocean. *Environment and Planning D: Society and Space, 17*(4), 403–426.

Tafon, R. V. (2018). Taking power to sea: Towards a post-structuralist discourse theoretical critique of marine spatial planning. *Environment and Planning C: Politics and Space, 36*(2), 258–273.

BERLİN'DE KONUT ÖZELLEŞTİRMELERİ VE YENİDEN KAMUSALLIK SÜRECİ

Duygu ÖZTÜRK KIRIŞIK*

Giriş

Kapitalist ekonomide konut hem bir barınma alanı (kullanım değeri) hem de bir birikim alanı (değişim değeri) olarak ikili işleve sahip bir sosyal ilişkidir (Soederberg, 2018, s.114). Konut, kapitalist üretim ilişkileri altında bir sosyal yeniden üretim işlevi görmektedir; emek gücünün kendi kendini yeniden ürettiği alandır. Emeğin sosyal yeniden üretimi ise kapitalist sistemin devamlılığı için gereklidir. Konutun özelleşmesiyle değişim değerinin öncelik kazanması, kullanım değerinin geri plana itilmesi; konutu fiziksel bir alan olmaktan çıkarıp pür finansal bir varlığa dönüştürme riski taşımaktadır. Konutun özelleşmesi hızla finansallaşmayı artırarak emeğin kendini yeniden üretme sürecini sekteye uğratmaktadır. Bu durum aynı zamanda kapitalizmin kendi devamlılığının da tehlikeye atan sistemik bir açmazdır (Aalbers ve Christophers 2014; Wijburg, Aalbers ve Heeg, 2018, s.1115; Berfelde ve Möller, 2025, ss. 170-171).

Keynesyen politikaların hâkim olduğu, Fordist birikim rejimi altında konutun çelişkili işlevlerini dengelemek adına kullanım değeri ön planda tutulmuştur. Ancak 1970'lerde sosyal refah devletinin sarsılmasının ardından yaşanan neoliberal dönüşüm (post fordist veya neoliberal birikim rejimi) konutun değişim değerini öne çıkarmıştır. Konut piyasası deregüle edilmiş, özelleştirilmiş ve finansallaştırılmıştır. Bu süreçte sosyal konut politikaları geri plana itilmiştir (Aalbers, 2016, ss.70-73; Berfelde ve Möller, 2025, ss.172-174). Bu değişim Berlin'de de kendine özgü biçimde karşılık bulmuştur.

Berlin'deki kamu ve sosyal konutların özelleştirilmesi, Doğu ve Batı Berlin'de farkı tarihsel süreçlere dayanmakla birlikte neoliberal birikim rejimi altında gerçekleşmiştir. Berlin'i kırılgan kılan noktalardan biri, bir *kiracılar şehri* olmasıdır; nitekim günümüzde dahi nüfusun yaklaşık %85'i kiracıdır. Ayrıca, Doğu Berlin'in Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) etkisi altında planlı ekonomi modeline, Batı Berlin'in ise Amerika Birleşik Devletleri

* Araştırma Görevlisi, Mersin Üniversitesi, Maliye, dozturk@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0623-6850.

(ABD) etkisinde serbest piyasa ekonomisine dayanması, Berlin'i özgün bir tarihsel örnek haline getirmektedir.

Bu çalışma, Berlin'de konut özelleştirmeleri ile Deutsche Wohnen'i Kamulaştır -Deutsche Wohnen & Co. enteignen (DWE)- hareketiyle kentin yaklaşık %59'undan[1] yükselen yeniden kamusallık taleplerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde Berlin'de kamu konutlarının özelleştirilmesinin tarihsel gelişimi incelenecek, ikinci bölümünde ise konut özelleştirmelerinin sonuçları ve artan kamulaştırma taleplerine yer verilecektir.

Berlin'de Konut Özelleştirmelerinin Tarihsel Gelişimi

Berlin'i özgül kılan şehrin tarihsel olarak geçirdiği dönüşümde saklıdır. Şehir uzun bir süre sosyalist planlama ekonomisi altındaki Doğu Almanya'ya bağlı Doğu Berlin ve kapitalist sosyal refah devleti Batı Almanya'ya bağlı Batı Berlin olmak üzere ikiye bölünmüştür. İki zıt ideolojiye rağmen Berlin'in her iki kısmında da konut politikaları devlet öncülüğünde ilerlemiştir. Bir diğer ortak nokta ise hem Doğu hem Batı Berlin konut sahipliğinden ziyade kiracı yoğundur (Urban, 2018, s.104; Wijburg, Aalbers ve Heeg, 2018, s.1116). Doğu ve Batı Berlin'in birleşmesi sonrası ve ardından 2001 krizi ile Berlin'de konut politikaları büyük dönüşüm geçirmiş ve bir barınma hakkından ziyade küresel bir finansal türeve dönüşmüştür. 1991 yılında Berlin eyaleti 19 konut şirketi aracılığıyla konut stokunun %28'sine sahipken; bu oran konut stoğunun özelleştirilmesi sonucu 2008 yılına %15,8 düştü (Uffer, 2013, s.156)

Batı Berlin'de *ortak kamu yararı ilkesi* ile vergiden muaf sosyal konu şirketleri uzun zaman hizmet vermiştir. Batı Berlin'de gerçek anlamda serbest konut piyasası oluşturmaya yönelik ilk büyük adım 1988 yılında kira kontrollerinin ve 1989'da ortak kamu yararı ilkesinin yeni bir yasayla ortadan kaldırılmasıdır. Doğu Berlin'de ise piyasa mekanizmaları ancak 1990'daki birleşmeden sonra devreye girmiştir (Urban, 2018, s.102; Wijburg, Aalbers ve Heeg, 2018, s.1102)

İlk büyük özelleştirme dalgası 1993 tarihli *Eski Borçlara Yardım Yasası*'nın çıkarılması ile gerçekleşmiştir. Yasa yüksek borç yükü altında Doğu Berlin'deki konut şirketlerinin yükünü hafifletmek amacıyla borçların silinmesi karşılığında kamu konut stoğunu özelleştirmeye zorlamıştır. 1999 yılına kadar konut stokunun en az %15'ini -tercihen mevcut kiracılara satış yoluyla-

1 2021 Eylül ayında gerçekleştirilen DWE referandumunun sonuçları bazı kaynaklarda yaklaşık %56 civarı ifade edilmekle birlikte, hareketin resmi sonuçlarına göre bu oran %59,1'dir ve bu çalışmada söz konusu oran esas alınacaktır.

özelleştirmesi şart koşulmuştur. Hedeflenen kiracılara satış politikası maddi kısıtlar nedeniyle başarısız olmuştur. Daha sonra ara alıcılara ve yatırımcılara satış yolu açılmıştır. Bu ilk özelleştirme dalgası Berlin konut stokunun %15-20'sini etkilemiştir. Buna ek olarak, 1994 yılında Berlin Senatosu eski Batı Berlin konutları içinde %15'lik bir kota belirlemiştir (Kitzmann, 2017, s.2; Bernt, Colini ve Förste, 2017, ss.558-559; Soederberg, 2019, s.928). Soederberg'e göre "bu yasanın arka planında, daha önce sosyalist olan konut sektörünün piyasa ekonomisine dönüştürülmesi yer almaktaydı" (Soederberg, 2019, s.928). Bu aşamada *prefabrik kumarbazları* diye adlandırılan ara alıcılar, borçlanarak, yüksek gelir beklentileriyle bu binaları satın almış, istedikleri geliri elde edememişler ve süreç başarısız olmuştur (Bernt, Colini ve Förste, 2017, s.559)

Eski Borçlara Yardım Yasası'nı 1997'de 50 bin konutun özelleştirilmesi ve 2000 yılında en az 50 bin konut birimini elinde bulunduran bir konut şirketinin satılması yönündeki iki Senato kararı takip etmiştir. Belediye bütçesini iyileştirmek ve konut şirketlerinin borçlarını azaltmak amacıyla yapılan bu düzenlemeye rağmen 2000 yılında belediyeye ait yedi konut şirketinin toplam borcu 347 milyon avroyu aşmıştır (Kitzmann, 2017, s.2)

Berlin konut piyasasındaki asıl kırılma noktası, 2001 yılında yaşanan *Berlin Bankacılık Krizi*'dir. Kriz kentin en büyük kamu bankası konsorsiyumu olan Bankgesellschaft Berlin'i iflasın eşiğine gelmesiyle tetiklenmiştir. Siyasetçilerin ve kamu bankalarının dahil olduğu krizin spekülatif sermaye hareketleri ve yolsuzlukların etkisiyle ortaya çıktığı belirtilmektedir. Kriz sonrası kamu kaynaklarıyla Bankgesellschaft Berlin'in kurtarılması Berlin'e ağır bir bütçe yükü getirmiştir. Bankayı kurtarmanın maliyeti yaklaşık 30-35 milyar avroyu bulmuş ve kentin hâlihazırdaki borç yükünü 60 milyar avroya kadar yükselmiştir. Berlin halkının kişi başına düşen borç yükünü ulusal ortalamanın yaklaşık üç katına çıkarmıştır. Berlin hükümeti bu kriz sonrası kemer sıkma şehirciliği ve denk bütçe politikalarına yönelmiştir (Bernt, Grell ve Holm, 2013, ss.16-17; Krätke, 2013, ss.148-149; Soederberg, 2019, ss.928-929). İflas eden Berlin Bankgesellschaft'ın kurtarılması, *aşırı bir bütçe krizi* yaratmış ve bu durum uzun yıllar boyunca yerel devletin çeşitli görev ve finansman alanlarından geri çekilmesini meşrulaştırmak için kullanılmıştır (örneğin sosyal konut ve kendi kendine inşa projelerinin finansmanı). Bu yönelim, 2000'lerin başında hem kamu konut stokunun hem de elektrik, gaz ve su gibi çok sayıda belediye altyapı şirketinin özelleştirilmesini içeren kapsamlı bir özelleştirme dalgasına yol açmıştır. Dolayısıyla, Berlin'de kemer sıkma politikalarının uygulanması 2008 küresel krizinden önce başlamıştır (Bernt, Grell ve Holm, 2013, ss.16-17).

Özelleştirme sürecinde, çoğu zaman binlerce konuttan oluşan büyük portföylerin toplu satışlar şeklinde piyasaya sunulması, finansal yatırımcılar için

oldukça cazip yatırım fırsatları yaratmıştır (Holm vd., 2023, s.52; Kitzmann, 2017, s.2). 2000-2006 yılları arasında Berlin'de yaklaşık 100 bin konut stoğu uluslararası yatırımcılara satılmıştır. Bu durum yeni ev sahiplerinin yasal çerçevenin sunduğu tüm kar olanaklarından faydalanmalarından ötürü kiracılar için kira seviyelerinde keskin artışlar anlamına gelmiştir. 1990'lardan itibaren kısa vadeli kar uğruna, Berlin'de belediyeye ait konut stokunun borçlarını hafifletmenin bir aracı haline geldiği söylenebilir (Urban, 2018, s.112).

Almanya genelinde konut özelleştirme ve finansallaştırmaları gerçeklemekle birlikte, Berlin'de bu süreç daha yoğun gerçekleşmiştir. Bu durumun temel nedeni, kentin büyük konut stokuna sahip olması ve ciddi bir bütçe krizi içinde bulunmasıdır. 2000'lerin başında 19 farklı kamu konut şirketi binlerce konutu satmakla birlikte iki şirket de tamamen özelleştirilmiştir (Wijburg, Aalbers ve Heeg, 2018, ss.1102-1103). En çarpıcı konut satışlarından biri 2004 yılında ABD merkezli özel sermaye şirketi *Cerberus*'un yatırım bankası *Goldman Sachs*'ın finansal desteğiyle -Goldman Sachs'ın gayrimenkul iştiraki Whitehall Funds- Berlin merkezli sosyal konut şirketi GSW'yi satın almasıdır. Cerberus bir gece 66 bin 700 konutun ev sahibi haline gelmiştir (Holm vd., 2023, s.52; Wijburg ve Aalbers, 2017, s.978). Kiralık konut sektöründe bu reformlarla, konut piyasasının özellikle ABD ve İngiltere merkezli uluslararası sermayeye açılması konutun finansallaşması sürecini başlatmıştır. Bu aşama finansallaşmanın ilk aşaması olarak değerlendirilip literatürde Finansallaşma 1.0 olarak adlandırılmaktadır (Wijburg, Aalbers ve Heeg, 2018, s.1102).

Cerberus ve Whitehall, kısa vadeli kar stratejisi izleyerek konutları belirli bir süre elinde tutmayı, kiraları artırmayı, iyileştirmeler yapmayı, soylulaştırılmış bölgelerde konuların bir kısmını satmayı ve aynı zamanda diğer alanlarda bakım maliyetlerini düşürmeyi planlamıştır. Konutları düşükten alıp yükseğe satmaya ve yüksek kar elde etmeye odaklanmıştır (Wijburg, Aalbers ve Heeg, 2018, ss.1102-1103). Beklentilerin yüksekliğine rağmen, 2000'ler sonrası özellikle 2008 küresel krizinden sonra birçok özel sermaye ve Hedge fonu Alman konut piyasasından çekilmiştir. Bu çekilme konut portföylerinin yeni yatırımcılara satış yolundan ziyade borsada işlem gören konut şirketlerine dönüşmesi yoluyla gerçekleşmiştir. Bu süreçte GSW'nin halka arzında olduğu gibi karlı işlemler olmakla birlikte, bazı fonlar yüksek faiz oranlarındaki ödemeleri karşılayamayarak iflas etmiştir. Özel sermaye ve hedge fonlarından Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı (GYO)'lara ve borsada işlem gören gayrimenkullere geçişini, birleşme ve devralma dalgası izlemiştir ve bu durum borsada işlem gören bir grup şirket ve GYO'nun ortaya çıkmasına neden olmuştur: Vonovia, Deutsche Wohnen, LEG Immobilien ve Foncière des Regions (Immeo Wohnen). Bu şirketler neredeyse tekel konumunda olan dört

büyük oyuncudur (Wijburg, Aalbers ve Heeg, 2018, s.1103)[2]. Bu süreç konutun finansallaşmasının ikinci aşaması kısaca Finansallaşma 2.0 olarak değerlendirilmektedir (Wijburg, Aalbers ve Heeg, 2018, s.1103). Berlin'de kısa vadeli al-sat yapan fonların yerini konutu uzun vadeli bir varlık (asset) olarak gören, hissedarlarına temettü dağıtmayı hedefleyen bir grup şirket almıştır (Wijburg ve Aalbers, 2017; Wijburg, Aalbers ve Heeg, 2018). Böylece borsaya kote olan yeni kurumsal ev sahipleri kısa vadeli spekülasyondan ziyade uzun vadeli hisse senedi değerini artırmaya odaklanır olmuşlardır.

Daha öncede ifade edildiği üzere, Berlin'de konut özelleştirmeleri 1990'larda başlamış, 2000'lerde hız kazanmıştır. 1998 yılından 2004 yılına kadar Berlin yönetimi 40 bin ve 65 bin konuta sahip iki kamu konut şirketini tamamen satmıştır. 1990-2012 yılları arasında 200 bin konut birimi özelleştirilmiş ve belediye konut stoğu aynı yıllar arasında 482 binden 273 bin civarına düşmüştür (Fields ve Uffer, 2014, s.1494; Kitzmann, 2017, s.2). 2021 yılında Berlin'deki yaklaşık 2 milyon konutun en az 330 bini finans piyasası ve borsa odaklı şirketler tarafından yönetilmektedir. *Büyük altılı* olarak adlandırılan -Adler/ADO, Grand City Properties, Heimstaden/Akelius, Vonovia, Deutsche Wohnen ve Covivio- şirketler ise Berlin'de yaklaşık 222.000 konuta sahiptir. Bu şirketlerin sahip olduğu konut sayısı yalnızca 2016-2022 yılları arasında yaklaşık %15 oranında artmıştır (Holm ve Bernt, 2023, s.8).

Tablo 1, Berlin konut piyasasındaki oligopolleşmeyi ve finansallaşmayı açık biçimde göstermektedir. 2022 yılı itibariyle Berlin'deki en büyük konut sahibi beş şirket Berlin'deki toplam konut stokunun %23'ünü elinde bulundurmaktadır. Özellikle Vonovia (Deutsche Wohnen ile birlikte), tek başına 144 binden fazla konutu elinde bulundurmaktadır. İkinci olarak, şirketlerin büyük çoğunluğu borsada işlem gören şirketler olup konut özelleştirmelerinin konutu nasıl finansal bir varlığa dönüştürdüğüne örnek teşkil etmektedir. Covivio gibi Fransa menşeli bir şirketin porföyünde Berlin'in payının oldukça yüksek olması dikkat çekicidir. Bu durum, Berlin'deki konutların uluslararası sermaye için bir yatırım alanı haline geldiğinin işareti olarak değerlendirilebilir.

2 Bu şirketler daha sonra genişleyerek Big Five veya Big Six olarak adlandırılacaktır. Bkz. Holm ve Bernt, 2023.

Tablo 1. 2022 Yılında Berlin'deki En Büyük Kurumsal Konut Sahipleri

Şirket Adı	**Berlin'deki Konut Sayısı (2022)**	**Toplam Konut Sayısı**	**Berlin'in Toplam İçindeki Payı (%)**	**Şirket Türü**
Vonovia SE (Deutsche Wohnen dahil)	144.094	621.300	%23	Borsada işlem gören
Adler Group S.A.	18.563	26.202	%71	Borsada işlem gören
Covivio S.E.	18.023	41.218	%44	Borsada işlem gören GYO
Heimstaden / Akelius	20.000	160.003	%12	Özel mülkiyetli anonim gayrimenkul şirketi
Grand City Properties S.A.	8.442	64.281	%13	Borsada işlem gören
Toplam	**209.122**	**913.007**	**%23**	—

Kaynak: Bernt ve Holm, 2026, s.86.

Sonraki bölümde, Berlin'de konut özelleştirmelerinin sonuçları ve konutun piyasada alınıp satılabilen bir metaya dönüşmesine karşı yükselen yeniden kamulaştırma taleplerine yer verilecektir.

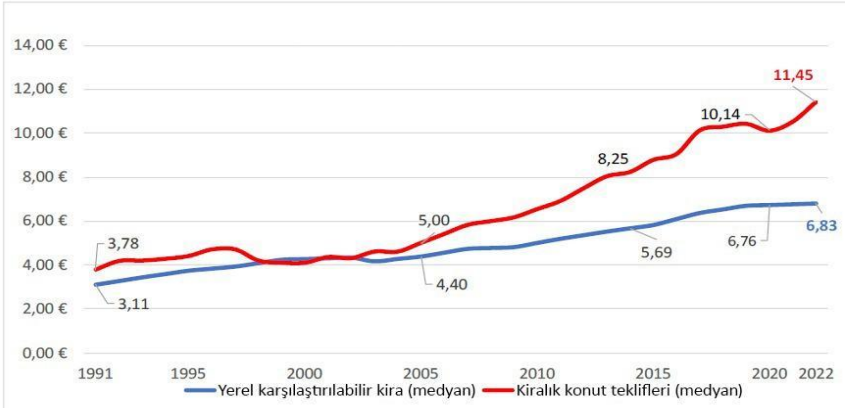
Konut Özelleştirmelerinin Sonuçları ve Yeniden Kamulaştırma Tartışmaları

Uzun yıllar boyunca Berlin, diğer Alman ve Avrupa şehirlerinin aksine, 1990-2005 yılları arasında yaşam maliyetlerinin ve kiraların istikrarlı seyrettiği bir şehir olmuştur, bu nedenle kiracı olmak sorun yaratmamıştır. Yüksek düzeyde kamu yatırımları ve sübvansiyon programları, geniş bir sosyal ve kamu konut sektörü bu durumu mümkün kılmıştır (Holm, 2013, s.174). 1950'lere kadar Almanya'da 1990'lara kadar Doğu Berlin'de özel mülkiyet kısıtlamalarının varlığı ve kamunun konut piyasasındaki güçlü pozisyonu nedeniyle kiracılık orta ve üst-orta sınıflar için olağan barınma biçimi olmuştur

(Urban, 2018, s.104). Ancak konutların özelleştirilmesi yoluyla konutun bir kullanım değerinden çıkıp değişim değerine indirgenmesi süreci, kurumsal ev sahiplerini ortaya çıkarmış ve on yıllardır kiracıları koruyan bu sistem zayıflamıştır.

Özelleştirmeler yoluyla kentin devasa konut stoku önce Cerberus gibi kısa vadeli kar arayan fırsatçı özel sermaye fonlarının, sonrasındaysa Vonovia gibi *borsaya kote dev kurumsal gayrimenkul şirketlerinin* eline geçmiştir. Bu dönüşümün yarattığı sonuçlardan biri Berlin'de kira düzeylerindeki artıştır. Grafik 1, Berlin'de 1991-2021 yıllarında mevcut sözleşmelerdeki metrekare başına kiralarda değişim ile yeni sözleşmelerdeki metrekare başına kiralarda değişimi göstermektedir. 2006 yılına kadar hem mevcut kira sözleşmelerindeki hem de yeni sözleşmelerdeki kira artışları paralel bir seyir izlerken, son 15 yılda yeni sözleşmelerdeki kiralar mevcut kiralardan büyük ölçüde ayrışmıştır. Bu nedenle yeni bir konuta ihtiyaç duyanlar, uzun süredir aynı evde yaşayan hanelere kıyasla çok daha yüksek kiralar ödemektedir.

Grafik 1. Berlin'de 2016-2021 Yılları Arasında Mevcut ve Yeni Sözleşmelere Göre Kiralarının Karşılaştırılması

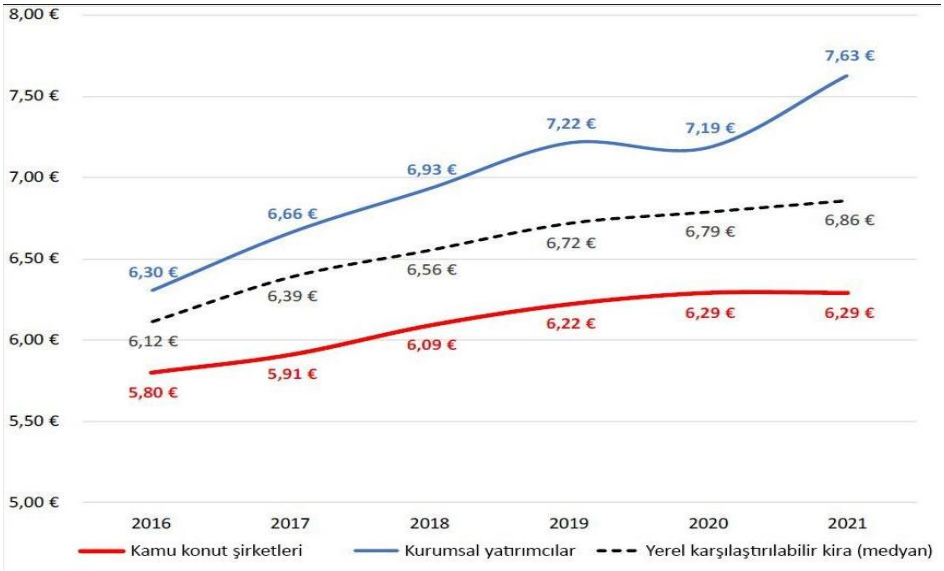
Kaynak: Holm vd., 2023, s.41.

Kira artışını meşrulaştıran araçlardan biri modernizasyon uygulamasıdır. Şirketler, konutların modernizasyonunu portföylerinin bilanço değerini artırmak ve kira gelirlerini yükseltmek amacıyla kullanmaktadır. Şirketler modernizasyonu kiracılara yükleyebilecekleri uygulamalara odaklanmakta, bakım ve onarım harcamaları ise düşük düzeyde kalmaktadır. Finansallaşmış konut şirketlerinin 2016-2021 yılları arasında bakım ve onarım ile modernizasyon harcamaları yıllık ortalama 43 avro iken; bu harcamaların

yalnızca %25'i bakım ve onarı için ayrılmıştır (Holm vd., 2023, s.48). Bu gelişmelerin sonucu olarak, kiralar hızla artmış, şehir merkezindeki kiralar ortalamanın da üzerine çıkmıştır (Holm, 2013, s.175). Yukarıdaki grafikte de görüldüğü üzere yeni konut arayan kiracılar için durum daha da ağır olmaktadır. Yeni konut arayan kiracılar mevcut kiracılara göre iki kat fazla kira ödemek durumunda kalmaktadır.

Holm ve Bernt (2023, s.10) çalışmalarında altı büyük gayrimenkul şirketinin belirlediği kiraların kamu konut şirketlerinin belirlediği kiralardan hem daha yüksek hem daha hızlı artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Grafik 2, 2016-2021 yılları arasında farklı ev sahiplerine göre kiralardaki değişimi göstermektedir. Grafiğe göre, kar odaklı kurumsal yatırımcıların talep ettiği kiralar, 2016'da 6,30 avro iken 2021 yılında 7,63 avroya ulaşmıştır ve en agresif artışı sergilemiştir. Buna karşılık, kamu konut şirketlerinin belirlediği kiralar çok daha düşük bir seviyede artmıştır ve hatta son iki yılda neredeyse sabit kalmıştır. Kurumsal ev sahiplerinin belirlediği kiralar 2016 ile 2021 yılları arasında yılda ortalama %3,9 artış göstermiştir. Bu oran yerel karşılanabilir kiralardaki artışı piyasa ortalamasının üzerine taşıyarak barınma krizini derinleştirmektedir.

Grafik 2. Berlin'de 2016-2021 Yılları Arasında 2016-2021 Yılları Arasında Farklı Ev Sahiplerine Göre Kiralardaki Değişimi (euro/m2, net baz kira)

Kaynak: Holm ve Bernt, 2023, s.10.

Berlin'de yaşanan bu kira artışları, seçici modernizasyon ve kısılan bakım maliyetlerinin yarattığı sonuçlardan biri de *dışlayıcı yerinden edilme* ve *soylulaştırma* olmuştur. Merkezde yapılan (örneğin Prenzlauer Berg, Kreuzberg, Mitte) özelleştirmeler sonrası yaşanan fahiş kira artışlarını karşılayamayacak düşük gelirli eski kiracılar buralardan sürülerek şehrin çeperlerindeki bakımsız evlere itilmiştir. Kurumsal şirketler seçici kiracılar politikasıyla düşük gelirliler, göçmenler, öğrenciler gibi daha kırılgan ve istenmeyen kesimleri dışlayarak, geleneksel orta sınıf aileleri yani kendilerince istikrarlı kesimleri hedeflemekte ve bu istikrarlı kesimler için izole alanlar yaratmaktadır (Uffer, 2013, ss.163-164; Fields ve Uffer, 2014, s.1495). Ek olarak, kurumsal yatırımcılar, düşük gelişim potansiyeline sahip, yüksek boşluk oranı bulunan ve kısmen sosyal kira düzenlemelerine tabi kent çeperlerinde (Neukölln, Spandau, Marzahn gibi) mekânsal iyileştirme yerine finansal kaldıraç stratejilerine yönelmişlerdir. Kredilerin kolay erişilebilir olduğu ve yatırım talebinin yüksek olduğu dönemlerde, bu fonlar konutları hızla alıp satma amacıyla spekülasyon yapmış; bu süreçte konutların bakımını ihmal ederek mahallelerin fiziksel ve sosyal olarak bozulmasına katkıda bulunmuşlardır (Fields ve Uffer, 2014, ss.1495-1496). Sosyal yardımları düzenleyen Hartz IV reformları gibi düzenlemeler düşük gelirli hanelerin kira talebini artırarak kurumsal yatırımcılar için devlet yardımları risksiz ve istikrarlı bir sürece dönüştürmüştür (Bernt, Colini ve Förste, 2017, s.564). Kamu kaynakları bu şekilde kurumsal ev sahiplerine aktarılmakta ve finansal sermayenin çıkarları uğruna emekçi kesimler göz ardı edilmektedir. Ayrıca barınma krizinin derinleşmesi, sosyal yardım taleplerinin hızlı artmasına yol açarak kamu bütçesi üzerindeki yükün daha da ağırlaşması riskini beraberinde getirmektedir.

Özelleştirmelerin sosyal maliyetleri yanında kamu bütçesine de maliyetleri söz konusudur. Özelleştirmelerin temel gerekçesi, kentin içine düştüğü devasa borcu (yaklaşık 50 milyar avro) azaltmaktır. Bu bağlamda Gehag ve GSW gibi iki konut şirketinin satışıyla yaklaşık 88.000 konut özelleştirilmiş ve yaklaşık 1 milyar avro gelir elde edilmiştir. Berlin'de 1990'dan itibaren özelleştirilen yaklaşık 220 bin kamu konutu devlete 4 milyar avro kadar oldukça yetersiz bir gelir sağlamıştır. Yani konut başına yaklaşık 20 bin avronun altında gelir elde edilmiştir (Aalbers ve Holm, 2008, s.14). Devletin uzun vadeli kamu varlıkları Goldman Sachs, Cerberus gibi küresel finansal fonlara yok pahasına devredilmiştir.

Özelleştirmelerin en önemli sonuçlarından biri de konut piyasası üzerindeki kamusal yönlendirme ve regüle etme kapasitesinin ciddi biçimde azalması olmuştur. 1991 yılında Berlin belediyesine ait konutların toplam stok içindeki payı %35'in üzerindeyken 2021 itibariyle yaklaşık %17'ye düşmüştür (Bernt ve Holm, 2026, s.88). Ayrıca özelleştirilen bu konutları yeniden

kamulaştırmanın maliyeti de özelleştirmenin ağır mali sonuçlarından biridir. Berlin kenti, 2021 seçimleri ve kamulaştırma referandumundan sadece birkaç hafta önce Vonovia'dan 14.750 konutu 2,46 milyar avro karşılığında satın almıştır (CRE Herald, 2021; Holm vd., 2023, s55; Bernt ve Holm, 2026, s.91). Bu anlaşmanın koşullarını "dostlar arasında belirlenmiş bir fiyat" ve "güzel bir seçim hediyesi" olarak değerlendirilmektedir (Bernt ve Holm, 2026, s.91). Berlin'deki konut özelleştirmeleri ve konutun finansallaşması sürecini Joanna Kusiak şöyle özetlemektedir:

> "Pek çok yerde gördüğümüz gibi, yatırımcıların "sermaye getirdiği" söylemi altında aslında kentten ve toplumdan kaynak çekilmektedir. Finansallaşmış kira tam olarak budur. Berlin örneğinde, maaşlarımızdan ödeyerek verdiğimiz kiralar yerel ekonomide dolaşmak yerine vergi cennetlerine ya da New York ve Londra gibi küresel finans merkezlerine aktarılmaktadır. Benzer şekilde, devletin mültecilerin ya da düşük gelirli grupların kira ödemeleri için sağladığı sübvansiyonlar da finansallaşmış kira mekanizmaları aracılığıyla yerel ekonomiden çıkmaktadır. Bu süreç yalnızca bireylerin gelirlerini değil, aynı zamanda tüm yerel ekonomiyi boşaltan bir işleyiş yaratmaktadır; buna karşılık kazanç sağlayanlar ise küçük bir küresel şirketler grubudur" (Coquelin vd., 2022, ss.162-163).

Berlin'de konut özelleştirmelerini yarattığı ağır barınma krizine karşı kabul edilen kira kontrollerine ilişkin yasanın (*Mietendeckel*) Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesiyle birlikte Berlin'de kiracı hareketleri daha organize bir biçimde ortaya çıkmış ve protestodan programa evrilmiştir (D'Adda ve Kusiak, 2025, s.18; Bernt ve Holm, 2026, s.89). Bu sürecin en büyük kiracı hareketi olan ve kent hakkı talepleriyle yükselen *Deutsche Wohnen'i Kamulaştır -Deutsche Wohnen & Co. enteignen (DWE)-* hareketidir.

DWE hareketi, *Alman Anayasası'nın 15. maddesine* dayanmaktadır. Bu madde, "toprak, doğal kaynaklar ve üretim araçlarının toplumsallaştırılmasına" izin vermektedir, ancak bu madde daha önce hiç uygulanmamıştır. DWE kampanyası, "hukuki mühendislik" olarak adlandırılan bir strateji ile imza toplama gibi klasik politik araçları birleştirerek, konutun metalaşmasına karşı çıkan radikal bir talep ortaya koymuştur (Vollmer ve Gutiérrez, 2022, ss.47-48; D'Adda ve Kusiak, 2025, s.1). DWE, 26 Eylül 2021 yılında kamulaştırma taleplerini bağlayıcı olmamakla birlikte referanduma taşımış ve Berlin seçmeninin yaklaşık %59'u (1 milyondan fazla kişi) yeniden kamulaştırmaya evet oyu kullanmıştır (Vollmer ve Gutiérrez, 2022, s.47). DWE'nin talepleri, 3000'den fazla evi olan kar amaçlı özel şirketlerin kamulaştırılması; şirketlere sosyal adalete uygun olacak biçimde piyasa değerinin altında bir tazminat ödenmesi; kurulacak bağımsız ve kar amacı gütmeyen bir kamu kurumu aracılığıyla kamulaştırılan konutların demokratik katılımla yönetilmesi

(Deutsche Wohnen & Co. enteignen, t.y.). Yapılan araştırmalar, bu konutların toplumsallaştırılmasının kira düşüşü sağlayacağı yönündedir. Bu araştırmaya göre, konutların toplumsallaştırılması, 200.000'den fazla Berlin hanesi için ortalama aylık 45-160 avro (yaklaşık %16) kira indirimi sağlayabilir. Alternatif olarak kiralar dondurulabilir ve uzun vadede kira artışları önemli ölçüde yavaşlatılabilir (kira etkisi). Toplumsallaştırma, sosyal konut hakkı belgesine (WBS) sahip düşük ve orta gelirli haneler için daha fazla uygun fiyatlı konut sunulmasını mümkün kılabilir. Bu etki, planlanan (ancak henüz tam uygulanmamış) sübvansiyonlu yeni konut inşasından daha güçlü olabilir (sosyal arz etkisi). Ayrıca toplumsallaştırma, kentsel mekândaki sosyal ayrışmayı dengeleyebilir ve uygun fiyatlı konutun en çok ihtiyaç duyulan alanlarda artmasını sağlayabilir. Bu da soylulaştırma süreçlerini yavaşlatabilir ve sosyo-mekânsal bölünmeyi azaltabilir (mekânsal entegrasyon etkisi) (Holm ve Bernt, 2023, s.5).

%59'luk referandum zaferine rağmen, Berlin yönetimi ve merkezi yönetim yeniden kamulaştırma taleplerinin ciddi bir direnç göstermekte ve tartışmalar sürmektedir. Referandum sonrası Berlin hükümeti referandum sonucunun anayasaya uygunluğu ve finansal maliyetlerini incelemek üzere bir uzmanlar komisyonu kurmuştur (Berfelde ve Möller, 2025, s.174). Ancak süreç devam ederken 2023 yılında Berlin'de daha muhafazakâr bir yönetim iş başına gelmiştir. Bu yönetim önce bir yasa hazırlanacağı, ardından Anayasa Mahkemesi denetimi ile uygulama adımlarının atılacağını belirtmekle birlikte, hükümetin aslında zaman kazanmaya çalıştığı olarak değerlendirilmektedir (Holm vd., 2023, ss.54-55). Komisyonun referandumu ve kamulaştırmayı Alman anayasasına uygun bulmasına rağmen, yeni hükümetin önde gelen siyasetçileri, referandumu uygulama konusunda isteksiz olduklarını açıkça ifade etmiştir (Bernt ve Holm, 2026, s.90).

Kamulaştırmaya karşı çıkan sosyal demokratlar, kamulaştırma yerine şirketlerle iş birliği yapmayı seçerek 2022 ortasında "Berlin'de Yeni İnşaat ve Uygun Fiyatlı Konut İttifakı"nı oluşturmuştur. Bu ittifaka Berlin'in en büyük kiracı örgütleri ile birlikte Heimstaden, Grand City Properties ve Covivio gibi büyük şirketler katılmamıştır. İttifak kapsamında, şirketlerin 2026 yılı sonuna kadar en az 100 bin yeni konut inşa etmesi, kiralamaların %30'un düşük gelirli gruplara ayrılması, bu gruplar için kira artışlarının sınırlandırılması ve evsizler için korumalı konut stokunun 2 bin 500'e çıkarılması gibi hedefler konulmuştur (Holm vd., 2023, s.55; Bernt ve Holm, 2026, s.90).

2022'den itibaren artan enflasyon, yükselen enerji fiyatları ve faiz oranlarının oluşturduğu olumsuz ekonomik ortam ve merkez bankalarının sıkı para politikaları, kurumsal yatırımcıların iş modelini olumsuz etkilemiştir. Bu süreçte şirketlerin hisseleri ciddi değer kayıpları yaşamıştır. Ortaklık içindeki

şirketlerden Vonovia, enerji krizi ve artan inşaat maliyetleri nedeniyle Ocak 2023'te tüm yeni inşaat faaliyetlerini durdurduğunu ve 60 bin yeni konut sözünü yerine getirmeyeceğini açıklamıştır. Buna rağmen Nisan 2023'te iktidara gelen SPD-CDU hükümeti, bu "ittifakı" sürdürmek ve daha da güçlendirmek istediğini açıkça ifade etmiştir (Holm vd., 2023, ss.55-56; Bernt ve Holm, 2026, ss.90-91). Bernt ve Holm (2026, s.90), 2023 yılından itibaren devam eden süreci "Tutulmayan Sözler Dönemi" olarak ifade etmektedir.

DWE mevcut hükümetin referandumu uygulamaması üzerine, 2021 referandumunun ikinci yıldönümünde yeni bir referanduma hazırlandıklarını açıklamıştır. Bu referandumun bir karar referandumu yerine, doğrudan hukuki bağlayıcılığı olan bir yasama referandumu olması planlamaktadır. Bunun için DWE, topladığı bağışlarla tanınmış bir hukuk bürosunu kendi yasa taslağını hazırlatmak üzere görevlendirmiştir. Böylece hukuki çerçevesinin sağlam olması ve hata riskinin en aza indirilmesi amaçlanmıştır. Bu referandum başarılı olursa, hükümet için hukuken bağlayıcı yükümlülükler doğacaktır (D'Adda ve Kusiak, 2025, s.22).

Berlin'de birleşmeden sonra başlayan ve 2001 krizinde yoğunlaşan konut özelleştirmeleri, konutu bir barınma hakkın (kullanım değeri), fiziksel bir varlıktan finansal bir varlığa (asset) dönüştürmüştür. Konutun değişim değeri, kullanım değerine baskın gelmiştir. Özelleştirmeyle birlikte finansallaştırma sürecinde yeni kurumsal ev sahipleri kredi maliyetlerini kısmak, karlarını maksimize etmek için binaların bakım giderlerini kasıtlı olarak kısmış, yasal boşluklardan yararlanarak kiraları artırmıştır (Uffer, 2013; Fields ve Uffer, 2014; Wijburg, Aalbers ve Heeg, 2018). %85'i kiracılardan oluşan bir şehirde kira artışları daha sert hissedilmekte ve barınmayı güvencesiz hale getirmektedir. Ayrıca, şehrin çeperlerindeki bakımsız evlerin sayısı artarken, şehrin merkezindeki evlere bakım yapılması merkez ve çevre arasındaki eşitsizlikleri daha da şiddetlendirmektedir. Özetle, finansal konut şirketleri ne kadar farklı iş modellerine başvursa da bu modellerin ortak noktası kiracıların aleyhine olmasıdır. Bu şirketlerin odağı uzun vadeli konut yönetimi veya uygun fiyatlı konut sağlama değil, finansal getiri beklentileri ve hissedar çıkarlarıdır (Holm ve Bernt, 2023, s.48).

Sonuç

Berlin'deki konut özelleştirme süreci, neoliberal kapitalist sistemin içsel yapısal çelişkilerini açıklamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Kamu konutlarının metalaştırılarak kullanım değerinden ziyade değişim değerine indirgenmesi, toplumsal yeniden üretim krizini derinleştirmektedir. Nüfusunun yaklaşık %85'i kiracı olan Berlin'de, yükselen kiralar karşısında

hanelerin gelirlerinin önemli bir kısmını barınmaya ayırmak zorunda kalması, özellikle düşük gelir gruplarının bu baskı altında kendin çeperlerine itilmesine yol açmakta ve söz konusu krizi daha da şiddetlendirmektedir. Öte yandan, içinde bulunduğu mali dar boğazdan çıkmak amacıyla kamu konutlarını özelleştiren yerel yönetim, bu politikaların sonucu olarak bir meşruiyet kriziyle karşı karşıya kalmaktadır. Berlin halkının farklı toplumsal kesimlerinden yaklaşık bir milyon kişinin destek verdiği DWE (Deutsche Wohnen & Co enteignen) referandumu, bu meşruiyet krizinin boyutunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Dahası, özelleştirmeler beklenenin aksine kamu bütçesine kalıcı bir katkı sunmaktan ziyade, Berlin bütçesi üzerinde daha ağır mali yükler yaratmıştır. Kamu konutlarının küresel finansal sermayenin çıkarları doğrultusunda elden çıkarılması, kenti derinleşen yapısal krize sürüklemiştir. Bu krizden çıkış için DWE hareketi, özelleştirilen kamu konutlarının yeniden kamulaştırılmasını talep etmektedir. Ancak hareket, hükümetin mevcut sınıfsal konumu değişmeden yalnızca kamulaştırmanın yeterli olmayacağını savunmakta ve bu nedenle konutların yeniden özelleştirilmesini engellemeyi amaçlayan alternatif bir kamulaştırma modeli önermektedir.

Kaynakça

Aalbers, M. B., ve Holm, A. (2008). Privatising social housing in Europe: the cases of Amsterdam and Berlin. K. Adelhof, B. Glock, J. Lossau, ve M. Schulz (Eds.), Urban trends in Berlin and Amsterdam içinde (ss. 12-23). (Berliner geographische Arbeiten; No. 110). Geographisches Institut der Humboldt-Universität zu Berlin.

Aalbers, M. B., ve Christophers, B. (2014). Centring housing in political economy. *Housing, Theory and Society*, *31*(4), 373–394. https://doi.org/10.1080/14036096.2014.947082.

Aalbers, M.B. (2016). The Financialization of Housing: A political economy approach (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315668666.

Berfelde, R, ve Möller, P. (2025). (Re)imagining housing as an infrastructure for social reproduction. *Creative Construction* içinde (ss.169-184) Bristol, UK: Bristol University Press. https://doi.org/10.51952/9781529235142.ch008.

Bernt, M., Grell, B. ve Holm, A. (2013). Introduction. M. Bernt, B. Grell ve A. Holm (Eds.), *The Berlin Reader: A Compendium on Urban Change and Activism* içinde (ss. 11-22). Bielefeld: transcript Verlag. https://doi.org/10.1515/transcript.9783839424780.intro.

Bernt, M., Colini, L. ve Förste, D. (2017). Privatization, financialization and state restructuring in Eastern Germany: The case of Am südpark. *Int. J. Urban Reg.* Res. 41, 555-571. https://doi.org/10.1111/1468-2427.12521.

Bernt, M., ve Holm, A. (2026). With or without? For or against? Berlin's housing policy and financial investors. *European Urban and Regional Studies*, *33*(1), 82-96.

CRE Herald. (2021, September 17). *Deutsche Wohnen, Vonovia to sell property portfolio for €2.46bn*. https://www.creherald.com/deutsche-wohnen-vonovia-to-sell-property-portfolio-for-e2-46bn/.

Coquelin, S., Kusiak, J., Palomera, J., Stein, S., Baker, R., Belotti, E., ... ve Noterman, E. (2022). Housing justice, mobilization, and financialization: A conversation from the Antipode Institute for Geographies of Justice. *Radical Housing Journal*, *4*(2), 157-169.

D'Adda, G., ve Kusiak, J. (2025). Striking back with the law: Legal struggles against corporate landlords in Barcelona and Berlin. *Urban Studies*, *62*(16), 1-34.

Deutsche Wohnen & Co. enteignen. (t.y.). *Taleplerimiz*. Erişim adresi: https://dwenteignen.de/tr/ueber-uns.

Fields, D. ve Uffer, S. (2014). The financialisation of rental housing: A comparative analysis of New York City and Berlin. *Urban Studies*, 53(7), 1486-1502. https://doi.org/10.1177/0042098014543704.

Holm A. (2013). Berlin's gentrification mainstream. M. Bernt, B. Grell ve A. Holm (Eds.), *The Berlin Reader* içinde (ss.171- 188). Bielefeld: transcript Verlag.

Holm A, Alexandri G., ve Bernt M (eds). (2023). HousingPolicy Under the Conditions of Financialization.The Impact of Institutional Investors on AffordableHousing in European Cities (HoPoFin). Paris:SciencePo.

Holm, A., ve Bernt M. (2023). *Socializing housing cuts the rent. A brief study outlining the positive ımpacts of socializing Berlin's housing stock*. Austin, TX: RLS Publications. https://www.rosalux.de/en/publication/id/49757.

Kitzmann, R. (2017). Private versus state-owned housing in Berlin: Changing provision of low-income households. *Cities, 61*, 1-8.

Krätke, S. (2013). City of talents?. Berlin''s regional economy, socio-spatial fabric and "worst practice" urban governance. M. Bernt, B. Grell ve A. Holm (Eds.), *The Berlin Reader* içinde (ss.131-154). Bielefeld: transcript Verlag. https://doi.org/10.14361/transcript.9783839424780.131.

Soederberg, S. (2018). The rental housing question: Exploitation, eviction and erasures. *Geoforum, 89*, 114-123.

Soederberg, S. (2019). Governing global displacement in austerity urbanism: The case of Berlin's refugee housing crisis. *Development and Change*, 50, 923-947. https://doi.org/10.1111/dech.12455.

Uffer, S (2013). The uneven development of Berlin's housing provision. Institutional investment and its consequences on the city and its tenants. M. Bernt, B. Grell ve A. Holm (Eds.), *The Berlin Reader* (ss. 155–170). Bielefeld: Transcript Verlag.

Urban, F. (2018). Large housing estates of Berlin, Germany. D. Hess, T. Tammaru, M. van Ham (Eds.), Housing Estates in Europe içinde (ss. 99-120). The Urban Book Series. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-92813-5_5.

Vollmer, L. ve D. Gutiérrez (2022) Organizing for expropriation: How a tenants campaign convinced Berliners to vote for expropriating big landlords, *Radical Housing Journal*, 4(2), 47-66; https://doi.org/10.54825/QHHD8116.

Wijburg, G., Aalbers, M.B. ve Heeg, S. (2018). The financialisation of rental housing 2.0: Releasing housing into the privatised mainstream of capital accumulation. *Antipode*, 50: 1098-1119. https://doi.org/10.1111/anti.12382.

Wijburg, G. ve Manuel B. Aalbers (2017). The alternative financialization of the German housing market, *Housing Studies*, 32(7), 968-989.

TEKNOFEODALİZM ÇAĞINDA ULUS-DEVLETİN GERİ DÖNÜŞÜ: KENTSEL MEKÂNIN SAVUNUSU

Samet SAKAL*

Giriş: Liberal Mutabakatın Krizi

Yirminci yüzyılın sonunda Soğuk Savaş'ın bitimiyle doğan liberal zafer atmosferinde Francis Fukuyama (1989; 1992), Batılı liberal demokrasi ve serbest piyasa kapitalizminin insanlığın ideolojik evriminin nihai aşaması olduğunu öne sürmüştür. Bu teleolojik iyimserlik, küreselleşme söylemleriyle birleşerek ulus-devletin tarihsel işlevini tamamladığı ve sınırların anlamsızlaştığı kozmopolit bir "küresel köy"e geçileceği yanılgısını yaratmıştır. Ancak Immanuel Wallerstein (1995) ve Manuel Castells'in (1997) vurguladığı üzere, sermayenin küreselleşmesi ve ağ toplumunun yükselişi, beklenen evrensel uyum yerine devletin egemenlik kapasitesini aşındırmış, refah devleti uzlaşısını parçalayarak derin bir küresel düzensizlik ve temsiliyet krizi doğurmuştur.

Yirmi birinci yüzyılda küresel ölçekte yaşanan demokratik gerileme, otokrasilerin güçlenmesi ve teknolojik şirketokrasilerin yükselişi, 1990'ların iyimserliğini bütünüyle tasfiye etmiştir. Bu kriz ortamında Fukuyama (2022), *"A Country of Their Own: Liberalism Needs the Nation"* adlı çalışmasıyla tarihsel bir özeleştiri vererek, liberalizmin ve demokratik kurumların bekasının yeniden ulus-devlet egemenliğine bağlı olduğunu kabul etmiştir. Bu kurumsal revizyon üç temel eksene dayanır: Hukukun üstünlüğünün Weberyan anlamda devletin meşru zor kullanma tekeliyle güvence altına alınması, yeniden dağıtımcı adalet için elzem olan toplumsal dayanışma/aidiyet ihtiyacı ve jeopolitik güvenliği sağlayacak askeri caydırıcılık zorunluluğu. Böylece bireysel özgürlüklerin ve mülkiyet haklarının ancak kurumsal kapasitesi yüksek, sınırları tanımlanmış bir ulus-devletin koruyucu egemenliğiyle var olabileceği tescillenmiştir.

Siyasal alandaki bu ontolojik kriz, ekonomi-politik düzlemde geleneksel kapitalizmden dijital platform ekonomisine geçişle eşzamanlı yaşanmaktadır. Yanis Varoufakis (2023), Jodi Dean (2020) ve Cédric Durand (2022) gibi düşünürlerin veri temelli rant dinamikleri üzerinden "teknofeodalizm" olarak adlandırdığı bu yeni rejimde kapitalizm; proletarya devrimi veya dışsal bir şokla değil, bizzat kendi ürettiği "bulut sermayesi" tarafından yutularak mutasyona

* Şehir ve Bölge Planlamacısı, Sosyolog, Gayrimenkul Değerleme Uzmanı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi, 0000-0002-0958-2233

uğramıştır (Varoufakis, 2023; Öztürk, 2025). Klasik kapitalizmin artı-değer sömürüsü ve mülkiyet rejimine dayalı sınıf kompozisyonu, dijitalleşme evresinde çok katmanlı ve asimetrik yeni bir bağımlılık hiyerarşisine evrilmiştir. Klasik endüstriyel kapitalizm ile yeni nesil teknofeodal sistemin üretim ilişkileri ve sınıfsal ayrımları karşılaştırıldığında, yaşanan bu radikal tarihsel kopuş açıkça görülmektedir:

Tablo 1: Klasik Endüstriyel Kapitalizm vs Yeni Nesil Teknofeodal Sistem

Boyut	**Klasik Endüstriyel Kapitalizm**	**Teknofeodalist Sistem**
Egemen Sınıf	Burjuvazi / Kapitalist Sınıf	Bulut Derebeyleri
Tabi Sınıflar	İşçi Sınıfı (Proletarya)	Bulut Serfleri, Vassallar
Temel Üretim	Fabrikalar, Makineler, Sermaye	Veri Merkezleri, Algoritmalar
Değerin Kaynağı	Üretimde Emeğin Sömürülmesi	Verinin Gasp Edilmesi, Ağ Etkisi
Ekonomik Faaliyet	Rekabetçi Açık Piyasa	Platformlaştırılmış Kapalı Derebeylikler
Tahakküm	Fiziksel Sömürü ve Tüketim Zorunluluğu	Algoritmik Gözetim ve Davranışsal Yönlendirme
Emeğin Niteliği	Fiziksel Kas Gücü, Tekrarlayan Rutin Emek	Bilişsel Kapasite, Gönüllü Veri Üretimi

Tablonun gösterdiği üzere sınıfsal kompozisyon köklü bir dönüşüm geçirmiş olup üretim araçlarının sahibi burjuvazi yerini dijital altyapı tekelcisi "bulut derebeyleri"ne, geleneksel kapitalistler karlarını bulut rantı olarak ödeyen "vassallara" (Esener, 2024; Varoufakis, 2023; Kapır, 2025; Öztürk, 2025), vatandaşlar ise bedelsiz veri üreten "bulut serfleri"ne bırakmıştır. Artı-değer

sömürüsü, algoritmik bir rant birikimine ve çitlemeye evrilmiştir (Durand, 2022).

Teknofeodalizm, ulusal sınırları aşındırarak yerküreyi tekelci ağların tahakkümündeki kuralsız bir "ortak mera"ya dönüştürmüş; Garrett Hardin'in (1968) "Ortak Malların Trajedisi" kuramında öngördüğü gibi karın şirketlerde toplandığı, ekolojik ve demokratik maliyetlerin ise topluma yıkıldığı bir yıkım yaratmıştır. Bu mekânsal işgalin en şiddetli yansıması "Akıllı Kent" projeleridir. Ulus-ötesi teknoloji devleri, kentsel altyapıyı mülkiyetlerine geçirerek yeni nesil şirket kasabaları inşa etmektedir (Söderström vd., 2014). Shoshana Zuboff'un (2019) "Gözetim Kapitalizmi" kavramıyla açıkladığı bu süreçte kentsel deneyim, bedelsiz bir hammadde olarak gasp edilmektedir. Toronto Quayside örneğinde gözlemlendiği gibi kentsel yönetişim, Silikon Vadisi'nin kullanım şartlarına devredilmek istenmektedir. Bu kapsamda Airbnb ve Uber gibi platformlar konut ve kentsel hizmetleri dijital varlıklara dönüştürerek yerleşik kentlileri yerinden etmektedir (Sadowski, 2020; Sequera, 2025).

Kentsel yaşamın salt optimizasyona indirgenerek siyasetsizleştirilmesi, Lefebvre'in (1974) Kent Hakkını yok eden bir egemenlik krizidir. Kitleleri teknoloji tekelleri karşısında savunmasız dijital kiracılara dönüştüren bu tehdide karşı ulus-devlet; hakların ve demokrasinin yegâne rasyonel sığınağı olarak geri dönmektedir. Küresel teknofeodal ağların yıkıcılığından korunmak (Rodrik, 2011) ve refah devletinin gerektirdiği sosyal dayanışmayı sağlamak için anayasal kapasiteye sahip güçlü bir ulus-devlet zorunludur (Tamir, 1993; Miller, 1995).

Diyalektik bir çelişki olarak, karları emilen geleneksel "vassal kapitalistler" dahi teknoloji tekellerini kırabilmek adına devletin baskıcı aygıtlarına (Althusser, 1970) sığınmak zorunda kalmıştır. Devletin buradaki asıl rolü "Koruyucu Egemenlik" icrasıdır. Brezilya'nın X ile hukuk savaşı, Hindistan'ın Dijital Kamu Altyapısı ve Türkiye'nin "Siber Vatan" doktrini, ulus-devletin kentsel ve dijital müşterekleri savunma iradesinin somut örnekleridir. Günümüzde demokrasiyi tehdit eden asıl güç devlet değil teknofeodal oligarşilerdir. Kentsel mekânı algoritmik sömürgecilikten kurtarmanın yegâne yolu, regülasyon kapasitesi yüksek demokratik ulus-devletin dijital alana müdahalesi ve kente geri dönmesidir.

Ontolojik Temeller: Devlet ve Kent

Teknofeodalizmin kentsel mekândaki mülksüzleştirme saldırısını anlamak, devletin ontolojik inşasını çözümlemeyi gerektirir. Batı merkezli devlet anlayışına karşı Birgül Ayman Güler'in (2023) ayrımı temel alındığında, bildirinin zemini mekân üzerinde egemenlik kuran "yerleşik devlet" modelidir.

Sınır tanımayan teknofeodalizmin kuralsızlığına karşın, ancak Weber'in formülasyonuyla belirli bir toprak parçasında meşru zor kullanma tekelini elinde bulunduran yerleşik devletin koruyucu egemenliğiyle direnmek mümkündür.

Yerleşik devletin modern bütünleyicisi olan ulus, sosyo-ekonomik bir aygıttır. Siyaset felsefesinde devletin temeli, Hobbes'un (1651) mülkiyet ve güvenlik için meşru şiddet tekelinin devrine dayanan sözleşme kuramı ile Hayek'in (1973) mülkiyetin korunması ihtiyacına dayanır. Bu aygıta ulus bilincinin eklemlenmesi endüstri devriminin sonucudur; nitekim Gellner (1983) ve Hobsbawm (1990), milliyetçiliğin biyolojik bir kader değil endüstriyel ekonominin nüfus ihtiyacını karşılamak üzere icat edilmiş bir modernite gereksinimi olduğunu göstermiştir.

Tarihsel süreçte kapitalist üretim ilişkilerinin mekânsal entegrasyonunu sağlayan ulus-devlet yapısı, kentsel formları doğrudan şekillendirmiştir. Lefebvre'in (1974) ve Marksist ekonomi politiğin temel yasasının vurguladığı üzere; toplumsal mekân ve onun fiziki tecessümü olan kent formu, bizzat verili üretim biçiminin, sınıf ilişkilerinin ve devlet aygıtının tarihsel bir ürünüdür. Söz konusu kent formları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

Tablo.2: Üretim Biçimi, Devlet Organizasyonu ve Kentsel Form

Tarihsel Dönem	**Ekonomik Üretim Biçimi (Altyapı)**	**Devlet ve Siyasal Organizasyon (Üstyapı)**	**Kentsel Mekân Tipi (Form)**	**Temel Dinamikler ve Mekânsal Özellikler**
İlkçağ (Neolitik Sonrası)	Tarımsal Artı Ürün Üretimi ve İlkel Birikim	Teokratik Monarşi / İlk Devlet Aygıtı	Sümer Şehir Devleti (Tapınak Kenti)	Artı ürünün tapınaklarda merkezileşmesi. Zigguratların inşası. Rahipler oligarşisi (Childe, 1936).
Antikite	Köleci Ekonomi ve Deniz Ticareti	Aristokratik/Demokratik Kent Devleti	Polis (Yunan Şehir Devleti)	Hür yurttaşların askeri/siyasi birliği. Açık toplanma alanları (Agora, Pnyx). Şehirlinin (Demos) siyasal hegemonyası (Weber, 1921).

Tarihsel Dönem	Ekonomik Üretim Biçimi (Altyapı)	Devlet ve Siyasal Organizasyon (Üstyapı)	Kentsel Mekân Tipi (Form)	Temel Dinamikler ve Mekânsal Özellikler
Roma Dönemi	Sömürgeci Yağma, Latifundia ve Vergi	Askeri-Bürokratik Emperyal Devlet	Civitas (İdari-Askeri Ağ Kenti)	Sömürgelere uzanan idari/askeri hiyerarşi ağı. Taşrayı sömüren, devasa mühendislik (su kemeri, arena) ve tüketim merkezi (Mumford, 1961).
Ortaçağ (Feodalizm)	Tarımsal Otarşi (Kapalı Mülk Ekonomisi) ve Serflik	Feodal Senyörlük / Parçalı Egemenlik	Burg (Surlarla Çevrili Kale-Kent)	Ticaretin yok olması. Güvenlik ve savunma odaklı kalın surlar. Pazaryeri işlevinin kaybı, salt askeri garnizon niteliği (Pirenne, 1933; Weber, 1921).
Modernite (Kapitalizm)	Endüstriyel Üretim, Ücretli Emek ve Pazar Ekonomisi	Ulus-Devlet / Merkezi Temsili Demokrasi	Sanayi Kenti / Metropol / Urban	Fabrika, demiryolu ve kenar mahalle sacayağına dayalı yığılma. Surların yıkılması. Ulusal pazarın mekânsal entegrasyonu (Keleş, 1990.; Lefebvre, 1974).
Günümüz (Teknofeodalizm)	Bulut Sermayesi, Gönüllü Veri Üretimi ve Algoritmik Rant	Şirketokrasi / Ağ Devletleri	Akıllı Kent (Dijital Platform / Datapolis)	Kamu mekânının dijital çitlemelerle özelleştirilmesi. Vatandaşın veri serfine indirgenmesi. Devletin egemenliğinin şirketlere devri. (Varoufakis, 2023)

Feodalizmin dışa kapalı Burg yapısı, kapitalizmin pazar ihtiyacı neticesinde tasfiye edilmiş (Mumford, 1961); burjuvazi parçalı feodal yapıları tek bir hukuk ve ulusal sınır altında birleştirerek özel mülkiyeti güvence altına

alan rasyonel ulus-devleti inşa etmiştir (Marx & Engels, 1848; North, 1981; Fukuyama, 2006).

Söz konusu dönüşüm, işçi sınıfının ve sermayenin dolaşımını maksimize eden modern, bürokratik "kentsel" (urban) formu üretmiştir (Skinner, 1978; Cerdà, 1867; Lefebvre, 1974; Rostow, 1960). Çağdaş kent statik bir coğrafya olmayıp insanların, sermayenin ve enformasyonun kesiştiği bir akışlar ağıdır (Amin & Thrift, 2002). Louis Wirth'in (1938) vurguladığı, birincil bağların yerini anonim temaslara bıraktığı bu dinamik yaşam biçimi, Richard Sennett'in (2018) yabancıların kamusal mekânı iş birliğiyle paylaştığı "Cité" (yaşanan kent) kavramıyla bütünleşmektedir.

Kentsel mekânın ve üretim ilişkilerinin tarihsel evrimi, sermayenin mekân üzerindeki tahakkümü bağlamında klasik kapitalist, asalak kapitalist ve tekno-feodal lord olmak üzere üç farklı failin ontolojik olarak ayrıştırılmasını zorunlu kılar. Erken sanayi devriminin klasik kapitalisti, pazarını genişletmek amacıyla su kanalları veya demiryolları gibi fiziksel mekâna yatırım yapan ve krizleri aşmak için kendi "mekânsal onarımını" bizzat finanse eden özerk bir girişimcidir (Harvey, 2001). Kitle üretimi (Fordizm) evresinde ise bu figür yerini devasa mekânsal altyapıların (otoyollar vb.) inşasını ve maliyetini devletin sırtına yükleyerek riskleri toplumsallaştıran ve kârı özelleştiren asalak kapitaliste bırakmıştır (Kapp, 1950; O'Connor, 1973; Hirsch, 1974).

Enformasyon çağında geleneksel sınıf hiyerarşisi, tekno-feodal lordların hegemonyasına girmiştir. Castells'in (1996) "akışlar uzamı"nı tekeline alan lordlar, üretim yapmaksızın devasa bir "bulut rantı" toplayarak sanayi burjuvazisini "vassal kapitaliste" (Esener, 2024), devleti taşerona, vatandaşı ise "bulut serfine" dönüştürmüştür (Zuboff, 2019).

Sınıfsal ve ekonomik düzlemdeki bu feodal gerileme, mekânsal boyutta teknofeodal "Modern Burg"ları inşa ederek fiziksel mekâna saplanan devasa mimari kütlelerle somutlaşmaktadır. Apple ve Google gibi teknoloji devlerinin fütüristik sunulan kampüsleri, gerçekte organik kenti boğan steril ve dışa kapalı modern feodal kalelerdir. Richard Sennett (1977), bu durumu kamusal alanın içinin boşaltıldığı "ölü kamusal alanlar" ve "görünürlüğün ortasında yalıtılmışlık" paradoksuyla açıklar. Dışarıdan şeffaf görünseler de kent dokusuna sırt çeviren bu kör kütleler, kamusal mekânı sosyal etkileşim alanı olmaktan çıkarıp salt bir hareket ve geçiş alanına indirger.

Silikon Vadisi'nin milyarlarca dolarlık teknoloji sarayları, ölü kamusal alan krizinin teknofeodal çağdaki en uç ve totaliter örnekleridir (Cooke, 2020). Sennett (2018), Weber'in (1921) dışa kapalı feodal kale ("Burg") ile organik kentsel pazar ayrımını güncelleyerek bu kampüsleri yabancılarla karşılaşmayı dışlayan kapalı sistemler olarak tanımlar. Googleplex ve Apple Park gibi yapılar,

Jane Jacobs'ın (1961) demokratik "kaldırım balesini" tümüyle reddederek her eylemi optimize eder ve doğaçlamayı teknolojik hata sayıp tasfiye eder. Sonuçta bu yerleşkeler, duvarları ardında inşa ettikleri fiziksel, sosyal ve zihinsel feodal yalıtılmışlıkla kenti bir özgürlük alanı olmaktan çıkarıp "aşırı-yönetilen" dijital tımarhanelere dönüştürmektedir.

Philip Cooke'un (2020) mimari eleştirmen Rowan Moore'dan aktardığı üzere, kampüslerin içindeki yaşam kentin gerçekliğinden tamamen koparılmış steril bir simülasyondur: "Google çadırının ya da Apple çemberinin içinde 'Google'lık' veya 'Apple'lık' dışında pek bir şey yoktur. Orada doğa vardır, ama… tamamen soyut ve yönetilen bir türdendir. Sanat vardır, ama şok etme ve altüst etme gücünden arındırılmış, yalnızca eğlendirmeye ve yatıştırmaya indirgenmiştir" (Cooke, 2020). Teknoloji şirketleri çalışanlarına bedava restoranlar, olimpik yüzme havuzları, tırmanma duvarları ve asma bahçeler sunarak onları bedenleri ve ruhlarıyla sisteme hizmet eden itaatkâr birer tebaaya dönüştürmektedir (Cooke, 2020; Varoufakis, 2023). İçeride kurulan şatafatlı mikrokozmos, çalışanların öğle arasında dışarı çıkıp yerel bir esnaftan kahve almasını, sokaktaki farklı sınıflarla temas etmesini ve öteki ile karşılaşmasını kasıtlı olarak engeller.

İçe kapanma durumu, Jane Jacobs'ın (1961) kent teorisinde uyardığı sınır vakumlarının devasa ölçeklerde yeniden üretilmesidir. Kentsel dokunun tam ortasına yerleştirilen devasa tekil kullanımlı şirket kaleleri, sokakların çapraz kullanımını ve canlılığını yok ederek, kendi çeperlerindeki kentsel alanları çürütür, ölü ve tekinsiz gri bölgelere dönüştürür (Jacobs, 1961).

Özel Mülkiyetin Tasfiyesi

Feodalizmden ulus-devlete geçişin temeli olan özel mülkiyet ve onun serbest piyasada devredilebilirliği (Marx & Engels, 1848; North, 1981), teknofeodalizm tarafından kökünden tasfiye edilmektedir. Bu kırılma, geleneksel mülkiyetin yerini "erişimin kiralanmasına" bırakmasıyla yaşanır. Bireyler, tek taraflı lisans anlaşmaları dayatan teknoloji oligarşilerinden satın aldıklarını sandıkları yazılım ve akıllı cihazları hukuken sadece kiralamaktadır (Perzanowski & Schultz, 2016). Şirketlerin uzaktan müdahaleyle donanımları işlevsiz kılabilmesi ve mülkiyetin salt lisanslamaya indirgenmesi, piyasa mantığının yerini dijital feodal bir tahsis sistemine bıraktığını göstermektedir.

Kapitalistlerin vassallaşması ise fiyatların açık piyasada değil, tekno-lordların algoritmalarıyla belirlendiği dijital derebeyliklerde gerçekleşir. McKenzie Wark'ın (2019) "Vektöralist Sınıf" olarak adlandırdığı dijital altyapı mülkiyetine sahip bu egemen yapı; geleneksel kapitalistleri, platform sahibine

dijital haraç ödeyen vassal konumuna geriletmiştir (Esener, 2024; Durand, 2022).

Özel mülkiyetin tasfiyesi, Adam Greenfield'in (2017) ticari bir sağlayıcı olmadan işlevsiz bir yığın olduğunu belirttiği akıllı telefonlarda kristalleşir. Donanımın yazılımla rehin alındığı bu cihazlar, klasik kapitalist bir emtiadan ziyade kullanım haklarının teknofeodal lordların inayetine bağlandığı birer rehin aracıdır.

Donanımın yazılımla rehin alınarak otomotivden tarıma uzanan fiziksel mülksüzleştirme pratiği, üretim maliyeti ödenen donanımları dahi abonelik sistemine muhtaç kılmaktadır (Perzanowski & Schultz, 2016). Şirketler yalnızca veriyi sömürmekle kalmayıp, herhangi bir denetime tabi olmaksızın cihazları uzaktan işlevsiz kılabilmektedir (Varoufakis, 2023; Zuboff, 2019). Bu mülksüzleştirme furyasına eklemlenen geleneksel kapitalistler, otomotivde ekstra abonelikler dayatarak veya çiftçileri akıllı traktörleri üzerinden donanım serflerine dönüştürerek tüketicisini sömürmeye çabalasa da, bulut sunucularına mahkumiyetleri nedeniyle teknoloji oligarşisi karşısındaki vassal konumlarını pekiştirmektedir.

Fiziksel mülksüzleştirme, dijital hizmetlerdeki "dijital çitleme" ile tahkim edilmekte; "sahip olma" olgusu, yerini sonsuz kira ve abonelik döngüsüne bırakmaktadır (Srnicek, 2017). Bu durum, platform sahiplerine kullanıcıların satın aldığı ürünleri keyfi biçimde silebilme gibi totaliter bir güç kazandırmıştır.

Cory Doctorow'un "tamir edemiyorsan, ona sahip değilsindir" şiarıyla özetlediği mekânizma, bireyi bulut serfi statüsüne geriletmektedir. Bu radikal tasfiye, salt tüketici hukukunu ilgilendiren ekonomik bir daralma değil; aktif vatandaşlığı tahrip eden politik bir çöküştür (Tekeli, 2009). Zuboff'un (2019) "alternatifi olmama diktatörlüğü" olarak tanımladığı gözetim rejiminde kendi satın aldığı cihazın kurallarını dahi belirleyemeyen bir bireyin, yaşadığı kent üzerinde demokratik bir söz hakkı iddia etmesi ve kentsel müşterekleri şirketokrasiye karşı savunabilmesi olanaksızlaşmaktadır (Lefebvre, 1974).

Kitlelerin sanal serfliğe itildiği süreç, tekno-lordların kentsel gerçekliği fiziksel toprak ilhaklarıyla tasfiye ettiği sarsıcı bir çelişki barındırmaktadır. Şirketler kitlelere mülkiyetin anlamsızlaştığı bedensiz ve sınırsız bir sanal ütopya pazarlarken, bizzat kendileri gezegenin stratejik kaynakları üzerinde mutlak bir fiziksel egemenlik inşa etmektedir (Varoufakis, 2023). Bu asimetri, doğrudan toprağa ve maddi altyapıya dayanan gerici bir feodal beylik inşasının somut kanıtıdır (Dean, 2020).

Sanal evrenlerin inşası, vatandaşları mülkiyetsizleştirerek rızalarıyla bulut serflerine dönüştüren ideolojik bir dikkat dağıtma operasyonudur. Kitleler sanal gerçeklik projeleriyle sahte bir aidiyet hissine kapılıp (Alvarez León & Rosen,

2024) mülkiyet garantisi olmayan dijital piksellere servet harcarken; tekno-lordlar bu süreçten elde ettikleri davranışsal veri ve bulut rantıyla yeryüzündeki gerçek toprakları yutmaktadır (Varoufakis, 2023; Zuboff, 2019).

Teknoloji devlerinin kurucuları, kentsel alanları steril model köylere dönüştürerek yeni bir şirket feodalizmi tatbik etmektedir (Cooke, 2020). Hayırsever kapitalizmi maskesiyle tarım arazilerinin tekelleştirilmesi, yerli halkın haklarının ezilerek kıyamet sığınakları inşa edilmesi ve çalışanlar için kapalı yerleşkeler kurulması bu sürecin sarsıcı pratikleridir. Oligarklar kitlelerin kamusal alanlarını dijitalleştirerek ölü alanlara çevirirken, kendilerine dış dünyadan yalıtılmış modern feodal şatolar inşa etmektedir.

Bu durum, kişisel bir gayrimenkul yatırımından ziyade, ulus-devletin demokratik yargı yetkisinden ve kentsel yurttaş müdahalesinden tamamen çıkmayı hedefleyen yapısal bir siyasi projedir. Neoreaksiyonerlerin monarşik bir güçle yönetilen "şirket-devletler" vizyonu, bütünüyle fiziksel toprak ilhaklarına ve gözetim altyapılarıyla desteklenen egemen kurumsal iktidarlara dayanmaktadır (Smith & Burrows, 2021). Sonuç olarak tekno-lordlar, sanal alemdeki algoritmik iktidarlarını fiziksel dünyadaki tapulu egemenlikle birleştirerek kitlelerin hem dijital hem de fiziksel yaşamlarını tek bir otorite altında tahakküm altına alan kusursuz bir teknofeodal beylik düzeni kurmaktadır.

Kentsel Mekânın Doğası

Geleneksel kent yaşamının kalbi olan sokaklar ve kahvehaneler, tesadüfi karşılaşmaların ve organik toplumsal dokunun örüldüğü, yerel demokrasinin nüvelerini taşıyan başlıca kamusal alanlardır (Jacobs, 1961; Sennett, 1977; Tekeli, 2009). Ancak teknofeodal düzende bu yüz yüze, verileştirilemeyen etkileşimler, platform kapitalizmi tarafından "sürtünme" ve "kar kaçağı" olarak kodlanmaktadır. Teknoloji devleri, sermaye akışını maksimize etmek için kentsel yaşamdaki her eylemi arayüzlere entegre edip veriye dönüştürmeyi dayatır (Srnicek, 2017). Çevrimdışı kalınan her an, derebeyine ödenmesi gereken "bulut rantı"nın (Varoufakis, 2023) kaybı anlamına gelir. Bu durum, Henri Lefebvre'in (1974) "soyut mekân" tahakkümünü dijitalleştirerek, kentin canlı yapısını hesaplanabilir ve homojen bir veri madenciliği sahasına indirger.

Bu noktada, "Akıllı kent" söylemleri, kentin kendiliğinden doğasını verimsiz ilan ederek onu algoritmik yönetişimin pürüzsüz bir platformu olarak yeniden tanımlar (Cowley, 2016). Bu semiyotik yerinden edilme ve estetik serileştirme (Sequera, 2025; Chayka, 2016), zamanla platform varlıklaştırması yoluyla mülksüzleştirerek birikim (Harvey, 2001) sürecine dönüşür.

Kentsel mekânın fiziksel kuşatması, kitlelere sunulan yeni bir gerçeklik ikamesiyle perdelenir. Jean Baudrillard'ın (1981) simülasyon kuramıyla açıklanabilecek bu "hipergerçeklik" operasyonu, fiziksel dünyanın eşitsizliklerini örtbas eden transhümanist bir kaçış ütopyasıdır (Virilio, 1998; Bojić, 2022). Sanal evrenin sunduğu bu sahte sınırsızlık, ortak fiziksel mekânı ve gerçek kentsel demokrasiyi tahrip eder (Greenfield, 2017). Gerçek dünyadan kaçtığını sanan bireyin her hareketinin anlık davranışsal artı-değere dönüştürüldüğü bu dijital panoptikon (Zuboff, 2019), bizzat "haritanın araziyi öncelediği" ve kentin yaşanmışlığının rant üretimine tahsis edilmiş simülakrlara indirgendiği bir düzendir.

Tarihsel kapitalizmin şafağında tarım arazilerinin çitlenerek köylülerin proleterleştirilmesi, David Harvey'in (2003) "mülksüzleştirerek birikim" kuramıyla açıkladığı üzere, günümüzde kentsel müştereklerin dijital ağlar ve kredi sistemleri aracılığıyla şirketlerin eline geçmesiyle yeni bir formda tekerrür etmektedir. Yurttaşlar, ücretsiz hizmet aldıkları yanılsamasıyla mahremiyetlerini şirketlere devrederken, bu veriler davranışsal vadeli işlem piyasalarında satılarak devasa bir rantiyer hegemonyası inşa edilir (Zuboff, 2019; Srnicek, 2017; Dean, 2020). Sonuç olarak; Lewis Mumford (1961), Richard Sennett (1977) ve İlhan Tekeli'nin (2009) vurguladığı diyalog, karşılaşma ve iletişimsel rasyonaliteye dayanan "kamusal insan" ve "politik özne" kökünden tasfiye edilir.

Manuel Castells'in (1996) "yapısal şizofreni" olarak adlandırdığı bu tablo, iktidarı "akışlar uzamı"nda merkezileştirirken, insanı parçalanmış "mekânlar uzamı"na hapseder. Kentsel yaşamın sterilize edilmiş, finansallaşmış bir cendereye dönüşmesi, kentliyi zorunlu bir sanal mahkûmiyete iter.

Somut Mekânsal Kuşatma Pratikleri

Kentsel gelişimin yirmi birinci yüzyıldaki egemen paradigması olarak sunulan "Akıllı Kent" kavramı, ekolojik sürdürülebilirlik ve verimlilik vaatlerinin aksine bütünüyle teknoloji şirketlerinin sermaye birikimi rasyonalitesine dayanmaktadır. Kent plancıları veya toplumbilimciler tarafından değil; 2008 Küresel Finans Krizi'nin ardından kar marjlarını korumak isteyen Cisco ve IBM gibi teknoloji devlerince icat edilen konsept, Michelin'in lastik satmak için rehber icat etmesine benzer biçimde donanım ve yazılım pazarlamak amacıyla kurgulanmıştır (Netexplo Observatory, 2019).

Karmaşık kentsel sorunlar, Harvey'in (2003) "teknoloji fetişizmi" tanımıyla uyardığı üzere, kentsel krizlerin altındaki sınıfsal ve politik ilişkileri perdeleyerek salt teknolojik müdahalelerle çözülecek mühendislik hatalarına indirgenmektedir. Bu teknokratik müdahale, kentsel egemenliğin şirketlere devrini meşrulaştıran ideolojik bir "kurumsal hikâye anlatıcılığı" olarak

eleştirilir (Söderström vd., 2014). Townsend'in (2013) vurguladığı gibi, kentsel mekân sahici ihtiyaçlardan ziyade teknoloji satıcılarının ürün dayatmaları (Schaffers vd., 2011) ve çıkarları doğrultusunda dizayn edilmektedir.

Bu mekânsal kuşatmanın en çarpıcı örneği, kenti devasa bir veri madenciliği platformuna çevirip demokratik regülasyon yetkilerini özel şirkete devreden ve ancak sivil direnişle iptal edilebilen Sidewalk Labs'in Toronto Quayside projesidir (Goodman & Powles, 2019).

Kentin çoğulcu doğasını steril algoritmalarla yok eden bu yaklaşım, yüksek modernizmin tehlikeli bir aşamasıdır (Hollands, 2008; Greenfield, 2013). Sonuç olarak büyük veri analitiği, kentliyi aktif özne olmaktan çıkarıp şirketler için sürekli veri üreten pasif "sensör düğümlerine" indirgemektedir (Kitchin, 2014; Gabrys, 2016).

Teknokratik Kuleler ve Dijital Varoşlar

Teknokrasinin ve dijital platformların kentsel mekâna nüfuz etmesi, salt altyapısal optimizasyon arayışına indirgenemez; karşımızdaki tablo, kentsel mekânın derin ve yapısal bir yarılmaya tabi tutularak yeni bir kentsel kast sisteminin inşa edilme sürecidir. Manuel Castells'in (1996; 1998) "akışlar uzamı" ile "mekânlar uzamı" arasındaki diyalektik karşıtlık üzerinden açıkladığı üzere; gelişen yeni toplumsal yapı, küresel ağlara entegre olan, zenginlik ve enformasyon akışlarını yöneten seçkinleri şeffaf ve korunaklı alanlarda bütünleştirmektedir. Ancak bunu yaparken anılan akışların dışında kalan kitleleri kendi yerelliklerine ve değersizleşmiş fiziksel mekânlara hapsetmektedir. Jodi Dean'in (2020) teknofeodalizm analizinde bahse konu mekânsal yarılma, küresel sermayenin ve inovasyonun yoğunlaştığı korunaklı merkezlerle merkezlerin dışında bırakılan, altyapıdan yoksun ve kaderine terk edilen hinterlandlar, diğer bir deyişle dijital varoşlar arasındaki keskin bölünme olarak tanımlanır. Akıllı kent paradigması, Sassen'in (1991) işaret ettiği küresel kentlerin tepe noktalarında, ulus-aşırı teknoloji elitleri için steril ve yüksek teknolojili Teknokratik Kuleler inşa ederken kentin gündelik yeniden üretimini sağlayan prekaryayı ve göçmen işçi sınıfını teknolojik çemberin bütünüyle dışındaki dijital varoşlara sürmektedir.

Kentsel mekândaki yeni kast sistemini ve teknolojik ayrışmayı dramatik biçimde somutlaştıran vaka, Güney Kore'nin "dünyanın ilk akıllı kenti" olarak pazarlanan Songdo projesi ile hemen çeperinde yer alan ve temel altyapıdan mahrum bırakılmış Hambak Köyü arasındaki derin tezatlıktır (Jeon, 2021; Jung, 2024). Merkezi hükümetin küresel teknoloji ve gayrimenkul devlerinin iş birliğiyle denizin doldurulması marifetiyle sıfırdan inşa ettiği Songdo; sensörler, yüksek standartlı devasa binalar, pnömatik yer altı çöp toplama ağları ve her

yerde bulunan dijital kameralarla donatılmış "kapalı bir kentsel sistem" olarak tasarlanmıştır (Mullins, 2017; Jung, 2024). Ancak Songdo'nun sözde steril, yeşil ve yüksek güvenlikli Teknokratik Kulesi, kentin gerçek toplumsal karmaşıklığını ve çokkültürlü yapısını dışlayan, yalnızca varlıklı kesimlerin ve ulus-aşırı elitlerin erişebildiği dışlayıcı bir soylulaşmış alan yaratmıştır (Mullins, 2017). Örneğin yüksek teknolojili sokak çöp kutuları bile yalnızca bölge sakinlerine tahsis edilen "akıllı kimlik kartları" ile açılabildiğinden gerçekte bahse konu uygulama, mekânın kullanımını teknolojik mülkiyet ve kast bariyeriyle doğrudan kısıtlamaktadır (Mullins, 2017).

Songdo'nun kusursuz teknolojik vitrininin sadece beş kilometre ötesinde yer alan Hambak Köyü ise akıllı kentin hizmet sektörünü sırtlayan göçmen işçilerin ve yoksul kesimlerin sığındığı, yasadışı çöp dökümü ve altyapı eksiklikleriyle boğuşan bir "dijital varoş" görünümündedir (Jeon, 2021). Songdo'nun inşasıyla artan yaşam maliyetleri, göçmen ve yoksul nüfusu Hambak gibi çeper bölgelere itmiş olduğundan akıllı kentin görünmez teknolojik altyapısıyla eski kentin kronik kentsel sorunları yan yana gelerek "merkez-çeper" eşitsizliğini dijital bir formda yeniden üretmiştir (Jeon, 2021).

Songdo ve Hambak Köyü arasındaki tezat, neoliberal düşüncenin kentsel demokrasi yerine ikame etmeye çalıştığı "Çıkış" ve "ayaklarıyla oy kullanma" argümanlarının açık bir iflasıdır. Hirschman'ın (1970) kavramlarını ideolojilerine uyarlayan neoreaksiyoner teknoloji elitleri, demokratik yönetişimi reddederek yeryüzünün monarklarca yönetilen "şirket-devletlere" bölünmesini savunmakta (Smith & Burrows, 2021; Namjoo vd., 2025) ve vatandaşın yegâne hakkını, tıpkı bir tüketici gibi aboneliğini iptal edip başka bir özel şehre göç etmek olarak kurgulamaktadır (Smith & Burrows, 2021; Hirschman, 1970).

Ancak Hambak Köyü'nün yoksul sakinlerinin durumu bu kentsel çıkış illüzyonunu temelden çürütmektedir. Çıkış imkânı teknoloji lordları ve elitler için ucuz ve erişilebilirken; dijital varoşlara hapsedilmiş prekarya için "ayaklarıyla oy kullanarak" teknokratik bir kente girmek finansal ve dijital açıdan imkansızdır. Dolayısıyla liberal "ayaklarıyla oy kullanma" kavramı, teknofeodal praksiste alt sınıfları kendi kaderine terk eden, kentsel yoksulu hareketsiz kılarak toprağa bağlayan modern bir serflik rejimine dönüşmüştür.

Platform Şehirciliği ve Algoritmik Yönetişim

Tarihsel perspektiften bakıldığında kentsel mekânın haritalanması, ulaşım altyapısı ve trafik yönetimi, ulus-devletin kendi egemenliğini tesis etmesinin ve kamusal alanı yönetmesinin en temel araçları olagelmiştir (Harvey, 2001). Ne var ki teknofeodalizm çağında literatürde "platform şehirciliği" olarak adlandırılan yeni rejim barınma, ulaşım ve sosyal etkileşim gibi temel kentsel

işlevleri özel teknoloji devlerinin algoritmik pazar yerlerine entegre etmektedir (Caprotti vd., 2022). Navigasyon ve harita platformları, kentleri salt dijital bir pazar yerine dönüştürerek, kamu yönetiminin planlama işlevini şeffaf olmayan algoritmik bir sistemin insafına terk etmesine zemin hazırlamaktadır (Goodman & Powles, 2019; Plantin, 2018).

Bu egemenlik devri, kentsel mekânı dijital bir rant arayüzüne dönüştürür. Navigasyon platformları milyonlarca sürücüyü ve kentliyi, kendi lokasyonunu şirketin veri havuzuna karşılıksız aktaran birer sensör ağına dönüştürerek kentsel hareketliliği bütünüyle verileştirir (van der Graaf, 2018). Shoshana Zuboff, kentsel mekânın toplumsal anlamının teknoloji devleri tarafından nasıl gasp edildiğini şu çarpıcı ifadelerle analiz eder: "Evler, sokaklar, mahalleler, köyler, kasabalar ve şehirler, artık komşuların yaşayıp dolaştığı, sakinlerin bir ara gelip konuştuğu yerel mahaller değildi. Google Sokak Görünümü herhangi bir mekânı, söylendiği üzere GPS koordinatları ve kamera açısından oluşan sonsuz ızgaradaki objelerden yalnızca biri olarak değerlendiriyordu. Evet, evimizden çıktığımızda görüleceğimizi biliriz ama seçtiğimiz alandaki diğer bir kişi tarafından görülmeyi bekleriz. Bunun yerine, bunların tümü artık kişisel olmayan manzaralardır" (Zuboff, 2019).

Mekânın mutlak veri formuna indirgenmesi, yerel esnaf gibi geleneksel burjuvaziyi de teknofeodal bir vassal ilişkisine mahkûm etmiştir. Geleneksel işletme sahipleri, dijital müşteri akışını fiziksel kapılarına çekebilmek adına platform sahiplerine bulut rantı ödemek zorundadır (Varoufakis, 2023). John B. Harley'in haritacılığın tarihi üzerine yaptığı analize atıfla Zuboff'un da belirttiği gibi, teknoloji lordlarının dünyaya dayattığı temel yasa son derece nettir: "Eğer bizim haritamızda yoksanız, yoksunuz" (Zuboff, 2019). Bu durum, dijital haritanın temsil ettiği fiziksel gerçekliğin bizzat yerini alması anlamına gelmektedir. Nitekim Jean Baudrillard (1981) simülasyon kuramında, haritanın bölgeyi aşmasını şu şekilde açıklar: "Simülasyon artık bir bölgenin, göndergesel bir varlığın veya bir tözün simülasyonu değildir. Kökeni veya gerçekliği olmayan bir gerçeğin, yani hipergerçeğin modeller aracılığıyla üretilmesidir. Bölge artık haritayı öncelemez ve ondan sağ kurtulamaz. Buna rağmen, bölgeyi üreten haritadır [...] bugün haritanın yüzeyi boyunca parçaları yavaş yavaş çürüyen şey bölgenin ta kendisidir". Dolayısıyla platform şehirciliğinde kentsel mekân, ancak dijital haritadaki temsiliyle varlık kazanır. Ulaşım platformları maliyetleri kamuya yıkıp trafiği kendi verimlilikleri uğruna mahalle aralarına yönlendirerek kamusal asayişi tahrip eder (Caprotti vd., 2022; Srnicek, 2017). Bu modelin fiziksel kentteki en şiddetli yıkımı ise konut piyasasındaki finansallaşma ve mülksüzleştirme dalgasıdır. Jathan Sadowski'nin (2020) "Ev Sahiplerinin İnterneti" kavramsallaştırmasında olduğu gibi konut, toplumsal kullanım değeri olmaktan çıkarak spekülatif bir finansal varlığa dönüşmüştür.

Neil Smith'in rant farkı teorisi uyarınca; kısa süreli konaklama platformları, kapitalize edilmiş zemin rantı ile potansiyel zemin rantı arasındaki muazzam farkın acımasızca sömürülmesine imkân tanımaktadır (Wachsmuth & Weisler, 2018).

İstanbul'un tarihi merkezi olan Beyoğlu ve Galata ekseninde yapılan güncel saha araştırmaları, bu yıkımı somutlaştırmaktadır. Geleneksel konutların hızla kısa süreli kiralık ünitelere çevrilmesi, kiralarda devasa bir kıtlık rantı ve erişim krizi yaratmaktadır (Çobangil & Ateş, 2025). Klasik soylulaştırmanın ötesine geçen bu "platform soylulaştırması" (Sequera, 2025) neticesinde yerel sakinler, artan barınma maliyetleriyle fiziksel olarak yerinden edilmekle kalmayıp kentsel estetiğin platform normlarına göre tektipleştirilmesiyle semiyotik bir yerinden edilmeye maruz kalırlar (Aslan & Harman Aslan, 2025).

Mikromobilite Savaşları ve Yeşil Kent Yanılsaması

Akıllı kent ve platform şehirciliği paradigmaları, küresel kamuoyuna "sıfır emisyon" ve "karbon nötr" bir gelecek vaadiyle pazarlansa da bu kavramlar, teknofeodalizmin ekolojik yıkımını örtbas eden kusursuz birer "greenwashing" ve ideolojik illüzyon mekânizmasıdır (Caprotti, 2015; Yigitcanlar vd., 2019). Teknoloji devlerinin ürettiği ağırlıksız ve yersiz yurtsuz "Bulut" metaforunun aksine, dijital ekonomi yeryüzünde binlerce dönüm araziyi kaplayan, devasa çelik ve betondan inşa edilmiş hiper-ölçekli veri merkezlerinde somutlaşmaktadır (Bast vd., 2022). Bu obur tesisler, işlemcileri soğutmak için günde milyonlarca galon tatlı su tüketmekte ve dijital metropolü beslemek adına kuraklık tehdidi altındaki yerel coğrafyaları birer kaynak sömürgesine dönüştürmektedir (Hogan, 2015). Üstelik üretken yapay zeka ve büyük verinin devasa enerji açlığı, teknoloji şirketlerini kömürlü termik santrallerin ömrünü uzatmaya veya yeni doğalgaz tesisleri inşa etmeye itmektedir. "Temiz" dijital ekonomi ütopyası, paradoksal bir biçimde "kirli" fosil yakıt altyapıları tarafından sübvanse edilmektedir (Yañez-Barnuevo, 2025; IEA, 2020; Cook & Jardim, 2019).

Teknofeodal işgalin kentsel mekândaki en cüretkâr fiziki pratiklerinden biri ise aynı çevreci çözüm vaadiyle sunulan paylaşımlı mikromobilite sistemleridir. Trafik sıkışıklığını çözeceği iddia edilen "istasyonsuz" model, şirketlerin altyapı maliyeti ödemeksizin tüm yurttaşlara ait olan kamusal kaldırımları ücretsiz birer depo olarak kullanmasıdır (Leszczynski vd., 2025).

Nihayetinde, mekânı işgal eden bu mikromobilite filolarının pazarlandığı gibi "çevreci" bir ütopyayı temsil etmediği bilimsel olarak da kanıtlanmıştır. Üretimlerinde kullanılan lityum ve nikel gibi elementler derin bir ekolojik tahribat yaratırken; araçların toplam karbon emisyonlarının %50'si fason üretim

aşamasından, %43'ü ise her gece şarj edilmek üzere fosil yakıtlı ticari araçlarla toplanıp dağıtılmasından kaynaklanmaktadır (Hollingsworth vd., 2019; Moreau vd., 2020). Egzoz gazını bitireceği iddia edilen bu araçlar, motorlu taşıtların değil, yürüme gibi organik ve gerçekten sıfır emisyonlu bir hareketliliğin yerini alarak (Christoforou vd., 2021) karbon ayak izini dolaylı yoldan da artırmaktadır. Kısacası yeşil akıllı kent miti, yeni sermaye birikim alanları yaratmak için doğayı dijital algoritmaların kölesi haline getiren son derece yıkıcı ve materyalist bir "bulut feodalizmi" perdesinden ibarettir.

Mülksüzleştirme ve Akıllı Kent Miti

Teknofeodalizmin akıllı kent vizyonu, kentsel müşterekleri teknolordların mülkiyetine geçiren bir dijital kuşatma stratejisi olup, kent sakinlerini karar alıcı yurttaş olmaktan çıkararak kent hakkından mülksüzleştirmektedir (Sadowski, 2020; Jenkins, 2022; Gabrys, 2016; Cardullo & Kitchin, 2018).

Bu işgalin en trajik boyutu, yerel yönetimlerin kentsel rant uğruna sürece suç ortağı olmasıdır. Harvey'in (2001) saptadığı "girişimci" yönetişime geçiş, kent idarelerini şirketlere dönüştürerek yurttaş verilerini teknoloji devlerine teşvik olarak sunmuştur (McQuire, 2021). İlhan Tekeli'nin (2009) vurguladığı kentsel rantın politik tahkimat aracı olarak kullanılması gerçeği; yerel idarelerin otoriter pratiklerle, kısa vadeli siyasi başarı ve fütüristik imaj uğruna (Söderström vd., 2014) kamusal alanın işgaline göz yummasına neden olmaktadır (Ergenc & Yuksekkaya, 2024).

Yerel yönetimlerin rant ve imaj uğruna kurduğu bu ittifak, Jodi Dean'in (2020) egemenliğin çitlenmesi tanımına uygun olarak kentsel egemenliğin teknoloji devlerine devredilmesiyle sonuçlanmaktadır. Kamu yönetimi özel şirket altyapılarının basit bir eklentisine indirgenirken (Goodman & Powles, 2019), demokratik denetim algoritmik "kara kutulara" teslim edilmekte (McQuire, 2021) ve şehrin verisini tutan bulut lordu nihai egemen güç konumuna yükselmektedir (Sadowski, 2020). Yerel yönetimlerin rant ve siyasi beka uğruna dahil olduğu bu suç ortaklığı (Harvey, 2001; Ergenc & Yuksekkaya, 2024), topyekûn mekânsal adaletin ve "kent hakkının" tarihe karışması anlamına gelmektedir.

Egemenliğin Rasyonel Savunusu: Ulus-Devletin Geri Dönüşü

Kapitalizmin Fordizmden post-Fordizme uzanan mekânsal serüveni (Mengi, 2004), bugün veri altyapılarının tetiklediği ve klasik serbest piyasa kurallarını aşındıran bir "teknofeodalizm" aşamasına evrilmiştir (Varoufakis, 2023; Öztürk, 2025; Akçoraoğlu, 2019). Bahse konu dönüşüm yalnızca teknoloji

devlerinin algoritmik tahakkümüyle yapılmamaktadır. Bu noktada karşımıza, kamu hizmetlerini piyasalaştıran "performans yönetimi" (Çınar, 2005), yerel bankacılığı tasfiye eden uluslararası kredi piyasası, "yönetişim" mekânizmaları aracılığıyla kentsel mekânın finansallaştırılması ve egemenliğin finansal oligarşiye devri olguları da çıkmaktadır (Çınar, 2005).

Her ne kadar Henri Lefebvre ve eleştirel kent kuramcıları mülksüzleştirme süreçlerini güçlü biçimde teşhis etse de bu analizler pratik hukuki çözümler üretmekte sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle eleştirel teorinin ötesine geçerek devletin düzenleyici kapasitesine ve somut hukuk araçlarına yönelmek pragmatik bir zorunluluktur. Bu savunma hattı, Friedrich A. Hayek'in "nomos" (evrensel adil kurallar) kavramıyla temellendirilebilir. Zira teknoloji devlerinin dayattığı şeffaf olmayan algoritmalar ve performans sözleşmeleri, kısa vadeli kâr odaklı keyfi "thesis" (buyruk) örnekleridir (Hayek, 1973; Yayla, 1992). Kentsel adaletin korunması, bu keyfiliğe karşı tarafsız kamu hukukunun yeniden tesisini gerektirir. Ancak hukukun işlerliği, sınırları belirli ve ortak aidiyet duygusuna sahip bir "demos"u zorunlu kılar. Bu noktada liberal milliyetçilik, ulus-devleti sosyolojik bir dayanak olarak yeniden konumlandırır. Hazony (2018) liberal demokrasinin egemen ulus-devletlere bağlılığını, Tamir (1993, 2019) özerkliğin kültürel zemine ihtiyaç duyduğunu, Miller (1995) ise refah devletinin ulusal dayanışma gerektirdiğini vurgular (Özer vd., 2018). Kelly (2015) ve Öksüz'e (2017) göre bireyi küresel piyasanın baskısından koruyacak rasyonel kurumlar, güçlü bir ulusal kimlik temelinde inşa edilebilir.

Teknofeodalizmin parçalayıcı etkilerine karşı, etnik milliyetçilik kenti bölmekte; sivil milliyetçilik ise devleti aşırı soyutlayarak bireyi korumasız bırakmaktadır. Buna karşın liberal milliyetçilik, ulusal kimliği düşünümsel bir dayanışma projesi olarak ele alarak kentsel müşterekleri savunacak toplumsal güveni (Miller, 1995) ve aktif politik özneyi (Lefebvre, 1974) üretir. Böylece teknofeodal hiyerarşinin yarattığı "vassal kapitalistler" ile "bulut serfleri" (Dean, 2020), tekno-lordlara karşı ulus-devlet zemininde taktiksel bir yakınlaşma içine girmektedir (Varoufakis, 2023). Bu eğilim, sınırsız devletçilik talebi anlamına gelmez. Spencer'ın (1884) uyardığı gibi, denetimsiz bir devlet teknoloji devleriyle birleşerek siber-otoriter bir yapıya dönüşebilir. Bu nedenle çözüm, Acemoğlu ve Robinson'un (2019) "Prangalanmış Leviathan" kavramında olduğu gibi, sivil toplum tarafından denetlenen anayasal bir devlettir. Bu yapının temeli; Hayek'in nomos'u ve Öksüz'ün (2017) milli şuura dayalı toplumsal denetim kapasitesidir.

Teknofeodal tahakküme karşı bir başka araç, ulus-devletin anti-tröst mekânizmalarını yeniden devreye sokmasıdır. Adam Smith'ten (1776) bu yana süregelen yaklaşım, Neo-Brandeisçi hareketin "yapısal ayrıştırma" ilkesiyle dijital platformların piyasa içindeki çifte rolünü sınırlamayı hedefler (Lambert &

Cooper, 2024). Bununla beraber dijital ağların sınır tanımayan yapısı, ulusal regülasyonları tek başına yetersiz kılar. Bu nedenle Avrupa Birliği'nin DMA ve GDPR gibi düzenlemeleriyle yerel demokratik pratiklerin birlikte işletilmesi gereklidir. Barselona'nın "Decidim" modeli, veri müşterekleri ve platform kooperativizmi bu bağlamda öne çıkan uygulamalardır (Artyushina, 2023; Calzada, 2021; Keleş & Mengi, 2002).

Sonuç olarak, teknoloji devlerinin yoğun güç temerküzü karşısında ulus-devletin geri dönüşü rasyonel bir savunma stratejisidir (Zuboff, 2019). Dijital serfleşmenin aşılması; dijital alanı kamusallaştıran, mülkiyeti güvence altına alan ve hukukun üstünlüğünü algoritmaların üzerine yerleştiren; ulus-ötesi düzenlemeler ve yerel demokrasiyle desteklenen çok katmanlı bir hukuk devleti yapısının yeniden inşasına bağlıdır.

Sonuç Yerine

Bildiri boyunca ortaya konan argümanlar, geleceğin kentlisinin devasa bir mülksüzleşme tehdidiyle karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Şehirler artık salt fiziksel yığılma alanları değil; teknoloji devlerinin veri madenciliği yaptığı, kentsel müştereklerin dijital olarak çitlendiği devasa rant şantiyeleridir (Sadowski, 2020; Srnicek, 2017).

Bu kuşatmaya karşı çözüm, teorik tartışmaları aşarak dijital derebeylerin algoritmik keyfiliğine karşı ulus-devletin koruyucu ve düzenleyici kapasitesini kentsel mekâna geri çağıran pratik bir politik eylem hattı inşa etmektir. Fukuyama'nın (1992) başarılı bir modernleşme projesi olarak nitelediği Mustafa Kemal'in anti-emperyalist ve akılcı ulus-devlet vizyonu, siber-emperyalizme karşı da temel bir eylem pusulası olmalıdır. Bu doğrultuda, farklı ideolojik eğilimler teknofeodal sömürüye karşı "taktiksel bir ittifak" kurarak; mülkiyet hukukunu, kamu altyapısını ve veri egemenliğini eşzamanlı savunan, teknoloji tekellerini regüle eden yasal bir direniş ağı oluşturmalıdır. Ortak hedef, demokratik hukuk devletinin gücüyle kentsel mekânı dijital tahakkümden kurtarmaktır.

Son tahlilde, siyasal ve hukuki egemenlik tesis edilmeden kentsel adaletin ve özgürlüğün var olamayacağı tartışmasızdır. Kentsel mekânı dijital işgalden kurtarma mücadelesi, yirmi birinci yüzyılın en büyük bağımsızlık savaşıdır. Lewis Mumford'un, "Şehir, insanlık tarihinin kaydedildiği bir tiyatro sahnesidir" tespiti ile Mustafa Kemal Atatürk'ün, "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır." uyarısı bu noktada kesişmektedir. Bugün kentsel mekânın tarihi devasa veri setleri ve algoritmalarla dijital bir sahnede yeniden

yazılırken; bu kodları kimlerin yazdığına ve veriyi kimlerin kontrol ettiğine vereceğimiz önem, kentsel egemenliğimizin bizzat temelini oluşturacaktır.

Kaynakça

Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2019). *Dar koridor: Devletler, toplumlar ve özgürlüğün geleceği* (Y. Taşkın, Çev.). Doğan Kitap.

Akçoraoğlu, A. (2019). 'Yeni kapitalizm' teorileri, dijital devrim ve Türkiye kapitalizmi. *Mülkiye Dergisi*, *43*(3), 525-575.

Althusser, L. (1970). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (M. Özışık ve Y. Alp, Çev.). İletişim Yayınları.

Alvarez León, L. F., & Rosen, J. (2024). Land, reconfigured: Defying the laws of physics, upholding the rules of the market in the metaverse. *Environment and Planning D: Society and Space*, *42*(4), 559-579.

Amin, A., & Thrift, N. (2002). *Cities: Reimagining the urban*. Polity Press.

Artyushina, A. (2023). Can a smart city exist as commons? The case of automated governance in Sidewalk Toronto. *Cambridge Studies on Governing Knowledge Commons*. Cambridge University Press.

Aslan, A. S., & Harman Aslan, E. (2025). The short-term rentals and gentrification: The case of Beyoğlu, Istanbul. *Kent Akademisi*, *18*(3), 1756-1779.

Ayman Güler, B. (2023). *Devlet bilimi: Göçebe ve yerleşik devlet*. İmge Kitabevi.

Bast, D., Carr, C., Madron, K., & Syrus, A. M. (2022). Four reasons why data centers matter, five implications of their social spatial distribution, one graphic to visualize them. *Environment and Planning A: Economy and Space*, *54*(3), 441–445.

Baudrillard, J. (1981). *Simülakrlar ve Simülasyon* (O. Adanır, Çev.). Doğu Batı Yayınları.

Bojić, L. (2022). Metaverse through the prism of power and addiction: What will happen when the virtual world becomes more attractive than reality? *European Journal of Futures Research*, *10*(1), 1-24.

Calzada, I. (2021). Data co-operatives through data sovereignty. *Smart Cities*, *4*(3), 1158-1172.

Caprotti, F. (2015). *Eco-cities and the transition to low carbon economies*. Palgrave Macmillan.

Caprotti, F., Chang, I. C., & Joss, S. (2022). Beyond the smart city: A typology of platform urbanism. *Urban Transformations*, *4*(4).

Cardullo, P., & Kitchin, R. (2018). Smart urbanism and smart citizenship: The neoliberal logic of 'citizen-focused' smart cities in Europe. *Environment and Planning C: Politics and Space*, *37*(5), 813-830.

Castells, M. (1996). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür cilt 1 - Ağ toplumunun yükselişi* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Castells, M. (1997). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür cilt 2 - Kimliğin gücü* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Castells, M. (1998). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür cilt 3 - Binyılın sonu* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cerdà, I. (1867). *General theory of urbanization 1867* (V. Guallart, Ed.; A. K. Bunning, A. Ludlow ve G. Thomson, Çev.). Actar Publishers.

Chayka, K. (2016). Welcome to AirSpace: How Silicon Valley helps spread the same sterile aesthetic across the world. *The Verge*.

Childe, V. G. (1936). *Kendini yaratan insan: İnsanın çağlar boyunca gelişimi* (F. Ofluoğlu, Çev.). Varlık Yayınları.

Christoforou, Z., Gioldasis, C., de Bortoli, A., & Seidowsky, R. (2021). Who is using e-scooters and how? Evidence from Paris. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, *92*, 102708.

Cook, G., & Jardim, E. (2019). *Clicking clean Virginia: The dirty energy powering Data Center Alley*. Greenpeace.

Cooke, P. (2020). Silicon Valley imperialists create new model villages as smart cities in their own image. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, *6*(2), 24.

Cowley, R. (2016). Eco-cities: Technological showcases or public spaces? *Local Environment*, *21*(8).

Çınar, T. (2005). Kentsel altyapı finansman modeli olarak yerel kredi piyasası sistemi: Türkiye örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *60*(4), 57-74.

Çınar, T. (2005). Yerel yönetimlerde stratejik planlama ve performans yönetimi. *Genel-İş Emek Araştırma Dergisi*, 2005/2, 27-40.

Çobangil, O., & Ateş, E. (2025). Airbnbfication and gentrification from the perspective of rent gap theory: The case of Beyoğlu, Istanbul. *Urban Geography*, *46*(8), 1774–1800.

Dean, J. (2020). Communism or neo-feudalism? *New Political Science*, *42*(1), 1-17.

Durand, C. (2022). Scouting capital's frontiers. *New Left Review*, *136*, 29-39.

Ergenc, C., & Yuksekkaya, O. (2024). Institutionalizing authoritarian urbanism and the centralization of urban decision-making. *Territory, Politics, Governance*, *12*(3), 410-429.

Esener, Ç. (2024). Teknofeodalizm, sosyal medya ve yeni nesil devlet anlayışının kamu maliyesine olası etkileri. İ. Güneş (Ed.), *Maliye alanında uluslararası araştırmalar ve değerlendirmeler* içinde (s. 45-62). Serüven Yayınevi.

Fukuyama, F. (1989). The end of history? *The National Interest*, *16*, 3-18.

Fukuyama, F. (1992). *Tarihin sonu ve son insan* (V. Tekelioğlu, Çev.). Panama Yayıncılık.

Fukuyama, F. (2022). A country of their own: Liberalism needs the nation. *Foreign Affairs*, *101*(3), 80-91.

Fukuyama, F. (Ed.). (2006). *Ulus inşası* (H. Kaya, Çev.). Profil Kitap.

Gabrys, J. (2016). *Program earth: Environmental sensing technology and the making of a computational planet*. University of Minnesota Press.

Gellner, E. (1983). *Uluslar ve ulusçuluk* (G. G. Özdoğan ve B. E. Behar, Çev.). Hil Yayınları.

Goodman, E. P., & Powles, J. (2019). Urbanism under Google: Lessons from Sidewalk Toronto. *Fordham Law Review*, *88*(2), 457-498.

Greenfield, A. (2013). *Against the smart city (The city is here for you to use, Part I)*. Do Projects.

Greenfield, A. (2017). *Radikal teknolojiler: Gündelik hayatın tasarımı* (M. Kutun ve E. Çamuroğlu Çığ, Çev.). Epos Yayınları.

Hardin, G. (1968). The tragedy of the commons. *Science*, *162*(3859), 1243-1248.

Harvey, D. (2001). *Sermayenin mekânları: Eleştirel bir coğrafyaya doğru* (B. Kıcır, D. Koç, K. Tanrıyar ve S. Yüksel, Çev.). Sel Yayıncılık.

Harvey, D. (2003). The fetish of technology: Causes and consequences. *Macalester International*, *13*, 3-30.

Hayek, F. A. (1973). *Hukuk, yasama ve özgürlük: Kurallar ve düzen* (A. Yayla, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hazony, Y. (2018). *The virtue of nationalism*. Basic Books.

Hirsch, J. (1974). *Staatsapparat und Kapitalreproduktion* [State apparatus and capital reproduction]. Suhrkamp.

Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*. Harvard University Press.

Hobbes, T. (1651). *Leviathan* (S. Lim, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (1990). *1780'den günümüze milletler ve milliyetçilik: Program, mit, gerçeklik* (O. Akınhay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Hogan, M. (2015). Data flows and water woes: The Utah data center. *Big Data & Society*, *2*(2).

Hollands, R. G. (2008). Will the real smart city please stand up? Intelligent, progressive or entrepreneurial? *City*, *12*(3), 303-320.

Hollingsworth, J. A., Copeland, B., & Johnson, J. X. (2019). Are e-scooters polluters? The environmental impacts of shared dockless electric scooters. *Environmental Research Letters*, *14*(8), 084031.

International Energy Agency. (2020). *Tracking buildings 2020: Data centres and data transmission networks*.

Jacobs, J. (1961). *Büyük Amerikan şehirlerinin ölümü ve yaşamı* (B. Doğan, Çev.). Metis Yayınları.

Jenkins, B. L. (2022). Smart city Toronto: Extraction, enclosure, rentier capitalism. *Canadian Journal of Communication*, *47*(2), 247-271.

Jeon, H. R. S. (2021). How South Korea's Incheon smart city makes forgotten inequalities visible. *Journal of International Affairs*, *74*(1), 261-284.

Jung, J. (2024). *Songdo city: Blueprint or black sheep?* Charter Cities Institute.

Kapır, B. (2025). Tekno-feodalizm perspektifinden sinema sektöründe üretken yapay zeka teknolojisinin analizi. *Tykhe Sanat ve Tasarım Dergisi*, *10*(18), 257-285.

Kapp, K. W. (1950). *The social costs of private enterprise*. Harvard University Press.

Keleş, R. (1990). *Kentleşme politikası*. İmge Kitabevi.

Keleş, R., & Mengi, A. (2002). Dünya Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'na doğru. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, *11*(4), 6-24.

Kelly, P. (2015). Liberalism and nationalism. S. Wall (Ed.), *The Cambridge companion to liberalism* içinde (s. 329–352). Cambridge University Press.

Kitchin, R. (2014). The real-time city? Big data and smart urbanism. *GeoJournal*, *79*(1), 1-14.

Lambert, T. A., & Cooper, T. (2024). Neo-Brandeisianism's democracy paradox. *Journal of Corporation Law*, *49*(2), 347-403.

Lefebvre, H. (1974). *Mekânın üretimi* (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık.

Leszczynski, A., Cinnamon, J., Asa, S., & Jahiu, L. (2025). Docklessness, aesthetic governance, and the urban 'micromobility mess'. *Urban Studies*, *62*(12), 2508-2525.

Marx, K., & Engels, F. (1848). *Komünist manifesto* (M. Erdost, Çev.). Sol Yayınları.

McQuire, S. (2021). Urban digital infrastructure, smart cityism, and communication. *International Journal of E-Planning Research*, *10*(3), 1–18.

Mengi, A. (2004). Yerinden yönetim: Avrupa Birliği'nde bölgeler ulus devlete karşı mı? *Mülkiye Dergisi*, *28*(245), 47-56.

Miller, D. (1995). *On nationality*. Clarendon Press.

Moreau, H., de Jamblinne de Meux, L., Zeller, V., D'Ans, P., Ruwet, C., & Achten, W. M. J. (2020). Dockless e-scooter: A green solution for mobility? Comparative case study between dockless e-scooters, displaced transport, and personal e-scooters. *Sustainability*, *12*(5), 1803.

Mullins, P. D. (2017). The ubiquitous-eco-city of Songdo: An urban systems perspective on South Korea's green city approach. *Urban Planning*, *2*(2), 4-12.

Mumford, L. (1961). *Tarih boyunca kent: Kökenleri, geçirdiği dönüşümler ve geleceği* (G. Koca ve T. Tosun, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Namjoo, F., Namjoo, A., Modaber Nejad, Z., & Modaber Nejad, S. A. (2025). The use of artificial intelligence in military weapons: From the perspective of humanitarian law principles and Islamic jurisprudence. *Interdisciplinary Studies in Society, Law, and Politics*, *4*(3), 1-9.

Netexplo Observatory. (2019). *Smart cities: The birth of the "smart city" / new lifestyles*. UNESCO.

North, D. C. (1981). *Structure and change in economic history*. W. W. Norton & Co.

O'Connor, J. (1973). *The fiscal crisis of the state*. St. Martin's Press.

Öksüz, İ. (2017). *Niçin geri kaldık? Tarih - devlet - ekonomi - yönetim*. Panama Yayıncılık.

Özer, M. A., Ayhan, U., & İrdem, İ. (2018). Liberal milliyetçilik ve Türk milliyetçiliği: Bir dikotomi mi yoksa uygulanabilir bir argüman mı? *TESAM Akademi Dergisi*, *5*(1), 35-62.

Öztürk, H. (2025). Tekno-feodalizm tezine eleştirel bir bakış: Varoufakis'in Technofeudalism: What Killed Capitalism kitabı üzerine. *İlef Dergisi*, *12*(2), 406-417.

Perzanowski, A., & Schultz, J. (2016). *The end of ownership: Personal property in the digital economy*. The MIT Press.

Pirenne, H. (1933). *Ortaçağ Avrupa'sının ekonomik ve sosyal tarihi* (U. Kocabaşoğlu, Çev.). İletişim Yayınları.

Plantin, J.C. (2018). Google Maps as cartographic infrastructure: From participatory mapmaking to database maintenance. *International Journal of Communication*, *12*, 489–506.

Rodrik, D. (2011). *Akıllı küreselleşme: Küresel piyasalar, devlet ve demokrasi neden birlikte var olamazlar?* (B. Aksu, Çev.). Efil Yayınevi.

Rostow, W. W. (1960). *The stages of economic growth: A non-communist manifesto*. Cambridge University Press.

Sadowski, J. (2020). The internet of landlords: Digital platforms and new mechanisms of rentier capitalism. *Antipode*, *52*(2), 562-580.

Sassen, S. (1991). *The global city: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press.

Schaffers, H., Komninos, N., Pallot, M., Trousse, B., Nilsson, M., & Oliveira, A. (2011). Smart cities and the future internet: Towards cooperation frameworks for open innovation. J. Domingue

vd. (Ed.), *The future internet: Future internet assembly 2011: Achievements and technological promises* içinde (s. 431-446). Springer.

Sennett, R. (1977). *Kamusal insanın çöküşü* (S. Durak ve A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Sennett, R. (2018). *İnşa etmek ve yaşamak: Şehir etiği* (A. Çavdar, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Sequera, J. (2025). Platform gentrification: The production of urban inequalities in the on-demand city. *Open Research Europe*, *5*(147).

Skinner, Q. (1978). *The foundations of modern political thought*. Cambridge University Press.

Smith, A. (1776). *Milletlerin zenginliği* (H. Derin, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Smith, R., & Burrows, R. (2021). Software, sovereignty and the post-neoliberal politics of exit. *Theory, Culture & Society*, *38*(6), 143-166.

Söderström, O., Paasche, T., & Klauser, F. (2014). Smart cities as corporate storytelling. *City*, *18*(3), 307-320.

Spencer, H. (1884). *Devlete karşı insan* (Y. S. Altındal, Çev.). Litera Yayıncılık.

Srnicek, N. (2017). *Platform capitalism*. Polity Press.

Tamir, Y. (1993). *Liberal nationalism*. Princeton University Press.

Tamir, Y. (2019). *Why nationalism*. Princeton University Press.

Tekeli, İ. (2009). *Akılcı planlamadan, bir demokrasi projesi olarak planlamaya*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Townsend, A. M. (2013). *Smart cities: Big data, civic hackers, and the quest for a new utopia*. W.W. Norton & Company.

van der Graaf, S. (2018). In Waze we trust: Algorithmic governance of the public sphere. *Media and Communication*, *6*(4), 153–162.

Varoufakis, Y. (2023). *Technofeudalism: What killed capitalism*. The Bodley Head.

Virilio, P. (1998). *Enformasyon bombası* (K. Şahin, Çev.). Metis Yayınları.

Wachsmuth, D., & Weisler, A. (2018). Airbnb and the rent gap: Gentrification through the sharing economy. *Environment and Planning A: Economy and Space*, *50*(6), 1147–1170.

Wallerstein, I. (1995). *Liberalizmden sonra* (E. Öz, Çev.). Metis Yayınları.

Wark, M. (2019). *Capital is dead: Is this something worse?* Verso.

Weber, M. (1921). *Şehir: Modern kentin oluşumu* (M. Ceylan, Çev.). Yarın Yayıncılık.

Wirth, L. (1938). Urbanism as a Way of Life. *American Journal of Sociology*, 44(1), 1-24.

Yañez-Barnuevo, M. (2025). *Data centers and water consumption*. Environmental and Energy Study Institute.

Yayla, A. (1992). *Liberalizm*. Turhan Kitabevi.

Yigitcanlar, T., Kamruzzaman, M., Foth, M., Sabatini-Marques, J., Costa, E., & Ioppolo, G. (2019). Can cities become smart without being sustainable? A systematic review of the literature. *Sustainable Cities and Society*, *45*, 348–365.

Zuboff, S. (2019). *Gözetleme kapitalizmi çağı: Ürünün "sen" olduğu çağda insanın geleceği için savaş* (T. Uzunçelebi, Çev.). Okuyan Us Yayınları.

BÖLÜM: 5

DİJİTAL İKTİDAR, POPÜLİZM VE DEMOKRATİK GERİLEME

YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA DÜZENLEYİCİ DEVLETİN YENİDEN İNŞASI: GÖZETİM KAPİTALİZMİ, TEKNO-FEODALİZM VE DİJİTAL YÖNETİŞİM

Mehmet Metin UZUN*

Giriş

Kapitalizm öldü mü? Bu büyük soru, ekonomi politiğin tarihsel düzleminde basit bir merak unsuru olmanın ötesine geçerek; sistemin yapısal krizlerle her yüzleşmesinde kendini yeniden üreten bir ana izlek haline gelmiştir (Gibson-Graham, 1997; Wark, 2021; Kovel, 2021). Marx'ın yapısal çelişki analizinden Schumpeter'in yaratıcı yıkım kavramsallaştırmasına uzanan bu köklü gelenek, kapitalizmin sonunu hem öngörü hem de arzu nesnesi olarak ele almaktadır. Ancak Varoufakis'e göre kapitalizmi öldüren ne bir devrim ne de bir sınıf mücadelesidir; onu öldüren, bizzat kendi içinden doğan teknolojik dönüşümün kendisidir. *Antroposen* çağdan yapay zekâ çağına geçişte iyice derinleşen bu dönüşüm, gücün ve zenginliğin tarihte eşi görülmemiş biçimde az sayıda teknoloji şirketinin elinde yoğunlaştığı yeni bir sisteme kapı aralamıştır. Amazon, Google, Tencent, Apple ve Meta gibi teknoloji devleri, klasik piyasa aktörleri olmaktan çıkarak ekonomik ve toplumsal etkileşimin zeminini kontrol eden dijital derebeyleri haline gelmiştir. Piyasaların yerini algoritmalarla yönetilen bu tekno-feodal yapıların aldığı süreç, yalnızca bir ekonomik yoğunlaşma değil, aynı zamanda iktidarın doğasındaki köklü bir kırılmadır (Varoufakis, 2023). Bu kırılmanın merkezinde bulut teknolojileri yatmaktadır. Bulut altyapısı, yalnızca bir veri depolama aracı değil, platformların egemenlik hakkı benzeri bir iktidar uyguladığı alan haline evrilmiştir. Milyarlarca kullanıcı, platformlardaki gönüllü etkileşimleriyle bu bulut sermayesini her gün ücretsiz biçimde yeniden üretmekte ve farkında olmadan dijital serflere dönüşmektedir (Varoufakis, 2023, s. 203). Zuboff'un (2019) da "gözetim kapitalizmi" (surveillance capitalism) olarak işaret ettiği bu süreçte, insan deneyimi, duyguları ve sosyal ilişkileri ücretsiz bir hammadde olarak tek taraflı gasp edilmekte; davranışsal artı değer şirketlerin çıkarları doğrultusunda algoritmik tahakküm aracına dönüştürülmektedir. Orta çağ feodallerinin yalnızca toprağı kontrol ederek rant elde etmesi gibi, teknoloji devleri de dijital altyapıları kontrol ederek yeni bir rant düzeni kurmaktadır. Kapitalizmin kendi dinamikleriyle bu

* Dr Öğretim Üyesi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, https://orcid.org/0000-0002-2000-9585

kaotik yeni tür feodal düzene evrilmesi (Dean, 2021), serbest piyasanın rekabet ilkelerini yerle bir etmekte ve tam da bu noktada, siyasi ve hukuki bir müdahalenin yani düzenleyici devletin geri dönüşünü zorunlu kılmaktadır.

Bu çalışmanın odağında, küresel ekonomi-politiğin üretimden dijital ranta doğru yaşadığı bu sarsıcı kırılmanın kavramsal ve teorik çerçevesi ele alınırken; asıl vurgu, dev teknoloji tekellerinin yarattığı bulut rant düzenine karşı düzenleyici devletin geri dönüşüne olan acil ve hayati ihtiyaçtır. Son kırk yılın neoliberal hegemonyası altında özel mülkiyeti koruyan, Yeni Kamu İşletmeciliği reformlarıyla piyasalaşan ve piyasa işleyişini kolaylaştıran pasif bir gece bekçisi rolüne indirgenen devletin, tekno-feodal mimariyi dizginlemek ve meşru denetimi sağlamak adına aktif bir düzenleyici konumuna geçmesi elzemdir. Devletin; toplumu, emeği ve bireysel otonomiyi tekno-lordların sınırsız rant arayışından ve asimetrik veri gaspından koruyabilmesi için pasif tutumunu terk ederek proaktif bir şekilde algoritmik egemenliğini yeniden inşa etmesi gerektiği, bu çalışmanın temel savını oluşturmaktadır. Nitekim, bildiri teknolojinin düzenlenmesinde geleneksel düzenleyici yaklaşımların yetersizliğine ve tempo problemine (pacing problem) dikkat çekerek çevik düzenleyici (agile) modele odaklanmaktadır.

Kapitalizmin Metamorfozları ve Tekno-feodalizm

Küresel ekonomi-politiğin tarihsel yörüngesi, kapitalizmin durağan bir sistem olmadığını, sürekli olarak mutasyona uğradığını ve günümüzde endüstriyel seri üretimden dijital tahakküme doğru köklü bir metamorfoz geçirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Kapitalizmin metamorfozları küresel sosyal-politik iklim (küreselleşme), teknolojik gelişmeler (bilgisayar, ağ teknolojisi ve algoritmalar) ve elbette kapitalizmin bizatihi doğasından kaynaklı çatışmalar ve krizler (2008 krizi) ekseninde gelişmekteydi.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında sermaye ile emek arasındaki geçici uzlaşmaya dayanan Fordist-Keynesyen refah kapitalizmi ile başladı (Varoufakis, 2023, s.24–28). Ancak 1971 Nixon Şoku ile sabit döviz kurlarının çökmesi, neoliberalizmin ve finansallaşmanın önünü açarak kapitalizmin ikinci büyük metamorfozunu tetiklemiştir (Varoufakis, 2023 s.40). Bu dönemde devlet, toplumsal refahı terk ederek piyasa mekanizmalarını kolaylaştıran, mülkiyeti koruyan ve sermaye birikimini önceliklendiren gece bekçisi rolüne çekilmiş, böylece teknoloji devlerinin bugünkü tahakkümüne zemin hazırlayan bir süreci başlatmıştır. Bu piyasa temelli yaklaşım 1980'lerin Yeni Sağ hükümetleri tarafından defaatle övülmüş, Reagan ve Thatcher tarafından devletin minimalist rolü Yeni Kamu İşletmeciliği reformlarıyla desteklenmiştir (Lodge & Gill, 2011). Sermaye birikimini ve serbest piyasa işleyişini her türlü demokratik ve

toplumsal değerin üzerinde tutan bu neoliberal hegemonya, 1990'lar boyunca küresel çapta derinleşerek devleti yalnızca özel mülkiyeti koruyan ve finansal kapitalizmin hareketliliğini kolaylaştıran pasif bir gece bekçisi rolüne indirgemiştir. Devletin piyasaların işleyişine müdahale etmemesi gerektiği inancı, refah devletinin tasfiyesine yol açarken, aynı zamanda yeni gelişmekte olan ve dijital teknolojiler için devasa, denetimsiz bir yasal boşluk yaratmıştır (Törnberg, 2023).

Ancak devletin piyasalara kayıtsız boyun eğdiği bu finansallaşmış kapitalizm çağı, 2008 Küresel Finans Krizi'nin yıkıcı şokuyla duvara çarpmış ve neoliberalizmin kendi kendini düzenleyen piyasa illüzyonu çökmüştür. Varoufakis'e (2023, s. 99–103) göre 2008 krizi sonrasında devletin bu acil durum müdahalesiyle yarattığı devasa likidite, geleneksel kapitalizmin kendi kendini yok ederek tekno-feodalizme evrilmesinin altyapısını oluşturmuştur. 2008 krizi, kapitalizmin rekabetçi piyasa ve yenilikçi kâr mantığının yerini; dijital altyapılara erişim karşılığında vassal kapitalistlerden tahsil edilen "bulut rantına" ve piyasaların merkezileşmiş "bulut tımarlarına" bıraktığı tekno-feodal çağın resmi başlangıcı olmuştur (Varoufakis, 2023, s. 114–115). Bu dönemin politik iklimi devlet müdahalesini inovasyonu yavaşlatacak bir araç gibi sunmaktaydı (Bessen, 2022). Tam da bu deregülasyon rüzgârının arkasına sığınan teknoloji şirketleri, 2000'lerin başındaki internet krizinin yarattığı aciliyet ortamında kapitalizmin yeni ve yırtıcı bir mutasyonunu, gözetim kapitalizmini (Zuboff, 2019) ya da platform kapitalizmi (Srnicek, 2017) olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştır.

Yeni dönemde dijital eylemlerimizden arta kalan veriler, davranışsal artı değere dönüştürülmekte ve insan davranışlarını öngören ve aktif olarak modifiye eden tahmin ürünleri haline getirilerek işlem piyasalarında satılmaktadır. Şirketler, "Büyük Öteki" *(Big Other*) olarak adlandırılan devasa ve opak bir dijital mimari üzerinden faaliyet göstererek, bilgilendirilmiş onam ilkesini zorunlu "veri teslimiyetine" dönüştürmekte ve bireylerin psikolojik içselliği ile özerkliğini yok eden asimetrik bir güç inşa etmektedir (Zuboff, 2015). Bu *post-panoptik* ortamda platformlar neoliberalizmin sektörel özdenetim (self-regulation) fetişizmini fırsat bilerek, insan deneyimini ve bireysel otonomiyi ücretsiz bir hammadde olarak metalaştırmaya başlamıştır (Zuboff, 2019). Demokratik denetimin kademeli olarak zayıflatıldığı bu dönemde, teknoloji devleri devletin pasifliğinden yararlanarak siber uzayı çitlemiş ve rıza dışı veri teslimiyetine dayalı asimetrik bir tahakküm mimarisi inşa etmişlerdir.

Christophers (2020) tarafından geliştirilen rantiye kapitalizmi (rentier capitalism) kavramı, günümüz kapitalizminin temel dinamiğinin üretimden değil, kıt varlıkların mülkiyetinden veya kontrolünden elde edilen ranttan kaynaklandığını ileri sürer. Bu modelde başarı, ne ürettiğinle değil neyi kontrol

ettiğinle belirlenir. Bu doğrultuda Tekno-lortların kârı ortadan kaldırarak küresel ticareti bir rantiye mekanizmasına çevirmesi ve siber-alanı özelleştirmesi, toplumun bütünü üzerinde feodal bir hegemonya kurmuştur. Nitekim, Varoufakis'in (2023) çarpıcı bir biçimde işaret ettiği üzere, geleneksel kapitalizmin rekabetçi piyasa ve kâr dinamikleri, yerini dev teknoloji şirketlerinin algoritmik tahakkümüne, "bulut rantına" ve merkezileşmiş dijital derebeyliklere bırakarak kendi sonunu hazırlamıştır. Bu yeni perspektife göre; sermaye büyümeye, mutasyona uğramaya ve tahakküm alanını genişletmeye devam etse de rekabetçi piyasalara ve yenilikçi kâr mantığına dayalı *geleneksel kapitalizm* artık gelişememiş ve kendi yarattığı sermaye ve tekno-yapı tarafından boğulmuştur. Ancak tekno-feodalizm tezi beraberinde yoğun eleştirileri de beraberinde getirdiğini belirtmekte fayda var. Morozov (2022), platformların rant düzeninin kapitalizme yabancı olmadığını, sermaye birikiminin tarihsel olarak her zaman yeni rant alanları yarattığını savunurken; Srnicek (2017) platform ekonomisini feodal bir kopuş değil, neoliberal kapitalizmin veri odaklı uzantısı olarak ele almaktadır. Benzer şekilde Gane (2025) kapitalizmin öldüğünü ilan etmek, onu karşıtsız bırakma riskini doğurduğunu ifade etmektedir. Değişen, kapitalizmin kendisi değil, birikim stratejileri ve sömürü mekanizmalarıdır. Belirtmek gerekir ki, bu çalışma Varoufakis'in kavramının kapitalizmi "öldürüp öldürmediği" sorusuna odaklanmamaktadır; aksine, mevcut siyasi-ekonomik dönüşümün düzenleyici devlet üzerine getirdiği yapısal zorlukları ve bu zorluklara yanıt olarak devletin dönüşümünün kaçınılmazlığını ele almaktadır. Gane'in (2025) eleştirisi terminolojik açıdan haklı olsa da ister tekno-feodalizm ister platform kapitalizmi ya da rantiye kapitalizmi olarak adlandırılsın, platformların altyapısal iktidarının yarattığı düzenleyici kriz gerçektir ve geleneksel düzenleyici devlet modellerini işlevsiz kılmaktadır.

Kapitalizmin kendi iç çelişkileriyle ürettiği ve bizzat kendi ölümüne neden olan tekno- feodalizm, gözetim kapitalizminin yırtıcı pratikleriyle birleştiğinde insan deneyimini metalaştıran ve bireysel otonomiyi yok eden distopik bir sömürü düzeni inşa etmiştir. Bu tarihsel ve yapısal kırılma noktasında, son kırk yılın neoliberal hegemonyası altında yalnızca piyasa işleyişini kolaylaştıran, özelleştirmeyi savunan ve sermaye birikimini koruyan pasif bir "gece bekçisi" rolüne indirgenen devletin düzenleyici işlevi kökten sorgulanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede takip eden bölümde yapay zekâ çağının başında düzenleyici devletin rolü ele alınacaktır.

Düzenleyici Devletin Dönüşü: Yapısal Zorunluluk mu, Politik Tercih mi?

Günümüzde devletin düzenleyici rolü, klasik anlamda piyasa başarısızlıklarını düzeltmenin ötesine geçerek, verinin kamusal bir kaynak olarak tanımlanması, algoritmik karar sistemlerinin etik denetimi, yapay zekâ uygulamalarının şeffaflığı ve vatandaşların dijital haklarının korunması yönünde yeni bir düzenleyici ve kurumsal çerçeve oluşturma göreviyle iç içe geçmiştir. Devletin düzenleme kapasitesinin artması beklenirken, mevcut uluslararası sistemde yapay zekânın yarattığı düzenleyici boşluk hem demokratik meşruiyeti hem de dijital egemenlik alanını tartışmalı hale getirmiştir. Bu boşluk yalnızca hukuki normların teknolojik hız karşısında yetersiz kalmasını ifade eden tempo probleminden değil, aynı zamanda teknoloji şirketlerinin ulus-devlet sınırlarını aşan hegemonik yapısından kaynaklanmaktadır. Nitekim Zuboff'un davranışsal fazlalık üzerinden işaret ettiği tekno-yapıyı kontrol eden şirketlerin inşa ettiği gözetim kapitalizmi, bireyin rızasına dayalı sözleşme fikrini fiilen ortadan kaldırmış, sözleşme özgürlüğü ilkesini "veri teslimiyetine" dönüştürmüştür (Zuboff, 2019). Kullanıcılar, dijital platformlara erişmek için karmaşık ve anlaşılmaz kullanım koşullarını kabul etmeye zorlanırken, verilerinin ne amaçla toplandığını, nasıl işlendiğini ve kimlerle paylaşıldığını dair sorular gündeme gelmektedir. Bu durum bilgi asimetrisini sistematik olarak derinleştirerek bireyin özerkliğini yapısal olarak aşındırmaktadır.

Günümüzde dijital platformların egemenliği altında, düzenleyici devlet modeli derin bir varoluşsal krizle karşı karşıyadır. Majone (1994; 2019) tarafından teknik uzmanlığa dayanan bağımsız ajanslar modeli olarak kuramsallaştırılan, Moran (2002) tarafından "modern düzenleme" çerçevesinde analiz edilen ve Braithwaite (2011) tarafından "duyarlı düzenleme" ilkesiyle genişletilen bu model, belirli bir varsayım üzerine inşa edilmişti. Temelde düzenleyicinin, düzenlenen aktörden daha fazla bilgi üretebileceği, piyasa başarısızlıklarını tespit edip düzeltebileceği ve risk yönetimini öngörülebilir bir çerçevede sürdürebileceği varsayımı düzenleyici yaklaşımın ana odağını oluşturuyordu. Ancak bu varsayım artık geçerliliğini yitirmektedir. Platform kapitalizminin sahip olduğu tekno-yapısal güç, özellikle bulut altyapıları, API ekosistemleri, gerçek zamanlı veri analitiği ve algoritmik karar alma sistemleri düzenleyicinin bilgi üretme kapasitesini yapısal olarak aşmış; devleti, düzenlediği aktörün gerisinde kalan, onun ürettiği veriye ve altyapıya bağımlı bir konuma itmiştir. Başka bir deyişle, sorun yalnızca düzenleyicinin yavaş kalması değil; düzenleyicinin neyi, nasıl ve ne zaman düzenleyeceğini bilme kapasitesinin kendisinin çökmesidir. Nitekim devletin düzenleyici kapasitesinin artırılması artık bir politika tercihi olmanın ötesine geçmiş, yapısal bir zorunluluk haline gelmiştir. Platformlar, Lessig'in (2000) tanımladığı kod-yasası

(code-as-law) mekanizmasıyla kendi normatif düzenlerini inşa etmekte; Pistor'un (2019) işaret biçimde sermayenin hukukunu yeniden kodlayarak klasik kamu-özel ayrımını bulanıklaştırmakta ve devletin yaptırım tekelini sessizce parçalamaktadır. Amazon'un özel tahkim mekanizmaları geliştirmesi, Google'ın içerik moderasyonu aracılığıyla ifade özgürlüğünün sınırlarını fiilen belirlemesi kamusal otoritenin dijital alanda aşındırılmasının somut tezahürleridir. Dolayısıyla, bu çalışmanın odağında düzenleyici devletin dönüşümü hem platformların altyapısal iktidarı karşısında bir hayatta kalma zorunluluğu hem de demokratik kamu düzeninin dijital çağda yeniden inşası için kaçınılmaz bir politik tercih olarak ele alınmaktadır.

Öncelikli olarak düzenleyici devletin dönüşümüne duyulan ihtiyaç, platform ekonomisinin altyapısal niteliğindeki köklü değişimden kaynaklanmaktadır. Srnicek (2017) ve Eberlein (2019) tarafından vurgulandığı üzere, dijital platformlar geleneksel şirketlerden farklı olarak, ekonomik aktivitenin gerçekleştiği zemin olmanın ötesinde, bu zeminin kendisinin işletmecisi konumuna geçmişlerdir. Srnicek (2017), platform kapitalizmini analiz ederken, dijital platformların üretim araçlarının ötesinde, üretim ilişkilerinin kendisini organize eden altyapısal yapılar olduğunu vurgulamıştır. Bu tespit, Levi-Faur (2005) tarafından öne sürülen "düzenleyici kapitalizm" (regulatory capitalism) ile birlikte okunduğunda, devletin düzenleyici rolünün sadece piyasa başarısızlıklarını düzeltmekten ibaret olmadığı, aynı zamanda kapitalist birikimin kurumsal koşullarını aktif olarak şekillendirdiği görülmektedir. Aynı zamanda bu dönüşüm, Mann'ın (1984) tanımladığı "altyapısal iktidar" kavramının dijital çağdaki en çarpıcı yeniden üretimini temsil etmektedir. Mann, devletin gücünü toplumsal yaşamın altyapısına nüfuz etme kapasitesiyle ölçmüştü; bugün aynı kapasiteyi platformlar edinmiştir. Bulut altyapıları üzerinden veri depolama ve işleme, arama motorları aracılığıyla bilginin dolaşımını sıralama, dijital ödeme sistemleriyle finansal akışları yönlendirme ve kimlik doğrulama mekanizmalarıyla bireylerin dijital varoluşunu koşullandırmak gibi bunların her biri, klasik anlamda devletin tekelinde olan egemenlik işlevleridir. Varoufakis'in (2023, s. 159–160) vurguladığı gibi, platformlar bu işlevleri devraldıkça, devletle vatandaş arasındaki ilişkinin yerini platform ile kullanıcı arasındaki asimetrik bağımlılık ilişkisi almakta; kamusal otorite dijital altyapının kontrolünü elinde tutan platformlara devredilmektedir. Artık bir bireyin bankacılık işlemi yapabilmesi, bilgiye ve hizmete erişebilmesi, hatta kimliğini doğrulayabilmesi büyük ölçüde platformların altyapısal kapasitesine bağlıdır. Bu süreçte kullanıcılar ilk bölümde tartışıldığı üzere dijital serflere dönüşmekte, ürettikleri veriler karşılığında platform hizmetlerine erişim elde etmekte ve böylece veri-kira ilişkisi etrafında feodal benzeri bir bağımlılık ağı oluşmaktadır. Bu yapısal koşullar altında düzenleme literatüründe sıklıkla ele alınan geleneksel komuta-

kontrol düzenle (command-and-control) ve düzenleyici araçları gelişmekte olan tekno-yapıyı düzenlemekte hatta tanımlamakta bile yetersiz kaldığı görülmektedir. Nitekim bu durum düzenleyici devletin dönüşünden önce dönüşümünü zorunlu kılmaktadır. Ancak devletin geri dönmeden önce karşı karşıya kaldığı zorlukların analizi ortaya konmalıdır.

Düzenleyici Devleti Düzenlemek: Platform İktidarı Karşısında Yapısal Yetersizlik(ler)

Düzenleyici boşlukların giderek genişlemesinin temelinde, teknoloji hukuku ve düzenleme teorisi literatüründe kapsamlı biçimde tartışılan tempo problemi (pacing problem) bulunmaktadır. Marchetti (1980) ve daha yakın dönemde Fenwick ve diğerleri (2016) tarafından ele alınan tempo problemi, teknolojik inovasyonun hızı ile yasal ve düzenleyici çerçevelerin uyum sağlama kapasitesi arasındaki yapısal uyumsuzluğu ifade etmektedir. Geleneksel düzenleyici devlet modeli, Majone (1997) tarafından vurgulandığı gibi, delege edilmiş yetki ve teknik uzmanlık aracılığıyla bu uyumsuzluğu yönetebilmekteydi; çünkü endüstriyel dönemin teknolojik değişim hızı, düzenleyici adaptasyona olanak tanıyan bir gecikme payı bırakmaktaydı. Ancak dijital teknolojilerin üstel büyüme dinamiği, bu gecikme payını neredeyse tamamen ortadan kaldırmıştır. Bu tempo uyumsuzluğu, tekno-feodalizm bağlamında özel bir aciliyet kazanmaktadır. Platformlar düzenleyicilerin henüz kavramsal çerçeve geliştirme aşamasındayken, fiilen yeni piyasa yapıları ve iktidar ilişkileri inşa etmekte ve düzenleyici boşluklar doğurmaktadır. Düzenleyici boşlukların artması, tekno-yapısal dönüşümün doğrudan bir sonucudur ve birbirine bağlı üç boyutta kendini göstermektedir.

Birinci boyut olan sınıflandırma boşluğu, dijital platformların mevcut hukuki kategorilere sığdırılamamasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, Uber bir taksi şirketi mi yoksa bir teknoloji platformu mudur? YouTube bir medya kuruluşu mu yoksa bir içerik barındırma hizmeti midir? Bu belirsizlik, düzenleyici yetkinin hangi kuruma ait olduğunu muğlaklaştırmakta ve platformların kendilerini stratejik olarak en gevşek düzenleyici kategoriye konumlandırmasına olanak tanımaktadır (Helberger vd., 2018).

İkinci boyut olan yargı yetkisi boşluğu, platformların ülke ötesi yapısından beslenmektedir. Örneğin, Google ve Apple uzun yıllar boyunca "Çifte İrlanda, Hollanda Sandviçi" (Double Irish, Dutch Sandwich) olarak bilinen vergi yapılandırmasıyla kârlarını İrlanda ve Hollanda üzerinden Bermuda'ya aktarmış, böylece AB genelinde milyarlarca euro vergi ödemekten kaçınmıştır (Mattli ve Woods, 2009). Meta'nın AB kullanıcılarının kişisel verilerini ABD'ye aktarması ise bu boşluğun veri egemenliği boyutunu gözler önüne sermiştir. Avrupa Adalet

Divanı 2020 yılında *Schrems II* kararıyla ABD-AB arasındaki Gizlilik Kalkanı anlaşmasını geçersiz kılmış; ancak Meta, alternatif hukuki mekanizmalar aracılığıyla veri transferini fiilen sürdürmüş ve İrlanda Veri Koruma Komisyonu'nun 1,2 milyar euro ceza kesmesine rağmen uygulamanın etkinliği tartışmalı kalmıştır (European Data Protection Board, 2023).

Üçüncü boyut olan bilgi asimetrisi boşluğu ise belki de en kritik olanıdır. Düzenleyiciler, platformların algoritmik karar alma mekanizmalarını anlayacak teknik kapasiteden yapısal olarak yoksundur. Amazon'un fiyatlandırma algoritması günde milyonlarca fiyat değişikliği yaparken, bir rekabet otoritesinin bu dinamik yapıyı geleneksel araçlarla denetlemesi fiilen olanaksızdır (Kroll, 2015). Baldwin ve diğerlerinin (2011, s.68–71) düzenleyici başarısızlığın temel nedeni olarak tanımladığı bilgi asimetrisi, algoritmik sistemlerin kara kutu niteliğiyle katlanarak derinleşmektedir. Bu yapısal boşluğu daha da derinleştiren bir diğer mekanizma ise düzenleyici yakalama (regulatory capture) ve lobi faaliyetleridir. Stigler'in (1971) tanımladığı üzere, düzenlenen aktörler zaman içinde düzenleyicileri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme kapasitesi edinmektedir; nitekim teknoloji devleri bu kapasiteyi benzeri görülmemiş ölçekte kullanmaktadır. 2023 yılında yalnızca Meta, Amazon, Apple ve Google'ın ABD'de lobi faaliyetlerine ayırdığı bütçe milyonlarca doları aştığı iddia edilmektedir.[1] Bunun yanı sıra eski AB Komisyonu yetkilileri ve ABD Kongresi danışmanları düzenli olarak teknoloji şirketlerinin üst düzey yönetim kadrolarına transfer olmuştur (Carpenter ve Moss, 2013). Bu döner kapı sistemi (revolving door), düzenleyicilerin bağımsızlığını yapısal olarak aşındırmakta ve platformların düzenleyici süreci kendi lehlerine şekillendirmesine zemin hazırlamaktadır.

Sonuç olarak, sınıflandırma belirsizliği, yargı yetkisi boşlukları ve bilgi asimetrisinin birbirini besleyen kısır döngüsü, düzenleyici yakalama ve döner kapı mekanizmalarıyla birleştiğinde, geleneksel komuta-kontrol düzenlemesinin teknoloji devleri ve platform ekonomisini hükmedenler karşısında yapısal olarak yetersiz kaldığı açıkça görülmektedir. Statik, önceden belirlenmiş kurallara dayanan geleneksel düzenleyici çerçeveler, platformların dinamik ve sürekli evrilen yapısıyla baş edememektedir. Bu yetersizlik hem düzenleyici devletin hem de düzenleyici araçların köklü biçimde tekno-yapıya uyum sağlamasının zorluğuna ve zorunluluğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla, düzenleyici devletin karşı karşıya olduğu kriz yalnızca bir kapasite sorunu değildir; bu kriz, düzenlemenin epistemolojik temellerinin, kurumsal mimarisinin ve araçsal repertuvarının dijital çağın gerçekliklerine uygun biçimde yeniden

1 https://www.bloomberght.com/teknoloji-sirketleri-abde-lobicilige-113-milyon-euro-harcadi-2338145

tasarlanmasını başka bir deyişle, düzenleyici devletin kendisini düzenlemesini zorunlu kılmaktadır.

Çevik Düzenlemeler ve Dijital Yönetişim

Önceki bölümlerde ortaya konan düzenleyici boşluklar, tempo problemi ve *Collingridge ikilemi*[2], geleneksel komuta-kontrol düzenlemesinin platform ekonomisi karşısındaki yapısal çöküşünü göstermiştir. Ancak bu çöküşten çıkarılması gereken sonuç, düzenleyici devletin terk edilmesi değil, aksine dijital yönetişim paradigması ekseninde radikal biçimde yeniden inşa edilmesidir. Bu yeniden inşanın merkezinde, çevik düzenleme (agile regulation) ile düzenleyici teknoloji (RegTech) arasındaki diyalektik ilişki yatmaktadır; çünkü tekno-feodalizmin yarattığı güç asimetrisine karşı koymanın yolu, teknolojinin yönetiminde yine teknolojiyi kullanmaktan geçmektedir (Yeung, 2019). Bu yönüyle çevik düzenlemeler teknolojinin düzenlenmesi noktasında sıklıkla gündeme gelmektedir.

Çevik düzenleyici yaklaşım, teknolojik değişimin hızının hukuki ve kurumsal uyum kapasitesini sistematik biçimde aşması karşısında geliştirilen, esnek, deneysel, geri-bildirim temelli ve veriyle beslenen bir düzenleme modeli olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2024). Geleneksel komuta-kontrol düzenlemesinde düzenleyici önce sorunu tanımlar, sonra kural koyar, ardından ihlali tespit edip yaptırım uygulamaktadır. Oysa platform kapitalizmi, yapay zekâ ve veri altyapılarıyla şekillenen güncel tekno-yapı bu sırayı tersine çevirmiştir; teknoloji önce toplumsal ilişkilere nüfuz etmekte, pazarları yeniden kurmakta ve normatif sonuçlar üretmekte, düzenleyici ise çoğu zaman bu sonuçlar görünür olduktan sonra devreye girebilmektedir. Bu nedenle çevik düzenleme, yalnızca daha hızlı düzenleme anlamına gelmez; aynı zamanda düzenlemenin epistemolojik temelinin değişmesi anlamına gelmektedir. Düzenleyici artık dışarıdan bakan bir kural koyucu değil, gerçek zamanlı izleme, öğrenme ve müdahale kapasitesine sahip bir dijital yönetişim aktörü olmak zorundadır. Bu doğrultuda teknolojinin teknolojiyle düzenlenmesi bir tercih değil, yapısal bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Algoritmik sistemlerle işleyen, gerçek zamanlı veri toplayan ve kullanıcı davranışını mikro düzeyde

2 Collingridge ikilemi, David Collingridge'in (1980) *The Social Control of Technology* adlı eserinde formüle ettiği temel bir kontrol paradoksudur. İkileme göre, bir teknolojinin toplumsal etkileri gelişiminin erken aşamalarında yeterince anlaşılamaz ve bu nedenle etkili düzenleme yapılamaz; ancak teknoloji yaygınlaştığında ve etkileri belirginleştiğinde, yerleşik çıkar grupları, yol bağımlılıkları nedeniyle müdahale güçleşir. Başka bir deyişle, düzenleme yapılabilecek kadar bilgi olduğunda müdahale için çok geç, müdahale için yeterince erken olduğunda ise bilgi çok azdır.

yönlendiren platformlar, yalnızca klasik denetim raporları ve *ex-post* yaptırımlarla düzenlenmesi imkânsızdır.

Bu noktada düzenleyici teknoloji (*RegTech)* ve daha geniş anlamıyla dijital yönetişim araçları merkezi önem kazanır. Teknolojinin teknolojiyle düzenlenmesi, basitçe "düzenleme surecinde daha fazla teknoloji kullanmak" değildir; düzenleyici kapasitenin dijital altyapı üzerinden yeniden kurulmasıdır. RegTech araçları, düzenleyicilerin platformların davranışlarını gerçek zamanlı izlemelerine, algoritmik karar süreçlerini denetlemelerine ve riskleri erken aşamada tespit etmelerine imkân tanır (Bolton & Mintrom, 2023). Örneğin algoritmik denetim sistemleri veya API tabanlı zorunlu veri erişimi, düzenleyicilere platformların içerik moderasyonu, reklam hedefleme veya tavsiye sistemlerine ilişkin örüntüleri inceleme imkânı sağlayabilir. Bunun yanında otomatik etki değerlendirme sistemleri, yüksek riskli yapay zekâ uygulamalarının ayrımcılık, güvenlik veya şeffaflık ihlallerini önceden saptamak için kullanılabilir (Arner vd., 2016). Bu araçlar, bilgi asimetrisini azaltarak düzenleyici devletin epistemik açığını kapatır; çünkü tekno-feodal sistemde asıl sorun, devletin sadece geç kalması değil, neye geç kaldığını dahi tam olarak görememesidir. Nitekim blok zincir teknolojisi bunun en güncel örneğidir.

Ancak çevik düzenleme, sadece düzenleyici teknoloji kullanımına indirgenemez. Bu yaklaşımın kurumsal araçları daha geniştir. İlk olarak, düzenleyici kum havuzları yeni teknolojilerin kontrollü ve sınırlı bir ortamda test edilmesini sağlayarak *Collingridge ikilemini* hafifletir; çünkü düzenleyici, teknoloji tam yerleşmeden önce onun etkilerini gözlemleme imkânı bulur (Zarra, 2026). Örneğin denetim teknolojileri (SupTech) kamu kurumlarının yalnızca bilgi toplamasını değil, bu bilgiyi yorumlama ve müdahaleye dönüştürme kapasitesini de güçlendirir. Bunun yanında uyarlanabilir yönetişim modelleriyle kuralların tek seferlik değil, periyodik gözden geçirme, zorunlu denetim ve risk güncelleme mekanizmalarıyla sürekli yenilenmesini içerir (Janssen ve von der Voort, 2020). Bu çerçevede çeviklik, sürekli öğrenen, veriyle hareket eden bir devlet olmasını vurgular.

Bununla birlikte, teknolojinin teknolojiyle düzenlenmesi kendi risklerini de taşıdığı unutulmamalıdır. Eğer düzenleyici teknoloji altyapısı kamusal olarak kurulmazsa, devlet platformların sağladığı araçlara bağımlı hale gelebilir ve bu durum düzenleyici yakalamanın yeni bir dijital biçimini doğurabilir. Bu nedenle çevik düzenlemenin önkoşulu, kamusal dijital kapasitenin inşasıdır. Devlet yalnızca normları koyan değil; algoritma denetleyen, teknik uzmanlık üreten ve platformların sunduğu bilgiye mahkûm olmayan bir kurumsal yapıya dönüşmelidir.

Sonuç Yerine

Her büyük dönüşüm beraberinde yeni bir kriz türünü getirir (Varoufakis, 2023, s.135). Kapitalizmin evrimi Büyük Buhran benzeri sistemik krizlere yol açmıştı; refah devleti bu krizlere toplumsal bir yanıt olarak doğmuş, ancak 1980'lerden itibaren yükselen neoliberal dalga devletin müdahale alanını sistematik biçimde daraltarak finansal kapitalizmi denetimden özgürleştirmeyi hedeflemişti. Günümüzde ise tekno-feodalizm, önceden var olan istikrarsızlıkları derinleştirirken bunları yeni varoluşsal tehditlere dönüştürüyor. Platformların altyapısal iktidarı, veri-rant ilişkileri ve kod-yasası mekanizmaları, yalnızca piyasa başarısızlıkları yaratmakla kalmıyor; demokratik yönetişimin temellerini, bireyin dijital özerkliğini ve kamusal alanın bütünlüğünü yapısal olarak aşındırıyor.

Ancak bugünün krizi, yarının krizinin yalnızca bir ön provası olabilir. Platformlar halihazırda dikkat ekonomisini, veri akışlarını ve algoritmik karar alma süreçlerini yönetmektedir; gelecekte ise giderek daha özerk hale gelen *genel amaçlı yapay zekâ* (AGI) sistemlerinin otonom kaynak tahsisi ve toplumsal yönlendirme kapasitesi edinmesi, düzenleyici devletin bugünkü kriz düzeyini bile nostaljik kılabilecek boyutlara taşıyabilir. Öyle ki, 2022 yılından bu yana tanıklık ettiğimiz üretken yapay zekâ rüzgârının dönüştürücü etkisi bunun en somut ve çarpıcı örneğidir. ChatGPT'nin piyasaya sürülmesinden bu yana geçen kısa sürede, büyük dil modelleri iş süreçlerini, bilgi üretimini, yaratıcı endüstrileri ve karar alma mekanizmalarını köklü biçimde dönüştürürken, düzenleyiciler henüz bu teknolojilerin sınıflandırılması, denetlenmesi ve hesap verebilirliği konusunda temel bir kavramsal çerçeve dahi oluşturabilmiş değildir. İşte tam da bu nedenle, geri dönecek olan devlet sanayi çağının ağır, tepkisel ve parçalı düzenleyici devleti olamaz. Tekno-feodalizmin hız, ölçek ve karmaşıklık düzeyi; düzenleyici boşlukların kısır döngüsü ve platformların altyapısal gücü, ancak çevik düzenleme motivasyonu ile işleyen, dijital yönetişim kapasitesi geliştirmiş ve teknolojinin yönetiminde teknolojiyi kullanan bir devlet tarafından karşılanabilir.

Özetlemek gerekirse Marx ve Engels'in neredeyse iki yüzyıl önce kapitalizm için söylediği söz, bugün tekno-feodalizm için ürkütücü bir kehanet olarak yankılanmaya devam etmektedir: "(…) *modern burjuva toplumu, böylesine kudretli üretim ve mübadele araçlarını bir araya getirmiş olan bu toplum, kendi tılsımlarıyla hizmete çağırdığı yeraltı güçlerini kontrol edemez olmuş bir büyücüye benziyor*" (Marx & Engels, 2011, s. 226). Dijital çağın büyücüleri; platformları, algoritmaları ve yapay zekâyı kontrol etmeye devam ederken sorulması gereken soru ise bu yeraltı güçlerini kontrol edebilecek bir kamusal iradenin inşa edilip edilemeyeceğidir. Bu nedenle aynı *Gandalf'ın*

dönüşü gibi, düzenleyici devletin geri dönüşü de yalnızca bir umut değil, karanlığın kalıcılaşmaması için zorunlu bir iyimserliktir.

Kaynakça

Arner, D. W., Barberis, J., & Buckley, R. P. (2016). FinTech, RegTech, and the reconceptualization of financial regulation. *Nw. J. Int'l L. & Bus.*, *37*, 371.

Baldwin, R., Cave, M., & Lodge, M. (2011). *Understanding regulation: theory, strategy, and practice*. Oxford university press.

Bessen, J. (2022). *The new goliaths: How corporations use software to dominate industries, kill innovation, and undermine regulation*. Yale University Press.

Bolton, M., & Mintrom, M. (2023). RegTech and creating public value: opportunities and challenges. *Policy Design and Practice*, *6*(3), 266-282.

Braithwaite, J. (2011). The essence of responsive regulation. *UBCL Rev.*, *44*, 475.

Carpenter, D., & Moss, D. A. (Eds.). (2013). *Preventing regulatory capture: Special interest influence and how to limit it*. Cambridge University Press.

Christophers, B. (2020). *Rentier capitalism: Who owns the economy, and who pays for it?*. Verso Books.

Court of Justice of the European Union. (2020). *Data Protection Commissioner v Facebook Ireland Limited and Maximillian Schrems* (Case C-311/18). https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=228677&pageIndex=0&doclang=en

Dean, J. (2021). Neofeudalism: The end of capitalism?. In *Architecture and collective life* (pp. 42-54). Routledge.

Eberlein, B. (2019). Who fills the global governance gap? Rethinking the roles of business and government in global governance. *Organization Studies*, *40*(8), 1125-1145.

European Data Protection Board. (2023). *1.2 billion euro fine for Facebook as a result of EDPB binding decision*. https://www.edpb.europa.eu/news/news/2023/12-billion-euro-fine-facebook-result-edpb-binding-decision_en

Fenwick, M., Kaal, W. A., & Vermeulen, E. P. (2016). Regulation tomorrow: what happens when technology is faster than the law?. *Am. U. Bus. L. Rev.*, *6*, 561.

Gane, N. (2025). Capitalism is capitalism, not technofeudalism. *Journal of Classical Sociology*, *25*(4), 353-368.

Gibson-Graham, J. K. (1997). The end of capitalism (as we knew it): A feminist critique of political economy. *Capital & Class*, *21*(2), 186-188.

Helberger, N., Pierson, J., & Poell, T. (2018). Governing online platforms: From contested to cooperative responsibility. *The Information Society*, *34*(1), 1–14. https://doi-org.uoelibrary.idm.oclc.org/10.1080/01972243.2017.1391913

Janssen M, van der Voort H. Agile and adaptive governance in crisis response: Lessons from the COVID-19 pandemic. Int J Inf Manage. 2020 Dec;55:102180. doi: 10.1016/j.ijinfomgt.2020.102180. Epub 2020 Jun 23. PMID: 32836637; PMCID: PMC7309933.

Kovel, J. (2021). The enemy of nature: The end of capitalism or the end of the world?. In *Power and inequality* (pp. 13-18). Routledge.

Kroll, J. A. (2015). *Accountable algorithms*. Princeton University.

Lessig, L. (2000). *Code is law*. Harvard magazine

Levi-Faur, D. (2005). The global diffusion of regulatory capitalism. *The annals of the American academy of political and social science*, *598*(1), 12-32.

Lodge, M., & Gill, D. (2011). Toward a new era of administrative reform? The myth of post-NPM in New Zealand. *Governance*, *24*(1), 141-166.

Majone, G. (1994). The rise of the regulatory state in Western Europe. *West European Politics*, *17*.

Majone, G. (1997). From the Positive to the Regulatory State: Causes and Consequences of Changes in the Mode of Governance. *Journal of Public Policy*, *17*(2), 139–167. doi:10.1017/S0143814X00003524

Majone, G. (2019). The rise of the regulatory state in Europe. In *The State in Western Europe* (pp. 77-101). Routledge.

Mann, M. (1984). The autonomous power of the state: its origins, mechanisms and results. *European Journal of Sociology/Archives européennes de sociologie*, *25*(2), 185-213.

Marchetti, C. (1980). Society as a learning system: discovery, invention, and innovation cycles revisited. Technological forecasting and social change, 18(4), 267-282.

Moran, M. (2002). Understanding the regulatory state. *British journal of political science*, *32*(2), 391-413.

Morozov, E. (2022). Critique of techno-feudal reason. New Left Review, 133/134, 89–126.

OECD. (2024). Regulatory experimentation: Moving ahead on the agile regulatory governance agenda. OECD Publishing.https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/04/regulatory-experimentation_fc84553c/f193910c-en.pdf

Pistor, K. (2019). *The code of capital: How the law creates wealth and inequality*. Princeton University Press

Srnicek, N. (2017). *Platform capitalism*. John Wiley & Sons.

Stigler, G. J. (1971). The theory of economic regulation. In The political economy: Readings in the politics and economics of American public policy (pp. 67-81). Routledge.

Törnberg, P. (2023). How platforms govern: Social regulation in digital capitalism. *Big Data & Society*, *10*(1), 20539517231153808.

Varoufakis, Y. (2023). Technofeudalism: What killed capitalism. The Bodley Head.

Wark, M. (2021). *Capital is dead: Is this something worse?*. Verso books.

Woods, N., & Mattli, W. (2009). The politics of global regulation. Princeton University Press

Yeung, K. (2019). 'Hypernudge': Big Data as a mode of regulation by design. In The social power of algorithms (pp. 118-136). Routledge.

Zarra, A. (2026, January). Experimentalism beyond ex ante regulation: A law and economics perspective on AI regulatory sandboxes. In *Cambridge Forum on AI: Law and Governance* (Vol. 2, p. e1). Cambridge University Press.

Zuboff, S. (2015). Big other: Surveillance capitalism and the prospects of an information civilization. *Journal of information technology*, *30*(1), 75-89.

Zuboff, S. (2019) The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. PublicAffairs.

DİJİTAL EGEMENLİK VE DEVLETİN DÖNÜŞÜ: YAPAY ZEKÂ ÇAĞINDA ULUSAL KAPASİTENİN YENİDEN TANIMLANMASI

Sevda Nur Çevik TEKELİOĞLU*

Giriş

Devletin dönüşümü meselesi, son yıllarda siyaset bilimi, kamu yönetimi ve uluslararası ilişkiler literatüründe yeniden merkezî bir tartışma alanı hâline gelmiştir. Özellikle küreselleşme süreci boyunca yaygınlık kazanan, devletin ekonomik ve siyasal alanlardaki belirleyiciliğinin zayıfladığı, yönetim kapasitesinin ulusötesi aktörler, piyasa mekanizmaları ve çok aktörlü yönetişim ağları arasında dağıldığı yönündeki yaklaşım, son dönemde yaşanan çok boyutlu krizler karşısında yeniden sorgulanmaktadır (Coşkun, 2002, ss. 66-67). Finansal krizler, kitlesel göç hareketleri, iklim değişikliği, salgınlar, enerji arz güvenliği sorunları ve güvenlik tehditleri, devletin salt düzenleyici bir çerçeve sunan pasif bir yapı olmadığını; tersine kriz yönetimi, kaynak tahsisi, toplumsal düzenin korunması ve kamusal otoritenin sürdürülmesi bakımından vazgeçilmez bir aktör olmayı sürdürdüğünü göstermiştir. Bu nedenle küreselleşme ile öne çıkan "devletin geri çekilişi" veya "devletin sonu" tezleri, günümüzde yerini daha çok devletin yeniden yapılanması, yeniden kurumsallaşması ve yeni koşullara uyum sağlayarak dönüşmesi tartışmalarına bırakmaktadır.

Ancak günümüzde geri dönen ya da yeniden güç kazanan devlet, klasik sanayi toplumunun devletiyle özdeş değildir. Modern devletin tarihsel gelişiminde egemenlik, vergi toplama, güvenliği sağlama, hukuk üretme ve bürokratik düzen kurma gibi işlevler merkezî öneme sahipken, dijital çağda bu işlevlere yeni kapasite alanları eklenmektedir. Dijital teknolojiler, özellikle büyük veri, otomasyon ve yapay zekâ uygulamaları, devletin toplumu tanıma, izleme, sınıflandırma, yönlendirme ve yönetme biçimlerini dönüştürmektedir. Böylece devletin iktidarı artık toprak, nüfus ve fiziksel altyapı üzerindeki denetiminin yanı sıra veri akışları, dijital altyapılar, hesaplama kapasiteleri ve algoritmik sistemler üzerindeki düzenleyici ve yönetsel gücüyle de tanımlanmaya başlamaktadır (Ghodoumızadeh, 2026, ss. 337). Bu durum,

* Dr. Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-1985-8069

egemenlik ve kapasite kavramlarının dijitalleşme bağlamında yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır.

Dijitalleşmenin kamu yönetimi üzerindeki etkileri, başlangıçta daha çok hizmet sunumunda verimlilik, maliyet azaltma, hız ve erişilebilirlik gibi idari sonuçlar üzerinden ele alınmıştır (Castro vd., 2016). Nitekim dijital dönüşüm, kamu sektöründe süreçlerin sadeleştirilmesi, karar alma mekanizmalarının hızlandırılması ve vatandaş-devlet etkileşiminin yeniden düzenlenmesi bakımından önemli fırsatlar sunmaktadır. Bununla birlikte dijitalleşme, sadece teknik veya yönetsel bir modernizasyon süreci olarak değerlendirilemez. Yapay zekâ temelli karar destek sistemleri, otomatik sınıflandırma mekanizmaları, öngörüsel analiz araçları ve veri temelli yönetsel modeller, devletin bilgi üretme ve işleme kapasitesini artırırken aynı zamanda kamusal otoritenin niteliğini de dönüştürmektedir (Göçoğlu, 2020, s. 618). Dolayısıyla dijitalleşme, devletin rasyonalite biçiminin ve egemenlik pratiklerinin yeniden yapılanması anlamına da gelmektedir.

Bu bağlamda yapay zekâ, dijital çağın devlet tartışmalarında özel bir önem taşımaktadır (Tamer ve Övgün, 2020, s. 777). Çünkü yapay zekâ, karar süreçlerine veri temelli analiz, tahmin ve otomasyon unsurlarını dâhil ederek devletin hem idari kapasitesini hem de toplumsal alan üzerindeki nüfuz biçimlerini dönüştürmektedir. Kamu hizmetlerinde yapay zekâ kullanımı, sağlık, eğitim, güvenlik, sosyal yardım, adalet ve kriz yönetimi gibi alanlarda daha hızlı ve daha hedefli politika araçlarının geliştirilmesine imkân verebilmektedir (Kayacı, 2025, s. 418). Buna karşılık aynı süreç; algoritmik önyargı, şeffaflık eksikliği, hesap verebilirliğin zayıflaması, teknokratikleşme ve dijital dışlanma gibi yeni sorun alanlarını da beraberinde getirmektedir (Kordzadeh & Maryam Ghasemaghaei, 2021, s. 392). Bu nedenle yapay zekâ, devlet kapasitesini artıran bir araç olmanın ötesinde, devlet-toplum ilişkisini ve kamusal meşruiyeti yeniden şekillendiren bir siyasal olgu olarak ele alınmalıdır.

Bu çalışmanın hareket noktası, "devletin dönüşü" tartışmasını yapay zekâ çağında ulusal kapasite ekseninde yeniden değerlendirme gerekliliğidir. Çalışma, öncelikle ulusal kapasite kavramının kuramsal içeriğini ortaya koymayı; ardından modern devlette kapasitenin tarihsel olarak nasıl genişlediğini tartışmayı; son olarak da dijitalleşme ve yapay zekâ ile birlikte bu kapasitenin hangi yeni bileşenler üzerinden yeniden tanımlandığını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede çalışmanın temel sorusu şu şekilde formüle edilmektedir: Yapay zekâ çağında devletin kapasitesi ve egemenlik biçimleri nasıl dönüşmekte, ulusal kapasite hangi yeni unsurlar üzerinden yeniden tanımlanmaktadır?

Bu sorudan hareketle çalışmanın temel iddiası, yapay zekâ çağında ulusal kapasitenin sadece askerî, mali, bürokratik ve hukuki kapasite gibi klasik

bileşenlerle açıklanamayacağıdır. Günümüzde devlet kapasitesi, veri akışlarını yönetme, dijital altyapıları düzenleme, algoritmik karar sistemlerini yönlendirme ve teknoloji şirketleriyle kurduğu ilişkiyi kamusal çıkar doğrultusunda yapılandırma yeteneğini de içeren daha geniş bir çerçevede ele alınmalıdır. Bu bağlamda dijital egemenlik, klasik egemenliğin yerine geçen değil; onu tamamlayan ve kapasite boyutlarını genişleten yeni bir devletlik alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ulusal kapasite kavramı kuramsal düzeyde ele alınmakta ve devlet kapasitesi literatüründeki temel tartışmalar özetlenmektedir. İkinci bölümde modern devletin tarihsel gelişimi içinde kapasitenin sanayi devleti, refah devleti ve düzenleyici devlet aşamalarında nasıl genişlediği incelenmektedir. Üçüncü bölüm, dijitalleşme ve yapay zekâ bağlamında devletin bilgi üretme ve yönetme kapasitesindeki dönüşümü tartışmaktadır. Dördüncü bölümde ise dijital egemenlik kavramı çerçevesinde veri egemenliği, dijital altyapı yönetimi, algoritmik karar sistemleri ve devlet-teknoloji şirketleri ilişkisi, ulusal kapasitenin yeni alanları olarak değerlendirilmektedir. Sonuç bölümünde ise devletin ortadan kalkmadığı, ancak kapasite biçiminin dijital çağın koşulları doğrultusunda dönüştüğü ve egemenliğin yeni bir dijital boyut kazandığı vurgulanmaktadır.

Ulusal Kapasite Kavramı: Kuramsal Çerçeve

Devlet kapasitesi ya da ulusal kapasite kavramı, siyaset bilimi ve kamu yönetimi literatüründe devletin toplumsal düzen kurma ve kamusal hedefleri gerçekleştirme yeteneğini açıklamak için kullanılan temel analitik kavramlardan biridir (Gökçe ve Gökçe, 2015, s. 3). Bununla birlikte literatürde kavramın kapsamı ve sınırları konusunda tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Devlet kapasitesi kimi çalışmalarda devletin kaynak toplama gücüyle, kimi çalışmalarda politika üretme ve uygulama yeteneğiyle, kimi çalışmalarda ise devletin toplum üzerindeki kurumsal nüfuz kapasitesiyle ilişkilendirilerek tanımlanmaktadır (Turan, 2008; Genç Yılmaz, 2013). Bu nedenle kavram farklı araştırma gelenekleri içinde çeşitli boyutlara vurgu yapan bir çerçeve olarak kullanılmaktadır.

Devlet kapasitesi tartışmalarında sıkça başvurulan yaklaşımlardan biri, Michael Mann'ın geliştirdiği devlet iktidarı teorisidir (Kardaş Meşeli, 2023, s. 33). Mann, devlet iktidarını despotik iktidar ve altyapısal iktidar olmak üzere iki farklı biçimde ele almaktadır. Despotik iktidar, devlet elitlerinin toplumun onayına ihtiyaç duymadan karar alabilme gücünü ifade ederken; altyapısal iktidar, devletin aldığı kararları toplumun farklı kesimlerine ulaştırabilme ve uygulayabilme kapasitesini ifade etmektedir (Mann, 1984). Bu bağlamda

altyapısal iktidar, devletin topluma nüfuz etme, kaynak oluşturma, bu kaynakları dağıtma ve kamusal düzeni kurumsal araçlar aracılığıyla sürdürebilme kapasitesi olarak değerlendirilmektedir. Mann'ın yaklaşımı, devlet kapasitesinin zor kullanma gücünü, kurumsal örgütlenme ve toplumsal nüfuz kabiliyetiyle birlikte ele alması bakımından literatürde önemli bir referans noktası hâline gelmiştir.

Literatürde devlet kapasitesi kavramının farklı boyutlarını vurgulayan çok sayıda tanım bulunmaktadır. Örneğin Charles Tilly, devlet kapasitesini büyük ölçüde devletin vergi toplama ve kaynak mobilize etme kapasitesi üzerinden açıklamaktadır (Tilly, 1992). Francis Fukuyama ise devlet kapasitesini, devletin belirlediği politikaları etkin biçimde uygulayabilme ve kamusal düzeni sürdürebilme yeteneği olarak tanımlamaktadır (Fukuyama, 2005).

Bu farklı yaklaşımlar incelendiğinde devlet kapasitesinin tek boyutlu bir kavram olmadığı, aksine birbirleriyle ilişkili çeşitli kurumsal ve yönetsel unsurlardan oluştuğu görülmektedir. Genel bir çerçevede devlet kapasitesi, devletin toplumsal kaynakları mobilize ederek kamusal hedeflerini gerçekleştirme ve toplumsal düzeni sürdürebilme yeteneği olarak tanımlanabilir. Bu kapasite devletin kurumsal örgütlenmesine, bilgi üretme ve yönetme becerisine, toplumsal aktörlerle kurduğu ilişkilere ve kamu politikalarını uygulayabilme kabiliyetine dayanmaktadır. Devlet kapasitesinin bileşenleri literatürde farklı biçimlerde sınıflandırılmakla birlikte, çoğu çalışma devlet kapasitesini birkaç temel boyut üzerinden ele almaktadır (Turan, 2008, s. 149). Bunlardan ilki mali kapasitedir. Mali kapasite, devletin vergi toplama ve ekonomik kaynakları mobilize etme yeteneğini ifade etmektedir. Devletin kamu hizmetlerini sunabilmesi, altyapı yatırımlarını gerçekleştirebilmesi ve güvenlik mekanizmalarını sürdürebilmesi büyük ölçüde mali kaynaklara erişim kapasitesine bağlıdır. Bu nedenle vergi toplama mekanizmalarının etkinliği, mali kapasitenin temel göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. İkinci önemli boyut askerî kapasitedir. Askerî kapasite, devletin güvenliği sağlama, sınırlarını koruma ve gerektiğinde zor kullanma yeteneğini ifade etmektedir. Tarihsel olarak devletlerin oluşum süreçleri çoğu zaman savaşlar ve güvenlik tehditleriyle bağlantılı olduğundan, askerî kapasite uzun süre devlet kapasitesinin temel unsurlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Devlet kapasitesinin üçüncü önemli boyutu bürokratik (idari) kapasitedir. Bürokratik kapasite, devletin kararlarını uygulayabilecek profesyonel, kurumsallaşmış ve teknik açıdan donanımlı bir idari yapıya sahip olmasıyla ilgilidir. Etkin bir bürokrasi, kamu politikalarının uygulanmasını mümkün kılarken aynı zamanda devletin toplumsal alan üzerindeki düzenleyici gücünü de artırmaktadır (Yelkesen, 2023, s. 45). Dördüncü boyut ise hukuki kapasitedir. Hukuki kapasite, devletin bağlayıcı kurallar üretme, bu kuralları uygulama ve hukuki düzeni sürdürebilme yeteneğini ifade etmektedir. Hukukun üstünlüğü ilkesi, devletin keyfi

uygulamalardan uzaklaşmasını sağlarken aynı zamanda devlet otoritesinin meşruiyetini güçlendirmektedir. Hukuki kapasitenin güçlü olduğu durumlarda devlet, yalnızca zorlayıcı araçlarla değil, kurumsallaşmış kurallar ve hukuki düzen aracılığıyla toplumsal düzeni sürdürebilmektedir.

Bu kapasite alanları birlikte değerlendirildiğinde, devlet kapasitesinin devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin niteliğiyle yakından bağlantılı olduğu görülmektedir (Gökçe ve Gökçe, 2015, s. 18). Devlet kapasitesi, devletin toplumsal aktörlerle kurduğu etkileşim, bilgi üretme ve yönetme becerisi, kurumsal koordinasyon yeteneği ve toplumsal meşruiyet düzeyiyle birlikte şekillenmektedir. Bu nedenle modern devlet kapasitesi bilgi, iletişim ve yönetişim süreçleri üzerinden değerlendirilmektedir.

Bu kuramsal çerçeve, devlet kapasitesi kavramının tarihsel olarak sabit bir kategori olmadığını; aksine ekonomik, toplumsal ve teknolojik dönüşümler doğrultusunda sürekli yeniden şekillendiğini göstermektedir. Nitekim modern devletin gelişim süreci incelendiğinde, devlet kapasitesinin farklı tarihsel dönemlerde yeni işlevler ve yeni araçlar kazanarak genişlediği görülmektedir. Bu nedenle devlet kapasitesinin dönüşümünü anlamak için modern devletin tarihsel gelişim sürecini incelemek önem taşımaktadır.

Modern Devlette Ulusal Kapasite

Devlet kapasitesi tarihsel olarak sabit bir kategori değildir; ekonomik üretim biçimleri, toplumsal örgütlenme biçimleri ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda sürekli dönüşen ve genişleyen bir yapıya sahiptir. Modern devletin gelişim süreci incelendiğinde, devlet kapasitesinin farklı dönemlerde yeni kurumsal araçlar ve yeni yönetim teknikleri kazanarak genişlediği görülmektedir. Bu süreç, genel olarak sanayi devleti, refah devleti ve düzenleyici devlet aşamaları üzerinden açıklanabilir. Her bir aşama, devletin toplumsal alan üzerindeki kapasitesinin farklı boyutlarda genişlemesine işaret etmektedir.

Sanayi Devleti ve Kapasite Birikimi

Modern devlet kapasitesinin kurumsal temelleri büyük ölçüde sanayileşme süreciyle birlikte şekillenmiştir. Sanayi devleti, üretim kapasitesinin genişlemesi, kentleşmenin hızlanması ve toplumsal ilişkilerin daha karmaşık hale gelmesiyle birlikte devletin ekonomik ve idari kapasitesinin güçlenmesini zorunlu kılmıştır. Bu dönemde devlet, altyapı yatırımlarını gerçekleştirme, ulaşım ve iletişim ağlarını kurma, eğitim sistemini geliştirme ve iç güvenliği sağlama gibi alanlarda daha aktif bir rol üstlenmeye başlamıştır. Sanayileşme süreci aynı zamanda vergi toplama mekanizmalarının gelişmesine ve modern

mali idarenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Artan ekonomik faaliyetler, devletlerin daha düzenli ve sistematik biçimde kaynak mobilize etmesine imkân tanımış; bu durum devlet kapasitesinin mali boyutunu güçlendirmiştir. Sanayi devleti askerî kapasitenin genişlediği bir dönemdir. Ulus-devletlerin ortaya çıkışı ve uluslararası rekabetin yoğunlaşması, devletlerin askerî organizasyonlarını güçlendirmesine yol açmıştır (Evans, 1995). Böylece modern devlet, mali, askerî ve bürokratik kapasitenin birlikte geliştiği bir kurumsal yapı olarak şekillenmiştir.

Refah Devleti ve Sosyal Kapasitenin Genişlemesi

20. yüzyılın ortalarından itibaren devlet kapasitesinin genişlemesinde yeni bir aşama ortaya çıkmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ülkelerde refah devleti modelinin yaygınlaşması, devletin güvenlik ve düzen sağlayan bir aktör olmanın ötesine geçmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde devletler, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve sosyal yardım gibi alanlarda daha aktif roller üstlenmiş; toplumsal refahın sağlanması devlet politikalarının temel hedeflerinden biri hâline gelmiştir. Refah devleti, devlet kapasitesinin özellikle sosyal politika alanında genişlemesine yol açmıştır. Kamu harcamalarının artması, sosyal güvenlik sistemlerinin kurulması ve kamu hizmetlerinin genişlemesi, devletin toplumsal kaynakları yeniden dağıtma kapasitesini güçlendirmiştir. Bu süreçte devlet, ekonomik ve toplumsal düzenin korunmasında daha müdahaleci bir rol üstlenmiş; kamu politikalarının kapsamı önemli ölçüde genişlemiştir. Refah devleti devlet-toplum ilişkilerinin yeniden tanımlandığı bir döneme işaret etmektedir. Devlet, düzen sağlayan bir otorite ve toplumsal refahın üretiminde aktif rol oynayan bir kurum hâline gelmiştir. Bu durum devletin meşruiyetini güçlendirmiş, ancak kamu yönetimi üzerinde artan bir yük oluşturmuştur (Matthews, 2012, s. 288). Devletin üstlendiği geniş sorumluluk alanları, idari kapasitenin daha karmaşık politika alanlarını yönetmesini gerekli kılmıştır.

Düzenleyici Devlet ve Yeni Yönetsel Araçlar

20. yüzyılın son çeyreğinde ise devlet kapasitesi tartışmaları yeni bir dönüşüm sürecine girmiştir. Küreselleşme, finansal serbestleşme ve neoliberal politika reformları, devletin ekonomik faaliyetler üzerindeki doğrudan rolünü sınırlarken düzenleyici işlevlerini daha belirgin hâle getirmiştir. Bu süreçte devletler, birçok ekonomik faaliyeti doğrudan yürütmek yerine piyasaları düzenleyen, denetleyen ve yönlendiren kurumsal mekanizmalar geliştirmeye başlamıştır. Düzenleyici devlet modelinde devlet kapasitesi, kamu hizmetlerini doğrudan üretme yeteneğinden çok, karmaşık ekonomik ve toplumsal sistemleri

düzenleme ve yönlendirme becerisi üzerinden tanımlanmaktadır (Tamer ve Övgün, 2020, s. 775). Bağımsız düzenleyici kurumların ortaya çıkması, politika yapım süreçlerinin uzmanlaşması ve kamu-özel işbirliği modellerinin yaygınlaşması bu dönüşümün önemli göstergeleri arasında yer almaktadır.

Bu dönemde yönetişim kavramı da devlet kapasitesi tartışmalarının merkezine yerleşmiştir. Politika süreçlerinde devlet dışı aktörlerin, uluslararası kuruluşların ve sivil toplum örgütlerinin daha görünür hale gelmesi, devletin politika üretme ve uygulama süreçlerinde daha ağ temelli ve çok aktörlü bir yönetim modeli benimsemesine yol açmıştır. Bununla birlikte bu dönüşüm, bazı yaklaşımlar tarafından devlet kapasitesinin zayıflaması olarak yorumlanırken; diğer yaklaşımlar devletin yeni araçlar ve düzenleyici mekanizmalar aracılığıyla kapasitesini farklı biçimlerde yeniden ürettiğini savunmuştur (Kalfa ve Atay: 2008, s. 230-232).

Bu tartışmalar, devlet kapasitesinin bilgi üretme, düzenleme ve koordinasyon kapasitesi üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Nitekim günümüzde devletlerin karşı karşıya olduğu karmaşık politika sorunları, bilgiye dayalı karar alma süreçlerinin önemini daha da artırmaktadır. Bu bağlamda dijital teknolojilerin gelişimi, devlet kapasitesinin yeni bir dönüşüm aşamasına girdiğini göstermektedir. Büyük veri analitiği, dijital platformlar ve yapay zekâ uygulamaları, devletin toplumsal süreçleri izleme, analiz etme ve yönlendirme kapasitesini önemli ölçüde genişletmektedir. Böylece devlet kapasitesi veri, bilgi ve algoritmik sistemler üzerinden şekillenen yeni bir boyut kazanmaktadır. Bu nedenle günümüzde devlet kapasitesinin dönüşümünü anlamak için dijitalleşmenin ve yapay zekâ teknolojilerinin kamu yönetimi üzerindeki etkilerini incelemek gerekmektedir. Bir sonraki bölümde, dijital dönüşüm ve yapay zekâ bağlamında devletin bilgi üretme ve yönetme kapasitesinde ortaya çıkan değişim ele alınacaktır.

Dijitalleşme ve Ulusal Kapasitenin Dönüşümü

Dijitalleşme, son yirmi yılda kamu yönetimi ve devlet kapasitesi tartışmalarının en belirleyici dinamiklerinden biri hâline gelmiştir. Başlangıçta daha çok idari modernizasyon, hizmet sunumunda verimlilik ve kurumsal performans artışı çerçevesinde ele alınan dijital dönüşüm, zamanla devletin bilgi üretme, toplumu izleme, karar alma ve kaynak tahsisi yapma biçimlerini etkileyen daha kapsamlı bir dönüşüm alanına dönüşmüştür (De Waal vd., 2014). Bu nedenle dijitalleşme, devletin kapasite biçimlerini yeniden yapılandıran siyasal ve yönetsel bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

Dijital dönüşüm, en genel anlamıyla bilgi ve iletişim teknolojilerinin örgütsel performansı geliştirmek, hizmet sunumunu iyileştirmek ve karar alma

süreçlerini desteklemek amacıyla kurumsal yapılara entegre edilmesi sürecidir (Tamer ve Övgün, 2023, s. 510). Kamu sektörü bağlamında bu süreç, çoğu zaman dijital hükümet, elektronik devlet ya da govtech kavramlarıyla ifade edilmektedir. Bununla birlikte dijitalleşmenin etkisi, sadece daha hızlı hizmet sunmak ya da işlemleri çevrimiçi hâle getirmekle sınırlı değildir. Asıl dönüşüm, devletin bilgiye dayalı hareket etme kapasitesinde meydana gelmektedir.

Modern devletin tarihsel gelişimi boyunca bilgi, her zaman iktidarın temel araçlarından biri olmuştur. Nüfus kayıtları, sayımlar, istatistikler, haritalama faaliyetleri ve idari belgeler, devletin toplumu tanıma ve yönetme kapasitesinin kurucu unsurları arasında yer almıştır. Ancak dijital çağda bilgi üretimi, depolanması ve işlenmesi niteliksel bir dönüşüm geçirmiştir. Devletler artık anlık veri akışlarını izleyen, büyük veri setlerini analiz eden ve bu analizler üzerinden öngörüsel yönetsel kararlar alabilen yapılar hâline gelmektedir. Bu durum, devletin bilgi işleme kapasitesinin kapsamını ve hızını önemli ölçüde artırmaktadır. Dijitalleşmenin devlet kapasitesi üzerindeki en önemli etkilerinden biri, kamu yönetiminde karar süreçlerinin giderek veri temelli bir zemine oturmasıdır (Tamer ve Övgün, 2023, s. 511). Özellikle büyük veri analitiği, makine öğrenmesi ve yapay zekâ uygulamaları, devletin toplumsal eğilimleri daha erken tespit etmesine, riskleri sınıflandırmasına ve kaynakları daha hedefli biçimde tahsis etmesine imkân tanımaktadır. Sağlık, eğitim, sosyal yardım, güvenlik, ulaşım ve afet yönetimi gibi alanlarda dijital sistemlerin kullanılması, devletin hem yönetsel etkinliğini artırmakta hem de kamusal hizmetlerin kapsamını genişletmektedir. Böylece devlet kapasitesi, bilgiyi işleme, yorumlama ve uygulamaya aktarma kapasitesiyle de ölçülmeye başlamaktadır.

Bu bağlamda yapay zekâ, dijital dönüşümün en ileri ve en etkili unsurlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Yapay zekâ sistemleri, büyük miktarda veriyi analiz ederek örüntüler tespit edebilmekte, tahminlerde bulunabilmekte ve belirli ölçüde özerk karar destek mekanizmaları üretebilmektedir. Kamu yönetiminde yapay zekâ kullanımı, karar alma süreçlerinin hızlanmasına, kamu hizmetlerinde kişiselleştirilmiş uygulamaların gelişmesine ve yönetsel süreçlerin otomasyonuna imkân vermektedir. Örneğin sosyal yardım programlarında ihtiyaç gruplarının belirlenmesi, sağlık hizmetlerinde risk analizi yapılması, güvenlik alanında anomali tespiti, eğitim politikalarında başarı ve devamsızlık örüntülerinin incelenmesi gibi alanlarda yapay zekâ temelli araçlar kamu otoritelerine önemli imkânlar sunmaktadır (Gezici, 2023, s. 115).

Ancak bu dönüşüm, devlet kapasitesinin yalnızca artması anlamına gelmemektedir. Yapay zekâ ve algoritmik yönetişim, devlet-toplum ilişkilerinin niteliğini dönüştüren yeni gerilim alanları da üretmektedir. Veriye dayalı

yönetim anlayışı, karar alma süreçlerini daha teknik, daha uzmanlık odaklı ve daha otomatik hâle getirmektedir. Bu durum, siyasal kararların toplumsal müzakere ve kamusal tartışma süreçlerinden kısmen uzaklaşarak hesaplama mantığına dayalı bir çerçeveye kaymasına yol açabilmektedir. Dolayısıyla dijitalleşme, bir yandan devletin bilgiye dayalı kapasitesini artırırken, diğer yandan yönetsel süreçlerin teknokratikleşmesini hızlandırmaktadır (Önder ve Saygılı, 2018, s. 644).

Burada "algoritmik yönetişim" kavramı önem kazanmaktadır. Algoritmik yönetişim, kamu otoritelerinin toplumsal süreçleri veri, yazılım ve hesaplama modelleri aracılığıyla izleme, sınıflandırma ve yönlendirme biçimini ifade etmektedir (Issar, & Aneesh, 2022, s. 1). Bu modelde algoritmalar, yalnızca teknik araçlar değil; hangi sorunun önemli görüleceğini, hangi riskin önceliklendirileceğini ve hangi birey ya da grubun nasıl değerlendirileceğini belirleyen yönetsel mekanizmalar hâline gelmektedir. Bu nedenle algoritmik yönetişim, devletin bilgi üretme kapasitesini genişletirken aynı zamanda kamusal otoritenin niteliğini dönüştürmektedir. Artık devlet, veri üreten, veri işleyen ve veriye dayalı yönetsel kararlar veren bir hesaplama aygıtı gibi işlemektedir (Katzenbach, & Ulbricht, 2019, s. 3).

Bu gelişmeler, ulusal kapasite kavramının yeniden ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Klasik literatürde mali, askerî, bürokratik ve hukuki boyutlar üzerinden açıklanan devlet kapasitesi, dijital çağda yeni unsurlar kazanmaktadır. Günümüzde devletin kapasitesi, veri akışlarını izleme ve düzenleme, dijital altyapıları yönetme, algoritmik karar sistemlerini denetleme ve teknolojik bilgi üretimini kamusal amaçlarla yönlendirme becerisini de içermektedir. Bu nedenle yapay zekâ çağında ulusal kapasite, bilgiye dayalı yönetsel kapasitenin genişlemesiyle birlikte daha karmaşık ve çok katmanlı bir içerik kazanmaktadır (Mutlu & Öncü, 2024, s. 187).

Bununla birlikte dijitalleşmenin sunduğu bu yeni kapasite alanları, eşitlik, şeffaflık ve hesap verebilirlik bakımından çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir. Dijital uçurum, farklı toplumsal kesimlerin teknolojiye erişim ve teknolojiyi kullanma imkânları arasındaki eşitsizlikleri derinleştirebilmekte; algoritmik önyargılar ise kamu hizmetlerinde ayrımcılık ve dışlanma riskini artırabilmektedir. Ayrıca yapay zekâ temelli sistemlerin çoğu zaman "kara kutu" niteliği taşıması, yönetsel kararların hangi ölçütlere göre alındığını belirsizleştirmekte ve demokratik denetim kapasitesini zorlamaktadır. Bu nedenle yapay zekâ, devlet kapasitesinin genişlemesine katkı sağlayan bir araç olmakla birlikte, kamusal meşruiyet ve hukuk devleti bakımından yeni sorular da doğurmaktadır (Maral, 2024, s. 19).

Sonuç olarak dijitalleşme ve yapay zekâ, devlet kapasitesinin hem içeriğini hem de işleyiş mantığını dönüştürmektedir. Modern devletin bilgiye

dayalı yönetsel kapasitesi, dijital teknolojiler aracılığıyla daha yoğun, daha hızlı ve daha kapsamlı hâle gelmektedir. Ancak bu dönüşüm, aynı zamanda egemenliğin yeni araçlar ve yeni alanlar üzerinden örgütlenmesi anlamına gelmektedir. Bu noktada devletin kapasite dönüşümünü yalnızca teknik bir modernizasyon olarak değil, aynı zamanda egemenliğin dijital boyut kazanması olarak değerlendirmek gerekmektedir. Tam da bu nedenle, bir sonraki bölümde dijital egemenlik kavramı çerçevesinde yeni kapasite alanları ele alınacaktır.

Dijital Egemenlik ve Yeni Kapasite Alanları

Dijitalleşme ve yapay zekâ, devlet kapasitesinin işleyiş biçimini dönüştürdüğü kadar, egemenliğin dayandığı araçları ve alanları da yeniden tanımlamaktadır. Klasik egemenlik anlayışı büyük ölçüde toprak, sınır, nüfus ve hukuki yetki üzerinden şekillenirken, dijital çağda bu çerçeveye veri, altyapı, hesaplama kapasitesi ve algoritmik kontrol gibi yeni unsurlar eklenmektedir. Bu nedenle dijital egemenlik, ulus-devletin ortadan kalktığını değil; tersine egemenliğin yeni teknik ve kurumsal araçlar üzerinden genişlediğini göstermektedir. Devletin kamusal otoritesi artık dijital alanın düzenlenmesi ve yönetilmesi üzerinden de kurulmaktadır. Bu bağlamda dijital egemenlik, ulusal kapasitenin yeni biçimlerini görünür kılan bir çerçeve sunmaktadır.

Veri Egemenliği

Dijital egemenliğin ilk ve en temel boyutu veri egemenliğidir. Veri, dijital çağda ekonomik, yönetsel ve siyasal karar alma süreçlerinin temel girdilerinden biri hâline gelmiştir. Kamu politikalarının tasarımından güvenlik stratejilerine, sağlık yönetiminden sosyal yardımların hedeflenmesine kadar çok sayıda alanda veri, yönetsel aklın temel dayanağı hâline gelmektedir. Bu nedenle veriye erişim, verinin toplanması, depolanması, işlenmesi ve dolaşımının düzenlenmesi, devletin kapasite alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Veri egemenliği, devletin kendi egemenlik alanı içindeki veri akışları üzerinde düzenleyici ve yönlendirici bir yetkiye sahip olması anlamına gelmektedir (Hummel vd., 2021, s. 1). Bu durum hem vatandaşlara ait kişisel verilerin korunmasını hem de kamusal karar alma süreçlerinde kullanılan verilerin güvenli, erişilebilir ve denetlenebilir olmasını kapsamaktadır. Veri akışlarının tamamının özel şirketler, yabancı teknoloji aktörleri veya ulusötesi platformlar tarafından kontrol edilmesi, devletin toplumsal süreçleri yönetme kapasitesini zayıflatabilir. Bu nedenle veri egemenliği, ulusal kapasitenin dijital çağdaki temel bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmelidir.

Ancak veri egemenliği sadece koruma ve kontrol meselesi değildir. Devletin kamusal yarar doğrultusunda veri üretebilme, veri setlerini anlamlandırabilme ve bu verileri politika süreçlerine entegre edebilme kapasitesini de ifade eder. Başka bir ifadeyle devlet için önemli olan yalnızca daha fazla veriye sahip olmak değil, bu veriyi etkili, meşru ve hesap verebilir biçimde kullanabilmektir. Bu nedenle veri egemenliği, teknik bir depolama ya da güvenlik başlığının ötesinde, siyasal karar alma kapasitesinin bir uzantısıdır.

Dijital Altyapı Yönetimi

Dijital egemenliğin ikinci önemli boyutu dijital altyapı yönetimidir. Günümüzde devlet kapasitesi, veri merkezleri, bulut sistemleri, siber ağlar, sayısal kimlik sistemleri ve kamu bilgi platformları üzerinden de işlemektedir. Bu nedenle dijital altyapılar, modern devletin işleyişinde stratejik öneme sahip yeni kamusal alanlar olarak görülmelidir. Dijital altyapının yönetimi, devletin bilgi akışlarını sürdürebilme, kamu hizmetlerini dijital biçimde sunabilme ve farklı kurumlar arasında koordinasyon kurabilme kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir (Sarıtürk, 2022, s. 578). Sağlık kayıt sistemleri, adli veri tabanları, nüfus yönetim sistemleri, e-devlet platformları ve kamu hizmeti portalları, devletin toplumsal alanla kurduğu ilişkinin dijital omurgasını oluşturmaktadır (Kayan, 2019, s. 61). Bu altyapıların parçalı, dışa bağımlı veya kurumsal olarak zayıf olması, devletin dijital kapasitesini sınırlayabilir.

Öte yandan dijital altyapı yönetimi, egemenliğin yeni sınırlarını da görünür kılmaktadır. Çünkü artık kamusal düzen dijital platformlar ve ağlar üzerinden de sürdürülmektedir. Devletin bu alanlarda düzen kurabilmesi, siber güvenliği sağlayabilmesi ve kamu hizmetlerinin sürekliliğini koruyabilmesi, dijital altyapı üzerindeki yönetim kapasitesine bağlıdır. Bu nedenle dijital altyapı, klasik kamu altyapısının dijital çağdaki devamı olarak değil, devlet kapasitesinin yeni ve stratejik bir boyutu olarak ele alınmalıdır.

Algoritmik Karar Sistemleri

Ulusal kapasitenin dijital çağda yeniden tanımlanmasında öne çıkan bir diğer alan, algoritmik karar sistemleridir. Yapay zekâ destekli karar araçları, kamu yönetiminde sınıflandırma, risk analizi, öncelik belirleme, kaynak dağıtımı ve öngörü üretimi gibi alanlarda giderek daha görünür hâle gelmektedir. Bu sistemler, büyük miktarda veriyi kısa sürede işleyebilme yetenekleri sayesinde devletin karar alma süreçlerine hız ve kapsam kazandırmaktadır (Brkan, 2019, s. 92). Algoritmik karar sistemlerinin kamu yönetiminde kullanılması, özellikle karmaşık ve yüksek hacimli veri gerektiren alanlarda önemli avantajlar

sağlamaktadır. Sosyal yardım başvurularının değerlendirilmesi, sağlık alanında risk gruplarının tespiti, eğitimde başarı ve devamsızlık örüntülerinin incelenmesi, güvenlik alanında şüpheli hareketlerin analiz edilmesi gibi örnekler, devletin yönetsel kapasitesinin nasıl dönüştüğünü göstermektedir. Bu sistemler, karar alma süreçlerinde standartlaşma ve hız sağlayarak kamu kurumlarının iş yükünü azaltabilir ve kaynak kullanımında etkinlik yaratabilir. Ancak algoritmik karar sistemleri, devlet kapasitesini güçlendiren teknik araçlar olmanın ötesinde, kamusal meşruiyet açısından tartışmalı alanlar da yaratmaktadır. Bu sistemlerin hangi verilerle çalıştığı, hangi ölçütlere göre sınıflandırma yaptığı, hangi hataları üretebileceği ve bu hatalardan kimin sorumlu tutulacağı her zaman açık değildir. Algoritmik sistemlerin karar süreçlerinde etkin hâle gelmesi, şeffaflık, denetim ve hesap verebilirlik açısından yeni sorunlar üretmektedir (Starke, vd., 2022, s. 1). Dolayısıyla algoritmik karar sistemleri, kapasite artışı ile meşruiyet geriliminin kesiştiği alanlardan biridir.

Bu bağlamda devletin kapasitesi, algoritmaları kullanma becerisinin yanında, bu algoritmaları kamusal yarar, eşitlik ve hukuk devleti ilkeleri çerçevesinde denetleyebilme yeteneğiyle de ölçülmelidir. Başka bir ifadeyle güçlü bir dijital devlet, yalnızca algoritmik karar alma sistemlerine sahip olan devlet değil; bu sistemlerin siyasal ve hukuki sonuçlarını yönetebilen devlettir.

Devlet–Teknoloji Şirketleri İlişkisi

Dijital egemenlik tartışmalarının bir diğer kritik boyutu, devlet ile teknoloji şirketleri arasındaki ilişkidir. Dijital çağda veri üretimi, yazılım geliştirme, bulut altyapıları, platform ekonomileri ve yapay zekâ uygulamaları büyük ölçüde özel sektör aktörleri tarafından şekillendirilmektedir. Bu durum, devlet kapasitesinin dijital boyutunun çoğu zaman kamu dışı aktörlerle iç içe geçmiş bir yapı kazanmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla devletin dijital alandaki kapasitesi, teknoloji şirketlerinden tamamen bağımsız değildir; ancak bu bağımlılık ilişkisinin kendisi de egemenlik bakımından yeni sorunlar yaratmaktadır. Bir yandan devlet, kamu hizmetlerinin dijitalleşmesi, veri işleme kapasitesinin artırılması ve yapay zekâ çözümlerinin uygulanması için teknoloji şirketlerinin teknik bilgi birikimine ve altyapısına ihtiyaç duymaktadır. Öte yandan kamusal karar alma süreçlerinin özel şirketlerin yazılımlarına, veri mimarilerine ve platformlarına aşırı derecede bağımlı hâle gelmesi, devletin özerk kapasitesini sınırlayabilir. Bu nedenle dijital çağda devlet kapasitesinin önemli bir unsuru, teknoloji şirketleriyle kurulan ilişkinin yönünü ve sınırlarını belirleyebilme yeteneğidir (Sala, 2025, s. 375).

Bu ilişki bir bağımlılık ya da çatışma ilişkisi olarak görülmemelidir. Daha doğru ifade etmek gerekirse, burada karşılıklı bağımlılık içeren bir yapı söz

konusudur. Devlet, teknoloji şirketlerinin bilgi ve altyapısından yararlanırken; teknoloji şirketleri de kamusal düzenlemeler, yasal çerçeveler ve kamu ihaleleri aracılığıyla devletle yoğun etkileşim içindedir. Ancak bu simbiyotik ilişki, kamusal otoritenin geri plana itilmesine yol açmamalıdır. Devlet, dijital egemenliğini koruyabilmek için teknoloji şirketleriyle ilişkisinde düzenleyici, denetleyici ve yönlendirici konumunu muhafaza etmek zorundadır.

Bu nedenle devlet-teknoloji şirketleri ilişkisi, dijital çağda egemenliğin yeniden ölçeklendiği alanlardan biri olarak değerlendirilmelidir. Ulusal kapasite artık, kamu ile özel sektör arasındaki dijital güç ilişkilerini kamusal çıkar doğrultusunda yönlendirebilme becerisiyle de tanımlanmaktadır.

Bu değerlendirmeler bir arada düşünüldüğünde, dijital egemenliğin veri, altyapı, algoritma ve özel teknoloji aktörleriyle kurulan ilişkiler üzerinden şekillenen çok boyutlu bir kapasite alanı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla yapay zekâ çağında ulusal kapasitenin yeniden tanımlanması, egemenliğin çözülmesi değil; yeni üretici güçler ve yeni yönetsel araçlar doğrultusunda yeniden örgütlenmesi anlamına gelmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, "devletin dönüşü" tartışmasını dijital çağın koşulları içinde yeniden değerlendirerek, yapay zekâ ve dijitalleşmenin ulusal kapasite üzerindeki dönüştürücü etkilerini ele almıştır. Küreselleşme döneminde yaygınlaşan devletin zayıfladığı, yetkilerinin ulusötesi ağlara, piyasa aktörlerine ve çok aktörlü yönetişim mekanizmalarına devredildiği yönündeki yaklaşımlar, son yıllarda yaşanan çok boyutlu krizler karşısında yeniden sorgulanmaktadır. Bu bağlamda devlet, kriz yönetimi, kaynak mobilizasyonu, toplumsal düzenin korunması ve kamusal otoritenin sürdürülmesi bakımından merkezi önemini korumaktadır. Ancak bu merkezi konum, klasik sanayi toplumunun devlet biçimiyle değil, dijital çağın yeni kapasite alanlarıyla birlikte düşünülmelidir.

Çalışmada öncelikle ulusal kapasite kavramının kuramsal çerçevesi ele alınmış, devlet kapasitesinin mali, askerî, bürokratik ve hukuki boyutlar üzerinden şekillenen çok katmanlı bir yapı olduğu ortaya konulmuştur. Ardından modern devletin tarihsel gelişiminde bu kapasitenin sanayi devleti, refah devleti ve düzenleyici devlet aşamalarında genişleyerek yeni işlevler kazandığı gösterilmiştir. Bu tarihsel çizgi, devlet kapasitesinin sabit bir kategori değil, toplumsal, ekonomik ve teknolojik koşullara bağlı olarak yeniden şekillenen dinamik bir yapı olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede dijitalleşme ve yapay zekâ, devlet kapasitesinin yeni bir dönüşüm aşamasını temsil etmektedir. Devletin bilgi üretme ve işleme kapasitesi, büyük veri, dijital altyapılar ve algoritmik sistemler aracılığıyla önemli ölçüde genişlemektedir. Kamu

hizmetlerinin sunumundan risk analizine, kaynak tahsisinden toplumsal eğilimlerin izlenmesine kadar çok sayıda alanda yapay zekâ uygulamaları, devletin yönetsel etkinliğini artıran yeni imkânlar sunmaktadır. Buna bağlı olarak devlet kapasitesi artık kurumsal yapıların işleyişi ya da mali ve askerî gücün düzeyiyle birlikte veri akışlarını izleme, dijital altyapıları yönetme, algoritmik sistemleri düzenleme ve teknolojik bilgi üretimini kamusal amaçlarla yönlendirme becerisiyle de tanımlanmalıdır.

Bu dönüşüm, dijital egemenlik kavramını ulusal kapasite tartışmalarının merkezine taşımaktadır. Veri egemenliği, dijital altyapı yönetimi, algoritmik karar sistemleri ve devlet-teknoloji şirketleri ilişkisi, çağdaş devletin yeni kapasite alanları olarak öne çıkmaktadır. Bu alanlar, egemenliğin coğrafi sınırlar ve fiziksel kurumlarla sınırlı olmadığını; artık dijital ağlar, veri mimarileri ve hesaplama sistemleri üzerinden de kurulduğunu göstermektedir. Bu nedenle dijital egemenlik, klasik egemenliğin yerine geçen ayrı bir kategori olmaktan çok, ulusal kapasitenin dijitalleşme sürecinde genişleyen boyutlarından biri olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte yapay zekâ ve dijital yönetişim, devlet kapasitesinin artışıyla birlikte yeni gerilim alanları da üretmektedir. Algoritmik karar alma süreçlerinin şeffaflık sorunları, hesap verebilirlik mekanizmalarının zayıflaması, dijital uçurum ve algoritmik önyargı gibi meseleler, kapasite artışının demokratik ve hukuki sınırlarını yeniden tartışmaya açmaktadır. Dolayısıyla dijital çağda güçlü devlet, daha fazla veriye sahip olan ya da daha gelişmiş teknolojik araçlar kullanan devlet olmakla birlikte bu araçları hukuk devleti, eşitlik ve kamusal meşruiyet ilkeleri çerçevesinde yönetebilen devlettir.

Sonuç olarak devlet ortadan kalkmamakta, aksine kapasite biçimini dönüştürerek yeniden yapılanmaktadır. Yapay zekâ çağında ulusal kapasite, klasik devlet kapasitesinin yerine geçen değil, onu veri, dijital altyapı ve algoritmik yönetim boyutlarıyla genişleten bir çerçeve içinde ele alınmalıdır. Bu durum, çağdaş devletin egemenlik araçlarının dönüşümünü ve kamusal otoritenin yeni teknik temellerini anlamak açısından önemli bir analitik imkân sunmaktadır. Bu nedenle yapay zekâ ve dijitalleşme, devletin sonunu değil; devlet kapasitesinin yeni biçimlerde yeniden tanımlandığı bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir.

Kaynakça

Brkan, M. (2019). Do algorithms rule the world? Algorithmic decision-making and data protection in the framework of the GDPR and beyond. *International journal of law and information technology*, 27(2), 91-121.

Castro, D., New, J., & McQuinn, A. (2016). How is the federal government using the internet of things. *Center for Data Innovation*.

Coşkun, R. (2002). *Küreselleşme: Türkiye eksenli analizler*. Beta.

Denizoğlu, Ç. D. (2026). Teknoloji ve Devlet: İleri Teknoloji Uygulamalarının Devletin İşlevleri Üzerindeki Dönüşümü. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(37), 329-344.

De Waal, G. A., Maritz, A., Scheepers, H., McLoughlin, S., & Hempel, B. (2014). A conceptual framework for guiding business transformation and organizational change in innovative ICT projects. *International Journal of Organizational Innovation (Online)*, *7*(2), 6.

Evans, P. B. (1995). *Embedded autonomy: States and industrial transformation*. Princeton University Press.

Fukuyama, F., & Çetinkasap, D. (2005). *Devlet İnşası: 21. Yüzyılda Dünya Düzeni ve Yönetişim*. Remzi Kitabevi.

Gezici, H. S. (2023). Kamu yönetiminde yapay Zekâ: Avrupa Birliği. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*, 6(2).

Göçoğlu, V. (2020). Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Dijital Dönüşüm: Nesnelerin İnterneti Üzerine Bir İnceleme. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 615-628.

Gökçe, G., & Gökçe, O. (2015). Devlet Kapasitesi: Kavramın Kuramsal Çerçevesi, Bileşenleri ve Türkiye'nin Görünümü. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 1-34.

Hummel, P., Braun, M., Tretter, M., & Dabrock, P. (2021). Data sovereignty: A review. *Big Data & Society*, *8*(1), 2053951720982012.

Issar, S., & Aneesh, A. (2022). What is algorithmic governance?. *Sociology Compass*, 16(1), e12955.

Kalfa, C., & Ataay, F. (2008). Yönetişim: Devlet Toplum İlişkilerinde Yeni Bir Aşama. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 229-240.

Kardaş Meşeli, M. (2023). *Michael Mann'ın İktidar ve Devlet Teorisinin Genel Analizi* (Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi).

Katzenbach, C., & Ulbricht, L. (2019). Algorithmic governance. *Internet Policy Review*, *8*(4), 1-18.

Kayacı, M. (2025). Yapay Zekâ Teknolojisinin Kamu Yönetimine Etkileri: Fırsatlar Açısından Bir Değerlendirme. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, *9*(1), 408-426.

Kayan, A. (2019). Dijital çağda kent yönetimi için ortaya çıkan fırsatlar. *Sayıştay Dergisi*, (114), 53-73.

Kordzadeh, N., & Ghasemaghaei, M. (2022). Algorithmic bias: review, synthesis, and future research directions. *European Journal of Information Systems*, 31(3), 388-409.

Mann, M. (1984). *The autonomous power of the state.* Oxford, UK: Blackwell.

Maral, T. (2024). Sosyal Bilimlerin Kesişim Noktası: Yapay Zekâ ve Etik. *Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (Yapay Zeka ve Sosyal Bilimler Öğretimi), 17-33.

Matthews, F. (2012). Governance and state capacity. *The Oxford handbook of governance* içinde (ss. 281-293)

Mutlu, A. E., & Öncü, R. N. (2024). İdarenin Eylem ve İşlemlerinin Öngörülebilirliği ve Yapay Zekâ Kullanımı. *Balıkesir Üniversitesi Hukuk Dergisi*, 1(2), 186-213.

Önder, M., & Saygılı, H. (2018). Yapay Zekâ ve Kamu Yönetimine Yansımaları. *Türk İdare Dergisi*, *2*(487), 629-670.

Sarıtürk, M. (2022). Dijital dönüşüm döneminde kamu yönetimi ve dijital hükümet. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 555-603.

Starke, C., Baleis, J., Keller, B., & Marcinkowski, F. (2022). Fairness perceptions of algorithmic decision-making: A systematic review of the empirical literature. *Big Data & Society*, *9*(2), 20539517221115189.

Tamer, H. Y., & Övgün, B. (2020). Yapay Zeka Bağlamında Dijital Dönüşüm Ofisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *75*(2), 775-803.

Tamer, H. Y., & Övgün, B. (2023). Dijitalleşme Süreci Çerçevesinde Kamuda Stratejik Yönetim. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 50, 509-538.

Tilly, C. (1992). *Coercion, capital, and European states, AD 990-1992* (19). Oxford: Blackwell.

Turan, Ö. (2008). "Hasta Adam" Metaforunu Aşmak: Osmanlı Modernleşmesi ve Devlet Kapasitesi. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 4(16-17), 143-164.

Yelkesen, E. (2023). *Kamu Yönetiminde İdari Kapasite Türkiye'den Bulgular* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi).

Yılmaz, A. G. (2013). Devlet Kapasitesi ve Umumi Müfettişlikler Altyapısal İktidarın Yerelde İnşası. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, *1*(1), 43-65.

DOĞASI GEREĞİ KÜRESEL OLAN İNTERNET ULUSALLAŞABİLİR Mİ?

Kubilay TUĞLU*

Giriş

Modern devletin tarihine bakıldığında, sürekli bir dönüşüm ve adaptasyon içerisinde olduğu görülmektedir. 20. yüzyılın son çeyreğine damga vuran küreselleşme anlatısı, devletin egemenlik alanlarının aşınacağını, sınırların anlamsızlaşacağını ve ulus-devletin sonunun geldiğini müjdelemiştir. Bu anlatının en güçlü kalelerinden biri ise kuşkusuz internet ve dijital teknolojiler olmuştur. Doksanlarda şekillenen teknolojik-liberteryen vizyon, siber uzayı fiziksel dünyadan kopuk, devletlerin yasalarından ve vergilendirme kapasitesinden azade, kendi kendini düzenleyen bir ütopya olarak kurgulamıştır. John Perry Barlow'un (1996) siber uzayı devletlerin devasa etten ve çelikten yığınlarının ulaşamayacağı bir yer olarak tanımlaması, bu dönemin ruhunu özetlemektedir.

Günümüze gelindiğinde, bu dijital ütopyanın yerini sert bir dijital realizme bıraktığı görülmektedir. İnternetin fiziksel katmanı olan okyanus altı fiber-optik kablolar, devasa veri merkezleri ve yarı iletken üretim tesisleri, siber uzayın aslında ne kadar maddi ve dolayısıyla ne kadar coğrafi olduğunu kanıtlamıştır. Küreselleşmenin 2008 finans kriziyle girdiği duraklama dönemi ve ardından gelen jeopolitik gerilimler, devletleri temel üretici güçler üzerinde yeniden denetim kurmaya itmiştir. Bu süreçte veri; petrol, enerji veya madenler kadar stratejik bir kaynak haline gelmiş; siber uzay ise kara, deniz ve hava gibi egemenlik iddiasında bulunulan dördüncü bir boyut olarak tescillenmiştir.

Bu çalışma, "devletin dönüşü" tartışmalarını dijital alan özelinde ele almaktadır. Çalışmanın temel iddiası; internetin doğası gereği küresel ve devlet müdahalesinden muaf olduğu yönündeki iddiaların, aslında belirli bir tarihsel konjonktürün (neoliberal hegemonya) ürünü olduğudur. Günümüzde ise devletler, küreselleşmenin bu kuralsızlaştırılmış alanını dijital egemenlik kavramı çerçevesinde yeniden tanımlamakta ve kurumsallaştırmaktadır.

* Kubilay Tuğlu, Öğretim Görevlisi (Polis Akademisi) / Doktora Öğrencisi (Ankara Üniversitesi), https://orcid.org/0000-0002-6235-2920, kubilay.tuglu@gmail.com

Bu dönüşümün niteliğini ve kapsamını analiz etmek amacıyla çalışma dört ana bölüme ayrılmıştır. İlk olarak, verinin ulusal sınırlar içerisinde tutulması ve yargı yetkisine tabi kılınması süreci veri egemenliği başlığı altında incelenecektir. İkinci bölümde, Big Tech şirketlerinin topluluk kuralları ile yarattığı özel hukuk alanına karşı ulusal hukukun platform sorumluluğu üzerinden yeniden tesisi ele alınacaktır. Üçüncü bölüm, bu devasa şirketlerin tekelci gücüne karşı devletlerin rekabet hukuku araçlarıyla verdiği mücadeleye odaklanacaktır. Son olarak, dijital dünyayı mümkün kılan donanım ve fiziksel altyapı üzerindeki jeopolitik rekabet, teknolojik bağımsızlık çerçevesinde tartışılacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Günümüzde internet, teknolojik altyapı ve veri, basit iletişim araçları olmanın çok ötesine geçerek ekonomi-politiğin, devlet egemenliğinin ve toplumsal düzenin önemli unsurları hâline gelmiştir. Yirminci yüzyılın sonlarında bilgi iletişim teknolojilerinin sivil kullanıma açılmasıyla birlikte yükselen tekno-ütopyacı ve liberteryen söylemler, teknolojinin ulus-devlet sınırlarını eriteceğini ve yeryüzünü homojen bir küresel köye dönüştüreceğini öngörmüştür. Ancak yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreği geride kalırken ulaşılan nokta; dijital ağların Büyük Teknoloji (Big Tech) şirketlerinin tekelci uygulamaları ile ulus-devletlerin egemenlik refleksleri arasında sıkışmış, son derece parçalı, politikleşmiş ve stratejik bir jeopolitik savaş alanına dönüştüğünü göstermektedir. Bu bağlamda, teknolojiyi salt teknik bir altyapı olarak değil; bir hegemonya, güç inşası ve ulusal güvenlik meselesi olarak ele almak gerekmektedir.

Teknik bir konu olarak ele alındığında internet; özel, kamu, akademik ve ticari bilgisayar ağlarının TCP/IP (İletişim Kontrol Protokolü/İnternet Protokolü) yönlendirme standartları aracılığıyla birbirine bağlandığı ağdır. (Jayasekara & Abu, 2018) Soyal bilimler perspektifinden bakıldığındaysa internet; coğrafi sınırları aşarak bireylerin ve kurumların bilgi paylaşmasını, iletişim kurmasını ve işbirliği yapmasını sağlayan küresel bir bilgi altyapısı olarak tanımlanabilir. İnternetin temelleri, 1962 yılında J.C.R. Licklider'ın herkesin veri ve programlara her yerden erişebileceği bir Galaktik Ağ (Galactic Network) vizyonuyla atılmış ve Leonard Kleinrock'un paket anahtarlama (packet switching) teorisiyle teknik bir gerçekliğe kavuşmuştur. Başlangıçta ABD Savunma Bakanlığına bağlı İleri Savunma Araştırmaları Projeleri Ajansının (the Defense Advanced Research Projects Agency - DARPA) liderliğinde; devlet, endüstri ve akademinin ortak yatırımı olarak geliştirilen ARPANET projesi, 1969 yılında ilk düğümünün (node) kurulmasıyla hayata geçmiştir. İnterneti günümüzdeki sınır aşan küresel yapısına ulaştıran en önemli

dönüm noktası ise, Robert Kahn ve Vint Cerf tarafından tasarlanan TCP/IP protokolü etrafında şekillenen açık mimarili ağ (open-architecture networking) kavramıdır. Bu mimari, her biri bağımsız olarak tasarlanmış sayısız farklı ağın, operasyonel düzeyde hiçbir küresel veya merkezi kontrol olmaksızın birbirine bağlanmasına olanak tanımıştır. O dönemde çok maliyetli olan bilgisayar kaynaklarının araştırmacılar arasında paylaşılması ve bilimsel iletişimin kolaylaştırılması amacıyla tasarlanan internet, başlangıçta yalnızca kapalı bir akademik ve askeri topluluğa hizmet etse de seksenlerde İngiltere gibi farklı ülkelerin de kendi ağlarını kurarak geniş çaplı akademik topluluklara hizmet etmeye başlamasıyla uluslararası bir boyut kazanmıştır. İnternetin devlet tekelinden çıkarak sivil ve ticari kullanıma açılması ise seksenlerin sonu ile doksanlarda uygulanan bilinçli kamu politikalarının sonucunda olmuştur. ABD Ulusal Bilim Vakfı'nın (NSF) akademik ağları ticari kullanıcılara açmayı teşvik etmesi ve nihayetinde 1995 yılında ağın ana omurgasını fonlamayı bırakarak sistemi tamamen özelleşmeye itmesi, devasa bir sivil altyapının doğmasını sağlamıştır. (Leiner vd., 1997) Kapalı araştırma laboratuvarlarından çıkarak milyarlarca dolarlık yatırım çeken bir pazara dönüşen, doğası gereği farklı ve bağımsız ağların birleşmesinden oluşan ve operasyonel düzeyde hiçbir küresel veya merkezi kontrole tabi olmayan bu ağ, yıllar içinde World Wide Web'in (WWW) de geliştirilmesiyle devasa bir ticari başarıya ve modern dünyanın vazgeçilmez bilgi altyapısına dönüşmüştür.

İnternetin devlet tekelinden çıkarak devasa bir sivil altyapıya dönüştüğü doksanlı yıllar, aynı zamanda Soğuk Savaşın sona erdiği ve küreselleşme rüzgarının tüm dünyayı etkisi altına aldığı tarihsel bir kırılma anına tekabül etmektedir. Küreselleşme en geniş şekliyle dünya çapında karşılıklı bağımlılık ağlarını ifade eder. (Nye & Welch, 2013) Beck, küreselleşmeyi bağımsız ulus-devletlerin önemini yitirdiği ve sınır ötesi bazı aktörlerin güçleri, yönetimleri, kimlikleri ve ağlarıyla erozyona uğratıldığı bir süreç olarak ele almaktadır. (Zengingönül, 2004) Küreselleşmenin bugünkü anlamı seksenli yıllardaki iktisadi gelişmeler ve onu takip eden çok uluslu şirketlerin etkilerinin artmasının bir sonucudur. (Sarıtaş, 2006) Şüphesiz bu artan etki içerisinde internetin de yadsınamaz bir payı vardır. İnternet, sağladığı ucuz ve neredeyse sınırsız iletişim ile bu dönüşümü mümkün kılan en önemli araçlardan biridir. İnternetin dağıtık/merkeziyetsiz (decentralized), hiyerarşik olmayan ve ulusal sınırları tanımayan açık mimarisi, küreselleşmenin kuralsızlaştırma (deregulation) vizyonuyla kusursuz bir biçimde örtüşmüştür. Öyle ki internet, küreselleşmenin sadece bilgi ve sermaye akışını hızlandıran teknik bir altyapısı olmakla kalmamış; aynı zamanda tekno-liberteryenizm[1] olarak adlandırılan yeni bir

1 Bu çalışmada tekno-liberteryenizm ismi tercih edilse de literatürde teknolojik liberteryenizm, siber-liberteryenizm, dijital liberteryenizm isimleri de kullanılmaktadır

ideoloji de yaratmıştır. Tekno-liberteryenizm bireysel özerkliği, teknolojik determinizmi ve devletin rolünün minimal olmasını isteyen; merkeziyetsizliği özgürlükle ve kriptografik altyapıyı kurtuluşla özdeşleştiren bir ideoloji hâline gelmiştir. (Calzada, 2025) Tekno-liberteryenizm yerine dijital liberteryenizm ismini tercih eden fakat aynı konuyu ele alan ve eleştiren James Boyle'a göre ise teknoliberteryenizm; devletin interneti düzenleme konusunda sözde yetersiz olduğu inancına dayanan politik ve hukuki varsayımlar bütünü ve çevrimiçi çetrefilli hukuki sorunların çözümünde salt teknolojik çözümleri tercih etme eğilimidir. (Boyle, 1997) Özetle tekno-liberteryenizm düşüncesi siber uzayın geleneksel ulus-devletlerin coğrafi sınırlarından, yasalarından ve vergilendirme kapasitesinden tamamen bağımsız, kendi kendini düzenleyen özgür bir alan olduğunu savunmaktadır. Bu tekno-ütopyacı yaklaşıma göre, internetin kodları ve algoritmaları geleneksel hukuk kurallarının yerini alacak ve devlet aygıtları bu yeni dijital küresel köye müdahale edemeyecektir. Dolayısıyla yirminci yüzyılın sonunda internet ve küreselleşme birbirini besleyerek, devletin sonu tezlerini meşrulaştıran en güçlü anlatıyı inşa etmiştir.

Merkeziyetsiz, özgürlükçü bir kurgu ile şekillendiği iddia edilen internetin ticarileşme serüvenindeki en sarsıcı evre yirmi birinci yüzyılın başlarında sermaye birikim modelinin geleneksel endüstriyel ürün imalatından; dijital altyapılar üzerinden, veri tabanlı aracılığa kaydığı, bugün Big-Tech diye anılan büyük teknoloji şirketlerinin ortaya çıktığı veya büyük sıfatını kazandığı dönem olmuştur. Devletin siber uzayda bıraktığı güç boşluğu, bireysel özerklikle değil; literatürde platform kapitalizmi olarak adlandırılan yeni ve agresif bir birikim modelinin yükselişiyle dolmuştur. Platform kapitalizmi; özünde paylaşım ekonomisi, gig ekonomisi ve kitle fonlaması gibi kavramları kullanarak kendini yenilikçi ve bağlantı odaklı tarafsız bir teknolojik dönüşüm gibi sunsa da aslında neoliberal ideolojinin siber uzaydaki en uç ve kuralsızlaşmış halidir. (Liang et al., 2022) Bu modelin taşıyıcısı olan ve Big-Tech olarak anılan devasa platformlar; veri madenciliği ve algoritmik kontrol aracılığıyla sadece pazarı değil, toplumsal ve siyasal alanı da koordine etmeye başlamıştır. Bu şirketler artık sadece ticari aktörler değil; Topluluk Kuralları adı altında kendi yasalarını koyan, vatandaşların verileri üzerinde egemenlik kuran ve geleneksel devlet fonksiyonlarını (kamu hizmeti sunumu, bilgi denetimi vb.) üstlenen, sınırları aşan, devasa otoriteler hâline gelmişlerdir. Dolayısıyla, siber uzaydaki kuralsızlaşma özgürlük getirmemiş; aksine, egemenliğin ulus-devletlerden bu denetimsiz teknolojik tekellere geçmesiyle sonuçlanmıştır.

Big-Tech'in siber uzayda kurduğu bu denetimsiz hegemonya ve platform kapitalizminin yarattığı otorite aşınması, 2010'larda ulus-devletlerin dijital egemenlik arayışını tetikleyen temel motivasyon olmuştur.

16. yüzyılda Jean Bodin tarafından ortaya atılan geleneksel egemenlik teorisi yöneticinin nihai karar alma yetkisiyle ilgiliyken (Bodin, 2024), Jean-Jacques Rousseau bu kavramı monarşik egemenlikten ziyade halk egemenliğine odaklanacak şekilde yeniden ele almıştır. (Rousseau, 2006) Günümüzde egemenlik, öncelikle bir devletin diğer devletlere karşı bağımsızlığını (dış egemenlik) ve devletin toprakları içindeki tüm yetkileri kontrol etme gücünü (iç egemenlik) ifade eder. Dijital egemenlik veya siber uzay egemenliği ise devletlerin siber alandaki egemenliğini ifade etmektedir. Günümüzde dijital egemenlik kavramı, daha merkeziyetçi ve otoriter ülkelerden liberal demokrasilere kadar birçok siyasi ve ekonomik alanda kullanılmaktadır.

Krasikov ve Lipkina (2020) siber uzayda egemenlik tartışmalarını, bir devletin kendi sınırları içindeki en üstün gücü olarak tanımlanan geleneksel egemenlik ilkesinin siber bağlama uyarlanma sancıları olarak ele almaktadır. Yazarlara göre, devletlerin kendi sınırları içindeki dijital altyapılar üzerinde yargı yetkisine sahip olduğu genel kabul görse de bu ilkenin siber uzayda nasıl uygulanacağı, sınırlarının ne olduğu ve uluslararası hukukta bir bağlayıcılığı olup olmadığı konusunda hem devletler hem de akademisyenler arasında derin bir uzlaşmazlık bulunmaktadır. Siber uzay egemenliği, siber egemenlik, dijital egemenlik gibi farklı isimlerle anılan siber uzayda devletlerin egemenliği konusunda ön plana çıkan iki ülke Rusya ve Çin'dir. Bu iki ülkeye göre siber egemenlik; her ülkenin kendi siber gelişim yolunu, siber düzenleme modelini ve internet politikalarını seçme hakkına saygı duyulmasını ve siber bilgi alanında devletlerin içişlerine müdahale edilmemesini kapsar. (Krasikov & Lipkina, 2020) Yine Çin'deki birkaç üniversitenin ortak çalışmasına göre ulusal egemenlik siber uzaya kadar uzanmakta; internet tesisleri ve bu tesislerin işletimi, internetteki veriler ve bilgiler ve son olarak toplum ve bireyler olmak üzere devletin siber uzaydaki üç faaliyet alanı üzerinden somutlaşmaktadır. Egemen bir devlet, siber güvenlik konusunda kapasite geliştirmek ve siber uzaydaki meşru hak ve menfaatlerini dış ihlallere karşı korumak için yasal ve makul tedbirler alma hakkına sahiptir. (Wuhan University vd., 2020) Ayrıca Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, 2014 yılında gerçekleştirilen I. Dünya İnternet Konferansındaki açılış konuşmasında siber uzayın bir egemenlik alanı olduğundan bahsetmiş; (Lina & Hongyi, 2014) 2015 yılında gerçekleştirilen II. Dünya İnternet Konferansında ise insanlığın tarım ve sanayi devriminden sonra üçüncü bir devrim olan bilgi devrimini yaşadığını; her bir devrimin insan üretimi ve yaşamında büyük etkiler yarattığını; ağ egemenliğine saygı (1), açıklık ve işbirliğinin teşvik edilmesi (2), iyi bir düzen inşası (3) olmak üzere küresel internet yönetimi için üç temel ilkeye bağlı kalınması gerektiğini belirtmiştir. (Jinping, 2015) Çin ve Rusya'nın başını çektiği bu siber egemenlik yaklaşımı daha çok devletin kontrol ve güvenlik kapasitesine odaklanırken; Avrupa Birliği gibi aktörlerin savunageldiği dijital egemenlik kavramı, stratejik özerklik ve

vatandaş verilerinin korunması gibi daha pazar-odaklı bir düzlemde şekillenmektedir. Bu iki farklı modelin ortak paydası ise siber uzayın artık kimsenin olmayan bir alan olarak görülemeyeceği gerçeğidir.

Veri egemenliği de devletlerin siber egemenliği tesis yolunda attığı ilk adımlardan olmuştur. Hummel ve arkadaşları (2021), veri egemenliği (data sovereignty) kavramının akademik literatürde ne anlama geldiğini netleştirmeyi amaçlayan çalışmalarında literatürdeki 341 tanımı incelemiş ve tanım vermekten kaçınmakla birlikte kavramın özünün bireylerden (veri süjelerinden) ulus-devletlere kadar uzanan çeşitli aktörler tarafından dile getirilen, veriler üzerinde anlamlı kontrol, mülkiyet ve diğer hak iddialarını kapsayan çok boyutlu bir şemsiye olduğunu saptamışlardır. Veri egemenliği için devletler tarafından uygulanan ilk politikalardan biri de veri yerelleştirme olmuştur. Veri yerelleştirme ile kastedilen genellikle yabancı istihbarat birimlerinin ve ticari kuruluşların belirli veri türlerine (endüstriyel veya kişisel veriler) erişimini sınırlama ihtiyacıyla gerekçelendirilen ve verilerin depolanmasını, taşınmasını ve/veya işlenmesini belirli alanlar ve yargı yetkisiyle sınırlandırmayı amaçlayan politikalardır. (Pohle & Thiel, 2020) Birçoğunun merkezi ABD olan Big-Tech şirketleri, edindikleri devasa miktardaki kişisel veriyi dünyanın çeşitli yerlerinde bulunan sunucularında tutmaktadır. Veri yerelleştirme politikası izleyen ülkeler ise ülkelerinde hizmet verilebilmesinin ön şartı olarak verinin kendi sınırları içinde kurulu bir veri merkezinde tutulmasını şart koşmaktadır.

The Economist dergisinde yayınlanan bir makalede, "Dünyadaki en değerli kaynak artık petrol değil, veri" denmektedir. (2017) Ancak sadece veri yerelleştirme veya veri üzerinde egemenlik kazanma siber alan egemenliği için yeterli değildir. Edward Snowden tarafından sızdırılan dosyalar, CHIP-WARS, Bulut Hizmeti kesintileri, İsrail'in Lübnan'daki çağrı cihazı saldırısı, yapay zeka yarışı gibi pek çok olay göstermiştir ki siber dünyada egemenliği kazanabilmek için veri kadar veriyi üreten, taşıyan ve işleyen cihazlar üzerinde de egemen olabilmek gerekmektedir.

Teknolojik bağımsızlık literatürde technological sovereignty, technological autonomy, technological self-reliance ve digital sovereignty gibi terimlerle anılmaktadır. Ancak bu kavramların birbiri yerine kullanılamayacağını söyleyen çalışmalar da vardır. Örneğin Grant (1983), teknolojik egemenlik ile teknolojik öz-yeterliliğin (technological self-sufficiency) birbirinden farklı olduğunu belirtmekte; teknolojik egemenliği endüstriyel yenilik için gerekli teknolojiyi seçme, üretme veya edinme, uygulama, geliştirme ve ticari olarak sömürme yeteneği ve özgürlüğü olarak tanımlarken teknolojik öz-yeterliliği ihtiyaç duyulan tüm teknolojilere zaten sahip olma veya bunları sıfırdan kendi başına üretebilme durumu olarak tanımlamaktadır.

Teknolojik bağımsızlığı, teknolojinin gelişiminden hareketle, bir süreç sürekli bir mücadele olarak ele alan çalışmalar da vardır. Örneğin Floridi (2020) teknolojik bağımsızlığı dijital alanda kontrol ve bağımsızlık mücadelesi; verilerin, yazılımların (örneğin yapay zeka), standartların ve protokollerin (örneğin 5G), süreçlerin (örneğin bulut bilişim), donanımların, hizmetlerin ve altyapıların, kısacası dijital olanın kontrolü için verilen bir savaş olarak tanımlamaktadır.

Teknoloji üretimindeki hammadde, patent, bilgi, üretim metotlarının çeşitliliği düşünüldüğünde elbette bir ülkenin tüm teknoloji ürünlerini kendi kendine üretmesi mümkün gözükmemektedir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda teknolojik bağımsızlık bir ülkenin, şirketin veya topluluğun teknolojik gelişim, üretim ve uygulama süreçlerinde gerekli teknolojiyi seçme, üretme veya edinme, uygulama, geliştirme, dışa bağımlılıktan kurtulma veya tek taraflı bağımlılığı stratejik özerkliğe dönüştürme ve kendi teknolojik kapasitesini geliştirme yeteneğini ifade eder denilebilir.

Dijital Alanda Devletin Dönüşünün Dört Boyutu

Siber alandaki egemenlik mücadelesi, günümüzde soyut bir hak iddiası olmanın ötesine geçerek somut politika araçları, yasal düzenlemeler ve kurumsal inşa süreçleri üzerinden vücut bulmaktadır. Devletin dijital alandaki geri dönüşü, küreselleşmenin yarattığı kuralsızlaşma dalgasına karşı çok katmanlı bir yeniden kurallaşma (re-regulation) hamlesi olarak okunmalıdır. Bu hamle, siber uzayın farklı katmanlarını hedef alan, birbirini tamamlayan ve devletin otoritesini dijital düzlemde yeniden tesis etmeyi amaçlayan stratejik bir müdahale biçimidir. Çalışmanın bu bölümünde, devletin siber dünyadaki bu otorite inşa süreci; verinin coğrafi sınırlara hapsedilmesinden platformların hukuki statüsüne, piyasa gücünün denetlenmesinden fiziksel altyapının millileştirilmesine kadar uzanan dört temel boyut üzerinden güncel vaka ve düzenlemeler eşliğinde analiz edilecektir.

Veri Egemenliği ve Veri Yerelleştirme

Dijital alanda devlet otoritesinin yeniden inşasında en somut mücadele alanı, verinin üzerinde kurulan denetimdir. Literatürde veri yerelleştirme politikaları; verilerin belirli bir ülke veya bölge sınırları içinde saklanmasını, işlenmesini ve aktarılmasını katı kurallara bağlayan yasal düzenlemeleri ifade etmektedir. Bu politikalar, verinin yeni petrol olduğu yönündeki ekonomi-politik kabulün ötesinde; ulusal güvenlik, bireysel mahremiyet, vergilendirme kapasitesi ve küresel teknoloji devlerine karşı yerel rekabetin korunması gibi çok

boyutlu gerekçelere de dayanmaktadır. Devletler, veriyi kendi sınırları içerisinde tutarak sadece siber güvenlik risklerini minimize etmeyi değil, aynı zamanda küresel ağlar üzerinde kaybettikleri hukuki yargı yetkisini fiziksel altyapı üzerinden geri kazanmayı hedeflemektedir.

Devletlerin veri yerelleştirme alanındaki öncü hamlelerinden biri veriye ilişkin yasal düzenlemeler olmuştur. Bu konudaki ilk kapsamlı düzenleme ise 2012 yılında Endonezya'da yapılmıştır. 2012 yılında yürürlüğe giren 82 Sayılı Hükümet Düzenlemesi (GR 82/2012 - Elektronik Sistemlerin ve İşlemlerin Yürütülmesi), temelde veri yerelleştirmesini zorunlu kılan katı bir yasal düzenlemedir. Düzenleme ile kamu hizmetleri sunan elektronik sistem operatörlerinin veri merkezlerini ve felaket kurtarma merkezlerini Endonezya sınırları içinde kurmaları zorunlu kılınmıştır. (Wildana, 2020)Bir diğer önemli düzenleme ise Rusya Federasyonunda 1 Eylül 2015 tarihinde yürürlüğe giren No. 242-FZ sayılı kanundur. Bu kanun ile Rus vatandaşlarının kişisel verilerinin Rusya topraklarında bulunan veri merkezlerinde depolanması zorunlu hâle getirilmiştir. (Savelyev, 2016) Benzer bir yaklaşımla Çin, Kasım 2016'da kabul ettiği Siber Güvenlik Yasası ile kritik bilgi altyapısı operatörlerine Çin içerisinde topladıkları verileri ülke sınırları içinde tutma zorunluluğu getirmiş; sınır ötesi veri aktarımlarını ise devletin güvenlik değerlendirmesine tabi kılmıştır. Çin bu düzenleme ile "yerel depolama, sınır ötesi değerlendirme" ilkesine dayanan kapsamlı bir sınır ötesi veri akışı düzenlemesi oluşturmuştur. Çin'in veri yerelleştirme politikası, teknolojik milliyetçilik ve Bütüncül Ulusal Güvenlik Kavramı ideolojisi rehberliğinde şekillenmiştir. Çin'in veri yerelleştirme stratejisi, pratik güvenlik ihtiyaçları, endüstriyel faydalar ve teknolojik gelişim gibi temel güçler tarafından yönlendirilmektedir. Bu üç model, veriyi doğrudan bir ulusal güvenlik meselesi ve devletin hükümranlık alanı olarak kurgulayan güvenlik odaklı dijital egemenlik anlayışının tipik örnekleridir.

Avrupa Birliği ise 2016'da yürürlüğe giren ve 2018 itibariyle tüm birliğin uyması zorunlu olan Genel Veri Koruma Yönetmeliği (General Data Protection Regulation - GDPR) ile daha hak odaklı ancak pazar üzerinde oldukça etkili bir model ortaya koymuştur. GDPR, veriyi Avrupa Birliği dışına aktarmak isteyen aktörleri, hedef ülkenin Avrupa Komisyonu tarafından yeterli koruma düzeyine sahip olduğunun tescil edilmesine veya sıkı denetim mekanizmalarına tabi kılmaktadır. (General Data Protection Regulation, 2016) Türkiye de bu küresel eğilime paralel olarak ve AB ile uyum çerçevesinde 7 Nisan 2016 tarihinde 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nu (KVKK) hayata geçirmiştir. KVKK'nın 9. maddesi, kişisel verilerin yurt dışına aktarılmasını veri sahibinin açık rızasına veya Kişisel Verileri Koruma Kurulu'nun izin ve denetimine tabi kılarak; devletin vatandaş verisi üzerindeki koruyucu ve düzenleyici rolünü yeniden tesis etmiştir. (6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu, 2016)

Ancak devletin bu geri dönüş hamleleri her zaman pürüzsüz işlememekte ve ulusal ekonomiler için dijital izolasyon riski gibi beklenmedik maliyetler doğurabilmektedir. Katı veri yerelleştirme dayatmaları, küresel platformların yerel pazardan çekilmesiyle sonuçlanabilmektedir. Bunun en çarpıcı örneği, Türkiye'de Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumunun (BDDK) ödeme sistemleri verilerinin Türkiye'de tutulması yönündeki kararlılığı sonucu PayPal'ın 2016 yılında Türkiye pazarından çekilmesidir. (BBC Türkçe, 2016) Benzer şekilde, veriyi yerelde tutma ve lisanslama zorunluluğu gibi regülasyonlar nedeniyle Apple Pay ve Google Pay gibi dijital cüzdan çözümleri Türkiye pazarında faaliyet gösterememektedir. Bu durum Apple veya Google gibi devlerin küresel ölçekteki pazar paylarını sarsmazken; yerelde tüketicinin teknolojik kolaylıktan mahrum kalmasına ve kayıt dışı ekonomiyle mücadele kapasitesinin sınırlanmasına yol açmaktadır. Benzer bir örnek 2022 yılında Endonezya'da da yaşanmıştır. 2022 yılında yürürlüğe giren Özel Elektronik Sistem Operatörleri (PSE) kurallarına uyum sağlamadıkları gerekçesiyle PayPal, Yahoo ve Steam gibi platformların aniden engellenmesi, geçimini dijital ekonomiden sağlayan binlerce serbest çalışanın (freelancer) ve küçük işletmenin ekonomik faaliyetlerini sekteye uğratmıştır. (Reuters, 2022) Sonuç olarak, devletin veri üzerinde kurduğu egemenlik, siber alanı ulusal hukukun bir parçası hâline getirse de bu süreç; teknolojik inovasyonun hızı ile devletin güvenlik kaygıları arasındaki gerilimi ve dijital geri dönüşün ekonomik maliyetini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Platform Sorumluluğu ve İçerik Yönetimi

İçinde bulunduğumuz bilgi çağında, en çok bilgiye ulaşımda en çok kullanılan kaynak bilişim teknolojileridir. Bireylerin günlük yaşamlarını sürdürebilmeleri, iletişim kurabilmeleri, bilgiye erişebilmeleri ve ekonomik faaliyetlerde bulunabilmeleri neredeyse tamamen birkaç dev teknoloji şirketinin sunduğu altyapılara bağımlı hâle gelmiştir. Google, Meta (Facebook, Instagram, Whatsapp), X (eski adıyla Twitter), Apple ve Microsoft gibi şirketler, milyarlarca kullanıcısı olan küresel ekosistemler inşa etmiştir. Ancak bu hizmetlere erişim, kullanıcıların Hizmet Şartları (Terms of Service) ve Gizlilik Politikaları (Privacy Policies) olarak adlandırılan, sayfalarca süren ve son derece karmaşık hukuki metinleri onaylaması koşuluna bağlanmıştır. Hukuk literatüründe iltihaki sözleşmeler olarak bilinen bu metinler, taraflar arasında hiçbir müzakere imkanı tanımayan, alternatifi olmayan ve kabul et ya da terk et mantığıyla dayatılan kurallar bütünüdür. Verinin petrolden daha değerli olduğu günümüzde her bir kullanıcısı hakkında binlerce kişisel veriye sahip olan bu şirketlerin sözleşmeleri, sıradan ticari metinler olmaktan çıkarak, milyarlarca insanın temel hak ve özgürlüklerini yeniden tanımlar hâle gelmiştir. Demokratik

toplumlarda vatandaşlar, seçilmiş hükümetlerin kendi iletişimlerini mahkeme kararı olmaksızın izlemesine, ürettikleri fikri eserlere bedelsiz el koymasına veya mahkemelere başvurma haklarını ellerinden almasına şiddetle karşı çıkacakken veya çıkarken, aynı yetkileri pek çoğunun merkezi Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan çok uluslu şirketlere yalnızca bir "Kabul Ediyorum" butonu aracılığıyla, çoğu zaman metni okumadan devretmektedirler.

Totaliter rejimlerin belirleyici özelliklerinden biri, vatandaşlarını sokakta, evlerinde veya iş yerlerinde sürekli olarak izlemeleri, her mektubu okumaları; parmak izi, yüz hatları gibi fizyolojik özelliklerini devasa veritabanlarında tutmalarıdır. Demokratik toplumlarda polis veya istihbarat kurumlarının bir vatandaşın konumunu takip edebilmesi, evindeki dosyaları karıştırabilmesi veya mesajlarını okuyabilmesi için makul şüphe bulunması ve tarafsız bir hakimden arama emri alması anayasal bir zorunluluktur. Ancak, teknoloji şirketleri, hizmet şartları ve gizlilik politikaları aracılığıyla, devletlerin asla yasal olarak sahip olamayacağı boyutta bir küresel gözetim panoptikonu kurmuş durumdadır. Bu kuralsızlaşmış dijital egemenlik alanında şirketlerin kendi "Topluluk Kuralları" aracılığıyla tesis ettiği özel hukuk düzeni, 2010'lardan itibaren devletlerin müdahaleleriyle karşılaşmaya başlamıştır. Devletler, artık bu şirketleri yalnızca ticari aktörler olarak değil; kamu düzenini, ulusal güvenliği ve hukukun üstünlüğünü tehdit edebilecek siyasal özneler olarak yeniden tanımlamaya başlamıştır. Bu bağlamda platform sorumluluğu, platformların sadece birer tarafsız iletim aracı olduğu yönündeki eski görüşü terk ederek onların yayıncı benzeri bir sorumlulukla donatılması ve yargı mercilerine karşı doğrudan hukuki muhatap kılınması sürecini ifade etmektedir.

Bu alandaki en köklü ve öncü yeniden kurallaşma hamlesi Almanya'dan gelmiştir. 1 Ekim 2017 tarihinde yürürlüğe giren Ağ Uygulama Yasası (Netzwerkdurchsetzungsgesetz - NetzDG), sosyal ağ sağlayıcılarını ulusal ceza hukuku kapsamındaki suç unsuru barındıran içeriklere (nefret söylemi, hakaret vb.) karşı doğrudan sorumlu tutmuştur. NetzDG ile platformlara, açıkça hukuka aykırı içerikleri 24 saat içinde kaldırma zorunluluğu getirilmiş; aksine davranışlar ise 50 milyon avroya varan ağır para cezalarına bağlanmıştır. (Scmitz & Berndt, 2018) Bu yasa, Big Tech'in kendi kendini düzenleme iddiasının iflasını ve devletin yasa koyucu olarak dijital alana geri dönüşü bakımından önemlidir.

Rusya Federasyonu ise bu süreci çok daha merkeziyetçi ve idari bir denetim mekanizmasıyla yürütmüştür. 2012 ve 2013 yıllarında çıkarılan 139-FZ ve 398-FZ sayılı kanunlar (Kara Liste Yasaları), siber alanı İnternet Servis Sağlayıcıları (İSS) üzerinden idari denetim altına almıştır. Federal Bilgi Teknolojileri ve Kitle İletişimi Denetleme Kurumu (Roskomnadzor), özellikle 398-FZ sayılı yasa kapsamında, yargı kararına gerek duymaksızın ve yayıncıya

önceden haber vermeksizin, Başsavcılığın bildirimi üzerine aşırılık yanlısı veya izinsiz gösteri çağrısı barındıran içerikleri İSS'ler aracılığıyla derhal erişime engelleme yetkisiyle donatılmıştır. Buna ek olarak Netoscope gibi projelerle arama motorları ve sosyal ağlar da sürece dahil edilerek, engellenmeyen ancak istenmeyen içerikler arama sonuçlarında alt sıralara itilmekte ve görünmez kılınmaktadır. (Sivetc, 2018) Rusya örneği, platform sorumluluğu ve devlet denetiminin, siber alandaki ifade özgürlüğü altyapısı ile düzenleme/sansür altyapısının birleştirilmesi yoluyla sağlandığını göstermektedir.

Türkiye ise bu alandaki yasal çerçeveyi 2007 yılında yürürlüğe giren 5651 Sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun ile oluşturmuştur. 2007 yılında çocukları ve aileyi korumak amacıyla çıkarılan kanunun kapsamı yıllar içerisinde (özellikle 2014, 2020, 2022 ve 2025) yapılan değişikliklerle ulusal güvenlik, kamu düzeni ve çevrimiçi suçların önlenmesi hususları eklenerek genişletilmiş, kanun devletin dijital alandaki en güçlü müdahale araçlarından birine dönüşmüştür. 2014 yılında yapılan değişiklikle yer ve erişim sağlayıcılara belirli sürelerle internet trafik bilgilerini saklama yükümlülüğü getirilmiş; 2015 yılında ise millî güvenlik ve kamu düzeninin korunması ile suç işlenmesinin önlenmesi gibi acil durum gerekçeleriyle içeriğin çıkarılması veya erişimin engellenmesi tedbirleri kanuna eklenmiştir. 2020 yılında yapılan eklemelerle sosyal ağ sağlayıcı tanımı yasaya dâhil edilmiş ve Türkiye'den günlük erişimi 1 milyondan fazla olan yurt dışı kaynaklı platformlara Türkiye'de yetkili bir temsilci belirleme zorunluluğu getirilmiştir. Temsilci bulundurmayan platformlara idari para cezası, Türkiye'deki vergi mükelleflerinin reklam vermesinin yasaklanması ve nihayetinde internet trafiği bant genişliğinin yüzde 90 oranına kadar daraltılması gibi kademeli yaptırımlar öngörülmüştür. 2022 yılında yapılan güncellemelerle kurallar daha da sıkılaştırılarak, temsilcinin gerçek kişi olması hâlinde Türkiye'de mukim ve Türk vatandaşı olması, tüzel kişi olması hâlinde ise şube şeklinde kurulması zorunlu tutulmuş; ayrıca halkı yanıltıcı bilgiyi alenen yayma suçu kapsamındaki içeriklere dair bilgi paylaşımı yükümlülükleri yasaya eklenmiştir. (5651 Sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun, 2007) Böylelikle devletin siber alandaki egemenlik iddiası teknik zorlama kapasitesi ile tesis edilmiştir.

Rekabet Hukuku ve Antitröst Müdahaleleri

Dijital dönüşüm, bilgi malları pazarlarında bir yoğunlaşma sürecini tetiklemiş ve dijital platformlar, ağ dışsallıkları ve tüketici verilerinin kullanımında ölçek ekonomilerinden yararlanarak kilit endüstrilerde hakim konuma yükselmiştir. (Nuccio & Guerzoni, 2019) Bu tekelci eğilim, geleneksel

rekabet hukukunun fiyat odaklı denetim mekanizmalarını yetersiz bırakmış; devletlerin, pazarın demokratik işleyişini ve ulusal ekonomik çıkarlarını korumak adına daha agresif müdahale araçları geliştirmesini zorunlu kılmıştır. Günümüzde antitröst müdahaleleri, sadece ekonomik bir denetim değil, aynı zamanda küresel teknoloji devlerinin oyun kurucu otoritesine karşı devletin kural koyucu olarak sahaya dönüşüdür.

Devlet ile Big Tech arasındaki güç savaşının en önemli örneklerinden biri Avustralya'da yaşanmıştır. Avustralya Rekabet ve Tüketici Komisyonunun (ACCC) 2019 yılındaki soruşturması sonrası medya sektörüne ödeme yapma zorunluluğu getirilmesi, platformların bilgi dağıtım tekelini hedef almıştır. ACCC tarafından yayımlanan kapsamlı rapor; Google ve Facebook gibi platformların, medya kuruluşları ve reklam verenler karşısında sahip olduğu devasa pazar gücünün, haberlerin nasıl sıralanacağı ve görüntüleneceği konusundaki şeffaflık eksikliğiyle birleştiğinde, kamu yararı gözeten gazeteciliğin (public interest journalism) sürdürülebilirliğini ciddi şekilde tehdit ettiğini saptamıştır. Kurul Başkanı Rod Sims'in ifadeleriyle, bu platformlar artık sadece birer aracı değil, dijital reklam bütçelerinin aslan payını alan ve içerik üreticileri ile tüketiciler arasındaki ilişkiyi tek taraflı olarak belirleyen zorunlu "kapı bekçileri" hâline gelmiştir. Rapor, bu asimetrik güç ilişkisini dengelemek adına, platformların haber içerikleri için medya kuruluşlarına adil bir ödeme yapmasını öngören bir davranış kuralları (code of conduct) setinin oluşturulmasını ve dijital platformlara yönelik özel bir denetim mekanizmasının kurulmasını önermiştir. (The Guardian, 2019) Bu düzenlemeye karşılık Meta'nın (eski adıyla Facebook) 2021 yılında Avustralya'daki haber içeriklerini aniden karartması, dijital platformların, bir devleti bilgi ekosistemini felç etmekle tehdit edebileceğini kanıtlamıştır. (Guardian, 2021)

Mücadelenin en sert geçtiği cephelerden biri de teknoloji devlerinin ana vatanı olan Amerika Birleşik Devletleri'dir. Uzun süren kuralsızlaşma döneminin ardından Federal Ticaret Komisyonu (FTC) ve Adalet Bakanlığı (DOJ); Google (The New York Times, 2025), Meta'ya (NPR, 2021) karşı, bu devasa şirketleri parçalamayı hedefleyen tarihi davalar açmıştır. Benzer bir direnç Güney Kore'de de görülmüş; devlet 2021 yılında yaptığı düzenleme ile Apple ve Google'ın uygulama mağazalarındaki kendi ödeme sistemlerini dayatmasını yasaklamıştır. (AP News, 2021) Devletin bu hamlesi, uygulama ekonomisindeki komisyonlara yönelik doğrudan bir egemenlik müdahalesidir.

Bu alandaki en kapsamlı ve sistemik hamle ise Avrupa Birliği'nden gelmiştir. Birliğin 1 Kasım 2022 tarihinde kabul ettiği Dijital Piyasalar Yasası (DMA), literatürde kapı bekçisi (gatekeeper) olarak tanımlanan ve pazar üzerinde mutlak kontrolü olan platformların; kendi ürünlerini kayırmasını yasaklamakta ve onları üçüncü taraf hizmetlerle birlikte çalışabilirliğe

zorlamaktadır. (Digital Market Act, 2022) AB'nin bu öncül düzenleme mantığı, devletin piyasa aksaklıklarını beklemek yerine, pazarın mimarisini bizzat tasarlayarak egemenlik alanını dijital ekosistemin işleyiş süreçlerine kadar genişlettiğini göstermektedir.

Altyapı ve Teknolojik Bağımsızlık

Dijital egemenliğin en sert ve politik alanlarından biri de altyapı ve teknolojik bağımsızlıktır. Devletler veri ve yazılım üzerindeki egemenlik iddialarının, donanım ve fiziksel altyapıdaki dışa bağımlılık nedeniyle kâğıt üzerinde kalabileceğini pek çok acı tecrübeyle fark etmişlerdir. Siber uzay, her ne kadar soyut bir etkileşim alanı gibi sunulsa da özünde okyanus altı fiber-optik kablolar, veri merkezleri ve yarı-iletkenlerden oluşan devasa bir fiziksel mimari üzerine kuruludur. Dolayısıyla bu fiziksel katmana hükmedemeyen bir devletin dijital dünyada tam bir egemenlik kurması mümkün gözükmemektedir.

Küresel teknoloji tedarik zincirlerinin derin entegrasyonu ve karmaşıklığı, herhangi bir devletin tam teknolojik bağımsızlık hedefine ulaşmasını adeta bir ütopya haline getirse de devletlerin asgari düzeyde bir operasyonel özerklik, tedarik zinciri çeşitlendirmesi ve olumsuz jeopolitik koşullar altında bile kritik teknolojik kapasitelerini sürdürebilme yeteneği kazanmaları elzem bir ulusal güvenlik meselesidir. Gerçek ve sürdürülebilir bir dijital egemenlik; ham maddeden çip üretimine, ağ altyapısından bulut sunucularına ve nihai yapay zeka algoritmalarına kadar uzanan değer zincirinin tamamında dışa bağımlılığın stratejik olarak yönetilmesini ve asgariye indirilmesini gerektirmektedir.

Telekomünikasyon teknolojilerindeki evrim, Beşinci Nesil (5G) ağlarının devreye girmesiyle birlikte paradigma değiştiren bir boyuta ulaşmıştır. 5G teknolojisi, kendinden önceki 3G veya 4G/LTE teknolojileri gibi yalnızca bireysel kullanıcılara daha yüksek veri indirme hızları sunan bir hücresel ağ yükseltmesi olmanın çok ötesindedir. Temelde nesnelerin interneti (IoT), makineler arası otonom iletişim (M2M), akıllı şehir yönetimleri, otonom araçlar, uzaktan robotik cerrahi ve kritik endüstriyel altyapıların (enerji şebekeleri, su dağıtım sistemleri, ulaşım ağları) eşzamanlı ve sıfıra yakın gecikmeyle yönetilmesini sağlayan devasa bir sinir sistemidir. Bu denli kritik ve yaşamsal bir altyapının üzerine inşa edildiği teknolojik donanımların kimin tarafından üretildiği, kimin tarafından kurulduğu ve kimin tarafından yönetildiği sorusu, devletlerin ulusal güvenlik doktrinlerinin tam merkezine yerleşmiştir. İşte bu zeminde 5G teknolojisi, Amerika Birleşik Devletleri ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki küresel hegemonya mücadelesinin ve teknolojik savaşın en önemli ve görünür cephelerinden birini oluşturmuştur. (Moore, 2023) Çin merkezli telekomünikasyon devi Huawei'nin ve kısmen ZTE'nin, devasa devlet

sübvansiyonları ve yoğun Ar-Ge yatırımları sayesinde, Batılı rakipleri Nokia ve Ericsson'u hem maliyet hem de teknolojik kapasite açısından geride bırakarak küresel 5G pazarında tartışmasız bir lider konumuna yükselmesi, Batıda tedirginlik yaratmıştır. (Tekir, 2020)

ABD hükümeti ve ulusal güvenlik kurumları, Çin menşeli iletişim donanımlarının içine yerleştirilebilecek olası arka kapılar, uzaktan erişim imkanları ve kriz anlarında ağların ele geçirilerek sabotaj amacıyla kullanılabileceği riskini gerekçe göstererek bir tekno-diplomasi saldırısı başlatmıştır (Moore, 2022; Tekir, 2020). Haziran 2020'de ABD Federal İletişim Komisyonu'nun (FCC) Huawei ve ZTE'yi resmen ulusal güvenlik tehdidi olarak tanımlaması ve bu şirketlerin ekipmanlarının Amerikan telekomünikasyon ağlarında kullanılmasını, ABD devlet fonlarından yararlanmasını kesin bir dille yasaklaması, teknolojik bağımsızlık ve dijital egemenlik tartışmalarının dönüm noktalarından biri olmuştur. (The New York Times, 2020) ABD, kendi sınırları içindeki bu yasaklarla yetinmemiş, küresel müttefiklerine (Avrupa Birliği ülkeleri, Birleşik Krallık, Avustralya, Japonya) yoğun diplomatik baskılar uygulayarak Huawei'nin küresel 5G tedarik zincirinden izole edilmesi için geniş çaplı bir kampanya yürütmüştür. Bu süreç, dijital altyapıların salt ekonomik verimlilik veya pazar rekabeti ilkeleriyle değil, doğrudan güvenlikleştirme mantığıyla yönetilmeye başlandığını düşündürmektedir. (Moore, 2023)

Küresel ölçekte yaşanan bu sert teknolojik kutuplaşma, tedarik zinciri şokları ve büyük güçler arasındaki dijital hegemonya savaşları, Türkiye'yi kendi bağımsız haberleşme altyapısını kurmaya sevk etmiştir. Türkiye'nin Milli Teknoloji Hamlesi vizyonunun en kritik sütunlarından biri, dışa bağımlılığın en yoğun olduğu telekomünikasyon altyapısının millileştirilmesidir. Bu bağlamda Türkiye, 4.5G teknolojisinde elde ettiği kısmi yerlileşme tecrübelerini daha ileri bir seviyeye taşımak amacıyla geniş çaplı bir inisiyatif başlatmıştır. Bu kapsamda 2017'de Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu (BTK) ve OSTİM'in destekleriyle kurulan Haberleşme Teknolojileri Kümelenmesi (HTK) tarafından Uçtan Uca Yerli ve Milli 5G Haberleşme Projesi (UUYM5G) (HTK, 2018), Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Araştırmaları Merkezi Başkanlığı (UDHAM) tarafından desteklenen 5. Nesil (5G) Mobil Haberleşme Altyapısını Geliştirme Projeleri gerçekleştirilmiştir. (UDHAM, 2023)

Dijital egemenlik mücadelesindeki bir diğer önemli unsur ise yarı-iletkenler/mikroçiplerdir. Mikroçipler; yapay zeka algoritmalarının eğitilmesinden telekomünikasyon ağlarının yönlendirilmesine, gelişmiş savunma sistemlerinden otomotiv endüstrisine ve kuantum hesaplama altyapılarına kadar tüm modern teknolojilerin kalbini oluşturmaktadır. Yarı iletken pazarının küresel tedarik zinciri, 1980'lerden itibaren "Moore Yasası"nın sürdürülmesi amacıyla, yüksek yatırım maliyetleri ve uzmanlaşma

gereksinimleri doğrultusunda tamamen verimlilik odaklı küreselleşme ve teknoloji odaklı sınır ötesi iş bölümü mantığına göre şekillenmiştir. Bu iş bölümünde ABD çip tasarımında (IP ve yazılım) liderliği elinde tutarken, Tayvan (özellikle TSMC) ve Güney Kore gelişmiş çip üretiminde, Hollanda (ASML) ekstrem ultraviyole litografi (EUV) makinelerinde, Japonya yüksek saflıktaki kimyasallarda ve Çin ise montaj, test ve paketleme (ATP) ile hammadde tedarikinde uzmanlaşmıştı. (Ma et al., 2025) Ancak, COVID-19 pandemisi sonrasında yaşanan ani tedarik zinciri sorunları ve otomotivden tüketici elektroniğine kadar pek çok sektörde üretimi durma noktasına getiren küresel çip krizi, bu küreselleşmiş ve tek bir coğrafyaya (özellikle Tayvan'a) aşırı bağımlı olan tedarik zinciri mimarisinin ne kadar kırılgan olduğunu ortaya çıkarmıştır. (Kannan & Feldgoise, 2022) Bu ekonomik kırılganlığa, Çin'in Tayvan üzerindeki artan jeopolitik baskısı ve ABD'nin teknolojik üstünlüğünü kaybetme korkusu eklenince, yarı iletken endüstrisinin mantığı kökten değişmiş; sektör ekonomik verimlilikten, güvenlik odaklı bir mücadele alanına dönüşmüştür.

ABD ve Çin arasında yaşanan "Çip Savaşları", teknolojik bağımsızlığın jeopolitik bir silah olarak nasıl kullanıldığını kanıtlamıştır. Bu kapsamda, Amerika Birleşik Devletleri 2022 yılında, kritik mikroçip tedariğinde başta Çin ve Doğu Asya olmak üzere yabancı ülkelere olan aşırı bağımlılığını azaltmak ve tedarik zinciri krizlerinin ulusal güvenliğe ve ekonomiye yönelik yarattığı riskleri bertaraf etmek amacıyla CHIPS Act'i (Çip Üretimi İçin Yardımcı Teşvikler Yaratma Yasası) yürürlüğe koymuştur. (Hyatt et al., 2025) İçeride teşviğe ek olarak dışarıda da Çin'e yönelik teknolojik yaptırımlar uygulanmaya başlanmış; Ekim 2022'de, belirli yarı iletken türlerinin, bu cihazları içeren bilgisayar sistemlerinin ve bu cihazların üretiminde kullanılan ekipmanların Çin'e ve adı geçen bazı Çinli kuruluşlara ihracatına kısıtlamalar getirilmiştir. (Shivakumar et al., 2025) Buna karşılık Çin, teknolojik izolasyona kendi kapasitesini geliştirerek yanıt vermektedir. Alibaba'nın 24 Mart 2026'da tanıttığı gelişmiş Xuantie C950 çipi (CNBC, 2026), tüm kısıtlamalara rağmen devlet destekli teknoloji hamlelerinin nasıl dirençli bir yerli CPU ekosistemi yaratabildiğini ortaya koymaktadır.

Dijital bağımsızlığın önündeki büyük risklerden bir diğeri ise bulut bilişim (cloud computing) altyapısındaki tekelleşmedir. Bulut bilişim, kurumların veya bireylerin kendi donanımlarını kurmak yerine, bilgisayar işlem gücü ve depolama gibi kaynakları internet üzerinden ortak bir havuzdan kolayca kiralayıp kullanabildiği bir sistemdir. (Caithness et al., 2017) 20 Ekim 2025 tarihinde Amazon Web Services'te (AWS) bir kesinti meydana gelmiş, kesinti sonucunda WhatsApp, Signal, zoom, Pinterest, AppleTV, Apple Music, Amazon gibi pek çok çevrimiçi hizmet AWS kullanan bankacılık hizmetleri, havayolu

hizmetleri erişilemez hâle gelmiştir. (ALJAZEERA, 2025) Birkaç gün sonra, 29 Ekim 2025 tarihinde Microsoft Azure bulut platformunda meydana gelen küresel çaplı bir kesinti dünya genelinde ciddi aksamalara neden olmuştur. Dünya genelinde bankalar, havayolları ve kamu hizmetleri durma noktasına gelmiş veya büyük gecikmeler yaşamıştır. (CNBC, 2025) Amazon AWS, Microsoft Azure gibi devasa bulut altyapılarında yaşanan bu küresel kesintilerin hava yollarından bankacılık sistemlerine kadar tüm dünyayı felç etmesi, egemenliğin sadece bir güvenlik değil, aynı zamanda bir işletim meselesi olduğunu göstermiştir. Bulut altyapısı bir başka devlete veya şirkete ait olan bir ülkenin, herhangi bir teknik arıza veya siyasi kriz anında kamu hizmetlerini sürdürememe riski, teknolojik bağımsızlığı lüks bir tercih olmaktan çıkarıp bir beka meselesine dönüştürmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, internetin ve bilişim teknolojilerin ulus-devletlerin egemenlik alanlarını ortadan kaldıracağı yönündeki tekno-liberteryen anlatının, esasen neoliberal hegemonyanın belirli bir tarihsel kesitine ait ideolojik bir söylem olduğunu ortaya koymayı amaçlamıştır. 1990'larda şekillenen sınırsız ve düzenlenemez internet ütopyası, yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreği tamamlanırken yerini sert bir dijital realizme bırakmıştır. İnternetin fiziksel katmanının coğrafi niteliği, verinin stratejik bir hammaddeye dönüşmesi ve Big Tech şirketlerinin devlet otoritesine rakip olan kontrolsüz gücü, ulus-devletleri dijital alana kararlı bir şekilde geri dönmeye itmiştir.

Çalışmada analiz edilen dört temel boyut; veri yerelleştirme, platform sorumluluğu, antitröst müdahaleleri ve teknolojik bağımsızlık hamleleri üzerinden devletlerin siber alandaki otorite inşasının ne kadar sistematik olduğunu kanıtlamaktadır. Bu noktada çalışmanın temel sorusu olan "Doğası gereği küresel olan internet ulusallaşabilir mi?" sorusuna verilecek yanıt, sürecin hâlihazırda devam etmesi nedeniyle şimdilik belirsizliğini korumakla birlikte; ulus-devletlerin interneti kendi kontrol alanlarına çekmek ve ulusal egemenliğin bir parçası hâline getirmek için yadsınamaz ve son derece kararlı bir çaba içerisinde oldukları görülmektedir.

Dijital egemenlik kavramı ve bu kavram etrafındaki politika uygulamaları, yirmi birinci yüzyılda devletin, küreselleşmenin yarattığı varoluşsal krize karşı verdiği en güçlü yanıttır. Ancak unutulmamalıdır ki; bu yanıtın demokratik değerlerle mi yoksa dijital otoriterizmle mi şekilleneceği, önümüzdeki dönemin temel siyasal mücadelesi olacaktır. Geleceğin siber uzayı, bu iki eğilim arasındaki gerilimin ve devletlerin siber alandaki yeni kurumsallaşma biçimlerinin sonucunda şekillenecektir.

Kaynakça

5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi ve Bu Yayınlar Yoluyla İşlenen Suçlarla Mücadele Edilmesi Hakkında Kanun. (2007). *Resmî Gazete* (Sayı: 26530). https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5651&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5

6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu. (2016). *Resmî Gazete* (Sayı: 29677). https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6698.pdf

ALJAZEERA. (2025, 21 Ekim). *What caused Amazon’s AWS outage, and why did so many major apps go offline?* ALJAZEERA. https://www.aljazeera.com/news/2025/10/21/what-caused-amazons-aws-outage-and-why-did-so-many-major-apps-go-offline

AP News. (2021). South Korea bans Google, Apple payment monopolies. *AP News*. https://apnews.com/article/technology-business-south-korea-a8e160fb9b43681557445cfe06f25bc1

BBC Türkçe. (2016, 31 Mayıs). *PayPal Türkiye’den Çekildi*. BBC Türkçe. https://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2016/05/160531_paypal_turkiye

Bodin, J. (2024). *Egemenlik Üzerine*. TİMAŞ Yayınları.

Boyle, J. (1997). *Foucault in Cyberspace: Surveillance, Sovereignty, and Hardwired Censors*. http://www.eff.org/pub/Publicadons/john-Perty-Barlow/HTML/leaving-the-physica-world.html

Caithness, N., Drescher, M., & Wallom, D. (2017). Can functional characteristics usefully define the cloud computing landscape and is the current reference model correct? *Journal of Cloud Computing*, *6*(1). https://doi.org/10.1186/s13677-017-0084-1

Calzada, Igor. (2025). *Datafied Democracies & AI Economics Unplugged*. Springer Nature.

CNBC. (2025, 29 Ekim). *Azure outage: Microsoft still working on fix, says recovery expected in several hours*. CNBC. https://www.cnbc.com/2025/10/29/microsoft-hit-with-azure-365-outage-ahead-of-quarterly-earnings.html

CNBC. (2026, 24 Mart). Alibaba reveals new AI chip designed for ‘agents.’ *CNBC*. https://www.cnbc.com/2026/03/24/alibaba-ai-chip-cpu-agents.html

European Parliament and Council. (2022). Regulation (EU) 2022/1925 on contestable and fair markets in the digital sector (Digital Markets Act). *Official Journal of the European Union*.

European Union. (2016). General Data Protection Regulation (GDPR). *Official Journal of the European Union*, L119.

Floridi, L. (2020). The Fight for Digital Sovereignty: What It Is, and Why It Matters, Especially for the EU. In *Philosophy and Technology* (Vol. 33, Number 3, pp. 369–378). Springer. https://doi.org/10.1007/s13347-020-00423-6

Grant, P. (1983). Technological sovereignty: Forgotten factor in the ‘hi-tech’ razzamatazz. *Prometheus*, *1*(2), 239–270. https://doi.org/10.1080/08109028308628930

Guardian. (2021, 18 Şubat). Facebook’s Australia news ban: what is the social media giant up to and how will you be affected? *The Guardian*. https://www.theguardian.com/media/2021/feb/18/facebooks-australia-news-ban-what-is-the-social-media-giant-up-to-and-how-will-you-be-affected

HTK. (2018, 7 Ağustos). *Yerli ve Milli 5G’de İmzalar Atıldı*. HTK. https://www.htk.org.tr/yerli-ve-milli-5gde-imzalar-atildi-haberi-115

Hummel, P., Braun, M., Tretter, M., & Dabrock, P. (2021). Data sovereignty: A review. *Big Data and Society*, *8*(1). https://doi.org/10.1177/2053951720982012

Hyatt, K., Ryle, P. M., & McKnight, M. A. (2025). Semiconductor production, geopolitics and the CHIPS ACT of 2022: a theoretical analysis. *Digital Policy, Regulation and Governance*, *27*(1), 1–16. https://doi.org/10.1108/DPRG-12-2023-0184

Jayasekara, P. K., & Abu, K. S. (2018). Top Fifty Highly Cited Publications on the Internet of Things. *Journal of the University Librarians Association of Sri Lanka*, *21*(2), 140–156. https://doi.org/10.4038/jula.v21i2.7922

Jinping, X. (2015, 16 Aralık). *习近平在第二届世界互联网大会开幕式上的讲话(全文)-中央网络安全和信息化委员会办公室 (Xi Jinping'in İkinci Dünya İnternet Konferansı Açılış Töreninde Yaptığı Konuşma - Tam Metin)*. Office of the Central Cyberspace Affairs Commision / Cyberspace Administration of China. https://www.cac.gov.cn/2015-12/16/c_1117481112.htm

John Perry Barlow. (1996, 8 Şubat). *A Declaration of the Independence of Cyberspace*. https://www.eff.org/cyberspace-independence

Kannan, V., & Feldgoise, J. (2022, 22 Kasım). *After the CHIPS Act: The Limits of Reshoring and Next Steps for U.S. Semiconductor Policy*. Carnegie. https://carnegieendowment.org/research/2022/11/after-the-chips-act-the-limits-of-reshoring-and-next-steps-for-us-semiconductor-policy

Krasikov, D. V, & Lipkina, N. N. (2020). *Sovereignty in Cyberspace: A Scholarly and Practical Discussion*. https://doi.org/10.2991/assehr.k.201205.028

Leiner, B. M., Cerf, V. G., Clark, D. D., Kahn, R. E., Kleinrock, L., Lynch, D. C., Postel, J., Roberts, L. G., & Wolff, S. (1997). *Brief History of the Internet*. https://dl.acm.org/doi/pdf/10.1145/1629607.1629613

Liang, Y., Aroles, J., & Brandl, B. (2022). Charting Platform Capitalism: Definitions, Concepts and Ideologies. In *New Technology, Work and Employment* (Vol. 37, Number 2, pp. 308–327). John Wiley and Sons Inc. https://doi.org/10.1111/ntwe.12234

Lina, Y., & Hongyi, C. (2014, 19 Kasım). *习近平致首届世界互联网大会贺词全文 (Xi Jinping'in Birinci Dünya İnternet Konferansına ilişkin Kutlama Mesajının Tam Metni)*. CPCNEWS. http://cpc.people.com.cn/n/2014/1119/c64094-26054619.html

Ma, T., Wang, T., & Zhang, J. (2025). *The Reshaping of the US Supply Chain and the Security Level of China's Semiconductor Industry Chain* (pp. 117–131). https://doi.org/10.1007/978-981-95-3332-9_6

Moore, G. J. (2023). Huawei, Cyber-Sovereignty and Liberal Norms: China's Challenge to the West/Democracies. *Journal of Chinese Political Science*, *28*(1), 151–167. https://doi.org/10.1007/s11366-022-09814-2

NPR. (2021). *Federal Trade Commission Refiles Suit Accusing Facebook Of Illegal Monopoly*. https://www.npr.org/2021/08/19/1029310979/federal-trade-commission-refiles-suit-accusing-facebook-of-illegal-monopoly

Nuccio, M., & Guerzoni, M. (2019). Big data: Hell or heaven? Digital platforms and market power in the data-driven economy. *Competition and Change*, *23*(3), 312–328. https://doi.org/10.1177/1024529418816525

Nye, J. S. ., & Welch, David. (2013). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak* (Vol. 3). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pohle, J., & Thiel, T. (2020). Digital Sovereignty. In *Internet Policy Review* (Vol. 9, Number 4, pp. 1–19). Alexander von Humboldt Institute for Internet and Society. https://doi.org/10.14763/2020.4.1532

Reuters. (2022, 1 Ağustos). *Indonesia blocks Yahoo, Paypal, gaming websites over licence breaches*. Reuters. https://www.reuters.com/technology/indonesia-blocks-yahoo-paypal-gaming-websites-over-licence-breaches-2022-07-30/

Rousseau, J.-J. (2006). *Toplum Sözleşmesi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sarıtaş, İ. (2006). Küreselleşme. T. Erdem (Ed.), *Feodaliteden Küreselleşmeye: Temel Kavramlar ve Süreçler içinde.* Lotus Yayınevi.

Savelyev, A. (2016). Russia's new personal data localization regulations: A step forward or a self-imposed sanction? *Computer Law and Security Review*, *32*(1), 128–145. https://doi.org/10.1016/j.clsr.2015.12.003

Schmitz, S., & Berndt, C. M. (2018). *The German Act on Improving Law Enforcement on Social Networks: A Blunt Sword?* http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3306964

Shivakumar, S., Wessner, C., & Howell, T. (2025, 14 Nisan). *The Limits of Chip Export Controls in Meeting the China Challenge*. CSIS. https://www.csis.org/analysis/limits-chip-export-controls-meeting-china-challenge

Sivetc, L. (2018). State regulation of online speech in Russia: The role of internet infrastructure owners. *International Journal of Law and Information Technology*, *27*(1), 28–49. https://doi.org/10.1093/ijlit/eay016

Tekir, G. (2020). Huawei, 5G Networks, and Digital Geopolitics. *Source: International Journal of Politics and Security*, *2*(4), 113–135. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijps

The Economist. (2017, 6 Mayıs). The world's most valuable resource is no longer oil, but data. *The Economist*. https://www.economist.com/leaders/2017/05/06/the-worlds-most-valuable-resource-is-no-longer-oil-but-data

The Guardian. (2019, 26 Temmuz). Facebook and Google face tighter rules in Australia as ACCC releases report. *The Guardian*. https://www.theguardian.com/media/2019/jul/26/facebook-and-google-face-tighter-rules-in-australia-as-accc-releases-report

The New York Times. (2020, 30 Haziran). F.C.C. Designates Huawei and ZTE as National Security Threats. *The New York Times*. https://www.nytimes.com/2020/06/30/technology/fcc-huawei-zte-national-security.html

The New York Times. (2025, 21 Nisan). *U.S. Asks Judge to Break Up Google*. https://www.nytimes.com/2025/04/21/technology/google-search-remedies-hearing.html

UDHAM. (2023, 21 Kasım). *5. NESİL (5G) MOBİL HABERLEŞME ALTYAPISININ GELİŞTİRME PROJELERİ LANSMANI GERÇEKLEŞTİRİLDİ*. UDHAM. https://udham.uab.gov.tr/haberler/5-nesil-5g-mobil-haberlesme-altyapisinin-gelistirme-projeleri-lansmani-gerceklestirildi

Wildana, F. (2020). *Analysis of the Impact of Data Localization Regulation: Case of Indonesia* [International Institute of Information Technology]. http://online.fliphtml5.com/rltdr/aaax/#p=30

Wuhan University, Chinese Academy of Social Sciences, Tsinghua University, Fudan University, Nanjing University, Tsinghua University, University of International Business and Economics, & Cybersecurity Association of China. (2020). *Sovereignty in Cyberspace: Theory and Practice (Version 2.0)*. https://news.whu.edu.cn/__local/2/C8/10/626E74BC31FF85C4DCCFC8745F6_352641B6_40029.pdf

Zengingönül, O. (2004). *Yoksulluk gelişmişlik ve işgücü piyasaları ekseninde küreselleşme*. Adres Yayınları.

21. YÜZYILDA YENİ MİLLİYETÇİLİK DALGASI VE TÜRKİYE'DE GÜVENLİĞİN PSİKOPOLİTİK BOYUTU

Doç. Dr. Gökmen KANTAR*
Dr. Suzan Ezgi KÖSALI**

Giriş

Bu çalışma, 21. yüzyılda yükselen yeni milliyetçilik dalgasının Türkiye'de güvenlik kavrayışını ve bu kavrayışın psikopolitik temellerini incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle 2010 yılı sonrasında küresel düzeyde gözlemlenen "otoriter-popülist" dönüşümle birlikte, milliyetçiliğin klasik devlet-merkezli söylemden ziyade duygulanımsal yönetim biçimi haline geldiği görülmektedir. Bu bağlamda araştırma, Türkiye'de güvenliğin artık yalnızca askerî, ekonomik veya kurumsal bir olgu olarak değil; korku, aidiyet, tehdit algısı ve duygusal mobilizasyon gibi psikopolitik dinamikler üzerinden yeniden üretildiği tezini tartışmaktadır. Çalışma, "güvenliğin psikolojikleştirilmesi" sürecinin milliyetçi söylemlerle nasıl iç içe geçtiğini, bu sürecin devlet-toplum ilişkisini yeniden nasıl biçimlendirdiğini ve devletin dönüşümünde hangi yeni yönetimsellik biçimlerine zemin hazırladığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde araştırma şu temel soruya odaklanmaktadır:

Yeni milliyetçilik dalgası, Türkiye'de güvenliğin algılanışı ve üretiliş biçimlerini nasıl dönüştürmekte; bu dönüşüm devletin psikopolitik yönetimselliğini hangi araçlar üzerinden inşa etmektedir?

Bu temel soruya bağlı olarak şu alt sorular da incelenecektir:

1. Yeni milliyetçilik, neoliberal dönemin krizleri bağlamında nasıl bir "güvenlik" söylemi üretmektedir?
2. Türkiye'de güvenlik politikaları, milliyetçi-popülist duygulanımlar üzerinden hangi toplumsal korkuları seferber etmektedir?
3. "Tehdit" ve "beka" kavramları, bireysel ve kolektif düzeyde hangi psikopolitik etkiler yaratmaktadır?

* Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Öğretim Üyesi. ORCID: 0000-0001-5120-110X e-posta: gkantar@nku.edu.tr
** Bağımsız Araştırmacı. ORCID: 0000-0002-8037-260X e-posta: ezgikosali@gmail.com

4. Devletin dönüşümü, rasyonel güvenlik yönetiminden duygusal güvenlik yönetimine mi evrilmektedir?

Çalışmanın temel hipotezi ise şu şekildedir:

21. yüzyılda Türkiye'de milliyetçilik, yalnızca ideolojik bir söylem değil; "güvenliğin duygulanımsal inşası"nı mümkün kılan bir psikopolitik aygıt haline gelmiştir.

Bu bağlamda devlet, vatandaşlarının güvenlik algısını yöneten, korku ve aidiyet duygularını stratejik biçimde seferber eden bir "psikopolitik iktidar" olarak yeniden konumlanmaktadır. Yeni milliyetçilik, modern ulus devletin klasik güvenlik mantığını, yani dış tehditlere karşı koruma söylemini, içeriden işleyen bir duygulanımsal iktidar biçimine dönüştürmektedir. Araştırmada üç aşamalı metodolojik bir çerçeve kullanılacaktır. Teorik açıdan, Michel Foucault'nun "yönetimsellik" kavramsallaştırması, Byung-Chul Han'ın "psikopolitika" yaklaşımı, Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau'nun "popülist akıl" ve "duygulanımsal siyaset" kavramları temel referans noktaları olacaktır. Bu teorik çerçeve ile güvenliğin artık teknik bir yönetim alanı değil, "duygusal düzenleme" üzerinden inşa edilen bir iktidar ilişkisi olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Araştırma kapsamında, son on yıllık evrede yeni milliyetçi söylemin güvenlik politikalarının temel kodu haline geldiği varsayımından hareketle, 2015 – 2025 yılları arasında Türkiye'deki güvenlik söylemleri (Cumhurbaşkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı açıklamaları, medya temsilleri, politik kampanyalar) içerik analizi yoluyla incelenecektir. Bu kapsamda, "beka", "yerli ve milli", "dış güçler", "milli irade" gibi kavramların semantik alanı çözümlenecek ve bu kavramların duygusal kodları (korku, tehdit, gurur, birlik vb.) haritalandırılacaktır. Psikopolitik açıdan ise söylemin bireylerin özneleşme biçimlerine etkisi değerlendirilecektir. Amaç, milliyetçiliğin yalnızca toplumsal bir ideoloji değil, bireysel düzeyde güvenlik duygusunu şekillendiren bir "duygusal rejim" haline geldiğini göstermek olacaktır. Dolayısıyla, yöntemsel olarak, siyaset bilimi, psikoloji ve kültürel çalışmalar arasındaki kesişimselliği dikkate alan disiplinler arası bir yaklaşım izlenecektir.

Çalışmanın en önemli noktası devletin dönüşümünü yeni bir eksende tartışmasıdır. Bu dönüşüm çoğunlukla neoliberal yeniden yapılanma, kurumsal zayıflama veya otoriterleşme gibi yapısal kategoriler üzerinden analiz edilmektedir. Bu araştırmada ise devletin "duygusal yönetim" kapasitesi ön plana çıkarılacak ve söz konusu dönüşüm psikopolitik bir düzlemde ele alınacaktır. Bu hususa ek olarak, güvenliğin de psikopolitikleştirilmesi sürecine ışık tutulacaktır. Güvenlik artık yalnızca terörle mücadele, sınır güvenliği veya askeri tehditler ile ilgili bir refleks değil; vatandaşların içsel güvenlik ihtiyacının

(aidiyet, kimlik, onur, korku) politik olarak düzenlenmesi haline gelmiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'de güvenliğin neden giderek "toplumsal mobilizasyonun" merkezi haline geldiğini anlamak için kritik bir perspektif sunmaktadır. Kimlik, kültür veya egemenlik odaklı geleneksel milliyetçilik literatürüne ek olarak milliyetçiliğin çağdaş formunun yeniden tanımlanması ve "duygulanımsal güvenlik rejimleri" üreten bir iktidar teknolojisine dönüşümün kavramsal düzeyde açığa çıkarılması hedeflenmektedir.

Çalışmanın odak noktasını oluşturan "güvenliğin psikopolitik boyutu" kavramı ile mevcut güvenlik çalışmaları literatürüne yeni bir analitik çerçeve önerilmektedir. İkinci olarak, çalışma Türkiye literatüründe sıklıkla tarihsel, ideolojik veya kurumsal düzeyde tartışılan milliyetçilik olgusunu, duygusal ve öznel boyutlarıyla yeniden değerlendirmektedir. Bu bağlamda, milliyetçiliği bir kimlik veya ideoloji olarak değil, güvenlik kaygıları üzerinden şekillenen bir duygulanımsal rejim olarak ele almak, Türkiye'deki güncel milliyetçi dönüşümü anlamak için yeni bir okuma biçimi sunacaktır. Bu şekilde, milliyetçiliğin, rasyonel siyasal tercihlerin değil, duygusal mobilizasyonun bir sonucu olarak nasıl üretildiğini ve sürdürüldüğünü göstermek mümkündür. Literatüre katkı olması açısından önemli olan bir diğer husus devletin dönüşümünün açıklanma biçimi ile ilgilidir. Devletin yeniden yükselişi genellikle otoriterleşme, merkezîleşme veya kurumsal yeniden yapılanma gibi yapısal süreçlerle açıklanmaktadır. Bu çalışma ise, söz konusu dönüşümün "psikopolitik yönetimsellik" kavramı üzerinden yeniden düşünülmesini sağlamaktadır. Devletin, vatandaşlarının güvenlik duygusunu yönetme ve yönlendirme kapasitesi üzerinden yeniden meşruiyet kazandığı tezi, hem siyaset bilimi hem de güvenlik çalışmaları açısından özgün bir tartışma alanı açmaktadır.

Araştırmanın, Türkiye'de güvenlik siyasetinin 2015 sonrasında artan biçimde "duygusal mobilizasyon" stratejilerine dayandığını, milliyetçiliğin bu süreçte hem birleştirici hem de yönlendirici bir "duygulanım rejimi" olarak işlev gördüğünü göstermesi beklenmektedir. Devletin, vatandaşlarının korku ve gurur duygularını yönetme kapasitesi üzerinden meşruiyet ürettiği; bu durumun da rasyonel güvenlik yönetimini duygusal bir yönetime dönüştürdüğü sonucuna ulaşılması öngörülmektedir.

Yeni Milliyetçilik: Klasikten Psikopolitik Olana

Milliyetçiliğin sadece modern bir icat mı yoksa tarihsel kökleri olan bir olgu mu olduğu sıkça tartışma konusu olmaktadır. Bu tartışmaların akademik boyutu incelendiğinde ön plana çıkan en kritik kaynaklardan biri Anthony D. Smith'in (1986, s. 32) "The Ethnic Origins of Nations" adlı eseridir. Çalışmanın temel araştırma konuları olan "güvenliğin duygulanımsal inşası" ve

"milliyetçiliğin bir duygu rejimi olarak işlevi" tarihsel ve teorik açıdan değerlendirildiğinde söz konusu eser önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, psikopolitik yönetimsellik kavramını, Smith'in toplulukların dayanıklılığını sağlayan "mit-sembol kompleksi" kuramıyla derinleştirmek mümkündür. (Smith, 1986, ss. 13-16)

Smith'in (1986, s. 32) temel tezi, modern ulusların "yoktan var edilmediği", aksine tarihsel süreçte oluşmuş etnik topluluklar üzerine inşa edildiğidir. Bu durum, çalışmanın "milliyetçiliğin rasyonel tercihlerden ziyade duygusal mobilizasyonun bir sonucu" olduğu teziyle örtüşmektedir. Smith'in etnik kimliğin özü olarak işaret ettiği mitler, anılar, değerler ve sembollerin modern siyasetteki izdüşümünün "beka", "yerli ve milli" gibi kavramlar olduğunu ifade etmek mümkündür. Smith (1986, ss. 50-54) kitabında etnik direniş ve yenilenme süreçlerinin genellikle "dış tehditlere karşı bir tepki" olarak ortaya çıktığını savunmaktadır. Smith'e (1986, s. 16) göre askeri tehditler, bir topluluğun kendi "mit-sembol kompleksine" daha sıkı sarılmasına ve kolektif bir "duygusal uyanışa" yol açmaktadır. Bu tablo ise, çalışmada yer alan güvenliğin "korku ve tehdit algısı üzerinden yeniden üretildiği" savı ile uyumludur.

Benzer bir hususa, "Uluslar ve Ulusçuluk" eserinde değinen Ernest Gellner, (1992, ss. 79-117) modern toplumun işleyebilmesi için kültürel bir homojenliğin şart olduğunu savunmakta ve bu homojenlik ihtiyacının duygusal kodlarla sağlanabileceğini öne sürmektedir. Gellner'e göre, devlet, kültürü koruyan birimdir ve bu koruma refleksini "duygulanımsal güvenlik rejimi" şeklinde yeniden tanımlamak mümkündür. Smith'in savlarından farklı olarak Gellner, (1992, ss. 79-117) milliyetçiliğin çoğu zaman rasyonel bir ihtiyaçtan (ekonomik ve sosyal uyum) doğduğunu belirtse de, bu sürecin "kendi kendini kandıran" bir mitolojiyle yürütüldüğünü kabul etmektedir. Çalışmada yer alan "dış güçler" söylemi ve güvenliğin psikopolitikleştirilmesi, Gellner'in (1992, ss. 79-117) bahsettiği bu meşruiyet üretme mekanizmasının güncel bir aracı olarak analiz edilebilir.

Michel Foucault'nun "Güvenlik, Toprak, Nüfus" (Security, Territory, Population) başlıklı notları da, "psikopolitik yönetimsellik" ve "güvenliğin duygulanımsal inşası" tezlerini teorik olarak temellendirmek açısından uygundur. Otoriter-popülist dönüşüm ve milliyetçiliğin bir "duygulanım rejimi" olarak işlevi, Foucault'nun devletin "yönetimselleşmesi" süreciyle doğrudan ilişkilendirilebilir. Foucault, (2009, s. 370) notlarında devletin sadece yasalarla (egemenlik) veya terbiye edici tekniklerle (disiplin) değil, "yönetimsellik" adını verdiği çok daha karmaşık bir mekanizmayla işlediğini göstermektedir. Dolayısıyla, "psikopolitik yönetimsellik" kavramı, Foucault'nun yönetimselliği bir "yönetme sanatı" ve "davranışın yönetimi" olarak tanımlamasıyla örtüşmektedir. Çalışmanın odak noktalarından biri olan "beka" kavramı ise

Foucault'un (2009, ss. 255-285) analiz ettiği "Raison d'État" (Devlet Aklı) kavramıyla birebir ilişkilidir. Foucault'ya göre "Devlet Aklı", devletin korunması ve güçlendirilmesi için yasaların bile askıya alınabileceği bir "zorunluluk" mantığıdır.

Güvenliğin Psikolojikleştirilmesi

Güvenliğin psikolojikleştirilmesi, 21. yüzyılda güvenlik kavramının yalnızca devletlerin askeri kapasitesi, sınır güvenliği veya fiziksel tehditler üzerinden değil; aynı zamanda bireylerin korku, kaygı, aidiyet ve tehdit algıları üzerinden yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir. Özellikle neoliberal krizlerin derinleştiği, küresel belirsizliklerin arttığı ve otoriter-popülist siyasal söylemlerin güç kazandığı bir dönemde güvenlik, nesnel tehditlerin yönetiminden çok öznel korkuların düzenlenmesine dayalı bir siyasal duruma dönüşmektedir. Bu süreçte devlet, yalnızca vatandaşlarını koruyan kurumsal bir yapı olmaktan çıkarak, toplumsal duygulanımları yöneten bir psikopolitik aktör haline gelmektedir. Dolayısıyla, güvenlik fiziksel korunma ihtiyacının ötesinde, kimlik, aidiyet, onur ve kolektif varoluş kaygılarının siyasal olarak mobilize edildiği bir "duygulanım rejimi" şeklinde işlemeye başlamaktadır.

Nesnel tehditlerden ziyade algılanan korkular üzerinden güvenlik üretimi tezi Byung-Chul Han'ın, (2017, ss. 1-17) "Psychopolitics: Neoliberalism and New Technologies of Power" isimli çalışmasında yer verdiği iktidarın artık bedene değil psyche'ye (ruha / zihne) odaklandığı tespitiyle örtüşmektedir. Han, "rasyonel güvenlik yönetiminden duygusal güvenlik yönetimine evrilme" sürecini neoliberal bir iktidar teknolojisi olarak açıklamaktadır. Han'a göre (2017, ss 1-17), modern iktidar artık baskıcı (yasaklayan) değil, "akıllı" (baştan çıkaran ve yönlendiren) bir formdadır. Han (2017, ss. 1-17) neoliberal düzende insanın artık rasyonel bir canlıdan ziyade bir "duygu yaratığı" olarak görüldüğünü savunmaktadır. Han'a göre (2017, ss. 1-17) duygular, düşünceden daha hızlıdır ve bireyleri "ön-düşünsel" düzeyde yönetmek için en elverişli araçtır. Bu durum, güvenlik politikalarının neden rasyonel veriler yerine "korku ve varoluş kaygısı" gibi yoğun duygular üzerinden inşa edildiğini açıklamaktadır.

Benzer şekilde, Arnold Wolfers, (1952, ss. 481-502) "National Security" as an Ambiguous Symbol isimli çalışmasında güvenlik kavramının rasyonel bir gerçeklikten ziyade politikacılar tarafından kitleleri etkilemek için kullanılan "belirsiz bir sembol" olduğunu öne sürmektedir. Wolfers, (1952, ss. 481-502) güvenliğin iki boyutu olduğunu ifade etmektedir. Wolfers, (1952, ss. 481-502) güvenliğin iki boyutu olduğunu belirtir: bunlar, nesnel anlamda kazanılmış değerlere yönelik tehditlerin yokluğu; öznel anlamda ise bu değerlerin saldırıya

uğrayacağı korkusunun yokluğudur. Bu noktadan hareketle, "güvenliğin psikolojikleştirilmesi" sürecini Wolfers'ın (1952, ss. 481-502) bu öznel (duygusal) güvenlik vurgusuyla kurumsallaştırmak mümkündür. Bununla birlikte, Wolfers, (1952, ss. 481-502) güvenliğin mutlak bir değer olmadığını; ancak diğer değerler (sosyal refah, bireysel özgürlükler) pahasına artırılabileceğini savunmaktadır. Bu durum, "devletin dönüşümü" tartışmasında, güvenliğin neden diğer tüm toplumsal ihtiyaçların (ekonomi, hukuk vb.) önüne geçtiğini göstermektedir.

Ernesto Laclau (2005, s. 70) ise, "On Populist Reason" isimli eserinde bir "halk" inşa etmenin rasyonel bir süreçten ziyade, duygulanımsal bir yatırım ve sembolik bir adlandırma süreci olduğunu savunmaktadır. Laclau'ya göre, toplumsal düzende bir "eksiklik" veya "yoksunluk" hissi oluştuğunda, bu eksikliği gidereceği varsayılan terimler "boş gösteren" haline gelmektedir. Bu noktada, birçok kavram Laclau'nun (2005: 70) belirttiği gibi içeriği rasyonel olarak doldurulamayan ancak toplumsal bir tamlık veya doluluk vaat eden bir terime dönüşmekte, nesnel bir güvenlik durumunun ötesinde vatandaşların "yoksunluk" hissini" yöneten bir aygıt görevi görmektedir.

Türkiye'de Güvenlik Söyleminin Dönüşümü (2015 – 2025)

2015 sonrası dönemi, Türkiye'de güvenlik siyasetinin hem içerik hem de söylem düzeyinde önemli bir dönüşüm geçirdiği evre olarak değerlendirmek mümkündür. Bu süreçte güvenlik, yalnızca askerî tehditlere veya sınır güvenliğine ilişkin teknik bir mesele olmaktan çıkarak, siyasal meşruiyet üretiminin merkezinde yer alan toplumsal bir anlatıya dönüşmüştür. Özellikle darbe girişimi, terör saldırıları, bölgesel çatışmalar, düzensiz göç hareketleri ve küresel krizlerin etkisiyle birlikte güvenlik söylemi, devlet-toplum ilişkisini yeniden tanımlayan temel siyasal araçlardan biri haline gelmiştir. Böylece "tehdit" kavramı yalnızca dışsal riskleri değil, ulusal birlik, toplumsal düzen ve kolektif kimliğe yönelik algılanan kırılganlıkları da kapsayan geniş bir anlam alanı kazanmıştır. Bu dönemde siyasal iktidarın kullandığı güvenlik dili, milliyetçi söylemlerle giderek daha fazla iç içe geçmiş; "beka", "yerli ve milli", "milli irade" ve "dış müdahale" gibi kavramlar kamuoyunun duygusal mobilizasyonunda merkezi bir işlev üstlenmiştir. Güvenlik söyleminin bu şekilde yeniden yapılandırılması, yalnızca devletin tehdit algısını değil, toplumun korku, aidiyet ve kolektif dayanışma biçimlerini de dönüştürmüştür. Dolayısıyla 2015–2025 yılları arası Türkiye'de güvenliğin nesnel tehdit analizlerinden çok, siyasal atmosferin duygusal ve psikolojik etkiler üzerinden anlam kazandığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır.

Bu dönemin etkilerini analiz ederken, Pınar Bilgin'in (2005, s. 177) "Turkey's Changing Security Discourses: The Challenge of Globalisation" isimli makalesinde yer alan "metafiziksel yumruk" kavramına değinmek anlamlıdır. Bu kavram, "kamuoyunun duygusal mobilizasyonu" ve "korku / aidiyet biçimlerinin dönüşümü" süreçlerini güçlü biçimde açıklamaktadır. Bu yaklaşıma göre, güvenlik kelimesi telaffuz edildiğinde rasyonel tartışma zeminini sarsan duygusal bir baskı (yumruk) oluşmaktadır. Bilgin'e göre, (2005, ss. 175-201) Türkiye'nin geleneksel güvenlik söyleminin kökeninde "terk edilme korkusu ve toprak kaybı korkusu" yer almaktadır. Bu tarihsel "psişik" miras, 2015-2025 dönemindeki beka söyleminin neden bu kadar hızlı toplumsallaştığını açıklamaktadır.

2019 yılında, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, Erzurum'da gerçekleştirdiği mitingde "bu ülkenin tarihindeki her darbe, her cunta, her vesayet girişiminin bizatihi kendisi bir beka sorunudur" şeklindeki konuşması Türkiye'de güvenlik söyleminin dönüşümünü göstermesi açısından önemlidir. (Anadolu Ajansı, 2019) Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın konuşmasında "darbe", "vesayet", "istikrar", "milli irade" ve "beka" kavramları arasında kurulan ilişki, güvenliğin yalnızca fiziksel tehditlerle değil, siyasal düzenin devamlılığı ve toplumsal birlik üzerinden tanımlandığını ortaya koymaktadır. Söz konusu söylemde "beka" kavramı, teknik bir güvenlik terminolojisinin ötesinde, toplumsal korku ve kolektif hafızayı harekete geçiren psikopolitik bir araç olarak işlev görmektedir. Özellikle 28 Şubat süreci, askerî darbeler ve vesayet tartışmalarına yapılan göndermeler aracılığıyla geçmiş travmalar güncel siyasal mücadeleye taşınmakta; böylece güvenlik algısı tarihsel anlatılar üzerinden yeniden üretilmektedir. Bu durum, güvenlik söyleminin yalnızca mevcut tehditlere değil, geçmişte yaşanan krizlerin duygusal etkilerine de dayandırıldığını göstermektedir.

2019 yılında, İletişim Başkanlığı tarafından yayımlanan ve Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın canlı yayında yaptığı açıklamaları içeren metin ise, Türkiye'de güvenlik söyleminin 2015 sonrası dönemde nasıl genişletilmiş bir siyasal çerçeveye dönüştüğünü göstermesi bakımından önemli bir örnek oluşturmaktadır. (İletişim Başkanlığı, 2019) Metinde dikkat çeken en önemli unsur, güvenlik söyleminin seçim süreçleriyle doğrudan ilişkilendirilmesidir. Özellikle 2019 yerel seçimleri ve 2023 Cumhurbaşkanlığı seçimleri bağlamında yapılan açıklamalarda sandık süreci, sıradan demokratik rekabet alanı olarak değil, devletin geleceğini belirleyen kritik bir "varoluşsal mücadele" şeklinde sunulmaktadır. Erdoğan'ın "Türkiye'nin beka sorunu" vurgusunu PKK, YPG, FETÖ ve DEAŞ gibi örgütlerle ilişkilendirmesi; buna karşılık muhalefetin bu tehditleri küçümsediğini ifade etmesi, siyasal alanın güvenlikleştirilmesine yönelik güçlü bir örnek teşkil etmektedir. Böylece

seçimler, yalnızca politik tercihlerin yarıştığı bir süreç olmaktan çıkarılarak, "milli güvenlik" ve "devletin devamlılığı" ekseninde anlamlandırılmaktadır. Bu söylem biçimi, psikopolitik açıdan değerlendirildiğinde korku ve aidiyet duygularının eş zamanlı olarak mobilize edildiği bir yönetim pratiği ortaya çıkmaktadır. "Terör koalisyonu", "beka savaşı", "milli mücadele" ve "Türkiye Yüzyılı" gibi kavramlar aracılığıyla bir yandan tehdit algısı sürekli canlı tutulurken, diğer yandan güçlü devlet, milli birlik ve tarihsel misyon vurguları üzerinden kolektif aidiyet duygusu pekiştirilmektedir. Böylece güvenlik, nesnel tehdit analizinden çok, toplumun duygusal atmosferini şekillendiren bir siyasal iletişim stratejisi haline gelmektedir.

2021 yılında Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) lideri Devlet Bahçeli'nin TBMM Grup Toplantısında yaptığı konuşmada ise "Cumhur İttifakı, Kuvayı Milliye ruhudur" şeklinde söylemde bulunmuştur. MHP lideri Devlet Bahçeli, konuşmasında Cumhur İttifakı'nı yalnızca pragmatik bir seçim koalisyonu olarak değil; "Milli Mücadele şuuru", "istiklal hakkı" ve "Türk milletinin duruşu" gibi tarihsel ve sembolik referanslarla tanımlayarak, güvenlik söylemini doğrudan kolektif kimlik üretimiyle ilişkilendirmiştir. Bu bağlamda ittifak, siyasal bir ortaklıktan ziyade devletin ve milletin varoluşunu temsil eden tarihsel bir "milli birlik cephesi" şeklinde kurgulanmıştır. Konuşmada dikkat çeken en önemli unsur, güvenlik söyleminin sürekli olarak tarihsel travmalar ve "işgal tehdidi" metaforları üzerinden yeniden üretilmesidir. Bu durum, milliyetçi söylemin psikopolitik boyutunu güçlendirmekte; toplumda korku, tehdit ve savunma refleksiyle birlikte gurur, dayanışma ve aidiyet duygularını eş zamanlı biçimde mobilize etmektedir.

Sonuç

21. yüzyılda yükselen yeni milliyetçilik dalgası, güvenlik kavramının yalnızca devletin fiziksel varlığını korumaya yönelik stratejik bir alan olmadığını; aynı zamanda toplumsal duyguların yönetildiği psikopolitik bir mekanizma haline geldiğini göstermektedir. Türkiye örneği üzerinden yürütülen bu çalışma, özellikle 2015 sonrası dönemde güvenlik söyleminin giderek daha fazla korku, aidiyet, tehdit ve kolektif hafıza üzerinden yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. Böylece güvenlik, klasik realist paradigmanın öngördüğü askerî ve jeopolitik tehdit algısının ötesine geçerek, toplumun duygusal dünyasını şekillendiren bir yönetimsellik pratiğine dönüşmektedir.

Çalışma kapsamında incelenen siyasal söylemler, "beka", "yerli ve milli", "milli irade", "dış güçler" gibi kavramların yalnızca politik retorik unsurları olmadığını göstermektedir. Bu kavramlar, aynı zamanda kolektif aidiyet

duygusunu güçlendiren ve siyasal meşruiyet üreten psikopolitik araçlar olarak işlev görmektedir.

Bu süreç, Michel Foucault'nun yönetimsellik yaklaşımı ile Byung-Chul Han'ın psikopolitika kavramsallaştırmasının kesişiminde okunabilecek yeni bir iktidar biçimine işaret etmektedir. Devlet artık yalnızca hukuki ve kurumsal araçlarla işleyen bir egemenlik aygıtı değil; bireylerin korkularını, kaygılarını, aidiyet ihtiyaçlarını ve duygusal reflekslerini yöneten bir "duygusal yönetim" mekanizması olarak hareket etmektedir.

Araştırma bulguları, milliyetçiliğin günümüzde yalnızca ideolojik bir çerçeve veya ulusal kimlik söylemi olarak değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. Aksine milliyetçilik, korku ve aidiyet arasında kurduğu duygusal bağ sayesinde bireylerin özneleşme süreçlerini etkileyen bir "duygulanım rejimi" haline gelmiştir.

Kaynakça

Smith, A. D. (1986). *The Ethnic Origins of Nations.* Blackwell Publishing.

Gellner, E. (1992). *Uluslar ve Ulusçuluk*. İnsan Yayınları.

Foucault, M. (2009). *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France,* 1977–1978. Palgrave Macmillan.

Han, B.-C. (2017). *Psychopolitics: Neoliberalism and New Technologies of Power. (*E. Butler, Trans.). Verso.

Wolfers, A. (1952). "National Security" as an Ambiguous Symbol. *Political Science Quarterly, 67*(4).

Laclau, E. (2005). On Populist Reason*.* Verso.

Bilgin, P. (2005). Turkey's Changing Security Discourses: The Challenge of Globalisation. *European Journal of Political Research,* 44(2).

Türkten, F., Güder, İ., Beyaz, Z. F., & Boztepe, A. Ş. (2019). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Her Darbe Girişimi bir Beka Sorunudur. Anadolu Ajansı. https://www.aa.com.tr/tr/politika/cumhurbaskani-erdogan-her-darbe-girisimi-bir-beka-sorunudur/1405439

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2023). Cumhurbaşkanı Erdoğan Canlı Yayında Soruları Yanıtladı. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-canli-yayinda-sorulari-yanitladii

"Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Sayın Devlet Bahçeli'nin TBMM Grup Toplantısında Yapmış Oldukları Konuşma". (2021) https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/4845/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_BAHCELI__nin_TBMM_Grup_Toplantisinda_yapmis_olduklari_konusma_13_Temmuz.html

MEŞRUİYETTEN KOLEKTİF KİMLİĞE: SAĞ POPÜLİST DÖNEMDE DEVLETİN SEMBOLİK VE SEMİYOLOJİK BOYUTLARINI YENİDEN DÜŞÜNMEK

Kağan SARIKAYA*

Giriş

21. yüzyılın ilk çeyreğinde yükselişe geçen sağ popülizm, yalnızca siyasal rekabet biçimlerini ya da parti sistemlerini değil, modern devletin meşruiyet temellerini de derinden dönüştürmektedir. Bu dönüşüm çoğu zaman demokratik gerileme, otoriterleşme ya da kurumsal aşınma kavramlarıyla açıklansa da söz konusu süreç yalnızca hukuki ve kurumsal düzeyde gerçekleşen bir değişimle sınırlı değildir. Sağ popülist siyaset, aynı zamanda devletin ne olduğu, kimi temsil ettiği ve hangi toplumsal kesimlere ait olduğu sorularını yeniden tanımlayan daha derin bir sembolik yeniden kuruluş sürecine işaret etmektedir.

Modern siyasal teoride devletin meşruiyeti uzun süre boyunca hukuki-rasyonel prosedürler, anayasal normlar ve tarafsız bürokratik işleyiş üzerinden kavramsallaştırılmıştır. Bu çerçevede devlet, farklı toplumsal kesimlerin eşit yurttaşlık temelinde bir arada var olabildiği kapsayıcı ve çoğulcu bir kamusal alanın kurucu çerçevesi olarak düşünülmüştür. Ancak sağ popülist siyasal projeler, bu tarafsızlık iddiasını sorgulayarak devleti "halkın gerçek iradesini" temsil eden ve koruyan ahlaki bir özne olarak yeniden kurgulamaktadır. Bu yeniden kurgu, meşruiyetin hukuki rasyonellikten uzaklaşarak kültürel ve ahlaki üstünlük iddiaları etrafında yeniden üretilmesine yol açmaktadır.

Mevcut literatür, sağ popülizmi büyük ölçüde kurumsal dönüşümler, liderlik tarzları, söylemsel kutuplaşma ya da demokratik normların aşınması üzerinden incelemektedir. Bu çalışmalar, sağ popülist siyasetlerin devlet yapıları üzerindeki etkilerini görünür kılmak açısından önemli katkılar sunmaktadır. Bununla birlikte, devletin yalnızca kurumsal bir aygıt değil, aynı zamanda anlam, aidiyet ve kimlik üreten sembolik bir düzen olarak nasıl dönüştüğü sorusu görece sınırlı biçimde ele alınmaktadır. Özellikle sağ popülist dönemlerde meşruiyetin nasıl bir gösterge rejimi içinde yeniden kurulduğu ve bu sürecin kolektif kimlik ile yurttaşlık deneyimi üzerindeki etkileri, literatürde yeterince sistematik biçimde analiz edilmemiştir. Bu çalışma, söz konusu boşluktan

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, kagansarikaya94@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8510-4671.

hareketle, sağ popülist dönemde devletin meşruiyet üretme biçimleri ile kolektif kimlik inşası arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu süreçte devlet, çoğulcu bir temsil alanı olmaktan çıkarak belirli bir "hakiki halkın" kimliğini temsil eden bir gösterge rejimine dönüşmekte; siyasal meşruiyet ise hukuki rasyonellikten ziyade bu kimliğe atfedilen ahlaki üstünlük üzerinden kurulmaktadır. Bu dönüşümün en kritik sonuçlarından biri, muhalif toplumsal kesimlerin devlete yönelik aidiyet ilişkilerinde ortaya çıkan kırılmadır. Devletin belirli bir siyasal ve kültürel kimlikle özdeşleşmesi, muhalif yurttaşların devleti kendi siyasal varlıklarının bir parçası olarak deneyimlemelerini zorlaştırmakta; böylece devlet, hukuken bağlı olunan fakat simgesel olarak dışlanılan bir yapıya dönüşmektedir. Dolayısıyla sağ popülist dönemde yaşanan kriz, yalnızca temsil değil, daha derin bir meşruiyet krizine işaret etmektedir.

Bu çalışma, bahsedilen dönüşümü analiz ederken, Jürgen Habermas'ın iletişimsel meşruiyet ve anayasal yurttaşlık yaklaşımı, Charles Taylor'ın toplumsal tahayyül kavramı, Ernesto Laclau'nun popülist akıl kuramı, Chantal Mouffe'un agonistik demokrasi yaklaşımı ve Ruth Wodak'ın söylem-tarihsel yaklaşımını bir araya getiren bütüncül bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeve, sağ popülist siyasal projelerin devletin sembolik düzenini nasıl yeniden kodladığını ve bu dönüşümün yurttaşlık rejimi ile kolektif kimlik inşası üzerindeki etkilerini çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Devlet, Meşruiyet ve Sembolik Düzen

Modern siyasal teoride devlet, uzun süre boyunca egemenlik, şiddet tekeli ve kurumsal kapasite üzerinden tanımlanmıştır. Özellikle Weberyan gelenekte devlet, belirli bir toprak parçası üzerinde meşru fiziksel şiddet tekeline sahip olan kurumsal bir aygıt olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu yaklaşım, devletin idari ve zorlayıcı boyutlarını açıklamak açısından güçlü olmakla birlikte, meşruiyetin nasıl üretildiği ve siyasal topluluğun hangi anlamlar etrafında kurulduğu sorularını büyük ölçüde ikincil bir konuma itmektedir. Oysa modern devlet, yalnızca karar alan ve bu kararları uygulayan bir mekanizma değil; aynı zamanda siyasal topluluğun kendisini nasıl tanımladığını, hangi kimliklerin meşru kabul edildiğini ve iktidarın hangi sembolik biçimler aracılığıyla kabul gördüğünü belirleyen bir anlam ve temsil rejimi olarak işlev görmektedir. Bu noktada devletin yalnızca kurumsal bir yapı olarak değil, aynı zamanda sembolik bir düzen olarak kavranması gerekmektedir. Philip Abrams'ın ortaya koyduğu yaklaşım, bu dönüşümü anlamak açısından önemli bir başlangıç noktası sunar. Abrams'a göre devlet, doğrudan gözlemlenebilir bir nesne ya da yalnızca kurumsal bir yapı değildir; aksine siyasal iktidarın meşrulaştırılmasını sağlayan ideolojik bir temsildir (Abrams, 1988). Devlet, kurumsal pratiklerden ziyade, bu pratiklerin üzerinde yükselen ve onları doğal, kaçınılmaz ve meşru gösteren bir

"devlet fikri" aracılığıyla işler. Benzer biçimde Pierre Bourdieu, devleti sembolik iktidarın yoğunlaştığı ve merkezileştiği temel alan olarak tanımlar. Bourdieu'ye göre devlet, yalnızca fiziksel zor araçlarını değil, aynı zamanda dilsel, hukuki ve sembolik sınıflandırma gücünü de tekelleştirir (Bourdieu, 1991, 2014). Hukuk dili, resmi kategoriler, vatandaşlık tanımları ve kamusal meşruiyet ölçütleri bu sembolik iktidarın başlıca araçlarıdır. Devletin gücü, bu kategorileri "doğal" ve "kendiliğinden doğru" olarak kabul ettirebilmesinden kaynaklanır. Timothy Mitchell'in "devlet etkisi" yaklaşımı, bu sembolik boyutu daha da görünür kılar. Mitchell'e göre devlet, toplumdan ontolojik olarak ayrı bir varlık değil; aksine kendisini toplumdan ayrıymış gibi gösteren bir etkidir (Mitchell, 1991). Bu etki, idari pratikler, mekânsal düzenlemeler, hukuki ayrımlar ve söylemsel sınırlar aracılığıyla üretilir. Devletin tarafsız, kapsayıcı ve toplumun üzerinde konumlanan bir yapı olarak algılanması, bu sembolik ayrımların sürekli yeniden üretilmesine bağlıdır. Bu perspektifte devlet, maddi kurumlardan çok onların ürettiği temsil ve algı üzerinden işler.

Devletin bu sembolik düzeni, somut göstergeler aracılığıyla sürekli olarak yeniden kurulmaktadır. Bayrak, anayasa, resmi dil, lider figürü, ulusal törenler ve hukuki metinler, devletin sembolik evreninin temel bileşenleri arasında yer alır. Clifford Geertz'in iktidarın ritüel ve sembol aracılığıyla işlediğine ilişkin analizi, bu göstergelerin yalnızca temsil edici değil, aynı zamanda kurucu bir işlev taşıdığını ortaya koymaktadır (Geertz, 1973). Devlet, bu sembolik pratikler aracılığıyla kolektif kimliğin sınırlarını çizer ve siyasal topluluğun "biz" anlatısını kurar. Bu çerçevede meşruiyet, yalnızca hukuki geçerlilik ya da kurumsal işleyiş meselesi değildir; aynı zamanda devletin sembolik düzeninin toplumsal olarak tanınması ve içselleştirilmesiyle ilgilidir. Ayrıca, Jürgen Habermas'ın meşruiyeti iletişimsel rıza ve kamusal akıl yürütme süreçleriyle ilişkilendiren yaklaşımı, meşruiyetin salt zor ya da prosedür meselesi olmadığını açıkça ortaya koymaktadır (Habermas, 1992). Bununla birlikte bu iletişimsel süreçler, devletin sembolik çerçevesi içinde anlam kazanır; hangi taleplerin meşru sayılacağı ve hangi söylemlerin kamusal kabul göreceği bu çerçeve tarafından belirlenir.

Neticede devletin yaşadığı kriz, yalnızca kurumsal kapasitenin zayıflaması ya da hukuki normların aşınmasıyla açıklanamaz. Bu kriz, daha derin bir düzeyde, devletin sembolik düzeninin çözülmesi ve meşruiyetin temsil temelinin dönüşmesiyle ilgilidir. Sağ popülist siyasal projeler, tam da bu noktada devreye girerek, devletin tarafsız ve kapsayıcı sembolik düzenini yeniden kodlamakta ve onu belirli bir kolektif kimliğin temsil alanı hâline getirmektedir. Bu nedenle sağ popülizmi anlamak, yalnızca siyasal rekabetin doğasını değil, devletin anlam üretme kapasitesinin nasıl dönüştüğünü de analiz etmeyi gerektirir. Bu noktada kritik olan husus, devletin sembolik düzeninin yalnızca

meşruiyet üretiminin arka planı değil, aynı zamanda siyasal mücadelelerin doğrudan hedefi hâline gelmesidir. Sağ popülist siyasal projeler, tam da bu sembolik alanı yeniden düzenleyerek, "halk", "millet" ve "milli irade" gibi kavramların anlamını sabitlemekte ve bu kavramları belirli bir kolektif kimlikle özdeşleştirmektedir. Böylece devlet, yalnızca yönetsel bir aygıt değil, belirli bir anlam rejiminin taşıyıcısı hâline gelmektedir. Bu dönüşüm, meşruiyetin hukuki ve kurumsal temellerinden ziyade, söylemsel ve sembolik yeniden kodlama süreçleri üzerinden üretildiğini göstermektedir. Bu nedenle sağ popülizmi analiz etmek, yalnızca siyasal aktörlerin söylemlerini değil, bu söylemlerin içinde işlediği gösterge sistemini ve anlam üretim mekanizmalarını çözümlemeyi gerektirir.

Kuramsal Çerçeve: Popülizm ve Semiyolojik Yeniden Kodlama

Sağ popülist dönemde devletin meşruiyet üretme biçimleri ile kolektif kimlik inşası arasındaki ilişkiyi analiz edebilmek, popülizmin yalnızca bir siyasal strateji ya da retorik tarz olarak değil, belirli bir ideolojik ve söylemsel mantık olarak kavranmasını gerektirir. Bu çalışma, popülizmi bu doğrultuda hem ideolojik hem de söylemsel boyutları içeren çok katmanlı bir çerçeve içinde ele almaktadır. Bu bağlamda ilk olarak Cas Mudde'nin popülizmi "ince merkezli ideoloji" (thin-centered ideology) olarak tanımlayan yaklaşımı temel alınmaktadır. Mudde'ye göre popülizm, toplumun tüm alanlarını kapsayan kapsamlı bir dünya görüşü sunan tam bir ideoloji değildir; bunun yerine siyasal alanı "saf halk" ile "yozlaşmış elitler" arasında kurulan ahlaki bir karşıtlık üzerinden yapılandıran sınırlı fakat güçlü bir ideolojik çerçeve sunar (Mudde, 2004). Bu yaklaşım, popülizmin farklı ideolojik içeriklerle, özellikle milliyetçilik ve muhafazakârlıkla, eklemlenebilmesini mümkün kılar. Sağ popülist bağlamda bu eklemlenme, "halk" kavramının kültürel, ulusal ve ahlaki içeriklerle doldurulmasına yol açarak siyasal alanın homojenleştirilmesini beraberinde getirir. Bu ideolojik çerçeve, Ernesto Laclau'nun popülist akıl kuramı ile tamamlanmaktadır. Laclau'ya göre popülizm, siyasal alanı "halk" ile "iktidar bloğu" arasındaki antagonistik bir sınır üzerinden yapılandıran özgül bir siyasal mantıktır (Laclau, 2005). Bu süreçte "halk", önceden verili bir toplumsal kategori değil; farklı taleplerin bir eşdeğerlik zinciri içinde bir araya gelmesiyle söylemsel olarak inşa edilen bir siyasal özne hâline gelir (Laclau, 2005). Bu inşa sürecinde "halk" kavramı bir "boş gösteren" işlevi görür; yani farklı anlamları bünyesinde toplayabilen, ancak bu anlamları aynı zamanda belirli bir siyasal yönelim doğrultusunda sabitleyen bir merkezî göstergeye dönüşür.

Sağ popülist projelerde bu boşluk çoğu zaman geçici ve çoğulcu bir siyasal eklemlenme olarak kalmaz. Aksine, kültürel, ulusal ve ahlaki referanslarla doldurularak "halk" kavramı sabit ve homojen bir kimlik

kategorisine dönüştürülür. Bu süreçte popülist temsil, çoğul taleplerin geçici bir birlikteliği olmaktan çıkarak, dışlayıcı ve sınırları belirgin bir kolektif kimlik anlatısına evrilir. Böylece siyasal alan, meşru farklılıkların tanındığı bir rekabet alanı olmaktan ziyade, ahlaki olarak kodlanmış bir "biz" ve "onlar" karşıtlığı etrafında yeniden yapılandırılır. Bu dönüşümün demokratik sonuçlarını anlamak açısından Chantal Mouffe'un agonistik demokrasi yaklaşımı kritik bir perspektif sunar. Mouffe'a göre demokratik siyaset, doğası gereği çatışmalı bir alandır ve bu çatışmanın bastırılması değil, agonistik bir çerçevede kurumsallaştırılması gerekir (Mouffe, 2000). Sağ popülist söylem ise bu agonistik alanı daraltarak siyasal çatışmayı ahlaki bir karşıtlığa indirger. Böylece siyasal rakipler meşru muhalifler olmaktan çıkarak, kolektif kimliğe tehdit oluşturan düşmanlar olarak konumlandırılır.

Benzer biçimde Ruth Wodak'ın söylem-tarihsel yaklaşımı, sağ popülist söylemin bu "biz/onlar" ayrımını nasıl kurduğunu ve meşrulaştırdığını analiz etmek için önemli bir yöntemsel araç sunar. Bu çalışma semiyolojik olarak, söz konusu kavramların yalnızca belirli anlamlar taşımadığını, aynı zamanda birbirlerini sabitleyen ve siyasal gerçekliği belirli bir çerçevede kuran bir gösterge sistemi oluşturduğunu ileri sürmektedir. Wodak'a göre sağ popülist söylem, tarihsel anlatılar, kolektif hafıza ve kültürel referanslar aracılığıyla "hakiki halk"ı homojen ve ahlaki açıdan üstün bir özne olarak inşa ederken, muhalif kesimleri bu bütünlüğe yönelik bir tehdit olarak çerçeveler (Wodak, 2015). Bu söylemsel stratejiler, yalnızca retorik düzeyde kalmayıp, aynı zamanda devletin sembolik düzenine yerleşerek kurumsal bir nitelik kazanır. Bu kuramsal çerçeve içinde, sağ popülizm yalnızca siyasal aktörlerin söylemleriyle sınırlı bir fenomen olarak değil, aynı zamanda anlam üretim süreçlerini yeniden düzenleyen bir gösterge rejimi olarak kavranmalıdır. Bu bağlamda çalışmanın semiyolojik perspektifi belirleyici bir rol oynamaktadır. Semiyolojik analiz, siyasal kavramların yalnızca neyi ifade ettiğini değil, nasıl sabitlendiğini de inceler. "Halk", "millet", "milli irade" gibi kavramlar, bu süreçte tekil ifadeler olmaktan çıkarak, birbirleriyle ilişkili bir anlam zinciri içinde işleyen merkezi göstergelere dönüşür.

Sağ popülist söylem, bu göstergeler arasındaki ilişkileri yeniden düzenleyerek belirli bir anlam rejimi kurar. Bu rejim içinde devlet, tarafsız ve kapsayıcı bir kurumsal yapı olmaktan çıkarak, bu göstergeler zincirinin merkezinde yer alan ve onu taşıyan bir sembolik forma dönüşür. Böylece devlet, yalnızca siyasal kararların alındığı bir mekanizma değil; belirli bir kolektif kimliğin temsil edildiği ve yeniden üretildiği bir gösterge rejimi hâline gelir. Bu dönüşüm, meşruiyetin doğasını da köklü biçimde değiştirir. Meşruiyet artık yalnızca hukuki normlara ya da kurumsal prosedürlere dayanmaz; aynı zamanda bu sembolik düzen içinde kurulan anlam ilişkilerine ve bu ilişkilerin toplumsal

olarak kabul görmesine bağlı hâle gelir. Dolayısıyla sağ popülist dönemde meşruiyet, hukuki rasyonellikten ziyade, söylemsel olarak inşa edilen kolektif kimliğe sadakat üzerinden tanımlanan bir süreç hâline gelir.

Ulus–Yurttaş İlişkisinin Dönüşümü: Aidiyet Krizi

Sağ popülist dönemde devletin sembolik düzeninde meydana gelen dönüşüm, yalnızca siyasal söylem ve temsil biçimlerini değil, aynı zamanda yurttaşlık ilişkisinin temel niteliğini de yeniden yapılandırmaktadır. Modern demokratik siyasal teoride yurttaşlık, bireylerin eşit haklar temelinde siyasal topluluğa dâhil olduğu, hukuki ve kurumsal olarak tanımlanmış bir statüye işaret eder. Bu çerçevede yurttaşlık, etnik, kültürel ya da ideolojik aidiyetlerden bağımsız olarak, devlet ile birey arasındaki ilişkiyi düzenleyen evrensel bir haklar sistemi olarak kavramsallaştırılmıştır. Sağ popülist siyasal mantık, bu soyut ve kapsayıcı yurttaşlık anlayışını dönüştürerek onu belirli bir kolektif kimliğe aidiyet üzerinden yeniden tanımlar. Yurttaşlık, hukuki bir statü olmaktan çıkarak "hakiki halk"ın parçası olma durumu ile özdeşleşir. Siyasal topluluğun sınırları, anayasal eşitlik ilkesi üzerinden değil; kültürel, ulusal ve ahlaki kriterler üzerinden yeniden çizilir. Bu yeniden tanımlama, yurttaşlığı bir haklar kategorisinden ziyade bir aidiyet rejimi hâline getirir. Meşruiyetin dayandığı zemin de bu dönüşümle birlikte değişmektedir. Hukuki normların evrenselliği yerini, belirli bir kolektif kimliğin temsil edildiği iddiasına bırakır. "Halk", yalnızca siyasal egemenliğin kaynağı olarak değil; aynı zamanda ahlaki olarak üstün ve kültürel olarak homojen bir özne olarak kurgulanır. Bu kurgunun dışında kalan kesimler ise yalnızca siyasal muhalifler olarak değil, aynı zamanda bu kolektif bütünlüğe dışsal ya da tehditkâr unsurlar olarak çerçevelenir (Wodak, 2015).

Devlet ile yurttaş arasındaki ilişkinin doğasında ortaya çıkan kırılma, sürecin en belirgin sonuçlarından biridir. Demokratik teoride devlet, farklı toplumsal kesimlerin kendilerini eşit ve meşru biçimde ifade edebildiği ortak bir siyasal çerçeve olarak işlev görür. Sağ popülist dönemde ise devletin belirli bir kolektif kimlikle özdeşleşmesi, bu kapsayıcı çerçevenin daralmasına yol açar. Devlet, tüm yurttaşların ortak kurumsal zemini olmaktan çıkarak, belirli bir kimliğin temsilcisi olarak algılanmaya başlar. Muhalif toplumsal kesimlerin devlete yönelik aidiyet duygusunda meydana gelen aşınma, bu sürecin en kritik sonucudur. Devletin sembolik olarak belirli bir "hakiki halk" ile özdeşleştirilmesi, muhalif yurttaşların kendilerini bu siyasal topluluğun parçası olarak hissetmelerini zorlaştırır. Mesele yalnızca temsil edilme sorunu değildir; daha derin bir düzeyde, bireylerin devleti "kendi devleti" olarak görme kapasitesi zayıflamaktadır. Devlet, hukuken bağlı olunan fakat simgesel olarak dışlanılan

bir yapıya dönüşür. Bu durum, modern siyasal topluluğun temelinde yer alan ortak aidiyet varsayımının kırılmasına işaret eder.

Aidiyet bağındaki çözülme, siyasal topluluğun bütünlüğü açısından ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Ortaya çıkan tablo, meşruiyetin yalnızca hukuki ve kurumsal temellerinin değil, aynı zamanda duygusal ve kültürel dayanaklarının da aşındığını göstermektedir. Bu nedenle söz konusu süreç, yalnızca bir temsil krizi olarak değil; kolektif kimlik ve aidiyet ilişkilerinin yeniden yapılandırıldığı daha kapsamlı bir meşruiyet krizi olarak değerlendirilmelidir.

Vaka Analizi: Sağ Popülist Bağlamda Sembolik Dönüşüm

Bu bölümde, sağ popülist dönemde devletin sembolik düzeninin ve meşruiyet üretim biçimlerinin nasıl dönüştüğünü somut örnekler üzerinden analiz etmek amaçlanmaktadır. Bu bağlamda analiz, Türkiye, Macaristan ve Polonya örnekleri üzerinden yürütülmektedir. İnceleme, her bir vakada üç temel soru etrafında yapılandırılmaktadır: "halk"ın nasıl tanımlandığı, siyasal antagonizmanın hangi aktörler üzerinden kurulduğu ve devletin bu süreçte nasıl yeniden anlamlandırıldığı.

Türkiye örneği, sağ popülist sembolik dönüşümün en açık ve yoğun biçimde gözlemlenebildiği bağlamlardan biri olarak ele alınmakta; Macaristan ve Polonya ise bu dönüşümün farklı varyasyonlarını ortaya koyan tamamlayıcı örnekler olarak incelenmektedir. Böylece amaç, sağ popülist siyasal projelerin devletin sembolik düzenini nasıl yeniden kurduğunu ve bu sürecin meşruiyet ile kolektif kimlik ilişkisini nasıl dönüştürdüğünü karşılaştırmalı bir perspektiften ortaya koymaktır.

Türkiye: "Milli İrade"nin Erozyonu, Devletin İşlevinin Tekelleşmesi ve Sembolik Dışlama

Türkiye örneği, sağ popülist siyasal mantığın devletin sembolik düzenini nasıl dönüştürdüğünü göstermesi bakımından merkezi bir konumda yer almaktadır. Bu dönüşümün en belirgin göstergelerinden biri, "milli irade" kavramının siyasal söylem içindeki işlevinde meydana gelen değişimdir. "Milli irade", başlangıçta demokratik egemenliğin ifadesi olarak konumlandırılırken, zaman içinde sabit ve kapsayıcı bir ilke olmaktan uzaklaşarak, bağlama göre işleyen seçici bir meşruiyet aracına dönüşmektedir. Seçim sonuçlarının belirli durumlarda "milli iradenin tecellisi" olarak yüceltilmesi, kavramın güçlü bir meşruiyet kaynağı olarak kullanıldığını göstermektedir. Buna karşılık, özellikle muhalefetin kazandığı yerel yönetimlere yönelik müdahaleler, bu meşruiyetin her durumda tanınmadığını ortaya koymaktadır. Bu durum, "milli irade"nin

çoğul siyasal tercihlerin tarafsız bir ifadesi olmaktan ziyade, belirli siyasal sonuçları meşrulaştıran bir söylemsel araç olarak işlediğini göstermektedir. Böyle bir kullanım, kavramın normatif içeriğini aşındırarak, meşruiyetin ilkesel değil, seçici biçimde tanındığı bir yapıya işaret etmektedir. Bu bağlamda "halk" kavramının yeniden tanımlanma biçimi kritik bir rol oynamaktadır. Halk, soyut ve kapsayıcı bir yurttaşlık kategorisi olmaktan çıkarak, belirli siyasal ve kültürel konumlarla örtüşen bir kolektif özne hâline gelmektedir. Bu özne açık sınırlarla tanımlanmasa da, kimlerin dahil olduğu söylemde belirginleşir. Böylece halk, evrensel bir yurttaşlık kategorisi olmaktan uzaklaşarak, içeriden tanımlanan ve dışlayıcı sonuçlar üreten bir yapı kazanmaktadır.

Siyasal antagonizma da söz konusu yeniden tanımlama üzerinden kurulmaktadır. Siyasal alan, farklı programların rekabet ettiği çoğulcu bir yapı olmaktan çıkarak, meşruiyetin kimin tarafından temsil edildiği sorusu etrafında şekillenmektedir. Bu çerçevede muhalefet, yalnızca alternatif bir siyasal seçenek olarak değil, aynı zamanda meşruiyet çerçevesinin dışında kalan bir pozisyon olarak temsil edilmektedir. Böyle bir temsil biçimi, siyasal rekabeti eşit aktörler arasında yürütülen bir mücadele olmaktan uzaklaştırarak, meşru ve gayrimeşru konumlar arasında kurulan bir karşıtlığa dönüştürmektedir. Bu dönüşüm yalnızca söylemsel düzeyde kalmamakta, aynı zamanda devlet aygıtının işleyişine de yansımaktadır. Devlet, tarafsız ve kapsayıcı bir kurumsal yapı olmaktan uzaklaşarak, belirli bir siyasal konumun lehine işleyen bir araç hâline gelmektedir. Kurumsal mekanizmaların seçici biçimde işletilmesi, idari ve hukuki araçların belirli aktörlere karşı daha yoğun kullanılması ya da bazı siyasal sonuçların tanınmaması, devletin rasyonel işlevinin eşitlik ilkesinden uzaklaşarak tek taraflı bir biçimde yeniden yönlendirildiğini göstermektedir. Bu süreç, devlet aygıtının fiili olarak tekelleştirilmesi anlamına gelmekte ve siyasal iktidar ile devlet arasındaki ayrımı giderek belirsizleştirmektedir.

Türkiye deneyiminde ortaya çıkan yapıyı sağ popülist kılan temel unsur, meşruiyet çerçevesinin kültürel ve ulusal, pragmatik anlamıyla "milli", referanslarla desteklenmesidir. "Yerli ve milli" söylemi, siyasal pozisyonları yalnızca politik tercihler üzerinden değil, aynı zamanda aidiyet üzerinden değerlendiren bir ölçüt hâline getirmektedir. Siyasal meşruiyetin hukuki ve kurumsal kriterlerden ziyade kültürel uyum ile ilişkilendirilmesi, siyasal alanın çoğulcu karakterini zayıflatmakta ve homojenlik arayışını güçlendirmektedir. Semiyolojik düzeyde gözlemlenen dönüşüm, kavramlar arasındaki ilişkilerin yeniden düzenlenmesiyle ortaya çıkmaktadır. "Milli irade", "millet" ve "yerli ve milli" gibi kavramlar, tekil anlamlar taşıyan ifadeler olmaktan çıkarak, birbirleriyle ilişkili bir gösterge ağı içinde işlemeye başlamaktadır. Bu gösterge ağı, siyasal gerçekliği belirli bir çerçevede sabitlemekte ve alternatif anlamlandırma imkânlarını sınırlandırmaktadır. "Milli irade" kavramının

geçirdiği erozyon, bu anlam rejiminin esnek ve araçsal karakterini açığa çıkarmaktadır. Devletin bu şekilde yeniden anlamlandırılması, muhalif toplumsal kesimlerin devlete yönelik aidiyet ilişkilerinde belirgin bir kırılma yaratmaktadır. Siyasal söylemin ürettiği anlam rejimi içinde kendilerine yer bulamayan bireyler, devleti ortak bir siyasal çerçeve olarak deneyimlemekte zorlanmaktadır. Temsil sorununun ötesine geçen bu durum, devletin "benim de devletim" olarak algılanabilme kapasitesinin aşınmasına işaret eder. Devlet, hukuken bağlı olunan ancak simgesel olarak dışlanılan bir yapı hâline gelir.

Türkiye örneği, netice itibarıyla, sağ popülist siyasal mantığın yalnızca söylemi değil, aynı zamanda devletin kurumsal işleyişini ve meşruiyet üretim mekanizmalarını da dönüştürdüğünü göstermektedir. "Milli irade" kavramının aşınması ve devlet aygıtının tekelleşmesi, meşruiyetin sabit normlar yerine değişken ve araçsal biçimde tanımlanan bir çerçeveye dayandığını ortaya koymaktadır.

Macaristan: Ulusal Egemenlik, Dışsal Antagonizma ve Somut Söylem Pratikleri

Macaristan örneği, sağ popülist siyasal mantığın yalnızca içsel antagonizma üzerinden değil, aynı zamanda dışsal tehdit söylemleri aracılığıyla genişletildiği bir bağlam sunmaktadır. Bu bağlamda siyasal söylem, ulusal egemenliğin korunması etrafında yapılandırılmakta; "halk" ile "elitler" arasındaki karşıtlık, ulus-devlet ile dış aktörler arasındaki gerilimle birlikte yeniden tanımlanmaktadır. Ulusal egemenlik vurgusu, Avrupa Birliği ile ilişkilerde somutlaşmaktadır. Viktor Orbán yönetiminin söyleminde "Brüksel", yalnızca bir yönetişim merkezi olarak değil, Macaristan'ın karar alma kapasitesini sınırlayan ve ulusal iradeye müdahale eden bir güç olarak temsil edilmektedir. Avrupa Birliği'nin hukuk devleti, medya düzenlemeleri ve göç politikalarına ilişkin eleştirileri, iç siyasette dışsal bir baskı unsuru olarak yeniden çerçevelenmektedir. Bu söylem, ulusal egemenliği yalnızca hukuki bir kategori olmaktan çıkararak, siyasal meşruiyetin temel ölçütlerinden biri hâline getirmektedir. Göç meselesi, bu antagonizmanın en görünür empirik zeminlerinden birini oluşturmaktadır. 2015 sonrası dönemde inşa edilen sınır duvarları ve sertleştirilen iltica politikaları, göçün hem söylemsel hem de devlet pratiği düzeyinde bir tehdit olarak kurulduğunu göstermektedir. Sınırın fiziksel olarak tahkim edilmesi, ulusal bütünlüğün korunmasına ilişkin sembolik anlatıyı maddi bir devlet pratiğine dönüştürmektedir. Böylece göç, yalnızca dışsal bir olgu değil, devletin kendisini savunma ve yeniden tanımlama kapasitesinin merkezine yerleştirilen kurucu bir tehdit figürüne dönüşmektedir.

Siyasal antagonizma bu bağlamda çift katmanlı bir yapı kazanmaktadır. İç düzeyde "halk" ile "liberal elitler" arasındaki karşıtlık sürdürülürken, dış düzeyde bu karşıtlık ulus ile dış aktörler arasında yeniden kurulmaktadır. Özellikle uluslararası aktörlerin, örneğin George Soros figürü etrafında kurulan söylemin, Macaristan'ın iç siyasetine müdahale eden güçler olarak temsil edilmesi, bu antagonizmanın kişiselleştirilmiş bir boyut kazandığını göstermektedir. Böylece siyasal iktidar hem içerde halkın temsilcisi hem de dışarda ulusun savunucusu olarak konumlanmaktadır. Bu yapı, sağ popülist karakterini kültürel ve ulusal homojenlik vurgusu üzerinden somutlaştırmaktadır. "Hristiyan Avrupa" söylemi, Macaristan'daki siyasal dilin önemli bir bileşeni hâline gelmiş; ulusal kimlik, yalnızca politik değil, aynı zamanda medeniyet düzeyinde tanımlanmaya başlanmıştır. Bu söylem içinde farklılık, çoğulculuğun doğal bir unsuru olmaktan ziyade, korunması gereken bir kültürel bütünlüğe yönelik bir risk olarak kodlanmaktadır. "Stop Soros" olarak bilinen yasal ve siyasal düzenlemeler, bu söylemin yalnızca retorik düzeyde kalmadığını, aynı zamanda kurumsal ve hukuki mekanizmalar aracılığıyla somutlaştırıldığını göstermektedir. Soros figürü bu bağlamda yalnızca bir kişi değil; liberal müdahale, dış etkilenme ve ulusal egemenliğin aşındırılması korkularını tek bir göstergede yoğunlaştıran sembolik bir düğüm noktası hâline gelmektedir.

Semiyolojik düzeyde bakıldığında, "egemenlik", "Brüksel", "göç", "Soros" ve "ulus" gibi kavramların birbirini tamamlayan bir gösterge zinciri içinde işlediği görülmektedir. "Brüksel", yalnızca kurumsal bir aktör değil, dış müdahalenin sembolü; "göç", yalnızca demografik bir olgu değil, kültürel tehdit; "Soros" ise bu tehditlerin kişiselleştirilmiş temsilidir. Bu kavramlar birlikte çalışarak siyasal gerçekliği tehdit ve savunma ekseni etrafında yeniden kuran bir anlam rejimi üretmektedir. Devletin konumu da bu çerçevede yeniden tanımlanmaktadır. Devlet, yalnızca yönetsel bir aygıt değil, ulusal egemenliğin ve kültürel bütünlüğün aktif koruyucusu olarak temsil edilmektedir. Bu temsil, devletin tarafsız ve kapsayıcı bir yapı olma niteliğini zayıflatmakta; onu belirli bir kimliğin savunucusu hâline getirmektedir. Medya düzenlemeleri, sivil toplum üzerindeki baskılar ve kurumsal yeniden yapılandırmalar, devlet aygıtının bu siyasal ve kültürel çerçeve doğrultusunda yeniden yönlendirildiğini göstermektedir.

Macaristan örneği, bu yönüyle, sağ popülist siyasal mantığın yalnızca içsel bir antagonizma üretmekle kalmadığını, aynı zamanda bu antagonizmayı dışsal tehditler üzerinden genişlettiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Ulusal egemenlik söylemi, meşruiyetin yalnızca temsil ilişkilerine değil, aynı zamanda koruma ve savunma iddialarına dayandırıldığı bir çerçeve üretmektedir.

Polonya: Ahlaki Halk, Tarihsel Süreklilik ve Sembolik Yeniden Kurulum

Polonya örneği, sağ popülist siyasal mantığın ahlaki ve tarihsel referanslar üzerinden kurulduğu bir bağlam sunmaktadır. Bu bağlamda siyasal söylem, yalnızca halk ile elitler arasındaki bir karşıtlığa değil, aynı zamanda "ahlaki olarak doğru" olan ile "yozlaşmış" olan arasındaki ayrışmaya dayanmaktadır. Siyasal alan, bu çerçevede, farklı programların rekabet ettiği çoğulcu bir yapı olmaktan ziyade, toplumsal ve tarihsel bir düzeltme süreci olarak temsil edilmektedir. Bu söylemsel yapı, özellikle post-komünist dönem elitlerine yönelik eleştiriler üzerinden somutlaşmaktadır. Eski rejimle ilişkili olduğu varsayılan aktörler, yalnızca siyasal rakipler olarak değil, aynı zamanda ulusal ve ahlaki sürekliliği bozan unsurlar olarak çerçevelenmektedir. Böylece siyasal antagonizma, yalnızca güncel politik farklılıklar üzerinden değil, tarihsel bir kopuş ve hesaplaşma anlatısı üzerinden kurulmaktadır.

"Halk" kavramı, yeni bir bağlamda ahlaki bir içerikle tanımlanmaktadır. Siyasal söylemde halk, yalnızca çoğunluğu temsil eden bir kategori değil; aynı zamanda geleneksel değerleri, dini referansları ve ulusal sürekliliği taşıyan bir özne olarak konumlandırılmaktadır. Özellikle Katolik kimliğin ve aile değerlerinin siyasal söylem içinde merkezi bir yer tutması, bu ahlaki çerçevenin somut göstergeleri arasında yer almaktadır. Böylece halk, yalnızca siyasal bir özne değil, aynı zamanda korunması gereken bir ahlaki düzenin taşıyıcısı hâline gelmektedir. Bu çerçevede siyasal antagonizma, ahlaki bir hiyerarşi üzerinden kurulmaktadır. Siyasal karşıtlık, yalnızca farklı politik tercihleri değil, aynı zamanda doğru ve yanlış, meşru ve gayrimeşru arasındaki ayrımı ifade eder hâle gelmektedir. Özellikle yargı reformları etrafında yürütülen tartışmalar, bu antagonizmanın kurumsal düzeyde nasıl işlediğini göstermektedir. Yargının yeniden yapılandırılması, yalnızca teknik bir reform olarak değil, "eski ve yozlaşmış" yapının tasfiyesi olarak sunulmakta; böylece kurumsal dönüşüm ahlaki bir düzeltme olarak çerçevelenmektedir. Bu süreç, devlet aygıtının işleyişine de doğrudan yansımaktadır. Yargı bağımsızlığının zayıflatılması, medya alanının yeniden düzenlenmesi ve kamu kurumlarının siyasal iktidarla daha uyumlu hâle getirilmesi, devletin tarafsız işleyişinden uzaklaşarak belirli bir siyasal ve ahlaki çerçeve doğrultusunda yeniden yapılandırıldığını göstermektedir. Semiyolojik düzeyde ise "ulus", "gelenek", "aile", "din" ve "yozlaşma" gibi kavramlar, birbirleriyle ilişkili bir gösterge zinciri içinde işlemektedir. Bu kavramlar birlikte çalışarak, siyasal gerçekliği ahlaki bir mücadele olarak yeniden kuran bir anlam rejimi üretmektedir. "Yozlaşma", yalnızca bir eleştiri kategorisi değil, aynı zamanda dışlanması gereken bir durumun işareti olarak işlev görmektedir. Buna karşılık "halk", bu yozlaşmaya karşı direnen ve onu aşması gereken bir özne olarak temsil edilmektedir. Bu

semiyolojik yapı içinde devlet, tarafsız ve kapsayıcı bir kurumsal yapı olmaktan uzaklaşarak, bu ahlaki anlatının kurumsal ifadesi hâline gelmektedir.

Devletin işlevi, yalnızca düzen sağlamak ya da karar almak değil; aynı zamanda bu tarihsel ve ahlaki sürekliliği yeniden tesis etmek olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, devlet ile belirli bir kolektif kimlik arasında güçlü bir özdeşleşme yaratmaktadır. Kamu yayıncılığı ve medya alanına yönelik müdahaleler, medyanın tarafsız bilgi dolaşımını sağlayan bir alan olmaktan çıkarılıp ulusal ve ahlaki bütünlüğün korunmasına hizmet eden bir araç olarak yeniden konumlandırıldığını göstermektedir. Böylece kamusal iletişim alanı, farklı seslerin bir aradalığını güvence altına alan çoğulcu bir zemin olmaktan uzaklaşarak, belirli bir tarihsel ve ahlaki anlatının dolaşıma sokulduğu bir mecraya dönüşmektedir.

Polonya örneği, sağ popülist siyasal mantığın yalnızca siyasal rekabeti değil, aynı zamanda toplumsal ve tarihsel anlamlandırma süreçlerini de yeniden düzenlediğini göstermektedir. Meşruiyet, bu bağlamda, yalnızca temsil ilişkilerine değil, aynı zamanda ahlaki doğruluk ve tarihsel süreklilik iddialarına dayandırılmaktadır.

Sonuç: Sembolik Düzenin Yeniden Açılması

Bu çalışma, sağ popülist siyasal dönemlerde devletin meşruiyet üretim biçimleri ile kolektif kimlik inşası arasındaki ilişkinin yalnızca kurumsal ve hukuki düzeyde değil, aynı zamanda dilsel, sembolik ve kültürel düzeylerde yeniden yapılandırıldığını ortaya koymuştur. Türkiye, Macaristan ve Polonya örnekleri üzerinden yürütülen analiz, farklı bağlamlarda benzer bir siyasal mantığın işlediğini göstermektedir.

Her üç vakada siyasal alan, "halk" ile onun karşısında konumlanan aktörler arasındaki karşıtlık üzerinden kurulmaktadır. Karşıtlık, basit bir rekabet biçimi olarak kalmamakta; meşruiyetin kimlere ait olduğu sorusunu belirleyen kurucu bir ilkeye dönüşmektedir. Türkiye'de "milli irade" kavramının seçici kullanımı ve aşınması, Macaristan'da ulusal egemenliğin dışsal tehditler üzerinden yeniden tanımlanması ve Polonya'da siyasal alanın ahlaki ve tarihsel bir düzeltme anlatısı içinde kurgulanması, ortak mantığın farklı tezahürlerini oluşturmaktadır. Meşruiyet, klasik anlamda hukuki rasyonaliteye dayalı, prosedürel ve kapsayıcı bir ilke olmaktan uzaklaşmaktadır. Yerine, belirli bir kolektif kimliğin temsil edildiği iddiasına dayanan, bağlama göre yeniden tanımlanan ve çoğu zaman seçici biçimde uygulanan bir çerçeve geçmektedir.

Muhalif toplumsal kesimlerin devlete yönelik aidiyet ilişkilerinde belirgin bir kırılma ortaya çıkmaktadır. Siyasal söylemin ürettiği anlam rejimi içinde

kendilerine yer bulamayan bireyler, devleti ortak bir siyasal çerçeve olarak deneyimlemekte zorlanmaktadır. Sorun yalnızca temsil edilme eksikliği değildir; daha derin bir düzeyde, devletin "benim de devletim" olarak algılanabilme kapasitesi aşınmaktadır. Bu kriz, temsilin ötesinde bir aidiyet krizidir. Sağ popülist siyasal projeler, devletin anlam üretme kapasitesini belirli bir kolektif kimliğe indirgerken, sembolik düzenin kapsayıcı ve çoğulcu niteliğini daraltmaktadır. Devlet, farklı toplumsal kesimlerin kendilerini ait hissedebileceği ortak bir çerçeve olmaktan uzaklaşmakta; belirli bir "hakiki halk"ın temsil alanına dönüşmektedir.

Normatif açıdan bakıldığında, demokratik yeniden yapılanma yalnızca kurumsal reformlar ya da iktidar değişimi ile sınırlı kalamaz. Kalıcı bir meşruiyet zemini için, devletin sembolik düzeninin de yeniden çoğullaştırılması gerekir. Devletin, farklı toplumsal kesimlerin kendilerini eşit ve meşru biçimde içinde konumlandırabildiği bir anlam çerçevesi olarak yeniden kurulması, demokratik yeniden yapılanmanın temel koşullarından biridir. Siyasi muhalefet açısından ortaya çıkan görev, yalnızca iktidarı değiştirmeye yönelik bir strateji geliştirmek değildir; aynı zamanda kapsayıcı bir siyasal aidiyet zemini kurmaktır. Son kertede, sağ popülist dönemlerde meşruiyetin geçirdiği dönüşüm, devletin anlam rejiminin daralması ve kolektif kimliğin homojenleştirilmesi üzerinden işlemektedir. Demokratik yanıt, meşruiyeti yeniden iletişimsel, çoğulcu ve kapsayıcı bir zeminde kurmayı gerektirir. Böyle bir yeniden kurulum, yalnızca siyasal sistemin işleyişini değil, toplumsal aidiyetin ve ortak yaşamın sürdürülebilirliğini de belirleyecektir. Sağ popülizm, yalnızca siyasal rekabetin değil, devletin kime ait olduğuna dair sorunun yeniden tanımlandığı bir siyasal rejim olarak kavranmalıdır.

Kaynakça

Abrams, P. (1988). Notes on the difficulty of studying the state. *Journal of Historical Sociology*, 1(1), 58–89.

Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu, P. (2014). *On the state: Lectures at the Collège de France, 1989–1992*. Cambridge: Polity Press.

Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.

Habermas, J. (1992). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. Cambridge: MIT Press.

Laclau, E. (2005). *On populist reason*. London: Verso.

Mitchell, T. (1991). The limits of the state: Beyond statist approaches and their critics. *American Political Science Review*, 85(1), 77–96.

Mouffe, C. (2000). *The democratic paradox*. London: Verso.

Taylor, C. (2004). *Modern social imaginaries*. Durham: Duke University Press.

Wodak, R. (2015). *The politics of fear: What right-wing populist discourses mean*. London: Sage.

Mudde, C. (2004). *The populist zeitgeist*. Government and Opposition, 39(4), 541–563.

DEMOKRATİK GERİLEME, İSTİSNA HALİ VE YÖNETİMSELLİK ARASINDA DEVLETİN DÖNÜŞÜ(MÜ)

Sefa MERTEK*

Giriş

Soğuk savaşın sona ermesi ile küreselleşmenin tüm dünyaya yayılacağı ve devletlerin oldukça minimal bir hale bürüneceği sıkça tartışılmıştır. Tarihsel akışta devletler soğuk savaşın ardından neoliberal politikalar izlemeye ve özellikle piyasadan çekilmeye başlamıştır. Ancak son on beş yıla bakıldığında devlet aygıtı ve krizler üzerinden —2008 ekonomik krizi, COVID-19, göç dalgaları, savaşlar ve ayaklanmalar, dijitalleşme— yeni bir ilişkiselliğin ortaya çıkması söz konusudur. Bu çalışma, krizler üzerinden devletin yeni bir dönüşüme uğradığını ve bu dönüşümde yürütme organının belirgin bir üstünlüğe geçtiğini iddia etmektedir. Başka şekilde ifade etmek gerekirse devletin dönüşümü, demokratik yönetişime bir dönüş olmayıp otoriter yönetimlerin rasyonalize edilmesidir. Bu değişimin özellikleri, dünya çapında demokrasi ölçümlerinde görülebilir. Sadece bir tanesini örnek vermek gerekirse, 2025 V-Dem'in (Varieties of Democracy-Demokrasi Çeşitleri) Dünya'nın Rejimleri (Regimes of the World) Raporu'na göre 2010-2024 arasında dört kademe şeklinde dünya devletlerinin siyasal rejimlerinin sınıflandırmasına göre 4 ülke iki kademe ve 35 ülke birer kademe gerileme gösterirken 2 ülke iki kademe ve 12 ülke bir kademe yükselmiştir. Veriler[1], demokratik gerilemenin ayrı siyasi olayların sonucu değil, kurumsallaşmış süreçlerin yeniden yapılandırılmasının sonucu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, devletin dönüşümü artık nicel olarak gözlemlenebilir bir siyasi eğilimdir.

Çalışmanın teorik çerçevesi, Carl Schmitt'in istisna hali, Michel Foucault'nun yönetimsellik (governmentality) düşüncesi ve son yıllarda literatürde üzerinde durulan demokratik gerileme (democratic backsliding) üzerinden ilerleyecektir. Schmitt (2016; 2018), istisna haline karar verenin

* Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. ORCID: 0000-0002-4046-2248. E-mail: sefamertek@gmail.com.

1 Bu çalışmada kullanılan ampirik veriler, V-Dem projesinin v15 veri setinden (Coppedge vd., 2025) ve ilgili ölçüm modelinden (Pemstein vd., 2025) elde edilmiştir. Dünya rejimleri sınıflandırmasında temel alınmış olup; tüm verilerin küresel harita üzerindeki görselleştirmeleri Our World in Data (Herre vd., 2013a; 2013b; 2013c) veri sayfalarından uyarlanmıştır.

egemen olduğuna ve siyasal olanın özünde dost-düşman ayrımının yattığını vurgulamıştır. Özellikle son on beş yıla bakıldığında sürekli bir kriz halinin varlığından istisna hallerinin olağanlaştığı, süreğenleştiği bir siyasallık mevcuttur. Foucault'nun (2013; 2015) son yıllarında yoğunlaştığı yönetimsellik düşüncesine göre çağdaş iktidar, sadece egemenlik ve hukuk üzerinden değil, nüfus, toprak ve güvenlik üzerinden işleyen bir yapıya sahiptir. Buradaki yönetim tekniği, veri, istatistik, algoritma ve risk yönetiminden oluşan bir araçlar dizisi şeklinde yansıma bulur. Bu bakımdan, devletin dönüşümü yalnızca siyasi iktidarın yeniden merkezileşmesini değil, aynı zamanda iktidarın bilgiye dayalı teknik zihniyetinin büyümesini de kapsamaktadır. Schmittyen bir şekilde yaklaşıldığında istisna haline karar vermek ve Foucaultcu bir şekilde yaklaşarak hakikati verilen karar üzerinden türetmek ve yönetimselliğe geçiş devletin dönüşümünü anlamak için kilit bir role sahiptir. Schmittçi anlamda istisna hali ve Foucaultcu anlamda yönetimsellik, nihayetinde aynı amaca yönelmektedir: krizle başa çıkmak için yasal düzen içinde yasallığın aşılması.

Schmitt ve Foucault'nun teorik katkılarına ek olarak hem teorik hem ampirik şekilde konuya odaklanan demokratik gerileme literatürünün birlikte ele alınması oldukça yenilikçi bir yaklaşım olacaktır. Nancy Bermeo (2016), demokratik çöküşlerin açık ve ani askeri darbelerle değil, yürütme gücünün ve kurumlarının yasal olarak genişlemesiyle gerçekleştiğini savunmaktadır. Yürütmenin genişlemesi/yüceltilmesi (executive aggrandizement) olarak ele alınan bu tespit, yasallık içerisinde yürütmenin geniş yetkilere sahip olması ve böylece demokrasinin temel yapıtaşlarından birisi olan denetleme ve denge özelliğinin yürütmenin lehine bozulmasına yol açar. Levitsky ve Ziblatt (2018) da benzer şekilde, otoriterliğin artık giderek daha fazla hukuk çerçevesinde ve seçilmiş lider eliyle gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu çerçevede devlet, sadece gerçek gücün konsolidasyonu olarak değil, aynı zamanda otoriterliği bir yönetim biçimi olarak normalleştirmek ve meşrulaştırmak için hareket etmektedir. Demokratik gerileme, yalnızca kurumların zayıflamasına indirgenemez; daha temelde, devlet aygıtının epistemolojik geçişiyle ilgilidir. Devlet, halkın iradesini somutlaştıran bir siyasi kurum olmaktan, öncelikle riski azaltmak, güvenliği sağlamak ve istatistiksel düzenliliği hesaplamakla ilgilenen bir yürütme kurumuna dönüşmüştür. Devletin dönüşümünün, egemenliğin yeniden tesis edilmesi olarak değil, daha önce olduğundan daha derin bir şekilde iç içe geçmiş bir yürütme rasyonalitesinin kurumsallaştırılması olarak anlaşılması gerektiği unutulmamalıdır. Kalıcı krizlerin yaşandığı bir dönemde devlet, meşruiyetini demokratik temsil yoluyla değil, tehditleri yönetme kabiliyeti yoluyla sağlar. Güvenlik, sağlık, ekonomi ve veri politikaları siyasi terimler yerine teknik terimlerle çerçevelenir. Bu da demokratik siyaseti depolitize eder.

Çalışma, kuramsal temellendirme ile ampirik analizi birleştiren karma yöntemli bir araştırma yaklaşımına dayanmaktadır. Teorik olarak Schmitt, Foucault, Bermeo, Levitsky ve Ziblatt üzerinden bir temellendirme yapılırken ampirik olarak V-Dem (Varieties of Democracy) veri seti kullanılarak 2010–2024 döneminde ülkelerin demokrasi düzeylerindeki değişim, yürütme organlarının güçlenmesi, denge ve denetleme mekanizmalarındaki aşınma ele alınacaktır. Böylece devletin dönüşümü sadece teorik olarak değil, aynı zamanda ampirik olarak da ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Sonuç olarak, devletin dönüşü(mü), sadece baskıcı yönetimlerin ortaya çıkması ya da demokratik gerilemenin bir sonucu değil, yeni bir yönetim biçiminin sonucudur. Klasik anlamda güçlü devletin dönüşünden ziyade, rejimin rasyonel ve teknik bir otoriterliğe dönüşümü söz konusudur. Devlet, neoliberal dönemde aşınan otoritesini güvenlik, sağlık, veri yönetimi ve istatistiksel rasyonalite üzerinden yeniden kurmaktadır. Devlet geri dönmüştür; bu geri dönüşte, kamusal özgürlükleri yeniden inşa eden bir kamusal alan yeniden yapılandırılmamış, aksine, bir şekilde istisnai durumlarla ve istatistiklerle yönetme arasında sıkışmış bir yönetim rejimi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, devletin dönüşü sadece jeopolitik veya ekonomik açıdan değil, iktidar bilgisi rejimi açısından da ölçülmelidir. Bu bağlamda günümüz rejimleri ne tam anlamıyla liberal demokrasidir ne de klasik otoriterliktir; aksine, Schmitt'in istisna hali, Foucault'nun yönetimsellik ve Bermeo'nun yürütme genişlemesi kavramlarının kesiştiği melez bir iktidar formu üretmektedir. Özetle, demokratik gerileme devletin zayıflaması değil, devletin teknik olarak güçlendirilmesi ve siyasi olarak sönümlenmesidir. Bugün soru, devletin geri dönüp dönmediği değil, devletin demokrasiyi nereye geri döndürdüğüdür ya da götürdüğüdür.

İstisna Hali, Yönetimsellik ve Demokratik Gerileme Üzerinden Devletin Dönüşümü

Carl Schmitt, politik teorisini inşa ederken esasında teolojiden hareket eder. Zira ona göre modern devletin tüm kavramları bir şekilde dünyevileştirilmiş ilahiyat kavramlarıdır. Böyle bir analojinin devamı ilahiyattaki mucizenin modern devletteki hukuktaki karşılığı istisna hali (olağanüstü hâl) ile devam eder (Schmitt, 2016, s. 43). Egemenin esas karakteri istisna halini tanımlaması ile karakterize edilir. Başka deyişle ifade etmek gerekirse egemen, istisna haline karar vermesi ile egemenliğini gösterir (Schmitt, 2016, s. 13). Tabi ki egemenin istisna halini tanımlayabilmesi için az ya da çok normal bir durumun varlığı gereklidir. Normal durumun bozulduğu anlarda istisna hali doğar. İşte karar verme eylemi, adeta istisna halini tanımlayarak mevcut düzeni tamamen değiştiren bir karaktere sahiptir. Schmitt'in istisna hali ve karar verme konusunda söyledikleri, aslında onun dost ve düşman ayrımı

üzerinden kurduğu siyasal olan tanımlamasının bir bütünleyicisidir (Schmitt, 2018, s. 57). Schmitt, *inimicus* ve *hostis* kelimelerine referansla düşmanın niteliğini tanımlar. *Inimicus* kişisel açıdan nefret edeni ifade ederken *hostis* kamusal açıdan saldıran kişiyi ifade eder (Schmitt, 2018, s. 59). Bu açıdan düşmanın niteliği herhangi bir kişisellikten ileri gelmez.

Schmitt, her ne kadar istisna halinin ortaya çıkmasını doğal karşılaşa da son kertede olağan duruma geçmenin esas olduğunu savunur. Agamben, bu yönüyle, Schmitt'ten ayrılarak istisnanın kural haline geldiğini ileri sürer (Agamben, 2005, s. 71). Bir bakıma Agamben, olağan durumun yeniden tesis edilmesini mümkün görmez. Ancak Schmitt ve Agamben'in teorilerini temellendirdikleri zeminler farklıdır. Schmitt, devlet ve hukuk düzeni içerisinde hareket ederken Agamben, Foucault'nun izinden giderek biyopolitika üzerinden hareket eder. Zira Agamben'e göre siyaset doğrudan insan yaşamını merkeze alır (Agamben, 2017, s. 105). Son olarak Schmitt, *hostis* kavramı ile kamusal düşman üzerinden tehdit olgusunu ele alır. Egemen, kimin *hostis* olarak nitelendirileceğine de karar verir. Ancak Agamben, Roma ceza hukukunda bulunan ve kutsal insan anlamına gelen *homo sacer* kavramına başvurur. *Homo sacer*, dışlanan ama kurban edilmeyen kişidir ve çıplak hayatı temsil eder (Agamben, 2017, ss. 90-102). Agamben'e göre modern iktidar, hayatı koruma altına almaya çalıştıkça bu istisna mekanizmasını kural haline getirmiş, istisna halinin kuralla kusursuz biçimde örtüştüğü uzamlar yaratmıştır (Ercan, 2021, s. 1410).

Yönetimsellik kavramı, Michel Foucault'nun son dönemlerinde College de France'ta verdiği *Güvenlik, Toprak, Nüfus* dersleriyle daha netleşmeye başlamıştır. Ancak yönetimselliğe geçmeden önce iktidar analizi çerçevesinde ele aldığı diğer kavramlarına değinmek gerekir. Ona göre iktidar tarihsel olarak birisi 17. yüzyılda başlayan ve bedenler üzerinden insanları terbiye etmeye çalışan anatomo-politika diğeri ise 18. yüzyılın ortasından başlayan ve nüfusu biyolojik bir kütle olarak ele alan biyopolitika olmak üzere iki kutup üzerinden şekillenmiştir (Foucault, 2007, ss. 102-103). Anatomo-politika, daha çok kapatma, disiplin etme, cezalandırma eylemlerine odaklanmıştır. Bu bağlamda okul, hastane, kışla etkili bir mekân olarak kullanılmıştır (Foucault, 1992, ss. 175-194). Bu dönemde iktidar bedenler terbiye etmek için disiplin edici mekanizmaları kullanma yoluna gitmiştir. Jeremy Bentham'ın Panoptikon tasarımı disiplin etmeyi net yansıtan örneklerden birisidir. Dairesel mimaride merkezde bulunan bir kulenin çevredeki hücreleri devamlı ve sürekli gözetlenmeden gözetleme eylemi bedenler üzerinde yüksek baskı kuran bir yapıdır (Gros, 2021, ss. 74-75). Bu mimari düzen içerisinde insanlar ister istemez her an gözetlendiklerini düşünerek hareket etmekte ve bu yönüyle iktidarın işleyişini içselleştirerek onları terbiye etmektedir (Foucault, 2015a, s. 224;

Gambetti, 2012, s. 25). Gözetleme eylemi üzerinden ilerleyen disiplinci iktidar mekanizması, okul, hastane, kışla, hapishane gibi kurumlar üzerinden işlemesinin yanı sıra içten içe bir normal ve anormal işaretlemesi de yapar (Foucault, 2015b, s. 135). Normlama olarak adlandırılan bu süreç, gözetim mekanizmasının bir tamamlayıcısı konumundadır (Foucault, 2013, s. 51). Zira iktidar, normal ya da anormal tanımı üzerinden kural koymakta ve bu kuralları kapatma, gözetleme gibi disiplin edici mekanizmalar ile insanlara kabul ettirmektedir.

Biyopolitika ise disiplin edici iktidardan farklı olarak beden yerine nüfusa, dahası nüfusun da ötesinde hayatın kendisine odaklanır (Foucault, 2007, s. 102). Hayatın kendisine odaklanılması, artık yaşatma ya da ölüme atma fonksiyonunu açığa çıkarır. Bu fonksiyonlar ise nüfus üzerinden hareket edildiği göz önüne alındığında doğum, ölüm, sağlık üzerine yapılan istatistiki veriler üzerinden ilerler (Foucault, 2015c, s. 249). Burada iktidar artık sadece bedenleri disipline etmeye odaklanmaz. Disiplinci iktidar farklı bir düzeyde devam ederken biyopolitik iktidar daha çok düzenleme ve denetleme işlevini üstlenerek nüfusa biyopolitik şekilde yaklaşır (Lemke, 2016, s. 57).

Anatomo-politika ve biyopolitika kavramlarının ardından yönetimsellik kavramının ortaya çıkması söz konusudur. Yönetimsellik kavramının üç temel boyutu vardır. İlk olarak yönetimsellik, nüfusu hedefler. Bu hedef üzerine yönelirken bilgi biçimi olarak ekonomi politiği belirlemiştir. Ekonomi politik liberalizmle bir arada değerlendirildiğinde bir yönetim sanatı işlevine de sahip olduğu unutulmamalıdır (Foucault, 2015d, ss. 22-23). Nüfus ve ekonomi politiğe ek olarak teknik açıdan güvenlik düzeneklerini kullanır. Güvenlik düzenekleri anatomo-politikadaki gibi disiplin ve gözetleme değil, kurumlar, analizler ve taktiksel hamleler olarak daha karmaşık ve heterojen bir yapıda ele alınır. İkinci olarak yönetimsellik, tarihsel olarak yönetim düşüncesinin iktidar düşüncesine baskın geldiği durumu niteler. Üçüncü olarak yönetimsellik, adalet temeli üzerine yükseldiğini iddia eden Orta Çağ devlet düşüncesine karşı özellikle 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren idari bir devlete geçişi niteleyen devletin yönetimselleşmesini ifade eder (Foucault, 2013, ss. 97-98). Bu açıdan bakıldığında yönetimsellik kavramı ile anatomo-politika ve biyopolitika arasında süreklilik söz konusudur. Bu kavramlar birbirinin yerine geçen değil, eklemlenerek bir arada var olan ve birbirini içeren kavramlardır. Zira hükümranlık, disiplin ve yönetimsel idare arasında üçgensel bir yapı ve organik bir ilişki söz konusudur. Yönetimsellik, son kertede, diğer kavramları da içeren en geniş kavram niteliğindedir. Başka deyişle yukarıda ele alınan yönetimselliğin üç boyutu bu ilişkiyi yansıtır.

Demokratik gerileme, her ne kadar, çok çalışılan bir konu olsa da net bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Bermeo'ya göre "en temel anlamıyla, mevcut

demokrasiyi ayakta tutan siyasi kurumların devlet tarafından zayıflatılması veya ortadan kaldırılmasını ifade eder (Bermeo, 2016, s. 5).” Bu yönüyle siyasi kurum ve devlet aktörleri üzerinden hareket eden kavramın oldukça geniş bir uygulama alanı vardır. Başka deyişle demokrasi, çok çeşitli siyasi kurum ve devlet aktörü tarafından erozyona uğrayabilmektedir. Ayrıca dönemsel olarak bu etkinin karakteri de değişebilmektedir. Bu açıdan Bermeo altı karakter tanımlar ve onun tanımlamasında eski üç yöntemin yerini yeni üç yöntem almıştır. İlk olarak Soğuk Savaş yıllarına ait klasik açık uçlu/belirlenmemiş darbelerin (open-ended coups d’état) yerini sözde darbeler (promissory coups) almıştır. Sözde darbeleri gerçekleştirenler, yozlaşmış yöneticilere karşı demokrasiyi koruma iddiasını ileri sürerler ve en kısa zamanda yeniden demokratik düzene geçileceği dile getirilir. Bu tür gerilemede, seçilmiş bir hükümetin devrilmesi kamuoyuna demokratik yasallığın bir savunması olarak sunulur. 1994’te Gambia, 1999’da Pakistan, 2006’da Fiji ve 2009’da Honduras darbeleri sözde darbeler arasındadır. Her ne kadar kısa ya da uzun zaman sonra yeniden seçimler yapılsa da uygulamada demokrasi gelişmek bir yana daha geriye gitmektedir (Bermeo, 2016, ss. 8-9). İkinci olarak yürütme darbelerinin (executive coups) yerini yürütmenin yüceltilmesi ya da aşırı güçlendirilmesi (executive aggrandizement) almıştır. Yürütme darbesi (autogolpe), seçilmiş liderin demokrasiyi tamamen askıya alarak diktatörlüğünü ilan etmesidir. Filipinler’de 1965-1986 yıllarında Ferdinand Marcos ve Peru’da 1992’de Alberto Fujimori böyle darbelerle yönetimi ele geçirmişlerdir (Bermeo, 2016, s. 7). Yürütmenin yüceltilmesi, demokratik sistem içerisinde yürütme erkinin diğer erkler karşısında devamlı güçlendirilmesi şeklinde ilerler. Dolayısıyla denetleme ve denge sistemi yürütme lehine sürekli bozulur. Seçilmiş liderler, kendilerini denetleyen ve dengeleyen, gücünü sınırlayan kurum ve mekanizmaları tek tek zayıflatır. Ancak yapılan bu değişiklikler, zor kullanılarak değil, demokratik sistem içerisindeki referandum ya da meclis çoğunluğu ile yapılır (Bermeo, 2016, ss. 10-11). Üçüncü olarak seçim günü hilelerinin (election-day vote fraud) yerini uzun döneme yayılan stratejik aşağılama ve manipülasyon (strategic harassment and manipulation) almıştır. Seçim günü hilelerinin etkisi günümüz dünyasında etkisi oldukça sınırlı olmaktadır. Ancak stratejik aşağılama ve manipülasyon, seçim sürecini devlet aygıtının imkanını kullanan iktidarın lehine çevirmeyi amaçlayan bir dizi eylemi kapsar. Bu bağlamda iktidar, muhalefetin medyaya erişimini engelleme, devlet imkanlarını kendi seçim propagandası için kullanma, seçim çevresini düzenleme, seçim komisyonlarına kendi destekçilerini atama, muhalif seçmeni yıldırma ve korkutma gibi çeşitli stratejik eylemlerde bulunmaktadır. Bu manipülasyonun en önemli özelliği, genellikle seçim gününden çok önce gerçekleşmesi ve uluslararası veya yerel gözlemcilerin dikkatini çekmeyecek ya da seçimlerin açıkça hileli görünmesine neden olmayacak şekilde stratejik olarak tasarlanmış olmasıdır (Bermeo, 2016, ss. 13-14).

Levitsky ve Ziblatt, demokratik gerileme kavramına Bermeo'ya benzer şekilde yaklaşırlar. Onlara göre de klasik usullerin yerini yeni yöntemler almıştır. Demokrasi artık silahlı adamların veya generallerin gerçekleştirdiği klasik askeri darbelerle değil, bizzat seçimle başa gelmiş, bu sistemi kullanarak güce ulaşmış yöneticilerin kendi elleriyle yıkılmaktadır (Levitsky ve Ziblatt, 2018, ss. 9-10). Onlara göre demokratik gerileme, ani rejim kopuşlarından ziyade, demokratik kurumların içinin yasal kılıflar ve meşruiyet argümanları altında aşamalı olarak boşaltıldığı bir kurumsal erozyon sürecidir. Bu bağlamda, biçimsel demokratik prosedürler görünürde varlığını sürdürürken rejimin özü yavaşça otoriterleşmektedir (Levitsky ve Ziblatt, 2018, ss. 11-13). Levitsky ve Ziblatt, futbol maçı üzerinden bir analoji kurarak demokratik gerilemeyi anlatmaya çalışır. Buna göre ilk olarak hakemleri ele geçirmekten bahseder. Demokratik kurum içerisinde yer alan yargıçlar, kolluk kuvvetleri, kurumlar iktidara yakın kişilerden oluşturulmaya çalışılır. İkinci olarak anahtar oyuncuların oyunun dışına bırakılması gerekir. Bu bağlamda muhalefet yapan siyasetçilerden, iş adamlarından iktidara tehlikeli görünenler karalama davaları ya da vergi cezaları gibi yöntemlerle elimine edilir. Üçüncü olarak oyunun kuralları yeniden yazılır. Bu açıdan anayasa, seçim kanunları ve ilgili mevzuat iktidarın lehine olacak şekilde değiştirilir (Levitsky ve Ziblatt, 2018, ss. 100-122).

Lührmann ve Lindberg, demokratik gerileme kavramına eleştirel yaklaşırlar ve bunun yerine daha kapsayıcı bir çatı kavram olan otokratikleşme terimini kullanmayı tercih ederler. Demokratik gerileme kavramını kullanmamalarının üç nedeni vardır. İlk olarak gerilemenin ya da düşüşün sadece demokratik yönetimler içinde olduğunu ima etmesi açısından hatalıdır. İkinci olarak gerileme ya da düşüş terimlerinin sanki daha önce bulunan bir noktaya geri gittiğini düşündürmesi açısından eksiktir. Üçüncü olarak gerileme veya düşüş terimleri bilinçsizce yapılan bir eylemi ifade ederken gerçekte kasıtlı ve bilinçli eylemler halesi söz konusudur. Onlara göre Sartori'den mülhemle söyledikleri üzere demokratikleşmenin zıttı olarak adlandırdıkları otokratikleşme, seçimli demokrasi için gerekli olan temel kurumsal gerekliliklerde *de facto* yaşanan önemli bir düşüş anlamına gelir (Lührmann ve Lindberg, 2019, s. 1099).

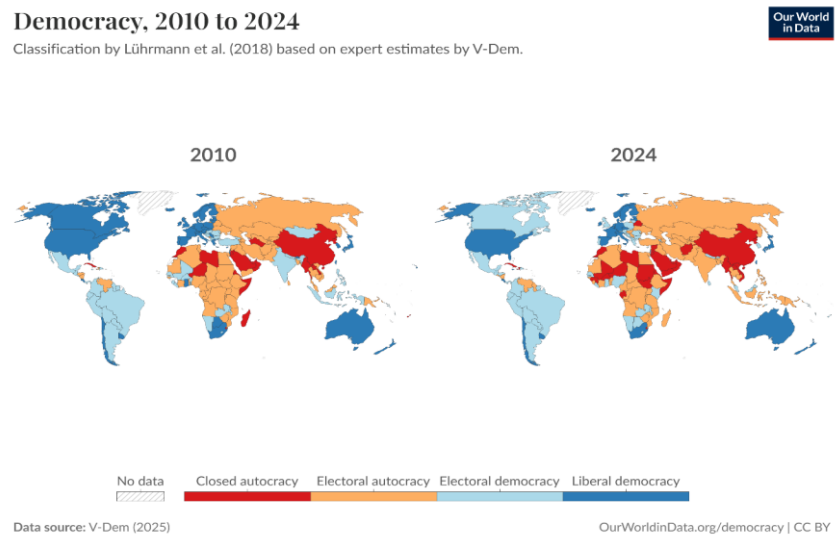
Krizler Çağında Devletin Dönüşümü ve Demokratik Gerilemenin Ampirik Görünümü: V-Dem Analizi (2010-2024)

Soğuk Savaş'ın ardından iki kutuplu dünya ortadan kalkmış ve ABD tek hegemonik güç olarak belirmiştir. Böylece dünya liberal dünya görüşünün adeta hakikat olarak değerlendirildiği bir evreye girmiştir. Bu bağlamda —özellikle neoliberalizm ekseninde— devletin giderek küçüleceği, piyasanın hayatın tüm veçhelerine hâkim olacağı ve bu sürecin demokratikleşmeyle paralel

ilerleyeceğine dair bir yaklaşım yaygınlaşmıştır. Ancak neoliberal paradigma, her ne kadar Soğuk Savaş'ın ardından dünyayı beklediği yöne çevirse de 2000'li yıllardan itibaren artarak sadece ekonomik kriz olarak değil, devlet düzeni içerisinde çok fazla krizin ortaya çıkmasına yol açmıştır. 11 Eylül saldırısı, 2008 ekonomik krizi, Arap Baharı ve Covid 19 pandemisi devletleri teröre karşı güvenlik arayışına, ekonomik istikrara, kitlesel göçlere ve sağlık açısından yaşama dair harekete geçirmiştir. Piyasanın ve toplumun kendi kendini düzenleme efsanesinin çöktüğü bu anlarda devlet, adeta bir kurtarıcı aktör olarak sahneye geri dönmüştür. Ancak bu geri dönüş, kamusal alanın yeniden inşası veya demokratik katılımın güçlenmesi anlamına gelmemektedir. Aksine, birbiri ardına eklemlenen krizlerin kalıcılaşmasıyla birlikte devlet, kendi meşruiyet zeminini dönüştürmüştür. Günümüzde devletin meşruiyeti artık demokratik temsil kanallarından veya siyasal rızadan ziyade tehditleri savuşturma, riskleri hesaplama ve toplumu biyopolitik açıdan hayatta tutma kapasitesi üzerinden kurgulanmaktadır.

Devlet, zorunluluktan tekrar sahneye çıkan bir Leviathan olmak yerine yönetimselliğin bir parçası olarak rol değişimine gitmiştir. Schmittçi anlamda istisna halinin geçici bir önlem olmaktan çıkıp olağan bir yönetim rasyonalitesine dönüşmesi tam da bu kriz ikliminde mümkün olmuştur. Krizlerin dayattığı aciliyet hissi, Foucault'nun yönetimsellik ve biyopolitika analizlerinde işaret ettiği gibi, siyaseti depolitize ederek teknik bir nüfus ve veri idaresine indirgemiştir. Zira siyasal kararların sağlık, güvenlik gibi zaruri durumlar üzerinden meşrulaştırılması, kaçınılmaz olarak yürütme organı lehine asimetrik bir güç birikimi yaratmaya başlamıştır. Buradaki temel vurgu, kriz anlarında hızlı karar almanın hayati önemde olmasında yatar. Dolayısıyla yürütme aygıtı, kriz anları özelinde olağanüstü yetkilerle donatılır. Ancak yürütmede toplanan bu olağanüstü yetkiler, kriz dalgası geçse dahi yasal kılıflar altında kalıcılaşmakta ve anayasal denge ve denetleme mekanizmalarını tedrici olarak aşındırmaktadır. Bu bakımdan Bermeo'nun vurguladığı üzere yürütmenin yüceltilmesi ya da aşırı genişlemesi, demokratik sistem içerisinde birer araç olarak kullanılmaya başlamıştır. Başka şekilde ifade etmek gerekirse krizler üzerinden başlayan süreç, demokratik gerilemeyle birlikte yönetimselliğin bir parçası olmaktadır.

Schmitt, Foucault ve Bermeo üzerinden kurulan bu hat artık sadece teorik bir açıklama olmaktan çok, ampirik verilerle desteklenebilir bir aşamaya gelmiştir. Bu açıdan devletin krizler üzerinden geçirdiği bu teknik ve rasyonel otoriterleşme eğiliminin boyutlarını, *Varieties of Democracy* (V-Dem) veri setinin 2010-2024 yılları arasındaki rejim sınıflandırmaları ve yürütme kısıtlamaları endeksleri üzerinden çok net bir biçimde okumak mümkündür.

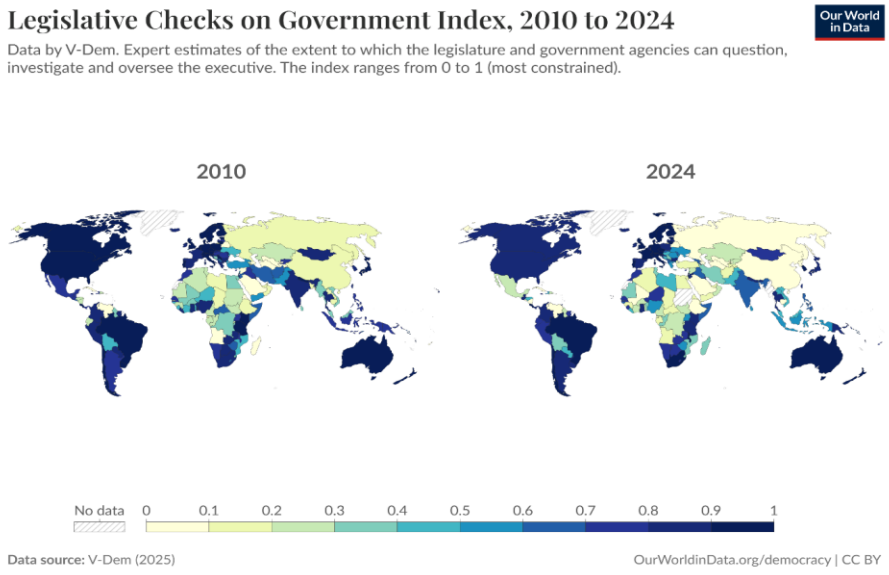
Kaynak: (Herre vd., 2013a; Coppedge vd., 2025; Pemstein vd., 2025; Lührmann vd., 2018)

Çalışmanın ampirik zeminini oluşturan V-Dem Dünya Rejimleri (Regimes of the World) endeksi, ülkeleri kurumsal işleyiş ve siyasal hakların durumuna göre dörtlü bir tipoloji (Kapalı Otokrasi-0, Seçimli Otokrasi-1, Seçimli Demokrasi-2 ve Liberal Demokrasi-3) üzerinden sınıflandırmaktadır. 2010 ile 2024 yılları arasındaki karşılaştırmalı rejim verileri ve harita incelendiğinde, demokratik gerilemenin münferit veya bölgesel sapmalardan ibaret olmadığı aksine tüm dünyayı saran yapısal ve küresel bir fenomen olduğu açıkça görülmektedir. 2010 ile 2024 yıllarında Kapalı Otokrasi 20 ülkeden 29 ülkeye, Seçimli Otokrasi sayısı 60 ülkeden 57 ülkeye, Seçimli Demokrasi 49 ülkeden 59 ülkeye ve Liberal Demokrasi 44 ülkeden 29 ülkeye doğru değişmiştir. Dünya genelinde 31 birim gerileme söz konusudur. Genellikle ülkeler bir alt kategoriye düşmektedir. Sadece Sırbistan, Mali, Mauritius ve Burkina Faso iki birim gerileme yaşamıştır. 36 ülke bir birim gerileme yaşarken 12 ülke bir birim ve 2 ülke iki birim ilerleme yaşamıştır. Veriler, son on beş yıl içinde dünya genelinde Liberal Demokrasi ve Seçimli Demokrasi kategorilerindeki ülkelerin sayısında bir düşüş yaşandığını, otoriterleşme dalgasının coğrafi sınır tanımaksızın genişlediğini ampirik olarak göstermektedir. Avrupa’da Sırbistan, Macaristan, Yunanistan, Avusturya Portekiz, Polonya, İngiltere, Türkiye; Asya’da Hindistan, Afganistan, Güney Kore, Endonezya, Vietnam; Latin Amerika’da Haiti ve El Salvador; Afrika’da ise Mali, Burkina Faso ve Sudan gibi birbirinden farklı tarihsel bağlamlara sahip, demografik ve jeopolitik ağırlığı yüksek ülkelerdeki bu rejim düşüşleri,

kurumsal çöküşün evrenselliğini teyit etmektedir. Buna karşın, demokratik ilerleme kaydeden az sayıdaki istisnai örnek, çoğunlukla küresel sistemin çeperinde yer alan ve nüfusça küçük ülkelerle sınırlı kalmıştır.

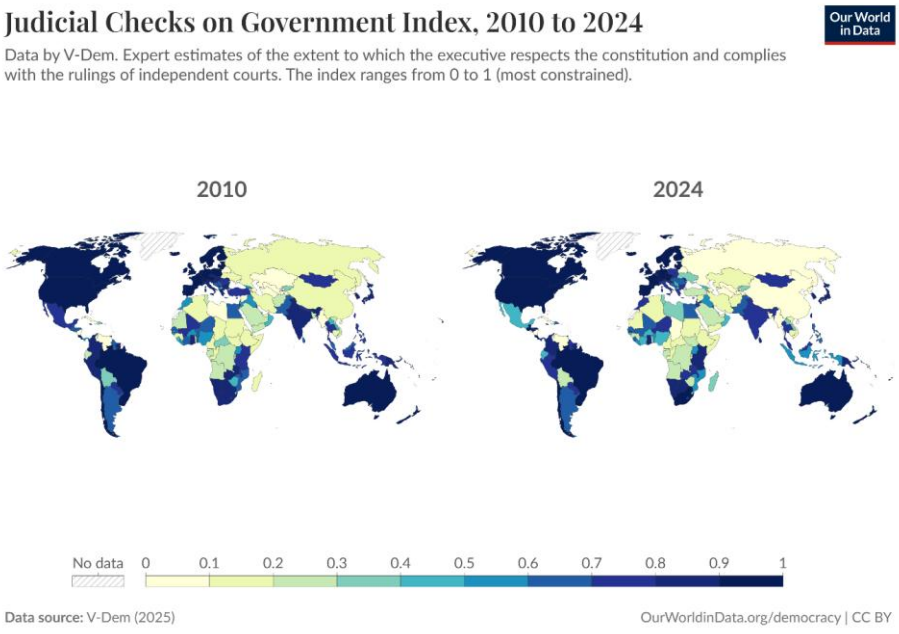
Haritaya yansıyan bu küresel gerileme tablosundaki en çarpıcı bulgu, sistemin uçlardan ziyade melez alanlara kayması ve Seçimli Demokrasi ve ardından Seçimli Otokrasi kategorisinin günümüzde en yaygın rejim türü haline gelmesidir. Bu durum, demokrasilerin artık askeri müdahaleler gibi ani ve açık rejim kopuşlarıyla yıkılmadığını aksine çok partili seçimler gibi şekli kurumların korunduğu ancak demokratik niteliğin yavaşça eritildiği aldatıcı bir erozyon süreciyle sönümlendiğini göstermektedir. Yukarıda zikredilen ülke örneklerinde de deneyimlendiği üzere devletler, tam bir kapalı otokrasi kurmanın uluslararası ve yerel maliyetinden kaçınarak görünürde meşruiyetini seçimlerden alan ancak özünde otoriterleşen rejimlere evrilmektedir. Dolayısıyla V-Dem verileri, devletin krizler çağında geçirdiği dönüşümün ve demokratik çöküşün yasal kılıflar altında kurumsallaşan küresel bir siyasi eğilim olduğunu net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Dünya Rejimleri verisine ek olarak yürütmenin aşırı güçlendiğini gösteren Yürütme Üzerindeki Yasama Kısıtlamalar (Legislative constraints on the executive) ve Yürütme Üzerindeki Yargısal Kısıtlamalar (Judicial constraints on the executive) verilerine de bakmak gerekir.

Kaynak: (Herre vd., 2013b; Coppedge vd., 2025; Pemstein vd., 2025; Lührmann vd., 2018)

Yasama aygıtının yürütme aygıtını denetleme ve denge sistemi içerisinde ne derece denetleyip denetlemediğini gösteren bu veriye göre yürütme aygıtının lehine doğru bir gelişme söz konusudur. Nüfusa göre ağırlıklandırılmış dünya ortalaması 2010'da 0.57 iken 2024'te 0.47'ye gerilemiştir. 2010'dan 2024'e kadar en çok düşüş yaşayan on ülke sırasıyla şu şekilde sıralanmaktadır: Sırbistan 0.92'den 0.33'e, Benin 0.89'dan 0.31'e, El Salvador 0.63'ten 0.05'e, Kırgızistan 0.71'den 0.25'e, Afganistan 0.63'ten 0.17'e, Orta Afrika Cumhuriyeti 0.62'den 0.17'e, Meksika 0.72'den 0.27'e, Yemen 0.56'dan 0.13'e, Komorlar 0.52'den 0.12'e ve Türkiye 0.55'ten 0.17'ye gerilemiştir. Dolayısıyla yukarıdaki demokratik gerilemeyle benzer bir şekilde yasamanın yürütme üzerindeki kontrolünün zayıflaması dünya geneline yayılmıştır.

Kaynak: (Herre vd., 2013c; Coppedge vd., 2025; Pemstein vd., 2025; Lührmann vd., 2018)

Yürütme üzerindeki yargısal kısıtlamalar konusunda da yürütme lehine bir düşüş söz konusudur. Nüfusa göre ağırlıklandırılmış dünya ortalaması 2010'da 0.55 iken 2024'te 0.49'a gerilemiştir. 2010'dan 2024'e kadar en çok düşüş yaşayan on ülke sırasıyla şu şekilde sıralanmaktadır: El Salvador 0.66'dan 0.02'ye, Türkiye 0.74'ten 0.22'ye, Hong Kong 0.83'ten 0.42'ye, Meksika 0.74'ten 0.40'a, Zimbabwe 0.47'ten 0.23'e Orta Afrika Cumhuriyeti 0.36'dan

0.13'e, Macaristan 0.83'ten 0.62'ye, Komorlar 0.39'dan 0.18'e Cote d'Ivoire 0.66'dan 0.46'a ve Sırbistan 0.64'ten 0.44'e gerilemiştir. Yargısal açıdan yürütmenin kısıtlanması yasama konusunda benzer şekilde işlemiştir.

V-Dem verileri üzerinden genel bir değerlendirme yapmak gerekirse demokratik gerileme dünya genelinde görülen bir yönetimsellik pratiği olarak değerlendirebilir. Zira demokratik gerileme bir bölge ya da gelişmişlik düzeyiyle paralel değil, tüm dünyaya yayılmış bir fenomendir. Buna ek olarak demokratik gerileme, yürütmenin aşırı güçlenmesi ile paralel ilerler. Bu açıdan yürütmeyi yasama ve yargı üzerinden kısıtlayan mekanizmalar giderek zayıflamaktadır. Böylece yürütme krizler, olağanüstü haller üzerinden hızlı ve etkili hareket etme iddiası ile üzerinde olan denetleme ve denge mekanizmalarını ortadan kaldırmaktadır. Böylece yasal düzen içerisinde yasallık aşılmaktadır. Başka şekilde ifade etmek gerekirse istisna halleri üzerinden sağlanan meşruiyet, yürütmenin aşırı güçlenmesi ve demokratik gerileme ile ilerlemektedir. Bu durum yeni bir yönetimsellik aracı olarak görülmelidir.

Sonuç

Neoliberalizmin Soğuk Savaş'ın ardından dünyaya hâkim ideoloji olmasıyla tarihin sonunun geldiği, devletlerin minimal bir şekilde hareket edeceği ve piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda bir yönetim pratiğinin yaygın olacağı yorumları sıklıkla yapılmıştır. Bu yorumlar tamamen hatalı yorumlar değildir. 1990'lardan 2010'a kadar devletlerin neoliberal ilkeler doğrultusunda hareket ederek kendi kabuğuna çekildiği ve özelleştirmelerle ekonomik alanı özel sektöre bıraktığı bir evre yaşanmıştır. Ancak bu yorumlar hatalı olmasa da bir yönüyle eksiktir. Şöyle ki Foucaultcu anlamda ifade etmek gerekirse tarihsel süreçte iktidar, çeşitli yönetimsellik pratikleri benimsemiştir. Bedenleri terbiye etmeye odaklı disiplinci iktidar ve daha sonra yaşamın bizatihi kendisine odaklanan biyopolitika iktidarın benimsemiş olduğu pratiklerdendir.

Disiplinci iktidar, beden üzerinden hareket edip baskı ile toplumu kontrol ederken biyopolitika üzerinden hareket eden iktidar, istatistiksel veriler üzerinden hareket ederek nüfusu inceleme nesnesi yapmıştır. Burada disiplinci iktidarın yerine biyoiktidarın geçmesi söz konusu değildir. Buradaki iktidar pratikleri farklı düzeyde ve aynı anda ilerleyebilmektedir. Neoliberalizm üzerinden ilerleyen iktidar pratiği her ne kadar beden ve nüfusu kullanarak hareket etse de 2010'lu yıllardan itibaren müdahalesizlik yerine müdahaleyi önceleyen bir evreye geçmiştir.

Schmitt'in istisna haline yaptığı vurgu, Foucault'nun yönetimsellik düşüncesi ve Bermeo'nun ele aldığı demokratik gerileme bir arada ilerler. Zira 2010'lu yıllarla birlikte iktidar, krizler üzerinden hareket etmeyi bir pratik haline

getirmiştir. Böylece yönetimselliğin bir aracı olarak krizlere müdahale etmeyi tercih etmektedir. Müdahale eylemini yürütme aygıtı yapacağından yürütmenin aşırı güçlenmesi meydana gelmektedir. Artık devletin yeni bir dönüşüme girdiği ifade edilebilir. Devlet, nasıl müdahalesizliği yönetimsel bir tercih olarak benimsemişse bu yeni evrede krizler üzerinden müdahale etmeyi yönetimselliğin merkezine yerleştirmiştir. Krizleri kimin başlattığı, nasıl ortaya çıktığı tartışılması gereken başka bir konu olsa da krizlerin varlığı reddedilemez bir konumdadır. Dahası krizler, bu yeni evrenin olağanlaşmış fenomenleridir. Krizlerin önlenebilmesi için yürütme aşırı güçlenmiş, onu sınırlayan yasama ve yargı zayıflamıştır. Böylece demokratik gerileme bir sonuç değil, bilinçli bir tercih olarak görülmelidir. Devletin dönüşümü Schmittçi anlamda istisna hali, Foucaultcu anlamda yönetimsellik ve Bermeocu anlamda demokratik gerileme ile iç içe geçmiş bir yapıda gerçekleşmektedir.

Kaynakça

Agamben, G. (2005). *İstisna hali*. Çev. Kemal Atakay, İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Agamben, G. (2017). *Kutsal insan egemen iktidar ve çıplak hayat*. Çev. İ. Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bermeo, N. (2016). On democratic backsliding. *Journal of Democracy*, *27*(1), 5-19.

Coppedge, M., Gerring, J., Knutsen, C. H., Lindberg, S. I., Teorell, J., Altman, D., Angiolillo, F., Bernhard, M., Cornell, A., Fish, M. S., Fox, L., Gastaldi, L., Gjerløw, H., Glynn, A., God, A. G., Grahn, S., Hicken, A., Kinzelbach, K., Krusell, J., ... Ziblatt, D. (2025). *V-Dem dataset v15*. Varieties of Democracy (V-Dem) Project. https://doi.org/10.23696/vdemds25

Ercan, D. (2021). Schmitt'in 'olağanüstü hal'i ile agamben'in 'istisna hali': karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 11(2), 1395-1415. https://doi.org/10.32957/hacettepehdf.914024

Foucault, M. (1992). *Hapishanenin doğuşu* (M. A. Kılıçbay, Çev.). İmge Kitabevi.

Foucault, M. (2007). *Cinselliğin tarihi* (H. U. Tanrıöver, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2013). *Güvenlik, toprak, nüfus* (F. Taylan, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Foucault, M. (2015a). Hakikat ve hukuksal biçimler (I. Ergüden & F. Keskin, Çev.). F. Keskin (Ed.), *Büyük kapatılma* içinde (ss. 163-278). Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2015b). Cezaevine kapatılma hakkında (I. Ergüden & F. Keskin, Çev.). F. Keskin (Ed.), *Büyük kapatılma* içinde (ss. 132-143). Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2015c). *Toplumu savunmak gerekir* (Ş. Aktaş, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

Foucault, M. (2015d). *Biyopolitikanın doğuşu* (A. Tayla, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Gambetti, Z. (2012). Foucault'dan Agamben'e olağanüstü halin sıradanlığına dair bir yanıt denemesi. *Cogito*, *(70-71)*, 21-38.

Gros, F. (2021). *Michel foucault* (İ. Birkan, Çev.). İletişim Yayınları.

Herre, B., Rodés-Guirao, L. ve Ortiz-Ospina, E. (2013a). *Data page: Democracy*. Our World in Data. https://archive.ourworldindata.org/20260318-112846/grapher/political-regime.html

Herre, B., Rodés-Guirao, L. ve Ortiz-Ospina, E. (2013b). *Data page: Legislative constraints on the executive index*. Our World in Data. https://archive.ourworldindata.org/20260402-164039/grapher/legislative-constraints-on-the-executive-index.html

Herre, B., Rodés-Guirao, L. ve Ortiz-Ospina, E. (2013c). *Data page: Judicial constraints on the executive index*. Our World in Data. https://archive.ourworldindata.org/20260402-164039/grapher/judicial-constraints-on-the-executive-index.html

Lemke, T. (2016). *Biyopolitika* (U. Özmakas, Çev.). İletişim Yayınları.

Lührmann, A., Tannenberg, M. ve Lindberg, S. I. (2018). Regimes of the World (RoW): Opening new avenues for the comparative study of political regimes. *Politics and Governance*, *6*(1), 60-77.

Lührmann, A., ve Lindberg, S. I. (2019). A third wave of autocratization is here: what is new about it?. *Democratization*, *26*(7), 1095-1113. https://doi.org/10.1080/13510347.2019.1582029

Levitsky, S., ve Ziblatt, D. (2018). *Demokrasiler nasıl ölür?*. (D. Dinç, Çev.). Konya: Salon Yayınları.

Pemstein, D., Marquardt, K. L., Tzelgov, E., Wang, Y., Medzihorsky, J., Krusell, J., Miri, F. ve von Römer, J. (2025). *The V-Dem measurement model: Latent variable analysis for cross-national and cross-temporal expert-coded data* (V-Dem Working Paper No. 21, 10th edition). University of Gothenburg, Varieties of Democracy Institute.

Schmitt, C. (2016). *Siyasi ilahiyat: egemenlik kuramı üzerine dört bölüm.*.(A. E. Zeybekoğlu, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.

Schmitt, C. (2018). *Siyasal kavramı.* (Ece Göztepe, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

DEMOKRATİK ARZUNUN PEŞİNDE: DEVLET İÇİN AGONİSTİK BİR PERSPEKTİF

Arş. Gör. Dr. Rabia TEPEKAYA*

Giriş

Yirmi birinci yüzyılın başındaki "küreselleşmenin zaferi" ve "devletin sonu" söylemleri, son yıllarda yerini daha karmaşık bir gerçekliğe bırakmıştır. Küresel kapitalizmin mutlak hakimiyeti; 2008 krizi, pandemi, devletler arası stratejik rekabetler ve savaşlar gibi etkenlerle aşınmış ya da yeniden şekillenmeye başlamıştır. Devletler, sadece düzenleyici aktörler olarak değil aynı zamanda doğrudan ekonomik ve stratejik oyuncular olarak dünya düzenindeki yerlerini almışlardır. Devletlerin ve küresel kapitalizmin ekonomik, stratejik, güvenlik, teknolojik ve jeopolitik eğilim ve dönüşümleri arasında demokratik düzenin ihmal edilmemesi, demokrasi teorisinin ve pratiğinin arka plana atılmaması gerekmektedir.

Bu çalışmada, dönen devletin demokratik yönde dönüşümünün de hatırlatılması adına, küresel kapitalizmin sahte çeşitlilik anlayışına karşı demokratik bir çoğulculuk anlayışının teorik inşası üzerine fikir yürütmek amaçlanmaktadır. Bu bağlamda çalışma, "devletin dönüşü" olgusunu, küresel kapitalizmin inşa ettiği çeşitlilik modeli ya da söylemi ile gireceği kaçınılmaz diyalektik ilişki bağlamında analiz etmektedir. Aynı zamanda bu ilişkiye dair agonistik bir demokratik tahayyül önermektedir. Bu çerçevede küreselci çeşitlilik anlayışını eleştirerek alternatif bir çoğulculuk söylemi üzerine değerlendirme yapılmaktadır. Bir bakıma devletin dönüşünü, küresel kapitalizmin çeşitlilik anlayışının aşılması ve yeni bir demokratik kamusallığın inşası için kritik bir analiz nesnesi olarak konumlandırmakta; siyaset, kimlik ve demokrasi lehine bir fırsat arayışına işaret etmektedir.

Küresel Kimlik ve Çoğulculuk Anlayışının Değerlendirilmesi

Kapitalist ve küreselci söylemin çeşitlilik, çok kimliklilik ve benzeri retoriği, esasında farklılıkları derin tarihsel ve siyasi bağlamlarından koparma riskiyle varlık göstermektedir. Görünürde bir çoğulculuk yaratan bu hâl ile kimi

* Araştırma Görevlisi Doktor, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı. ORCID: 0000-0003-0190-4100 e-mail: rabia.macit@selcuk.edu.tr

zaman kimlik ve farklılıklar yüzeysel bir tüketim nesnesinden ibaret kılınabilmektedir. Dolayısıyla böylesi bir çoğulculuk pratiği, bireyleri tutkulu siyasal özneler olmaktan çıkarma ve kimliksiz tüketicilere indirgeme riski taşımaktadır. Diğer bir ifadeyle küresel kapitalizmin çeşitlilik anlayışı bir yandan tüm kimliklere, çoğulculuğa ve farklılığa alan açarak bir hoşgörü düzeni söyleminde bulunurken diğer yandan onları siyasal bir enerji, bir özne olmaktan çıkarıp yeknesak bir tüketici kitlesinin pasif birer üyesi haline getirme tehlikesi taşımaktadır. Aynı zamanda gerekçesi piyasayı canlandırmak da olsa demokratik talepleri karşılamak üzere tanımak da olsa kimlik ve farklılıkların azınlık haklarına ya da başka bazı sınırları belli kategorizasyonlara indirgenmesi, demokratik enerji için üretken bir anlayış değildir. Hatta kurumsal sektör ve şirketler, çokkültürlü gruplara yönelik ürünler geliştirerek bu süreci ticarileştirmektedir (Kapoor, 2025, s. 144). Kimlik ve farklılıkları olumsal kabul etmek daha geniş bir açısı sunacaktır.

Kapitalist ve küresel söylemin ya da Zizek'in ifadesiyle yerleşik liberal düzenin kimlik, farklılık ve çoğulculuk anlayışı, demokrasi alanında çoğunlukla grupların tikel sorunlarını belirleyip bunları çözecek önlemler almakla sınırlıdır (Zizek, 2012, s. 247). Bu anlayış hem siyaseti hem de siyasi özneleri özselleştirme ve sınırlarını sabitleme riskiyle karşı karşıya getirerek kısıtlı bir bakış açısı sunmaktadır. Söz konusu anlayıştaki bir diğer sorunlu nokta ise yukarıda değinildiği üzere kurumsal kapitalizmin kimlikleri metalaştırması, demokratik ve siyasi enerjisini boşaltmasıdır. Her ne kadar devletin piyasayı şekillendiren bir aktör olarak geri dönüşü neoliberalizmin temellerini aşındıran unsurlardan olsa da neoliberalizm dünyayı yorumlama şeklimizi bile etkileyen, tüm insan eylemlerini piyasanın alanına dâhil etmeye çalışan bir anlayış olarak varlık göstermeye devam etmektedir (Harvey, 2005, s. 3). Bu bakımdan özneleri ve insani alanı ekonomik bir imge doğrultusunda dönüştürmektedir (Brown, 2015, s. 9-10). Her şeyin ekonomik bir perspektiften mana kazandığı bu düzende kimlik, farklılık ve çoğulculuğun yüzeysel hale gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Nihayetinde kimliğin pozitivize edilmesi yani uyuşturulması, evcilleştirilmesi ve metalaştırılması mümkün hale gelmiştir (Kapoor, 2025, s. 144).

Devletin dönüşüyle nispeten biçim değiştiren mevcut düzende öznelerin varlık ve kimlik anlayış ve pratiklerinin derinleşmesi, ekonomi ve güvenlik alanlarının gölgesinde kalma riski olan demokrasi için anlamlı bir beklentidir. Fakat belirtmek gerekir ki derinleşme ihtiyacının yanı sıra dönen devlete karşı korunması gereken kazanımlar da var. Günümüzde tarihte hiç olmadığı kadar çok sayıda devlet, demokratik ve liberal bir sistemi benimsediğini ilan etmekle hak ve özgürlükler açısından belli bir düzeyi iddia ve işaret etmektedir. Bunun ne ölçüde uygulanmakta olduğu ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte hakikaten günümüz koşullarında eskiye oranla çoğulculuğun daha görünür

olduğunu söylemek mümkündür. Bir diğer ifadeyle çeşitlilik ve kapsayıcılık iddia ve pratikleri tümüyle yadsınamaz. Küresel şirketlerin, farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerden insanlarla çalışmak zorunda oluşu, kimlik ve farklılıklar için öyle ya da böyle bir açılım yapmıştır. Aynı zamanda tüketim nesnesi olarak ifade bulan farklılık ve kimlikler, her zaman yalnızca bu nesneye indirgenmediği gibi piyasadaki bu görünürlük bazen siyasal bir farkındalık da yaratabilir. Kimliğin tek ifade biçimi olmadığında tüketim eylemi hala anlamlı olabilir. Dolayısıyla sisteme entegre olma koşuluyla bile olsa kimliklerin bir düzeyde görünür ve çoğul olduğu gerçeğini, dönen devletin göz önünde bulundurması asgari bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir bakıma hem söz konusu düzenin çoğulculuğun görünür olması ve üretilmesi bağlamındaki kazanımlarını sürdürmek hem de kimlik, farklılık ve çoğulculuk anlayışının kimliksizliğe, demokratik enerji yoksunluğuna yol açan sorunlu noktalarını fark etmek gerekmektedir.

Alternatif Bir Kimlik ve Demokrasi Anlayışı Olarak Agonizm

Küresel kapitalizmin kimlik ve çoğulculuk anlayışına ilişkin olarak yukarıda tespit edilen sorunlar, demokratik tahayyülü çoraklaştırmaktadır. Söz konusu tablonun işaret ettiği sonuç ise demokratik enerjiden yoksun bir toplumsal dokudur. Dahası, küresel kapitalizmin dayattığı çeşitlilik modeli yapay bir enerji ikame etmektedir. Kimlikleri ve farklılıkları, derin bir aidiyet, mücadele ve anlam arayışından ziyade anlık doyum ve tüketim odaklı bir heyecan ekonomisine hapsetmektedir. Bir tutkuyu, görüşü, direnişi; bir stil ya da kimlik aksesuarı hâline getirebilmekte, kimliklerin tüketilebilir forma sokulmasına neden olabilmektedir. Böylece tutkuların piyasa tarafından sömürüldüğü ancak siyasal bir ifade ve dönüşüm aracı bulamadığı, sürekli kendini tüketen bir kısır döngü yaşanabilmektedir. Esasında bu bir enerji değil; bir hiperaktivite hâlidir. Görünüşte canlı, özünde ise derin bir yorgunluk ve anlamsızlık barındıran bir durumdur.

İlk başlıkta değinildiği üzere küresel kapitalizmin çeşitlilik retoriği ve uygulamasında çoğulculuğu sağlayıcı bir görünüm de vardır. Esasen bu sistemin söz konusu kabiliyeti, işlerliğini her yerde, her çeşit toplulukla sürdürebilmek için herkese açık olma zorunluluğundan gelmektedir. Piyasanın, ekonomik koşullar dışında herhangi bir etkene karşı korunaklı olması için de farklılıkları sorun olarak karşısında görmemesi gerekir. Bu bağlamda tüketici öznenin bu öznelliği sürdürdüğü müddetçe kim olduğu çok da önemli değildir. Paradoksu yaratan da budur: Bir yandan farklılığı ne olursa olsun her özneye yer vardır; diğer yandan ise "kim" olduğunun önemsizleşmesi ya da metalaştırılarak ekonomik ya da görsel bir çıktıdan ibaret olması nedeniyle özneler kimliksizleşme olasılığıyla her an demokratik enerji kaybetmektedir. Her

halükârda piyasa ve aktörlerinin ekonomik gücü, çoğulculuğu sorundan avantaja çevirecek bir varlık koşulu ve argüman sunmaktadır. Her ne kadar piyasa aktörü olarak önemli işlevler üstlense de devletin varlık gerekçesinin ve meşruiyet temelinin ise ekonomik değil demokratik ilkelere dayandırılması ve bu doğrultuda eylemde bulunması gerektiği ileri sürülebilir.

Devletin yeni konumunu, çatışmayı ortadan kaldıran klasik bir uzlaşı anlayışına alternatif olarak onu meşru ve verimli bir siyasal enerjiye dönüştüren bir kamusallığın zemini olarak nasıl tahayyül edeceğimiz bağlamında incelemek mümkündür. Bu alternatif tahayyülün teorik zeminini, agonistik siyaset ve demokrasi anlayışı oluşturmaktadır. Kavramın kökeni olan "agon" kelimesi, antik Yunan dili ve kültüründen gelen ve rekabet, yarışma anlamlarını içeren bir kelimedir (Liddell, Scott, 1996, s. 171). Antik kentlerdeki olimpiyatlardaki, festivallerdeki çekişmeleri, müsabakaları ya da bazen onların yapıldığı alanları işaret etse de kavram zamanla rekabet ruhu olarak sosyo kültürel bir ilke anlamı kazanmıştır (Reid, Serrati, Sorg, 2020, s. ix). Bu antik köken, çağdaş demokrasi ve siyaset teorilerindeki agonizm anlayışının söz konusu Antik sembolle işaret ettiği ortak bir özelliği açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda çağdaş agonistik teorisyenler, farklılıkların birbiriyle karşı karşıya gelmesi durumunu tehlikeden, düzensizlikten, parçalanmışlıktan ziyade bir doğallık, kaçınılmazlık olarak görmektedirler. Bu çerçevede agonizm anlayışı en özlü hâliyle toplumsal hayatın ve siyasetin özünde yapısal bir çoğulculuk ve uzlaşmaz farklılıklar bulunduğunu kabul eden bir anlayış olarak tanımlanabilir (Fisken, 2010, s. 13; Fossen, 2012, s. 327.) Buradan hareketle demokrasinin ve demokratik siyasetin nihai amacının, imkânsız bir uzlaşı arayışı değil kaçınılmaz olan siyasal çatışmaları, tarafların birbirlerini meşru siyasal aktörler olarak gördüğü bir mücadeleye dönüştürmek olduğunu savunmaktadır. Böylece farklılıklar; uzlaşı, ortak akıl, ortak iyi, birlik gibi nihai amaçların konusu olmanın ötesinde ve bunların gerçekleşmesinden bağımsız olarak kamusal tartışmanın sürekli gündemi olarak tasavvur edilmektedir.

Agonistik siyaset ve demokrasi anlayışının önde gelen temsilcilerinden Chantal Mouffe için demokrasinin özü, farklılıkların uzlaşıyla yok edildiği değil tarafların birbirlerini meşru rakipler olarak tanıdığı tutkulu bir mücadele alanıdır (Mouffe, 2015, s. 25). Bonnie Honig ise demokrasinin kurumsal bir düzenekten ziyade bir yandan çatışmanın sürekliliğinin kabulü ve öte yandan bireyleri bir arada tutan ve onlara ortak bir dünyada bağlılık duygusu aşılayan "kamusal şeyler" ile -adalet sistemi, eğitim hakkı, altyapı hizmetleri, parklar, kütüphaneler- interaktif ilişkileri üzerine inşa edildiğini vurgulamıştır (Honig, 2017 s. 4; Honig, 2023, s. 14).

Agonistik yaklaşım, devletin rolüne dair anlamlı bir perspektif sunmaktadır. Demokrasi denildiğinde akla ilk gelen uzlaşma, ortak iyi gibi

olguların yerine çatışmayı koyarak düşünce biçimimizi en temel düzeyde değişime davet etmektedir. Böylece toplumsal yaşamda demokratik (çoğu zaman çoğunlukçu) karar anları dışında çatışmanın hep sürdüğünü, yani esas kalıcı olanın çatışma, geçici olanın bu karar anları yani uzlaşma hali olduğunu söyleyerek muhataplarını çatışmanın siyasi bir iyi olduğu düşüncesine çağırmaktadır. Aynı zamanda agonistik teorisyenler; rasyonel gerekçeler, evrensel ilkeler, teorik olarak çok ayrıntılı kurgulanmış rasyonel tartışma ortamları gibi sürekli ve bugün hâlâ ulaşmaya çalıştığımız ütopik demokrasi anlayışına karşı kimliklerin ve farklılıkların uzlaşmaz tercihleri olabileceğini ve siyasette tutkuların geçerliliğini hatırlatırlar (Mouffe, 2010, s. 172). Tutku; bir siyasi hareketin parçası olma hissi, bir lidere duyulan bağlılık veya bir adaletsizlik karşısında hissedilen ortak öfke gibi, rasyonel müzakere unsuru olmayan ama toplumsal ve siyasi hayatta gayet gerçek ve mümkün olan duygulanımlardır. Bu kabul, yüzeysel ve araçsal kimlik anlayışından çok daha canlı, derin ve siyasi hatta insani bir argümandır.

Nitekim böylesi bir tahayyül, siyasi proje ve fikirlerin yalnızca mantıklı olmasının ötesinde onları arzu etme onun için mücadele etme gibi bir enerjiyi de içermektedir. Çünkü tutkular yok sayıldığında yok olmaz; onların varlığını kabul etmek ve ifade kanalı sağlamak gerekir. Agonizmin orijinal argümanlarından biri olan bu yaklaşım, siyasetin rasyonel olmayan yani akıldışı boyutlarını ciddiye almaktadır; tutkular, kimlik bağlılıkları, kolektif hafıza, travmalar, semboller gibi. Küresel kapitalizmin araçsal ve yüzeysel çeşitliliğinin aksine kimliklerin ve farklılıkların tutkuyla, siyaset yaparak ve birbirlerine meşru rakipler olarak katılarak varlığını sürdürdüğü gerçek, canlı ve dinamik bir kamusallık inşa edilebilir. Sadece fiziki mekân değil farklı kesimlerin bir araya gelebildiği, ötekini gördüğü ve siyasetin üretilebildiği agonistik arenaların, neoliberalizmin özelleştirme politikalarına karşı devlet tarafından korunması ve erişilebilir kılınması, kamusal alanın demokratik işlevselliğini muhafaza etmek açısından önemlidir. Arendtçi terminolojiden ödünç alınarak denebilir ki insanların ortak bir dünya yaratmak üzere bir araya gelebilmesi, bu birlik içerisinde çatışma ve farklılıkların uzlaşma baskısı olmaksızın var olabilmesi; küresel sistemin yoğun gündemi içerisinde ihmal edilmemesi gereken sürekli bir demokratik arzudur. Bu bağlamda agonizmin söz konusu çatışma, farklılık ve tutku vurgusu, küresel kapitalizmin çeşitlilik anlayışına göre daha derin ve gerçekçi bir bakış açısı sunma potansiyeli taşımaktadır. Aynı zamanda dönen devletin güvenlik veya ekonomi alanlarındaki artan rolüne karşı da radikal bir demokrasi perspektifi olarak göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada küresel kapitalizmin çeşitlilik, kimlik ve çoğulculuk söylemlerinin demokratik siyaset üzerindeki etkileri ele alınarak söz konusu söylemin görünürdeki kapsayıcılığına karşın taşıdığı yapısal sınırlılıklar ortaya konulmuştur. Kapitalist ve küreselci düzenin farklılıkları tanıyan ve dolaşıma sokan yapısı, ilk bakışta çoğulculuğu güçlendiren bir imkân sunuyor gibi görünse de bu süreç çoğu zaman kimliklerin tarihsel, siyasal ve kolektif bağlamlarından koparılarak metalaştırılması ve yüzeyselleştirilmesiyle sonuçlanmaktadır. Kapitalist sistemin farklılıklara alan açma pratiği, aslında bu farklılıkların siyasal özneler olma kapasitesini zayıflatarak bireyleri tutkusuz, kimliksiz tüketicilere indirgeyebilmektedir. Bu durum, kimliklerin demokratik birer özne olma potansiyelini zayıflatmakta ve onları tüketim pratikleri içerisinde edilgen konumlara itme riski taşımaktadır.

Bununla birlikte küresel kapitalizmin tamamen dışlayıcı ya da tek boyutlu bir yapı olarak değerlendirilmesi de yetersiz olacaktır. Kimliklerin ve farklılıkların günümüzde daha görünür hâle gelmesi, belli ölçülerde tanınma ve ifade alanı bulması, demokratik mücadeleler açısından tümüyle göz ardı edilemeyecek kazanımlar sunmaktadır. Ancak bu kazanımların sürdürülebilir ve derinlikli bir demokratik enerjiye dönüşebilmesi, kimliklerin yalnızca tüketim nesneleri olarak değil siyasal mücadele ve kolektif aidiyet zeminleri olarak yeniden düşünülmesini gerektirmektedir. Hem çeşitliliğin görünürlüğünü artıran kazanımları korumak hem de kimlikleri metalaştırmayan, siyasal öznelliği canlı tutan bir çoğulculuk anlayışı geliştirmek temel bir gereklilik olarak karşımızda durmaktadır. Dolayısıyla devletin dönüşü, bu tabloda bazı gerilimleri ve olanakları da beraberinde getirmektedir.

Bu noktada agonistik demokrasi anlayışı, küresel kapitalizmin yüzeysel ve araçsal çeşitlilik modeline karşı anlamlı bir alternatif sunmaktadır. Agonizm toplumsal ve siyasal yaşamın kaçınılmaz bir parçası olan çatışmayı bastırılması gereken bir tehdit olarak değil demokratik dinamizmin kurucu unsuru olarak ele almaktadır. Böylece demokrasi, uzlaşma arayışına indirgenen bir süreç olmaktan çıkarak farklılıkların meşru bir mücadele zemini içerisinde karşı karşıya geldiği canlı bir kamusal alan olarak yeniden düşünülmektedir. Bu yaklaşım, kimliklerin yüzeysel temsillerini aşarak onları tutku, bağlılık ve siyasal eylemle ilişkilendiren daha derin bir anlayışın önünü açmaktadır. Aynı zamanda agonizmde kimlik ve farklılıklar, yerleşik kutuplaşmaların adları veya azınlık hakları gibi bağlamlarda ele almaya karşı daha olumsal bir şekilde düşünülmektedir. Bu da sınırları ve işaret ettikleri bakımından daha geniş ufuklu bir özne yaklaşımıdır.

Sonuç olarak çağdaş demokrasi, bir yandan küresel kapitalizmin sunduğu yüzeysel çoğulculukla yetinmemeli diğer yandan ise bu çoğulculuğun içini

dolduracak siyasal enerjiyi yeniden üretmek için çalışmalıdır. Bu açmazın aşılması hem mevcut sistemin sağladığı görünürlük ve kapsayıcılık imkânlarını korumayı hem de kimlik, farklılık ve çoğulculuğu daha derin ve siyasal bir zeminde yeniden kurmayı gerektirmektedir. Bu bağlamda agonistik yaklaşım, demokratik tahayyülü yeniden canlandırma ve siyasal öznelliği güçlendirme potansiyeli taşıyan önemli bir perspektif olarak öne çıkmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki agonizm işle birlikte, dönen devlette kimlik ve farklılık meselesini pürüzsüzce çözebileceğimizi ya da tüm demokrasi teorilerini aşan alternatif bir çoğulcu düzene dair kurumsal ve sistemli bir reçete sunabileceğimizi iddia etmek yanıltıcı olur. Yaklaşımın eksiksiz bir alternatif ya da reçete olmadığını, böyle bir iddiasının olmadığını hatta bu gibi iddiaları olan teorilere karşı son derece şüpheci yaklaştığını da teslim etmek gerekmektedir. Kuramsal ve kurumsal eksiklikleri olsa da agonistik anlayış, demokrasi ve demokratik özneye dair düşünce biçimimizde yeni ufuklar açmaktadır.

Kaynakça

Brown, W. (2015). *Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution* (3rd ed.). Zone Books.

Fisken, T. (2010). Agonism. In M. Bevir (Ed.), *Encyclopedia of political theory* (13-14). SAGE Publications.

Fossen, T. (2012). Agonism and the law. *Philosophy and Social Criticism, 38* (3), 327-331.

Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford University Press.

Honig, B. (2017). *Public things: Democracy in disrepair*. Fordham University Press.

Honig, B. (2023). *Political theory and the displacement of politics* (30th anniversary ed.). Cornell University Press.

Kapoor, I. (2025). Intersectionality, decoloniality, indigenous localism: A critique. *Theory, Culture & Society, 42* (7-8), 141-161.

Liddell, H. G. & Scott, R. (1996). *A Greek-English lexicon* (9th ed.). Clarendon Press.

Mouffe, C. (2010). *Siyasetin dönüşü* (F. Bakırcı & A. Çolak, Çev.). Epos Yayınları.

Mouffe, C. (2015). *Demokratik paradoks* (A. C. Aşkın, Çev.). Epos Yayınları.

Reid, H. L., Serrati, J., & Sorg, T. (Eds.). (2020). *Conflict and competition: Agon in Western Greece*. Parnassos Press.

Žižek, S. (2012). *Gıdıklanan özne: Politik ontolojinin yok merkezi* (Ş. Can, Çev.). Epos Yayınları.

DEVLETİN DÖNÜŞÜNÜN KRİZİ: DİJİTAL KAPİTALİZM VE BAĞLAMSIZLIK

Yakup Atamer AYKAÇ*

Giriş

Karl Marx'ın Kapital'de ortaya koyduğu en önemli tezlerden biri şu şekilde özetlenebilir; kapitalizmde ortaya çıkan krizler onun istisnaları yahut istenmeyen yol kazaları değil, onu ivmelendiren ve devamlı kılan kuvvetlerdir (Marx, 2019, s. 367). Kapitalist üretim biçimi içinde gördüğümüz çelişkileri Marx'ın iddia ettiği şekilde onun kuvvetini aldığı ve devamlılığını getirebildiği olarak gözlemleyebildiğimiz en önemli hususlar, küresel boyutta gerçekleşen ekonomik krizlerdir[1]. Onun diyalektik olan bakış açısı gereği, bu krizler kapitalizmin kendi devamlılığı ve kuvvetini sağladığı unsurlar oldukları kadar aynı zamanda nihayetinde onun çöküşünü başlatan kıvılcımlar da olacaklardır. En baştan belirtmek gerekir ki bu yazının ana meselesi de işte bu çelişkiler arasından bir tanesi olduğu iddia edilen bir çelişkinin 21. yüzyılın ilk çeyreği itibariyle küresel siyasal alanda etkili olmuş siyasal bir boyutunun fotoğrafını çekebilmektir. Bu krizin en kaba biçimde tanımı şu şekildedir; ulus devlete karşı küreselleşme. Bu yazının ana konusu, çatı başlığı bu şekilde olan ilgili krizin spesifik bir veçhesinin ortaya koyulmasıdır.

Yazının akışında ilk olarak küreselleşmenin niteliği ve hangi iddialar üzerine kendisini hem olgusal olarak hem de akademik olarak ortaya koyduğu, dünyada yaşanan hangi hususlar üzerinden kendi iddialarının meşruiyetini kanıtlama çabası güttüğü gibi hususlar masaya yatırılacaktır. Ardından küreselleşme yazınının büyük ağırlık kazandığı dönemde dahi bu literatüre özellikle soldan gelen önemli eleştirilere değinilecek ve küreselleşmeye karşı ulus devletin halen hangi bağlamlarda önemli kaldığı hem ilgili literatürün ilk çıktığı döneme ilişkin hem de günümüz bağlamında olgusal olarak tartışılacaktır. Giriş kısmında iddia edilmek istenen şudur; ulus devlet bağlamında devlet, etkisini yitirdiği iddia edilen zamanda dahi aslen yitirmemiş ve bugün de aslen bir dönüş eylemi içinde değil, müdahalesi ve gücünün niteliksel bağlamını değiştirmiş durumda karşımızdadır. Asıl sorulması gereken soru, bugün sermaye birikimi bağlamında emperyalizmin bir ulus devlete ihtiyaç duyup duymaması

* Kapadokya Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-0543-9381

1 1929 Ekonomik Buhranı ya da 1970'lerde ortaya çıkan refah devletinin krizi.

değildir. Görülebileceği üzere aslen bu ihtiyacın varlığı hiç bitmemiştir. Çağdaş bağlamda üzerinde durulması gereken sorunsal, emperyal birikim süreçlerinin bu ihtiyaçla korelasyon içinde bir özneleşme pratiğini yaratıp yaratamadığıdır.

Bu sorunun ardından milliyetçiliğin ve onunla eş zamanlı olarak ulus olgusunun en başta böylesine kuvvetlenmesinin sebeplerine inilmesinin çağdaş durumla aradaki farkın ne olduğu konusunda bize yardımcı olabileceği fikrinden yola çıkılarak Benedict Anderson'un kült olmuş çalışmasına (1993) başvurulacak ve bu çalışmada ulus fikrinin yerleşmesinde büyük bir öneme sahip olduğu iddia edilen zaman tasavvuru üzerinde durulacaktır. Bu iddia bugüne taşınacak ve ortaya çıkacak olan sonucun, milliyetçiliğe içkin zaman algısının oluşmasında döneminde devrimci bir rolü olan matbaa kapitalizminin yerini dijital kapitalizmin aldığı verilerle ortaya konacaktır. Roman, edebiyat ve gazete kendinden önceki zaman tasavvurunu yıkıp, milliyetçiliğe özgü zaman algısını yerleştirmiş ise şayet, yaşanan bu değişim sonucunda bugün de zaman algısında bir değişim olması gerektiği ve bunun araştırılmasının devletin dönüşü hususunda kritik bir öneme sahip olması gerektiği iddia edilecektir.

Makalenin özgün katkısı denebilecek son bölümde, matbaa kapitalizminin yerini alan dijital kapitalizmin dolayısıyla roman, edebiyat ve gazetenin yerini alan akıllı telefonlar ve sosyal medya uygulamalarının ortaya matbaa kapitalizminin araçlarına kıyasla getirdiği yeni iki husus olduğunun altı çizilecektir; *bağlamsızlık* ve *dikkat ekonomisindeki değişim*. Bu iki hususun kuramsal olarak açıklamasından sonra kapitalist üretim biçiminin metalaşma alanlarının zamansal ve mekânsal olarak gelişebilmesi için dijital kapitalizmin metalaşma alanlarının bağlamsızlık ve dikkat ekonomisindeki değişim mefhumlarına ihtiyacı olduğu iddia edilecektir. Bağlamsızlık ve dikkat ekonomisindeki değişimin getirdiği zaman algısının ise, milliyetçilik fikrinin "banalleşmesinde" (Billig, 2002) büyük rol oynayan ve matbaa kapitalizminin getirdiği zamanı tecrübe etme biçiminden oldukça farklı olduğu ortaya konacak ve bu sebeple çağdaş dönemde milliyetçilik fikrinin altının oyulduğunun sebep-sonuç ilişkisi ortaya serilecektir. Bu sayede sermaye birikiminin artması ve metalaşmanın genişlemesi için kapitalist üretim biçiminin bir yandan milliyetçilik fikrini iğdiş ettiği bir yandan ise emperyal çıkarlar için halen ona ihtiyaç duyduğu gösterilecek ve kapitalist üretim biçiminin bir yansıması olarak bu siyasal krizin fotoğrafı çekilmiş olacaktır.

Küreselleşme ve Ulus

Küreselleşme kavramı, sosyal bilimler içinde iktisattan uluslararası ilişkilere, sosyolojiden siyaset bilimine pek çok alanda çok önemli izler bırakmıştır. Bu kavram 1980'li yıllarda kendini göstermeye başlamış, 1990'lı ve

2000'li yıllarda hakimiyetini kurmuş ve takip eden yıllarda ona yönelik eleştirel çalışmaların da ivme kazanmış olduğu, özgül ağırlığı yüksek bir kavram olarak karşımıza çıkmıştır. Çağdaş anlamına yakın anlamda ilk kez kullanıldığı yer, 1959 yılında *The Economist* dergisindeki bir makaledir (Lie, 1996). Ardından, tam anlamıyla aynı kavramla olmasa da "küresel köy" kavramıyla benzer kuvvetlere işaret edilen 1962 tarihli bir yazıda, tüm dünyanın tek bir pazar haline gelmesi iddiası ile küreselleşme tezleri daha da fazla alan kazanmaya başlamıştır.

Kavramla ilgili kültürel alandan, siyasal alana, iktisadi alandan sosyolojiye, yani sosyal bilimlerin neredeyse tümüne temas eden literatür çok geniştir ve burada tamamen toparlanıp derlenmesi mümkün değildir. İlgili literatürün temelini aldığı ve ivmelendiği ana olayın ise, SSCB'nin dağılışı ve böylece ABD'nin liberal demokrasiler ve kapitalizmin zaferini ilan edişi olarak görülebilir. Bu süreçte ortaya çıkan yeni duruma genel olarak küreselleşme dense de küreselleşmenin hangi açılardan nasıl tanımladığı hâkim literatür içinde de oldukça farklılık göstermiştir. Ekonomik anlamda kesin olarak sınırların kalktığına vurgu yapan tanımlar tek bir siyasal mekân olarak dünyanın ortaya çıktığı ve ulus sınırlarının aşındığını iddia eden tanımlar (Robinson, 2001), teknolojik olarak gelinen son noktada ulusal sınırları aşan "*networkler*" sebebiyle bu sınırların aşındığını vurgulayan tanımlar (Ulugay, 2001) gibi pek çok tanım yapılmıştır. Bu tanımların ortak özelliği, farklı neden sonuç ilişkilerine dayanıyor olsalar da ulusun yetki sınırlarının ve milliyetçilik fikirlerinin aşındığına yönelik olan ortak kanıdır. Bu kanı, yalnızca hâkim liberal kapitalist demokrasi paradigması içinden araştırma yapan çalışmalarda bulunmaz. Bu makalenin kendisine temel nokta olarak aldığı eleştirel ve Marksist kuramda da bu tezlerin izlerine rastlamak mümkündür.

Yukarıdaki anlatıya paralel olacak şekilde ulus devletler çağının sona erdiğini, artık bu yapıların sınırlarının aşındığı durumda Lenin'in emperyalizm olarak kavramlaştırdığı olgunun da önemini yitirmekte olduğu iddiası Hardt ve Negri'nin *İmparatorluk* kitaplarında da dillendirilir (Hardt & Negri, 2003). Etienne Balibar'ın "klasik Marksist yaklaşımdan daha komünist bir militanlık ve sınıf mücadelesi öngörüsünde bulunuyor" (Hardt & Negri, 2003, s. 14) şeklinde nitelediği ve hâkim literatüre eleştirel çalışmalar içinde döneminin özgül ağırlığı en yüksek çalışması olan bu kitap ve devamında gelen iki kitapla beraber üçleme, hâkim literatür ile birbirinden ayrıştırılamayacak derecede benzer savları iddia etmekteydi: Ulus devletler ve onların yanında yeşeren ve onları güçlendiren milliyetçilik akımları zayıflamaktadır ve eninde sonunda sönümlenecektir. ABD'nin S.S.C.B karşısındaki nihai zaferi ve "tarihin sonu" (Fukuyama, 2011) anlatısı, ister ona karşı eleştirel pozisyon alın, ister bu sona gelişte bir ütopya imkânı bulan perspektifte olun, milliyetçilik ve ulus fikirlerinin sonunu müjdeler haldeydi. Biraz daha tanımlamak gerekirse Hardt ve Negri ilgili üçlemelerinde

ulus devletin artık küresel, ekonomik ve kültürel alışverişleri kontrol eden birincil egemen güç olmadığını savunmaktaydılar (2003, s. 163). Nasıl ki modernite ile iç pazarda birlik yegâne önemli husus haline geldi ise, onların analizinde postmodernite ile mesele iç pazar olmaktan çıkmıştır. Bu sebeple milliyetçiliğin ve ulus devletin maddi temeli olarak görülebilecek bir husus artık olmadığına göre onun güç kaybettiği tezi de ikili için varılabilecek yegâne sonuçtur (2003, s. 183). İkilinin emperyalizmin sona ermesi ve ulus devletin önemini yitirmesine ilişkin bunlar gibi pek çok farklı tezine ulaşabilir. Bu yazı için önemli olan ise şudur; ilgili literatürde ulus devletin ve milliyetçiliğin etkisinin azaldığına ilişkin literatür sadece liberal paradigmadan değil, Marksist paradigmadan da kendini bu şekilde kuvvetli göstermiştir.

Tam da burada, ulus devletin öneminin ilgili literatüre itirazla aslen önemini yitirmediğini iddia etmeden evvel ilgili itirazın zaten halihazırda kuvvetli bir şekilde yapıldığının altının çizilmesi gerekir. Özellikle Ellen M. Wood, Hardt ve Negri özelinde, Marksist siyasal düşünce içinde ulus devletlerin kuvvetini yitirdiği tezinin kesinlikle barınmaması gerektiğini belirtir. Wood, ilgili literatüre küreselleşmenin yükselmesi ve ulus devletlerin önemini yitirmesi üzerine tarihsel materyalist perspektiften şu eleştiriyi getirir;

> "Özetle: İktisadi ve siyasi alanların ayrılması, sermayenin siyasi olarak tuttuğu sınırların ötesine iktisadi olarak yayılmasını mümkün kılmıştır – bu, doğrudan askerî güce ve siyasi yönetime bağlı olan eski iktisadi sömürme biçimlerinde hiçbir zaman mümkün değildi. Ama kapitalizm sınırları sermaye imparatorluğundan çok daha dar olan devletlerden de hiç vazgeçmemiştir. Kapitalist sömürü hâlâ ekonomi dışı baskının desteğine gerek duyar ve bunun bir adımlık mesafedeki devletin hâlâ yönetim düzenini sağlamasına ve sermayenin sahip olmadığı nihai baskıcı gücüne ihtiyacı vardı." (Wood, 2016, s. 40-41)

Wood'a göre küreselleşme olarak adlandırılan husus, kapitalizm içinde iktisadi ve siyasal alanların biçimsel olarak ayrılmasının ardından kapitalizmin ekonomik aracı olan artı değerin sömürüsünün ulus-ötesi alanlarda faaliyetini arttırmasından ibarettir. Ancak bu artış, sermayenin ulus-ötesi alandaki rahat hareketini sağlayabilmek için, verili bölgedeki ulus devletlerin siyasal kuvvetine ve onların sağladığı özellikle askeri ve hukuki güvencelere halen ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamdan bakıldığında başkalarının küreselleşme olarak adlandırdığı olgu aslen ulus sınırlarını kategorik olarak aşındırmaz, onun niteliksel olarak değişimini gerektirir. Wood ile Hardt ve Negri arasındaki ayrımda süzülen tartışmada ilgili dönem için meselenin özü, sermaye birikiminin artmasının önünde şayet engeller var ise bu engellerin kaldırılmasıdır.

Özellikle sol içi tartışmaları dikkate aldığımızda, küreselleşme ve ulus devletin özgür ağırlığının altının çizilmesi hususunda karşımıza çıkan ikilem şu

şekildedir; Tartışmanın bir tarafında Hardt & Negri'nin argümanlarında cisimleşen ve liberal paradigma ile paralelliği yadsınamayacak olan küreselleşmenin kimi kuvvetler aracılığıyla ulus devlet ve milliyetçi özneleşmeleri artık aştığını belirten, ulus devleti sınırlarının ekonomik ve siyasal alanda silikleşmesi ile küreselleşmenin getirdiği bambaşka bir siyasal dünyada yaşadığımızı iddia eden argüman bulunur. Tartışmanın diğer tarafında ise ulus devletin etkisi ve varlığı siliniyor gibi gözükse de emperyalizm ve sermaye birikimi için halen güvenilir yegâne siyasi ve askeri güç olarak varlığını sürdürdüğü iddia eden Ellen M. Wood'un özellikle *Sermaye İmparatorluğu* (2016) kitabında geliştirdiği eleştiriler bulunur.

İlgili tartışma 2026 yılına taşındığında, Wood'un iddia ettiğine benzer bir tezi bu makalenin argümanı için temel oluşturacak şekilde işlevselleştirdiğimizi belirtmek gerekir. Ulus devlet ve onun siyasal, ekonomik ve askeri yetkileri hiçbir zaman silikleşmemiştir. Batıda refah devleti döneminde Keynesyen politikalar ile kamusal olanın korunması adına ortaya koyulan yetkiler küreselleşme literatürünün ortaya çıktığı dönemde gerilediği için ulus devletin etkileri azalıyor gibi yüzeyde gözükse de aslen azalan tek husus, ulus devletin sermayenin hareketine engel olarak ortaya çıkardığı sınırlardır. Bugün ulus devletin yetkilerinin tekrar dönüyor şekilde yüzeysel olarak gözükmesinin sebebi, artık yetkilerini sermayenin önünden çekiyor olarak göstermesinin yetmemesi, o yetkileri sermayenin önüne çıkan farklı siyasal ve kültürel etkileri de silebilmek için tekrar kullanması olarak görmek gerekir. Trump ve ABD hükümetinin ticari savaşlar olarak ortaya attığı olguları işte tam olarak bu bağlamdan okumak zaruridir. SSCB'nin dağılmasının ardından ve küreselleşme olgusunun ortaya çıkıp kuvvetlenmesinden itibaren, ulus devletin yetki ve sınırları genel olarak tek bir yönde değişmiştir; o yön sermaye birikiminin ilgili bölgelerde emperyalizm lehine genişletilebilmesi şeklinde tanımlanabilir. Bunun için gerekli olan kamusal olan lehine koyulan yetkilerin kalkması ise bu yetki ve sınırlar kalkmış, sermaye birikimi lehine yetkilerin işlevselleştirilmesi gerekiyor ise işlevselleştirilmiştir. Devletin dönüşü olarak tecrübe ettiğimiz olgunun genel olarak ikinci bahsettiğimiz durumdan ötesi olmadığı iddiası bu yazının temelini oluşturur.

Bu makalenin iddiası odur ki, bu sınırları tekrar ortaya sermaye lehine çıkaran ulus devlet olgusu, kendi özneleşme süreçlerini yaratırken bugün büyük bir krizle karşı karşıyadır. Küresel kapitalist sermaye birikimi, ulus devlet ve milliyetçiliğe uygun özneleşme biçimlerinin en başta rahatça ortaya çıkmasını sağlayan çok önemli maddi bir koşuldan 2026 yılında yoksun durumdadır.

Edebiyat, Arşiv ve Zaman

Bir önceki bölümde ortaya attığımız iddia, bizi en başta milliyetçilik ve ulus inşası unsurlarının hangi koşullarda özneleşmede etkili olduğu hususuna götürür. Bunun sebebi barizdir; Ulus fikri ve onunla korelasyon içinde milliyetçilik fikirlerinin nasıl böylesine doğal ve "banal"[2] hale geldikleri, adeta *de facto* olarak ezeli ve ebedi imiş gibi anlaşılmış olması (bkz. Geertz, 1963. Armstrong, 2017) hususlarına eğilmek gerekir ki, bu hususlarda bugün yaşanan değişimlerin doğurduğu neden-sonuç ilişkileri anlaşılabilsin. Özetle, milliyetçi özneleşmeyi ulus devletlerin doğumu sırasında mümkün kılan hangi koşullar artık mevcut değildir ve onların yerini dolduran hangi süreçlerdir sorusunun cevabına eğilmek zaruridir.

Benedict Anderson'un *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* adlı ünlü eserinde, başlıktan da anlaşılabileceği üzere, bu fikirlerin nasıl ve hangi koşullarda böylesine güçlü olduğu tartışılmıştır. İlgili çok boyutlu çalışmada, bu yazının ortaya attığı argümanın omurgasını oturtmasını sağlayacak olan iddia, zaman tasavvurlarına ilişkin kısımdır. Çalışmasında bu kısma geldiğinde Anderson, bir hayali cemaat olarak ulusun kendinden önceki hayali cemaatler olan "dinsel cemaatlerin ve hanedanlık mülklerinin içinden çıkarak" (1993, s. 37) nasıl ortaya çıktığına dair pek çok tez ortaya atmış durumdadır. Ancak, bu cemaatlerin içinden ulus çıktı demenin yeterli olmayacağının farkında olarak, bu hayali cemaat değişimi sırasında ortaya çıkan bir farklılığın altını çizer; bu farklılık insanların gündelik hayatını belirlemede kritik rol oynayan zaman tasavvurlarıdır. Anderson'a göre milliyetçiliğin ve ulus cemaatinin geniş kitlelere norm haline gelmiş bir husus olarak yayılmasında en önemli rol oynamış hususlardan bir tanesi, insanların zamanı gündelik hayatta tecrübe ve tasavvur etme biçimlerindeki radikal değişikliktir. Anderson değişikliği net olarak gösterebilmek için çalışmasında kutsal cemaatlerin görsel alanda ortaya koydukları eserlerin temsil ettiklerine odaklanmaya karar verir:

> "Bu suretlerin tipik özelliklerinden biri, yanıltıcı bir şekilde "modern kılık kıyafet" diyebileceğimiz bir şeyleri çağrıştırmalarıdır. Yıldızı izleyerek İsa'nın doğduğu ahırı bulan çobanların hatları Burgundiya köylülerininkileri andırır. Bakire Meryem bir Toskana tüccarının kızı olarak resmedilir. Birçok resimde, resmi ısmarlayan, gündelik şehirli ya da soylu kıyafeti içinde, çobanların yanında diz çökmüş olarak görünür. Besbelli ki bugün bize aykırı gelen bu şeyler, Orta çağ müminlerinin gözüne son derecede doğal geliyordu." (1993, s. 37)

2 Burada kullanılan banal sıfatı, Billig'in ünlü çalışmasına atıfla kullanılmıştır (2002). Billig'e göre milliyetçilik diğer ideolojilerin aksine gündelik hayatın bir parçası, hep orada olmuş olması normal karşılanan bir fikirler bütünüdür.

Daha sonraki dönemlerde olmadığını belirttiği bu sanatta ortaya çıkan "orada ait olmayanın belirdiği tuhaf" (Fisher, 2020, s. 54) durum, Anderson için önemli bir farka işaret eder. Bu fark Anderson için, Auerbach'a atıfla, insanların dönemindeki zamanı tasavvur etme biçimlerine ilişkin önemli bir çıkarımda bulunmamızı sağlar. Kutsal cemaatlerin bulunduğu bu dönemde, Benjaminci anlamda Mesihçi zaman anlatısına (Benjamin, 1986) benzer bir şekilde, *eşzamanlılık* gözlemlenir. Bu biçimdeki zaman tasavvurunda, geçmiş ve gelecek denen tasavvurlar eşzamanlı bir biçimde *şimdi* içinde erimişlerdir. Geçmiş ve gelecek, bugünün içinde ve ondan ayrılmaz bir parça olarak onun içinde temsil edilirler. Anderson'un analizinde bu eş zamanlılık, roman ve gazete sayesinde yerini başka bir zaman tasavvuruna bırakmaktadır. Bu zaman tasavvurunu yine Benjamin'den ödünç alarak "homojen ve içi boş zaman" olarak tanımlar. Artık zaman, tüm zamanların bir şimdi durumunun içinde eridiği mefhum olarak tasavvur edilmez. Örneğin İsa'nın suda yürümesini tasvir eden bir sanat eserinde artık İsa'dan yüzlerce yıl sonra yaşamış bir köylünün takabildiği bir şapkaya rastlanması absürttür. Homojen ve birbirini sırayla takip eden bir geçmiş-bugün-gelecek üçlüsü, "bu sırada" adlı zamanda bile kendini gösterir. Bu zaman anlayışında roman ve gazetenin, yani matbaa kapitalizminin rolü belirleyicidir. Anderson'a göre;

> "Bu dönüşümün hayali bir cemaat olarak ulusun doğuşu için neden bu kadar önemli olduğunu, ilk kez Avrupa'da 18. Yüzyılda ortaya çıkan iki tahayyül biçiminin -roman ve gazetenin- yapılarını inceleyerek görebiliriz. Çünkü bu biçimler ulusun ***ne tür*** bir hayali cemaat olduğunu "temsil" etmenin teknik araçlarının kaynağıdırlar." (Anderson, 1993, s. 39)

Takip eden sayfalarda Anderson, detaylı şemalar vermeye gidecek kadar[3], bu yeni zaman anlayışının roman ve gazete ile olan bağını detaylıca açıklamaya girişir. Tüm bu örneklerin ardından, şu ünlü satırlarını yazar;

> "Homojen ve içi boş bir zamanda takvim boyunca ilerleyen bir sosyolojik organizma fikri, tarihte aşağı (ya da yukarı doğru) ilerleyen kütlesel bir cemaat olarak tasarlanan modem ulus fikrinin çok açık bir benzeşidir. Bir Amerikalı 240.000.000 küsur yurttaşından ancak bir avuç içi kadarının, onları tanımak bir yana, adını bilebilir. Herhangi bir anda ne yapmakta oldukları hakkında en ufak bir fikri bile yoktur. Ama kendisiyle ortak ve eşzamanlı faaliyetlerinin sürekliliğine güveni tamdır." (Anderson, 1993, s. 40)

3 Özellikle alıntılanan sayfadaki bu diyagram, içi boş ve homojen bir aynı sıradanlığın roman anlatısında nasıl kendine yer bulduğunun önemli bir örneğidir.

Anderson bu satırlarında, ulus fikri ve onu destekleyen milliyetçilik fikirlerinin ortaya çıkışında çok önemli fenomenolojik bir farka işaret eder. Zaman artık, roman ve gazete gibi matbaa kapitalizminin maddi sonuçları ile beraber homojen, içi boş ve kronolojik bir hale gelmiştir. Bu da bir ulusun kendi tarihini ve onun kronolojik devam eden öyküsünü kitlesel hale getirmesinde kritik bir rol oynar. Ulus olgusu ve ona uygun özneleşme biçimleri, kendi tarihini böylesine homojen ve kronolojik bir biçimde ortaya koyup bunu bir norm haline getirmeden kitlesel olgular haline gelemezler. Anderson'un burada işaret ettiği önemli unsur, bu hususun ortaya çıkışında roman ve gazetenin oynadığı rolün büyüklüğüdür. Matbaa kapitalizmi ve onun ortaya çıkması ile yeni oluşan sermaye birikim alanı, her yeni ortaya çıkan yeni alan gibi hızlı bir büyüme eğilimi göstermiştir ve asıl motoru sermayenin birikimi olan bu süreç, Anderson'un düşünce çizgisine sadık kaldığımızda, zaman tasavvurunda milliyetçilik ve ulusun tahayyül edilebilmesinin ve kitleselleşebilmesinin de önünü açmıştır. İlgili dönemde, sermaye birikiminin küresel ölçekte sağlanması ve özneleşme süreçleri arasında bir çelişkiden ziyade bir korelasyondan ve birbirini besleyen bir süreçten bahsetmek hatalı olmayacaktır.

Peki bahsi geçen matbaa kapitalizminin yarattığı sermaye birikim rejimine bugün nereden ve nasıl bakmak gerekir? "Devletin dönüşü", bu dönüşün tam anlamıyla kitleselleşebilmesi için matbaa kapitalizmi ve onun zaman tasavvurunu bugün yanında halihazırda bulabilmekte midir? Roman ve gazete ile korelasyon içinde ortaya çıkan ve ulus fikrinin norm haline gelmesinde başat rollerden birini üslenen matbaa kapitalizminin yerini alan dijital kapitalizmin bir zaman tasavvurunu 21. yüzyıl bağlamında tahayyül etmek mümkün müdür? Bu sorulara verilebilecek olası cevaplar, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde "geriye dönen" ulus devletlerin özneleşme süreçlerinde yaşamakta olduğu krizlerin altını çizebilmemize yarar.

Akıllı Telefonlar ve Zamanın Tecrübe Edilişi

Yazının bu kısmında matbaa kapitalizminin yerini alan bir dijital kapitalizmden söz edeceksek, öncelikle bu yerini alma iddiasını destekleyen birtakım veriler sunmak zaruridir. 2015 ve 2016 yılında yapılan çalışmalar, her on Amerikalıdan yedisinin akıllı telefon kullandığını, 860 milyon Avrupalının aktif olarak yine akıllı telefon kullandıklarını ve yine Asya kıtası için ise cep telefonu sahibi olduğunu belirten tüm insanların en az bir tane akıllı telefon kullandığı verisi burada matbaa kapitalizminin yerini alan dijital kapitalizm bağlamında önemli olgusal gerçeklerdir (People Pick Up, 2013). Ancak veriler bunlarla sınırlı değildir. Akıllı telefonlar üzerinden ortaya atılan dijital bir kapitalizm iddiasını destekleyecek başka pek çok veri mevcuttur. Örneğin genelde akıllı telefon sahibi insanlar telefonlarını günde en az 24 kez kontrol

etmektedirler. Üzerinde çalışma yapılan grubun değişkenliklerine göre bu telefonu kontrol etme sayısı 14 ila 150 arasında seyretmektedir. Bu insanların %42'lik bir oranı önemli bir işi olması sebebiyle değil yalnızca "dünyada neler olup bittiğine bakmak" için telefonunu kontrol etmektedir. Yine yalnızca %14'ü spesifik bir işini gidermek için akıllı telefonlarını ellerine almaktadır (Gross, 2013). Yine ilgili çalışmalarda telefonumuzu asla kendimizden çok uzağa kaldıramadığımız, uyurken dahi adeta bir uzvumuzmuş gibi yanımızda tuttuğumuz, bir bildirim aldığımız anda hemen elimizin ona uzandığına dair veriler yapılan kendini göstermektedir (Bercovici, 2014). Son olarak en genel olan veriye değinecek olursak, 2012 yılında yapılan bir araştırma, dünya nüfusunun 3,2 milyarlık bir kısmının akıllı telefon kullandığını iddia etmektedir (mobiThinking, 2014).

Akıllı telefonların ve onlar aracılığıyla sosyal medya uygulamalarının kullanımının insanın bilişsel süreçleri ve dikkat sürelerine nasıl etki ettiğine dair pek çok çalışma bulunsa da, Gazzaley ve Rosen'ın *Dağınık Zihin: Yüksek Teknoloji Dünyasında Kadim Beyinler* (2019) adlı çalışması farklı alanları kendi içinde süzerek sunduğu yapı sebebiyle önemli bir çalışmadır. İkili çalışmalarında, akıllı telefon özelinde akıllı cihazların kullanımının artmasının insanın bilişsel süreçlerine ve dikkatine nasıl etki ettiğine ilişkin açıklama yapabilmek için evrimsel psikolojide özellikle hayvanların besin arama sürecinde olası bir kaynakta ne kadar süre harcadığını kuramlaştıran Marjinal Değer Teoremine başvurmaktadırlar (2019, s. 35). İlgili çalışmada ikilinin iddiaları şu şekilde özetlenebilir; insanın bilişsel süreçleri ve dikkat mekanizması, onun beyninin fizyonomik yapısı ve evrimleşme süreçleri gereği, hem sürekli dağılmaya ancak aynı zamanda diğer hayvanlardan farklı olarak dağılmadan uzun dönemli düşünmeye muktedirdir. İkiliye göre, sürekli bir git gel içinde olan bu ikili bilişsel kuvvet, *yüksek teknoloji* ve *akıllı telefonlar* sebebiyle spektrumun sürekli dikkati dağıtan tarafına fazlasıyla yaklaşmış durumdadırlar. İkili kitabın ilk bölümünde Marjinal Değer Teoremini tanıtıp bunun insan bilişine olası etkilerine kısaca değindikten sonra ikinci bölümde ise gelişen teknolojilerin bu teoremde nasıl bir kırılma yarattığını tartışıp, son bölümde ise insanın bireysel olarak kendini bu durumdan kurtarabilmek için yapabileceği gündelik hayata dair normatif psikolojik tavsiyelere başvurmaktadırlar.

Kitap, bizim yazımız için değerli olduğu kadar eleştirel bir temel de sunar. Öncelikle eleştirel kısmına eğilmek gerekirse, yazarların formasyonları gereği kitap boyu suçladıkları akıllı telefon ve cihazlar bir teknolojik determinizme işaret etmektedir. Çalışmanın temelinde akıllı telefonların insan dikkati ve bilişi üzerinde yaptığı etkiler yalnızca gelişmiş teknolojiler olmalarına bağlanmaktadır. Oysaki teknolojik gelişmelerin icat edilişi ve yönünü belirleyen

yani onlara hangi vasıf ve etkiye sahip olacaksa bu vasıf ve etkinin nitelik ve niceliğini belirleyen, çağdaş küresel durumda kapitalist üretim biçiminin zorunluluklarıdır (2019, s. 495). İkili, analizlerinin merkezini üretim biçimi olarak almamaları sebebiyle bu zorunluluğu görememektedirler. İkilinin düşüncesini bu eleştiriyi getirmeden kabul ettiğimiz taktirde, dikkat süremiz ve bilişsel süreçlerimiz ile oynayan akıllı telefonlar ve sosyal medya uygulamaları, doğaları gereği aşkın bir yasa çerçevesinde bunu yapıyorlarmış gibi düşünme yanılgısına düşeriz. Oysa teknolojilerin aldığı işlevler genel olarak, kendi içlerinde yalnızca materyal birtakım aletler olmalarından ibarettirler. İnsanların onları icat ediş, kullanış biçim ve amaçları yani aslında dönemlerin hakim üretim biçim ve ilişkileri onların vasfını belirlemedeki ana etkendir.

Daha da uzatılacak bu eleştiriyi burada kesip argümantasyonu devam ettirmek gerekirse şu soruyu sormak gerekir; bugünün bilimsel araçları da yardımıyla baktığımızda, aslen roman ve gazetenin zaman tasavvurunu değiştirebilmesinin nedenini, Gazzaley ve Rosen'ın düşünsel çerçevesi içinden incelediğimizde ne gibi sonuçlara varabiliriz? Anderson'un tezini verili aldığımızda roman ve gazete, yani genel manada matbaa kapitalizmi, zaman tasavvurunu geçmiş-bugün-gelecek üçlüsünün bir şimdide eridiği durumdan homojen ve içi boş bir zamana çevirirken, insanların bilişsel süreçlerinde ve dikkat ekonomilerinde de bir kopuş gerçekleştirmiştir. Romanda, farklı karakterler üzerinden birbirlerinden haberleri olmasa dahi kronolojik bir bütünlemede birbirine bağlanacak karakterleri takip etmek yahut gazete özelinde bağlamların ve zamansallıkların net bir şekilde ayrıştığı ve ifade edildiği sayfaları çevirerek olan biteni takip etmek, insanın bilişsel sürecine de bir etkide bulunmuştur. Bu etki, dikkat süresinin ve bağlamı takip etme gibi işlevlerinin, tüm zamanların şimdide eridiği bir resme odaklanmaya kıyasla, daha sabırlı ve uzun süreli olmasını beraberinde getirmiştir. Kısacası, matbaa kapitalizmi, Anderson'un bahsettiği devrimi gerçekleştirirken aslen bunu bağlamların kronolojik takibini de beraberinde getirerek, yani kendinden önceki durumdan farklı bir dikkat ekonomisi rejimi oluşturarak yapmıştır. İşte bu iki unsurdaki değişim, ulusu tasavvur edebilmemizi sağlayan tarihselliğin temeli olan kronolojik ve içi boş, homojen zamanın oluşumundaki fenomenolojik etkendir. Gazzaley ve Rosen'ın çalışmasını, onlar pek farkında olmasa da değerli kılan unsurlardan biri, ulusu ve milliyetçiliği tahayyül etmemizi sağlayan dikkat ekonomisi rejimine, kapitalist üretim biçimi etrafında şekillenen akıllı cihazlar ve sosyal medya uygulamalarının bilişimiz üzerinde yarattığı etkiye ışık tutmalarıdır.

Makaleye konusunu ve başlığını veren krizi tam olarak tarif etmeden evvel dikkat ekonomisindeki değişim derken kastedilenin ne olduğunu kısaca da olsa tarif etmek gerekir. İlgili kavrama uygun pek çok çalışma olsa da insanın dikkat,

arzu ve itkileri üzerinden sermaye ve kapitalizmin de politik ekonomisini en isabetli eleştiren çalışma Stiegler'in *Politik Ekonominin Yeni Bir Eleştirisi İçin* (2014) adlı çalışmasıdır. Stiegler bu eserinde, mnemoteknolojilerin[4] bireysel ve kolektif dikkat kapasitesini endüstriyel olarak sömürüp psişik proleterleşme yaratmasına karşı, *bakım* kavramını merkeze alan yeni bir libidinal ekonomi politik önerir. Dikkat kapasitelerimizin nitel ve nicel olarak tamamen alt üst oluşunun kapitalist ekonominin zorunlulukları bağlamından anlayabilmek ve buna sebep olan süreci kavrayabilmek adına ilgili tanım kritik bir önem taşır.

Bu tanımlarla ve durumun ortaya konmasının ardından cevap aranması gereken soru kendini şu şekilde formüle etmektedir; dikkatimizin nitel ve nicel vasıfları üzerindeki sermayenin uyguladığı bu değişim, zaman tasavvuru olarak nasıl bir tasavvur ortaya koymaktadır ki, ulus fikri ve milliyetçiliğin temellerinden olan ve matbaa kapitalizmi sayesinde hayat bulan homojen ve içi boş zamanın yerini alabilsin? Bu makale, buradaki en önemli unsurun bağlam olgusu üzerinde oluşan fark olduğu iddiasındadır.

Hem romanlar hem de gazeteler, özellikle matbaa kapitalizminin ilk çıktığı dönemlerde hem bir kurgu ve anlatı sunarken hem de dünyadan haberler verirlerken, bağlama dayanan belirli bir sıralama içindedirler. Gazetelerde ilgili konuya ilişkin spesifik haberler hangi sayfalardadır belirlidir. Genel olarak dünyada ilk roman örnekleri olarak gösterilen metinler için de (Defoe, 2017 & Cervantes, 2000) belirli bağlamlar ve bu bağlamların birbirlerini anlam bütünlüğü yaratacak şekilde sıralanması yapısal olarak temeldir. Bir bölümün içeriği, kendinden önceki bölümün içeriğinin anlaşılması sayesinde anlam taşır. Bu bağlamın belirli bir yapı içinde oluşu, ulus olgusuna ve milliyetçilik fikirlerini mümkün kılan zamansallık tasavvurlarına da ön ayak olmuştur. Akıllı cihazlar, sosyal medya platformları ve dikkatin bilişsel bir emek olarak sömürülmesi ile beraber, bu bağlamın yapısı tamamen alt üst olmuş durumdadır. Dünyanın en çok ziyaret alan beş sosyal medya platformundan dördü[5] (Most Popular Social, 2024), insanların önüne neyi sunacaklarını belirli algoritmalara göre belirlemektedirler. Bu algoritmalar, her kullanıcının kendi veri setlerine göre kişiselleşmiş bir şekilde çıkmaktadır ve yegâne amaç, dikkatin uygulama üzerinde kalmasına devam edilmesidir (Bucher, 2019). Yegâne amaç bu

4 Stiegler'in *üçüncül bellekler* olarak gördüğü Mnemoteknoloji, yazıdan dijital algoritmalara kadar bireysel ve kolektif belleğin teknik araçlar yoluyla dışsallaştırılması ve organize edilmesi sürecini tanımlayan, bu yolla insan zihnini ve dikkat rejimlerini teknik olarak yapılandıran bellek teknolojileridir.

5 Facebook, Youtube, Instagram, Whatsapp, TikTok. Burada belirli bir algoritmaya göre dikkatimize neyi sunacağını seçmeyen platform Whatsapp platformudur. O, haberleşme aracı olarak kullanılırken diğer platformlar, dikkati bir emek olarak talep eder ve bu dikkati kendinde tutabilmek için belirli algoritmalara göre kullanıcının önüne başka kullanıcıların dikkatleri sonucu çıkmış içerikleri çıkarırlar.

olduğunda, bu uygulamaların kullanıcılara kişisel olarak gözüken duvarlarında *(feed*) örneğin sekiz saat önce meydana gelmiş futbolda tuttukları takımın bir transfer haberi ile, Filistin'de yaşanan katliamda ölen bir çocuğun verildiği haber arasında sadece bir başparmak hareketi kadar mesafe ve zamansallık vardır. Bu iki olayın gerçekleştikleri zamandan tutun, içerik olarak birbirleriyle herhangi bir bağlamsal tutarlılık ve bir yapı içinde olmalarına gerek yoktur. Gerekli olan tek unsur, kullanıcının dikkatinin bir şekilde bir ona bir buna atlaması ve bu sayede ilgili uygulamada kalınması durumudur. Bu durum, şayet gazete ve romandaki yapıya *bağlamın mevcut oluşu* adını vereceksek, yalnızca *bağlamsızlık* olarak adlandırılabilir. Emek olarak dikkatin sömürülebilmesi tek amaç olarak kaldığında dijital kapitalizm, insanın dikkat yetisinin kendisini de geri kalan tüm unsurları buharlaştırdığı gibi buharlaştırır (Marx & Engels, 2014, s. 65).

Bu bağlamsızlık durumu, belirli açılardan, Anderson'un kutsal cemaatlerin sanat eserlerine bakarken Auerbach'a atıfla ortaya attığı eşzamanlılığa benzer. Meydana gelme olaylarının ne zaman olduğu ile ilgilenmediğimiz ve bağlam olarak birbiri ile hiçbir ilişkisi olma zorunluluğu olmayan unsurlar, tek bir hareketli ve interaktif ekran aracılığıyla, dikkatlerin metalaştırılabilmesi adına milyarlarca kullanıcıya sunulur. Bu, Anderson'un tanımlaması ile beraber düşünerek *değişken eşzamanlılık* da denebilecek durumun kutsal cemaatlerin ortaya koyduğu eserlerden farkı, ortaya çıkan resmin iki bağlamın birbirine girdiği bir eser olmaktan ziyade, sayısız bağlamın hareketli bir biçimde iç içe girdiği bir durumdur ve önceki koşula kıyasla kakafonik bir vasıf taşır. Ortaya çıkan ve bu makalede "*değişken eşzamanlılık*" denen bu durum, küresel ölçekte küreselleşme ile beraber gelen ve milliyetçilik fikirlerinin aşınmasının bilişsel yansımasının sebeplerinden bir tanesidir. Çağdaş durumda devlet pejoratif anlamda dönüyor diyebiliyor olsak da ilgili zamansallık tasavvuru ve matbaa kapitalizmi geri dönmemektedir. Küresel iktisadi sermaye birikiminin getirdiği zorunluluklar olarak ulus devletin dönüşü, kendi ortaya çıktığında var olan özneleşme biçiminin kurucu unsuru olan zamansallık tecrübesini yanında bulamamaktadır. Bu bulamayış, sermaye birikim süreçlerinin birbirine uymayan iki kuvveti beraberinde getirmesi olarak görülebilir.

Sonuç

Çağdaş durumda, devletin dönüşü hususunu tartışmanın pek çok açıdan farklı farklı penceresi açılabilir. Tüm makale boyunca, kendini küreselleşme ve milliyetçilik olarak gösteren siyasal çelişkiyi farklı boyutlarda tekrar tartışmamıza sebep olan devletin dönüşü hususunun belirli bir krizine parmak basılmaya çalışıldı. Bu kriz, ulus devlet ve milliyetçilik fikirlerinin tüm dünyaya

yayıldığı sırada Anderson'un bahsettiği belirli bir kapitalist birikim biçimi (matbaa kapitalizmi) ile korelasyon içinde yayılırken bugün ilgili fikirlerin dönüşüne küresel sermaye birikimi açısından farklı farklı açılardan tekrar ihtiyaç duyarken ilgili kapitalist birikim biçiminin yerini farklı bir özneleşme pratiği ile beraber alması hususudur. Matbaa kapitalizminin yerine verilerle de gözlemlenebileceği şekilde geçen dijital kapitalizm, Anderson'un bahsettiği fenomenolojik zaman tasavvurundan farklı bir zaman tasavvuruna ve farklı bir zaman tasavvuru ile beraber de farklı bir dikkat ekonomisi rejimine işaret ettiğinden küresel ölçekte kendini farklı veçhelerde ortaya koyabilen siyasal bir krizi gözlemlemekteyiz iddiası, bugünün önemli krizlerinden birinin tanımlanması olarak görülebilir.

Kaynakça

Anderson, B. (1993). *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. Metis.

Armstrong, J. A. (2017). *Nations before nationalism*. UNC Press Books.

Benjamin, W. (1986). *Illuminations* (Vol. 241, No. 2). Random House Digital, Inc.

Benjamin, W. (2006). On the Concept of History. *Selected Writings: Volume 4: 1938-1940*, edited by Howard Eiland and Michael W. Jennings.

Billig, M., (2002). *Banal milliyetçilik*. Gelenek.

Bucher, T. (2019). The algorithmic imaginary: Exploring the ordinary affects of Facebook algorithms. In *The social power of algorithms* (pp. 30-44). Routledge.

CNN. "Mobile Video Bedroom". 15.01.2025. https://edition.cnn.com/2013/03/20/tech/mobile/mobile-video-bedroom/index.html.

De Cervantes Saavedra, M. (2000). *Don kişot*. ares.

Defoe, D. (2017). *Robinson Crusoe: 1719*. Hatier.

Fisher, M. (2020). *Tuhaf ve Tekinsiz*. Koç Üniversitesi Yayınları.

Forbes. "Using a Second Screen While Watching TV is The New Norm". 15.01.2025. https://www.forbes.com/sites/jeffbercovici/2014/07/10/using-a-second-screen-while-watching-tv-is-now-the-norm/

Fukuyama, F. (2011). *Tarihin Sonu ve Son İnsan,* (Z. Dicleli, Çev). Profil Yayınları.

Gazzley, A., & Rosen, L. (2019). Dağınık Zihin Yüksek Teknoloji Dünyasında Kadim Beyinler (A. Babacan, Çev.). Metis Yayınları.

Geertz, C. (1963). The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States. *Old Societies and New States: the Quest for Modernity in Asia and Africa.* The Free Press of Gleneco.

Hardt, M. & Negri, A, (2003). *İmparatorluk*. Ayrıntı Yayınları.

Lie, J. (1996). Globalization and its discontents. Marketing Charts. "Smartphone Statistics". 15.01.2025 https://www.marketingcharts.com/digital-38831.

Marx, K. (2019). *Kapital cilt: I: Ekonomi politiğin eleştirisi* (Vol. 1). Yordam Kitap.

Marx, K., & Engels, F. (2014). *Komunist manifesto*. Can Yayınları.

Mobiforge. “Mobile Statistics”. 15.01.2025. https://mobiforge.com/research-analysis/global-mobile-statistics-2014-part-a-mobile-subscribers-handset-market-share-mobile-operators

Pew Research Center. “US Smartphone Use”. 15.01.2025 https://www.pewresearch.org/internet/2015/04/01/us-smartphone-use-in-2015/.

Robinson, W. I. (2001). Social theory and globalization: The rise of a transnational state. *Theory and society*, *30*(2), 157-200.

Statista. “Global Social Networks Ranked”. 15.01.2025. https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/

Stiegler, B. (2014). *Politik ekonominin yeni bir eleştirisi için*. (M. Başaran, Çev.). Monokl Yayınları.

Wood, E. M. (2016). *Sermaye imparatorluğu*. (O. Köymen, Çev.). Yordam Kitap.

TEKNOLOJİ, İŞSİZLİK VE BÖLÜŞÜM: TEKNOLOJİK DÖNÜŞÜMÜN GÖLGESİ ALTINDA KAMU HARCAMALARI[1]

Ömer Batuhan BEŞİRLİ*
Erdem SEÇİLMİŞ*[1]

Giriş

Sanayi kapitalizminin erken evrelerinden bu yana üretim sürecinde teknolojinin üstlendiği rol, emeğin konumunu ve bölüşüm ilişkilerini köklü biçimde dönüştürmüştür. Deneyimlediğimiz güncel moment ise teknolojinin toplumsal yeniden üretim mekanizmalarını belirleyen hegemonik güç niteliğinin perçinlenmesi ile dikkat çekmektedir. Otomasyon, dijitalleşme ve yapay zekâ gibi teknolojik yenilikler emeğin toplumsal örgütlenmesini yeniden biçimlendiren yapısal faktörler haline gelmiştir. Bu bağlamda, çağdaş iktisadi tartışmaların odak noktası, teknolojik ilerlemenin istihdam yaratıcı/azaltıcı etkilerinden, teknolojinin hangi tür emeği görünür/görünmez kıldığı meselesine evrilmiştir.

Teknoloji ile işgücü arasındaki ilişki pek uzun yıllar süresince "yaratıcı yıkım" (Schumpeter) ve "teknolojik işsizlik" (Keynes) kavramları çerçevesinde farklı boyutları ile tartışılmıştır. Fakat 21. yüzyılda bu ikili karşıtlığın ötesine geçerek daha ayrıksı bir araştırma izleği takip etmek zorunlu hale gelmiştir. Günümüzde popülerleşen beceri yanlı ve görev tabanlı teknolojik değişim hipotezleri, üretim süreçlerinin giderek daha fazla bilgi ve yaratıcılık gerektiren işleri öne çıkardığını; rutin, tekrarlayıcı, orta beceri gerektiren işlerin ise makineleşme ve dış kaynak kullanımı yoluyla giderek tasfiye edildiğini işaret etmektedir (Autor, vd., 2003; Acemoglu ve Autor, 2011). Bu dönüşüm, yalnızca istihdam yapısını değil, ücret dağılımını ve yeniden üretim pratiklerini de derinden etkilemektedir. Yüksek beceri yoğun işler, sermaye ile daha uyumlu bir biçimde değer üretirken; düşük becerili emek, güvencesiz istihdam biçimlerinde çeperlere itilmektedir.

* Dr, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, 0000-0002-5699-3158
* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, 0000-0002-5331-8122

1 Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında kaleme aldığı ''Kamu Harcamalarının Farklı Beceri Düzeylerindeki İstihdam Üzerindeki Etkisi: Dinamik Panel Eşik Veri Yaklaşımı'' başlıklı doktora tezinden türetilmiştir. Bu çalışmada yer alan görüşler yazarlara ait olup, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın görüşlerini yansıtmamaktadır.

Günümüzde istihdam artışı, sıklıkla hizmet sektörü gibi düşük ücretli ve esnek istihdam biçimlerinde yoğunlaşmakta; sanayideki nitelikli işlerin yerini ise otomasyonun gölgesinde daralan istihdam olanakları almaktadır. Bu durum, emek piyasasında beceri talebi ile arzı arasındaki dengesizlikleri derinleştirerek yapısal işsizliği yeniden üretmektedir (Goos, vd., 2009). Dolayısıyla, teknolojik ilerlemenin yarattığı istihdam sorunları, artık geçici bir uyum meselesi değil; kalıcı bir bölüşüm krizinin tezahürü olarak düşünülmektedir.

Bu kriz, piyasa mekanizmasının kendi kendine düzeltemeyeceği ölçüde derinleştiğinde, devletin yeniden dağıtıcı rolü kaçınılmaz biçimde gündeme gelmektedir. Ancak burada tartışma, yalnızca "devletin müdahalesi gerekli midir?" sorusundan ziyade, "hangi tür kamu müdahalesi hangi gruplar lehine işler?" sorusuna yönelmektedir. Neoliberal dönemde maliye politikasının daraltıcı işlevi, emek gelirleri aleyhine bölüşüm ilişkilerini pekiştirmiştir. Buna karşın post-Keynesyen iktisat, kamu harcamalarının yalnızca kısa vadeli talep artışı yaratmakla kalmayıp, üretim kapasitesini, beceri dönüşümünü ve istihdamın niteliğini belirleyen kurucu bir politika alanı olduğunu ileri sürmektedir (Arestis ve Sawyer, 2003).

Bu perspektiften bakıldığında, kamu harcamaları istihdam piyasasında iki yönlü bir etki yaratmaktadır. Bir yandan doğrudan istihdam yaratma kapasitesiyle ekonomik genişlemeyi desteklerken; diğer yandan beceri uyumu sağlayıcı bir araç olarak işgücünün yeniden üretimini mümkün kılmaktadır. Eğitim, sağlık, Ar-Ge ve yeşil dönüşüm yatırımları gibi harcama kalemleri, yüksek becerili istihdamı teşvik ederken; altyapı ve sosyal destek harcamaları düşük ve orta becerili grupların istihdam kapasitesini koruyucu bir işlev üstlenmektedir (Devarajan vd., 1996; McMillan ve Rodrik, 2011). Böylece, kamu harcamaları yalnızca istihdamın niceliksel düzeyini değil, niteliksel kompozisyonunu da dönüştürme potansiyeline sahip olduğu düşünülmektedir.

Ancak kamu harcamalarının istihdam üzerindeki bu dönüştürücü etkisinin, uygulandığı kurumsal bağlama ve harcamaların bileşimine son derece duyarlı olduğu düşünülmektedir. Gelişmiş ekonomilerde Ar-Ge ve inovasyon odaklı kamu harcamaları yüksek becerili işgücüne talebi artırırken; gelişmekte olan ülkelerde bu tür harcamalar, yeterli beşerî sermaye tabanı olmadığında tersine kutuplaşmayı derinleştirebilmektedir (Cozzi ve Impullitti, 2008). Bu bağlamda, kamu harcamalarının etkisinin yönü, yalnızca harcama düzeyiyle değil, ekonominin teknolojik ve kurumsal olgunluk düzeyiyle birlikte belirlenmektedir. Dolayısıyla maliye politikalarının etkinliği, salt bütçe büyüklüğüne değil, "kime, ne için, hangi kapasiteyle" harcandığına bağlı olarak şekillenebilmektedir.

Bu çalışmada kamu harcamalarının istihdam üzerindeki etkilerinin, teknolojik ivmelenmenin düzeyine duyarlılığı incelenecektir. 38 ülkeyi kapsayan

değerlendirmede; Ar-Ge harcamaları teknolojik kapasiteyi temsil eden unsur olarak belirlenmiştir. Yapılan öncü analizler kamu harcamalarının teknolojik ivmelenmenin düşük olduğu dönemlerde istihdam üzerinde etkisinin olmadığını; ancak teknolojik ivmelenmenin arttığı ortamlarda toplam istihdamı azaltıcı bir eğilim sergileyebildiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, otomasyonun yoğun olduğu ekonomilerde mali genişlemenin istihdam yaratma kapasitesinin zayıflayabildiğine ve kamu harcamalarının etkinliğinin teknolojik gelişmişlik düzeyine bağlı olarak azalabildiğine ilişkin literatürdeki savı desteklemektedir.

Literatüre Bakış

Emek piyasasındaki kutuplaşma beceri yanlı teknolojik değişimlerin ve küreselleşmenin yarattığı yapısal dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte istihdamın mesleki beceri dağılımının, orta beceri gruplarının aleyhine olacak şekilde, yüksek ve düşük becerili işlerde yoğunlaştığı literatürde ampirik olarak ortaya konmuştur. Amerika Birleşik Devletleri için Autor vd. (2006), Avrupa için Goos ve Manning (2007), Latin Amerika ülkeleri için Maloney ve Molina (2016), Güneydoğu Asya için Arias ve Santos (2019) ve Türkiye için Akçomak ve Gürcihan (2013) iş gücü kutuplaşması olgusunu incelemiş; söz konusu çalışmaların bulguları, emek piyasasında beceri yanlı ve eşitsizlik üretici bir kutuplaşmanın yaygınlaştığını göstermiştir.

Maliye politikaları ile beceri yanlı teknolojik dönüşümler arasındaki etkileşimi inceleyen çalışmalar ise, genellikle kamu müdahalelerinin emek piyasasında yarattığı asimetrik ve sınıfsal etkilere odaklanmaktadır. Bu çerçevede, Bredemeier vd. (2017), kamu harcamalarındaki artışın istihdam üzerindeki etkilerinin yüksek becerili çalışanlar lehine daha güçlü olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Cozzi ve Impullitti (2008) ile Jenkins (2020), yenilik ve Ar-Ge odaklı kamu harcamalarının nitelikli emeğe olan talebi artırdığını göstermektedir. Li ve Meng (2022), Çin'deki katma değer vergisi reformunun yüksek becerili işgücüne olan talebi güçlendirdiğini tespit etmiştir. Buna karşılık, emek piyasasındaki eğitim ve yeniden beceri kazandırma maliyetlerini de analize dahil eden Stojanović (2023), artan kamu harcamalarının düşük becerili işçilerin eğitim maliyetlerini görece azaltması yoluyla bu gruba olan talebi artırdığını; buna paralel olarak yüksek becerili emeğe olan talebin gerilediğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, maliye politikalarının emek piyasasında tek yönlü değil, politik tercihlerin niteliğine bağlı olarak farklı sınıfsal sonuçlar üretebildiğini göstermektedir.

Bu çerçevede Ebeke vd. (2023)[2], otomasyonun yaygınlaştığı bir ekonomik yapıda genişletici maliye politikalarının istihdam üzerindeki etkilerini ampirik olarak incelemiştir. Çalışmada, temel modele maliye politikası değişkeni eklenerek, otomasyon koşulları altında kamu harcamalarının istihdam artırıcı etkisinin nasıl farklılaştığı analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, otomasyonun yoğunlaştığı ekonomilerde kamu harcamalarının istihdam yaratma kapasitesinin zayıflayabildiğini ve maliye politikalarının emek lehine etkilerinin teknolojik dönüşümün yönüne bağlı olarak sınırlanabildiğini ortaya koymaktadır.

Post-Keynesyen ve kurumsalcı yaklaşımlar, bu bulguların politik yorumunu destekleyen bir çerçeve sunmaktadır. Bu perspektife göre, teknolojik ilerleme "nötr" bir süreç olarak değil, iktisadi ve toplumsal güç ilişkileri tarafından yönlendirilen bir olgu olarak değerlendirilmelidir (Veblen, 1899; Polanyi, 1944; Hodgson, 2001). Kamu politikalarının bu süreçteki rolü, teknolojiyi dengeleyici ve sosyal olarak yönlendirici bir araç haline getirmekten geçmektedir. Bu bağlamda, teknoloji yoğun dönemlerde maliye politikasının amacı salt talebi canlandırmak değil, aynı zamanda emek piyasasının dönüşümünü yönetmek olmalıdır. Eğitim, beceri uyumlaştırma harcamalarının bu açıdan önceliklendirilmesinin, kamu harcamalarının istihdam üzerindeki dışlayıcı etkilerini sınırlayabileceği öngörülmektedir.

Teorik Çerçeve

Maliye politikalarının ekonomik yapı üzerindeki eşitsiz ve farklılaştırıcı etkileri, emek piyasasında belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu farklılaşma; çalışma süreleri, emek gücünün vasıf düzeyi, ücret yapıları ve tüketim olanakları gibi unsurlar üzerinden derinleşmekte ve emek kesimleri arasında yapısal ayrışmalara yol açmaktadır. Özellikle istihdam üretmeyen büyüme dönemlerinde, söz konusu heterojenlikler politika yapıcılar açısından yalnızca teknik bir sorun değil, aynı zamanda toplumsal refahın bölüşümüne ilişkin kritik bir mesele olarak öne çıkmaktadır (Bredemeier vd., 2019).

İstihdam yaratmayan ekonomik iyileşme olgusu, krizlerin ardından makroekonomik büyüme göstergelerinde toparlanma yaşanmasına karşın, istihdamın ya hiç artmaması ya da sınırlı ve yetersiz bir artış göstermesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu süreçte işsizlik oranlarının ya sabit kalması ya da beklentilerin oldukça altında bir gerileme sergilemesi, ekonomik büyümenin emek piyasasına aktarılmadığını ve büyümeden doğan kazanımların geniş emekçi kesimler yerine sınırlı bir grup tarafından paylaşıldığını göstermektedir.

2 Çalışmada emek arzı ile otomasyon arasındaki ilişkiye kamu harcamaları da eklemlenmiştir. Bu çalışmada da Ebeke vd. (2023)'nin modeli kullanılmıştır.

Dolayısıyla ekonomik büyüme ile istihdam arasındaki bağın zayıfladığı ve büyümenin toplumsal kapsayıcılığını yitirdiği ifade edilmektedir (Altig, vd., 2014).

İlgili literatürde, istihdam yaratmayan büyüme ile emek piyasasında gözlenen beceri temelli kutuplaşma arasında güçlü bir ilişki bulunduğu ileri sürülmektedir (Jaimovich & Siu, 2018). Buna göre, büyüme sürecinde ortaya çıkan gelir ve refah artışları ağırlıklı olarak rutin olmayan, bilişsel ve soyut becerilere dayalı meslek gruplarında yoğunlaşırken; rutin, tekrara dayalı ve görece düşük pazarlık gücüne sahip işler bu süreçten sınırlı ölçüde faydalanmaktadır. Bu durum, emek piyasasında yeni istihdam alanlarının yaratılmasını baskılamakta ve büyümenin istihdam üzerindeki dönüştürücü etkisini zayıflatarak, yapısal işsizliğin ve emek piyasası eşitsizliklerinin kalıcılaşmasına neden olmaktadır (Author, vd., 2003).

Son dönemde, mali çarpanın büyüklüğünü belirleyen ve maliye politikalarının reel ekonomi üzerindeki etkilerini farklılaştıran otomasyon olgusu, yapısal dönüşümlerin temel bileşenlerinden biri olarak tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle istihdam yaratma potansiyeline sahip genişletici maliye politikalarının etkinliği, otomasyonun hız kazandığı ya da ivme kaybettiği dönemlerde önemli ölçüde değişmektedir. Bu durum, kamu harcamalarının emek piyasası üzerindeki etkilerinin teknolojik dönüşümler karşısında nötr olmadığını, aksine üretim süreçlerindeki sermaye-yoğunlaşmayı pekiştirebileceğini göstermektedir (Ebeke ve Eklou, 2023).

Maliye politikası ile emek piyasası sonuçları arasındaki bağlantı adım adım ele alındığında, ilk aşamada kamu harcamalarındaki artışın toplam talebi genişlettiği; firmaların da bu artan ürün talebini karşılayabilmek için üretim faktörlerine yönelik talebini yükselttiği görülmektedir. Ancak bu genişleme, üretim sürecinin hangi faktör bileşimine yaslandığına bağlı olarak emek piyasasında farklı yönlerde etkiler doğurabilmektedir. Nitekim firmalar, göreli faktör maliyetlerindeki değişimlerin de etkisiyle, emek yerine sermaye kullanımını görece daha avantajlı buldukları ölçüde, sermaye hizmetlerine olan talebi çıktı artışıyla orantılı biçimde daha hızlı artırma eğiliminde olacaktır (Bredemeier vd., 2017).

Bu çerçevede sermayenin daha yoğun kullanılması, özellikle rutin görevler etrafında örgütlenen orta vasıflı işlerin üretim sürecindeki konumunu zayıflatmakta; bu gruptaki çalışanların yüksek vasıflı emeğe kıyasla marjinal üretkenliğini aşağı çekebilmektedir. Bunun temel nedeni, yüksek vasıflı emeğin sermaye ile daha güçlü bir tamamlayıcılık ilişkisine sahip olması ve sermaye-yoğunlaşan üretim yapısında görece avantajlı bir konum edinmesidir. Sonuç olarak, üretim sürecindeki bu yeniden bileşim, yüksek vasıflı emeğe yönelik

göreli talebin artmasına ve emek piyasasında talebin yeniden dağılımına zemin hazırlamaktadır.

Buna paralel olarak, talep koşullarındaki genişleme sürecinde yüksek vasıflı çalışanların ücretlerinin düşük vasıflı çalışanlara kıyasla daha güçlü artması; dolayısıyla büyüme dönemlerinde ücret dinamiklerinin bölüşüm eşitsizliklerini derinleştirebilecek bir karakter kazanması beklenmektedir (Bredemeier vd., 2017, s. 3). Bu mekanizma, kamu harcamalarının yalnızca istihdam düzeyi üzerinde değil, istihdamın bileşimi ve ücret yapısı üzerinde de hiyerarşik etkiler üretebildiğine işaret etmektedir.

Ampirik Bulgular

Analiz 2000–2021 döneminde 38 ülkeyi[3] kapsayan dinamik panel eşik yaklaşımı kullanılarak gerçekleştirilecektir. Çalışmada, kamu harcamalarının istihdamı artırıcı etkisinin, belirli bir teknolojik gelişmişlik eşiğinin altında ve üstünde nasıl değiştiği analiz edilecektir.

Emp değişkeni istihdam oranını göstermektedir. Kamu harcamalarının millî gelir içindeki payını ifade eden *Govexp* değişkeni bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Teknolojik gelişmelerin bir göstergesi olarak, araştırma ve geliştirme harcamalarının millî gelir içindeki payını temsil eden *RD* değişkeni eşik değişkeni olarak tanımlanmıştır. Kontrol değişkenleri kapsamında, *trade* dış ticaretin büyüklüğünü, *growth* gayrisafi yurt içi hasıladaki değişimi, *unemp* işsizlik oranını, inf enflasyon oranını ve *inequality* en yüksek gelir grubundaki %10'luk kesimin toplam gelirinin geri kalan nüfusa oranını ifade etmektedir. Son olarak, *crisis* kukla değişkeni, 2008–2009 yıllarını kriz dönemi olarak tanımlamakta ve zaman etkisi olarak modele dâhil edilmektedir. Bu bağlamda, çalışmada kullanılan tüm değişkenler yüzde cinsinden ifade edilmiştir. Değişkenlerin ayrıntılı tanımları ve veri kaynakları Tablo 1'de sunulmaktadır.

3 Belçika, Brezilya, Bulgaristan, Kanada, Kolombiya, Kosta Rika, Hırvatistan, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Güney Kore, Letonya, Lüksemburg, Meksika, Moldova, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Güney Afrika, İspanya, İsveç, Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri, Uruguay, Avusturya, İngiltere.

Tablo 1: Değişken Tanımları

Kısaltma	Değişken	Tanım	Kaynak
Emp	İstihdam oranı	İstihdamın nüfusa oranı, 15 yaş ve üzeri, toplam (%) (ILO tarafından modellenmiş tahmin	World Bank
RD	Ar-Ge harcamalarının büyüklüğü	Kamu ve özel toplam Ar-Ge harcamalarının GSYH'ya oranı	World Bank
Govexp	Kamu Kesimi Büyüklüğü	Toplam Kamu harcamasının GSYH'ya oranı	IMF
Trade	Dış Ticaret Büyüklüğü	İhracat ve ithalat miktarlarının toplamının GSYH'ya oranı	World Bank
Growth	GSYH yıllık büyümesi	GSYH'da yıllık değişim	World Bank
Unemp	İşsizlik oranı	İşsiz sayısının toplam iş gücü içindeki payı	World Bank
Inf	Enflasyon	Tüketici Fiyat Endeksi	IMF
Ineq	P90/P10	En yüksek gelire sahip olan %10'luk dilimin gelir toplamının geri kalan kısma oranı	World Inequality Database

Tablo 2, belirlenen değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerini göstermektedir. Bu bağlamda, belirli teknolojik gelişme eşiklerinin dikkate alınması durumunda kamu harcamalarının büyüklüğünün istihdamı nasıl etkileyeceğini değerlendirmek için kritik bir çerçeve sunmaktadır. Ayrıca sonuçlar panel verilerinde hem heterojenliğin hem de yatay kesit bağımlılığın varlığını göstermektedir. Heterojenlik, Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından önerilen delta testleri ile doğrulanırken, yatay kesit bağımlılığı Pesaran (2004) tarafından geliştirilen CD testi kullanılarak tespit edilmiştir. Bu bulgular, birinci nesil panel tahmincilerinin uygun olmayabileceğini göstermektedir. Bu nedenle, analiz, verilerin bu özelliklerini dikkate alan ikinci nesil panel yöntemleriyle devam etmektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	En Düşük	En yüksek
Emp	836	54.83658	6.894934	36.798	76.258
RD	836	1.457966	0.9751039	0.13106	4.93012
Govexp	836	41.00284	9.800966	14.59543	66.8228
Trade	836	93.40411	54.46487	22.10598	393.1412
Growth	836	2.492827	3.671866	-14.62906	24.47525
Unemp	836	8.37012	4.749924	0.794	28.77
Inf	836	3.577208	4.734368	-4.447547	54.91537
Ineq	836	0.398711	0.1216509	0.2525	0.9217

Tablo 3'te kamu harcamalarının toplam Ar-Ge harcamaları eşiği göz önünde alındığında istihdam üzerindeki etkisi analiz edilmektedir. Modelde kullanılan tüm değişkenler birinci farkları alınmış halleriyle yer almaktadır. Bu durum, elde edilen bulguların düzey değerler yerine değişkenlerin dönemler arası değişimlerine, yani kısa vadeli marjinal etkilere karşılık geldiği anlamına gelmektedir. Eşik değeri %1,6 olarak tahmin edilmiştir ve bu değer, Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payında bir yıl içinde en az %1,6 oranında bir artış yaşandığı dönemleri tanımlamaktadır.

Tablo 3: Kamu Harcamalarının İstihdam Üzerindeki Etkisi[4]

Eşik Tahmini (γ)	**%1,6**
Eşik Değişken (RD)	
Bağımlı Değişken (istihdam oranı: emp)	
Bağımsız Değişken (kamu harcamaları: govexp)	
Kamu Harcamalarının İstihdam Üzerindeki Etkisi	
β_1	-0,002 (0,838)
β_2	-0,17*** (0,000)
Kontrol Değişkenlerinin Etkisi	
L.emp	0,06*** (0,000)
tradeit	-0,05*** (0,000)
growthit	0,001 (0,763)
unempit	-0,544 (0,000) ***
infit	0,13*** (0,000)
ineqit	0,44 (0,182)
crisis	-0,27*** (0,000)
Gözlem Sayısı	722
N	38
Sargan test	$\chi 2$=27,99 (p-değeri=0,464)
AR (2)	0,96

4 Dinamik panel eşik modelinin temel denklemi üzerine analizde kullanılacak değişkenler uyarlanmıştır. demp=a1 d(emp)t-1+1dgovexpitIdRDit+2d(govexp)itIdRDit>+i+εit

Ar-Ge harcamalarındaki değişimin bu eşik değerin altında kaldığı rejimde, kamu harcamalarındaki yıllık değişimin istihdam oranındaki değişime etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (β1=-0,002). Buna karşın, Ar-Ge harcamalarındaki değişimin eşik değerin üzerinde olduğu rejimde, kamu harcamalarındaki değişimin istihdam oranı üzerindeki etkisi %1 anlamlılık düzeyinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (β2=-0,17). Bu sonuç, Ar-Ge harcamalarındaki pozitif değişimin belirli bir düzeyin üzerine çıktığı durumlarda (%1,6) kamu harcamalarının istihdamı azaltıcı bir etki yarattığını ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, kamu harcamalarındaki artış toplam Ar-Ge harcamalarındaki pozitif değişimin eşik değerinin üstünde olduğu durumlarda istihdamı azaltmaktadır.

Elde edilen bulgular, teknolojik dönüşümün hız kazandığı ekonomik yapılarda kamu harcamalarının ağırlıklı olarak sermaye-yoğun yatırım kanalları üzerinden hayata geçirilmesi durumunda, emek talebinin yerini giderek otomasyon ve makineleşmenin alabileceğine işaret etmektedir. Bu süreçte, kamu harcamalarının istihdam yaratma kapasitesinin zayıfladığı; teknolojik ilerlemenin, uygun politika bileşenleriyle desteklenmediği koşullarda, toplam istihdam üzerinde dışlayıcı ve sınırlayıcı etkiler üretebildiği değerlendirilmektedir. Dolayısıyla teknolojik dönüşüm, emek piyasasında kapsayıcı sonuçlar doğurmaktan ziyade, istihdamın niceliği ve bileşimi üzerinde ayrıştırıcı bir rol üstlenebilmektedir.

Bu bulgular, Ebeke ve Eklou (2023) tarafından ortaya konan sonuçlarla anlamlı bir paralellik göstermektedir. Söz konusu çalışmada da, otomasyonun yaygınlaştığı ekonomik ortamlarda mali genişlemenin işgücü talebi üzerindeki etkisinin zayıfladığı; bu nedenle kamu harcamalarının istihdam yaratma gücünün, teknolojik gelişmişlik düzeyine bağlı olarak aşınabildiği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, maliye politikalarının emek piyasası üzerindeki etkilerinin, teknolojik dönüşümün yönü ve niteliği dikkate alınmaksızın değerlendirilemeyeceği açıkça ortaya konmaktadır.

Sonuç

Gerçekleştirilen analizler sonucunda kamu harcamalarının istihdam üzerindeki etkilerinin, Ar-Ge harcamalarının düzeyine bağlı olarak anlamlı biçimde farklılaştığını ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, kamu harcamalarının istihdam yaratıcı etkisinin yalnızca harcamanın miktarıyla değil, yöneldiği alanlar ve ülkenin teknolojik kapasitesiyle de şekillendiğini göstermektedir. Bu durum, kamu harcamalarının istihdam üzerindeki etkilerinin aynı zamanda bölüşüm ilişkilerine dair sonuçlar doğurduğunu ve bu nedenle

yalnızca konjonktürel değil, yapısal bir politika aracı olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu sonuçlar ışığında, teknoloji yoğun bir büyüme sürecinde emek piyasasının piyasa mekanizmasına terk edilmesi, eşitsizliklerin kalıcılaşması anlamına gelmektedir. Eğitim, yeniden beceri kazandırma, kamusal istihdam programları ve sosyal altyapı yatırımları, büyümenin istihdam üzerindeki dönüştürücü etkisini yeniden tesis edebilecek temel politika alanlarıdır.

Aksi takdirde maliye politikaları, teknolojik dönüşümü emek lehine yönetme potansiyelini yitirerek, sermayenin yoğunlaşmasını hızlandıran, kâr oranlarını koruyan ve emek üzerindeki baskıyı artıran pasif ve gerici bir araca dönüşme riski taşımaktadır. Teknolojik ilerleme kendi başına refah ve istihdam getirmemektedir; ilerlemenin yönü, kontrolü ve yarattığı artı-değerin nasıl dağıtılacağı, esas olarak sınıfsal güç ilişkilerinin sonucu olduğu düşünülmektedir. Bu çerçevede kamu harcamaları ve teknolojik politika, sermayenin tahakkümünü kırmanın, emeğin haklarını genişletmenin ve eşitlikçi bir büyüme rejimini inşa etmenin stratejik araçları olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, teknolojik dönüşüm sürecinde işsizliği azaltmanın ve bölüşüm adaletini sağlamanın yolu, piyasanın kendiliğinden dengeleyici gücünden değil; kamusal aklın yeniden inşasından geçmektedir. Kamu harcamalarının istihdam yaratıcı ve beceri geliştirici boyutu, yalnızca ekonomik değil, demokratik bir zorunluluk olduğu düşünülmektedir. Çünkü teknoloji, üretim araçlarını dönüştürdüğü kadar, emeğin toplumsal değerini de dönüştürmektedir. Eğer kamu politikaları bu dönüşümü yönlendiremezse, teknoloji üretkenliği artırırken toplumsal refahı aşındırmaya devam etmesi muhtemel gözükmektedir. O halde temel soru şudur: Devlet, emeğin yeniden değer kazanacağı bir teknolojik düzenin mimarı olabilecek midir?

Kaynakça

Acemoglu, D., & Autor, D. (2011). Skills, tasks and technologies: Implications for employment and earnings. In D. Card & O. Ashenfelter (Eds.), *Handbook of labor economics* (Vol. 4, pp. 1043–1171). Elsevier.

Akçomak, S., & Gürcihan, B. (2013). *Türkiye işgücü piyasasında mesleklerin önemi: İşgücü ve ücret kutuplaşması*(TCMB Çalışma Tebliği No. 13/21). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. https://www.tcmb.gov.tr

Altig, D., Fitzgerald, T., Rupert, P., & Schuh, S. (2014). *Jobless recoveries*. Federal Reserve Bank of Cleveland, *Economic Commentary*.

Arestis, P., & Sawyer, M. (2003). Reinventing fiscal policy. *Journal of Post Keynesian Economics, 26*(1), 3–25.

Arias, O. S., & Santos, I. (2019). *The rise of the middle class in East and Southeast Asia: Implications for labor markets and income inequality*. World Bank. https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1441-0

Autor, D. H., Katz, L. F., & Kearney, M. S. (2006). The polarization of the U.S. labor market. *American Economic Review, 96*(2), 189–194. https://doi.org/10.1257/000282806777212620

Autor, D. H., Levy, F., & Murnane, R. J. (2003). The skill content of recent technological change: An empirical exploration. *The Quarterly Journal of Economics, 118*(4), 1279–1333. https://doi.org/10.1162/003355303322552801

Bredemeier, C., Jüssen, F., & Winkler, R. (2017). *Fiscal policy and occupational employment dynamics* (IZA Discussion Paper No. 10466).

Cozzi, G., & Impullitti, G. (2008). Technology, productivity, and public expenditure. *The Economic Journal, 118*(528), 199–222.

Devarajan, S., Swaroop, V., & Zou, H. F. (1996). The composition of public expenditure and economic growth. *Journal of Monetary Economics, 37*(2–3), 313–344.

Ebeke, C. H., & Eklou, K. M. (2023). Automation and the employment elasticity of fiscal policy. *Journal of Macroeconomics, 75*, 103502. https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2023.103502

Goos, M., & Manning, A. (2007). Lousy and lovely jobs: The rising polarization of work in Britain. *Review of Economics and Statistics, 89*(1), 118–133. https://doi.org/10.1162/rest.89.1.118

Hodgson, G. M. (2001). *How economics forgot history: The problem of historical specificity in social science*. Routledge.

Jaimovich, N., & Siu, H. E. (2012). *Job polarization and jobless recoveries* (NBER Working Paper No. 18334). https://doi.org/10.3386/w18334

Jenkins, A. C. (2020). *A statistical analysis of the effects of defense spending on employment opportunities in the Commonwealth of Virginia* (Doctoral dissertation, Hampton University).

Li, H., & Meng, L. (2022). Skill-biased tax policy change: Labor market effects of China's VAT reform. *Labour Economics, 78*, 102213. https://doi.org/10.1016/j.labeco.2022.102213

Maloney, W. F., & Molina, C. (2016). *Are automation and trade polarizing developing country labor markets, too?*(World Bank Policy Research Working Paper No. 7922). https://doi.org/10.1596/1813-9450-7922

McMillan, M., & Rodrik, D. (2011). *Globalization, structural change, and productivity growth* (NBER Working Paper No. 17143).

Pesaran, M. H. (2004). *General diagnostic tests for cross section dependence in panels* (CESifo Working Paper Series No. 1229). https://ssrn.com/abstract=572504

Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics, 142*(1), 50–93. https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010

Polanyi, K. (1944). *The great transformation: The political and economic origins of our time*. Beacon Press.

Stojanovic, D. (2023). *The effects of government spending in segmented labor and financial markets* (CERGE-EI Working Paper Series No. 748). https://doi.org/10.2139/ssrn.4397625

Veblen, T. (1899). *The theory of the leisure class*. Macmillan.

VERİ, DEVLET VE MÜLKİYET: DİJİTAL EKONOMİDE SÖZLEŞME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN KAMUSAL SINIRLARI

Koşun Özgür ÖZBEY*

Giriş

Dijital çağ, klasik mülkiyet ve sözleşme özgürlüğü kavramlarını köklü biçimde dönüştürmektedir. Sanayi toplumunun üretim faktörleri arasında toprak, emek ve sermaye ön plandayken, günümüzde veri, hem ekonomik değer üretiminin hem de siyasal iktidar ilişkilerinin merkezine yerleşmiştir. Bu bağlamda, verinin mülkiyeti ve kullanımına ilişkin hukuksal düzenlemeler, yalnızca bireylerin özel haklarını değil, aynı zamanda devletin düzenleyici kapasitesini ve kamusal yararın sınırlarını da yeniden tanımlamaktadır. Bu çalışma, dijital ekonomide sözleşme özgürlüğünün kamusal sınırlarını tartışarak, devletin veri mülkiyeti üzerindeki rolünü eleştirel bir perspektifle incelemeyi amaçlamaktadır.

Veri, modern ekonomide bir yeni 'meta' haline gelmiştir Bireylerin günlük yaşam pratiklerinden doğan dijital izler, büyük teknoloji şirketleri tarafından işlenerek ekonomik değere dönüştürülmektedir. Bu süreçte, kullanıcıların platformlarla imzaladığı sözleşmeler, verinin mülkiyetini ve kullanım hakkını belirleyen temel araç haline gelmiştir. Ancak bu sözleşmeler çoğu zaman tek taraflı, standart ve bireylerin gerçek anlamda müzakere edemediği hükümler içermektedir. Dolayısıyla sözleşme özgürlüğü, klasik liberal hukuk anlayışında varsayıldığı gibi eşit taraflar arasında kurulan biçimsel bir ilişki olmaktan çıkmakta; asimetrik güç ilişkilerinin yeniden üretildiği bir mekanizma haline gelmektedir.

Mülkiyet hakkı, modern anayasalarda temel haklar arasında yer almakla birlikte, mutlak bir hak olarak tanımlanmamıştır. Toplumsal yarar, çevre, kamu düzeni ve güvenlik gibi gerekçelerle mülkiyetin sınırlandırılması mümkündür. Dijital ekonomide bu sınırlandırma, özellikle kişisel verilerin korunması bağlamında gündeme gelmektedir. Avrupa Birliği'nin Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR) gibi düzenlemeler, bireylerin verileri üzerindeki kontrolünü artırmayı hedeflerken, aynı zamanda şirketlerin sözleşme özgürlüğünü kamusal yarar adına sınırlamaktadır. Bu durum, mülkiyet hakkının dijital çağda yeniden

* Av. Dr. ORCID: 0000-0002-0393-5704

tanımlanması gerektiğini göstermektedir: Veri, yalnızca bireysel bir mülkiyet nesnesi değil, aynı zamanda toplumsal bir kaynak olarak görülmelidir. Kişilerin tüketim tercihleri, siyasal görüşleri, hayata bakışları ve daha birçok konuda elde edilen büyük miktardaki verinin toplanması, işlenmesi, depolanması başlı başına bir iş haline gelmiş, aynı zamanda bu verilerin kişiler ve devletler aleyhine kullanılması da bir ulusal egemenliğe, topluma ve kişilere yönelik bir tehdit olarak ortaya çıkmıştır.

Klasik liberal hukukta sözleşme özgürlüğü, tarafların iradelerinin serbestçe birleşmesi olarak tanımlanır. Ancak dijital platform ekonomilerinde bu özgürlük, çoğunlukla "kabul et ya da kullanma" mantığıyla işleyen tek taraflı sözleşmelere indirgenmiştir. Kullanıcıların verilerini işleme, paylaşma ve satma yetkisi, bu sözleşmeler aracılığıyla şirketlere devredilmekte; bireylerin gerçek anlamda bir pazarlık gücü bulunmamaktadır. Bu noktada devletin rolü, sözleşme özgürlüğünü sınırsız bir hak olarak değil, kamusal yarar ve bireysel haklar arasında denge kuracak şekilde yeniden düzenlemek olmalıdır.

Devletin veri mülkiyeti üzerindeki rolü, iki boyutta ele alınabilir. Birincisi, bireylerin kişisel verilerinin korunmasıdır. Bu bağlamda devlet, şirketlerin sözleşme özgürlüğünü sınırlayarak bireylerin mahremiyetini güvence altına almakla yükümlüdür. İkincisi ise verinin stratejik bir kaynak olarak ulusal güvenlik ve ekonomik kalkınma açısından taşıdığı önemdir. Devletler, veriyi yalnızca bireysel hakların konusu değil, aynı zamanda ulusal egemenliğin bir unsuru olarak da görmeye başlamıştır. Bu durum, "dijital egemenlik" tartışmalarını gündeme getirmekte; verinin mülkiyetine ilişkin düzenlemelerin yalnızca özel hukuk değil, aynı zamanda kamu hukuku perspektifinden de ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Veri güvenliğiyle ilgili devletin müdahalesini özellikle ortaya çıkaran ve bu konudaki sözleşme özgürlüğünün kamusal sınırlarını oluşturan üç temel eksen şekillenmektedir:

1. Bireysel Hakların Korunması: Kişisel verilerin işlenmesi, bireylerin rızasına dayalı olmalı; rıza, açık, bilgilendirilmiş ve geri alınabilir nitelikte tanımlanmalıdır.
2. Toplumsal Yararın Gözetilmesi: Sağlık, eğitim, ulaşım gibi alanlarda üretilen veriler özel şirketlerin kâr amacıyla değil, toplumsal yarar doğrultusunda kullanılmalıdır.
3. Ulusal Egemenlik ve Güvenlik: Stratejik verilerin yabancı şirketler veya devletler tarafından kontrol edilmesi, ulusal güvenlik açısından riskler doğurabilir. Bu nedenle devletler, verinin mülkiyetine ilişkin düzenlemelerde egemenlik perspektifini de dikkate almak zorundadır.

Farklı ülkelerdeki düzenlemeler, sözleşme özgürlüğünün kamusal sınırlarının nasıl belirlendiğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Avrupa Birliği, bireylerin verileri üzerindeki kontrolünü güçlendirmeye odaklanırken; ABD'de piyasa merkezli bir yaklaşım hâkimdir. Çin ise veriyi doğrudan devletin stratejik kontrolü altına alarak farklı bir model geliştirmiştir. Türkiye'de veri güvenliği alanında 2016'da yürürlüğe giren Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK), bireylerin kişisel verilerinin işlenmesi ve aktarılmasına ilişkin temel çerçeveyi belirlemiştir. Son yıllarda yapılan güncellemelerle birlikte, özellikle yurt dışına veri aktarımı, açık rıza uygulamaları ve ihlal bildirim süreleri konularında daha sıkı düzenlemeler getirilmiş; "tek tıkla rıza" gibi uygulamalar geçersiz sayılmıştır. Bu gelişmeler, Türkiye'de sözleşme özgürlüğünün veri güvenliği bağlamında kamusal sınırlarla yeniden tanımlandığını göstermektedir. Bu çeşitlilik, dijital ekonomide mülkiyet ve sözleşme özgürlüğünün evrensel değil, bağlamsal olarak şekillendiğini göstermektedir.

Dijital ekonomide veri, klasik mülkiyet ve sözleşme özgürlüğü kavramlarını aşındırarak yeni bir kamusal düzen ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Devletler bu süreçte hakem değildir, aktif bir düzenleyici ve bazen de doğrudan bir aktör konumundadır. Sözleşme özgürlüğünün kamusal sınırları, bireysel hakların korunması, toplumsal yararın gözetilmesi ve ulusal egemenliğin güvence altına alınması eksenlerinde yeniden tanımlanmalıdır. Bu bağlamda, "Veri, Devlet ve Mülkiyet" ilişkisi, yalnızca hukuksal değil, aynı zamanda siyasal, ekonomik ve etik boyutlarıyla da ele alınması gereken çok katmanlı bir meseledir.

Bir Meta Olarak Veri

Kapitalizmi kendisinden önceki üretim tarzlarından belirgin olarak ayıran iki özellik vardır: Birincisi tüm ürünlerin meta olarak üretilmesi; ikincisi, üretimin doğrudan ve belirleyici amacının artı-değer ve sermaye üretimi olmasıdır (Marx, 2015, s. 860-861). Kapitalizmden önceki toplumsal düzenlemelerde de bilinen bir kavram olarak meta, insan ihtiyaçlarını gideren insanın dışındaki bir nesnedir ve kapitalist üretimin temel birimidir. "*Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, muazzam bir meta yığını olarak görünür.*" (Marx, 2014, s. 50). Kapitalizm öncesindeki toplumsal düzenlemelerde de meta üretimi vardır, ancak bu üretim tarzlarında, üretimin esası geçimlik mal üretimine dayanır. Metanın da bir kullanım değeri(faydalılık) ve başka nesnelerle değişimi için toplumsal anlamda belirlenebilecek bir değişim değeri vardır. Emek ürünü tüm toplumsal dönemlerde bir kullanım nesnesi olarak kullanım değerine zaten sahiptir. Ancak üreticilerinin üretimin büyük kısmının ve giderek tümünün, geçim aracı olarak değil de değişim değeri elde

etmek için ürettiği kapitalizmde meta haline gelir. Bu ise, toplumda çok büyük bir iş bölümüne işaret eder (Marx, 2014, s. 171).

Meta kavramı sadece somut düzlemde düşünülürse, ancak bir 'ürün' olarak kavranabilir. Ancak gerçekte, meta bir form, bir genel biçimdir. Bu bakımdan, meta formuna dönüştürülmüş bilgi de metadır. Zira, değişim değeri için üretilmiştir ve alınır-satılır hale gelmiştir. Veri, bu kısa açıklama temelinde, salt gruplandırılmış veya rastgele haldeki bilgi olarak değil, bilginin sistematik bir şekilde işlenmesi sonucunda oluşturulmuş, meta haline getirilmiş formu olarak tanımlanabilir. Veri, günümüzde çok geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bireylerin siyasal tercihlerinin, tüketim alışkanlıklarının, finansal kararlarının oluşturulmasına veya dönüştürülmesine yarayacak çıktılar, ancak büyük miktarda bilginin işlenerek veri haline getirilmesiyle mümkün olmuştur. Büyük veri, ancak insan deneyimlerinin sürekli gözetlenmesi, biriktirilmesi ve sınıflandırılarak kullanıma hazır hale getirilmesini zorunlu kılmaktadır. Kapitalizmin bu formu için 'gözetleme kapitalizmi' kavramı kullanılmaktadır.

Gözetleme kapitalizmi, insan deneyiminden elde edilen davranışsal verileri ücretsiz bir hammadde olarak kabul eder ve bunları makine öğrenmesi süreçlerinde kullanarak öngörü ürünleri üretir. Bu öngörü ürünleri, gelecekteki davranışların tahmin edilmesine yönelik yeni piyasalarda ticarete konu edilir. Rekabet baskısı, şirketleri daha fazla veri elde etmeye ve davranışları manipüle ederek öngörü kapasitesini artırmaya yöneltir. Bu süreç, "araçsalcı güç" olarak tanımlanan yeni bir iktidar biçimini doğurur; dijital cihazlar aracılığıyla insan davranışının şekillendirilmesi mümkün hale gelir. Gözetleme kapitalizmi, bilgi üretiminde büyük bir asimetri yaratır; şirketler bireyler hakkında geniş veri toplarken bu süreçler bireyler tarafından şeffaf biçimde görülemez. Sonuç olarak bu sistem, ekonomik kazanç sağlarken bireysel özgürlükler, toplumsal düzen ve demokratik süreçler üzerinde önemli etkiler doğurur (Zuboff, 2021, s. 20-25). Gözetlemenin kapitalizmdeki önemini dönemsellik içerisinde ele alan bu yaklaşımı kabul etmek mümkün değildir. Zira böyle bir yaklaşım, bundan önceki kapitalizmlerde gözetlemenin görece önemsiz olduğunu düşündürür; oysa istatistiğin yoğun şekilde kullanımı doğrudan bunun üzerine kuruludur. Ancak, büyük miktarda verinin toplanması, işlenmesi ve anonimleştirilerek veya anonimleştirilmeden kullanıma hazır hale getirilebilmesinin bilimsel araçları, yani bilgisayar, depolama aygıtları ve yazılımlar bu çağın ürünüdür. Dolayısıyla gözetleme kapitalizme içkindir. Büyük miktarda meta üretimine dayalı bir ekonomide, bunun böyle olması da son derece doğaldır.

Her ne kadar kavram kabul edilebilir değilse de tanım birçok açıklayıcı ipucu içermektedir: Bu durum, bireyler açısından gönüllü veya mecburi olarak birtakım bilgilerini açık platformlarda paylaşmak ve sayısız bireyin paylaşımı sonucunda oluşan bilgi havuzunda tasnif edilip veriye dönüştürülerek piyasa

oyuncularının kullanımına hazır hale gelen çıktıların biçimlendirdiği bir siyasal ve toplumsal yaşamda varlık sürdürmek olarak görünür. Birçok internet sitesi, kullanıcı bilgilerinin paylaşımına dayalı veri toplamaktadır. Bu noktada, bireylerin bu sitelerin kullanımı konusunda bir seçim yapmaktan başka çaresi kalmamaktadır; zira bilgi paylaşımı yapmadan internetten alışveriş yapmak dahi imkânsız hale gelmiştir.

Bu noktada üzerinde durulması gereken bir diğer konu 'büyük veri' meselesidir. Zira, çok büyük miktarda verinin bir araya getirilmesi ve işlenerek sistematikleştirilmesi neticesinde ancak verimli bir kullanım mümkün olabilmektedir. Büyük veri, geleneksel veri tabanlarının kapasitesini aşan, hacmi çok büyük, çeşitliliği fazla, düzensiz ve hızla üretilen veri kümelerinin toplanması, saklanması, temizlenmesi, görselleştirilmesi, analiz edilmesi ve anlamlandırılması sürecini ifade eden bir kavramdır. İlk kez 1997'de NASA'da ortaya atılan bu terim, günümüzde sensörler ve dijital araçlardan gelen devasa verilerin işlenerek anlamlı hale getirilmesini sağlayan bir bilim dalı olarak görülmektedir. McKinsey Global Institute'un 2011 raporunda da vurgulandığı üzere, büyük veri; geleneksel yöntemlerle yönetilemeyen veri setlerini yeni teknolojiler ve algoritmalarla işleme gerekliliğini ortaya koyan endüstriyel bir terimdir. Bu olgu, kamu ve özel sektörde daha doğru kararlar alınmasını, gizli iç görülerin keşfini, süreçlerin otomatikleştirilmesini ve ekonomik büyümeye katkı sağlamasını mümkün kılan köklü bir dönüşüm olarak tanımlanmaktadır (Akıncı, 2019, s. 5-6).

Bireyleri bilgilerini paylaşma konusunda seçeneksiz bırakan bu sistemde, sözleşme özgürlüğünden söz etmek gerçekten mümkün müdür?

Liberal hukuk teorisine göre sözleşme özgürlüğü, esas olarak tarafların eşitliğine dayanır. Eşit müzakere ilkesi gereğince, taraflar hukukun yasakladığı zor araçlarının hiçbirini kullanarak anlaşmayı karşı tarafa dayatamaz. Bu bakımdan, eşitliği bozucu davranışlar da sözleşme özgürlüğünü açıkça etkiler ve engeller. Örneğin, Türk Borçlar Kanunu'nun 20 ve devamı maddelerine göre, bir sözleşme yapılırken düzenleyenin, ileride çok sayıdaki benzer sözleşmede kullanmak amacıyla, önceden, tek başına hazırlayarak karşı tarafa sunduğu sözleşme hükümleri 'genel işlem koşulları' kavramıyla tanımlanmıştır ve bu hükümler karşı tarafın aleyhine olan hükümler incelenmeden, bilgilendirilmeden, müzakere edilmeden ve bunlar neticesinde kabul etmeden geçerli sayılması mümkün değildir. Böyle bir durumda bu hükümler yazılmamış sayılır. Görüldüğü üzere, hukuk dışı zor araçları gibi, sözleşme aşamasında bir tarafın tek taraflı iradesiyle hazırladığı ve karşı tarafın aleyhine olan, çok sayıda sözleşmede kullanılmak üzere hazırlanan hükümlerin geçerli kabul edilmesi için birçok kıstas getirilmiştir.

Bir an için herhangi bir internet alışverişini düşünelim. Bu alışverişlerin tamamında, en azından isim-soyisim, adres, vatandaşlık numarası ve banka bilgileri satıcıyla paylaşılır. Sadece bunlar değil, ürün tercihi de bir bilgi olarak kaydedilir. Bunlar üzerine her satışta muhakkak bir mesafeli satış sözleşmesi hazırlanır ve onay vermeniz beklenir. Bu sözleşmeleri hemen hemen kimse okumaz, zira hiçbir hükmü değiştirmek mümkün değildir.

Benzer bir durum, çerez politikalarıyla ilgili metinlerin onaylanması için de geçerlidir. Özellikle son yıllarda yapılan düzenlemelerin artması ve cezaların ağırlaşması sonucunda, çerez politikasına dair metinler internet sitelerinde kabul ve ret seçeneğini içeren seçenekli bir yapıya ulaştı. Ancak bu zamana kadar, çok uzun bir süre boyunca çerezler üzerinden birçok bilgi data merkezlerine kullanıcıya haber dahi verilmeden doğrudan aktarıldı. 'Algoritma' olarak anılan, tüm davranış kalıplarını manipüle etmeye yönelik mantık sistematiği, tam olarak bu verilerle oluşturulmuştur.

Bu sınırsız serbestlik, özellikle son yıllarda aşınmış görünmektedir. Zira, ABD, Çin ve AB'de yapılan düzenlemelerle verilerin toplanmasına ve işlenmesine yönelik birçok kısıtlama yapılmıştır.

Veri Kullanımına ve Aktarımına Devlet Müdahalesi: AB, ABD ve Çin Örnekleri

Dijital çağda verinin mülkiyeti ve kullanımına ilişkin düzenlemeler, farklı hukuk sistemlerinde birbirinden ayrışan modeller ortaya koymaktadır.

Avrupa Birliği, dijital çağda bireylerin verileri üzerindeki kontrolünü güçlendirmeye yönelik kapsamlı düzenlemeler geliştirmiştir. Özellikle 2018'de yürürlüğe giren Genel Veri Koruma Tüzüğü (GDPR), kişisel verilerin işlenmesi ve aktarılmasına ilişkin sıkı kurallar getirerek bireylerin mahremiyetini korumayı amaçlamaktadır. Bu düzenleme, kişisel verilerin korunmasını temel bir hak olarak vazeder. Ayrıca, teknolojik gelişmeler ve küreselleşmenin veri korumasına yeni zorluklar getirdiği, bu nedenle Birlik genelinde daha sağlam ve uyumlu bir çerçeveye ihtiyaç duyulduğu vurgulanır (Gerekçe 6-7 nolu bentler). Kişisel verilerin serbest dolaşımının iç pazarın işleyişi için gerekli olduğu, ancak bunun bireylerin haklarını zedelememesi gerektiği belirtilir (Gerekçe 10–13 nolu bentler). Sonuç olarak, AB'nin yaklaşımı bireylerin verileri üzerinde kontrol sahibi olmasını, veri sorumlularına ve işleyenlere açık yükümlülükler getirilmesini ve tüm üye devletlerde eşdeğer koruma düzeyi sağlanmasını hedefler. Avrupa Birliği'nde mahremiyet temel bir hak olarak görülür. Bu alan geniş terimlerle ifade edilir ve kamu ile özel sektörün tamamını kapsayan genel yasalarla düzenlenir. AB'de kişisel verilerin işlenmesi için yasal bir dayanak şarttır (Schwartz & Solove, 2014, s. 880-881).

Buna karşılık, Amerika Birleşik Devletleri'nde veri koruma yaklaşımı daha piyasa merkezlidir. ABD'de bireylerin verileri üzerindeki kontrolü artırmaya yönelik kapsamlı bir federal düzenleme bulunmamakta; bunun yerine sektörel ve eyalet bazlı düzenlemeler öne çıkmaktadır. ABD hukukunda veri gizliliği, diğer çıkarlarla dengelenen bir menfaat olarak kabul edilir ve hatta ifade özgürlüğü gibi başka değerlerin gerisinde kalabilir. Kişisel verilerin korunması hukuku, kamu ve özel sektörün tamamını kapsayan genel yasalar yerine, belirli sektörlere veya kişisel verinin kullanım bağlamına odaklanan dar kapsamlı yasalarla düzenlenir. Genel yaklaşım, kişisel verilerin işlenmesine hukuki bir zarar doğurmadıkça veya yasa tarafından açıkça kısıtlanmadıkça izin verilmesidir. Bu nedenle ABD hukuku, Avrupa Birliği'ne kıyasla çok daha dar bir kişisel veri tanımına sahiptir (Schwartz & Solove, 2014, s. 880-881).

Çin örneğinde kişisel verilerin korunması, birçok açıdan Avrupa Birliği sistemiyle benzerlikler taşımaktadır. Ancak özellikle yurtdışına aktarım konusunda egemenlik ve güvenlik temelli sıkı koşullar ve standartlar getirilmiştir. Halihazırda yürürlükte bulunan Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nun 38 ve devamı maddelerine göre verilerin yurt dışına aktarımı çok sıkı koşullara bağlanmıştır. Ancak, Yasa'nın 40. maddesine göre kritik bilgi altyapısı işletmecileri ve büyük ölçekli veri işleyicileri için verilerin Çin sınırları içinde saklanması esastır; yurtdışına aktarım ancak güvenlik değerlendirmesiyle mümkündür. Yasa, yabancı yargı veya kolluk makamlarının kişisel veri taleplerinin karşılanmasını da Çin'in yetkili organlarının onayına bağlamaktadır. Yasa'nın 42.maddesine göre, yurtdışındaki kişi veya kuruluşların kişisel veri işleme faaliyetleri sonucunda Çin vatandaşlarının kişisel veri haklarına zarar verir, ulusal güvenliği veya kamu çıkarlarını tehlikeye atarsa, Devlet bu kişi veya kuruluşları "yasaklı veya kısıtlı alıcılar listesine" alabilir, kamuoyuna duyurabilir ve onlara kişisel veri aktarımını sınırlayan veya tamamen yasaklayan önlemler uygulayabilir. Çin bu düzenleme ile hem vatandaşlarının haklarını hem de ulusal çıkarlarını korumayı amaçlamaktadır., kişisel verilerin uluslararası düzeyde korunmasını ve ulusal egemenliğin gözetilmesini amaçlamaktadır. Yasa'nın 43.maddesine göre, Çin Halk Cumhuriyeti, kişisel verilerin korunması konusunda kendisine karşı ayrımcı, yasaklayıcı veya kısıtlayıcı tedbirler alan ülke veya bölgelere karşılık olarak, durumun gereğine göre karşı önlemler alabilir. Yani, başka bir ülke Çin'e yönelik veri koruma alanında sınırlayıcı veya eşitsiz uygulamalar getirirse, Çin de aynı şekilde misilleme yapma yetkisini saklı tutmaktadır. Bu düzenleme, Çin'in kişisel veri korumasını yalnızca iç hukukla değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerde eşitlik ve karşılıklılık ilkesi çerçevesinde savunmayı amaçladığını göstermektedir (NPC of the PRC, 2021).

Türkiye'de Güncel Kurum: Kişisel Verilerin Korunması Kanunu

Türkiye'nin Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (6698), veri güvenliği ve kişisel verilerin korunmasına ilişkin temel ilkeleri açıkça ortaya koymaktadır. Kanun, kişisel verilerin ancak hukuka ve dürüstlük kurallarına uygun şekilde, doğru ve güncel tutulmak suretiyle, belirli ve meşru amaçlarla işlenebileceğini öngörür. Ayrıca, verilerin işlendikleri amaçla bağlantılı, sınırlı ve ölçülü olması ve yalnızca gerekli süre boyunca muhafaza edilmesi zorunludur (Madde 4). Bu yaklaşım, kişisel verilerin keyfi veya ölçüsüz kullanımını engellemeyi hedefler.

Veri güvenliği açısından, veri sorumluları kişisel verilerin hukuka aykırı işlenmesini ve erişimini önlemek, verilerin güvenliğini sağlamak için gerekli teknik ve idari tedbirleri almakla yükümlüdür (Madde 12). Ayrıca, verilerin üçüncü kişiler tarafından işlenmesi halinde veri sorumlusu bu kişilerle birlikte müştereken sorumludur. Kanun, kişisel verilerin silinmesi, yok edilmesi veya anonim hale getirilmesini de düzenleyerek, işlenme amacının ortadan kalkması halinde verilerin korunmaya devam etmesini engeller (Madde 7).

Kişisel verilerin aktarımı ise sıkı kurallara bağlanmıştır. Yurt içindeki aktarımlar için açık rıza veya kanunda öngörülen istisnalar aranırken, yurt dışına aktarımda "yeterlilik kararı" veya Kurul tarafından onaylanan uygun güvenceler şart koşulmuştur (Madde 9). Bu düzenleme, Türkiye'nin veri güvenliğini uluslararası düzeyde de korumayı amaçladığını gösterir. Sonuç olarak, Kanun bireylerin temel haklarını korumayı, veri sorumlularına açık yükümlülükler getirmeyi ve kişisel verilerin güvenliğini sağlamak için güçlü bir yasal çerçeve oluşturmayı hedeflemektedir.

Türkiye'de kişisel verilerin yurt dışına aktarımı, 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu'nda sıkı kurallara bağlanmıştır. Temel olarak, verilerin aktarımı için ya Kişisel Verileri Koruma Kurulu tarafından verilmiş bir yeterlilik kararı bulunmalı ya da aktarımın yapılacağı ülkede veya uluslararası kuruluşta kişisel verilerin korunmasına yönelik güvence mekanizmaları sağlanmalıdır. Yeterlilik kararı yoksa, bağlayıcı şirket kuralları, standart sözleşmeler veya yazılı taahhütnameler gibi Kurul tarafından onaylanmış uygun güvenceler aranır. Bunun da mümkün olmadığı hallerde, yalnızca istisnai durumlarda —örneğin ilgili kişinin bilgilendirilerek açık rıza vermesi, sözleşmenin ifası için zorunluluk, üstün kamu yararı veya bir hakkın tesisi gibi— yurt dışına aktarım yapılabilir. Bu düzenleme, Türkiye'nin kişisel verilerin uluslararası dolaşımında hem bireylerin haklarını hem de ulusal çıkarlarını korumayı hedeflediğini göstermektedir

Sorunun Siyasal, Ekonomik ve Etik Boyutlarının Tartışılması ile Sözleşme Özgürlüğü ve Devletin Müdahalesi Arasındaki Gerilim

Yukarıda özetlenen düzenlemelerin temel dinamiği, -Çin'in büyük veri aktarımına ilişkin yurt dışına veri aktarımına ilişkin düzenlemesi sayılmazsa- sorunu sürekli tekil boyutta ele almasıdır. Tüm düzenlemeler, bireylerin kişisel verilerini korumayı amaçlamakta ve bu kapsamda verileri toplayan kişilere veya kuruluşlara birtakım sorumluluklar yüklemektedir. Ancak verilerin işlenmesi ve sistematikleştirilmesi sonucunda oluşan büyük veri hakkında düzenlemeler yapılmaması dikkat çekicidir. Ayrıca, kişisel verilerin güvenliğiyle ilgili olarak devletin müdahalesinin genellikle denetim veya cezalandırma düzeyinde oluşu, yani genellikle güvenlik önlemleriyle veri sızıntısı veya verilerin hukuka aykırı bir şekilde işlenmesi sonrasında müdahalenin düzenlenmesi, bu anlamda sistemin devlet aygıtlarını dışsallaştıracak şekilde oluşturulması bir başka önemli konudur.

Devletin veri güvenliği alanındaki müdahalesi, bireysel hakların korunması ekseninde en çok görünür hale gelmektedir. Kişisel verilerin işlenmesi, bireyin açık ve bilgilendirilmiş rızasına dayanmalı; bu rıza geri alınabilir olmalıdır. Bu yaklaşım, bireyin kendi verisi üzerindeki mülkiyet hakkını tanırken, aynı zamanda devletin düzenleyici rolünü öne çıkarır. Böylece sözleşme özgürlüğü, bireyin verisi üzerinde mutlak tasarruf hakkı değil, kamusal düzenlemelerle sınırlandırılmış bir özgürlük olarak şekillenir.

Toplumsal yararın gözetilmesi ekseni ise, verilerin yalnızca bireysel çıkarlar için değil, kamu hizmetlerinin geliştirilmesi için kullanılmasını gerektirir. Sağlık, eğitim, ulaşım gibi alanlarda üretilen verilerin özel şirketlerin kâr amaçlı kullanımına kapatılması, devletin müdahalesini bir zemine oturtur. Bu noktada sözleşme özgürlüğü, birey ile şirket arasındaki özel anlaşmaların ötesinde, kamusal yararı önceleyen sınırlara tabi tutulur. Böylece veri, yalnızca ekonomik bir meta değil, toplumsal faydayı artıran bir kaynak olarak değerlendirilir.

Ulusal egemenlik ve güvenlik ekseni ise, stratejik verilerin yabancı şirketler veya devletler tarafından kontrol edilmesinin doğurabileceği risklere odaklanır. Devletler, verinin mülkiyetine ilişkin düzenlemelerde ulusal güvenlik perspektifini dikkate alarak, sınır ötesi aktarımı sıkı kurallara bağlar. Bu yaklaşım, sözleşme özgürlüğünün uluslararası düzeyde de kamusal sınırlarla çevrelendiğini gösterir. Sonuçta veri güvenliği, bireysel haklar, toplumsal yarar ve ulusal egemenlik arasında kurulan üçlü dengede, devletin müdahalesiyle şekillenen bir kamusal düzen alanı haline gelir.

Sözleşme özgürlüğü bağlamında kişisel verilerin mülkiyeti ve devletin sınırlandırmaları, siyasal düzeyde bireylerin mahremiyet hakkı ile devletin

güvenlik kaygıları arasındaki gerilimi yeniden tanımlar. Çin'de PIPL, Türkiye'de KVKK ve AB'de GDPR gibi düzenlemeler, verilerin sınır ötesi aktarımını devlet denetimine bağlayarak ulusal egemenliği korumayı amaçlar. Bu durum, bireyin kendi verisi üzerinde serbestçe tasarruf etme özgürlüğünü sınırlarken, sözleşme özgürlüğünü kamusal düzenlemelerle çevreler. Bunu aslında kamu dolayımıyla yine birey lehine yapar. Böylece "veri kime aittir?" sorusu, yalnızca bireysel mülkiyet değil, aynı zamanda devletin güvenlik politikalarıyla iç içe geçmiş bir siyasal mesele haline gelir.

Ekonomik açıdan sözleşme özgürlüğü, verinin küresel dolaşımının dijital ekonominin temelini oluşturmasıyla sınanır. Çok uluslu şirketler, verinin serbest akışını ticari faaliyetlerin sürdürülebilirliği için zorunlu görürken, devletlerin getirdiği sınırlandırmalar bu özgürlüğü daraltır. GDPR'nin "eşdeğer koruma" yaklaşımı, sözleşme özgürlüğünü ticaretle uyumlu bir çerçevede sürdürmeye çalışırken; Çin ve Türkiye gibi ülkeler, güvenlik değerlendirmeleri ve yeterlilik kararlarıyla daha katı bir müdahale uygular. Bu durum, sözleşme özgürlüğünü piyasa aktörleri açısından maliyetli hale getirir ve veri ekonomisinin parçalanmasına yol açar. Ayrıca büyük veri hakkında doğrudan düzenlemelerin olmaması, sözleşme özgürlüğünün denetim ve güvenlik riskleri karşısında bireyler aleyhine daralmasına neden olur.

Etik boyutta ise sözleşme özgürlüğü, bireyin verisi üzerindeki özerkliği ile kamu yararı arasındaki değer çatışmasıyla sınırlandırılır. Verinin kişisel mülkiyet olarak kabulü, bireyin kendi bilgisi üzerinde tam kontrol sahibi olmasını gerektirirken; kamu sağlığı, güvenlik veya toplumsal düzen gibi gerekçelerle devletin müdahalesi sözleşme özgürlüğünü etik açıdan meşru biçimde sınırlar. Burada kritik olan, müdahalenin ölçülülüğü ve şeffaflığıdır. Etik tartışma, bireyin özerkliğini korurken toplumsal yararı gözeten dengeli bir sözleşme özgürlüğü anlayışının nasıl kurulacağına odaklanır. Böylece veri mülkiyeti ve devlet sınırlandırması, sözleşme özgürlüğünün siyasal, ekonomik ve etik düzeyde yeniden tanımlanmasına yol açar.

Sözleşme özgürlüğünün kamusal sınırları, kişisel verilerin korunması bağlamında devletin müdahalesiyle belirginleşmektedir. Bireysel hakların korunması ekseninde, kişisel verilerin işlenmesi ancak açık, bilgilendirilmiş ve geri alınabilir rızaya dayanabilir. Bu durum, bireyin kendi verisi üzerindeki mülkiyet hakkını tanırken, devletin düzenleyici rolünü öne çıkarır. Dolayısıyla sözleşme özgürlüğü, mutlak bir bireysel tasarruf alanı değil, kamusal düzenlemelerle sınırlandırılmış bir özgürlük olarak ortaya çıkar.

Toplumsal yararın gözetilmesi ekseni, verilerin yalnızca bireysel çıkarlar için değil, kamu hizmetlerinin geliştirilmesi için kullanılmasını gerektirir. Sağlık, eğitim, ulaşım gibi alanlarda üretilen verilerin özel şirketlerin kâr amacıyla kullanılmasının sınırlandırılması, devletin müdahalesini meşrulaştırır.

Bu noktada sözleşme özgürlüğü, birey ile şirket arasındaki özel anlaşmaların ötesinde, kamusal yararı önceleyen sınırlara tabi tutulur. Böylece veri, ekonomik bir meta olmanın ötesinde, toplumsal faydayı artıran bir kaynak olarak değerlendirilir.

Ulusal egemenlik ve güvenlik ekseni ise, stratejik verilerin yabancı şirketler veya devletler tarafından kontrol edilmesinin doğurabileceği risklere odaklanır. Devletler, verinin mülkiyetine ilişkin düzenlemelerde ulusal güvenlik perspektifini dikkate alarak sınır ötesi aktarımı sıkı kurallara bağlar. Bu yaklaşım, sözleşme özgürlüğünün uluslararası düzeyde de kamusal sınırlarla çevrelendiğini gösterir. Sonuçta veri güvenliği, bireysel haklar, toplumsal yarar ve ulusal egemenlik arasında kurulan üçlü dengede, devletin müdahalesiyle şekillenen bir kamusal düzen alanı haline gelir.

Tüm bunların yanında büyük veri hakkında doğrudan düzenlemelerin olmaması veya çok sınırlı düzenlemelerin olması, kişisel verilerin işlenmesi sonucunda ortaya çıkan toplu veri setlerinin denetimsiz kalmasına yol açmaktadır. Bu denetimsizlik, güvenlik açıklarının ve veri sızıntılarının bireyler aleyhine daha büyük riskler doğurmasına neden olur. Devletin müdahalesi ise çoğunlukla bireysel düzeydeki ihlallere odaklandığından, sistematik ve yapısal sorunlar karşısında yetersiz kalmakta ve büyük verinin doğurduğu riskleri önleyici bir çerçeve sunamamaktadır.

Sonuç

Kişisel verilerin mülkiyeti ve devletin sınırlandırmaları, düzenlemelerin çoğunda bireysel hakların korunması ekseninde ele alınmaktadır. Ancak bu düzenlemeler, büyük verinin işlenmesi ve sistematikleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan yeni sorunlara doğrudan temas etmemektedir. Devletin müdahalesi genellikle denetim ve cezalandırma düzeyinde kalmakta, veri sızıntısı veya hukuka aykırı işleme sonrasında devreye girmektedir. Bu yaklaşım, bireyin verisi üzerindeki mülkiyet hakkını tanırken, sözleşme özgürlüğünü kamusal düzenlemelerle sınırlandırmaktadır.

Ekonomik ve siyasal boyutlarda ise verinin küresel dolaşımı dijital ekonominin temelini oluştururken, devletlerin sınırlandırmaları maliyetleri artırmakta ve veri ekonomisinin parçalanmasına yol açmaktadır. GDPR'nin "eşdeğer koruma" yaklaşımı ticaretle uyumlu bir çerçeve sunarken, Çin ve Türkiye gibi ülkeler daha katı kontrol mekanizmalarıyla ulusal egemenliği öne çıkarmaktadır. Büyük veri hakkında doğrudan düzenlemelerin olmaması, denetim ve güvenlik risklerini bireyler aleyhine artırmakta ve sözleşme özgürlüğünün sınırlarını daha da daraltmaktadır. Sonuçta veri mülkiyeti ve

devlet sınırlandırması, bireysel haklar, toplumsal yarar ve ulusal güvenlik arasında çok katmanlı bir tartışma alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

Akıncı, A. N. (2019). *Büyük Veri Uygulamalarında Kişisel Veri Mahremiyeti.* Ankara: Sektörler ve Kamu Yatırımları Genel Müdürlüğü.

Marx, K. (2014). *Kapital 1.* (M. Selik, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

Marx, K. (2015). *Kapital 3.* (M. Selik, & E. Özalp, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

NPC of the PRC. (2021, 12 29). *Personal Information Protection Law of the People's Republic of China*. National People's Congress of the People's Republic of China: http://en.npc.gov.cn.cdurl.cn/2021-12/29/c_694559_2.htm adresinden alındı

Schwartz, P. M., & Solove, D. J. (2014). Reconciling Personal Information in the United States and European Union. *California Law Review, 102*(4), 877-916.

Zuboff, S. (2021). *Gözetleme Kapitalizmi Çağı.* (T. Uzunçelebi, Çev.) İstanbul: Okuyan Us Yayınevi.

MAHREMİYETİN SONU MU? DİJİTAL DİKTATÖRLÜK BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE OTORİTERLEŞEN DİJİTAL ALAN

Çetin YOLDAŞ*

Giriş

Tarihsel olarak diktatörler iktidarlarını sürdürmenin önkoşulu olarak toplumu kontrol etmeye odaklanmışlardır. Ancak dijitalleşme bu kontrol kapasitesini hem niceliksel hem de niteliksel olarak dönüştürmüştür. Dijital teknolojiler, siyasal rejimlere hem daha fazla veri hem de gerçek zamanlı ve ayrıntılı izleme imkânı sunarak bilgi edinme süreçlerini derinleştirmiştir. Sosyal medya platformları, çevrim içi etkileşimler ve büyük veri analitiği sayesinde toplumsal eğilimler, muhalif ağlar ve potansiyel hoşnutsuzluk odakları erken aşamada tespit edilebilmektedir.

Dijital teknolojilerin toplumsal yaşamın hemen her alanına nüfuz etmesi, siyasal iktidar-birey ilişkisini teknik ve aynı zamanda derin biçimde politik bir mesele hâline getirmiştir. İnternet, sosyal medya platformları, büyük veri analitiği ve yapay zekâ temelli algoritmalar uzun süre boyunca demokratikleşmeyi hızlandıran, ifade özgürlüğünü genişleten ve siyasal katılımı artıran araçlar olarak değerlendirilmiştir. Ancak son yıllarda bu iyimser anlatının yerini, dijitalleşmenin otoriter yönetim biçimleriyle kurduğu yapısal ve kalıcı ilişkiyi sorgulayan eleştirel bir literatür almaya başlamıştır (Gunitsky, 2015; Guriev & Treisman, 2019; Tsourapas, 2020; Feldstein, 2021). Örneğin Gerasimos Tsourapas (2020) ve Steven Feldstein (2021), dijital teknolojilerin hem iç baskı hem de ulusötesi baskı kapasitesini artırdığını vurgular. Buna göre rejimler sadece yurtiçindeki muhalifleri izlemekle kalmayarak dış kaynaklı muhalif ağları, diasporaları ve sınır ötesi iletişim kanallarını da dijital araçlarla denetleyebilir. Böylece baskı coğrafi sınırları aşan bir niteliğe kavuşur. Sergei Guriev ve Daniel Treisman (2019) ise 'bilgi otokrasisi' kavramıyla, çağdaş otoriterliğin terör ve yoğun ideolojik mobilizasyon yerine bilgi manipülasyonuna dayandığını ileri sürer. Bu modele göre modern otokratlar, geniş çaplı şiddet uygulamak yerine medya kontrolü, dezenformasyon ve gündem mühendisliği yoluyla kamuoyunu yönlendirir. Dijital platformlar bu stratejiyi hem ucuzlatır hem de görünmez kılar. Benzer şekilde Seva Gunitsky (2015), sosyal medyanın otokratlara iki önemli avantaj sunduğunu belirtir. İlki halkın eğilimleri hakkında

* Dr., Bağımsız, https://orcid.org/0000-0002-5174-5091, yoldascetinn@gmail.com

daha doğru ve anlık bilgi edinmeyi sağlaması, ikincisi ise seçimlerin meşruiyet üretme işlevinin bir kısmını dijital katılım üzerinden ikame etmesidir. Böylece sosyal medya hem bir geri bildirim mekanizması hem de rejim yanlısı görünürlük üretim aracı haline gelir.

Bu literatüre göre dijital alan, özgürlüklerin genişlediği bir kamusal alan olmaktan ziyade, giderek daha fazla denetim, yönlendirme ve gözetim pratiklerinin kurumsallaştığı bir siyasal iktidar mekânına dönüşmektedir.

Bu dönüşümün merkezinde, mahremiyet kavramının siyasal niteliği yer almaktadır. Mahremiyet temelde bireysel bir hak olmakla birlikte siyasal öznenin özerkliğini, eleştirel kapasitesini ve demokratik katılım imkânlarını mümkün kılan bir özgürlük alanıdır (Eroğlu, 2018). Dijitalleşme ile birlikte bireylerin mahremiyet alanında olan davranışları, tercihleri, duygusal yönelimleri ve düşünsel eğilimleri sürekli olarak veri hâline getirilmektedir. Bu veriler hem kamusal (siyasal iktidar) hem de özel aktörler tarafından işlenerek bireylerin denetlenmesi ve yönlendirilmesi için kullanılmaktadır. Bu bağlamda dijital diktatörlük klasik baskı ve zor mekanizmalarından farklı olarak çoğu zaman görünmez, gönüllü ve içselleştirilmiş bir otorite biçimi olarak işlemektedir. Nitekim klasik totalitarizm kuramcıları olan Carl Joachim Friedrich ve Zbigniew Brzezinski (1965), otoriter rejimlerin kamusal ve özel bilgi akışını denetim altına almalarını rejimin sürekliliği açısından merkezi bir unsur olarak değerlendirmiştir. Onlara göre bilgi üzerindeki tekel hem propaganda üretimi hem de alternatif gerçekliklerin dolaşımını engelleme kapasitesi anlamına gelir (Friedrich & Brzezinski, 1965). Dijital çağda bu klasik kontrol mantığı ortadan kalkmamakla birlikte teknik olarak daha gelişmiş ve daha etkili araçlarla yeniden yapılandırılmıştır.

Dijital altyapı, kısmen ya da tamamen otomatik müdahaleye olanak tanımaktadır. Anahtar kelime tabanlı filtreleme sistemleri, makine öğrenmesi destekli içerik analizleri ve algoritmik sıralama mekanizmaları sayesinde 'istenmeyen' içerikler anlık olarak tespit edilip görünmez kılınabilmektedir. Bu bağlamda sansür artık sadece manuel müdahalelerle değil, yazılım tabanlı denetim sistemleri aracılığıyla ölçeklenebilir hale gelmiştir. Benzer şekilde, ağ trafiğinin izlenmesi ve meta-veri analizleri yoluyla kullanıcı davranışları haritalandırılabilmekte, belirli kavramları sık kullanan, belirli ağlarla etkileşime giren ya da olağan dışı dijital hareketlilik sergileyen aktörler potansiyel risk kategorisine alınabilmektedir.

Bu durum, dijital otoriterliğin klasik baskı biçimlerinden ayrıştığı noktayı gösterir. Artık mesele sadece bilginin bastırılması değildir. Bununla birlikte veri akışının sürekli analiz edilmesi ve davranış örüntülerinin önleyici biçimde yönetilmesidir. Yani dijital teknolojiler siyasal iktidara hem reaktif (içeriği

kaldırma) hem de proaktif (riskli ağları önceden tespit etme) kapasite kazandırmaktadır.

Dijitalleşme ile birlikte bireylerin mahremiyet, ifade özgürlüğü ve demokratik katılım haklarının giderek daha sistematik ve görünmez biçimlerde sınırlandırılmasına yol açan yeni otoriter yönetim biçimini konu alan bu çalışma, dijital teknolojilerin siyasi iktidarların denetim kapasitesini nasıl dönüştürdüğünü inceleyerek, Türkiye örneği üzerinden 'dijital diktatörlük' kavramını teorik ve uygulamalı boyutlarıyla analiz etmeyi hedeflemektedir. Çalışmada nitel yaklaşım benimsenerek, betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu minvalde çalışma da sırasıyla kuramsal çerçeve, dijital diktatörlük ve Türkiye örneği analizi yer almaktadır.

Kuramsal Çerçeve: Biyopolitikadan Psikopolitikaya

Foucault'nun biyopolitika (2015) kavramsallaştırması, modern iktidarın yaşamı hedef alan yönetim tekniklerini anlamak açısından kurucu bir çerçeve sunar. Ancak dijitalleşme ile birlikte bu iktidar mantığı sadece bedenin regülasyonu ile sınırlı kalmamış, öznenin duygulanımsal, bilişsel ve psikolojik katmanlarına doğru genişlemiştir. Bu dönüşüm, Byung-Chul Han'ın 'psikopolitika' (2019) kavramıyla teorik bir süreklilik içinde okunabilir. Han'a göre (2019) geç modern siyasi iktidar, Foucault'nun tarif ettiği disiplinci ve biyopolitik teknikleri aşarak, doğrudan ruhu, arzuları ve eğilimleri yöneten yeni bir siyasi iktidar biçimi üretmektedir.

Foucault, Batı toplumlarında yaşanan dönüşümleri analiz ederken liberal bağlamdaki siyasal akılsallık ile kapitalist bağlamdaki ekonomik akılsallığı birbirinden ayrı değil, iç içe geçmiş süreçler olarak ele alır (Foucault, 2015). Bu çerçevede iktidar, Foucault açısından yalnızca baskı uygulayan bir aygıt değil, esasen bir yönetim sanatıdır. İktidar, bireyin en mikro düzeyinden başlayarak toplumsalın en makro yapısı olan devlete kadar uzanan, kılcal ve yaygın bir yönetim akılsallığı olarak işler. Foucault'nun ifadesiyle; 'iktidar bireylerin bedenlerine ulaşan, hal ve tavırlarına, söylemlerine, öğrenme süreçlerine ve gündelik yaşam pratiklerine sinen bir var olma biçimine sahiptir' (Foucault, 2014).

Bu nedenle iktidar tek merkezli, durağan ve sabit bir yapı olarak değil; parçalanmış ve toplumsal ilişkiler ağının içine dağılmış bir olgu olarak kavramsallaştırılır. Foucault'nun iktidar analizi, toplumsal dinamiklerle birlikte hareket eden, kendini sürekli dönüştüren ve yeniden üreten bir karakter taşır. İktidar, uysal bedenler yaratarak kendini gerçekleştirir. Ancak bu süreç doğrudan zor yoluyla değil, disiplin teknikleri ve normatif düzenlemeler aracılığıyla işler (Foucault, 2007). Diğer bir değişle iktidar bireyleri öldürerek değil yaşatarak,

disipline ederek ve düzenleyerek yönetir. Nüfusun sağlık, üretkenlik, cinsellik ve davranış kalıpları üzerinden denetlenmesi, biyopolitik iktidarın temel stratejisidir. Bu iktidar biçimi, bedeni itaatkâr ve faydalı kılmayı hedefleyen kurumsal mekanizmalar aracılığıyla işler.

Foucault'nun iktidar çözümlemesinde merkezî konumda yer alan unsur özne kavramıdır. Ancak bu özne, tamamlanmış, sabit ve bütünlüklü bir kişilik olarak düşünülmez. Aksine özne, sürekli özneleşme süreçleri içinde şekillenen, söylemler aracılığıyla hem dönüştürülen hem de dönüştüren bir varlık olarak ele alınır. Bu bağlamda iktidar; özne üzerinden yayılır ve toplumsalın tüm katmanlarını kesen ilişkisel yönetim teknikleri toplamı olarak görünürlük kazanır. Özne, bu ilişkiler ağında sadece pasif bir alıcı değildir bununla birlikte iktidarın yeniden üretimine katılan aktif bir aktördür. Bu nedenle Foucault'ya göre (2014) özne, iktidar ilişkileri içinde hem kendi üzerinde hem de ilişkide bulunduğu diğer özneler üzerinde eşzamanlı olarak fail ve kurban rollerini üstlenir.

Foucault'nun biyopolitika kavramsallaştırması, iktidarın yaşamı yönetme biçimlerini merkezine alır. Biyopolitik iktidar, tahakkümünü dışsal baskılar yoluyla değil, bedenin ve ruhun içselleştirilmiş mekanizmaları üzerinden kurar. Bu nedenle iktidar ile mücadele de doğrudan beden ve yaşam üzerinden şekillenmeye başlar. Yaşamın kendisi, iktidarın müdahale alanı haline geldikçe, toplumsal direnişin de merkezi olur. Böylece Foucault'nun analizinde beden hem iktidarın nesnesi hem de direnişin öznesi olarak çift yönlü bir konum kazanır.

Foucault açısından biyopolitikanın tarihi, sadece nüfusun istatistiksel olarak yönetilmesi ya da 'ırkın düzenlenmesi' ile sınırlı değildir. Daha derin bir düzeyde bedenlerin tarihsel olarak nasıl inşa edildiğine, birbirleriyle ve dünya ile nasıl ilişkilendirildiğine gönderme yapar (Foucault, 2015). Bu anlamda biyopolitika, yaşamın salt biyolojik boyutuna değil, yaşamın toplumsal, ekonomik ve etik örgütlenişine yönelmiş bir iktidar aklıdır.

Dahası Foucault, biyopolitikayı Agamben'in (2006) vurguladığı biçimiyle egemenliğin çıplak hayat üzerindeki tasarrufu olarak görmemektedir. O biyopolitikayı tercihleri, arzuları ve bireysel kararları teşvik ederek öznelliği kuran bir yönetim tekniği olarak düşünür (Foucault, 2015). Bu çerçevede biyopolitika, dispositiflerin (iktidar aygıtlarının) heterojen yapısı aracılığıyla, yaşam koşullarının bütününe müdahale eden bir toplum politikasıdır. Hukuk, tıp, eğitim, ekonomi, güvenlik ve ahlak gibi farklı alanlar birbirine eklemlenerek yaşamı optimize etmeyi amaçlayan bir düzenleyici ağ oluşturur. Bu noktada modern toplum, yaşamın kendisini (doğumdan ölüme, sağlıktan üretime, cinsellikten güvenliğe vb.) bir yönetim nesnesi haline getirir. Beden, artık sadece disipline edilen bir nesne olmaktan çıkar ve optimize edilmesi, üretken kılınması

ve de düzenlenmesi gereken bir biyolojik varlık olarak ele alınır. Böylece yaşam, iktidarın temel hedefi ve aynı zamanda temel meşruiyet kaynağı haline gelir.

Bu biyopolitik zeminden hareketle dijital çağda ortaya çıkan dönüşüm, yaşamın hem biyolojik hem de enformasyonel bir varlık olarak da kavranmasına yol açar. Bedeni düzenleyen iktidar, yerini giderek veriyi düzenleyen, davranışları öngören ve arzuları yönlendiren bir algoritmik yönetselliğe bırakır. Böylece biyopolitik beden, dijital/algoritmik özneye doğru evrilir ve iktidar da yaşamın biyolojisinden yaşamın verisel izlerine doğru kayar.

Foucault'nun iktidarı ilişkiler ağı olarak kavrayan yaklaşımı, iktidarın tarihsel koşullara göre biçim değiştirdiğini göstermesi bakımından, psikopolitik dönüşümü anlamak için güçlü bir zemin sunar. Disiplin toplumunda bedenleri kuşatan, biyopolitik dönemde nüfusu düzenleyen iktidar, dijital çağda ruhu, arzuları ve bilişsel süreçleri hedef alan daha incelmiş bir forma evrilmiştir. İşte Byung-Chul Han'ın 'psikopolitika' (2019) kavramı tam da bu dönüşümün adını koyar.

Biyopolitika hapishaneler, hastaneler ve tımarhaneler gibi kurumlar aracılığıyla insan bedenini denetim altına alırken, psikopolitika insan ruhunu hedef alır ve onu ölçülebilir, analiz edilebilir bir veri yığınına indirger (Han, 2019). Bu süreçte zaman kokusunu, ritmini ve sürekliliğini yitirir, anlatısal bütünlük dağılır. İnsan, yaşamı tecrübe eden bir özne olmaktan çıkarak 'çalışan bir hayvana' dönüşür. Canlılığını, olağanlığını ve kendiliğindenliğini yitiren bu varoluş biçimi, Han'ın ifadesiyle yaşam içindeki bir ölüme, başka bir deyişle zombi bir yaşama yol açar (Han, 2019).

Han psikopolitiğin biyopolitikten asli ayrımını, iktidarın odak noktasının bedenden zihne ve duygulanıma kaymasıyla açıklar. Ona göre dijital çağda sanal avatarların, taklit imgelerin ve sibernetik uzamın yaygınlaşması, 'dünyanın artan bir şekilde bedensizleşmesine' yol açmaktadır (Han, 2020). Bu bedensizleşme hem fiziksel temasın azalması anlamına gelir hem de öznenin varoluşunun verisel temsillere indirgenmesi anlamına gelir. Böylece iktidar, bedeni disipline eden bir dışsal güç olmaktan ziyade zihinsel süreçleri, arzuları ve dikkat ekonomisini yöneten içkin bir mekanizmaya dönüşür. Dijital platformlarda görünür olmak, paylaşmak, tepki vermek ve performans sergilemek bireyin kendi isteğiyle katıldığı eylemler gibi görünür. Oysa bu katılım, büyük veri analitiği ve yapay zekâ destekli algoritmalar aracılığıyla sürekli izlenir, sınıflandırılır ve tahmin edilir.

Bu noktada psikopolitiğin temelinde yer alan 'dijitalizm' ve teknolojik alt yapılar, bilimi ve teknolojiyi nötr araçlar olmaktan çıkararak yeni bir tahakküm alanına dönüştürür. Veri madenciliği, duygu analizi, davranışsal tahminleme ve içerik filtreleme gibi teknikler, bireyin ne yaptığını ve ne yapabileceğini de

hesaplayan bir öngörü rejimi kurar. Böylece özne, henüz gerçekleşmemiş eylemleri üzerinden bile yönetilebilir hâle gelir. Bu durum, klasik biyopolitik denetimin ötesine geçen, potansiyelleri kontrol eden bir iktidar biçimine işaret eder.

Han (2020) bu yeni iktidar biçimini 'akıllı iktidar' kavramıyla tanımlamaktadır. Akıllı iktidar, sınırsız özgürlük ve iletişim vaadinin, topyekûn bir kontrol ve gözetim düzenine dönüşmesini mümkün kılmaktadır. Sosyal medya platformları, bu bağlamda toplumsallığı disiplin altına alan ve aynı zamanda sömüren dijital panoptikonlara benzemektedir. Ancak bu panoptikon, klasik disiplin toplumundaki gibi korku, ceza ya da baskı yoluyla olmaktan ziyade gönüllülük, katılım ve sürekli etkileşim üzerinden işlemektedir (Han, 2019). Diğer bir değişle akıllı iktidar, özneyi baskı altına almak ya da disipline etmek yerine onun duygularını okşamayı tercih eder. Bu iktidar biçimi nispeten bireylere suskunluk dayatmaz aksine onları sürekli paylaşmaya, katılmaya, görüşlerini, ihtiyaçlarını, arzularını ve eğilimlerini iletişimin dolaşımına sokmaya teşvik eder. Hatta bireylerden kendi yaşamlarını anlatmaları, görünür kılmaları ve sürekli erişilebilir olmaları beklenir. Bu yönüyle bu iktidar tekniği, özgürlüğü reddetmez ya da bastırmaz tam tersine onu üretken bir kaynak olarak sömürür. Han'a göre (2019) çağdaş özgürlük krizinin temel nedeni de bu dönüşümdür. Dijital platformlar üzerinden üretilen enformasyon bolluğu, bireyi pasif bir denek olmaktan ziyade aktif bir katılımcı gibi konumlandırsa da bu katılım büyük ölçüde algoritmik olarak yönlendirilen ve denetlenen bir alan içerisinde gerçekleşmektedir (Han, 2022). Dolayısıyla neoliberal dijital düzen, bireyi baskı altına alan dışsal bir iktidardan çok, bireyin kendi kendini denetlediği içselleştirilmiş bir tahakküm biçimi üretmektedir.

Han'a göre (2022) bu tahakküm biçiminin merkezinde artık salt bir birey değil, hayatı verilerle ölçülebilir, hesaplanabilir ve sürekli optimize edilmesi gereken bir başarı ve performans öznesi bulunmaktadır. Neoliberal dijital düzende insan, kendi yaşamını bir proje, kendisini ise bu projenin yöneticisi olarak konumlandırarak başarı, verimlilik ve performans kriterleri doğrultusunda kendini sürekli izlemekte ve değerlendirmektedir. Bu süreçte kişi, klasik anlamda dışsal bir zorlamaya maruz kalmaksızın, kendi kendini disipline eden bir özneye dönüşmektedir.

Han, bu dönüşümü 'dataizm' (Harari, 2016) kavramı üzerinden açıklamakta her şeyin ölçülebilir, sayısallaştırılabilir ve karşılaştırılabilir hale gelmesini modern bir nihilizm biçimi olarak değerlendirmektedir. Dataizmin hakim olduğu bu düzende anlam, değer ve hakikat yerini performans göstergelerine ve istatistiksel görünürlüğe bırakmaktadır. Mahremiyet ise bu yeni özgürlük anlayışı içerisinde bir yük, bir engel ve aşılması gereken bir sınır olarak yeniden tanımlanmaktadır. Kişi, mahremiyetini sevdiğine sunan bir aşık

gibi görünür olma ve kabul görme arzusuyla kendi iç dünyasını gönüllü olarak ifşa etmektedir.

Bu bağlamda hissedilen özgürlük, Han tarafından özgürlüğün bir gerçekleşmesi olmasından ziyade derin bir krizin belirtisi olarak değerlendirilir (Han, 2017a). Bireyler, hiçbir talimat ya da zorlayıcı müdahale olmaksızın, kişisel verilerini ve kendilerine ilişkin enformasyonu, kimin neyi, ne zaman ve hangi bağlamda bildiğini denetleyemeden dijital ortama taşımaktadır. Bu durum hem bireysel mahremiyetin aşınmasına hem de veri güvenliği kavramının anlamsızlaşmasına neden olmaktadır. Zira verilerin gönüllü biçimde ve kontrolsüz şekilde dolaşıma sokulması, korunması gereken bir nesne olarak veri fikrini de işlevsiz hâle getirmektedir (Han, 2022).

Diğer bir değişle Han, dijital çağda enformasyonun artışının toplumsal güveni güçlendirmekten ziyade, kontrol mekanizmalarını derinleştirdiği görüşündedir. Han'a göre (2017b) şeffaflık ideali etrafında şekillenen bu yeni dijital ortamda bireyler, verilerinin nerede depolandığını, kimler tarafından işlendiğini ve hangi amaçlarla kullanıldığını bilmedikleri karmaşık bir denetim ağının içerisinde yaşamaktadır. Buna rağmen deneyimlenen özgürlük hissi, yazara göre büyük ölçüde yanıltıcıdır. Çünkü klasik siyasal tahayyülde egemenliğin, yurttaşların iradesine rağmen enformasyonu zorla ele geçiren devlete karşı konumlanabileceği varsayılmaktayken, bu tarihsel evre artık geride kalmıştır.

Neoliberal iktidarın bu yeni tekniği, insanı ve toplumu mahremiyetinden arındırarak gizli, kapalı, yabancı ve öteki olana dair tüm nitelikleri aşındırmakta, farklılıkları törpüleyerek bir 'aynılık cehennemi' üretmektedir. Bu bağlamda tahakküm, artık yasaklayan ve bastıran bir iktidar ilişkisi olmaktan ziyade, bireyin kendini sömürdüğü bir öz-iktidar biçimi haline gelmektedir. Bir anlamda düşman dışsal bir otorite olmaktan çıkıp bireyin kendi içselleştirdiği performans baskısı olur.

Han'ın bu analizinde Hegel'in 'efendi-köle' (1980) diyalektiği işlevini yitirmektedir. Zira dijital neoliberal düzende sömürü ilişkisi iki ayrı özne arasında değil aynı öznenin içinde gerçekleşmektedir. Kendini sömüren performans öznesi hem fail hem de kurban konumundadır. Bu paradoksal duruma zemin hazırlayan temel ilke ise, Han'ın (2017b) 'ikinci aydınlanma' olarak nitelendirdiği ve çağdaş toplumun parolası haline gelen şeffaflıktır. Şeffaflık, özgürlük ve açıklık söylemleri altında, bireyin mahremiyetini aşındırarak onu sürekli görünür, erişilebilir ve denetlenebilir kılmaktadır.

Bu noktada dijital çağın tarihsel kırılmasını daha geniş bir perspektiften ele almak gerekmektedir. Yirminci yüzyıl boyunca enformasyon ve iletişim özgürlüğü, demokrasiyi, çoğulculuğu ve insan haklarını besleyecek ilerlemeci

araçlar olarak görülmüştür. Özellikle kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması siyasal katılımın genişlemesiyle ilişkilendirilmiştir. Ancak yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde bu iyimser beklentiler yerini derin bir güven, denetim ve kontrol sorununa bırakmıştır. Enformasyon özgürlüğü bilgi güvenliğini, iletişim özgürlüğü ise kişisel verilerin korunmasını zorunlu kılan yeni risk alanlarını beraberinde getirmiştir.

Bu dönüşüm, dijital alanın nötr bir özgürlük mekânı olmadığını aksine siyasal iktidarların, ekonomik aktörlerin ve teknolojik altyapıların kesişiminde yeniden düzenlenen bir güç alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Bilgi akışlarının kontrolü, veri toplama ve işleme kapasitesi ile birleştiğinde, dijitalleşme demokratikleşmenin otomatik bir garantisi olmaktan çıkarak, denetim ve gözetim temelli yeni iktidar biçimlerinin zeminini hazırlamıştır.

Veri, Gözetim ve İktidar: Dijital Diktatörlük

Dijital diktatörlük kavramı, siyasal iktidarın modern dönemde kullandığı tahakküm tekniklerindeki dönüşümle birlikte ele alındığında, Foucault'nun biyopolitika analizlerinden Byung-Chul Han'ın psikopolitika kavramsallaştırmasına uzanan teorik bir süreklilik içinde anlam kazanmaktadır.

Son yıllarda literatürde 'otoriterliğin yeniden canlanması' ya da 'üçüncü otoriter dalga' olarak adlandırılan süreç, demokratik gerileme ile eş zamanlı biçimde otoriter rejimlerin sayısal ve niteliksel artışına işaret etmektedir (Brownlee; 2017; Lührmann, 2019). Bu genel yükseliş içinde dijital otoriterlik özel bir önem kazanmıştır. Polyakova ve Meserole'nin (2019) tanımıyla dijital otoriterlik; 'otoriter rejimlerin dijital bilgi teknolojilerini iç ve dış nüfusu gözetlemek, baskı altına almak ve manipüle etmek amacıyla sistematik biçimde kullanmasıdır'. Shahbaz'ın (2018) ifadesiyle dijital otoriterlik, hükümetlerin vatandaşlarını teknoloji aracılığıyla kontrol etme yöntemidir ve Sherman'ın (2021) vurguladığı üzere ise iktidarın konsolidasyonunu kolaylaştırır. Bu süreç, yapay zekâ ve yüz tanıma gibi yenilikçi teknolojilerin (Lee, 2022) güvenlik ve kamu düzeni söylemleriyle meşrulaştırılması üzerinden ilerlemektedir. Dijital araçların düşük maliyetli, ölçeklenebilir ve kolay transfer edilebilir olması bu yönetim biçiminin rejimler arasında hızla yayılmasına elverişli bir zemin hazırlamaktadır. Öğrenme, taklit ve politika transferi mekanizmaları dijital alanda daha hızlı çalışmakta ve teknik altyapı, yazılım ve düzenleyici modeller sınır aşan bir dolaşıma girmektedir.

Polyakova ve Meserole'nin (2019) belirttiği gibi yeni teknolojiler bir yandan sosyal medya ve dijital ağlar aracılığıyla baskı altındaki kesimlere mobilizasyon ve alternatif kamusal alan imkânı sunarken diğer yandan otoriter merkezlere gözetim, sansür ve davranış yönlendirme kapasitesi kazandırmıştır.

Bu çift yönlü dinamik içinde teknolojik gelişmeler, rejimlere sansür, kitlesel veri toplama, yanlış bilgi ve dezenformasyon yoluyla toplumu kontrol etme araçları sağlamıştır. Bu bağlamda dijital diktatörlük, biyopolitikanın bedeni kontrol eden mekanizmalarından psikopolitikanın zihni ve ruhu yöneten tekniklerine dayanan bir yönetim biçimi olduğu söylenebilir. Dijital platformlar, sosyal medya ağları ve büyük veri altyapıları aracılığıyla bireylerin düşünceleri, duyguları, tercihleri ve davranış kalıpları sürekli olarak izlenmekte, ölçülmekte ve öngörülebilir hale getirilmektedir. Bu süreçte birey, gözetimin nesnesi olmakta ve mahremiyeti tehlikeye düşmektedir.

Bu yeni diktatörlük formunda denetim, dijital platformlar aracılığıyla mikro düzeyde ve sürekli olarak işler. Bireylerin tıklamaları, beğenileri, arama geçmişleri, duygusal tepkileri ve sosyal ilişkileri, siyasal iktidarın bilgi üretim mekanizmasının temel girdilerine dönüşür. Böylece birey hem denetlenen hem de denetimin üreticisi haline gelir. Han'ın (2019) işaret ettiği gibi, bu durum dışsal bir baskıdan çok içselleştirilmiş bir zorunluluğa dayanır. Yani birey kendini özgürce ifade ettiğini düşünürken, siyasal iktidar onun davranışlarını önceden öngörebilen ve yönlendirebilen bir konuma yerleşir.

Dijital diktatörlüğün ayırt edici özelliği, şiddetin ve yasakların nispeten geri çekilmesidir. Orwellcı gözetim toplumlarında (2019) korku merkezi bir araçken, dijital diktatörlükte bu rolü haz, konfor ve hız üstlenir. Birey, gözetlendiğini hissetmezken aksine sürekli bağlı, görünür ve erişilebilir olmayı bir özgürlük biçimi olarak deneyimler. Bu nedenle dijital diktatörlük, klasik otoriter rejimlerden farklı olarak direnç üretmez, muhalefeti bastırmak yerine onu algoritmik görünmezlik yoluyla etkisizleştirir.

Bu bağlamda dijital diktatörlüğün hem siyasal bir yönetim biçimi hem de bir yaşam rejimi olduğu söylenebilir. Zamanın parçalanması, dikkat ekonomisinin hakimiyeti ve sürekli performans beklentisi, bireyi kesintisiz bir üretkenlik döngüsüne hapseder. Siyasal iktidar artık sadece yasa koyan değil, davranışları da yöneten ve emir veren, tercihleri de tasarlayan bir nitelik kazanmıştır. Böylece özgürlük, Han'ın (2017b) eleştirel biçimde vurguladığı üzere, tahakkümün en etkili aracı haline gelir.

Foucault'nun panoptikon (2015) metaforunda gözetim, dışsal ve asimetrik bir güç ilişkisine dayanırken, dijital diktatörlükte gözetim içselleştirilmiş ve görünmez kılınmıştır. Birey, gözetlendiğini hissetmediği ölçüde daha fazla ifşa olmakta, daha fazla paylaşmakta ve kendini sürekli görünür kılmaktadır. Bu durum, Han'ın vurguladığı üzere (2019), özgürlüğün baskı altına alınmasından ziyade özgürlüğün sömürülmesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda dijital diktatörlük, bireylere özgür oldukları hissini verirken, bu özgürlüğü iktidarın veri temelli yönetim teknikleri için bir kaynak haline getirmektedir.

Dijitalleşme bu dönüşümün maddi ve teknik zeminini oluşturur. Algoritmalar, büyük veri analitiği ve platform ekonomileri, öznenin davranışlarını kaydetmekle birlikte aynı zamanda öngörür, yönlendirir ve biçimlendirir. Böylece özne, Foucault'nun 'uysal bedeni' olmaktan çıkarak, Han'ın tarif ettiği şekilde şeffaf, ölçülebilir ve hesaplanabilir bir dijital özneye dönüşür. Bu noktada iktidar, görünmezleşmiş ancak aynı ölçüde yaygın ve derinlikli hale gelmiştir. Bu durumda gözetim süreci artık zorla olmamakta, gönüllülük üzerinden işler ve itiraf yerini paylaşıma, disiplin ise yerini performansa bırakır.

Bu literatürün genel değerlendirmesi, dijitalleşmenin otoriter rejimler açısından üç temel yapısal sonuç ürettiğini göstermektedir. Birincisi, dijital teknolojiler rejim-nötr araçlar değildir. Etkileri mevcut kurumsal kapasite, devletin örgütsel gücü ve siyasal bağlamla etkileşim içinde şekillenmektedir. Güçlü devlet kapasitesiyle birleştiğinde dijital araçlar rejim dayanıklılığını artırabilirken, zayıf kurumsal yapılarda istikrarsızlık üretme potansiyeli de taşıyabilmektedir. İkincisi, baskı pratikleri niceliksel genişleme yerine niteliksel dönüşüm geçirmiştir, kitlesel ve görünür şiddet yerine veri temelli, öngörücü ve hedefli baskı stratejileri öne çıkmıştır. Bu durum hem meşruiyet çabasını düşürmekte hem de kooptasyon uygulamalarını desteklemektedir. Üçüncüsü, meşruiyet üretimi ve rıza inşası bilgi kontrolü üzerinden yeniden yapılandırılmıştır. Yani çağdaş otokrasiler terör ve ideolojik mobilizasyondan ziyade medya manipülasyonu, dezenformasyon ve algoritmik gündem mühendisliği aracılığıyla kamuoyunu şekillendirmektedir. Böylece dijitalleşmiş otoriterlik, baskı ve rıza arasındaki dengeyi bilgi akışının denetimi üzerinden kuran bir yönetim modeline doğru evrilmektedir.

Bununla birlikte dijitalleşme, sadece gözetim kapasitesini artırmakla kalmaz, inanç ve davranış yönetimi açısından da yeni araçlar sağlar (Brownlee, 2017). Algoritmik içerik yönlendirmesi, bot ağları, mikro-hedefli propaganda ve çevrim içi taciz kampanyaları aracılığıyla kamuoyu tartışmaları şekillendirilebilir, belirli anlatılar güçlendirilirken alternatif görüşler görünmez kılınabilir. Aynı zamanda dijital sansür teknikleri (erişim engelleme, içerik filtreleme, platform baskısı vb.) istenmeyen bilginin dolaşımını da sınırlayabilmektedir. Böylece dijital alan hem bilgi toplama hem de anlatı üretme ve bastırma stratejilerinin iç içe geçtiği bir kontrol ekosistemine dönüşür. Sonuç olarak dijitalleşme, otoriter rejimlerin klasik kontrol repertuarını ortadan kaldırmamış, aksine onu daha rafine, hedefli ve çoğu zaman daha düşük görünürlükle işleyen bir yapıya dönüştürmüştür.

Dijital otoriterlik bağlamında siyasal iktidarların bilgi toplama kapasitesi, dört temel teknik etrafında kurumsallaşmaktadır (Shahbaz, 2018). Birincisi, hukuki ve idari düzenlemeler yoluyla hizmet sağlayıcılardan kullanıcı verilerinin

temin edilmesidir. Veri yerelleştirme zorunlulukları, trafik ve meta-veri saklama yükümlülükleri ya da ulusal güvenlik gerekçesiyle getirilen erişim hükümleri, devletin özel sektör altyapıları üzerinden geniş ölçekli veri havuzlarına ulaşmasını mümkün kılar. Böylece gözetim, doğrudan teknik müdahale gerektirmeden, mevzuat aracılığıyla kurumsallaştırılmış olur.

İkinci olarak, kamusal alanlara ve dijital altyapılara yerleştirilen ek donanımlar aracılığıyla veri toplanır. Güvenlik kameraları, yüz tanıma sistemleri, veri sondaları, derin paket inceleme cihazları ve ulusal ağ geçitlerine entegre edilen izleme ekipmanları hem fiziksel hem de çevrim içi hareketliliğin eş zamanlı takibini mümkün kılar. Bu teknikler, bireylerin mekânsal dolaşımını ve dijital iletişimini birbirine bağlayan bütünleşik bir gözetim mimarisi üretir. Bu tür merkezi gözetim altyapısına örnek olarak Rusya'da uygulanan SORM-3 sistemi (Polyakova & Meserole, 2019) gösterilebilir. Böylece hem bireysel hem de kitlesel ölçekte eş zamanlı izleme mümkün hale gelir.

Üçüncü teknik, verilerin doğrudan kullanıcılardan (çoğu zaman gönüllü ya da farkında olunmadan) elde edilmesidir. Eğlence uygulamaları, sosyal medya platformları, e-posta hizmetleri veya resmi devlet portallarıyla kurulan etkileşimler, kapsamlı kişisel veri akışları yaratır. Aldatıcı tasarımlar (dark patterns), zorunlu kayıt süreçleri ya da cazip dijital hizmetler aracılığıyla kullanıcıların bilgi ifşa etmesi teşvik edilir. Bu yöntem, gözetimi sıradan dijital deneyimin bir parçası haline getirerek normalleştirir. Örneğin Kazakistan'da hükümet, internet trafiğinin şifrelenmemiş biçimde izlenebilmesini sağlayacak bir tarayıcı sertifikasının yüklenmesini teşvik etmeye çalışmıştır (Feldstein, 2021). Kamu hizmetlerinin dijitalleştirilmesi de merkezi veri bankalarının oluşumunu kolaylaştırmaktadır. Bu veriler bazı bağlamlarda davranışsal derecelendirme mekanizmalarına entegre edilmektedir. Nitekim Çin'de uygulanan sosyal kredi sistemleri (Lee, 2022) farklı dijital veri kaynaklarını birleştirerek vatandaşların güvenilirliğine ilişkin kapsamlı değerlendirmeler üretmektedir.

Dördüncü olarak ise daha doğrudan ve zorlayıcı yöntemler devreye girer. Kötü amaçlı yazılım, oltalama (phishing) saldırıları ve bilgisayar korsanlığı faaliyetleri bunlar arasındadır. Bu teknikler özellikle hedefli gözetim amacıyla, muhalif aktörlerin, gazetecilerin veya rejim içi rakiplerin iletişim ağlarına sızmak için kullanılır. Böylece dijitalleşme, otoriter rejimlere hem geniş ölçekli veri toplama hem de seçici ve derinlemesine izleme imkânı sunarak bilgi edinme kapasitesini stratejik bir üstünlüğe dönüştürür. Bu bağlamda en bilinen örneklerden biri, İsrail merkezli NSO Group tarafından geliştirilen Pegasus yazılımıdır (Lee, 2022). Resmi olarak yalnızca kolluk kuvvetlerine satıldığı iddia edilse de çeşitli araştırmalar bu tür araçların otoriter rejimler tarafından siyasi muhalifleri hedef almak amacıyla kullanıldığını ortaya koymuştur. Böylece

dijitalleşme, otoriter gözetimi hem daha kapsamlı hem de daha derinlemesine ve müdahaleci bir niteliğe kavuşturmaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, dijitalleşme otoriter rejimlerin hem ulusal kamuoyunu kontrol etme hem de uluslararası algıyı etkileme kapasitesini önemli ölçüde artırmıştır. Bilgi toplama ve sansür stratejileri arasındaki klasik ödünleşmeler de kısmen zayıflamıştır. Dijitalleşme öncesinde kamusal söylemin yoğun biçimde bastırılması, yöneticileri toplumsal hoşnutsuzluk hakkında bilgi eksikliğiyle karşı karşıya bırakabilirdi. Oysa günümüzde kamusal alan sansürlenirken, dijital izleme teknolojileri sayesinde özel iletişim kanalları da gözetim altına alınabilmektedir. Böylece rejimler hem görünür muhalefeti bastırmakta hem de görünmeyen muhalif ağlar hakkında ayrıntılı veri toplayabilmektedir. Bu durum, dijital otoriterliğin temel karakteristiği olan eş zamanlı sansür ve gözetim kapasitesini güçlendirmektedir.

Türkiye'de Dijital Gözetim ve Kontrol

Türkiye örneği, dijitalleşmenin otoriter rejimlere sağladığı kontrol mekanizmalarını analiz etmek açısından kritik bir laboratuvar sunmaktadır. Esen ve Gümüşcü'nün (2016) kavramsallaştırdığı üzere, Türkiye 2010'lu yıllardan itibaren rekabetçi otoriter bir yönelim sergilemiş, seçimlerin varlığını koruduğu ancak siyasal rekabet koşullarının giderek asimetrikleştiği bir yapıya evrilmiştir. Bu süreçte dijital alan hem iktidar hem de muhalefet için merkezi bir mücadele sahası haline gelmiştir. Özellikle sosyal medya platformlarının yaygın kullanımı, çevrimiçi haber siteleri ve mesajlaşma uygulamaları, siyasal mobilizasyon ve söylem üretimi açısından önemli fırsatlar sunarken, aynı zamanda dijital gözetim, içerik kaldırma, erişim engelleme, bant daraltma ve çevrimiçi soruşturmalar gibi araçlarla kontrol altına alınabilen bir alan yaratmıştır. Yanlış ve yanıltıcı bilginin organize biçimde dolaşıma sokulması, trol ağları ve kutuplaştırıcı dijital kampanyalar, enformasyon ekosistemini daha parçalı ve belirsiz hale getirmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de dijital araçlar hem iletişim teknolojileri hem de rejimin hayatta kalma, muhalefeti yönetme ve meşruiyet üretme stratejilerinin ayrılmaz bir parçası olarak işlev gördüğü söylenebilir.

Türkiye bağlamında değerlendirildiğinde, dijital gözetim ve veri toplama pratiklerinin özellikle son yıllarda hukuki ve kurumsal düzenlemelerle genişletildiği görülmektedir. İnternet servis sağlayıcılarının trafik verilerini saklama yükümlülükleri, sosyal medya platformlarına yönelik temsilci bulundurma ve içerik kaldırma zorunlulukları ile ulusal güvenlik gerekçesiyle getirilen erişim engelleri, devletin dijital alan üzerindeki denetim kapasitesini artırmıştır. Ayrıca kamu hizmetlerinin e-Devlet altyapısı üzerinden yoğun biçimde dijitalleştirilmesi, vatandaşlara ilişkin kapsamlı ve merkezi veri

havuzlarının oluşmasını mümkün kılmaktadır. Siber güvenlik ve terörle mücadele söylemleri çerçevesinde geliştirilen teknik izleme araçları ile çevrim içi içeriklere yönelik soruşturmalar, dijital alanın sadece ifade ve iletişim mecrası olmadığını, aynı zamanda idari ve güvenlik temelli gözetimin de önemli bir sahası haline geldiğini göstermektedir. Bu çerçevede Türkiye örneği, dijitalleşmenin otoriterleşme tartışmalarıyla kesiştiği bir bağlamda, hukuki düzenlemeler, teknik altyapı ve platform yönetişimi üzerinden şekillenen hibrit bir denetim modeline işaret etmektedir.

Foucault'nun panoptikonunda gözetim merkezi ve hiyerarşik (2015) iken, algoritmik iktidarda gözetim parçalı, otomatik ve kişiselleştirilmiştir. Han'ın psikopolitik (2019) analizinin ötesinde algoritmik iktidar, bireyin sadece ruhunu değil, dijital izlerini de iktidarın temel hammaddesi haline getirir (Shahbaz, 2018). Böylece birey hem özne hem veri kaynağı hem kullanıcı hem denetlenen olarak çifte bir konumda yer alır. Dijital diktatörlük tam da bu üçlü dönüşümün kesişim noktasında ortaya çıkar. Bedenin biyopolitik yönetimi, ruhun psikopolitik yönlendirilmesi ve verinin algoritmik olarak işlenmesini kapsar.

Bu kuramsal çerçeve, dijital diktatörlüğün klasik otoriter rejimlere özgü bir yönetim biçimi olmadığını, demokratik kurumların formel olarak varlığını sürdürdüğü ülkelerde de farklı düzeylerde kurumsallaşabildiğini göstermektedir. Türkiye, bu hibrit dijital otoriterleşme sürecinin dikkat çekici örneklerinden biridir.

Türkiye'de dijital alan, biyopolitik denetimden psikopolitik yönlendirmeye ve algoritmik kontrol mekanizmalarına doğru genişleyen çok katmanlı bir iktidar pratiğine sahiptir. Sosyal medya yasaları, internet erişim kısıtlamaları, bant daraltma uygulamaları ve dezenformasyonla mücadele adı altında yürürlüğe konulan düzenlemeler, dijital alanın giderek daha yoğun biçimde siyasal denetime tabi kılındığını göstermektedir. Bu düzenlemeler, klasik sansür mekanizmalarından farklı olarak çoğu zaman güvenlik, kamu düzeni ve toplumsal istikrar söylemleriyle meşrulaştırılmaktadır.

Türkiye'de internet üzerindeki bilgi kontrolünün kurumsal temeli, 2007 yılında kabul edilen ve belirli katalog suçlar (örneğin intihara teşvik, uyuşturucu kullanımının kolaylaştırılması, müstehcenlik ve Mustafa Kemal Atatürk'e hakaret) kapsamında erişim engelleme yetkisi tanıyan yasal düzenlemeyle atılmıştır (Eroğlu, 2018). 5651 sayılı İnternet Ortamında Yapılan Yayınların Düzenlenmesi hakkındaki kanun ise (Kılınç, 2016), Türkiye'de dijital alanın denetimi açısından temel hukuki çerçeveyi oluşturmaktadır. İlk bakışta çocukların korunması, suçla mücadele ve kamu düzeninin sağlanması gibi biyopolitik gerekçelere dayanan bu düzenleme, zaman içerisinde kapsamı genişletilerek dijital alanın neredeyse tamamını kapsayan bir kontrol mekanizmasına dönüşmüştür.

Bu yasa, biyopolitik iktidarın klasik mantığıyla uyumlu biçimde, 'zararlı içerik' tanımı üzerinden dijital bedenleri disipline etmeyi amaçlamıştır. Ancak sonraki değişikliklerle birlikte, sosyal ağ sağlayıcılarına temsilci bulundurma zorunluluğu, veri saklama yükümlülükleri ve içerik kaldırma kararlarının hızlandırılması gibi düzenlemeler, biyopolitik denetimi psikopolitik ve algoritmik bir boyuta taşımıştır.

Bu bağlamda 5651 sayılı Kanun, dijital diktatörlüğün altyapı yasası işlevi gördüğü ifade edilebilir. İçeriklerin kaldırılması sadece ifade özgürlüğünü sınırlamakla kalmamakta bununla birlikte kullanıcıların hangi içeriklere maruz kalacağına, hangi söylemlerin görünür olacağına ve hangilerinin dolaşımdan çıkarılacağına karar veren algoritmik süreçleri de dolaylı biçimde şekillendirmektedir. Böylece hukuki düzenleme, algoritmik iktidarın siyasal hedeflerle uyumlu çalışmasını mümkün kılmaktadır.

Sosyal medya platformlarına yönelik getirilen yükümlülükler, dijital diktatörlüğün psikopolitik boyutunu görünür kılmaktadır. Platformların içerik kaldırma taleplerine hızlı yanıt verme zorunluluğu, kullanıcıların dijital alandaki davranışlarını doğrudan etkilemektedir. Bu etki çoğu zaman açık bir yasak şeklinde değil, özdenetim ve otosansür yoluyla ortaya çıkmaktadır.

Birey, ifade özgürlüğünün tamamen ortadan kalktığını düşünmez, fakat hangi içeriklerin 'riskli' olduğunu sezgisel olarak öğrenir. Böylece psikopolitik iktidar, bireyin korkularını, belirsizlik algısını ve görünürlük arzusunu kullanarak davranışlarını düzenler (Han, 2019). Dijital diktatörlük bu noktada, baskı uygulayan bir iktidar olmaktan ziyade, bireyi kendi kendini denetleyen bir özneye dönüştüren bir yönetim biçimi olarak işler. Bu durumda demokratik direnci ve demokrasi kültürünü zayıflatabilmektedir.

Sosyal medya, Türkiye'de dijital öznenin üretildiği en görünür alanlardan biridir. Bireyler bu platformlarda hem siyasal görüşlerini ifade eder hem de kimliklerini, duygularını, gündelik pratiklerini ve toplumsal aidiyetlerini sürekli olarak ifşa ederler. Ancak bu görünürlük, özgür bir kamusal tartışma alanı yaratmaktan ziyade, algoritmik filtreler aracılığıyla şekillenen bir dijital kamusallık üretmektedir. Hangi içeriklerin öne çıkarılacağı, hangilerinin bastırılacağı ya da görünmez kılınacağı, çoğu zaman şeffaf olmayan algoritmik süreçler tarafından belirlenmektedir. Böylece birey, konuştuğunu düşünürken, aslında sınırları önceden çizilmiş bir ifade alanı içinde hareket eder.

Kamuoyunu yanıltıcı bilgiyi yayma suçunu düzenleyen ve kamuoyunda 'dezenformasyon yasası' (Oymak, 2022) olarak anılan düzenleme, Türkiye bağlamında dijital diktatörlüğün en tartışmalı hukuki araçlarından biridir. Bu yasa, görünürde bilgi güvenliğini ve toplumsal istikrarı korumayı amaçlarken, 'yanıltıcı bilgi' (Oymak, 2022) gibi muğlak kavramlar üzerinden geniş bir yorum

alanı yaratmaktadır. Bu düzenleme, Foucault'nun biyopolitik hakikat rejimleri kavramı ile Han'ın psikopolitik analizinin kesişiminde konumlandırılabilir. Devlet, hangi bilginin doğru, hangisinin yanlış olduğuna karar verme yetkisini geniş ölçüde elinde tutarken, bireyler bu belirsizlik ortamında görüşlerini ifade etmekten kaçınmaya yönelmektedir. Böylece hakikat, kamusal müzakereden ziyade, siyasal ve algoritmik filtreleme süreçleriyle belirlenmektedir. Dahası dezenformasyon yasası algoritmik iktidarın işleyişini de güçlendirmektedir. Platformlar, olası yaptırımlardan kaçınmak için içerik sıralama, görünürlük azaltma veya içerik kaldırma gibi otomatik karar süreçlerini daha yoğun kullanmaktadır. Bu durum, dijital kamusal alanın şeffaf olmayan algoritmik mekanizmalar tarafından şekillendirilmesine yol açmaktadır.

Türkiye bağlamında dijital ortamda uygulanan bir diğer uygulama olan bant daraltma ve erişim kısıtlamaları, dijital diktatörlüğün istisna hâlini sürekli kılan araçlar arasında yer almaktadır. Özellikle toplumsal kriz, afet veya siyasal gerilim dönemlerinde uygulanan bu yöntemler, dijital kamusal alanı fiilen işlevsiz hale getirmektedir. Bu uygulamalar, Carl Schmitt'in 'olağanüstü hâl' (2016) mantığıyla uyumlu biçimde, hukukun askıya alınmasını normalleştirmektedir. Dijital alan, istisnai durumlarda değil, neredeyse rutin olarak denetlenebilir ve sınırlandırılabilir bir mekân haline gelmektedir. Böylece dijital diktatörlük, sadece hukuki metinler vasıtasıyla değil, fiili uygulamalar yoluyla da kurumsallaşmaktadır.

Türkiye'de e-Devlet uygulamaları ise dijital özne üretiminin daha kurumsal ve teknik boyutunu temsil etmektedir. Türkiye'de e-Devlet sistemi, kamusal hizmetlere erişimi kolaylaştıran bir araç olarak sunulsa da aynı zamanda bireylerin yaşam pratiklerini merkezi bir veri altyapısı içinde toplayan bir mekanizma işlevi görmektedir. Sağlık, eğitim, sosyal yardım, adli sicil ve ekonomik faaliyetlere ilişkin verilerin tek bir dijital çatı altında toplanması, biyopolitik yönetimin dijitalleşmiş bir formuna işaret etmektedir. Bu durum, bireyin sadece yurttaş olarak değil, veri profili üzerinden tanımlanan bir dijital özne olarak konumlanmasına yol açmaktadır.

Gözetim pratikleri bu süreci tamamlayan üçüncü boyutu oluşturmaktadır. Kamera sistemleri, dijital kayıt mekanizmaları ve çevrimiçi etkinliklerin izlenmesi, gözetimin fiziksel mekanlardan dijital alanlara kaydığını göstermektedir. Ancak bu gözetim, klasik panoptik denetimden farklı olarak çoğu zaman görünmez ve rutinleşmiş bir biçimde işler. Birey, sürekli gözetlendiğini hissetmez, fakat bu belirsizlik hali, davranışlarını düzenlemesi için yeterlidir. Bu bağlamda Foucault'nun panoptik iktidarı, Türkiye'de günümüz dijital altyapılar üzerinden psikopolitik ve algoritmik bir biçim kazandığı söylenebilir.

Türkiye'deki yasal düzenlemeler birlikte ele alındığında, dijital diktatörlüğün tek bir yasa ya da uygulamayla değil, çok katmanlı ve birbirini tamamlayan bir hukuki mimari üzerinden inşa edildiği görülmektedir. Biyopolitik güvenlik söylemleri, psikopolitik özdenetim mekanizmaları ve algoritmik görünürlük rejimleri iç içe geçerek dijital alanı otoriterleşmiş bir kamusal mekana dönüştürmektedir.

Sonuç olarak Türkiye'nin dijital alan politikası; söylemsel düzeyde kullanıcı güvenliği ve dezenformasyonla mücadele gerekçelerine dayandırılsa da uygulamada geniş veri toplama yetkileri, muğlak yasal hükümler ve seçici yaptırımlar aracılığıyla rejim güvenliği perspektifini önceleyen bir çerçeve ortaya koymaktadır. Bu yönelim, Türkiye'yi küresel internet yönetişimi tartışmalarında çok paydaşlı Batı modelinden ziyade Rusya-Çin eksenine (Polyakova & Meserole, 2019) daha yakın bir konuma yerleştirmekte, dijital alanı ifade özgürlüğünün genişlediği bir kamusal alan olmaktan ziyade, artan ölçüde düzenlenen ve gözetlenen bir siyasal alan haline getirmektedir.

Sonuç

Gözetim hem teknik bir izleme faaliyeti hem de öznenin davranışlarını, söylemlerini ve hatta düşünme biçimlerini şekillendiren bir iktidar mekanizmasıdır. Panoptikonun temel ilkesi olan 'görünürlük yoluyla disiplin', dijital çağda veri yoluyla yönlendirmeye evrilmiştir. Böylece kolektif izlenme psikolojisi, dijital diktatörlük bağlamında hem hukuki düzenlemeler hem de algoritmik görünürlük rejimleri aracılığıyla sürekli yeniden üretilmektedir.

Otoriter rejimlerin dijital teknolojileri kullanarak toplumsal denetimi derinleştirmesi, biyopolitik kontrol mekanizmalarının ötesine geçen ve bireyin bilinç, algı ve davranış dünyasını hedefleyen psikopolitik bir evreye işaret etmektedir. Türkiye örneği, bu dönüşümün özgün bir hibrit model üzerinden gerçekleştiğini göstermektedir. Çin'in 'internet egemenliği' yaklaşımından normatif ilham alan, Rusya'nın regülasyon ve düşük yoğunluklu, görünmez kontrol tekniklerinden (Polyakova & Meserole, 2019) pragmatik araçlar devşiren Türkiye, küresel platformları tamamen dışlamadan, onları ulusal mevzuat yoluyla yeniden yapılandırarak denetim altına alma stratejisi geliştirmiştir. Böylece açık yasaklar yerine içerik kaldırma, algoritmik görünürlük sınırlaması, veri yerelleştirme ve kullanıcı bilgilerine erişim gibi araçlarla, aynı platform içinde fiilen farklılaşmış bir 'ulusal dijital alan' inşa edilmiştir. Bu model, ekonomik kırılganlıklar ve küresel entegrasyon zorunluluğu nedeniyle Çin tipi kapalı bir sistem kuramasa da Batı normatif çerçevesini retorik düzeyde muhafaza ederken pratikte gözetim ve bilgi kontrolünü yoğunlaştıran bir dijital yönetişim formu üretmektedir. Bu bağlamda

Türkiye'de dijital diktatörlük, klasik baskı tekniklerinden ziyade hukuki düzenleme, teknolojik altyapı ve söylemsel meşruiyetin birleşimiyle işleyen, vatandaşın yalnızca bedenini değil, dijital izlerini, dikkatini ve algı dünyasını da yöneten çok katmanlı bir psikopolitik iktidar biçimi olarak kurumsallaşma eğilimi göstermektedir.

Sonuç olarak; dijitalleşmiş 21. yüzyıl diktatörlüğü, klasik otoriterlikten daha esnek, daha veri-temelli ve daha öngörücü bir karakter taşımaktadır. Bu dönüşüm, sadece baskı kapasitesinin artışı anlamına gelmez, aynı zamanda siyasal alanın algoritmik yeniden inşası anlamına da gelir. Dolayısıyla gelecekteki çalışmalar, dijital teknolojileri sadece otoriter rejimlerin bir aracı olarak değil, rejim tipolojisini dönüştüren yapısal bir faktör olarak ele alabilir.

Kaynakça

Agamben, G. (2006). *İstisna Hali* (K. Atakay, Çev.). Otonom.

Brownlee, J. (2017). The limited reach of authoritarian powers. *Democratization*, *24*(7), 1326–1344. https://doi.org/10.1080/13510347.2017.1287175

Eroğlu, Ş. (2018). Dijital Yaşamda Mahremiyet (gizlilik) Kavramı ve Kişisel Veriler: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğrencilerinin Mahremiyet ve Kişisel Veri Algılarının Analizi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *35*(2), 130–153.

Esen, B., & Gümüşçü, Ş. (2016). Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, *37*(9), 1581–1606. https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1135732

Feldstein, S. (2021). *The rise of digital repression: How technology is reshaping power, politics, and resistance*. Oxford University Press.

Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. İmge Kitabevi.

Foucault, M. (2007). *İktidarın Gözü: Seçme yazılar 4*. Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2014). Özne ve İktidar. İçinde *Özne ve iktidar: Seçme yazılar 2.* O. Akınbay, (Çev.) (ss. 57–82). Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın Doğuşu* (A. Tayla, Çev.). Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Friedrich, C. J., & Brzezinski, Z. K. (1965). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* (2nd ed.). Harvard University Press.

Gunitsky, S. (2015). Corrupting the cyber-commons: Social Media as a Tool of Autocratic Stability. *Perspectives on Politics*, *13*(1), 42–54. https://doi.org/10.1017/S1537592714003120

Guriev, S., & Treisman, D. (2019). Informational Afutocrats. *Journal of Economic Perspectives*, *33*(4), 100–127. https://doi.org/10.1257/jep.33.4.100

Han, B.C. (2017a). *Şiddetin Tipolojisi*. Metis Yayınları.

Han, B.C. (2017b). *Şeffaflık Toplumu*. Metis Yayınları.

Han, B.C. (2019). *Psikopolitika* (H. Barışcan, Çev.). Metis Yayınları.

Han, B.C. (2020). *İktidar Nedir* (M. Özdemir, Çev.). İnsan Yayınları.

Han, B.C. (2022). *Enfokrasi* (M. Özdemir, Çev.). Ketebe Yayınları.

Harari, Y. N. (2016). *Homo Deus: Yarının kısa bir tarihi* (P. N. Taneli, Çev.). Kolektif Kitap.

Hegel, G. W. F. (1980). *La phénoménologie de l'esprit* (J. Hyppolite, Çev.). Aubier.

Kılınç, D. (2016). 5651 sayılı internet ortamında yapılan yayınların düzenlenmesi… *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *20*(2), 577–624. https://izlik.org/JA52EK92KE

Lee, Y. (2022). Can digital authoritarianism deter political freedom? *The Korean Journal of International Studies*, *20*(1), 21–53. https://doi.org/10.14731/kjis.2022.04.20.1.21

Lührmann, A., & Lindberg, S. I. (2019). A third wave of autocratization is here. *Democratization*, *26*(7), 1095–1113. https://doi.org/10.1080/13510347.2019.1582029

Orwell, G. (2019). *1984* (C. Üster, Çev.). Can Yayınları. (Orijinal eser 1949)

Oymak, H. (2022). Kamuoyunda Dezenformasyon Yasas. *Yeni Medya*, 13, 504–514.

Polyakova, A., & Meserole, C. (2019). *Exporting Digital Authoritarianism: The Russian and Chinese models*. Brookings Institution.

Schmitt, C. (2016). *Siyasi İlahiyat* (A. E. Zeybekoğlu, Çev.). Dost Kitabevi.

Shahbaz, A. (2018, October). *The Rise of Digital Authoritarianism*. Freedom House. https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2018/rise-digital-authoritarianism

Sherman, J. (2019, July 25). Digital Authoritarianism and the Threat to Global Democracy. *Bulletin of the Atomic Scientists*. https://thebulletin.org/2019/07/digital-authoritarianism-and-the-threat-to-global-democracy/

Sherman, J. (2021). Digital Authoritarianism and Implications for US National Security. *The Cyber Defense Review*, *6*(1), 107–118.

Tsourapas, G. (2020). Global Autocracies: Strategies of Transnational Repression. *International Studies Review*, *23*(3), 616–644. https://doi.org/10.1093/isr/viaa061

BÖLÜM: 6

DÜNYADA DEVLETİN DÖNÜŞÜNE DAİR ÇALIŞMALAR

KÜRESEL GÖÇ YÖNETİŞİMİNDEN YÖNETİMSELLİĞE: MALEZYA'DAKİ DÜZENSİZ GÖÇMENLER ÖRNEĞİ

Ömer Faruk ÇINGIR*

Tarih boyunca farklı disiplinler ve perspektiflerden devletin, hükümetin ve iktidar aygıtının dönüşümü 'polis'ten 'modern devlet'e kadar incelenmiş ve birçok farklı yaklaşım ve görüş ortaya çıkmıştır. Bu çalışma da, disiplinler arası bir yaklaşımla yönetişim kavramını siyaset sosyolojisi içerisinde yönetimsellikle ilişkisini spesifik olarak göç yönetişiminde hükümet aygıtlarının ve idari pratiklerin nasıl inşa edildiğini ve yönetildiğini tartışmayı amaçlamaktadır. Ayrıca yönetimsellik ve onun en güncel modern biçimi olan "yönetişim" kavramı, farklı anlam kümeleri, yönetişim kavramının farklı tanımları ve bu tanımlar etrafındaki tartışmalar incelenmiştir. Bunun yanı sıra "yönetişim" kavramının göç pratikleri içindeki konumlanması, göçmenlere yönelik idari tedbirler ve göç-yönetişim ilişkileri analiz edilmiştir. Foucault'ya göre hükümet ve yönetmek yalnızca idare etmek ve yönetimle ilgili değildir; bu kavramlar yönetimin ötesinde devlet ya da hükümet aracılığıyla öz denetim sorunuyla, aile ve çocukların yönlendirilmesiyle, evin idaresiyle ve diğer sorunlarla da ilgilenmektedir (Foucault, 2000, s. 202). Foucault, bu idari örgütlenmeyi açıklamak için biyopolitika kavramını kullanmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse biyopolitika, bireyi ve bedeni disipline etmek ve nüfusu yaşamın ötesinde denetim altına almak için kullanılan bir aygıttır (Lemke, 2011). Modernizmin yükselişiyle birlikte farklı iktidar biçimleri, gözetim, yönetme, kayıt altına alma, mekânsal düzenleme ve sınıflandırma gibi teknikler aracılığıyla bedenler üzerinde denetim öngörmüştür (Foucault, 2003, s. 36). Biyopolitika, yaşamı düzenleyen bir iktidar biçimine dayanmaktadır (Foucault, 2007). Foucault, toplumun yönetimsel doğasını ve idare akılsallığına ait kavramların gelişimini incelemektedir. Foucault'nun yönetimsellik araştırması, iktidar ve yönetim teknolojileriyle ilişkilidir. Foucault öncelikle yönetim ve devlete ilişkin düşüncelerini vurgulamış ve bu konudaki görüşlerini ortaya koymuştur. Yönetim ve yönetme zihniyetini, yönetişim ile yönetimsellik arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmaya çalışmış; bu makale de Foucaultcu yönetimsellik yaklaşımını benimsemektedir. Yönetişim, göç konusunda güç ağlarını düzenler ve böylece nüfus üzerindeki üstün konumunu yeniler. Göç rejimleri ve düzenlemeleri, yönetme yoluyla özneler yaratır. Sınırlar, hareketleri

* Doktor Öğretim Görevlisi, Ankara Üniversitesi, Politika ve Ekonomi Bölümü, ORCID: 0000-0001-9779-5863

kontrol etmek ve engellemek için kullanılan teknolojiler olmakla kalmaz, aynı zamanda düzenleme, kontrol ve düzen araçlarıdır (Tazzioli, 2015, s. 6). Göçün yönetilebilirliği, egemenlik, idari, hükümet ve disiplin tekniklerinin birbirine karışmasını kolaylaştırır. Bu çalışmada da küresel göç yönetişimi çerçevesinde Malezya'da düzensiz göçmenlere karşı uygulanan yönetimsellik tartışılacaktır. Özellikle Malezya yasalarıyla düzensiz göçmenler yönetimsel kanunlar aracılığıyla düzenlenirken, gözetim merkezlerinde kontrol mekanizmalarına maruz bırakılırlar. Yakalanan düzensiz göçmenler sınır dışı edilerek Malezya göç yönetimselliği içerisinde bertaraf edilirler (Çıngır, 2023). Bu çalışmada ilk olarak yönetişim kavramı, ardından yönetimsellik ve göç yönetişimi ile ilişkisi tartışılacak ardından Malezya'daki göç yönetimseliği örnek olayı üzerinden teorik tartışma uygulamalar aracılığıyla tartışılacaktır.

Yönetim, Yönetişim, Yönetimsellik

Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık'ta neoliberal hükümetlerin iktidara gelmesiyle bu dönemden itibaren sivil toplum, yöneticilik, çoklu yönetim ve konsensüs gibi terimler ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu kavramlar yeni neoliberal hükümetin akılsallığını ortaya koymuştur ve Dünya Bankası raporları, ekonomik akılsallığı ön plana koyan yeni bir iktidar biçimini ifade eden yönetişim terimini üretmiştir (World Bank, 1989). Dünya Bankasının kullanımından önce yönetişim kavramı sık kullanılmıyor, kullanıldığında da daha çok hükümet ya da idare yerine kullanılmaktaydı. Rhodes, yönetişim kavramının Sidney Low'un 1904 yılında yayınlanan 'The Governance of England' (İngiltere'nin Yönetişimi) adlı kitabında ilk kez kullanıldığını iddia etmektedir (Rhodes, 1996, s. 652). Ancak, 15. yüzyılda, kralın baş yargıcı olan John Fortescue'nun "İngiltere'nin yönetişimi" (Fortescue, 1885) adlı bir eseri vardır, bu eser 1885 yılında Charles Plummer tarafından düzenlenmiştir. Çalışmada, yönetişim kavramını ilk kez kullananın John Fortescue mu yoksa editör Charles Plummer mı olduğu belirtilmemiştir. Rhodes, Sidney Low'un yönetişim kavramını hükümetle eşanlamlı olarak kullandığını belirtmiştir. Etimolojik olarak, Avrupada 18. yüzyıla kadar yönetişim terimi hükümeti ifade etmekteydi (Gaudin, 1998, s. 47). John Fortescue'nun "İngiltere'nin yönetişimi" adlı eseri de, devlet idaresi ve İngiliz hukuk tarihi ile ilgilidir. Genel tanıma göre, yönetişim, hükümet yerine daha az idare ve asgari devlet anlamına gelir. Kamu harcamalarının kısıtlanması, kamu personelinin azaltılması, kamu hizmetlerinin özel sektör tarafından sağlanması ve özelleştirme uygulamaları ve özel bir yönetim biçimi olarak tanımlanmaktadır (Stoker, 1998, s. 17).

Yönetişim yaklaşımıyla birlikte ortaya çıkan büyük dönüşümler, kamu yönetimini ve kamu hizmetlerini ihale sistemi aracılığıyla piyasa rekabetinin içine yerleştirmiştir. Böylece, "işletmecilik" (managerialism) ve "yeni kurumsal

iktisat" kamu yönetimi anlayışını derinden etkilemiş ve "yeni kamu işletmeciliği" (new public management) yaklaşımının yerleşmesiyle birlikte paradigma değişmiştir. "İşletmecilik", piyasada özel sektör yönetim anlayışının hâkimiyetini ifade ederken, "yeni kurumsal iktisat" devlet hizmetlerine teşvik programlarının entegre edilmesini ifade etmektedir (Rhodes, 1996, s. 655). Bu dönemde kamu yönetimi, hızla "kamu idaresi"nden "kamu işletmeciliği"ne, oradan da "yeni kamu işletmeciliği"ne dönüşmüştür. Bu yeni kamu işletmeciliği anlayışı kurumsal iktisatla bütünleşmiş, piyasa rekabetini ve bürokratik yapıların ayrıştırılmasını teşvik etmiştir. Aynı dönemde, optimal devlet ve girişimci devlet gibi benzer kavramlar da yeni kamu işletmeciliğine atıfta bulunmak için kullanılmıştır (Osborne & Gaebler, 1992, s. 20). Yeni kamu işletmeciliği ile girişimci devlet anlayışı; rekabet, piyasalar ve sonuç odaklılık konusunda benzer bir bakış açısına sahip olmuş; daha az devlet ancak daha fazla yönlendirme ya da yönetişim anlayışını teşvik etmiştir (Rhodes, 1996, s. 655). Bu gelişmeler doğrultusunda, 1989 yılında World Bank, "yönetişim" kavramını kamusal meselelerin yönetilmesine ilişkin siyasal güç anlamında kullanmıştır. Dünya Bankası tarafından üretilen belgelerde "yönetişim" kavramı ağırlıklı olarak "iyi yönetişim" anlamında ele alınmıştır (Diarra & Plane, 2011). Leftwich'e göre (1994, ss. 610–611), Dünya Bankası iyi yönetişimi üç farklı çerçevede kullanmıştır: sistemsel, siyasal ve yönetsel. Sistemsel anlamda yönetişim, hükümetten daha geniş bir yapıya işaret etmektedir; siyasal anlamda, yasama, yürütme ve yargının birbirinden ayrıldığı ve demokrasiye dayalı bir düzeni ifade etmektedir; yönetsel anlamda ise yönetişim, etkin, bağımsız, hesap verebilir ve şeffaf bir kamu yönetimi yapısını tanımlamaktadır. 1992 yılında Dünya Bankası yönetişimi tanımlamış ve bu kavramı sağlıklı kalkınma yönetimiyle eşanlamlı olarak öne çıkarmıştır. Bu tanım dört temel unsura dayanmaktadır: hesap verebilirlik, kalkınmanın hukuki çerçevesi, bilgiye erişim ve şeffaflık (World Bank, 1992). 1994 yılında yayımlanan bir yönetişim raporunda ise kamu sektörü yönetimi, hesap verebilirlik, kalkınma için hukuki çerçeve, şeffaflık ve bilgi temel unsurlar olarak sıralanmıştır (World Bank, 1994).

Yönetişime ilişkin çeşitli tanımlar yapılmış olmasına rağmen, uluslararası örgütler bu kavramı farklı şekillerde yeniden tanımlamaktadır. Yönetişim; politika yapıcılar ile ilgili paydaşlar arasındaki etkileşim, karar alma süreçleri, yaratıcı politika çözümleri ve katılım, güçlendirme ve sahiplenme gibi demokratik idealler çerçevesinde tanımlanmaktadır. Her ne kadar yönetişim düzenlemeleri çoğu zaman bu ilkeleri hayata geçirmekte başarısız olsa da, insanlar genellikle devlet düzenlemelerinin olumlu yönlerini görmekte ve olumsuz sonuçlarını göz ardı etme eğiliminde olmaktadır (Sorensen & Torfing, 2018). Yönetişim aynı zamanda küresel, bölgesel, ulusal ve yerel boyutlara; ayrıca ekonomik, yönetsel, siyasal, çevresel ve kültürel boyutlara sahip bir kavramdır. Özellikle farklı alanlardaki küresel etkilerle birlikte karar alma

süreçlerinin genişlemesi, tüm paydaşları kapsaması ve toplumsal aktörlerle birlikte belirlenen süreçler bütününe dönüşmesi, yönetişim kavramının önemini artırmıştır. Yönetişim kavramı zaman içerisinde farklı terimler ve anlamlarla iç içe geçmiştir. Yönetişimin farklı kullanımları, lüks tüketimi düzenleyen yasalar (sumptuary law) ile tüketim kontrolü ilişkileriyle bağlantılı olmuştur (Hunt, 1996; Coffee, 1999). Bunun yanı sıra, kurumsal yönetişim, kurumsal yapı yönetişimi, çok düzeyli yönetişim, yeni kamu yönetişimi ve iyi yönetişim yönetişimin en sık kullanılan türleri hâline gelmiştir. OECD'ye göre ise yönetişim, 21. yüzyılın ihtiyaçlarına cevap vermeyi amaçlayan yeni bir yönetim anlayışıdır (OECD, 2001).

OECD raporlarında "iyi yönetişim" kavramını ön plana çıkarırken, Birleşmiş Milletler "küresel yönetişim" kavramını öne çıkarmıştır. Genel olarak iyi yönetişim; devlet yönetiminde temsil, katılım ve denetimi içeren; etkin bir sivil toplumun varlığını, hukukun üstünlüğünü, adem-i merkeziyetçiliği, yönetişimde açıklık ve hesap verebilirliği, rekabet ve piyasa ekonomisiyle uyumlu düzenlemeleri ve yeni teknolojik gelişmelere uyarlanmış bir yapıyı kapsayan yönetim biçimini ifade etmektedir. Bu kavram aynı zamanda hesap verebilirlik, şeffaflık, etkililik, verimlilik, duyarlılık, ileri görüşlülük ve hukuka uygunluk gibi ilkeleri de içermektedir. Bununla birlikte OECD zamanla "kurumsal yönetişim" kavramını daha fazla vurgulamış ve kurumsal yönetişim uluslararası ekonomi politiğin temel çerçevesi hâline gelmiştir (OECD, 1999). Öte yandan, Birleşmiş Milletler yönetişimin küresel boyutlarını vurgulamış ve genellikle "küresel yönetişim" kavramını kullanmıştır. Birleşmiş Milletler, küreselleşmeyle birlikte yaşanan kritik dönüşümlere dikkat çekmektedir. Özellikle bazı toplumsal gruplar, teknolojik-bilimsel devrime karşı durmakta; yapısal olarak sınıf dışı bir kesime dönüşerek marjinalleşmektedir.

Küresel yönetişim, bir dünya hükümeti anlamına gelmektedir (Rosenau & Czempiel, 1992). Ancak bu kavram, dünyanın tek bir hükümet tarafından yönetilmesini değil; dünyada çok sayıda sınırın yönetildiği, idare edildiği ve örgütlendiği bir yapıyı ifade etmektedir (UNDP, 1994, s. 81). Michael Barnett ve Raymond Duvall, küresel yönetişimin uluslararası yapıları, toplumsal kural sistemlerini ve kurumları yeni bir güç biçimi olarak kuşattığını ileri sürmektedir (Barnett & Duvall, 2006). Özellikle uluslararası ekonomik örgütler, devletler ile ekonomiler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Craig Murphy bu kurumları, "en güçlü üyelerinin yarattığı yapılar" olarak görmektedir (Murphy, 2000, s. 793). Dünya Ticaret Örgütü, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası, mevcut statükoyu korumak ve meşrulaştırmak için nüfuzlarını, etkilerini ve ağırlıklarını kullanmaktadır. Böylece ticaret düzenlemeleri ile çok uluslu özel şirketler uluslararası sistemde sahip oldukları haksız avantajı sürdürmektedir. Bu durum, serbest piyasa mitiyle maskelenmiş

bir tür neoliberal hegemonya olarak değerlendirilmektedir (Roberts, 2010, s. 36). Diane Stone ise küresel yönetişimin, hükümetler arası ya da devletler arası bir örgütlenme olarak hegemonik güçlerin çıkarlarına hizmet etme eğiliminde olduğunu belirtmektedir (Stone, 2011). Bu durum aynı zamanda küresel yönetişimi dar bir algı çerçevesine hapsetmekte ve kavramın sosyal bilimlerde sınırlı bir kavramsallaştırmaya yol açmasına neden olmaktadır. Bu nedenle bazı araştırmacılar, küresel yönetişim yerine "küresel kamu politikası" ya da "ulusötesi yönetim" kavramlarını tercih etmektedir (Stone & Ladi, 2015). Küresel yönetişim tartışmalarında, keskin bir Vestfalya siyasal tahayyülünün uluslararası ile ulusal arasına kurmaca bir sınır çizdiği ileri sürülmektedir (Fraser, 2013, s. 181). Bu yaklaşım, bu hayali sınırlarla birlikte ortaya çıkan yeni bağlantısallıkları, kesişimleri ve uluslararasılaşma biçimlerini göz ardı etmektedir (Stone & Ladi, 2015, s. 847). Son dönemde küresel yönetişim kavramı, küreselleşmenin uluslararasılaşması ve giderek artan karmaşıklığı nedeniyle daha muğlak ve tartışmalı hâle gelmiştir (Cerny, 2016). Kamusal ve özel aktörler arasındaki iş birliği, küreselleşen özel çıkarlar, modern dünyada devletsel hiyerarşilerin ve yönetim mantığının tersine dönmesi ile yeni dışsal ve içsel değişkenlerin ortaya çıkışı, küresel yönetişim anlayışını zorlayan başlıca unsurlar olarak görülmektedir (Cerny, 2016).

Öte yandan, yönetimsellik daha çok özneler, karakterler, stratejiler ve faydalar gibi yönetişim nesnelerinin statüleri ve dönüşümleriyle ilgilenir. Bu yönetişim nesneleri sabit değildir; yönetişim mekanizmaları tarafından sürekli olarak yeniden yapılandırılır ve dönüştürülür. Bu rasyonellikler ve yönetimsellikler, bu yeniden yapılandırmalara bakarak anlaşılabilir (Cerny, 2010). Foucault'ya göre "devletin mantığı" küreselleşme rasyonalitesi, ulusötesileşme ve yönetimsellik ile "dünyanın mantığı"na dönüşmüştür (Cerny, 2010, s. 2). Ayrıca, yönetimsellik kasıtlı olarak arka planda tutulan rasyonaliteleri ve güç ağlarını ele alırken, yönetişim daha çok teknik çözümler, dahil etme ve çözümler üzerinde odaklanır (Voelkner, 2012, s. 51). Bu noktada iktidar ve yönetimsellik arasındaki ilişkiye bakmak, küresel yönetişimi kapsamlı bir şekilde kavramayı sağlar. Özellikle Foucault'nun yönetişim yaklaşımı, egemenlik zihniyetini ve yönetişimi anlamaya yardımcı olur (Sending & Neumann, 2006, s. 656). Yönetişim benzersiz bir stratejidir; istenmeyenlerin ortadan kaldırılmasını sağlar, taktikler kullanır, nüfusu ayarlar, kontrol eder ve yönetilenlerden özgürlük ve tabiiyet yaratır (Dean, 2010). Yönetilebilirliğin belirli yönetme uygulamalarına odaklanması, yönetmenin rasyonelliğini sorgulaması ve gücün disiplin biçimini incelemesi, küresel yönetişimi derinlemesine inceleme fırsatı sunar (Sending & Neumann, 2006, s. 657). Uluslararası nüfus politikaları, doğası gereği devlet dışı aktörler ve küresel yönetişimle ilgilidir. Özellikle 1960'lardan sonra, hükümetler ve devlet dışı aktörler aile planlaması programlarıyla küresel nüfus artışını azaltma politikasını

izlemiştir (Sending & Neumann, 2006, s. 658). Hükümetler, bireylerin davranış kalıplarını ayarlayarak ve kontrol ederek onları nesneleştirir. Bu hükümet akılsallığı toplumu şekillendirmiş ve moderniteye geçişi kolaylaştırmıştır.

Günümüzde göçmenler bu zihniyete maruz kalmaktadır. Yönetişim teknolojisinin en önemli uygulamalarından biri, ekonomik göçmenleri 'yedek işgücü ordusu' olarak görmektir (Hardy, 2009). Bu bakış açısı, sınır uygulamalarında ve göçmen yasalarında görülebilir. Sınırlar, ulusötesi sermaye, güçlü ve ayrıcalıklı kesimler tarafından göçmen işçiler üzerinde yeni kontrol ve hakimiyet yöntemlerini sürdürmek için kullanılmaktadır (Robinson, 2013). Bu aşamada, yönetişim göçmenlerin yönetiminde çok önemli bir rol oynamaktadır.

Küresel Göç Yönetişimi

Küresel göç yönetişimi, kısaca, devletleri uluslararası göç yönetimi konusunda örgütleyen düzenlemeler, hukuki çerçeveler ve kurumsal yapılar olarak tanımlanabilir (Betts, 2012). Bu yönetim anlayışı, sorunların ulusötesi niteliği ve aşırı küreselleşme nedeniyle bir zorunluluk olarak görülmekte; ancak uluslararası düzenin yapısı ve çözülmesi güç ulusötesi sorunlar nedeniyle uygulanması zor bir alan olarak değerlendirilmektedir (Newland, 2010). Alexander Betts, küresel göç yönetişimini beş katmana ayırmaktadır: yapılandırılmış çok taraflılık, göçle bağlantılı meselelerde "gömülü yönetişim", bölgesel koalisyonlar ve diyaloglar, ikili anlaşmalar ve tek taraflı göç politikaları. Bölgesel düzenlemeler, kamu görevlilerinin katılım kanalları ve ağ temelli, gayriresmî, bağlayıcı olmayan müzakere mekanizmaları, devletler açısından resmî çok taraflılığa cazip alternatifler olarak görülmektedir (Betts, 2012). Betts'e göre, uluslararası mülteci rejimi dışında küresel göç yönetişimi rejimi kırılgan ve yetersizdir. Genel olarak göç yönetişimi çerçeveleri; düzenli göçü sağlamak, düzenli göçmenlerin temel haklarını korumak, hem menşe hem de varış ülkeleri için fayda üretmek, insan kaçakçılığını ortadan kaldırmak ve uluslararası göçün faydalarını en üst düzeye çıkarmayı amaçlamaktadır (Abella, 2013). Öte yandan, mal, sermaye ve finans akışlarıyla karşılaştırıldığında göç yönetişimi oldukça eksik, "parçalı" ve kesintili bir yapı sergilemektedir (Grugel & Piper, 2011). Her ne kadar küresel göç yönetişimini düzenleyen çok sayıda çok taraflı çerçeve, hükümetler arası örgütlenme ve devletlerin hem iç hukuklarında hem de diğer devletlerle yaptıkları mutabakat zabıtları bulunsa da, tüm devletlerin onayladığı ve üzerinde uzlaştığı nihai bir düzenleyici çerçeve mevcut değildir (Hamada, 2011). Devletsel ve kurumsal eksiklikler ile küresel yönetişimin karmaşık doğası, göç yönetişimi çabalarının etkinliğini azaltmaktadır (Koser, 2010). Nicola Piper, Rosawerne ve Withers, gelişmekte olan ülkelerin sınırlı kaynaklara sahip olduğunu ve göç yönetişimi çerçevelerini uygulama kapasitelerinin oldukça zayıf olduğunu vurgulamaktadır (Piper vd.,

2017). Bu nedenle göçmenlerin durumunu ve göç yönetişiminin uygulanışını anlamak için, devletlerin yönetişim boşluklarını doldurmasına yardımcı olan sivil toplum kuruluşlarına ve ulusötesi aktivist ağlara odaklanmak gerekmektedir (Grugel & Piper, 2011).

Küresel yönetişim mekanizmaları, karmaşık sistemler üzerine inşa edilmiş öncülleri ve kabulleri kapsayan, uluslararası düzene uyarlanmış bir "üst-anlatı" ya da "karmaşıklık" temelli bir yönetimsellik mantığıdır; bu mantık, modern dünyaya ilişkin düşünme ve eylem olanaklarını şekillendirmekte ve tanımlamaktadır (Voelkner, 2012, s. 53). Bu nedenle yönetişim ile yönetimsellik arasındaki sınırların çizilmesi gerekmektedir; ancak bu şekilde aralarındaki temel benzerlikler ve farklılıklar kavranabilir (Voelkner, 2012, s. 50). Voelkner'in (2012) işaret ettiği üzere, her iki kavram da siyasal iktidarın işleyişine odaklanmaktadır. Ayrıca devletin ötesindeki güç mekanizmalarını kavramaya çalışmaktadırlar. Her ne kadar tüm düzenlemelerde ve çerçevelerde önemleri sürekli vurgulansa da, her iki kavram da çoğu zaman bilinçli biçimde dışarıda bırakılmış ya da daha uzak bir konuma yerleştirilmiştir. Her ikisi de gücün aşkın, ilişkisel, yakınsal ve uyarlanabilir doğasını ifade etmektedir. Bununla birlikte bazı açılardan birbirlerinden ayrılırlar. Yönetişim daha çok hukuki çerçeveler, iş birliği etkileşimleri, ağlar ve düzenekler gibi somut düzenlemelerle ilişkilidir. Yönetişimin farklı biçimleri, karmaşıklığın yönetilmesine yardımcı olabilir (Jessop, 2002). Yönetimsellik ise yönetişim çerçevelerin arkasındaki akılsallığı, derinlemesine iç düzeni ifade eder. Neoliberal bir akılsallıkla yönetimsellik daha çok kar maksimizasyonunu, piyasa ve ihtiyaç temelli ekonomik aklı ifade etmek için kullanılır. Göçmenler bu yönetimsel akılsallıkta genellikle ucuz metalara dönüşmektedir.

Örnek Olay: Malezya'daki Düzensiz Göçmenler

Malezya'nın göçmen işçi kabulü, birçok sektörde yaşanan ciddi işgücü açığı nedeniyle bir zorunluluk hâline gelmiştir. Bu açığı gidermek amacıyla hükümet çeşitli politikalar geliştirmiştir. Bununla birlikte, göçmen işçi meselesi Malezya'da her zaman tartışmalı bir konu olmuştur. Muhafazakârlar göçmenleri Malezya toplumu için önemli bir tehdit olarak görürken, liberaller onları Malezya ekonomisi ve kalkınma programları için kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak değerlendirmektedir (Karim vd., 1999). Körfez ülkeleri ile Doğu Asya'da istihdam fırsatlarının genişlemesi, Güneydoğu Asya işgücünün bu bölgelere yönelmesine neden olmuş, bu durum Malezya'da ciddi işgücü açıklarına yol açmıştır. Bu bağlamda göçmen işçilerin koordinasyonu, örgütlenmesi ve düzenlenmesi Malezya'da daha da önemli hâle gelmiştir (Kaur, 2010, s. 7). 1970–1980 yılları arasında hükümet göç konusunda daha liberal bir politika izlemiştir. Ancak bu yaklaşım, özellikle yerel Malay olmayan etnik gruplar

arasında belgesiz göçmenlere karşı artan bir gerilime yol açmıştır. Daha sonraki süreçte ise Malezya hükümeti göçmen işçi girişlerini sınırlamak amacıyla çeşitli stratejiler benimsemiştir (Karim vd., 1999). Hükümet, düzensiz göçmenlere yönelik aflar, yasallaştırma programları ve sınır dışı etme gibi önlemler almıştır. Göç çerçeveleri; nitelikli profesyonelleri, vasıflı işçileri ve düşük vasıflı ucuz işgücünü misafir işçi olarak göçe teşvik ederken, belgesiz göçmenler sınır kontrolleri, biyometrik uygulamalar ve diğer düzenlemeler yoluyla sıkı biçimde sınır dışı edilmektedir (Kaur, 2015, s. 81). Amarjit Kaur'a göre (2015), Malezya'daki düzensiz göç, ekonomik kazanç temelli misafir işçi sistemi ile tutarlı politika ve çerçevelerin eksikliği nedeniyle devam etmektedir. Göçmen işçiler, devlet gözetim sistemleri, sınır kontrolleri ve af uygulamaları aracılığıyla çok sayıda insan hakları ihlaline maruz kalmaktadır. Düşük vasıflı işçiler için uygulanan Geçici Çalışma Ziyaret İzni (Visit Pass Temporary Employment), işçilerin işverene bağımlılığını artırmıştır; çünkü bu belgeler işverenlere ve firmalara çeşitli ayrıcalıklar sağlamaktadır. Bu zayıf yönetim uygulamaları, düşük vasıflı işçilerin kırılganlığını ve sömürüye açıklığını artırmıştır. Ayrıca bakanlıklar ve kurumlar arasındaki yetersiz koordinasyon nedeniyle yönetim ve işe alım süreçlerinde birçok hata yaşanmaktadır. Bazı durumlarda bu hatalar, göçmen işçilerin çalışma izinlerini uzatamamasına ve belgesiz göçmen statüsüne düşmesine yol açmaktadır. Bu uygulamalar, göç yönetişiminin başarısızlığının bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır (Kaur, 2010, s. 14).

Anayasal ve coğrafi olarak birbirinden ayrı siyasal birimler olan Sabah, Sarawak ve Yarımada Malezya, özerk göç çerçevelerine ve politikalarına sahiptir (Kaur, 2014). Bununla birlikte, hem Endonezya hem de Filipinler'i kapsayan Sabah'a yönelik sınır aşan düzensiz göç, Sabah eyalet hükümetinin kapasite ve kaynaklarını aşan karmaşık bir durum yaratmaktadır. Sabah'ın coğrafi konumu, toplumun çok etnili yapısı ve bölgedeki diğer uluslarla tarihsel bağları, onu Malezya içinde özgün bir konuma yerleştirmektedir. Endonezya ile kara sınırına ve Filipinler ile deniz sınırına sahip olması, Sabah'ı sınır geçirgenliği açısından oldukça açık hâle getirmektedir (Mahadi, 2014). Buna ek olarak, Filipinler'in güneyindeki iç çatışmalar ile Endonezya'daki yüksek işsizlik ve düşük ücretler, nispeten daha iyi iş fırsatları ve bölgesel kamu güvenliğine sahip olan Sabah'a göçü hızlandırmıştır (Hugo, 1993; Somiah vd., 2020). Ayrıca Sabah'ın göç politikaları, Yarımada Malezya'ya kıyasla daha gevşek olmuştur (Kassim, 2005). Azizah Kassim'a göre düzensiz göçün temelinde siyasal, ekonomik, sosyo-kültürel ve güvenlik temelli nedenler bulunmaktadır. Jeopolitik nedenler ve geçirgen deniz sınırları nedeniyle Malezya sınır güçlerinin devriyeleri yeterince etkili olamamaktadır. Ayrıca Endonezyalı ve Filipinli kökenli topluluklar uzun süredir Malezya'da yaşamaktadır ve bu ağlar hâlen güçlüdür. Ekonomik açıdan işverenler, ev sahipleri ve hizmet sektörü de belgesiz işçilerin emeğine ihtiyaç duymaktadır.

Düzensiz göçmenler daha uzun süre çalıştırılabilmekte, daha düşük ücretleri kolayca kabul etmekte ve işverenler tarafından sömürülebilmektedir. Bu nedenle, maksimum maliyet-fayda hesabı yapan işverenler için ideal işgücünü oluşturmaktadırlar (Kassim, 1996). Bununla birlikte, Sabah'taki Endonezyalı ve Filipinli düzensiz göçmenlerin yönetim mekanizmalarını incelemek, doğasındaki karmaşıklık nedeniyle oldukça güçtür. Sabah'taki göç akışları, Filipinliler, Endonezyalılar ve Malezyalılar arasındaki tarihsel, coğrafi ve kültürel derin bağlar nedeniyle güçlü ulusötesi bileşenler taşımaktadır. Bu sınır aşan meseleler yalnızca Malezya hükümetini değil, aynı zamanda Endonezya ve Filipinler hükümetlerini de ilgilendirmektedir.

Düzensiz göçmenler, Malezya hükümeti ve Sabah özel sektörü tarafından ucuz işgücü olarak görülmektedir. Özellikle palm yağı plantasyonları gibi emek yoğun sektörlerde ve daha karmaşık, riskli hizmet alanlarında temel işgücünü sağlamaktadırlar. Bu noktada düzensiz göçmenler işverenler ve yöneticiler tarafından daha fazla tercih edilmektedir. Siyasal yönetişim açısından bakıldığında da benzer bir tablo ortaya çıkmaktadır: düzensiz göçmen meselesi, Sabah'taki siyasi partiler tarafından çoğu zaman siyasal dönüm noktalarında bir günah keçisi olarak kullanılmaktadır. Malezya'nın göç yönetimselliği altında göçmenler hukuki düzenlemeler aracılığıyla şekillendirilmekte, gözaltı merkezleri yoluyla denetlenmekte ve sınır dışı edilerek sistem dışına çıkarılmaktadır. Özellikle Sabah'ta göçmenler, hukuki kodlarla düzenlenebilmekte, hapishaneyi andıran gözaltı merkezlerinde kontrol altında tutulabilmekte ve kolaylıkla kendi ülkelerine sınır dışı edilebilmektedir.

Sonuç Yerine

Göçmenlere yönelik neoliberal yönetimsellik insan haklarını göz ardı etmekte, önceliği ekonomik kazanca vermektedir. Bu anlayış, her zaman ekonomik kazancı önceleyen emek piyasalarına da yansımıştır. Malezya'daki göçmen işçi mevzuatının tarihine bakıldığında, işverenlerin başlangıçta doğrudan yabancı işçi işe alım yöntemlerini kullandığı görülmektedir. Ancak bu yöntemler işletmeler için ek maliyetler ve çeşitli zorluklar doğurduğundan, zamanla yerini "işgücü yüklenicisi" olarak faaliyet gösteren taşeron dış kaynak kullanımına bırakmıştır. Yeni "işgücü yüklenicisi" sistemi altında göçmen işçiler; borç esareti riski, yüksek işe alım maliyetleri, öngörülemez ve güvensiz çalışma koşulları ile yetersiz hukuki ve sosyal koruma gibi ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Malezya Sabah'ta düzensiz göçmenlere karşı ekonomik ihtiyaç ve piyasa merkezli bir göç yönetimselliği uygulanmaktadır. Bu göç yönetimsel modelinde göçmenlerin insan hakları ve sosyal güvenlikleri göz ardı edilmektedir. Toplumun ve devletin çıkarlarından çok işverenlerin ve piyasanın çıkarlarının öncelendiği bir yönetimsellik hakim konumdadır. Bu sorunların

çözümü için Malezya hükümetinin düzensiz göçmenlerin yasallaştırılmasına yönelik düzenlemeler yapması, göçmen işçiler için sıfır maliyetli göç uygulamalarını yeniden canlandırması ve düzensiz göç olgusunu daha insani bir çerçevede ele alması gerekmektedir. Düzensiz göçmenlerin yasallaştırılması, göçmenlerin yaşadığı sorunları hafifletebilir ve onların Malezya'da uygun eğitime erişim ile sağlık hakkından yararlanmalarını sağlayabilir. Sıfır maliyetli göç uygulamalarının yeniden hayata geçirilmesi ise göçmenlerin borç esareti, sözleşme ihlalleri veya ödemelerle bağlantılı diğer istismar biçimlerinden korunmasına yardımcı olabilir. Düzensizliğin insanileştirilmesi ise daha çok hak temelli göç çerçeveleriyle ilişkilidir ve bu tür hukuki düzenlemeler hem göçmenler hem de göçmen kabul eden ülkeler açısından fayda sağlayabilir.

Kaynakça

Abella, M. (2013). Multilateral approaches to managing migration, in I. Ness (Ed.), *The encyclopedia of global human migration*. Retrieved from, https://arefiles.ucdavis.edu/uploads/filer_public/2014/11/04/abella-multilateral-approaches-to-managing-migration.pdf

Barnett, M., & Duvall, R. (2005). Power in global governance, in M. Barnett & R. Duvall (Eds.), *Power in global and governance*. (ss. 1-32). Cambridge: Cambridge University Press.

Betts, A. (2012). *Global migration governance*, New York: Oxford University Press.

Cerny, P. (2010). The competition state today: From raison d'État to raison du monde. *Policy Studies,* 4(1), 1-21.

Cerny, P. (2016). The limits of global governance: Transnational neopluralism in a complex world, in R. Marchetti, (Ed.), *Partnerships in International Policymaking: Civil Society And Public İnstitutions European and Global Affairs* içinde (ss. 31-47), Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.

Coffee, J. C. (1999). Future as history: The prospects for global convergence in corporate governance and its implications. North Western University *Law Review*, 93(3).

Çıngır, O. F. (2023). Migration, Governance and Biopolitics: The Cases of Filipino and Indonesian Irregular Migrants in Sabah, Malaysia. Kuala Lumpur, Malaysia: Doctoral dissertation, *Faculty of Arts and Social Sciences*, University of Malaya.

Dean, M. (2010). *Governmentality: Power and Rule in Modern* Societies. (2nd edition.) London: Sage Publications.

Diarra, G., & Plane, P. (2011). *Assessing the World Bank's influence on the good governance paradigm*. halshs-00617576, https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00617576 Erişim Tarihi:15.05.2017

Fortescue, J. (1885). C. Plummer (ed.), *The Governance of England, otherwise Called the Difference between an Absolute and a Limited Monarchy*. Clarendon Press: Oxford.

Foucault, M. (2000). *Power: Essential works of Michel Foucault 1954-1984*. C. 3. New York: The New Press.

Foucault, M. (2003). *Society must be defended lectures at the College de France, 1975-1976*. London: Penguin.

Foucault, M. (2007). Security, *Territory, Population: Lectures at The College De France*, 1977-1978. New York: Palgrave.

Fraser, N. (2013). *Fortunes of feminism: From state managed capitalism to neoliberal crisis*. New York: Verso.

Gaudin, J. P. (1998). Modern governance, yesterday and today: same clarifications to be gained feom Frenc government policies*. International Social Science Journal*, 50(155), 47-56.

Grugel, J., & Piper, N. (2011). Global governance, economic migration and the difficulties of social activism. *International Sociology*, 26(4), 435-454.

Hamada, Y. (2011). Global governance and international migration: a bridge too far. in H. Kimura, Suharko, A.B. Javier and A. Tangsupvattana (Eds.), *Limits of good governance in developing countries* içinde (ss. 517-554). Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.

Hardy, J. (2009). *Migration, Migrant Workers and Capitalism*. http://isj.org.uk/migrationmigrant-workers-and-capitalism/ Erişim Tarihi:15.05.2017.

Hugo, G. (1993). Indonesian labour migration to Malaysia: Trend and policy implications, Southeast Asian. *Journal of Social Science*, 21(1), 36-70. https://doi.org/10.1163/030382493X00035.

Hunt, A. (1996). *Governance of cons passion A history of sumptuary Law*. New York: Palgrave Macmillan.

Jessop, B. (2002a). Governance and meta-governance in the face of complexity: On the roles of requisite variety, reflexive observation, and romantic irony in participatory governance. Heinelt, H., Getimis, P., Kafkalas, G., Smith, R., Swyngedouw, E. (ed.) *Participatory Governance in Multi-Level Context* içerisinde. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.

Karim, A.H.M., Abdullah, M.A., Bakar, M.I.H. (1999) *Foreign workers in Malaysia: Issues and implications*. Kuala Lumpur: Utusan Publications.

Kassim, A, (1996). Labour migration in ASEAN: Issues and problems from the Malaysian perspective. *Seventh Southeast Asia Forum ASEAN: Shared Identities, Interests and Values*. Kuala Lumpur: ASEAN-ISIS, 3-6 March 1996, 1-23.

Kassim, A. (2005). Proceedings of seminar on: State responses to the presence and employment of foreign workers in Sabah. *Kota Kinabalu: University Malaysia Sabah*.

Kaur, A. (2010). Labour migration in Southeast Asia: Migration policies, labour exploitation and Regulation. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 15(1): 6-19. https://doi.org/10.1080/13547860903488195.

Kaur, A. (2014). Managing labour migration in Malaysia: Guest worker programs and the regularisation of irregular labour migrants as a policy instrument*. Asian Studies Review*, 38(3), 345-366.

Kaur, A. (2015). Malaysia labour migration, irregular movements and regional policies. In Pietsch, J. & Clark, M. (eds.), *the Migration and Integration in Europe, Southeast Asia, and Australia* içinde (ss. 75-98). Amsterdam: Amsterdam University Press.

Koser, K. (2010). Introduction: International migration and global governance. *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations*, 16(3), 301-315.

Leftwich, A. (1994). Governance, the state and the politics of development. *Development and Change*, 25(2), 363-386.

Lemke, T. (2011). *Biopolitics: An advanced introduction*. New York; London: NYU Press.

Mahadi, S. A. R. S. (2014). Indonesia labour migration to Sabah: Trends, impacts and changes. Doctoral dissertation, *School of Social Sciences, Adelaide University*, Adelaide, Australia.

Murphy, C. (2000). Global governance: Poorly done and poorly understood. *International Affairs*, 76(4), 789-803.

Newland, K. (2010). The governance of international migration: mechanisms, processes, and institutions. *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations*, 16(3), 331-343.

OECD (1999). *OECD principles of corporate governance*. Paris: Meeting of the OECD Council at Ministerial Level.

OECD (2001). *Governance in the 21st century*. Paris. Retrieved from, https://www.oecd.org/futures/17394484.pdf

Osborne, D. & Gaebler, T. (1992). *Reinventing government, how the entrepreneurial spirit is transforming the public sector*. New York: Addison-Wesley.

Pagden, A. (1998) The genesis of 'governance' and Enlightenment conceptions of the cosmopolitan world order. *International Social Science Journal*, 50(155), 7-15.

Piper, N., Rosewarne, S., & Withers, M. (2017). Migrant precarity in Asia: 'Networks of labour activism' for a rights-based governance of migration. *Development and Change*, 48(5), 1089–1110. DOI: 10.1111/dech.12337

Rhodes, R. A. W. (1996). *The New Governance: Governing without government*. Political Studies, XLIV.

Roberts, D. (2010). *Global governance and biopolitics: Regulating human Security*. London; New York: Zed Books.

Robinson, W. (2013). *The New Global Capitalism and the War on Immigrants*. https://bannekerinstitute.fas.harvard.edu/files/bannekerinstitute/files/the_new_global_capitalism_and_the_war_on_immigrants.pdf, Erişim Tarihi: 21.09.2021.

Rosenau, J. & Czempiel, E.O. (1992). *Governance without government: Order and change in world politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sending, O. J. & Neumann, I. B. (2006). Governance to Governmentality: Analyzing NGOs, States, and Power. *International Studies Quarterly*, 50, 651–672.

Somiah, V., Usman, M.R. & Baltazar, A. (2020, March 22). Remembering Sabah's undocumented in a panicked Malaysia. *Malay Mail*. Retrieved from https://www.malaymail.com/news/what-you-think/2020/03/22/remembering-sabahs-undocumented-in-a-panicked-malaysia-vila-somiah-michelle/1848908

Sorensen, E., & Torfing, J. (2018). The democratizing impact of governance networks: From pluralization, via democratic anchorage, to interactive political leadership. *Public Admin*, 96, 302-317.

Stoker, G. (1998). Governance as theory: five propositions. *International Social Science Journal*, 68(227-228), 15-24.

Stone, D. (2011) Knowledge networks and transnational policy processes. *Social Science and Policy Challenges*, 181-203.

Stone, D., & Ladi, S. (2015). Global public policy and transnational administration. *Public Administration*, 93(4), 839-855.

Tazzioli, M. (2015). *Spaces of Governmentality: Autonomous Migration and the Arab Uprisings*. Rowman& Littlefield International Publishing: Maryland.

UNDP (1994). Human development report 1994. Oxford: Oxford University Press.

Voelkner, N. (2012). Human Security Assemblages in Global Politics. *A University of Sussex*. DPhil thesis. http://sro.sussex.ac.uk/

World Bank (1989). *Sub-Saharan Africa: from Crisis to Sustainable Growth.* New York: World Bank.

World Bank (1992). *Governance and development*. New York: World Bank.

World Bank (1994). *Governance: The World Bank Experience*. New York: World Bank.

GİORGİA MELONİ'NİN POLİTİK EKONOMİSİNDE DEVLETİN ROLÜ: EGEMENLİK, SOSYAL KORUMA VE ULUSAL KİMLİK

Rana KÖZ*

Giriş

Neoliberalizm ve popülist sağ hareketlerin ilişkisi güncel politik bir mesele olarak dikkat çekiciliğini korumaktadır. 2022 yılında İtalya'da yapılan genel seçimlerden zaferle ayrılmış olan İtalya'nın Kardeşleri partisinin öncülüğünde kurulmuş olan merkez sağ koalisyon istisnai bir istikrarla İtalya'da iktidarı elinde tutmaya devam etmektedir. Seçimden zaferle ayrılmasına neden olan koşullar günümüzdeki istikrarını da yaratan yeni koşulları etkilemiştir. Bu durum İtalya'nın popülist radikal sağ ve neoliberalizm ile ilişkisinin incelenmesi adına uygun bir laboratuvar görevi görmesini sağlamıştır.

Neoliberalizm, temelde kültürel değerlerde muhafazakarlık ve piyasa ekonomisinin bir birleşimidir. Bu adımda radikal piyasa reformları, özelleştirmeler ve devletin küçülmesi söz konusudur. Bununla birlikte toplumsal düzeyde geleneksel aile vurgusu, otorite ve düzen savunusu ideolojinin çekirdeğindedir. Bu birleşim, evrensel piyasa anlatısı içerisinde finansal serbestleşme ve sermaye hareketlerinin ulus devlet sınırlarını aşmasını sağlama amacıyla küreselleşme yanlısı bir yapıya sahiptir. Ancak geçtiğimiz yıllarda karşılaştığımız birtakım krizlerin yarattığı piyasa güvensizliği dalgası, neoliberal ideolojinin merkezindeki sac ayaklarının sarsılmasına yol açmıştır. Krizler, piyasanın kendini regüle etme becerisinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Örneğin 2008 krizi hükümetin benzeri görülmemiş bir mali kurtarma desteği sağlaması ile kontrol atlına alınmış; bu da devletin elindeki regülasyon araçlarının yetersizliğinin ne denli ciddi sonuçlar doğurabileceğini açığa çıkarmıştır. Söz konusu krizler, neoliberal devletin coğrafi düzlemde, kurumsal kapasite, yetki ve işlevler bakımından eşitsiz gelişmesi ve bunun sonucunda istikrarsız bir siyasal görünüm inşa etmesi dolayısıyla yapısal nitelik taşımaktadır.

Neoliberal teorinin temelde demokrasi ile ilgili şüpheleri vardır, zira bireysel hakların kazanımını çoğunluğun yönetimine tercih etmektedirler. Bu yüzden "neoliberaller uzmanların ve seçkinlerin yönetimini yeğlemekte; merkez

* Arş. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. ORCID ID: 0009-0001-4054-8340.

bankası gibi kilit kurumları da demokratik baskılardan yalıtmayı hedeflemektedirler" (Harvey, 2015, s. 74). Küresel çapta eşitsizliğin ve işsizliğin artan göstergeleri neoliberal projenin çelişkilerinin ve tutarsızlıklarının en büyük sonuçlarıdır. Bu durumda, küresel üst sınıfların zenginliğinin ve spektrumun diğer ucunda yoksulluğun artması durumuyla karşı karşıya kalınmıştır. Neoliberal toplum ve post-modern kültürün yarattığı dönüşümün derin etkileri bulunmaktadır. Bu süreçte ekonomik, toplumsal ve teknolojik gelişimler, McManus'ın Marx ve Engels'in ifadesine atıf yaptığı şekilde "katı olan her şeyin buharlaşması" durumunu ortaya çıkaran bir istikrarsızlık yaratmıştır (McManus, 2020, s. 151). Eşitsizliğin artması, yurttaşların siyasal etkisinin azalması ve dijital teknolojilerin kutuplaşmayı derinleştirmesi bu durumu pekiştirmiştir. Buna göre "post-modern kültür, zaman ve mekân algısını akışkanlaştırarak kalıcı bir toplumsal düzen ve kimlik fikrini zayıflatmıştır" (McManus, 2020, s. 196). Bu kimlik sarsıntısı ise daha önce marjinalleştirilmiş kimliklerin görünürlük ve tanınma taleplerini artırırken, neoliberal toplumda halihazırda kırılgan olan aidiyet duygusunu daha da hassas hale getirmiştir. Tüm bu kırılgan yapılar göz önüne alındığında reaksiyoner bir kimlik siyasetinin yükselişe geçmesi mevcut koşulların bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Mouffe'a göre (2019) politik ve sosyoekonomik dönüşümlerin baskısı altında, hâkim ideoloji giderek çoğalan doyurulmamış taleplerden dolayı istikrarsızlaştırıldığında bir popülist moment ortaya çıkmaktadır. Bu durumda mevcut kurumlar var olan düzeni korumaya çabaladığında halkın bağlılığını sağlamakta başarısız olmaktadırlar. Bir hegemonik oluşumun toplumsal temelini sağlayan tarihsel blok parçalarına ayrılınca ve bunun sonucunda, adaletsizlikten mustarip toplumsal bir düzeni yeniden yapılandırabilecek yeni bir kolektif özneyi yani halkı inşa etme ihtimali ortaya çıkmaktadır.

Giorgia Meloni liderliğindeki İtalya'nın Kardeşleri partisi aynı dalganın İtalya'daki yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede çalışmada, sağ popülizm ve neoliberal devletin arasındaki ilişkiyi anlamak adına, Meloni'nin devlete hangi kalemlerde aktif rol verdiği incelenecektir. Bu kapsamda, partinin müdahaleci ekonomik söylemeleri ve politikaları ile kültürel muhafazakâr hegemonyayı kurma girişimleri mercek altına alınmıştır. Giorgia Meloni'nin müdahaleci devlet anlayışının devletin ne ölçüde yeniden sahneye çıkışını temsil ettiği tartışmalıdır. Zira söz konusu politikaların, ahlaki bir kalkanla birikim rejimini koruma mekanizmasına dönüşme potansiyeli taşıdığı ve böylece toplumsal rızayı yeniden üretirken piyasa ilişkilerinin yapısal eşitsizliklerini görünmez kılan bir işlev üstlendiği ileri sürülebilir. Bu soru, çağdaş sağ popülist hükümetler ile neoliberalizm arasındaki ilişkiyi anlamak için önem taşımaktadır. Bu kapsamda, İtalya'nın Kardeşleri partisinin hem ekonomik korumacılığı öngören hem de piyasa yanlısı girişimleri meşrulaştıran bir model sunduğu saptanmıştır. 2026 yılında öngörülen bütçe planı ve Meloni'nin

söylemleri, devletin birtakım stratejik kalemlerde aktif bir rol aldığını göstermiştir. Ancak bu rol, ulusal üretim kapasitesinin artmasında ve aile merkezli geleneksel değerlerin korunmasına yönelik politikalar ile sınırlanmıştır. Dolayısıyla devlet, ekonomik eşitsizlikleri törpüleyen sosyal karakterinin vurgulanmasından ziyade sosyokültürel bir disiplin aracı olarak kullanılmıştır.

Bölgesel üretimi sübvanse edici politikalar, enerjide dışa bağımlılığın azalması için atılan adımlar, kültürel muhafazakarlık kapsamında geleneksel aile ve toplumsal değerleri koruyacak önlemler, partinin iktisadi yaklaşımında korumacı çizginin oluştuğu alanları sergilemiştir. Ekonomi politikası düzeyinde Meloni hükümeti, neoliberalizmin ekonomik araç setini daha seçici ve korumacı bir biçime sokmuştur. Seçmen tabanında görülen eğilime uygun olarak bu yaklaşım, ekonomik güvensizlik, kültürel değişim ve siyasal sisteme duyulan güvensizlik gibi unsurlar üzerinden şekillenmektedir. Böylece ulusal ekonomiyi korumaya yönelik politikaları meşrulaştırılmıştır. Bu noktada Meloni hükümeti için dikkat çekici olan, büyük İtalyan sermayesine değil, küresel sermayeye yönelik eleştirel bir söylem geliştirmesidir. Yerli üretim ve ulusal ekonomik aktörler korunarak küresel ekonomik yapılara karşı bir eleştiri geliştirilmiştir. Küresel elitler ya da Brüksel elitleri istenmeyen ekonomik ve kültürel sonuçların faili olarak suçlanmıştır. Bununla birlikte İtalyanlık ve ulusal sermaye bir çatı altında birleştirilmiştir. Aynı zamanda, tam anlamıyla sosyal devletin yeniden tezahürüne zemin hazırlayan, sermaye ile belli bir gerilim yaratsa da piyasayı huzursuz edecek herhangi bir politika süreci ise söz konusu değildir. Zira "*Prima gli Italiani!* (Öne İtalyanlar!)" gibi söylemlerle sosyal devletin, hak edenler grubunu kapsaması hedeflenmiştir (Fratelli d'Italia, 2018). Nihayetinde, piyasa dışı değerlerle meşrulaşan ancak piyasa içinde bir devlet formu karşımıza çıkmıştır.

Söz konusu uygulamaların meşruiyetini sağlayan iki denge mekanizmasından bahsedilebilir. Meloni'nin müdahaleci ekonomik yaklaşımı egemenlikçilik ve sosyal muhafazakarlık olmak üzere iki yaklaşım çerçevesinde ele alınmaktadır. Egemenlikçilik, eleştirisini ulusüstü kurumlara ve küresel elitlere yöneltmektedir ve kaybedildiği varsayılan ulusal egemenliğin geri kazanılması gerektiği iddiasına dayanmaktadır (Bruno ve Scopelliti, 2022). Şimdiki zamandan memnuniyet veya tatmin duymayanlar ve üstelik geleceğe de umutla bakamayanlar için geçmişi idealize etme eğilimi oldukça beklendik bir tepkidir. Bu durumda güçlü liderlerin yönettiği otoriter ulus devletlere ya da güçlü bir kimlik temelli, çokkültürlülük öncesi toplumlara geri dönme özlemi, umutsuz kitleleri ikna etmede verimli bir zemin bulabilir (Bruno ve Scopelliti, 2022). Bu anlamda egemenlikçilik tarafından çerçevelenen söylem, egemenliği yağmaladıkları için suçlu görülen uluslarüstü kurumlar, bürokrasiler ya da finans piyasalarıyla iş birliği içindeki yozlaşmış elitlere yöneltilmektedir. Esasen hem

egemenlikçilik hem de popülizm, siyasi söylemlerini, kaybedilenin geri kazanılması bağlamında çerçevelemektedir. Birleşik Krallık örneğinde de görüldüğü üzere, popülistler nostaljik ve nativist bir anlatıları, özellikle mevcut sosyal ve ekonomik gidişattan kurtuluş anlatılarını zayıflatmak adına sunmaktadırlar; bu da temelde neoliberalizmin alternatif sesleri bastırmak için ihtiyaç duyduğu gürültüyü ve dikkat dağınıklığını yaratmaktadır (Meyenburg, 2025, s. 1092) Bu çerçeve, Meloni hükümetinin hem piyasa yanlısı hem de müdahaleci politikaları aynı anda benimseyebilmesini mümkün kılmaktadır.

İlk olarak, partinin egemenlikçi yönü, yerel üretimin desteklenmesi ve enerjide dışa bağımlılığı azaltmaya yönelik girişimleri çerçevesinde incelenmiştir. Söz konusu yönelim çerçevesinde, küçük ve orta ölçekli şirketlerin yoğun olduğu Marche bölgesini altyapı yatırımlarıyla canlandırma planı başat örneklerden birini oluşturmuştur. Meloni'nin vurgu yaptığı Marche bölgesi, üçüncü İtalya olarak anılan küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluşan bir bölgedir. Meloni'nin "*Made In Italy'*"nin dünya çapında gelişmişliğinin bu bölgenin katkılarıyla gerçekleşmiş olduğunu altını çizdiği alana yönelik ilgi, aynı zamanda, partinin geniş bir seçmen kitlesi barındırmasıyla da bağlantılıdır (Meloni, 2024). Marche, orta İtalya'da, İtalyanın Kardeşleri'nin güçlü pozisyonda olduğu birkaç bölgeden biridir. Bölge, yıllardır karşı karşıya olduğu yapısal sorunlar ile mücadele etmektedir. Hükümetin bu alandaki politikaları bölgenin rekabet gücünü artırmaya yönelik altyapı yatırımlarından oluşmaktadır. Kısa bir süre önce bölgeye özel ekonomik bölge statüsü de kazandırılmıştır. 2026 bütçe planlamasında küçük işletmelere sağladığı Nuova Sabatini (Küçük ve orta ölçekli işletmelere makine ve ekipman alırken faiz indirimi veya teşvik gibi devlet yardımları) ve ZES Unica (Güney İtalya'daki özel ekonomik bölge destekleri) gibi teşvikler yine ulusal ekonominin gelişimi için atılan adımlardandır.

Marche bölgesinin sorunlarının özüne inilme niyeti, merkez-periferi eşitsizliği temelinde bakıldığında, devletin yeniden kalkınmada oynadığı rolü vurgulamaktadır. Bu bölge, Meloni'nin ulusal markaları koruma hedefleriyle de oldukça bağlantılıdır. Bölgenin orta sınıfı temsil ettiği göz önüne alınırsa, Marche'yi geliştirme çağrısı, Meloni'nin orta sınıfa, "dostunuz Brüksel değil, Roma!" mesajı vermesi anlamına gelmektedir. Marche bölgesinin temsil ettiği ulusal kimliğe hizmet eden sermaye biçiminin korunması ve yeniden kalkınmada devlete verilen bu rol, büyük sermaye ile gerilimli bir müdahale biçimini öngörmektedir.

Egemenlikçiliğinin bir diğer yönü enerji politikalarında dışa bağımlılığı azaltacak bir dizi önleme başvurmasında görülmektedir. Meloni, özellikle Rusya-Ukrayna savaşını yarattığı doğal gaz krizinin etkisiyle Rusya'ya güvenilmemesi gerektiği noktasında ısrarcı olmuştur. Geçtiğimiz aylarda

nükleer enerjinin yeniden değerlendirilmesi adına yasa tasarısı sunulmuştur. Enerji güvenliği bağlamında stratejik bağımsızlık vurgulanarak ithalata dayalı yapının kırılması amaçlanmıştır. İtalya'nın enerjide dışa bağımlılığı, ülkenin gelecek adına kaygı uyandıran başat sorunlarından biridir. 2025 yılı verilerine göre doğal gaz, elektrik üretiminin yaklaşık olarak yarısını üstlenmektedir (Day Ahead Market, 2025). Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, egemenlikçilik söyleminin en somut biçimde enerji politikalarında ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. 2025 yılında nükleer enerjinin yeniden gündeme alınması, uzun süredir yürürlükte olan yasağın aşılmasına yönelik önemli bir adımdır (Government of Italy, 2025). Bu adım, dışa bağımlılığı azaltma hedefiyle meşrulaştırılmıştır. Benzer şekilde, Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltma yönündeki politikalar da bu söylemle uyumludur. Ancak bu süreç tamamen bağımsız bir yönelim olarak değil Avrupa Birliği ile koordinasyon içinde ilerlemektedir. Bu da stratejik bir yeniden konumlanma hamlesini egemenlikçi söylem içinde soğurma girişimini ifade etmektedir.

Söz konusu egemenlikçi politikalar çerçevesinde geliştirilen Mattei Planı, İtalya'nın enerji politikalarının merkezinde yer almaktadır. Hükümet sitesindeki ifadeye göre, Afrika için Mattei Planı "karşılıklı fayda ve fırsatlar yaratacak eşit ortaklıklar kurmak amacıyla hayata geçirilen ulusal çıkarları ilgilendiren bir plandır" (Goverment of Italy, 2024). Afrika ülkeleriyle kurulan enerji iş birlikleri ve yeni enerji koridorları oluşturma girişimleri, İtalya'yı bir tedarik merkezi haline getirmeyi amaçlamaktadır. Bu strateji, İtalya'nın enerjide dışa bağımlılığını yarattığı alternatiflerle İtalya lehine yeniden yapılandırmayı hedeflemektedir. Aynı zamanda, Meloni bu plan ile "genç Afrikalıların kendi vatanlarında geleceklerini inşa etmelerini sağlayan" işler yapacaklarını belirtmiştir (Meloni, 2026). Bu söylemiyle birlikte yasadışı göçü engelleme yaklaşımı ve Avrupa'nın enerji koridoru olma saikini Mattei planında birleşmiştir.

Enerji politikalarının diğer hedefleri, Avrupa Birliği ile uyumlu bir iklim modernleşmesi fikrine dayanmaktadır. International Energy Agency verilerine göre (2024) güneş ve hidroelektrik üretimindeki artışla, elektrik talebinin yüzde 41,2'si yenilenebilir kaynaklardan sağlanmıştır. Özellikle güneş enerjisi üretimi, toplam elektrik üretiminin önemli bir parçası haline gelmiştir. 2030 yılına kadar elektrik tüketiminin yüzde 65'inin yenilenebilir enerjiden karşılanması hedeflenmektedir. Bu kapsamda enerji verimliliği projelerine odaklanılmaktadır. Bununla birlikte İtalya, 2050 yılına kadar karbon nötr olmayı hedeflemekte ve toplam enerji tüketiminde yüzde 30, elektrik üretiminde ise yüzde 55 oranında yenilenebilir enerji payına ulaşmayı amaçlayan 2030 emisyon azaltım ve enerji verimliliği hedeflerine ulaşma yolunda ilerlemektedir. İtalya, gerçekten yenilenebilir enerji sektöründe kayda değer bir büyüme kaydetmiş ve büyük

hacimli değişken yenilenebilir enerji üretimini başarıyla entegre etmiştir. Doğal gaz, elektrik ve ısıtma için önemli bir kaynak olduğundan, İtalya son on yılda inşa ettiği boru hattı ve LNG altyapısını kullanıp doğal gaz arzını çeşitlendirerek enerji güvenliğini güçlendirmiştir. Rapora göre (2024) İtalya'nın alternatif enerji kaynaklarına geçişi hızlandırarak doğal gaza olan genel talebi azaltması hem ülkenin iklim hedeflerine ulaşmasında yardımcı olacak hem de enerji güvenliğini daha da güçlendirmeye hizmet edecektir.

Egemenlikçi yaklaşımın son uygulaması ise Finans alanında BTP Valore uygulamasıdır. BTP Valore, Meloni yönetimi tarafından piyasaya sürülen hane halkı ve küçük yatırımcılara yönelik bir İtalyan finansal tahvilidir. Kamu borcunun yerli tasarruf sahiplerine yönlendirilmesi yoluyla finansal egemenliği güçlendiren pratik bir araç olarak öne çıkmaktadır. Finans alanında yapılan bu müdahale, Meloni'nin yabancı yatırımcıların borç üzerindeki etkisine dair egemenlikçi vurgusuyla daha anlamlı hale gelmektedir.

> "Finans küresel bir faktör haline gelmeden önce, İtalyan devlet tahvilleri çoğunlukla İtalyan vatandaşları tarafından satın alınırdı ve bu sayede vatandaşlar biraz daha zenginleşir ve bu serveti İtalya'da tüketim veya yatırım için kullanırlardı. Son yıllarda bu durum değişmiştir ve bugün borcumuzun büyük bir kısmı doğrudan veya dolaylı olarak yabancı bankaların ve fonların elindedir. Yurtdışında tahvillerimizi satın alanların bireysel özel yatırımcılardan değil, dünyanın dört bir yanına dağılmış büyük kuruluşlardan bahsediyorum. Bir gün, sadece ekonomik çıkarlarla değil, başka konularla da ilgili olabilecek nedenlerle, bunları geri almamaya veya hatta aniden satmaya karar verip, bizi objektif olarak zor durumda bırakma olasılığını göz ardı edemeyiz." (Bruno, 2024, s. 671.)

Nitekim Kasım 2023 itibarıyla hane halkı ve işletmelerin elindeki BOT (Bouni Ordinari del Tesoro-kısa vadeli) ve BTP'lerin (Buoni del Tesoro Poliennali-orta, uzun vadeli) payı 320 milyarın üzerine çıkarak toplam borcun yüzde 13,4'üne ulaşmıştır (Ansa, 2024). Bu durumda Meloni'nin hükümete geldiği 2022 yılından bu yana kayda değer bir artış görülmüştür. Meloni hükümetine göre, vatandaşların elindeki devlet tahvillerinin payının artması, devlet borcunun istikrarı açısından iyi bir haberdir, zira bu durum, İtalya'da yaşayan bireylere ödenen borç faizinin payını da artırmakta ve bu da ekonomi üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır (Bruno, 2025, s. 671). Devlet borcunun yerli aktörler tarafından daha fazla tutulması finansal egemenlik ve piyasa düzensizliklerinin azaltılması açısından stratejik öneme sahiptir.

İkincisi, sosyal politika düzeyinde ortaya çıkan "Tanrı, Vatan, Aile" sloganı çerçevesinde, muhafazakâr kültürel hegemonyayı kurmak adına başvurulan, destek programlarını içeren politikalardır. Burada, klasik muhafazakarlığın aileyi toplumun en değerli çekirdeği olarak kodlayan dünya

görüşü hakimdir. Bu konu Meloni'nin demeçlerinde sık sık değindiği bir alanı oluşturmaktadır. Nitekim kitabının da "*Io Sono Madre*" (Ben bir anneyim) adıyla bu konuya bir bölüm ayırmıştır. Anneliğin, her kadının tatması gereken bir şey olduğunu söyleyerek onu yüceltmiştir. Bunun, kadınları eski zamanın kalıplarına sokup yalnızca "annelik" rolüne sıkıştırdığını iddia edecek feminist görüşe karşı; asıl özgürlüğün dünyaya bir çocuk getirmeyi seçmek olduğunu savunmuştur (Meloni, 2021, s. 105). Aksine feministleri, kadınları baskılayarak, anne olmaktan mahrum bırakmakla eleştirmiştir. Bu bakımdan, nüfus yaşlanmasının ülkenin başlıca problemlerinden birini oluşturduğu İtalya'da, kadın istihdamı genellikle, kadınların çocuk sahibi olmaları yönündeki teşviklerle desteklenmiştir. Bu paradigma, bireyi toplumsal bütünlük içinde anlam kazanan bir özne olarak konumlandırdığı için kadına genellikle anne rolü üzerinden ahlaki bir pozisyon kazandırmıştır ve anneliğin kutsallığını yücelten söylemlere başvurmuştur. Devletin burada kaynak dağıtımında oynayacağı aktif rolün doğum oranlarını artırma amacıyla açık bir ilişkisi vardır. Bununla birlikte bu çaba, muhafazakâr hegemonyayı kültürel alanda kurma girişiminin büyük bir parçasını oluşturmuştur. Meloni hükümetinde sosyal politikalar alanında, bu anlamda belirgin bir dönüşüm gözlemlenmektedir. Meloni hükümeti sosyal politika düzeyinde İtalyan sağının 20. Yüzyılda kullanmış olduğu "Tanrı, Vatan, Aile" sloganı ile paralel düzenlemeler yapmaktadır. Doğum teşvikleri, annelik ödemeleri, ebeveyn izinleri ve gıda yardımları gibi uygulamalar bu yaklaşımın somut örnekleridir. 2026 bütçesinde aile ve sosyal politikalar alanında, özellikle orta ve düşük gelirli haneleri desteklemeye yönelik birçok düzenleme öne çıkmaktadır. Sosyal yardımlara erişimi belirleyen ve ailelerin devletten yardım alıp alamayacağını gösteren bir sistem olan ISEE'de yapılan değişiklikle, birinci konutun hesaplama dışı bırakılan değeri artırılarak daha fazla ailenin desteklerden yararlanması sağlanmıştır (MEF, 2026). Çalışan annelere yönelik aylık destek artırılmış, ebeveyn izinleri ve çocuk hastalık izni gibi uygulamalar genişletilerek aile içi bakım yükü hafifletilmeye çalışılmıştır. Eğitim alanında düşük gelirli ailelere kitap desteği ve özel okul tercih edenler için mali katkılar sunulurken, temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik programı devam ettirilmiştir. Ayrıca düşük gelirli emeklilere yapılan aylık artış ve bakım veren aile bireylerine yönelik fon oluşturulması, sosyal koruma ağının güçlendirilmesi yönünde atılan adımlar arasında yer almaktadır. Bu düzenlemeler, bütçenin aileyi merkeze alan ve sosyal destek mekanizmalarını kademeli olarak genişleten bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

Özellikle çocuklu ve geleneksel aile yapısına sahip kesimler desteklenirken, diğer gruplar dolaylı biçimde seçici refah politikalarının dışında bırakılmaktadır. Bu durum, sosyal politikanın demografik ve kültürel bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Özellikle muhafazakâr hegemonya kurma sürecinde hükümetin elindeki enstrümanlar kullanılmaktadır. Geçtiğimiz yıl

İtalya'da Temsilciler Meclisi, cinsel eğitime ilişkin düzenlemede ebeveyn onayını zorunlu kılan tasarıyı kabul etmiştir. Bu tasarıya göre, ortaokul ve liselerde cinsel eğitimler için ailelerin rızası gerekirken anaokulu ve ilkokullarda tamamen kaldırılmıştır (la Repubblica, 2025). Ulusal üretim merkezli kalkınma, devletin stratejik planlama rolü ve güçlü bir merkezi yönetim tarafından korunan yerel üretim, partinin ekonomik milliyetçiliğini temsil etmektedir. Meloni, Brüksel elitlerine karşı İtalyan ulus devletinin bağımsızlığını enerji bağımsızlığı, aile, nüfus ve yerel üretimin desteklenmesi yoluyla savunmuştur. Böylece, ulus devlet, büyük şirketlerin ve Brüksel elitlerinin, İtalya'nın iç işlerine müdahalesini engellemede rol oynamaktadır. Meloni'nin devleti stratejik alanlarda aktif olan koruyucu, ancak bir yandan da piyasaya alan tanıyan bir karaktere sahiptir. Zira sosyal politikalarının kapsayıcılığı sınırlıdır. Bu bağlamda ortaya çıkan model, refah şovenizmi kavramıyla da ilişkilendirilebilir. "*Prima gli Italiani*!" (Önce İtalyanlar) sloganı gibi nativist söylemler yerli halkın önceliğinin savunulduğunu göstermektedir. Bu noktada devlet müdahalesi toplumsal eşitsizlikleri azaltmak yerine belirli bir toplumsal düzeni güçlendirmeye hizmet etmektedir. Sosyal yardımlar, yoksulluğu hafifletmenin ötesinde geleneksel aile yapısını teşvik eden ve demografik hedeflere yönelen bir araç haline gelmektedir.

Kaynakça

Bruno, V. A. (2024). Meloni government's strategic narratives vis-à-vis global financial markets: On the path of economic sovereignism? *European Politics and Society*, 26(3), 661-679.

Bruno, V. A., Scopelliti, A. (2022). Restoration of Sovereignty interpretative Lectures of Sovereignism Beyond Nationalism and poulism. *Soft Power*, 9(2), 191-211.

Day Ahead Market. (2025). *Italian Electricity Market.* https://www.dayaheadmarket.eu/italy. Adresinden erişilmiştir.

Fratelli d'Italia. (2018). *Elezioni, Meloni: "Prima gli italiani" è il programma di FdI*. https://www.fratelli-italia.it/elezioni-meloni-gli-italiani-programma-fdi/.

Giannoli, V. (2025, 3 Aralık). Educazione sessuale, sì della Camera al consenso dei genitori. Flash mob delle opposizioni. *La Repubblica.* https://www.repubblica.it/cronaca/2025/12/03/news/educazione_sessuale_consenso_genitori_ok_camera-425018913/.

Government of Italy. (2025, 28 Şubat). *Council of Ministers press release* (No. 116) https://www.governo.it/en/node/27778.

Government of Italy. (2026, 4 Mart). *President Meloni addresses 'Laying the Groundwork for Jobs in Africa' conference* https://www.governo.it/en/articolo/president-meloni-addresses-laying-groundwork-jobs-africa-conference/31251.

Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.

Il Btp valore è da record, chiude a 18,32 miliardi. (2024, 1 Mart). ANSA. https://www.ansa.it/sito/notizie/economia/2024/03/01/il-btp-valore-e-da-record-chiude-a-1832-miliardi_86d60cba-e39b-41de-8ed4-1db0fa1a9564.html.

International Energy Agency. (2024). *Energy System of Italy.* IEA. https://www.iea.org/countries/italy.

McManus, M. (2020). *The Rise of Post-modern Conservatism: Neoliberalism, Post-Modern Culture and Reactionary Politics.* Palgrave Macmillan: Vancouver.

Meloni G. (2021). *Io Sono Giorgia: Le Mie Raidici, Le Mie İdee.* Rizzoli.

Meyenburg, I. (2025) Neoliberalism and Right-Wing Populism: A Love Story., *Journal of Economic Issues*, 59(4), 1084-1096.

Mouffe, C. (2019). *Sol Popülizm*. İstanbul: İletişim yayınları.

FİNANSALLAŞMANIN KRİZİ, DEVLETİN DÖNÜŞÜ VE "TRUMPİZM": ULUSLARARASI İŞBÖLÜMÜNDE YENİ ARAYIŞLAR

Göksu UĞURLU*

Giriş

Son yıllarda siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatüründeki en yoğun tartışmalardan bir tanesi devletin güncel konumuna ilişkindir. 2007-2008 küresel finans krizinin ardından artan kamu müdahaleleri, korumacı politikaların yeniden gündeme gelmesi ve büyük güçler arasındaki jeopolitik rekabetin sertleşmesi, özellikle Batılı kapitalist ülkelerde devletin yeniden merkezi bir aktör haline geldiği yönünde yorumlara yol açmıştır. Bununla birlikte, bu tür yaklaşımlar çoğu zaman devletin görünür pratiklerine odaklanmakta ve kapitalist dünya ekonomisinin daha derin yapısal dönüşümlerini ikincil plana itmektedir.

Bu çalışmanın temel iddiası, günümüzde gözlemlenen dönüşümü anlamlandırabilmek için analitik odağın devletten ziyade uluslararası işbölümüne kaydırılması gerektiğidir. Zira devletin "geri dönüşü" ya da "dönüşümü" tartışmaları, çoğu zaman kapitalist üretim ilişkilerinin küresel ölçekte yeniden örgütlenmesi sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda devlet, kendi başına dönüşen bir özne olmaktan ziyade, daha geniş birikim dinamikleri ve sınıf ilişkileri içerisinde yeniden konumlanan bir aygıt olarak ele alınmalıdır. Başka bir ifadeyle devlet, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretiminde aktif bir rol oynayan, söz konusu rolü ise sınıf mücadeleleri tarafından şekillendirilen bir yapısal alandır (bkz. Poulantzas, 2004; Jessop, 2008).

Anılan perspektif, kapitalist devletin uluslararasılaşması tartışmalarıyla birlikte daha da önem kazanmaktadır. Panitch ve Gindin (2006, s. 21-22), özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında ABD öncülüğünde kurulan küresel kapitalist düzenin, yalnızca uluslararası kurumlar aracılığıyla değil, aynı zamanda ulusal devletlerin yeniden yapılandırılması yoluyla inşa edildiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda devletin uluslararasılaşması, ulusal ekonomilerin uluslararası sermaye için uygun hale getirilmesini içeren bir dönüşüm sürecidir.

* Dr. Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5260-5966.

Dolayısıyla günümüzde "devletin geri dönüşü" olarak adlandırılan olgular, devletin uluslararasılaşmış işlevlerinin yeniden düzenlenmesi olarak okunmalıdır. Bu durum, devletin güçlenmesinden ziyade, kapitalist birikim rejiminin ihtiyaçlarına göre yeniden konumlanmasını ifade etmektedir. Bir başka deyişle, asıl tartışılması gereken; devletin işlevlerini dönüştürme potansiyeli taşıyan ve bizzat devletin kendisini sorunsallaştırmayı zorunlu kılan uluslararası işbölümünün krizidir.

Bu çerçevede çalışma üç temel soruya odaklanmaktadır: İlk olarak, finansallaşma süreci ve bu sürecin 2008 krizi ile açığa çıkan sınırları nasıl anlaşılmalıdır? İkinci olarak, Çin ve Rusya gibi aktörlerin yükselişi, mevcut uluslararası işbölümünde bir kırılmaya mı işaret etmektedir? Üçüncü olarak ise, ABD'de "Trumpizm" olarak adlandırılan politika yönelimleri, bu kriz ve dönüşüm sürecinin bir tezahürü olarak okunabilir mi?

Bu sorulara yanıt verebilmek maksadıyla çalışma öncelikle, kriz sonrasındaki dönüşüm emarelerini doğru bir şekilde anlamlandırabilmek için, mevcut dönemin krizini tetikleyen finansallaşmanın krizini ve bilhassa 2007-2008 uğrağına nasıl gelindiğini analiz etmektedir. İkinci olarak; uluslararası işbölümünde, mevcut kapitalist düzenin hâkim unsurlarına ve merkez kapitalist ülkelere yönelik bir karşı koyuş veya bir tür "direniş" sergileyen Çin ve Rusya'nın güncel konumları irdelenmektedir. Bu aktörlerin varlığı, "Alternatif bir uluslararası işbölümü mü, yoksa mevcut işbölümü içerisinde alternatif yollar mı ortaya çıkıyor?" sorusunu gündeme getirmektedir ki bu noktada "egemenlik" kavramı kritik bir öneme sahip olmaktadır. Üçüncü bir boyut olarak, devletin askeri ve iktisadi müdahalelerinin artıp artmadığı sorunsalı etrafında, bilhassa kapitalizmin merkezinde yükselen "Trumpizm" olgusu ele alınmaktadır. Özetle; finansallaşmanın gelişimi ve krizi ile bu krizin uluslararası işbölümünde yarattığı çatlaklardan doğan alternatif yol arayışları (Çin ve Rusya'nın konumu) temel arka planı oluşturmaktadır. Bu arka plan üzerinden, kapitalizmin merkezinde krizden çıkış veya alternatif bir arayışın söz konusu olup olmadığını değerlendirmek üzere çalışma "Trumpizm"i tartışmaya açacaktır.

Finansallaşma, Kriz ve Devletin Yeniden Konumlanışı

Finansallaşma kavramı, kapitalist ekonominin son kırk yılına damgasını vuran en önemli dönüşümlerden birini ifade etmektedir. Ancak bu dönüşüm, çoğu zaman yüzeysel biçimde, finans sektörünün büyümesi ya da finansal araçların çeşitlenmesi olarak anlaşılmaktadır. Oysa finansallaşma, yalnızca ekonomik yapıdaki bir genişleme değil, kapitalist birikim rejiminin işleyiş mantığında meydana gelen köklü bir değişimi ifade etmektedir.

Çalışmanın konusu çerçevesinde finansallaşmanın krizini doğru kavrayabilmek için, öncelikle mevcut finansallaşma sürecinin kendi içindeki "yeni" dinamiklerini belirlemek şarttır. Zira finans veya mali sermaye, 1800'lerin sonundan itibaren kapitalizmin hâkim unsuru haline gelerek büyük bir güç kazanmıştır (bkz. Hilferding, 2007; Lenin, 2009). Ancak günümüzde sözü edilen finansallaşma ve finansal sermaye olgusu, tarihsel emsallerinin ötesinde yeni işlevlere ve kapasitelere sahiptir.

1945 sonrası dönemde, özellikle merkez kapitalist ülkelerde baş gösteren "aşırı üretim" veya bazı yaklaşımlara göre "eksik tüketim" krizlerinden çıkış arayışı bağlamında refah devleti modeli ortaya çıkmıştır. Bu model, Keynesyen politikalar eşliğinde işçi sınıfına belirli tavizler verilmesini öngörmekteydi. Söz konusu tavizler; eğitim, sağlık, emeklilik, barınma ve ulaşım gibi alanları kapsamaktaydı. Devletin bu hizmetleri üstlenmesi, işçinin normal şartlarda kendi ücretinden ayırması gereken payı biriktirebilmesine veya daha önemlisi, doğrudan tüketime yönlendirebilmesine olanak tanıyan bir mekanizmayı işletmekteydi. Böylelikle devletin işgücünün yeniden üretim alanlarını üstlendiği sosyal politikalar ön plana çıkmış; işçilerin verimlilik artışı sayesinde kâr oranlarının düşme eğilimine karşı bir denge unsuru oluşturması ve artan ücretleriyle tüketimi canlandırmaları hedeflenmişti.

Ancak bu model, esasında iki açıdan bir "kriz erteleme" süreci işlevi görmüştür. Birincisi; sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi, sürekli bir verimlilik artışı öngörmekteydi. Ne var ki bu öngörü, işçi sınıfının örgütlenmesi ve hak taleplerini yükseltmesi neticesinde sermaye açısından arzulanan seviyeye ulaşamamıştır. Bir tür sınıf uzlaşısı olan refah devleti modeli, işçi sınıfının örtük bir verimlilik artışı vaadine karşılık, sermayenin ücret artışı tavizini vermesi zemininde yükselmişti. Fakat süreç içerisinde işçi sınıfı giderek daha fazla örgütlenerek, ücretlerin kâr oranlarının altında artmasına müsaade etmeyecek bir toplumsal güce erişmiştir.

Bu durum, merkez ülkelerde "sermaye kaçışı" olarak adlandırılan mekanizmayı tetiklemiştir. Sermaye; hukuki düzenlemelerin yetersiz olduğu veya devletin yabancı yatırımı çekmek adına bu düzenlemeleri göz ardı ettiği, verimlilik veya nitelik düzeyi düşük olsa dahi daha uysal, daha uzun saatler ve daha yoğun çalıştırılabilen işgücünün bulunduğu azgelişmiş ülkelere kayma eğilimi göstermiştir.

İkinci olarak; işçilerin verimlilik artışının kâr oranlarının düşme eğilimine karşı koyabilecek seviyeye ulaşamaması, sermayeyi genişletilmiş yeniden üretim süreçlerinde yeni çözüm arayışlarına itmiştir. Başka bir deyişle, işçi sınıfının yüksek ücretlerle tüketim yapması tek başına yeterli değildi; elde edilen ücretlerin kâr oranlarını aşağı çekmemesi için aynı zamanda çok yüksek verimlilik seviyelerine ulaşılması gerekiyordu. Bu koşul sağlanamadığı için

sistem, *finansallaşma* mekanizması yoluyla yeni bir çözüm üretme yoluna gitmiştir.

Anılan finansallaşma çözümü; normal şartlarda belirli bir piyasa kapasitesine sahip sermaye fraksiyonlarına veya belirli sektörlere yoğunlaşan banka kredilerinin mikro kredilere dönüşmesi ve 1970'ler ile 1980'ler itibarıyla doğrudan bireylere, yani toplumdaki çalışan kesime kredi olarak sunulmasıyla belirginleşmiştir. Lapavitsas'ın da vurguladığı üzere (2013, s. 794), bu sürecin iki temel unsuru bulunmaktadır. İlki, şirketlerin artık doğrudan emtia satışından (örneğin bir otomobil satışından) elde ettikleri kârdan ziyade, bu satışı kredilendirerek müşteriye kredi sağlamaları ve buradan faiz geliri elde etmeye başlamalarıdır. Dahası, şirketler sağladıkları bu kredileri havuzlayıp "menkul kıymetleştirme" (Krippner, 2005, s. 175) işlemine tabi tutmuş ve bunları finansal piyasalara açarak çok daha yüksek kâr oranları yaratmışlardır. Bu durum, bankalardaki birikmiş finansal varlıkların atıl kalmasına yol açmıştır. Zira şirketler, kendi kredi mekanizmalarını yaratarak borç çevirme süreçlerinde bankalardan kredi çekmeye görece daha az ihtiyaç duyar hale gelmişlerdir. Bankaların elinde biriken bu atıl sermayenin kârlılığını sürdürebilmesi için yeni borçluların yaratılması zorunluluğu doğmuş ve bu aktörler de doğrudan tüketiciler olmuştur (Streeck, 2011, s. 17).

İkinci bir unsur olarak finans sermayesi; küresel ölçekte serbestçe dolaşabilme, menkul kıymetler üzerinden hızlıca kâr elde etme güdüsüyle hareket etme ve herhangi bir üretim altyapısına ihtiyaç duymaksızın sürekli bir parasal genişleme yaratma kapasitesine ulaşmıştır. Dolayısıyla, 1970'lerde belirginleşen ve 1973 OPEC krizi ile patlak veren kriz ortamında merkez ülkelerden yaşanan sermaye kaçışının da esasında kâr oranlarının düşme eğilimine karşı geliştirilmiş bir erteleme refleksi olduğu söylenebilir. Söz konusu durum, arka planda sürekli olarak işleyen bir "ücretli nüfusun borçlandırılması" sürecini beraberinde getirmiştir. Merkez ve hatta çevre ülkelerde tüketimi sürekli kılmak amacıyla reklamcılık sektörü muazzam bir gelişim göstermiştir. Sistemin kendi kendini büyütebilmesi ve görece bir kâr oranına ulaşabilmesi, artan kredi hacmine bağlanmıştır. Ancak tüm bu mekanizma, sermaye açısından yapısal bir sorun olarak telakki edilen işçi ücretlerinin, baskılandığı ve aşağı çekildiği bir temele dayanmakta ve balon büyümektedir.

Streeck'in belirttiği üzere (2011, ss. 5–7), bu kriz, kapitalist piyasa dinamikleri ile demokratik talepler arasındaki gerilimin yeniden görünür hale gelmesinin bir sonucudur. Artan ücret talepleri, düşen kâr oranları ve küresel rekabetin yoğunlaşması, sermayenin birikim süreçlerinde ciddi bir tıkanmaya yol açmıştır. Bu bağlamda finansallaşma, üretim alanındaki bu tıkanıklığı aşmak için geliştirilen bir "çözüm" olarak ortaya çıkmıştır. Finansallaşmanın özgünlüğü, sermaye birikiminin yalnızca üretim süreci üzerinden değil, aynı

zamanda finansal ilişkiler aracılığıyla genişletilmesinde yatmaktadır. Lapavitsas (2009, ss. 115–116), bu süreci "finansal el koyma" (*financial expropriation*) kavramıyla açıklamakta ve finansal kurumların doğrudan hanehalkı gelirleri üzerinden kâr elde etmeye yöneldiğini göstermektedir. Bu durum, kapitalist sömürü ilişkilerinin yalnızca üretim alanında değil, aynı zamanda dolaşım ve finansal ilişkiler alanında da derinleştiğine işaret etmektedir.

1970'lerden itibaren bankacılık sistemi, geleneksel olarak şirketlere sağladığı kredilerin yanı sıra, bireylere yönelik kredi mekanizmalarını genişletmiş; konut kredileri, tüketici kredileri ve kredi kartları aracılığıyla geniş kesimler finansal sistemin doğrudan parçası haline gelmiştir. Bu süreç, tüketimin giderek borçlanmaya dayanır hale gelmesine yol açmış ve kapitalist birikimin yeni bir dinamiğini oluşturmuştur. Finansallaşmanın bu genişleme süreci, devletin rolünde de önemli dönüşümler yaratmıştır. Neoliberal politikalar çerçevesinde sosyal harcamaların kısıtlanması ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, bireyleri finansal piyasalara daha bağımlı hale getirmiştir. Eğitim, sağlık ve konut gibi alanlarda kamusal desteklerin azalması, bu ihtiyaçların giderek kredi mekanizmaları aracılığıyla karşılanmasına yol açmıştır. Bu durum, finansallaşmanın yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasal bir proje olduğunu göstermektedir.

Krippner (2005, s. 174–176), finansallaşmayı, kârların giderek üretim faaliyetlerinden ziyade finansal işlemler aracılığıyla elde edilmesi süreci olarak tanımlarken, bu dönüşümün özellikle ABD ekonomisinde kurumsal ve siyasal tercihlerle yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, finansallaşmanın piyasa dinamiklerinin kendiliğinden bir sonucu olmadığına, aksine devletin kriz yönetimi stratejileri çerçevesinde şekillendiğine işaret etmektedir. Nitekim Krippner (2011, ss. 4–6), finansallaşmanın yükselişini, 1970'lerde yaşanan ekonomik tıkanıklıklar karşısında devletin doğrudan üretim alanına müdahale etmek yerine, finansal genişleme yoluyla krizi erteleme stratejisiyle ilişkilendirmektedir. Finansallaşma balonunu şişiren bu süreç, işçi ücretlerinin azalmasıyla birleştiğinde alınan kredilerin geri ödenemez hale geldiği bir doygunluk noktasına ulaşmıştır. 2007 yılı, bu balonun patladığı temel kırılma noktasıdır.

2007-2008 krizinin yarattığı dinamikleri kavramak elzemdir; zira literatürde "devletin dönüşü" olarak adlandırılan bu süreçte devlet, piyasaya zaten var olan müdahalesini çok daha açık ve doğrudan şirket kurtarma operasyonları şeklinde gerçekleştirmiştir. Özellikle ABD'de "batmak için çok büyük" (*too big to fail*) mottosu etrafında şekillenen politikalarla batan şirketlerin devlet eliyle kurtarılması, devlet aygıtının krizden çıkış bağlamında devreye soktuğu temel yöntemlerden biri olmuştur. Ne var ki bu müdahaleler, krizi yapısal olarak çözmekten ziyade yine bir kriz erteleme hamlesi olarak işlev

görmüştür. Günümüzde karşı karşıya kalınan tablonun kilit noktalarından biri de budur: Sistem, 2008 sonrasında kendi içsel krizini aşamamış, bunun yerine sürekli olarak yeni kârlılık alanları arayışına girmiştir.

Sermaye kaçışı ve devletin uluslararasılaşması yönündeki talepler, bizzat bu yeni kârlılık arayışının bir parçası ve itici gücü olmuştur. Nitekim 1970'lerin sonundan itibaren Çin'e yönelen sermaye akımları, 2008 sonrasında bambaşka ve çok daha güçlü bir Çin yaratmıştır. Benzer şekilde, kriz sonrasında Körfez sermayesinin Avrupa bankalarını satın almasıyla birlikte petro-dolarlar uluslararası piyasalara doğrudan belirleyici bir aktör olarak giriş yapmış; devletin uluslararasılaşması talepleri Körfez ülkelerinde de yoğun bir biçimde karşılık bulmuştur. (bkz. Özdemir, 2014)

Bu noktada devletin rolünü "geri çekilme" olarak tanımlamak yanıltıcıdır. Aksine devlet, finansallaşma sürecinin kurumsal ve hukuki altyapısını oluşturan aktif bir aktör olarak işlev görmüştür. Panitch ve Gindin (2006, ss. 29–30), küresel kapitalizmin kurumsal yapısının, ulusal devletlerin yeniden yapılandırılması yoluyla inşa edildiğini vurgulayarak, devletin uluslararasılaşmasının bu süreçte merkezi bir rol oynadığını göstermektedir. Bu bağlamda devlet, uluslararası sermaye hareketlerinin önünü açan ve bu hareketleri düzenleyen bir aygıt olarak yeniden konumlanmıştır.

Başka bir ifadeyle, *devletin uluslararasılaşması* olgusu olarak adlandırılan husus kritik bir öneme sahiptir. Zira finansallaşma yoluyla sermayenin uluslararasılaşmasını desteklemek, devlet aygıtlarının yeniden düzenlenmesi ve kurumsal biçimlerin dönüşmesini zorunlu kılmıştır. Bu dönüşüm, devletin uluslararası sermayeye, kendi iç piyasasında faaliyet gösteren ve kârlılık arayışında olan yerli sermayeyle eşit muamelede bulunmasını gerektirmekteydi. Söz konusu eşitlenme durumu çok katmanlı hukuki düzenlemeleri ve yapısal bir hukuki dönüşümü zorunlu kılmış; merkez ülkeler bu süreci belirli uluslararası örgütler aracılığıyla hayata geçirmişlerdir.

Finansallaşmanın devletin mali ve parasal yapıları üzerindeki etkileri de dikkate değerdir. Türkoğlu Karacaova (2026, ss. 17-38), finansallaşma sürecinin merkez bankalarının politika araçlarını dönüştürdüğünü ve finansal istikrarın giderek daha merkezi bir hedef haline geldiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, devletin ekonomik politika araçlarının finansal piyasalarla daha sıkı bir etkileşim içine girmesine yol açmış ve kamu otoritelerinin finansal piyasalara bağımlılığını artırmıştır. Bu çok katmanlı dönüşüm, finansallaşmanın uzun süre boyunca kapitalist sistemin çelişkilerini erteleyen bir mekanizma olarak işlemesini sağlamıştır. Ancak bu erteleme, özellikle hanehalkı borçluluğunun sürdürülemez seviyelere ulaşmasıyla birlikte sınırlarına dayanmıştır. 2007-2008 küresel finans krizi, bu sürecin yapısal kırılma noktası olarak ortaya çıkmıştır.

Lapavitsas (2009, ss. 120–122), krizin doğrudan üretim alanındaki bir daralmadan ziyade, finansal sistemin kendi iç dinamiklerinden kaynaklandığını vurgulamaktadır. *Mortgage* kredileri üzerinden genişleyen borçlanma mekanizması, finansal araçlar aracılığıyla küresel ölçekte yayılmış ve nihayetinde sistemik bir çöküşe yol açmıştır. Bu durum, finansallaşmanın yalnızca birikim süreçlerini değil, aynı zamanda kriz dinamiklerini de dönüştürdüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

2007-2008 Krizi Sonrasında Devlet: "Geri Dönüş" mü, Kriz Yönetimi mi?

2007-2008 küresel finans krizi, finansallaşmış kapitalizmin yapısal sınırlarını görünür kılan tarihsel bir kırılma noktası olarak değerlendirilmelidir. Kriz sonrasında devletin ekonomik alana artan müdahalesi, literatürde yaygın biçimde "devletin geri dönüşü" şeklinde yorumlanmıştır. Ancak bu yorum, söz konusu müdahalelerin niteliğini ve işlevini açıklamakta yetersiz kalmakta; daha önemlisi, devletin kapitalist birikim rejimi içerisindeki tarihsel rolünü göz ardı etmektedir.

Öncelikle vurgulamak gerekir ki, finansallaşma süreci boyunca devlet hiçbir zaman ekonomik alandan bütünüyle çekilmemiştir. Aksine, finansal piyasaların genişlemesi ve derinleşmesi, büyük ölçüde devletin sağladığı kurumsal, hukuki ve parasal düzenlemeler sayesinde mümkün olmuştur. Krippner (2011, s. 58), ABD örneğinde finansallaşmanın yükselişini analiz ederken, devletin doğrudan üretim alanına müdahale etmek yerine finansal genişlemenin önünü açacak deregülasyon aracılığıyla ekonomik krizleri yönetmeye yöneldiğini göstermektedir. Bu durum, finansallaşmanın devletin zayıflamasının değil, aksine belirli bir doğrultuda yeniden yapılandırılmasının ürünü olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda 2008 sonrasında gözlemlenen devlet müdahalelerini "geri dönüş" olarak tanımlamak yanıltıcıdır. Söz konusu müdahaleler, finansallaşmadan bir kopuşu değil, finansallaşmış birikim rejiminin sürdürülebilirliğini sağlama çabasını ifade etmektedir. Özellikle ABD ve Avrupa'da uygulanan banka kurtarma paketleri, merkez bankalarının genişletici para politikaları ve kamu borcundaki hızlı artış, devletin finansal sistemi ayakta tutmak üzere doğrudan devreye girdiğini göstermektedir.

Devletin bu yeni rolü, Streeck'in (2014, ss. 148–151) geliştirdiği "borç devleti" kavramsallaştırmasıyla birlikte daha iyi anlaşılabilir. Streeck'e göre, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan "vergi devleti", 1970'lerden itibaren artan toplumsal talepleri karşılamakta zorlanmış ve bu nedenle giderek borçlanmaya dayalı bir yapıya evrilmiştir. 2008 krizi sonrasında ise bu eğilim daha da

derinleşmiş; devletler, finansal sistemi kurtarmak adına kendi mali kapasitelerini zorlayacak ölçüde borçlanmaya yönelmiştir. Bu dönüşüm, devletin finansal piyasalarla olan ilişkisini köklü biçimde değiştirmiştir. Artık devlet yalnızca piyasaları düzenleyen bir aktör değil, aynı zamanda finansal piyasalara bağımlı hale gelen bir borçlu konumundadır. Bu durum, finansal piyasaların devlet politikaları üzerindeki etkisini artırmış ve kamu politikalarının giderek daha fazla piyasa beklentilerine göre şekillenmesine yol açmıştır (Streeck, 2014, ss. 153-155).

Dolayısıyla 2008 sonrası dönemde devletin rolü, klasik anlamda üretimi düzenleyen ya da yeniden dağıtımı sağlayan bir aktör olmaktan ziyade, finansal sistemin sürekliliğini güvence altına alan bir "kriz yöneticisi" olarak yeniden tanımlanmıştır. Bu yeniden tanımlama, devletin güçlendiği anlamına gelmemekte; aksine, devletin işlevlerinin finansallaşmış kapitalizmin ihtiyaçlarına göre yeniden yapılandırıldığını göstermektedir. Ayrıca, devletin dönüşümünü yalnızca ekonomik müdahaleler üzerinden değerlendirmek yetersizdir. Zira kriz sonrası dönemde devletin siyasal ve ideolojik işlevlerinde de önemli değişimler gözlemlenmektedir.

Artan toplumsal eşitsizlikler, güvencesizleşme ve ekonomik belirsizlik, siyasal alanda yeni gerilimler üretmiş; bu gerilimler, popülist ve milliyetçi hareketlerin yükselişiyle kendini göstermiştir. Bu bağlamda devletin dönüşümü, yalnızca finansal sistemi kurtarmaya yönelik teknik müdahalelerle sınırlı değildir. Aynı zamanda bu müdahalelerin toplumsal meşruiyetini sağlamak ve kriz koşullarında ortaya çıkan siyasal istikrarsızlığı yönetmek gibi daha geniş bir işlevler bütününü içermektedir. Devletin dönüşümü, finansallaşmanın krizine verilen çok boyutlu bir yanıt olarak değerlendirilmelidir. Ancak yanıtın kendisi, yeni çelişkiler üretmektedir. Finansal sistemin kurtarılması için kullanılan kamu kaynakları, toplumsal eşitsizlikleri derinleştirirken, devletin mali kapasitesini de sınırlamaktadır. Bu durum, hem ekonomik hem de siyasal düzlemde yeni gerilimlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla 2008 sonrası dönemi, finansallaşmadan bir kopuş olarak değil, kriz içindeki bir yeniden yapılanma süreci olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır.

Yeniden yapılanma süreci, ulusal düzeyin ötesinde, uluslararası düzeyde de önemli etkiler yaratmıştır. Özellikle küresel güç dengelerinin değişmesi, uluslararası işbölümünde yeni kırılmaların ortaya çıkmasına yol açmış; kapitalist dünya ekonomisinin geleceğine ilişkin tartışmaları daha da yoğunlaştırmıştır. Anılan süreç, aynı zamanda Rusya ve Çin'e yönelik emperyalist müdahalelerin artırılması zorunluluğunu doğurmuştur. Bilhassa Rusya'nın hem stratejik bir hammadde tedarikçisi hem de gelişmiş bir askeri-sınai komplekse sahip bir ülke konumunda olması, bu müdahale gereksinimini belirginleştirmiştir. Eşzamanlı olarak Çin'in uluslararası sermaye aracılığıyla güçlenmesi, ekonomisini Batı

merkezli sermaye karşısında rekabetçi bir güce dönüştürmesi ve kendi markaları üzerinden sermaye ihracı gerçekleştirebilecek bir kapasiteye ulaşması, finansal krizin Batı açısından ertelenemez bir boyuta evrilmesine yol açmıştır.

Uluslararası İşbölümünde Kırılmalar: Çin ve Rusya'nın Konumu

2007-2008 küresel finans krizinin ardından ortaya çıkan en önemli gelişmelerden biri, kapitalist dünya ekonomisinin mekânsal ve işlevsel örgütlenmesinde gözlemlenen dönüşümdür. Bu dönüşüm, çoğu zaman küresel güç dengelerindeki kayma ya da "çok kutupluluk" tartışmaları üzerinden ele alınsa da, daha derin bir düzlemde uluslararası işbölümünün yeniden yapılandırılması ile ilişkilidir. Bu bağlamda özellikle Çin ve Rusya'nın artan etkisi, mevcut uluslararası işbölümünde bir kırılma yaşandığı yönündeki tartışmaları güçlendirmiştir.

Ancak bu gelişmeleri, kapitalizme alternatif yeni bir uluslararası sistemin doğuşu olarak değerlendirmek yanıltıcı olacaktır. Zira söz konusu ülkeler, mevcut kapitalist sistemin içerisinde konumlanmakta ve bu sistemin sunduğu olanakları kullanarak güç kazanmaktadır. Bu nedenle burada söz konusu olan, sistem dışı bir alternatiften ziyade, mevcut uluslararası işbölümü içerisinde ortaya çıkan yeniden konumlanma süreçleri ve yapısal çatlaklardır. Diğer bir ifadeyle, Sovyetler Birliği dönemindeki gibi birbirini dışlayan ve keskin bir rekabete dayalı ikinci bir uluslararası işbölümü yaratmayan, kapitalist sistem içerisindeki alternatif yolların inşası gündemdedir. Bu aktörler, mevcut uluslararası işbölümü dahilinde emperyalizmin hakimiyet kurduğu zeminlerdeki çatlaklara sızarak ve bu noktalara müdahale ederek yerleşik tahakküm ilişkilerini aşındırmaya başlamışlardır.

Bu tarihsel bağlamda Çin'in yükselişi, mevcut işbölümünün içsel dinamikleri açısından özel bir önem taşımaktadır. 1980'lerden itibaren uluslararası sermaye için düşük maliyetli üretim merkezi haline gelen Çin, başlangıçta küresel kapitalizmin *çevresel* bir bileşeni olarak konumlanmıştır. Ancak zaman içerisinde bu konum, üretim kapasitesinin artması, teknoloji transferleri ve devletin yönlendirici rolü sayesinde önemli ölçüde dönüşmüştür. 2008 krizi sonrasında bu dönüşüm daha da hız kazanmıştır. Batılı kapitalist ekonomilerin krizle birlikte daralma yaşadığı bir dönemde Çin, yüksek büyüme oranlarını sürdürebilmiş ve üretim kapasitesine ek olarak sermaye ihracı ve finansal yatırımlar açısından küresel ölçekte etkili bir aktör haline gelmiştir. Bu durum, Çin'in uluslararası işbölümü içerisindeki konumunu "ucuz emek havuzu" olmaktan çıkararak, daha aktif ve belirleyici bir role taşımıştır.

Bu dönüşüm, finansallaşma süreci ile de yakından ilişkilidir. Zira 1970'lerden itibaren merkez ülkelerden çevre ülkelere yönelen sermaye

akımları, üretimin mekânsal olarak yeniden örgütlenmesine yol açmış; bu süreç Çin gibi ülkelerin küresel üretim ağlarına entegre olmasını sağlamıştır. Ancak 2008 sonrasında bu entegrasyon, tek yönlü bir bağımlılık ilişkisi olmaktan çıkarak daha karmaşık bir karşılıklı bağımlılık ilişkisine evrilmiştir. Çektiği yatırımlar neticesinde biriken sermayenin son yıllarda "aşırı birikim krizi"ne yol açtığı ve Çin'in bir sermaye ihracatçısı olarak kapitalist merkezlerden kaynaklanan finansal yayılmaya bir alternatif oluşturduğunu belirtmek mümkündür. (Camba, 2020)

Rusya'nın konumu ise farklı bir eksende değerlendirilebilir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yaşanan dönüşüm süreci, Rusya'yı küresel kapitalizme entegre etmiş; ancak bu entegrasyon, ülkenin sahip olduğu stratejik kaynaklar ve askeri kapasite nedeniyle özgül bir karakter taşımıştır. Özellikle enerji kaynakları üzerinden kurulan ekonomik ilişkiler, Rusya'nın uluslararası sistemde belirli bir pazarlık gücü elde etmesini sağlamıştır. Rusya'nın askeri-sınai kompleksinin gücü ve jeopolitik konumu, bu ülkenin uluslararası işbölümünde siyasi ve askeri bir aktör olarak önemli bir rol oynamasına olanak tanımaktadır. Özellikle Suriye müdahalesi ve Ukrayna savaşı gibi gelişmeler, Rusya'nın mevcut uluslararası düzeni zorlayan bir aktör olarak konumlandığını göstermektedir.

Çin ve Rusya'nın ortaklaştığı önemli bir unsur, uluslararası ilişkilerde "egemenlik" ve "iç işlerine karışmama" ilkelerini vurgulamalarıdır. Bu vurgu, finansallaşma süreciyle birlikte yaygınlaşan müdahaleci politika pratiklerine karşı bir karşı eğilim olarak değerlendirilebilir. Nitekim finansallaşmanın kurumsal altyapısını oluşturan uluslararasılaşmış devlet yapıları, çoğu zaman çevre ülkelerin ekonomik ve siyasal yapılarının yeniden düzenlenmesini beraberinde getirmiştir. Aksine, Çin merkezli finansal kaynakların gittiği ülkelerde "Batılı" merkezlerden (başta IMF ve Dünya Bankası) gelen dönüşüm taleplerinden farklı olarak ilgili ülkelerin egemenlik alanlarına giren unsurlara (devlet aygıtlarının yeniden biçimlendirilmesi, vb.) dokunmuyor olması "Güney" ülkeleri için önemli bir alternatif sunmaktadır. Egemenlik vurgusu, bu bakımdan "Güney-Güney işbirliği" söylemini ve Batılı iki taraflılık yerine çok-taraflı işbirliğini öne çıkaran bir çerçeve oluşturmasının arka planını sağlamaktadır (Jackson, 2014).

Çin ve Rusya'nın egemenlik vurgusu, bu anlamda iki yönlü bir işlev görmektedir. Bir yandan, Batılı kapitalist ülkelerin müdahaleci politikalarına karşı bir direnç söylemi üretmekte; diğer yandan ise kendi ulusal birikim stratejilerini sürdürmek için gerekli olan siyasal alanı koruma amacına hizmet etmektedir. Bu durum, uluslararası işbölümünde yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda ideolojik bir mücadelenin de söz konusu olduğunu göstermektedir. Rusya ve Çin'in ikili anlaşmalarda diğer devletlerin egemenliklerine saygı

duyma sözü vermeleri ve bunu bilhassa vurgulamaları, esasında emperyalizmin dayattığı yapısal dönüşümün karşısında konumlanan bir "ters akıntı" işlevi gördüklerini kanıtlamaktadır.

Laidi'nin belirttiği üzere (2012, ss. 626-629), "Batılı" devletlerin uluslararası değer ve normlar üzerinden iç işlerine karışma eğilimine karşı duruşları ile hem kendilerinin hem de azgelişmiş ülkelerin egemenlik haklarının yeniden vurgulanması, Rusya ve Çin'in yeni bir odak oluşturmasının önemli veçhelerindendir. "Eski" biçimiyle vurgulanan egemenlik, aynı zamanda diğer devletlerin Avrasya merkezli alternatif bir uluslararasılaşmaya eklemlenmesine olanak tanımakta, "Batılı" taleplerin ve baskıların güçsüzleşmesi için bir zemin hazırlamaktadır (Sakwa, 2021). Bu çelişkili yapı, uluslararası işbölümünün istikrarlı bir biçimde yeniden kurulmasını zorlaştırmakta ve geçiş sürecinin belirsizliğini artırmaktadır. Dolayısıyla günümüzde gözlemlenen gelişmeleri, tamamlanmış bir dönüşümden ziyade, farklı eğilimlerin bir arada var olduğu açık uçlu bir yeniden yapılanma süreci olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır.

Trumpizm ve Kriz Döneminde Devlet: Sermaye Fraksiyonları Arasında Mücadele ve Yeni Arayışlar

2008 küresel finans krizinin ardından ortaya çıkan siyasal dönüşümler, ekonomik yapıdaki değişimlerin bir yansımasından ziyade kapitalist birikim rejiminin yeniden örgütlenme sürecinin siyasal düzlemdeki tezahürleri olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda ABD'de "Trumpizm" olarak adlandırılan politika yönelimleri, çoğu zaman popülist bir sapma ya da istisnai bir siyasal anomali olarak ele alınsa da daha derin bir analiz, bu olgunun kapitalist dünya ekonomisindeki yapısal krizlerle yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki "Trumpizm", bütünlüklü ve tutarlı bir ideolojik çerçeveden yoksun, kriz koşullarında şekillenen parçalı ve çelişkili bir politika seti olarak değerlendirilmelidir. Bu durum, söz konusu olgunun kavramsal olarak muğlak olmasına yol açmakla birlikte, onun işlevini anlamak açısından önemli bir ipucu sunmaktadır. Zira "Trumpizm", belirli bir ideolojik tutarlılıktan ziyade, kapitalist sistemin karşı karşıya olduğu krizlere verilen pragmatik ve çoğu zaman çelişkili yanıtların toplamı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada "Trumpizm"i anlamlandırmak için onu bireysel bir liderlik tarzı veya tutumla sınırlı kalmayarak, sermaye fraksiyonları arasındaki mücadele bağlamında ele almak gerekmektedir. Kapitalist ekonomilerde farklı sermaye kesimleri, farklı birikim stratejilerine ve dolayısıyla farklı siyasal taleplere sahiptir. Finansallaşma süreci boyunca finansal sermaye fraksiyonları belirgin bir hegemonik pozisyon elde etmiş (birikim stratejileri hakim hale gelmiş); bu durum, üretken sermaye kesimlerinin göreli olarak geri plana itilmesine yol

açmıştır. 2007-2008 krizi sonrasında bu hegemonik pozisyon sarsılmış ve farklı sermaye fraksiyonları arasındaki gerilim daha görünür hale gelmiştir.

Bu bağlamda "Trumpizm", finansallaşmanın yarattığı yapısal dengesizliklere karşı, belirli sermaye kesimlerinin geliştirdiği bir tepki olarak okunabilir. Özellikle sanayi sermayesi ve iç piyasaya dönük üretim yapan kesimler açısından finansallaşma, üretim maliyetlerinin artması, rekabet gücünün azalması ve küresel üretim ağlarının yarattığı baskılar anlamına gelmektedir. Bu nedenle "Trumpizm"in öne çıkardığı korumacı politikalar, ticaret savaşları ve "üretimi geri getirme" söylemi, bu kesimlerin talepleriyle uyumlu bir yönelim sergilemektedir. Ancak anılan yönelim, kendi içinde önemli çelişkiler barındırmaktadır. Zira finansallaşma süreci yalnızca belirli bir sermaye fraksiyonunun tercihi değil, kapitalist birikim rejiminin bütününe içkin bir dinamik haline gelmiştir. Bu nedenle üretimi ulusal sınırlar içerisinde yeniden canlandırma yönündeki girişimler, mevcut küresel üretim ağları ve maliyet yapıları dikkate alındığında sınırlı bir uygulanabilirliğe sahiptir. Başka bir ifadeyle "Trumpizm"in önerdiği "içe dönüş" stratejisi, kapitalist dünya ekonomisinin mevcut yapısı içerisinde yapısal kısıtlarla karşı karşıyadır. Dolayısıyla bu, özünde gerçekçi bir iktisadi politika olmaktan uzaktır. Böyle bir yaklaşım ancak; istihdam yaratma, ülkedeki işçi sınıfını yeniden canlandırma ve "Amerika'yı Yeniden Büyük Yapma" ("*Make America Great Again"*) gibi popülist söylemlerle tahkim edilebilen bir retoriğe dayanmaktadır.

İkinci eğilim ise, yine bu politikayla doğrudan bağlantılı olarak, "Amerika'yı Yeniden Büyük Yapma" ülküsünün doğrudan ve kaba bir saldırganlık üzerine inşa edilmesidir. Bu durum, yalnızca askeri güç kullanımıyla uluslararası alanda her istenilenin dikte edilebileceği şeklindeki yanılsamalı bir tahakküm algısıyla tezahür etmektedir. Söz konusu eğilim, yalnızca güvenlik kaygılarıyla değil, aynı zamanda ekonomik kriz koşullarında yeni kârlılık alanları yaratma arayışıyla da ilişkilidir. Özellikle enerji kaynakları, stratejik hammaddeler ve jeopolitik olarak kritik bölgeler üzerinde kontrolü elden bırakmama telaşı bu bağlamda önem kazanmaktadır. Bahsi geçen bu saldırganlık hali, kendi içerisinde iki ayrı kanattan ilerlemektedir. Birinci kanat; kriz döneminde üretken sermayenin hareketlerine veya finansallaşmanın yarattığı balon üzerinden zenginliğin çevreden merkeze aktarılması mekanizmalarına dayanmaktan ziyade, doğrudan hammadde rantlarına el koyma ve bunları kendi hanesine yazdırma güdüsüdür. Bu itki; Venezuela'da, İran'da, muhtemelen önümüzdeki dönemde Körfez bölgesinde petrol yollarının denetimini ele geçirme gayretleriyle veya Gazze'nin bir tatil beldesine dönüştürülmesi gibi rasyonellikten uzak fikirlerle kendini göstermektedir.

İkinci kanat ise aşırı bir güvenlikleştirme ve tehdit algısıdır. Bu algı esasen uzun süredir mevcut olmakla birlikte, daha önce vurgulanan "devletin

uluslararasılaşması" sürecinde "demokratikleşme" kavramı altında sunulmakta ve Batı demokrasilerine entegrasyon bağlamında kısmi bir gerçeklik payı taşımaktaydı. Ancak mevcut durumda bu algı, doğrudan bir güvenlik refleksine indirgenmiştir. 2003 Irak İşgali ile İran'a yönelik güncel saldırı arasında böyle bir fark gözetmek gerekmektedir: Günümüzde demokratikleşme veya devlet biçimini dönüştürme iddiasından ziyade, mevcut "demokrasileri" ne pahasına olursa olsun koruma güdüsünün hâkim olduğu gözlemlenmektedir.

Böyle politika setleri söz konusu olduğunda, devletin rolü yeniden belirginleşmektedir. Devlet, yerel ve küresel ölçekte sermaye birikiminin genişletilmiş yeniden üretimi için gerekli koşulları sağlayan bir iktidar odağı olarak işlev görmektedir. Söz konusu role koşut olarak "Trumpizm", bir yandan içe dönük korumacı politikaları savunurken, diğer yandan dış politikada agresif bir müdahaleciliği sürdürmektedir. Bu çelişkili yapı, kapitalist birikim rejiminin karşı karşıya olduğu yapısal gerilimlerin siyasal düzlemdeki ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Trumpizm'in üçüncü önemli boyutu, ideolojik düzlemde gözlemlenen dönüşümdür. 1990'lar ve 2000'ler boyunca küreselleşme söylemi, çoğunlukla demokrasi, serbest piyasa ve uluslararası işbirliği gibi kavramlar etrafında meşrulaştırılmıştır. Ancak kriz sonrasında bu söylemin yerini, daha korumacı, milliyetçi ve güvenlik odaklı bir dil almaya başlamıştır. Göçmen karşıtı politikalar, sınır kontrollerinin sıkılaştırılması ve ulusal kimliğin yeniden vurgulanması, bu dönüşümün önemli göstergeleri arasında yer almaktadır. Ayrıca, bu ideolojik dönüşüm "Trumpizm"e özgü değildir; Avrupa başta olmak üzere birçok Batılı/merkez ülkede benzer eğilimlerin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Böylece, finansallaşmanın yarattığı toplumsal eşitsizlikler ve güvencesizliklerin, siyasal alanda yeni tepki biçimlerine yol açtığı anlaşılmaktadır.

İçinde bulunduğumuz geçiş sürecinin temel özelliği, belirsizlik ve istikrarsızlıktır. Finansallaşmanın yarattığı kriz dinamikleri, uluslararası işbölümündeki kırılmalar ve devletin dönüşümü, henüz yeni bir dengeye ulaşmamış durumdadır. Bu nedenle mevcut gelişmeleri, tamamlanmış bir dönüşümün işaretleri olarak değil, açık uçlu ve çelişkilerle dolu bir yeniden yapılanma sürecinin parçaları olarak değerlendirmek gerekmektedir. Bu tür dönemlerde, farklı ve çoğu zaman "anormal" görünen siyasal biçimlerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. "Trumpizm" de bu bağlamda, kapitalist dünya ekonomisinin geçiş sürecinde ortaya çıkan, çelişkili ve geçici bir siyasal form olarak değerlendirilebilir.

Bu çerçevede "Trumpizm", ne tamamen bir kopuş ne de basit bir süreklilik olarak ele alınabilir. Aksine, bu olgu, kapitalist birikim rejiminin krizine verilen çok katmanlı ve çelişkili bir yanıtın siyasal ifadesi olarak görülmelidir. Bu

yanıtın nihai olarak nasıl bir yön alacağı ise hem ulusal hem de uluslararası düzeyde süregelen sınıf mücadelelerinin ve güç dengelerinin nasıl şekilleneceğine bağlı olacaktır.

Sonuç

Bu çalışma, finansallaşmanın krizi, "devletin dönüşü" ve "Trumpizm" olarak adlandırılan siyasal yönelimler arasındaki ilişkileri, uluslararası işbölümü perspektifi üzerinden analiz etmeyi amaçlamıştır. Finansallaşma süreci, kapitalist birikim rejiminin temel dinamiklerini dönüştürmüş; bu süreçte devlet, geri çekilen değil, yeniden yapılandırılan bir alan olarak siyasal iktidar çıktıları üretmiştir. 2007-2008 küresel finans krizi, bu sürecin yapısal sınırlarını açığa çıkarmış; ancak kriz sonrasında uygulanan politikalar, finansallaşmadan topyekûn bir kopuş yerine, mevcut haliyle birikim rejiminin sürdürülmesine yönelik bir çabayı ifade etmiştir.

Bu bağlamda uluslararası işbölümünde gözlemlenen kırılmalar, özellikle Çin ve Rusya'nın artan etkisiyle birlikte daha belirgin hale gelmiştir. Ancak anılan gelişmeler, kapitalizme alternatif yeni bir sistemin ortaya çıkışından ziyade, mevcut sistem içerisindeki çelişkilerin derinleşmesine işaret etmektedir. "Trumpizm" ise bu çelişkilerin siyasal düzlemdeki en belirgin tezahürlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu siyasi olgu, sermaye fraksiyonları arasındaki mücadelelerin, uluslararası işbölümündeki dönüşümlerin ve finansallaşmanın krizinin yarattığı toplumsal gerilimlerin birleşim noktasında şekillenmektedir.

Sonuç olarak günümüzde yaşanan dönüşümler, tamamlanmış bir yeniden yapılanmadan ziyade, açık uçlu ve çelişkilerle dolu bir geçiş sürecine işaret etmektedir. Batı bloğunun karşısında Çin ve Rusya'nın merkezinde yer aldığı, BRICS ülkelerini (Hindistan, Brezilya) ve muhtemelen Türkiye'yi de kapsayabilecek yeni bir akıntı göze çarpmaktadır. Mevcut uluslararası işbölümü içerisinde ikincil bir odak veya bir bölgeselleşme eğilimi olarak beliren bu yapıdan, azgelişmiş ülkelerin lehine bir sonuç çıkıp çıkmayacağı tartışmaya açıktır. Finansallaşmanın yayılmasıyla devasa boyutlara ulaşan borçlandırma sürecinin krize girmesi, aslında söz konusu finansal sistemin bizzat kendi krizidir. Borçlu ülkelerin bu duruma itiraz ederek krizi daha da derinleştirmeleri ve bu çelişkilerden kendi lehlerine bir yol haritası çıkarmaları ihtimal dahilindedir. Bunun pratikte ne ölçüde gerçekçi olduğu veya nasıl somutlanacağı henüz belirsizliğini korumaktadır. Ancak, önümüzü görmekte zorlandığımız bu karanlık geçiş döneminde, aydınlık bir çıkış potansiyeli taşıyan nadir ışık huzmelerinden birinin bu ihtimal olabileceğini düşünmek meşrudur.

Kaynakça

Camba, A. (2020). “The Sino-centric Capital Export Regime: State-backed and Flexible Capital in the Philippines”, *Development and Change*, 0, s. 1-28.

Hilferding, R. (2007). Finance Capital: A Study in the Latest Phase of Capitalist Development. Londra: Taylor & Francis & Routledge.

Jackson, N. J. (2014). “Trans-Regional Security Organisations and Statist Multilateralism in Eurasia”. *Europe-Asia Studies*, 66(2), s. 181-203.

Jessop, B. (2008). Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak. (Ahmet Özcan, çev.). Ankara: Epos.

Laidi, Z. (2012). “BRICS: Sovereignty Power and Weakness”. *International Politics*, 49, s. 614–632.

Lenin, V. I. (2009). Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması. Ankara: Sol Yayınları

Krippner, G. R. (2005). “The Financialization of the American Economy”. *Socio-Economic Review, 3*(2), 173–208.

Krippner, G. R. (2011). *Capitalizing on Crisis: The Political Origins of the Rise of Finance*. ABD: Harvard University Press.

Lapavitsas, C. (2009). “Financialised Capitalism: Crisis and Financial Expropriation.” *Historical Materialism, 17*(2), 114–148.

Lapavitsas, C. (2013). “The Financialization of Capitalism: ‘Profiting Without Producing’”. *City, 17*(6), 792–805.

Özdemir, A. M. (2014a). “Kolektif Emperyalizm”, A. M. Özdemir (der.), *Kolektif Emperyalizm: Mağribden Maşrıka Dönüşümün Ekonomi Politiği* içinde, Ankara: İmge, s. 29-91.

Panitch, L. ve Gindin, S. (2006). “Theorizing American Empire”, (der. Bartholomew, A.), Empire’s Law: The American Imperial Project and the ‘War to Remake the World içinde. Londra: Pluto Press. s. 21-43.

Poulantzas, N. (2004). Devlet, İktidar, Sosyalizm (Turhan Ilgaz, çev.). Ankara: Epos.

Sakwa, (2021). “Sad Delusions: From Greater Europe to Greater Eurasia”. *The Return of Eurasia: Continuity and Change* içinde, Singapur: Palgrave Macmillan, s. 1-32.

Streeck, W. (2011). “The Crises of Democratic Capitalism”. *New Left Review, 71*, 5–29.

Streeck, W. (2014). “The Politics of Public Debt: Neoliberalism, Capitalist Development, and the Restructuring of the State”. *German Economic Review*, 15, 143-165.

Türkoğlu Karacaova, E. N. (2026). *Finansallaşmanın Türk Merkez Bankacılığı Üzerindeki Etkileri* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İNGİLTERE'DE TREN YOLU HİZMETLERİNİN YENİDEN KAMULAŞTIRILMASI: YENİ KAMU İŞLETMECİLİĞİ ANAVATANINI TERK Mİ EDİYOR?

Gökhan ZENGİN*

Giriş

Bu bildirinin konusu, İngiltere'de 1979-2001 yılında arka arkaya yapılan reform ve deregülasyonlar ile demiryolları hizmetlerinin özelleştirilmesi sürecinin getirdiği piyasa başarısızlıklarını! ortaya koymaktır. İngiltere Muhafazakâr Parti'nin 1979 başında iktidara gelişi ile hem demiryolları hizmetlerinde hem de diğer kamu hizmetlerde hızlı bir özelleştirme süreci başlamıştır. Margaret Thatcher'ın hükümetinin daha ilk günlerinde, dönemin güçlü yardımcılarından biri olan Lord Heseltine, "*Yönetim anlayışı, özel ve kamu şirketleri, kamu hizmeti, kamulaştırılmış endüstriler, yerel yönetimler ve ulusal sağlık hizmetleri dahil olmak üzere ulusal yaşamımızın her alanına yayılmalıdır*" şeklinde kamuoyuna bir açıklama yaparak hükümet politikasının kamu hizmetlerinin özelleştirilmesinin bir yöntem olarak kullanılacağını ilan etmiştir. Yeni Kamu İşletmeciliği (YKİ) olarak tanımlanan bu model teoride kamu hizmetlerinde maliyetleri ve ücretleri düşürecek, hizmetlerde etkinlik ve verimliliği artacaktı. Ancak İngiltere üzerinden yaşanan yaklaşık 30 yıllık deneyim 35 maliyetlerin reformların başında düşerken ilerleyen süreçte arttığını, tüketici maliyetlerinin, vatandaş memnuniyetsizliği ve şikayetlerinin de giderek artığını ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada da öncelikle İngiltere'deki Yeni Kamu İşletmeciliği reformları genel olarak değerlendirildikten sonra demiryolları hizmetlerindeki özelleştirme süreci değerlendirilecektir. Çünkü İngiltere bu hizmetin özelleştirme sürecini en uç noktada yaşayan bir ülke olarak görülmektedir. Muhafazakâr parti göreve geldiği 1980'lerden itibaren özelleştirmenin rekabet, verimlilik ve hizmet kalitesindeki artış ve harcamalarda düşüşlerle sonuçlanacağını düşünmüş ancak partinin bu idealinin yaklaşık 44 yıl sonra gerçekleşmediği anlaşılmıştır. Çünkü demiryolu taşımacılık hizmetlerinde maliyet artışlarının kamu sübvansiyonları ile telafi edilmesinden güvenlik ve

* Dr. Öğretim Üyesi Gökhan ZENGİN, Trakya Üniversitesi, İİBF-SBKY Bölümü, 22030 Edirne, Orcid: 0000-0001-8726-4604, gokhanzengin@trakya.edu.tr

hizmet aksamalarına uzanan birçok sorun çıkmıştır. Hızlı ve hızlandırılmış raylı sistem İngiltere'de halen çok önemli bir ulaşım aracıdır.

Çalışmada British Railway'in özelleştirme sürecinin başlangıcından, son reforma kadar olan süreç ana hatlarıyla işlenecektir. Çünkü özelleştirme süreci taşıma hizmetinin tam olarak özelleştirilmesine kadar bakım ve alt yapı, varlık satışı ve organizasyon yapısında değişiklikleri içeren 3 farklı reform aşamasından geçmiştir. Bu amaçla da neo-liberal politikanın tam olarak gerçekleşmesi için üç yöntem geliştirilerek bu hizmetlerde uygulanmıştır. Bu yöntemler; özelleştirme, kuralsızlaştırma ve taşeronlaştırmadır. Bu yöntemler; haberleşmeden, kentsel altyapı hizmetlerine kadar birden fazla alanda uygulanmıştır. Ancak çalışmamızın odak noktası olan demiryolları hizmetlerinde yaşanan özelleştirme süreci "güvenlik ve denetim", "maliyetlerde artış", "mali yeterlilik", "fiyatlarda aşırı artış" ve "altyapı ve hizmet sunumunda" önemli düşüşler olmak üzere 5 alanda toplanacak sorunlara sebep olmuştur.

İşçi Partisi'nin iktidara gelirken siyasi söylemlerinden birisi de demiryolları hizmetlerinde yeniden devletleştirme olmuştur. İlk kez J. Corbyn'in 2017 seçim manifestosu "*For the Many, Not the Few"*de dile getirilen bu konu (Labour Party, 2017; Manwaring, 2019), 2024 yılında İşçi Partisi ile iktidara gelen Keir Starmer'ın söylemlerinde yer bulmuş ve politika olarak da uygulanmaya başlanmıştır (House of Commons Library, 2025a). İşçi Partisi'nin politik söylemine göre (Department for Transport, 2024; Houston, Cepeda-Zorrilla ve Hassan, 2024):

1. Yolcu tren işletmeleri kademeli olarak devletleştirilecek,
2. Mevcut özel işletme sözleşmeleri (imtiyaz) bittiğinde (veya ihlal edildiğinde) "tazminatsız" şekilde kamuya devredilecek,
3. Hat (altyapı) ve tren işletmesini daha iyi koordine edecek tek bir kamu kurumu (*Great British Railways*) çatısı altında birleştirilecek,
4. Ancak yük taşımacılığı ve yolcu işletmeleri imtiyaz sözleşmesi ile özel sektörde kalacak,

5.Vagon/çekici araç kiralama işleri de özel sektörde kalacaktır.

Bu amaç doğrultusunda 2024 tarihli İngiltere Demiryolu Yolcu Hizmetleri (Kamu Mülkiyeti) Yasası (*Passenger Railway Services (Public Ownership) Act 2024*), demiryolu taşımacılığında imtiyaz sahibi kamu şirketlerinin imtiyazlarının sonlandırılmasına ve hizmetlerin yeniden devletleştirilmesine kapı aralayan önemli bir düzenleme olmuştur (UK Parliament, 2024; House of Commons Library, 2025a). Kanun'un 2. maddesinin 3. fıkrası uyarınca, hükümet kamu işletmecisinin sözleşmesini geçici olarak uzatabilir ya da düşük

performans, mali usulsüzlükler veya sözleşme ihlali gibi nedenlerle tamamen feshedebilecektir. Hükümet tarafından belirlenen takvime göre 2031 yılına kadar 10 tren yolu işletmesi devletleştirilecektir (House of Commons Library, 2025b). Devletleştirme takviminin çok hızlı şekilde (2025) başlamasına götüren süreçte Güney Batı Tren Yolu Hizmetleri (SWR) isimli imtiyaz sahibi şirketin 2017 yılından beri bilet kaçakçılığını (%3,9) bir türlü bitirememesi ve yılda yaklaşık 45,5 milyon sterlin zarar etmesi; hem vergi kaybına hem de zararın bir kısmının Devlet tarafından sübvanse edilmesi sebebiyle kamusal gelir kaybına yol açması da önemli bir faktör olmuştur (BusinessDesk, 2025; South Western Railway, 2025). Nitekim sektör genelinde yıllık kayıp 240 milyon sterline ulaşmakta olup, bu tablo imtiyaz sözleşmelerinin denetim zafiyetine dair uzun süredir yapılan muhasebesel eleştirileri (Shaoul, 2004; Jupe, 2009; McCartney ve Stittle, 2023) büyük ölçüde doğrulamaktadır.

Nitekim Güney Batı Demiryolu Hizmetlerinin (SWR – *South Western Railway*) işletme hakları, 25.05.2025 tarihinden itibaren Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı kamu işletmesine (DfTO – *DfT Operator Limited*) geçmiştir (Global Railway Review, 2025; Department for Transport, 2025). SWR kamu mülkiyetine geçen ilk demiryolu şirketidir. Devletleştirmede izlenecek yönteme göre SWR şirketi, DfTO isimli kamu şirketinin bünyesinde bir yan kuruluş olacak ve *Great British Railways* (GBR) isimli kamu şirketi kurulduktan sonra diğer devletleştirilen imtiyaz sahibi şirketler gibi GBR bünyesine geçecektir (House of Commons Library, 2025a).

SWR şirketinin yanı sıra *c2c* isimli imtiyaz sahibi demiryolu şirketinin de sözleşmesi yenilenmeyerek işletme hakları DfTO şirketine geçmiştir (Department for Transport, 2025). İşçi Partisi'nin kamu politikası takvimine göre 2031 yılına kadar tüm demiryolu taşımacılığı hizmetleri devletleştirilerek GBR isimli kamu şirketinin yönetimi altında faaliyet gösterecektir (House of Commons Library, 2025b). Tamamıyla devlete ait *Great British Railways* (GBR) şirketi, kendi organik kurucu yasasının kabul edilmesinden yaklaşık 12 ay sonra kurulacaktır (Department for Transport, 2024). Bu şirketin; demiryolu ve trenleri bir araya getiren, yolcuları ve müşterileri ön planda tutan, demiryollarına olan güveni yeniden inşa eden ve yolcu hizmetlerinin çoğunu kamu mülkiyeti ve kontrolü altında işleten tek "yönetici kurum" olacağı resmi kaynaklarda vurgulanmaktadır (Department for Transport, 2021, 2024). Yine resmi kaynaklara göre GBR, yıllardır süren parçalanmışlığı da sona erdirecek ve daha basit ücret ve biletleme dahil olmak üzere yolcular için standartları yükseltmeye odaklanacaktır. Yolcular, 14 ayrı tren işletmecisi arasında seçim yapmak zorunda kalmak yerine, yeniden basitçe "demiryolunu" kullanabileceklerdir. Aslında GBR'nin statü ve işletme organizasyonuna bakıldığında özelleştirme sürecinden önceki yapısıyla *British Railways*'in (BR)

güncel versiyonu olduğuna da kanaat getirilebilir (Wolmar, 2001; Jupe, 2009; McCartney ve Stittle, 2023). Fark olarak BR yük taşımacılığından kargo kiralamaya kadar tüm demiryolu hizmetlerinden sorumluyken, GBR'nin altyapı-bakım ve taşımacılık hizmetleri dışında bir hizmet yürütmeyecek olması en önemli fark olarak görülmektedir (Houston, Cepeda-Zorrilla ve Hassan, 2024).

Çalışmanın birinci kısmında İngiltere'deki "Yeni Kamu İşletmeciliği" modelinin piyasa başarısızlıkları üzerinde durulacaktır. İkinci sırada ise İngiltere'de demiryolu hizmetlerinin özelleştirme süreci ana hatlarıyla işlenecektir. Devletleştirme sürecine ilişkin kanun ve yönetmelikler ve süreç özetlenerek, devri tamamlanan iki şirketin (SWR, c2c) süreç öncesi başarısızlıklarına ilişkin kamuoyuna yansıyan sorunlar tartışılacaktır.

Yeni Kamu Yönetimi Anlayışını İngiltere Üzerinden Değerlendirilmesi

İngiltere, "Yeni Kamu İşletmeciliği" (New Public Management-NPM) akımının Dünya'daki doğuş yeri ve en büyük laboratuvarı olarak kabul edilmektedir. 1979'da Margaret Thatcher dönemiyle başlayan ve devlet yönetimine özel sektör mantığını (etkinlik, hesap verebilirlik, performans ölçümü, müşteri odaklılık) entegre etmeyi hedefleyen bu dönüşüm siyaset bilimi ve kamu yönetimi literatüründe halen tartışılmaktadır. Thatcher hükümetinin 1979'da iktidara gelmesiyle birlikte üç temel eksen üzerinde kurulu radikal bir reform programı uygulamaya konulmuştur: özelleştirme, piyasalaştırma ve yönetim biçiminin yeniden yapılandırılması.

Özelleştirme programı kapsamında İngiliz Telekom (1984), gaz (1986), havayolları (1987) ve çelik (1988) sektörleri başta olmak üzere pek çok kamu işletmesi hisse satışı yoluyla özel sektöre devredilmiştir. Bu süreç, Dünya tarihinin en kapsamlı özelleştirme programlarından birini oluşturmaktadır. Compulsory Competitive Tendering (CCT- Zorunlu Rekabetçi İhale) uygulaması ise yönetsel bir devrim niteliği taşımaktadır. 1988 tarihli Yerel Yönetim Yasası ile yerel yönetimler; temizlik, çöp toplama ve ikram gibi hizmetleri özel sektörle rekabetçi ihale yoluyla sözleşmeye bağlamak zorunda kılınmıştır. Bu düzenleme, 'sağlayıcı devlet' anlayışından 'mümkün kılan devlet' (enabler state) paradigmasına geçişin kurumsal ifadesidir. Aynı dönemde 1988 tarihli Bakanlar Kurulu Komitesi Raporu'na dayanan İbbs Raporu, üst düzey kamu politika fonksiyonlarını operasyonel hizmet sunumundan ayırma ilkesini ortaya koymuştur. Bu çerçevede kurulan Yürütme Ajansları (Executive Agencies) İş ve İstihdam Servisi, Her Majesty's Stationery Office ve Vehicle Inspectorate gibi kurumları kapsayan bir yapılanmayla kamu yönetiminde âdem-

i merkeziyetçiliği ve hesap verebilirliği ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır (Williamson, 1985; Power, M. 1997).

YKİ tek bir teoriden değil birbirine bağlı birkaç akımın sentezinden doğmuştur. Bu akımlar Buchanan ve Tullock (1962) "Kamu Tercih Teorisi", Jensen ve Meckling'in (1976) "Asil-Vekil Teorisi", Williamson'un (1985) "İşlem Maliyeti Teorisi", Drucker ve Berzelay'ın (1992) "Yönetişim Teorisidir". İngiliz yazar C. Hood ise 1991 tarihli çığır açan çalışmasında, YKY'yi yedi temel bileşeniyle sistematik biçimde kavramsallaştırmıştır. Bu bileşenler, YKY'nin normatif çerçevesini oluşturmakla birlikte, uygulamada farklı ülkelerde farklı biçimlerde hayata geçirilmiştir. Bu bileşenler (Hood, 1991):

(1) Açık ve ölçülebilir standartlarla profesyonel yönetim anlayışı,
(2) Performans göstergelerine ve çıktı kontrolüne yönelik açık standartlar ve ölçümler,
(3) Çıktı kontrolüne verilen önem,
(4) Kamu sektöründe işlevlerin ayrıştırılması,
(5) Kamu sektöründe rekabete yönelik geçiş,
(6) Özel sektör yönetim tarzının benimsenmesi ve
(7) Kaynakların disiplinli ve tutumlu kullanımıdır.

İngiltere'de YKY alanında Thatcher döneminden sonra T. Blair döneminin "Üçüncü Yol" diye adlandırılan reformları sahne almıştır. Blair hükümeti öncelikle ulusal sağlık hizmetleri iç piyasasını kaldırmış, ancak birbiriyle örtüşen reformlarla bunun yerine iş birliği ve ağ yönetimi anlayışını ikame etmeye çalışmıştır. 'Best Value' (en iyi değer) rejimi, 2000 yılında yürürlüğe giren yerel yönetim mevzuatıyla "zorunlu rekabetçi ihale" uygulamasının yerini almıştır. Bu değişiklik, yalnızca maliyeti esas alan rekabetçi ihalenin dar çerçevesini aşarak daha kapsamlı bir hizmet kalitesi değerlendirmesini öngörmüştür. Bununla birlikte analistlerin büyük çoğunluğu, söz konusu reformun kapsamının görece sınırlı kaldığını ve merkezi denetimi güçlendirmeye yönelik ayrıntılı ölçüm ve izleme sistemleriyle birlikte işletildiğini vurgulamıştır (Bevan, G. ve Hood, 2006).

1980'den sonra başlıklarıyla YKY doktrinlerin pratik uygulaması, belirli mekanizmalar aracılığıyla İngiliz devletinin kamusal hizmet sunumunu ana hatlarıyla 3 noktada şekillendirmiştir (Bonnett, Bromley ve Bob Jessop 1990, ss. 97-98).

- Zorunlu Rekabetçi İhale (CCT): Yerel yönetimlerin temizlik ve çöp toplama gibi hizmetleri özel firmalara ihale etmesi zorunlu hale getirildi.
- İlk Durak Ajansları: Kamu hizmeti işlevleri, politika oluşturma ile hizmet sunumunu ayırmak için yarı özerk ajanslara devredildi.

- Vatandaş Şartı: J. Major tarafından başlatılan bu girişim, kamu hizmetlerini kullanıcılara daha duyarlı hale getirmeyi ve onları pasif alıcılar değil "müşteriler" olarak ele almayı amaçlamıştır.

C. Hood ve R. Dixon (2015) İngiltere'deki YKİ reformlarının 30 yılını (1980-2010) çeşitli sektörler üzerinden değerlendirdikleri kapsamlı bir kitap yayınlamışlardır. Çalışmanın başlığı son 30 yılda hükümetin daha etkin çalışıp maliyetleri düşürdü müdür? YKİ'nin adeta sloganı olan başlılıktaki çalışmada dikkate değer sonuçlar ortaya konulmuştur (Hood ve Dixon, 2015). YKİ özellikle 1980'lerin başlarında, genellikle maliyet kesintisine odaklandığı söylenir. YKİ'nin savunucuları ve karşıtlarının ortak noktalarından biri, hareketin kamu sektöründe verimliliği" artırma çabasıyla güçlü bir şekilde motive edildiği görüşüdür. Bu iddia, 1990'larda neredeyse evrensel olarak kabul edilen bir gerçek statüsüne yaklaşmıştır Christensen ve Per Laegreid (2001), YKİ "verimliliği artırmaya odaklanan ekonomik teoriler ve normatif değerlerden esinlenen küresel bir reform hareketi" olarak tanımlamışlardır. 2000'lerin başında Ezra Suleiman (2003), YKİ'nin verimlilik adına geleneksel bürokrasiye yönelik saldırılarının, demokrasinin temel anayasal dayanaklarından birini zayıflatarak demokrasinin kendisini tehlikeye attığını iddia edecek kadar ileri gitmiştir. Gerçekte kamu hizmetlerinde performans, maliyet ve verimliliği değerlendirmek, en az dört nedenden dolayı teorik ve metodolojik olarak zordur (Manzoor, 2014, ss. 3-4; Mihaiu, Opreanna ve Cristescu, 2010, ss. 138; Virani, A. ve Andersen, L. B., 2023, ss. 58-59).

1. Maliyet: Prensipte hükümet ve kamu hizmetleri genelinde uygulanabilen genel bir kavram olmasına rağmen, birçok değerlendirme çalışmasında farklı unsurlar kullanılması. Aslında uluslararası karşılaştırmalar için hükümetin işletme maliyetlerine ilişkin yerleşik uluslararası veri setleri bulunmamaktadır, hükümet bakanlıkları maliyet ve kalite göstergeleri açısından diğer ülkelerdeki muadilleriyle düzenli olarak karşılaştırılmamaktadır. Tek bir ülkede bile zaman içinde raporlanan işletme maliyetlerini makul ölçüde tutarlı bir biçimde izlemenin ne kadar zahmetli olduğu gösterilmiştir.

2. Performans Göstergeleri: Genellikle hizmete özgü olduğundan, politika alanları arasında karşılaştırma yapılmasını engellemektedir (tıbbi bakım için bekleme süreleri veya okul sınav sonuçlarındaki başarı düzeyleri gibi). Hükümetin yaptıklarını ve nasıl davrandığını doğrudan yansıtan göstergeleri belirlemek, ne kadar sosyal mühendislik yapması gerektiğinin belirlenmesi politik görüşümüze göre farklılık gösterecektir. Verimlilik ve kalite arasındaki denge konusunda Ulusal Sağlık Sistemi'nde (NHS) erken döneminde yapılan yarı piyasalaştırma reformları, verimliliği yaklaşık %5 artırmayı ve reçete maliyetlerini %2 azaltmayı başarmıştır. Ancak, fiyat rekabetinin baskın bir teşvik unsuru olduğu durumlarda, hastane ölüm oranları yaklaşık 3 puan artarak

kalitede bir "aşağıya doğru yarış" olduğunu göstermiştir (Buiter ve Miller, 1981, s. 345).

3. Birçok Performans Göstergesinin Manipüle Edilebilmesi,

4. Bazı Kamu Hizmetlerinin Performans Ölçümüne Uygun Olamaması

Tablo I. 30 Yıllık Dönemde (1980-2010) İngiltere'de Yönetsel-Siyasal Sistemin Değişimi

Nispeten İstikrarlı Kalan	**Belirgin şekilde değişen**
Yasama, Seçim ve Anayasal Özellikler	
Zayıf iki meclisli yasama organı, alt meclis için çoğunluk sistemi seçimleri, genellikle çoğunluk hükümeti. Westminster milletvekilleri ve lordların sayısı sabit kaldı ancak üst meclisin yapısı değişmiştir.	Özellikle 1999'da İskoçya ve Galler'de seçilmiş parlamentolara yetki devri ve 1998'den sonra Kuzey İrlanda'da yeni bir "konsiyasyonel" rejim ile yeni "yönetimler arası ilişki" biçimleri. Avrupa Parlamentosu ile daha fazla ortak yasama yetkisi
Vergi tahsilatı, sosyal güvenlik, para birimi, savunma, göç ve dışişleri için Birleşik Krallık çapında bir sistem.	Tam zamanlı seçilmiş politikacıların sayısında yaklaşık %30 artış
Kapsamlı hizmet sunma sorumlulukları olan ancak sınırlı vergi toplama yetkilerine sahip yerel yönetimler.	Yerel yönetimlerin özerkliği giderek azaldı.
Siyasi Sistemde Bürokrasinin Yeri	
Kamu hizmetinin üst kademeleri, az sayıda siyasi memur ve yaklaşık 4000 açık siyasi parti bağı olmayan, daimî sözleşmeli olarak görev yapan kişiden oluşuyordu.	"Özel Danışmanların" (siyasi memurlar) sayısı dört katına çıktı ve üst düzey kamu görevlilerin da arttı, ancak genel kamu memurlarının toplam sayısı yaklaşık üçte bir oranında azaldı ve bu da geleneksel kamu hizmetleri pazarlığını zayıflattı.
Hükümet dairelerinin yanı sıra, hükümet tarafından atanan kişiler tarafından yönetilen birkaç yüz yarı-resmi kuruluş danışmanlık hizmeti verdi, hizmetler denetim ve şikayetleri gündeme alma işlevlerini yerine getirdi.	Kamu hizmetleri için yarı bağımsız düzenleyicilerle yeni tür "kamu hizmeti pazarlıkları" yapıldı.
----	Merkez bankası para politikasını belirleme konusunda özerklik kazandı.

Ekonomide ve genel olarak toplumda hükümetin yeri	
Karma ekonomi, "Avrupa" tipi refah devletine sahip büyük AB üye devleti. Kamu harcamaları GSYİH'nın %35-45'ini oluşturmaktadır.	Kamu hizmetleri ve diğer önemli sektörler özelleştirilmiştir. Kamu hizmetlerinin özel sektör tarafından sağlanması artmıştır. Profesyonel bir "reform endüstrisi" gelişmiştir.
Halkın hükümete ve kamu hizmetlerine karşı tutumu sabittir.	----
Yönetim teknolojisi	
Hükümetin toplumdaki diğer aktörlere göre bilgi işlem gücü, mutlak bilgi işlem gücüne göre daha az değişmiştir.	Yeni bilgi yönetimi ve kontrol yöntemleri hükümetin büro işlerini dönüştürmüştür.

Kaynak: (Hood ve Dixon, 2015)'den uyarlanmıştır.

Birleşik Krallık yönetim sisteminin son kırk yılında yaşadığı dönüşümü iki eksen üzerinden okumak mümkündür: anayasal-kurumsal iskeletin görece sürekliliği ve yönetim teknolojileri ile hükümet-piyasa ilişkisinin köklü biçimde yeniden yapılandırılması. Hood ve Dixon'un (2015) Blair–Brown dönemi reformları üzerine kapsamlı değerlendirmesinde gösterdiği gibi, Westminster modelinin dış kabuğunu koruyan ama iç işleyişini dönüştüren bu örüntü, bir tür *sessiz rejim değişimi* olarak nitelendirilebilir. İstikrarlı kalan unsurlar klasik Westminster çekirdeğini oluşturur: çoğunluk seçim sistemi, tek parti hükümetleri, Birleşik Krallık çapında tek para birimi; savunma, göç, sosyal güvenlik ve vergi tahsilatı yetkileri. Değişim ise üç eksende yoğunlaşmaktadır.

İlk eksen, devletin territoryal mimarisinin yeniden çizilmesidir. İkinci eksen, geleneksel Whitehall "kamu hizmeti pazarlığı"nın aşınmasıdır (Hood, 2000; Hood ve Lodge, 2006). Özel Danışmanların (SpAds) sayısının dört katına çıkması, buna karşılık genel kamu personelinin üçte bir oranında azalması, siyasi iradenin bürokrasi üzerindeki doğrudan denetimini güçlendirirken memurluğun tarafsızlık ilkesini zorlamıştır. Aynı dönemde yarı-bağımsız düzenleyici kurumların ve yarı-resmi kuruluşların (quango'ların) yaygınlaşması, hesap verebilirlik zincirlerinin parlamentodan uzaklaşmasına yol açmış; bazı yazarların deyimiyle bir *delegasyon devleti* doğmuştur. Dunleavy vd. (2006) gösterdiği üzere, bu yapısal parçalanma yeni bilgi yönetimi teknolojileriyle birleşerek kamu yönetiminin iç işleyişini Yeni Kamu İşletmeciliği (NPM) paradigmasından "*dijital çağ yönetişimine"* taşımıştır. Üçüncü ve belki de en belirleyici eksen, kamu-özel sınırının sözleşmeli mekanizmalar aracılığıyla yeniden tanımlanmasıdır. Thatcher dönemi özelleştirmeleriyle başlayan süreç, Major ve Blair dönemlerinde Özel Finansman İnisiyatifi (PFI) ve PF2

sözleşmeleri, kamu-özel ortaklıkları ve Pollitt vd (2007) "reform endüstrisi" olarak adlandırdığı danışmanlık-denetim ekosistemi aracılığıyla kamu hizmeti sunumunun yapısal bir bileşeni hâline gelmiştir (Pollock, Price ve Shaoul, 2002).

Yine aynı çalışmada bilanço-dışı finansman eleştirisinin gösterdiği üzere, bu sözleşmeler kısa vadede kamu borcunu gizleyen ama uzun vadede kamu bütçesini sözleşmeli ödeme akışlarına bağlayan bir tekniktir. Bu dönüşümün kritik yanı, kurumsal sürekliliğin ideolojik dönüşümü gizlemesidir. Kamu harcamalarının GSYİH içindeki payı %35–45 aralığında nispeten sabit kalırken, bu harcamanın *kime ve nasıl* aktığı köklü biçimde değişmiştir: doğrudan devlet sunumundan, özel sermayeye uzun vadeli ödeme akışı sağlayan sözleşmeli modellere geçilmiştir. Demiryolu sektörünün Hatfield (2000) ve Potters Bar (2002) kazalarına, Railtrack'ın 2001'deki çöküşüne ve nihayetinde Passenger Railway Services (Public Ownership) Act 2024 ile başlayan yeniden kamulaştırma sürecine uzanan yörüngesi, kurumsal istikrarın ardında süregelen yapısal krizi somutlaştırmaktadır (Shaoul, 2006, s. 158; Jupe ve Funnell, 2017, ss. 849-850). Yerel yönetimlerin giderek azalan özerkliği, genişleyen hizmet yükümlülüklerine karşın daralan vergi yetkileri, merkezileşme ile piyasalaştırmanın eş zamanlı yürüdüğünü göstermektedir.

Hood ve Dixon'un (2015) kavramsallaştırmasıyla, İngiliz devletinin anatomisi görece değişmeden kalmış, ama fizyolojisi dönüşmüştür. Bu çerçeve, Türkiye'de yürütülen kamu-özel ortaklığı, bağımsız düzenleyici kurumlar ve yerel yönetim reformu tartışmaları için kıyaslayıcı bir mercek sunar: biçimsel kurumların korunması, mülkiyet yapısının ve karar alma yetkilerinin köklü biçimde yer değiştirmesine engel değildir. Britanya deneyimi, özelleştirme ve özel finans sözleşmeleri (PFI) süreçlerinin yalnızca ekonomik bir tercih değil, demokratik hesap verebilirliği yeniden biçimlendiren anayasal bir dönüşüm olduğunu hatırlatır.

İngiltere'de Demiryolu Hizmetlerinin Yeniden Devletleştirilmesi

Dünya'da neredeyse ilk tren yolu taşımacılığı, İngiltere'de Stockton-Darlington yönünde başlamış Muhafazakâr Parti'nin iktidara geldiği 1979 yılına kadarki dönemde İngiltere'de demiryolu hizmetinin sunumu ve örgütlenmesi olarak üç ayrı evrede incelenebilir (Casson, 2004, s. 193). Demiryollarındaki mülkiyet durumunu yeniden devletleştirme dönemine kadar gelişmeleri şu şekilde ayırmak mümkündür (Demirelli, 2015, s. 906).

A. Özel Girişim (1825-1922)

B. Özel Korporatizm *(*1923-1947)

C. Devletleştirme (1948-1979)

İngiltere'de demiryolu hizmetlerinin yeniden devletleştirme öncesini 3. döneme ayrılmak mümkündür. Ancak çalışmanın konusu yeniden devletleştirme olduğundan geçmiş dönemim ayrıntıları detaylı incelenmemiştir. British Railways-BR (İngiliz Demiryolları) 1948 yılında İşçi Partisi hükümeti tarafından gerçekleştirilen millileştirmeyle kurulmuştur. İngiliz demiryolu ağının tek çatı altında yönetildiği dönemin kurumsal simgesi olmuştur. Bu dönemde altyapı ile işletme tek elde toplanmış, demiryolları ulusal bir kamu hizmeti olarak tanımlanmış ve toplumsal kamu hizmetine tabi tutulmuştur. 1970'lerin sonunda BR ciddi sorunlar yaşamıştır. Kronik bütçe açıkları, yüksek emek maliyetleri ve modernizasyon yatırımlarının yetersizliği gibi konular Thatcher hükümeti için özelleştirme için güçlü bir söylemsel zemin hazırlamıştır. Ne var ki özelleştirme tartışmalarında BR'nin gerçek sorunlarıyla ideolojik önyargıların birbirine karıştığı da sıklıkla vurgulanmaktadır (Wolmar, 2001, s. 79). Thatcher döneminde bir türlü hayata geçirilemeyen demiryolu özelleştirmesi için somut adımlar J. Major hükümeti döneminde atılmış; bu kapsamda 1992 yılında "Beyaz Kitap" yayımlanmıştır (The Secretary of State for Transport, 1992, ss. 15-16).

İngiltere'de ilk dönem de demiryolların yan hizmetleri olan yemek ve temizlik hizmetleri ihaleye çıkarılarak özelleştirilmiştir. Yatırım bütçesi sınırlandırılmış, işgücü verimliliği ölçülmeye başlanmıştır. Kurumsal parçalanma diye adlandırılan (1992–1994) döneminde ise "Railways Act (1993)" adı verilen dönüm noktası niteliğindeki yasa ile demiryolu altyapısı ile tren işletmesini birbirinden kurumsal düzeyde ayırmıştır. Altyapı yönetimi Railtrack adlı ayrı bir şirkete devredilerek hat yönetimi ticarileştirilmesi sürecinde önemli bir adım atılmıştır. Tam özelleştirme (1994–1997) diye adlandırılabilecek dönemde ise 25 ayrı tren işletme şirketi (TOC) kurulmuş ve bunların imtiyazları ihale yoluyla özel sektöre devredilmiştir. Bu dönemde vagon ve çekici araç kiralama şirketleri (ROSCOs – Rolling Stock Companies) oluşturulmuştur. İlerleyen dönemde Railtrack borsaya kote edilmiş ve tamamen özelleştirilmiştir. Bakım ve tesis hizmetleri ise onlarca bağımsız taşeron şirkete devredilmiştir (Charlton vd., 1997, s. 148). Bu yapı ile tek bir bütünleşik sistemden, 100'ü aşkın ayrı kuruma parçalandığı son derece karmaşık bir düzenleme ortaya çıkmıştır. İngiltere demiryolu özelleştirmesi, 1994-1997 yılları arasında tamamlanan ve hem altyapıyı hem de işletmeciliği özelleştirme kapsamına alan köklü bir yapısal dönüşümdür (Gourvish: 2002, s. 24).

Tablo II. British Railway Özelleştirme Süreci

ÖNCESI	***SONRASI (1997 Öncesi)***
Tek bütünleşik yapı	25 TOC + Railtrack + 3 ROSCO (*Rolling Stock Companies*-taşıt girişimi) + 7 Yük Taşıma Girişimi FOC's + Bakım ve destek hizmetlerinde onlarca bakım taşeronu
Tek sorumluluk merkezi	Parçalı sorumluluk ağı
Kamusal hesap verebilirlik	Sözleşmesel düzenleme
Sosyal görev önceliği	Kâr maksimizasyonu önceliği

Kaynak: Gourvish: 2002: 2'den uyarlanmıştır.

Avrupa'da demiryolu liberalizasyonunu karşılaştırmalı biçimde değerlendiren Finger ve Künneke (2011), altyapı ile işletmecilik arasındaki dikey ayrımın çeşitli koordinasyon başarısızlıklarına zemin hazırladığını vurgulamaktadır. Bu iki unsurun farklı mülkiyet yapılarına kavuşturulmasının uzun vadeli sistem yatırım ve planlamasında güçlükler yarattığını; koordinasyon maliyetlerinin karmaşık sözleşmeler aracılığıyla sürekli olarak devlete aktarıldığını belgelemektedir.

2024 yılında iktidara gelen İşçi Partisi hükümeti (Keir Starmer), demiryolları konusunda bu mirası devralmış ve sektörü kademeli olarak yeniden kamulaştırma kararı almıştır. Seçim bültenlerinde yeniden devletleştirileceği ilişkin vaatler de bulunmuştur. Demiryolu Yolcu Hizmetleri (Kamu Mülkiyeti) Kanunu 2024-RPOA[1]. Söz konusu politikanın hukuki altyapısını oluşturmuştur. Bu kanun; yolcu taşıma hizmetlerinin kamu şirketleri (PCLG) tarafından imtiyaz yoluyla değil, doğrudan devlet tarafından sunulmasına ilişkin hükümler içermektedir. Bu kanun 1993 tarihli Demiryolları Kanunu'nun birçok maddesini yürürlükten kaldırmaktadır. İmtiyaz süresinin uzatılması, yeni imtiyazların verilmesini yasaklamakta, devam eden imtiyazların şartları hakkında ise değişiklik yapmamaktadır (RPOA, 2024). Başkaca değişiklik imtiyaz yerine hizmet sunumu eklenmiş, kamu sektörü işletmecisi tanımı mevcut imtiyaz sahibi işletmeci ile değiştirilmiştir (RPOA, 2024).

1 Raillways (Passenger Services) Public Ownership Act 28.11. 2024, https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2024/25

Kamu Mülkiyetine Devir Takvimi (Guidance-GBR.www.gov.uk):

- Southwesternrailway (SWR) c2c devri ve Greater Anglia
- West Midlands Trains (1 Şubat 2026) (tamamlandı)
- 2026–2031: Kalan 6 TOC'un (imtiyazlı işletme) kademeli devri
- 2031: Great British Railways bünyesinde tam konsolidasyon (hedef)

Güney Batı Demiryolu Hizmetleri (South Western Railway SWR) 25 Mayıs 2025 itibarıyla kamu mülkiyetine alınan ilk şirket olmuştur. Bu adım, yaklaşık 30 yıllık demiryolu özelleştirmesinin sona erişini simgeliyordu (globalrailwayreview, 2025). Bu gelişme, yalnızca bir sektörel politika dönüşümünü değil, aynı zamanda YKİ'nin anavatanında paradigmanın sorgulanmasını da temsil etmektedir. South Western Railway (SWR), Güneybatı İngiltere'nin en işlek demiryolu operatörlerinden biri olarak on yıllarca özel sektörün elinde kalmıştır. Ancak 2024-2025 yıllarında İngiltere'de gerçekleştirilen kapsamlı demiryolu reformları çerçevesinde bu tablo köklü biçimde değişmiştir. SWR'nin yerini alan DfT Operator Limited Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı bir kamu kuruluşu olarak yapılandırılmıştır.

Sonuç ve Politika Önerileri

South Western Railway demiryolu hizmetleri, yeni mevzuat kapsamında 25 Mayıs 2025 tarihinde kamu mülkiyetine devredilen ilk şirket oldu; bunu 20 Temmuz 2025'te c2c, 12 Ekim 2025'te Greater Anglia ve 1 Şubat 2026'da West Midlands Trains izledi. Govia Thameslink'in devri 31 Mayıs 2026'da gerçekleştirilecek olup, Mart 2026'da yayınlanan bir süre dolumu bildirimi, Chiltern Railways'in devrinin 20 Eylül 2026'da gerçekleşeceğini teyit etmiştir. Great Western Railway'in de bunu takip etmesi beklenirken, Avanti West Coast, CrossCountry ve East Midlands Railway, programın 2027 sonunda tamamlanmasına kadar özel sektörde kalacaktır (Ulaştırma Bakanlığı, 2026). Mevcut yeniden kamulaştırma programı, COVID-19 salgını sırasında imtiyaz modelinin çöküşünün ardından ilk olarak birleşik bir kamu kurumu (Great British Railways, GBR) öneren Williams–Shapps Demiryolu Planı'ndan (Ulaştırma Bakanlığı, 2021) kaynaklanmaktadır. Bu politika, Temmuz 2024'te seçilen İşçi Partisi hükümeti tarafından önemli ölçüde genişletilmiştir. 2024 Yılı Yolcu Demiryolu Hizmetleri (Kamu Mülkiyeti) Yasası, 28 Kasım 2024 tarihinde Kraliyet Onayı almış ve Ulaştırma Bakanlığı ile olan sözleşmeleri sona erdiğinde yolcu işletmecilerinin erken fesih tazminatı ödemeksizin kamu mülkiyetine geçmelerini mümkün kılmıştır.

İngiltere demiryolu deneyimi, YKİ'nin ağ tipi kamu hizmetlerine uygulanabilirliğine ilişkin kritik sınırlılıkları gün yüzüne çıkarmaktadır. Hood'un (1991) YKİ doktrinlerinden biri olan "daha fazla rekabet" ilkesi, demiryolu gibi doğal tekel özelliği taşıyan sektörlerde gerçek bir piyasa rekabeti üretememiştir. Özel finansman sözleşmesi sözleşmesi modelinde asil (hükümet) ile vekil (TOC'lar) arasındaki bilgi asimetrisi kapanmamış; aksine kurumların kapasitesinin sözleşmenin karmaşıklığını yönetmekte yetersiz kalmasıyla derinleşmiştir (Jupe ve Funnell, 2017, s. 850). Bovens'in (2007: 449) çerçevelediği "hesap verebilirlik boşluğu" sorunu, demiryolu sektöründe özellikle belirgin biçimde yaşanmıştır. Gecikme ve kazalarda sorumluluk; TOC'lar, Network Rail ve Ulaştırma Bakanlığı arasında dağılmış, hiçbir aktör tam sorumluluğu üstlenmemiştir. Buradan çıkarılacak sonuç yetkilerin demokratik yöntemlerle paylaşılmayan yönetişim ilkesinin başarılı olamayacağıdır. Yanı sıra tekel niteliği baskın, altyapı yatırımının hayati olduğu belirli sektörler devlet mülkiyetinde kalmaya devam etmelidir.

Kaynakça

Bonnett K, Bromley S. ve Jessop B. (1990). Farewell to Thatcherism? Neo-Liberalism and 'New Times'. *New Left Review*, 179 (2), 81-102.

Borenstein, S., Bushnell, J. B. ve Wolak, F. A. (2002). Measuring Market Inefficiencies in California's Restructured Wholesale Electricity Market. *American Economic Review*, 92(5), 1376–1405.

Bovens, M. (2007). Analysing and Assessing Accountability. *European Law Journal*, 13(4), 447–468.

BusinessDesk. (2025). *South Western Railway losing£45.5m revenue from fare evasion*. https://www.thebusinessdesk.com.

Casson, Mark (2004). The Future Of The UK Railway System: Michael Brooke"s Vision. *International Business Review*, 13, 181-214.

Charlton, C, Gibb R. ve Shaw J. (1997). Regulation And Continuing Monopoly On Britain"s Railways. *Journal Of Transport Geography*, 5 (2), 147-153.

Christensen T. ve Laegreid P. (ed.), (2001). New Public Management: The Transformation of Ideas and Practice. *Ashgate Research Companion to New Public Management.* Aldershot.

Cole, B. ve Cooper, C. (2006), Deskilling In The 21st Century: The Case Of Rail Privatisation. *Critical Perspectives On Accounting*, 17, 600-624.

Demirelli, L. (2015). Hizmet Sunumu ve Örgütlenmesi Temelinde İngiltere'de Demiryolu Hizmetinin Özelleştirilmesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(4), 903-930.

Department for Transport. (2021). *Great British Railways: The Williams-Shapps Plan for Rail* (CP 423). HMSO.

Department for Transport. (2024). *A railway fit for Britain's future* (Consultation Paper). DfT.

Department for Transport. (2025). *DfT Operator Limited: Annual report and accounts 2024–25*. DfT.

Dunleavy, P., Margetts, H., Bastow, S., & Tinkler, J. (2006). New Public Management is dead — long live digital-era governance. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 16(3), 467–494.

Finger, M. ve Künneke, R. W. (2011). *International Handbook of Network Industries: The liberalization of Infrastructure*. (Ed. Edward Elgar).

Galiani, S., Gertler, P. ve Schargrodsky, E. (2005). Water for life: The impact of the Privatization of Water Services on Child Mortality. *Journal of Political Economy*, 113(1), 83–120.

Globalrailwayreview (27.05.2025). South Western Railway returns to public ownership under new Great British Railways reform plan,https://www.globalrailwayreview.com/news/203804/south-western-railway-returns-to-public-ownership-under-new-great-british-railways-reform-plan/ Erişim Tarihi: 12.12.2025.

Gourvish, T. (2002). *British Rail 1974–1997: From integration to privatisation*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199250059.001.0001

Guidance- Great British Railways and The Public Ownership Programme (10.03.2026). https://www.gov.uk/guidance/great-british-railways

House of Commons Library. (2025a). *The future of rail* (Research Briefing CBP-8961). House of Commons.

House of Commons Library. (2025b). *When will my local train operator be nationalised?* (Research Briefing CBP-10133). House of Commons.

Houston, D., Cepeda-Zorrilla, M. ve Hassan, S. (2024). Rail Nationalisation – Real Policy Change or Just Ideology? *City-REDI Blog*. University of Birmingham.

Hood, C. (1991). A Public Management for All Seasons?. *Public Administration*, 69, 3-19. https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.1991.tb00779.x

Hood, C. (2000). Paradoxes of public-sector managerialism, old public management and public service bargains. *International Public Management Journal*, 3(1), 1–22.

Hood, C. ve Dixon R. (2015). *A Government that Worked Better and Cost Less? Evaluating Three Decades of Reform and Change in UK Central Government*. Oxford University Press.

Hood, C., ve Lodge, M. (2006). *The Politics of Public Service Bargains: Reward, Competency, Loyalty – and Blame*. Oxford: Oxford University Press.

Jupe, R. (2009). New Labour, Network Rail and the third way. *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 22(5), 709–735.

Jupe, R., & Funnell, W. (2017). A highly successful model? The rail franchising business in Britain. *Business History*, 59(6), 844–876.

Kessides, Ioannis. N. (2005). Infrastructure privatization and regulation: Promises and perils. *The World Bank Research Observe*r, 20(1), 81–108. https://doi.org/10.1093/wbro/lki003.

Labour Party. (2017). *For the Many, Not the Few: The Labour Party Manifesto 2017*. The Labour Party.

Leys, Colin. (2001). *Market Driven Politics: Neoliberal Democracy and The Public Interest*. Published by Verso.

McCartney, S. ve Stittle, J. (2023). *The Privatisation of British Rail: How Not to Run a Railway*. Routledge.

Manwaring, R. (2019). Corbyn, British Labour and policy change. *British Politics*, 14(3), 263–282. https://doi.org/10.1057/s41293-019-00112-9

Manzoor, A. (2014). A Look at Efficiency in Public Administration: Past and Future. *SAGE Open*, 4(4), 1–10.

Mihaiu, D. M., Opreana, A., & Cristescu, M. P. (2010). "Efficiency, Effectiveness and Performance of the Public Sector." *Romanian Journal of Economic Forecasting,* 13(4), 132–147.

Pollitt, C., van Thiel, S., ve Homburg, V. (2007). *New Public Management in Europe: Adaptation and Alternatives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Pollock, A. M., Price, D., ve Shaoul, J. (2002). Public services and the private sector: A response to the IPPR. *Catalyst Working Paper*. London: Catalyst Forum.

Posner, R. A. (1999). The effects of deregulation on competition: The experience of the United States. *Fordham International Law Journal*, 23(6), 7–28.

Power, M. (1997). *The Audit Society: Rituals of Verification*. Oxford: Oxford University Press.

Raillways (Passenger Services) Public Ownership Act (2024): https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2024/25

Shaoul, J. (2004). Railpolitik: The financial realities of operating Britain's national railways. *Public Money & Management*, 24(1), 27–36.

Shaoul, J. (2006). The cost of operating Britain's privatised railways. *Public Money & Management*, 26(3), 151–158.

South Western Railway. (2025, 19 Mayıs). *SWR recovers £3.4 million of taxpayer money from fare dodgers* [Basın bildirisi]. https://www.southwesternrailway.com

Suleiman, E. (2003). *Dismantling Democratic States* (Princeton NJ: Princeton University Press.

UK Parliament. (2024). *Passenger Railway Services (Public Ownership) Act 2024*. The Stationery Office.

Virani, A. & Andersen, L. B. (2023). Enhancing the Effectiveness of Public Sector Performance Regimes. *Perspectives on Public Management and Governance,* 6(1), 54–70.

Williamson, O.E. (1985). *The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting*. New York: Free Press.

Wolmar, C. (2001). Broken Rails: How Privatisation Wrecked Britain's Railways. Aurum Press, *Journal of Transport Geography*, 10(1), 79-81.

World Bank-Policy Research Reports (2026). *Industrial Policy for Development: Approaches in the 21st Century*, 10-11. https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/eb7d9084-2025-4a26-a269-85a5953eaaf9/content Erişim Tarihi: 02.04.2026

NEOLİBERALİZMİN ÇÖKÜŞÜ VE DEVLETİN GELECEKTEKİ KONUMU

Mustafa Mert ŞENAY*

Sunuş

Bu çalışma, neoliberalizmin iktisadi ve siyasal etkilerinin çöküşü sonrası devletin dönüşümünü, sağ popülizmin yükselişini ve kalkınmacı devlet modellerinin yeniden güçlenmesini analiz etmekte ve devletin gelecekteki rolünü tartışmaktadır. Bulgular, başta Mark Blyth, Wolfgang Streeck, Yanis Varoufakis, Thomas Piketty, Ceran Zeynep Zafir ve JN Singh'in çalışmaları ile OECD ve IMF raporları üzerinden yapılan kapsamlı literatür taraması ve karşılaştırmalı analiz yöntemleriyle elde edilmiştir. Hukuksal boyut ise Corinne Blalock, Susan Marks ve Wendy Brown ile devletin kurumsal yeniden düzenlenmesi, neoliberal aklın etkisiyle hukuk düzeninin aşırı rasyonelleştirilmesi ve hukuk devleti olgusu çerçevesinde desteklenmiştir. Ayrıca uluslararası sistem ve egemenlik alanları için Susan Strange'in, demokrasi pratikleri, popülizm ve emekçi gruplarla ilişkiler için Nancy Fraser'ın, yönetişim kavramı için de R.A.W. Rhodes'ın çalışmalarından yararlanılmıştır.

Devlet müdahalesi, iktisadi toparlanma, kriz yönetimi ve toplumsal refahın sağlanmasında merkezi ve ikame edilemez bir rol oynamaktadır (IMF, 2021; Zafir, 2009). Öyle ki, neoliberal kemer sıkma politikaları mali krizleri derinleştirmiş ve piyasaların kendi kendini düzenleme iddiasını çökertmiştir (Blyth, 2013). 2008 Küresel Finansal Krizi devlet müdahalesinin kaçınılmazlığını ve elzemliğini gözler önüne sermiş, neoliberal ideolojinin iktisadi ve toplumsal gerçeklerle uyumsuzluğu nedeniyle sürdürülemez olduğunu kanıtlamıştır. (Streeck, 2014; Varoufakis, 2011). 2008 Finansal Krizi'nin ardından neoliberal çerçevenin sınırları açıkça ortaya çıkmış, serbest piyasa mitleri kriz dönemlerinde başarısız olmuştur. Devletçi siyasaların, vergilendirme ve kamu yatırımları yoluyla özellikle kriz koşullarında iktisadi istikrarı sağlamadaki önemi II. Dünya savaşı sonrası refah devleti uygulamaları ile 1980'ler sonrası neoliberal dönem arasındaki farklar ile 2008 sonrası devlet

* Lisans Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, ORCID: 0009-00058043-6246.

harcamalarının sonuçları üzerine çalışmalar tarafından doğrulanmaktadır (Piketty, 2020; OECD, 2020).

Neoliberal siyasaların yarattığı eşitsizlik ortamı, popülist sağın yükselişine zemin hazırlamıştır (Joppke, 2023). Neoliberalizmin getirdiği piyasa dostu akçal siyasaları ve yönetişim anlayışını içselleştiren ve kimlik temelli siyasaları önceleyip ekonomik eşitliği arka plana alan; yüksek gelirli gruplara kayan sol, emekçi sınıflara hitap etmekte yetersiz kalmış, oluşan boşluk başta ulusüstü ve uluslararası kurumlar olmak üzere teknokratik iktidar biçimlerine şüpheci yaklaşan milliyetçi ve egemenlikçi söylemleri benimseyen yeni sağ tarafından doldurulmuştur (Streeck, 2014; Varoufakis, 2017; Piketty, 2020; Fraser, 2019). Sol popülizmin başarısızlığı, Sağ popülizmin temelde iktisadi sebeplerden olan yükselişiyle birlikte esasen sağ popülizmin ögeleri olan göçmen karşıtlığı gibi sosyokültürel fikirlerin de önünü açmıştır. Bu bağlamda, temelde iktisadi sebeplerden ötürü, sağ popülizmin hem iktisadi hem de sosyokültürel söylemlerinin popülerliğinde bir artış olduğunu söylemek mümkündür (Joppke, 2023; Fraser, 2019; Streeck, 2014). Bildiğimiz iki çeşit yeni sağ (neoliberal yeni sağ ve muhafazakar yeni sağ) ile tamamen eş sayılamayabilecek, özellikle emekçi gruplardan taraftar bulan "yeni yeni sağ" diyebileceğimiz yeni sağ akımlarının bir bütün olarak gün geçtikçe yükselişi de devletçilik ve egemenlikçilik vurgusunun mevzubahis hareket tarafından üstlenilmesi sürecini pekiştirmekte; (Varoufakis, 2017; Piketty, 2020) mevcut eşitsizlik ortamının ve solun bıraktığı boşluğun yanı sıra, sosyokültürel talepleri de yeni sağa seçmen gözünde meşruiyet kazandırmaktadır (Joppke, 2023; Fraser, 2019).

Kalkınmacı devlet perspektifi, neoliberal sonrası dönemde devletin iktisadi kalkınmadaki rolünü yeniden tanımlamaktadır (Singh, 2022). Sinai siyasalar ve idari reformlar aracılığıyla devletin kalkınma üzerindeki etkisi, Brezilya, Türkiye, Güney Kore, Singapur, Tayvan ve Japonya gibi ülkelerin üretim odaklı büyüme tarihinden etkilenmektedir. Güney Kore'de 1997 Asya Finans Krizi sonrası stratejik sektörlerde devlet destekli müdahaleler, Çin'in oligopolistik piyasa kontrolleri ve Latin Amerika'daki neo-gelişimcilik siyasaları, kalkınmacı devlet anlayışının farklı coğrafyalarda nasıl uygulandığını göstermektedir. 21. yüzyılda kalkınmacı devlet modellerinin yenilenmesi, neoliberalizme alternatif siyasaların gelişmesine olanak sağlamaktadır ve devletin iktisadi kalkınmadaki gerekli merkeziliğini tesis etmek açısından elzemdir.

Yönetim ile yönetişim arasındaki fark, devletin müdahale ve etkileşim rollerinin yeniden tanımlanmasında kritik bir kavramsal araç olarak öne çıkmaktadır (Rhodes, 1997). Neoliberal dönemde ulus devletin geleceğine yönelik şüphe; çeşitli ulusüstü ve uluslararası kuruluşlarca yerelleşme

hareketlerinin, yönetişim ilkesinin ve küreselleşmenin ulusal hükümetlere tavsiye edilmesiyle, ilgili uluslararası antlaşmalarla ve gerekli hukuksal düzenlemelerin teşvikiyle sonuçlanmıştır (Strange, 1994; Marks, 2000). Hukuksal ve kurumsal boyutta, neoliberalizm hukukun egemenliğini zayıflatmış ve hukuk teorisinde kriz yaratmıştır (Blalock, 2014; Brown, 2015). Kamu hukuku ve anayasa uygulamaları neoliberal dönemde etkilenmiş, neoliberal sonrası dönemde devletin yeniden düzenlenmesi ve kurumsal yeniden yapılandırma önem kazanmıştır (Marks, 2000). Uluslararası sistemde devletlerin egemenlik alanları ve çok-taraflı anlaşmalardan çıkış süreçleri yeniden ön plana çıkmıştır (Strange, 1994). Dış ve iç politika ve iktisadi siyasalar devlet müdahalesi ve kalkınmacı siyasalar çerçevesinde yeniden şekillenmektedir

Sonuç olarak, devletin rolünün elzemliğinin açığa çıkması neticesinde neoliberalizmin çöküşü; iktisadi, siyasi, hukuksal ve toplumsal alanlarda çeşitli değişimlere sahne olmuştur, olmaktadır. Devlet, neoliberal kriz sonrası iktisadi ve toplumsal istikrarı sağlamak için yeniden merkezi ve meşru bir aktör olarak sahneye dönmekte, ulusal egemenliği sınırlayan ulusüstü kuruluşların otoritesi sorgulanmakta, küresel bloklar yerine ulusların kendi egemenlik alanları ve ulusal çıkarlarını ön plana koyan çok taraflı siyasalar izlenmektedir. Geri gelen devlet, kriz dönemlerinde iktisadi müdahaleyi ve toplumsal refahı sağlayan devletçi ve kalkınmacı bir aktör olarak şekillenmektedir. Neoliberal dönemde aşınmış olan hukukun üstünlüğü, piyasa odaklı neoliberal düzen yerine kamu çıkarını, sosyal adaleti ve devlet müdahalesini güvence altına alan bir çerçeveye oturmaktadır. Günümüzde, serbest piyasa ve sözleşme özgürlüğünün kriz dönemlerinde iktisadi istikrarı tek başına tesis edemediği açıkça anlaşılmakta; devletin, bireysel özgürlükleri korumanın yanı sıra kamusal hizmetlerin sağlanmasında merkezi bir rol almasının, mülkiyet ve sözleşme haklarını kamu yararı ve eşitsizliklerin azaltılması hedefiyle sınırlayarak düzenlemesi şarttır. Anayasal yapılar, kriz dönemlerinde devletin iktisadi ve sosyal müdahale kapasitesini artıracak şekilde yeniden uyarlanmakta ve güçlendirilmektedir. İçinde bulunduğumuz bu yeni dönemde, demokrasi, yalnızca seçim mekanizmaları değil, toplumsal katılım ve devletin eşitsizlikleri azaltıcı rolü ile bütünleşik biçimde uygulanmalı; devlet, düşük gelir gruplarından insanların çıkarlarını koruyacak gerekli önlemleri almalıdır.

Giriş

Sosyal bilimler literatüründe 1970'lerin sonundan itibaren küresel bir hegemonya kuran neoliberalizm, sadece iktisadi bir politikalar bütünü değil, aynı zamanda beşerî varoluşun her veçhesini piyasa rasyonalitesine göre yeniden kurgulayan normatif bir düzen olarak yükselmiştir (Brown, 2015). Bu dönemde devletin ekonomideki "yol gösterici" ve "kalkınmacı" rolleri rasyonalite dışı ilan

edilmiş, piyasaların kendi kendini düzenleme yetisine dayalı mutlak bir inanç sistemi tesis edilmiştir (Zafir, 2009). Ancak günümüzde bu düzenin, özellikle Wolfgang Streeck'in ifadesiyle krizleri sürekli olarak enflasyon, kamu borcu ve özel borçlanma yoluyla geleceğe öteleyerek "zaman satın alan" yapısı, artık sürdürülemez bir sınıra dayanmıştır (Streeck, 2014). 2008 Küresel Finansal Krizi, sadece teknik bir piyasa aksaklığı değil, Yanis Varoufakis'in vurguladığı üzere küresel sermaye akışlarını yöneten mekanizmaların ağır yaralandığı ve sistemin artık kendi ürettiği krizlere çözüm olamadığı tarihsel bir kopuş anını temsil etmektedir (Varoufakis, 2011).

Bu çöküş süreci, sadece rakamsal verilerle sınırlı kalmamış, modern demokrasinin temel taşlarını da yerinden oynatmıştır (Brown, 2015). Nancy Fraser'ın tespitiyle, ana akım solun "ilerlemeci neoliberalizm" adı altında finans kapitali ve kimlik siyasetiyle kurduğu ittifak, geleneksel emekçi tabanını siyasal sistemin dışında bırakmıştır (Fraser, 2019). Solun ekonomik bölüşüm ve sosyal koruma gibi asli görevlerinden feragat ederek yüksek gelirli elitlerin partisi haline gelmesi, toplumun geniş kesimlerinde derin bir temsil krizi yaratmıştır (Fraser, 2019). Thomas Piketty, bu durumu eğitimli kesimin partisi olan "Brahmin Solu" ile zenginlerin partisi olan "Tüccar Sağ"ın siyaseti domine etmesi ve düşük gelirli sınıfların kendilerini "terk edilmiş" hissetmesi olarak analiz etmektedir (Piketty, 2020). Bu siyasal boşluk, bilhassa uluslararası ve ulusüstü teknokratik iktidar biçimlerine şüpheyle yaklaşan, milliyetçi ve egemenlikçi söylemleri benimseyen yeni bir sağ dalga tarafından doldurulmaktadır (Joppke, 2023).

Yükselen sağ popülizm, Thomas Piketty tarafından iktisadi eşitsizlik ve siyasi dışlanmanın bir ürünü olan "sosyal nativizm" tuzağı çerçevesinde ele alınmaktadır (Piketty, 2020). Bu yaklaşım, sosyal hakları sadece "yerli" vatandaşlara vaat edip göçmenleri ve azınlıkları dışlayarak, eşitsizliğin yapısal nedenlerini gizleyen bir işlev görmektedir (Piketty, 2020). Christian Joppke bu süreci, iktisadi öfkenin kimlik ve göçmen karşıtlığı gibi sosyokültürel alanlara tahvil edildiği bir "kültürel sapma" olarak tanımlar (Joppke, 2023). Ancak Wolfgang Streeck, bu popülist tepkilerin sadece sebepsiz bir yabancı düşmanlığı olarak değil, aksine sistem tarafından dışlanan, kemer sıkma politikalarının yükünü omuzlamanın yanı sıra bir temsiliyet krizi geçiren kitlelerin gösterdiği bir "ahlaki öfke" olarak okunması gerektiğini savunarak literatürde daha anlayışlı bir perspektif sunmaktadır, Streeck'e göre, nihai anlamda popülist sağın yükselişinin sebebi yapısal koşullardır. (Streeck, 2014).

Öte yandan, serbest piyasa mitlerinin 2008 krizi ve COVID-19 pandemisi sırasındaki başarısızlığı, devlet müdahalesinin kaçınılmazlığını bir kez daha kanıtlamıştır (OECD, 2020; IMF, 2021). Jewellord Nem Singh, bu süreci "kalkınmacı devletin rönesansı" olarak nitelendirir (Singh, 2022). Devlet, artık

sadece piyasa başarısızlıklarını gideren pasif bir aktör değil; sanayi politikaları, kamu yatırımları ve stratejik yönlendirme kapasitesiyle toplumsal refahın mimarı olarak sahneye dönmektedir (Singh, 2022). Pandemi döneminde tahliyelerin durdurulması, işten çıkarmaların sınırlandırılması ve enerji sektöründe kamu kontrolünün artması, devletin kriz yönetimindeki merkezi rolünü teyit etmiştir (OECD, 2020).

Hukuksal boyutta ise neoliberal akıl, Wendy Brown tarafından ifade edildiği üzere demokrasiyi "içeriden boşaltarak" (undoing the demos) halkı sadece birer "insan sermayesi" parçacığına indirgemiş, hukuku ise piyasa mantığını kolaylaştıran teknik bir araca dönüştürmüştür (Brown, 2015). Susan Strange, piyasa güçlerinin devlet egemenliği üzerinde kurduğu bu baskının, ulusal politika alanını daralttığını vurgulamaktadır (Strange, 1994).

Bu bildiri, neoliberalizmin gün geçtikçe aşınmasıyla birlikte devletin çoğunlukla pasif bir aktör olmaktan çıktığını; kalkınmacı, müdahaleci ve egemenlikçi görüşlerin idarede ve popülist toplumsal akımlarda çeşitli görünümlerde tekrardan tezahür ettiğini savunmaktadır. Bu çerçevede, eserde neoliberal hegemonyanın iktisadi, siyasal ve hukuksal etkilerini ve günümüzde neoliberal öğretilerine olan güvenin aşınmasının sonuçları olarak devletin iktisadi, siyasal ve hukuksal yapısında meydana gelen değişimleri incelemek amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, çalışma aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aramaktadır:

1. Neoliberal siyasaların neoliberal öğretinin aşınmasındaki rolü nedir?
2. Neoliberal dönem ile günümüzde yükselmekte olan egemenlikçi popülist sağ hareketler arasında nasıl bir bağ kurulabilir?
3. Neoliberal dönemde gözden düşmüş olan kalkınmacı devletçi siyasalar, hangi coğrafyalarda ve hangi biçimlerde yeniden yükselmektedir?
4. Neoliberal öğreti hukukun kavranışını nasıl değiştirmiştir ve günümüzde aksi yönde gözlemlenen trendler nasıl örneklendirilebilir?

Çalışma, kapsamlı bir literatür taramasına ve yer yer karşılaştırmalı analiz yöntemine dayanmaktadır. Bulgular, başta Mark Blyth, Wolfgang Streeck, Yanis Varoufakis, Thomas Piketty, Ceran Zeynep Zafir ve JN Singh'in çalışmaları ile OECD ve IMF raporları üzerinden yapılan kapsamlı literatür taraması ve karşılaştırmalı analiz yöntemleriyle elde edilmiştir. Hukuksal boyut ise Corinne Blalock, Susan Marks ve Wendy Brown ile devletin kurumsal yeniden düzenlenmesi, neoliberal aklın etkisiyle hukuk düzeninin aşırı rasyonelleştirilmesi ve hukuk devleti olgusu çerçevesinde desteklenmiştir. Ayrıca uluslararası sistem ve egemenlik alanları için Susan Strange'in,

demokrasi pratikleri, popülizm ve emekçi gruplarla ilişkiler için Nancy Fraser'ın, yönetişim kavramı için de R.A.W. Rhodes'ın çalışmalarından yararlanılmıştır.

Bildiride farklı başlıklar altında birçok ülke üzerine çalışılmış, özellikle kalkınmacı devletçi politikaları geniş bir tarihsel bağlamda incelenmiştir. Dolayısıyla eserdeki her örneğin kapsamlı bir şekilde çalışılması mümkün olmamış, birçok örnek yüzeysel bir şekilde incelenmiştir. İşbu eksikliklerin giderilmesi gelecekte yapılacak araştırmalara havale edilmiştir.

İktisadi Çöküşün Anatomisi: Kemer Sıkma ve "İflastokrasi"

Neoliberal hegemonyanın 2008 Küresel Finansal Krizi ile girdiği türbülans, sadece teknik bir piyasa aksaklığı değil, bizzat sistemin ontolojik temellerinin sarsıldığı bir kriz dönemidir (Varoufakis, 2011). Bu dönemde, neoliberal öğretinin krizden çıkış reçetesi olarak sunduğu kemer sıkma politikaları, iktisadi bir zorunluluktan ziyade, Mark Blyth'ın ifadesiyle tehlikeli bir fikir ve sınıfsal bir bölüşüm kavgası olarak tezahür etmiştir (Blyth, 2013).

Mark Blyth, kemer sıkma politikalarının halka sunuluş biçimini bir "ahlak oyunu" olarak niteler. Bu anlatıda, krizin müsebbibi olarak "fazla harcayan" devletler ve "tembel" vatandaşlar gösterilir; çözüm ise "suçun bedelini ödemek" adına yapılan kamu kesintileridir (Blyth, 2013). Ancak veriler bu anlatıyı yalanlamaktadır. 2008 öncesinde OECD ülkelerinin çoğunda borç oranları düşüş eğilimindeydi; kriz, kamu harcamalarından değil, finans sektörünün aşırı kaldıraç kullanımı ve özel sektör borçlarının patlamasından kaynaklanmıştır (Blyth, 2013; Streeck, 2014).

Yanis Varoufakis, bu süreci bir borcu devletin üzerine yıkma operasyonu olarak görür. Özel bankaların iflasları devletlerin üzerine yıkılmış, ardından bu özel borçlar egemen borç krizi olarak yaftalanmıştır (Blyth, 2013). Sonuçta, krizin asıl yaratıcıları olan finansal elitler kurtarılırken, fatura sosyal hakları budanan alt sınıflara kesilmiştir (Varoufakis, 2017). Varoufakis'e göre bu yeni düzen artık klasik kapitalizm değil, iflas etmiş bankaların vergi mükellefleri üzerinden toplumu yönettiği bir "iflastokrasi" (bankruptocracy) halidir (Varoufakis, 2011).

Kemer sıkma politikalarının en çarpıcı örneği olan Yunanistan vakasında, Varoufakis (2017) uygulanan yöntemi "mali waterboarding" olarak betimler. Bu yöntemde krizdeki ülkeye, tam boğulacağı anda sadece borçlarını kreditörlere geri ödeyebileceği kadar likidite sağlanmakta, ancak bu süreçte yapılan sert kesintiler ulusal geliri daha da küçülterek borç oranını paradoksal bir şekilde artırmaktadır (Varoufakis, 2017; Blyth, 2013).

Burada ortaya çıkan en temel iktisadi sorunlardan biri de "bileşim hatası"dır. Blyth'ın vurguladığı üzere, tek bir bireyin harcamalarını kısıp tasarruf yapması mantıklı olabilir; ancak bir ekonomide herkes (hem devlet hem hane halkları hem de ticaret ortakları) aynı anda kemer sıkmaya başlarsa, toplam talep çöker ve ekonomi bir serbest düşüşe geçer (Blyth, 2013). İrlanda, İspanya ve Portekiz (PIIGS ülkeleri) örnekleri, kemer sıkmanın borcu azaltmak yerine işsizliği %25'lere çıkardığını ve toplumsal sefaleti derinleştirdiğini kanıtlamıştır (Blyth, 2013).

Wolfgang Streeck (2014), bu iktisadi sorunları demokratik kapitalizmin uzun vadeli evrimi içinde ele alır. Streeck'e göre, neoliberal dönem devletin bir "vergi devleti"nden, borçlarını ödemek için finans piyasalarına bağımlı bir "borç devleti"ne dönüşmesine neden olmuştur (Streeck, 2014). Bu yapısal dönüşüm, devletin önceliklerini halkın taleplerinden piyasaların ve alacaklıların güvenine kaydırmıştır (Streeck, 2014).

Streeck'in analizine göre, bugünkü kemer sıkma rejimi aslında neoliberalizmin krizleri sürekli geleceğe öteleyerek "zaman satın alma" stratejisinin son aşamasıdır. Artık ne enflasyon ne de daha fazla borçlanma krizleri gizleyememekte; sistem halkı "piyasa kurallarına" uymaya zorlayan bir "konsolidasyon devleti" formuna bürünmektedir (Streeck, 2014). Bu dönüşüm, çalışmanın ilerleyen safhalarında tekrar ele alınacak olan Wendy Brown'ın demokrasinin "içeriden boşaltılması" ve tüm insani değerlerin piyasa mantığına indirgenmesi kuramı ile ilişkilidir. (Brown, 2015).

Karşılaştırmalı Analiz: Neoliberal Dönem Mali Verileri Üzerinden Bir İnceleme

Neoliberalizmin devleti küçültme yönündeki ideolojik taahhüdüne rağmen, sanayileşmiş merkez ülkelerde kamu gelirlerinin GSYİH içindeki payı, devletin ekonomideki merkezi rolünün hiç kaybolmadığını göstermektedir. Ceran Zeynep Zafir tarafından sunulan 1995 verilerine göre, toplam devlet gelirlerinin GSYİH'ye oranı ABD'de %19,8 iken; Avrupa ülkelerinde bu oran çok daha yüksektir: İngiltere'de %45,3, Almanya'da %37,3, Fransa ve İtalya'da %49,6, İsveç'te %44, Hollanda'da %53,4 ve Belçika'da %55,1 düzeyindedir (Zafir, 2009). Zafir'e göre bu veriler, neoliberalizmin uygulama aşamasında devletin ekonomik etkinliğinin minimal bir düzeye inmediğini, aksine devletin istikrar sağlayıcı ve kural koyucu olarak kalmaya devam ettiğini kanıtlamaktadır.

2020 OECD raporları, neoliberal büyüme modelinin 2008 sonrası yaşadığı tıkanıklığı ve pandemi ile gelen çöküşü çarpıcı rakamlarla ortaya koymaktadır. 2012-2019 döneminde dünya reel GSYİH büyümesi ortalama %3,3 iken; 2020

yılındaki pandeminin "çift vuruşlu" (double-hit) senaryosunda bu büyümenin -%7,6'ya gerileyeceği öngörülmüştür (OECD, 2020).

Bölgesel Farklar: 2020 projeksiyonlarına göre Euro Bölgesi -%11,5 ile en ağır darbeyi alırken, ABD -%8,5 ve Japonya -%7,3 oranında küçülme riskiyle karşı karşıya kalmıştır (OECD, 2020).

İstihdam Şoku: 2019'da %5,4 olan OECD geneli işsizlik oranı, 2020'de %10,0'a (tek vuruşlu senaryoda %9,2) fırlamıştır. ABD'de Mayıs 2020 itibarıyla tarım dışı istihdamın Şubat ayına göre %13'ten fazla düşmesi, son on yıldaki tüm istihdam artışının silinmesi anlamına gelmektedir (OECD, 2020).

Wolfgang Streeck'in çalışmasına göre 1995-2008 arası verilerde, İngiltere ve ABD gibi ülkelerde hane halkı borçlarının GSYİH'ye oranının %60'lardan %100'lerin üzerine çıktığı görülmektedir. 2008 sonrası dönemde ise özel borçların yerini kamu borçlarına bıraktığı bir süreç başlamıştır (Streeck, 2014)

2021 IMF raporları, ülkelerin bu borç yüküne olan duyarlılığını yarı esneklik (semi-elasticity) verileriyle karşılaştırmaktadır. Gelişmekte olan piyasalarda faiz giderlerinin GSYİH düşerken yükselme eğilimi gösterdiği, bu durumun gelişmiş ekonomilere kıyasla mali alanı daha fazla kısıtladığı tespit edilmiştir. Örneğin, GSYİH'deki düşüşe karşılık faiz yükünün artışı Brezilya ve Uruguay gibi ülkelerde çok daha şiddetlidir (IMF, 2021)

Thomas Piketty, neoliberal dönemin sosyal faturasını en zengin %10'un milli gelirden aldığı pay üzerinden analiz eder. 1980 yılında Hindistan, ABD, Rusya, Çin ve Avrupa'da bu grubun payı %25-35 aralığındayken; 2018 itibarıyla bu oran %35-55 arasına çıkmıştır (Piketty, 2020).

Gelir Dağılımı: 2018 verilerine göre en zengin %10'un payı Avrupa'da %34 iken; ABD'de %48, Hindistan'da %55, Brezilya'da %56 ve Orta Doğu'da %64'tür (Piketty, 2020).

Fil Eğrisi: Branko Milanovic tarafından formüle edilen ve Piketty'nin de atıf yaptığı bu eğri, küreselleşmenin kazananlarını ve kaybedenlerini sayısal olarak netleştirir. Küresel gelir dağılımının %40 ile %60'lık diliminde yer alanlar (gelişmekte olan ülkelerin yeni orta sınıfı) ile en üstteki %1'lik dilim gelirden en büyük payı alırken; OECD ülkelerinin orta-alt sınıfları (%85-90'lık dilim) gelir durgunluğu yaşamıştır (Piketty, 2020).

Yanis Varoufakis, Euro bölgesinde bölge içi gelir uçurumuna dikkat çeker. 2011'de "Akdeniz Arkı" (İspanya, Yunanistan, Portekiz) ülkelerinin kişi başı geliri 21.000 euro iken, destekleyici kuzey ülkelerinin (Almanya, Fransa, Hollanda) geliri 31.700 eurodur (Varoufakis, 2017).

Neoliberal Dönemde Temsiliyet Krizi ve Popülist Sağın Yükselişi

Neoliberalizmin yarattığı derin iktisadi eşitsizlikler, modern demokrasilerin siyasal temsil mekanizmalarında radikal bir dönüşüme yol açmıştır. Bu dönüşümün en çarpıcı veçhesi, geleneksel olarak emekçi sınıfların hamisi olan solun geçirdiği ontolojik değişimdir. Kendilerini bir temsiliyet krizi içinde bulan emekçi sınıflar, klasik anlamda yeni sağ tanımının dışında kalan (neoliberal yahut neo-muhafazakâr olmayan), popülizm ile uluslararası ve ulusüstü teknokratik iktidar yapılara şüphecilikle karakterize edilebilecek "yeni yeni sağ" akımlarına yönelmişlerdir. Nancy Fraser, bu süreci ana akım solun finans kapitali ile kimlik siyaseti arasında kurduğu "ilerlemeci neoliberalizm" ittifakına dayandırır. Bu ittifak kapsamında sol, yeniden dağıtım ve sosyal güvenlik siyasaları gibi asli görevlerini bir kenara bırakarak kimlik siyasetine odaklanmış ve böylece geleneksel tabanından kopmuştur (Fraser, 2019). Yanis Varoufakis de benzer şekilde 1991 sonrası Avrupa solunun finansallaşma rüzgârına kapıldığını ve mavi yakalı işçileri popülist sağcı hareketlere terk ettiği görüşündedir (Varoufakis, 2017).

Thomas Piketty, bu siyasal kaymayı "çoklu elit" sistemi üzerinden analiz eder. Piketty'ye göre, 1950-1980 arasındaki klasik sınıfsal oy verme davranışı yerini; eğitimli elitlerin partisi haline gelen "Brahmin Solu" ile yüksek gelirli ve ticari elitlerin partisi olan "Tüccar Sağ" arasındaki rekabete bırakmıştır. Her iki grubun da küreselleşmenin kazananları olarak birbirine yakınsaması, düşük eğitimli ve düşük gelirli sınıfların kendilerini sistem tarafından bütünüyle terk edilmiş hissetmelerine neden olmuştur. Bu kitleler için siyasal sistem artık kendi taleplerine yanıt vermeyen bir elitler çatışmasından ibarettir ve bu durum toplumun en alt %50'lik kesiminde seçmen katılımının keskin bir şekilde düşmesini açıklar (Piketty, 2020).

Christian Joppke'ye göre bu boşluk, sağ popülist hareketler tarafından iktisadi öfkeyi kültürel alana yönlendiren eden bir stratejiyle doldurulmaktadır. Joppke, bu süreci "kültürel sapma" olarak adlandırır; burada neoliberal küreselleşme nedeniyle yaşanan orta sınıf gerilemesi ve statü kaybı, göçmenlik ve kozmopolitizm gibi kültürel tehditlere yönelik bir tepkiye dönüştürülmektedir. İktisadi hoşnutsuzluk, baskın grubun geleneksel yaşam tarzına yönelik bir saldırı olarak yeniden kodlanarak "biz" ve "onlar" ayrımı derinleştirilir (Joppke, 2023). Piketty'nin "sosyal nativizm" olarak betimlediği bu ideolojik tuzak, sosyal hakları ve refah yardımlarını sadece "yerli" vatandaşlara vaat ederken göçmenleri ve azınlıkları dışlayarak, eşitsizliğin yapısal nedenlerini maskelemektedir (Piketty, 2020).

Ancak bu popülist dalgaya karşı literatürde daha "anlayışlı" ve yapısal koşulları öne çıkaran yaklaşımlar da mevcuttur. Wolfgang Streeck, popülist tepkilerin sadece sebepsiz bir yabancı düşmanlığı olarak görülmesine karşı çıkar;

ona göre bu tepkiler, sistem tarafından aldatılmış ve siyasal iradesi piyasa mantığına kurban edilmiş kitlelerin gösterdiği, yapısal koşullardan kaynaklanan bir "ahlaki öfke" niteliğindedir. Streeck, demokrasinin ekonomiden arındırılmasına karşı halkın gösterdiği bu direncin, kaybedilen demokratik kontrolü geri alma çabası olarak okunması gerektiğini savunur (Streeck, 2014). Benzer bir eleştirel mesafeyi koruyan Piketty ise, yerleşik elitlerin "popülizm" terimini, mülkiyet rejimi veya maliye politikası gibi meşru tartışmaları akıl dışı göstererek itibarsızlaştırmak ve tartışmayı kapatmak için bir silah olarak kullandığını ileri sürer (Piketty, 2020).

Neoliberalizm Bağlamında Yönetişim ve Hukuk

Neoliberal rasyonalite altında yönetim (government), yerini yönetişim (governance) kavramına bırakmıştır. R.A.W. Rhodes , yönetişimi "hükümetsiz yönetme" ve devletin "içinin boşaltılması" süreci olarak tanımlar; burada hiyerarşik komuta zincirinin yerini piyasa dostu ağlar, ortaklıklar ve kendi kendini organize eden yapılar almıştır (Rhodes, 1997). Wendy Brown'a göre bu anlayış, siyasal bir kavram olan demokrasiyi problem çözme ve teknokratik yönetime indirgeyerek içini boşaltmıştır (Brown, 2015).

Yönetişim pratikleri içinde hukuk, yerini benchmarking gibi yumuşak güç araçlarına bırakmıştır. Bu araçlar, siyasal çatışmayı ve sınıfsal çıkarları paydaş retoriğiyle gizleyerek, kamusal alanı bir şirket gibi yönetilen, rasyonalize edilmiş bir sahaya dönüştürmüştür. Brown'ın ifadesiyle, "demos" (halk) bu süreçte bir siyasal özne olmaktan çıkıp sadece insan sermayesi parçacıklarına indirgenmiş, popüler egemenlik ise piyasa metriklerine kurban edilmiştir (Brown, 2015).

Susan Marks'a göre de modern anayasalcılık çoğu zaman toplumsal kurtuluşu sağlamaktan ziyade, piyasa dostu ve "düşük yoğunluklu" bir demokrasi modelini kurumsallaştırarak mevcut güç ilişkilerini koruma işlevi görmektedir (Marks, 2000).

Neoliberalizmde hukuk, toplumsal bir adalet vizyonu gerçekleştirmek yerine, bireylerin eylemlerini piyasa mantığına göre planlamalarını kolaylaştıran teknik bir araç haline getirilmiştir. Corinne Blalock, bu durumu hukuk teorisinde derin bir kriz olarak niteler: Hukuk artık siyasetin üzerinde tarafsız bir hakem değil, sermaye birikimini güvence altına alan bir altyapı hizmetidir (Blalock, 2014).

Brown, işbu hukukun ekonomizasyonu sürecini ABD'deki Citizens United davası örneğiyle açıklar. Bu kararda yargı, kurumsal parayı ifade özgürlüğü ile eşitleyerek siyaseti bir pazar yerine, ifadeyi ise bir sermaye akışına dönüştürmüştür (Brown,2015). Benzer şekilde, Susan Strange piyasa güçlerinin

devlet egemenliği üzerinde kurduğu baskının, ulusal hukuk alanını daralttığını ve hukuku piyasanın hizmetkârı kıldığını vurgular (Strange, 1994).

2008 krizi ve pandemi sonrasında, neoliberal hukukun yarattığı meşruiyet krizi aşılmaya çalışılmakta ve devletin ekonomiye aktivist bir aktör olarak geri dönüşü hukuksal bir zemin kazanmaktadır. İşbu kamu çıkarını piyasa rasyonalitesinin önüne koyan yeni post-neoliberal hukuksal anlayışın çeşitli örnekleri dünyanın çeşitli yerlerinde gözlemlenebilmektedir.

Électricité de France (EDF) Örneği: 2022 yılında Fransız hükümeti, dünyanın en büyük elektrik üretim şirketleri arasında yer alan EDF'yi kamulaştırma kararını açıklamıştır. Kamulaştırma süreci 2023 yılında tamamlanmıştır. (Orru, 2024) Enerji gibi stratejik sektörlerde devletin geri dönüşü, neoliberal özelleştirme dalgasının tersine döndüğünü göstermektedir. Fransa'da EDF'nin tam kamulaştırılması süreci, enerjinin sadece bir meta değil, devletin toplumsal refahı korumak için kontrol etmesi gereken stratejik bir kamu hizmeti olduğu fikrinin hukuksal zaferidir. Bu durum, Jewellord Nem Singh'in belirttiği "kalkınmacı devletin rönesansı" ile uyumludur: Devlet, piyasa aksaklıklarını beklemek yerine, stratejik sektörleri kamu yararı adına yeniden yapılandırmaktadır (Singh, 2022).

Türkiye Örneği: Ferrero ve Fındık Piyasası: Türkiye'de fındık piyasasında Ferrero'nun dominant konumuna karşı yargının ve Rekabet Kurumu'nun tutumu, neoliberal serbestleşmenin yarattığı kontrolsüzlüğe karşı hukuksal bir set niteliğinde olmuştur. Rekabet Kurumu, Ferrero tarafından referans fiyat altında alım yapmama ve her yıl Eylül-Aralık döneminde asgari alım yapma gibi taahhütlerle sonuçlanan bir karar almış, hatta bu taahhütler başta yeterli bulunmayıp Ankara 15. İdare Mahkemesi Rekabet Kurulu'nun taahhütnamenin kabulüne ilişkin kararını iptal etmiş, dava istinafa taşınmıştır. Ankara Bölge İdare Mahkemesi yürütmenin durdurulması kararı vermiş, Rekabet Kurumu kararı uygulanmaya devam edilmiştir (Yıldırım, 2025). Ankara 15. İdare Mahkemesi'nin, şirketin sunduğu taahhütleri yetersiz bulması ve daha az ölçüde de olsa Rekabet Kurumu'nun şirketin faaliyetlerinde daha sıkı bir denetime gitmesi hukukun artık sadece sermaye akışını kolaylaştıran değil, yerel üreticiyi ve ulusal çıkarları koruyan aktivist rolünü yeniden üstlendiği savını destekleyen bir örnek olarak öne çıkmıştır.

Kalkınmacı Devletçi Modelin Geri Dönüşü

Jewellord Nem Singh, 2022 tarihli "The Renaissance of the Developmental State in the Age of Post-Neoliberalism" adlı çalışmasında, 1980'li ve 1990'lı yıllara damgasını vuran Washington Konsensüsü politikalarından uzaklaşıldığını ve devlet aktivizminin küresel ölçekte yeniden

yükselişe geçtiğini savunmaktadır. Singh'e göre bu süreç, neoliberalizmin minimal devlet paradigmasının yerini, devletin yapısal dönüşümde "görünür bir el" olarak hareket ettiği post-neoliberal bir döneme bırakmasıdır. Bu rönesans; Çin'in yükselişi, Afrika ve Güneydoğu Asya'da ulusal kalkınma planlamasının geri dönüşü ve sanayi politikalarının küresel ekonomide stratejik bir araç olarak yeniden vurgulanması gibi birbiriyle örtüşen olgularla karakterize edilmektedir (Singh, 2022). Günümüzde ve yakın geçmişte gözlenen, sinai siyasalar ve idari reformlar yoluyla devletin kalkınma alanında önderliği; Brezilya, Türkiye, Güney Kore, Singapur, Tayvan ve Japonya gibi ülkelerin üretim odaklı kalkınma tarihinden etkilenmektedir (Singh, 2022).

Singh, başarılı bir kalkınmacı devletin sadece teknokratik bir tasarım değil, aynı zamanda ekonomik büyümeyi bir hayatta kalma ve meşruiyet meselesi olarak gören "ideolojik bir adanmışlık" gerektirdiğini belirtir. Bu çerçevede, eserde ele alınan ülke örnekleri, kalkınmacı modelin farklı coğrafyalarda nasıl yeniden yapılandırıldığını ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır (Singh, 2022).

Birinci kuşak kalkınmacı devlet örnekleri: Japonya ve Güney Kore

Jewellord Nem Singh'in analizine göre, birinci kuşak kalkınmacı devletler Japonya, Güney Kore, Tayvan ve Singapur'dan (Asya Kaplanları) oluşmaktadır. Bu devletler, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde radikal bir yapısal dönüşüm gerçekleştirerek hızlı ve sürdürülebilir bir sanayileşme başarısı yakalamışlardır. Bu ülkelerin başarısı, piyasa mekanizmalarına aşırı güvenden ziyade, ekonomik büyümeyi bir hayatta kalma ve rejim meşruiyeti meselesi olarak gören pragmatik siyasi tercihlere dayanmaktadır (Singh, 2022). Bu çalışmada birinci kuşak kalkınmacı devletleri arasından Japonya ve Güney Kore incelenecektir.

Japonya

Japonya'nın özellikle 1925 ile 1975 yılları arasındaki devasa sanayileşme başarısı, devletin piyasa üzerindeki varlığının yapısal dönüşümde ne kadar etkili olabileceğini kanıtlayan bir olgu olarak tanımlanır. Bu başarının merkezinde, Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı gibi siyasi baskılardan büyük ölçüde izole edilmiş kurumlar yer almaktadır. Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı, yüksek düzeyde teknokratik uzmanlığa sahip bürokratları aracılığıyla beş yıllık kalkınma planlarını tasarlayıp koordine etmiş, stratejik sektörleri belirlemiş ve ihracat odaklı büyümenin lokomotifi olmuştur. Kamu bürokratları bu süreçte sadece ekonomik planlama yapmamış, aynı zamanda toplumsal gruplar

arasındaki sürtünmeleri azaltarak ulusal hedeflere odaklanılmasını sağlayan bir hakem rolü de üstlenmişlerdir (Singh, 2022).

Japonya'nın bu kurumsal mirası ve sanayi politikası araçları, günümüzde Çin ve Vietnam gibi ülkelerin izlediği politika emülasyonu stratejileri için temel bir referans noktası olmayı sürdürmektedir. Japonya'nın başarısı, sanayileşmenin sadece Batı'ya özgü bir yol olduğu yönündeki Batı merkezli okumalara meydan okumuş ve kalkınmanın alternatif, devlet merkezli yollarının mümkün olduğunu tarihsel olarak kanıtlamıştır. Bu model, post-neoliberal dönemde devletin iktisadi kalkınmadaki "ikame edilemez" rolünü yeniden tartışmaya açan tüm gelişmekte olan ülkeler için pragmatik bir sanayileşme reçetesi olarak görülmektedir (Singh, 2022).

Güney Kore

Güney Kore, geç sanayileşme stratejisinin zaferi olarak tanımlanmaktadır. 1997 Asya Finans Krizi sonrasında neoliberal reform baskılarına rağmen Güney Kore, stratejik endüstrilerde devlet destekli finansal aktivizme geri dönerek kalkınmacı zihniyetini korumuştur. Günümüzde Güney Kore, kalkınmacı modelini akıllı robotik gibi alanlara taşıyarak ekonomik devlet yönetimi kapasitesini teknolojik sınıra odaklamıştır. Ülkedeki güçlü kamu inancı, devletin düzenleyici güçlerini pazarın yönlendirilmesi için kullanmasını desteklemeye devam etmektedir (Singh, 2022)

İkinci kuşak kalkınmacı devlet örneği: Çin

Kalkınmacı Devlet literatüründe ikinci kuşak devletlerinin en öne çıkanı olan Çin'in kalkınma modeli, bir otoriter devlet olarak devlet kapitalizmi siyasaları, Washington Konsensüsüne karşı olarak benimsenen Pekin Konsensüsü ile post-neoliberal döneme damgasını vurmuştur. Bu model, özellikle 2008 Küresel Finansal Krizi sonrasında daha da belirginleşen "devletin ilerlemesi, özel sektörün geri çekilmesi" (guojin mintiu) stratejisiyle karakterize edilir. Çin devleti, stratejik sektörlerde pazar gücünü güçlendirmek amacıyla merkezi kamu iktisadi teşebbüslerini yeniden yapılandırmış ve bu süreci Kamu İktisadi Teşekkülleri Denetim ve Yönetim Komisyonu aracılığıyla merkezileştirmiştir. Özellikle savunma, elektrik şebekesi, petrol ve petrokimya, telekomünikasyon, kömür, sivil havacılık ve nakliye gibi "yüksek öncelikli" olarak belirlenen alanlarda merkezi KİT'lerin yoğun bir mevcudiyete sahip olması sağlanmış ve uluslararası şirketlerin girişine karşı yüksek idari engeller örülmüştür. Çin'in bu sanayileşme tercihi, Batı merkezli neoliberal yönetişim ve

serbest piyasa reçetelerine bir alternatif olarak, pragmatik siyasi kararların ve güçlü bir siyasi iradenin zaferi olarak görülmektedir (Singh, 2022).

Çinli liderler, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden aldıkları derslerle piyasa reformlarını kademeli bir yaklaşımla yürütmüş, siyasi bekaya ve rejim meşruiyetine her zaman öncelik vermişlerdir. Bu kademeli geçiş sürecinde tarım gibi düşük rantlı sektörler hızla serbestleştirilirken, enerji ve telekomünikasyon gibi yüksek rantlı stratejik sektörler devlet kontrolünde bırakılmıştır. Çin'in büyüme modelinde KİT'ler sadece ekonomik kâr odaklı araçlar değil, aynı zamanda çevre bölgelerde istihdam yaratarak ve yoksulluğu azaltarak toplumsal istikrarı sağlayan sosyal mekanizmalar olarak işlev görmüşlerdir (Singh, 2022).

Üçüncü kuşak kalkınmacı devletler: Latin Amerika ve Afrika'dan örnekler

Singh'e göre üçüncü kuşak tanımı 21. yüzyılda post-neoliberal dönemin etkisi ile karakterize edilen, kalkınmacı devlet modelinin geri dönüşünü ifade eder. Bu dönemde, özellikle Latin Amerika ve Afrika'da yükselen stratejiler, neoliberal hegemonyanın zayıflamasıyla birlikte devlet aktivizminin ve sanayi politikalarının yeniden merkezi bir konuma yerleştiğini göstermektedir. Bu süreçte devletler, sadece piyasa aksaklıklarını gidermekle kalmayıp, yapısal dönüşümün temel itici gücü olarak kurumsal yenilikler ve stratejik finansman araçları geliştirmektedir (Singh, 2022).

Brezilya

Brezilya, neoliberalizmin kurumsal mirasları ile devletçi geleneklerin bir arada var olduğu hibrit bir kalkınma stratejisinin en somut örneğidir. Singh, Brezilya'daki pazar reformlarının parçalı uygulanmasının, 20. yüzyıl boyunca yürürlükte olan devlet kalkınmacılığının tam olarak tasfiye edilememesinden kaynaklandığını belirtir. Özellikle İşçi Partisi (PT) ve Lula da Silva döneminde petrol ve enerji sektörüne dayalı bir sanayi stratejisi izlenmiştir. Bu stratejinin en önemli iki sütunu BNDES ve Petrobras'tır. Brezilya Kalkınma Bankası (BNDES), sanayi gruplarını destekleyerek ve yeni girişimleri finanse ederek girişimciliği teşvik etmede kilit bir rol oynamıştır. Devlet şirketi Petrobras ise teknolojik inovasyon ve öğrenme süreçleri aracılığıyla yerli tedarikçi ağları oluşturmuş ve petrol sektörü ile ulusal ekonominin geri kalanı arasında stratejik bağlantılar kurmuştur. Ancak 2016 sonrasındaki muhafazakar hükümetler döneminde, sanayi politikası üzerindeki elit uzlaşması aşınmaya başlamış; bu durum sanayi grupları ile tarım elitleri arasındaki çatışmaların derinleşmesine yol açmıştır (Singh, 2022).

Arjantin

Arjantin, 2002-2007 yılları arasındaki Kirchner dönemi ile neo-kalkınmacı bir vizyonu hayata geçirmeye çalışmış, ancak başarısı Brezilya'ya kıyasla daha sınırlı kalmıştır. Singh'e göre Arjantin'in sanayi politikasındaki temel eksiklik, devlet ile iş dünyası arasında resmi ve gayri resmi iletişim kanallarını sağlayacak koordinasyon konseyleri, başkanlık danışma komiteleri ve diğer aracı kurumların yokluğudur. Kurumsal bir merkez olmaması, sanayi politikalarını ideolojik olarak karşıt sağ kanat güçlerin saldırılarına karşı savunmasız bırakmış ve politikaların sürdürülebilirliğini zorlaştırmıştır (Singh, 2022).

Ruanda

Ruanda, Paul Kagame liderliğinde Doğu Asya tarzı bürokratik planlama ve devlet-iş dünyası ilişkilerini taklit eden bir kalkınmacı devlet inşası süreci içindedir. Düşük gelirli bir ülke olan Ruanda'da, rantların merkezi bir otorite tarafından yönetilmesi başarının anahtarı olarak görülmektedir. Singh, Ruanda'nın merkezi rant yönetimini; siyasi istikrar sağlamak, yerli girişimcilerin işlem maliyetlerini düşürmek ve onları verimlilik odaklı alanlara kanalize etmek için bir ön koşul olarak kullandığını vurgular (Singh, 2022).

Angola ve Nijerya

Bu ülkeler, doğal kaynak yönetiminde sanayi politikası araçlarını kullanan Afrika örnekleri olarak öne çıkmaktadır. Singh, özellikle petrol üretiminde "yerel içerik" politikaları aracılığıyla katma değer yakalama ve yerel tedarik zincirleri oluşturma çabalarına dikkat çeker. Singh'e göre bu yaklaşım, günümüzde temiz teknolojilere geçişle birlikte kobalt, nikel ve bakır gibi kritik minerallere yönelik artan talep nedeniyle bir **"**eko-kalkınmacı devlet" modelinin doğuşuna zemin hazırlayabilir. Bu yeni modelde devlet, yeşil dönüşümü bir sanayileşme fırsatı olarak görerek stratejik bir rol üstlenmektedir (Singh, 2022).

Sonuç

Bu çalışma, neoliberalizmin özellikle 2008 Küresel Finansal Krizi ve ardından gelen yapısal kırılmalarla birlikte iktisadi, siyasal ve hukuksal düzeylerde aşınarak etkisini kaybettiğini göstermektedir. Piyasa merkezli düzenin krizleri çözme kapasitesinin sınırlı olduğu, kemer sıkma politikalarının ise ekonomik daralmayı ve toplumsal eşitsizliği derinleştirdiği ortaya konulmuştur. Bu bağlamda devlet, yalnızca krizlere müdahale eden ikincil bir

aktör olmaktan çıkarak yeniden ekonomik istikrarın, toplumsal refahın ve kurumsal düzenin kurucu unsuru haline gelmektedir.

Neoliberal dönemin yarattığı eşitsizlik ve temsil krizi, siyasal alanda popülist hareketlerin yükselişine zemin hazırlarken; bu durumun devletin egemenlik, yeniden dağıtım ve sosyal koruma işlevlerini yeniden merkezileştirmesini zorunlu kıldığı açıktır. Neoliberalizm sonrası başta Latin Amerika olmak üzere çeşitli coğrafyalarda yükselmekte olan kalkınmacı devletçi siyasalar ise devletin somut iktisadi rolünün elzemliğini tekrardan gözler önüne sermiştir. Hukuk ve yönetişim alanlarında ise piyasa rasyonalitesine dayalı yapıların yerini, kamu yararı ve toplumsal dengeyi önceleyen daha müdahaleci ve düzenleyici yaklaşımlar almaya başlamıştır. Gelecekte yeni halkçılık ve devletçilik akımlarının bayraktarlığını çeşitli coğrafyalarda farklı grup ve kurumlar üstlenebilir. Bunlar, çeşitli ülkelerde kalkınmacı devletçi politikaların öncülüğünü üstlendikleri görülen teknokratik/bürokratik kesim ve kurumların yeni bir örneği veya yükselen "yeni yeni sağ" ile ilişkilendirilebilecek siyasa yapıcılar olabilir.

Sonuç olarak, post-neoliberal dönemde devlet; ekonomik yönlendirme kapasitesi güçlenen, sosyal adaleti önceleyen ve stratejik sektörlerde aktif rol üstlenen yeniden yapılandırılmış bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Bu dönüşümün elzemliğin ve halihazırdaki mevcudiyetinin apaçıklığı, siyasa yapıcıların gelecekte işbu dönüşümün bilincinde olmalarını, ulusal egemenliğin yeniden anlam kazanmasını ve kurumların daha kapsayıcı ve müdahaleci bir çerçevede yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır.

Kaynakça

Blalock, C. (2014). Neoliberalism and the crisis of legal theory. *Law and Contemporary Problems, 77*(4), 71–103.

Blyth, M. (2013). *Austerity: The history of a dangerous idea*. Oxford University Press.

Brown, W. (2015). *Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution*. Zone Books.

Fraser, N. (2019). *The old is dying and the new cannot be born: From progressive neoliberalism to Trump and beyond*. Verso.

International Monetary Fund. (2021). Strengthening the credibility of public finances. In *Fiscal monitor: Strengthening the credibility of public finances* (Chap. 2). International Monetary Fund.

Joppke, C. (2023). Explaining the populist right in the neoliberal West. *Societies, 13*(5), Article 110. https://doi.org/10.3390/soc13050110

Marks, S. (2000). *The riddle of all constitutions: International law, democracy, and the critique of ideology*. Oxford University Press.

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2020). *OECD economic outlook (Vol. 2020, Issue 1, No. 107)*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/0d1d1e2e-en

Orru, M. (2024). France's EDF swings to profit after nationalization. *The Wall Street Journal*.

Piketty, T. (2020). *Capital and ideology* (A. Goldhammer, Trans.). The Belknap Press of Harvard University Press.

Rhodes, R. A. W. (1997). *Understanding governance: Policy networks, governance, reflexivity and accountability*. Open University Press.

Singh, J. N. (2022). The renaissance of the developmental state in the age of post-neoliberalism. In *Handbook on governance and development* (pp. 97–114). Edward Elgar Publishing. https://doi.org/10.4337/9781789908756.00016

Strange, S. (1994). *States and markets* (2nd ed.). Continuum.

Streeck, W. (2014). *Buying time: The delayed crisis of democratic capitalism* (P. Camiller, Trans.). Verso.

Varoufakis, Y. (2011). *The global minotaur: America, the true origins of the financial crisis and the future of the world economy*. Zed Books.

Varoufakis, Y. (2017). *And the weak suffer what they must? Europe, austerity and the threat to global stability*. Vintage Books.

Yıldırım, A. E. (2025). Ferrero, 45 bin ton yerine 30 bin ton kabuklu fındık alacak. *Tarım Dünyası*.

Zafir, C. Z. (2009). Neoliberalizmin minimal devlet yaklaşımına bir eleştiri. *Yönetim Bilimleri Dergisi, 7*(2), 65–82.

KAPİTALİZMİN KRİZİNE BİR YANIT OLARAK POPÜLİST RADİKAL SAĞ: TRUMP VE BOLSONARO ÖRNEKLERİ

Özlem ÜSTÜN

Giriş

21. yüzyılın ilk çeyreği hem ekonomik hem de siyasi açıdan köklü bir kırılma dönemine sahne olmuştur. 2008 küresel finansal krizi, neoliberal birikim rejiminin yalnızca konjonktürel değil, yapısal düzeydeki çelişkilerini gün yüzüne çıkarmıştır. Söz konusu kriz, kârlı yatırım alanı bulamayan sermayenin aşırı birikmesi ile iktidar bloğunun eş zamanlı meşruiyet açığı biçiminde tezahür eden ikili bir yapısal kırılmayı simgelemektedir (Robinson, 2019). Krizin ardından hayata geçirilen kemer sıkma politikaları, merkez partilerin meşruiyet sorunuyla yüzleşmesine ve Batı demokrasilerinde popülist radikal sağ (PRS) hareketlerin keskin yükselişine zemin hazırlamıştır. Popülist radikal sağ temel olarak yerlicilik, otoriter eğilimler ve popülizm olgularını içerisinde barındıran ideoloji olarak tanımlanmaktadır (Mudde, 2007). Bu bağlamda, birbirlerine yakın zamanlarda iktidara gelen Donald Trump ve Jair Bolsonaro, PRS iktidarlarının farklı kapitalist gelişme düzeyleri ve jeopolitik konumlarda nasıl biçimlendiğini somutlaştıran iki örnek olarak öne çıkmaktadır. Her iki lider de popülist söylemi başarıyla kullanan, uluslararası iş birliği mekanizmalarına mesafeli duran ve kimlik siyasetini ekonomik hoşnutsuzlukla harmanlayan figürler olarak karşılaştırmalı analize elverişli bir çerçeve sunmaktadır.

Çalışma dört temel eksen üzerinden yapılandırılmıştır: Birinci bölümde kapitalizmin kriz dinamikleri ve bu krizin PRS'nin yükselişine nasıl zemin hazırladığı tartışılmaktadır. İkinci bölümde her iki liderin ekonomi politikaları incelenmektedir. Üçüncü bölümde uluslararası iş birliği mekanizmalarına yaklaşımları, çok taraflı anlaşmalardan çekilme politikaları ve küresel güç dengeleri içindeki konumları ele alınmaktadır. Dördüncü bölümde ise siyasal mobilizasyon stratejileri ve kimlik siyasetleri analiz edilmektedir.

Kapitalizmin Kriz Dinamikleri ve Popülist Radikal Sağın Yükselişi

21. yüzyıl kapitalist krizi, kârlı yatırım alanı bulamayan artık sermayenin aşırı birikmesi ile iktidar bloğunun meşruiyet açığının eş zamanlı yaşandığı ikili bir yapısal kırılmanın ürünüdür. 1970'lerden itibaren uygulanan neoliberal

reformlar piyasa egemenliğini pekiştirmiş, yeniden dağıtım mekanizmalarını tahrip etmiş ve sosyal hakları aşındırmıştır. Bu süreç, küresel servetin yarısının yalnızca yüzde birlik kesimin elinde olmasıyla aşırı servet yoğunlaşması ve kamu hizmetlerine kronik düşük yatırım koşullarını üretmiştir (Robinson, 2019). 2008 finansal çöküşü bu gerilimi daha da derinleştirmiş; büyük bankalara yönelik kurtarma operasyonları, ardından gelen kemer sıkma önlemleri ve yaygınlaşan adaletsizlik algısı mevcut düzene yönelik güvensizliği artırmıştır. Küreselleşme ve otomasyon, emek piyasalarını daha da istikrarsızlaştırırken yükselen eşitsizlik ve durağan toplumsal hareketlilik, göreli yoksunluk duygusunu derinleştirmiştir (Fischer & Meister, 2023).

Söz konusu ekonomik kırılmalar yaygın bir güvensizlik ortamı doğurmuş ve son dönem popülist dalgaların yaklaşık üçte birini açıklayan ekonomik güvensizlik olgusunu tetiklemiştir (Scheiring vd., 2024). PRS partileri bu kaygıyı, krizleri göçmenler, azınlıklar veya küresel elitlerden gelen tehditler olarak çerçevelemiş ve milliyetçi, yabancı düşmanı politikalar aracılığıyla güvenliğe dönüş vaat etmişlerdir. Meşruiyet krizi, vatandaşları demokratik kurumları içinde bulundukları kötü durumdan sorumlu tutan anlatılara açık hale getirmekte birlikte PRS hareketlerinin kendilerini kontrolden çıkmış kapitalist sisteme karşı "halkın" savunucuları olarak konumlandırmasına olanak tanımıştır (Robinson, 2019). Böylece aşırı birikim, eşitsizlik ve zayıflayan devlet meşruiyetiyle karakterize edilen sermaye krizi, PRS'nin hoşnutsuzluğu harekete geçirebileceği verimli bir sosyopolitik zemin yaratmıştır.

PRS ideolojisi, bu zemin üzerinde birbiriyle bağlantılı üç temel öğenin bileşimi olarak tanımlanmaktadır: yerlicilik, otoriter eğilim ve popülizm (Mudde, 2007). Yerlicilik, devletlerin yalnızca "yerli halkın" üyelerince meskûn olması gerektiğini ve yerli olmayan unsurların homojen ulus-devlet için köklü bir tehdit oluşturduğunu ileri sürerken otoriter eğilimler, toplumun katı bir düzen içinde örgütlenmesini ve otoriteye yönelik ihlallerin ağır biçimde cezalandırılmasını savunan bir yaklaşım olarak tanımlanmaktadır (Mudde, 2007). Popülizm kavramı literatürde farklı biçimlerde tanımlanmaktadır ve üzerinde uzlaşılan tekil bir tanımdan söz etmek güçtür. Bununla birlikte, birçok çalışma popülizmi toplumu "saf halk" ile "yozlaşmış elitler" arasında karşıtlık üzerinden kuran bir söylem olarak ele almaktadır. Bu çerçevede popülizm, yalnızca ideolojik bir kategori olarak değil, aynı zamanda siyasal mobilizasyon süreçlerinde kullanılan bir araç ve strateji olarak da değerlendirilmektedir (Mudde & Kaltwasser, 2017). Bu üç öğe arasındaki ilişkinin birbirini destekleyen bir yapı sergilediği görülmektedir. Bu bağlamda "halk", yerlicilik çerçevesinde etnik ve kültürel referanslarla tanımlanmakta; otoriter eğilim, sınırların korunması ve düzenin yeniden tesisine yönelik taleplerle ilişkilendirilmektedir. Popülizm ise bu talepleri seçkinlere karşı kurulan bir

karşıtlık üzerinden siyasal olarak ifade edilebilir kılmaktadır. Bu yaklaşım, PRS'yi demokrasi içi bir aktör olarak analiz etmeye imkân tanımakla birlikte, bu aktörün liberal demokratik kurumlar üzerindeki olası etkilerinin de değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır (Mudde, 2010).

PRS'nin kitlesel mobilizasyonuna odaklanan çalışmalar, ekonomik kaygılar ile kültürel tepkilerin siyasal mobilizasyon süreçlerinde önemli bir kaynak olarak kullanıldığını göstermektedir. Göç akışları ve kültürel dönüşüm, "yabancılar" korkusunu körükleyerek krizi "saf halk" ile "küresel elitler" arasındaki bir çatışma olarak çerçeveleyen partilere hazır bir sembolik hedef sunmuştur (Fischer & Meister, 2023). 1970'lerden itibaren Batılı toplumlarda ilerleyen değer değişimi daha yaşlı, daha az eğitimli ve kırsal kesimlerde yaşayan gruplarda bir gerileme duygusu yaratırken bu kesimler, bir zamanlar sahip oldukları kültürel hegemonik statüyü yitirdiklerini hissetmiştir. PRS hareketleri, tam da bu "geride bırakılmışlık" hissine siyasi ses vererek seçmen tabanlarını genişletmiştir (Norris & Inglehart, 2019).

Ulusal popülizmin yükselişini daha çok boyutlu bir perspektifle ele alan çalışmalar, bu dinamiği politikacılara ve kurumlara duyulan derin güvensizlik, ulusal kimlik ve yaşam biçiminin tahrip edildiği yönündeki algılar, göçmenler, küreselleşme ya da ekonomik dışlanmayla bağlantılı göreli yoksunluk hissi ile seçmenlerin geleneksel olarak oy verdikleri partilerle bağlarını kopardıkları siyasi yeniden konumlanma gibi birbirine bağlı uzun vadeli olgularla ilişkilendirmiştir. Söz konusu olgular, ekonomik süreçlerin seçmenlerin öznel yoksunluk duygularını şekillendirerek kültürel kaygılarla iç içe geçtiği bütünleşik bir dinamik oluşturmuştur (Eatwell & Goodwin, 2018). Maddi yoksunluk ile kültürel tehdit algısının bir araya gelmesi, düzeni milliyetçi ve göçmen karşıtı bir retorikle yeniden tesis etmeye söz veren radikal sağ hareketler için verimli bir ortam yaratmıştır (Fischer & Meister, 2023).

2016 seçimlerinde Trump'ın başarısı tam da bu ekonomik şikâyet ile kültürel tepkilerin kesişim noktasında şekillenmiştir. İmalat işlerinin erozyona uğradığı ve ticaretle yoğun temas halinde olan, ağırlıklı olarak beyaz nüfusun yaşadığı ilçelerde seçmen tercihi Trump lehine keskin biçimde kaymış; kampanyası, "iyi ücretli işlerin" kaybını doğrudan serbest ticaret anlaşmalarına ve ulusu sattığını iddia ettiği "yolsuz seçkinlere" bağlayan bir söyleme yaslanmıştır (Fischer & Meister, 2023). Bolsonaro'nun 2018 seçim zaferi de benzer bir mantığı izlemiş, ancak özgül şikâyetler farklılaşmıştır. 2014'te patlak veren ve Operação Lava Jato adıyla bilinen yolsuzluk soruşturması, devlete ait işletmeleri, atamaları ve ihaleleri de kapsayan boyutlarıyla Brezilya'yı sarsmış; dönemin cumhurbaşkanı Dilma Rousseff görevden uzaklaştırılmış, eski cumhurbaşkanı Lula da Silva ise seçimlere girişi engellenerek yargılanmıştır. Uzun soluklu yolsuzluk soruşturmalarıyla keskinleşen yerleşik siyasal aktörlere

yönelik güvensizlik, hukuku ve düzeni yeniden tesis etmeye söz veren sert bir "dışarıdan" adaya zemin hazırlamıştır (Neto & Ioris, 2023).

Trump ve Bolsonaro Dönemleri Ekonomi Politikaları

Trump döneminin ekonomi politikası, klasik neoliberal reformları ticaret politikasında belirgin biçimde korumacı bir dönüşümle harmanlayan karma bir çerçeve sergilemektedir. Trump, Trans-Pasifik Ortaklığı'nı dağıtmış, Çin'den ithal edilen ürünlere gümrük tarifeleri uygulamış ve ticaret savaşlarını siyasi bir seferberlik aracı olarak kullanmıştır; bu tutum, ABD'nin uzun süredir benimsediği liberal hegemon rolünden küresel iş birliği yerine göreli kazanımları önceleyen merkantilist bir duruşa doğru köklü bir kayışı temsil etmektedir. Ne var ki 2017 vergi reformu büyük şirketlere yönelik önemli indirimler getirmiş ve söylemdeki "Amerikan işçisini koruma" iddiasıyla derin bir çelişki yaratmıştır (Scheiring vd., 2024).

Bolsonaro yönetimi de korumacılık ve ekonomik milliyetçilik söylemini benimsemiş olmakla birlikte, ekonomi politikasının fiilî tasarımı neoliberal ekonomist Paulo Guedes'e bırakmıştır. Guedes önderliğindeki neoliberal program; devlete ait işletmelerin özelleştirilmesini, federal harcamaların kısılmasını ve vergi indirimlerini kapsayan, daha küçük devletin piyasa verimliliğini serbest bırakacağı iddiasıyla meşrulaştırılan bir çerçevede hayata geçirilmiştir (Neto & Ioris, 2023). Emeklilik reformu ve iş hukuku düzenlemeleri de işverenlerin beklentilerini karşılamıştır. Bununla birlikte Bolsonaro, Trump'ın aksine, Brezilya'nın tarıma dayalı ihracat sektörünü riske atacak açıkça merkantilist politikalara yönelme olanağından yoksundu; bunun yerine çok taraflılığı reddeden anti-küreselci bir söylem benimsemiş, bu söylem ABD ve diğer liberal piyasalarla ticaret ilişkilerini korurken diğer sağcı hükümetlerle ideolojik uyumu pekiştirmiştir (Casarões & Farias, 2022).

İki lider arasındaki temel fark, içinde bulundukları yapısal konumdan kaynaklanmaktadır. Trump, merkez konumdaki gelişmiş bir kapitalist ekonomide faaliyet gösterirken, Bolsonaro yarı-çevresel ve bağımlı kapitalist birikim dinamikleriyle şekillenen bir ekonomiyi yönetmek zorunda kalmıştır; bu yapısal asimetri, Trump'a Bolsonaro'nun hiçbir zaman sahip olmadığı bir hareket alanı sunmuştur. Her iki yönetim de pratikte sermaye kesiminin çıkarlarını koruyan politikaları hayata geçirmiş; popülist söylem ise bu uygulamaların siyasal meşruiyet örtüsünü oluşturmuştur (Scheiring vd., 2024). Bu örüntü, PRS iktidarlarının ideolojik korumacılık ile ekonomik pragmatizm arasında stratejik bir ikilem ortaya çıkabildiğini göstermektedir.

Her iki bağlamda da ortak bir mekanizma gözlemlenmektedir: PRS iktidarları, ekonomik hoşnutsuzluğu sınıf temelli bir mobilizasyona

dönüştürmek yerine kimliksel ve kültürel eksenler üzerinden yönlendirmekte; böylece emekçi sınıfların farklı kesimlerini birbirine karşı konumlandırmakta ve altta yatan sınıfsal çelişkileri görünmez kılmaktadır (Robinson, 2019). PRS hareketleri bu yolla sembolik çözümler sunarken kapitalist çelişkileri sürdürmekte ve mevcut güç ilişkilerini yeniden üretmektedir. Trump'ın neoliberal milliyetçiliği ile Bolsonaro'nun politika tasarımını neoliberal teknokratlara devrederken anti-küreselleşmeci retorik kullanması, her iki başkanın da piyasa dostu ticaret çerçevelerini korurken iç kamuoyuna yönelik milliyetçi sembolizmi ön plana çıkarmasını mümkün kılmıştır.

Trump ve Bolsonaro'nun Uluslararası İşbirliğine Yaklaşımları

Uluslararası ticaret ve iş birliği mekanizmalarına mesafeli duruş, her iki yönetimin de belirgin özellikleri arasındadır. Trump yönetimi çok taraflı kurumları ve anlaşmaları ulusal egemenliğin önündeki engeller olarak konumlandırmış; bu çerçevede Trans-Pasifik Ortaklığı ve Paris İklim Anlaşması'ndan çekilmiş ve NATO ittifakını tek taraflı olarak yeniden müzakere yoluna gitmiştir. Söz konusu kararlar, küresel kurumların kontrolden çıkmış bir elitin araçları olduğu argümanıyla meşrulaştırılmıştır. NAFTA'yı USMCA'ya dönüştürme süreci, mevcut çok taraflı çerçevelerin ülke çıkarlarını zedelediği ve ulusal karar alma mekanizmalarını kısıtladığı söylemiyle savunulmuştur. Bu tutum, ABD'nin liberal hegemon rolünü tek taraflı olarak yeniden müzakere edebilen bir aktöre dönüştürmekte ve küresel kurumları iç mobilizasyonun sembolik düşmanlarına çevirmektedir (Scheiring vd., 2024; Neto & Ioris, 2023).

COVID-19 pandemisi sürecinde Dünya Sağlık Örgütü'ne yönelik tutum bu dinamiği açıkça yansıtmıştır. Trump yönetimi örgütü Çin yanlısı olmakla suçlayarak üyelikten çekilme sürecini başlatmış; böylece sağlık gibi evrensel bir alanda uluslararası iş birliği mekanizmalarına duyulan güvenin aşındığı ve iç-dış düşman inşasının sürdüğü görülmüştür. Bu gelişmeler, uluslararası kurumların yalnızca dış politika aktörleri olarak değil, aynı zamanda iç mobilizasyonun sembolik düşmanları olarak da işlevselleştirildiğini göstermektedir (Yang, 2021).

Bolsonaro yönetimi de uluslararası kurumlardan sistematik biçimde uzaklaşma politikasını izlemiştir. Birleşmiş Milletler'i kınayarak İnsan Hakları Konseyi'nden çıkma tehdidinde bulunan Bolsonaro, bölgesel çok taraflılık platformu UNASUR'dan ayrılmış ve Mercosur içinde daha derin bir entegrasyona direnmiştir. Dış politikada Bolsonaro, doğrudan ABD ve Macaristan gibi ideolojik olarak yakın hükümetlerle ikili bağlara öncelik vererek Brezilya'yı bölgesel çok taraflı liderlik konumundan "anti-küreselci" bir aktör

rolüne kaydırmıştır (Wehner, 2022). Bu çerçevede Brezilya, bölgesel çok taraflı liderlikten şüpheci bir katılımcılığa evrilmiştir (Casarões & Farias, 2022).

"America First" ve "Brasil acima de tudo" sloganları, ulusötesi yapıların zayıfladığı bir dönemde ulus-devlet çerçevesinin siyasal mobilizasyon için yeniden keşfedildiğini simgelemektedir. Her iki lider de çok taraflı iş birliği yerine ikili ilişkileri önceliklendirmiş ve küresel kurumları iç kamuoyuna yönelik bir düşmanlaştırma retoriğiyle sarmıştır. Bu yaklaşım, çok taraflı kurumsal yapılara yönelik seçici katılımın benimsendiği ve ulusal çıkarların uluslararası yükümlülüklerin önüne geçirildiği bir dış politika anlayışını yansıtırken milliyetçi sembolizmin dış politika aracına dönüştürüldüğü bir iç-dış sarmalını inşa etmektedir (Casarões & Farias, 2022; Scheiring vd., 2024).

İki lider arasında bu alanda da yapısal bir asimetri göze çarpmaktadır. Trump, ABD'nin küresel sistematik konumundan hareketle uluslararası kurumları doğrudan dönüştürme kapasitesine sahipken, Bolsonaro bağımlı bir ekonominin yarattığı kısıtlamalar içinde manevra yapmak zorunda kalmıştır. Brezilya'nın önemli ihracat ortaklarıyla ilişkilerini zedelememek adına Bolsonaro'nun çok taraflı arenadan çekilmesi daha seçici ve kısmi bir nitelik taşımaktadır. Bu asimetri, PRS ideolojisinin farklı kapitalist gelişme düzeylerinde nasıl farklı dış politika çıktıları ürettiğini somut biçimde örneklendirmektedir.

Trump ve Bolsonaro'nun Siyasal Mobilizasyon Stratejileri

Trump'ın siyasal mobilizasyonu, geleneksel parti yapılarını devre dışı bırakan karizmatik ve medya odaklı bir üsluba yaslanmaktadır. Twitter'ın kesintisiz kullanımı, televizyondan yayımlanan mitingler ve "biz-onlar" retoriği, destekçilerle doğrudan bir bağ kurmuş ve radikal sağ kimlik inşasının temelini oluşturan dost-düşman karşıtlığını pekiştirmiştir (Neto & Ioris, 2023). Trump, "Make America Great Again" söylemiyle neoliberal kuralsızlaştırma ve vergi indirimi çağrılarını, serbest ticaret anlaşmalarına ve ulusu sattığı ileri sürülen Washington elitiyle bütünleşik bir korumacılık anlatısıyla harmanlayarak, kendisini savaş sonrası liberal uzlaşı tarafından ihanete uğramış hisseden seçmenlerde güçlü karşılık bulan bir çerçeve oluşturmuştur (Scheiring vd., 2024).

Trump'ın seçmen tabanı, önemli ölçüde düşük eğitim düzeyine sahip, çoğunlukla beyaz ve kendini ekonomik ya da kültürel açıdan "geride kalmış" hisseden gruplardan oluşmaktadır; bu kesimler küreselleşmeyi, göçü ve kültürel dönüşümü kendi statülerine yönelik tehditler olarak algılamaktadır. Araştırmalar, değişim tercihinin kişisel finansal güçlükle değil, yüksek statüdeki gruplar arasında statü tehdidi algısıyla bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu bulgular, oy tercihindeki değişimin salt ekonomik açıklamalarla ele alınamayacağını; ırk ve kültür temelli statü politikalarının seçmen davranışını derinden biçimlendirdiğini göstermektedir. Söylem düzeyinde ise Trump'ın "Gerçek Amerika" imgesi, ağırlıklı olarak ırksal ve kültürel çoğunluk kimliğine gönderme yapan dışlayıcı bir çerçeve üzerine inşa edilmiştir (Mutz, 2018).

Göç politikaları bu kimlik inşasının merkezinde yer almıştır. Meksika sınırına duvar inşa etme projesi yalnızca ekonomik gerekçelerle değil, ulusal kimlik ve güvenlik söylemiyle de meşrulaştırılmış hem işgücü piyasasına yönelik kaygılarla hem de kültürel homojenlik ve sınır güvenliği endişeleriyle ilişkilendirilmiştir. Ana akım medyayı sıklıkla "yalan haber" üretmekle itham eden Trump, halkla doğrudan iletişim kurmak için sosyal medya kanallarını etkin biçimde kullanmış; bu strateji geleneksel medyayı devre dışı bırakan ve destekçileriyle kurumsal aracılar olmaksızın iletişim kuran bir siyaset biçiminin zeminini oluşturmuştur (Wehner, 2022).

Bolsonaro'nun siyasal mobilizasyonu ise Evanjelik retoriği, yolsuzluk karşıtı söylemi ve ulusal egemenliği yeniden tesis edecek güçlü bir lider imgesini harmanlayan bir strateji üzerine kurulmuştur. Televizyon konuşmalarının, sosyal medya etkinliğinin ve "Brezilya her şeyin üstünde" sembolizminin kullanımı, siyasi kuruluşlar tarafından terk edildiğini hisseden bir tabanla kişisel ve karizmatik bir bağ kurmuştur (Neto & Ioris, 2023). Bolsonaro'nun gündeminde sıklıkla dini milliyetçilik, anti-küreselcilik ve "Hristiyan, komünizm karşıtı" Brezilya'yı savunma vaadi bir arada yer alırken Evanjelik seçmenlere, kırsal tarım endüstrisinin çıkarlarına ve vatandaşların merkez-sol siyasetin algılanan çöküşünden duyduğu hayal kırıklığına seslenmiştir (Casarões & Farias, 2022).

Brezilya'nın Evanjelik nüfusu, 1960'ların başında toplumun yalnızca yüzde beşini oluştururken 2022 itibarıyla yaklaşık yüzde otuz beşe ulaşmış ve bu oranın 2040'a dek artmaya devam etmesi beklenmektedir. Araştırmalar, 2018 seçimlerinde dini ve ırksal ayrımların Bolsonaro koalisyonunu Brezilya'nın mevcut demokratik döneminde görülmemiş biçimlerde tanımladığını, demografik özelliklerin oy tercihini hem doğrudan hem de konu pozisyonları aracılığıyla şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Bolsonaro, Evanjelik seçmenler arasında yaklaşık yüzde altmış yedi oranında oy almış ve kampanya sloganı "Brezilya her şeyin üstünde, Tanrı her şeyden üstün" Evanjelik milliyetçi ideolojiyi doğrudan yansıtmıştır (Layton vd., 2021).

Brezilya'nın göç alma oranının oldukça düşük olması nedeniyle Bolsonaro, yabancı düşmanlığını dışarıdan gelen göçmenler üzerinden inşa etmek yerine yerli halkları ve siyahi vatandaşları "öteki" olarak konumlandırarak gündemini bu kesimler üzerinde yoğunlaştırmıştır. Güvenlik söylemi bu konumlanmayı pekiştirken Brezilya'nın yüksek suç oranlarına yanıt olarak polis şiddetini meşrulaştıran ve ağır ceza yaptırımlarını öven açıklamalar, askeri

kökenli geçmişiyle de örtüşen bir "güçlü lider" imgesi oluşturmuştur (Hunter & Power, 2019).

Her iki bağlamda da ortak bir siyasal mekanizma görülürken ekonomik hoşnutsuzluk, sınıf temelli bir siyasal dayanışmaya dönüştürülmek yerine kimliksel ve kültürel eksenler üzerinden kanalize edilmiştir (Robinson, 2019). Bu strateji emekçi sınıfların farklı kesimlerini birbirine karşı konumlandırmakta, altta yatan sınıfsal çelişkileri görünmez kılmakta ve PRS iktidarlarının sembolik çözümler sunarken mevcut güç ilişkilerini yeniden üretmesine zemin hazırlamaktadır. Trump ve Bolsonaro'nun deneyimleri, birlikte değerlendirildiğinde, radikal sağın nasıl ekonomi politikasını, uluslararası konumlanmayı ve siyasal mobilizasyonu tutarlı bir pakete dönüştürdüğünü ve bu paketi farklı yapısal koşullar altında nasıl uyarladığını göstermektedir (Scheiring vd., 2024).

Sonuç

Bu çalışma, 2008 küresel finansal krizi sonrasında ortaya çıkan ekonomik ve siyasal dönüşümler ile popülist radikal sağ (PRS) iktidar deneyimleri arasındaki ilişkiyi, Donald Trump ve Jair Bolsonaro örnekleri üzerinden karşılaştırmalı bir çerçevede incelemiştir. Çalışmanın temel amacı, söz konusu dönüşümlerin PRS iktidarlarının ortaya çıkış ve işleyiş biçimleriyle nasıl ilişkilendirilebileceğini, iki farklı ulusal bağlam üzerinden tartışmaktır. Çalışma, her iki örnekte de ekonomik kriz sonrası oluşan hoşnutsuzlukların doğrudan sınıf temelli bir siyasal mobilizasyona dönüşmediğini; bunun yerine daha çok kimlik, aidiyet ve güvenlik eksenlerinde yeniden ifade edildiğini göstermektedir. Bu durum, ekonomik ve siyasal süreçlerin birbirinden bağımsız değil, belirli söylemsel ve siyasal pratikler aracılığıyla iç içe geçtiğine işaret etmektedir.

Ekonomi politikaları incelendiğinde Trump ve Bolsonaro dönemlerinde söylem ile uygulama arasında tam bir örtüşme olmadığı, ekonomik tercihlerin çoğu zaman bağlamsal kısıtlar ve mevcut politika araçları içinde şekillendiği görülmektedir. Bu çerçevede, popülist söylemin ekonomi politikalarının yönünü tek başına belirleyen bir unsur olmadığı, ancak bu politikaların sunuluş biçiminde önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Uluslararası iş birliği mekanizmalarına yönelik yaklaşımlar da benzer biçimde tek yönlü bir kopuşu değil, daha çok seçici ve durumsal bir ilişkiyi yansıtmaktadır. Her iki örnekte de uluslararası kurumlara yönelik eleştirel söylemler öne çıkmakla birlikte, bu söylemlerin uygulamada tamamen dışlayıcı bir politika ile sonuçlanmadığı görülmektedir.

Siyasal mobilizasyon stratejileri açısından bakıldığında, lider merkezli ve doğrudan iletişime dayalı stratejilerin her iki bağlamda da belirgin olduğu; bu

stratejilerin özellikle seçmen tabanıyla kurulan ilişkinin biçimlenmesinde önemli rol oynadığı gözlemlenmektedir. Bu durum, siyasal destek üretiminin yalnızca ekonomik performansla değil, aynı zamanda söylem, temsil ve kimlik inşası süreçleriyle de yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Demokratik kurumlar açısından ise her iki deneyim, PRS iktidarlarının seçim meşruiyetine duydukları şüphecilikle siyasal kutuplaşmayı derinleştirdiğini, altta yatan kapitalist çelişkilere sembolik çözümler sunarken bu çelişkileri sürdürdüğünü ve mevcut güç ilişkilerini yeniden ürettiğini göstermektedir. Bu bağlam, söz konusu hareketlerin uzun vadeli siyasal etkilerini anlamlandırmak ve liberal demokrasilerin bu tür baskılara karşı dayanıklılığını değerlendirmek açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışma, iki farklı ülke örneği üzerinden yürütülen sınırlı bir karşılaştırmaya dayanmaktadır. Dolayısıyla elde edilen bulguların genellenebilirliği belirli ölçüde sınırlıdır. Bununla birlikte, çalışma, seçilen iki örneğin yapısal benzerlikler ve farklılıklar açısından karşılaştırılabilir örüntüler sergilediğini ve bu örüntülerin benzer siyasal konjonktürlerde ortaya çıkan PRS iktidar deneyimlerinin incelenmesine yönelik daha kapsamlı araştırmalar için bir analitik zemin sunduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda, popülist radikal sağ iktidarların ortaya çıkışını ve işleyişini anlamaya yönelik tartışmalara, somut örnekler üzerinden karşılaştırmalı bir okuma sunarak katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Kaynakça

Casarões, G., & Farias, D. B. L. (2022). Brazilian foreign policy under Jair Bolsonaro: far-right populism and the rejection of the liberal international order. *Cambridge Review of International Affairs*, *35*(5), 741–761. https://doi.org/10.1080/09557571.2021.1981248

Eatwell, R., & Goodwin, M. (2018). *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy.* Pelican Books.

Fischer, J., & Meister, S. (2023). Economic Determinants of Populism. *DIW Roundup: Politik im Fokus,* 145. German Institute for Economic Research.

Hunter, W., & Power, T.J. (2019). Bolsonaro and Brazil's Illiberal Backlash. *Journal of Democracy 30*(1), 68-82. https://dx.doi.org/10.1353/jod.2019.0005.

Layton, M. L., Smith, A. E., Moseley, M. W., & Cohen, M. J. (2021). Demographic Polarization and The Rise of The Far Right: Brazil's 2018 Presidential Election. *Research & Politics,* 8(1). https://doi.org/10.1177/2053168021990204

Mudde, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe.* Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511492037

Mudde, C. (2010). The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy. *West European Politics*, *33*(6), 1167–1186. https://doi.org/10.1080/01402382.2010.508901

Mudde, C., & Kaltwasser, C.R. (2017). Populism: A very short introduction. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/actrade/9780190234874.001.0001

Mutz, D. C. (2018). Status threat, not economic hardship, explains the 2016 presidential vote. *Proceedings of the National Academy of Sciences,* 115(19), E4330–E4339. https://doi.org/10.1073/pnas.1718155115

Neto, O. A., & Ioris, A. A. R. (2023). Trump and Bolsonaro: Neo-Fascists Expressions of a Failed Attempt to Redefine Brazil-US Asymmetrical Relations. *Estudos Ibero-Americanos*, 49(1), 2-17.

Norris, P., & Inglehart, R. (2019). *Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781108595841

Robinson, W. I. (2019). Global capitalist Crisis and the Twenty-First Century Fascism: Beyond the Trump Hype. *Science & Society.* 83(2), 155-183.

Scheiring, G., Serrano-Alarcón, M., Moise, A., McNamara, C., & Stuckler, D. (2024). The Populist Backlash Against Globalization: A Meta-Analysis of the Causal Evidence. *British Journal of Political Science*, *54*(3), 892–916. https://doi.org/10.1017/S0007123424000024

Wehner, L. (2022). Stereotyped images and role dissonance in the foreign policy of right-wing populist leaders: Jair Bolsonaro and Donald Trump. *Cooperation and Conflict, 58*(3), 275-292. https://doi.org/10.1177/00108367221108814

Yang, H. (2021). Contesting legitimacy of global governance institutions: The case of the World Health Organization during the coronavirus pandemic. *International Studies Review*, *23*(4), 1813–1834. https://doi.org/10.1093/isr/viab047

YAZARLARIN BİYOGRAFİLERİ

Ahmet Salih İLKİZ

Ahmet Salih İkiz Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. İstanbul Üniversitesi'nden Uluslararası Finansal Yönetim ve Lancaster Üniversitesi'nden Uluslararası Ticaret ve Finans alanında yüksek lisans derecelerine sahiptir. Doktorasını Türkiye'de kayıt dışı ekonomi ve ekonomik büyüme üzerine Dokuz Eylül Üniversitesi'nde tamamladı. AB çalışmaları, kayıt dışı ekonomi ve Türkiye ekonomisi üzerine yayınları bulunmaktadır. Rusya, Kazakistan ve yurtdışına araştırma gezileri yaptı.

Ali Berçem AŞICI

1993 yılında İstanbul'da doğdu. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye bölümünden 2016 yılında mezun oldu. 2024 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda (Siyaset Bilimi) "Hegemonya Krizi Olarak 2008 Krizi ve Kemer Sıkma Politikaları: Bazı Avrupa Ülkelerine İlişkin Analizler" başlıklı tezini savunarak doktora derecesini aldı. 2018-2025 yılları arasında T.C. Mevlâna Kalkınma Ajansı'nda kalkınma uzmanı olarak görev yaptı. Şu anda T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı'nda uzman yardımcısı olarak çalışmaktadır.

Ali Murat ÖZDEMİR

1968 Ankara doğumlu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Hâlen Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesinde öğretim elemanıdır. Çalışmaları devlet kuramı, siyaset felsefesi, emperyalizm, uluslararası ekonomi politik, hukukun ekonomi politiği gibi başlıklar altına yerleştirilebilir.

Ali SOMEL

Ali Somel 2003 yılında ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. Ankara Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi dalında yüksek lisansını, Yönetim Bilimleri dalında doktorasını yaptı. Yüksek lisans tezi Devletçilik ve Planlama Tartışmalarına Damga Vuran Forum Dergisi başlığıyla kitap olarak basıldı. Kamulaştırmanın Dönüşümü: Özel Yarar İçin Kamulaştırmanın Gelişimi ve Türkiye'de Kamu Politikasına Yansımaları başlıklı doktora tezi, 2013 yılında Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin Genç Sosyal Bilimciler ödülüne layık görüldü. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde çalışmakta olan Somel, planlama, kamulaştırma ve kalkınma politikası üzerine araştırmalarını sürdürmektedir.

Aliberk AKBULUT

Aliberk Akbulut Çankaya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Lisans; Hacettepe Siyaset Bilimi Bölümünde Yüksek Lisansını tamamlamıştır, Doç. Dr. Kadir Dede Danışmanlığında "Korporatizmi mekân ve mimari üzerinden okumak: 1930 ve 1940'larda Ankara" başlıklı tezi savunmuştur; aktif olarak Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde Prof. Dr. Metin Özuğurlu danışmanlığında doktora öğrenimine devam etmektedir. Çankaya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktadır.

Arzu BALAN

1989 yılında Ankara'da doğan Arzu Balan, lise eğitimini Ankara Çağrıbey Anadolu Lisesi'nde tamamlamıştır. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 2011 yılında onur derecesiyle mezun olmuş, aynı yıl Ankara Barosu'nda avukatlık stajına başlamış ve 2012-2014 yılları arasında serbest avukat olarak çalışmıştır. Daha sonra akademik çalışmalarına yönelen Balan, Hacettepe Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku alanında yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamlamıştır. Yüksek lisans tezini sermaye piyasası dolandırıcılığı suçu, doktora tezini ise tehlike suçları üzerine hazırlamıştır. Akademik çalışmaları kapsamında Universität Konstanz bünyesinde Erasmus programına katılmış, ardından Universität zu Köln'de TÜBİTAK doktora araştırma bursiyeri olarak çalışmalar yürütmüştür. Hâlen Çukurova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Kürsüsü'nde öğretim görevlisi olarak görev yapmakta; ceza hukuku teorisi, ekonomik suçlar, kriminoloji alanlarında akademik çalışmalar yürütmektedir.

Aygün KARLI

15 Nisan 1994 Ankara doğumlu Aygün Karlı, lisans (2017) ve yüksek lisans (2020) eğitimlerini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi-Mülkiye'de tamamlamıştır. Halen Hacettepe Üniversitesi Kamu Yönetimi programında doktora yapmaktadır. Kariyerine Ankara Üniversitesi'ne bağlı araştırma merkezlerinde başlayan Karlı (2014-2019), 2019'dan beri Atılım Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde araştırma görevlisidir. Deniz politikası ve sürdürülebilir mavi ekonomi alanlarında çalışmalar yürüten Karlı, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı'nda proje asistanı olarak görev almıştır. Ayrıca Avrupa Komisyonunda proje koordinatörlüğü yapmış ve "Genç Okyanus Savunucusu" unvanını kazanmıştır.

Barış MUTLUAY

Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden 2007 yılında mezun olan Mutluay, 2009 yılında Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde çalışmaya başlamış ve 2011 yılında yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. 2015-2017 yılları arasında İngiltere – Coventry Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak bulunmuş ve 2019 yılında, "12 Eylül 1980 Sonrası Türkiye'den İngiltere'ye Politik Göç (1980-1989)" isimli tez çalışmasıyla doktor derecesini almıştır. 2006 yılından beri sosyal, siyasal, demografik ve güncel konulardan oluşan araştırma projelerinde çeşitli pozisyonlarda görev almıştır. Mesleki hayatına Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi bünyesinde bulunan Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde devam eden Mutluay, Türk siyasal hayatı, siyaset sosyolojisi, siyasal iletişim, göç çalışmaları/sorunları, araştırma yöntemleri, teknoloji siyaseti/felsefesi gibi alanlarda dersler vermektedir. Çeşitli ulusal/uluslararası konferanslarda bildiri sunumları, akademik ve akademi dışı dergilerde yayınlanmış makaleleri, katkı sunduğu kitap bölümleri ve derleyiciliğini üstlendiği kitaplar bulunmaktadır. İngilizcenin dışında sınırlı düzeyde Almanca bilmektedir; amatör bir çerçevede fotoğrafçılık ve müzik prodüksiyonu ile ilgilenmektedir.

Burak Mert PARLIYAN

Trakya Üniversitesi lisans mezunuyum. Yüksek lisans eğitimimi Trakya Üniversitesinde tamamladım. Doktora sürecine devam etmekteyim.

Can ULUSOY

1983 Bursa'da doğdu. Doktorasını 2015'te Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Bölümü'nde tamamlandı.

Çetin YOLDAŞ

yoldascetinn@gmail.com

Cemre Şahin

Cemre Şahin, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü 3. sınıf öğrencisidir. İlgi alanları devlet teorileri, kamu politikaları ve uluslararası ilişkilerdir.

Duygu HATIPOĞLU AYDIN

Doç. Dr. Duygu Hatıpoğlu Aydın, 2003 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra serbest avukatlık yapmıştır. 2011 yılında da Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kamu hukuku, hukuk felsefesi ve sosyolojisi alanında yüksek lisans eğitimine başlamış, yüksek lisans ve doktora süresince araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. 2014 yılında yüksek lisansını "Santos'un Teorisinde Karşı-Hegemonik Hukuk Arayışları" balıklı tezle, 2018 yılında doktora eğitimini "İşçilerin Hukuk Deneyimi" başlıklı tezle tamamlayan Hatıpoğlu Aydın, 2022 yılında "Siber Alan ve Hukuk" başlıklı teziyle Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Doçenti unvanı almıştır. Yazarın çalışma konuları arasında kadınların, göçmenlerin ve işçilerin hukuk deneyimleri, siber alanda hukuk kurallarının oluşum dinamikleri, internet hukuku, hukukun dönüşümü ve sosyo-hukuki çalışmalar yer almaktadır.

Duygu ÖZTÜRK KIRIŞIK

2017 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Bölümü'nden mezun olmuştur. Ankara Üniversitesi'nde Maliye (Kamu Ekonomisi) Anabilim Dalı'nda yüksek lisans yapmış, "Kamu Özel İşbirliklerinin Ekonomi Politik Eleştirisi: Yeni Sermaye Birikim Aracı Olarak Kamu Özel İşbirlikleri" başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamlamıştır. Hâlen Mersin Üniversitesi Maliye Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmakta ve aynı üniversitede Maliye Anabilim Dalı'nda doktora öğrenimini sürdürmektedir. Çalışma alanları; kamu ekonomisi, eleştirel politik iktisat, yerel yönetimler ve devlet kuramlarıdır.

Erdem Arda AKAY

Erdem Arda Akay (1996, İzmir) 2018 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur. 2021 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Yüksek Lisans Programı'na başlayan Akay, "Suçun Kamusallığı Bağlamında Devletin Mağdur Sıfatı" başlıklı tezi savunarak 2024 yılında mezun olmuştur. 2022 yılından bu yana Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak görev yapan Akay, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Kamu Hukuku alanında doktora eğitimini sürdürmektedir.

Evrim DURMAZ

Dr. Evrim Durmaz, lisans eğitimini Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesinde tamamlamıştır. Yüksek Lisans derecesini Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde "Spinoza'da Hak Düşüncesi ve Bunun Temeli Olarak İfade Özgürlüğü" isimli teziyle, doktora derecesini aynı Enstitüde "Doğanın Hakları: Çevre Hukukuna Alternatif Bir Kuram" isimli teziyle tamamlamıştır. Halen Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak görev yapmakta ve ekoloji, toplumsal cinsiyet, hak kuramları konularında akademik çalışmalarına devam etmektedir.

Gökhan ZENGİN

https://ozgecmis.yok.gov.tr/rapor/yazdir?tur=3&outputType=1&basTar=2001&bitTar=2026&dil=1

Gökmen KANTAR

Gökmen Kantar 1982 yılında Bayburt'ta doğdu. Lisans eğitimini Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden tamamladı. TBMM'de 25. Dönem MHP Grup danışmanı olarak çalıştı. 2009 yılında Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği İlişkileri Yüksek Lisans programından "Yabancı sermayenin serbest dolaşımı ve AB Türkiye ilişkileri" başlıklı tez çalışması ile mezun oldu. 2016 yılından Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Doktora programından "Türk siyasetinde politik dil kullanımı: Recep Tayyip Erdoğan'ın miting konuşmalarının söylem dilinin içerik analizi" başlıklı tez çalışması ile mezun oldu. Akademik hayatına 2017 yılında Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünde başladı. Ayrıca Maltepe ve Esenyurt Üniversitelerinde misafir öğretim elamanı olarak; lisans ve lisansüstü dersler verdi. Siyaset Bilimi alanında 2022 Eylül ayında doçent oldu. Akademik ilgi alanları, siyaset kuramı, siyasal iletişim, söylem ve siyasal söylem analizi çalışmaları olan yazarın, alandaki dergi ve kitaplarda yayınlanmış yurt içi ve yurt dışı yayınları bulunmaktadır.

Göksu UĞURLU

Göksu Uğurlu, Lisans ve Yüksek Lisans öğrenimini Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde, Doktora öğrenimini ise Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde tamamladı. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari

Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde öğretim elemanı olarak çalışmaktadır.

Gülfem AKYILDIZ

26.04.1994 Bakırköy/İstanbul doğumluyum. 2016 yılında Sakarya Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun oldum 2020 yılında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde Ahlak ve Siyaset üzerine tezli yüksek lisansımı tamamladım. 2020 yılında Ankara Üniversitesi DTCF Urdu Dili ve Edebiyatı Bölümünü tamamladım. 2024 yılında yine aynı üniversite ve bölümden tezli yüksek lisansımı tamamladım. 2024 yılından beri Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Bölge Çalışmaları Asya Bölümü'nde Pakistan-Hindistan üzerine doktorama devam etmekteyim.

Gün ÜNAL

Gün Ünal, Bilkent Üniversitesi'nde lisans, Hacettepe Üniversitesi'nde yüksek lisans derecesini Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamlamıştır. Halen Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi doktora programına devam etmektedir.

Kağan SARIKAYA

1994, İstanbul;

Lisans: Ankara Üniversitesi - Dilbilimi

Yüksek Lisans: İstanbul Teknik Üniversitesi - Siyaset Çalışmaları (Mezuniyet Tezi: How to Understand Sovereignty Through the Prism of Cosmopolitan Morality)

Doktora: Ankara Üniversitesi - Siyaset Bilimi (Devam Ediyor)

Çalışma alanları: Siyaset teorisi, dil ve siyaset ilişkisi, dil felsefesi, propaganda, egemenlik

Koşun Özgür ÖZBEY

1989 yılında Kars'ta doğdu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 2012 yılında mezun oldu. Yüksek Lisans ve doktora eğitimini Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kamu hukuku alanında tamamladı. 'Özel Hukukta Uyuşmazlık Çözümünün Dönüşümü' başlıklı teziyle doktor unvanını aldı. Halen Ankara'da serbest avukatlık yapmaktadır.

Kubilay TUĞLU

Kubilay Tuğlu, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yönetim Bilimleri Anabilim Dalında doktora adayı ve Polis Akademisi Yozgat POMEM'de öğretim görevlisidir. Çalışmalarını dijital egemenlik, teknoloji-devlet ilişkileri ve siber güvenlik politikası üzerine yoğunlaştırmıştır. Web Tasarımı ve Kodlama alanında da tahsili bulunan ve akademik kariyeri öncesinde teknoloji sektöründe uzun yıllar deneyim kazanan Tuğlu, web ve mobil uygulama geliştirme süreçleriyle de aktif olarak ilgilenmektedir.

Mahmut GÜLER

Yüksek lisans eğitimimi Trakya Üniversitesinde tamamladım. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Doktora mezuyum.

Mehmet KÖKER

Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi bünyesinde Dr. Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Lisans derecesini İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi (2013), doktora derecesini Bursa Uludağ Üniversitesi Kamu Hukuku (2025) bünyesinde "Ceza Muhakemesi Hukukunda Silahların Eşitliği İlkesi" başlıklı çalışmasıyla tamamlamıştır. Akademik çalışmaları temel olarak ceza muhakemesi hukuku, adil yargılanma hakkı ve silahların eşitliği ilkesi konuları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu alanlarda yayınlanmış "Ceza Muhakemesi Hukukunda Silahların Eşitliği İlkesi" kitabı; "Asliye Ceza Mahkemelerinde Duruşma Salonundaki Oturma Düzeninin Adil Yargılanma Hakkına Etkileri Üzerine Değerlendirmeler" ve "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Borgers ve Belçika Kararının Özet Çevirisi ve Kararın Değerlendirilmesi" makaleleri ile "Asliye Ceza Mahkemelerinde Duruşma Salonundaki Oturma Düzeninin Adil Yargılanma Hakkına Etkileri Üzerine Değerlendirmeler" bildirisi bulunmaktadır.

Mehmet Metin UZUN

Dr. Mehmet Metin Uzun, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Kamu Yönetimi Bölümü'nde Doktor Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Çalışma alanları arasında teknoloji düzenlemeleri, gözetim politikaları ve yüz tanıma teknolojilerinin denetimi yer almaktadır. Doktora derecesini 2025 yılında Exeter Üniversitesi (Birleşik Krallık) Siyaset Bilimi bölümünden alan Metin Uzun, araştırmasında Birleşik Krallık'ın yapay zekâ destekli biyometrik

sistemlere yönelik politika çerçevelerini ve bu süreçteki kamu güveni dinamiklerini analiz etmiştir. Akademik çalışmalarının yanı sıra, kamu kurumlarına yapay zekâ yönetişimi ve regülasyon stratejileri geliştirme konularında danışmanlık sunmaktadır.

Merve Yiğit KENDİRCİ

2018 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. 2023 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Kamu Hukuku yüksek lisansını tamamlamıştır. Aynı enstitüde Kamu Hukuku doktora programına devam etmektedir. 2020 yılından beri, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Kamu hukuku, devlet kuramı, hukukun ekonomi politiği ve siyaset bilimi alanlarında çalışmaları bulunmaktadır. İngilizce, Fransızca ve başlangıç düzeyde İspanyolca bilmektedir.

Metin BULUT

Karadeniz Teknik Üniversitesi Tarih Öğretmenliği ile İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) Kamu Yönetimi alanında tezli yüksek lisans programını tamamlamıştır. Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Anabilim dalı İdare Hukuku programından Doktora derecesi ile mezun olmuştur.

Mustafa Mert ŞENAY

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü 3. sınıf öğrencisiyim. Popülizm ve post-neoliberalizm çalışmalarına ilgiliyim. Kariyerimi akademi çerçevesinde ilerletirsem işbu konular üzerine yoğunlaşmayı hedeflemekteyim.

Müge ALGAN

1998 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme Bölümünde lisans, 2004 yılında aynı bölümde yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. 2010 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Bilimleri Anabilim Dalında doktora derecesini almıştır. Toplam 27 yıllık profesyonel iş deneyimine sahip olup, bu sürenin 22 yılı Türk Standartları Enstitüsü bünyesinde geçmiştir. Mesleki kariyeri boyunca kurumsal gelişim alanında; ulusal ve uluslararası düzeyde Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü, OECD gibi farklı

kuruluşlarla çalışmıştır. Akademik kariyeri boyunca ulusal ve uluslararası düzeyde çok sayıda bilimsel yayına imza atmış olup, çalışmaları akademik araştırmalar ile uygulamaya dönük politika tartışmaları arasında köprü kurmayı amaçlamaktadır.

Nilda ÇİÇEKLİ

Nilda Çiçekli, 2 Nisan 1987 tarihinde, Hatay'da doğmuştur. 2005 yılında Çankaya Millî Piyango Anadolu Lisesinden, 2009 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun olmuştur. 2011 yılında avukatlık stajını tamamlamış, 2015 yılına dek Fransa'da kamu hukuku (özellikle idare hukuku) alanında çalışmalar yapmıştır. Daha sonra avukat, araştırma görevlisi ve öğretim görevlisi olarak çalışmıştır. 2020 yılında, Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku yüksek lisans programından mezun olmuş ve Kamu Hukuku doktora programına kabul edilmiştir. Devlet kuramı alanında tez çalışması ve ayrıca devlet kuramı, genel kamu hukuku ve idare hukuku alanlarında araştırmaları devam etmektedir.

Ömer Batuhan BEŞİRLİ

Dr. Ömer Batuhan Beşirli Lisans eğitimini Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesinde almıştır. Yüksek lisans ve doktora derecelerini Hacettepe Üniversitesi Maliye Anabilim Dalı'ndan almıştır. Doktora çalışmasında kamu harcamalarının farklı beceri düzeylerindeki istihdam üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışma alanları arasında maliye politikası, işgücü piyasaları ve teknolojik dönüşüm yer almaktadır. Hâlen Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İletişim Genel Müdürlüğü'nde görev yapmakta olup akademik araştırmalarını sürdürmektedir.

Erdem SEÇİLMİŞ

Hacettepe Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü öğretim üyesi olan Erdem Seçilmiş kamu ekonomisi ve maliye politikası alanlarında lisans ve lisansüstü düzeylerde dersler vermektedir. Araştırma alanları arasında deneysel/davranışsal iktisat ve disiplinler arası yaklaşımlar yer almaktadır. Çeşitli dergilerde makaleleri yayınlanan araştırmacının Freudyen İktisat ve Postmodern Ekonomi adlı iki kitabı mevcuttur. Boğaziçi Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü ve Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olan Erdem Seçilmiş yüksek lisans ve doktora derecelerini Hacettepe Üniversitesi SBE Maliye Anabilim Dalı'ndan almıştır. University of California, Santa Cruz İktisat Bölümü'nde misafir araştırmacı olarak çalışmıştır.

Ömer Faruk ÇINGIR

Ömer Faruk Cingir, Ankara Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır. Doktora eğitimini Malaya Üniversitesi Güneydoğu Asya Çalışmaları Bölümü'nde tamamlamıştır. Akademik çalışmaları *International Migration Review, Southeast Asia: A Multidisciplinary Journal*, *Ege Akademik Bakış*, *Institutions and Economies*, *Strata Dergi* ve *Sarjana* gibi hakemli dergilerde; ayrıca Routledge, Universitas Islam Indonesia Press ve Ankara Üniversitesi Yayınları tarafından yayımlanan editörlü kitaplarda yer almıştır. Başlıca akademik ilgi alanları Güneydoğu Asya çalışmaları, düzensiz göç, göç sosyolojisi, siyaset sosyolojisi ve göç çalışmaları üzerine yoğunlaşmaktadır.

Özlem ÜSTÜN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler (İngilizce) bölümü lisans mezunu olan Üstün Karabük Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimini sürdürmektedir.

Rabia TEPEKAYA

2012-2016 Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Lisans eğitimini bitirir. 2016-2017 Avukatlık Stajı yapar. 2017-2020 Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Genel Kamu Hukuku ABD Yüksek Lisans Eğitimi programını bitirir. 2020-2025 Selçuk Üniversitesi Genel Kamu Hukuku ABD Doktora eğitimini yapar. 2018 yılından bu yana Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Araştırma Görevlisi pozisyonunda çalışmaktadır.

Rana KÖZ

Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde lisans eğitimini tamamlamış, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde Yüksek Lisans derecesini almıştır. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi'nde doktora çalışmalarını sürdürmektedir. Çalışma alanları arasında radikal sağ siyasal hareketler, İtalyan Siyaseti ve karşılaştırmalı siyaset yer almaktadır.

Samet SAKAL

Erciyes Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama ile Anadolu Üniversitesi Sosyoloji bölümlerinden mezundur. SPL Gayrimenkul Değerleme uzmanlığı lisansına sahiptir. Yüksek lisans eğitimine Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kent, Çevre ve Yerel Yönetim Politikaları alanında devam etmektedir. Disiplinlerarası çalışmaları şehir planlama, sosyoloji ve makroekonomi kesişiminde yoğunlaşmaktadır. Başlıca araştırma alanları; Türkiye'deki barınma krizi, gayrimenkul dinamikleri, sosyo-mekânsal dönüşüm ve koruma alanlarında alınan plan kararlarının etkileridir. Mekânsal planlama pratiği ve makroekonomik süreçlerin yapısal ilişkisini tarihsel ve sosyolojik perspektifle incelemektedir. Akademik araştırmalarının yanı sıra, kent politikaları ve mekânsal dinamikler üzerine düzenli olarak haftalık köşe yazıları kaleme almaktadır.

Savaş Zafer ŞAHİN

1974 yılında Ankara'da doğdu. ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nden mezun olduktan sonra Türkiye'de merkezi ve yerel yönetimlerde şehir plancısı olarak çalışmıştır. Kamudaki görevi sürerken biri İngiltere'de The University of Kent ve ikincisi ODTÜ'de olmak üzere, yerel siyaset ve yerel yönetimler ilişkisi üzerine iki yüksek lisans çalışması yaptı. Doktorasını Ankara'da şehir planlama ve siyaset ilişkisini incelediği teziyle tamamladı. Ankara'da kentsel kamusal yarar güden sivil toplum faaliyetlerine aktif olarak katıldı ve TMMOB Şehir Plancıları Odası'nda çeşitli görevler üstlendi. Hâlen Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nde tam zamanlı akademisyen olarak görev yapmaktadır. Çalışma alanı olan, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, kamu politikaları, şehir planlama, demokratik katılım ve yerel yönetimler konularında yayımlanmış çok sayıda akademik çalışması bulunmaktadır. Ulusal Kalkınma Planları başta olmak üzere Türkiye'nin ulusal düzeyde şehircilik ve yerel yönetimler konularındaki kamu politikası oluşturma süreçlerine önemli katkılarda bulundu. Şehir planlama alanında uluslararası ve ulusal tasarım ve mimarlık yarışmalarında jüri olarak görev yaptı ve çeşitli ödüller kazandı. Başta Alman Mekân Bilimleri Ağı (ARL) ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (IFEA) olmak üzere şehir planlama ve demokratik yönetim konularında birçok ulusal ve uluslararası ağın üyesidir. Ulusal ve uluslararası araştırma projelerinde görev almaktadır.
Son 20 yıldır Türkiye'de kent konseylerinin geliştirilmesine önemli katkılarda bulunmuştur. 2019 yılındaki kuruluşundan bu yana Ankara Kent Konseyi Başkan Vekili olarak görev yapmaktadır. Demokratik katılımın gelişmesine sunduğu katkılar nedeniyle, 2020 yılında Uluslararası Kolaylaştırıcılar Birliği (IAF) tarafından "Kolaylaştırıcı Etki Ödülü"ne, 2021 yılında Uluslararası Katılımcı Demokrasi Gözlemevi (IOPD) tarafından "Vatandaş Katılımında En İyi Uygulama" ödülüne, 2024 yılında ise merkezi Viyana'da bulunan Siyasette Yenilik Enstitüsü tarafından da demokrasi alanında "Siyasette Yenilik" ödülüne layık görülmüştür. 2026 Yılı başında İngiliz Parlamentosu Danışma organı olan Yerel Yönetimler Bilgi Birimi (LGIU) tarafından dünyanın yerel yönetimler

alanındaki en etkili 25 düşünce insanından birisi olarak kabul edilmiştir. Edebiyat ve Klasik Türk Müziğiyle yakından ilgilenmektedir. Yayımlanmış ve ödül almış öyküleri bulunmaktadır. ODTÜ Klasik Türk Müziği bünyesinde müzik faaliyetlerini sürdürmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Sefa MERTEK

2022 yılında Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi alanında doktorasını tamamladı. Daha çok siyaset bilimi, Batı ve İslam düşünce tarihi, Türk siyasal hayatı üzerine yoğunlaşmaktadır. Ulusal ve uluslararası makale, kitap ve kitap bölümleri vardır. Halen Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde çalışmaktadır.

Serpil GÜLCAN

2002 yılında Ege Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden mezun oldu. Yaklaşık yirmi yıl özel sektörde yurtdışı müşteri temsilciliği pozisyonunda çalıştı. 2023 yılında Mersin Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde yüksek lisansını tamamladıktan sonra 2025 yılında başladığı Mersin Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi programında doktora eğitimine devam etmektedir. Evli ve iki çocuk annesidir.

Sevda Nur ÇEVİK TEKELİOĞLU

2020 yılından itibaren Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Programında çalışmalarını sürdürmektedir. Çalışma alanları kamu yönetimi, yapay zekâ, dijitalleşme, etik ve kamu politikalarıdır. Ulusal ve uluslararası dergilerde makaleleri, kitap bölümleri, bildirileri ve değerlendirme yazıları yayımlanmıştır.

Sezai ÖZÇELİK

1994 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldu. 1995 yılında Milli Eğitim Bakanlığı bursunu kazanarak Amerika Birleşik Devletleri'nde yüksek lisans ve doktora eğitimi yapmaya hak kazandı. Yüksek lisansını Washington D.C.'de bulunan American University School of International Studies (SIS) Uluslararası Barış ve Çatışma Çözümü (International Peace and Conflict Resolution) programında 1996 yılında tamamladı. ABD Virginia eyaletinde bulunan George Mason University School of Conflict Analysis and Resolution (SCAR)'da Çatışma Analizi ve Çözümü (Conflict Analysis and Resolution) dalında doktorasını 2004 yılında aldı. Halen 1995 yılında başladığı Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu

Yönetimi Kent ve Çevre Bilimleri ABD'da yüksek lisans eğitimini 2026 yılında bitirmiştir. 2009 tarihinden bu yana Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmalarına devam etmektedir. Öğretim üyeliği yanında Çankırı Sivil Toplum Derneği başkanlığını yürütmektedir.

Suzan Ezgi KÖSALI

Suzan Ezgi Kösalı 16 Ağustos 1988 yılında Kocaeli'nin Gebze ilçesinde doğdu. İlköğretim ve lise eğitimini Kocaeli'nin Darıca ilçesinde tamamladı. 2010 yılında Girne Amerikan Üniversitesinin Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldu. 2010 – 2011 yılları arasında İngiltere'nin Bournemouth şehrinde bulunan ETC International College'da İngilizce dil eğitimi aldı. 2011 – 2012 yılları arasında Swansea University'de International Security and Development (Uluslararası Güvenlik ve Gelişim) bölümünde yüksek lisans eğitimini tamamladı. Ocak – Mayıs 2019 tarihleri arasında İsveç'te Linköping University bünyesinde bulunan The Institute for Research on Migration, Ethnicity and Society (REMESO)'de (Göç, Etnisite ve Toplum Araştırmaları Enstitüsü) misafir araştırmacı olarak görev aldı. 2017 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi, Ulusal ve Uluslararası Güvenlik Stratejileri bölümünde başladığı doktora eğitimini 2023 yılında tamamlayarak Dr. unvanını aldı. Kösalı, akademik olarak ulusal ve uluslararası güvenlik stratejileri, göç, radikalleşme, istihbarat, popülizm, terörizm, toplumsal hareketler ve siyasal iletişim konuları üzerine araştırmalarını sürdürmektedir.

Tuğçe URALER

Dr. Tuğçe Uraler, İstanbul Kent Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde görev yapan bir Doktor Öğretim Üyesi ve uluslararası ilişkiler uzmanıdır. Akademik kariyeri ve uzmanlık alanlarına dair öne çıkan bilgiler şunlardır: Akademik Görevi: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ile Uluslararası İlişkiler bölümlerinde dersler vermektedir. Ayrıca Saint-Benoit Fransız Lisesi ve Galatasaray Üniversitesi mezunudur. Çalışma Alanları: Uzmanlık alanları arasında uluslararası güvenlik, küreselleşme sorunları, jeopolitik (özellikle Asya jeopolitiği) ve siyasal düşünceler tarihi yer almaktadır. Yayınları: Türk dış politikası ve Asya jeopolitiği üzerine kitapları bulunmaktadır. Nobel Akademik Yayıncılık bünyesinde yayımlanmış çalışmaları mevcuttur. Etkinlikler: Çeşitli uluslararası kongrelerde bildiriler sunmakta ve küreselleşme gibi konularda webinarlara konuşmacı olarak katılmaktadır.

Veli Can ÇINAR

Veli Can Çınar Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi Bölümü'nde Lisans, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde yüksek lisansını tamamlamıştır. Doç. Dr. Mehmet Okyayuz danışmalığında "THE SEARCH FOR POLITICAL AND SOCIAL TRANSFORMATION: DOĞAN AVCIOĞLU AND HIS STANCE ON THE SUBJECT OF HISTORY FROM THE 1960S TO 1980" başlıklı tezi savunmuştur; aktif olarak Ankara Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nde Doç. Dr. Murat Sevinç danışmanlığında doktora öğrenimine devam etmektedir. Avukatlık yapmaktadır.

Yakup Atamer AYKAÇ

Lisans eğitimini Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde tamamlayan Yakup Atamer Aykaç, yüksek lisans derecesini yine Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalından "Metabolism in Capitalism: Metabolic Rift Debates" başlıklı teziyle almıştır. Halen Hacettepe Üniversitesi bünyesinde Siyaset Bilimi doktora eğitimine devam etmektedir. Mesleki kariyerini Kapadokya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak sürdürmektedir.

Yeliz ŞANLI ATAY

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi mezunudur. Yüksek Lisans ve doktora eğitimini Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde tamamlamıştır. 2004-2018 yılları arasında Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsünde; 2018 yılından bu yana Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesinde çalışmaktadır.

Zübeyde ERDOĞAN ÇELİKKIN

1968 Divriği/Sivas doğumlu. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İşletme bölümünden mezun oldu. Yaklaşık 13 yıl banka müfettişliği yaptı. Bu süre içerisinde kapatılan Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi'nde kamu yönetimi yüksek lisansı yaptı. Kamu bankalarının yeniden yapılandırılması çerçevesinde sunulan sözleşmeli istihdamı kabul etmediği için Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne atandı. Kurumda başmüfettiş olarak çalışmaktayken Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim dalında doktora eğitimine başladı. Doktora programını Osmanlı Modernleşmesi ve Kuruluşundan Tanzimata Evkaf-ı Hümayun Nezareti (1826-1839) başlıklı tez ile tamamlayarak mezun oldu. Akademik çalışmalarını bağımsız olarak sürdürmektedir.

Bilimsel Düzenleme Kurulu

Prof. Dr. Birgül Ayman Güler, *Bölüm Başkanı*

Prof. Dr. Tayfun Çınar, *Kent Çevre ve Yerel Yönetim Politikaları AD Başkanı*

Prof. Dr. Can Umut Çiner, *Yönetim Bilimleri AD Başkanı*

Prof. Dr. Onur Karahanoğulları, *Hukuk Bilimleri AD Başkanı ve Bölüm Başkan Yrd.*

Prof. Dr. Filiz Kartal, *Siyasal ve Sosyal Bilimler AD Başkanı*

Dr. Barış Teksoy, *Bölüm Başkan Yrd.*

Prof. Dr. Taşansu Türker, *Karşılaştırmalı Siyaset AD Başkanı*

Düzenleme Kurulu

Filiz Kartal, *Başkan*

Orhan Gafarlı

İrem Gürel

Özlem Nalçakan

Burcu Olgun

Erdal Şahin

Gökhan Yağcı

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Argun Akdoğan, *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi*
Doç. Dr. Kazım Ateş, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Devrim Aydın, *Ankara Üniversitesi*
Doç. Dr. İlker Aytürk, *Bilkent Üniversitesi*
Prof. Dr. Serdal Bahçe, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Fahri Bakırcı, *TOBB Üniversitesi*
Prof. Dr. Nazlı Yücel Batmaz, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*
Prof. Dr. Mustafa Kemal Bayırbağ, *ODTÜ*
Doç. Dr. Tolga Bölükbaşı, *Bilkent Üniversitesi*
Prof. Dr. Aykut Çelebi, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Menderes Çınar, *Başkent Üniversitesi*
Prof. Dr. Tayfun Çınar, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Nazan Çiçek, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Can Umut Çiner, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Esra Gül Dardağan Kibar, *Atılım Üniversitesi*
Doç. Dr. Dinçer Demirkent, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Erdem Denk, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Esra Dik, *Mersin Üniversitesi*
Prof. Dr. Kadir Doğan, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Merthan Dündar, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Birgül Ayman Güler, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Mahmut Güler, *Trakya Üniversitesi*
Prof. Dr. Şenay Gökbayrak, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Onur Karahanoğulları, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Hasan Ali Karasar, *Kapadokya Üniversitesi*
Prof. Dr. Koray Karasu, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Filiz Kartal, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Ruşen Keleş, *Kapadokya Üniversitesi*
Prof. Dr. Nuray Ertürk Keskin, *19 Mayıs Üniversitesi*

Prof. Dr. Ahmet Kılıçoğlu, *Atılım Üniversitesi*
Prof. Dr. Gürhan Kirilen, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Arif B. Kocaman, *Ankara Üniversitesi (Emekli)*
Prof. Dr. Ayşegül Mengi, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Yelda Ongun, *Başkent Üniversitesi*
Prof. Dr. İlber Ortaylı, *Galatasaray Üniversitesi*
Prof. Dr. Süleyman Seyfi Öğün, *İstanbul Ticaret Üniversitesi*
Prof. Dr. Emre Öktem, *Galatasaray Üniversitesi*
Prof. Dr. Uğur Ömürgönülşen, *Hacettepe Üniversitesi*
Prof. Dr. Barış Övgün, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Ali Murat Özdemir, *Hacettepe Üniversitesi*
Doç. Dr. Can Giray Özgül, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Aylin Özman, *TED Üniversitesi*
Prof. Dr. Gülsüm Polat, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi*
Prof. Dr. Uğur Sadioğlu, *Hacettepe Üniversitesi*
Doç. Dr. Ezgi Sarıtaş, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. İpek Özkal Sayan, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Seriye Sezen, *Ankara Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Barış Teksoy, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Erel Tellal, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Taşansu Türker, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Yılmaz Üstüner, *ODTÜ*
Doç. Dr. Ruhtan Yalçıner, *Hacettepe Üniversitesi*
Doç. Dr. Galip Yalman, *ODTÜ (Emekli)*
Prof. Dr. Mehmet Yetiş, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Gaye Burcu Yıldız, *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. Filiz Zabcı, *Ankara Üniversitesi*
Doç. Dr. Ozan Zengin, *Ankara Üniversitesi*

Görev Alan Öğrenciler

Eren Yağız Aktar, 2. sınıf

Ahmet Tekin Arı, 2. sınıf

Zeynep Çalışkan, 4. sınıf

Ceren Dernek, 4. sınıf

Yağız Efe Dikici, 3. sınıf

Ali Umut Ekici 4. sınıf

Eren Erenkara, 3. sınıf

Hande Naz Ergezen, 2. sınıf

Emirhan Genç, 4. sınıf

İklim doğa Gülşen, 4. sınıf

Umut Naci Gündüz, 3. sınıf

Şamil Taha Özarslan, 4. sınıf

İlkay Özcan, 4. sınıf

Sude Özdemir, 4. sınıf

Merve Nur Uğur, 4. sınıf

Aslı Miray Şahin, 4. sınıf